

KUR'AN NÜZÛLÜNÜN MEKKE DÖNEMİ SEMPZYUMU
29 Haziran - 01 Temmuz 2012 ÇORUM

Editör

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Ömer DİNÇ

Arş. Gör. Fatma PEHLİVAN

Çorum-2018

KUR'AN NÜZÛLÜNÜN MEKKE DÖNEMİ SEMPZOYUMU

29 Haziran - 01 Temmuz 2012 ÇORUM

Düzenleme Kurulu

Muzaffer KÜLCÜ (Çorum Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Reha Metin ALKAN (Hitit Üniversitesi Rektörü)
Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ (İlahiyat Fakültesi Dekanı)
Doç. Dr. Süleyman GEZER
Doç. Dr. Selim TÜRCAN
Doç. Dr. Ferit USLU
Yrd. Doç. Dr. Şahabettin ERGÜVEN
Yrd. Doç. Dr. Ömer BAŞKAN
Öğr. Gör. Bilal ATİK
Arş. Gör. Ömer DİNÇ

Tasarım

İrfan YİĞİT

Baskı

1. Baskı

(Nisan 2013, Ankara)

2. Baskı - Ocak 2018

Yazıların ilmî sorumluluğu yazarlarına aittir.
Her hakkı saklıdır. Yayıncının izni olmadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz.

KUR'AN NÜZÛLÜNÜN MEKKE DÖNEMİ SEMPZOYUMU
(9. TÜRKİYE TEFSİR AKADEMİSYENLERİ BULUŞMASI KATILIMCI LİSTESİ)

- 1- Prof. Dr. Abdülhamit BİRİŞİK
- 2- Prof. Dr. Ahmet BEDİR
- 3- Prof. Dr. Ali AKPINAR
- 4- Prof. Dr. Ali EROĞLU
- 5- Prof. Dr. Ali Rıza GÜL
- 6- Prof. Dr. Celal KIRCA
- 7- Prof. Dr. Erdoğan PAZARBAŞI
- 8- Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT
- 9- Prof. Dr. Halis ALBAYRAK
- 10- Prof. Dr. Hasan ELİK
- 11- Prof. Dr. Hidayet AYDAR
- 12- Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR
- 13- Prof. Dr. İbrahim GÖRENER
- 14- Prof. Dr. İbrahim Hilmi KARSLI
- 15- Prof. Dr. İdris ŞENGÜL
- 16- Prof. Dr. İshak YAZICI
- 17- Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN
- 18- Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
- 19- Prof. Dr. M. Kemal ATİK
- 20- Prof. Dr. M. Zeki DUMAN
- 21- Prof. Dr. Mehmet Akif KOÇ
- 22- Prof. Dr. Mehmet PAÇACI
- 23- Prof. Dr. Mehmet Sait ŞİMŞEK
- 24- Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI
- 25- Prof. Dr. Mesut ERDAL
- 26- Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ
- 27- Prof. Dr. Mevlüt GÜNGÖR
- 28- Prof. Dr. Muhammed AYDIN
- 29- Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
- 30- Prof. Dr. Nasrullah H. MÜFTÜOĞLU
- 31- Prof. Dr. Ömer DUMLU
- 32- Prof. Dr. Remzi KAYA
- 33- Prof. Dr. Sadık KILIÇ
- 34- Prof. Dr. Sadrettin GÜMÜŞ
- 35- Prof. Dr. Salih AKDEMİR
- 36- Prof. Dr. Şadi EREN
- 37- Prof. Dr. Şevki SAKA
- 38- Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE
- 39- Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK
- 40- Prof. Dr. Yusuf İŞCİK
- 41- Prof. Dr. Zekeriya PAK
- 42- Prof. Dr. Zülfikar DURMUŞ
- 43- Doç. Dr. Abdurrahman ATEŞ
- 44- Doç. Dr. Ali AKAY
- 45- Doç. Dr. Bilal GÖKKIR
- 46- Doç. Dr. Hüseyin GÜLLÜCE
- 47- Doç. Dr. Mehmet ÜNAL
- 48- Doç. Dr. Muammer ERBAŞ
- 49- Doç. Dr. Muhittin AKGÜL
- 50- Doç. Dr. Mustafa ÖZEL
- 51- Doç. Dr. Necmettin GÖKKIR
- 52- Doç. Dr. Nurettin TURGAY
- 53- Doç. Dr. Selim TÜRCAN
- 54- Doç. Dr. Süleyman GEZER
- 55- Doç. Dr. Veli KAYHAN
- 56- Doç. Dr. Yaşar KURT
- 57- Doç. Dr. Yavuz FIRAT
- 58- Yrd. Doç. Dr. Abdullah BENLİ
- 59- Yrd. Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN
- 60- Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman ALTUNTAŞ
- 61- Yrd. Doç. Dr. Ahmet ABAY
- 62- Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÜÇÜK
- 63- Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZ
- 64- Yrd. Doç. Dr. Ali BULUT
- 65- Yrd. Doç. Dr. Ali KARATAŞ
- 66- Yrd. Doç. Dr. Ali YILMAZ
- 67- Yrd. Doç. Dr. Atilla YARGICI
- 68- Yrd. Doç. Dr. Bilal DELİSER
- 69- Yrd. Doç. Dr. Burhan ATSIŞ
- 70- Yrd. Doç. Dr. Burhan BALTACI
- 71- Yrd. Doç. Dr. Burhan SÜMERTAŞ
- 72- Yrd. Doç. Dr. Davut ŞAHİN

- 73- Yrd. Doç. Dr. Erdoğan BAŞ
74- Yrd. Doç. Dr. Ergün ÇAPAN
75- Yrd. Doç. Dr. Faiz KALIN
76- Yrd. Doç. Dr. Halil ALDEMİR
77- Yrd. Doç. Dr. Halil HACİMÜFTÜOĞLU
78- Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN
79- Yrd. Doç. Dr. Hasan YILMAZ
80- Yrd. Doç. Dr. Hatice ŞAHİN
81- Yrd. Doç. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT
82- Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇELİK
83- Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZOĞLU
84- Yrd. Doç. Dr. Gökhan ATMACA
85- Yrd. Doç. Dr. İbrahim AKGÜN
86- Yrd. Doç. Dr. İbrahim Hakkı İMAMOĞLU
87- Yrd. Doç. Dr. İhsan KAHVECİ
88- Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRCİ
89- Yrd. Doç. Dr. Mahmut AY
90- Yrd. Doç. Dr. Mahmut Sami ÇÖLLÜOĞLU
91- Yrd. Doç. Dr. Mahmut ÖZTÜRK
92- Yrd. Doç. Dr. Mevlüt ERTEN
93- Yrd. Doç. Dr. Mustafa AKDEMİR
94- Yrd. Doç. Dr. Mustafa HOCAOĞLU
95- Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜVEN
96- Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARAGÖZ
97- Yrd. Doç. Dr. Mustafa KAYHAN
98- Yrd. Doç. Dr. Mustafa ŞENTÜRK
99- Yrd. Doç. Dr. Nihat UZUN
100- Yrd. Doç. Dr. Nur Ahmet KURBAN
101- Yrd. Doç. Dr. Osman KABAKÇILI
102- Yrd. Doç. Dr. Ömer ASLAN
103- Yrd. Doç. Dr. Ömer BAŞKAN
104- Yrd. Doç. Dr. Recep DEMİR
105- Yrd. Doç. Dr. Sabri DEMİRCİ
106- Yrd. Doç. Dr. Şaban KARASAKAL
107- Yrd. Doç. Dr. Şahin GÜVEN
108- Yrd. Doç. Dr. Şevket KOTAN
109- Yrd. Doç. Dr. Yahya YAŞAR
110- Yrd. Doç. Dr. Yunus EKİN
111- Yrd. Doç. Dr. Yusuf ALEMDAR
112- Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK
113- Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN
114- Yrd. Doç. Dr. Ziya ŞEN
115- Öğr. Gör. Dr. Mehmet ÇİÇEK
116- Öğr. Gör. Dr. Ömer MÜFTÜOĞLU
117- Öğr. Gör. Abdülhalim KOÇKUZU
118- Öğr. Gör. Bilal ATİK
119- Öğr. Gör. Cemal ERGÜN
120- Öğr. Gör. Cemal Işık
121- Öğr. Gör. Enes SAKA
122- Öğr. Gör. Fatih TOK
123- Öğr. Gör. İbrahim ULUDAŞ
124- Öğr. Gör. Kadir TAŞPINAR
125- Öğr. Gör. Kerim ÖZMEN
126- Öğr. Gör. Necattin HANAY
127- Öğr. Gör. Ömer ÖZBEK
128- Öğr. Gör. Sedat TORTUMLUOĞLU
129- Öğr. Gör. Zeki HALİS
130- Arş. Gör. Dr. Hakan UĞUR
131- Arş. Gör. Ali ŞİMŞEK
132- Arş. Gör. Ayşe UZUN
133- Arş. Gör. Davut AĞBAL
134- Arş. Gör. Hadiye ÜNSAL
135- Arş. Gör. Hasan YÜCEL
136- Arş. Gör. Hatice AVCI
137- Arş. Gör. Hatice Kübra DEMİRÇİN
138- Arş. Gör. Muhammed Selman ÇALIŞKAN
139- Arş. Gör. Muhammet ERSÖZ
140- Arş. Gör. Ömer DİNÇ
141- Arş. Gör. Recep KOYUNCU
142- Arş. Gör. Seyfullah EFE
143- Arş. Gör. Zeynep CERAN
144- Arş. Gör. Zeynep Nermin AKSAKAL
145- Arş. Gör. Bayram AYHAN

İÇİNDEKİLER

Takdim	9
Açılış Konuşmaları	
Mesut OKUMUŞ.....	11
Reha Metin ALKAN	15
Muzaffer KÜLCÜ	17

AÇILIŞ OTURUMU

Açılış Konuşması (Sadrettin GÜMÜŞ)	21
Kur'an'ın Penceresinden Mekke ve Vahyin Mekke Dönemi	
Mehmet Zeki DUMAN	23
Kur'an Nüzûlünün Hz. Peygamber'in Siretiyle İlişkisi	
Hasan ELİK.....	57
Mekkî Sûre ve Ayetlerde Tahaddî ve Belağat	
Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU.....	63
Kapanış Konuşması (Sadrettin GÜMÜŞ)	69

II. OTURUM

Açılış Konuşması (Salih AKDEMİR)	71
Kur'an-ı Kerim'in Arabistan'da ve Arapça Olarak İndirilmesinin Sebep ve Hikmetleri	
Sadrettin GÜMÜŞ.....	75
Evvelü Mâ Nezel Meselesi Bağlamında	
Erken Dönem Mekkî Sûrelerin Kavram ve Anlam Dünyası	
Mustafa ÖZTÜRK.....	93
Mekkî Sûrelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil	
Fethi Ahmet POLAT.....	145
“Mekkî Sûrelerde Müşriklere Yönelik Eleştirel Dil” Adlı Tebliğin Müzakeresi	
Sait ŞİMŞEK	169
Mekkî Sûrelerde Ehl-i Kitap	
Remzi KAYA.....	171
“Mekkî Sûrelerde Ehl-i Kitap” İsimli Tebliğin Müzakeresi	
İshak Yazıcı	191
Kapanış Konuşması (Salih AKDEMİR)	195

III. OTURUM

Açılış Konuşması (Halis ALBAYRAK)	197
Mekke Döneminde Kur'an-ı Kerim'in Okunması, Ezberlenmesi ve Yazıyla Kaydedilmesi	
İdris ŞENGÜL.....	199

“Mekke Döneminde Kur'an-ı Kerim'in Okunması, Ezberlenmesi ve Yazıyla Kaydedilmesi” Başlıklı Tebliğin Müzâkeresi	
Veysel GÜLLÜCE.....	211
Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi	
Selim TÜRCAN	213
“Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi” İsimli Tebliğin Müzakeresi	
Akif KOÇ	229
Hartwig Hirschfeld'in Mekkî Ayetleri Konu Eksenli Tarihlendirme Çabaları	
Davut ŞAHİN.....	233
“Hartwig Hirschfeld'in Mekkî Ayetleri Konu Eksenli Tarihlendirme Çabaları” Başlıklı Tebliğin Müzakeresi	
Bilal GÖKKİR.....	251
Kapanış Konuşması (Halis ALBAYRAK)	253
IV. OTURUM	
Açılış Konuşması (Ömer DUMLU)	255
Kur'an Vahyinin Mekke Yıllarında Kelimelerle ve Kavramlarla Zihniyet İnşası	
İsmail ÇALIŞKAN.....	257
“Kur'an Vahyinin Mekke Yıllarında Kelimelerle ve Kavramlarla Zihniyet İnşası” Adlı Tebliğin Müzakeresi	
Mehmet PAÇACI	275
Mekkî Ayetlerde Müminlere Yönelik Hitaplar	
Ali AKPINAR	279
“Mekkî Ayetlerde Mü'minlere Yönelik Hitaplar” Adlı Bildirinin Müzakeresi	
Abdulhamit BİRİŞİK	303
Mekkî Sûre ve Ayetlerde Hz. Peygamber'e Yönelik Hitaplar	
Mesut OKUMUŞ.....	309
“Mekkî Sûre ve Ayetlerde Hz. Peygamber'e Yönelik Hitaplar” İsimli Tebliğin Müzakeresi	
Hüseyin YAŞAR.....	329
Kapanış Konuşması (Ömer DUMLU).....	333
V. OTURUM	
Açılış Konuşması (Sadık KILIÇ)	335
Kur'an'ın, Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet ve Davranışları Islah Etmesi	
Hüseyin ÇELİK.....	337
“Kur'an'ın, Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç ve Davranışları Islah Etmesi” Konulu Tebliğin Müzakeresi	
Muhammed AYDIN	365

Mekkî Ayetlerde Kadın Tasavvurunun İnşasında Ahlaki Zemin	
Zeki TAN.....	371
“Mekkî Ayetlerde Kadın Tasavvurunun İnşasında Ahlâkî Zemin” İsimli Tebliğin Müzakeresi	
Hatice ŞAHİN.....	407
Mekkî Ayetlerde İnsan Eşitliği ve Sosyal Adalet Merkezli Temalar	
Nurettin TURGAY.....	411
“Mekkî Ayetlerde İnsan Eşitliği ve Sosyal Adalet Merkezli Temalar” Başlıklı Tebliğe İlişkin Bazı Notlar	
Ali Rıza GÜL.....	431
Kapanış Konuşması (Sadık KILIÇ).....	441
VI. OTURUM	
Açılış Konuşması (Lütfullah CEBECİ).....	443
Yetim Kavramı Bağlamında Mekkî Ayetlerde Toplumun Zayıf Unsurlarına Yönelik Koruyucu Dil	
Ömer BAŞKAN.....	445
“Yetim Kavramı Bağlamında Mekkî Ayetlerde Toplumun Zayıf Unsurlarına Yönelik Koruyucu Dil” Başlıklı Tebliğin Müzakeresi	
Necmettin GÖKKİR.....	461
Mekkî Sürelerde Câhilî Arap Aklına Yöneltilen Eleştiriler	
Mustafa GÜVEN.....	465
“Mekkî Sürelerde Câhilî Arap Aklına Yöneltilen Eleştiriler” İsimli Tebliğin Müzakeresi	
Mevlüt GÜNGÖR.....	481
Kadir Gecesi'nin Tespiti Problemi	
Bayram AYHAN.....	493
“Kadir Gecesi'nin Tespiti Problemi” İsimli Tebliğin Müzakeresi	
Mehmet ÜNAL.....	521
Kapanış Konuşması (Lütfullah CEBECİ).....	525
DEĞERLENDİRME OTURUMU	
Açılış Konuşması (Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU).....	527
Celal KIRCA.....	527
Sadrettin GÜMÜŞ.....	529
Salih AKDEMİR.....	531
Halis ALBAYRAK.....	532
İdris ŞENGÜL.....	537
Kapanış Konuşması (Mesut OKUMUŞ).....	539
Resimler.....	543

TAKDİM

Ülkemiz tefsir akademisyenleri yıllardan beri belli aralıklarla bir araya gelerek bir yandan Tefsir Anabilim Dalının meselelerini tartışmayı, birbirleriyle bilimsel zeminde buluşup görüşmeyi, diğer yandan da sempozyumlar, paneller ve çalıştaylar tertip ederek gittikleri ilin, ilim ve kültür hayatına katkı sağlamayı bir gelenek haline getirdiler. Bu toplantıların ilki 1997 yılında Elazığ ilinde gerçekleştirilmişti. Daha sonra araya sekiz yıllık bir fasıla girmiş ve 2005 yılında Van ilinde gerçekleştirilen ikinci toplantıyla süreç yeniden işlerlik kazanmıştı. Sayıları son yıllarda giderek artan İlahiyat Fakültelerinin ev sahipliğinde gerçekleştirilen bu etkinlikler zinciri, Van'dan sonra sırasıyla 2006 yılında Kayseri, 2007 yılında İzmir, 2008 yılında İstanbul (Marmara İlahiyat), 2009 yılında Erzurum, 2010 yılında Konya, 2011 yılında da yine İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin ev sahipliğinde İstanbul'da yapıldı.

2011 yılında İstanbul'da düzenlenen sempozyum, "Kur'an'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'an Öncesi Mekke Toplumu" başlığını taşıyordu. Bu sempozyumda sunulan bildiriler ve yapılan müzakereler basılarak ilim camiasının ve ilgililerin hizmetine sunuldu. İstanbul'daki sempozyumda 2012 yılı ve sonrasındaki etkinliklerin birbirini tamamlar nitelikte olması düşüncesinden hareketle dokuzuncu toplantının Çorum ilinde yapılmasına ve sempozyumun "Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi" başlığıyla icra edilmesine karar verildi. Verilen karar Allah'a şükürler olsun ki, son derece başarılı bir organizasyonla 2012 yılında icra edilerek hedefine ulaştı ve elinizdeki çalışma işte böylesi bir düşüncenin sonucunda meydana geldi. Çorum Belediyesinin desteğiyle 2012 yılında Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin ev sahipliğinde Çorum ilinde gerçekleştirilen sempozyumda sunulan bildirilerin, yapılan müzakerelerin gözden geçirilmesi neticesinde oluşan elinizdeki eserin, ilim dünyasının ve ilgilenenlerin hizmetine sunulmasının bahtiyarlığını yaşıyoruz.

Elinizdeki çalışmada, Kur'an nüzûlünün Mekke dönemi, her yönüyle ve bütün boyutlarıyla olmasa da farklı yönleri ve veçheleriyle etkinliğin taşıyabildiği nispette ele alınmaktadır. Mekkî sûre ve ayetlerin nüzûl süreci, bu dönemde nazil olan sûrelerin kronolojisiyle ilgili bilimsel çalışmalar, mezkûr dönemde inen sûre ve ayetlerin anlaşılmasında nüzûl kronolojisinin rolü, Mekkî sûre ve ayetlerin dil, üslup ve muhteva özellikleri, bu sûre ve ayetlerde Hz. Peygamber, müminler, müşrikler ve Ehl-i Kitap'a yönelik hitaplar, kısacası Mekkî sûrelerin içerdiği inanç, ibadet ve ahlak konuları çalışmanın içerdiği başlıklar arasındadır. Yine elinizdeki eserde Kur'an-ı Kerim'in Arabistan'da ve Arapça olarak indirilmesinin

sebeup ve hikmetleri, Kur'an'ın penceresinden Mekke ve vahyin Mekke dönemi, Kur'an nüzûlünün Hz. Peygamber'in siretiyle ilişkisi, Mekkî sûre ve ayetlerde tahaddi ve belağat konuları yer almaktadır. Keza evvelü mâ nezel meselesi bağlamında erken dönem Mekkî sûrelerin kavram ve anlam dünyası, Mekkî sûrelerde müşriklere yönelik eleştirel dil, Mekke döneminde Kur'an'ı Kerim'in okunması, ezberlenmesi ve yazıyla kaydedilmesi gibi konular da yer almaktadır.

Kur'an sûre ve ayetlerinin nüzûl kronolojisinin tespiti bağlamında tefsirde bir yöntem esas olarak Kur'an'ın kronolojisi meselesi, Mekkî ayetleri konu eksensiz tarihlendirme çabaları, Mekkî sûre ve ayetlerin muhtevası bağlamında Kur'an vahyinin Mekke yıllarında kelimelerle ve kavramlarla zihniyet inşası, Kur'an'ın, Mekke toplumunda var olan birtakım yanlış inanç, ibadet ve davranışları ıslah etmesi, Mekkî ayetlerde kadın tasavvuru, Mekkî ayetlerde insan eşitliği ve sosyal adalet merkezli temalar, Mekkî sûrelerde toplumun zayıf unsurlarına yönelik koruyucu dil, Câhilî Arap aklına yöneltilen eleştiriler de elinizdeki eserin işlediği konu başlıkları arasındadır.

Kuşkusuz Kur'an nüzûlünün on üç yıllık Mekke dönemini, bu dönemde nazil olan sûre ve ayetlerin bilimsel açıdan incelenmesini, yalnızca yukarıda sıralanan başlıklarla sınırlamak ve ele almak yeterli değildir. Engin bir ilim ve hikmet derinliği olan Kur'an'ın Mekkî dönemini ele alan elinizdeki mütevazı çalışma, ileride yapılacak yeni etkinliklere ve araştırmalara ilham kaynağı olursa, daha kapsamlı, verimli ve konuyu bütün yönleriyle açığa çıkaracak ileri düzeyde araştırmalara, akademik incelemelere ve tartışmalara zemin teşkil ederse, asıl işlevini o zaman yerine getirmiş olacaktır.

Sonuç olarak gerek sempozyumun gerçekleşmesi ve gerekse bildiri kitabının basılmasında büyük desteği ve katkısı bulunan Çorum Belediyesine ve saygıdeğer belediye başkanı Muzaffer Külcü'ye, etkinliğin gerçekleşmesine katkı sağlayan Hitit Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Reha Metin Alkan'a, sempozyuma katılarak bilimsel birikimlerini ülke insanımız ve ilgilenenlerle paylaşan tüm tefsir akademisyenlerine, eserin basımında gösterdikleri özen ve titiz çabaları dolayısıyla Ankara Okulu Yayınları yetkililerine yürekten teşekkür ediyorum.

Gayret bizden, tevfik ve inayet Cenab-ı Hak'tandır.

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ
Çorum - 2013

AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ
(İlahiyat Fakültesi Dekanı)

Sayın Vali Vekilim, Sayın Belediye Başkanım, Sayın Rektörüm, Sayın Dekanlarım, Protokolün Değerli Üyeleri, Basınıımızın Değerli Temsilcileri, Saygıdeğer Hocalarım, Değerli Tefsir Akademisyenleri, Muhterem Hanımefendiler, Beyefendiler,

“IX. Tefsir Akademisyenleri Buluşması”na ve bu vesileyle Çorum Belediyesi ve Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin işbirliği ile tertip ettiğimiz “*Kur’an Nüzûlünün Mekke Dönemi*” başlıklı sempozyuma hepiniz hoş geldiniz. Sözlerime başlarken hepinizi en derin sevgi ve saygılarımla selamlıyorum.

Bugün burada bünyesinde İlahiyat Fakültesi bulunan ülkemizin bütün üniversitelerinin İlahiyat Fakültelerinin Tefsir Anabilim Dalı Akademisyenlerini, Çorum ilinde konuk etmenin gurur ve mutluluğunu yaşıyoruz. Toplantıyı ve Çorum’u şereflendiren tüm tefsir akademisyenlerine, Fakültem ve Çorum adına en kalbi şükranlarımı sunuyorum.

Bilindiği üzere tefsir akademisyenleri buluşmalarının ilki 1997 yılında Elazığ’da yapılmıştı. Ardından bu buluşmalar konusunda sekiz yıllık bir kesinti yaşandı. Daha sonra 2005 yılında Van’da, ardından kesintisiz bir şekilde 2006 yılında Kayseri, 2007’de İzmir, 2008 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin konuğu olarak İstanbul’da, 2009 yılında Erzurum’da, 2010 yılında Konya’da, 2011 yılında da İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin konuğu olarak İstanbul’da bir organizasyon gerçekleştirildi. Bu etkinliklerin dokuzuncusunu Çorum ilinde yapmanın büyük mutluluk ve bahtiyarlığını yaşıyoruz.

Geçen yıl İstanbul’da gerçekleştirilen akademisyenler buluşması bir sempozyum şeklinde tertip edildi. Bu sempozyumda “Kur’an’ı Anlamaya Katkısı Açısından Kur’an Öncesi Mekke Toplumu” başlıklı bir konu seçilmişti. İstanbul’da gerçekleştirilen “Kur’an’ı Anlamaya Katkısı Açısından Kur’an Öncesi Mekke Toplumu” başlıklı sempozyumda sunulan bildiriler basıldı ve ilim dünyasının hizmetine sunuldu. Hatırlanacağı üzere geçen yıl bundan sonraki yıllarda yapılacak sempozyumların birbirinin devamı ve biri diğerini tamamlar nitelikte olması kararı alındı. Dolayısıyla bu yılki sempozyumun konusunun da “Kur’an Nüzûlünün Mekke Dönemi” şeklinde olması uygun bulundu. Bugün bu düşüncemizin hayata geçmesinin mutluluğunu yaşıyoruz. Cenab-ı Hakka sonsuz hamdu senalar olsun.

Hatırlanacağı üzere geçen yılki sempozyumda Çorum buluşmasından sonra 2013 yılında Kahramanmaraş, 2014 yılında Sakarya, 2015 yılında Sivas ve 2016 yılında da Bingöl illerimiz bu etkinliklere ev sahipliği yapmaya talip oldular.

Bu sempozyumda yaklaşık 23 yıl süren Kur'an'ın nüzûl sürecinin Mekke ve Medine diye ikiye ayrılan dönemlerinden ilk 13 yıla tekabül eden Mekke dönemi, bu dönemde nazil olan sûre ve ayetleri farklı yönleri ile ele almaya çalışacağız. Mekke döneminde inen sûre ve ayetleri değişik açılardan bilimsel bir zeminde, farklı boyutlarıyla ele alıp derinlemesine inceleyeceğiz. Vahiy sürecinin Mekke dönemi ile ilgili konuları sunulacak bildirilerle ve yapılacak müzakerelerle ele alıp incelenecek, enine boyuna tartışacağız.

Değerli akademisyenler! Bilindiği üzere Allah Resulü "Âlimler peygamberlerin varisleridir" diye buyurmuştur. Dolayısıyla biz tefsir akademisyenlerine yakışan, önce "âlim" vasfını kazanmaya çalışmak, sonra onun içeriğini doldurmaya gayret etmek, Son Elçi'nin mesajına ve mirasına bihakkın sahip çıkmak, kısacası mirasyedilik yapmamaktır. Temel İslam İlimlerinin temelini, dinin esas ve özünü temsil eden tefsir ilminin uzmanlarına düşen birincil görev, Kur'an'dan ve Allah Resulünün örnek hayatından alacakları ders ve ilhamla, İslam'ı, çağımız insanının idrakine sunmaktır. Başka bir deyişle İlahiyat alanında çalışan bilim insanlarının birincil görevi, din hakkında sağlam, sağlıklı ve doğru bilgi üretmek onu kendi toplumu ve insanıyla paylaşarak toplumsal hizmetleri yerine getirmek, özelde kendi toplumlarının genelde de tüm insanlığın aydınlanmasına katkı sağlamaktır.

Değerli akademisyenler! Uzmanların birikimlerinin bilimsel bir zeminde diğer meslektaşlarla paylaşılması, üretilen yeni ve güncel bilgilerin uzmanlar önünde sağlamlasının yapılması, sunulan bildirilerin müzakere ve mütalaalar neticesinde zenginleşerek gün yüzüne çıkarılması, sempozyumların temel hedefleri arasındadır. Başka bir ifadeyle sempozyumlar bir tür bilgi şölenleridir. Bu şölenlerde uzmanlar ürettikleri en yeni ve güncel bilgileri, yeni gelişmeleri o alandaki diğer uzmanlarla paylaşır, meslektaşlarının değerlendirmesine sunma fırsatı yakalarlar. Bu etkinliklerde akademisyenler meslektaşlarının yeni çalışmalarından ve ürettiklerinden haberdar olurlar; kendi ürettikleri bilgide fark edemedikleri, gözden kaçırdıkları veya hata ettikleri noktaları, meslektaşlarının nazarı dikkatine sunarak böylece sağlamlasını yapıp hatalarının düzeltilmesi fırsatını yakalamış olurlar. Sempozyumlarda fikirler yarışır ve hatta zaman zaman karşıt görüşler birbirleriyle çatışır. Tezler ve antitezlerin çatışmasından yeni bir senteze ulaşılır. Kısacası hakikat şimşegi, fikirlerin çatışmasından doğar. Eskilerin tabiriyle "barika-i hakikat müsademe-i efkardan neşet eder."

Kaynağa ve delile dayanan, ilmî cehdin ve entelektüel çabanın ürünü olan her tür bilgi, bizim için önemli ve değerlidir. Çünkü biz hikmetin/bilgeliliğin müminin

yitiği olduğunu vurgulayan bir gelenekten geliyoruz. Allah Resulü cehd ve gayreti neticesinde isabet eden âlimin iki, hata edenin de bir sevaba nail olacağını müjdelemiştir. Yine bizler yaptığımız araştırma ve inceleme neticesinde ulaştığımız sonuç ve kanaat ne olursa olsun, her şeyin en doğrusunu Allah'ın bildiğini kabul eden bir gelenekten geliyoruz. Müminler katılmasalar da fikir özgürlüğüne önem veren, her türlü görüş ve kanaate saygı duyan, açık fikirli ve geniş görüşlü insanlardır. Nitekim yüce Kur'an'da da ifade edildiği üzere müminler, bütün sözleri duyar ama en güzeline uyarlar.

Değerli konuklar ve saygıdeğer katılımcılar! Ariflerin önünde sözlerimi fazla uzatmak istemiyorum. Çünkü aranızda yetişmemde büyük emekleri olan hocalarım var. Onların karşısında bilgiçlik taslamaktan ve sözü fazla uzatmaktan teeddüp ediyorum. Dolayısıyla teşekkür kısmına geçerek sözlerimi noktalamak istiyorum.

Öncelikle bu sempozyumun gerçekleşmesinde her türlü desteğini gördüğümüz, temel belediyecilik hizmetlerinin yanı sıra kültürel belediyecilikte de çok büyük hizmetlere imza atan Saygıdeğer Çorum Belediye Başkanı Muzaffer Külcü'ye, onun şahsında tüm belediye personeline ve işin mutfağında çalışan tüm ekip arkadaşlarına Fakültem ve tefsir akademisyenleri adına yürekten teşekkür ediyorum. Yine bu sempozyum ve buluşmanın gerçekleşmesinde büyük katkısı olan ve bize her türlü moral desteği sağlayan, mesai mefhumu bilmeden bir arı gibi çalışan Hitit Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Reha Metin Alkan'a huzurlarınızda teşekkürü bir borç biliyorum. Yine bilimsel etkinlikler kadar dini hizmet alanında da sürekli dayanışma ve işbirliği içinde olduğumuz Çorum il müftüsü Mehmet Aşık Bey'e, onun şahsında tüm diyanet personeline ve bize destek veren sivil toplum kuruluşlarına candan teşekkür ediyorum.

Çorum'un başarılı bir mülki idarecisi olmanın yanı sıra entelektüel kişiliği ve kimliği ile ilimize ayrı bir zenginlik ve değer katan ancak mazereti nedeniyle sempozyuma katılamayan Sayın Valimiz Nurullah Çakır'a ve onu temsilen aramızda bulunan Sayın Vali Vekilimiz Hüseyin İçten'e müteşekkirim. Bu organizasyonun gerçekleşmesinde emeği geçen tüm ekip arkadaşlarıma, işin mutfağında çalışarak büyük emek veren kardeşlerime can-u gönülden müteşekkirim.

Son olarak uzaktan yakından, Türkiye'nin hemen her ilinden buraya kadar teşrif ederek Kur'an konusundaki bilimsel birikimlerini bizimle paylaşan, başta aralarında yetişmemde çok büyük emekleri geçmiş muhterem hocalarım olmak üzere, sayın dekanlara, değerli meslektaşlarıma; bildiri sunacak akademisyenlere, müzakerecilere, oturum başkanlarına teşekkür ediyorum. Sempozyumdaki katkılarına ilaveten bu organizasyon dolayısıyla Çorum'a teşrif ederek Cuma günü kürsülere çıkarak vaaz ve irşad hizmeti yapanlara, Cumartesi gecesi düzenlenecek olan Kur'an ziyafeti programında Kur'an tilavet edecek hocalarıma, yine

tefsir anabilim dalı yeterlilik ölçütlerini tespit için yapılacak çalışmaya katılarak katkı sunacak akademisyenlere müteşekkirim. Son olarak varlıklarıyla etkinliğimize değer katan tüm tefsir akademisyenlerine ve bu salonu tıklım tıklım dolduran Çorum halkına can-u gönülden teşekkür ediyorum. Sempozyumun başarılı geçmesi dilek ve temennisiyle hepinize saygılar sunuyorum.

AÇILIŞ KONUŞMASI

Prof. Dr. Reha Metin ALKAN
(Hitit Üniversitesi Rektörü)

Sayın Vali Vekilim, Sayın Belediye Başkanım, protokolümüzün değerli üyeleri, sayın dekanlar, değerli bilim insanları, basınımızın değerli temsilcileri, saygıdeğer hanımefendiler, beyefendiler,

Çorum Belediyesi ve İlahiyat Fakültemizin işbirliği ile düzenlenen “Kur’an Nüzûlünün Mekke Dönemi” başlıklı sempozyuma ve “IX. Tefsir Akademisyenleri Buluşmasına” hepiniz hoş geldiniz. Sözlerime başlarken hepinizi en kalbi sevgi ve saygılarımla selamlıyorum.

Hitit Üniversitesi Rektörü olarak böyle bir etkinliği gerçekleştiren Çorum Belediye Başkanı Muzaffer Külcü Bey’e ve İlahiyat Fakültemizin Dekanı Prof. Dr. Mesut Okumuş başta olmak üzere, tüm emeği geçenlere huzurlarınızda teşekkür ediyorum. İlimizin ve üniversitemizin bu tür etkinliklere ev sahipliği yapıyor olması, bizlerden beklenen evrensel bir ölçüt olan bilgi üretme ve topluma hizmet çalışmaları çerçevesinde hepinizi olduğu gibi bizleri de ziyadesiyle mutlu etmekte ve gururlandırmaktadır. 10’den fazla İlahiyat Fakültesi dekanımızın ve 150 civarında konusunda uzman seçkin tefsir akademisyenimizin çok değerli bilimsel birikimlerinden yararlanmamıza vesile olacak olan etkinlik, bilim dünyasına ve araştırmacılara hiç şüphesiz büyük katkılar ve yeni açılımlar sağlayacaktır. Bu ve benzeri bilimsel faaliyetlere her zaman destek veren Çorum Belediyesinin değerli katkıları ve İlahiyat Fakültemizin işbirliği ile gerçekleştirilen böyle bir etkinlikte Kur’an nüzûlünün Mekke döneminin farklı yönleriyle incelenip tartışılması, eminim Kur’an araştırmalarına ve tefsir çalışmalarına önemli katkılar sağlayacaktır.

Yüce kitabımız Kur’an-ı Kerim, 23 yıllık bir zaman diliminde, olayların gelişimine göre parça parça indirilmiştir. Bu sürecin yaklaşık on üç yılı Mekke, on yılı da Medine dönemine aittir. Toplam 114 sûreden oluşan Kur’an’ın, Mekke döneminde nazil olan sûrelerinin sayısı bilebildiğim kadarıyla 87 civarındadır. Buna göre dinin inanç ibadet ve ahlak esaslarının temellerinin atıldığı Mekke döneminde inen sûrelerin, sayısal olarak büyük bir ağırlık teşkil ettiği görülmektedir. 13 yıllık Mekke döneminde nazil olana sûrelerin, tefsir alanının uzmanları tarafından farklı boyutlarıyla ele alınması ve buradan üretilecek bilginin ilim dünyasının ve ilgililerin hizmetine sunulacak olması, Kur’an-Kerim’in tüm insanlığın ihtiyacı olan evrensel mesajlarının tüm insanlığa duyurulmasına bir kez daha vesile olacak olması, bizlere büyük bir mutluluk verecektir.

Değerli katılımcılar,

Üniversitemiz 2006 yılında kurulmasına rağmen, geçen kısa sürede yapılan büyük atılımlar sonucunda somut ve önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Kelime anlamından hareketle söylenecek olursa, evrensel ölçülerde eğitim vermek, bilimsel çalışmalar yaparak tüm insanlığa bilgi üretmek olarak kısaca ifade edilecek hedeflerimiz sonucunda, üniversitemiz adından her geçen gün daha da söz edilir bir duruma gelmiştir. Hitit Üniversitesi, 11.000 civarındaki öğrencisi, sayıları her geçen gün artan, konularında uzman uluslararası akademisyenlerimizle, özellikle bizlere her zaman her vesile ile destek olan ilimizin tüm dinamikleriyle hedeflerimize çok daha kısa sürede ulaşacağımıza inancım tamdır. Bu başarıda emeği geçen, katkı veren tüm Hitit Üniversitesi sevdalılarına huzurunuzda içtenlikle teşekkür ediyorum.

Bütün bu duygu ve düşüncelerle bu organizasyonu gerçekleştiren Çorum Belediyesi ve İlahiyat Fakültemize, emeği geçen ve adını saymakta zorlanacağım değerli arkadaşlarımıza, tüm katılımcılara, dinleyicilere içtenlikle teşekkür ediyor, sempozyumun başarılı ve verimli geçmesini diliyorum. Hepinizi şahsım ve üniversitem adına en kalbi duygularıyla selamlıyor, saygılarımı sunuyorum.

AÇILIŞ KONUŞMASI

Muzaffer KÜLCÜ
(Çorum Belediye Başkanı)

Sayın Vali Vekilim, Sayın Rektörüm, Kıymetli Dekanlarımız, Hocalarımız, Ak Parti İl ve Merkez İlçe Başkanım, Değerli Müftümüz, Protokolümüzün Değerli Temsilcileri, Saygıdeğer Hanımefendiler ve Beyefendiler,

Burada bulunan herkesi saygıyla ve hürmetle selamlıyorum. Sözlerimin başında sempozyumun hayırlara vesile olmasını Allah'tan temenni ediyorum. İl dışından şehrimize teşrif edip bizi sevindiren değerli konuklarımıza da hemşehrilerim adına hoş geldiniz diyorum.

Değerli Dostlar,

Yarın akşam bir Kur'an Ziyafeti programıyla anacağımız merhum Prof. Dr. Salim Öğüt Hocamız, -misafirlerimiz içinde de mutlaka tanıyan vardır- din dünyamızın hakikaten hatırı sayılır bir insanıydı. Fikrin çilesini çeken ve bu işin dertlilerinden birisiydi. Kendisine Cenab-ı Allah'tan rahmet diliyoruz. Ailesine de başsağlığı dileklerimizi iletiyoruz. Çorum'da 14 yıl boyunca gece gündüz demeden kim nereye çağırırsa oraya yüksünmeden giden ve "Beni çağırmanın kıymeti yok. Ben gittiğim yerde hak sözü anlatıyorum. Allah kelamını anlatıyorum. Oradan alacak bir ibreti, dersi ve nasibi varsa alır." diyerek koşan bir büyüğümüzdü.

Değerli Dostlar,

9. Tefsir Akademisyenleri Buluşması için Çorum'u tercih etmeniz dolayısıyla sizlere özellikle teşekkür ediyorum. Az önce değerli konuşmacılarımız, hem dekanımız hem rektörümüz ifade ettiler. Bizler belki akademik dünyanın ya da sivil toplum örgütlerinin daha çok yaptığı bu tür çalışmaları Anadolu kenti olmamız dolayısıyla üzerimize bir görev olarak addediyoruz. Mesut Hocamız aracılığıyla gerçekleşen bu teşebbüs ve davetimize icabet ettiğiniz için gönülden teşekkür ediyorum. Bu program vesilesiyle hem Çorum hem de Çorum Belediyesi olarak ev sahipliği yapmanın bahtiyarlığını yaşıyoruz. 150 civarında akademisyen çok kolay bir araya gelecek bir sayı değildir. Elbette biz bir akademik çalışmayı konuşurken işin kemiyetine değil keyfiyetine kıymet veriyoruz. Orada söylenilecek sözün, ortaya çıkacak neticenin daha kıymetli olduğunun farkındayız, ama bu kadar değerli bilim insanının bir araya gelmesi de ayrıca bizim için bir bahtiyarlık vesilesidir. Geçen yıl yapılan bir çalışmanın devamı olarak "Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi" sempozyum çalışmasını inşallah bu sene burada değerlendireceğiz. 13 yıllık Mekke döneminde nazil olan ayetlerin içerdiği mesajların, Mekkî

ayetlerin siz tefsir akademisyenleri tarafından ayrıntılı bir şekilde burada ele alınması, sunulacak tebliğler, tebliğler üzerinde yapılacak müzakereler öncelikle burada bizler için ve daha sonra basımı ve dağıtımı yapıldıktan sonra şüphesiz bilim dünyası için çok büyük bir kazanım olacaktır. İçinde bulunduğumuz günlerin manasına uygun olarak mübarek üç aylar içerisinde ve yaklaşmakta olan Kur'an ayı Ramazan dolayısıyla böyle bir sempozyumun yapılması da herhalde ayrıca önem arz etmekte ve bunu da güzel bir tevafuk olarak kendi adımıza değerlendirmekteyiz.

Değerli Hocalarımız, Kıymetli Konuklarımız,

Ülkemiz giderek geliyor, kalkınıyor ve zenginleşiyor. Birçok alanda eğitimden sağlığa, ulaşımdan haberleşmeye, teknolojiden sanayiye kısacası merkezî hükümetin faaliyetlerinden ve icraatlarından tutun yerel yönetimlerin tüm çalışmalarına varıncaya kadar hemen her alanda ülke olarak ciddi bir kalkınma hamlesi içerisindeyiz. Birçok alanda gözle görülür bir şekilde hatta dünyanın birçok noktasında kimi ülkeler siyasi istikrarsızlık kimileri ekonomik sıkıntılar içerisinde boğuşuyorken, birçok ülkeyi, devleti ve milleti kısıktırarak gelişim hamlesi içerisindeyiz. Şüphesiz bu değişim ve gelişim, ülkemize ve milletimize büyük bir kazanım olarak yansımaktadır. Fakat burada bir şeye işaret etmek istiyorum. Bu ekonomik kalkınma ve refahın yanında şehirleşmenin getirmiş olduğu maddi zenginlik insanımızın değerlerini yitirmesine, toplumun yozlaşmasına ve ruh sağlığının bozulmasına yol açmamalıdır. Bunun için gerekli adımlar ve tedbirler neyse, herkes bu anlamda kendi üzerine düşeni yapmalıdır. Belediye olarak, akademisyenler ya da birey olarak hepimizin yapması gereken hususlar bulunmaktadır. Bu hususta inancımız o ki siz değerli Tefsir akademisyenlerimize, Kur'an'ı en iyi anlayan ve onu bize en iyi anlatan insanlar olarak sanırım bu noktada çok daha büyük görevler düşüyor. Çünkü sizler bizim bildiklerimizden çok daha fazlasını bilmektesiniz.

Sözün bu kısmında Çorum Belediyesi olarak yapmış olduğumuz kültürel faaliyetler hakkında da kısaca bilgi vermek istiyorum. Az önce ifade ettiğim gibi ulaşımdan e- belediyeye, altyapı ve üstyapı çalışmaları gibi bu çalışmaları büyük bir heyecanla başladığımız günden bugüne kadar inşallah bundan sonra da hız kesmeden devam ettiriyoruz. Fakat bunlarla birlikte bizim özellikle önemsedığımız şey Fatih Sultan Mehmet'in nasihatinde dediği gibi "Şehirleri mamur ederken, gönülleri âbâd etmezseniz, yaptığınız iş eksik ve yarım kalır." Biz de yol haritası olarak bunu aldık. Zaten siyaseti de "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın." parolasıyla yapıyoruz. Hal böyle olunca birçok uluslararası ve kendi ölçüğümüzde ulusal sempozyum ve programları tertip ettik. Özellikle bu periyot içerisinde bunları yaptık. Bundan sonra da bu tür etkinlikleri yapmanın gayreti ve çabası içerisinde olacağız.

Belediyecilik anlayışımızı bir talep anlayışı içerisinde yürütmüyoruz. Bunun altını özellikle çizmek istiyorum. Eğer talebe bağlı bir hizmet arzı şeklinde bir yürüyüş içerisinde olursak bu düşük bir profili ve performansı ortaya çıkarır ve halkın akıntısına kapılıp gitmek gibi bir tehlikeyi de ne yazık ki biz yöneticilere yaşatır. Bunun yerine biz toplumun gitmesi gereken bilim adamlarımızın, entelektüellerimizin öngörülerini çerçevesinde doğru hedefler, aydınlık ufuklar neresi ise oraya götürmenin çabasıyla çalışmalarımızı planlıyoruz. Tabii bu çalışmalarda bize çok büyük katkı sağlayan ve bütün birikimini cömertçe bizlere sunan Üniversite Rektörümüze ve bütün mesai arkadaşlarına, şehirdeki bütün yönetici arkadaşlarıma özelde de bu programın tertibinde çok büyük emeği olan İlahiyat Fakültesi Dekanımız Prof. Dr. Mesut Okumuş'a sizlerin huzurunda ben de çok teşekkür ediyorum. Teşrifleriniz dolayısıyla siz değerli misafirlerimiz ve hocalarımıza da teşekkür ediyorum.

Sözün burasından uzaktan yakından buraya kadar teşrif eden tüm akademisyenlere şehrimiz adına tekrar hoş geldiniz, şeref verdiniz diyorum! Başarılı, son derece verimli ve hayırlı bir sempozyum olmasını temenni ediyorum, hepinize saygılar sunuyorum.

AÇILIŞ OTURUMU AÇILIŞ KONUŞMASI

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Sadrettin GÜMÜŞ

Bismillahirrahmanirrahim

Muhretem hazirûn, değerli hanımefendiler ve beyefendiler,

Hepinizi saygıyla selamlayarak açılış oturumunu başlatıyorum. Tebliğlere başlamadan önce sempozyumu tertip eden, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Mesut Okumuş Bey'e ve bu organize ona yardımcı olan arkadaşlarına ve Sayın Belediye Başkanımıza ben de teşekkür etmek istiyorum. Sizler de Türkiye'nin yakın ve uzak bölgelerinden teşrif ettiğiniz için sizlere de şükranlarımı sunuyorum. Bu toplantıların asıl amacı, dinimizin ana kaynağı ve din eğitimi ve öğretiminde bizim ana referansımız olan Kur'an'ı Kerim'in ona layık bir şekilde öğretilmesini ve okutulmasını sağlamak, onun yorumu ve açıklaması mahiyetinde olan tefsir eğitim ve öğretiminin İlahiyat Fakültelerimizde nasıl yapılması gerektiğini tartışmak ve sonuçta Kur'an'ı Kerim'in nasslarını en güzel şekilde okuyacak, anlayacak ve yorumlayacak nesilleri yetiştirmektir. Büyük İslam şairi Akif'in dediği gibi, doğrudan doğruya Kur'an'dan ilham alıp asrın idrakine İslam'ı söyletecek ilim adamları ve müfessirleri yetiştirmektir. Bu şerefli görevi bize nasip eden Yüce Allah, aynı zamanda bunun sorumluluğunu da bize yüklemiştir. Bizler bu görevden herhangi bir şekilde affımızı isteyemeyiz. Tevazu mahiyetinde dahi olsa, bu görevden affımızı isteme hakkımız yoktur. Bilakis bütün gücümüzle çalışarak ve gayret ederek muhtaç olduğumuz ilim adamlarını yetiştirmekle mükellefiz.

Resulullah Efendimiz, Kur'an-ı Kerim'i insanlığa ulaştırma ve açıklama görevini tam manasıyla yapmışlar ve veda haccında arkadaşlarını buna şahit tutmuşlardır. Ashab-ı Kiram'a "Şahit misiniz? Şahit misiniz? Şahit misiniz?" diye sormuşlardır. Bu görevin bundan sonra da devam etmesi için "Âlimler Peygamberlerin varisleridir." diye buyurarak ümmetinin ilim adamlarını bu görevi yerine getirmekle vazifelendirmiştir. Müslümanlar saadet asrından itibaren zamanımıza kadar Kur'an ve Sünnet'in en güzel bir şekilde eğitimini ve öğretimini yapmak üzere çeşitli kurumlar kurmuşlar ve bu kurumdaki yetiştirdikleri ilim adamları, çağlarının ihtiyaçlarını dikkate alarak tefsirler yazmışlar ve ümmetin ihtiyacını karşılamışlardır. Bundan sonra da bu kutlu görev devam edecektir. Bu görevi yerine getirmek şimdilik bu neslin vazifesidir. İşte benim anlayışıma göre bu toplantıların asıl amacı budur. Dolayısıyla toplantımızın, sempozyumumuzun hayırlı, uğurlu, feyizli ve bereketli olmasını Yüce Allah'tan niyaz ederek

açılış oturumumuzu başlatıyor ve muhterem hocalarımızı kürsüye davet ediyorum. Birinci tebliğcimiz Kayseri Erciyes İlahiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. Mehmet Zeki Duman ve konusu “Vahyin Penceresinden Mekke Dönemi”dir. İkinci tebliğcimiz Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Hasan Elik ve tebliğ konusu da “Kur'an Nüzûlünün Hz. Peygamber'in Sireti İle İlişkisi”dir. Üçüncü tebliğcimiz Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu ve tebliğinin konusu “Mekkî Sûre ve Ayetlerde Tahaddi ve Belağat”tır. Tahaddi kelimesinin anlamını hocalarımız bilirler ama ben bilmeyenler için bir kelime ile izah ediyim. Bu kelimenin anlamı meydan okumaktır. Hocamız da bunu yeri geldikçe açıklayacaktır. Şimdiden ben tebliğ sunacak olan hocalarımıza başarılar dileyerek, sözü asıl sahiplerine bırakmak istiyorum. Buyurun Zeki Bey hocam, tebliğinizi sununuz. Zamanımız bir saat ve her hocamıza 20'şer dakika düşüyor. Hocalarımızın zamanı en iyi şekilde kullanacaklarına eminim. İnşallah zamanında bitiririz. Buyurun hocam!

KUR'AN'IN PENCERESİNDEN MEKKE VE VAHYİN MEKKE DÖNEMİ

Prof. Dr. M. Zeki DUMAN*

Önsöz

Biliniyor ki Kur'an Allah kelamıdır. Arş'dan Arz'a sarkıtılmış "*habl-i metin*"¹dir. Genelde tüm insanlar, özelde muttaki müminler için indirilmiş en son ilahî bir nur ve kurtuluş vasıtasıdır. Tutunan hiçbir eli boşa bırakmayan "*en sağlam bir kulp*"tur.²

O kendinden önce indirilen kitaplar gibi bir defada ve toptan değil; yaklaşık on üç yılı Mekke'de, on yılı da Medine'de olmak üzere toplam yirmi üç yılda; bir mana, bir maksat veya bir hükmü açıklayan pasajlar/sûreler³ halinde bölüm bölüm indirilmiştir. Hem de sosyal yapı, inanç ve kültür bakımından birbirinden farklı muhataplara farklı hitap tarzı ve farklı bir üslup ile...

Arş'ın Arz'a cevabıdır. Arz ve talep yöntemiyle inzal edilmiştir. Her pasaj, zaman ve zeminin belirlediği güncel ihtiyaca acil bir cevap niteliğindedir. Sûreler halinde parçalara bölünmesi ve belli zaman aralıklarıyla indirilmesinin önemli diğer bir sebebi de iyice anlaşılması, özüm senerek ve içselleştirilerek okunup yaşanabilmesi amacıyla dura dura okunmasıdır.

İşte bütün bu gerekçeler sebebiyle denilebilir ki, Kur'an'ı anlamak, tarihî ve kültürel arka planı göz ardı edip; yalnız metinleri Arap dili ve grameri açısından çözümlenmekle mümkün olmayacaktır. O metinlerin indirildiği zaman ve zeminin de; diğer bir ifade ile her sûreyi Arş'dan Arz'a çeken tarihî arka planın, gerçekleşen hadisenin ve sorulan sorunun da tüm muhtevasıyla iyi bilinmesi ve düşünülerek sabırla okunması şarttır; özellikle de bazı pasajların nüzûl sebepleri mutlaka bilinmelidir. Çünkü bir soruya veya duruma yahut hadiseye cevap olarak indirilen bir pasajın nüzûl sebebi iyi bilinir ve metnin manası ile nüzûl sebebi tevafuk ederse, ayetten Allah'ın muradının anlaşılmasından öte hikmeti dahi tespit edilebilir. Belki de bu yüzden, "tefsir nakilden ibarettir" veya "tefsir ayetlerin nüzûl sebeplerini bilmektir" sözlerinin doğruluk payı büyüktür; tabii ki naklin sahih ve sağlam olması şartıyla...

* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: zduman@erciyes.edu.tr

1 Al-i İmran, 3/103.

2 Bakara, 2/256.

3 Biz *pasaj* kelimesini sûre; Resul-i Ekrem (sav)'e bir vahiy halinde inzal edilen ve bir mana, bir maksat veya bir hükmü açıklayan ayetler topluluğu yahut toptan indirilen müstakil bir sûre anlamında kullanılmaktayız. Nitekim de sûre kelimesi Kur'an'da geçtiği her yerde bu manada kullanılmıştır. (Bkz. M. Zeki Duman, *Beyanü'l-Hak Kur'an-ı Kerim'in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınları, Ankara, 2008, s. 25, Dipnot 29)

O halde Kur'an'ı anlamak, pasajların içerdiği murad-ı ilahiye tespit edebilmek ve söylemek istediği hakikatleri kavrayabilmek için hem vahiyden önceki Arap tarihini ve kültürünü; özellikle Mekke'yi *Tarihi, Coğrafi, Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Dinî* açılardan iyi tanımaya, hem de vahyin yirmi üç yıllık Mekke döneminin zeminini oluşturan arka planların bilinmesine büyük ihtiyaç vardır. İndirilen her pasajda murat edilen mana, ancak Arap tarihi ve kültürüyle birlikte nazil olduğu zaman, zemin ve özel durum üzerine serilerek okunduğunda daha net olarak anlaşılacaktır.

Bunun için; Arap tarihi ve kültürünün/Mekke'nin araştırılıp tanınmasından başka takip edilecek iki yol vardır; ya M. S. 610 yılı, Ramazan ayının 17. Pazartesi gününden itibaren vahyin Mekke dönemi tarih ve siyer açısından adım adım araştırılıp tanınarak vahyin Mekke dönemi anlaşılmaya çalışılacak veya ilk vahiyden itibaren sûrelerin/pasaj indirildikleri zaman ve zemin kronolojik olarak takip edilip vahyin Mekke dönemine Kur'an'ın penceresinden bakılarak hem dönemin hem de Kelamullah'ın anlaşılmasına çalışılacaktır. Biz, bu iki yolu da takip edeceğiz. Daha ziyade sûreleri kronolojik olarak okuyarak tarihî ve kültürel ortamı tespit etmeye gayret göstereceğiz. Çünkü bu yol kronolojik olarak okunan sûrelerin de katkısıyla bizi amacımıza daha kolay götürecektir.

Tebliğimiz iki bölümden oluşacaktır; birinci bölüm *Kur'an-ı Kerim Açısından Mekke*, ikincisi ise *Hiz. Muhammed Açısından Vahyin Mekke Dönemi*. Hiç şüphesiz gayret bizden inayet ise Yüce Mevla'mızdandır...

Tarih ve Kur'an-ı Kerim Açısından Mekke

Mekke'nin ve Mekke Döneminde indirilen pasajların tam olarak tanınıp anlaşılabilmesi için bu dönemin ve daha öncesinin Tarihi, Coğrafi, Siyasi, Sosyal, Dinî, Ekonomik açılardan ele alınıp incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz. Zira bu yaklaşım bize, Vahy'in Mekke Döneminde indirilen pasajlarının anlaşılmasında -dar anlamda- bağlam bilgisinin ötesinde tarihî ve kültürel bağlamı da tanıttacaktır. Biliniyor ki, her bağlam daha büyük bir bağlamın unsurudur. Bağlamların tamamı ise tarihî ve kültürel bağlam gibi daha büyük bir çerçeveyi yansıtır. Bu da vahyin, kökü tarihin derinliklerine inen haberlerinin sebep-sonuç ilişkileri açısından tahliline ve güncel olaylarla ilgi kurulup değerlendirilmesine önemli katkılarda bulunacaktır.

A. Tarihî Açısından Mekke

1. Adı

“el-Bekke”, *bekke/yebukku* fiilindedir; vurdu, azarladı, susturdu; boynunu kırdı, yaktı, ayırdı; yardı, parçaladı; zahmet verdi, güçlük çektirdi, mecliste sı-

kıştırdı... gibi manalara gelmektedir. İbn Manzur, Mekke, orada yoldan sapan cebbarların boynunu kırdığı, onları susturduğu, helak ettiği; Asım Efendi'de ise insanların çokluğundan dolayısıyla orada yaşanan izdihamdan ötürü bu adın verildiğini söylemişlerdir.⁴ Mekke ise, suyu az veya tamamen çekilmiş yer anlamındadır. Arap, çocuk annesinin memesindeki sütün tamamını emip tükettiği zaman “mekke'l-fasiylüdir'aümmihi” der. Kelimenin aslı *Mekke* idi, mimin ba'ya kalbi soncu *bekke* şekline dönüştürüldüğü kabul edilir. Bu da günahları tamamen çekip yok ettiği için mekke denildiği; ayrıca bekke Beytullah'ın bulunduğu yer, Mekke ise beldenin adı olduğu da söylenmiştir.⁵ Kur'an'da en eski adına işaretle *Bekke*,⁶ bilinen adıyla *Mekke*⁷ olarak birer defa zikredilmiştir. Kur'an'ın tavsifi adlandırmalarına uygun olarak da bazen “Ümmü'l-Kur'a”⁸ bazen “el-Beledü'l-Emin”⁹, bazen de “Beldetüntayyibetün”,¹⁰ şeklinde adlandırılır. Biz burada yaygın olan Mekke adını kullanacağız.

2. Efsanevi Kuruluşu

Asırlar öncesinden bir gün MEKKE vadisinden bir ses yankılanır:

- “İbrahim! Bu ıssız ve ekime müsait olmayan yerde bizi kime bırakıp da gidiyorsun?!”

Tüm vicdan ve akıl sahiplerini titreten, dağları ve taşları dile getirip cevaba zorlayan bu sese, Hz. İbrahim'den hiçbir yanıt verilmez! Çünkü o, o anda Allah'a güven ve tevekkülün mücessem bir timsali halindedir! Zira Rabbince kendisine tevdi edilen önemli bir görevi, kocalık ve babalık duygularına rağmen, yerine getirebilmiş olmanın buruk sevinci ile geldiği yere doğru ilerlemektedir... Belki de “*Hani Rabbi ona: 'Eslim!' dediği zaman, o da, 'Eslemtü li rabbil âlemin' demişti*”¹¹ ya, işte o sözünün mücessem kişiliğini içselleştirmeye çalışmaktadır... Çünkü onun için, aklın ve vicdanın sesi değil, Yüce Rabb'inin buyruğu her şeyden daha önemlidir. O'nun âlemlerin Rabbi Allah'a feda edemeyecek hiçbir şeyi yoktur!

Beri tarafta Hz. Hacer ise, kendisini Allah'ın emaneti olarak alan kocasının, gittikçe kendilerinden uzaklaşmasını hayretle izliyor, bir yandan da yalnızlığının başına getireceği travmaların endişesini kalbinin ta derinliklerinde hissediyordu.

4 İbn Manzur, *Lisan*, “BKK” mad.; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, III/1050.

5 Hazin, Alauddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadi, *Lübabu't-Te'vil ve Meani't-Tenzil*, I/239, 240; *Haşiyetü'l-Cemelala'l-Celaleyn*, Beyrut, tsz. I/296.

6 Al-i İmran, 3/96.

7 Fetih, 48/24.

8 En'am, 6/92; Şura, 42/7.

9 Tin, 95/3.

10 Sebe, 34/15.

11 Bakara, 2/131.

Aniden zihnine gelen bir hisle tekrar kocasına seslendi:

- *İbrahim! Yoksa böyle yapmanı sana Rabb'im mi emretti?*

O ana kadar arkasına hiç bakmadan, güven dolu adımlarla sevdiklerinden uzaklaşmakta olan İbrahim (aleyhisselam) arkasına döndü ve:

- *Evet! Böyle yapmamı bana Rabb'im emretti, cevabını verdi.*

Kocası İbrahim'den (as) bu cevabı aldıktan sonra Hz. Hacer, hiç bilmediği bir yönden kalbinin büyük bir güven ve huzur duygusuyla, adeta dolup taşıdığı hissetmiş olacak ki, kendi kendine şöyle söyledi:

“*Madem ki Rabim böyle emretti, O bizi zayi etmez...*”

Artık koşsa bile ardından yetişemeyeceğinden emin olduğu kocası ile ilgilenmeyi bıraktı ve önünde debelenmekte olan yavrusu İsmail'ine döndü; onu tekrar kucağına aldı öptü, bağına bastı ve emzirdi...

Hz. Muhammad'e: *مَعَادَ إِلَى مَعَادَ إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَأْدُكَ إِلَى مَعَادَ* “*Bu Kur'an'ı sana farz kılan Allah, elbette seni zaferle taçlanacak olan o mukadder sonuca da götürecektir...*”¹² dediği gibi, masum ve aciz iki kulunu bu vadiye getiren Allah (cc), elbette onları da orada zayi etmeyip en güzel bir biçimde yaşatacaktır; hem de ziraata elverişli olmadığı gibi, kuş uçmaz kervan geçmez bir vadide...

Hz. Hacer, bir an geldi, yanlarındaki kırbada suyun bittiğini gördü ve yavrusu için su arama telaşı ile o tepeden bu tepeye koşuşturup durmaya başladı. Yedi defa gidip geldiği bu iki tepe arasında tam da umudunu yitirmek üzere iken bir de ne görsün oğlu İsmail'in ayaklarının dibinden mübarek bir su kaynamıyor mu?! Zemzem! Zemzem! Zemzem... çığlıkları¹³ ile bir yandan suyun akıp gitmesini önlemeye çalışıyor bir yandan da oğluna süt olsun diye avuç avuç o sudan yudumluyordu. Hayat kaynağı su, artık yanlarındaydı ya, onun için yeni bir umut daha doğmuştu.

3. Vadinin İlk Defa Yerleşime Açılması:

Herkes bilir ki, su hayattır. Su medeniyettir. Özellikle bu su, bu iki masumun gıdası olmaktan öte, artık yalnız kalmayacaklarının; kısa bir süre sonra insanların buraya geleceklerinin ve büyük bir medeniyetin temellerinin burada atılacağına da habercisidir.

Hz. İbrahim bu ayrılıştan sonra Rabb'ine yönelecek, ellerini Sema'ya açacak ve ardında bıraktığı ciğerparesi ve o kutsal mekân hakkında şu duayı yapacaktır:

12 Kasas, 28/85.

13 *Zemzem*, lügatte duyulmayacak kadar hafif ses; bol, mebzul anlamındadır. *Zemzeme*, uzaktan seslendi, mırıldandı, derleyip topladı; zemzem suyu ile yıkandı. (Bkz. İbn Manzur, *Lisan*, “zemzem” mad.)

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ.

“Ey Rabb’imiz! Ben soyumdan birini, namazı ikame etsinler diye münbit olmayan bir vadiye; Senin saygıdeğer evinin yanı başına yerleştirdim! Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara yönelt de özlem duyarak gelsinler. Onları çeşitli ürünlerle rızıklandır! Umulur ki şükrederler.”¹⁴

İbrahim (Aleyhisselam)’ın bu duasından anlıyoruz ki, o zaman MEKKE, ekime, dikime ve ürün elde etmeye müsait olmayan susuz ve ıssız bir mekandır. Ama hem bu duanın bereketi hem de bağrında konuk ettiği iki masum insan sebebiyle burası artık kuş uçmaz, kervan geçmez ıssız ve susuz bir yer değil; gelecek olan yeni sakinleriyle yepyeni bir hayat merkezi olacaktır.¹⁵ Gönüller oraya celp edilecek, halkı da dışarıdan gelecek rızıklarla beslenecektir. Nitekim öyle olacağının belirtileri de görülmeye başladı; aradan birkaç gün geçmemişti ki, zemzem suyunun fişkırdığı haberini alan Yemen’den gelen Kehtanilerden Cürhümoğulları kabilesi, Hz. Hacer’in de iznini alarak Mekke vadisine yerleşmişlerdir. Böylece asırlar ötesinden geleceği müjdelenen Peygamber¹⁶ şehrinin kader planında takdir buyrulan o kutsal mekânın sosyal temelleri atılmış oldu.

4. Yeryüzündeki İlk Mescit Kâbe

“İnsanlar için ilk defa inşa edilmiş ev Bekke’deki mübarek evdir...”¹⁷ ayeti, bir de İbrahim (as) ilk duasında, “Ey Rabb’imiz! Ben soyumdan birini Senin saygıdeğer evinin yanı başına yerleştirdim...” sözünden anlaşılıyor ki, Kabe’nin ilk banisi Hz. İbrahim değil, söylendiği gibi Hz. Adem’dir. Bu konuda az önce kısa bir bilgi verilmişti.

Hız. İbrahim, oğlunu ve hanımı Hacer’i buraya bıraktıktan sonra iki veya üç defa onları ziyaret için geldiği söylenir. Son geldiğinde bu binanın kaybolmuş olan temellerini tespit eder ve oğlu İsmail ile birlikte o temeller üzerinde ikinci defa Kutsal Ev Kabe’nin binasını yükseltir, ardından, ikisi birlikte şu duayı yarırlar:

14 İbrahim, 14/37.

15 Bkz. Mâide, 5/97.

16 “Allah, peygamberlerden söz almış ve onlara: “Ben size kitap ve hikmet verdikten sonra, yanınızdakini tasdik edici bir peygamber geldiğinde siz ona da mutlaka iman edecek ve yardım edeceksiniz!” buyurmuş, sonra da “İkrar ettiniz ve emanetimi yüklediniz mi?” demişti. Onlar da “Evet, ikrar ettik.” demişlerdi. Allah da “O hâlde şahit olun, Ben de sizinle birlikte bu ikrarınıza şahit olanlardanım! Bundan sonra kim yüz çevirirse, artık böyleleri fasıkların ta kendileridir!” demişti.” (Al-i İmran, 3/81, 82) “Meryem oğlu İsa da demişti ki “Ey İsrailoğulları! Ben Allah’ın size gönderdiği elçisiyim; benden önce indirilen Tevrat’ı tasdik etmekte, benden sonra gelecek olup ismi Ahmed olan bir elçiyi size müjdelemekteyim. İsa, onlara apaçık belgelerle gelince: “Bu apaçık bir sihirdir.” dediler.” (Saf, 61/6)

17 Âl-i İmran, 3/96.

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِن دُرَيْتِنَا أُمَّةٌ مُّسْلِمَةٌ لَكَ وَأَرْنَا مَنْسَكَنَا وَتُبَّ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.

“İbrahim ve İsmail, Kâbe'nin binasını temelleri üzerinde yükselttikleri zaman şöyle dua etmişlerdi:

- 'Rabb'imiz! Bunu bizden kabul buyur; şüphesiz sen herşeyi işitir, herşeyi bilirsin!

- Rabb'imiz! İkimizi de sana teslimiyetle boyun eğenlerden eyle, soyumuzdan da sana boyun eğen bir ümmet çıkart; haccın ibadetlerini bize öğret ve tövbe-mizi kabul buyur! Hiç şüphesiz tevbeleri kabul eden ve merhamet eden sadece Sensin!

- Rabb'imiz! İşlerinden onlara Senin ayetlerini okuyacak, Kitab'ı ve hikmeti öğretecek, onları maddi ve manevi kirlerden arındırıp, eğitip yetiştirecek bir elçi gönder! Kuşkusuz güçlü ve herşeyi yerli yerince yapan sadece Sensin!”¹⁸

5. Şehir Olarak Mekke

Mekke “Allah'ın evi”ne zemin oluşturduğu için “Mekke-i Mükerrerme”dir.¹⁹ Zira “şerefü'l-mekân bi'l-mekin”dir. Konumu itibariyle o bölgede “Şehirlerin Anası” vasfına da sahiptir.²⁰ Makrizi'nin düşüncesine göre, “Dünya, merkezinde Kabe'nin yer aldığı bir daire şeklindedir. Yeryüzündeki ülkelerin her biri Kabe'nin bir cephesine bakar. Bundan dolayı Kabe'nin etrafında gerçekleşen tavaf dünyanın “Beytullah” etrafında dönüşünü sembolize etmektedir.

Bugün, bilimsel olarak Mescid-i Haram'ın 1.618 ile ifade edilen “Altın Nokta” teorisi açısından da Dünyanın merkezinde yer aldığının tespiti de bu düşüncüyü desteklemektedir. Ayrıca yeryüzünde inşa edilmiş ilk mabed (Kâbe) oradadır.²¹ Orası, şu anda, İbrahim ve İsmail'in (as) aziz hatıralarını (makam-ı İbrahim)²² bağrında taşımakta ve Allah'ın misafirlerine ev sahipliği yapmaktadır. Bu yüzden, yılın dört ayını “Haram Aylar”²³ kılan yüce Mevlâ orayı da “Beledü'l-

18 Bakara, 2/127-129.

19 Bkz. Beled, 90/1, 2.

20 En'am, 6/92.

21 Âl-i İmran, 3/96. Tefsirlerde kaydedildiğine göre, Kabe, Adem (as) dünyaya gelmeden seksen yıl önce melekler tarafından, semadaki Beytü'l-Ma'mur'un hizasına düşecek şekilde; başka bir görüşe göre de Adem (as) tarafından inşa edilmiştir. Zamanla tufanlarla yıkılmış, izleri silinmiş ve kaybolmuştur. İbrahim (as) da onun temelleri üzerine Kabe'yi yeniden inşa etmiştir. (Hazin, *Lübabu't-Te'vil ve Meani't-Tenzil*, I/239, 240; *Haşiyetü'l-Cemelala'l-Celaleyn*, I/296.)

22 Âl-i İmran, 3/97.

23 Tevbe, 9/36.

Emin²⁴ vasfıyla güvenli kılmıştır; tarih boyunca Oraya giren her kimse, suçlu bile olsa, orada kendini güvende hissetmiştir.²⁵ Haram Aylar, Mescid-i Haram ve yaşanmakta olan güven orasını Arap Yarımadası'nın başlangıçtan itibaren gıpta edilmesi gereken bir ibadet ve ticaret merkezi haline de dönüştürmüştür.²⁶ Tüm bu özellikleri ile “Belde-i Tayyibe”²⁷ vasfını da hak eden Mekke başta Roma, Bizans, İran ve Habeş kralları gibi bazı ülke hükümdarlarını kıskançlık krizlerine sokmuştur. Mesela Habeşistan Krallığına bağlı Yemen Valisi Ebrehe, sırf Mekke'nin önemli bir ticaret ve ibadet merkezi vasfını söndürmek ve tüccarları ve inançlı insanları kendi ülkesine çekerek orada gördüğü rantı ülkesine çekebilme için Başşehri San'a'da büyük bir kilise inşa ettirmiş ve tüm kralları ve insanları oraya davet etmiştir. Bunda muvaffak olamayınca da sonu felaketle bitecek olan korkunç bir eyleme, Arap tarihinde bir milad teşkil eden “Fil Hadisesine” sahne olmuştur. Bu hadise Kur'an'da şöyle anlatılmıştır:

*“Rabb'inin, fillerin öncülük ettiği orduya ne yaptığını görmedin mi? (Sen bu hadiseyi görmüşçesine biliyorsun ki) Rabb'in, onların tüm tuzaklarını boşa çıkardı! Üzerlerine saldırdığı sürü sürü kuşlar pişmiş çamurdan taşları onların üzerlerine adeta yağdırdılar! Böylece onları, yenilmiş ekin yaprağı gibi kırıp geçirdi.”*²⁸

Hz. Muhammed'in doğumundan 53 gün önce gerçekleşen bu hadisenin hatırlatılması ile verilmek istenen mesaj galiba şu olmalıdır: Sırf Kâbe'ye hizmet ettikleri için kendisine ortak koşmalarına rağmen müşrikleri “açlıktan doyuran...”²⁹ Rabbin, kendi değerlerini de asla düşmanlarının eline bırakmayacak; insanlardan orduları henüz teşekkül etmemişse, “Göklerin ve yerin orduları O'mundur...”³⁰ onlardan bir kesimiyle önem verdiği kutsallarını mutlaka koruyacaktır! Öyleyse Ey Resulüm! Bilmelisin ki, Yüce Rabbin, seçip gönderdiği en son Elçisini de, beyinsizlerin tekzip ettikleri Kur'an'ını da tüm dinlere üstün kılmaya ahdettiği dini İslam'ı ve o dine gönül veren Müminleri de elbette koruyacak; ne kadar güçlü olursa olsun hiçbir orduya onları mağlup ettirmeyecektir! Yani; *إِنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ* “Bu Kur'an'ı sana farz kılan Allah, elbette seni zaferle taçlanacak olan o mukadder sonuca da götürecektir...”³¹

6. Mekke'nin Yerlisi Hz. Muhammed

Hz. İbrahim'den sonra Mekke'de yerleşik hayat yaşayan oğlu İsmail, Cürhümîler'den bir Arap kadını ile evlendi. Ondandır on iki oğlu dünyaya geldi.

24 Tin, 95/3.

25 Bkz. Âl-i İmran, 3/97.

26 Bkz. Kureyş, 106/1-4.

27 Bkz. A'raf, 7/58.

28 Fil, 105/1-5.

29 Kureyş, 96/1-4.

30 Fetih, 48/4, 7; Müddessir, 740/31.

31 Kasas, 28/85.

İsmail'in (as) oğullarından Nabit, onun oğlu Yeşub, sırasıyla Ya'rub, Teyrah, Nahur, Mukavvim, Udad ve Adnan Hz. Muhammed'in Hz. İsmail'e varan atalarıdır. Adnan Hz. Muhammed'in yirminci göbekten dedesi, Adnan'ın torunlarından Abdulmuttalib'in oğlu Abdullah da babasıdır. Hz. Muhammed ataları gibi "Mü-tarribe Arab"lardandır. Mekke'de doğdu, Mekke'de büyüdü ve orada Nebi olarak seçilip Elçi gönderildi. Yani Hz. Muhammed Mekkelidir, Mekke'nin yerlisidir; orada yabancı birisi değildir.

Şehirlerde, hatta en küçük yerleşim birimlerinde bile insanlar arasında "yerli" ve "yabancı" ayırımı yapılır. Hoş bir şey değil, ama bu bir realitedir... Özellikle o şehre cebinden üç-beş kuruş harcamış veya imarına katkıda bulunmuş kimselerin orada söz hakkını ellerinde tutma iddiaları tarih boyunca hep var ola gelmiş anormal bir durumdur. Genelde beldenin yerli halkı, özellikle de orada söz ve tasarruf yetkisini bir biçimde elinde bulunduranlar, oraya sonradan gelen göçmenlere yahut mal bakımından zayıf durumda olanlara istemedikleri takdirde, niyeti ne kadar iyi olursa olsun, söz hakkı tanımazlar; şehir hakkında herhangi bir tasarrufta bulunmalarına pek izin vermezler. Günümüzde olduğu gibi; "*Sen kim oluyorsun ki?*" "*Sonradan gelip de...*" gibi sözlerle tavır koyarlar. Aynı tavır, Mekke'nin yerli halkı arasından Allah'ın seçip elçi gönderdiği Hz. Muhammed'e karşı da defalarca sergilenmiştir. Belki de bu yüzden Allah Kureyş'e hitap ederken: "*Size, sizden bir elçi gelmiştir...*"³² "*sizin arkadaşınız/sahibukum*"³³ yani sizden olan Arap bir anne ve babadan doğmuş, aranızda büyümüş, sizinle birlikte aynı ortamda yetişmiş bir seçkini size peygamber gönderdik, gibi ifadeleri kullanıyor olabilir. Mesela Beled sûresinde sözü edilen, Kureyş'in en güçlüsü Ebu'l-Eşedd b. Kelde³⁴ varlığıyla; bilhassa bedensel gücüyle mağrur ve Mekke'nin kabadayısı diyebileceğimiz bir kişidir.³⁵ Hz. Muhammed'e (sav), karşı çıkmış, "*Ben bu şehre yığın yığın mal harcadım...*" diyerek Mekke'de yeni bir dine ve Peygamber'e bu şehirde söz hakkı tanımayacağını söylemeye kalkışmıştır. Yüce Mevla da ona şu cevabı vermiştir:

"Hayır! Şu şehre yemin olsun ki sen bu şehrin helalisin/yerlisisin. (Bu şehrin temellerini ilk defa atan) babaya ve oğluna da yemin olsun ki Biz, insanı çetin yarattık, ama o, hiç kimsenin kendisine güç yetiremeyeceğini mi sanıyor!" "Yığınlarla mal tükettim." derken de hiç kimsenin kendisini görmediğini mi düşünüyor! Ona iki gözü, bir dil ile iki dudağı Biz vermedik mi! Biz

32 Bkz. Tevbe, 9/128.

33 "*Ma bisahibiküm min cinneh...*" (Sebe, 34/46); "*Ma dalle sahibiküm ve ma gava...*" (Necm, 53/2); "*Ve ma sahibiküm bi mecnun...*" (Tekvir, 81/22)

34 Kadi el-Beydavi, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Kahire, 1968, II/559; Celaleyn, *Tefsir*, II/265.

35 Nakledildiğine göre, bu şahıs, derinin üzerinde ayakta durur ve on kişi ayağının altından deriyi çekip çıkarmaya çalışırdı, deri parçalanır, fakat bu adamı yerinden oynatmak mümkün olmazdı. (Bkz. Beydavi, *Envaru't-Tenzil*, II/559)

*ona iki yolu da (hayrı ve şerri) göstermedik mi! Ama o, sarp yokuşu tırmanmaya bile yanaşmadı. O "Sarp yokuşu tırmanma'nın ne demek olduğunu sen nereden bileceksin! O, bir kölenin boynundan kölelik zincirini çözmek veya bir kıtlık döneminde akrabadan bir yetimi ya da açlıktan topraklara belenmiş bir yoksulu doyurmak, sonra da iman edenlerden olup sabrı tavsiye etmek ve merhametli olmayı öğütlemektir. İşte bunu yapanlar, hayırlı/meymenetli kimselerdir. Bizim ayetlerimizi inkâr edenlerse uğursuz/meymenetsizlerdir. Üzerlerine onların, ateşten tıkaçlar bastırılacaktır."*³⁶

Bu sûreden de anlaşılıyor ki, Hz. Muhammed Mekkelidir. O şehri orada ilk defa Kur'an ve "*şehirlerin anası*" yapan Kâbe'nin bânîleri "*baba ile oğul*"un, yani İbrahim ile İsmâil'in³⁷ soyundandır. İlk kurulduğu günden itibaren onun ataları orada hüküm sürmüştür. Oraya büyük hizmetler etmişlerdir. Allah'ın elçisi de Beytullah'ın dolayısıyla Mekke'nin asıl sahiplerindendir; o şehrin yabancı olmadığı gibi, yabancı muamelesine de asla layık değildir. Onun tebliğle görevli olduğu din ise, yine o şehirde Kabe'yi inşa eden İbrâhim ile İsmâil'in dini İslam'dır. Bu gerçeklerden ötürü onun da Mekke'ye hizmet etme, yerine göre orada söz söyleme ve tasarrufta bulunma hakkı elbette vardır. Hem de herkesten daha fazla! Çünkü Hz. Muhammed, şehrin yabancı değil mahremi (helâli)'dir; o şehir herkese haram olsa, ona helaldir. Dolayısıyla hiç kimsenin ona yabancı muamelesi yapmaya ve Allah'ın ayetlerini orada tebliğ etmesine mani olma hakkı ve yetkisi yoktur, olamaz da.

B. Coğrafi Konumu İtibariyle Mekke

Arabistan, güneyde Yemen, kuzeyde Necd ve bu ikisi arasında Hicaz bölgelerinden oluşmuştur. Hicaz bölgesi Kızıldeniz'e paralel olarak uzanan dağlık kısmında yer alır. Mekke de bu bölgede Faran dağlarının kuşattığı bir vadidedir. Fiziki yapısı itibariyle dağlar ve çıplak kayalar arasında bir çukur görünümünde olan Bekke vadisi, engebeli ve taşlık bir araziye sahiptir. Denizden uzak olduğu gibi akarsuları ve gölleri de bulunmamaktadır. Dolayısıyla yağışların kıt olduğu kurak ve sıcak bir iklime sahiptir. Kur'an'ın "*Ekin bitmeyen bir vadi*"³⁸ olarak nitelendirdiği Mekke çevresi çöl karakterli bir araziye sahip olduğu için, bu arazi bodur ağaçlar ve çalılıklarla kaplıdır. Tek hayat kaynağı, dışarıya akıntısı olma-

36 Sûrenin devamı: "...Biz ona iki yolu da (hayrı ve şerri) göstermedik mi! Ama o, sarp yokuşu tırmanmaya bile yanaşmadı. O "Sarp yokuşu tırmanma'nın ne demek olduğunu sen nereden bileceksin! O, bir kölenin boynundan kölelik zincirini çözmek veya bir kıtlık döneminde akrabadan bir yetimi ya da açlıktan topraklara belenmiş bir yoksulu doyurmak, sonra da iman edenlerden olup sabrı tavsiye etmek ve merhametli olmayı öğütlemektir. İşte bunu yapanlar, hayırlı/meymenetli kimselerdir. Bizim ayetlerimizi inkâr edenlerse meymenetsizlerdir. Üzerlerine onların, ateşten tıkaçlar bastırılacaktır." (Beled, 90/1-20)

37 Beydavi, *Envaru't-Tenzil*, II/559.

38 İbrahim, 14/37.

yan zemzemdir. Halkın geçim kaynağı, doğal olarak “Beytullah”, diğer adıyla “Mescid-i haram” ve o sebeple oraya bahşedilen “güven” ve “bereket”tir. Nitekim bu husus ayette de şöyle ifade edilmiştir: “Allah, Kâbe’yi; Beytü’l-Haram’ı, haram ayı, Kâbe’ye hediye edilen kurbanları ve Allah’a adanıp gerdanlık takılarak ayırt edilen kurbanlıkları insanlar için bir medar-ı hayat/hayat kaynağı yaptı.”³⁹ Şu ayet de buna işaret etmektedir:

*“İbrahim, “Rabb'im! Burasını güvenli bir yer yap ve halkından Allah'a ve ahiret gününe iman edenleri çeşitli ürünlerle rızıklandır!” diye dua etmişti. Rabb'i de “Evet... Ama kim nankörlük ederse, onu da az bir süre yararlandırır, sonra varılacak yerlerin en kötüsü olan cehennem azabına mecbur ederim!” dedi.”*⁴⁰

Anlaşıyor ki Mekke-i Mükerrreme, Kutsal Ev'in sahibi Yüce Allah tarafından güven ve huzurla yaşanacak bir ibadet ve ticaret merkezi yapılmıştır. Aynen şu temsili ifadede anlatıldığı gibi:

*“Allah, güven ve huzur içerisinde olup rızık kendisine her taraftan bolca gelen bir beldeyi size (ibret amacıyla) temsil getirmiştir. Buranın halkı Allah'ın nimetlerine nankörlük etti. Allah da onlara yaptıkları sebebiyle açlık ve korku gömleğini giydirip her ikisinin de sancısını onlara tattırdı. And olsun ki onlara içlerinden bir de elçi gelmişti. Ama onlar onu yalanladılar; bu yüzden hak ettikleri azap da kendilerini zalimler olarak yakalayiverdi.”*⁴¹

Ayrıca Kureyş sûresinde de:

*“Kureyş, itibarları; özellikle de onları itibarlı bir toplum yaparak kış ve yaz seyahatleriyle kendilerini açlıktan doyurması ve korkudan emin kalması sebebiyle şu Ev'in sahibine boyun eğip kulluk etmelidir.”*⁴²

Ayetlerde de dile getirildiği üzere Kureyş'in, maddi-manevi sahip olduğu neyi varsa, hep “Allah'ın Evi” sebebiyle âlemlerin Rabb'inin lütfudur, ihsanıdır.

C. Siyasi Açıdan Mekke

Tarihî kaynaklara göre, Mekke'nin ilk yerli halkı Amelikalı'lara mensup Kahtani'lerin bir kolu olan Cürhümi'lerdir. Yönetim de onların elinde bulunuyordu. Hz. İsmail peygamber olunca, onun tebliğ ettiği İslam halkın dini oldu. Bu kabileden çoğu, zamanla Tevhid'den saptı ve dışarıdan gelen halka zulüm etmeğe başladı. Huzaa ve Kinaneoğulları Mekke'ye saldırdı ve Cürhümi'lerle birlikte oranın yerli halkını mağlup ederek hakimiyeti ellerine geçirdiler. Huzaa kabilesinden Amr b. Luhay Mekke'nin tüm idaresini eline alınca orada tevhid

39 Maide, 5/97.

40 Bakara, 2/126.

41 Nahl, 16/112, 113.

42 Kureyş, 106/1-4.

inancı tamamen yıkıldı yerine putperestlik ikame edildi. Miladî V. yüzyıla kadar Mekke'nin yönetimi ve Allah'ın evi Kâbe ile ilgili hizmetler Huzaa kabilesinin elinde bulunuyordu. Bu yüzyılın ikinci yarısına doğru Hz. Muhammed'in atalarından Kusay, güç kullanmak suretiyle Mekke'de siyasi otoriteyi Huzaa kabilesinin elinden aldı ve kısa zamanda Arap kabilelerini kendi liderliği altında toplamayı başardı. Böylece Kusayy, Mekke'nin siyasi yönetiminin bütünü anlamına gelen *Nedve, Hicabe, Sikaye, Rifâde, İcaze, İfada, Nesiy, Livâ, Kıyade* tabir edilen ve sırasıyla şura, Kâbe'nin örtüsünü değiştirme, hacılara su temin etme, yoksullara yemek verme, Arafat'tan dönüş izni verme, Müzdelife'den Mina'ya götürme, "Haram Aylar" olarak bilinen Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Receb aylarını belirleme, savaşta bayraktarlık ve ticaret kervanlarına liderlik etme işlerini elinde bulunduruyordu. Bundan dolayı Kusay'a, bütün yetkileri elinde toplayan anlamında *el-Mücemma* lakabı verilmişti. O çevrede Kusayy'dan sitayişle söz edilir ve: "*O, beyt ve şeref sahibidir.*" deniliyordu.

"Daru'n-Nedve", *Asiller Meclisi* konumundadır. Kusay'ın başkanlığında toplanır ve haram ayların belirlenmesi, savaş ilanları ve ticaret kervanlarının gönderilmesi gibi tüm önemli kararlar bu mecliste alınır. Kusayoğullarından başka Mekke'de Kureyş boylarının 40 yaşının üstündeki başkanları bu meclisin azalardır.

Kusay'dan sonra bu işler, onun oğullarından Benî Abdiddar ve Beni Abdimenaf'ın eline geçti. Onlar, aralarındaki bir anlaşmazlık sebebiyle babalarının devrinde üniter bir yapıya sahip olan bu görevi aralarında paylaştılar: Abdimenaf oğulları *sikaye* ve *rifade*, Abdiddar oğulları da *hicâbe*, *Livâ* ve *nedve* görevlerini üstlendiler.

Abdimenaf oğullarından Haşim ile Abduşşems, babalarının görevini devralma konusunda birbirleriyle mücadeleye giriştiler. Neticede hacılara hizmet etme, yani *sikaye*, *rifâde* görevleri Haşim'in eline geçti. Cömertliğiyle ün yapan Haşim bu görevi başarıyla sürdürdü. Babalarının devam ettirdiği bu mücadele sonradan Abdüşşems'in oğlu Ümeyye'nin oğullarıyla Haşimoğulları arasında pay edildi.

Hâşim'den sonra *sikaye* ve *rifade* görevleri kardeşi Muttalib'e, ondan da kardeşinin oğlu Abdulmuttalib b. Haşim'e intikal etmiştir. Haşim'in oğlu Abdulmuttalib'in vefatından sonra Mekke'de dinî vazifeleri oğlu Ebu Talip yükledi. Fakat o, bu görevlerin hepsini birlikte taşımaya güç yetiremeyeceğini anlayınca *sikaye* görevini kardeşi Abbas'a devretti. Onun bu zafiyetinden yararlanmak isteyen Ümeyye oğullarından Ebu Süfyan, Mahzumoğulları ile dayanışma içerisine girerek Haşimoğullarına karşı güç kazandı ve Mekke'nin yönetimini eline geçirdi.

Hız. Muhammed peygamber olarak gönderildiğinde Mekke'de dinî görevler Haşimoğullarında, siyasi otorite ise Benî Ümmeyye'nin elindeydi. Mekke fethe edildiği zaman yönetim Ebu Süfyan'ın elinde bulunuyordu.⁴³

D. Sosyal Açıdan Mekke

İslam öncesi dönemde Mekke denilince akla Kureyş gelir. *Kureyş* Efendimiz Hz. Muhammed'in kavmidir. Ataları Nadr b. Kinane b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyas b. Mudar'dır. Kinaneoğulları ve onların üstündeki atalarının dışında Nadiroğullarının hepsi Kureyş'dendir. Kureyş şu on kabileden oluşmuştur: 1. Harisoğulları, 2. Muhariboğulları, 3. Amiroğulları, 4. Adiyyoğulları, 5. Sehmoğulları, 6. Cumahoğulları, 7. Teymoğulları, 8. Mahzumoğulları, 9. Zühreoğulları, 10. Esedoğulları. Daha sonra bunlara Abdudhar ve Abdimenaf boyları da eklenerek sayıları on ikiye çıkarılmıştır.⁴⁴

Arapçada *kureyş*, önüne gelen tüm hayvanları yiyen büyük bir deniz hayvanı/ Köpek balığı anlamına gelmektedir. Daha sonra büyük bir kabileye ad olmuştur. Muhtemel ki "köpek balığı" bu kabilenin geçmişte totemidir. Lisanü'l-Arab'da bu kelimenin 'kuruş'tan geldiği de söylenmiştir. Bir görüşe göre bölge ziraata ve hayvancılığa elverişli olmadığı için bu kabile tüm geçimlerini ticaret yoluyla sağlamaktadırlar. O sebeple kendilerine *kureyş* denilmiştir. Nisbesi, nadiren *kureşiyün*, kaide gereğince *kureşiyün* şeklindedir.⁴⁵

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Kusayy, dağınık halde bulunan Kureyş'in on kolunu Mekke'de bir araya getirerek Kâbe çevresine yerleştirdi. Kabe civarından başlayarak Mekke topraklarını on parçaya böldü ve Kureyş'in bu kolları arasında taksim etti. Kureyş'in bazı kollarını ise Mekke dışında bıraktı. Böylece Kureyş kabileleri yarı göçebe hayatından çıkarak, İbn Haldun'un tabiriyle, bedevi toplum olmaktan hadari bir toplum olma yoluna girdirilmiş oldu. Mekkeliler çevreden gelen yabancı tacirlerden mal satın alır, kendi aralarında ve civarlarındaki Araplarla alış-veriş yaparlardı. Mekke'de Kureyş, güçlü ve sosyal yasaları olan sistemli, bir toplumdur. Her boy Mekke'nin siyasî ve dinî yönetiminde mutlaka görev sahibidir. Bu dönemde Mekke ve civarında yaklaşık 10.000 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir.⁴⁶

43 Geniş bilgi için bkz. İbn Hişâm, Ebu Mahemmed Abdulmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyy*, Mısır, 1936, I/123 vd.; Prof. Dr. Ömer Fevzi, "Ehl-i Beyt Kavramı Üzerine" (çev. Arş.Gör. Mehmet Bahauddin Varol), *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, yıl:1999, sayı, 9, s. 397-404; Doç. Dr. Sönmez Kutlu, "Ehl-i Beyt' Sembolik Kapitalinin Tarihi Süreci İçinde Semerelendirilmesi", *İslamiyat*, yıl: 2000, sayı:3,s.99-120; Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 1997, s. 50-62; Nebi Bozkurt, Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "MEKKE" mad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXVIII/555-563.

44 Şemseddin Günaltay, *age.*, s. 51, 52.

45 Bkz. İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 'KRŞ' mad.

46 Şemseddin Günaltay, *age.*, s. 55.

Kureyş, zamanla “Kendi içlerinde mütecanis bir birlik oluşturmaları, birbirleriyle ülfet edip güven duygusu içerisinde kaynaşmaları”;⁴⁷ aynı zamanda iç ve dıştaki topluluklar arasında saygı görüp sürekli olarak itibar kazanmaları sebebiyle prestij/iylaf sahibi bir toplum olarak tanınır.

Resûlullah (sav) demiştir ki: Allah Kureyş'e tam yedi fazilet bahşetmiştir: 1. İçlerinden beni peygamber yapmıştır, 2. Nübüvveti onlara nasip etmiştir, 3. Kâbe'nin örtüsünü değiştirme, 4. hacıların su ihtiyaçlarını karşılama hizmetini onlara vermiştir, 5. Fil ordusuna karşı kendilerine yardım etmiştir, 6. Başkaları ibadet etmezken onlarca yıl, Azîz ve Celîl Allah'a ibadet etmişlerdir, 7. Allah, onlar hakkında Kur'an'da özel bir sûre (Kureyş sûresi) indirmiştir.⁴⁸

1. Sosyal Yapı

Câhiliyye döneminde Araplar *hürler*, *köleler* ve *mevali* olmak üzere üç sınıfa ayrılmışlardı.

Hürler, batın veya kabilenin ortak ismini taşıyan ve aynı hukuka sahip üstün kişilerdir. Fakat bunlar içerisinde kahinler, şairler ve ruhlarla ilişkisi bulunduğu inanılan kimselerle savaşlarda cesaret ve gücü ile kahramanlık göstermiş veya Kusay gibi toplumu yüceltmış kişiler diğerlerine oranla daha seçkin bir konuma sahiptirler. Mesela Kusay hanedanına mensup olanlar hürler sınıfının üstünde *asilzadeler* sınıfı olarak saygı görürler.⁴⁹

Toplumda, kabile ve sınıf üstünlüğü esastır. Kur'an'da “mutrafun” olarak isimlendirilen ve esasını mal ve oğulların çokluğunun teşkil ettiği “mal azgınları; nimet ve müreffeh hayatın şımarttığı” kimseler, üstün sınıfı teşkil etmektedirler. Bunlar Kureyş'in Efendileri olarak bilinir ve her zaman için toplumda söz sahibidirler. Mal ve güç bakımından zayıf kimseler, köleler ve kadınlar; Kur'an'ın tabiriyle “mustaz” aflar ise, toplumda asla söz sahibi değildirler.

Köleler, hürlerin sahip olduğu hukuk ve şereften yoksun kimselerdir. Bu sınıfın erkeklerine köle, kadınlarına cariye adı verilir. Savaşta alınan esirler, köle pazarından satın alınanlar ve köle ailesine mensup olup köle olarak doğanlar bu sınıfı teşkil ederler. Bunlar bir meta ve mal gibi alınır, satılır, hatta öldürülebilirler.⁵⁰

Mevali, hürler ile köleler arasında bir orta sınıftır. Bir köle sahibi tarafından azad edilirse, artık ona köle muamelesi yapılmaz; sahibinin mevlası olur ve ona akrabası veya kabileden biri gibi davranılırdı.⁵¹

47 İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/512.

48 İbn Kesir, *Tefsir*, VIII/512.

49 Şemseddin Günaltay, *age.*, s. 114.

50 Şemseddin Günaltay, *age.*, s. 115.

51 Şemseddin Günaltay, *age.*, s. 116.

Kadın

Câhiliye Araplarında kadın, farklı bir sınıf oluşturmamakla birlikte toplumdaki yeri ve hakları açısından burada zikredilmesi gereken bir konumdur. Arap toplumunda da Ataerkil aile tipi mevcuttur. Ailede ve sosyal hayatta erkeğin egemenliği ve etkinliği vardır. Soylu veya güçlü addedilen kabilelerin *eşrafın* kızları ve kadınları toplumda yüksek mevki sahibidirler. Hatta şerefli başkanların dirayetli kızları ve kadınları kabile içerisinde el üstünde tutulurlardı. Fakat diğer kadınlar genelde zillet içerisindeydiler. Hak etmedikleri halde gayriinsani muameleye maruzdurlar. Bir kadın için hak ve hürriyet söz konusu bile değildir. Bir eşya gibi kullanılmaktadır; birinden diğerine hediye olarak gönderilmekte, bir başka kadına mehir olarak verilmektedir. Fuhuş yaygındır. Evlenme belli bir kurala tabi değildir. Bir erkeğin birden fazla karısı olabildiği gibi bir kadın da çok sayıda erkekle birlikte olabilmektedir. Evlilik hayatı tamamen erkeğin hâkimiyeti ve baskısı altındadır. Kadının bu bağlamda hiç söz hakkı yoktur. Kadın mirastan pay alamaz; sosyal hayattan tamamen dışlanmıştır. Kadınlar için izzet-i nefis, namus ve şeref gibi kavramların lügatlerde yeri olmazdı. Az önce de söylendiği gibi, kadının evlilik hayatı, sadece belli ailelerde bir düzen içerisinde sürdürülebilirdi. Diğerleri için tabir yerinde ise tamamen zillet ve sefahet vardı.

Kadının toplumdaki aşağılayıcı ve zelil durumu sebebiyle Arap toplumunda kız çocukları sevilmezdi. Her kız çocuğunun doğumu, babalar için utanç verici bir hadise sayılırdı. Sayılarının çokluğunu da öne sürerek erkek çocuklarıyla övünen babalar kız çocuğuna sahip olmayı büyük bir ar ve geçim meselesi addederdi! Onların bu kötü düşünceleri Kur'an'da şöyle dramatize edilmektedir:

“Onlardan birisine, ‘bir kız çocuğun doğdu’ müjdesi verildiği zaman o kişi, o kadar öfkelenirdi ki, öfkesinden yüzü simsiyah kesilir ve kendisine verilen müjdenin kötülüğünden ötürü kavminden köşe-bucak gizlenirdi. Bu esnada düşünmeye başladılar: Ne yapsaydı acaba! Bu çocuğu aşağılık duygusu içinde yanında mı tutsa, yoksa diri diri toprağa gömüp bir an önce ondan kurtulsa mıydı? Bak şunlara! Ne kadar da kötü düşünüyorlar!”⁵²

Müşrik Arap toplumu Allah'a inanıyor olmalarına rağmen Ahiret gününe inanmadıkları için onların inanç sistemleri içerisinde, “*Diri diri toprağa gömülen kız çocuğu...*”⁵³ sebebiyle sorgulanacaklarına dair hiçbir korkuları yoktu. Hatta “*Defnü'l-benat mine'l-mükerremat*”⁵⁴ sözleri, kız çocuğunu diri diri toprağa gömmeyi iyiliklerden biri, gösterilebilecek yiğitlikten saydıklarını ifade etmektedir.

52 Nahl, 16/58-59.

53 Tekvîr, 81/8.

54 Şemseddin Günaltay, *age.*, s. 120.

Tabî bir durum olmasına rağmen “hayız halinde” diğer bir ifade ile “adet günlerinde” kadınlar pis addedilmekte ve dokundukları her şeyi kirlettiklerine inanılmakta idi. O halde iken kadınlara yaklaşılmaz, pişirdikleri yenilmez, dokundukları yıkanmadıkça kullanılmazdı.

Bu dönemde, Mekke toplumunda adalet, haklara saygı ve güzel ahlak gibi yüksek değerlerin pek yeri yoktur. Servetin tekellerde toplanması sosyo-ekonomik dengesizliğe, ahlaki çöküntüye de sebep olmuştur. “Mutrafun”, diğer bir ifade ile “mele” (ileri gelenler, akil kimseler) tabir edilen kesim, nimetin ve muhafaza edilmeye çalışılan statükonun kendilerine sağladığı azgınlık ve şımarıklık sebebiyle toplumda güven bunalımı yaşanmaktadır. “Kim güçlü, o haklıdır; kim zayıf, o haksızdır” prensibi ve kabilecilik saikiyle zalimlerin korunması, ister istemez güven bunalımına sebep olmaktadır. Aslında Araplarda, bir zamanlar müritvet, ahde vefa, cömertlik, asabiyet (akrabaya düşkünlük) ve sadakat gibi güzel hasletler yaygın idi. Fakat Kabe'nin kendilerine sağlamış olduğu itibar ve zenginlikler son zamanlara doğru bu hasletlerin tamamen körelmesine; bunların yerine bencillik ve istikbarın yayılmasına sebep olmuştur. Özellikle Hz. Muhammed peygamber olarak gönderildikten sonra bu şahıslarda *mürüvvetin* ve *şeref üstünlüğünün* adeta izine bile rastlama imkanı kalmamıştır.

Toplumda yaşanmakta olan iktisadi, hukuki, ahlaki ve sosyal bunalımlar ister istemez semavi bir yardım, kurtarıcı bir peygamber beklentisini de son derece artırmış bulunmaktadır...

E. Ekonomik Açıdan Mekke

Kur'an-ı Kerim'deki bazı pasajlardan da anlaşıldığı üzere Mekke, Arap Yarımadası'nda önemli bir din ve ticaret merkezidir. Kâbe, Allah'ın evidir; o saygın ev, kutsal hac ayı ve Beytullah'a adanan kurban ve kurbanlıklar aynı zamanda halkın geçim vasıtası, insanlar için hayat kaynağıdır.⁵⁵ Araplar, hem din hem de bir ticaret merkezi olması sebebiyle buraya saygı göstermektedirler. Her yıl, yaklaşık dört ay süren hac ve umre mevsiminde Mekke ve civarında kurulan panayırlar sebebiyle denizaşırı ülkelerden dahi buraya insanlar ibadet ve ticaret maksadıyla akın akın gelmekte ve arazisi üretime müsait olmayan Mekke'yi, ekonomik açıdan ayakta tutmaktadırlar. Ayrıca “Kış ve yaz mevsimlerinde, Şam ve Yemen taraflarına, senede en az iki defa düzenledikleri” ticaret kervanlarıyla da Kureyş, yine Allah'ın verdiği itibar ve güven ile geçimlerini temine çalışmaktadırlar.

Mekke halkı, bilhassa Kureyş “Ehlullah”, “Ciranullah” ve “Ehl-i Beyt” adıyla Mekke'nin yönetimini elinde bulundurmakta; hac ve ticaret amacıyla gelen yabancılara memnuniyet verici bir ev sahipliği hizmeti vermektedir. Ama Allah

ve kendileri de şahittir ki Kureyş, Kâbe'ye ve misafirlerine yaptıkları bu hizmeti atalarından irs yoluyla kendilerine intikal etmiş olan cömertlik, mertlik ve iyilikseverlik hasletleri sebebiyle değil; tamamen ekonomik çıkarları ve sahip oldukları prestij/iylaf sebebiyle yapmaktadır. Allah'ın dinine ve Peygamberine karşı çıkmaları da bu iki kazanımı kaybederiz korkusuyladır. Bu gerçeği hem Yüce Allah Kur'an'ında açıklamış hem de kendileri Hz. Muhammed'e defaatle itiraf etmişlerdir. Mesela; En'am sûresinin 33 ayetinde Allah Teala haber veriyor: *“Resulüm! Onların söyledikleri sözlerin, hiç şüphesiz seni üzmede olduğunu Biz bilmekteyiz. Aslında onlar seni yalanlamıyor; fakat o zalimler bile bile Allah'ın ayetlerini inkâr ediyorlar.”*⁵⁶

Bu gerçeğin Ebu Cehil tarafından itirafı şöyledir: *“Kendi aşiretinden olan yakınlarını uyar!”*⁵⁷ ayeti indirilince, Resûlullah (sav) Hâşimoğullarını Safatepesi yanında topladı. Onlara Hakk'ı tebliğ etmeye başlayınca onlar, Allah'ın elçisinin etrafından homurdanarak ayrılıp gittiler. O esnada Ebu Cehil Rasûlullah'ın yanına geldi ve: *“Muhammed, biz seni yalanlamıyoruz. Çünkü senin yalan söylediğine hiç şahit olmadık. Biz senin getirdiklerini yalanlıyoruz.”* demişti. Bu gerçek ve itirafın sebebinin açlık korkusu olduğu da Kasas sûresinde şöyle açıklanmıştır:

*“Diyorlardı ki: ‘Eğer biz, seninle birlikte doğru yola/Kur'an'a uyacak olursak, yurdumuzdan sökülür atılırız.’ Peki, orasını her türlü ürünün katımızdan bir rızık olarak kendilerine sevk edilip getirildiği saygın, güvenli bir yer yapan ve onları oraya yerleştiren Biz değil miydik?⁵⁸ Ama onların çoğu bilmez ki!”*⁵⁹

Şu ayet de aynı gerçeği söylemektedir:

*“Çevrelerindeki kabilelerden, birtakım insanlar kaçırılıp götürülürken Mekke ve halkını güvenli ve dokunulmaz yaptığımızı onlar görmüyorlar mı?”*⁶⁰

Kureyş sûresi de aynı şeyi söylemektedir:

*“Kureyş, itibarları; özellikle de onları itibarlı bir toplum yaparak kış ve yaz seyahatleriyle kendilerini açlıktan doyurması ve korkudan emin kılması sebebiyle şu Ev'in sahibine boyun eğip kulluk etmelidir.”*⁶¹

Kureyş'in yaşadığı bu saygı ve itibar, hiç şüphe yok ki Kâbe sebebiyledir. Şayet Allah Teala gökleri ve yeri yarattığı günden itibaren⁶² “Haram Aylar” yasağını koymasaydı, “Haram-ı Şerif”i güvenli kılmasa ve insanların gönüllerini oraya celp etmese ve dışarıdan gelen bol nimetlerle halkını rızıklandırmasaydı, Kureyş

56 En'am, 6/33.

57 Bkz. Şu'arâ, 26/214.

58 Bkz. Bakara, 2/126; İbrâhim, 14/35-41.

59 Kasas, 28/57.

60 Neml, 27/67.

61 Kureyş, 106/1-4.

62 Tevbe, 9/36.

böyle bir saygınlığı ve geçim kaynağını başka bir yerden elde edemeyeceği gibi, belki de kıtlık ve açlıktan dolayı sefil bir hayat yaşayacaktı...

Mekke'de ekonomik hayat tamamen oraya bahşedilen güvene bağlıydı; yani halkın geçim kaynağı Kabe ve haram aylar idi, denilse yanlış olmaz.

F. Dinî Açından Mekke

Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail Kâbe'yi birlikte inşa edip sonra da Hz. İsmail'e Nebilik ve Risalet görevleri verilince Mekke'de, tevhid, dolayısıyla İslam yaşanmakta idi. Fakat daha sonra hâkimiyet Kinaneoğullarının eline geçince buraya putperestlik girdi ve zamanla bölgenin yaygın dini haline getirildi. İslam'ın geliş arifesinde ise Mekke toplumu inanç kökleri itibariyle animist, naturist; daha sonra tamamen putperest idiler. İçlerinde az sayıda Hanif vardı. Ayrıca Mekke civarındaki yerleşim birimlerinde Hristiyanlar, Yahudiler, yıldızlara tapan Sabii ve Zerdüştiler bulunmaktaydı. Mekke fethedildiğinde Kâbe'nin içerisinde ve civarında 360 kadar irili ufaklı put bulunmaktaydı. Kureyş'in Hübel, Uzza, Naile ve İsaf adında meşhur putları vardı. Bunların en önemlisi Hübel'di. Farklı dinlere sahip Mekkeliler arasında, şirke asla bulaşmamış Abdullah b. Cahş, Osman b. Huveyris ve Zeyd b. Amra gibi birkaç tane Hanif ile Hz. Hatice'nin amcası Varaka b. Nevfel gibi çok az sayıda Nasara tevhid akidesini özü itibariyle korumaktaydılar.⁶³

Ayetlerde de geçtiği üzere, putperestlik, diğer adıyla şirik; Arapların atalarından, mahiyetini ve gerçekliğini hiç düşünmeden; atalarının doğru yolda olup olmadıklarını nazar-ı itibara almadan körü körüne tevarüs ettikleri batıl bir inanç biçimidir. Yaratılmışları; çoğunlukla da cansız eşyada sembolleşen ölüleri, kutsal saydıkları ruhları ve totemlerini Allah'a ortak koşma esasına dayalı bir sapmadır. Tapılan ve kendilerinden fayda beklenen putlar, her bakımdan Allah'a ortak tutulan, hatta O'nun yerine ikame edilen "eş"ler ve "nidd/denk"lerdir. Kendileri yaratılmış olmakla birlikte hiçbir şeyi yaratmamış olan ve ne kendilerine ne de başkalarına, ne bir fayda ne de bir zarar verme imkânı olmayan; hatta kendilerini bile korumaktan aciz nesnelere müşriklerin zihinlerinde büyüttükleri, gerçekliği olmayan boş isimlerden başka bir şey değildir. Buna rağmen onlar putları için kurbanlar keser, özel günlerde takdimelerde bulunur, elde ettikleri ürünlerden pay ayırır,⁶⁴ onların karşılıklarına geçer dua eder, şefaathlerini bekler ve *"Biz onlara, ancak bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz."*⁶⁵ derlerdi.

Bu son cümle de gösteriyor ki, Müşrikler aynı zamanda Allah'a inanmakta, en azından O'nu inkâr etmemektedirler. O'nun adına yemin ederler ve O'nun

63 Bkz. Şemsettin Günaltay, *age.*, s. 63-73. Abdurrahman Kurt, "İslam'ın Ortaya Çıkışında Sosyo-Kültürel Bağlam" *UÜİFD*, Yıl: 2011, Cilt: XX, Sayı: 1, s. 15-28'den naklen.

64 Bkz. En'am, 6/136.

65 Zümer, 39/3.

adını anarak birbirlerinden bir şeyler isterlerdi.⁶⁶ Mesela; “Eğer onlara, gökleri ve yeri kim yarattı...⁶⁷ güneşi ve ayı sizin hizmetinize kim sundu?...”,⁶⁸ “...ölümünden sonra arzı kim diriltti?...⁶⁹ “Sizin şefaatinizi umduğunuz şeyleri kim var etti?...⁷⁰ diye soracak olursanız; onlar, elbette Allah; Aziz, Alim olan Allah yarattı, diyeceklerdir.”⁷¹ Öyleyse bu putlara niçin tapıyorsunuz? denildiği zaman, “Biz onlara, ancak bizi Allah’a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.”⁷² Cevabını verirlerdi. Bir de onlar, atalarından öyle gördüklerini söylerler. Onlara tapmayı atalarına Allah emretmiş (!) eğer onlara tapmazlarsa kendilerine şefaet etmezler, hatta zarar bile vereceklerinden korkmaktadırlar. Oysa “*talib de aciz, matlup da acizdir!*”⁷³ Bazen de yapacakları işlerde karar verebilmek için putların önünde ok (ezlam) çeker ve kararlarını ona göre verirlerdi. Oysa Kur’an bunu “şeytanın işi bir pislik”⁷⁴ olarak nitelendirmektedir. Kendilerine göre müşriklerin salatları da vardır; Kâbe’nin etrafında çırılçıplak, “*el çırparak ve ıslık çalarak*” kendilerince salat icra ederlerdi.⁷⁵

Kur’an’ın penceresinden şirk, hatta hakikati itibariyle şirk, aklın ve düşüncenin dondurulduğu bir beyinsizliktir. Akıl, göz ve kulak gibi insanı insan yapan ve yüceltmesi gereken duyuların atıl bırakıldığı bir bayağılaşma, hatta ölüleşme halidir.⁷⁶ Bu yüzden şirk, hem Allah’a hem Hakk’a hem de kendilerine yapılan haksızlık anlamında büyük bir zulümdür. “Eşref-i mahlukat” vasfını ve “pek çok yaratılmıştan üstün niteliklerini” aşağıların da aşağısına düşürme eylemi ve “pislik/neces”tir.

Her peygamberin yaptığı gibi Hz. Muhammed’in de Mekke’de ilk ve en köklü mücadelesi şirk ile olmuştur; “...*Onlara Allah’ın ayetlerini okuyarak...*”⁷⁷ bazen açık bazen örtülü ifadelerle, bazen de getirilen canlı temsillerle müşrikleri taptıkları şeyler hakkında düşündürmek suretiyle içine düştikleri rics’ten ve pislikten temizleyip arındırmak ve onun yerine “tevhid akidesini” yerleştirmek için -kelimenin anlamıyla- tam bir cihad örneği sergilemiştir. Çok azarlanmış, incitilmiş, tehdit edilmiş; hatta pek çok dünya nimetiyle taltif edilmek bile istenmişti. Ama o “Güneşi sağ elime, Ay’ı da sol elime koysalar ben bu davamdan asla vazgeç-

66 Nisa, 4/1.

67 Ankebut, 29/61, 63; Lokman, 31/25; Zümer, 39/38; Zuhruf, 43/9, 87.

68 Ankebut, 29/61.

69 Ankebut, 29/63.

70 Zuhruf, 43/87.

71 Ankebut, 29/61, 63; Lokman, 31/25; Zümer, 39/38; Zuhruf, 43/9, 87.

72 Zümer, 39/3.

73 Hac, 22/73.

74 “*Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları, ancak şeytanın yapacağı pisliktir; onlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz!*” (Maide, 5/90)

75 Bkz. Enfâl, 8/34.

76 Bkz. A’raf, 7/179.

77 Al-i İmran, 3/164.

mem; ya bu uğurda ölürüm ya da başarılı olurum” diyerek en kötü şartlarda bile tebliğ görevini kararlılıkla sürdürmüştür. Müşrikler ise, görünüşte putlarından, dolayısıyla atalarının dininden gerçekte ise sahip oldukları ve asla vazgeçmeye yanaşmadıkları statükodan; siyasi, hukuki ve sosyal kazanımlarından, bunların kendilerine sağladığı müreffeh hayattan ve birbirlerinin hatırından geçemedikleri için İslam’a karşı savaş vermekteydiler.

Müşrikler, özellikle iki şeye akıl erdirememekte veya içlerine sindiremediklerini söylemektedirler; birincisi çok sayıda ilahın, tek ilaha düşürülmesi; ikincisi öldükten sonra tekrar diriltilmenin mahiyeti. Şu iki pasajda olduğu gibi:

*“O kâfirler; içlerinden bir insanın uyarıcı olarak gelmesine şaştlar ve “Bu yalancı bir sihirbazdır; şimdi de tanrıları bir tek tanrıya mı düşürdü? Bu, gerçekten tuhaf bir şeymiş!” dediler. Resûlullah’a gelen heyet “Haydi yürüyün; tanrılarınıza bağlı kalın. Kuşkusuz sizden beklenen şey budur. Zira biz, son dinde böyle bir şeyi işitmedik. Bu, ancak bir uydurmadır.” diyerek geçip gittiler.”*⁷⁸

*“Şu insan, kendisini bir nutfeden/spermden yarattığımızı görmedi mi ki, kalkmış Bize apaçık bir düşman kesiliyor! Yaratılışını unutmuş olmalı ki bir de “Şu çürümüş kemiğe kim yeniden hayat verecek?” diyerek bize temsil getiriyor. De ki: “Onu, yine ilk defa yaratan diriltecektir; O, her durumda yaratmayı bilendir.”*⁷⁹

Birinci Bölüm’de Mekke’nin *Tarihi, Coğrafi, Siyasi, Ekonomik, Sosyal ve Dinî* durumu hakkında kısa kısa bilgi verdikten sonra şimdi de İkinci Bölüm’de Kur’an’dan dönem hakkındaki tespitlerimize geçebiliriz. Bu kısımda da “Mekke Dönemi Tebliğ Sürecine Genel Bir Bakış”tan sonra “Hz. Muhammed Açısından Vahyin Mekke Dönemi” adlı başlıkla bu dönemi inceleyip tanıtmaya gayret edeceğiz.

İkinci Bölüm

Vahyin Mekke Dönemi

Biliniyor ki, Hz. Muhammed M. S. 570 yılında Mekke’de doğdu, 40 yaşında peygamber oldu, 622 yılında Mekke’den Medine’ye hicret etti ve 632 yılında Medine’de 63 yaşında vefat etti. Yaklaşık 23 yıl süren peygamberlik süresinin 13 yılı Mekke’de, 10 yılı da Medine’de geçmiştir.⁸⁰ Bu yüzden Bu sürenin

78 Sad, 38/4-7.

79 Yasin, 36/779.

80 *Tarihu’t-Teşrii’l-İslami* adlı eserin müellifi M. Hudari demiştir ki, Kur’an-ı Kerim Resuli Zîşan’a doğumunun 41. Yılında 17 Ramazanda Kadir Gecesinde, Hira Dağında nazil olmaya başlamıştır. İlk nazil olan ayet “İkra”dır. Bölüm bölüm inmeye devam etmiş ve son ayet

Nübüvvet'ten Hicrete kadar geçen (610-622) döneme "Mekke Dönemi", Hicretten vefat ettiği güne kadarki (622-632) döneme ise "Medine Dönemi" adı verilmiştir. Mekke döneminde indirilen pasajlara *Mekkî*, Medine döneminde indirilen pasajlara da *Medenî* tabir edilmektedir.

A. Mekke Dönemi Tebliğ Sürecine Genel Bir Bakış

Kelimenin tam anlamıyla Orta Çağdayız. Cehaletin karanlıklarının toplumların üzerine bir kâbus gibi çöktüğü bir Çağ. İslam şairi merhum M. Akif Ersoy'un dediği gibi:

*"Bir kere de, mamure-i dünya o zamanlar,
Buhranlar içindeydi, bugünden de beterdi.
Sırtlanları geçmişti beşer yırtıcılıkta,
Dişsiz mi bir insan, onu kardeşleri yerdi.
Fevza bütün afakını sarmıştı zeminin,
Salgındı, bugün Şarkı yıkan tefrika derdi."*

Asır, din ve ona dayalı hayat tarzı açısından da felâket asırdır. Ehl-i Kitap için de Ümmîler için de durum ayındır. Yahudiler ve Hıristiyanlar ellerindeki muharref kitaplarıyla, başlarındaki pervasız Ahbar ve Ruhbanlarıyla, halka uyguladıkları sömürüye dayalı din anlayışı ve faaliyetleriyle insanlar için dert üzerine derttiller. "*Ataları uyarılmamış...*"⁸¹ olup gaflet bataklığına gömülmüş "Ümmîler" ise kelimenin tam anlamıyla şaşkındırlar. Tüm insanlar, yeni bir uyarıcıya şiddetle ihtiyaç duymaktaydı. Çünkü insanların Ehl-i Kitap olanı da olmayanı da doğru yoldan tamamen sapmakla kalmamış dinlerini parça parça bölmüş, birbirlerini vahşice katletmektedirler. Seyyid Kutub'un tespitiyle, "Yeni bir peygamber, yeni bir sistem ve yeni bir çağrı olmadıkça, artık insanlık âleminde düzelve beklenemezdi."⁸²

Bu yüzden Arap dünyasında da yeni bir uyarıcı ve yeni bir sistem hasretle bekleniyordu. Tevrat ve İncil'de haber verildiği ve temel nitelikleri anlatıldığı için Ehl-i Kitap gelecek olan en son peygamberi "*oğullarını tanıdıkları gibi tanımakta*"⁸³ ve beklemekteydiler. Zira "*Meryem oğlu İsa demişti ki: "Ey*

hicretin 10. Yılında, doğumunun 63. senesinde Zilhicce ayının 9. gününde veda haccında nazil olmuştur. Bu ayet: "*el-yevmeekmeltülekümdiynekküm...*" (Maide, 5/3) ayetidir. Vahyin başlangıcı ile sonu arasındaki müddet 22 yıl, 2 ay, 22 gündür. Bunun 12 yıl, 5 ay 13 günü Mekke'de; 9 yıl, 9 ay, 9 günü de Medine'de geçmiştir. Veda haccından sonra Peygamber Efendimize farzlara ve haramlara dair bir şey nazil olmadı. Bu ayetin nüzûlünden sonra 81 gün yaşadı. Son inen ayetten sonra ise 7 veya 9 gün yaşadı. (Bkz. Osman Keskiöğlu, *Nüzûlünden Günümüze Kur'an-ı Kerim Bilgileri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989, 57, 58)

81 Bkz. Yasin, 36/6.

82 Seyyid Kutub, *Fi Zılal*, X/529.

83 Bakara, 2/146; En'am, 6/20.

İsrâiloğulları! Kuşkusuz ben, Allah'ın size gönderdiği elçisiyim; benden önce indirilen Tevrat'ı tasdik ediyor; benden sonra gelecek olup ismi Ahmed olan bir elçiyi de size müjdeliyorum."⁸⁴

Hatta geçmişte, güçlü toplumlar tarafından hep ezilmekte olan, horlanan ve sürekli mağlup edilen Yahudiler en son peygamberin kendilerinden geleceğini söyleyerek onunla güç kazanıp düşmanlarına "...karşı zafer elde edeceklerini dahi iddia ediyorlardı."⁸⁵

Müşrikler ise, '*Bize uyarıcı ve yol gösterici bir peygamber gelse ve bizim dilimizle bir kitap indirilse biz Ehl-i Kitap'tan daha iyi yolda oluruz.*'⁸⁶ diyerek o peygamberin gelmesini şiddetle arzu etmekteydiler.

Kuss b. Sa'ide, Ukkaz panayırında irad ettiği veciz bir hitabesinde bu beklentiye edebi bir dille şöyle ifade etmişti:

"Ey insanlar! Allah'a yemin ederim ki, bunda ne bir hata var ne de yanlış! Allah katında bizim bu dinimizden daha hayırlı bir din var. Onun gelmesi yaklaşan bir elçisi var. Gölgesi başımızın üstüne düşmüştür. Ona ulaşan ve kendisine uyan kimselere müjdelersun! Ona muhalefet edenlere yazıklar olsun! Geçen çağlara ve hayatlarını gaflet içinde geçiren milletlere de yazıklar olsun..."

(...)

*Allah tektir; yalnız O'na ibadet edilmelidir! Doğurmamış ve doğmamıştır. İlk çağlarda gidenlerde bizim için deliller vardır.*⁸⁷

Sözün özü; bu sırada Ehl-i Kitap ve müşriklerin tamamı yeni bir peygamberin geleceği konusunda ittifak halindeydiler. Bu ittifak halindeki beklenti Beyyine sûresinde şöyle dile getirilmiştir:

*"Ehl-i Kitap'tan ve müşriklerden inkâr edenler; kendilerine apaçık "belge" gelinceye dek ittifak hâllerini bozup tefrikaya düşmüş değillerdi! "O belge", Allah tarafından gönderilmiş, tertemiz sahifeleri okuyan bir elçidir."*⁸⁸

Sonuçta beklenen Nebi geldi. Hem de apaçık bir belge ile... Fakat Yahudiler ve Hıristiyanlardan büyük çoğunluk, ilahî bir rehber olarak gönderilen bu peygamberi çok iyi; hatta öz oğullarını tanıdıkları gibi tanımalarına ve gelmesini

84 Saf, 61/6.

85 Bkz. Bakara, 2/89.

86 Bkz. En'am, 6/157; Fatır, 35/42.

87 Şemsettin Günalltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad. M. Mahfuz Söylemez, Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yay. Ankara, 1997, s. 20, 21.

88 Beyyine, 98/1, 2.

hasretle beklemelerine rağmen, ırkçı ve bencil tavırlarından ötürü⁸⁹ haset ettiler; risaletini bile bile inkâr ettiler, olanca kin ve nefretleriyle Allah'ın en son elçisinin karşısına dikildiler. Müşrikler ise, yukarıda da açıklandığı üzere, bir kesimi Arap kabileleri arasında elde ettikleri itibar, dinî üstünlük ve menfaat kaybına uğrayıp rızıklarının kesilmesinden korktukları, bir kesimi kabileler arası rekabet ve kıskançlıktan, bir kesimi ise tamamen Câhiliye taassubundan ötürü beledikleri bu peygamberi bilerek inkâr ettiler.

Mekke dönemi, müşrikler açısından yaklaşık on üç yıl bu inkâr ve İslam'ı Mekke'de yerleştirmeme/mehcur düşürme⁹⁰ mücadelesi ile geçti. Resulullah (sav) ve Müminler açısından ise, Fetih sûresinin en son ayetinde; özellikle son paragrafındaki teşbihle muazzam bir panorama halinde şöyle dile getirilmiştir:

“Muhammed Allah'ın elçisidir. Onunla birlikte olanlar, kâfirlere karşı son derece çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Sen onları hep rükû eden, secde eden, Allah'ın lütfunu ve rızasını arayan kimseler olarak görürsün! Onların alâmetleri, yüzlerindeki secde izidir. İşte bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır.

Onların İncil'deki vasıfları ise temsili olarak şöyledir: Onlar, toprağı yarıp filizini çıkarmış, zamanla kendisini desteklemiş, kalınlaşıp kuvvetlenmiş ve çiftçiyi sevindirecek şekilde sapı üzerinde dimdik ayağa kalkmış bir ekin gibidirler! Allah bununla kâfirleri öfkelenirmiş! Allah, içlerinden iman edip salih iş yapanlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vaat etmiştir.”⁹¹

Fetih sûresinin bu son ayetindeki ikinci temsil, yani İncil'deki temsili ifade, tebliğ ve inananların, başlangıçtan itibaren, bir dönüm noktası olarak nitelendirilen Hudeybiye antlaşmasının imzalandığı güne kadaryaşanan endişeli dönemi ve mutlu sonu bize sembolik bir dil ile özetlemektedir. İncil'den nakledilen bu sembolik dilin açılımı, sonuç bölümünde verilecektir.

B. Hz. Muhammed Açısından Vahyin Mekke Dönemi

Hz. Muhammed (sav), diğer peygamberler gibi “sıdk”, “emanet”, “fetanet”, “tebliğ” ve “ismet” vasıflarına sahip “seçkin” bir insandır. “Muazzam bir ahlakın sahibi”dir.⁹² Çağdaşları ona “Muhammedü'l-emin” lakabını layık görmüşü. Gerçekten de o “Muhammed” idi; zira hem göktekiler hem de yerdekiler tarafından övülmüş, sevilmiş ve desteklenmiş müstesna bir kişiydi.

89 Bakara, 2/109: *وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كَفَارًا أَحْسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ*

90 Furkan, 25/30: *وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا.* “Resulümüz de “Ey Rabb'im! Benim kavimim bu Kur'an'ı kendinden uzak tuttu/hayatına sokmadı; metruk bıraktı” diye şikâyet edecektir.”

91 Fetih, 48/29.

92 Kâlem, 68/4.

O İbrahim (aleyhisselamın) duasıydı.⁹³ Onun nübüvveti ve nitelikleri hem Tevrat'ta hem İncil'de yazılıydı.⁹⁴ Kendisi istediği için peygamber olmadı, öyle bir hayali de yoktu. O mülkün sahibi olup mutlak güç ve kudret sahibi Allah tarafından peygamber seçildi ve kendisine Kur'an inzal edildi.⁹⁵

O, hem elçi unvanıyla mesajları tebliğ eden bir "Resul", hem vahiy yoluyla Yüce Allah'tan alıp insanlara haber getiren bir "Nebi", hem de daha önce semavi veya beşeri hiçbir kitaptan okumamış, hiçbir ahbar ya da ruhbandan/ilim adamından ders ve bilgi almamış; dolayısıyla okuma, yazma - ve hayati tecrübeden başka hiçbir bilgi - sahibi olmayan "Ümmi" bir peygamberdir.⁹⁶ Onun için risalet bir makam, nübüvvet ise görevdir. Resul-i Ekrem (sav) kendisine vahiy geleceğini bilmediği gibi, ilk vahiy gelinceye kadar da "Kitap nedir; iman nedir bilmezdi..."⁹⁷

M.S. 610 yılının Ramazan⁹⁸ ayının 17. "Kadir Gecesi"nde⁹⁹ kendisine ilk vahiy ile birlikte "nübüvvet" görevini yükledi. Çevresinde gördüğü, dokunduğu ve hissettiği her şeyi, "yaratıcısı ve kerem sahibi olup insana bilmediklerini kalem ile öğreten Rabbinin adına okuması"¹⁰⁰ vazifesi verildi. İnzal edilen ilahî bir nur ile kalbi aydınlatılıp¹⁰¹ insanlık âleminin kurtuluş reçetesi "en son Nebi'ye" bölüm bölüm yaklaşık 23 yılda indirilmeye başlandı.

93 Bakara, 2/129.

94 Saff, 61/6. Ayrıca bkz.: Krş. "Rahmetimi yazacağım kimseler, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları ümmî bir peygambere tabi olurlar. Peygamber onlara iyiliği emreder; kötülüğü yasaklar; temiz şeyleri helâl, pis şeyleri de haram kılar; sırtlarındaki ağır yüklerini indirir; üzerlerindeki kölelik zincirlerini çözer. İşte, kurtuluşa erenler; ancak ona iman eden, onu destekleyen, ona yardım eden ve onunla birlikte indirilen nura uyan kimselerdir." (A'râf, 7/157)

"Bir zaman Allah, peygamberlerden söz almış ve onlara: "Siz Kitap ve hikmet verdikten sonra, yanınızdakini tasdik edici bir peygamber geldiğinde ona mutlaka iman edecek ve yardım edeceksiniz." buyurmuş, sonra da 'İkrar ettiniz ve emanetimi yüklediniz mi?' demişti. Onlar da 'Evet, ikrar ettik...' demişlerdi. Allah da 'O hâlde şahit olun, ben de sizin birlikte bu ikrarınıza şahit olanlardanım! Bundan sonra, kim verdiği sözden yüz çevirirse, artık o, fasıklardandır.' demişti." (Âl-i İmran, 3/81, 82)

95 "Sen, sana bu kitabın vahy edileceğini beklemiyordun; o sana Rabb'inden surf rahmet olarak indirilmiştir. Sakın ha, inkâr edenlere arka çıkma!" (Kasas, 28/86)

96 A'râf, 7/157:

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَاَلَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾

97 Şura, 42/51-52:

وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكْلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بَأْذَنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٥١﴾ وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ وَلَكِنْ جَعَلْنَاهُ نُورًا نَهْدِي بِهِ مَنْ نَشَاءُ مِنْ عِبَادِنَا وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿٥٢﴾ صِرَاطَ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ ﴿٥٣﴾

98 Bakara, 2/183.

99 Kadr, 97/1-5.

100 Alak, 96/1-5.

101 Şura, 42/52.

Gelen ikinci vahiy ile de büründüğü risalet görevi sebebiyle “derhal kalkıp insanları uyarması, rabbinin büyüklüğünü ilan etmesi, çevresini şirk pisliğinden temizleyip putlardan/rücz uzak tutması...”¹⁰² emredildi. “Nebilerin sonuncusu” Hz. Muhammed için “risalet” görevi de başlatılmış oldu.

Artık o, “en son nebi” görevi ve “resul” unvanıyla Rabbinin gözetimi, desteği ve vahiy ile rehberliği altında nübüvvet görevini icraya koyulmuştur.

Fakat insanlar; Ehl-i Kitap ve müşrik olarak hep birlikte bekledikleri,¹⁰³ fakat hiç ummadıkları bir kişiden Allah’ın ayetlerini iştince bir çoğu deli dedi, tutmadı; kâhin dedi, tutmadı; arraf dedi, tutmadı; en güvendikleri ve peygamberlik verilecekse, “hiç olmazsa şu iki şehirdeki iki kişiden birisine verilmeliydi.”¹⁰⁴ dedikleri bilge kişileri ise, Resulullah’ı özel olarak dinledikten sonra sahip kanaatin aksine “*Bu, ancak öteden beri nakledile gelen bir sihirdir, dedi.*”¹⁰⁵

Peş peşe gelen ve devam edeceğe benzeyen nice can sıkıcı sözler, ağır ithamlar, hakaretler... Allah’ın Elçisine, belini çatırdatırcasına ağır gelmeye, bunaltmaya ve dayanılmaz olmaya başlamıştı.

Bu durum karşısında Rabbi ona, önce, gecenin bir bölümünde kalkıp ağır ağır Kur’an okumasını, indirilen ayetleri iyice anlayıp içselleştirmesini; böylece gündüzün meşakkatli geçecek anları için bir nevi manevi güç, enerji depolamasını¹⁰⁶ tavsiye etti. Sonra da her zaman ve her yerde kendisiyle beraber olduğunu ve hiçbir zaman Nebisini terk etmediğini ve etmeyeceğini; hatta bu *nübüvvet* ve *risalet* görevi bir süre böyle olsa da hep böyle ağır gitmeyeceğini; vahiy sürecinin son kısmının başlangıcına göre daha iyi olacağını muştuladı.¹⁰⁷

Yüce Rabbi:

“*Sabret! Hiç şüphen olmasın ki sen bizim gözümüzün ve gözetimimizin altındasın.*”¹⁰⁸ dedi.

“*Sabret! Yunus gibi sabırsızlık etme sakın!*”¹⁰⁹ diye uyardı.

*Sabret ve Rabbinin hükmünü bekle! Söyleyen ve söylenenlere bakma!...*¹¹⁰ şeklindeki vahiy esintileriyle Nebisini ferahlatıyordu. Art arda gelen vahiy ile de

102 Müddessir, 74/1-10.

103 “*Ehl-i Kitaptan inkâr edenler ve müşrikler, kendilerine apaçık belge/beyyine gelinceye kadar hiç ihtilâfa düşmediler; beyyine, içinde sağlam kitapların bulunduğu temiz sahifeleri okuyan bir elçidir. Kitap verilenler, durdu durdu da kendilerine beyyine geldikten sonra tefrikaya düştiler...*” (Beyyine, 98/1-4; ayrıca bkz. Al-i ‘İmran, 3/19; Şurâ, 42/14) Beyyine,

104 Bkz. Zuhruf, 43/31.

105 Müddessir, 74/11-25.

106 Bkz. Müzzemmil, 73/1-19.

107 Bkz. Duha, 93/1-11.

108 Tur, 52/48.

109 Kâlem, 68/48.

110 İnsan, 76/24.

üzerindeki, adeta “belini kıracak derecedeki ağır yükten” kurtulması için “göğsü açılıyor”¹¹¹ “ilim” ve “hikmet” ile dolduruluyordu. Her Nebi’ye olduğu gibi¹¹² ona da ilim, hikmet ve kitap; “emr”den bir ruh/kur’anu’l-azim verildi; “çok hayır” anlamında *kevser* lütfedildi. Böylece bilmedikleri öğretildi, hidayete/sırat-ı müstakim’e erdirildi ve insanlara yolun doğrusunu gösterme ve onları aydınlatma izni ve görevi bahşedildi.¹¹³

O, “Habibullah”tı; Rabbi onu seviyor, ona salat ediyor; az önce de işaret edildiği gibi, çocukluk ve yetişkinlik dönemlerinde adeta bağrına bastığı, ihtiyaçlarını giderdiği gibi peygamberlik döneminde de onu asla terk etmiyor, darılmak ne kelime; ona ilgi ve sevgisini hiç bir zaman kesmiyordu. Özellikle de insanlardan koruyacağını vaat ediyor ve vahiy ile sürekli olarak te’vid ediyordu. Daha önceki peygamberlere vahiy bir defada ve toptan indirildiği halde ona yaklaşık 23 yılda bölüm bölüm indirilmesinin bir sebebi de Nebisinin kalbini iman ve Rabbine güvenle sabit tutmak, zaman zaman ferahlatmak ve yöneltilen her türlü soruya, itiraza, baskıya anında cevap vermek için değil miydi?¹¹⁴

Vahyin ağır yükü altında sıkıldıkça, şüpheye kapıldıkça, zaman zaman tereddütler yaşadıkça Rabbi onu teselli ediyor, şüphelerini izale edip Rabbine güvenini, inancını ve tevekkül etmesini sağlıyordu. Her zorlukla birlikte bir kolaylığın olduğunu ve görevinin sonunun başlangıcından daha iyi olacağını müjdeliyordu.¹¹⁵ Melekleri de salatları destekleri ile onun üzerine adeta titriyor, kol ve kanat geriyor ve görevinde başarılı olması için dua ediyorlardı. Cibril ise, yaklaşık 23 yıl boyunca adeta hep yanında ve getirdiği vahiy ile hizmetinde bulunduruluyordu...

O da diğer peygamberler gibi hem vahiy hem de Cibril ile desteklenmişti. Pasajlar halinde dura dura indirilen ve okunan¹¹⁶ ayetlerle zaman zaman tereddütler yaşayan kalbi korunuyordu. Sorulan sorulara ve yanıltıcı temsillere anında cevap yetiştirilerek işi kolaylaştırılıyordu.¹¹⁷

Tüm peygamberler gibi¹¹⁸ o da bir beşerdi;¹¹⁹ diğer insanlardan - taşlar arasında yakut gibi - seçkin vasıflarından başka bir farkı yoktu. Ayrıcalıklı da değildi; mesuliyet sahibi¹²⁰ bir kul ve elçi idi.

111 Bkz. İnşirah, 94/1-8.

112 Bkz. En’am, 6/89.

113 Şura, 42/52.

114 Bkz. Hud, 11/12; Furkan, 25/32.

115 İnşirah, 94/5, 6.

116 İsrâ, 17/106.

117 Furkan, 25/33.

118 İbrahim, 14/10; Fussilet, 41/6.

119 Kehf, 18/11.

120 A’raf, 7/6.

O, seçkinlerin de seçkini bir peygamberdi, ama mütevazı bir peygamber. Hiç bir zaman Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, demedi. Ben gaybı bilirim de demezdi. Kendisine ve inananlara ne yapılacağını bilmediğini de söylerdi.¹²¹ Bildikleri ve gayiptan haber verdikleri hep Allah'ın bildirdikleriydi...

O "hakk" olarak nitelendirilen önemli bir amaç için gönderilmişti.¹²² Bu yüzden o bir "şahit", "bir müjdecî" ve "bir uyarıcıydı..." "izni ile Allah'a çağırın bir davetçi" ve aydınlatıcı bir "çerağ" idi.¹²³ Onun vazifesi, tebliğ ettiği kitap ile insanları karanlıklarından aydınlığı çıkarmaktı...¹²⁴

Müşrikler itiraz etseler de bir beşer olarak onun yemesi, içmesi, çarşıda ve pazarda alış-veriş yapıyor olması onun peygamber seçilmesine mani değildi.¹²⁵ Haddi zatında o, tam bir insan olduğu için insanlara peygamber olarak gönderildi. Yeryüzündekiler melek değildi ki, onlara meleklerden peygamber gelseydi!!¹²⁶ Yahut beşer vasfından hiç çıkmadı ki, bazı efsaneleştirilmiş krallar ve liderler gibi efsanevi bir kişiliğe bürünseydi!

O hevasından/keyfine göre konuşmazdı; tebliğ ettiği ayetler, Cibril vasıtasıyla kendisine vahyedilenden başkası değildi.¹²⁷ O da Allah'ın iznine ve iradesine tabiydi. Vahiy ona tabi değil, o vahye tabi idi.¹²⁸

Öğrenmede iştiyak sahibine surat asıp da müstağni davranana yönelemezdi; ancak isteyen kimse "zikirden" payını alabilirdi.¹²⁹

O ne kendi arzusuna ne de muhataplarının isteklerine göre ayet getirebilirdi!¹³⁰ O sadece kendisine vahy edilene uyararak,¹³¹ ona kulak verip arzu ile dinleyenleri maddi ve manevi kirlerden özellikle şirkin pisliğinden temizler, arındırır, sonra da onlara kitabı, hikmeti öğretir ve iman ahlak ile yücelmelerine vesile olabilirdi.¹³² Mükemmel bir eğitimciydi; "üsve-i hasene"¹³³ vasfıyla o, asla incitmeden, kırmadan, zorlamadan/zorlaştırmadan ahlaki güzellikleri, nezaket kurallarını öğretir; yanlışları göstererek doğrusunu talim eder ve örnek kişiliğiyle sahabesini eğitirdi.

121 Bkz. En'am, 50; Hud, 11/31.

122 Bakara, 2/119.

123 Fetih, 48/8.

124 İbrahim, 14/1.

125 Furkan, 25/7.

126 İsra, 17/95.

127 Necm, 53/5.

128 Kehf, 18/23, 24.

129 Abese, 80/1-16.

130 Yunus, 10/15.

131 A'raf, 7/203; Yunus, 10/15; Ahkaf, 46/9.

132 Kasas, 28/59; ayrıca bkz. Bakara, 2/129, 151; Al-i İmran, 3/164.

133 Mümtahine, 60/6.

O, tüm insanlara,¹³⁴ özellikle de tebliğin ulaştığı kimselere gönderilmiş bir elçi idi.¹³⁵ Renk, ırk, cinsiyet, din ve inanç farkı gözetmeksizin bütün insanlara son derece düşküdü.¹³⁶ Bir insanın dahi dünyada ve ahirette hüsrana uğrayacak olması ona çok ağır geliyordu.¹³⁷ Bu yüzden Allah'ın ayetlerini tekzip edenlerin, kendisine hakaret edip yalanlayanların akıbetlerini düşündükçe adeta kahroluyordu!¹³⁸ “Bu ne haldir yar Rabbi! Tıpkı ateşin başına üşüşen kelebekler gibiler. Ben onları yanmasınlar diye, bellerinden sarılmış oradan uzaklaştırmaya çalışırken, onlar elimden kurtulup ateşte yanmaya adeta can atıyorlar! diyerek kendisine ve tebliğ ettiği dine karşı çıkanlar için yüreğinde hissettiği derin ıstırabı zaman zaman Rabbine arz ediyordu. Rabbi de, ona:

*“Resulüm, onlar iman etmiyorlar diye üzüntüden neredeyse kendini helak edeceksin!”*¹³⁹ Bunu yapma! Senin vazifen sadece tebliğ,¹⁴⁰ onların ise imandır; isteyen iman eder, istemeyen inkar.¹⁴¹ Biz seni onlara koruyucu olarak göndermedik; senin vazifen sadece tebliğdir,¹⁴² diyerek nebisini teselli ediyordu. Bu uyarılara rağmen Allah'ın elçisinin müşriklere üzüntüsü dinmeyip, adeta kendisini kahredecek dereceye varınca Rabbinden gelen uyarı bu sefer biraz da sitem ile karıştı: *“Galiba sen, bu söze inanmadılar diye onların ardından üzüntüden kendini helâk edeceksin! Eğer Biz dilersek, gökten onlara öyle bir ayet indiririz ki, boyunları ona kendiliklerinden eğilir kalırdı!”*¹⁴³

*“İşlerinin kötüsü kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse mi hidayete erecek! Allah, dilediği/dileyen kimseyi sapıklıkta bırakır, dilediği/dileyeni de hidayete erdirir. O hâlde onlara üzülüp de kendini helâk etme! Allah, onların ne yaptıklarını bilmektedir.”*¹⁴⁴

Ama o *“Âlemlere rahmet olarak gönderilmişti”*¹⁴⁵ ya! İnsanların dertlerini kendisine dert edinmişti ya! Zulme uğrayanların elemelerini nefsinde yaşıyordu ya! Gözünü kırpmadan ateşe koşanların çekecekleri acıları, o ateşin içerisindeymiş gibi kalbinin ta derinliklerinde hissediyordu ya! Bu uğurda üzülmek değil, kahrından neredeyse kendisini helak etmek ona acı vermiyordu. Şairin dediği gibi, adeta Rabbine şöyle demeye getiriyordu:

134 Sebe, 34/28.

135 En'am, 6/19.

136 Tevbe, 9/128.

137 Şuara, 26/3.

138 Kehf, 18/6.

139 Kehf, 18/6; Şuara, 26/3.

140 Nahl, 16/35, 82; Ankebut, 29/18.

141 Kehf, 18/29.

142 Şura, 42/48.

143 Kehf, 18/6; Şuara, 28/3,4.

144 Fâtır, 35/8.

145 Enbiyâ, 21/107.

*Aşk derdiyle hoşem, el çek ilacımdan Tabib!
Kılma derman kim helakim zehri dermanındadır.*

Çünkü o, yukarıda da işareten söylendiği gibi, kelimenin tam anlamıyla, “İnsanlara düşküdü.” “İşlerinin çıkmaza girip sarpa sarması ona çok ağır geliyordu.” “Özellikle müminlere son derece şefkatli ve merhametliydi.”¹⁴⁶ Hem de Taif’te kendisini yara bere içerisinde bırakanlar için bile: Ya Rabbî, bunlar cahil kimselerdir, gerçekleri kavrayamıyorlar. Sen onları bağışla, onların soyundan müminler çıkar.” diye düşmanına dua edecek kadar müşfik ve merhamet sahibidir.

O, aynı zamanda affedici bir kişiliğe sahiptir.¹⁴⁷ Rabbinin tavsiyesi sebebiyle affi ilke edinmiş, iyilikleri yaymaya çalışıyor ve cahillerden yüz çeviriyordu. Hatta kendisine kötülük eden nice kimselere; sözgelimi amcası Ebu Leheb’e, Ebu Cehil’e iyilik etmeye devam ediyor; onları ateşten çekip almaya çalışıyordu.

Kureyş, onu davasından vazgeçirmek, bunu yapamayınca da taviz koparmak için hemen her yolu denedi. İnzal edilen ayetlerden onların beğenmediklerini değiştirmesi karşılığında ebedi barış teklif ettiler, tutmadı; “zira ben kendiliğimden onu değiştiremem.” dedi.¹⁴⁸ Allah indirmiyorsa, sen uydur, dediler; buna da yanaşmadı ve: Dedi ki: Sübhanallah! Siz beni ne zannediyorsunuz? Ben bir beşer ve elçiden başkası mıyım?!¹⁴⁹ Bir seferinde onların dediklerine azıcık meyledecek oldu, ama Rabbi ona imkân vermediği gibi ağır bir tehditle de uyarıldı:

*“Onlar sana vahy ettiklerimizden başkasını uydurup Bize iftira etmen için neredeyse seni fitneye düşüreceklerdi! Eğer dediklerini yaparsan, seni candan bir dost edineceklerini vaat etmişlerdi (!). Eğer Biz seni sağlam tutmayıp sana bıraksaydık, azıcık da olsa onların dediklerine meyledecektin. O zaman da Biz sana hayatın da ölümün de azabını kat kat tattırırız ve Bize karşı hiçbir yardımcı da bulamazdın.”*¹⁵⁰

Görüldüğü gibi Resul-i Ekrem (sav), “istese bile” Allah adına hiçbir ayet uyduramayacağı gibi, hiçbir pasajdan en ufak bir kısmı değiştiremez veya vahy edilene ilave de yapamazdı. Bu doğrultudaki tekliflere tamamen kapalıydı. Mesela; Birbirimize yağcılık/müdahane edelim, ilahlarımızı aşağılamayalım; hatta bir yıl sen bizim ilahlarımıza, bir yıl da biz senin ilahına tapalım...¹⁵¹ gibi tekliflere, şu karşılığı verdi; Hayret doğrusu! Bana ilim geldikten sonra batıl şeylere mi

146 Tevbe, 9/128.

147 Bkz. A’raf, 7/199.

148 Yunus, 10/15.

149 İsra, 17/93.

150 İsra, 17/73-75.

151 Bkz. Kâlem, 68/8, 9.

tapacak mışım?! “*Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.*”¹⁵² diyerek açık ve net cevaplar veriyor; asla duruşunu değiştirmiyordu. Çünkü o biliyordu ki, eğer kendisine inzal edilen ayetler üzerinde en ufak bir tasarrufta bulunacak olursa, ya kalbindeki ayetler tamamen silinip mühürlenecek¹⁵³ veya dünyanın da ahiretin de azabı kendisine kat kat tattırılacaktır:

*“Eğer O/Muhammed, bizim adımıza bazı sözler uyduracak olsaydı, onu derhâl sağ elimize alır, sonra da şah damarını koparırdık; içinizden hiç kimse de buna mani olamazdı!!”*¹⁵⁴

Zaten onun “mustafa” vasfı da buna mani idi! Bu konudaki taleplerin hiçbir anlamı olamazdı.

Denildiği gibi, o bir postacı değildi; Yüce Allah'ın elçisi olarak *tebliğ, tebyin* ve inananların *eğitimi* onun asli görevlerindendi.¹⁵⁵ Muhataplarının da buna çok ihtiyacı vardı. Ama sahte ilahların savunucuları, tahtlarının sarsılacağını hisseden statükocular ve düşünme özürü beyinsizler bu faaliyetlerin yapılmasından rahatsız oldular. Ona “*şairün mecnun*”,¹⁵⁶ “*sahirun mecnun*”,¹⁵⁷ “*kâhin mecnun*”,¹⁵⁸ özel eğitilip *yetiştirilmiş mecnun*,¹⁵⁹ *aklını yitirmiş, azıtmış, doğru yoldan sapmış*¹⁶⁰ deli gibi yaftalar uydursa da; o -sanılanın aksine- bedenen ve ruhen son derece sağlıklı idi: Habibim, sen Rabbinin nimeti sayesinde mecnun falan değilsin,¹⁶¹ ayeti de bunun delilidir.

Allah'ın elçisinin, son derece sağlıklı, muazzam bir ahlakın sahibi ve hak-ki söyleyen bir peygamber olduğunu bilmelerine rağmen müşrikler, Allah'ın ayetlerini bile bile inkar ediyorlardı.¹⁶² Onlar hakkında “uydurulmuş sözler”,¹⁶³ “ta eskiden uydurulmuş”¹⁶⁴ veya “kendisi uyduruyor”¹⁶⁵ diyorlar; ama bunu yapamayacağını düşündükleri zaman da gece gündüz Hıristiyan bir köleden öğrenip yazdırıyor diyorlardı.¹⁶⁶ Hatta cinler tarafından öğretildiğini bile iddia ediyorlardı.

152 Kafirun, 109/1-6.

153 Şura, 42/24.

154 Hakkah, 69/44-47.

155 Nahl, 16/44, 64.

156 Saffat, 37/36.

157 Zariyat, 51/52.

158 Tur, 52/29.

159 Duhan, 44/14.

160 Necm, 53/1-2.

161 Kâlem, 68-2.

162 A'raf, 7/51; Fussilet, 41/15; Ahkaf, 46/26.

163 Sebe, 34/43.

164 Ahkaf, 46/11.

165 Furkan, 25, 4.

166 Nahl, 16/103.

Yüce Allah, onlara: madem o bir beşer sözüdür, hadi siz de Allah'tan başka tüm yardımcılarınızı toplayın ve birbirinizi destekleyerek onun bir mislini, olmazsa, on sûresini, o da olmazsa bir pasajının benzerini siz de vücuda getirin,¹⁶⁷ meydan okuması karşısında teklife yanaşmıyorlar, ama yersiz iddialarından da asla vaz geçmiyorlardı.¹⁶⁸

Aklını, gözünü ve kulağını kullanan diri insanlar onun okuduklarının hak olduğunu görüyor; ona inanıyor ve bir daha kopmamacasına bağlanıyorlardı. Gözlerinin önünde parçalanan kardeşleri, kendilerine uygulanan ağır işkenceler bile onları müşerref oldukları Hak Dinden koparamıyordu.

Önce Hz. Hatice, sonra da sırasıyla Hz. Zeyd, Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Hz. Ebu Zer el-Gıffari iman ettiler, sonra da diğerleri. Hz. Hamza ve Hz. Ömer'im Müslüman olmalarıyla belli oran da güç de kazanmışlardı.

Allah'ın Resulü, "Güneşi sağ elime, Ayı da sol elime verseler, ölürüm de ben bu davamdan vaz geçmem!" diyor ve gece gündüz tebliğe devam ediyordu. Hiçbir tehlikeden ve tehditten korkmuyordu.

Yüce Rabbi "*Aşiretinden sana yakın olanları uyar!*"¹⁶⁹ buyurdu, derhal onları bir mekânda topluyor ve elinden geldiğince "hakki" duyurmaya çalışıyordu.

Tebliğ'in ilk üç yılında müminlerin çoğu iman ettiğini açıklamıyor ve Erkam'ın evinde gizli gizli bir araya gelebiliyorlardı. Ancak bi'setin altıncı yılında açığa çıkabildiler. İman edenlerin sayısı teker teker de olsa arttıkça Kureyş endişelenmeye, sonra da karşı koymaya karar verdi. Nasihatleri kar etmedi. Gölünü çelmeyle çalıştılar, tekliflerine asla iltifat edilmedi. Peş peşe gelen tehditler ve açıktan hakaretler onu yıldırmadı. Müminleri de... zayıflar, kelimenin tam anlamıyla "mustaz'af"tılar; toptan köklerinin kazınacağından korkuyorlardı;¹⁷⁰ ama imanlarının gücü sebebiyle uygulanan dehşete ve baskılara boyun eğmediler. Dozu gittikçe artırılan işkenceler, hatta ölümle sonuçlanan cinayetler onları yıldırmadı. Ne Resulullah davasından vaz geçecek gibi görünüyordu ne de inananlar inandıklarından... Müşrikler, öfkelerinden ötürü adeta çıldırma noktasına gelmişlerdi.

Allah'ın Elçisi ise, her hal u karda tebliğe devam ediyor; özellikle hac mevsimlerinde, taşradan gelen insanlara dini anlatıyordu. Panayırlara gidiyor kulakları çatlatırcasına,¹⁷¹ uykuları kaçırırcasına Allah'ın ayetlerini okuyor, inkar edenleri uyarmaya çalışıyordu. Rabbi ona vaat etmişti: Müşrikler istemeseler de Allah bu dini tüm din ve inançların üstüne çıkaracaktır.¹⁷² Mücrimler istemeseler de

167 Hud, 11/13.

168 İsra, 17/88.

169 Şuara, 26/214.

170 Enfal, 8/26.

171 Hicr, 15/94.

172 Saf, 61/9.

Allah “Hakkı” kelimeleri ile ihkak ettirecektir.¹⁷³ Kâfirler beğenmeseler de Allah nurunu tamamlayacaktır.¹⁷⁴

O sebeple Allah'ın Elçisi, sadece Rabbine kendinden önceki nebiler gibi; özellikle Şuayb (as) gibi, “vematevfıkı illa billah; aleyhi tevekkeltü ve ileyhi üniib... *“Ben de gücüm yettiği ölçüde ıslahtan başka bir şey için çalışmıyorum; benim başarım ancak Allah iledir; ben O'na dayandım ve ona yöneliyorum.”*”¹⁷⁵ diyerek tebliğ görevini en zor şartlara rağmen sürdürüyordu. Tarihin “hüzün yılı” olarak kaydedeceği çok ağır yeni bir yıl geldi. Önce hanım Hz. Hatice, sonra amcası Ebu Talip, peş peşe vefat ettiler. Mübarek Elçinin sıkıntıları daha da arttı. Bilhassa ambargo yıllarında. Ama yüce Allah müminlere başka kapıları araladı; “arzının geniş olduğunu...” söyleyerek dinlerini yaşayabilecekleri bir yere hicret etmelerini salık verdi:

*“Ey İman eden kullarım! Muhakkak ki Benim arzım geniştir... O hâlde sadece ve sadece bana kulluk edin! Her nefis, ölümü mutlaka tadacak, sonra da Bize döndürüleceksiniz... İman edip sâlih iş yapanları, içinde ebedî kalacakları altından ırmaklar akan cennetteki köşklere yerleştireceğiz. Bu, çalışanlar için ne güzel bir mükâfattır; onlar sabrettiler, Rab'lerine de tevekkül... Nice canlılar vardır ki rızıklarını sırtlarında taşıyorlar. Onları da sizi de rızıklandıran Allah'tır! O, iştir ve bilir.”*¹⁷⁶

Dayanılmaz böylesi şiddet altında Mekke'de kalamayacaklar için Allah'tan başkasına kulluk etmemek amacıyla başka bir ülkeye hicret etmeleri; ölümün her yerde var olduğu dolayısıyla ondan kurtuluşun olmadığı; Mekke'den ayrıldıkları takdirde aç kalmayacakları. Kendilerine işaret yoluyla anlatılıyordu. O sebeple Habeşistan'a hicret edildi. Arkasında Medineli Müslümanlarla görüşmeler başladı. Ve Medine'ye hicret...

Allah'ın Elçisi, Mekke döneminin ilk on üç yılını büyük sıkıntılar, ıstıraplar ve dayanılmaz acılar içerisinde tamamladı. Medine'ye hicret ile de tebliğ görevini sonuna kadar sürdürdü. Rabbi ona emretmişti: *“Fitne/şirk kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar Allah yolunda müşriklerle savaşınız!”*¹⁷⁷ Gerçekten de öyle oldu, vefatından çok önce Hudeybiye antlaşmasıyla fitnenin beli kırıldı, tebliğ zirve noktaya ulaştı ve Şeytan'ın bile artık bu dinden ümidi kesilmişti. Nihayet Mekke'nin fethi ve arkasından gelen ufak tefek savaşlar ve yapılan antlaşmalarla Hicaz bölgesinde fitne/şirk kalmadı. Kâbe'deki 360 put yere serildi ve bölgede yaşanmakta olan din Allah'ın dini İslam oldu.

173 Yunus, 10/82.

174 Saf, 61/8.

175 Hud, 11/88.

176 Ankebut, 29/56-60.

177 Enfal, 9/39.

Sonuç

Bunu da Fetih sûresinin 29. ayeti, meali ve en son cümlesinin tefsiri; oradaki teşbihin açılımı ile noktalayalım.

“Muhammed Allah’ın elçisidir. Onunla birlikte olanlar, kâfirlere karşı son derece çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Sen onları hep rüku eden, secde eden, Allah’ın lütfunu ve rızasını arayan kimseler olarak görürsün! Onların alâmetleri, yüzlerindeki secde izidir. İşte bu, onların Tevrat’taki vasıflarıdır. Onların İncil’deki vasıfları ise temsili olarak şöyledir: Onlar, toprağı yarıp filizini çıkarmış, zamanla kendisini desteklemiş, kalınlaşıp kuvvetlenmiş ve çiftçiye sevindirecek şekilde sapı üzerinde dimdik ayağa kalkmış bir ekin gibidirler! Allah bununla kâfirleri öfkelen-dirmiş! Allah, içlerinden iman edip salih iş yapanlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vaat etmiştir.”¹⁷⁸

Fetih sûresinin bu son ayetindeki ikinci temsil, yani İncil’deki temsili ifade, tebliğın ve inananların, başlangıçtan itibaren, bir dönüm noktası olarak nitelendirilen Hudeybiye antlaşmasının imzalandığı güne kadar yaşanan endişeli dönem ve mutlu sonu bize sembolik bir dil ile özetlemektedir. İncil’den nakledilen bu sembolik dilin açılımı bize göre şöyledir:

Karasal iklimin hâkim olduğu bölgelerde, çiftçiler bilirler ki tohumun tutup henüz iki yaprak hâlinde topraktan çıktığı mevsim, genellikle soğuk geçer. Billhassa kış mevsiminde, kar yağıp bir yorgan gibi filizlerin üzerini örtmediği zaman, soğuk vurup tohumu bile çürütebilir. O sebeple güz ve zemheri ayları, çiftçinin ekini hakkında endişeli olduğu aylardır. Eğer filizler, soğuk vurmada bu ayları atlatır, nisan yağmurlarıyla beslenir, topraktan ve Güneş’ten bol gıda alırsa, gelişip boy atar; artık çiftçi için korkulu günler geride kalmıştır. Yaz yağmurları ve sıcakları ile birlikte sapsap kalınlaşır, ekin kelle çeker ve başaklar olgun ve dolgunlaşma sürecini tamamlarsa, o zaman da çiftçinin keyfine diyecek yoktur. Artık rüzgârlar soğuk da esse sıcak da esse sahibinin iklim şartlarıyla ilgili bir korkusu kalmamıştır.

Sahabe-i Kiram da bu temsil ve teşbihde ifade edildiği gibi, Mekke döneminde böylesine korku ve endişe dolu günleri geride bırakarak güzel bir biçimde yetişmiş ekine benzetilmiştir. Çünkü onlar da benzer bir süreci yaşamışlardı. Hz. Muhammed’in, peygamberliğinin ilk yıllarında sayıları çok azdı; kendilerini gizliyorlar ve toplumun içine çıkmaktan bile çekinmiyorlardı. Yıllar ilerleyip sayıları arttıkça Kureys’in de baskısı, zulmü ve insafsızlığı kat kat arttı;hatta hepsini birden yok edip köklerinin kazınıp yok edilmelerinden korkuluyordu!¹⁷⁹ Billhassa o meşum ambargo yıllarında. Denilebilir ki müminler, vahyin bilgi ve motive edi-

178 Fetih, 48/29.

179 Bkz. Enfâl, 8/26.

ci desteği, Resûlullah'ın örnek kişiliği ve rehberliğinde güz ve zemheri soğuklarını hasara uğramadan atlattılar. Bahar ve yaz yağmurları gibi Habeşistan'dan daha sonra da Medine'den uzanan desteklerle elleri güçlendi, tabandan güç alacak zemini buldular! Artık ayakları yere sağlam basmaktaydı. Gün geçtikçe müminlerin hem sayılarının hem de iman ve İslam'daki kararlılıklarının artması, Allah ve Resulünü sevindirirken müşrikleri de adeta öfkeden çılgına döndürmekteydi. Bu yüzden Kureyş, çığ gibi gelişip serpilmekte olan İslam'ı ve Müslümanları engelleme çabalarını daha da artırdı, ama artık nafi! Zira Muhacirler, Ensar kardeşlerinden aldıkları maddî ve manevî destekle, gün geçtikçe daha da güçlenmekteydiler. Her biri, bir öncekinden daha güçlü gelen ordularla; mesela Bedir'de 950, Uhut'ta 3 bin, Hendek'te 12 bin kişi ile saldırılarına bile, onların gelişip serpilmelerine mani olamadı! Sonuçta Hudeybiye antlaşması... Tıpkı, olgun ve dolgun başaklarıyla karşısında dimdik ayakta duran ekininin, uzaktan bakıp da sevinç ve hayranlıkla seyreden çiftçiyi sevindirdiği gibiydi. Veya Merhum Necip Fâzıl Kısakürek'in söylediği gibi:

Surda bir gedik açtık, mukaddes mi mukaddes!

Ey kahpe rüzgâr, artık ne yandan esersen es!

KUR'AN NÜZÛLÜNÜN HZ. PEYGAMBER'İN SİRETİYLE İLİŞKİSİ

Prof. Dr. Hasan ELİK*

Ben de bütün hazırûnu en samimi duygularıyla selamlıyorum. Şimdi bu salonda bugün bizim zorluğumuz var. Sayın Dekanımız Mesut Bey sempozyumların önemine işaret etti. Sempozyum, konferans, vaaz bildiğimiz şeylerin tekrarı, mastırdaki tezi doktorada geliştirip onunla doçent olup ondan sonra kitap yazıp ondan sonra aynı tebliği sunmak değildir. Sempozyum kelimesinin hakkını vermek lazımdır. Suçlamak mahiyetinde demiyorum. Ben de bu günaha ortağım ama en az ortak olmak istiyorum. Bizim konularımız bugün biraz zordur. Ya siz bizden yana olacaksınız ya biz size göre konuşacağız. Yeni bir fikre geçmeden eski fikrin yok sayılması mümkün değildir. Her insan kademe kademe gelişerek kendisi bir yere gitmelidir. Kimsenin sözüyle, gitmesiyle bir yere götürülmemelidir. Buna bir fikir de dahildir. Bazı hurafelere bile bu açıdan yaklaştığım için karşı çıkamıyorum. Yani o insanın ilişkisini koparmamız gerekiyor, öbür taraftan da elimizde bir kitap var. Ve o kitap Allah kelamı ama öyle sert ifadeleri var ki, işte onu da söylemek durumundayım. Bununla ne söylemek istedim gerçekten bilmiyorum.

İkincisi geçenlerde Kelam Anabilim Dalı'nda Amerika'da yapılan bir tartışmanın videosu seyredildi. Bir kilise papazı evrenin Allahsız, ilahsız, yaratıcısız olamayacağını söylüyor. Bir biyolog ateist de "Hayır bu evren kendi kendine yeter sistem kurulmuştur." diyor. En temel mesele: Uluhiyet meselesidir; birisi var diyor, birisi yok diyor. Fakat öyle bir nezaket içinde tartışıyorlar ki, hayran kaldım. İkisini de tebrik ettim.

Değerli hazırûn,

Bu memleketin kalkınması fikirle sağlanır. Onun için bu memleketi sevenler, aynı şeyleri tekrar edenlerin bu memleketi çok sevdiğini sanmasınlar. Bu memleketi çok sevenler her gün yeni bir hülya ve yeni bir fikirle karşılaşmak zorundadırlar. Ben dine hizmeti de insana hizmet olarak alıyorum. Tamamen insana hizmet olarak anlıyorum. Rivayetlere göre İmam Taberi'nin cenazesi gece defnedilmiştir. Çoraba meshedilir dediği için Şii olmakla itham edilerek cenazesi taşlanır korkusuyla gece defnedilmiştir. Dini karanlığa boğdurmamalım. Cehalet karanlıktır. Onun için fikir hürriyeti önemlidir. Müşriklerin en büyük özelliği fikir düşmanı olmalarıdır. Birisi diyor ki "لا تسمعوا"¹ "dinlemeyin!" diyor, öteki de diyor ki "الذين يستمعون القول فيتبعون"² "dinleyin ve uygun görürseniz alın" diyor.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: hasanelik@hotmail.com.

1 Fussilet, 41/26.

2 Zümer, 39/18.

Bugün Müslümanlık adına Mekke dönemi, Hz. Muhammed (sav) fikrinden ziyade ona karşı çıkanların fikri ön plandadır.

Bir başka sevindirici nokta var. Şimdiye kadar biz Kur'an'ın içine dair Kur'an'da kadın, Kur'an'da o, Kur'an'da bu filan gibi kavramlarla ilgili çalışmalar yaptık. İşe yanlış başladık. Bugün geldiğim nokta budur. Kur'an dışarıdan okunur. Kur'an şartlardan çevreden hariçten okunur, sonra içine girilir. Tarih bilmeden, Zeki hocamızın temas ettiği gibi siyer bilmeden, Bedir'i, Uhud'u bilmeden, o hayatı bilmeden, -ki Kur'an-Peygamber (sav) ilişkisi budur zaten- öyle “ان الذين آمنوا, ان الذين كفروا” ile Kur'an anlaşılmaz. Çünkü Kur'an başıboş kalmıştır. Kur'an bugün sahipsizdir. Kur'an herkesin istediği gibi mana verdiği bir kitap olmuştur. Mesela on sene önce bir mana veriyor ardından yirmi sene sonra başka bir mana veriyor.

Peki, tebliğimizle alakalı noktaya gelirse, benim tebliğimin konusu 'Kur'an Nüzûlünün Hz. Peygamber'in (sav) Siretiyle İlişkisi'. Aslında bu Kur'an-hayat ilişkisidir. Bu ilişkiyi kurmadan Kur'an'ı anlayamazsınız. Sebeb-i nuzûlde de rivayetler filan değil, tarihî tutarlılık, mantık, bağlam önemlidir. Buna gitmediğimiz için ayetlerin iç bağlamına siyak sibak diyoruz ve her bir ayet müstakil bir Kur'an, her bir ayet Kur'an'ı tamamlayan, buna muhalefet etmeyen müstakil bir birimdir. Dolayısıyla yirmi sene önce söylenmiş ve okunmuş -ki Kur'an'dır kelimedir, hitaptır-, kendi konuşulduğu ortamda anlaşılan gayet açık bir ayet, yıllar sonra bağlamından koparak yazılmış hayatiyeti bir anlamda tefsir eden ortamdaki uzaklaşılması için anlaşılıyor. İşte ondan sonra Mübhemü'l-Kur'an, Müşkilil'-Kur'an'la uğraşlar ortaya çıkıyor. Hâlbuki Müşkilü'l-Kur'an yani Kur'an'da çelişki var diyenler Mekke'nin kâfirleriydi. Bugün tefsir usulünde Müşkilil'-Kur'an, Mübhemü'l-Kur'an okutuyoruz. Ne demek bu, felaket! Dolayısıyla Kur'an'ın dâhilinden değil haricinden işe başlamamızın niye Kur'an Tevrat'tan, İncil'den, İsa'dan ve Musa'dan bahsediyor, ne alakası var? zemini ne bunun? Zemini ve referansı odur, kişiler değildir. Ayrıca olaylar, olgular ve sebepler o ayetin sadece sonuçlarıdır. Kur'an'a inanmak, Fatiha'yı okumak, iman ehli olmak, ibadet etmek istiyorsanız bu kolay bir meseledir. Ama anlamak istiyorsanız, dünyanın en zor işinden bahsediyoruz. Basmelenin manasını veremezsiniz bugün. “الحمد لله رب العالمين”³ anlamı “Hamd âlemlerin rabbine mahsustur”, ne demek bu, bundan normal bir cümle olabilir mi, ama Hubel'in karşısına geçmiş adam ona tazimde bulunuyor, “الحمد لله رب العالمين” deyip putu gösteriyor. Peygamber (sav)'e işaret ederek “ليس له” diyor, yani Peygamber (sav)'in Allah'ına değil, Hubel'e, Hubel'den başkasına değil hamdim diyor.

Mana burada, siz de dersiniz ki bu hocalar çok farklı şeyler söylüyorlar. İşte işimiz zor.

Yedi yaşında hafızlığa başlamıştım, gözünü seveyim hafızlığın. Şu anda Fatihâ'nın anlamının içinden çıkamıyorum. Bizim açımızdan bu böyledir ama sizin açımızdan değildir. Çünkü sizin için mübarek Kur'an kolaydır. Dolayısıyla Kur'an'ın dışından tarihten siyerden yararlanılması gereken bir husustur, yoksa dil meselesi değildir. Dil belki en son meseledir. Kur'an'ı, olaylar vakıalar tefsir eder, kelime üzerinden mana çıkmaz. Kelime mana üretmez, önce mana oluşur, kelime onu taşıyan nakliye aracı gibidir. Siz "sakla samanı gelir zamanı" sözünü çevirin başka bir dile, samanı, tarlayı bilmeyen biri bundan mana çıkartamaz. İstiklal marşını Arapçaya çevirdiler perişan ettiler. O bakımdan işimiz Kur'an'ın dışındadır. Kur'an'ın içinde problem yoktur. Dünya'nın en kolay kelimeleri "الحمد" "ان الذين آمنوا و عملوا الصالحات", "الله رب العالمين" bunlardır, ama bağlam göz ardı edilmemelidir. Şimdi Bakara sûresinde bu konuyla alakalı "وقودها الناس والحجارة"⁴ yani "yakıtı insan ve taşlar olan" şimdi bakın açın mealleri okuyun. Ben kimseyi eleştirmiyorum. Ben de öyle söylüyordum bir zamanlar ve bu söylediklerimin hepsi kendime aittir. Kendi yaşadığım tecrübeyi anlatıyorum burada ve kimse alınmasın. Alınması gereken birisi varsa o da benim. Yukarıdaki ayeti düşünersek taşların ne günahı var, niye yansın taşlar, birisi taş kömürü diyor, oradan bilimsel manalar çıkarıyor, "الناس" yani "bütün insanlar" ama bu ayetin dönemine gittiğinizde buradaki "الناس"tan maksat Mekke müşrikleri, "الحجارة"dan maksat sa taş ve tahtadan yaptığınız putlardır. Kur'an'ın hiçbir negatif ayeti insanların bütününe hedef almaz. "ولقد كرمنا بني آدم"⁵ "Biz ademoğullarını mükerrem kıldık." deyip sonra "Bütün insanlar acelecidir. Bütün insanlar zalimdir." demesi mümkün değildir. Bunların muhatabı hep başkasıdır. Ama biz oradaki "الناس" ifadesini umumi alınca bütün insanlar diyor. Halbuki "علم الانسان ما لم يعلم"⁶ deki insan Hz. Peygamber (sav)'dir.

İlahi vahiy Hz. Muhammed (sav)'le Kur'an olmuştur, peki Muhammed İbn Abdillah neyle Resul olmuştur? O da vahiyle yani Kur'an'la Resul olmuştur. Bunlar ayrılmaz. Peygambersiz Kur'an olmayacağı gibi Kur'an'sız Peygamber (sav) de olmaz. Buna karşın bugün Peygamber (sav) Kur'an'sız bırakılmıştır ve Kur'an da Peygambersiz bırakılmıştır ve sahipsizdir. Kur'an'a, herkes istediği manayı verir, sanır ki o vahiy kendisine geldi. Soruyorum, Hz. Peygamber (sav) deyince aklınıza Kur'an mı geliyor hadis mi? Hadis geliyor demek yanlıştır, doğ-

4 Bakara, 2/24.

5 İsra, 17/70.

6 Alak, 96/5.

rusu Kur'an'ın akla gelmesidir. Bu irtibatı koparırsak başıboş kalır Kur'an ve herkes istediğini söyler. "وقودها الناس والحجارة" ifadesini, "ان الذين كفروا سواء عليهم" olarak anlıyoruz biz. "O kâfirleri uyarasan da uyar-masan da fark etmez onlar inanmazlar." Dünyanın en problemlili meseleleri bun-larla bu ayetlerle uğraşmak ve incelemektir. Peki, o kâfirler kimlerdir? Bir defa şu andaki Kur'an okuyucusu kendisi dışındakileri kafir olarak görüyor zaten, altı milyar insan cehenneme gider mi arkadaş? Böyle bir din olur mu? Ne diyor açın Taberi'yi açın ilgili kitapları, "ان الذين كفروا برسالة محمد وهو ابو جهل و أعوانه", Kur'an'daki küfür ayetlerinin büyük çoğunluğu Allah'ı inkârla değil, Peygam-berleri inkârla alakalıdır. "ان الذين يكفرون بالله ورسله ويريدون ان يفرقوا بين الله ورسله" şeklindeki Nisa sûresindeki 150. ayet bunu açıklamaktadır. Maturidi: "الكفر: انكار" الكفر: انكار" demektedir. Hatta "لم تكفرون بآيات الله" ayetindeki ayet keli-mesini, Muhammed Resulullah diye tarif ve tefsir ediyorlar. O bakımdan Kur'an ve Peygamber (sav) ilişkisini çok iyi kurmadan, tarihin o dönemine gitmek müm-kün değildir. Çünkü o bir haberdir ve kutsal emanettir. Bu veda haccı gibi bir şeydir. Bizim tefsir etme hakkımız tefsir hocası olsak bile yoktur. Kur'an kime indiye tefsirini de zamanında o yapmıştır. Biz yapılan Kur'an tefsirini nasıl bil-meliyiz ve bugün o tefsirden nasıl istifade etmeliyiz diye ince bir iş yapmalıyız.

Objektiflik mümkün değildir ve herkes olaylara olduğu yerden bakar. Ne za-man objektif bakabiliriz? Ancak Hz. Peygamber (sav) dönemine arka plana yo-ğunlaşarak bakabiliriz. Ulaştığım sonuç şudur ki, biraz önce belirttiğim gibi ilahî vahiy Hz. Peygamber'le (sav) Kur'an olmuştur, Peygamber (sav) de Kur'an'la Resul olmuştur. Mekke'de nübüvvet ve rububiyet esasları üzere devam ediyor. Tebliğin müdafii Hz. Muhammed (sav), Hz. Peygamber (sav)'in müdafii ise Kur'an'dır. Kur'an Allah'ı müdafaa etmiyor, bilakis Peygamber (sav)'i müdafaa ediyor. Çünkü sıkıntıda olan peygamberdir. Onun için biraz önce zikrettiğimiz ayetlere baktığımız zaman nübüvvet ve rububiyet meseleleri, Alak'tan Kureş'e kadar 27 sûre, Resul diyerek "تثنية الرسول تثبيت الرسول تقوية الرسول" hep Resul'ün peşinde onu korumaya matuftur. Birinci aşamada ferdi davetler devam ediyor. Komşuluk vatandaşlık ilişkileriyle temas kuruluyor ve netice alamayınca ikinci aşama geliyor ki, bunlar ba's ceza, kıyamet sahneleri gibi tehdit ayetleridir. Bun-ları inkarın arka planında da Allah'ı inkar yoktur. Peygamber (sav) ve normal insanlara işkence edenlere, Bilal-i Habeşî'yi kızgın kumlara yatırınca Ebu Ce-hil o zaman ceza ayetleri geliyor. Bu tip ayetleri camide Müslümanlara okumak caiz değildir. Çünkü müşriklerle alakalıdır. Eğer konuşulan kesim müşrikse du-

7 Bakara, 2/6.

8 Al-i İmran, 3/70.

rum başkadır. Üçüncü aşama şirk üzerine devam etmektedir. Bu da yaklaşık 38. sûreden 52. sûreye kadardır. Artık bu aşamadan sonra açıkça ilan noktası başlıyor “فاصدع بما تؤمر و أعرض عن المشركين انا كفييناك المستهزئين” ayetiyle Hz. Peygamber (sav) kabilelerle temas kuruyor ve takip ettiğimiz zaman Kur'an-Peygamber (sav) ilişkisinin hayat-insan ilişkisi olduğunu görüyoruz. Yani mücadele Allah'ın mücadelesi değildir. Kimsenin Allah'la bir problemi ve Allah'a itirazı yoktur. Hatta Hz. Peygamber (sav)'e karşı çıkanlar “Sen Allaha iftira ediyorsun, Allah bir beşeri Peygamber (sav) gönderir mi?” diye tenzih bağlamında karşı çıkıyorlar. Bütün Peygamberlerin kaderi budur. Onun için Kur'an ve kutsal kitaplar Peygamberleri müdafa ediyor. Allah'ın müdafaaya ihtiyacı yoktur.

Son sözüm: Hz. Muhammed (sav)'e Mekke döneminde karşı çıkan müşriklere ona karşı çıktıkları için kâfir diyoruz. Kur'an Medine'ye vardığında Ehl-i Kitap ona karşı çıktığı için de onlara kâfir diyoruz.

MEKKÎ SÛRE VE AYETLERDE TAHADDÎ VE BELAĞAT

Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU*

Sayın Başkanım, bu fırsatı bana verdiği için teşekkür ediyorum. Çünkü salonda göremediğim değerli dostlarımı da görmek istiyorum. Onlardan da tefeyyüz etmek istiyorum. Önce bizlere bu günleri gösteren Cenab-ı Hakk'a hamd olsun. Bu mekânda bir araya toplanan, bize bu imkanı tanıyan, buna zemin hazırlayan Çorum Belediye Başkanı'na, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı'na ve Hitit Üniversitesi Rektörü'ne ayrıca teşekkür ediyorum.

Bir şey aklıma geldi, sizlere onu arz edeceğim. Umarım ki onu oturduğunuz yerde ifa edersiniz. 1948'li yıllarda tek akademisyen tefsircinin bulunmadığı bir ülkedeydik. Allah lütfetti, Saraybosna'dan Tayyip OKİÇ, hocayı Türkiye'ye gönderdi. Bazen Tito'ya bile dua ediyorum. İyi ki onu vatandaşlıktan ihraç etti ve hoca buraya geldi de işte biz varız. Onun için önce Tayyip hocaya içinizden bir Fatiha okuyun. Tayyip hoca burada olsaydı acaba, ne derdi nasıl hareket ederdi bilemem ama herhalde sevincinden hiç oturmaz ve burayı hep tavaf ederdi. Öyle hatırlıyorum, ben öyle tanıdım hocayı. Ruhları şad olsun.

Şimdi bilmiyorum kaç kişi katıldı ama herhalde Tefsir Anabilim Dalı'nda 200 kadar akademisyenden söz edilebilir bir duruma geldik. İnşallah yavaş yavaş telaffuz edelim ki 80 kadar ilahiyat fakültesine müfessir lazım olduğuna göre, hazırlanalım 300'ü yakında yakalarız inşallah. Bu gidişatla inşallah çoğalırız. Ve o zaman öyle zannediyorum ki bu meseleler çok daha derinlemesine tartışılacak ve ilmî gelişmeler çok daha yüksek bir seviye kaydedecek. Çünkü Allah'ın ne kulları var! Ahmet farklı düşünür, Mehmet farklı düşünür ve hiç kimse buna bir nokta koyamaz. Bu budur ya da öyle değildir demek bilimsel değildir. Kıyamet gününe kadar Kur'an üzerinde çalışmalar yapılacak. İşte o ilahî kelamın tabiatıdır. Bunun sonu da gelmeyecek.

Hasan Elik dostum "Bismelenin tefsirine geçilse bitmez." der, ama hemen ardından, "Kur'an-ı Kerim çok rahat anlaşılabilen, herkesin hayatına girmesi gereken bir kitaptır." der. Bu görüşünün doğru olduğuna katılıyorum. Merhum hocamız Sofuoğlu, bazen sınıfta aşka gelir ve derdi ki "Tefsir yapalım mı?" Zaten tefsir dersi yapıyoruz ama onun "Tefsir yapalım mı?" dediği zaman, kastettiği mana farklıdır. Artık biraz dalalım. O dalgıçlık kişinin kendi maharetine göredir. Herkes dalgıçlık yapamaz. Herkes de "Ben en iyi dalarım." deme hakkına sahipse de çok iddialı olmamak lazım. Benim tebliğimin konusu, "Mekkî Ayetler ve Tahaddi, Kur'an'ın Belağatı"

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: nasrulah@atauni.edu.tr.

Saygıdeğer dinleyenler,

Ben bu kadar âlimlerin huzurunda yeni bir şey takdim edeceğimi sanmıyorum. Çünkü tefsircilerin nasıl çalıştıklarını az veya çok kırk yıldan beri müşahede ediyorum. Dokunulmadık konular kalmamıştır. Yani herkes kendi çapında makaleler yazmış, akademik çalışmalar yapmış, doktora ve yüksek lisans yönetmiştir. Bunları yakinen müşahede ettim. Öyle zannediyorum ki, ben sadece bilinen hususları size yine hatırlatmakla, eğer unuttuğunuz varsa tazelemekle sizin huzuru-
nuza çıkmış bulunuyorum. Farklı bir şey söyleyecek değilim.

Şu girişle girmek istiyorum. Kur'an-ı Kerim'in iki tarafı vardır: Birincisi Kur'an-ı Kerim bir hidayet ve irşad kitabıdır. Önceki kitaplarda olduğu gibi, gönderildiği toplumu sırat-ı müstakim olarak bilinen, Allah'ın arzu ettiği yola, o insanları irşad etmektir. Dolayısıyla Kur'an bir hidayet ve irşad kitabıdır. “ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ الْمِ” Kur'an'ı açarsanız ve hangi niyetle yaklaşırsanız onu orada bulursunuz. Onun için İslam'da değişmez bir kaide vardır: “إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ”² İlim adamı araştırmasını yaparken, hangi niyetle yaklaşırsa o paralelde ondan faydalanır. Bütün mezhep önderleri, Kur'an-ı Kerim'den delillerini istihraç ederek mezheplerini inşa ettiler. İtikadi mezheplerin hepsi böyledir. Hiç kimse “İtikadi mezheplerin tabanı yoktur.” diyemez. Bakarsınız mutlaka itikadi mezhebin önderi Kur'an'dan ayet göstererek, “Ben bu ayete dayanarak böyle görüyorum, böyle görmek istiyorum.” demektedir. Mücessime'si, Kerramiye'si, Muattıla'sı da böyledir. Hepsi Kur'an'a dayanarak deliller ortaya koymakta ve mezhebini buna göre temellendirmektedir. Nasıl hangi niyetle yaklaşırsan, o şekilde kovana doldurup dönersin. O bakımdan müsteşrik başka bir açıdan yaklaşır farklı bir kova ile döner, faydalanır ve çok güzel şeyler söyler. Çok okuduk onların da yazdıklarını. Mümin-muvahhid kendi inancı bağlamında yaklaşır, o da kovasına bir şeyler takar ve öyle döner. Hülasa herkes her Müslüman, kendi çapında, kendi bilgi hamulesi ve kadıhası ölçüsünde Kur'an'a yaklaşır, oradan faydalanır ve o şekilde döner. Ve bu Allah'ın kelam ve ilim sıfatıyladır. Bunlara daldıkça dalar gidersin. Çünkü Zeki Bey'in ifade ettiği gibi bu ³ حبل الله المتين dir. Bir tarafı Allah'tadır demek şu manaya gelmektedir ki onun ilim sıfatıyla kelam sıfatıdır. Bir tarafı da bizim elimizdedir. Dalarsınız oraya doğru gidersiniz. Kur'an-ı Kerim hidayet ve irşad kitabı olmakla beraber, ikinci bir tarafı da vardır.

Kur'an-ı Kerim aynı zamanda Peygamber Efendimizin, gerek kendi döneminde, gerekse kıyamete gününe kadar devam edecek olan mucizesidir. Her peygamberin bila kayd-u şart bir mucizesi vardır. Efendim şöyle görüş var, böyle görüş var, bırakalım biz o görüşleri. O görüşlerin çoğu cümlemize malum olan görüş-

1 Bakara, 2/1-2.

2 Buhârî, Kitâbü Bedî'l-Vahyi, Hadis no:1

3 Bknz. Al-i İmran, 3/103.

lerdir. Neden 19 ve 20. asırda bu görüşler revaç bulmuş, onun da tabanı bellidir. Hani diyoruz ya sebab-i nüzûle bakmadan Kur'an anlaşılmaz. 19 ve 20. asrın da sebeplerini iyi incelemek lazım. O materyalist düşüncenin ortaya çıkış sebebini tetkik etmeden, birtakım akımların temelini anlamak mümkün değildir. Kur'an-ı Kerim bir mucizedir. Her peygamberin muhakkak farklı bir mucizesi olacaktır. Peygamberimizin fiili mucizeleri yok mu? Ben fakir, onlara mucize olarak değil şevâhidü'n-nübüvve ya da delâilü'n-nübüvve kategorisinde mütalaa ediyorum. Çünkü mucizenin tarifinde, değişmez unsur olarak tahaddi vardır. Meşhur kelimeler mucizenin tarifini vaz ederken, aynı zamanda peygamber olduğunu iddia eden zatın, bir mucizeye sahip olduğunu ve o mucizenin bir benzerinin muhataplar tarafında asla getirilemeyeceğini iddia etmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Bu mucizenin bir tarif unsurudur. Yani bu tariften anlaşılacağı üzere mucizede tahaddi yani meydan okuma vardır.

Öncelikle peygamber peygamberliğine inanacak ve bunu ilan edecek. Ben Peygamberim diyerek, delilini gösterecek. Çok basit bir şey ifade edeyim, şu anda ben elimi başıma kaldıracam sizin hiç biriniz kaldıramayacaksınız. Eğer ben elimi başıma koyup siz bütün gayretlerinize rağmen elinizi kaldıramıyorsanız, bu bir mucizedir. Karşı tarafı aciz düşürmedir. Bu mucize vücud bulmuş demektir. Çok basit bir şey olabilir, alelade bir şey olabilir. Öyle de olması lazım. İnsan gücünü aşarsa o zaman teklif-i ma la yutak olur. Mucize insanın yapabileceği bir iş olmalı ki, yapamadığı ve aciz düştüğü ortaya çıksın. Nedir peki Peygamberimizin mucizesi? Kur'an'dır. Nasıl anlayacağız? Kur'an-ı Kerim'i elimize alıyoruz, görüyoruz ve okuyoruz. Haberler, kıssalar, Mekkî-Medenî sûreler... Onların üsluplarını fevkalade inceliyoruz. Mucizeliğini nasıl anlayacağız? İşte onun mucizesi tahaddisinden anlaşılıyor. Kur'an-ı Kerim meydan okuyor.

Hz. Peygamber'in peygamber olarak başka herhangi bir fiili mucizesiyle, meydan okuduğu vaki değildir. Ben rastlamadım. Eğer sevgili meslektaşlarım bulmuşlarsa, faydalanmak isterim. Yani mesela Hz. Peygamber'in, parmakların arasında suların aktığı veya az suyun içine parmaklarını koyup suyun çoğaldığı ve kabardığı ifade edilmektedir. Bunları mucize kategorisinde mütalaa etmek bana göre uygun değildir. Çünkü orası mucizeyi ispat etme ve ibraz etme makamı değildir. Mucize münkirlere karşı gösterilen harikulade olaydır. Beraber bulunduğu Ashab-ı Kiram'a karşı böyle bir şeyin gösterilmesi anlamsızdır. O zaman mucize, mucize olmaktan çıkar. Onun için biraz önce ifade ettim, bu mucize değildir. Ya nedir? Delâilü'n-Nübüvve ve Şevâhidü'n-Nübüvve'dir. Peygamberimizin peygamberliğini güçlendiren delillerdir. Yoksa Hz. Peygamber "Ey Ashabım! İşte benim peygamberliğim" elini koydu ve su çoğaldı. Var mı böyle bir iddia? Hayır. Olsa olsa inşikak-ı kamer meselesi –ki orada müfessir-i izam efendilerimiz, çağdaş müfessirleri kastediyorum onlarda çok farklı şeyler söylüyorlar ama

benim söylediğim de tahaddiye biraz biraz yaklaşık olan ⁴اَقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ⁴ kategorisine girebilir. Ama değişmeyen sabit olan mucize Kur'an-ı Kerim'dir. Bu Kur'an, Peygamberimizin peygamberliğinin -bunu aynı zamanda ahir zaman peygamberinin devamlılığını ifade bağlamında söylüyorum- devam ettiğini gösteren bir mucizedir. Bundan dolayıdır ki Peygamberimize, bir söz mucizesi verilmiştir. Önceki peygamberlerin hepsine, fiili mucizeler verilmiştir. Hz. Musa ve Hz. İsa'nın mucizelerini biz Kur'an'dan öğreniyoruz. Bunların hepsi fiili mucizelerdir. Fiili mucizeler ilgili peygamberin zatıyla kaimdir. Öte tarafa intikal ettikten sonra mucize orada biter. Asa-ı Musa'yı bugün bulsak hiçbir işe yaramaz. Hiç birimiz onu işletemeyiz. Mucize ortaya koyamayız. O ancak sahibi ile kaimdi. Asa-ı Musa Hz. Musa ile iş icra ederdi. Onun için onlar fiili mucizelerdi. Çünkü Allah o peygamberleri o dönemlere uygun görmüştür. Son dünya peygamberine de söz mucizesini nasip etti. Bu da akli bir mucizedir. Yani siz Kur'an-ı Kerim'i önünüze almakla, bu nasıl bir mucizedir? diyerek onun mucize oluşunu anlayamazsınız.

Hicrî 2. asırdan itibaren gündeme gelen önemli bir konu var. Kur'an-ı Kerim meydan okudu da o dönemin insanları neden muarazada bulunmadı? Tahaddi meydan okuma demektir. Ama aynı kelimedenden türetilmiş mütehatti de meydan okuyan demektir o da peygamberdir. Fakat bu kelimenin içinde bir şey var. O da muaraza talebidir. Bu da "Meydan okuyorum, gücünüz varsa bir bedel getirin!" demektir. Bunun adına da muaraza diyoruz. Peki, meydan okundu da, neden buna muaraza yapılmadı? Veya yapıldı da haberimiz mi yok?

Mekke döneminde inen ayetlere bakıldığı zaman çoğunun tahaddi içeren bir üsluba sahip olduğu görülecektir. Bir tanesi müstesnadır. O da Bakara sûresinde yer alan ayet-i celiledir. Tahaddi ayetlerinin bir tanesi Medenî geride kalanların hepsi Mekkî'dir. Mekke döneminde nazil olmuştur. Bundan dolayı bazıları der ki: "O zaman Mekkî ayetler fesahat ve belağat bakımından Medenî ayetlerden daha öndedir." Ben fakir çalışmalarım esnasında vurgu, azamet ve şiddet bakımından Mekkî ayetleri gerçekten çok müstesna buluyorum. Fesahat ve belağat bakımından çok ileride görüyorum. Ama unutmayalım ki Kur'an'ın fesahati ve Belağati kendi içerisinde bir bütündür. Aralarında dereceler var ve hepsi aynı seviyede değildir. Yani Kur'an-ı Kerim'in bütün sûreleri ve ayetleri aynı seviyede değildir. Lakin tümü birden belîğ ve fasihtir. Hiç kimse Medenî ayetlerin yani Bakara gibi bir sûrenin fasih ve belîğ olmadığını iddia edemez. Ancak Mekkî sûrelere baktığımız zaman tahaddinin daha çok bu sûrelerdeki ayetlerle yapıldığını görülmektedir.

Müsteşrik Morgolyot ve Taha Hüseyin eski Arap şiirini inkar etmektedirler. Eski Arap şiirini ve edebiyatını inkar etmek böyle bir kitabın, böyle müstesna belağat ve fesahat harikasının böyle bir toplumda zuhur etmesinin mümkün olmadığı

ğını iddia etmek anlamına gelmektedir. Öne atılan bu bilgisizce iddialara rağmen, müfessirlerin imamı İbn Abbas'ın "Arap dili, şiiri ve divanı müfessirlerin yegane mürAACat edeceği divandır." sözü bu inkara bir cevap mahiyetindedir. Tarih boyunca bütün müfessirler Arap şiirini ve belağatını önemsemişler ve tefsirlerini bu açıdan kaleme almışlardır. Sevgili kardeşim Hasan Elik 'in imamı Zemaşeri hep bu bağlamda yürütmüştür tefsirini. O zaman muhteşem bir belağat vardı. Dolayısıyla mucizenin zaman ve mekân uyumu vardır. Kur'an-ı Kerim'in icazı hangi taraftadır hangi yöndedir tartışmaları yapılırken netice itibariyle indiği toplum Mekke toplumu, çok fasih belîğ ve hatip bir toplumdur. Kavgalara ve dövüşlere şairler karar verirdi. Hatip ve Şair ne derse sadece o dinlenirdi. O zaman putlaştırılan nedir? Dil ve edebiyat mı? Fesahat ve belağat mı? Öyle bir belağat harikası gelir ki onların hepsini alaşağı eder. İşte Kur'an bir belağat ve fesahat mucizesidir. Ulema çok şey söylemiştir. İhtiva ettiği hukuki meseleler, tenakuzun olmaması vs. Mu'tereku'l-Ekrân da Suyutî bunları icaz vecihleri olarak 200'e kadar ulaştırır.

Netice olarak, Mekkî ayetlere baktığımız zaman onların gerçekten vurgusu, fesahat ve belağatı göz önüne alındığında ve Müseylemetu'l-Kezzab'ın da Mekkî ayetleri esas alarak sirkat yapma, çalma hareketi de sadece o dönemde belağatın fesahatin çok ileride olduğunu bir ifadesidir. İşte o belîğ ve fasih adamlar neden Kur'an'a bir nazire yapamadı? sorusu gündeme gelmektedir. Yapamadılar. İki şey teklif edildi. Ya Kur'an'ı Kerim'e benzer bir şey getireceksin. Ya da savaşı kabul edeceksiniz. Neyi kabul ettiler müşrikler? Savaşı kabul ettiler. Çok rahat diyebilirlerdi ki "Ey Muhammed! Bize zaman tanı, bir bakalım edelim, şuna nazire getiririz ve meseleyi bitiririz." Ama onlar ikincisini tercih ettiler.

Mutezilî Nazzam bu meseleyle alakalı bazı teoriler ortaya koymuştu. Nazzam'a göre Kur'an-ı Kerim bizatihi mucize değil bigayrihi mucizedir. Evet Kur'an mucizedir ve bu hususta bir endişemiz yok. Zaten Kur'an-ı Kerim'in mucizeliği noktasında ona inanan ve inanmayan herkes mutabıktır. Müsteşriklerin sözlerini burada ayrıca zikretmeye gerek duymuyorum.

Bizatihi mucize değil demek şu anlama gelmektedir: Kullanılan harfler, oluşturulan cümleler, fasılalar vs. tüm bunlar Arap üdebası tarafından bilinen hususlardır. Niçin Kur'an'a nazire getiremediler? Allah engel koydu. Nazzam bu görüşü ortaya koymak suretiyle mükemmel bir çığır açtı. Ancak Ehl-i Sünnet uleması, başta kelamcılar olmak üzere Kur'an'ın sadece o günkü topluma meydan okumadığını, bugünkü yaşayanlara da meydan okuduğunu söyleyerek Nazzam'ın bu fikrine karşı çıkmışlardır. ⁵ وَأَدْعُوا شُهَدَاءَكُمْ⁵ ayeti bütün dünyadaki herkesin çağırıldığı anlamına gelmektedir. Bakın bu ayet-i celile Medine'de nazil oldu. Ve orada Yahudilere ve Ehl-i Kitap'a meydan okuma vardır. Medine'de bulunan herkese bir meydan

okundu. Bizatihi mucize değildir diyerek Allah müdahale etti ve onu mucize olarak takdim etti. Eğer böyle olmasaydı çok rahat bir biçimde Kur'an'a nazire getirebilirlerdi. Ama çok güzel cevaplar verirdi. Bence en güzeli, ya hu sen Mutezili'sin Allah kulunun fiiline iradesine müdahale eder mi? Burada bir çelişki içindesin. O zaman Mutezili'yi bırak. Gel bize de en azından meseleyi aramızda çözelim. Hem kul fiilin yaratıcısı olacak hem Allah teklif-i ma la yutak yapacak. Hadi adama bir benzer getir diyecek ve adamın elini kolunu bağlayacak. Olmaz böyle şey! O zaman niye bir nazire getiremediler? Kur'an bir söz harikasıdır. Fesahat ve belağatın zirvesindedir. Binaenaleyh insanlar da bunun bir benzerini getiremezler. Müseylemetu'l-Kezzab ne yaptı? O da nazire getirmeye çalışmadı mı?

Değerli hocalarım,

Araştırmalarım esnasında hiç kimseden, “Bu benim Kur'an'ı Kerim'e olan muarazamdır.” diye herhangi bir ibareye rastlamadım. Eğer rastladı iseniz lütfen bana söyleyiniz. Muaraza yapmak isteyen bir kimsenin yazdığı eserin mukaddimesinde “Kur'an-ı Kerim meydan okuyor, o meydan okumaya karşı ben de muarazamı koydum.” demesi gerekir. Ben Maarri'ye çok hastayım. Bütün şiir kitapları başımın ucundadır ve ben kendisini çok severim. Maarri mülhid olarak bilinir. Keşke çok iyi müminim diyenler onun kadar mümin olsa. Adam yerinde konuşuyor yerinde söz söylüyor. Mesela diyor ki: “Ben hiç kimsenin katili değilim ama babam benim katilimdir.” Evlenmemiş adam mezar taşına bunun yazılmasını istemiş. Şairlerin çoğu kaçık olur zaten. Onların böyle şeyler yazması doğaldır. Niye evlenmiyorsun diye sormuşlar o da “Evlenmem çünkü babam benim ölümüne sebep olacak. Dolayısıyla o katildir ben katil olmak istemiyorum.” demiştir. Fakat bunun yanında öyle güzel şiirleri var ki... Belağat okuttuğum zaman ben özellikle Maarri'yi bu ithamdan kurtarmak için onun şiirlerini istişhad açısından kullandım. Onun için ben onu da müdafaa etmiyorum. Ama Maarri'ye böyle bir şey isnat etmek suçtur. İbn Mukaffa hangi eserinin mukaddimesinde “Ben bunu muaraza olarak yazdım.” demektedir? Müseyleme'nin söylemiş olduğu şeyler ise nazire değil, sirkattir yani çalmadır.

الْقَارِعَةُ. مَا الْقَارِعَةُ. وَمَا أَدْرِيكَ مَا الْقَارِعَةُ. يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَرَاشِ الْمَبْثُوثِ. وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ. فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ. فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ. وَأَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ. فَأُمُّهُ هَاوِيَةٌ. وَمَا أَدْرِيكَ مَا هِيَةٌ. نَارٌ حَامِيَةٌ.

Vurgular nasıl bu sûrede? Bir de şuna bakın: وما ادرك ما الفيل و ما الفيل işte bu da Müseyleme'nin yaptığı bir sirkattir. Koymuş ayetleri alt alta ve böyle bir şey uydurmuş. Buna sirkat denir. Bu yaptığı nazire değildir.

Beni dinleme lütfunda bulunduğunuz için hepinize teşekkür eder, saygılar sunarım.

AÇILIŞ OTURUMU-KAPANIŞ KONUŞMASI

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Sadrettin GÜMÜŞ

Sayın hocamız Nasrullah Bey'e çok teşekkür ediyoruz. Burada bir cümle söylemek istiyorum. Efendimizin parmaklarından su akıtması tabii ki Müslümanlara karşı peygamberlik iddiasından dolayı değildir. Burada bir tehdidiye karşı su akıtma yoktur ama Nasrullah Bey diyor ki: "Peygamberliğinin delilidir." O zaman kime karşı getirdi bu delili? Onu da düşünmek gerekir. Bütün olağanüstü şeyleri mucize kabul etmişler. Belki müşriklere karşı yapılan bir mucize değil ama fevkalade bir olay olduğu için bunu da mucize kategorisi içerisinde düşünmek gerekiyor diye düşünüyorum.

Efendim çok teşekkür ediyoruz. Son tebliğden sonra bu oturumu kapatıyorum. Bizleri ve bildirileri sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum.

II. OTURUM AÇILIŞ KONUŞMASI

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Salih AKDEMİR

Burada bulunanları sevgi ve saygıyla selamlıyorum. Bu sempozyumun gerçekleşmesinde çok büyük çaba harcayan Sayın Dekanımız Mesut Bey'e şükranlarımı ifade ediyorum. Yine bu sempozyuma katkılarını esirgemeyen Belediye'ye, Belediye Başkanına, yardımcılara ve Rektörümüze teşekkürlerimizi ifade ediyoruz. Konuşmacıları ben sırayla çağırmak istiyorum. Prof. Dr. Sadrettin Gümüş, Prof. Dr. Remzi Kaya, Prof. Dr. İshak Yazıcı, Prof. Dr. Fethi Ahmet Polat ve Prof. Dr. M. Sait Şimşek hocalarımızı kürsüye davet ediyorum. Şimdi ben oturumu açmadan önce burada rahmetli Tayyip Okiç hocamızı rahmetle anıyorum. Buradan tebliğini sunarken Tayyip Okiç Hoca'yı andığı için Nasrullah hocamıza da yürekte teşekkür ediyorum. Ben de rahmetli Tayyip Okiç hoca'nın evinde kalan biri olarak onun sırlarını yaşayan biri olarak çok etkilendim. Eğer rahmetli olmasaydı biz bugün burada olamazdık. Ondan sonra hocaların hocası hepimizin hocası Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu hocamızın size selamlarını ve sevgilerini sunuyorum. Kendisi bizlerden sağlığı için kendisine dua etmemizi istiyor. Allah hocamıza sağlıklı uzun ömürler versin.

Bilmemiz gereken bir konu var. Birimizin onuru hepimizin onurudur. Yani bunu böyle bilmek durumundayız. Dolayısıyla birimizi incitmek kendimizi incitmek anlamına gelir. Bu yüzden söylemlerimize çok dikkat etmemiz gerekir. Kasıtlı söylemediğimiz birileri olsa da karşı tarafın ne anladığına da dikkat etmek gerekir. Hemen şunu söyleyeyim ki, geçen dönem Mevlüt hocamız İstanbul'da olağanüstü bir sempozyum yaptı. İstanbul'da geçen sene yapılan sempozyum ile bugün yapılan sempozyumun temeli atıldı. Öyle anlaşılıyor ki bundan sonra daha giderek güçlenecek. Burada aklıma İsrail Başbakan yardımcısının sözü geldi. O dedi ki: "Türkiye artık bundan böyle süper güçtür." Gerçekten Türkiye dünyayı yönetmek, onlara gerçekleri öğretmek ve değerleri üretmek durumunda olan bir ülkedir. Bunun ciddi bir şekilde bilincinde olmamız gerekiyor. Şunu hiçbir zaman unutmamak gerekir ki Kur'an'ı Kerim'in "Sizler insanlık için yaratılan en hayırlı ümmetsiniz." ifadesiyle gündemi bizlerin belirlemesi gerekiyor. Artık bununla müşahede ediyorum ki, Türkiye bu noktaya geldi. Ama şunu bilmemiz gerekiyor; -birazdan Remzi Kaya hocamız Hıristiyanlıktan söz edecek- Kur'an'ı Kerim evrensel bir kitaptır. İnsan sorunlarıyla ilgilenen bir kitaptır. Dolayısıyla İslam dediğimiz zaman zaten bütün peygamberlerin öğretilerini birlikte algılamamız gerekiyor. İslam sadece Hz. Peygamber'in (as) tebliğ ettiği son dinin adı

değildir. İslam bütün peygamberlerin tebliğ ettiği dinlerin adıdır. Bu yüzden biz peygamberler arasında asla bir ayırım yapmayız. Bu da bizi çok güçlü bir konuma koyuyor. Kur'an'ı Kerim'in Maide sûresinde geçen iki özelliği var. "Musaddik ve Muheymînlik". Bütün elçiler Allah'ın elçisidir. Dolayısıyla onları da doğrulamış ve onaylamıştır. Maalesef geçmişte bizler birden bire imparatorluk dönemlerine yükseldiğimiz için bu birikimi peygamber döneminden sonra ihmal etmişiz. Maalesef bizim tefsirlerimiz Derveze'ye gelinceye kadar kutsal kitapla alakalı değerlendirmeler yaparken ana kaynaklara hiçbir şekilde inmemişlerdir. Onlar nerede hata ediyorlarsa oraya dikkat çekmemiz gerekir. Bu dikkat çekmek örnek yaşantıyla mümkün olabilir. Peygamber'in örnek davranışlarıyla Batı'ya gidecek. Bugün İlahiyat Fakültelerinde –eğer Diyanet İşleri Başkanlığı yozlaştırmadığı takdirde– dışarıdan gelen yüzlerce binlerce öğrencimiz var. Bunlar bulunduğu ülkelerin dillerini anadili olarak kullanıyorlar. Dolayısıyla gelecek açısından büyük bir potansiyel var.

Peygamberimiz (as) döneminde İbn Mesud İbranicemi on beş günde öğreniyor. İlahiyatçılar içerisinde bu dilleri bilenlerin sayısı herhalde on beşi geçmez. Hele tefsircinin bu dilleri bilmesi gerekir. Kur'an öncelikle dil meselesidir. Bugün oryantalistler Kur'an'ın menşeinin Süryaniceden geldiğini anlatmaya çalışıyorlar. Kur'an'ı Kerim kendinden önceki kitapları tasdik ediyor ve ayırım yapmıyor. Tanah dediğimiz kitabın içinde sadece 500 tane kök vardır. Kur'an'ı Kerim'de 1532 kök var. 15 asırda oluşan bir kitapta 500 kelime var ve bu çok ilkel bir durumdur. İsterse bir kimse bir haftada ana kaynaklara inecek bir şekilde bu dili öğrenebilir. Buradan şu müjdeyi de vermek istiyorum. İster İlahiyatçı olsun ister olmasın, İbranicemi bir ayda kendi başına öğrenecek bir kitabı yakında ilim dünyasına sunacağım. Bu kitap 4000 kelimeyi içermektedir. Dolayısıyla günlük ihtiyaçlarımızı da karşılayacaktır.

Bizler oryantalistlerin kitaplarına bakıyoruz ve komplekse kapılıyoruz. İbranicem, Süryanice gibi diller Arapçanın yanında dil bile değildir. Kur'an'ı Kerim'in içindeki kök sayısı 1500'dür. Ama siz Zemahşeri'nin kitaplarına bir bakarsanız, 9000 kökten söz edildiğini görmüş olursunuz. Bizler bunların dillerini bilmediğimiz için, bunların bizim yanımızda konuşamaması gerekir. Dolayısıyla bu bağlamda Nasrullah hocamızın da ifade ettiği gibi Kur'an'ı Kerim mucizedir.

Her dil o toplumun kültürünü ifade eder. Asurluların Babillerin konuştuğu dil Arapçanın yanında çok ilkel kalmaktadır. Aktarılanlara göre İslam'dan önce Hicaz'da üç tane nehir vardı. Burada çok büyük bir medeniyet vardı. Burada nehirler kuruyunca kuzeye doğru göçler başladı. Dil kendiliğinden ve toplum olmadan olamayacağına ve böyle mükemmel bir dilin olması için büyük bir medeniyetin olması gerektiğine göre, odaklanmamız gerekir. Bundan sonra biz dünyada gündemi belirleyecek olan en üstün ümmetiz. Burada üstünlük derken takva ve

değerleri savunma bakımından olduğunu belirtelim. Bizim amacımız barışı, sevgiyi ve kardeşliği egemen kılmaktır. Bundan böyle misyonumuz Kur'an'ı anlamaktır. Mevlüt hocamız Emil el-Huli'nin kitabını yayınladı ve ilim âlemine sundu. O Peygamber zamanındaki Arapçanın bugün olmadığını söylemektedir. Ben burada bu konulara girmek istemiyorum ama biz Kur'an'a taşımadığı anlamları yüklüyoruz. Mesela "Kebed" kelimesi aslında onur, şeref, güç ve itibar demektir.

Sonuç olarak ileriye doğru gideceğiz. Kur'an'ı iyice anlamak istiyorsak sadece Türkçesinden okumak yetmez. Özgün dilleriyle hem İncil'i hem de Tevrat'ı okuyacağız. Bunlara biz hocalık yapacağız ki, bunları şirkten kurtarmanın onurunu ve şerefini yaşayalım. Onlar da mutlu olsunlar. Bu bakımdan bu işlevi hiçbir zaman unutmamalıyım. Bu işlev bize Kur'an'ın yüklediği bir işlevdir. Musaddiklik bizim onları onaylamamız anlamına gelmektedir. Aynı kaynaktan geliyoruz. Aynı değerleri paylaşıyor ve koruma altına alıyoruz. Şirki ortadan kaldırmamız gerekir. Bu anlamda Mevlüt hocamızın şirkle ilgili çalışmalarını örnek olarak sunuyorum.

Bu girişten sonra önce Prof. Dr. Sadrettin Gümüş hocamıza söz vermek istiyorum. Buyurun!

KUR'AN-I KERİM'İN ARABİSTAN'DA VE ARAPÇA OLARAK İNDİRİLMESİNİN SEBEP VE HİKMETLERİ

Prof. Dr. Sadrettin GÜMÜŞ*

Kur'an-ı Kerim'in Arap diliyle indirilmiş olduğu bilgisi Kur'an'da doğrudan veya dolaylı olarak 10 yerde geçmektedir. Bu durum Kur'an'ın Arapça oluşunun önemine işaret eder. Kur'an'ın Arabistan'da indirilmiş olması ise tarihî bir gerçektir. Zira Hz. Peygamber Mekke'de doğmuş, büyümüş, Kur'an da ona burada inmeye başlamış ve hayatının son dönemini yaşadığı Medine'de vahiy son bulmuştur.

Ayrıca Kur'an'da iki yerde onun Mekke'de indirildiğine işaret vardır: Ayetler meâlen şöyledir: *“İşte bu da bizim indirdiğimiz bir kitap; mübârek, feyizli ve kendinden önceki kitapları tasdik edicidir. Biz onu bir de Ümmü'l-kurâ'yı (Mekke halkını) ve çevresindekileri uyarman için indirmişizdir.”*¹ Diğer ayet de şöyledir: *“İşte sana, Ümmü'l-kurâ'yı (Mekke halkını) ve çevresindekileri uyarman için ... böyle Arapça bir Kur'an indirdik.”*² ‘Kentlerin anası’ anlamına gelen Ümmü'l-kurâ ifadesi Mekke'nin sıfatı olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla ayetler Kur'an-ı Kerim'in Arabistan'da indiğine işaret eder.

Kur'an'ın, Hz. Peygamber'e indirildiğine dair ise çokça ayet vardır. Bunlardan bir tanesini meâlen okuyalım: *“Bu Kur'an bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu.”*³

Tüm insanlığa gönderilmiş olan Kur'an-ı Kerim'in Arabistan'da, Arap bir peygamber'e ve Arapça olarak indirilmesinin coğrafi, siyasi, sosyolojik ve filolojik (dil ile ilgili) sebep ve hikmetleri vardır. Biz de geçmiş ilim adamlarının dediği gibi “Allahu a'lem bi muradihi bizalik=Allah bununla neyi kastettiğini kendisi daha iyi bilir” diyerek tebliğimizi sunmaya çalışacağız.

Kur'an'ın Arabistan'da İndirilmesinin Sebep ve Hikmetleri

A. Coğrafi Sebepler

İslam dininin beşiği ve İslam devletlerinin menbaı olan Arap yarımadası (Arabistan), Asya'nın güneyindeki üç büyük yarımadaının en batıda olanıdır.⁴ Arabis-

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

1 En'âm 6/92.

2 Şûrâ 42/7.

3 En'âm 6/19.

4 Bunlar, Çin, Hindi, Hindistan Yarımadası ve Arap Yarımadasıdır.

tan, eski dünyayı meydana getiren ve insanlığın büyük bir bölümünü barındıran Avrupa, Asya ve Afrika gibi dünyanın büyük kara parçalarının birbirine en çok yaklaştığı, dünya kara ve deniz ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmaktadır (bugün hava yollarının da kesiştiği bir noktada olduğunu söyleyebiliriz). Güneybatı Asya'nın güney kısmında yer alan ve 3.000.000 km²'lik⁵ geniş bir alanı kapsayan Arap Yarımadası, yeryüzünde benzeri bulunmayan bir özelliğe sahiptir.⁶

Kur'an'ın nâzil olduğu dönemde bu bölge, yani Arabistan, Bizans ve İran İmparatorlukları, Mısır ve Habeşistan gibi komşu coğrafyalarda yer alan siyasî güçlerin iktisadî ve siyasî menfaatlerini doğrudan ilgilendiren bir konumdaydı ve bu siyasî güçlerin aksiyon ve reaksiyonlarının toplandığı bir merkezde bulunuyordu.

Komşu devletlerin ticarî faaliyetlerinin yoğun olduğu bir noktada bulunan Yemen, Hindistan ve Güney Afrika'ya kadar uzanan ticaret yollarını birbirine bağlamaktaydı.⁷ Hicaz bölgesi de kuzey ve güney ticaret yolları üzerinde bulunuyordu. Dolayısıyla bu bölgede yaşayan Araplar ticaretle uğraşıyorlardı. Mekkeli tüccarlar, kuzeyde Suriye'ye, güneyde Yemen'e kadar giden deve kervanlarını kontrolleri altında tutuyorlardı. Bu nedenle Arap toplumu, bu kıtalarda yaşayan insanları ve bunların yaşayışlarını tanıma imkânına sahipti. Şüphe yok ki böyle bir coğrafyada ortaya çıkan bir dinin komşu kıtalara hızla yayılma şansı vardı; öyle de oldu.

B. Siyasî Ve Sosyolojik Sebepler

Tarihçiler Arapların üç ana özelliklerini önemle vurgulamışlardır. Bunlar,

a) Arapların tümü ortak bir ırktan, Sâmi ırkından gelmişlerdir. Sâmi ırkları Hz. Nuh'un oğlu olarak Tevrat'ta adı geçen Sâmi b. Nûh'un ismine nispet edilen kavimler topluluğudur.

b) Tümünün ortak bir dili vardır; o da Arapçadır.

c) Hemen hemen tamamı tek bir dine mensuptur; putperesttirler.

Anlatılan bu birleştirici özelliklerine rağmen İslam'dan önce Arap toplumunda devlet sistemi değil, kabile hayatı hâkimdi. Güneyde Yemende kurulmuş olan Himyerî devleti 525 yılında Habeş işgaline uğramış ve bu işgal yarım yüzyıl

5 Asya anakarasının güney batısında, Doğuda Uman ve Basra körfezleri, güneyde Arap Denizi ve Aden körfezi, batıda da Kızıl deniz ve Akebe körfezi arasında yer almaktadır. Kuzey sınırı yeryüzü şekilleri bakımından kesin olarak belirlenememiştir. Kuzeybatıda Süveyş kanalı, güneybatıda Babulmendeboğazı ile Afrika anakarasından ayrılır. Kuzey sınırı kesin olarak belirlenememiş olmakla birlikte Yüzölçümünün 3.000.000 km² olduğu tahmin edilmektedir.

6 Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, I, 17.

7 W. Montgomery Watt, *Modern Dünyada İslâm Vahyi* (Çev. Mehmet S. Aydın), Ankara-1982, S. 42.

devam etmiştir. Habeşli kumandan Ebrehe komutasındaki Meşhur fil ordusu bu dönemde (570 yılında) Ka'beyi yıkmak için Mekke'ye kadar gelmiş ve bir mu'cize gerçekleşerek Ka'beyi yıkmaya imkânı bulamadan ordusuyla birlikte helâk olmuştur.⁸ Yemen bundan sonra da Sâsanîler tarafından işgal edilmiş, bu işgal de 629'da gerçekleşen İslam futûhatına kadar devam etmiştir. Kur'an'ın inişi sırasında burası işgal altında bulunuyordu.

III. yüzyılın sonlarında Kuzey Arabistan ve Suriye'de ortaya çıkmış olan Gassânî devleti, Bizans'ın güdümünde Sasanilere karşı mücadele veren bir devlet idi. Ancak 613'te Sasanilerin işgali ile bu devlette tarihe karışmıştır.

Yine III. yüzyılın ortalarında Irakta Necef gölü kıyısında kurulmuş olan Hire krallığı da Sasanilerin öncü karakulu durumunda idi. Bizans'a karşı uzun müddet varlığını koruyabilmiş, 633 yılında Hz. Ebubekr zamanında Halid b. Velid tarafından ortadan kaldırılmıştır.⁹

Yarımadanın geniş bir kısmında ise kabile hayatı hâkimdi.¹⁰ Yasama, yürütme ve yargı teşkilatı yoktu. Aynı kabilenin fertleri arasında birlik ve beraberlik ruhu geçerli olmakla birlikte farklı kabileler arasında mutlak bir ayrılık vardı; bu durum kabileler arasında rekabet, düşmanlık ve savaşlara sebep oluyordu.

Câhiliye devrinde yarımadanın verimli bölgelerini almak, su kaynaklarına ulaşmak, liderliği ele geçirmek ve daha başka sebeplerle Arap kabileleri arasında, birbirlerinin kanını akıttıkları çok sayıda savaş cereyan etmiştir. Muayyen dönemlerde kabileler arasında meydana gelen bu savaşlara "Eyyâmü'l-Arab" adı verilmektedir. İslam'ın zuhuruna yakın bir dönemde Bekr ve Tağlib kabileleri arasında meydana gelen Besûs savaşı (Harbu'l-Besûs); Medinede Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki savaşlar ve daha birçok kabile arasında sürüp giden mücadele uzun süre devam etmiştir. Mekke'de Hz. Peygamber'in de 14 yaşında genç bir delikanlı olarak katılmış olduğu Kureyş-Kinane ile Havazin kabileleri arasında cereyan etmiş olan Ficâr savaşı (584) İslam öncesi savaşlardan olup önemli sonuçlar doğurmuştur.

8 Bak. Fil sûresi 1-5. **1.** *Rabb'in filin yanındakilere neyi nasıl yaptı görmedin mi?* **2.** *Onların planlarını boşa çıkarmadı mı?* **3-4.** *Onların üzerine pişkin tuğladan yapılmış taşlar yağdıran sürü sürü kuşlar salmadı mı?* **5.** *Sonuçta Allah onları yenilip çiğnenmiş ekine çevirdi.*

9 Yıldız Hakkı Dursun, "Arabistan (Tarih)", *DİA*, III, 252-254.

10 Kabile **ahrâr**, **mevâlî** ve **erikka** denilen üç grup insandan meydana geliyordu.

Ahrâr (hürler): kabilenin öz çocukları olup birbirlerine kan ve soy bağı ile bağlı idiler. Tüm hak ve sorumluluklara sahip bulunuyorlardı.

Mevalî: Bunlar anlaşma yoluyla kabileye dışardan katılan Araplarla azatlı kölelerden oluşuyordu. Birinci tabakadakilerle eşit olmamakla birlikte bunların da kabiledede bazı hak ve sorumlulukları vardı.

Erikka (köleler): Bunlar satın alınan veya savaşta esir edilen kölelerdi. Bunların insanî hakları ellerinden alınmış ve kendilerine insanlıklarını zedeleyici ağır görevler verilmişti.

Haram aylarda yapıldığından dolayı “Harbu’l-ficâr¹¹ adını alan bu kabile savaşı için geleneksel kahramanlık destanı yazılmamış, ancak Harbu’l-ficâr, Arap halkını bu savaşların faydasız olduğuna inandırmıştır. Nitekim bu savaş sonunda bütün bölgelerden, kan akıtmanın durdurulmasını isteyen sesler yükselecektir. Yükselen bu sesler, kabile hâkimiyetini reddedecek ve İslam’ın sancağı altında bütün Arapları birleştirecek bir çağrıyla gerçekleşirecek ve Hz. Peygamber’i karışlamak için ortamı hazırlayacaktır.¹²

Arap Yarımadasında halk genel olarak göçebeler (bedeviler) ve yerleşikler (hadariler) olarak ikiye ayrılıyordu. Göçebeler geçimlerini hayvancılıkla sağlar, savaşır, baskın yaparak yağma ve talan ederlerdi.

Yerleşikler ise ticaret ve ziraatla uğraşırlardı. Yemenliler, Mısır, Habeşistan ve diğer ülkelerle ticaret yapıyor, kervanları, ticaret mallarını doğudan batıya, güneyden kuzeye taşıyarak servet biriktirmeye çalışıyorlardı. Ülkelerini diğer ülkelere bağlayan limanları da vardı.

Hicaz bölgesinde ise Taif, Yesrib (Medine) ve Hayber gibi tarıma elverişli yerlerde yaşayanlar tarımla uğraşırken diğer bölgelerde özellikle Mekke’de halk geçimini ticaretle sağlıyordu. Bölgenin ticarî ve malî merkezi durumunda olan Mekke, Hz. İbrahim’in duasında da ifade edildiği gibi ziraata elverişsiz bir vadede kurulmuştu.¹³ Bu durum Mekke halkını ticaretle uğraşmaya mecbur etmiş, dolayısıyla Mekkelilerin bu alanda diğer Araplardan daha fazla gelişmesini sağlamıştır.

İslamiyet’in doğuşundan önce Kureyş kabilesi Mekke yönetimini ele geçirecek önemli bir tüccar topluluğu oluşturmuştu. Hz. Peygamber’in (sav) dördüncü göbekten dedesi Kusay b. Kilâb’ın torunları (Muttalib, Hâşim, Nevfel ve Abd Şems) Suriye, Habeşistan, Irak ve Yemen’e ticaret kervanları gönderiyorlardı. Kureyş sûresi onların yazın Sûriye ve Şam bölgesine, kışın da Yemen ve güneydeki ticaret merkezlerine ticarî seyahatler yaparak açlıktan kurtulduklarını ifade eder.¹⁴ Çeşitli bölgelerde muayyen zamanlarda kurulan panayırılar ise Arapların sosyal ve iktisadî hayatlarında önemli rol oynamıştır.

11 Günah savaşı anlamına gelen bu savaş farklı kabileler arasında 4 kez yapılmıştır.

12 Okan Kibaroglu ve Zerrin Kibaroglu, *İslâm Kültür Atlası*, s. 83.

13 Bak. İbrahim sûresi, 14/37. “*Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kulsunlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsiner!*”

14 Bak. Kurayş sûresi, 106/1-4: **1-2.** *Kureyş’in güvenliğini, onların kış ve yaz yolculuklarında güvenliğini sağlamak için (Allah lutfurlarda bulundu).* **3-4.** *Onlar da kendilerini besleyip açlıklarını gideren ve her çeşit korkudan emin kılan şu evin rabbine kulluk etsiner.*

Yukarıda anlatılan faaliyetler, müreffeh bir hayat tarzından uzakta çölde yaşayan Arap toplumuna, tehlikeli işlere atılma ve değerlerin müdafaasında sabırla direnme gibi vasıflar kazandırmış bulunuyordu. Bu sayede Araplar asırlar boyunca dillerinin safiyetini korudukları gibi belirtilen niteliklerini ve enerjilerini muhafaza etmişlerdir.

Kabileler arasında uzun süre devam etmiş olan iç savaşlar, onlara cesaret, atılganlık, kahramanlık ve benzeri meziyetler kazandırmıştı. Kazanmış oldukları bu özellikler onlara, olaylar karşısında direnme, sabretme ve mücadele ruhu sağlamış, böylece İslam'ın ortaya çıktığı dönemde onu yok etmeye çalışan düşmanlarına karşı müminler, cihad etme, direnme, İslam'ı savunma ve yayma kabiliyetini göstermişlerdir.

Göçebelere çöl hayatı, yerleşiklere ise ticaret hayatı hareket kabiliyeti kazandırmış ve uzun süreli seyahatlere katlanma gibi hususiyetlere sahip olmuşlardı. Bu sayede Araplar ticaret yaptıkları ülke halklarının örf ve âdetlerini, hususiyetlerini, kanunlarını öğrenmişlerdi. Dolayısıyla İslam'ı buralara ulaştırmak için gereken tecrübeye ve hareket kabiliyetine sahip bulunuyorlardı.

Arapların siyasi olarak herhangi bir devlet sistemine sahip olmamaları ve kabile hayatı yaşamaları, onlara İslam nizamı gibi güçlü bir sisteme ihtiyaçlarının bulunduğunu hissettiriyordu. Yaşadıkları bu durum, İslam'ı kabul etmelerini ve onu yaymalarını kolaylaştırmıştır. Nitekim Roma devlet sistemi içerisinde gelişmiş olan Hıristiyanlık IV. yüzyılın başlarına kadar üç asır, yer altı hareketi olarak devam etmiş, ancak Roma İmparatoru Kostantin'in 313 yılında yayımladığı Milan fermanı ile Hıristiyanlar hürriyetlerine kavuşmuşlardır.¹⁵

Kabile sistemi içerisinde ortaya çıkmış olan Hz. Peygamber ise kabilesi tarafından korunmuştur. Onu korumak için amcası Ebû Talib, Haşim ve Muttaliboğullarını toplayıp yardımlarını istemiş,¹⁶ kendisi ve diğer yakınları, akrabalık saikiyle onu düşmanlarına karşı yıllarca korumuşlardır. Böylece İslam dini, Kureyş kabilesinin şiddetli mukavemetine ve Müslümanlara uyguladıkları baskılara, hatta savaşlara rağmen 23 sene zarfında tüm Arabistan'da daha kolay ve daha hızlı yayılma imkânı bulmuştur.

Öte yandan, İslam'dan önce Arap toplumu tevhit inancından tamamen uzaklaşmış, putperest bir toplum haline gelmişti. Ahlâk tefessüh etmiş, oğullar babalarının ölümünden sonra onların eşleriyle yani üvey anneleriyle ve kız kardeşleriyle evlenecek kadar ahlâken kokuşmuşlardı.¹⁷ Kız çocuklarını diri diri toprağa gömen

15 Kürşat Demirci, "Hıristiyanlık md", *DİA*, XVII, 332.

16 Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, s.15.

17 Mevlânâ Şiblî, *Asr-i Saadet* (trc. Ömer Rıza Doğrul), I, 150.

kabileler vardı.¹⁸ Erkeğin hakim olduğu ailede sosyal itibarı bulunmayan kadın, ancak çocuk doğurduktan sonra aileden sayılıyor, fakat miras haklarından tamamen mahrum bulunuyordu; hatta kendisi mal gibi başkalarına miras olarak kalıyordu.¹⁹

İşte Arap toplumu, insan haklarından bu derece yoksun ve hiçbir hukukî sisteme sahip bulunmaması İslam'ın kabulü için lazım olan ortamı hazırlamış bulunuyordu. Kur'an'a karşı Kureyş'in kısmî direnmesine rağmen Arap toplumunun geneli Nasr sûresinde belirtildiği gibi fevc fevc İslam'a girmiş ve onu tüm dünyaya yaymaya çalışmışlardır. Nitekim başlangıçta İslam'a karşı direnmiş olan Kureyş kabilesi mensuplarını daha sonra İslam uğrunda komutan olarak ön saflarda cihad ettiklerini ve bu uğurda seve seve canlarını verip şehit olduklarını görmekteyiz. İslam'ın en büyük düşmanı Ebû Cehil'in oğlu İkrime'nin İslam uğrunda şehit olduğu bilinen bir gerçektir.

Kur'an'ın Arapça Olarak İndirilmesinin Sebep ve Hikmetleri

Bu hikmetler şöyle sıralanabilir:

1. Son Peygamber Hz. Muhammed'in (sav) Arapça Konuşan Bir Kavimden Seçilmiş Olması.

Yüce Allah, kullarını doğru yola iletmek için her millete peygamber göndermiştir. Ayet-i kerimede şöyle buyuruyor: *"Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın."*²⁰ Başka bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"İstisnasız her peygamberi kendi halkının diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın."*²¹

Yukarıda meâli verilen ayetten anlaşıldığı üzere ilahî prensipleri içeren vahiy, Levh-i mahfuzdaki ana kitaptan, her peygambere kendi kavminin diliyle göndermiştir. Meselâ Hz. Musa'ya indirilmiş olan Tevrat ve Hz. İsa'ya indirilmiş olan İncil kendi kavimlerinin dili olan İbranca ile indirilmiştir. Son Peygamber Hz. Muhammed ise Araplar arasından seçildiği için "Allah'ın kelâm sıfatı", Kur'an'da Arapça olarak tecelli etmiştir; dolayısıyla Kur'an'ın orijinal metni Arapçadır ve Arapça olarak indirilmiştir ki hem peygamber hem de kavmi onu anlasın. Nitekim bir ayet-i kerimede şöyle buyurulmuştur: *"Anlayabilesiniz diye*

18 Nahl, 16/58-59. **58.** *Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde, öfkeden yüzü simsiyah kesilir. 59.* *Verilen müjdenin kötülüğünden dolayı halktan gizlenir. Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa topırağa mı gömsün? Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!*

19 Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan (Tarih) md.", *DİA*, III. 254-255. Ayrıca bk. Mevlânâ Şiblî, *Asr-i Saadet* (trc. Ömer Rıza Doğrul), I, s.150.

20 Bak. Fâtır 35/24. Ayetin meâli: *"Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun."*

21 İbrâhim 14/4. Ayrıca bak. Kur'an Yolu, Yûsuf 12/2; Ra'd 13/37; Nahl 16/103; Zümer 39/28; Şûrâ/7. ayetlerinin tefsiri).

biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik."²² Zuhruf sûresinin 3. ayetinde de "*Anlayıp düşünesiniz diye Onu Arapça okunan söz kıldık.*" denilmiştir.

Şu halde Kur'an'ın Arapça olarak indirilmesindeki hikmet bu dil ile konuşan ilk muhatapların Allah'ın emir ve yasaklarını anlamaları ve ona göre davranmalarının istenmesidir.

2. Hz. Peygamber'in Uyarı Görevini Yerine Getirebilmesidir.

Kur'an-ı Kerim'in Arapça olarak indirilmesinin hikmetlerinden biri de Hz. Peygamber'in önce kendi yakın çevresindeki insanlara, sonra da onların aracılığıyla bütün insanlığa Kur'an'ı tebliğ edebilmesi ve uyarıcılık görevini yerine getirebilmesidir. Şuarâ/214-215 ve 192-195. ayetler meâlen şöyledir: *Önce en yakın hısımlarını uyar. Sana tabi olan müminlere de kanadını indir (tevazu göster); diğer ayetler de şöyledir: "Uyarıcılardan olasin diye Rûhu'l-emîn Kur'an'ı, senin kalbine, açık bir Arapça ile indirmiştir."*

Şûrâ 42/7. *"İşte sana, Ümmülkurâ (Mekke halkı) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur'an indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır."*

En'âm 6/92. *"İşte bu (Kur'an) da bizim indirdiğimiz bir kitap; mübârek, feyizli ve kendinden önceki kitapları tasdik edicidir. Biz onu bir de Ümmü'l-kurâ'yı (Mekke halkını) ve çevresini uyarman için indirmiştir."*

Ayetlerde geçen ve "anakent, yerleşim yerlerinin merkezi" anlamlarına gelen *ümmülkurâ* tamlaması Kur'an'da Mekke şehrini ifade etmek için kullanılır²³ Ayetin, "çevresindekiler" diye çevrilen kısmını Araplar'la sınırlandırarak yorumlayanlar olmuşsa da²⁴ birçok müfessir İslam tebliğinin evrenselliğine dikkat çekerek burada bütün insanların kastedildiğini savunurlar.²⁵

Ahkaf 46/12. *"Bu (Kur'an) da önceki kitapları onaylayan, haksızları uyararak, iyi yolda olanlara da müjde vermek için Arap diliyle gelmiş bir kitaptır."*

Tâhâ 20/113. ayette uyarı olayı şöyle ifade edilmiştir: *"İşte, sakınsınlar, yahut hatırlamalarını sağlasın diye onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik ve onda uyarılarımıza tekrar tekrar yer verdik."*

Fussilet 41/3. ayette de Kur'an'ın, bilen bir toplum için Arapça indirildiği bildirilmektedir: *"(Bu, bilen bir toplum için Arapça bir Kur'an olarak ayetleri genişçe açıklanmış bir kitaptır."*

22 Yusuf sûresi, 13/2.

23 En'âm 6/92; Şûrâ 42/7.

24 Meselâ bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, s. 397.

25 Bk. Râzî, XXVII, 147-148; krş. Kur'an Yolu, Şûrâ/7. ayetin tefsiri.

Buradaki “bilen bir toplum” ifadesiyle Kur'an'ın, Arapça bilen ilk muhaptalarının kastedildiği belirtilmişse de²⁶ bu ifadenin, “dinleyip anlamasını bilen, Kur'an'dan doğru olarak yararlanabilmek için zihinsel donanımına sahip olması yanında hakikat arayışı içinde bulunan topluluk” anlamında yorumlamanın daha uygun olacağı kanaatinde olanlar da vardır.²⁷

Şüphe yok ki her insan Kur'an'dan yeteneğinin gelişmişliğine ve donanımının derecesine göre anlar. Ümmî olan gücünün yettiği kadar; alim olan da ilmî seviyesine göre anlar. Elbette sadece anlamak yeterli değildir; gereğini yerine getirmek de esastır.

Şayet Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber'e (sav) Arapçadan başka bir dil ile vahiy edilmiş olsaydı o zaman insanlar, Arapça konuşan peygambere başka bir dil ile vahiy edilmesini sorgulamaya başlardı. Nitekim böyle bir durumda müşriklerin takınacakları tavrı ayeti-i kerimede şöyle açıklanmıştır: “Eğer biz onu yabancı (dilden) bir Kur'an yapsaydık, 'Bunun ayetleri açıklanmalı değildi? Arap peygambere yabancı dilde sözler mi indiriliyor?' derlerdi.”²⁸

Bazı Müşrikler Hz. Peygamber'in, Kur'an'ı kendisinin uydurduğunu söylerken bazıları da bunu ona başka bir insanın öğrettiğini ileri sürmüşlerdi.²⁹ Bunun üzerine Nahl 16/103. ayet indi; “Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor dediklerini hiç kuşkusuz, biliyoruz. Oysa ona öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapçadır.” buyuruldu.

Ayetten anlaşıldığına göre müşriklerin, kimi kastettikleri o zaman bilindiği için Kur'an'da o şahsın adının verilmesine gerek görülmemiş, bununla birlikte onun bir Arap olmadığı bildirilmiştir; Arapçanın en güzel örneği olan Kur'an gibi bir edebiyat şaheserinin, bir yabancı tarafından dikte edildiği iddiasının saçmalığı ortaya konmuştur.³⁰

3. Kur'an-ı Kerim'in Arapça Olarak İndirilmesinin Hikmetlerinden Biri de Arap Dilinin Kelime Hazinesinin Zenginliği ve İfade Kesinliğidir.

İslamiyet'ten önce sadece Arabistan Yarımadasında konuşulan Arap Dili, Sâmi diller grubundan olup, bu gruptaki dillerin en gelişmişidir.³¹ Arap Dilinin Kuzey Arabistan'da yaşamış olan ve Adnânîlerin dedesi sayılan Hz. İsmail'in

26 Taberî, XXIV, 91; İbn Atıyye, V, 4.

27 Bk. Kur'an Yolu, Fussilet 41/3. ayetin tefsiri.

28 Fussilet sûresi 41/44.

29 Bu kişinin Ehl-i Kitap'tan Bel'am isimli Mekkeli bir kılıç ustası veya Yaîş ya da Cebr isimli bir Hıristiyan köle olduğu hakkında çeşitli rivayetler vardır. Ancak bu rivayetler tahminden öte bir değer taşımamaktadır. Bir rivayette İranlı Selmân'ın da ismi zikredilmekle birlikte Selmân Medine döneminde Müslüman olduğu için bu rivayet asılsızdır.

30 Bk. Kur'an Yolu, Nahl/103-105. ayetlerinin tefsiri.

31 Bunlar, Süryânî, İbrânî, Fenikî, Âsûrî, Bâbilî, Habeşî ve Arabî lisanlarıdır M. Fehmî, *Târîh-i Edebiyât*, I, s. 79.

Cürhum kabilesinden bir kızla evlenmesiyle gelişme dönemine girdiği ve bu izdivaçtan meydana gelen kabileler döneminde istiklalini kazandığı rivayet edilmektedir.³²

Arap dilinin tekâmül safhaları müşahede edilememiş olmakla birlikte eski şairlerin genellikle müşterek bir dil kullandıkları, klasik Arapçanın esasının da bu müşterek edebî lehçe olduğu anlaşılmaktadır. İslam öncesinden intikal eden yazılı kayıt az olmakla beraber sözlü gelenekten Kur'an'ın indirildiği zamanda Arapçanın gelişimini tamamlamış ve mükemmel bir dil haline gelmiş olduğunu görmekteyiz.³³

Kur'an'ın bir mucizesi olarak Arapların aşırı derecedeki dil sevgileri ve edebî etkinliklerin arenası olan Arap panayırları ile beslenip gelişmesini tamamlamış olan Arap Dili,³⁴ kelime hazinesinin zenginliği yanında üstün ifade kudreti seviyesine de ulaşmış bulunuyordu.

Müsteşrik Ercckelmann şöyle der: “Daha 500 (M.S.) senelerinde, bazı ibtidaî kavimlerde bulunduğu gibi, bütün şimalî Arabistan'da da müşterek bir şiir dili mevcuttu. Bu şiir dili ihtimal ki her sene mer'â bulmak için göç etmek ve hacc maksadı ile Mekke'ye ve Okaz panayırına gelmek sayesinde, tedricen teşekkül etmiş ve geniş kelime hazinesini de müteaddit lehçelerden almıştır.”³⁵

Bu konuda Nihad M. Çetin de şunları söyler: “Kadîm şair, daha milâdî VI. Asırdan itibaren, sanatının en mühim malzemesi olan gelişmiş ve lügat hazinesi son derecede zengin bir dile sahipti.”³⁶ Çetinin bu ifadesi Arap dilinin kelime hazinesinin zenginliğini ve Kur'an'ın muhtevasını ifade edebilecek kudrete sahip olduğunu gösterir.

Arap dili hakkında bize bilgi sunan yazarlar şunları ifade ederler: “Semitik diller aynı nesne için (kullanılan) ...pek çok kelime hazinesine sahiptir. Bu açıdan hepsi Avrupa dillerinden daha iyidir ve Arapça hepsinin üstündedir. Arapça, ışığa 21 isim, yıla 24, güneşe 29, bulutlara 50, karanlığa 52, yağmura 64, iyi suya 88, suya 170, yıla 100, deveye 255 ve aslana 350 isim verir.

Aynı zenginlik insan karakteri olarak uzunluk (91 kelime), kısalık (160 kelime), cesaret, cömertlik ve harisliğe olduğu kadar diğer hayvanlar, çöl ve kılıç için de devam etmiştir. Nesir veya manzum yazarı, böylelikle bu zengin kelime yelpazesinden kompozisyonuna biçim, ses, uzunluk, kafiye ve eğilim olarak en çok uyanımı seçmekte serbesttir.

32 M. Fehmî, *Târîh-i Edebiyât*, I, 79.

33 Krş. “Arabistan (II.Tarih md.),” *DİA*, III, s.253.

34 Krş: Nihad Çetin, *M. Eski Arap Şiiri*, s. 4.

35 Ercckelmann, “Arap Edebiyatı Md.”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C.I, 524.

36 Nihad Çetin, *M. Eski Arap Şiiri*, s. 43.

Kelime çokluğunun yanı sıra Semitik diller doğru seçilmiş kelimelerin kullanımında çok büyük titizlik gösterirler. Sâmililerin sezdikleri mâna nüansları diğerleri için çoğu zaman anlamsızdır.

Yine Arapça gece ve gündüzün her saatine, (Ay'ı esas alan) ayın her gecesine, insan vücudunun bölümlerine bağlı olarak saçın her lülesine, görmenin, yürümenin, oturmanın, uyumanın, sevmenin her çeşidine ayrı isimler vererek bu özelliği de mükemmellik derecesine yükseltti.³⁷

Rivayete göre Hz. Ömer, Kur'an'da mânası kapalı bir kelime gördüğünde, "Kur'an yedi lehçe üzerine indirildi."³⁸ meâlindeki hadisi dikkate alarak, çeşitli kabilelerden bu sahada yetkili kimseleri çağırır, gelen şahıslara o mânası kapalı kelimeleri ihtivâ eden ayet okunur ve ayette geçen o kelimenin ne mânaya geldiği sorulurdu; sonra verilen muhtelif mânaların en uygunu kabul edilirdi.³⁹

Bu olay kabile lehçelerinin Kur'an tefsirindeki önemine işaret ettiği gibi, Arap dilinin kelime hazinesinin zenginliğine ve ifade gücüne de işaret eder. Nitekim İslam'ın gelişinden hemen sonra meydana getirilen Garîbu'l-Kurân ve Garîbu'l-hadîs lugatları ile Halil b. Ahmed el-Ferahidî'nin (v. 170/786) Arap dilinin lugat hazinesini toplamış olduğu 'Kitabu'l-ayn' adındaki hacimli lugat kitabı ve onu takip edenlerin bu alanda ortaya koydukları eserler o dönemde Arap dilinin kelime hazinesinin zenginliğini gösteren delillerdir.⁴⁰

İbn Manzûr'un Lisânu'l-Arab adındaki lugat kitabına önsöz yazan Ahmed Fâris, dil ilmiyle uğraşan gerek Arap gerekse Arap olmayan ilim adamlarının, Arapçanın dillerin en geniş, en açık ve safi, en şerefli ve en mükemmeli olduğunu ittifakla kabul ettiklerini söyler. Gerekece olarak da kelime hazinesinin (maddelerinin) zenginliğini, iştikakının düzenli oluşunu, müteradiflerinin bolluğunu ve benzeri hususiyetleri zikreder.

Arap dilinin gerek müfredat gerekse cümle yapısı bakımından diğer dillerden üstün olduğunu söyleyen Ahmed Fâris, "Arap diline nispetle diğer diller giysili kimseye nispetle çıplak kimse gibi ve suya doymuş olana nispetle susuz kimse gibidir. Bunu, hakkı inkâr eden kibirli kimseden başkası inkâr edemez."⁴¹ der.

Kur'an'ın Arapça olması, onun inişi döneminde yaşayan Arapların bildikleri kelime ve cümlelerin kullanılmış olmasından ibaret değildir. Bilakis o, bundan daha fazla bir anlam ifâde eder. W.M. Watt'ın dediği gibi "Bir halkın bütün ha-

37 İ. R.el-Farûkî ve L. L. el-Fârûkî, *The Cultural Atlas of Islam* (Çeviri: M. Okan Kibaroglu ve Zerrin Kibaroglu, *İslâm Kültür Atlası*), s.39.

38 Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an, VI, 100.

39 Özek Ali, ez-Zemahşerî, s. 80.

40 Krş. Özek Ali, ez-Zemahşerî, 85; Gümüş Sadrettin, S.Ş. el-Cürcânî, 27.

41 Lisânu'l-Arab, s. 5.

yatı, özellikle kendine has düşünce kategorilerini, dünya görüşlerini, estetik ve ahlâkî değerlerini içine alan kültür ve düşünce sahası, kullanılan dilde saklıdır.⁷⁴²

4. Kur'an-ı Kerim'in Arapça Olarak İndirilmesinin Hikmetlerinden Biri de Arap Dilinin Fesahat ve Belâgat Hususiyetleridir.⁴³

Câhiliye döneminde Arap dili fesahat ve belâgat bakımından da Kur'an-ı Kerim'i taşıyabilecek üstün bir seviyeye ulaşmıştı. Belâgat otoritelerinden kabul edilen ez-Zemahşerî (v.538/1144), el-Keşşâf adındaki meşhur tefsirinin mukaddimesinde Câhiliye dönemindeki fusahâ ve bülegânın bathâ (büyük dere) çakıllarından daha çok ve Dehnâ çölünün kumlarından daha fazla olduğunu söylerken⁴⁴ Arabistan'da fesahat ve belâgatın yüksek bir düzeyde ve yaygın olduğunu ifade etmek istemiştir. Nitekim meşhur Muallekat-ı seb'a (yedi askı) şairleri bu dönemin yetiştirdiği dünya çapındaki fasih ve belîğ şairlerdir.⁴⁵ Kabile şairleri olmalarına rağmen, ortaya koydukları şiirleri, 15 asırdan beri Arap edebiyatının şaheserleri olarak evrensel yerini korumaktadır.

Kur'an-ı Kerim, fesahat ve belâgat hususiyetleri bakımından da mu'cizedir. Nitekim Kur'an, bu hususta bütün Araplara meydan okumuş ve onun benzerini⁴⁶ veya 10 sûresinin⁴⁷ yahut bir sûresini,⁴⁸ hiç olmazsa bir mâna ifade edecek kadar bir sözünün⁴⁹ benzerini getirmelerini istedi. Fakat Araplar bunu yapamadılar. Bu durum Arap dilinin ilahî kelamı bu seviyede ifade edebilecek fesahat ve belâgat gücüne sahip olduğunu gösterir.

Bu hususta Ebû Hilâl el-Askerî şöyle der: "Marifetullah'tan sonra öğrenmeye ve ezberlemeye en layık olan ilim, belâgat ve fesahat ilmidir ki onunla hakkı söyleyen ve doğru yola ileten Allah kitabının i'câzı bilinir ve yakîn ifade eden delilleri ile küfür perdelerini yırtan nübüvvet ve risâletin doğruluğu anlaşılır."⁵⁰

42 W. Montgomery Watt, *Modern dünyada İslâm Vahyi*, s. 47.

43 Fesâhat, ifadede kelimelerden her birinin ve bu kelimelerden meydana gelen cümlelerin lafız, mâna, ahenk ve kurallara uygunluk bakımından yerinde, düzgün ve doğru olması durumudur. Belâgat ise, sözün etkili, güzel ve hitap edilen kimseye, içinde bulunulan duruma uygun şekilde söylenmesi; fasih ve hâle uygun söz söylenmesi' anlamına gelir. Misallerle Büyük Türkçe Sözlük, Fesahat ve belâgat maddeleri.

44 *el-Keşşâf*, I, 9-10.

45 Muallekat-ı seb'a (yedi askı) şairleri şunlardır: İmriü'l-Kays (v. 540); Tarafa b. El-Abd (v.500); Zühêyr b. Ebî Sülmâ (v.615); Lebîd b. Rebîa (v.662); Amr b. Kûlsûm (v. 600); Antere b. Şeddâd (v. 615); el-Hâris b. Hillize (v. 580). Muallekât şairleri için bk. Zevzenî, *Şerhu'l-Muallekati's-Seb'*, Beyrut, tarihsiz.

Not: Şairlerin vefat tarihleriyle ilgili bilgi. İ.R.el-Fârûkî ve L.L. el-Fârûkî, *The Cultural Atlas of Islam* (Çeviri: M. Okan Kibaroğlu ve Zerrin Kibaroğlu, *İslâm Kültür Atlası*)'dan alınmıştır (bak. s.85).

46 İsrâ 17/88.

47 Hûd 12/13.

48 Bakara 2/23.

49 Tûr 52/33.

50 Kitabü's-sinaateyn, Mukaddime, 2.

Belâgat bu dönemde bir ilim dalı olarak bilinmemekle birlikte Araplardan bize intikal eden edebî mahsulleri dikkate aldığımızda belâgat sanatının o dönemde pratikte uygulanmış olduğunu görürüz. Zira o dönemde edebî mahsullerin hakem huzurunda icra edilip değerlendirildikten sonra derece aldığını görmekteyiz.⁵¹ Ancak değerlendirme sistemleşmiş bir ölçüye göre değil, akl-i selîm ve zevk-i selîme göre yapılıyordu.

İşte Arap dili böyle fesahat ve belâgat hususiyetlerine sahip bir dil olduğu için Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi olan Kur'an'ı Kerim bu dil ile inmiştir.

5. Kur'an-ı Kerim'in Arapça Olarak İndirilmesinin Hikmetlerinden Biri de Arap Dilinin, Kur'an'ı Kerim'deki Yüksek Fikirleri İfade Edecek Güce Erişmiş Olmasıdır.

Mekke'nin tarıma elverişsiz vadilerinde yerleşmiş bulunan Kureyş kabilesinin Mekke yakınlarında ve hac güzergahı üzerinde kurmuş olduğu Ukaz panayırı, Arapların en büyük pazarı olduğu gibi, devrinin Arap Dili Akademisi de sayılmaktaydı. Miladi 540 yılında kurulmuş olan bu panayır 746 yılına kadar iki asırdan fazla bir süre devam ederek Arap dili ve edebiyatının gelişmesine büyük katkıda bulunmuş⁵² ve Araplarda dil birliği meydana getirdiği gibi, dilin gelişmesini de sağlamıştır. İşte bu faaliyetler Arap Dilinin, Kur'an'ı Kerim'deki yüksek fikirleri ifade edecek güce erişmesini sağlamıştır.

Kur'an'ı Kerim, İslam tefekkürü, medeniyeti ve İslam ilimlerinin tümünün kaynağıdır. Allah, evren ve insan hakkında yüksek fikirler içermektedir. Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları ve fiilleri, melekler, cinler, ahiret hayatı, hesap günü, ceza ve mükâfat, cennet ve cehennem gibi fizik ötesi alanlarda doyurucu bilgi verip açıklamalar yaptığı gibi evrenin yaratılışı ve sonu hakkında da açıklamalar yapmıştır. Geçmiş peygamberler ve kavimleriyle olan kıssalarını anlatmıştır.

Kur'an'ı Kerim, tabii ve beşerî ilimler, Aile, eğitim, dinî hayat (inanç, ibadet ve muamelât) ahlâk, hukuk ve iktisat alanlarında beşeriyetin ihtiyacını karşılayacak seviyede yüksek fikirler içermekte, tarih ve geleceğe ait konularda bilgi vermektedir.

İşte Arap dili Câhiliye döneminde bu yüksek fikirleri ifade edebilecek düzeye ulaşmış olduğu için Kur'an-ı Kerim Arap diliyle indirilmiştir.

51 er-Râduyânî, *Tercümanu'l-Belâga*, nâşirin önsözü, s.5.

52 Bak. M. Fehmî, *Târîh-i Edebiyât*, I, 93; Sadrettin Gümüş, S.Ş. Cürçânî, s. 20.

Araplar bu panayırdaki siyasî, iktisadî ve ictimâî meselelerini görüştükları gibi, edebî münazara ve münakaşalar da tertip ederlerdi (bk. M. Fehmî, *Târîh-i Edebiyât*, I, 93). Rivayete göre meşhur şair en-Nâbiğa ez-Zübyanî için deriden yapılmış bir çadır kurulur ve ez-Zübyanî hakem mevkiine geçerek şairlerin şiirlerini tenkid eder ve en güzelini seçerdi (Bilgi için bk. A. Ateş, en-Nâbiğa ez-Zübyanî, ŞM, I, 1-36, Ankara 1959; İbn Kuteybe *eş-Şi'ru veş-Şuarâ*, 119, 302). Diğer panayırlardan bir kaç şunlardır: Zül-Mecâz, Micennât, es-Sahr, Davmet el-Cendel, Haccar, Suhar ve diğerleri (bk.: Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 15).

6. Kur'an-ı Kerim'in Arapça Olarak İndirilmesinin Hikmetlerinden Biri de Arapların Kur'an'ı Anlayacak Seviyede Arapçaya Hakim Olmalarıdır.

Câhiliye Araplarının şiire, hitabete vediğer edebî etkinliklere verdikleri önem, güzel söz söylemeye düşkünlükleri onların -hepsi olmasa da⁵³- çoğunluğunun Kur'an'ı anlayacak düzeyde Arapçaya hâkim ve güzel söz söylemede mâhir olduklarını gösterir. Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette buna işaret edilmektedir. Meselâ Peygamber'e (sav) hitaben şöyle buyurulmuştur: "İnsanlardan öylesi vardır ki onun dünya hayatına dair sözü, senin hoşuna gider."⁵⁴ "Korku gidip (de sıra ganimetlerin taksimine gelince) mala düşkünlük göstererek, sizi sivri dilleriyle incitirler."⁵⁵ "Dediler ki bizim tanrılarımız mı daha hayırlı yoksa o mu? Bunu sadece cedelleşmek için ortaya attılar. Doğrusu onlar düşmanlık eden bir kavimdir."⁵⁶

Bu ayetler, Câhiliye dönemindeki Arapların güzel söz söyleme ve tartışma hususunda belli bir seviyeye ulaşmış olduklarını göstermektedir. Bir bedevî, Hûd sûresinin 44. ayetini işitince "Bu söz, kudretli kimselerin sözüdür." demiştir ayet şöyledir:

"(Sonra) "Ey toprak suyunu yut! Ey gök (suyunu) tut!" denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cûdî'nin üzerine oturdu; "Zalimlerin topunun canı cehenneme! denildi."⁵⁷

Hz. Peygamber'in azılı düşmanlarından biri olan Velîd b. Muğîre, Peygamber'den Kur'an ayetlerini işitince Kureyş'e (Benî Mahzûm'a) gidip, "Vallahi Muhammed'den öyle bir söz işittim ki o, ne insan ve ne de cin sözüdür. Onun bambaşka tadı ve güzelliği var. Onun altı bereketli, üstü meyve vericidir; o mutlaka üstün olur, ondan üstün olunamaz."⁵⁸ demiştir.

Yine Hz. Peygamber'in azılı düşmanlarından biri olan Utbe b. Rabîa Hz. Peygamber'e gelip iki dedesini ve babasını anarak "Ya Muhammed! Sen mi daha hayırlısın yoksa Hâşim mi? Sen mi daha hayırlısın yoksa Abdu'l-Muttalib mi? Sen mi daha hayırlısın yoksa Abdullah mı? Niçin ilahlarımızı kötülüyorsunuz ve bizim dalâlette olduğumuzu söylüyorsunuz? diye sormuş; sözünü tamamlayınca Resûlüllah (sav) Fussilet sûresinin başından 13. ayetin sonuna kadar okumuş. 13. ayetin meâli şöyle: "Eğer yüz çevirirlerse 'Ben sizi Âd ve Semûd'un başına gelen yıldırım gibi bir azapla uyardım' deyiver." Hz. Peygamber bu ayeti okuyunca

53 İbn Haldûn Kur'an-ı Kerim'in Arapların dili ve belâgat üsluplarına uygun olarak indirilmiş olduğunu dikkate alarak tüm Arapların Kur'an'ı anladıklarını ve onun müfredatını ve terkiplelerini bildiklerini söyler (bk. Mukaddime, 438). Ancak yapılan tahkikat Sahâbeden bazılarının Kur'an'ın bazı ayetlerini anlamadıklarını ortaya koymuştur.

54 Bakara 2/204.

55 Ahzâb 33/19.

56 Zuhruf 43/50.

57 Ebû Hayân, *el-Bahru'l-Muhîr*, V, 228.

58 Zemahşerî, *ei-Keşşâf*, IV, 183.

Utbe onun ağzını tutmuş “Rahim (Akrabalık) aşkına daha okuma” demiş, sonra Kureyş’e gelerek “Vallahi Muhammed ile konuştum, bana öyle bir şeyle cevap verdi ki vallahi o ne şiidir,⁵⁹ ne kehânet, ne de sihir. ‘Âd ve Semûd’un başına gelen yıldırım’la ilgili cümleye gelince ağzını tuttum ve ‘Rahim (akrabalık) aşkına daha okuma’ dedim. Biliyorsunuz ki Muhammed yalan söylemez, bu azabın başınıza inmesinden korktum.”⁶⁰ demiş.

Bu olaylar gerek bedevînin, gerekse Velîd ile Utbe’nin, Kur’an’ı anlayacak yüksek düzeyde Arapçaya hâkim olduklarını gösterir. Daha önce de belirtildiği gibi Zemahşerî, Arabistan’da fusahâ ve büleğânın çokluğunu ifade etmek için onların Dehna çölündeki kum sayısından daha fazla olduğunu söylemiştir.⁶¹ Araplar şair ve kâhinlerden edebî özelliği olan sözleri çokça işittikleri için Hz. Peygamber’e (sav) şair veya kâhin sıfatını isnat etmişlerdir. Bütün bunlar, Araplarda düzeyli bir edebî zevkin varlığını ifade eder.

Kur’an Mesajının Evrenselliği

Yukarıda saydığımız sebep ve hikmetlere binaen Kur’an-ı Kerim Arap diliyle nazil olmuştur; fakat onun Arapça olması, sadece Araplar için indirilmiş olduğunu göstermez. Nitekim Kur’an mesajının yalnızca Araplarla sınırlı olmayıp evrensel bir nitelik taşıdığı Kur’an’ın pek çok yerinde açıkça ifade edilmiştir.⁶² Hz. Peygamber de evrensel bir görevle gönderilmiştir. “*De ki: “Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah’ın hepinize gönderdiği elçisiyim.”*⁶³ Diğer ayet de şöyledir: “*Biz seni ancak tüm insanlar için müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.*” Hz. Peygamber de “Ben beyaza ve siyaha gönderildim.”⁶⁴ buyurarak peygamberliğinin evrenselliğini ifade etmek istemiştir.

“*De ki: “Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah’ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O’ndan başka tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür.”*⁶⁵ Diğer ayet de şöyledir: “*Biz seni ancak tüm insanlar için müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.*”⁶⁶ Hz. Peygamber de “Ben beyaza ve siyaha gönderildim.”⁶⁷ buyurarak peygamberliğinin evrenselliğini ifade etmek istemiştir. Nitekim kendisine Araplar iman ettikleri gibi, Suheyb-i Rûmî, Bilal-i Habeşî ve Selmân-i Fârisî gibi Arap olmayanlar da iman etmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber’in, Bizans İmparatoru Hirakl’a, Fars İmparatoru Kısra’ya ve Mısır

59 Sebe’ 34/28.

60 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 448.

61 el-Keşşâf, I, 9-10.

62 Bak. Bakara 2/185; Âl-i İmran 3/138; krş. İbrahim 14/1.

63 En’âm 6/158. ayrıca bk. Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/138; Ra’d 13/37.

64 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 250.

65 En’âm 6/158. ayrıca bk. Bakara 2/185; Âl-i İmrân 3/138; Ra’d 13/37.

66 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 250.

67 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 250.

Kıptilerinin reisi Mukavkıs'a mektuplar göndererek onları İslam'a davet etmesi onun bütün insanlığa gönderilmiş bir peygamber olduğunu ifade eder.

W. M. Watt şöyle der: "Kur'an'daki ifadeler, her ne kadar belli olaylara işaret etmekte ise de, evrensel bir niteliğe sahiptir, dolayısı ile Kur'an yalnız Arap kültür alanı içinde yaşayanlara değil bütün insanlara hitap etmektedir."⁶⁸

Ra'd sûresinde Kur'an'ın "hükümünün Arapça olarak" indirildiği bildirilmiş, meâlen şöyle buyurulmuştur:

*"Biz Kur'an'ı işte böyle Arapça bir hüküm ve hikmet olarak indirdik."*⁶⁹ *Buradaki hüküm kelimesi şöyle açıklanmıştır: "Hükümü dil olarak yorumlamak mümkün olmakla beraber, hakiki mânasına daha yakın olarak şöyle anlamak da mümkündür: Kur'an'da beşerî tasavvur, ihtiyaç ve kültür olarak Araplar'a hitap edilmiş, evrensel mesaja vasıta kılınan bu kültüre uygun bir kurgu yapılmıştır. Bu şekilde Araplar'ın kolayca anladıkları, içinde kendilerini buldukları, ihtiyaçlarını karşıladıkları Kur'an'ın evrensel mesajı da onlar aracılığı ile insanlığa ulaşmıştır."*⁷⁰

Arapça bilmeyenlerin onu anlayabilmeleri ve İslam'ı ana kaynağından öğrebilmeleri için Kur'an'ın başka dillere çevrilmesi zorunludur; Nitekim günümüzde hemen hemen tüm dünya dillerine çeviriler yapılmaktadır. Yakın tarihte sadece Suudi Arabistan'ın Medine şehrinde Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumunda başta Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca ve Rusça olmak üzere yaklaşık 50 dolayında dile çevrilip yayınlandığını bilmekteyiz. Ülkemizde de özellikle Cumhuriyet döneminde Kur'an'ın yüzlerce çevirisi yapılmıştır.

Fussilet sûresinin 44. ayetinde çevirinin lüzumuna işaret edilmiştir: "*Şayet biz onu yabancı dilde okunan bir kitap olarak indirseydik mutlaka şöyle diyeceklerdi: "Ayetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Arap'a yabancı dilden bir kitap, öyle mi?"*

Bu ayet aynı zamanda, Kur'an'ın Arap olmayan toplumlar tarafından anlaşılıp gereğinin yerine getirilebilmesi için onların dillerine çevrilmesi gerektiğine de işaret eder. Bu çeviriler, Kur'an'ın anlam ve içeriğini yansıtmaları bakımından değerli olmakla birlikte, Allah'ın muradını anlatan, dolayısıyla ilahî kelâm olarak özel değer taşıyan kutsal kitap değildir. Bu anlamda Kur'an, orijinal Arapça metinden ibarettir; çeviriler ise insan ürünüdür.⁷¹ Çevirinin kelimeleri Allah'ın kelâmı değil çevirenin Allah kelâmına bulduğu karşılıklardır; yani çeviriyi yapmanın asıl metinden anladığı mânalardır; ancak bu mânaların ilahî kelâmı tam ola-

68 Bak. W.Montgomery Watt, *Modern dünyada İslâm Vahyi* s. 47.

69 Ra'd 13/37.

70 Bak. Kur'an Yolu, Ra'd 13/37. ayetin tefsiri.

71 Bk. Kur'an Yolu, Zümer 39/28. ayetinin tefsiri.

rak karşılaması mümkün değildir. Hatta bu, sadece Kur'an çevirileri için değil, herhangi bir yazara ait bir eserin çevirisi için dahi böyledir.⁷²

Kur'an'ı anlamak ve çevirisini yapmak için Arap dilini iyi bilmek gerekmektedir. Ancak dili bilmek tek başına yeterli değildir. Çünkü insanın, dilin sınırsız çerçevesini tam olarak bilmesi imkânsızdır. Aynı şekilde beşer tabiatını da bilmek gerekmektedir. Fakat buna da tam olarak nüfûz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla nassın tahlilinde bu bilgilerin her ikisine birden vakıf olmak gerekir.⁷³

“Her dil, bünyesinde, içinde geliştiği kültür sahasının geçmişteki tecrübesini saklar” kuralı Arapça için de geçerlidir. O da Arapların hayat, kültür ve düşünce alanının geçmişteki tecrübesini saklamaktadır. Bu nedenle ilk dönem ilim adamları Kur'an'ı anlaya bilmek için Arabistan'daki şehirleri, köyleri ve kasabaları dolaşarak Câhiliye ve İslam dönemindeki şiirleri, atasözlerini, darb-i meselleleri, hutbeleri ve işittikleri diğer edebî mahsulleri kaydedip, kelime ve deyimlerin nasıl kullanıldığını ve ne mânaya geldiğini öğrenmişlerdir. Halkın içine girerek onlarla yemişler, içmişler, sohbet etmişler ve işittikleri dil verilerini yazmışlardır. Vâdî ve çöllerde köle ve çobanlarla dolaşarak hayvan ve meralarla ilgili kelimeleri toplamışlar, hatta haydutlarla birlikte gezerek onların Arapçayı nasıl kullandıklarını öğrenmeye çalışmışlardır.⁷⁴

Sonuç

Sonuç olarak eskilerin kullandığı “Allahu A'lem bi muradihi bizalık” tabirini biz de kullanarak diyoruz ki Kur'an'ın Arabistan'da indirilmesinin coğrafi sebebi, Arap Yarımadasının, eski dünyayı oluşturan Avrupa, Asya ve Afrika gibi dünyanın büyük kara parçalarının birbirine en çok yaklaştığı ve dünya kara ve deniz ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmasıdır.

Siyasî ve sosyolojik sebepler ise, İslam'dan önce Arapların siyasi olarak herhangi bir devlet sistemine sahip olmamaları ve kabile hayatı yaşamaları, onlara İslam nizamı gibi güçlü bir sisteme ihtiyaçlarının bulunduğunu hissettirmesi, dolayısıyla İslam'ı kabul etmelerini ve onu yaymalarını kolaylaştırmasıdır.

Müreffeh bir hayat tarzından uzakta çölde yaşayan Arap toplumunun tehlikeli işlere atılma ve sabırla direnme gibi vasıflar kazanmış olması; Kabileler arasında uzun süre devam etmiş olan iç savaşların İslam'ı kabul etmeleri için ortam hazırlamış olması, bu savaşların onlara cesaret, atılganlık, kahramanlık ve

72 Bk. Kur'an Yolu, Zümer 39/27-28. ayetlerinin tefsiri.

73 W. Schleiermacher'den naklen Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İşkâliyatü'l-Kurâa ve Âliyatü't-Te'vîl*, s.20-21. Adı geçen yazar beşer tabiatıyla müellifi kast etmektedir. Biz ise Kur'an'ın muhatabı olan beşer tabiatını kast etmekteyiz.

74 A. Emin, *Duha'l-İslâm*, II, 256; Gümüş Sadrettin, S.Ş. Cürçânî, s.26.

uzun süreli seyahatlere katlanma gibi hususiyetler kazandırmış olması, Kur'an'ın Arabistan'da indirilmesinin hikmetlerindedir.

Kur'an'ı Kerim'in Arapça olarak indirilmesine gelince, son Peygamber Hz. Muhammed'in (sav) Arapça konuşan bir kavimden seçilmiş olması; Hz. Peygamber'in uyarı görevini yerine getirebilmesi; Arap Dilinin kelime hazinesinin zenginliği ve ifade kesinliğine sahip olması; Arap Dilinin, Kur'an'ı Kerim'deki yüksek fikirleri ifade edecek güce erişmiş olması; fesahat ve belâgat hususiyetlerine sahip bulunması ve Arapların Kur'an'ı anlayacak seviyede Arapçaya hâkim olmaları, Kur'an'ı Kerim'in Arapça olarak indirilmesinin sebep ve hikmetlerindedir.

KAYNAKÇA

Kur'an-ı Kerim

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, İstanbul-1982.

A. Emîn, *Duha'l-İslâm*, I-III, Beyrut, Tarihsiz.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-Sahîh*, I-VIII, İstanbul-1979.

Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, İstanbul-1973

Demirci, Kürşat, "Hıristiyanlık" mad., *DİA*, XVII.

Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I-VIII, Beyrut-1983.

Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitabu's-sinaateyn*, İstanbul-1320.

Ercckelmann, "Arap Edebiyatı" mad., *İslâm Ansiklopedisi*, MEB., İst.-1940.

Gümüş Sadrettin, *S.Ş. Cürcânî*, İstanbul-1984

Heyet, *Kur'an Yolu*, I-V. Ankara-2003.

İ.Racî, el-Fârûkî ve L.Lamia el-Fârûkî, *The Cultural Atlas of Islam* (Çeviri: M. Okan Kibaroglu ve Zerrin Kibaroglu, *İslâm Kültür Atlası*), İstanbul-1999.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Beyrut, Tarihsiz.

Mevlânâ Şiblî, *Asr-i Saadet* (trc. Ömer Rıza Doğrul), İstanbul-1928.

M. Fehmî, *Târîh-i edebiyât-ı Arabiyye*, İstanbul-1332.

Misallerle Büyük Türkçe Sözlük, I-III, İstanbul-2008..

Nasr Hâmid Ebû Zeyd, *İşkâliyâtü'l-Kırâa ve Âliyâtü'l-Te'vil*, Beyrut-1996.IV.B.

Özek Ali, *ez-Zemahşeri ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, Şarkiyat Enst., Ktb.no:14. (Doktora tezi).

er-Râduyânî, Muhammed b. Ömer, *Tercümanu'l-belâga* (nşr. Ahmet Ateş), İstanbul-1949.

Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I-XXXII, Tahran, tarihsiz. II.B.

Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, I-II, Mısır, ts. II.B.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-beyân an Te'vil-i âyi'l-Kur'an*, I-XXX. Beyrut-1986.

Watt, W. Montgomery, *Modern Dünyada İslâm Vahyi* (Çev. Mehmet S. Aydın), Ankara-1982.

Hz. Muhammed Mekke'de (trc. M. Rami Ayas-Azmi Yüksel), Ankara-1986.

Yıldız, Hakkı Dursun, "Arabistan (Tarih)", *DİA*, III, İstanbul-1991.

Zemahşerî, Carullah Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakaiki't-Tenzil*, I-IV, Beyrut-Trihsiz.

Zevzenî, *Şerhu'l-Muallekati's-Seb'*, Beyrut, tarihsiz.

EVVELÜ MÂ NEZEL MESELESİ BAĞLAMINDA ERKEN DÖNEM MEKKÎ SÛRELERİN KAVRAM VE ANLAM DÜNYASI

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK*

Arş. Gör. Hadiye ÜNSAL**

Giriş

Hz. Peygamber'e ilk defa hangi ayetlerin nazil olduğu meselesi hem Kur'an tarihinin şafağı hem de bi'set-i nebevîyenin başlangıç noktası ile ilgili olması hasebiyle son derece önemlidir. Bununla birlikte, ilk Kur'an vahyi (evvelü mâ nezel) meselesinin zihni meşgul eden ve yeniden düşünülmesi gereken bir mesele olarak görülmediği de kesindir. Çünkü bugün az çok dinî bilgisi bulunan bir müslümana, "Kur'an'ın nüzûlü hangi ayetlerle başlamıştır?" diye bir soru sorulsa, hiç tereddüt etmeksizin, "İkra'!" (Oku! [Aslında, "Bildir, beyan et!]) hitabıyla başlayan Alak sûresinin ilk ayetleri" diye cevap vereceği şüphesizdir. Bu peşin/kesin cevabın temel dayanağı, başta Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) olmak üzere birçok muhaddis ve müfessir tarafından nakledilen Hz. Âişe hadisi/rivayetidir. Peki, bu meşhur hadis rivayeti sübut ve bilhassa delalet itibariyle sihatinden kuşku duyulmayacak nitelikte midir? İbnü's-Salâh (ö. 643/1245) ve onun takipçilerince tesis edilen müteahhir dönem Sünnî hadis usûlündeki hâkim paradigma¹ nazarı itibara alındığında, bu sorunun cevabı kesinlikle "evet" olsa da en azından bize göre Hz. Âişe rivayetindeki bilgi muhtevası gerek Alak sûresindeki metin-içi dar bağlam, gerek vahyin nüzûlüne sahne olan tarihsel ve toplumsal vasat, gerekse erken Mekke dönemine ait sûrelerdeki ana temalar açısından değerlendirildiğinde pekala tartışılabilir özelliktedir. Gerçi Buhârî ve Müslim'in ittifakla naklettiği bir rivayetin esahhiyet (en sahihlik) vasfını haiz olduğu kabulünden -ki bilebildiğimiz kadarıyla bu kabul İbnü's-Salâh tarafından

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: mozturk65@yahoo.com; ozturkm@cu.edu.tr.

** Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: hadiye01@hotmail.com.

1 İbnü's-Salâh eş-Şehzûrî müteahhir dönem Sünnî hadis usûlü geleneğinin kült kişiliklerinden biri ve hatta birincisidir. Bu zatın *Mukaddimetü İbni's-Salâh (Ulümü'l-Hadis)* adlı eserinde her biri temel prensip gibi formüle edilen ifadelerle göre Buhârî ve Müslim'in ittifakla naklettikleri hadisler esahhiyet (en sahihlik) vasfını haizdir. Muhaddisler tarafından çoğunlukla, "sahihun müttetekun aleyh" diye belirtilen bu hadislerle ilgili ittifak ilk anda sadece Buhârî ve Müslim'e ait gibi düşünülebilir; fakat gerçekte bu bütün bir ümmetin ittifakıdır. Çünkü ümmet Buhârî ve Müslim'in ittifakla naklettiği hadisleri kabul konusunda hemfikirdir (Ebû Amr İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-Hadis*, nşr. Nûreddin İtr, Beyrut 1986, s. 28). İbnü's-Salâh'ın Buhârî ve Müslim'deki hadislerin sihat açısından kat'i/kesin olduğunu savunması ve böylece hadiste tashih kapısının kapandığı fikrine kapı aralaması Nevevî (ö. 676/1277) gibi bazı âlimler tarafından itiraz konusu yapılmıştır. Bununla birlikte İbnü's-Salâh'ın *Ulümü'l-Hadis*'te ortaya koyduğu esahhiyet paradigmasının bugün dahi genel kabule mazhar olduğu kuşkusuzdur.

hadis usûlüne dâhil edilip kural haline getirilmiştir- hareketle bu fikrimize itiraz yöneltilebilir; ancak bu yazıda serdedeceğimiz müdellel tespit ve tahliller muhtemel itirazları büyük ölçüde menatsız kılacaktır. Ayrıca, evvelü mâ nezel meselesinde delilli ve gerekçeli olarak ortaya koyacağımız farklı görüş Kur'an tarihi ve siret konusunda mutlak doğru gibi kabullenilen bazı bilgilerin sorgulanması, hatta en azından başlangıç kısmı itibariyle Kur'an tarihinin yeniden yazılması gerektiği fikrini gündeme taşınması gibi sonuçlar da doğuracaktır.

Bu yazıda Kur'an vahyinin başlangıcıyla ilgili hâkim görüşü tartışmaya açacak olmamız, muhtemelen bazı zihinlerde niyet ve maksat açısından sorgulanacak, hatta belki de farklı görüş ve düşüncelerimiz Âl-i İmrân 3/7. ayetteki *ibtigâe'l-fitne* (fitne peşinde koşma) fehvasınca zihin bulandırma ithamına maruz kalacaktır. Ancak hemen belirtelim ki bizim buradaki amacımız ne durduk yere problem icat/ihdas etmek, ne Kur'an tarihi konusunda birtakım şüphelere mahal vermek ve ne de bu konuda entelektüel fanteziler üretmektir. Bilakis amacımız, samimi niyet ve gayretle, hem Kur'an metninin hem de tarihî vakıanın şahitliğiyle teyit edilebilir bir doğru bilgiye ulaşmaktır. Bu bilgiye ulaşma noktasında siyerle ilgili bilgi malzemesi ile erken dönem Mekke sûrelerinin muhtevastaki tematik işaretler ve karineler arasında diyalektik bir bağ kurmak elzemdir. Zira Kur'an metni miladi 610-632 yıllarını kapsayan nüzûl tarihini aydınlatacak sarîh bilgi ve beyanlar içermemekle birlikte, o tarihî kesitte olup bitenlerle ilgili rivayet malzemesindeki bilgilerin sıhhatini test hususunda çok önemli ipuçları vermektedir.

Niyet ve maksadımızla ilgili beyanımıza rağmen bu çalışmamızın son keredede muhataralı olduğu düşünülebilir. Bize göre böyle bir düşüncenin menşei, Kur'an tarihinin başlangıcı konusunda hemen bütün müslümanlarca mutlak doğru kabul edilen bilgilerin tartışmaya açılacak olmasıdır. Gerçi Kur'an'ın ilk nazil olan ayetleriyle ilgili görüş ihtilafının dinî inanç ve değerleri haleldar eden ve hatta Bâkillânî'nin (ö. 403/1013) açıkça belirttiği gibi farz veya nafîle kapsamında dinîlik arz eden bir boyutu yoktur;² lakin bu konuyu tartışmaya açmanın en azından zihin konforunu bozmak gibi rahatsız edici bir yanının bulunduğu da kuşkusuzdur. Bu mesele bir tarafa, evvelü mâ nezel konusundaki genel kabul ve görüşün tenkit süzgecinden geçirilip yeniden değerlendirilmesi, en azından ilmî tecessüs/tahkik/tetkik icabı gereklidir. Kaldı ki Kur'an tarihi ve tefsirle ilgili araştırmalarımız neticesinde ulaştığımız veriler bizi bu konuda yeniden düşünmeye icbar etmektedir. Bu verilerden biri, ilk nazil olan Kur'an vahyi konusunda bir âlimin (Zemahşerî [ö. 538/1144]), "Müfessirlerin çoğunluğuna ait" diye belirttiği bir görüşün birkaç asır sonra başka bir âlim (İbn Hacer el-Askalânî [ö. 852/1449]) tarafından çok küçük bir azınlığa nispet edilmiş olmasıdır.³

2 Bkz. Ebû Bekr el-Bâkillânî, *el-İntisâr li'l-Kur'an*, nşr. M. İsam el-Kudât, Beyrut 2001, s. 237.

3 Bkz. Celâleddin es-Suyûtî, *el-İkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, nşr. Mustafa Dîb el-Bugâ, Beyrut 2002, I. 79.

Bu husus, tarihin bir döneminde râcih olan görüşün başka bir dönemde mercûh hale geldiğine işaret etmesi bakımından önemlidir. Görüşlere atfedilen kıymetin zaman içerisinde değişmesi gayet tabii karşılanabilir; ancak söz konusu olan, tıpkı evvelü mâ nezel meselesi gibi haber/eser kaynaklı bilgiye dayalı bir görüş ise böyle bir görüşü benimseyenlerin bir dönemde çoğunluk, diğer bir dönemde azınlık diye nitelendirilmesi, haberde neshin vukuundan söz etmek kadar gariptir. Bize göre bu gariplik ancak şöyle izah edilebilir: “Haber ve rivayete dayalı görüşlerden hangisinin daha sahih/sağlam olduğu konusundaki tercih ölçütleri hadis usûlündeki yeni paradigmaya paralel olarak değişmiştir. Böylece rivayet temelli bir görüşün sıhhatini tespititte o görüşün kendi iç tutarlılığını sorgulamaktan ziyade ilgili merviyâtın hangi kaynaktan geçtiğini nazar-ı itibara almak büyük ölçüde belirleyici hâle gelmiştir. Sözelimi, herhangi bir konuyla ilgili iki görüşten biri Buhârî ve Müslim tarafından ittifakla nakledilmiş bir hadis rivayetine mebni ise bu görüşün sair kaynaklardaki bir hadis veya rivayete dayalı diğer görüşten daha sahih ve muteber olduğuna hükmedilmiştir. Hiç şüphesiz ilk Kur’an vahyinin Alak sûresi 1-5. ayetler olduğu yönündeki hâkim görüş de esas itibarıyla Buhârî ve Müslim’e atfedilen bu büyük karizma ekseninde teşekkül edip perçinlenmiştir.

Bu yazıdaki temel amaç Alak sûresi 1-5. ayetlerle ilgili hâkim görüşün pek isabetli olmadığını ortaya koymak ve aynı zamanda ilk Kur’an vahyinin Fatiha sûresi olduğu yolundaki görüşün daha sahih olduğunu ispatlamaya çalışmaktır. Kolayca tahmin edileceği gibi, böyle bir çaba meşhur Hz. Âişe rivayetini, dolayısıyla Buhârî ve Müslim’in *Sahîhayn* diye anılan hadis musannefâtına ilişkin bir sorgulamayı kaçınılmaz kılacaktır. Evet, bu yazıda hem ilk vahiyle ilgili Hz. Âişe rivayeti tartışmaya açılacak, hem de Buhârî ve Müslim eksenli bir sorgulama yapılacaktır. Ancak şunu özellikle belirtmek gerekir ki bu sorgulama Şeyhân’ın (Buhârî ve Müslim) hadisçi kimliğini ve/veya *Sahîhayn*’ın ilmî değerini tartışmaya açmaktan öte Şeyhân ve Sahîhayn’a eşsiz/emsalsiz bir karizmatik değer atfeden zihniyetle ilgili olacaktır. Bu sebeple, söz konusu zihniyete yönelik eleştirel değerlendirmeler Buhârî ve Müslim’i hedef alan bir saldırı teşebbüsü gibi okunmamalıdır. Öte yandan, özellikle Alak sûresi 1-5. ayetlerin ilk Kur’an vahyi olduğu yönündeki hâkim görüşü tahlil ve tenkit bağlamında, birçok ayette geçen “el-insan” kelimesinin medlulü ve “el-insan”ın alak ve nutfeden yaratılmasıyla ilgili Kur’an ifadelerinin “mâ sîka leh” ile ilgili tespitler, gözden kaçırılma ihtimalinden dolayı tekit maksadıyla bir-iki kez vurgulanacaktır. İşbu maksada yönelik vurgular da tekrara düşme kusuru olarak algılanmamalıdır.

Kur'an Vahyinin Başlangıcı ile İlgili Görüşler

Hadis, Kur'an tarihi ve Ulûmu'l-Kur'ân kaynaklarında evvelü mâ nezel meselesiyle ilgili olarak üç farklı görüş ön plana çıkar: **(1)** Alak sûresinin ilk üç veya beş ayeti. Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen Hz. Âişe (ö. 58/678) rivayetinin bazı varyantlarında söz konusu sûrenin ilk üç, diğer bazı varyantlarında ilk beş ayetinden söz edilmişse de gelenekteki hâkim görüş Alak 96/1-5. ayetlerin ilk Kur'an vahyi olduğu yönünde teşekkül etmiştir. **(2)** Müddessir sûresinin ilk üç veya beş ayeti. Bu görüşün mesnedi Câbir b. Abdillâh'tan (ö. 78/697) gelen ve yine Buhârî ile Müslim tarafından nakledilen rivayettir. **(3)** Fatîha sûresi. Bu görüşün mesnedi ise Ebû Bekr el-Beyhakî (ö. 458/1066) ve Ebû'l-Hasen el-Vâhidî (ö. 468/1076) gibi âlimlerin muhaddis tâbî Ebû Meysere'den (ö. 63/683)⁴ naklettikleri rivayettir.

Bazı kaynaklarda, ilk defa bismelenin nazil olduğu yolunda rivayetler de nakledilmiş,⁵ fakat Suyûtî (ö. 911/1505), "Bir sûrenin nüzûlü zorunlu olarak bismelenin de o sûreyle birlikte nazil olmasını iktiza eder." gerekçesiyle bunun müstakil bir görüş sayılamayacağını söylemiştir.⁶ Öte yandan, Hz. Âişe'den gelen ve Buhârî tarafından nakledilen başka bir rivayette, Hz. Peygamber'e ilk olarak cennet ve cehennemle ilgili ayetler içeren bir mufassal sûrenin⁷ nazil olduğu belirtilmiştir.⁸ Bu rivayetteki bilgi, ilk nazil olan Kur'an vahyinin Alak 1-5. ayetler olduğuna delil teşkil eden meşhur Hz. Âişe hadisine ters düştüğü için, bazı âlimler bahis konusu rivayetteki *evvelü mâ nezel* ibaresinin başında mukadder bir min edatı bulunduğunu ve dolayısıyla ibaredeki kasdın, "İlk nazil olan ayetlerden biri" (*min evveli mâ nezel*) şeklinde olduğunu ileri sürmüştür.⁹

- 4 Ebû Meysere Amr b. Şûrahbîl el-Hemedânî el-Kûfî, meşhur sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un önde gelen talebelerinden biridir. Hz. Ömer, Ali, Huzeyfe, Selmân, Âişe ve daha birçok sahâbîden hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, Şa'î ve Mesrûk gibi muhaddisler hadis öğrenmiştir. Vâdiaoğulları mescidinde imamlık yapması sebebiyle Vâdiî diye de anılan Ebû Meysere sika bir ravi olarak nitelendirilmiştir. Rivayetleri İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'i dışında *Kütüb-i Sitte*'de nakledilmiştir. Sıffîn savaşına Hz. Ali'nin safında katılan Ebû Meysere hicrî 63 (683) yılında Kûfe'de vefat etmiştir. Abdullah Aydınlı, "Amr b. Şûrahbîl", *DİA*, İstanbul 1991, III. 92.
- 5 İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre ilk nâzil olan vahiy *esteizü bi's-semûl'l-alim* formundaki istiâze ile besmeledir. Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, Beyrut 1999, I. 78.
- 6 Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I. 80.
- 7 Mufassal kelimesi Ulûmu'l-Kur'ân literatüründeki teknik anlam ve kullanımıyla, Kur'an'da Kâf veya Hucurât sûresiyle başlayıp Nâs ile sona eren kısa sûrelerin ortak adını ifade eder. Kendi içinde tıvâl (uzun), evsât (orta) ve kısâr (kısa) diye üç gruba ayrılan bu sûrelerin mufassal diye adlandırılması, birbirinden sık sık besmele ile ayrılması veya bünyesinde mensuh ayetlerin az bulunması gibi sebeplerle açıklanmıştır (Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, I. 199-200). Çeşitli hadislerde "mufassal sûre" tabiri yer almakla birlikte (Mesela bkz. Buhârî, "Ezan" 60, 98, 106; Müslim, "Müsâfirîn" 275-276; Tirmizî, "Salât" 111-113), bu tabirin ilgili hadislerdeki ravilere mi yoksa bizzat Hz. Peygamber veya sahabeye mi ait olduğu meselesi titiz bir araştırmaya muhtaçtır.
- 8 Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 6.
- 9 Suyûtî, *el-İtkân*, I. 80.

Evvellü mâ nezel meselesiyle ilgili üç farklı görüşten ilk ikisi Buhârî ve Müslim ittifakıyla nakledilen rivayetlere dayanmasına rağmen bazı kaynaklarda çoğunluk ulemanın görüş tercihi hususunda birbiriyle çelişen bilgilere yer verilmiştir. Mesela Sa'lebî (ö. 427/1035), “Çoğunluk ulema ilk Kur'an vahyinin Alak sûresi 1-5. ayetler olduğu görüşündedir.” (*ve-alâ hâzâ ekserü'l-ulemâ*) demiş;¹⁰ buna mukabil Zemahşerî (ö. 538/1144), “Müfessirlerin ekseriyetine göre Fatihâ sûresi ilk nazil olan Kur'an vahyidir.” (*ve-ekserü'l-müfessirîne alâ enne'l-fâtihate evvelü mâ nezel*) şeklinde bir bilgi vermiştir.¹¹ Buna karşılık İbn Hacer (ö. 852/1449), “Büyük âlimler (eimme) ilk Kur'an vahyinin Alak sûresi 1-5. ayetler olduğu görüşündedir. Zemahşerî'nin çoğunluğa atfettiği görüşe gelince, ilk Kur'an vahyinin Alak sûresi 1-5. ayetler olduğunu söyleyenlere nispetle bu görüş çok ama çok küçük bir azınlık (*ekallü mine'l-kalîl*) tarafından benimsenmiştir.” demiştir.¹² Diğer bazı müfessirler ise mezkûr görüşlerden hiçbirini çoğunluğa izafe etmemiştir. Mesela Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210) şöyle demiştir: “Müfessirler bu sûrenin (Alak sûresi) ilk nazil olan vahiy olduğunu iddia ettiler; diğerleri ise ilk nazil olan Kur'an vahyinin Fatihâ olduğu, ikinci sırada ise Kalem sûresinin yer aldığı fikrini benimsediler.” (*zeame'l-müfessirüne enne hâzihi's-sûrete evvelü mâ nezele mine'l-kur'ân ve-kâle âharûn el-fâtihatü evvelü mâ nezele sümme sûretü'l-kalem*).¹³

Râzî'nin Alak sûresi 1-5. ayetleri ilk Kur'an vahyi olarak kabul eden müfessirler için “zeame” kelimesini kullanması dikkat çekicidir. Arap dilinde, zannî olan ya da şüphe ve tereddüde kapı aralayan görüş ve düşünceleri ifade için kullanılan za'm/zu'm kelimesinin Türk dilindeki en uygun karşılığı “iddia” olsa gerektir.¹⁴ Bize öyle geliyor ki Râzî evvelü mâ nezel konusundaki iki farklı görüşü aktarırken bilinçli olarak “zeame” kelimesini seçmiş ve bu kelime seçimiyle her iki görüşün de doğru olma ihtimali kadar yanlış olma ihtimaline de dikkat çekmek istemiştir.

10 Ebû İshâk es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut 2004, VI. 496.

11 Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, Beyrut 1977, IV. 270.

12 İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî Şerhü Sahîhi'l-Buhârî*, Riyad 2000, VIII. 912.

13 Ebü Abdillah Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)*, Beyrut 2004, XXXII. 14.

14 Râğib el-İsfahânî (ö. 502/1108[?]) *za'm/zu'm* kelimesini, “Yalan/yanlış olma ihtimaline açık bir görüş serdetmek” (*hikâyetü kavlin yekünü mazinneten li'l-kizb*) şeklinde izah etmiş ve ardından, “Bu yüzdendir ki za'm kelimesi Kur'an'da geçtiği her yerde, savundukları görüşlerin bu kelimeyle ifade edildiği kimseleri (kâfirler/müşrikler) zem makamında kullanılmıştır.” demiştir (Ebü'l-Kâsım Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, İstanbul 1986, s. 312). Buna paralel olarak bazı dilciler za'm/zu'm kelimesini “yalanın örtük ifadesi” (*kinâyetün ani'l-kizb*) diye açıklamış, Hattâbî (ö. 388/998) gibi bazı âlimler ise “za'm/zu'm yalının vasıtası/vesilesidir (*matîyyetü'l-kizb*)” şeklinde bir ifade kullanmıştır. Bkz. Allâme el-Mustafavî, *et-Tahkik fî Kelimâti'l-Kur'ân*, Beyrut 2009, IV. 343.

(1) Alak Sûresinin İlk Üç veya Beş Ayeti

Özellikle müteahhir dönem Ehl-i Sünnet ulemasının kahir ekseriyetince tercih edilen bu görüşün dayanağı, daha önce de belirtildiği gibi Buhârî ve Müslim'in hadis mecmualarında çeşitli varyantlarıyla nakledilen Hz. Âişe rivayetidir. Buhârî'nin Bed'ü'l-vahy bölümünde Yahyâ b. Bükeyr–Leys b. Sa'd-Ukayl b. Hâlid-İbn Şihâb ez-Zührî-Urve b. Zübeyr yoluyla tahrir ettiği rivayette Hz. Peygamber'in ilk Kur'an vahyini alış tecrübesi şöyle anlatılmıştır:

Rasûlullah'ın (sav) yaşadığı ilk vahiy tecrübesi uyku halinde gördüğü sadık rüya (lar) idi. Öyle ki onun gördüğü her rüya sabah aydınlığı gibi açık seçik şekilde tahakkuk ederdi. Derken, Rasûlullah yalnızlık ve inziva halinden hoşlanır oldu. Bu süreçte Hira mağarasında inzivaya çekilir, azığı tükenip eşinin yanına dönünceye değin günler/geceler boyu orada tefekkürle (tehannüs) meşgul olurdu. Sonra eşi Hatice'nin yanına döner, azığını tedarik edip yeniden mağarada inzivaya çekilirdi. Neden sonra, Rasûlullah Hira mağarasında iken ona emr-i hak geldi. Dahası, ona melek geldi ve “Oku!” dedi. Rasûlullah, “Ben okuma bilmem!” diye karşılık verdi.

[Rasûlullah bu esnada yaşananları şöyle anlattı]: Melek beni kavradı ve takatim kesilinceye kadar sıktı. Ardından beni serbest bıraktı ve bir kez daha “Oku!” dedi. Ben yine “Okuma bilmem!” diye karşılık verdim. Melek beni ikinci defa kavrayıp takatim kesilinceye kadar sıktı. Ardından beni serbest bıraktı ve yine “Oku!” dedi. Ben bu defa da, “Okuma bilmem!” diye karşılık verdim. Bunun üzerine melek beni üçüncü kez kavrayıp takatim kesilinceye kadar sıktı. Ardından serbest bıraktı ve “Oku! Yaratan rabbinin adıyla... O rab ki insanı bir kan pıhtısından meydana getirdi. Oku! Senin rabbin çok büyük kerem sahibidir.” (Alak 96/1-3) dedi.

Rasûlullah bu tecrübenin ardından yüreği çarpar halde mağaradan ayrılıp eşi Hatice'nin (ra) yanına geldi. Ardından, “Üzerimi örtün, üzerimi örtün!” dedi. Onun üstünü örttüler; derken korku ve titremesi geçti ve sakinleşti. Ardından Rasûlullah yaşadığı bu tecrübeyi Hatice'ye anlattı ve “Vallahi! Bana bir şey olacak diye korktum” dedi (...)¹⁵

Müslim bu rivayetin bir varyantını Ebû't-Tâhir Ahmed b. Amr-İbn Vehb-Yûnus b. Yezîd-İbn Şihâb ez-Zührî-Urve b. Zübeyr tarikiyle, diğer bir varyantını da Muhammed b. Râfi'-Abdürrezzâk es-San'ânî-Ma'mer b. Râşid-İbn Şihâb ez-Zührî-Urve b. Zübeyr tarikiyle nakletmiştir. Abdürrezzâk ise (ö. 211/827) aynı rivayeti Meğâzî bölümünde Ma'mer b. Râşid, İbn Şihâb ez-Zührî ve Urve b. Zübeyr tarikiyle nakletmiştir.¹⁶ Müslim ve Abdürrezzâk'ın naklettiği rivayetlerde Buhârî rivayetinden farklı olarak Alak sûresi ilk beş ayetin nüzûlünden söz

15 Buhârî, “Bed'ü'l-Vahy”, 3; Müslim, “İman”, 252.

16 Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, Beyrut 2000, V. 216-218.

edilmiştir. Diğer taraftan Buhârî ve Müslim rivayetlerinde Hz. Peygamber'in ilk Kur'an vahyini uyanık halde iken telakki ettiği belirtilmiştir. Buna mukabil Hz. Âişe rivayetinin İbn İshâk (ö. 151/768) ve İbn Hişâm (ö. 218/833) tarafından nakledilen şu varyantında uyku halinden söz edilmiştir:

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Ben uyur halde iken Cibril/Cebrail geldi, "Oku!" dedi. Ben "Ne okuyayım?" diye karşılık verdim. Bunun üzerine Cebrail beni kavrayıp nefesim kesilinceye kadar sıktı. O kadar ki canım çıkacak sandım. Cebrail ikinci defa, "Oku!" dedi. Ben bu defa da, "Ne okuyayım?" diye karşılık verdim. Cebrail beni tekrar nefesim kesilinceye kadar sıktı. O an canım çıkacak sandım. Cebrail üçüncü defa yine "Oku!" dedi. Cebrail'in sıkmasından kurtulmak için, "Ne okuyayım?" diye sordum. Bunun üzerine Cebrail, "Oku! Yaratan rabbinin adıyla... O rab ki insanı kan pıhtısından meydana getirdi. Oku! Rabbin çok büyük kerem sahibidir. O rab ki kalemle öğretti; dahası insana bilmediği şeyleri öğretti" (Alak 1-5) ayetlerini okudu. Ayetleri okuyup bitirince yanımdan ayrılıp gitti. Ben de uykudan uyandım ve o ayetler sanki bir kitap/kitabe (yazılı metin) gibi kalbime/zihnime nakşedilmişti.¹⁷

Hz. Peygamber, diğer bazı rivayetlere göre hem uyku halinde iken Cebrail'in geldiğini hem de cennet ipeğinden mamul olan ve üzerinde yazılı bir metin bulunan bir yaygı getirip kendisine "Oku!" diye hitap edildiğini bildirmiştir. Hz. Âişe rivayetinde ilk Kur'an vahyinin Hz. Peygamber uyanık halde iken geldiğinin belirtilmesi, diğer bazı rivayetlerde ise uyku halinden söz edilmesi bir tearuz olarak değerlendirilebilir. Ne var ki İbn Seyyidinnâs'a (ö. 734/1334) göre burada tearuz söz konusu değildir. Çünkü Cebrail'in Hz. Peygamber hem uyanık hem de uykuda iken gelmiş olması mümkündür. Dahası, Cebrail'in Hz. Peygamber uyku halinde iken gelişi, uyanık haldeki gelişine hazırlık mesabesindedir.¹⁸

17 Bu rivayetinin devamında Hz. Peygamber'in kendi durumuyla ilgili birtakım endişelere kapıldığından, "Acaba ben şair veya mecnun mu oluyorum?" diye düşünmeye başladığından, Kureyş'in kendisi hakkında böyle ithamlarda bulunması hâlinde buna dayanamayacağından, şair veya mecnun diye anılmaktansa kendisini bir kayalıktan aşağı atıp hayatına son vermenin çok daha hayırlı olacağından söz eden bir pasaj yer almaktadır. Bu pasajın devamında, zihninden bu düşünceleri geçirdiği sırada Hz. Peygamber'in gökten bir ses işittiği, başını yukarı çevirdiğinde Cebrail'i insan sûretinde gördüğü ve tam bu esnada Cebrail'in, "Ey Muhammed! Sen Allah'ın elçisisin. Ben de Cebrail'im" dediği, bütün bunlar olup biterken bulunduğu yere adeta çakılıp kaldığı, gözünü semadan başka bir yere çeviremediği, nereye baksa Cebrail'i gördüğü gibi olaylar anlatılmaktadır. Daha sonraki bölümlerde ise Hz. Peygamber'in bu hadiseyi Hz. Hatice'ye anlattığı, ardından Hz. Hatice ile Varaka'nın yanına gittiği yolunda bilgiler aktarılmaktadır. Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Beyrut 2004, I. 167-170; Ebû Muhammed İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sekkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfîz eş-Şelebî, Beyrut 2004, I. 188-192. Bu rivayet bazı farklılıklarla Taberî (ö. 310/923) tarafından da nakledilmiştir. Bkz. Ebû Ca'fer et-Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mülûk*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl, Kahire trs., II. 300-301.

18 Cemâlüddîn Ebû Abdillâh İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Şârika 2006, I. 170.

İbn Akîle'nin (ö. 1150/1737), "Bunu sadece el-Kâzerûnî'nin siretle ilgili esesinde gördüm" dediği başka bir rivayette Cebrail'in Hz. Peygamber'e ilk kez gelişi çok çarpıcı bir tasvirle anlatılmıştır. Şöyle ki Cebrail Hz. Peygamber'e arka tarafından gelmiş ve ayağıyla onu dürmüştür. Bunun üzerine Hz. Peygamber yattığı yerden doğrulup oturmuş, ardından sağına soluna bakmış, fakat kimseyi görememiştir. Derken, Cebrail bir kez daha ayağıyla dürtüp, "Kalk, ey Muhammed!" diye seslenmiştir. Hz. Peygamber tam o esnada bir de ne görsün, adamın biri önu sıra yürüyor, kendisi de onu takip ediyor. Derken, Cebrail Safa kapısından çıkmış, Safa ile Merve arasında iken bütün yeryüzünü ayağının altına almış, başı göğe uzanmış, iki kanadı ise doğudan batıya bütün dünyayı kaplamıştır. Bu sırada Hz. Peygamber Cebrail'in yemyeşil kanatları üzerinde, kırmızı yakuttan mamul olan geniş bir yaygı bulunduğunu fark etmiş ve yaygının üzerinde "lâ ilâhe illallah muhammedün rasûlullah" ibaresi yazılı imiş... Diğer bazı rivayetlerde ise Cebrail'in Hz. Peygamber'e ilk gelişinde iki kadının altında cennet örtülerinden bir örtü ile geldiği, o örtüyle Hz. Peygamber'i örttüğü, sonra birkaç kez "Oku!" deyip Alak sûresinin ilk beş ayetini okuduğu, daha sonra ayağıyla toprağı eşeleyip su çıkardığı, o suyla abdest alıp namaz kıldığı ve bu vesileyle abdest ve namazı Hz. Peygamber'e de öğrettiği belirtilmiştir.¹⁹

Bütün bunların dışında, Cebrail'in ilk gelişinde Hz. Hatice'den söz ettiğini bildiren rivayetler de mevcuttur. Ezrâkî'nin (ö. 250/864) *Ahbâru Mekke*'sinde yer alan bir rivayete göre Hz. Hatice Hira mağarasında bulunan Hz. Peygamber'e azık getirmek için yola çıkar. O sırada Cebrail Hz. Peygamber'in yanına gelir ve şöyle der: "Ey Muhammed! İşte Hatice yanında azıkla birlikte senin yanına geliyor. Allah sana "Hatice'ye benim selamımı söyle" diye emrediyor ve yine onu cennet köşküyü müjdelemeni istiyor. O cennet ki orada ne kargaşa ve huzursuzluk ne de yorgunluk vardır". Hz. Hatice mağaraya gelince Hz. Peygamber, "Ey Hatice! Cebrail bana geldi. Allah sana selam söyledi ve yine sana cennette köşk müjdesi verdi." der. Hatice de, "Allah selamdır. Selam Allah'tandır. Cebrail'e de selam olsun" diye karşılık verir."²⁰

19 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, I. 171-172.

20 Ebü'l-Velid Muhammed el-Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, Beyrut 2003, II. 818. Hz. Peygamber'in ilk vahiy tecrübesinde gördüğü varlığın gerçekten melek olup olmadığı hususunda ilginç ifadeler içeren bir rivayeti de kısaca zikretmek gerekir. Okurken, "Ağlasak mı gülssek mi" diye düşünmekten kendimizi alamadığımız bu rivayeteki ifadelerle göre Rasûlullah Hz. Hatice'nin yanında iken Cebrail gelir. Bunun üzerine Rasûlullah, "Ey Hatice! İşte bu Cebrail, bana geldi" der. Hz. Hatice de, "Peki, şu anda onu görüyor musun" diye sorar. Rasûlullah, "Evet, görüyorum" diye cevap verir. Daha sonra Rasûlullah Hz. Hatice'nin sağ ve sol tarafına, hatta kucığına oturur ve her defasında da Cebrail'i görür. Ta ki Hz. Hatice başörtüsünü çıkarır ve Rasûlullah'a, "Peki, şimdi de onu görüyor musun?" diye sorar. Rasûlullah, "Hayır" diye karşılık verir. Bunun üzerine Hz. Hatice, "Sana gelen o varlık şeytan değil melektir." der. Bkz. İbn İshâk, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, s. 177-178.

Görüldüğü gibi ilk vahiy tecrübesinin nasıl gerçekleştiği hususunda rivayetler oldukça farklı ve zengin bir muhtevaya sahiptir. Ancak sonuçta Alak sûresinin ilk üç veya beş ayetinin ilk Kur'an vahiy olduğu noktasında pek çok rivayet birleşmektedir. Yeri gelmişken belirtelim ki Şif kaynaklarda da hâkim görüş bu istikamettedir. Mesela Küleynî'nin (ö. 329/941) Câ'fer es-Sâdık'tan (ö. 148/765) naklettiğine göre Hz. Peygamber'e gelen ilk Kur'an vahiy besmele ve Alak sûresinin ilk ayetleridir.²¹ Buna paralel olarak Ebû Cafer et-Tûsî (ö. 460/1067), "Müfessirlerin çoğu bu görüştedir" demiş,²² Tabersî (ö. 548/1154) de, "Müfessirlerin çoğuna göre ilk nazil olan ayetler Alak sûresinin ilk beş ayetidir" şeklinde bir bilgi vermiştir.²³ Nasır Mekârim eş-Şîrâzî gibi bazı çağdaş Şif müfessirler ise Alak sûresi ilk beş ayetin ilk nazil olan ayetler olduğu noktasında müfessirlerin icmandan söz etmiştir.²⁴

Özetle, Alak sûresi 1-5. ayetler hususunda Şif kaynaklarda da Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen Hz. Âişe rivayetine benzer rivayetler zikredilmiştir. Fakat bu rivayetler Hz. Âişe'den değil İbn Abbas, Muhammed Bâkır, Ca'fer es-Sâdık gibi isimlerden nakledilmiştir.²⁵ Bununla birlikte Ebû Ca'fer et-Tûsî gibi bazı Şif müfessirler evvelü mâ nezel rivayetinin Hz. Âişe'den menkul olduğuna da işaret etmişlerdir.²⁶

(2) Müddessir Sûresinin İlk Ayetleri

Buhârî ve Müslim'in Yâhya b. Ebî Kesîr'den naklettikleri rivayetteki ifadeler göre Hz. Peygamber'e nazil olan ilk Kur'an vahiy Müddessir sûresinin ilk üç ayetidir. Bu rivayetin bir varyantındaki ifadeler şöyledir: Yahya b. Ebî Kesîr, "Ebû Seleme b. Abdîrahmân'a ilk nazil olan Kur'an vahiy hakkında sordum" dedi. O da, *yâ eyyühe'l-müddessir* diye cevap verdi. Bunun üzerine, "Ama [insanlar] ilk Kur'an vahyinin Alak sûresinin ilk ayetleri olduğunu söylüyor" dedim. Ebû Seleme de şöyle karşılık verdi: "Ben Câbir b. Abdillâh'a sordum ve bu arada tıpkı senin bana söylediğin gibi, "İlk nazil olan Kur'an vahiy Alak sûresinin ilk ayetleri değil mi?" dedim. Câbir de, "Ben sana Rasûlullah'ın bize söylediğini söylüyorum" dedi ve ekledi: "Rasûlullah bana şunları anlattı: Hira mağarasında idim, orada tefekkürle meşguliyetimi tamamladıktan sonra dağdan aşağıya

21 Ebû Ca'fer el-Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi (Mevsûatü'l-Kütübi'l-Erbe'a içinde)*, Beyrut 2008, II. 654.

22 Ebû Ca'fer Muhammed et-Tûsî, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut trs., X. 378.

23 Ebû Ali el-Fadl b. Hasen et-Tabersî, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut 1997, X. 317.

24 Nasır Mekârim eş-Şîrâzî, *el-Emsel fî Tefsîri Kitâbillâhi'l-Münzel*, Beyrut 2007, XV. 414.

25 Ebû'l-Hasen Ali b. İbrahim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, Beyrut 1991, II. 430; Abdualî b. Cum'a el-Huveyzî, *Tefsîru Nûri's-Sekaleyn*, Beyrut 2001, VIII. 241-242; Feyz-i Kâşânî, *Tefsîru's-Sâfi*, Beyrut 2008, III. 560; Seyyid Hâşim el-Bahrânî, *el-Burhân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut 2008, I. 59, X. 190.

26 Tûsî, *et-Tibyân*, X. 378.

indim. Vadide bulunduğum sırada [bana] nida edildi. Dört bir tarafıma baktım, fakat hiçbir şey göremedim. Ardından başımı kaldırıp göğe baktım, orada bir şey gördüm. Hemen Hatice'nin yanına geldim ve "Üzerimi örtün, üzerime soğuk su serpin" dedim. İşte bu sırada *yâ eyyühe'l-müddessir kum fe-enzir ve rabbeke fe-kebbir* [Müddessir 74/1-3] ayetleri nazil oldu."²⁷

Bu rivayetin bir diğer varyantında da şu ifadelere yer verilmiştir: Yahya dedi ki: "Ebû Seleme'ye, 'İlk defa hangi ayetler nazil oldu?' diye sordum. O, *yâ eyyühe'l-müddessir* diye cevap verdi. Bunun üzerine, "Ama bana ilk Kur'an vahyinin *ikra'bismi rabbikellezî halak* olduğu söylenmişti" dedim. Bu defa Ebû Seleme şöyle dedi: "Ben Câbir b. Abdillâh'a, 'İlk Kur'an vahyi nedir?' diye sordum; o da, *yâ eyyühe'l-müddessir* diye cevap verdi. Bunun üzerine, "Ama bana ilk nazil olan ayetlerin *ikra'bismi rabbikellezî halak* olduğu söylenmişti" dedim. Bunun üzerine Câbir, "Ben sana Rasûlullah'ın söylediğini söylüyorum" diye karşılık verdi ve ekledi: [Vaktiyle] Rasûlullah bana şunları söylemişti: "Hira mağarasında idim; orada tefekkürle meşguliyetimi tamamladıktan sonra dağdan aşağıya indim. Vadide bulunduğum sırada [bana] nida edildi. Dört bir tarafıma baktım; tam o esnada bir de ne göreyim, o [melek] gökle yer arasındaki bir tahtın üzerinde oturuyor. Bu hadisenin ardından derhal Hatice'nin yanına geldim ve "Üzerimi örtün; üzerime soğuk su serpin" dedim. İşte o sırada bana *yâ eyyühe'l-müddessir kum fe-enzir ve rabbeke fe-kebbir* ayetleri nazil oldu."²⁸

Görüldüğü gibi bu iki rivayete göre ilk nazil olan Kur'an vahyi Müddessir sûresinin 1-3. ayetleridir. Ancak aynı rivayetin diğer bazı varyantlarında bu ayetlerin nüzûlü fetret-i vahy (vahyin kesilmesi) hadisesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede ya Hz. Âişe'den gelen ve ilk Kur'an vahyinin Alak sûresinin ilk ayetleri olduğu bilgisini içeren meşhur rivayetin sonuna, "Sonra bir süre vahiy kesildi" (*ve-fetere'l-vahyü fetreten*) cümlesi eklenmiş ve ardından Câbir rivayeti nakledilmiş²⁹ ya da Ebû Seleme ve Câbir rivayetlerine *ve-hüve yuhaddisü an fetreti'l-vahy* (o, vahyin kesilmesi hakkında konuşuyordu) şeklinde bir ara cümle ilave edilmiştir. Ancak bu ara cümledeki "hüve" zamiri bir rivayette Hz. Peygamber'e, diğer bir rivayette Câbir'e atfen zikredilmiştir. Mesela, Buhârî'nin Yahyâ b. Bükeyr'den naklettiği rivayete göre Câbir b. Abdillâh, "Rasûlullah'ı işittim ki -o sırada Rasûlullah fetret-i vahiy hakkında konuşuyordu" (*semi'tü'n-nebiyye ve hüve yuhaddisü an fetreti'l-vahy*) veya "Rasûlullah -ki o esnada fetret-i vahiy hakkında konuşuyordu- şöyle buyurdu" (*kâle rasûlullah ve hüve yuhaddisü an fetreti'l-vahy*) demiştir.³⁰ Buna mukabil yine Buhârî'nin naklettiği İbn Şihâb rivayetinde Ebû Seleme'nin, "Câbir b. Abdillâh şöyle dedi -ki o fetret-i

27 Buhârî, "Tefsir" 74/1.

28 Buhârî, Tefsir" 74/3.

29 Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy" 3; "Tefsir" 96/1.

30 Buhârî, "Tefsir", 74/4.

vahiy hakkında konuşuyordu-...” (*enne câbirebne abdillahi'l-ensârî kâle ve-hüve yühaddisü an fetreti'l-vahy*) ifadesine yer verilmiştir.³¹

İbn Hacer bu son rivayetin muallâk formunda olmasıyla ilgili muhtemel bir itirazı, “Hadis her ne kadar talik şeklinde/suretinde olsa da aslında öyle değildir. Kim bu hadisi muallâk olarak değerlendirirse hata etmiş olur” diye bertaraf etmeye çalışmış, bu arada “Yahya b. Ebî Kesîr rivayeti, ilk defa Alak sûresinin başındaki ayetlerin vahyedildiği, Müddessir sûresinin başındaki ayetlerin nüzûl itibarıyla Alak 96/1-3. ayetlerden sonra geldiği bilgisine ters düşmesi hasebiyle bu konu müşkillik arzeder ve hatta birileri çıkıp söz konusu rivayete istinaden ilk Kur’an vahyinin Müddessir sûresinin başındaki ayetler olduğu hususunda kesin konuşabilir” tarzındaki ifadelerin ardından, “Hâlbuki İbn Şihâb ez-Zühri’den gelen ve Câbir b. Abdillâh’a atfen, “O, fetret-i vahiy hakkında konuşuyordu” ifadesini içeren rivayet –ki sahih rivayet de budur- söz konusu işkâli ortadan kaldırmıştır” diyerek meseleyi kendince hall ü fasl etmiştir.³²

(3) Fatihâ Sûresi

Beyhakî, Sa’lebî, Vâhidî gibi muhaddis ve müfessirler ile İbn İshâk ve Belâzûrî (ö. 279/892) gibi siyer-meğazi ve nesep âlimlerince nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber’e nazil olan ilk Kur’an vahyi Fatihâ sûresidir. Mürsel olarak nakledilen, senedindeki ricalin sika olduğu belirtilen bu rivayet şöyledir:

Rasûlullah eşi Hatice’ye, “Ben inziva halinde iken bir ses işittim. “Vallahi, bunun [kötü bir] iş olmasından korktum” dedi. Hatice, “Allah korusun. [Korkma,] Allah senin başına kötülük getirmez. Çünkü sen emaneti sahibine teslim eden, akrabalık hukukunu gözeten ve hep doğru söz söyleyen bir kimsesin” diye karşılık verdi. Derken, Hatice, Rasûlullah’ın bulunmadığı bir sırada yanına gelen Ebû Bekr’e bu hadiseyi anlattı ve “Ey Atîk! Muhammed ile birlikte Varaka’ya gidin.” dedi. Rasûlullah içeri girince Ebû Bekr onun elini tuttu; ardından, “Haydi, Varaka’ya gidip görüşelim” dedi. Bu arada Rasûlullah, “Sana bu meseleyi kim anlattı?” diye sordu. Ebû Bekr, “Hatice” diye cevap verdi. Sonra Varaka’ya gittiler ve olup biteni anlattılar. Rasûlullah “Ben inziva halinde iken arkamdan

31 Buhârî, “Bed’ü’l-Vahy”, 3.

32 İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, I. 38. İbn Hacer’in işkâl konusu olan rivayetle ilgili bir diğer yorumuna göre bu rivayetin ravisi olan Yahyâ b. Ebî Kesîr ile hocası ilk Kur’an vahyiyle ilgili olarak Cebraîl’in Hira’da gelip Alak sûresinin ilk ayetlerini indirdiği bilgisine ve Hz. Âişe hadisindeki sair muhtevaya muttali olmamış, dolayısıyla meselenin bu boyutunu atlamışlardır. Yahut bu rivayette bahsi geçen Hira mağarasında inzivaya çekilme hadisesi, ilk vahyin geldiği Ramazan ayında değil başka bir ayda gerçekleşmiştir (Bkz. İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, VIII. 865). İbn Hacer Duhâ sûresinin de bir süre vahiy kesildikten sonra nazil olduğu yönündeki rivayetlere de dikkat çekmiş ve “Fetretten sonra nazil olan ilk sûre Müddessir mi yoksa Duhâ mı?” şeklindeki muhtemel bir istifhamı, “Duhâ sûresine sebep-i nüzûl teşkil eden fetret-i vahiy, Müddessir sûresiyle ilgili fetretten farklıdır.” ifadesiyle gidermeye çalışmıştır. İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, VIII. 907.

‘Ey Muhammed! Ey Muhammed!’ diye bir ses duydum. Bundan dolayı korkup kaçtım” diye anlattı. Bunun üzerine Varaka, “[Eğer böyle bir hadiseyle tekrar karşılaşsan, böyle davranma. Sana o ses geldiğinde, dur ve ne söylendiğine kulak ver. Daha sonra bana gel ve anlat.” dedi. Zaman sonra Rasûlullah yalnız olduğu bir esnada, kendisine şöyle seslenildiğini işitti: “Ey Muhammed! De ki: Bismillâhırrahmânırrahîm. Elhamdülillahi rabbi'l-âlemin er-rahmâni'r-rahîm... veleddâllîn.”³³

Fatiha sûresiyle ilgili başka bir rivayet Übey b. Ka'b'tan nakledilmiştir. Sahih olduğu belirtilen bu rivayete göre Hz. Peygamber, “Fatiha ilk nazil olan Kur'an vahyidir” (*evvelü mâ nezele mine'l-kur'ân*) demiştir.³⁴ Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin de “İlkin Fatiha sûresi nazil oldu” dediği kaydedilmiştir. Bunun yanında İbn Abbas'tan gelen bir haberde, Hz. Peygamber'in Mekke'de tebliğ faaliyetine başlayıp besmele ve Fatiha'yı okuyunca, Kureys'in “Allah ağzını kırsın [ağzın kırıl-sın, inşaallah]” diye beddua ettikleri bildirilmiştir.³⁵ Zemahşerî ise Alak sûresinin tefsirine girişte, “Müfessirlerin çoğunluğuna göre ilk nazil olan vahiy Fatiha sûresidir” demiştir.³⁶ Bazı Şîî kaynaklarda da Fatiha sûresinin ilk nazil olan ayetler olduğu yönünde bilgilere yer verilmiştir. Tabersî'nin Saîd b. el-Müseyyib ve Hz. Ali'den naklettiği bir rivayette, Hz. Peygamber Mekke döneminde nazil olan ilk vahyin Fatiha sûresi olduğunu söylemiştir.³⁷

Üç Farklı Görüşün Telifi

Evvelü mâ nezel meselesiyle ilgili üç görüşten ilk ikisinin Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen rivayetlere dayanması, gerek kaynak gerek sıhhat itibariyle aynı değere sahip olan iki farklı görüşün birbiriyle çatışmasına yol açmıştır. Bu durum zorunlu olarak Alak ve Müddessir sûrelerinin ilk ayetleriyle ilgili iki görüş arasında telif ihtiyacını doğurmuştur. Suyûtî, Hz. Âişe ile Câbir b. Abdullah'tan gelen iki rivayetin birkaç şekilde telif edilebileceğini söylemiştir: **(1)** Câbir b. Abdullah'a, “İlk inen Kur'an ayetleri hangisidir?” diye sorulan soru, tam veya bütün hâlinde vahyedilen ilk sûreye dairdir. Dolayısıyla Câbir'in bu soruya verdiği cevap Alak sûresinin tamamı nazil olmadan önce bir bütün halinde inen ilk

33 Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi'ş-Şerî'a*, Beyrut 1988, II. 158. Ayrıca bkz. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, VI. 498-499; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Vâhidî, *el-Vasît fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, nşr: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavviz, Beyrut 1994, I. 58; İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I. 176-177; Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, nşr. Muhammed Hamidullah, Kahire 1959, I. 105-106.

34 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, I. 20.

35 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, I. 19; VI. 498.

36 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV. 766.

37 Muhammed Hâdî Ma'rîfet, *et-Temhid fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kum 2011, I. 158.

sûrenin Müddesir sûresi olduğunu belirtmeye yöneliktir. (2) Câbir'in ilk nazil olan ayetlerle ilgili ifadesindeki maksat, mutlak anlamda öncelik (evveliyet) değil fetret-i vahiyden sonrasına mahsus bir önceliktir. (3) Câbir rivayetinde sözü edilen öncelik (evveliyet) inzâr emrine mahsustur. Bazıları bu hususu, "Alak sûresi 1-5. ayetler nübüvvet bağlamında, Müddesir sûresi 1-3. ayetler ise risalet bağlamında ilk nazil olan Kur'an vahiyleridir" diye ifade etmişlerdir. (4) Câbir rivayetinde sözü edilen öncelikten maksat, vahyin nüzûlünden önce vuku bulan bir hadise üzerine gelen ilk ayetlerdir. Nitekim Müddesir sûresinin ilk ayetleri, Hz. Peygamber'in Hira'da yaşadığı ilk vahiy tecrübesinden duyduğu korku üzerine eve gelip örtüye bürünmesi üzerine nazil olmuştur. Alak sûresinin ilk ayetleri ise herhangi bir nüzûl sebebi olmaksızın doğrudan doğruya (ibtidâen) nazil olmuştur. (5) Câbir, "Müddesir sûresi ilk nazil olan Kur'an vahiyidir" derken, bunu Hz. Peygamber'den naklettiği rivayetten hareketle değil kendi içtihadıyla söylemiştir. Bu yüzden, ilk Kur'an vahyinin Alak sûresinin başındaki ayetler olduğu bilgisini içeren Hz. Âişe rivayetinin Câbir b. Abdillâh rivayetine mukaddem kılınması gerekir.³⁸

Nevevî (ö. 676/1277) bu konuda bir adım daha ileri giderek Hz. Âişe hadisindeki bilginin mutlak doğru olduğunu söylemiş, bu arada ilk olarak *yâ eyyühe'l-müddesir* ve devamındaki birkaç ayetin nazil olduğuna ilişkin görüşü zayıf, hatta batıl diye nitelendirmiştir. Müddesir sûresinin başındaki ayetlerin evvelü mâ nezel olması, Nevevî'ye göre de fetret-i vahiyden sonraki evveliyete mütealliktir. Bunun delili ise Müslim'in İbn Şihâb ez-Zührî-Ebû Seleme b. Abdîrahmân tarikîyle Câbir b. Abdillâh'tan naklettiği rivayetteki *kâle rasûlullâhi ve hüve yühaddisü an fetreti'l-vahy* ifadesidir. Çünkü bu ifade Hz. Peygamber'in "Bana ilk olarak Müddesir sûresindeki ayetler nazil oldu" sözünün vahyin kesilmesinden sonraki ilk nüzûlle ilgili olduğunu gösterir. Hâsılı, "Gerçekte mutlak olarak ilk inen ayetler Alak sûresinin başındaki ayetlerdir. Fetret-i vahiyden sonra ilk nazil olan Kur'an vahyi ise Müddesir sûresinin ilk ayetleridir. Kimi müfessirlerin, 'İlkin Fatîha sûresi nazil oldu' görüşüne gelince, bu görüş tamamen batıldır. Vallâhu a'lem."³⁹

Bu izahat modern dönem Sünnî âlim ve araştırmacılar nezdinde de genel kabul görmüştür. Mesela Zürcânî, Müslim'in İbn Şihâb ez-Zührî-Ebû Seleme b. Abdîrahmân tarikîyle naklettiği rivayetteki *kâle rasûlullâhi ve hüve yühaddisü an fetreti'l-vahy* ifadesine atıfla şunları söylemiştir: "Câbir ilkin Müddesir sûresinin başındaki ayetlerin nazil olduğu hususunda Hz. Peygamber'den -ki o fetret-i vahiyden söz etmektedir- işittiği bilgiyi esas almıştır. Anlaşılan o ki Câbir Hz. Peygamber'in fetretten önce gelen vahiy ile ilgili söylediklerini duymamış,

38 Suyûtî, *el-İtkân*, I. 78-79. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, VIII. 865.

39 Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, *Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî (el-Minhâc fi Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc)*, Beyrut trs., II. 207.

hâliyle fetret öncesinde meleğin Hira mağarasında Rasûlullah'a gelip -Hz. Âişe rivayetinde belirtildiği üzere- Alak sûresi 1-5. ayetleri indirdiği bilgisine muttali olmamıştır. Bu yüzden de Müddessir sûresinin ilk ayetlerinden önce hiçbir ayet nazil olmadığı yönünde bir içtihadta bulunmuş, fakat bu içtihadında yanılmıştır. Alak sûresinin ilk ayetleriyle ilgili deliller Câbir'in bu konudaki içtihadında yanıldığını ortaya koyar niteliktedir. Bilindiği üzere nas içtihadında mukaddemdir. Yine bilindiği üzere delil ihtimallere açık olduğunda bu tür bir delille istidlal sakıt olur. Şu halde Müddessir sûresiyle ilgili görüş geçersiz olur; Alak sûresi 1-5. ayetlerle ilgili ilk görüş sübut bulur.⁴⁰

Sonuç olarak, Ehl-i Sünnet ulemasının üç farklı görüşle ilgili genel değerlendirmesi şu şekilde özetlenebilir: **(1)** Mutlak manada ilk nazil olan Kur'an vahyi Alak sûresi 1-5. ayetlerdir. **(2)** Müddessir sûresinin ilk ayetleri fetret-i vahiyden sonraki dönemde ilk olma özelliğine sahiptir. **(3)** Fatiha ise bir bütün halinde nazil olan ilk sûredir.

Çağdaş Şîf araştırmacıların görüşleri de bu istikamettedir. Muhammed Hâdî Marifet'in değerlendirmesine göre evvelü ma nezel konusundaki üç farklı görüş arasında esasa müteallik bir tenakuz yoktur. Bu sebeple, söz konusu görüşler pekâlâ telif edilebilir. Şöyle ki Alak sûresinin ilk üç veya beş ayeti Hz. Peygamber'in nübüvvetini müjdelemek için nazil olmuştur. Bundan bir süre sonra yine aynı çerçevede Müddessir sûresinin ilk ayetleri nazil olmuştur. Fatiha ise ilk tam sûre olarak nazil olmuştur.⁴¹

Bütün bu görüşlerin ardından şunu belirtmek gerekir ki Hz. Âişe'den gelen ve Buhârî tarafından nakledilen farklı bir rivayet, mutlak manada ilk nazil olan vahyin Alak sûresinin ilk ayetleri olduğuna ilişkin hâkim görüşü tartışılır hale getirmektedir. Çünkü bu rivayette Hz. Peygamber'e ilk olarak cennet ve cehennemle ilgili ayetler içeren bir mufassal sûrenin vahyedildiği belirtilmektedir.⁴² Rivayetin zahiri, İbn Hacer'in de ifade ettiği gibi, ilk nazil olan Kur'an vahyinin Alak sûresi 1-5. ayetler olduğunu bildiren Hz. Âişe hadisine ters düşmektedir. Her iki rivayet de Buhârî tarafından nakledildiği için, sübut açısından birini diğerine tercih etmek zor görünmekte, bu yüzden de "mufassal sûre" tabirinin geçtiği rivayetteki evvelü mâ nezele ibaresinin başına -daha önce de zikri geçtiği üzere-, bir min edatı takdir etmek ve böylece ibareye "ilk nazil olan sûrelerden biri" manası yüklemek gerekmektedir. Nitekim İbn Hacer de problemi bu yolla çözmeyi yeğlemiş, bunun yanında söz konusu mufassal sûrenin Müddessir sûresi olma ihtimalinden de söz etmiştir.⁴³

40 Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, Beyrut 2005, I. 95.

41 Ma'rifet, *et-Temhîd*, I. 159.

42 Buhârî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 6.

43 İbn Hacer, *Fethü'l-Bâri*, IX. 51. Ayrıca bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, I. 80.

Görüş Tercihinde Sahihlik Ölçütü

Buraya kadar aktarılan bilgilerden anlaşılması olacağı üzere, ilk nazil olan Kur'an vahyiyle ilgili üç farklı görüşten hangisinin daha sahih ve sağlam olduğu hususunda rivayet ve sübut ölçütü esas alınmıştır. Bu ölçüt çerçevesinde Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen rivayetlere dayalı iki görüş Fatiha sûresiyle ilgili görüşe tercih edilmiştir. Zira Fatiha sûresiyle ilgili görüşün rivayet delili hem Buhârî ve Müslim'in hadis mecmualarında kaydedilmemiş, hem de mürsel olarak nakledilmiştir. Haliyle bu rivayet Alak ve Müddessir sûreleriyle ilgili rivayetler karşısında ihticaca elverişli görülmemiş; ancak büsbütün heder de edilmemiş, Mecelle'deki "kelamin i'mali ihmalinden evladır" kuralını hatırlatan bir şekilde, "Fatiha bir bütün halinde ilk nazil olan sûredir" te'viliyle değerlendirme yoluna gidilmiştir.

Zürkânî bu konuyla ilgili olarak, "Fatiha sûresiyle ilgili hadis, senedindeki sahâbî ravinin düşmesi sebebiyle mürseldir. Bu yüzden bed'ü'l-vahiy konusunda Hz. Âişe hadisi ile muaraza edecek kuvvette değildir. Çünkü Hz. Âişe hadisi Hz. Peygamber'e dayanması hasebiyle merfudur. Sonuçta Fatiha sûresinin ilk Kur'an vahyi olduğuna ilişkin görüş batıl olur, Alak sûresiyle ilgili ilk görüş sübut bulur."⁴⁴ demiştir. Hâlbuki Hz. Âişe rivayeti de mürseldir (sahabe mürseli). Nitekim Nevevî, "Hz. Âişe hadisi bir sahabe mürselidir. Çünkü Hz. Âişe ilk vahiy tecrübesine bizzat tanıklık etmiş değildir. Bilakis bu hadiseyi ya Rasûlullah'tan veya bir sahabîden işitmiştir." demiş, ama bunun ardından da, "Biz sahabe mürselinin Ebû İshak el-İsferâyînî hariç diğer bütün ulema nezdinde hüccet olduğunu ortaya koymuştuk." ifadesini eklemiştir.⁴⁵ Sahabe mürselinin makbul ve hüccet kabul edilmesinin temel gerekçesi, sahabenin topyekûn udûl/adil sayılmasıyla ilgilidir. Ebû İshak el-İsferâyînî (ö. 418/1027) gibi bazı âlimlerin sahabe mürselini hüccet saymamaları ise, "sahabeyi topyekûn udûl kabul etmediklerinden değil, sahabenin söz konusu hadisleri tâbiûndan veya sahâbî olduğu sabit olmayan kişilerden almış olmaları ihtimalinden dolayıdır" şeklinde izah edilmiştir.⁴⁶ İçlerinde Nevevî ve İbn Hacer gibi meşhur isimlerin de yer aldığı hadisçilerin çoğu, "isnadında, sahâbî olan ravisi veya diğer ravilerinden biri zikredilmeyen hadis" şeklinde tanımlanan mürsel rivayetleri hüccet saymaya pek sıcak bakmazken, topyekûn udûl oldukları kabulünden hareketle sahabe mürselini makbul ve hüccet kabul etmeleri ciddi şekilde tartışılması gereken bir meseledir. Ancak burada şu kadarını söyleyelim ki sahabe mürseliyle ilgili hâkim anlayış, en azından bize göre hadis usûlündeki zayıf halkalardan biridir.

44 Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I. 96.

45 Nevevî, *el-Minhâc*, II. 197.

46 Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Ankara 1985, s. 92.

Hadis usûlüyle ilgili bu kısa istitrattan sonra, Hz. Âişe rivayetinin râcih kabul edilmesiyle ilgili bir değerlendirme yapmak gerekirse, evvelü mâ nezel konusunda Câbir rivayetinin ikinci sıraya yerleştirilmesine gerekçe kılınan *ve hüve yühad-disü an fetreti 'l-vahy* ibaresi çok büyük ihtimalle bir idraktır. Bu ara cümlelerin ravi tasarrufuyla metne dâhil edildiğinin göstergesi ise “hüve” zamirinin bir rivayette Hz. Peygamber’e, diğer bir rivayette Câbir b. Abdillâh’a raci kılınmasıdır. Bize öyle geliyor ki Câbir rivayetine böyle bir anahtar cümlelerin dâhil edilmesi, evvelü mâ nezel konusunda Alak sûresiyle ilgili rivayetin tercihe şayan görülmesidir.⁴⁷ Câbir rivayetine böyle bir ara/anahtar cümle eklenmediği takdirde, bu rivayetin racih, Hz. Âişe rivayetinin mercuh kabul edilmesi gerekecektir. Çünkü Hz. Âişe ilgili rivayette bizzat yaşayıp görmediği bir olayı nakletmekte, diğer rivayette ise Câbir’in, “Ben size Rasûlullah’tan işittiklerimi söylüyorum” şeklinde bir ifadesi geçmektedir. İşte tam bu noktada, Câbir rivayetine, “Rasûlullah fetret-i vahiy hakkında konuşuyordu” gibi anahtar bir cümle eklemek ve böylece düğümü çözmek gerekmektedir. Peki, böyle bir cümle niçin Hz. Âişe rivayetine değil de Câbir rivayetine eklenmiştir? Bunun kuvvetle muhtemel sebebi, Hz. Âişe rivayetindeki muhtevanın daha çarpıcı/dramatik bulunmasıdır. Çünkü rivayeteki anlatıma göre Hz. Peygamber ilk Kur’an vahyini alırken Cebrail’le fiziki temas gibi olağanüstü bir tecrübe (hissî mucize) yaşamıştır. Hâlbuki Müddessir sûresinin ilk ayetleriyle ilgili Câbir b. Abdillâh rivayetlerinde bu denli müthiş ve olağanüstü tecrübenin zikri geçmemekte, en fazla Rasûlullah’ın başını kaldırıp yukarı baktığında kendisini ürküten bir varlık gördüğünden söz edilmektedir.⁴⁸

47 Söz konusu cümlelerin ravilerden birine ait olma ihtimalinin yanında bir müstensihne ait olma ihtimali de söz konusudur. Çünkü hadis tarihinde bir hadisin/haberinin aslı metnine müstensih ifadesinin dâhil edildiği vakidir. Mesela, Müslim’in İman bölümünde kaydettiği bir hadiste, “necîü nahnü yevme'l-kıyâmeti an keza ve an keza unzur ey zalike fevka'n-nâs” şeklinde bir ibare geçmektedir. Ahmed Davudoğlu bu ibareyi, “Bizler kıyamet günü filan yerden ve filan yerden geleceğiz. Bak (yani bu insanların üstündedir)” şeklinde çevirmiştir; ancak gerek ibarenin kendisinden gerek çevirisinden ne denilmek istendiğini anlamak mümkün değildir. Bunun içindir ki Kâdî İyâz (ö. 544/1149) gibi bazı âlimler bu hadis metninin ravi ve/veya müstensih tarafından bir şekilde değiştirildiğine işaret etmiştir. Bkz. Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul trs., II. 701-702; Mehmet Emin Özafşar, “Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim’in el-Câmiu’s-Sahih’i”, *AÜİFD*, cilt: XXXIX (1999), s. 302-303.

48 Bu noktada Hz. Ömer’in müslüman oluşuyla ilgili iki farklı rivayetten söz etmek, anlatmaya çalıştığımız hususun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. Meşhur rivayete göre Hz. Ömer Rasûlullah’ı öldürmek için yola çıkmış, yolda karşılaştığı Nuaym b. Abdillâh’tan kız kardeşi Fâtıma ile kocası Saîd b. Zeyd’in de müslüman olduklarını öğrenmiş, bunun üzerine onların evine yönelmiş, eve geldiğinde kız kardeşi ve eniştesini sigaya çekmiş, bu arada kız kardeşinin İslam’ı kabul hususundaki cesur tavrı karşısında kalbi yumuşamış ve oracıkta hemen müslüman olmuştur (Bkz. Ebû Abdillâh İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, nşr. Ali Muhammed Ömer, Kahire 2001, III. 248. Beyhâkî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II. 219). İkinci rivayete göre ise Hz. Ömer bir gece Kabe’ye gitmiş, orada Hz. Peygamber’in namaz kıldığını görünce Kabe örtüsünün altına saklanmıştır. Ardından Hz. Peygamber’e yaklaşmış ve onun dilinden sadır olan Hâkka 69/41-46. ayetlere kulak vermeye başlamıştır. Bu arada Kur’an ve Hz. Peygamber’le ilgili şüphelerine söz konusu ayetlerde tek tek cevap verildiğini fark ederek hayrete kapılmış ve

Gelinen bu noktada bir kez daha belirtmek gerekir ki evvelü mâ nezel konusunda Hz. Âişe rivayetinin Câbir rivayetine tercih edilmesi ve bunun için de Câbir rivayetinin bazı varyantlarına fetret-i vahiyle ilgili bir ara cümle eklenmesi, bize göre ilk Kur'an vahyinin nüzûlünü hissî mucize bağlamına yerleştirme arzusuna işaret etmektedir. Böyle bir arzu ve isteğin İslam ilim ve kültür tarihindeki akış içerisinde ümmetin geneline sirayet ettiği inkâr edilemez bir gerçektir. Nitekim siyer literatüründeki Hz. Peygamber profilinin ilerleyen zaman içerisinde olağandan olağanüstüne doğru evrildiği, bu bağlamda Hz. Peygamber'in nesebi, nübüvvet öncesi hayatı, irhasât haberleri, mucizeler ve şemâil gibi belli başlı konulara dair bilgilerin hızla artış gösterdiği bilinmektedir. Bu husus dikkate alındığında, ilk Kur'an vahyiyle ilgili üç görüşten özellikle Hz. Âişe rivayetinin mebni görüşün niçin tercih edildiği ve bu tercihin müteahhir dönemlerde ittifakla benimsenen görüş haline geldiği meselesi az çok vuzuha kavuşmuş olur.

Bu tespit ve değerlendirmemizi daha ikna edici kılmak için, irhâsât haberlerinin siyer kitaplarındaki artışına dikkat çekici bir örnek vermek yerinde olacaktır. Siyer araştırmacılarının tespitlerine göre İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye*'sinde Hz. Peygamber'in doğumu esnasında meydana gelen hadiseler bağlamında yalnızca bir olağanüstü olaydan söz edilirken, İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'sında altı, Şemsüddîn eş-Şâmî'nin (ö. 942/1535) *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd (es-Sîretü'ş-Şâmiyye)* adlı eserinde yirmi adet olağanüstü olay zikredilmiştir. Bu genişlemeye paralel olarak müslümanlardaki peygamber tasavvurunda da abartılı tazim istikametinde ciddi bir değişim gerçekleşmiştir. Gerçi siyer ve meğazi alanındaki çalışmalara öncülük eden Urve b. Zübeyr (ö. 93/712), İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) ve İbn İshâk (ö. 151/768) gibi isimlerin aktardıkları rivayetlerde de yer yer tazim temayülüne rastlamak mümkündür; ancak yine de erken dönem siyer malzemesinde Kur'an'ın ortaya koyduğu peygamber tasavvurundan pek fazla kopulmamıştır. Mesela, Zührî'nin rivayetlerinde Hz. Peygamber'in hayatı sade, gerçekçi ve abartılardan uzak bir üslup içerisinde takdim edilmekte, daha da önemlisi, Hz. Peygamber'in nebîlik

İslam'ı kabul hususunda kalbi yumuşamaya başlamıştır. Daha sonra Hz. Peygamber'i takip etmiştir. Hz. Peygamber eve girmeden önce onu fark edip, "Hayırdır, Ömer!" diye sorması üzerine Hz. Ömer, "Allah'a, resûlüne ve onun Allah katından getirdiklerine iman etmeye geldim" diye karşılık vermiş, Hz. Peygamber de, "Ey Ömer! Allah sana hidayet nasip etti" diyerek göğsünü sıvazlamış ve imanda sebat için ona dua etmiştir (Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut trs., I. 17). İlk rivayet *Kütüb-i Sitte* ve *Kütüb-i Tis'a* kapsamındaki hiçbir hadis mecmuasında geçmemesine rağmen mütevatir haber seviyesinde kabul görmüştür. Buna karşılık İbn Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'inde yer alan ve Hz. Ömer üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından da tercihe şayan bulunan ikinci rivayet pek dikkat çekmemiştir. Bize göre bunun temel sebebi, ikinci rivayette çok çarpıcı ve menkıbevi bir hadiseden söz edilmemesidir. İlgili rivayetler hakkında geniş değerlendirme için bkz. Mehmet Azimli, "Hz. Ömer'in Müslüman Oluşuyla İlgili Rivayete Farklı Bir Yaklaşım", *İslâmiyât*, cilt: 6, sayı: 1 (2003), s. 173-183.

ve beşerilik vasıflarıyla ilgili olarak Kur'an'da ortaya konan ve esas itibariyle onun Allah'tan vahiy alması dışında normal insan davranışları sergileyen biri olduğunu vurgulayan perspektife aykırı unsurlara yer verilmediği dikkat çekmektedir. Buna mukabil bilhassa İbn Sa'd'dan itibaren şemâil edebiyatının siyere girmesiyle birlikte abartılı ve yüceltmeci tavrın da yaygınlık kazanmaya başladığı müşahede edilmektedir. Sözgelimi İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ındaki tasvirlere göre Hz. Peygamber fizikî olarak nev-i beşerin en güzeli ve en mükemmelidir. Onun teri misk gibi kokar, cinsel gücü kırk erkeğinkine denktir. Hz. Peygamber'in şemâliyle ilgili özellikler İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Vefâ*'sında daha ileri bir noktaya götürülür. Öyle ki Hz. Peygamber'in misk gibi kokan teri esans olarak kullanılmak üzere şişelere bile doldurulur. Ebü'l-Abbâs eş-Şümünnî'nin (ö. 872/1468) *Müzîlu'l-Hafâ* adlı eserinde -ki bu eser Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ* adlı eserinin şerhidir- ise Hz. Peygamber'in cinsel gücünün kırk erkeğinkine denk olması, cennet ehlinde kırk erkeğinkine denklik şeklinde açıklanır ve bu erkeklerin her birinin cinsel gücünün yetmiş dünya erkeğinin gücüne denk olduğu vurgulanır. Buna göre Hz. Peygamber'in cinsel gücü iki bin sekiz yüz dünya erkeğinin gücüne denk olmaktadır.⁴⁹

Özetle ifade etmek gerekirse, çok erken tarihlerden itibaren gittikçe artan oranda yüceltmeci ve savunmacı anlayış siyer yazıcılığında da etkin biçimde varlığını hissettirmiştir. Buna bağlı olarak geç dönem siyer kitaplarında kurgu ile gerçek memzuç hale gelmiştir. Hz. Peygamber'in hayatını anlama ve anlamlandırmada Kur'anî perspektif büyük ölçüde gölgede kalmıştır. Siyer alanındaki bu değişim, Hz. Peygamber'le ilgili bazı hususların Kur'an ile muahhar döneme ait bir siyer kitabının karşılaştırmalı okunmasıyla tespit edilebilir. Yine bu değişim erken ve geç dönemlere ait iki ayrı siyer kitabının karşılaştırmalı biçimde okunmasıyla da teşhis edilebilir. Bu tarz bir okuma, Peygamber asrına yaklaşıldıkça siyer kitaplarındaki muhtevanın oldukça sadeleştiği, bu asırdan uzaklaşıldıkça muhtevanın abartılı anlatımlarla kabarılaştığı gerçeğini de gösterir.

Siyer malzemesinin genişlemesinde muhtelif faktörler rol oynamıştır. Bunlardan biri İslam dünyasında erken tarihlerden itibaren yaşanan nübüvvet tartışmalarıdır. Kur'an'da müşriklerin mucize taleplerine olumlu cevap verilmemesinden hareketle Hz. Peygamber'e Hz. Musa ve Hz. İsa'nın hissî mucizelerine benzer mucizelerin verildiği şeklinde bir kanaate ulaşmak mümkün olmakla beraber, bilhassa Ehl-i Kitap'la girilen nübüvvet tartışmaları çerçevesinde, mucizesiz peygamber fikrinin yadrganması ve bilhassa İslam'a karşı yazılan reddiyelerde Hz. Peygamber'in hissî mucize göstermediğinden dem vurulması gibi sebeplerden olsa gerektir ki siyer kaynaklarında erken tarihlerden itibaren mucizeler yer

49 Mehmet Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", *Milel ve Nihal*, cilt: 4, sayı: 3 (2007), s. 135-136. Mehmet Özdemir bu makalesinde 40x70'i sehven iki yüz seksen diye belirtmiştir. Ancak doğrusu iki bin sekiz yüz olmalıdır.

almaya başlamış ve zamanın ilerlemesine bağlı olarak mucize sayısında önemli artışlar meydana gelmiştir. Örneğin ayın yarılması mucizesi, İbn Sa'd dâhil önceki siyer kitaplarında mevcut değildir. Eğer tespitimiz doğruysa bu mucize Buhârî vasıtasıyla siyer malzemesine girmiştir. Sevr mağarasında örümceğin ağ örmesi ise ilk kez İbn Sa'd tarafından zikredilmiştir.⁵⁰

Siyerle ilgili bu değerlendirmeleri hatırd tutarak yeniden asıl konuya dönersek, ilk nazil olan vahiyle ilgili görüşleri tercihte dikkat çekici olan husus, sahih/sağlam kabul edilen rivayetdeki bilginin muhtevası ve iç tutarlılığından ziyade ilgili rivayetin hangi kaynaktakaynaklarda zikredildiğine itibar edilmiş olmasıdır. Daha açıkçası, rivayetdeki esahhiyet ölçütü, yazının başında İbnü's-Salâh'a atıfla belirtildiği üzere Buhârî ve Müslim tarafından nakledilmiş olmasına tekabül eder.⁵¹ Buna göre bir hadisin sıhhati, içinde yer aldığı kitabın/eserin karizmatik hüviyetine bağlılık arz eder. Oysa Kâsım b. Kutluboğa'nın (ö. 879/1474) açıkça ifade ettiği gibi bir hadisin sıhhat ve sağlamlık derecesi (kuvvetü'l-hadîs) içinde yer aldığı kitaba göre değil, en azından isnadındaki ricalin tetkikine (en-nazar ilâ ricâlih) göre belirlenir.⁵² Kaldı ki herhangi bir kitapta nakledilen hadis, o kitabın musannifi olan kişinin belirlediği kriterlere göre sahihtir. Bu anlamdaki sahihlik mutlak bir vasıf olmasa gerektir.

Bunun içindir ki meşhur Hanefî fakihi İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), akşam namazından önce iki rekat nafîle namaz kılmanın mendup olup olmadığı meselesinde, İbnü's-Salâh ve takipçileri tarafından hadis usûlünde genel bir prensip haline getirilen esahhiyet ölçütünü "dayatma" (tahakküm) olarak nitelendirmiş ve ardından şunları eklemiştir: "Buhârî ve Müslim hadislerinin daha sahih oluşları, söz konusu hadislerin bu iki muhaddisin gözettikleri şartlara uyuyor olmasından başka bir ölçüte dayanmaz. Farz edelim ki aynı şartlar başka kitaptaki bir hadisin ravilerinde de mevcuttur; böyleyken yine de Buhârî ve Müslim'deki hadislerin en sahih olduğunu söylemek baskı ve dayatmanın ta kendisi olsa gerektir. Ayrıca Buhârî ve/veya Müslim yahut her ikisi belli bir ravinin söz konusu şartları taşıdığı hükmüne varmış olsa bile bu hükmün olgusal gerçeklikle birebir örtüşmesi mutlak değildir. Bunun olgusal gerçekliğe aykırı olması da pekâlâ mümkündür. Nitekim Müslim kendi kitabında cerhe konu olan ve/veya kusurdan azadeliği müsellemlenmeyen birçok raviden nakilde bulunmuştur. Keza Buhârî'nin kitabında da cerhe konu olan birçok ravinin hadisi mevcuttur. Binaenaleyh, raviler konusunda iş dönüp dolaşıp ulemanın onlar hakkındaki içtihadına bağlanmakta ve konu burada noktalananmaktadır. Ravilerde aranan şartlarda da aynı durum söz konusudur. Şöyle ki herhangi bir muhaddis bir şartı öne sürerken diğeri aynı şartı yok hükmünde sayabilmekte (ilgâ), bu da birinin rivayet ettiği hadiste bulunması

50 Özdemir, "Siyer Yazıcılığı Üzerine", s. 137.

51 İbnü's-Salâh, *Ulümü'l-Hadis*, s. 28.

52 Cemâleddin el-Kâsımî, *Kavâidü'l-Tahdis*, Beyrut 2006, s. 84.

gereken şartın diğerinde bulunmaması gibi bir sonuca müncer olmaktadır. Keza bir muhaddisin filanca raviyi zayıf kabul etmesine mukabil diğerinin sika kabul etmesi de aynı sonucu doğurmaktadır.”⁵³

İbnü'l-Hümâm'ın burada dikkat çektiği sübjektiflik sorunu hadis kitaplarına atfedilen sahihlik değeri için de söz konusudur. Bu hususu daha açık ve anlaşılır biçimde ortaya koymak için, Buhârî'nin Kur'an'dan sonraki en sahih/sağlam kaynak olarak kabul edilen hadis mecmuasının otorite kazanma süreci hakkında kısaca bilgi vermek gerekir. Öncelikle belirtelim ki Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* diye meşhur olan bu eserine atfedilen mutlak sahihlik vasfı Ehl-i Sünnet dünyasında kütüb-i sitte kavramlaştırmasının teşekkül ve tekemmül ettiği hicrî 6-7. yüzyıllarda hâsıl olmuştur.⁵⁴ Gerçi daha hicrî 4. asırda Hâkim en-Neysâbüri (ö. 405/1014) sahih hadislerin ilk defa Buhârî ve Müslim tarafından tasnif edildiğini söylemiş,⁵⁵ ancak onun bu görüşü gerek kendi asrında gerek daha sonraki asırda genel kabul görür hale gelmemiştir. Üstelik Hâkim en-Neysâbüri'nin bu sözü söylediği döneme kadar Buhârî'nin tartışılmaz bir hadis otoritesi olarak görüldüğünden söz etmek de pek mümkün değildir. Hadis araştırmacılarının tespitlerine göre hadis sahasında ilk defa “el-eimmetü's-sitte” (altı imam) tabirini kullanan İbnü'l-Kayserânî (ö. 507/1113) Hâkim en-Neysâbüri'nin bu konuyla ilgili fikrini pekiştirmiş, böylece Buhârî ve Müslim hakkındaki zihniyet değişimine öncülük etmiştir. Çünkü o, mevzu hadislerle ilgili eserinde “hadis hırsız” diye cerh edip hadisini uydurma saydığı bir ravinin (Abbâd b. Ya'kûb er-Revâcenî) rivayetini sırf Buhârî'de yer aldığı için sahih diyebilmiştir. İbnü'l-Kayserânî'nin ardından Beğavî (ö. 516/1122) gibi bazı âlimler Buhârî ve Müslim'in eserleriyle ilgili sahihlik fikrini desteklemiş, hicrî 6. asrın ortalarında ise Kâdî İyâz (ö. 544/1149) bu konuda ümmetin icmaı iddiasını sıkı biçimde savunmuştur.⁵⁶ Gerçi daha önceki dönemlerde de bazı Sünnî âlimler icmaya işaret etmiş, ancak bu kanaatler pek ses getirmemiştir.

Öte yandan, Buhârî özellikle kendi çağından bir asır sonrasına uzanan zaman aralığında pek tanınmadığı gibi, daha sonraki dönemlerde Dârekutnî (ö. 385/995), Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî (ö. 401/1011), Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Ebû Ali el-Ğassânî (ö. 498/1105) gibi âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Bunun yanında Zeynüddîn el-İrakî (ö. 806/1404) ve Suyûtî (ö. 911/1505) gibi bazı âlimler de Buhârî'ye ait eserin hem ravi hem rivayet açısından problemlili olduğunu

53 Kemâluddîn Muhammed İbnü'l-Hümâm, *Şerhü Fethi'l-Kadîr*, Beyrut trs., I. 445.

54 Kütüb-i Hamse ve Kütüb-i Sitte kavramlaştırması hakkında geniş bilgi için bkz. Musa Bağcı, “el-Kutubu's-Sitte Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Otoritesini Oluşturan Faktörler”, *İslâmî İlimler Dergisi*, yıl: 2, sayı: 2 (2007), s. 123-159.

55 Ebû Abdillâh Hâkim en-Neysâbüri, *el-Medhal fî İlmi'l-Hadîs*, Halep 1932, s. 4.

56 Kamil Çakın, “Buhârî'nin Otoritesini Kazanma Süreci”, *İslâmî Araştırmalar (Hadis-Sünnet Özel sayısı)*, cilt: 10, sayı: 1-2-3 (1997), s. 100-107.

söylemiştir.⁵⁷ Hicrî 7. asra gelindiğinde İbnü's-Salâh, Buhârî ve Müslim'e ait hadis kitaplarının mutlak sahih olduğu fikrinin usûl-i hadiste temel prensip haline gelmesine ön ayak olmuştur. İbnü's-Salâh kendisinden sonra özellikle Şâfiî mezhebine mensup hadisçiler tarafından benimsenen bu fikrini Ulûmü'l-Hadîs adlı eserinde şöyle formüle etmiştir:

“Sahih hadisleri ilk tasnif eden kişi Buhârî'dir. Onu Müslim takip eder... Bu iki muhaddisin hadis musannefâtı Allah'ın kitabından sonraki en sahih kitaplar hüviyetindedir. İmam eş-Şâfiî'den nakletmiş olduğumuz, “Yeryüzünde hadisle ilgili olarak İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ndan daha sağlam/sahih bir hadis kitabı bilmiyorum” sözüne -ki bu söz bazı raviler tarafından farklı lafızlarla da nakledilmiştir- gelince, Şâfiî bu sözü Buhârî ve Müslim'in kitapları ortaya çıkmadan önce söylemiştir.”⁵⁸

İbnü's-Salâh'ın bu sarih ifadelerine rağmen birincilik konusunda Buhârî ile Müslim üzerine tartışmalar yapılmıştır. Ancak bu tartışmalarda Müslim'in eseri İmam Malik'in *el-Muvatta'*ı gibi saf dışı edilmemiş ve sonuçta ona ikincilik payesi verilmiştir. Müslim'in ikinci sırada yer almasında Buhârî'den ders alması ve istifade etmesinin yanında Dârekutnî'nin, “Buhârî olmasaydı Müslim ortaya çıkmaz ve bu mertebeye yükselemezdi” sözü de muhtemelen etkili olmuştur. Öte yandan Buhârî ve Müslim'in eserlerinin sahih olduklarıyla ilgili icma iddiası vurgulu biçimde tekrarlanarak bu konuya son nokta konulmuştur.⁵⁹ Ancak bütün bu genel kabuller bir eserin zatî/aslı değerinin ne olduğunu göstermediği gibi, “Buhârî'nin *es-Sahih*'i Kur'an'dan sonraki en sahih kitaptır” gibi ifadeler de ilmî açıdan fazla bir değer taşımaz. Binaenaleyh, Buhârî ve Müslim'in hadis musannefâtının en sahih olduğu yönündeki hâkim söylem, bu iki eserdeki her hadis ve rivayeti mutlak sahih ve makbul sayıp ihticacta bulunmayı gerektirmez. Kaldı ki Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) “Buhârî ve Müslim'in hadis kitaplarında bir-biriyle çelişen onca rivayet mevcutken nasıl olur da bunların kesin bilgi değeri taşıdığı söylenebilir” demiş ve bu arada İbn Kutluboğa'nın, “İşte bu âlimlerin Buhârî ve Müslim'e ait hadis musannefatındaki her rivayeti makbul saymadıklarına işaret eder” ifadesini nakletmiştir.⁶⁰

Bütün bu bilgi ve değerlendirmeler neticesinde şunu söylemek mümkündür: İlk nazil olan Kur'an vahyiyle ilgili farklı görüşlere dayanak teşkil eden rivayetlerden hiçbirisi bizatihi sahihlik değeri taşımaz. Çünkü bu anlamda bir sahihlik, ilgili rivayetlerde ne söylendiğine, söylenen şeylerin vakıaya tetabuk edip etme-

57 Mehmet S. Hatiboğlu, “Müslüman Âlimlerin Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri”, *İslâmî Araştırmalar (Hadis-Sünnet Özel sayısı)*, cilt: 10, sayı: 1-2-3 (1997), s. 3-14.

58 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadis*, s. 17-18.

59 Bağcı, “Hadis Metodolojisinde Sahîhu'l-Buhârî'nin Sıhhat Bakımından Tasnif Edilen İlk Eser Olduğu Fikrinin Eleştirel Analizi”, s. 56.

60 Bkz. Hatiboğlu, “Müslüman Âlimleri Buhârî ve Müslim'e Yönelik Eleştirileri”, s. 5.

diğine bakılmaksızın, sırf hangi kaynakta nakledildiği ve ne tür bir senetle geldiği noktasından hareketle hüküm vermeyi gerektirir. Bu da demektir ki ilk Kur'an vahyiyle ilgili rivayet Buhârî ve Müslim tarafından nakledilmişse mutlak sahih ve makbuldür. Oysa hadis/haber/rivayet konusundaki sıhhat ve mevsukiyet ölçütünün şahıs veya kitap karizmasına bağlı olmaması gerekir.

Bunun içindir ki Ebû Bekr el-Bâkillânî (ö. 403/1013), “Mademki sahabe Kur'an'ın ilk ve son nazil olan ayetleri, Mekkî-Medenî, esbâb-ı nüzûl gibi konuları en iyi bilen kimselerdir; öyleyse niçin ilk ve son nazil olan ayetler meselesinde sahâbîler ihtilaf etmiş ve birinin benimsediği görüşü diğeri reddetmiştir? Hâl böyleyken Kur'an'ın nüzûl ve metinleşme tarihiyle ilgili bilgiler çok zengin rivayet kanallarıyla nakledildiğini, Kur'an tarihine müteallik meselelerin apaçıklık arz ettiğini ve seleften halefe bütün ümmetin bu konuyla ilgili meselelere vukûfiyet kesbettiğini söylemek ne derece mümkündür?” şeklinde özetlenebilecek bir istifhama/itiraza yönelik uzun cevabında özet olarak şunları söylemiştir:

(1) Hz. Peygamber sahâbîlere Kur'an'ın ilk ve/veya son nazil olan ayetleri konusunda hiçbir te'vil kabul etmez biçimde sarih, kesin bir bilgi vermemiştir. Üstelik Hz. Peygamber bu konu hakkında bilgi sahibi olmayı dinî bir vecibe kılmamış, sahabeye bu hususta mükellefiyet yüklememiştir.

(2) İlim ehlerinden hiç kimse Hz. Peygamber'in ilk ve son nazil olan ayetler konusunda mutlaka bilinmesi gereken bir beyanda bulunduğunu iddia etmediği gibi, ümmetin selef ve halef nesilleri arasında bu konuyu bilmenin dinî bir vecibe olmadığı, keza bu konuyu tetkikte ihmalkâr davranma hususunda izin bulunduğu, hatta böyle bir çaba göstermeyen kişinin günahkâr olmayacağı noktasında herhangi bir ihtilaf da meydana gelmemiştir.

(3) Sahabe ilk ve son nazil olan ayetler hususunda farklı görüşler belirtirken bu konudaki ihtilaflarını Rasûlullah'tan kaynaklanan ihtilaflar olarak değerlendirmemiş, bilakis onlar bu konuda kendi içtihatları ve istidlalleriyle ulaştıkları sonucu dile getirmişlerdir.

(4) İlk ve son nazil olan ayetler konusunda Hz. Peygamber'e atıfla aktarılan rivayetler doğru ve yanlış olması mümkün görüşler, te'vile açık anlatımlar ve zan/tahmin kapısı açık beyanlar kabilindedir. Her ne kadar bazı sahâbîler bu konuda Hz. Peygamber'den rivayette bulunmuşlarsa da bu rivayetleri kesin beyan (nas) olarak görmemişlerdir.⁶¹

Sonuç olarak, sahâbîler ve daha sonraki nesiller ilk ve son nazil olan ayetler konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu konuda nakledilen muhtelif rivayetlerin tümü yoruma açıktır. Zira bu rivayetlerin hiçbirinde Hz. Peygamber'e ait olan ve sarihlik-kat'ilik vasfı taşıyan bir beyan yoktur. Daha açıkçası, Rasûlullah ne

61 Bâkillânî, *el-İntisâr*, s. 236-238.

Hız. Âişe, ne Câbir b. Abdillâh ve ne de Ebû Meysere rivayetinde, “Allah bana ilk olarak *yâ eyyühe'l-müddessir* ayetini indirdi. Bundan önce hiçbir ayet indirmiş değildi” veya “Allah bana ilkin *ikrâ'*, *bismi rabbikellezî halaq* ayetini indirdi, bundan önce hiçbir ayet indirmiş değildi” veyahut “Bana nazil olan ilk Kur'an ayetleri şunlardır. Bunlardan önce hiçbir ayet nazil olmamıştır” gibi son derece açık ve te'vile muhtemel olmayan bir beyanda bulunmamıştır. Bu yüzden de ilk nazil olan ayetler hususunda ihtilaf, içtihat ve farklı bir görüşü tercih söz konusu olabilir.⁶²

Bâkillânî'nin bu çarpıcı ifadeleri, “Buhârî ve Müslim'de nakledilen Hız. Âişe ve/veya Câbir b. Abdillâh rivayetleri asılsız mıdır?” tarzındaki muhtemel bir soruya da cevap teşkil eder niteliktedir. Zira Bâkillânî'nin tespit ve değerlendirmesine göre, söz konusu rivayetlerin hiçbiri Hız. Peygamber'e ait sarîh bir beyan içermemekte, dolayısıyla evvelü mâ nezel konusundaki araştırma ve inceleme neticesinde Ebû Seleme'nin Fatiha sûresiyle ilgili mürsel rivayetini tercihe şayan görmek, Hız. Âişe ve Câbir rivayetlerini asılsız saymak anlamına gelmemekte, bilakis bu konuda te'vile muhtemel üç farklı rivayetten birinin diğerlerine göre daha makbul olduğuna ilişkin bir kanaat serdedilmektedir. Nitekim baştan beri anlatmaya çalıştığımız husus da bundan ibarettir. Bizim bu konudaki tercihimiz ilk Kur'an vahyinin Fatiha sûresi olduğu bilgisini içeren Ebû Seleme rivayetinden yanadır. Bundan sonraki başlıklar altında bir yandan Alak sûresiyle ilgili hâkim görüşü tenkit, diğer yandan da Fatiha sûresiyle ilgili görüşü tercih gerekçelerimiz ortaya konulacaktır.

Alak Sûresiyle İlgili Hâkim Görüşü Tenkit ve Ret Gerekçeleri

İlk Kur'an vahyi konusunda Hız. Âişe rivayetine dayanan Alak sûresi 1-5. ayetlerle ilgili görüş, Bâkillânî'nin de belirttiği gibi Hız. Peygamber'e ait kesin, açık bir beyana dayanmamasına rağmen, geçmişte olduğu gibi bugün de mutlak hakikat gibi telakki edilmiş ve hatta mesele Kur'an tarihinin taralı/mayınlı alanına dâhil edilerek belli ölçüde dogma hâline getirilmiştir. Hâlbuki Alak 96/1-5. ayetler Hız. Âişe rivayetinden bağımsız olarak ele alındığında hem söz konusu görüşün etrafındaki dogmatik kabuk kırılır, hem de bu ayetlerin ilk Kur'an vahyi olmadığı sonucuna ulaşılır. Ancak bu sonuca ulaşmak için, söz konusu rivayeti bir yana bırakmanın yanında Alak 96/1-5. ayetlerdeki muhtevayı salt kendi içerisinde değil benzer içerikteki diğer ayetlerle birlikte ele almak gerekir. Ne var ki İslam tefsir geleneğinde bu yol pek denenmemiş, daha açıkçası gerek klasik gerek modern dönemdeki müfessirler Alak sûresi 1-5. ayetleri izah ederken, bu ilk beş ayetin lafzından başlarını kaldırıp diğer ayetlere atf-ı nazar etmeyi düşünme-

62 Bâkillânî, *el-İntisâr*, s. 239-242.

mişlerdir. Sözelimi, *haleqa'l-insâne min alak* ayeti izah edilirken, “el-insan” kelimesinin diğer birçok ayette kim veya kimler için kullanıldığı, keza “el-insan”ın alak, nutfe ve meniden yaratıldığından söz eden birçok ayette kime ne tür bir mesaj verildiği gibi hususlar hemen hiçbir müfessir tarafından bahis konusu edilmiş, üstelik en azından İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) *Mukaddimetü't-Tefsîr* risalesindeki “ehsanü turuki't-tefsir” (tefsir yöntemlerinin en güzeli) başlıklı bölümün yazıldığı günden bu yana gerek Ulûmü'l-Kur'ân edebiyatında, gerek birçok tefsir kitabının mukaddimesinde “Kur'an'ın Kur'an'la izahı en güzel tefsir yöntemidir” cümlesi bir usul kaidesi olarak vaz edilmişken, “el-insan”ın alaktan yaratıldığını bildiren Alak 96/2. ayet salt kendi dar bağlamında izah yoluna gidilmiştir.

Bu çerçevede “el-insan” kelimesi “Âdemoğlu” ya da nev-i beşere hamledilmiş, haliyle alaktan yaratmayla ilgili beyan da nev-i beşerin embriyolojik oluşumuyla ilgili enformatif (bilgilendirici, bilgi eksikliğini giderici) bir ifade olarak değerlendirilmiş; ama öte taraftan da “el-insan”ın alak ve nutfeden meydana getirildiğini belirten diğer birçok ayet kâfir/müşrik insan tipiyle ilişkilendirilmiştir. Mesela, İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) -ki burada göstermeye çalıştığımız tefsir tutarsızlığı diğer birçok müfessirin izahatında da mevcuttur- Alak 96/2. ayetteki “el-insan”ı Âdemoğlu diye açıklamış ve dolayısıyla burada beşer cinsinin yaratılışından söz edildiğini vurgulamış,⁶³ buna karşılık Nahl 16/4. ayetteki *haleka'l-insâne min nutfetin* ayetini açıklarken önce Übey b. Halef'le ilgili bir sebep-i nüzûl rivayeti nakletmiş, ardından ayetteki maksadı şöyle belirtmiştir:

O kâfir/müşrik insan bir damla sudan (nutfe/meni) yaratılmıştır. Hâl böyleyken [kendisini yaratan yüce Allah'a] hasım kesiliyor ve ölümden sonra dirilişi inkâr ediyor. Peki, o kâfir ilkin nasıl ve ne tür bir maddeden meydana getirildiğine [ibret nazarıyla] bakıp da buradan hareketle ölüm sonrasında diriltileceği sonucuna niçin ulaşmıyor? Onu ilkin [bir damla sudan] meydana getiren Allah'ın ikinci bir kez varlık alanına çıkarmaya pekâlâ kadir olduğunu neden düşünmüyor? İşte bu ayette, Allah'ın o kâfir insanı zayıf ve kırılğan nutfe halinden/aşamasından güçlü/kudretli bir hale -ki bu güç ve kudret sayesinde Allah'a hasım kesilebiliyor- getirdiğine ve dolayısıyla ona lütufta bulunduğu dikkat çekiliyor.⁶⁴

İbnü'l-Cevzî “el-insan”ın nutfe ve alaktan meydana getirildiğini bildiren Abese 80/17-19 ve Kıyâme 75/36-40 gibi diğer birçok ayeti de Allah'ın tevhid davetini kibirli ve küstah bir tavırla reddeden ve aynı zamanda ölümden sonra dirilişi imkânsız gören müşrik/kâfir insan tipine hamletmiştir.⁶⁵ Kaldı ki bu ayetleri başka şekilde izah imkânı da mevcut değildir. Çünkü her iki ayet grubunda

63 Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, Beyrut 1987, IX. 175.

64 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, IV. 429.

65 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, VIII. 425-426, IX. 30-31.

da kâfir insan tipinden söz edildiği son derece açık seçiktir. Ne var ki izah/tefsir sırası Alak sûresinin ilk ayetlerine gelince, İbnü'l-Cevzî bu ayetlerdeki “el-insan” ve alaktan yaratmayı genel manada beşerin embriyolojik oluşumuyla ilgili bir ilahî enformasyon gibi anlayıp yorumlamayı tercih etmiştir. Kuşkusuz diğer müfessirler gibi İbnü'l-Cevzî de bu yorumu tercih ederken hesap verilebilir olup olmadığını pek düşünmemiş, çünkü ilk Kur'an vahyiyle ilgili rivayet saltanatı onu böyle bir peşin yoruma mahkûm etmiştir. Gerçi bu ayetler mutlak manada ilk Kur'an vahyi kabul edildiğinde, bundan başka bir yorum imkânı da pek yoktur. Çünkü ilk vahiy öncesinde Mekki müşriklerden birinin, “Allah bizi yaratmakla O'na şükretmemizi gerektirecek bir lütufta bulunmuş değildir” veya “Biz öldükten sonra diriltilmeyeceğiz” gibi bir inkârcı iddiada bulunması ve ilgili ayetlerin böyle bir mütekaddim sebep üzerine nazil olması pek düşünülmeyeceğinden, Alak sûresinin başındaki ayetleri umumi manada nev-i beşerin embriyolojik oluşumuna hamletmek bir bakıma kaçınılmaz olmuştur.

Gerek klasik gerek modern döneme ait tefsirlerdeki ortak kanaate göre Alak sûresi 1-2. ayetlerde umumi olarak insandan ve her bir insanın pıhtılaşmış kandan (*ed-demü'l-câmid*) meydana geldiğinden söz edilmektedir. Allah'ın bu ayetlerde gökler ve yer gibi devasa varlıkların yaratılışından söz etmek yerine özellikle *haleqa'l-insan* ifadesini seçmesi, Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) gibi bazı müfessirlere göre beşerin yeryüzündeki en değerli varlık olması ve ilahî vahye muhatap kılınmasıyla, Şevkânî'ye (ö. 1250/1834) göre ise insanın eşsiz/emsalsiz bir güzellik ve mükemmellikte yaratılmasıyla ilgilidir.⁶⁶ Bu yorum ilk nazarda gayet özgün ve orijinal bulunabilir; fakat “el-insan” kelimesinin özellikle Mekki sûrelerdeki diğer birçok kullanımı ve tematik bağlamı bu yorumu çürütür niteliktedir. Daha açıkçası, altmış küsur ayette -ki bu ayetlerin büyük çoğunluğu Mekke dönemine aittir- geçen “el-insan” kelimesi hemen her defasında kâfirlik, nankörlük, zalimlik, cahillik, azgınlık, kibirlilik gibi sıfatlarla birlikte zikredilmektedir.⁶⁷ Hatta kimi zaman, Abese 80/17-19. ayetlerde

66 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV. 270; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut 2005, X. 507; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethü'l-Kadîr*, Beyrut trs., V. 468.

67 Mesela İbrâhim 14/34. ayette *zalûm keffâr* (alabildiğine zalim ve kâfir/nankör), İsrâ 17/11. ayette *acûl* (son derece aceleci, tez canlı), İsrâ 17/67. ayette *kefûr* (çok nankör/kâfir), İsrâ 17/100. ayette *katûr* (alabildiğine cimri), Kehf 18/54. ayette *eksera şey'in cedel* (polemik ve demagojiye pek meraklı), Ahzâb 33/72. ayette *zalûm cehûl* (son derece zalim ve kaba/küstah), Zuhruf 43/15. ayette *kefûr* (son derece nankör), Meâric 70/19. ayette *helû'* (son derece huysuz, mızumsuz), Alak 96/6. ayette *tâğî ve müstağnî* (azgın ve müstağni), Âdiyât 100/6. ayette *kenûd* sıfatlarıyla zikredilmiştir. Bütün bunların dışında diğer pek çok ayette de “el-insan”ın dönemliğinden, hâli vakti yerinde olunca Allah'tan yüz çevirip şımardığından, başı dara düştüğünde ise kimi zaman dur durak bilmeksizin Allah'a el açıp yalvardığından, kimi zaman da alabildiğine karamsar ve kötümser bir tavır takındığından söz edilmiş, yine bazı ayetlerde “el-insan”ın iyilik için dua eder gibi kötülük için dua ettiği, diğer bir deyişle kendisi için hayırlı olan şeyden ziyade şer istediği bildirilmiştir (Bkz. Yûnus 10/12; Hüd 11/9; İsrâ 17/83; Zümer 39/8, 49, 51; Şûrâ 42/48; Fecr 89/15).

olduğu gibi, “Lanet olsun el-insana! Ne kadar da nankör!” diye beddua edilmekte, ardından “el-insan hiç düşünmez mi, ne menem bir şeyden yaratılmış! İşte basbayağı, basit bir sudan/sıvıdan...” şeklinde ifadeler gelmektedir. Öte yandan, “el-insan” kelimesi, tıpkı Alak 96/6. ayette olduğu gibi pek çok ayette muayyen bir kâfire atıfla kullanılmıştır. Bunun böyle olduğunu görmek için Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Vâhidî, İbnü'l-Cevzî, Kurtubî (ö. 671/1273) gibi müfessirlerin sahabe ve tâbiûndan naklettikleri izahlara bakmak veya daha kestirme yoldan İbnü'l-Cevzî'nin *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir* adlı eserindeki “el-insan” maddesine göz atmak kâfidir.

İbnü'l-Cevzî'nin vücut ve nezâirle ilgili bu eserindeki bilgilere göre Tîn 95/4. ayetteki “el-insan”dan maksat Velîd b. Muğîre veya Hişâm b. Muğîre, Âdiyât 100/6. ayetteki “el-insan”dan maksat Kurt b. Abdillâh, Alak 96/6. ayetteki “el-insan”dan maksat Ebû Cehl b. Hişâm, İsrâ 17/11. ayetteki “el-insan”dan maksat Nadr b. Hâris, Hac 22/66. ayetteki “el-insan”dan maksat Bedîl b. Verkâ', Meâric 70/19. ayetteki “el-insan”dan maksat Ahnes b. Şerîk, İnfitar 82/6. ayetteki “el-insan”dan maksat Kelde b. Üseyd, Furkan 25/29. ayetteki “el-insan”dan maksat Ukbe b. Ebî Muayt, Abese 80/24. ayetteki “el-insan”dan maksat Utbe b. Ebî Leheb, Kıyâme 75/3. ayetteki “el-insan”dan maksat Adiy b. Rebîa, Hûd 11/9 ve İsrâ 17/83. ayetlerdeki “el-insan”dan maksat Utbe b. Rebîa, Fecr 89/15 ve 24. ayetlerdeki “el-insan”dan maksat Ümeyye b. Halef, Nahl 16/4, Meryem 19/66, Yâsîn 36/77. ayetteki “el-insan”dan maksat Übey b. Halef, Yûnus 10/12. ayetteki “el-insan”dan maksat Ebû Huzeyfe b. Abdillâh veya Velîd b. Muğîre, Asr 103/2. ayetteki “el-insan”dan maksat Ebû Leheb, Zilzâl 99/3. ayetteki “el-insan”dan maksat ise genel olarak kâfir insandır.⁶⁸

Bütün bu bilgileri zikreden İbnü'l-Cevzî daha önce de dikkat çekildiği üzere, diğer bazı ayetlerdeki “el-insan” kelimelerini Âdem veya Âdemoğluna hamletmiştir. Mesela, Dehr sûresinin başındaki “el-insan”ı Âdem, Alak 96/2. ayette geçen “el-insan”ı ise Âdemoğlu diye izah etmiştir.⁶⁹ Hâlbuki bu ayetlerde geçen el-insan” kelimeleri de kâfir/nankör insana delalet etmektedir. Zira ilerleyen sayfalarda bir kez daha vurgulanacağı üzere insanın alak ve nutfeden yaratıldığını bildiren ayetlerdeki asıl maksat, Allah'a karşı gelen ve aynı zamanda ölümden sonra dirilişi inkâr eden kibirli kâfire hem biyolojik kökeninin basitlik ve bayağılığına atıfla kibir vasfının kendisine hiç yakışmadığını hatırlatmak, hem de onu bir damla sudan/sıvıdan meydana getiren ilahî kudretin çürümüş kemiklere yenden can vermeye de pekâlâ muktedir olduğunu vurgulamaktır. Bir örnek vermek gerekirse, Meryem 19/66. ayette mealen, “Bu gerçeğe rağmen el-insan, ‘Demek, ben öldükten sonra diriltileceğim, öyle mi?!’ diye alay eder.” buyrulur; bir sonra-

68 Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir*, Beyrut 1985, s. 177-183.

69 İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir*, s. 177-178.

ki ayette ise, “Peki, o el-insan hiç düşünmez mi vaktiyle kendisi yokken biz onu yaratıp varlık alanına çıkardık” (*evelem yezkürü 'l-insânü ennâ halaqnâhu min kablü ve-lem yekü şey'en*) mealindeki ifadeler yer alır.

Müfessirler sebab-i nüzûle ilgili rivayetten hareketle bu iki ayette geçen “el-insan”ı Übey b. Halef ve/veya Velîd b. Muğîre’ye hamletmişler; buna mukabil *hel etâ ale 'l-insâni hînün mine 'd-dehri lem yekün şey'en mezkûran; innâ halaqne 'l-insâne min nutfetin emşâc* şeklindeki Dehr 76/1-2. ayetlerdeki “el-insan”ı Hz. Âdem veya Âdemoğlu şeklinde anlayıp yorumlamışlardır.⁷⁰ Hâlbuki Meryem 19/66-67. ayetlerde kimden ve hangi meseleden söz ediliyorsa Dehr 76/1-2. ayetlerde de aynı kişiden ve aynı meseleden söz edilmektedir. Zira Meryem 19/67. ayetteki *min kablü ve-lem yekü şey'en* (Daha önce hiçbir şey değilken) ifadesi ile Dehr 76/1. ayetteki *lem yekün şey'en mezkûren* (varlığından söz edilen bir şey değildi) ifadesi sonuçta “el-insan”ın dünyaya gelmeden önce mevcudiyetinin bulunmadığını, dolayısıyla varlığının kendisiyle kaim olmadığını, bilakis Allah’ın hilkat takdiriyile varlık alanına çıktığını anlatmaktadır.

Dehr sûresinin ilk ayetleriyle ilgili muayyen bir sebab-i nüzûl rivayetinin bulunmaması, bu ayetleri ilk insanın yaratılışına, hele de evrim teorisine hamletmeyi gerektirmez. Dahası “el-insan” alak, nutfé, meni gibi kelimelerin bir arada zikredildiği hemen her ayette kâfir/müşrik insan tipinden söz edildiği müsellemlen böyle bir mana takdirinde bulunmak son derece isabetsizdir. Gerçek şu ki hem Meryem 19/66-67, hem de Dehr 76/1-2. ayetlerde müşrik/kâfir insana, “Sen ki daha düne kadar yoktun. Allah seni bir damla sudan meydana getirdi, ama sen O’na şükreden değil karşı gelen bir kul olmayı tercih ettin. Yanı sıra ölümden sonra diriliş gerçeğini de müstehzi bir tavırla inkâr ettin. Ama hiç şüphelen olmasın ki seni bir damla sudan bütün uzuvları yerli yerinde bir insan haline getiren o yüce kudret, gün gelecek çürüyüp un ufak olan kemiklerine yeniden can verecektir.” şeklinde bir ikaz ve tembihte bulunmaktadır.

Bu meseleyi bir tarafa bırakalım ve daha önce Zemahşerî ve Ebû Hayyân’dan aktardığımız yorumdan hareketle farz edelim ki Allah’ın Alak sûresi 2. ayette “el-insan”ın yaratılışından özellikle söz etmesi onun dünya üzerindeki en değerli varlık (eşref-i mahlûkat) olmasından dolayıdır. Ancak bu yorum bağlamında, “Peki, Allah niçin eşref-i mahlûkat olan el-insanı diğer altmış küsur ayetin hiçbirinde bir tek müspet sıfatla anmamış da hep kâfirlik, nankörlük, zalimlik, cahillik, cimrilik gibi sıfatlarla tavsif etmiştir?” sorusuna da tatmin edici bir cevap bulmak gerekir.

Kuvvetle muhtemeldir ki ilk Kur’an vahyinin Alak sûresi 1-3 veya 1-5. ayetler olduğu yönündeki peşin kabul zihinlere böyle bir soru düşmesini engellemiştir.

70 Bkz. Sa’lebî, *el-Keşf ve 'l-Beyân*, IV. 186, VI. 337; Vâhidî, *el-Vasît*, III. 190, IV. 398; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V. 251-252, VIII. 428; Ebû Abdillâh el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, XI. 88, XIX. 77-78.

Ayrıca müfessirler Alak sûresinin başındaki ayetlerin nüzûlüne takaddüm eden herhangi bir hadise bulunmadığını düşündüklerinden, bu ayetlerin yorumunda benzer muhteva taşıyan başka ayetleri dikkate alma ve tercih edilen yorumun Kur'an'daki tematik bütünlük içinde sağlamasını yapma ihtiyacı da duymamışlardır. Bu yüzden de Allah'ın "el-insan"ı alaktan meydana getirdiğini bildiren ayetin asıl mana ve maksadından kopuk bir şekilde izah edilmesi kaçınılmaz olmuştur. Özellikle modern döneme ait tefsirlerde bu ayetteki ifadeler enformatif (bilgilendirici) kabul edilmiş ve hatta bir adım daha ileri gidilerek *haleqa'l-insâne min alak* ifadesi bilimsel i'câza hamledilmiştir. Mesela Süleyman Ateş, alak kelimesinin tefsir ve meallerde hep "kan pıhtısı" diye karşılandığını isabetsiz görerek, bu kelimenin meni içinde yüzen sperm, meninin yapışkanlık özelliği, spermle döllen yumurtanın bölünüp üreyerek bir hafta içinde fallop borusundan inip rahmin cidarına asılması durumuna (morula aşaması) ve bu aşamadan sonra ceninin aldığı biçime işaret ediyor olabileceğini söylemiştir. Bunun yanında, "kelimedeki ilgi, sevgi anlamı da göz önünde bulundurulursa insanın Allah'ın sevgi ve şefkatiyle yaratıldığı, insanın hamuruna sevgi ve şefkat konulduğu anlaşılır." demiştir.⁷¹ İbn Âşûr ise "el-insan"ın alaktan yaratılmasını bilimsel i'câz bağlamında değerlendirmiştir.⁷²

Bize göre bu yorumlar kesinlikle isabetli değildir. Bunun böyle olduğunu ispat/tespit için şu birkaç soru bile yeterlidir: (1) Allah ilk hitabında "Rabbin el-insanı alaktan meydana getirdi" buyurmakla, Hz. Peygamber ve çağdaşlarına embriyolojik bilgi vermek veya onların bu konudaki bilimsel bilgi eksikliğini gidermek mi istemiştir? (2) Farz edelim ki ayet bu maksatla inzal edilmiştir; o halde Allah *haleqa'l-insâne min alak* ifadesiyle ilk muhataplar için o vakte kadar bilinmedik bir şey mi söylemiştir? Bilhassa Yâ-sîn 36/77-78. ayetlerdeki, "Şu el-insan kendisini bir damla sudan/meniden meydana getirdiğimizi hiç düşünmez mi?! Bir de kalkmış bize apaçık hasım kesiliyor. Üstelik kendisinin nasıl ve ne menem bir şeyden yaratıldığını unutup akli sıra bize misal/ders veriyor ve 'Kimmiş şu çürümüş kemiklere can verecek olan?!' diyor." ifadelerine bakılırsa,⁷³ Allah Alak 96/2. ayette, "Rabbin el-insanı kan pıhtısından meydana getirdi" buyurmakla, ilk muhatapların bilmediği bir şey söylememiş, aksine çok iyi bildikleri ve fakat inatla göz ardı ettikleri (*ve-nesiye halqah*) bir gerçeğe dikkat çekmiştir. Burada

71 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul trs., XI. 7.

72 Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru'l-Tahrîr ve'l-Tenvîr*, Tunus trs., XV. 438.

73 Yâ-sîn 36/78. ayet "el-insan" kelimesinin köken itibarıyla "alışmak, uyum sağlamak" manasındaki üns/ünsiyetten değil, nesy/nisyandan türediğine (insiyân) işaret etmesi bakımından da oldukça manidardır. Bize göre insan kelimesinin Kur'an'daki anlam ve kullanımı ile özellikle günümüz Türkçesindeki "insan olmak", "insanlık görevi", "insanlık namına" gibi müspet manadaki kullanımları hiç örtüşmemektedir. Zira insan kelimesinin Kur'an'daki delalet ve işaretleri hemen tamamıyla menfidir. Bu tespitten hareketle kelimenin Türk dilindeki kullanımı ve müspet çağrışımı yanlış bir kavramlaştırmanın sonucudur, denebilir.

kâfir/nankör insanın idrakine sunulan gerçek, “Ey kâfir insan! Allah’ın seni bir damla sudan meydana getirdiğini pekâlâ biliyorsun; o halde ölüm sonrasında dirilteceğine niçin iman etmiyorsun?!” şeklinde formüle edilebilir. Nitekim “Ey Peygamber! De ki” hitabıyla başlayan Yâ-sîn 36/79. ayetteki, “O kemikleri ilkin [bir damla sudan] kim meydana getirdiyse, onlara yeniden can verecek olan da O’dur. İşte O [Allah], yaratmanın her türlüünü iyi bilir.” ifadeleri de bu mesajı tasrih/teyit etmektedir.

Farz edelim ki bu izahımız yanlıştır; gerçekte Allah Alak sûresi 2. ayette “el-insan”ın yaratılışıyla ilgili olarak bilimsel içerikli bir bilgi aktarmıştır. O halde bir kez daha soralım, Allah son kitabının/kelamının en başında böyle bir bilgi aktarmakla hangi ciddi soruna parmak basmıştır? Allah, miladi yedinci yüzyıldaki Arap toplumunu embriyoloji konusunda bilgilendirmekle neyi murad etmiş ve bu tür bir enformasyonla hangi meseleyi çözmüştür? Diyelim ki Araplar o gün itibariyle kendilerinin nutfе ve alak gibi bir maddeden meydana geldiklerini bilmiyorlardı da Allah’tan gelen ilk vahiyle bunu öğrendiler; peki bu bilgi sayesinde ne tür bir kazanım elde ettiler? Bütün bunlar bir yana, Kur’an’ın gönderilmesindeki makâsıt açısından bakıldığında, ilk ayetlerin embriyoloji gibi son derece spesifik ve teknik bir enformasyondan ibaret olması acaba nasıl izah edilebilir?

İzzet Derveze’nin (ö. 1984) de isabetle kaydettiği gibi, Alak sûresinin başındaki ayetlerde “el-insan”ın alaktan yaratılmasından söz edilmesi, embriyolojiyle ilgili bir enformasyona işaret etmez. Bunun içindir ki Derveze Alak sûresinin tefsirinde insanın embriyolojik ve anatomik oluşumuyla ilgili bir istitratta bulunmanın yersiz ve gereksiz olduğunu söylemiş ve bunun ardından, “çünkü bu konular Kur’an’ın hedefleri arasında yer almaz” demiştir.⁷⁴ Derveze’nin bu tespiti Kur’an’ın bütünü için doğrudur; ama bilhassa erken Mekke dönemine ait sûreler için iki kere doğrudur. Çünkü bu döneme ait sûrelerde esas itibariyle şu konular üzerinde durulmuştur:

(1) Ulûhiyet ve rububiyette tek mabud (Allah) inancı. Başta hamd ve şükür olmak üzere ibadetin (kulluk, boyun eğme) bütün formlarıyla yalnız Allah’a yönelik olması ve mutlak surette şirkten sakınılması. Allah’ın kâdir-i mutlak ama aynı zamanda son derece şefkatli ve merhametli olması.

(2) Kâinattaki bütün varlıklar gibi insanın da bütün her şeyiyle Allah’ın lütuf ve kereminin eseri olması. Bu yüzden, her hâlükarda O’na şükürünü ifa etmekle mükellef olduğunu kavraması.

(3) İnsanın sahip olduğu tüm nimetlerin Allah tarafından lütfedildiğini bilmesi ve bunun şükürünü ifa için de cimrilik ve servet biriktirmek yerine cömert davranması; fakirin, yetimin hâlinde anlaması ve elde olanı onlarla paylaşması

74 Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru 'l-Hadis*, Kahire 2008, I. 318.

(infak). Böylelikle, sosyal adaletsizliğin en azından belli ölçüde ortadan kaldırılıp toplumsal barış ve huzurun sağlanması.

(4) İnsanın varlık/varoluş macerasının dünyadaki hayattan ibaret olmadığı, bilakis ölümden sonra dirilişle uhrevî âlemde yeni bir hayatın başlayacağı gerçeğinin bilinmesi. Kıyamet günü insanların dünyada yapıp ettikleri işlerden hesaba çekileceğini, Allah'ın tevhid çağrısına inanıp O'na teslim olanların (mü'minler) cennetle mükâfatlandırılacağına, bu çağrıya inkârla mukabelede bulunanların (kâfirler) ise cehennemle cezalandırılacağına şeksiz şüphesiz inanılması.

Gelgelelim ilmî/bilimsel i'câz iddiasına, bu bağlamda ilkin, “Ümmî bir topluma bilimsel i'câz kapsamında yorumlanabilecek düzeyde bir hitapta bulunmak ne kadar makul, muktezayı hâle ne kadar uygundur?” diye sormak gerekir. Şayet Allah böyle bir enformasyonda bulunurken ilk hitap çevresindeki insanların bilgi ve kültür limitlerinden ziyade modern zamanlardaki entelektüel seviyeyi dikkate almıştır, denecek olursa, o zaman yukarıdaki soruya şunları da eklemek icap eder: “Rabbin el-insanı alaktan meydana getirdi” ayetindeki bilimsellik ve bilimsel derinlik, modern tıptaki müktesebatla kıyaslanabilir düzeyde midir? Alak kelimesinin altındaki anlam bütünüyle kazınsa, ortaya çıkacak sonuç embriyoloji bilimine ne tür bir katkıda bulunulabilir? Modern tıptaki bilimsel bilgi ve buluşları ilköğretim fen bilgisi ders kitaplarındaki sığ ve basit muhtevaya mütenasip bir şekilde alak kelimesinin altına yığmak ve ardından bunu Kur'an'ın ilmî i'câzı olarak sunmak, -belki biraz ağır ve amiyane olacak ama- yazık günah değil midir? Özetle, bahis konusu ayeti sözüm ona bilimsel tefsir adına sperm, zigot, embriyo gibi kelimelere atıfla izah etmek marifet değildir; hele hele bu ayetten hareketle ilmî i'câz gibi şeylerden söz etmek abesle iştigaldir. Kaldı ki “el-insan”ın yaratılışından söz eden bazı ayetlerdeki ifadeler, ilmî i'câz şöyle dursun, anatomik açıdan yanlış olarak değerlendirilmiştir. Üstelik bu yöndeki değerlendirmeler asırlar önce dile getirilmiştir. Mesela, Fahreddîn er-Râzî, Târık 86/7. ayetteki *yahrucü min beyni's-sulbi ve't-terâib* (o su/meni, bel ile göğüs arasından çıkar) ifadesinin tefsirinde, “Bilesin ki mülhitler bu ayete dil uzatmak istemiş ve şöyle demişlerdir: ‘Eğer ayetteki ifadede, ‘meni bel ile göğüs arasından çıkar denilmek isteniyorsa, bu bilgi yanlıştır. Çünkü işin gerçeği böyle değildir.’” şeklinde bir görüş aktarmış, ardından bu görüşü çürütmeye çalışmıştır.⁷⁵

Yeri gelmişken alak kelimesiyle ilgili ibretlik bir meal-tefsir örneğinden de söz etmek gerekir. Bazı meal sahipleri Alak sûresi 2. ayeti, “O, insanı sevgi ve alakadan yarattı” diye çevirmiş ve bu çeviriyi kendince şöyle gerekçelendirmiştir: “*Alak* ve *alaka* maddî olarak, ‘embriyo ve hücre’, manevî olarak ‘sevgi ve ilgi-alaka’ anlamına gelir. Doğru tercih ikincisidir. Zira hem bu pasaj insanın embriyolojik kökenini değil manevî boyutunu ele almaktadır, hem de ayetin ba-

75 Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, XXXI. 118.

şındaki *el-insan*'dan dolayı buradaki *alak*'ın sadece insan soyuna ait bir şey olması gerekir. Oysa embriyolojik manada *alak* (embriyo, hücre) diğer memeli canlıları da kapsayan ortak özelliktir. İbn Fâris *el-alaka*'yı *el-hubbu 'l-lâzım li 'l-kalb* (kalb için gerekli olan sevgi) diye tanımlar (*Mekâyis*). İnsanın anne karnındaki embriyolojik gelişim sürecini ele alan Hac 5, Mü'minûn 14, Mü'min 67, Kıyame 37'den farklı olarak bu bağlamda, embriyolojik olmaktan çok ontolojik olmak durumundadır. Bunu destekleyen bir husus da geçtiği tüm diğer yerlerde (5 kez) dişil formda alaka olarak gelirken sadece burada alak formunda gelir.⁷⁶

Gerçekte tahriften pek farkı olmayan bu izah modern dönem meal-tefsir çalışmalarındaki keyfilik, ciddiyetsizlik ve seviyesizliğin tahammül sınırlarını zorlayan bir noktaya ulaştığını gösteren bir belge mesabesindedir. Bu izah aynı zamanda tefsirde popülizmin, yani dînen ve ilmen makbul/muteber olanı söyleyip yazmaktan ziyade geniş kitleler nezdinde rağbet görmesi kuvvetle muhtemel olan fiyakalı yorumlar üretme sorununun da çok çarpıcı bir örneğidir. Öte yandan, “[alak kelimesi] bu bağlamda embriyolojik olmaktan çok ontolojik olmak durumundadır.” şeklindeki ifade, güya müfid olan ve fakat aslında hiçbir mana taşımayan bir kelime yığınının ibarettir. Bize göre bu fiyakalı ifadenin sahibi, Kur'an yorumunda dil, tarih, gelenek adına hemen hiçbir kural tanımayan, bu sayede sırf kendine ait yeni dil kuralları icat eden ve hatta kuralsızlığı kural saymakla tefsirde popülizm ve dadaizm denebilecek bir çığır açmaya namzet görünen bir figür olarak temayüz etmektedir.⁷⁷

76 Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meal-Tefsir*, İstanbul 2008, s. 1278-1279 (3. not). Burada belirtmek gerekir ki bu tuhaf izahın sahibinin İbn Fâris'ten (ö. 395/1004) aktardığı *el-hubbu 'l-lâzım li 'l-kalb* ibaresinin doğru çevirisi “kalp için gerekli olan sevgi” değil, “kalbe ilişip adeta yapışan sevgi” şeklinde olmalıdır. Ayrıca, alak kelimesinin diğer ayetlerde “alaka”, burada “alak” şeklinde gelmesi, ne dişillik ve erillikle ne de embriyoloji ve ontoloji meselesiyle ilgilidir. İşin gerçeği, alak, “alaka” kelimesinin çoğuludur ve ilgili ayette çoğul formunda gelme sebebi, Ferrâ'nın (ö. 207/822) da belirttiği gibi seci/fasıla uyumudur. Bkz. Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ, *Meâni 'l-Kur'ân*, Beyrut trs., III. 278.

77 Yukarıda bahsi geçen zatın “popülist tefsir” anlayışına ibretlik bir örnek olarak Ashâb-ı Kefh mağarası ile ilgili görüş ve yorumlarını aktarmak gerekir. Zira bu zat *Hayat Kitabı Kur'an* adlı meal-tefsirinde Ashâb-ı Kefh'in mağarasıyla ilgili olarak, “Ayrıntılı olarak inceleme fırsatı bulduğumuz iki mağaradan Kur'an'ın tasvirine en uygun olanı [Ürdün-Amman yakınlarındaki] kadim Rabîm köyündeki bu mağaradır!” demiş (Bkz. İslamoğlu, *Hayat Kitabı*, s. 556, 6. not), buna mukabil Hilal TV'deki Vahyin Penceresi programında -ki bu programın videosu Afşin'deki Ashab-ı Kefh mağarasında çekilmiştir- Kur'an'da geçen Ashab-ı Kefh'in mağarasının nerede olduğundan söz ederken, “...Efes'e de gittim. Efendim... Ama ben bu kadar muhteşemini görmedim. Dolayısıyla buradaki ruhaniyet daha güçlü geldi gibi geldi bana...”, “...Ben Ashab-ı Kefh buradadır diyene eyvallah diyorum. Olsun varsın. Ne olacak yani. Burada da olsun orada da olsun...” gibi sözler söylemiş, hatta bunun da ötesinde bir nevi mugalâta olarak, “Bana biri sorsa gerçek Ashab-ı Kefh nerde? Ben derim ki, biraz daha bekle ölünce öğreneceğiz. Ölünce öğreneceğiz... Kesinlikle öğreneceğiz... Kesinlikle ölünce... Bazı şeyleri ölünce öğrenmek çok hoşuma gidiyor... Bazı şeyleri ölünce öğrenebiliriz...” tarzında anlamsız cümleler sarf etmiştir (Bkz. <http://www.hilaltv.org/yeni/programs>). İslamoğlu'nun bu ilkesiz, tutarsız ve serapa popülist tavrından ilmî ciddiyet adına rahatsızlık duyan Cengiz Duman adlı

Bilindiği üzere, Alak sûresinin başındaki ayetlerle ilgili bir diğer meşhur yorum, “İkra!” lafzına “Oku!” manası takdir edilmesi, bunun ardından, “İslam’ın ilk emri, ‘Oku!’ şeklindeki klişe sözde de ifadesini bulduğu üzere, “O rab ki kalemle öğretti; [böylece] el-insana bilmediklerini öğretti” mealindeki 4-5. ayetler çerçevesinde Allah’ın evvel emirde okuma-yazma, ilim tahsili ve ilmin fazileti gibi hususlara işaret buyurduğundan dem vurulmasıdır. Mesela Kurtubî’nin izahatına göre Allah *ellezî alleme bi’l-kalem* ayetinde, kendisinden başka hiç kimsenin tam manasıyla künhüne vakıf olamayacağı kadar büyük faydalar ihtiva eden kitabet (yazma) ilminin faziletine dikkat çekmiştir. Nitekim ilimlerin tedvini, hikmetlerin kaydedilmesi, geçmiş nesillere ait bilgiler ve görüşlerin tespit edilmesi, Allah’ın inzal ettiği vahiylerin yazıyla kayıt altına alınması hep kitabet sayesinde gerçekleşmiştir. Eğer kitabet olmasaydı din ve dünya işleri yolunda gitmezdi... Kitabette sayısız faziletler/faydalar vardır. Öyle ki kitabet beyan (ifade-i meram) kapsamında yer alır. Beyan ise Âdemoğluna mahsus bir sıfattır... İlim adamlarımız şöyle demiştir: Araplar, dünya üzerindeki insanlar arasında yazı yazmayı en az bilen toplum idi. Araplar arasında bu işi en az bilen kişi ise Hz. Peygamber idi. O, nübüvvet mucizesini pekiştiren bir unsur olması için yazı yazmayı öğrenmekten alıkonuldu...⁷⁸

Hemen belirtelim ki Kurtubî’nin *ellezî alleme bi’l-kalem* ayetine ilişkin geniş izahatı klasik tefsir literatüründe bir istisna sayılabilir. Gerçi Zemahşerî ve Fahreddîn er-Râzî gibi bazı müfessirler de birkaç cümleyle kitabetin önem ve değe-

bir araştırmacı “İslamoğlu Hocanın Popülizmi: Ashab-ı Kehf Mağarası Afşin’de” başlıklı bir yazı kaleme almış ve yazıyı şu çarpıcı ifadelerle sonlandırmıştır: “Değerli M. İslamoğlu! O halde, ölünce öğrenilebilecek bir mevzu -Ashab-ı Kehf’in mağarasının yeri için neden Kadim Rabim, Afşin, vs. diyerek- insanları boşuna oyalıyorsunuz? Bundan önemlisi, Ashâb-ı Kehf hakkındaki “...Bazı şeyleri ölünce öğrenmek çok hoşuma gidiyor... Bazı şeyleri ölünce öğrenelim...” görüşünüzü daha evvel “Hayat Kitabı Kur’an: Gerekçeli Meal-Tefsir” kitabınızın dipnotunda da belirtseydiniz ya! Değerli hocam! Karar verin, Ashab-ı Kehf mağarası Amman’daki Kadim Rabim’de mi? Yoksa Kahramanmaraş’ın Afşin ilçesinde mi? Yoksa bunun cevabı ahirette mi? Lütfen, sorumuza cevap verirken bize de popülizm yapmayın (!)” Bkz. <http://www.kurankissalari.tr.gg>

78 Kurtubî bu ilginç izahatın ardından çok daha ilginç ve bir o kadar da düşündürücü olan şu ifadeleri kaydetmiştir: İbn Mes’ûd’dan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber, “Hanımlarınızı zemin seviyesinden yüksekteki mekânlarda iskân etmeyin; onlara yazı yazmayı öğretmeyin” buyurmuştur. Âlimlerimiz bu rivayetle ilgili olarak şunları söylemiştir: Hz. Peygamber müminleri bu konuda uyarıp sakındırmıştır; çünkü kadınların söz konusu mekânlarda iskân edilmesi erkeklere bakmalarına imkân sağlar. Böyle bir durumda da kadınlar için ne koruma ne de tesettür söz konusu olur. Kaldı ki onlar erkeklere bakmaktan kendilerini alıkoymaz ve sonuçta bu durum fitne ve sıkıntıya yol açar... Kadınlara yazı yazmayı öğretmek de fitneye yol açabilir. Çünkü bir kadına yazı yazmak öğretildiğinde, kalkar gönlünü kapırdığı erkeğe mektup yazar. Yazı bir nevi gözdür. Zira burada olan bir kimse başka bir yerde olan kimseyi onun sayesinde görür. Ayrıca yazı kişinin elinin eseri, izidir. Yine yazı kalpte/gönlünde yer alan ve fakat lisanla ifadeden aciz kalınan duygu ve düşünceleri dile getirir. Bu yüzden, yazı lisanla daha etkilidir. Hâsılı, Hz. Peygamber kadınları korumak ve kalplerinin temiz/pak kalmasını sağlamak için, onları sıkıntıya sokacak unsurların en başından bertaraf edilmesini murat etmiştir. Kurtubî, *el-Câmi*’, XX. 82-83.

rinden söz etmiştir;⁷⁹ fakat müfessirlerin pek çoğu bu ayete, “Allah insana kalemle yazı yazmayı öğretti.” şeklindeki çok kısa bir izah getirmekle yetinmiş,⁸⁰ belki de bundan fazla bir şey söyleyememiştir. Fazladan bir şey söylemeye çalışan kimi müfessirler ise genellikle Kurtubî ve/veya Zemahşerî’nin yorumlarını aynen veya icmâlen aktarmaktan başka bir şey yapmamıştır.⁸¹ İlk Kur’an vahyi olarak kabul edilen bu ayetlerdeki mana ve mesajın bu kadar yavan ve sığ biçimde izah edilmesi, en azından bizim için oldukça tuhaftır. Muhtemelen bu yavanlık sebebiyledir ki söz konusu ayet modern dönemde oldukça derin ve hatta felsefi manalar taşıdığı intibai verecek tarzda izah edilmeye çalışılmıştır. Sözelimi, Muhammed Esed’e göre, “kalem burada yazma sanatının veya daha spesifik olarak yazı yoluyla kaydedilen bütün bilgilerin sembolü olarak kullanılmıştır... İnsanın, düşüncelerini, tecrübelerini ve kavrayışlarını, yazılı kayıtlar aracılığıyla bireyden bireye, kuşaktan kuşağa ve bir kültür çevresinden diğerine aktarması yeteneği, insan bilgisinin toplamına bir birikim karakteri kazandırır ve Allah vergisi yetenek sayesinde her birey, insanlığın kesintisiz birikiminden şu veya bu yolla yararlandığından, burada tek tek bireylerin kendi başlarına bilmedikleri -ve aslında bilemeyecekleri- şeylerin ‘Allah tarafından insana öğretildiği’ kaydedilmiştir.”⁸²

Bir diğer modern yoruma göre Alak sûresinin başındaki ayetler müslümanları eğitim-öğretim seferberliğine teşvik etmektedir. Daha açıkçası Allah bu ayetlerde Hz. Peygamber’e ve onun şahsında tüm mü’minlere -Kurtubî ve Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570) gibi bazı müfessirlere göre sadece erkek müminlere- okumayı emretmekte, onları kalemle yazmaya ve ilimde gelişip yetkinleşmeye teşvik etmektedir. İlk vahyin “oku” emriyle başlaması ve bu emrin iki defa tekrar edilmesi, okumanın ve ilmin dinde ve insan hayatında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁸³

79 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV. 270; Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII. 18.

80 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII. 646; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, Beyrut 2005, X. 578; Vâhidî, *el-Vasût*, IV. 528; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, IX. 176; Ebû Muhammed el-Beğavî, *Meâlimü’l-Tenzil*, Beyrut 1995, IV. 507; Kâdî el-Beyzâvî, *Envâru’l-Tenzil*, Beyrut 2003, II. 609.

81 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü’l-Münîr*, Beyrut 2004; IV. 649-650; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, IX. 507; Ebû’l-Berekât en-Nesefî, *Medârikü’l-Tenzil*, Beyrut 1988, IV. 368. Âlûsî (ö. 1270/1854) bütün bu müfessirlerden farklı olarak Hicaz bölgesindeki Arapların yazıyı ne zaman ve hangi yolla öğrendiklerinden söz etmiştir. Şihâbüddîn el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, Beyrut 2005, XV. 403.

82 Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk, İstanbul 1996, III. 1287 (3. not). Benzer nitelikteki bir diğer sükseli yoruma göre de kalem bir semboldür. Hem bilginin kayıt altına alınmasını, hem de öğrenme araçlarını simgeler. Daha inen ilk vahiyle “sözlü kültürden yazılı kültüre geç” işaretini alan Nebi, mesajı aldığı vahyi yazdırarak ortaya koyacaktır. Kalem yazıyı temsil eder. Yazı ise bilgiyi kayda alıp, okuyan ve okuyacak her insanı şahit tutmaktır. Söz uçucu yazı kalıcıdır. Onun için demişlerdir ki ilim avlamak, yazı ise avı bağlamaktır. İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an*, s. 1279 (5. not).

83 Hayreddin Karaman ve Diğerleri, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2004, V. 596.

Bu yorum, “Allah’ın ilk emri ‘Oku!’ olmasına rağmen Hz. Peygamber niçin okuma yazmayı öğrenmek için çaba sarf etmemiş?” sorusunu akla getirmektedir. Bazı tefsirlerdeki izahlardan anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber’in okuma yazma öğrenmeden okuması, nübüvveti ispat eden bir mucizevi göstergedir. “Burada Peygamberin kıraat için yazıya ihtiyacı olmadığı iş’ar olunmakla beraber şüphe yok ki kalem ile talimin de büyük bir ikramı rabbani olduğu beyan buyrulmuş ve bu suretle ümmet okuyup yazmaya teşvik ve terğib olunmuştur” diyen Elmalılı’ya göre Hz. Peygamber’in yazı yazmaksızın okuması, sahib-i kitap olması hakkındaki kerem-i ilahiyi, yani nübüvvet ve risaletini ispat nokta-i nazarından daha yüksek olduğu da ifade edilmiştir. Nitekim bu mana Ankebût’ta *ve-mâ künte tetlû min kablihî min kitâbin ve-lâ tehattuhû bi-yemînike izen lertâbe’l-mubtilûn* [Ankebût 29/48] ayetinde tasrih olunmuştur. Şu halde, ‘Kalemin bu ehemmiyetini ifade eyleyen ayeti ilk kıraat emriyle beraber telakki eden Peygamber bundan sonra kalem ile yazıyı da öğrenip yazmak lazım gelmez miydi?’ suali varit olmaz.”⁸⁴

Bu izahları muknâ bulan ve Alak 96/1-5. ayetlerde Allah’ın bir tür eğitim-öğretim seferberliğine işaret ettiğine inanan -ki Diyanet İşleri Başkanlığı dahi böyle anladığı ve böyle inandığı için, her eğitim-öğretim yılının başlangıcına rastlayan Cuma hutbelerinde bu ayetleri spot cümle olarak okutmaktadır- herkes zorunlu olarak şu soruları da -ki mezkûr izahlardaki sıgılık ve yavanlık ister istemez söz konusu soruları karikatürize etmeyi gerektirmiştir- en azından kendini ikna edecek şekilde cevaplamak durumundadır: (1) Ümmî diye nitelenen ve şifahi kültürden beslenen Arap toplumuna ve bu toplumun ümmî bir üyesi olan Hz. Peygamber’e daha ilk ayetlerde kalemle öğretmekten söz etmek nüzûl ortamında neye karşılık gelmekte, ne tür bir anlam içermektedir? (2) Allah ilk hitap çevresindeki insanları öncelikle ve özellikle okuma-yazma öğrenmeye ve ilim tahsiline teşvik etmekle bir toplumsal kalkınma hamlesi mi başlatmak istemiştir? (3) Kur’an’ın nazil olduğu tarihsel ve toplumsal vasattaki şirk, sosyal adaletsizlik gibi sorunlar dikkate alındığında, ilk ayetlerde okuma-yazmanın öneminden söz edilmesi biraz garip değil midir? (4) Nüzûl dönemindeki Arap toplumunda acil çözüm bekleyen en temel problem okuma-yazma ve/veya eğitim-öğretim seviyesini yükseltmek midir? (5) Yoksa Allah Arap toplumundaki inanç ve ahlak problemlerine değinmeden önce o toplumun kültürel alışkanlıklarını mı değiştirmek istemiştir?

İlgili ayetler yukarıda aktarılan yorumlar çerçevesinde anlaşıldığında bu sorulardan hiçbirine ikna edici bir cevap bulma imkânı yoktur. Hiç kuşku yok ki Allah’ın “el-insan”a kalemle öğrettiğini bildiren ayeti, bildik anlamda ilim tahsiline hamletmek, Kur’an’ı bugün nazil olmuş gibi algılamanın kaçınılmaz

kıldığı bir sonuçtur. Tefsir tarihinde bu tür anakronik yorumların sayısız örneği mevcuttur. Denebilir ki anakronizm tefsirin başına gelen en büyük musibetlerden biridir. Çünkü bu musibet, Kur'an'ın asıl mana ve maksadını kimi zaman amorf-laştırmakta, kimi zaman da tamamen buharlaştırmaktadır. Nitekim Alak 96/1-5. ayetlerin tefsirinde vuku bulan da tam olarak budur.

Tefsirde anakronizmin birçok sebebinden söz edilebilir. Bu sebeplerden biri, mezhepler arasındaki siyasi, fikhî ihtilafların kaçınılmaz sonucu olarak ilahî kelamı bir referans metni gibi kullanma arzusu ve her mezhebin kendi görüş ve iddiasını temellendirmek adına Kur'an'ı bilerek-isteyerek salt lafız ekseninde bağlamsız okuyup anlamaya çalışmasıdır. İkinci bir sebep, fıkıh usûlünde “el-ibretü bi-umûmi'l-lafz lâ bi-husûsi's-sebeb” (nüzûl sebebinin hususiliğine değil, lafzın umumiliğine itibar edilir) diye formüle edilen prensibin kimi zaman gelişigüzel biçimde her nassa tatbik edilmesidir. Üçüncü bir sebep ise Alak 96/1-5. ayetlerin izahında olduğu gibi, Buhârî ve Müslim karizmasına dayalı rivayet saltanatına boyun eğilmesi, dolayısıyla yorumun da bu minvalde şekillenmesidir.

Şöyle ki Hz. Âişe'den gelen rivayet sübut ve delalet açısından mutlak sahih kabul edilince, söz konusu ayetler ister istemez bağlamsız olarak izah edilmiştir. Oysa her söz bir bağlam içinde anlam kazanır. İlgili rivayete göre Hira mağarasında yaşanan ilk vahiy tecrübesinde hiçbir olgusal bağlam mevcut değildir. Diğer bir deyişle, Allah'ın Hz. Peygamber'e ilk hitabında “Oku!” dedikten sonra “el-insan”ı alaktan meydana getirdiğinden, ona kalemle öğrettiğinden söz etmesi, herhangi bir nüzûl sebebiyle ilişkili olmadığından tarihsel ve toplumsal bir bağlam içerisinde yorumlanabilecek nitelikte değildir. Binaenaleyh, söz konusu ayetler alabildiğine genel ve evrensel bir mesaj taşıyor olsa gerekir.

Rivayet saltanatına teslimiyetin kaçınılmaz kıldığı çıkarımlar işte budur. Söz konusu saltanatın tahakkümünden azade bir zihnin ulaştığı sonuçlar da şudur: Alak 96/1-5. ayetler Hz. Peygamber'e nazil olan ilk Kur'an vahyi değildir. Her şeyden önce bu ayetlerdeki içerik son derece spesifikdir. Öte yandan tefsir literatüründeki yorumlardaki yavanlık ve sığlık da bu ayetlerin ilk ilahî hitap olmadığını teyit eder niteliktedir. Gerçi İbn Hacer gibi bazı hadis âlimleri Alak 96/1-5. ayetlerin Kur'an'daki temel maksatları ve/veya tevhid (usûlü'd-dîn), ahkâm ve ahbar olmak üzere üç ana konuyu ihtiva ettiğinden söz etmiştir. Buna göre söz konusu ayetlerde zâfî ve fiilî sıfatlarıyla Allah'ın birliğini ispat (tevhid) konusuna yer verilmiştir. Okumaya Allah'ın ismiyle başlanmasını bildiren ayette ahkâm konusuna dikkat çekilmiş, beşinci ayette ise ahbara işaret edilmiştir. Üstelik ilk defa bu ayetlerin inzal edilmesiyle Kur'an'ın muhtevasına ima ve işarette bulunan çok güzel bir giriş (berâat-i istihlal) yapılmış ve böylece Alak sûresinin “Kur'an'ın unvanı” (Kur'an'a Giriş) diye isimlendirilmesi çok şık olmuştur.⁸⁵

Bize göre bu çok zorlama bir izahdır. Zira gerek ilahî vahyin inzal-tenzilinde gözetilen temel dinî-ahlâkî hedefler, gerekse klasik tefsirlerdeki izahlar açısından bakıldığında, Alak 96/1-5. ayetlerde ana konu kapsamında değerlendirilebilecek bir muhteva yoktur. Ayrıca, “el-insan”ın alaktan yaratılmasını bilgi verici, insana kalemle öğretmeyi ilme teşvik edici ilahî beyanlar olarak anlayıp yorumlamanın özellikle nüzûl dönemindeki tarihsel-toplumsal vasatta hiçbir anlamlı karşılığı da yoktur. Hatta Kur'an'daki en temel gayenin tevhid, kökünden halledilmesi gereken en ciddi problemin şirk olduğu dikkate alındığında, söz konusu yorumların saçma olduğu bile söylenebilir.

Burada şunu belirtelim ki Alak sûresi bir bütün hâlinde nazil olmuştur. Sûrenin nüzûl sebebi ise Hz. Peygamber'in tebliğ faaliyetine başlaması ve Ebû Cehl gibi müşriklerin şiddetli muhalefetiyle karşılaşmasıdır. Fahreddîn er-Râzî de bu sûrenin ilk Kur'an vahyi olmadığını söyleyen âlimlerin mevcudiyetinden söz etmiştir.⁸⁶ Kurtubî ise, “Bu sûre baştan sona Ebû Cehl hakkında nazil oldu” şeklinde bir görüş zikretmiş ve fakat bu görüşü temriz sıygasıyla (kîle/denildi) nakletmiştir.⁸⁷ Kuşkusuz bu sıygayla zikredilen görüşler zayıftır; ancak bu zayıflık, söz konusu görüşlerin aslî değeri ve mahiyetinden öte nakilci konumundaki kişinin/müfessirin sahilik ölçütüyle ilgilidir. Daha açıkçası, müfessirler epistemolojik paradigmalara uygun olan görüşü râcih, sair görüşleri mercûh olarak değerlendirir. Burada belirleyici olan husus, herhangi bir görüşün paradigmaya uygun olup olmamasıdır. Bu itibarla, temriz sıygasıyla nakledilen görüşlerin zayıflığı mutlak değil, izafi ve itibardır. Kaldı ki müfessirlerin hemen hepsi Alak sûresinin altıncı ayetinde geçen “el-insan”ın Ebû Cehl'e işaret ettiğini ve 6-19. ayetlerin bu kişi hakkında indiğini söylemiştir.⁸⁸

Ne var ki Hz. Âişe rivayetinin delaletiyle 1-5. ayetler ilk Kur'an vahiyleri kabul edilince, bu ayetlerde geçen “el-insan”ın genel manada insanoğluna karşılık geldiği sonucuna ulaşılmıştır. O kadar ki Kur'an'ın nüzûl ortamıyla ilişkisi ve kimlik oluşturma stratejisi konusunda etraflı inceleme yapan tefsir araştırmacıları dahi şu tespitlerde bulunabilmiştir: “Vahiy döneminin başında inen Kur'an pasajlarındaki üslup ardından gelen pasajlara göre açık bir farka sahiptir. Bu üslup muhatap alınan kitlenin sınırları belli tanımlanmamış bir kitle olup olmaması ile yakından ilgilidir. İlk dönem pasajlarında genelde mutlak olarak insan cinsinin konu edildiğini ve ona hitap edildiğini söylemek yanlış olmaz... Mesela ilk inen Kur'an bölümü olan Alak 96/1-5 ayetleri bu konuda açık bir örnek teşkil eder: Oku?

86 Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII. 18.

87 Kurtubî, *el-Câmi'*, XX. 83.

88 Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII. 647; Vâhidî, *el-Vasît*, IV. 528; Ebû Muhammed İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Beyrut 2001, V. 502; Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII. 18. Bazı müfessirler 6-19. ayetlerin ilk beş ayetten bir süre (*ba'de müddetin*) sonra indiğini belirtmiş ve fakat bu süreyi tavzih etmemiştir. İbn Âşûr ise bu sûrenin kısa olduğuna dikkat çekmiştir. Bkz. İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV. 443-444.

Yaratan Rabbi'nin adıyla... İnsanı sadece kan pıhtısından yarattı. Oku! Rabb'in en büyük kerem sahibi iken. Ki o kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediğini öğretti". Dikkat edilirse burada belli bir mekânda ve tarihteki belli bir insan dikkate alınmamaktadır. Ayrıca insanın yaratılışına atıfta bulunulmakta insanî ayrıcalıklarına değinilmekte, bunun yaratıcının bir lütfu olduğu vurgulanmaktadır. Alak sûresinin ilk bölümüyle benzer bir tarih aralığında inen başka ayet grupları da [Araştırmacı bu ifadeyle Müddessir ve Tûr sûrelerinin başındaki ayetleri kastediyor. *Vurgu bize aittir.*] böyle genel çağrışımlara sahiptir... Bahsi geçen sûrelerin ilk pasajlarından sonra inen bölümlerinin açık bir içerik ve üslup farklılaşması göstermesi, Mekke toplumsal yaşamında bir şeylerin değişmeye başladığını ve bir çatışmanın baş gösterdiğini ortaya koyacak niteliktedir. Alak sûresinin 6. ayetinden itibaren devam eden bölümünde üslubun farklılaştığı, muhatabın değiştiği ve söylemin dönüştüğü açıkça görülebilir. "İnsan" lafzı, cinsin anlatımından yola çıkılarak kinayeli bir biçimde artık belli bir kimseye işaret etmeye başlamıştır: "Ama insanoğlu kendini müstağni görerek azgınlık eder. Rabbi'nedir dönüş! Bir kul namaz kıldığında onu engelleyen o kişiyi gördün mü? Ne biliyorsun ya o (namaz kılan) kul hidayet üzere ise?... Hayır! Onu perçeminden yakalayacağız..." İlgili ayet grubunun nüzûlüyle ilgili olarak nakledilen sebep-i nüzûl bilgileri, bu ayet gurubun müşrikler içerisinde sembol isim olan Ebû Cehl'in Hz. Peygamber ile zıtlaşmasına Kur'an'ın verdiği cevabı teşkil ettiğini bildirir.⁸⁹

Bu tespitler kesinlikle yanlıştır. Burada bir kez daha belirtelim ki yanlışlığın temel sebebi, rivayet saltanatına kayıtsız şartsız teslimiyettir. Bu denli bir teslimiyet ilmî açıdan yanlış olsa da, dogmatik açıdan anlaşılabilir bir şeydir. Çünkü Buhârî ve Müslim karizması demek, bu iki muhaddisin hadis musannefâtındaki malzemenin İbnü's-Salâh'ın *ve-kitâbâhümâ esahhü'l-kütübi ba'de kitâbillâhilaziz* ifadesinin

89 Selim Türcan, "Hidayet ve Dalâleti Allah'a Nispet Eden Âyetler Nüzûl Döneminde Nasıl Algılanıyordu?", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 9, sayı: 18 (2010/2), s. 88-89. Bu araştırmacı, "İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü" ismiyle yayımlanan doktora tezinde, ilk döneme ait ayetlerde genel anlamda insanlığa hitap edildiğinden söz etmiş ve bu tespitine Kıyame 75/1-5, 36-40, Abese 80/18-32, Tîn 95/4, Alak 96/1-5, Asr 103/1-2. ayetleri referans göstermiştir. (Selim Türcan, *Kimlik ve Kitâb İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, Ankara 2010, s. 141). Hâlbuki klasik tefsirlerde sahâbi ve tâbiî müfessirlerden nakledilen izahlarda, Alak 96/1-5. ayetler hariç, diğer ayetlerde geçen "el-insan" kelimeleri kâfir/müşrik insana hamledilmiştir. Bir sözün en doğru şekilde söylenildiği zaman ve zeminde anlaşılacağı müsellemdir; o halde sahâbiler ile onların rahle-i tedrisinde yetişen müfessir tâbiîlerin bu ayetlerden ne anladıkları tefsir açısından asla göz ardı edilmemesi gereken bir meseledir. İlk dönem Kur'an tasavvuruyla ilgili bir çalışmada, sahabe ve tâbiûndan gelen ve nüzûl ortamındaki manaya/maksada ışık tutan izahların aksi yöndeki delaletine rağmen, ilgili ayetlerdeki "el-insan" kelimesinden "insanlığa hitap" şeklinde bir anlam çıkarmak, hesabı verilemiş bir evrensellik dogmasından yola çıkıp "el-ibretü bi-umûmi'l-lafz" fahvasınca asıl mana ve maksadı lafzın umumiliğinde arayan, bu yüzden de habire lafzı kazıyıp duran metin fundamentalizminden başka bir şey olmasa gerekir.

de tanıklık ettiği üzere,⁹⁰ aşağı yukarı Allah'ın kitabındaki bilgiler kadar sağlam ve sahih olduğuna inanılması demektir. Buhârî hatmi geleneği de bu inancın bir semeresi olsa gerektir. Maddi ve manevi sıkıntılardan kurtulmak, her türlü murada nail olmak, fırtınalı denizde geminin batmamasını sağlamak, düşmana karşı zafer kazanmak gibi niyet ve maksatlarla hatmedilen Sahîh-i Buhârî'deki bilgiden şüphe etmek, hele hele Sünnî gelenekte bu kaynaktaki bir bilginin sıhhatini sorgulayıp onun yerine başka bir bilgi ikame etmek din değiştirmek kadar zor olsa gerektir.

Bu mesele bir tarafa, Alak sûresinin ilk beş ayetinde geçen "el-insan" nev-i beşere, altıncı ayetteki ise kâfir insan tipine işaret etmemekte, bilakis ilk ayetten son ayete kadar "el-insan" genelde kâfir insan tipine, özelde ise Ebû Cehl'e tekabül etmektedir. Bu tespitimizin en güçlü delili, daha önce de bahsi geçtiği üzere hemen tamamı Mekkî sûrelerde zikredilen "el-insan"ın hemen her defasında kâfirlik, nankörlük, zalimlik, cahillik gibi mezzum sıfatlarla birlikte anılması, bunun yanında sahabî ve tâbî müfessirlere ait izahlarda "el-insan" kelimesinin çok kere muayyen bir müşriğe hamledilmiş olmasıdır. Daha spesifik delil ise İnfîtar 82/6-7. ayetlerde, "Ey [kâfir] insan! Neydi seni cömert rabbin hakkında aldatan?! O değil mi seni yaratan?! O değil mi seni şekillendirip tüm uzuvları yerli yerinde bir insan hâline sokan?!" (*yâ eyyühe 'l-insânü mâ ğarrake bi-rabbike 'l-kerîm ellezî halaqake fe-sevvâke fe-adelek*) buyrulmasıdır. Dikkat edilirse, Alak sûresinin ilk ayetlerinde olduğu gibi burada da "el-insan"ın yaratılmasından, Allah'ın rab ve kerîm olmasından söz edilmiştir. Ayrıca İnfîtar 82/6. ayetteki *yâ eyyühe 'l-insân* hitabı, müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından kâfire hitap olarak tefsir edilmiştir. Mesela Kurtubî şunları zikretmiştir: "Allah ölümden sonra dirilişi inkâr edenlere bu şekilde hitap etti. İbn Abbas, 'Bu ayette geçen 'el-insan'dan maksat Velîd b. Muğîre'dir' dedi. İkrime ise 'el-insan'ın Übey b. Halef olduğunu söyledi. Ayetin Ebû'l-Eşed b. Kelde el-Cumahî hakkında nazil olduğu da söylendi."⁹¹

Bu bağlamda Ebû Hayyân'ın Tîn sûresi ile Alak sûresi arasında kurduğu ilişkiye dikkat çekmek yerinde olacaktır. Tîn 95/7. ayetteki *femâ yükezzibüke ba'dü bi'd-dîn* ifadesindeki hitabın cumhur ulema tarafından kâfir insana yönelik oldu-

90 İbnü's-Salâh, *Ulûmu 'l-Hadîs*, s. 18.

91 Kurtubî, *el-Câmi'*, XIX. 161. Ayrıca bkz. Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, nşr. Abdullah Mahmûd eş-Şehhâte, Beyrut trs., IV. 613; Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XII. 479; Vâhidî, *el-Vasît*, IV. 434; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü 'l-Mesîr*, IX. 47; Beğavî, *Meâlimü 'l-Tenzil*, IV. 455; Ebû'l-Hasen el-Mâverdî, *en-Nüket ve 'l-Uyûn*, Beyrut 2007, VI. 221; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Azîm*, Beyrut 1983, III. 481; Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü 'l-Münîr*, IV. 564; Celâlüddîn es-Suyûtî, *ed-Dürri 'l-Mensûr*, Beyrut 1983, VIII. 439. İbn Âşûr bu ayette geçen "el-insan" kelimesinin başındaki harf-i tarifin belli bir kişiye değil, cinse işaret ettiğini belirtmiş, ardından çoğunluk müfessirlerin yorum tercihinin de bu şekilde olduğuna dikkat çekmiştir. Oysa bu dipnottaki tefsir kaynakları böyle söylememektedir. Kaldı ki İbn Âşûr *yâ eyyühe 'l-insân* hitabındaki manayı, "Ey ba'si inkâr eden insan" diye izah etmiştir (İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 'l-Tenvîr*, XV. 173-174). Buna göre "el-insan'dan maksat, insanoğlu değil genel olarak kâfir/müşrik insan tipidir. Diğer bir deyişle, "el-insan" kâfirden kinayedir.

ğunu belirten Ebû Hayyân'a göre bu sûrede ilkin "el-insan"ın "ehsan-i takvîm" (genç, dinç) olarak şekillendirilmesinden söz edilmiş,⁹² ardından "esfel-i sâfilîn" ifadesiyle, yaşlılık çağındaki tükenmişlik hâline (erzel-i umr) dikkat çekilmiştir. Alak sûresinin başında ise ilkin "el-insan"ın alaktan meydana geliş aşamasından ve Allah'ın ona lütuf ve ihsanda bulunmasından söz edilmiştir. Bunun ardından da yine "el-insan"ın azgınlığından ve ahiretteki halinin neye müncer olacağından bahsedilmiştir.⁹³ Ebû Hayyân her ne kadar Alak sûresinin başındaki ayetlerin ilk Kur'an vahyi olduğunu söylemiş olsa da -ki bu bağlamda Fatıha'nın ilk vahyi olduğu görüşünü de nakletmiş ve fakat bu görüşü tercih ettiğini belirtmemiştir-, yukarıda kendisinden aktardığımız yorum hem Tîn hem de Alak sûresinde sözü edilen "el-insan"ın genel manada insanoğluna değil, kâfir/müşrik insan tipine karşılık geldiği fikrini teyit etmektedir.

Diğer taraftan, Ebû Hayyân'ın Alak sûresi 6. ayetin başındaki *kellâ* edatını, "Allah'ın kendisine bahsettiği nimetlere azgınlık ve inkârcılıkla haddi aşmak suretiyle nankörlükle karşılık veren kimseyi bundan men etmek manası taşır. Gerçi bu ayetin öncesinde kâfir insandan bahsedilmemiştir; fakat sözün bağlamı buna delalet etmektedir."⁹⁴ şeklinde izah etmesi de oldukça ilginçtir. Bundan daha ilginç olanı ise İbn Âşûr'un şunları söylemesidir: "Aslında *kellâ* edatı hükümsüz kılma (men ve iptal) manası taşır. Ancak bir önceki ayetin (5. ayet) ifadesinde iptal ve men konusu olacak bir muhteva yoktur. Altıncı ayetin başında *kellâ* edatının bulunması, buradaki men ve iptalden maksadın dokuzuncu ayetteki *eraeytellezî yenhâ abden izâ sallâ* ayetinin içerdiği manayla ilgili olduğunu gösterir. Gerçi *kellâ* edatının aslî konum ve işlevi, daha önce zikri geçen kelamdaki muhtevayı iptalle ilgilidir. Fakat bu edatın altıncı ayetin başında gelmesi, kendisinden sonra gelen ifadelerdeki mananın iptaline uygun düşmesini ve bu ifadelere konu olan kâfirin Hz. Peygamber karşısında sergilediği tutum ve davranışlardan men edilmesini gerektirir."⁹⁵

92 Klasik tefsirlerde sahabe ve tâbiün müfessirlerinden aktarılan bilgiye göre Tîn 95/4. ayette geçen "el-insan" kelimesi genelde kâfir insan tipine, özelde Kelde b. Üseyd, Velid b. Muğire, Ebû Cehl b. Hişâm gibi bir müşriğe delalet etmektedir (Bkz. İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesîr*, IX. 171; Kurtubî, *el-Câmi'*, XX. 77) Buna göre "ehsan-i takvîm" nitelemesi insan ömründeki gençlik dönemine, "esfel-i sâfilîn" ise yaşlılık hâline karşılık gelir. Dolayısıyla Tîn 95/4-5. ayetlerdeki temel vurgu fanilik ya da dünyadaki maddî güç ve kudretin gelip geçiciliği ve insan bedeni de dâhil maddî olan her imkânın bir gün bitip tükeneceğidir (Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, IV. 751). Diğer bir deyişle, bu ayetlerde kâfir insanın idrakine/dikkatine sunulan mesaj, "Gençlik ilkbahar gibidir, yaşlılık ise kışa benzer; öyle bir kış ki arkasından bahar gelmez." (Firdevsî), "Gençlik çok dayanmayan bir kumaştır." (W. Shakespeare), "Gençlikte günler kısa, yıllar uzun; yaşlılıkta ise günler uzun, yıllar kısadır." (I. Panin), "Gençliğe güvenip de vakit çok erken derken; belki elveda diyemezsin giderken!" (Necip Fazıl) gibi özlü sözlerde ifadesini bulan fanilik gerçeğidir.

93 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, X. 506.

94 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, X. 508.

95 İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XV. 443.

Kellâ edatıyla ilgili bu izahın zorlama olduğu açıktır. Bu zorlamayı (tekellûf) kaçınılmaz kılan şey ise Alak 96/1-5. ayetleri tartışmasız biçimde ilk Kur'an vahyi kabul etmektir. Böyle bir kabulden yola çıkıldığında ilk beş ayetin muhtevası ile kellâ lafzının hükümsüz kılma işlevi arasında irtibat kurmak pek mümkün olmamaktadır. Çünkü peşin kabul gereği söz konusu ayetlerdeki “el-insan” kelimesi kâfire değil bütün beşeriyete delalet etmektedir. Hâl böyle olunca, kellâ lafzının sibakla değil siyakla ilgili olduğuna hükmetmek gerekmektedir. Oysa sûrenin bir bütün hâlinde Ebû Cehl hakkında nazil olduğu, dolayısıyla gerek ikinci ayetteki gerekse altıncı ayetteki “el-insan” kelimesiyle genel olarak kâfir insan tipine, özel olarak da Ebû Cehl'e karşılık geldiği fark edilince hem bu tür zorlama yorumlar menatını yitirmekte, hem de sorun çözülmektedir.

Kellâ edatının ilk beş ayetteki muhtevayı ne şekilde hükümsüz kıldığı (iptal) meselesine gelince, burada men ve iptal konusu olan husus, Hz. Peygamber'le zıtlaşan Ebû Cehl kâfirinin dilinden sadır olan bir sözden ziyade onun kibirli, küstah tavır ve tutumlarıdır. Gerçi ilk beş ayette bu tutumlardan söz edilmemiştir; ancak unutmamak gerekir ki Kur'an'daki ayetlerin içerdiği anlam lafızda mündemiç olduğu kadar da tarihsel ve olgusal bağlamdadır. Hiç şüphe yok ki Alak 96/1-5. ayetler Hz. Peygamber ile Ebû Cehl yahut başka bir müşrik arasında yaşanan zıtlaşma ve çatışmaya atıfta bulunmaktadır; dolayısıyla kellâ edatı söz konusu ayetler inmeden önce yaşananlar bağlamında söz konusu kâfirin kibirli, küstah tavır ve tutumlarına gönderme yapmaktadır.

Bütün bunlar bir yana, Alak sûresinin başında Allah'ın “el-insan”ı alaktan yarattığı, ona bilmediklerini öğrettiği ve dolayısıyla çok büyük bir kerem sahibi olduğu belirtilirken, üstelik alak kelimesi bazı çağdaş yorumcular tarafından ilahî sevgiye hamledilirken, Abese 80/17. ayette “Lanet olsun el-insana, ne kadar da ne nankör!” buyrulmuş, ardından “el-insan”ın nutfе denilen basit bir maddeden meydana getirildiği vurgulanmıştır. Burada sorulması gereken soru şudur: Madem “el-insan”dan maksat insanoğludur; madem Allah insanoğlunu sevgiden yaratmış ve böylece ona çok büyük bir lütufta bulunmuştur; o halde niçin Abese 80/17. ayette insanoğluna “Lanet olsun!” buyurmuştur? Diğer bir ifadeyle, sonsuz/sınırsız kerem sahibi Allah bir yandan, “Ben insanoğlunu sevgiden yarattım” derken, diğer yandan da niçin “Lanet olsun insanoğluna!” diye hitap etmiştir. Acaba burada bir çelişki yok mudur? Kuşkusuz vardır; fakat bu çelişki –hâşâ- Allah'ın beyanında değil, özellikle çağdaş müfessirlerin yorumlarındadır. Çünkü “el-insan” kelimesi beşer cinsine hamledildiğinde, Alak 1-5. ayetler ile Abese 17-18. ayetler arasında çelişki bulunmadığını söylemek pek mümkün değildir. Çünkü Alak 96/2. ayete göre insan ilahî sevgi ve şefkatin eseri, Abese 80/17. ayete göre ise ilahî lanetin nesnesidir.

Klasik tefsir kitaplarına bakıldığında Abese 80/17. ayetteki “el-insan” kelimesinin Utbe b. Ebî Leheb veya başka bir kâfire/müşriğe delalet işaret ettiği

noktasında ittifak bulunduğu görülür. Ayetteki *mâ ekferah* ifadesi, “Ne kadar da nankör!” anlamında bir taaccüp ifadesidir. Bunun ardından gelen *min eyyi şey’in haleqah* ifadesi ise o kâfirin hakir, bayağı bir maddeden yaratıldığını ifade meyanında takrirî bir istifhamdır.⁹⁶ Dolayısıyla bu ayet “el-insan”ın alak, nutfeden yaratılmasıyla ilgili Kur’an ifadelerindeki maksadın bilgi vermeye matuf olmadığını da gözler önüne sermektedir. Bunun yanında Yâ-sîn 36/77. ayetteki “el-insan bizim kendisini bir damla sudan (nutfe) yarattığımızı hiç düşünmez mi?!” ifadesi bu konuyla ilgili ayetlerin enformatif olmadığı hususunda her türlü şüpheyi gidermektedir. Kıyâme 75/36-40. ayetler ise el-insan ve alaktan yaratmayla ilgili beyanların asıl maksat ve muradını bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Zira 36. ayette, “Ne o, yoksa el-insan başıboş bırakılacağını mı sanıyor?” buyrulduktan sonra “el-insan”ın başlangıçta ana rahmine akıtılan bir damla meni olduğu, sonra alaka haline geldiği, daha sonra Allah tarafından bütün uzuvları yerli yerinde bir insan haline getirildiği bildirilmiş, son ayette ise, “Hadi söyleyin bakalım, bütün bunlara gücü yeten Allah ölüleri diriltmeye kadir değil midir?” denilmiştir. Özellikle sahabe ve tâbiûna ait izahlarda hem Yâ-sîn 36/77 hem de Kıyâme 75/36. ayetteki “el-insan” kelimesi ölümden sonra diriliş gerçeğini inkâr eden muayyen bir kâfire/müşriğe hamledilmiştir.⁹⁷

Tekit maksadıyla bir kez daha altını çizerek söyleyelim ki “el-insan”ın alak ve nutfeden yaratıldığını belirten Kur’an ifadelerindeki asıl maksat ölümden sonra diriliş inkâr eden kâfir/müşrik insana, “Seni bir damla basit bir sudan mükemmel bir varlık hâline getiren Allah hiç şüphesiz çürümüş kemikleri hayata döndürmeye de kadirdir” şeklinde bir mesaj vermekte, bunun yanında kâfir/müşrik insana basitlik ve hakirliğinin yanında acziyetini hatırlatmakta ve dolayısıyla haddini bilmesi gerektiğini ihtar etmektedir. Buradaki basitlik ve hakirlik vurgusu ki –bu

96 Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, X. 408-409.

97 Bkz. Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, V. 206, VI. 335; Vâhidî, *el-Vasît*, III. 519, IV. 396; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, VII. 40-41; VIII. 425; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III. 581, IV. 452. “el-İnsan”ın yaratılış aşamalarından söz eden ayetlerde aslında ne söylenmek istediği meselesine son noktayı koyan ayet, “Ey İnsanlar! Öldükten sonra dirileceğiniz konusunda bir şüpheniz varsa, bilin ki biz sizi ilkin topraktan, [üreyip çoğalma aşamasında ise] her birinizi bir damla sudan/meniden, sonra bir kan pıhtısından, sonra da belli belirsiz şekil almış bir et parçasından yarattık. İşte sizi yaratmaya yönelik kudretimizi böyle açıklıyoruz ki ölümden sonra nasıl diriltileceğinizi anlayasınız. Biz, dünyaya gelmesini dilediğimiz cenini ana rahminde belirli bir süre tutarız. Sonra sizin bir bebek olarak dünyaya gelmenizi sağlar ve büyüyüp gelişmenize imkân tanırız. Bununla birlikte kiminiz hayatının baharında iken ölür; kiminiz ise düşkünlük çağına kadar yaşar ve sonunda daha önce bildiklerini bilmez, geçmişe dair hemen hiçbir şeyi hatırlamaz hale gelir. [Ölüm sonrasında diriliş konusunda toprağı da düşünün]. Bakarsın ki toprak kupkuru, ölü. Ama yağmur yağdırdığımızda o ölü toprak canlanır, kabırır ve binbir çeşit güzel bitkilerle donanır.” mealindeki Hac 22/5. ayettir. Bu ayetin başındaki *yâ eyyühe’n-nâs* hitabının “Ey Mekke halkı!” manasına geldiğini de bu vesileyle belirtmek gerekir. Bkz. Vâhidî, *el-Vasît*, III. 359; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, V. 406.

vurgu Secde 34/8. ayette geçen *min mâin mehîn* ibaresinde çok daha sarihtir-⁹⁸ gerek Alak 96/6. ayetteki istiğna, gerekse diğer birçok ayetteki istikbar kavramının da delalet ettiği gibi, kâfir/müşrik insanın kendisini müstağni sayması, kibirkurum satması ile ilgilidir. Buna göre “el-insan”ın alak, nutfe ve meni gibi basit bir maddeden meydana geldiğini ifade eden ayetlerde bir bakıma, “Ey kâfir insan! Kendini çok değerli, şerefli addedip büyükleniyorsun, ama aslında sen maddi özün itibarıyla çok basit ve bayağı bir şeyden meydana gelmiş bir mahlûksun” denilmektedir.

Alak sûresi 6/1-5. ayetlerde kâfir insanın biyolojik/fizyolojik açıdan basitlik ve acizliğine dikkat çekilmesinin yanında onun sahip olduğu her türlü imkân ve meziyetin gerçekte Allah tarafından lütfedildiğine ve dolayısıyla en başta kendi varlığı olmak üzere konuşan dili, kalem tutan eli -ki gerek lisan gerek kalem ve kitabet çok büyük bir ilahî nimet olan beyan sıfatının kapsamına dâhildir; dolayısıyla Râhman 55/3-4. ayetlerdeki *haleaqa'l-insân allemehu'l-beyân* ifadelerini de Alak 96/1-5. ayetlerle aynı çerçevede anlayıp yorumlamak gerekir,-⁹⁹ hâsılı bütün her şeyini Allah'ın lütfu keremine borçlu olduğu vurgulanmaktadır. Aksi takdirde “el-insan”ın alaktan yaratılığını bildiren ayet ile kalemlle öğretmeden bahseden ayet arasında bağ kurmak pek mümkün değildir. Nitekim Fahreddin er-Râzî de bu konuya dikkat çekerek şunları zikretmiştir:

“Allah önce zatını, “el-insanı alaktan meydana getirdi” diye tavsif etmiş, ardından kendisini, “kalemle öğretti” diye nitelemiştir. Hâlbuki zahirde bu iki nitelme arasında bir münasebet yoktur. Ancak işin gerçeği şudur: “el-insan”a dair hallerin ilk aşaması onun bir alaka olmasıdır. Oysa alaka denilen şey son derece adi/bayağı bir şeydir. “el-insan”a dair hallerin son aşaması ise eşyanın gerçek mahiyetlerini anlayıp kavrama noktasına erişmesidir ki bu da mahlûkata ait mertebelerin en değerlisidir. Buna göre Allah bir bakıma şöyle demek istemiştir: “Sen en düşük seviyeden en üst mertebeye intikal ettin. Şu halde, seni bu çok düşük seviyeden o değerli hale taşıyan bir müdebbir ve kudret sahibinin olması gerekir.”¹⁰⁰

98 Secde 34/7-8. ayetler ilk bakışta genel olarak nev-i beşerin yaratılış keyfiyetinden söz ediyor gibi algılanabilir; fakat 10-11. ayetler okunduğu zaman, diğer ayetlerde olduğu gibi burada da ölümden sonra diriliş gerçeğini inkâr eden kâfirler güruhuna cevap verildiği fark edilir.

99 Fahreddin er-Râzî, Kurtubî gibi bazı müfessirler Râhmân 55/3-4. ayetler ile Alak 96/2-5. ayetler arasında irtibat kurmuşlar ve fakat her iki ayet grubunu genel olarak insan cinsiyile ilişkili biçimde yorumlamışlardır (Bkz. Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX. 76; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII. 100). Kuşkusuz bütün bu ayetlerde zikri geçen ilahî yaratma, öğretme gibi hususlar tüm insanlar için geçerlidir; fakat Kur'an'ın nazil olduğu tarihsel vasatta kastedilen husus bu değildir. Nitekim Râhmân sûresinin Mekke halkının Kur'an ve Hz. Peygamber'le ilgili ithamları ve/veya “Biz Rahman diye bir şey bilmeyiz” şeklindeki inkârcı tavırları üzerine nazil olduğu bilgisi (Bkz. Mukâtil, *Tefsîr*, IV. 195; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII. 100) bahis konusu ayetlerdeki esas maksadın inkârcı zihniyete mesaj vermek olduğu fikrimizi teyit etmektedir.

100 Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII. 17.

Bahis konusu ayetlerin, “Allah o kadar büyük bir lütuf sahibi ki kâfir insanın onca nankörlük ve nadanlığına rağmen ondan bile lütuf ve nimetini esirgemiyor” gibi bir mana taşıdığı da kuşkusuzdur. Bu bağlamda Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin (ö. 146/763), “Allah, kullarının nadanlık ve nobranlığı (cehl-i ibâd) karşısında pek tahammüllüdür; onları derhal cezalandırmaz” şeklindeki izahı çok manidardır.¹⁰¹ Zira Alak sûresinin tefsirinde kendisine atıfta bulunulan Ebû'l-Hakem Amr b. Hişâm'ın künyesinin gerek İslam'a düşmanlığı gerekse nadanlık ve nobranlığı sebebiyle Hz. Peygamber tarafından “Ebû Cehl” şeklinde değiştirildiği malumdur.

Zemahşerî'nin ifadesiyle, Allah lütuf ve ihsandaki ziyadelik açısından, başka hiçbir kerîm (cömert) ile kıyaslanamayacak seviyede bir kemal sıfatıyla muttasıftır. Çünkü O, kullarına sayısız nimet bahşeder. Üstelik kulların bunca nimete nankörlükle karşılık vermelerine, kendisinin yasakladığı şeyleri işleyip emirlerine uymayı kulak ardı etmelerine rağmen onları derhal cezalandırma yoluna gitmez. Üstelik tövbe ettiklerinde kabul eder ve bir daha işlemeye azmetmeleri halinde önceki günahlarını görmezden gelir. O'nun lütuf ve kereminin nihayeti yoktur.¹⁰²

Allah'ın “ekrem” diye tavsif edildiği Alak 96/3. ayette, kendisini çok değerli, şerefli bir kimse olarak takdim eden kâfire -ki bazı rivayetlerde Ebû Cehl'in ‘Mekke ve havalisinde benden daha kerim (şerefli, değerli) bir kimse yoktur’ dediğinden söz edilmiştir-¹⁰³ “Kerîmlik sıfatı sana değil, Allah'a aittir.” şeklinde bir manaya işaret edildiğini de belirtmek gerekir. Duhân 44/49. ayetteki *züq inneke ente 'l-azîzü 'l-kerîm* (Şimdi tat bakalım azabı; hani sen [dünyada iken] çok değerli ve şerefli biriydin ya!) ifadesi bu manaya şahitlik açısından câlib-i dikkattir. Tefsirlerdeki sebab-i nüzül rivayetlerine göre Duhân 44/49. ayet, “Ben bu vadideki insanların (Kureyş'in) en güçlüsü/nüfuzlusu ve şerefliyim” ve/veya “Bu muhitte benden daha izzetli ve şerefli birini tanımıyorum” diyen Ebû Cehl hakkında nazil olmuştur.¹⁰⁴ Bu bilgi Alak 96/3. ayetteki “ekrem” kelimesinin cömertlik ve

101 Sa'lebî, *el-Keşf ve 'l-Beyân*, VI. 499.

102 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV. 270. Fahreddîn er-Râzî'nin “ekrem” kelimesiyle ilgili şu izahı da aynı istikamettedir: (1) Nice kerîm insanlar vardır ki bir suç işlendiği sırada tahammüllü davranır, ama onun iyilik ve ihsanı suç işlenmezden önceki seviyede devam etmez. Oysa Allah, bir şairin, “Sanki ben yanlış yaptıkça senin lütuf ve ihsanını gerekli kılyormuşum gibi, ne zaman daha çok yanlış yapsam, sen bana lütfunu artırıyorsun” dizelerinde ifade edildiği gibi, lütuf ve ihsanını artırarak devam ettirir. İşte Allah bu yüzden ekremdir. (2) Allah'ın kerem sıfatı şunu ifade eder: “Evet, sen kerîmsin. Ama senin rabbın ekremdir. Nasıl böyle olmasın ki?! Her kerîm insan lütuf ve kereminden dolayı ya bir menfaat ve mükâfata nail olur veya en azından kendine yönelik bir zararı savuşturur. Oysa ben ekremim. Çünkü ben lütuf ve ihsanda bulunurken, herhangi bir karşılık beklentisiyle değil, sırf lütuf ve kerem olsun diye bunu yaparım” (Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru 'l-Kebîr*, XXXII. 17).

103 Fahreddîn er-Râzî, *et-Tefsîru 'l-Kebîr*, XXXII. 18.

104 Bkz. Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XI. 246; Sa'lebî, *el-Keşf ve 'l-Beyân*, V. 435; Vâhidî, *el-Vasît*, IV. 92; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü 'l-Mesîr*, VII. 350; Beğavî, *Meâlimü 'l-Tenzîl*, IV. 155; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII. 101.

lütüfkârlığın yanında şereflik anlamına geldiğine, dolayısıyla sûrenin ilk beş ayetinin Ebû Cehl hakkında indiğine işaret etmesi bakımından son derece önemlidir. Bir yoruma göre *züq inneke ente'l-azîzü'l-kerîm* ifadesi söz konusu kâfire yönelik bir istihfaf ve istihza manası içerir ve bir bakıma “İzzet, şeref kim, sen kim?” anlamına gelir.¹⁰⁵ Özellikle bu ayetteki mana-mesaj dikkate alındığında, gerek Alak sûresinin başındaki ayetlerde gerek sair ayetlerde “el-insan”ın alak ve nutfeden meydana getirildiğiyle ilgili ifadelerin kendini çok şerefli, itibarlı gören kâfir insana maddi özünün ne kadar basit/bayağı olduğunu hatırlatan bir mesaj verildiği fark edilir.

Bütün bu bilgi, görüş ve değerlendirmeler çerçevesinde Alak sûresinin bir bütün halinde, Hz. Peygamber’in önde gelen müşriklerle mücadelesinin giderek sertleştiği bir dönemde, muhtemelen bi’setin ilk üç yılı içerisinde nazil olduğunu vurgulu biçimde belirtmek gerekir. Gerçi İslam tarihi kaynaklarında ilk üç-dört yıl “gizli davet” dönemi diye ifade edilir ve fakat “gizli davet” tabiri, günümüzdeki illegal örgütlerin hücre tipi yapılanmalarını akla getirir. Hâlbuki ilk üç yıl içinde Hz. Peygamber’in davetine icabet edenlerin sayıca çoğaldığı, hatta İslam davetinin Mekke’nin gündemine oturduğu şüphesizdir. O zamanki nüfusu on bin civarında olan,¹⁰⁶ kabile esasına göre mahallelere ayrılan ve insanlar arasında çok sıkı bir ilişki bulunan Mekke şehrinde İslam davetinin kamuoyuna gizli kalması söz konusu değildir. Bu sebeple, ilk üç yıllık süreçteki davetin gizliliğini daha çok bireysel planda, yakın akraba ve arkadaş çevresine tebliğde bulunulması şeklinde anlamak gerekir.¹⁰⁷

Alak sûresiyle ilgili bu tarihlendirme Müddessir sûresinin ilk ayetleri için de geçerlidir. Aksi takdirde, sûrenin ikinci ayetindeki *kum fe-enzir* (Harekete geç ve uyar) emrinin neye atıfta bulunduğunu anlamak pek mümkün değildir. Şayet bu ayetler ilk nazil olan Kur’an vahyi ise Hz. Peygamber semadan bir ses işitme veya meleği görme şeklinde yaşadığı tecrübenin gerçek mahiyetini bile henüz kavrayamamışken kimi neyle uyaracak ve bunu hangi sıfatla yapacak, diye düşünmek gerekir Öte yandan, bazı rivayetlerde belirtildiği üzere, Hz. Peygamber’e gelen ilk vahyin mana ve muhtevası pek anlaşılmayan bir sestem/nidadan ibaret olduğunu söylemek tuhaf olsa gerektir. Ayrıca örtüye bürünmek bu garip sestem duyulan korkuyu giderip insanı sakinleştiren bir şey de değildir.¹⁰⁸

Bütün bunlar bir yana, Müddessir sûresinin Hz. Peygamber’in tebliğe başlayıp muhalefetle karşılaştığı bir dönemde nazil olduğu, İbn Hişâm’ın (ö. 218/833)

105 Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXVII. 216.

106 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1991, I. 27.

107 Bu konuda bkz. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara 2008, s. 94-95; Sami Kılınçlı, *Mekkî Sûrelerde Müminlerin Müşrikler ve Ehl-i Kitapla İlişkileri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 116.

108 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne*, X. 298.

naklettiği şu bilgilerle de teyit edilebilir: “Rasûlullah’ın Kureyş’ten gördüğü en kötü muamelelerden biri şuydu: Rasûlullah bir gün evinden ayrılıp halkın içine çıktı. Karşılaştığı herkes, ister hür ister köle olsun, onu yalanladı. Bunun üzerine Rasûlullah evine döndü ve kendisine reva görülen bu kötü muameleden dolayı örtüsüne büründü. İşte bu hadisenin ardından Allah Müddesir sûresinin ilk ayetlerini inzal etti”.¹⁰⁹ Temelde bu bilgilerle örtüşen ve ana fikir itibarıyla Ebû Cehl, Velîd b. Muğîre, Âs b. Vâil, Nadr b. Hâris gibi müşriklerin kötü sözleri ve “Muhammed bir sihirbazdır” gibi ithamları üzerine Hz. Peygamber’in üzülp evine kapandığı bilgisini içeren rivayetler de Müddesir sûresinin bi’setten sonraki ilk birkaç yıl içerisinde nazil olduğunu gösteren bir delil olarak mütalaa edilebilir.¹¹⁰ Sûrenin ikinci ayetindeki inzar emrinin hemen bütün müfessirlerce, “Mekke halkını uyar, İslam’a girmedikleri takdirde kendilerini azapla korkut” diye izah edilmesi de yine aynı kapsamda değerlendirilebilir.¹¹¹

Müddesir sûresinin ilk ayetlerindeki örtüye bürünme, kalkıp/harekete geçip inzar etme ve elbiseyi temizleme gibi ifadelerin hakiki mi yoksa mecazi mi olduğu ihtilafıdır. Bize göre bu ifadelerin delaleti mecazidir. Bu çerçevede “örtüye bürünme” (tedessür) Hz. Peygamber’in müşriklerden gelen tepkiler üzerine kendi içine kapanmasını ifade eder. Elbiseyi temizleme ise müşriklerin ileri geri konuşmaları ve iftiralari sebebiyle Hz. Peygamber’in kalbinde oluşan yılgınlık, kızgınlık, öfke, sabırsızlık, hatta intikam hırsı gibi duygulardan arınmaya delalet eder. Siyâb (elbise) kelimesi Arap dilinde bir kişinin kendisinden kinaye olarak da kullanılır. Nitekim Araplar, *el-mecdü fî sevbih ve’l-iffetü fî izârih* (şeref ve asalet onun dış elbisesinde, iffet ise iç elbisesindedir) derler. Yine Araplar bir kişiyi ayıp ve kusurdan arınmışlıkla tavsif etmek istediklerinde, *tâhirü’l-ceyb nakıyyü’z-zeyl* (yakası/yüreği temiz, eteği pak) diye niteler, (vefasızlık, sadakatsizlik, hainlik) gibi kötü huylara sahip olan kimseleri ise *denisü’s-siyâb* (elbisesi kirli) diye nitelerler.¹¹²

Hz. Peygamber’in kendisini “Ben çıplak uyarıcıyım” (*ve-innî ene’n-nezîru’l-uryân*) diye tavsif etmesi de¹¹³ bu ayetle ilgilidir. *Nezîr-i uryân* Araplarca bilinen bir mesel olup çok yakındaki bir düşman hususunda uyarıda bulunan ve bu uya-

109 İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebebiyye*, I. 233.

110 Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXX. 167-168; Kurtubî, *el-Câmi’*, XIX. 41.

111 Kurtubî, *el-Câmi’*, XIX. 41.

112 Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXX. 170.

113 Bkz. Buhârî, “Rikâk” 26; “İ’tisâm” 2. Bu hadisteki mesel başka bir hadiste şöyle açıklanmıştır: Rasûlullah bir gün halkın huzuruna çıkıp üç kez şöyle seslendi: Ey İnsanlar! Ben ve siz tıpkı şu meselde anlatılan konumdayız: Bir halk, düşmanın kendilerine baskın yapacağından korkar. Bu yüzden içlerinden bir adamı onları gözetlemeye gönderirler. İşte onlar bu haldeyken gözcü ansızın düşmanın geldiğini görür ve durumu haber vermek için derhal halkına yönelir. Fakat onları uyarmadan önce düşmanın kendini yakalayacağından korkar ve bu yüzden de kıyafetlerini çıkarır ve ardından üç kere ‘Ey millet’ nidasıyla düşmanın geldiğini haykırır. İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, XI. 384.

rının dozunu artıran kimse için kullanılır. *Nezîr-i câd* tabiri de benzer bir manada kullanılır. Bu tabir de bir gözcü ya da uyarıcının baskın tehlikesini haber vermeden önce düşmanın çıkıp geleceği korkusuyla üstündeki bütün elbiseleri çıkarmasını ifade eder. Elbiseye bürünme ve giyinik vaziyette olmanın zıddı çıplaklıktır. Bu sebeple, “müddessir” kelimesi ile “enzir” kelimesi arasında açık bir müşâkele ve çok güzel bir uyum söz konusudur.¹¹⁴

Müddessir sûresinin başındaki ayetlerin Hz. Peygamber ile müşrikler arasındaki zıtlaşma ve çatışmanın görece sertleştiği bir zaman ve zeminde nazil olduğu, sûrenin 5-7. ayetlerinden de anlaşılabilir. Beşinci ayetteki *ve'r-ruzze fehcür* ifadesi genellikle putlara atfen “pislikten/şirkten uzak dur” şeklinde izah edilir; fakat *ruz* kelimesi Arapçada endişe, kaygı anlamına da gelir¹¹⁵ ve bu anlam çerçevesinde *ve'r-ruzze fehcür* ayeti Hz. Peygamber'in endişe ve kaygıya kapılmaması gerektiğini tembihler. Altıncı ayetteki *ve-lâ temnün testeksir* ifadesi, yaptığı işi olduğundan fazla bir işmiş gibi göstermeye çalışan kimse gibi, risalet görevini gözünde büyütüp çok görmemesine, yedinci ayetteki *ve-lirabbike fasbir* ifadesi ise tebliğ sırasında karşılaştığı zorluk ve sıkıntılara Allah için direnmesi gerektiğine işaret eder. Sonuç olarak, Müddessir sûresinin başındaki ayetleri ilk Kur'an vahyi olarak kabul etmek pek isabetli değildir. Aynı şekilde bu ayetlerin Alak 96/1-5. ayetlerin ardından nazil olduğunu söylemek de sıhhatli değildir.

Fatiha Sûresiyle İlgili Görüş Tercih Gerekçeleri

İlk nazil olan Kur'an vahyi besmeleyle birlikte Fatiha sûresidir.¹¹⁶ Gerçi muhtelif kaynaklarda Fatiha sûresinin erken Mekke döneminde ve bir bütün halinde nazil olduğu bilgisinin yanında Medine döneminde yahut sûrenin yarısının Mekke'de, diğer yarısının Medine'de indiğine veyahut önce Mekke'de namazın farz kılındığı esnada, sonra da Medine'de kıblenin tahvili sırasında olmak üzere iki defa nazil olduğuna dair bilgiler nakledilmiştir.¹¹⁷ Ancak bu bilgilerden hiçbirisi muteber değildir. Her şeyden önce, bu sûrenin ilk vahiy olduğunu sahabe ve tâbiûndan gelen rivayetler bir yana “fâtiha” (fâtihatü'l-kitâb) isimlendirmesinden

114 Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân es-Süheylî, *er-Ravzu'l-Ünüf*, Küveyt trs., III. 145-146.

115 Bkz. Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm*, Beyrut 2008, I. 32.

116 Basmelenin Kur'an'daki statüsü ihtilaflıdır. Bununla birlikte Neml 27/30. ayetinde geçen bismelenin Kur'an'dan bir ayet olduğu hususunda icma vardır. 113 sûrenin başında yer alan bismelenin müstakil birer ayet olup olmadığı hususunda İmam Mâlik ve Evzaî gibi âlimler söz konusu besmelelerden hiçbirinin ayet olmadığı fikrini benimsemiştir. Buna mukabil Abdullah b. Mübârek gibi diğer bazı âlimler besmele ifadelerinin her birinin müstakil bir ayet olduğunu söylemiştir. İmam eş-Şâfiî ise besmeleyi sadece Fatiha sûresine ait bir ayet olarak kabul etmiştir. Bunun yanında İmâm eş-Şâfiî'nin diğer sûrelerin başındaki besmeleleri ayet kabul edip etmediği hususunda iki farklı görüş nakledilmiştir. Bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, I. 66; Ebü Hafs İbn Âdil, *el-Lübâb fi Ulûmi'l-Kitâb*, Beyrut 1998, 151-152.

117 Suyûtî, *el-İtkân*, I. 34-35.

bile az çok anlamak mümkündür. Hâtimenin zıddı olan fâtiha, “bir şeyin evveli, başlangıcı, girişi” anlamına gelir. Bu anlamda fâtiha isminin hem bu sûrenin Mushaf tertibindeki yerinin önsöz gibi olmasına, hem de vahyin başlangıcına işaret etmesi uzak bir ihtimal değildir.

Fatiha sûresinin kimi kaynaklarda zikredilen yirmi beş isminden¹¹⁸ biri de Ümmü'l-Kur'ân ve/veya Ümmü'l-Kitâb'tır. Bu isim Fatiha'nın mana ve mesaj itibarıyla vahyin özü, özeti mesabesinde olduğunu gösterir. Bunun yanında “el-Esâs” (Kur'an'ın temeli), “el-Kâfiye” (yeterli), “el-Vâfiye” (eksiksiz, tam) gibi isimler de yine Fatiha'nın ilahî kelamdaki en temel mesajları içerdiğini gösterir. Bu isimler ışığında denebilir ki Fatiha Kur'an'ın özü/özeti, diğer bütün sûreler ise Fatiha'nın şerhidir. Fatiha bir bakıma Kur'an demektir. Nitekim Hicr 15/87. ayette geçen ve müfessirlerin hemen tamamınca Fâtiha sûresine hamledilen *seb'an mine'l-mesânî* ibaresinden¹¹⁹ sonra *ve'l-kur'âne'l-azîm* ifadesinin gelmesi ve bu söz diziminde âmm olanın (Kur'an'ın) hâss olana (Fatiha'ya), diğer bir deyişle bütünü (küll) parçaya (cüz) atfedilmesi, Kur'an'ın öz/özet halinde Fatiha'da mündemiç bulunduğu fikrini teyit eder.

Fatiha sûresinin bütün bir Kur'an'ın mesajını özet olarak içermesinin nasıllığına gelince, besmeleyi takip eden *el-hamdülillâhi rabbi'l-âlemîn* ayeti hem Kur'an'ın en temel nüzül sebebi olan tevhid inancını ifade ve ilan etmekte, hem de şirk inancını nefyetmektedir. Çünkü hamdın her daim Allah'a mahsus olduğunu belirtmek, aynı zamanda O'ndan başka hiçbir varlığa böyle bir hamdde bulunmamak gerektiğine dikkat çekmektir. Hamd kavramındaki mana ve muhtevanın ciltler dolusu kitaba sığmayacağını söyleyen Endülüslü müfessir İbn Cüzey'e (ö. 741/1340) göre *el-hamdülillâhi rabbi'l-âlemîn* ifadesi tevhid inancını kelime-i tevhidden daha derin, daha şümüllü biçimde ifade eder.¹²⁰

Diğer taraftan Fatiha sûresi Arap dili ve belâgatında berâat-i istihlal, berâat-i matla', hüsn-i ibtida, hüsn-i iftitah gibi tabirlerle belirtilen ifade ve üslup tarzının Kur'an'daki en güzel örneğidir.¹²¹ Berâat-i istihlal, bir belâgat terimi olarak, nazım ve nesirde maksat ve muhtevaya işaret eden lafızların yardımıyla asıl konuya ilgi çekici güzel bir üslupla başlama veya bir esere konusuya ilgili ifadeler kullanarak güzel ve dikkat çekici bir üslupla başlama sanatıdır. Besmelenin Fatiha sûresinin ilk ayeti kabul edilmesi -ki bizim tercihimiz bu yöndedir- halinde hem vahye hem de ilk sûreye hüsn-i iftitah yapılmış olması da vahyin besmele ve Fatiha ile başladığına işaret sayılabilir. İslam'dan önceki dönemde Arapların kimi zaman *bismillât ve'l-uzzâ* diye işe başladıkları dikkate alındığında,

118 Suyûtî, *el-İtkân*, I. 168-171.

119 Bu konuda bkz. Mustafa Öztürk, “Kur'an'da “Seb'i Mesânî” Kavramı”, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: XXXVIII, sayı: 1 (2002), s. 103-127

120 Ebû Abdillâh İbn Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li Ulûmi 'l-Tenzîl*, Beyrut 2005, I. 86.

121 Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîr*, I. 54.

Allah'ın her şeyden önce tevhid inancısını tesis maksadıyla inzal ettiği vahye *bismillâhirrahmânirrahîm* ayetiyle başlamasının ne kadar anlamlı olduğu anlaşılır. Ayrıca, bismelenin başındaki bâ harfi/edatı iltisak (bağ, bağlantı) ifade eder. Kur'an'ın en temel konusunun Allah ile âlem, özellikle de beşeriyet âlemi arasındaki münasebetin nasıl olması gerektiğini bildirmektir. Bu itibarla, besmele bu münasebetin başlangıç noktasını oluşturması hasebiyle Allah ile beşer arasındaki bağ ve bağlantıya işaret eder. Bu bağın bir tarafında ulûhiyet ve rubûbiyet, diğer tarafında beşeriyet ve ubûdiyet makamı vardır. Buna paralel olarak Fatiha sûresi de iki bölümden oluşur.

İlk bölüm Allah'la ilgili olarak ulûhiyet, rubûbiyet ve mutlak hâkimiyete işaret eden ayetleri ihtiva eder. Bu bölümdeki *mâliki yevmi'd-dîn* ayeti bir yönüyle Kur'an'daki temel konulardan biri olan ahirete, diğer bir yönüyle de Allah'ın ahirette de mutlak hükümler olacağına işaret eder. Dua ve niyaz üslubunun hâkim olduğu ikinci bölümdeki ayetlerde ise kulun Allah'a bağlılık ve muhtaçlığını ifade eden ibadet ve istiane kavramları yer alır. Yalnız Allah'a boyun eğmek ve yalnız O'ndan yardım istemekle insan başta tevhid inancını ikrar olmak üzere teslimiyet ve tevekkülünü dile getirmiş olur. Bu şekilde ifade edilen imanın pratikteki karşılığı sırât-ı müstakîm, yani dosdoğru bir hayat çizgisidir. Bütün bu ömür boyunca bu çizgiden sapmamak, diğer bir deyişle bu yoldan sapan ve sonuçta Allah'ın gazabına uğrayan kimselerden olmamak için, "Bizi dosdoğru yolda sabitkadem kıl" (*ihdinassırâta'l-müstakîm*) niyazıyla Allah'ın himayesine sığınmak gerekir.¹²² Bu niyaz Kur'an'daki Allah merkezli dil dizgesinin en veciz ifadelerinden biridir. Çünkü *ihdinassırâta'l-müstakîm* niyazı insanın her konuda olduğu gibi iman ve teslimiyette de Allah'ın inayet ve himayesine muhtaç olduğunu, bu yüzden de aczini ve kendi kendine yeterli olmadığı gerçeğini hiçbir zaman aklından çıkarmaması gerektiğini ifade eder. Sonuç olarak Fatiha sûresi ilkin Allah'ı en belirgin sıfatlarıyla tanıtmakta ve insana sağlam bir tevhid inancı aşılarmakta, ardından Allah'la ilişkisinin nasıl olması gerektiğini son derece veciz bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu geniş muhtevasıyla hem Kur'an'ın özü, özeti hem de Hz. Peygamber'e nazil olan ilk vahiy olmaya en uygun ayetler olma özelliğini taşımaktadır.

Bu bağlamda Muhammed Abduh'un (ö. 1905) konuyla ilgili görüşlerini de aktarmak gerekir. Zira Abduh da Fatiha sûresini mutlak olarak ilk Kur'an vahiy kabul etmiş¹²³ ve bu fikrini şöyle temellendirmiştir: "Kâinattaki ilahî yasalar, is-

122 Emin Işık, "Fatiha Sûresi", *DİA*, İstanbul 1995, XII. 252-253.

123 Abduh *Tefsîru Cüz'i Amme* adlı eserinde ilk Kur'an vahyinin Alak 96/1-5. ayetler olduğunu söylemiştir (Bkz. Muhammed Abduh, *Tefsîru Cüz'i Amme*, Kahire 1994, s. 93). Ancak şunu belirtelim ki Abduh Amme cüz'ünün tefsiriyle ilgili eserin tahririne 1883 yılının sonlarına rastlayan Avrupa seyahati sırasında başlamış ve daha sonra Tunus'ta bulunduğu süre zarfında tamamlamıştır. Menâr tefsirindeki Fatiha sûresiyle ilgili görüşlerini ise 1889'da Mısır'a döndükten sonra Reşid Rıza'nın ısrarları neticesinde Câmiu'l-Ezher'de verdiği derslerde dile

ter tekvînî ister teşrîf alanında olsun, Allah'ın bir şeyi önce öz/özet olarak ortaya koyması, daha sonra tedricî olarak onun açılımını sağlaması şeklindedir. İlahi hidayet tecellisi, koskoca bir ağacın küçücük bir tohumdan meydana gelmesine benzer. Tohum başlangıçta bir hayat nüvesinden ibarettir ve fakat bu nüve ağaç için gerekli olan her özü ve özelliği bünyesinde barındırır. Tohum toprağa düştükten sonra çimlenir ve yavaş yavaş büyür. Derken, kocaman bir gövde ve bu gövdeden çıkan dallara sahip bir ağaca dönüşür, nihayet ürün/meyve verir hale gelir. Buna benzer şekilde Fatiha sûresi de Kur'an'daki her konuyu öz/özet olarak içerir. Kur'an'daki tüm konular sonuçta Fatiha'nın öz/özet olarak içerdiği esasların açılımından ibarettir.¹²⁴

Bu ifadelerinin ardından Fatiha sûresinin Kur'an'daki en temel konuları öz/özet şekilde muhtevi oluş keyfiyetiyle ilgili açıklamalar yapan Abduh konuyla ilgili görüşlerini şöyle toparlamıştır: “Bütün bu anlatılanlardan ortaya çıktığı üzere Fatiha sûresi Kur'an'ın etraflı biçimde ele aldığı konuları öz ve esas olarak ihtiva eder. İlk olarak bu sûrenin indirilmesi, Allah'ın yaratılışla ilgili âdetine de münasiptir. İşte bu noktada Fatiha'nın Ümmü'l-Kur'ân diye isimlendirilmiş olması da anlam kazanır. Burada anlatmaya çalıştığımız husus, ‘Çekirdek, ağacın özü, esasıdır’ dememize benzer. Zira çekirdek öz itibarıyla ağacın tümünü hakiki olarak kendi içinde saklı tutar. Yoksa bu Ümmü'l-Kitâb isimlendirmesi bazılarının, “Anne önde olur, çocuklar onun peşinden gelir” (*enne'l-ümme tekûnü evvelen ve-ye'î ba'dehâ'l-evlâd*) şeklindeki izahındaki gibi basit ve anlamsız değildir.¹²⁵

Değerlendirme ve Sonuç

Bu yazıda farklı açılardan ele alıp değerlendirmeye çalıştığımız Kur'an tarihiyle ilgili bazı önemli bilgilerimizin sahilik vasfının zâtî/aslî değil arızî, itibari, hatta peşin kabullere mebni olduğunu söylemek mümkündür. Zira ilk Kur'an vahyinin Alak sûresi 1-5. ayetler olduğu yolundaki bilgiye atfedilen sıhhat ve sağlamlık, bu bilginin iç tutarlığı ve Kur'an muhtevasıyla uyumu test edildikten sonra sübut bulmuş bir vasıf değildir. Bilakis bu bilginin sahilik değeri, Hz. Âişe rivayetini muhtevi eserlerin karizmasına, diğer bir deyişle bu rivayetin Buhârî ve Müslim tarafından ittifakla nakledilmiş olmasına müstenittir. Hâlbuki rivayet temelli bir bilgi ve görüşün sıhhatini tespit, ilgili rivayeti nakledenlerin mevsubiyeti (sübut) kadar bizatihi rivayetin iç tutarlılığı da (delalet) önemlidir.

getirmiştir. 1899-1905 yıllarını kapsayan bu ders döneminde Abduh Fatiha'dan başlayıp Nisa 4/125. ayete kadar tefsir etmiştir. Bu bilgiler ışığında denebilir ki Abduh önceleri Alak 96/1-5. ayetleri ilk Kur'an vahyi kabul ederken, daha sonra ilk vahyin Fatiha sûresi olduğu fikrini benimsemiştir.

124 Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, Beyrut 1999, I. 34.

125 Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, I. 36.

Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen Hz. Âişe rivayetindeki bilginin sıhhati aslî/zatî bir vasıf olsaydı, hicrî 6. asrın ilk yarısında Zemahşerî, “Müfessirlerin ekseriyetine göre ilk nazil olan Kur'an vahyi Fatıha sûresidir” demez, diyemezdi. Keza bu bilgi mutlak sahih olsaydı, Zemahşerî'den yüz otuz küsur yıl önce vefat eden, üstelik Kur'an tarihi ve bilhassa Kur'an'ın metinleşme süreci konusunda son derece güçlü bir mevsukiyet inancına sahip olan Bâkîllânî, “İlk nazil olan ayetler konusunda sahabeden gelen farklı görüşlerin hiçbiri Hz. Peygamber'in dilinden sadır olmuş beyanlar değildir. Bilakis bunlar sahâbîlerin kendi içtihad ve istidlallerine dayanan, bu yüzden de hem zannî hem de yoruma açık olan görüşlerdir” demez, diyemezdi.

Diğer taraftan, muahhar dönemlerde cumhur ulemanın evvelü mâ nezel kabul ettiği Alak 96/1-5. ayetler, tefsir literatüründeki yorumlar dikkate alındığında, ana konu kapsamında değerlendirilecek bir muhteva taşımamakta, bilakis Allah'ın “el-insan”ı alaktan meydana getirmesi, kalemle öğretmesi gibi çok spesifik konular üzerinde durmaktadır. Modern dönemdeki bazı yorumlara bakılırsa Allah bu ayetlerde bilgi, hem de bilimsel bilgi vermekte ve aynı zamanda müslümanları okuma-yazma ve ilim tahsiline teşvik etmektedir. İlk Kur'an vahyi olarak kabul edilen ayetlerde kastedilen mana gerçekten buysa, Allah'ın tevhidinden, şirkten, kıyamet ve hesap günü gerçeğinden önce bu tür konulardan söz etmesinin özellikle vahyin nazil olduğu tarihsel ve toplumsal vasatta hemen hiçbir anlamlı karşılığının bulunmadığını söylemek gerekir. Alak sûresi 1-5. ayetleri kâh ilmî i'câz, kâh ilim tahsilinin önem ve fazileti bağlamında yorumlamak Kur'an'ın bugün nazil olduğunu söylemekle eşdeğerdir. Bu tarz yorumlar, daha önce de belirtildiği gibi tefsir adına hiçbir değer ifade etmemektedir.

Gerçek şu ki Alak sûresi Hz. Peygamber ile önde gelen müşrikler arasında zıtlasma ve çatışmanın başladığı dönemde, bir bütün hâlinde nazil olmuştur. Söz konusu dönem risaletin ilk yılları olarak tarihlendirilebilir. Gerçi bu dönem siyer kitaplarında “gizli davet” tabiriyle belirtilir; fakat bu tabir sanıldığı gibi davetin gizli kapaklı yapılmasını değil daha ziyade yakın akraba ve güvenilir arkadaş çevresine yönelik olması anlamına gelir. Kaldı ki Alak 96/1-5. ayetleri ilk Kur'an vahyi kabul eden müfessirler, sûrenin 6-19. ayetinin bir süre sonra Ebû Ceahl hakkında nazil olduğunu açıkça belirtmişler ve bu bağlamda sûrenin ilk kısmıyla sonraki kısmı arasında geçen zamanı “ba'de müddetin” (bir müddet sonra) ibaresiyle belirtmişlerdir. Bu ibare söz konusu sûrenin kısa olduğunu, en azından üç yıl kadar uzun olmadığına işaret etmektedir. “Gizli davet” diye ifade edilen dönemin üç yıl gibi bir süreyi kapsamadığını gösteren bir diğer delil, erken Mekke döneminde nazil olduğu kabul edilen bütün sûrelerde farklı üslup ve ifade kalıplarıyla şirk inancı ve müşrikleri zemmeden çok sayıda ayetin bulunmasıdır. Bu ayetler Hz. Peygamber ile müşrikler arasındaki mücadelenin tahmin edilenden çok daha erken bir evrede başladığını söylemeyi mümkün kılmaktadır.

Alak sûresinin başındaki ayetlerde Allah'ın "el-insan"ı kan pıhtısından yarattığından söz edilmesi, Hz. Peygamber'in önde gelen müşriklerle mücadelesi dikkate alındığında, ölümden sonra dirilişi inkâr eden zihniyete, "Sizi bir damla sudan meydana getiren Allah ölüm sonrasında diriltmeye de kadirdir" şeklinde bir mesaj -ki "el-insan"ın alak ve nutfeden yaratıldığını bildiren diğer pek çok ayette bu mesaj gayet sarihdir- vermeye matuftur. Söz konusu ayetlerdeki bir diğer mesaj ise istiğna, istikbar, tuğyan gibi tavırlarından dolayı müşriklere acizlik ve bayağılıklarını hatırlatmaktır. Bu itibarla, Alak sûresi bir bütün olarak Ebû Cehl özelinde kâfir insan tipini ilzam noktasında yoğunlaşmaktadır. Hâlbuki Fatiha sûresi çeşitli ayetlerde *ed-dîn* veya *ed-dînü'l-kayyim* gibi kelime ve tabirlerle ifade edilen sabit ve tarih-üstü dine atıf yapmakta ve aynı zamanda Kur'an'ın en temel konularını öz ve özet olarak bünyesinde barındırmaktadır. Tabiatıyla ilk Kur'an vahyi olarak bir manifesto hüviyeti taşımaktadır. Vallâhu a'lem.

MEKKÎ SÜRELERDE MÜŞRİKLERE YÖNELİK ELEŞTİREL DİL

Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT*

Giriş

Bir toplumun sosyo-kültürel dokusunu var eden ve bu dokunun hayatta kalmasını sağlayan çeşitli mekanizmalar bulunur. Bu mekanizmaların en geniş anlamda adı paradigmadır. Paradigmalar bir toplumun inancını, örfünü, folklorunu, şiirini, nesrini, masallarını; korkularını, sevinçlerini, kederlerini velhasıl o toplumu var eden bütün değerleri, tutum ve davranışları belirleyen kolektif bilinç hüviyetindedir. İşbu kolektif bilinç o toplumun ruhudur. O ruhu taşımayan toplumların belirli düzenler alarak belirli hedeflere yürümesi mümkün değildir.

Toplumlar adı geçen düzenleri oturtmak için uzun süren iç karışıklıklar, hiç bitmeyen çekişmeler yaşarlar ve tüm bu süreçlerde ‘birbirine karşıt fikirler yürütmek yoluyla tartışmak’ anlamında diyalektikler geliştirirler. Diyalektikler ne çok kolay gelişir ne de bir anda ortadan kalkar; çünkü her toplum uzun mücadeleler sonucunda elde ettiği diyalektikleri koruma refleksi ile yaşar. Sosyolojik anlamda bir diyalektiğin gelişmesi için takriben üç kuşaklık (75 yıl) bir zaman dilimi gerekir. Bu sürenin altında şahit olunan köklü değişimler ya toplumdaki ortak ruhun zayıf olmasıyla ilgilidir ya da topluma kazandırılan yeni ruhun oldukça güçlü argümanları vardır. Hz. Peygamber’in risaletinin 25 yıllık bir süreçte başarıya ulaşması, hem İslam’ın getirdiği güçlü eleştiri ve cazip öneriler sebebiyledir hem de kendilerine mesajın geldiği toplumda dejenerasyonun ciddi boyutlara ulaşmış olması hasebiyledir.

Mekke’de herkesin tâbi olduğu çeşitli toplumsal kurallar, kurumlar ve tüm bunları perde arkasından organize eden bir toplumsal ruh, kolektif bilinç, paradigma, diyalektik mevcut idi. Varolan bu yapıya hiçbir müdahalede bulunmadan kendi köşenizde oturarak yaşamanız elbette mümkündü; ancak varlık, bilgi, ahlak ve estetiğe dair küllî bir sistem önerisinde bulunan, yani bir medeniyet projesi sunan İslam’ın Mekke’deki mevcut yapı ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdı. 300 küsur putun koruyup kollamasıyla hayatlarını sürdürdüklerine inana gelmiş bir topluma tek bir ilahın var olduğunu ve O’nun her şeye gücünün yettiğini anlatmak, suları tersine akıtmakla eş anlamlıydı. Kur’an’ın Mekkelilere bir ‘Kitap’ olarak hediye edilmesi, toplumdaki büyük inkılâbın gerçekleşmesi için son derece önemliydi, çünkü ruhanî kimliklerinin oluşturulması buna bağlıydı. Öte yandan bu ruhanî kimliğin Arap toplumu lehine değerlendirilmesi için sosyal bir

* Muş Alparslan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail:ahmetfethi@gmail.com

aktöre de ihtiyaç vardı ki bu aktör Hz. Peygamber idi. (Türcan, 2011). Böylesi bir ortamda neredeyse tüm ezberleri bozan bir söylemle Hz. Peygamber'in tek ilaha çağrıda bulunmasının müşrik akrabalarını hayretler içerisinde bırakması anlaşılabilir bir durumdur.

Mekkî sûrelerde çok güçlü önermeler ve bunları tahkim eden sağlam akli deliller vardır. Bu deliller, sanıldığı gibi karmaşık ifadelerden ya da içeriklerden oluşmaz; aksine, dinleyenler üzerinde daha ilk elde tesir eden ve tesiri süreklilik arz eden delillerdir. Belki de filozoflarla peygamberlerin farkını anlatmak üzere bu ifadeleri ve içerikleri şöyle niteleyebiliriz; filozofların şimşek ışığına benzeyen fikirlerine karşın peygamberlerin ışığı güneşe benzer. Bundan dolayı Kur'an'ın güneş mesabesindeki ayetleri hem ilk anda göz alıcı bir etkiye sahiptir hem de bu ışık kaynağı hiçbir kesintiye uğramaksızın şulelerini yaymaya devam eder.

Mekkî sûrelerin kısa, şaşırtıcı ve hayranlık uyandırıcı şekil özellikleriyle öne çıkmasının sebebi, çağa vereceği mesajı bir an evvel muhataplarına iletmek isteyen bir davanın tesir gücü yüksek sözlere ihtiyaç duyuyor olmasıdır. Söz ustalarının toplumdaki en itibarlı kimseler olduğu Mekke toplumunda Kur'an'ın eşsiz ifade özellikleriyle inmiş olması, her işi hikmet yüklü olan Allah Teâlâ'nın, kulların din gereksinimlerini en uygun yollarla karşılamaya verdiği önemi gösterir. Mekkî sûrelerde müşriklere yönelik hitaplarda Kur'an'ın sadece lafız güzelliği öne çıkmış da değildir; en az onun kadar öne çıkan bir başka yön de Kur'an'ın mana yönüdür. Ancak burada bir hususa dikkat çekilmelidir; lafız-mana karşıtlığı şeklindeki bir tasnif, lafız basitçe harfler kümesine indirgeyen bir anlayış olarak görülemez. Buradaki lafız kavramı müstakil olarak değerlendirildiğinde bile güçlü bir mesaja sahiptir ve anlam itibarıyla kendi içinde bir tutarlılığı vardır; ancak bu tutarlılık, söz konusu mananın işaret ettiği alanın gerçekle birebir örtüştüğü anlamına gelmeyebilir. Bu sebeple Kur'an, Mekkî sûrelerden birinde geçen tehdidi ayetlerinde "uydurma on sûre" şartını koşar. Demek ki Mekkî sûrelerdeki mana yönü hiç de lafız yönünden geri değildir.

Mekkî sûrelerdeki eleştirel dil sosyal hadiselerde de öne çıkar. Kur'an'a göre, sahih bir din inancının hâkim olmadığı bütün anlayışlar, kulluk göreviyle uyuşmayan tutum ve davranışların körükleyicisidir. Bunun tersi de doğrudur: Sahih bir din inancının hâkim olduğu anlayışlar, kulluk göreviyle tam olarak uyuşan tutum ve davranışları körükler. Sadece bu kadar da değil, insanın yeryüzünde hayatını kolaylaştıran her imkân, insana, karşılığında kulluk görevlerini hakkıyla yapma sorumluluğu vermelidir. "*Kureyş'i alıştırıp imtiyazlar sağladığı için... Kış ve yaz yolculuklarına ısındırıp bunu kolaylaştıran imtiyazlar sağladığı için... Evet, işte bu sebeple, bu evin Rabbine kulluk etsinler! Öyle ki onları açlıktan kurtarıp doyurdu, korkudan kurtarıp emniyete kavuşturdu* (Kureyş 106/1-4)." ayetle-

rindeki ifadeler, Mekke müşriklerinin nankörlüklerine yönelik bir eleştiridir. Bu eleştiride sosyal düzenin, ticari ilişkilerdeki başarıların kullukla taçlandırılması gerektiği ince bir üslupla anlatılır.

Dinin her şeyin önünde olması ya da bir başka ifadeyle dinin bir projeksiyon vazifesi görerek dünyaya ve hayata dair her alana ışık tutması gerektiği fikri, Mekkî sûrelerde ısrarla dile getirilmiştir. Örneğin Mâûn sûresi, en ufak insani ilişkilerde bile dinin ne büyük tesirde bulunduğuna dikkat çeker. Sûrenin hemen başında, ancak “din” olgusunu inkâr eden birinin yetimi itip kakabileceğini dile getirerek muhataplarının dikkatini çeker: “*Şu, dini inkâr edeni gördün mü? İşte odur gerçekte yetimi itip kakan, yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen. Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki kıldıkları namazı ciddiye almazlar, onlar gösteriş peşindedirler; üstelik en küçük bir yardıma da mani olmaktadırlar* (Mâûn 107/1-7).” Esasen bu sûreyi bir de şöyle anlamak mümkündür: Ey müminler, sizler de şunu bilirsiniz ki mümin olmak, bir kuru sözle olmaz. Din, en az iman kadar ibadet kadar sosyal meseleler de ilgilidir ve üç alandan biri eksik olduğunda din o yönüyle eksik kalır. Esasen Müslüman’ın her işi İslam olmayabilir; ancak İslam dendiği zaman dört başı mamur bir sistemden bahsettiğimizi bilmeliyiz.

Mekkî Sûrelerin İlk Muhatabı Mekkelilerin Karakteristik Özellikleri

Kur’an’ın indiği dönemde Mekke’de yaşayanların -ki vahyin bu dönemdeki hedefi toplumun ileri gelenlerinin desteğini almaktı- hakikaten rafine bir kültüre, yüksek derecede bir dil becerisine ve her işini süratle halletmek itiyadında olan insanlara özgü bir hususiyetle iletişimlerini de kısa ve özlü ifadelerle gerçekleştirme alışkanlığına sahip olduklarından, Kur’an’ın bu dönemdeki ifadeleri de “kısa” ve “özlü” ifadelerdir; çünkü muhataplar, ancak bu düzeyde bir metni dikkate alma eğilimindedirler. Söz gelimi taşrada bir meseleyi anlatırken tüm tafsilatıyla anlatırsınız ve herkes sizi bıkmadan dinler; oysa bir şehirliye meramınızı en kısa sürede anlatmanız gerekir. Bir konunun uzmanıyla konuşurken farklı, o konuya vâkif olmayan insanlarla konuşurken farklı konuşursunuz. Kavramlara uzak olan insanlarla konuşurken her zaman zorluk çekeriz; oysa kavramlar üzerinde müşterek bir düzey varsa insanlar birbiriyle çok hızlı anlaşabilirler. Tüm bunlara rağmen, şehirliye konuştuğumuzda onun bizi daha az anladığını düşünmeyiz; hatta onun bizi çok daha iyi anladığını düşünürüz. İfadelerin hızı ya da kısalığı, onları anlamsız kılmaz. Dolayısıyla Mekkî sûrelerin “kısa” olmaları, onların “öz-süz” oldukları anlamına gelmez. Mekkî bir sûre olan Enbiya sûresinin 22. ayetinde geçen; “لو كان فيهما آلهة إلا الله لفسدتا”/Eğer gökte ve yerde Allah dışında birtakım ilâhlar olsaydı göklerle yerin düzeni bozulurdu.” ifadesi oldukça kısa bir ifadedir; ancak bu kısa ifadenin üzerine kelimeler ilminde pek çok mesele bina edilmiştir.

Mekkî dönemin ayetlerinde, o dönemin meşhur kâhinlerinin secili sözlerine benzeyen üsluplara tanık oluruz. Bu üslup özelliklerine sahip ayetler, gerek Hz. Peygamber'in gerekse ashab-ı kiramın ağzından büyümlü sözler gibi dökülüyordu. Ağızlardan dökülen bu sözlerin gücüne hiç kimsenin bir diyeceği olamaz; ancak kabul etmek gerekir ki o dönemde bu sözlerin gücünü idrak edecek muhataplar kitlesi de mevcuttu. Kelimeler düzeyinde kâhinlerin sözleriyle benzeşse de Kur'an'ın nazmı, dinleyenleri kendisine hayran bırakan bir üslupta idi. Bu, hem Mekkelilerin Kur'an'ı dinlemesi için müşterek bir zeminin oluşmasını sağlıyor hem de Mekkeliler evveleminde kâhinlerin sözleri ile aralarında benzerlik bulunduğunu gördükleri bu sözleri çok daha farklı bir gücün ancak söyleyebileceğini görüyordu. Câhız'ın da ifadesiyle kâhinler, secili sözler eşliğinde hikmetli ifadeler kullanırlardı. Mesela, Züberâ isimli kâhin, Riâmoğulları'na yapılacak bir saldırıyı önceden haber verirken şöyle diyordu:

واللوح الخافق، والليل العاسق، والصبح الشارق، والنجم الطارق، والمزن الوادق، إن شجر الوادي ليأدوا ختلا، ويحرق أنياباً عصلا، وإن صخر الطود لينذر ثكلا، ولا تجدون عنه معلا

Doğrusu bu sözler şu ayetlere çok benziyordu:

“والسما والطارق/ وما أدراك ما الطارق/ النجم الثاقب” (Câhız, 1988).

Kur'an'ın inmiş olduğu dönemde Arap Yarımadası'ndaki yaygın inançların, sosyo-kültürel ortamın ve tüm bu ortamın elle tutulur gözle görülür hali olan dilin neredeyse tüm özelliklerinin Kur'an'a yansması yadırganmamalıdır. Kur'an'ın o dönem Arapçası ile ne tür bir ilişki içerisinde bulunduğu dair varsayımlar ve hatta bilimsel çalışmalar, çoğunlukla dilin morfolojisi, fonetiği, sentaksı yahut en fazla semantiği çerçevesinde ele alınıp incelenirken dilin toplumsal fonksiyonu, Arap toplumunun sosyal ilişkilerini inşa edici yönü ve bunun Arap toplumundaki etkisi pek fazla incelenmemiştir. Yine bu doğrultuda olmak üzere Kur'an'ın Arap dilinin bu yönünü kendi tebliğ sürecinde ne şekilde istihdam ettiği de henüz detaylı olarak incelenmiş değildir. Halbuki Hz. Muhammed'e “mecnun” denmesi, tam da kâhinlerin cinlenmiş insanlar olduklarına halkı inandırmalarıyla ilgili bir olguyla alakalıydı. Eğer cinler kâhinlere dostluk ediyor ve bir şeyler öğretiyorsa, Muhammed'e de insanüstü bir varlık muallimlik yapıyor olabilir. Bazı iddiaların aksine Kur'an'ın bu süreçteki fonksiyonu, vakıayı kendisi için bir belirleyici aktör olarak almış olması değildir; aksine vakıa, Kur'an'ın şekil verdiği bir sürece dönüştürülmüştür. Dolayısıyla Kur'an'ın buradaki rolü, “kurucu metin” olmasıyla yakından alakalıdır. “Artık sen öğüt vermeye devam et. Çünkü sen Rabbin nimeti hakkı için ne bir kâhinsin ne de bir mecnun. Yoksa şöyle mi diyorlar; ‘O bir şairdir, onun hakkında zamanın ıstırap veren felaketini bekliyoruz?’ (Tûr 52/29-30)” ayeti, her üç ithama da bir cevaptır. Hz. Muhammed, Mekkelilerin anladığı, bildiği tarzındaki hiçbir söz ustasına benzemez. Kâhin de değildir mecnun da değildir

şair de değildir. Nitekim bu ayetlerin devamında, Peygamber'e bu tür iftiralar atanların Kur'an'a benzer bir söz ortaya koymaları istenir.

Kur'an'ın Mekke müşriklerine meydan okurken Arap dilini öne çıkartan bir söylem kullanması, sıradan bir dil tartışması olarak da görülmemelidir. Zira o dönem Mekke'sinde farklı inanç ve kültürlerin harmanladığı olağanüstü zenginlikte bir dil sferi olduğu biliniyor. (Gökkır, 2011). Malum olduğu üzere bir toplumun herhangi bir dönemde kullanmış olduğu dil, hakikatte o toplumun entelektüel düzeyini gösterir. Dolayısıyla dil üzerinden herhangi bir topluma meydan okumak, aynı zamanda aklî düzeyleri açısından da onlara meydana okumak anlamına gelir. Ancak burada şöyle bir incelik vardır; Araplar, Kur'an'ı dinlerken eşsiz bir belagat ile muhatap olduklarını fark ediyor, yöneltilen eleştirilerin derinliğini kavrayabiliyorlardı. Bu da bize, Mekke'de güçlü bir entelektüel yapının olduğunu ve bu yapıyı kuşaklar arasında taşıyan en önemli gücün dil olduğunu göstermektedir. (Kurt, 2001). Burada şu incelik de gözden kaçırılmamalıdır, Mekkî sûrelerin genelinde görülen edebî dil, sadece edebî yöne sahip kurgusal bir metin hüviyetinde değildir. Eğer öyle olsaydı, şairlerin dilinde hayat bulan şiirlerden bir farkı kalmaz, Kur'an, sadece insanları dinlendiren ve edebî zevklerini tatmin eden üstün karakterli bir metin olarak algılanırdı. Oysa Kur'an'ın büyüklüğü, edebî üstünlüğünün yanı sıra içerdiği delillerin gücü, önerilerinin tutarlılığı ve getirdiği çözümlerin ve önerilen doğruluğunda ve ahlakiliğindedir. (Derzeve, 1989). Bu güçte bir metnin sıradan bir aklî düzeye sahip insanlara gönderilmiş olması düşünülemez. Esasen vahyin hiçbir dönemi için bu düşünülemez. Fârâbî'ye göre, her vahiy öncesinde düşük ya da yüksek seviyeli bir felsefî muhit hep olagelmıştır. O halde dinin anlaşılmasıyla o cemiyetin felsefî düzeyi arasında sıkı bir ilişki vardır. Mamafih dinler felsefî hakikatleri teorik ifade biçimlerini kullanarak ifade etmemişlerse de felsefenin ulaşmaya çalıştığı hakikati tebliğ etmeleri itibarıyla dinler de felsefeyi kullanmıştır. (Kutluer, 1996, 2012)

Mekkelilerin diğer din mensuplarıyla hiç ilişkileri olmadığı ve hiçbir peygamber geleneğine sahip olmadıkları, bu sebeple kitabî geleneğe dayalı dindar bir toplum olarak kabul edilmemeleri gerektiğine dair bilgi çok da sıhhatli değildir. Kâbe'nin tamiri süreçlerinden birinde Velid b. Muğîra'nın kullanmış olduğu şu ifadeler bize çok şey anlatır: "Ama Rabbinizin evini onarıırken mallarınızın en helal olanlarından veriniz; faizden kazanılan yahut kumardan elde edilen veya fahişe satmaktan kazanılan pis malları vermeyiniz. Allah'ın Evi'ni habis mallarınızdan koruyunuz. Allah, ancak helal olanları kabul eder." (Ezrakî, 1979) Öte yandan Ehl-i Kitap ile dinî konularda fikir alışverişi yapan Mekkelilerin sayısı da az değildi. Bu tür ilişkilerin her dönemde devam ettiğini, Medine'de Yahudiliği seçen bazı Arapların olduğu bilgisi de destekler. (Ebu Dâvûd, Kitâbu'l-Cihâd). Esasen müşriklerin ilk dönemde Ehl-i Kitap'ın inancına karşı ılımlı bir bakış açısına sahip oldukları anlaşılmaktadır. İzzet Derzeve, Hz. Peygamber dönemini anlatan ayetler grubu içerisinde nadir rastlanan

bir sahne olarak müşriklerin Ehl-i Kitap'ın bilgisine güvendiklerine dair haberleri veren ayetlere dikkatimizi çekmektedir. Bu sahneyi bize; “*Kendi yaptıklarından dolayı başlarına bir musibet geldiğinde derler ki: ‘Rabbimiz, keşke bize bir peygamber gönderseydin de böylece ayetlerine uysaydık ve iman edenlerden olsaydık.’ Katımızdan kendilerine gerçek geldiğinde: ‘Musa’ya verilenler gibi ona da verileydi ya!’ derler. Daha önce Musa’ya verileni de inkâr etmediler mi? ‘Birbirini destekleyen iki büyü’ dediler ve ‘Biz, tamamını inkâr ediyoruz.’ dediler. Sen de ki: ‘Doğru söylüyorsanız Allah katından, bu ikisinden daha doğru bir kitap getirin.’ Sana herhangi bir şekilde cevap veremiyorlarsa bilesin ki onlar heveslerine uyuyorlar. Allah tan bir yol gösterici olmaksızın kendi hevesine uyandan daha sapkın kim olabilir? Allah elbette zalimler grupunu hidayete erdirmez. İyi düşünüp öğüt alsınlar diye sözü birbiri ardınca dizdik (Kasas 28/47-55).” ayetleri tasvir etmektedir. (Derveze, 1989).*

Sadece Ehl-i Kitap kültürüyle ilişkileri sebebiyle değil, daha başka kanallarla kurdukları iletişim sebebiyle de Mekkelilerin Kitap kültürüne dayalı din düşüncesi hakkında fikir sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Hicaz bölgesinde Arapların bildiği bazı isimler vardır ki bunlar Hz. Peygamber’e yakın dönemlerde peygamber olarak gönderildiği söylenen isimlerdir. Mes’ûdî, Fetret döneminde Yemen’de Halid b. Sinan el-Absî adlı bir peygamberin çıktığını, kavminin onu ortadan kaldırdığını zikreder. (Mes’ûdî, 1964). Aynı şekilde Hanzala b. Safvân Himyerî’nin ve daha başka isimlerin o bölgelere gönderilen peygamberler oldukları kaynaklarda zikredilmiştir. (İbn Abdirabbih, 1953; Begavî, 1987; İbn Haldûn, 1979; İbn Abdilmelik, 1998). Hatta Kureyş’ten bazıları kendi içinden bir peygamber çıkacağına dair bazı bilgilere sahip olduğunu da düşünmekteydi. (Apak, 1994). Mekkelilerin kendisi ilahî kaynağa kendilerinin sahip olduklarını iddia etmekteydiler. Hz. İbrahim’in çocukları olduklarının farkındaydılar ve Hz. İbrahim ismini kendilerine tarihsel bir meşruiyet kaynağı olarak kullanmaktaydılar. Dolayısıyla Mekke müşriklere yöneltilen eleştirilerde onların bu mensubiyeti de gündeme getirilmekte, bu mensubiyetlerine dair kendi tanımlamalarını gözden geçirmeleri istenmektedir. Tevhidî düşünceye çağrı yapılırken de Allah’a, gerçekten O’nun hak ettiği şekilde inanılması istenmiştir. İbrahim söz konusu edildiğinde müşrik olmadığı, Hanîflerden olduğu ısrarla vurgulanmıştır. Aslına bakılırsa onun Hanîf olarak nitelendirilmesinin altında, Arap toplumundaki Hanîflerin kendisini ona nispet etmesinin de bir etkisi olmalıdır.

Müşriklere Yönelik Eleştirilerin Referansları

Kur’an-ı Kerim Mekke müşriklerini eleştirirken muhataplarını bu inanca sevk eden tüm sebepleri gözetken bir perspektiften bakarak sorunları ele alır. Şirk inancına götüren dinî sebeplerden tutun da ahlakî, siyasî, iktisadî, ruhî, içtimaî

pek çok sebep bu ayetlerde içkindir. (Ay, 2007). Üstelik müşrikler eleştirilirken örf ve ananelerinin, inanç ve ibadetlerinin tam bir sadakatle, tahrif yapılmadan aktarılması dikkat çekicidir. Böyle bir anlatım, ancak kendi önerilerinden emin olanlara özgü bir durumdur ve bu açıdan söz konusu yöntem Müslümanlar için önemli bir eğitim yöntemidir. Bizi, örneğin bir Orta Çağ Batı ilim dünyasından ayıran en önemli özelliklerden biri budur. Bîrûnî Kitâbumâli'l-Hind'i kitabını yazarken bu terbiyeye sahip bir ilim adamı olarak yazıyordu. Aynı bakış açısı aslında ilk dönem müfessirlerinde de vardı. Mesela İbn Ebî Hâtim ve Taberî gibi ilk dönem müfessirleri Câhiliye dönemini anlattıkları satırlarda tam bir ilmî tavır sergileyerek olayları olduğu gibi nakletmekte iken bilahare müfessirler bu tür rivayetleri sadece müşrikler için bir zem unsuru olarak zikretmeye başlamışlardı. Çoğu zaman da bu tür rivayetler ya çarptırılarak ya da genellemeler yapılarak nakledilmekteydi. Arapların okuma yazma bilmemeleri, hiçbir ahlaki değere saygı duymamaları, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeleri gibi rivayetleri örnek olarak zikretmek yeterlidir. Modern dönemde ise Câhiliye kültürü ile Kur'an bağı tamamen olumsuz bir kurguya kurban edilmiştir. (Öztürk, 2011). Oysa müşriklere yönelik en ağır eleştiriler dahi sadece onların tutarsızlıkları ve saçma sapan yaklaşımları söz konusu olduğunda gündeme gelmiştir ve buralarda bile yalnızca akıl dışı tutumlar eleştirilmiştir: “O Lât ve Uzzâ'yı gördünüz mü? Ve sonuncuyu, üçüncüsü olan Menât'ı? Erkek evlatlar sizin, kızlar O'nun öyle mi? Böyleyse eğer, bu ne haksız bir bölüştürmedir! Bunlar, sizin ve atalarınızın taktıkları isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmiş değildir. Onlar, sadece kuruntularına ve nefislerinin arzuladıklarına uyuyorlar. Oysa Rablerinden kendilerine doğru yol rehberi gelmiştir (Necm 53/19-23).” Öte yandan Mekke'nin küfür önderlerine yönelik ağır sözlerin önemli bir kısmı karşıdan gelen hakaretlere ve ağır ithamlara cevaben, mütekabiliyet ilkesince söylenmiş sözlerdir. İlgili ayetler okunduğu zaman sanki karşıda hazır bulunan birine anlık cevaplar veriliyormuş gibi hissetmemizin sebebi budur. Bunun dışındaki ayetlerde her zaman nazik bir üslup gözetilmiş, merhametli bir dil kullanılmış, objektivite öne çıkartılmıştır. En fazla, Allah'ın kudretine vurgu yapılmıştır.

Mekke Müşriklerinin Dine Bakış Açılarını Hedef Alan Eleştiriler

Mekkî sûrelerde inanç konularının öne çıkmış olması, yeni sistemin mevcut sistemle çatışmasından kaynaklanır. Arapların sayısal anlamda hiç de göz korkutmayan bu yeni inanç mensuplarından irkilmelerinin gerçek nedeni de esasen burada gizlidir. Bu teşebbüs, duvarları sıkı bir şekilde asırlardır örüle gelmiş mevcut paradigmaya yöneltilen ilk güçlü, karakterli eleştiridir. Hülâsa Mekkî sûreler dendiği zaman basitçe tarihî bir nüzûl sürecinin gözden geçirilmesinden değil, köklü bir zihniyet dönüşümünden bahsedildiği akla gelmelidir. Kaldı ki Mekkî

sûreler hakkında sahip olunan bilgi, basitçe bir mekân bilgisi de değildir. Mekkî sûrelerin bilinmesi, o mekânın sahipleri hakkında sosyo-kültürel bilgilerin elde edilmesi anlamını da taşır (Yargıcı, 2004). Mekkî sûreler yekpare bir üslup ve içerik de taşımaz. Hatta Mekkî dediğimiz sûrelerle Medenîler arasında üslup ve içerik açısından büyük benzerlikler vardır. Bu sebeple bir sûrenin Mekkî sayılabilmesi, o sûrede Medenî bir üslup ya da içerik özelliğinin bulunmaması kanaatiyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. (Câbirî, 2006). Öte yandan bir sûrenin Mekkî ya da Medenî oluşu hakkındaki ihtilaf, o sûrenin vermek istediği ana mesajda asla herhangi bir değişikliğe sebep olmamıştır (Yargıcı, 2004). Filhakika inanç konuları sadece Mekkî sûrelerin değil Medenî sûrelerin de başat konularındandır; çünkü Medenî sûrelerin en önemli konusu olan sosyal meseleler Kur'an'da her zaman güçlü ahlakî arka planlar eşliğinde sunulmuştur. Örneğin ticarî konulardan bahsedilirken bir şekilde inanç konularına, mesela ahiret inancına temas edilmiştir. Fazlurrahman'ın da iman, İslam ve takva kavramlarını temele alarak etraflıca izah ettiği gibi, dinin özünde ahlak vardır; ahlakın müessir gücü de büyük ölçüde ahiret inancıyla ilgilidir (Fazlurrahman, 1983). Aynı şekilde Kur'an'da sosyal düzene dair herhangi bir konu anlatılacaksa kâinatın karşı konulamaz yegâne gücü olan Allah'ın teklifi vurgulayan tevhid inancı son derece önemli bir arka plan olarak öne alınır. Mamafih tevhid inancı Kur'an'da Mekke müşriklerine iki mihver üzerinden anlatılır; bunlardan ilki geçmişteki peygamberlerin tevhide ulaşma yollarının anlatılması bu peygamberlerle kavimleri arasındaki tevhid mücadelesinin aktarılmasıdır. İkincisi ise doğrudan muhatapların aklına hitap edilmesi ve onların kâinat kitabını tevhid nazarıyla okumaya davet edilmesidir. (Cuyûsî, 1990). Denebilir ki Kur'an'ın bütün bir topografyası, genel teması tevhid olan, daha sonra buna bağlı olarak şekillenen bir iman atlası üzerinden yükseltilerini, çukurlarını, düzlüklerini, vadilerini, kanyonlarını oluşturur. İman ölçeğini kaybeden bir coğrafyanın derinlik duygusu yok olur; uzaklık, yakınlık, yükseklik, alçaklık gibi fiziksel ölçüleri kaybolup gider.

Kuşkusuz Mekke müşriklerinin de bir Tanrı inancı vardı. Doğrusu Mekkeli-lerde Allah inancının bir şekilde var olduğuna dair sayısız örnek bulmak mümkündür; ancak yüce bir yaratıcının varlığını kabul eden bu insanlar tevhid inancına aykırı gelebilecek geleneklerini de muhafaza ediyorlardı. Hal böyle olunca Allah inançları tevhidden uzak bir inanca dönüşmüştü. Onların Allah'ın yanı sıra maddî-manevî pek çok mabut edinmeleri, ancak Kur'an'ın uzun bir eğitiminden sonra ortadan kaldırılabilmiştir. Allah'ın gerçek anlamda tanınması, merhale merhale kendisine ulaşılan bir inanç olarak görülmelidir. Rauf Şelebî'nin de belirttiği gibi Mekkî sûrelerde Allah'ın varlığını ispat gibi bir tartışma bulunmaz; çünkü O'nun varlığı zaten inkâr edilen bir şey değildi. Aksine Allah inancı, içerisine şirkin bulaştırılan bir inanca dönüştürülmüştü. Bundan dolayı Allah'ın fiilleri ve sıfatları hakkında pek çok ayet nazil olmuştur. (Şelebî, 1982). Mekkî sûrelerde

müşriklere bu kapsamda yöneltilecek eleştirilerin temel omurgası, Tanrı'yı âlemin dışına iten, dolayısıyla tevhidi zedeleyen bir Tanrı inancının bütünüyle reddedilmesi, bunun yerine kendi koyduğu kanunlar çerçevesinde daima âleme müdahil olan bir Tanrı tasavvurunun öne çıkartılması şeklinde belirlenir. Kur'an'da Mekkelilerin bu bozuk inançlarını anlatmak üzere kullanılan kavramlardan şürekâ, erbâb, endâd, âlihe, şufeâ', şuhedâ' ve evliya kavramlarının kullanıldığı yerler incelendiğinde, bunların bir kısmının müşriklerce Allah'ın zatına, bir kısmının da O'nun sıfatlarına ya da fiillerine müteallik meselelerde kullanılan kavramlar olduğu görülecektir. Bir anlamda insanı şirke götürecek her türlü davranış, insan düşüncesinin üretebileceği muhtemel her tür şirk çeşidi bu kavramlar eşliğinde beyan edilmiştir.

Aslında Mekke toplumunun Tanrı tasavvuruna yönelik eleştiriler, dünya kurulduğu günden bu yana var olan bir sapkınlığa yönelik eleştiriler olduğu gibi dünya devam ettiği müddetçe yaşayacak bir bozuk inanç sistemine daha o dönemden yapılan eleştiriler olarak da okunmalıdır. Yine müşriklerin müminlere karşı tavırları da her dönemde birbirine benzer şekildedir. (Kayacan, 2003). Bu yüzden Mekkî sûrelerde sık sık önceki peygamberler üzerinden Müslümanlara mesajlar verilmiştir: *“Peygamberlerin haberlerinden sana anlattığımız her şey gönülnü pekiştirmek içindir. Anlatılan bu haberlerle sana gerçeğin kendisi, iman edenlere de bir öğüt ve bir hatırlatma vardır. İman etmeyenlere de şöyle de ‘Elinizden ne geliyorsa yapın; biz de elimizden geleni yapıyoruz. Bekleyin bakalım, biz de bekliyoruz.’ Göklerin ve yerin gaybı Allah'a aittir. Bütün işler O'na döndürülür. Öyleyse O'na kulluk et ve O'na tevekkül et. Elbette senin Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir (Hûd 11/120-123).”* Nitekim Kur'an şu ayetlerde şirk anlayışına eleştiri getirirken kıyamete kadar varlığını devam ettirecek bir sapkınlığın işaretlerini vermektedir: *“Sen ne denli istekli olsan da insanların çoğu inanacak değildir. Üstelik buna karşın onlardan herhangi bir ücret de istemiyorsun. O, bütün insanlara bir öğütten başkası değildir. Göklerde ve yerde nice deliller var ki onlarla karşılaşurlar; ama yüz çevirip geçerler. Onların çoğu Allah'a şirk koşmaksızın inanmaz. Allah tarafından onları kuşatacak bir azaptan yahut hiç haberleri yokken ansızın gelip çatacak kıyametten eminler mi? De ki: ‘İşte bu benim yolum, ben ve bana tabi olanlar delile dayanarak Allah'a davet ederiz. Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. Ve ben müşriklerden değilim.’ (Yusuf 12/104-108).”*

Kur'an'daki diğer bütün hitaplar gibi müşriklerin inanç tarzlarına yönelik eleştirilerde sadece müşriklere yönelik eleştiriler olarak görülmemelidir; çünkü Kur'an esas itibarıyla bu eleştirilerle insanı muhatap alır ve insan olması hasebiyle potansiyel anlamda her birey her an hidayette kalmaya yahut dalaletle düşmeye adaydır. O sebeple bir ayetin sebebi özelde müşrikleri anlatıyor ise de ondan çıkarılan hükümler herkes için bağlayıcıdır. Genelde insanoğlu doğrudan kendisine yöneltildiğini düşündüğü bir hitabı ciddiye almama eğiliminde olduğundan,

Müslümanlar, Kur'an'da müşriklere yönelik hitapları üzerlerine almak konusunda isteksizdirler. Oysa bu hitapların tamamında müminlerin dikkatini çekmek de bir hedef olarak gözetilmiştir. Nitekim ashâb-ı kirâm da bu tür ayetleri hassas bir şekilde ele almış ve söz konusu ayetlerde kendilerini ilgilendiren bir husus olup olmadığını sorgulamışlardır. Şirkin büyük bir zulüm olduğunu ifade eden ayetle (Lokman 31/13) ilgili hassasiyetleri bunu anlatır.

Mekkelilere şirk anlayışı üzerinden eleştiri getiren tüm ayetlerde şirk inancının kokusunun sindiği daha başka alanlar da gündeme gelir. Dolayısıyla Mekkelilere yönelik şirk eleştirisi, Batı dünyasında kategorize edildiği üzere basitçe bir din-dünya ayırımı üzerinden şekillenen ve şirki, dünyaya karşılık ve karşıtlık ifade eden bir dinî algı şeklinde tanımlayan bir eleştiri olarak görülmemelidir. Aksine bu eleştiri, Mekke'nin yöneticilerine, tüccarlarına ve batıl din anlayışına hizmet eden kâhinlerine ya da şairlerine yönelik kapsamlı bir sistem eleştirisi olarak görülmelidir. Esasen Mekkelilerin din konusundaki tutum ve davranışlarının temelinde çoğu zaman dünyevî menfaatler yatmaktaydı. Tam da bu sebeple müşrikler işlerine gelmeyen yerde bizzat kendilerinin takdis ettiği alanları bir anda değersizleştirebiliyorlardı. Mesela, haram ayların hangi dönemler olduğuna dair sürekli değişen zamanlar tayin etmeleri dinlerini Kitab'a değil kitabına uydurmanın mükemmel bir örneği idi. Mekkeliler, tarih boyunca herkesin bildiği vakitler üzerinde zaman algısını da tahrif ederek sürekli oynamalar yapıyorlardı. Buna işaret eden bir ayet şöyledir: *“Ayların sayısı Allah katında on iki olup bunların dördü haram aylardır. Gökleri ve yeri yarattığı gün Allah'ın Kitab'ında bu böyledir. Dosdoğru din işte budur. Öyleyse bu aylarda kendinize zulmetmeyin, müşriklerin sizinle topyekûn savaştıkları gibi siz de onlarla topyekûn savaşın. Ve bilin ki Allah muttakilerle beraberdir. Bir ayın haramlığını diğer aya bırakma âdeti inkârda ileri gitmekten başka bir şey değildir; inkârcılar bununla saptırılırlar. Allah'ın yasakladığı sayıya uyarlamak için o (değiştirilen ayı) bir yıl helal, bir yıl haram sayıyorlar. Böylece Allah'ın haram kıldığını helal kılmak istiyorlar. Kötü amelleri kendilerine güzel gösterildi; zaten Allah kâfirler güruhunu hidayete eriştirmez (Tevbe 9/36-37).”*

Benzer bir durum, nübüvvetin kabulü söz konusu olduğunda da gündeme gelmişti. Risaletin ilk yıllarında durumu çok fazlayadığamayan Mekkeliler, bilahare yeni mesajın kendisine taraftarlar bulmaya başlamasıyla birlikte tavır değişikliğine gittiler. İslam daveti henüz yolun başında, daha 4. yılında Mekke dışına taşarak kendisine muhataplar bulduğunda Mekkelilerin eziyetleri de artmaya başlamıştı. (Erdem, 2006). Şayet Hz. Peygamber onlarla bir anlaşma içerisine girse ve ticari imtiyazlarını koruyacağını, örf ve anelerine karışmayacağını taahhüt etseydi çok büyük ihtimalle Mekkelilerin onunla herhangi bir problemi olmayacaktı; mamafih Hz. Peygamber şu ayet-i kerime ile ikaz edilmiştir: *“O halde yalanlayanlara boyun eğme. Onlar istiyorlar ki sen onlara yaranasın, on-*

lar da sana yaransınlar (Kalem 68/9).” Müşrikler Peygamber’den Allah’a ortak koştukları putların aleyhinde bulunmamasını, ahlâki değerler konusunda tavizkâr davranmasını istiyor ve her iki taraf birtakım tavizler versin, orta bir yerde buluşsun, diyorlardı. Mesela bir yıl onlar Allah’a tapacaklar Peygamber ve Müslümanlar da ertesi yıl putlara tapacaklardı. Kuşkusuz, Peygambere yapılan bu hitap nerede ve ne zaman yaşıyor olurlarsa olsunlar Müslümanların tamamıdır. Onlar da dinden taviz veremez, başka inanç ve sistemlerle pazarlığa oturarak, dinlerinden tavizler vererek onların da kendilerine tavizler vermelerini isteyemez ve onlardan bu doğrultuda gelebilecek tekliflere olumlu cevap veremezler. Din Allah’ındır ve Allah’ın kendisi taviz verilmemesini istiyorsa hiç kimse din adına dinden taviz veremez. (Şimşek, 2011).

Taberî’nin, “*Fitne ortadan Kalkıncaya ve dinin tamamı Allah’ın oluncaya kaddaronlarla savaşın. Şayet yaptıklarına son verirlerse o başka; kuşkusuz ki Allah yaptıklarını görmektedir* (Enfâl 8/39).” ayetini tefsir ederken naklettiği şu rivayet, bu açıdan oldukça değerli bilgiler verir: “Bana Abdulvâris b. Abdussamed rivayet etti ve dedi ki: Bize babam rivayet etti ve dedi ki: Bize Ebân el-Attâr rivayet etti ve dedi ki: Hişâm b. Urve babasından naklen bize (şunu) rivayet etti: Abdulmelik b. Mervân, ona (Urve’ye), bazı konularda görüşünü sorduğu bir mektup yazmış, o da cevaben şunları yazmış: “Sana selam olsun! Ey kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah’ım, sana hamd ederim. İmdi; bana, Hz. Peygamber’in Mekke’den çıkışını sorduğun bir mektup yazmışsın, sana bunu anlatacağım, doğrusu Allah’ın müsaade etmesi hariç hiçbir güç bunu mümkün kılamaz. Allah’ın ona nübüvvet vermiş olması, Resulullah’ın Mekke’den çıkışının sebebiydi. O ne güzel peygamber ne güzel efendi ne güzel akrabaydı! Allah onu en güzel mükâfatlarla ödüllendirdin. Bizi de cennette onun yüzü ile tanıştırsın. Bizi onun dini üzere öldürsün, diriltsin ve (kabirlerimizden) çıkartsın. Allah onu, kendisine indirmiş olduğu hidayet ve aydınlık olan nübüvvet ile gönderdiği için kavmine davette bulunduğu ilk dönemde kavmi ondan uzaklaşmamıştı; kavmi neredeyse ona kulak verecek hale gelmişti; öyle ki Mekke’nin tağutlarına bile İslam’ı anlattığında durum bu minval üzereydi. Bir grup Kureyşli zengin, Taif’ten dönmüştü. Bunlar, bu duruma karşı çıktılar ve Hz. Peygamber’e baskı uygulamaya devam edip söylediklerini inkâr ettiler; kendilerine tabi olanların da aklını çeldiler. Bu sebeple, Allah’ın korudukları hariç -ki onlar da oldukça azdı-, pek çok insan Hz. Peygamber’den yüz çevirdi. Bu durum, Allah’ın takdir ettiği ana kadar böylece devam etti. Bir zaman sonra (Mekkelilerin) liderleri, Hz. Peygamber’e tabi olan oğulları, kardeşleri ve akrabalarını dinlerinden döndürmek amacıyla üzerlerinde baskı kurmak için komplolar kurmaya başladı. Doğrusu bu, etkileri çok şiddetli olan bir fitneydi; inananlardan bazıları bu fitneye kapılıp gitti, Allah, onlardan dilediklerini ise koruyup kurtardı. Müslümanlar bu baskılara maruz kalınca Hz. Peygamber onlardan Habeş diyarına göç etmelerini istedi. Habeş diyarında, adı en-Necâşî olan bir adil kral vardı.

Onun diyarında kimseye haksızlık edilmez, adı hayır ve iyilikle yâd edilirdi. Habeşistan toprakları, Kureyşliler için alış veriş yaptıkları bir ticaret mekânı, tacirleri içinse bolca kazanç, güven ve kârlı bir ticarete imkân buldukları yerlerdi. İşte bu sebeple Hz. Peygamber onların oraya gitmelerini tavsiye etmiş, inananların pek çoğu da Mekke'de dayanılmaz baskılarla karşı karşıya kalıp da dinlerini yaşayamayacak hale gelmekten korktuklarında oraya gitmişlerdi. Ancak Hz. Peygamber Mekke'de kaldı, bir yere ayrılmadı. Bu şekilde yıllar geçti, müşrikler, içlerinden İslam'ı kabul edenlere ağır baskılar uygulamaya devam etti. Ne var ki İslam zamanla orada yayılmaya başladı ve Mekkelilerin eşrafından, arkası güçlü olanlarından bazıları İslam'a girdi. Müşrikler bunu gördüklerinde Hz. Peygamber ve ashabına karşı uyguladıkları baskıları gevşettiler. İşte bu ilk fitne, Resulullah'ın ashabını, kendisinden korkarak ve içinde buldukları baskılardan ve sarsıntılardan kaçarak Habeş diyarına göç etmeye mecbur bırakan fitneydi. İnananlar üzerindeki baskılar gevşetilip de Mekkelilerden İslam'a girenler olunca, müşriklerin baskıları gevşetmiş olması konuşulmaya başlandı. Mekke'de kalan arkadaşlarına rahat bir ortamın sağlandığı, artık onlara dinlerinden dönmeleri konusunda herhangi bir baskı yapılmadığı haberi Allah elçisinin Habeşistan'da bulunan ashabına da ulaştı. Bunun üzerine Habeşistan'dakiler Mekke'ye döndüler. Müslümanlar Mekke'de neredeyse tamamen güven içerisinde yaşıyorlardı; bu sebeple sayıca artmaya da başlamışlardı. Üstelik Medine'de Hz. Peygamber'e destek verenlerden pek çok kimse Müslüman olmuş, İslam Medine'de iyiden iyiye yayılmış ve Medine halkı Mekke'ye, Hz. Peygamber'in yanına gidip gelmeye başlamıştı. Kureyş bu durumu görünce Müslümanlar üzerinde baskı kurup dinlerinden çevirmek için bir araya gelip komplolar kurmaya ve Müslümanlarla daha çok uğraşmaya başladılar. Onlara dinleri hususunda baskı kurma yolunda olağanüstü istekli davrandılar; bu kararın hemen peşinden Müslümanların başına gelmedik bela kalmadı. İşte bu da son fitne idi. ... Daha sonra Medine'den, İslam'a girenlerin önde gelenlerinden yetmiş temsilci, Hac mevsiminde Hz. Peygamber'i ziyaret etti ve Akabe'de onunla bey'atleşerek; 'Biz sendiniz, sen bizdensin. Şayet ashabından biri ya da sen bize gelecek olursan, kendimizi neye karşı koruyorsak ona karşı sizi de koruyacağız' şeklinde söz verdiler. İşte bu olaydan sonra Kureyşlilerin Müslümanlara olan baskısı daha da arttı. Bunun üzerine Hz. Peygamber ashabına, Medine'ye hicret etmeleri tavsiyesinde bulundu. Bu, Hz. Peygamber'in, ashabını göç ettirmek durumunda kaldığı, nihayet kendisinin de göç etmesine sebep olan son fitne idi." (Taberî, 2000)

Câhiliye döneminde Mekke toplumunda pek çok dinî bilginin tedavülde olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bu dinî bilgilerin belki de en dikkate değer olanlardan biri, onların ahiret hakkındaki inançları idi. Umeyye b. Ebi's-Salt, Kus b. Saide ve Antere gibi meşhur Câhiliye şairinin şiirlerinde ahiret inancının izlerine rastlanmaktaydı. Öte yandan Câhiliye Araplarında Beliyye adı verilen inanca

göre mevtanın kabri başına biniti bağlanır ve ölünceye kadar hayvana yiyecek ve içecek verilmezdi. Güya ölen kişi dirildiği zaman yaya değil, bu hayvana binerek hareket ederdi. İbn Âşûr'un da ifade ettiği gibi gerçekte bu inanç tevhidden bozma sapkın bir inanıştan başkası değildi. (İbn Âşûr, 1997). Ahiret inancını ataları İbrahim kanalıyla yahut Hıristiyan ve Yahudi komşularından yahut daha başka kaynaklardan almış olan Mekkeliler, bu inancı da öteki inanç konuları gibi kadük hale getirmişlerdi. (Güngör, 2005)

Bir inanç konusu olarak ahiret hakkında Mekkelilerin ne düşündükleri Kur'an'da iki ana başlık altında değerlendirilmiştir; ilkinе göre Mekkelilerin bir kısmı ahirete dair bir şeyler duymuştlar, ancak onlar bu konuda kesin bilgiye sahip olmadıklarını ifade etmekteydiler. *“Fakat ahiret hakkında bilgiler onlara art arda gelmektedir. Ama onlar bundan bir şüphe içindedirler. Çünkü onlar bundan yana kördürler. İnkârcılar dediler ki: ‘Sahi, biz ve atalarımız, toprak olduktan sonra, gerçekten (diriltilip) çıkarılacak mıyız? Yemin ederiz ki, bu tehdit bize de bundan önce atalarımıza da yapıldı. Bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir.’* (Neml 27/66-68).” ayetleri ile şu ayetler bu yaklaşıma kesin bir dille karşı çıkmıştır: *“Allah'ın vaadi haktır, kıyamet gününün varlığına şüphe yoktur' dediği zaman; ‘Kıyametin ne olduğunu bilmiyoruz; onun bir tahminden ibaret olduğunu düşünüyoruz. Kıyamet hakkında kesin bir bilgi elde etmiş değiliz.’ demiştiniz. Nihayet onlara yaptıkları amellerin kötülüklerini gösterilmiş ve istihza edip durdukları o şey kendilerini kuşatıvermiştir. Bunun böyle olmasının sebebi şudur: Siz Allah'ın ayetlerini alaya aldınız, dünya hayatı sizi aldattı. Artık bugün ateşten çıkarılmayacaklardır ve onların (Allah'ı) hoşnut etmeleri de istenmeyecektir* (Câsiye 45/32-34).”

Diğer bir kısım Mekkelilerse ahireti kesin olarak inkâr etmekteydi. Anlaşıldığı kadarıyla bu grupta yer alanlar, bir tartışma ortamı içerisinde kendilerine yöneltilen iddiaları reddetmekteydiler: *“Kur'an'ı okuduğun zaman seninle ahirete inanmayanlar arasına gizli bir perde çekeriz. Kalplerinin üzerine de onu anlamalarını engelleyecek kılıf geçirir, kulaklarına bir ağırlık veririz. Kur'an'da Rabbinin adını tek (ilâh) olarak andığın zaman nefretle arkalarını döner kaçarlar. Seni dinlediklerinde ne maksatla dinlediklerini, kendi aralarında konuşurken de o zalimlerin: ‘Siz sadece büyülenmiş bir adama tabi oluyorsunuz.’ dediklerini gayet iyi biliyoruz. Bak senin için ne benzetmeler yaptılar! Bu nedenle de saptılar ve bir yol bulmaya da artık güçleri kalmadı. Dediler ki: ‘Bir yığın kemikten ve un ufak olduktan sonra mı diriltileceğiz?’ De ki: ‘İster taş olun ister demir. Yahut gözünüzde büyüüttüğünüz başka bir şey olun (fark etmez).’ Onlar, ‘Bizi kim tekrar diriltebilir?’ diyecekler. De ki: ‘Sizi ilk defa yaratan!’ Alaylı bir şekilde sana başlarını sallayacaklar ve ‘Ne zaman o?’ diyecekler. ‘Belki de çok yakındır.’ de. ‘Allah'ın sizi çağırdığı gün O'na hamd ederek çağrısına uyacaksınız ve çok az beklediğinizi düşüneceksiniz’ (İsrâ 17/45-52)”*

Mekkî sûrelerde inanç alanına ait eleştirilerden bir kısmının izleride onların atalar kültürüne yaptıkları vurgunun boşluğunu ifade eden ayetlerde görülebilir. Bu ayetlerde en dikkat çekici eleştiri, kullanılan dilin yüksek karakterli, içeriğin rasyonel olmasıdır. Gerçekte bu rasyonalite, inanç konularından sosyal meselelere kadar tüm ayetler grubunda dikkatle gözetilen bir husustur. Çünkü Kur'an taklitçi bir imanı önemsemez. Tahkik düzeyine çıkarılmayan bir imanın sahibine de faydası yoktur. Mekkelilerin imanı, bir kör taklidin eseri idi. Taklit, aslında sadece bir dönemin değil, tüm dönemlerin hastalığıdır. Nitekim müşriklere yönelik taklit eleştirileri bütünüyle bir gelenek eleştirisi olarak ortaya konur: “Bilakis onlar şöyle dediler: ‘Biz atalarımızı bir din üzere bulduk, biz de onların izini takip ederek doğruyu bulacağız.’ Yine senden önce hangi memlekete bir elçi gönderdiysen oranın refah içerisinde yaşayanları mutlaka; ‘Biz babalarımızı bir din üzere bulduk, biz de onların yolunu takip ediyoruz’ demiştir. (Elçi onlara:;) ‘Size babalarınızı üzerinde bulduğunuzdan daha doğrusunu getirmişsem yine de mi bana uymayacaksınız?’ demişti de onlar; ‘Doğrusu biz, getirdiklerinizi inkâr ediyoruz’ demişlerdi (Zuhruf 43/22-24).”

Yine Hac sûresinin müfessirlerce Mekkî ayetler içerisinde değerlendirilen ayetler grubunda müşriklerin bir akıl tutulması yaşadığı net bir şekilde ifade edilmektedir: “Onlar, Allah'ı bırakırlar da haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmedeği ve kendilerinde de bir bilgi bulunmayan şeylere taparlar. Bu zalimlerin herhangi bir yardımcısı yoktur. Onlara apaçık ayetlerimiz okunduğunda inkâr edenlerin suratlarındaki hoşnutsuzluğu fark edersin. Neredeyse kendilerine ayetlerimizi okuyanlara saldıracaklar. De ki: ‘Size bundan daha kötüsünü haber vereyim mi? Cehennem ateşi! Allah onu inkâr edenlere vaat etmiştir. Ne kötü sonuçtur!’ Ey insanlar! Bir misal verildi, onu dinleyin. Allah'tan başka yalvarıp durduğunuz şeyler bir araya gelseler dahi bir tek sineği yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, onu bile kurtaramazlar. Hem isteyen acizdir hem de kendinden istekte bulunulan! Onlar Allah'ı gereğince takdir edemediler. Doğrusu Allah kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir (Hac 22/71-74).”

Şirk inancının gayr-ı makul bir inanç olduğunu Kur'an o kadar büyük bir özgüvenle ortaya koyar ki, Kur'an'ın mübelliği Hz. Peygamber, makul olması durumunda bu inanca herkesten önce kendisinin teslim olacağını beyan eder: “Yoksa onlar bir işe mi karar verdiler? Bilsinler ki biz de kararlıyız. Yoksa sırlarını ve gizli konuşmalarını duymadığımızı mı sanıyorlar? Aksine, işitiriz; ayrıca elçilerimiz de yanlarında yazmaktadır. De ki: ‘Şayet Rahman'ın bir oğlu olsaydı, ona tapanların ilki ben olurum. Gökleme yerin Rabbi ve Arş'in Rabbi onların nitelemelerinden yücedir! Artık bırak onları, kendilerine vaat edilen günle karşılaşınca kadar dahi oynasınlar. Göklerdeki ilâh da O'dur, yerdeki ilâh da! O her şeyi yerli yerince yapandır, her şeyi bilendir (Zuhruf 43/79-84).” Demek ki Hz. Peygamber dahi bir kez iman etmekle kulaklarını bütün her şeye kapatmış

değildir. O her an bütün duyu organları ile hakikatin ışığına açık olduğu gibi sahip olduğuna inandığı değerleri de sürekli gözden geçirmekte, bir tür otokontrol sistemi içerisinde her daim dinde derinleşmektedir. İnancına o denli güveni vardır ki kendisini ikna etmesi durumunda seve seve muhatabının dediklerini kabule hazır olduğu mesajı verebilmektedir.

Müşriklerin inanç konularında eleştiri aldıkları önemli bir başka alan da kendilerince anlam yükledikleri kader inancıdır. Onların kadere bakışları iki türlüydü. Müşriklerden bir kısmı her şeyi Allah'a havale ederdi ki bunu sık sık Müslümanlar aleyhine de kullanırlardı. *“Müşrikler diyecekler ki: ‘Eğer Allah dileseydi biz ve atalarımız ortak koşmaz ve hiçbir şeyi de kendi kendimize haram kılmazdık.’ Aynı şekilde öncekiler de peygamberleri yalanladılar ve neticede azabımızı tattılar! De ki: ‘Elinizde herhangi bir bilgi/belge varsa, onu çıkarıp gösterin! Siz, zandan başkasına uymuyorsunuz; siz ancak yalan uyduruyorsunuz!’ De ki: ‘Allah’a düşen, gerçeği apaçık delilleriyle ortaya koymaktır; eğer O dileseydi hepimizi doğru yola iletirdi.’ De ki: ‘Bunları bize Allah yasakladı, diyecek şahidiniz varsa getirin!’ Şayet biri çıkar da şahitlik ederse, sakın ona kanıp da sen şahitlik etme! Ayetlerimizi yalanlayan, Ahirete iman etmeyen kimselerin arzularına uyma! Onlar Rab’lerine de eş koşmaktadırlar (En’âm 6/148-150).”* Bu ayetlerde müşriklerin öne sürdüğü gerekçeler bir yönüyle doğru, bir yönüyle yanlıştır; bu sözün sahipleri ise kesinlikle yalan söylemektedirler. Doğru olan yönü şudur: Evet, Allah her şeye güç yetirir. O, kendisinin de zaman zaman hatırlattığı gibi dileseydi diğer varlıkları olduğu gibi cinleri ve insanları da yaratılışları icabı kendisine boyun eğdirebilirdi. Dolayısıyla bütün insanlar, mümin ve Müslim olmak üzere tek ümmet olurdu. Yanlış olan yönü şudur: Allah’ın adalet ilkesi, dünya ve ahiret hayatlarının yaratılış amacı ve imanın tabiatı, insanların akıl ve iradeleriyle baş başa bırakılmalarını gerekli kılmıştır; o nedenle Allah onları, kendi irade ve tercihlerinde özgür bırakmıştır. Yalan ve Allah’a iftiraları ise, ‘Atalarımıza ve bize putlara tapmamızı Allah emretti; bunları haram kılmamızı da...’ sözleridir. Çünkü Allah, şirki ve hiçbir aşırılığı istemez ve emretmez! (Duman, 2006). Müşriklerin inandıkları kader çeşidinden ikincisi ve bizce Mekke toplumunda yaygın olanı, maddeci bir anlayışla bütün varoluşun bu dünya ile sınırlı olduğuna, dolayısıyla değerli olanın da bu dünya ile birlikte düşünülebilecek şeyler olduğuna inanmalarıydı. Ancak İslam nazarında bu bakış açısı da en ilki kadar hakikatten uzaktı.

Mekke Müşriklerinin Yönetim Tarzlarını Hedef Alan Eleştiriler

Kur’an’ın Mekke müşriklerine yönelttiği eleştirilerin önemli bir kısmı yönetici kesimini hedef almıştır. Mekkeli yöneticilerin zengin ve lider sınıfına karşı konumlarını belirleyen en önemli husus, liderliğin Arap toplumunda feragat edi-

lemez bir unsur olarak görülmesiydi; çünkü liderler, özellikle zengin liderler, toplum içinde büyük bir otoriteyi temsil etmekteydiler. (Derveze, 1989). Bu sebeple böyle bir gücün kolaylıkla ellerinden kaçıp gitmesini arzu etmiyordular. “*Ve ‘Ne olurdu şu Kur’an iki şehirden bir büyük adama indirilseydi?’ dediler (Zuhruf 43/13).*” ayetindeki muhteva Mekkelilerin peygamberliğe ne tür bir anlam yüklemek istediklerini göstermesi bakımından ilginçtir. Onlara göre bir topluma yön verecek olanların mutlaka büyük bir dünyevî güce mâlik olması gerekiyordu. Hatta bu gücün kendileri tarafından kabul edilebilmesi için aynı zamanda Mekke aristokrasisine de bir otorite bağıışı yapılmalıydı. En’âm sûresinin Mekki ayetlerinden birinde bu konu çok daha belirgin bir şekilde anlatılır: “*Onlara bir ayet geldiğinde, Allah’ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız, dediler. Allah, peygamberliğini kime vereceğini daha iyi bilir. Suç işleyenlere, yapmakta oldukları hilelere karşılık Allah tarafından aşağılık ve çetin bir azap erişecektir (En’âm 6/124).*”

Mekkeli yöneticilere karşı özellikle ilk dönem Mekki sûrelerde getirilen eleştirilerden bir diğeri, onların katı tutumlarına yöneliktir. Bu eleştirinin, zorba yöneticiler üzerinde olduğundan çok daha fazla yönetilmekte olan ezilmişler üzerinde etkili olduğunu görmek için özel bir gayret göstermeye gerek yoktur. Bu stratejik eleştirinin toplumun alt katmanlarında bulunan kitlelerin İslam’ı kabul etmesinde ciddi bir tesiri olduğu görülecektir: “*Gerçek şu ki insan azar; kendini müstağni gördüğü zaman... Dönüş elbette Rabbinedir. Gördün mü şu yasaklayanı; namaz kıldığı zaman bir kulu? Gördün mü? Ya o kul hidayet üzere ise? Yahut takvayı emrediyorsa? Gördün mü? Yalanlayıp yüz çevirseydi (daha mı iyi olurdu)? O, Allah’ın gördüğünü bilmiyor mu? Gerçek şu ki, yaptığına son vermezse onu alındaki perçeminden yakalarız! Bir alın ki; yalancı, günahkâr... Hadi, çağırısın o zaman dostlarını! Biz de Zebanileri çağırırız. Hayır; sakın ona uyma; (Rabbine) secde et ve yaklaş (Alak 96/6-19).*” ayetleri, bilindiği üzere ilk nazil olan ayetlerdir ve bu ayetlerin doğrudan hedefinde, söz konusu yönetici zorba elit vardır.

Mekkeli yöneticiler, kendilerinde var olduğu vehmine kapıldıkları gücün onları yenilmez bir topluluk haline getirdiğini düşünüyordu. Bu zorba yöneticilerin hem içerideki ezilmişler tabakasına karşı kendilerine yükledikleri bir imtiyazdı hem de kendileri dışındaki kabilelere karşı böyle bir güçleri bulunduğuna inanmaktaydılar. Kureyşli yöneticilerin bu tavrı Mekki sûrelerde, önceki kavimlerin güçlülerinden örnekler verilerek eleştirilmiştir: “*Şimdi sizin inkârcularınız diğerlerinin inkârcularından daha mı hayırlıdır? Yoksa sizler için kitaplarda bir berat mı var? Yoksa ‘Biz birliğiz, yardımlaşır galip geliriz, mi diyorsunuz? Yakında o topluluk yenilgiye uğrayacak ve arkalarını dönüp gidecekler. Hayır, onlar için belirlenen vakit kıyamettir ve kıyamet çok daha korkunç, çok daha acıdır. Şüphesiz ki suçlular bir sapkınlık ve bir çıldırışlık içindedir. Yüzüstü cehenneme sürüklendikleri gün; ‘Cehennemin elemi tadın’ denecektir. Her şeyi bir ölçüye*

göre yarattık. Bizim emrimiz, bir kere söylenir ve o an icabı yerine gelir; bir göz açıp kapatma süresi kadar... Sizin benzerlerinizi de helak etmiştik, ama düşünüp ibret alan var mı ki? Yaptıkları her şey defterlere yazılmıştır. Küçük-büyük tamamı yazılmıştır (Kamer 54/43-53)."

Mekkî sûrelerde liderlere yönelik eleştirilerde kullanılan dilin sarsıcı, katı ve tehditkâr ifadeleri, daha çok ilk dönem Mekkî sûre ve ayet grupları ile son dönem sûre ve ayet gruplarında göze çarpmaktadır. Fakat orta dönem Mekkî sûrelerinde müşriklerin ileri gelenlerine yöneltilen eleştirilerin hevâ ve hevesten arındırılmış bir yapıda ve karmaşadan uzak bir atmosferde, serinkanlı değerlendirilmesi gereken eleştiriler olduğu görülür. Bu nispeten farklı üslup bize, Hz. Peygamber'in davetinin artık ileri bir aşamaya geçtiğini, onun güçlü ve etkin söyleminin, büyüklük taslayan Mekke müşriklerin en azından ölçülü olanlarına etki ettiğini gösterir. (Derveze, 1989). Filhakika Mekke müşrikleri belli dönemlerde, özellikle orta dönemde -daha önce Taberî'den yaptığımız atf da göz önüne alınacak olursa- Peygamber'e karşı bir yumuşama emaresi göstermiştir. Orta dönemde nazil olan Sebe' sûresindeki şu ayetler böyle bir yumuşak havayı aksettiren ifadelerle sahiptir: "*Ayetlerimiz açık deliller halinde onlara okunduğu zaman demişlerdi ki: 'Bu adam sizi babalarınızın taptıklarından alıkoymak isteyen biridir. 'Yine demişlerdi ki: 'Bu, uydurulmuş bir iftiradan başkası değildir.' O kâfirler, kendilerine hakikat geldiği zaman da onun için 'Bu, apaçık bir sihirden ibarettir. ' demişlerdi. Hâlbuki biz onlara okuyacakları bir kitap vermediğimiz gibi senden önce onlara herhangi bir uyarıcı da göndermemiştik. Onlardan öncekiler de yalanlamıştı. Bunlar, onlara verdiklerimizin onda birine bile erişmemişlerdir. Peygamberlerimi yalanladılar; ama beni inkâr etmek nasılmış gördüler. De ki: 'Size bir tek şeyi tavsiye ederim: Allah için ister ikişer ikişer ister tek başınıza hareket edin ve daha sonra düşünün; arkadaşınızda herhangi bir cinnet yoktur. O sadece şiddetli bir azaptan önce size gelmiş bir uyarıcıdır. ' De ki: 'Sizden bir ücret olarak ne istediysem o sizin olsun. Benim ücretim Allah'a aittir. O her şeye tanıktır. ' De ki: 'Gaybı en iyi bilen Rabbim hakkı ortaya koyacaktır. ' De ki: 'Hak geldi; artık batıl ne yeni bir şey ortaya koyabilir ne de öncekini tekrar edebilir. ' De ki: 'Şayet ben sapmış isem kendi aleyhime olacak şekilde sapıyorum; yok eğer hidayeti bulmuşsam Rabbimin bana verdiği vahiy sayesinde. Şüphesiz ki Rabbim işitendir, yakındır. ' (Sebe' 34/43-49)."*

Ancak kendileriyle daha rahat iletişim kurulabilen bu nispeten makul davranışa sahip müşriklerin istekleri de bir yere kadar kabul edilebilmiştir. Medenî bir sûre olan En'âm sûresinde, "*Onların Allah'ın yanı sıra yalvarıp durduklarına sövmeyin ki (aşırılık yaparak) bilgisizce onlar da Allah'a sövmesinler. Zira biz her ümmete yaptığını işte böylece güzel gösterdik. Nihayet dönüşleri Rablerine; (Allah) yaptıklarını onlara haber verecektir. Kendilerine bir mucize gelmesi durumunda ona mutlaka inanacaklarına dair tüm kararlılıklarıyla Allah'a ye-*

min ettiler. De ki: 'Mucizeler yalnızca Allah'ın yanındadır.' *Mucizeler geldiğinde de iman etmeyeceklerini size ne bildirecektir ki (yuş'irukum)?* (En'âm 6/108-109)" buyrulmaktadır. Derveze ayetteki 'yuş'irukum' ifadesinin, aslında Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara yönelik olduğunu belirtir. Anlaşıldığı kadarıyla Mekke müşriklerin İslam'a gönüllerinin ısınacağına dair müminlerde bir beklenti oluşmuştu, ancak Allah Teâlâ bir uyarıda bulunmuş ve bu konuda çok fazla iyimser olunmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. (Derveze, 1989).

Mekke Müşriklerinin Ticaret Ahlakını Hedef Alan Eleştiriler

Mekke müşriklerine yönelik eleştirel dilde toplumun ticari elitine de ağır eleştiriler getirilmiştir. Kendilerini Beytullah'ın hamileri olarak gören ve bu açıdan bir anlamda kendi dindarlıklarını oluşturan Mekkelilerin toplum önderleri olan soylulara yönelik şu eleştiriler, günümüz soylularına ne kadar da uygun anlamlar içermektedirler: *"O kimseyi bana bırak. Onu yarattığımda yapayalnızdı. Kendisine bol servet verdim. Göz önünde hazır oğullar verdim. Kendisine bol imkânlar sundum. Sonra, daha da fazlasını vereyim diye tamahkârlık etti. Ama hayır, (bu olamazdı); çünkü ayetlerimiz karşısında inatla direnmekteydi. Elbette ben onu sarp bir yokuşa tırmandıracağım. Çünkü o düşündü, ölçüp biçti. Kahrolası nasıl da ölçtü biçti! Yine kahrolası nasıl ölçtü biçti! Sonra düşündü. Sonra da surat astı ve kaşlarını çattı. Sonra da yüz çevirdi ve küstahça büyüklendi. Dedi ki: 'Bu, süregelen bir sihirden başkası değildir. Bu, ancak bir insanın sözüdür.' Onu yakıcı cehenneme atacağım. Yakıcı cehennem ne olduğunu sana kim bildirdi ki? O, ne bırakır ne de terk eder. İnsanın derisini kavurur. Onun üzerinde on dokuz vardır. Biz cehennem bekçilerini melekler dışında bir varlık grubundan seçmedik. Sayılarını da inkâr edenler için bir imtihan aracı kıldık. Böylece kendilerine kitap verilenler iyiden iyiye bilsin, iman edenlerin de imanı artsın. Ayrıca kendilerine kitap verilenlerle müminler kuşkuya kapılmasınlar. Kalplerinde hastalık bulunanlarla inkâr edenler de; 'Allah bu misalle ne demek istedi ki?' desinler. İşte böylelikle Allah dilediğini/dileyeni saptırır ve dilediğini/dileyeni doğru yola erdirir. Rabbinin ordularını kendinden başkası bilmez. Bu ise insanlık için bir öğütten başkası değildir (Muddessir 73/11-31)."*

Mekke müşriklerinin, zenginliğin verdiği aymazlıkla insanlara tepeden bakmaları ve muhataplarını rahatsız edecek şekilde onlarla alay etmeleride Kur'an'da eleştiri konusu olmuştur. *"Arkadan çekistirip duran, jest ve mimikleriyle insanları aşağılamaktan haz duyan ve bunu huy edinen kim varsa yazıklar olsun ona! O ki mal biriktirmiştir de sayıp durmaktadır. Malının kendisini ölümsüzleştireceğini sanmaktadır! Hayır, o kesinlikle Hutame'ye atılacaktır. Hutame'nin ne olduğunu sana ne bildirdi ki? O, Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir. Öyle ateş ki kalplere kadar uzanır. O, onların üzerine abanacaktır;uzatılan*

kalaslarla... (Humeze 104/1-9).” ayetlerinde bu duruma işaret edilmiştir. Mahza zenginliği hedef almayan, aksine malın paylaşımı ve bölüşümündeki süreçleri, tutum ve davranışları hedef alan bu eleştiriler, İslam’ın dünya malına bakışını da gözler önüne serer. Aracın en yüce amaç haline getirilmediği her şey, İslam nazarında mubah; aracın en yüce amaç haline getirildiği her şey ise, bunlar meşru yollardan kazanılan mallar olsa bile, gayr-ı makbuldür. Tevhidi merkeze alan bir inanç sistemine sahip olan İslam’ın diğer tüm araçları ve amaçları bu en yüce hedef götüren araçlar olarak görmesi ve bu en yüce hedefin herhangi bir yerine; kıyısına, köşesine, yamacına, zirvesine bir başka yüce hedef monte edilmesine şirk demesi, İslam’ın inanç perspektifinin netliğini göstermesi bakımından önem arz eder.

Mekkî sûrelerde ticaret erbabına yönelik sert eleştiriler, ekonomiye dair haksız kazançlar elde eden ve fakiri gözetmeyen ceberut zenginlerin, kendilerince tanımladıkları bir dindarlığa sahip olsalar da asıl itibarıyla doğru yolda olmadıklarını anlatır. Üstelik bu eleştiriler, yine köklü bir sapmaya, geleneğini oluşturmuş bir dalaletle yönelik eleştiriler olarak Kur’an’da gündeme getirilir (Gıyasettin, 2011). *“Görmedin mi Rabbin Âd kavmine ne yaptı? Sütunları olan İrem’e ki şehirler içerisinde bir benzeri yaratılmamıştı. Vadide kayaları oyan Semûd kavmine? Kazıklar sahibi Firavun’a? Ki onlar şehirlerde azgınlaşmışlardı. Oralarda çok kötülük etmişlerdi. Bu yüzden Rabbin onlar üzerine birbiri ardınca indirdi azap kırbaçlarını. Şüphesiz ki Rabbin gözetlemektedir. Fakat insan böyledir; Rabbi onu imtihan eder de ikramda bulunur, nimetler verirse: ‘Rabbim bana ikramda bulundu’ der. Ama onu imtihan eder da rızkını daraltırsa bu sefer, ‘Rabbim beni perişan etti’ der. Hayır! Aksine siz öksüze ikramda bulunmuyorsunuz. Yoksulu yedirmeye teşvik de etmiyorsunuz. Helal mi haram mı olduğuna bakmadan mirası yiyorsunuz. Ve malı alabildiğince seviyorsunuz (Fecr 89/6-20).*” ayetleri, geçmişteki şımarık zenginlere ve aslında bu sapkın bakış açısına pek çok insanda şahit olunabileceğine dair ipuçları sunar.

Mekkî sûrelerde ticarî faaliyetlerin inanç konularıyla ilişkilendirilmesi ve müşriklerin, işlerine geldiği zaman inancı dışarıda bırakan bir yaklaşımla ticareti salt menfaate dayalı bir faaliyet olarak nitelendirmeleri de eleştirilmiştir. Doğrusu ticaretle inancı birbiriyle sıkı ilişki içerisinde iki alan olarak görmek yalnızca İslam’ın teolojik bakış açısı ile de izah edilemez. Bu durumun önemli bir başka sebebi Mekke’deki tüm ticarî faaliyetlerin, bu çerçevede panayırların Mekke’nin dinî konumu ile olan derin ilişkisi sebebiyledir. (Aldemir, 2011). Şehirlerin Anası olarak Mekke, birçok sebebin yanı sıra dinî konumu ile de insanların yoğun olarak ilgi gösterdiği ve toplandığı bir yer hüviyetinde idi. *“Allah Kâbe’yi, o kutsal Ev’i; insanların maişeti için bir vesile kılmıştır; Kutsal Ayı/Ayları, Hac kurbanını ve gerdanlık takılı kurbanlıkları da... Bütün bunlar şunu bilirsiniz diyedir; Allah, göklerde ve yerde olanları biliyor. Zaten hiç kuşku*

yoktur ki O her şeyi bilendir (Mâide 5/97)." ayetinde ifade edildiği üzere Kâbe Mekke'nin hayat kaynağı idi. Kâbe'nin herkes nezdinde kabul gören bu dinî durumu olmasaydı, Mekke hiçbir zaman ticarî açıdan cazip bir yer olamazdı. Aynı şekilde "*Kendilerine verdiğimizize nankörlük etsinler ve bir süre sefa sürsünler bakalım! Yakında bileceklerdir. Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken bizim orayı güvenilir bir bölge kıldığımızı görmediler mi? Yoksa onlar batıla iman edip Allah'ın nimetine nankörlük mü ediyorlar? (Ankebût 29/67)*" ayetindeki ifadeler, bu hususta açık bir duruma işaret ederek Mekkelilerin Ev'in Rabbi'ne kulluk etmelerinin kendilerine ihsan edilen ticarî imtiyazlar sebebiyle bir zorunluluk olduğunu dile getirir.

Tabiattaki kanunluluk fikrini mutlaklaştıran ya da dünyayı hayatın tek mümkün alanı olarak gören bir yaklaşım, her şeye müdahil olan Tanrı hakkında alil bir bakış olduğu gibi din dilinin asla bütünüyle tüketilemeyeceği hakikatiyle de çelişir. Din dilinin en seçkin örneği olan Kur'an bu gözle okunduğunda anlamakta ciddi sıkıntılar çekilebilecek ayetlerle karşılaşılır. Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmesi olayı, sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde asla izah edemeyeceğimiz bir durumdur. Bundan dolayı Kierkegaard bu sahneyi, "Tanrı'nın, iman lehine ahlâkı askıya alması" olarak tavsif etmektedir. (Güler, 2007) "*Biz ateşin bekçilerini hep meleklerden yaptık (müşrikler oradan kurtulacaklarını sanmasınlar)! Onların sayılarını da kâfirler için bir fitne kıldık. Ta ki kendilerine Kitap verilenler, (ellerindeki bilgilerle bunun uyduğunu görüp) kuşkudan kurtulsunlar ve iman edenlerin de imanları artsın! Böylece, kendilerine Kitap verilenler ve müminler kuşkuya düşmesinler! Yürelerinde hastalık bulunanlarla kâfirlere gelince: 'Allah bu örnekle ne demek istedi?' desinler (de sapıtsınlar)! İşte böyle, Allah (işledikleri günahlar dolayısıyla) dilediklerini saptırır; dilediklerini de doğru yola (onu aradıkları için) ulaştırır. Doğrusu Rabbinin ordularını ancak kendisi bilir! O (sakar adındaki cehennem katmanı, bir şaka değil), ancak beşer için bir öğüt/bir uyarıdır! (Muddessir 74/31)*" ayetini ne kadar aklileştirirseniz aklileştirin, pozitivist bir bakış açısının kabulüne uygun hale getiremezsiniz. Meryem'in eşi olmaksızın bir çocuk dünyaya getirmesini anlatamazsınız. Duaların gücünü nedensellik kavramına bağlı kalarak izaha kavuşturamazsınız. Hangi yorum yöntemine başvurursanız vurun, genel olarak din dilinde, özelde ise Kur'an-ı Kerim'de duygulanımı ve coşkuyu öne çıkarmak zorunda kalacağınız ilahî mesajlarla karşılaşacaksınız. Böyle bir durumda ya bu mesajların objektivist bir bakış açısından daha fazlasını hak ettiğine inanırsınız ya da bunları objektivizmden onay alacak şekillerde yoruma tâbi tutup Arap dili açısından komik duruma düşmeyi göze alırsınız; ya bunları tümüyle inkâr edersiniz ya da gnostik olmak zorunda kalırsınız. Aslında din dilinde mutlak surette aranması gereken, nedensellik prensibinin varolup olmadığı değil, Tanrı'nın adaletsiz bir uygulamasının olup olmadığı meselesidir.

Hz. Yunus'un kavmiyle ilgili şu ayetler, herhangi bir kanuna zorunlu olarak tâbi tutulamayacak bir Tanrı tasavvuruna sahip olmamız gerektiğini anlatır: “*Gerçekten haklarında Rabbinin sözü (hükmü) sabit olanlar; kendilerine (istedikleri) bütün mucizeler gelmiş olsa bile, elem verici azabı görünceye kadar inanmazlar. Yunus'un kavmi müstesna, (halkını yok ettiğimiz ülkelerden) herhangi bir ülke halkı, keşke (kendilerine azap gelmeden) iman etseydi de bu imanları kendilerine fayda verseydi! Yunus'un kavmi iman edince, dünya hayatında rezil rüsva olmamalarını sağladık ve onları bir süre (dünya nimetlerinden) faydalandırdık* (Yunus 10/98).” Büyük müfessir Saîd b. Cübeyr der ki: “Azap onları, sanki bir kabrin ölüyü sarmaladığı gibi sarmalamıştı; ancak onlar bunu fark ettikleri anda öylesine büyük bir samimiyetle tövbe etmiş ve kırk gün boyunca o kadar çok ibadet etmişlerdir ki burunlarının dibine kadar gelen azabı ancak bu şekilde başlarından savabilmişlerdir.”

Yunus Peygamber'in kavmiyle bu vakıayı anlatan rivayetlerin kahir ekseriyeti, onların ortaya koydukları bu iradeyi toplu bir irade olarak nakletmektedir. ayetten anlaşıldığı üzere son bir şans her toplum için vardır; ancak yine ayetten anlaşıldığı kadarıyla bu, istisnaî bir durumdur; çünkü Kur'an'da, bu aşamaya kadar gelmiş pek çok kavme imanlarının fayda vermediği anlatılmıştır; çünkü ilahî bir kanundur: “*Onlar yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki kendilerinden öncekilerin sonu nasıl olmuştur, görsünler! Öncekiler bunlardan daha çoktu, kuvvetçe ve yeryüzündeki eserleri bakımından daha da sağlam idiler. Fakat kazandıkları şeyler onlara asla fayda vermemiştir; çünkü peygamberleri onlara apaçık bilgiler getirince, onlar kendilerinde bulunan (beşerî) bilgiye güvendiler de (peygamberlerinin getirdiğini alaya aldılar). Alaya aldıkları şey, kendilerini kuşatıverdi* (Mu'min 40/82-83).” Firavun, belki de bu konuya verilebilecek en ibretlik örnektir: “*Biz, İsrailoğulları'nı denizden geçirdik; ama Firavun ve askerleri zulmetmek ve saldırmak üzere onları takip etti. Nihayet (denizde) boğulma haline gelince, (Firavun:) 'Gerçekten, İsrailoğulları'nın inandığı Tanrı'dan başka tanrı olmadığına ben de iman ettim. Ben de teslim olanlardanım (Müslümanlardanım)!'* dedi. *Şimdi mi (iman ettin)! Hâlbuki daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun* (Yunus 10/90-91).” Doğru olan, insanların, “Bu noktaya geldiğimizde ne yapacağız?” diye şimdiden düşünmeleri değil, “Bu noktaya gelmemek için ne yapmalıyız?” diye düşünmeleridir. Dolayısıyla “Kur'an'ı her açıdan nesnel bir anlamının konusu etmek mümkündür” iddiası, kolay kolay doğrulanamaz. Kanaatimizce sebeplere sarılmak konusunda öyle istekli olunmalıdır ki bütün her şey sebeplerden ibarettir diye düşünülmelidir; sebeplere tevessül ettikten sonra öyle bir tevekkül edilmelidir ki sebeplerin hiçbir önemi yok diye düşünülmelidir.

Sonuç

İslam vahyinin Mekke müşriklerine yönelik eleştirilerindeki öz, hakikat kriterinin belirleyici rolüne yapılan vurguda gizlidir. Bu açıdan bakıldığında görülür ki tevhid inancı ve bu inanç etrafında hale hale genişleyen diğer bütün inanç konuları Kur'an'da tam bir tutarlılık örgüsüyle, rasyonel bir temele oturtularak ele alınıp anlatılır; buna karşın şirkve şirk inancı etrafında hale hale genişleyen diğer bütün inanç konuları, tutarsızlığı herkesçe tespit edilebilen sapkın bir davranış olarak görülür. Tevhid ilelebet payidar olmaya namzet bir açık hakikat, şirk ise savrulup yok olmaya mahkûm bir batıl olarak tavsif edilir. İnancı, ibadeti ve alelumum hayatı ve ölümü Allah için olması durumunda değerli gören Kur'an, Allah için olmayan her şeyi değersiz kabul eder. Varlığın sebebi ve devam ettiricisi Mutlak Kudret'in dışında başka hiçbir varlığa tanrısal vasıflar vermeyen ve böyle bir yakıştırmayı en büyük hakikat olan Allah'a yapıldığı için zulmün en büyüğü ve en çirkini olarak gören İslam, Mekke müşriklerinin en çok da bu hataları üzerinde durmuştur. Mekkeliler özelinde şirkve yönelik eleştirel dilin Kur'an'ın neredeyse her sayfasına yayılmış olması, aslında Kur'an'ın en temel söyleminin tevhid olması sebebiyledir.

Ahir zamana Allah Teâlâ'nın vahiy yoluyla yaptığı son müdahalenin müşahhas numunesi Kur'an, inşinin ilk evrelerinden başlayarak bir inşa sürecine girişmiş ve muazzam bir dil zenginliğine sahip Mekke müşriklerine o güne kadar bildikleri bütün edebî metinler fevkinde bir üslup ile itikat, ibadet ve sosyal hayata dair hitaplarda bulunmuş, eleştiriler getirmiş, öneriler sunmuştur. Bu hitap, eleştiri ve öneriler, imha edici oldukları kadar inşa edici özelliklere de sahiptir ve inşa süreci imha sürecinden çok daha belirgin bir yoğunlukta iş görmüştür. Sonraki adlandırmalarından farklı olarak olağanüstü hadiseler anlamında ayetler, bu çerçevede Hz. Peygamber'e gönderilen en büyük ayet Kur'an, bir irade kırıcı güç gösterisi (mucize) olmaktan öte yeni bir sistem inşacısı olarak asırlardan bu yana etkin olmaya devam etmiştir. Mekke müşriklerine yönelik eleştirilerde de aynı fonksiyonun etkin bir şekilde faaliyette olduğu, düne kadar azılı inkârcılar olan Mekkelilerin imana geldikten sonra neredeyse bütünüyle farklı bireyler olarak öne çıkmış olmalarından da anlaşılır. Çünkü ayetler, batıl inançları yıkıp yok eden ölümcül bir silah olduğu kadar hakikati temsil noktasında düşmanına dahi dirilme imkânı bahşeden bir hayat kaynağı olarak görev icra etmiştir. Ayetlerin bu can veren nefesi, hedef bölge olan Mekke ve hedef toplum olan Mekke toplumuna özgü bir durum olarak da kalmamıştır. Aynı yıkıcı ve yapıcı nefesin Mekke'nin ve Mekke toplumunun dışında kalan tüm bölgelerde ve toplumlarda ebeda geçerli olmak üzere fonksiyonunu icra etmeye devam etmesi, Mekkî sûrelerdeki eleştirilerin tarihsel öğeler olarak anlaşılması gerektiğinin en önemli delilidir. Zamanı tek bir boyuttan, zemini tek bir satıhtan bakarak okuyanların bu evrensel mesajların ondört asırdan bu yana iş görüyor olmasına izah getirmeleri gerekir.

Kendi dindarlıklarını oluşturan ve bunu mümkün en doğru din anlayışı olarak gören Mekkeli müşriklere Mekkî sûrelerde yöneltilen eleştirilerin, bugün İslam dünyasında aynıyla Müslümanlara yönelik eleştiriler olarak okunabilmesi, muhafazakârlaşan, bağnazlaşan; tutucu bir din anlayışını gelenekselcilik olarak lanse etmek suretiyle konumunu meşrulaştıran sözde bilim adamları için de tarihî ikazlar taşımaktadır. Kur'an'ın ilk muhatapları tarafından atalar kültürü olarak kutsanan muharref dindarlıklar bugün gelenek olarak kutsallaştırılan muharref dindarlıklara oldukça fazla benzemektedir. Nasıl ki geleneği akıyla karasıyla tamamen dışlayan bir modern söylemin bilimsellikle en ufak bir ilgisi yoksa geleneği bütünüyle kucaklayıp modern söyleme karşı çıkmanın da bilimsellikle alakası yoktur. Böyle bir bakış açısı –Mekkî sûreler dikkate alınır-, ilk muhataplara yönelik her eleştiriye tarihe gömeceği gibi Kur'an'ın bugünün insanına söyleyebileceği tarihî bir sözü olmadığını da zımnen ifade etmiş olacaktır. Oysa Kur'an, tüm zamanların ve mekânların Rabbi olan Allah'ın tüm zamanlara ve mekânlara gönderilen son sözüdür. Dolayısıyla tarihin muayyen bir kesitine ve kesimine hitap etmiş de olsa içerdiği mesajların tamamı, müspet veya menfî, Kur'an'a muhatap olan tümakıl sahiplerini ilgilendirmektedir.

KAYNAKÇA

1. Aldemir, Halil. (2011). “Müzakere: İslam Öncesi Mekke Ekonomisinin Kur'an Daveti Açısından Değerlendirilmesi'nin Değerlendirilmesi”, *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu* 1-3 Temmuz 2011, İstanbul.
2. Apak, Adem. (1994). “Mekke Döneminde Benî Ümeyye'nin İslam'a Karşı Tutumu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 6, c. 6, Bursa.
3. Arslan, Gıyasettin. (2011). “Müzakere: İslam Öncesi Mekke Ekonomisinin Kur'an Daveti Açısından Değerlendirilmesi'nin Değerlendirilmesi”, *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu* 1-3 Temmuz 2011, İstanbul.
4. Ay, Mahmut. (2007). Kur'an'da Mekke Müşriklerine Eleştiri ve İthamlarına Yönelik Cevaplar, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Mesut Okumuş, Ankara.
5. Begavî, Ebu Muhammed Muhyi's-SunneHuseyn b. Mes'ûd. (1987). *Meâlimu't-Tenzîl* (nşr. Hâlid Abdurrahman el-İkk), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.
6. Câbirî, Muhammed Âbid. (2006). *Medhalile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Merkezi Dirâsâtî'l-Vahdeti'l-Arabiyye, Beyrut.
7. Câhız, Ebu Osman Amr b. Bahr. (1988). *el-Beyânve't-Tebyîn* (nşr. Abdusselam Harun), Mektebetu'l-Hâncî, Kahire.
8. Cuyûşî, Muhammed İbrahim. (1990). *Mesâru'd-Da'vehfi'l-Ahdi'l-Mekkî*, Basım yeri yok.
9. Derveze, Muhammed İzzet. (1989). *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı* (tr. Mehmet Yolcu), Yöneliş, İstanbul.
10. Erdem, Mehmet. (2006). “İslam Teşriinin Oluşum Seyri Açısından Vahy Döneminin Mekke Merhalesi ve Safhaları”, *Dinî Araştırmalar*, c. 9, Ankara.
11. Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh. (1979). *Ahbâru Mekke ve ma Câefihâmine'l-Âsâr* (nşr. Ruşdî es-Salih Melhese), Dâru's-Sekâfe, Beyrut.

12. Fazlurrahman. (1987). *Ana Konularıyla Kur'an* (tr. Alparslan Açıkgenç), Fecr, Ankara.
13. Fazlurrahman. (1983). "Some Key Ethical Concepts of the Qur'ân", *Journal of Religious Ethics*.
14. Gökçir, Necmettin. (2011). "Mekke Toplumunun Sosyo-Kültürel Yapısını Kur'an Lafızlarında Okuma veya Lafızları Anlamada Sosyo-Kültürel Bağlam", *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu* 1-3 Temmuz 2011, İstanbul.
15. Güler, İlhami. (2007). *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*, Ankara Okulu, Ankara.
16. Güngör, Mevlüt. (2005). "Kur'an Bağlamında İslam Öncesi Mekke Toplumunda Tanrı ve Ahiret İnancı", *Dini Araştırmalar*, cilt: 8, sayı: 23.
17. İbn Abdilmelik, Abdülmelik b. Huseyn. (1998). *Semtu'n-Nucûmi'l-Avâli fî Enbâi't-Evâilve't-Tevâli* (nşr. Adil Ahmed Abdulmevcud-Ali Muhammed Muavvad), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
18. İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. (1953). *el-İkdu'l-Ferid* (nşr. Muhammed Fuad Abdalbaki, Muhammed Reşâd Abdulmuttalib), Kahire.
19. İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. (1997). *Tefsîru't-Tahrîrve't-Tenvîr*, DâruSehnûn, Tunus.
20. İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyuddîn Abdurrahman b. Muhammed. (1979). *Târîhu İbn Haldûn: Kitâbu'l-İber ve Divânu'l-Mubtede've'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arabve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsarahumminzevi's-Sultani'l-Ekber*, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
21. Kayacan, Murat. (2003). *Peygamberlere Karşı Tavırlar ve Sonuçları*, Ekin, İstanbul.
22. Kurt, Abdurrahman. (2001), "Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 10, c. 2, Bursa.
23. Kutluer, İlhan. (1996). *İslam'ın Klasik Çağında Felsefe Tasavvuru*, İstanbul.
24. Kutluer, İlhan. (2012). *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, İstanbul.
25. Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Huseyn b. Ali. (1964). *Murûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher* (Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Mektebetu't-Ticâretî'l-Kubrâ,
26. Öztürk, Mustafa. (2011). "İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahvâl-i Şahsiyye Hukuku", *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu* 1-3 Temmuz 2011, İstanbul.
27. Şelebî, Rauf. (1982). *ed-Da'vetü'l-İslâmiyye fî Ahdihe'l-Mekkî*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt.
28. Taberî, Muhammed b. Cerîr. (2000). *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), I-XXIV, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut.
29. Türcan, Selim. (2010). *Kimlik ve Kitap İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, Ankara Okulu, Ankara.
30. Yargıcı, Atilla. (2004). "Mekkî ve Medenî Sûrelerin Ana Mesajı Açısından Değerlendirilmesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, cilt: 17, sayı: 4, Ankara.
31. Zerkeşî, Ebu Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdillâh. (1957). *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-hayî'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut.

“MEKKÎ SÛRELERDE MÜŞRİKLERE YÖNELİK ELEŞTİREL DİL” ADLI TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK*

Tebliğ önemli noktalara değiniyor. Ben çarpıcı olarak şunları daha çok gördüm: Sahabe acaba bizde şirk var mı diye zaman zaman kendisini gözden geçiriyor, test ediyor. Bu belki çok önemli bir şeydi. İkincisi de Kur'an-ı Kerim'in en büyük düşmanları müşrikler olduğu halde Kur'an-ı Kerim müşrikleri olduğu gibi tarifsiz bir şekilde tasvir ediyor. Bu da çok önemlidir. Şimdi ben odak noktalara tekrar döneceğim ama aslında Yunus Bey ve Salih Bey'in de konuşmasında değindiği önemli bir konu var. Bu müşriklerin dili bu kadar gelişmişse, bir milletin dili gelişmiş bir dilse o dille düşünebiliyor demektir. Düşünce serbesti yetisi eylemi ve kapasitesi yüksek bir milleti gösterir. Onun için şirki ciddiye almak lazımdır. Yoksa müşrikliği taş yapıyorlar ve tapıyorlar şeklinde anlamak doğru değildir. Zira bu ciddi bir mesele ve her dönemde her yerde bütün insanların hastalığıdır. İkinci bir husus Kur'an-ı Kerim şirk ve inkâra cevabını müşriklerin inkârı ve itirazları üzerinden veriyorsa, bu müşriklerin itiraz ve inkârları aslında diğer dönem ve diğer bölgelerde olan şirkin itiraz ve imkânlarına ölçü alınabilecek düzeyde itirazlardır. Şu anda Müslümanlar ne kadar yaşıyor, ne kadar farkındalar ve ne kadar dinlerini araştırmaya ihtiyaç duyuyorlar? Yani ben bir yerde müşriklerin çok kapasiteli insanlar olduklarını falan anlattım. Birkaç arkadaş şunları söylüyordu: “Ya müşrikliği o kadar güzel anlatıyor ki nerdeyse müşrik olacağız.” Ya aslında diyebilirdim ki: “Aslında sen de onlardansın haberin yok.” Eğer bu müşriklik dediğimiz şey bütün dönemlerde insanlığın belası olmasaydı bu dönemde hurafelerden de bahsedilmezdi.

Kur'an-ı Kerim'in en çok eleştirdiği şey şudur: Allah ulu yalnız Allah uludur. Müşrikler de “Yalnız Allah uluydu” demiyorlar. Eğer yalnız Allah'a kulluk etmiyorlarsa demek ki başkalarına da ilahlık vasıfları veriyor. Peki, kimlere veriyorlar? Allah'a yakın olanlara yani evliyaullaha, salihlere, peygamberlere veriyorlar. Aslında şirkin doğuş kaynağı budur. İşte bunlar Allah'ın sevgili kulları onların yüzü suyu hürmetine biz de Allah'a yaklaşıyoruz düşüncesi şeklinde gerçekleşmektedir. Eğer biz bu şirk inancını ciddiye alıp araştırsaydık bizde bugüne kadar var olup olmadığını da araştırırdık. Ama bunu yapmadık. Bunu yapmamamız da büyük eksikliktir. Şimdi Kur'an-ı Kerim'in müşriklerde eleştirdiği ikinci nokta ise kafayı çalıştırmamaktır. Cehalet ettiğimiz şey de muhakemesizliktir. Yani cahil kimse malumat sahibi olmayan demek değildir. Cahil kimse muhakemesiz kim-

* Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: simseksaid@hotmail.com.

sedir. Ya Allah aşkına şimdi bu Müslümanlarda ne kadar muhakeme var. Böyle denildiğinde Müslümanlar şunu söylerler: “Bizim taklit ettiklerimiz yüce şahsiyetlerdir.” Bu da insanı kör bir milliyetçiliğe götürüyor. Adam başkasını dinlemiyor, zaten kendisi hak yolda, inancında, onun için o kadar rahat ki, aslında bunlar İslam’ı harcayanlardır. Bunlar İslam birikimini İslam düşünce birikimini hoyratça harcayanlardır. Onun için İslam ile hava atmak çok kötü bir durumdur. Aslında mucize kelimesi benim düşündüğüm kadarıyla Müslümanların İslam’la hava atmalarıdır. Ne Allah ne peygamber buna mucize demiştir. Niye Müslümanlar belli bir zamandan sonra peygamberliği ispat eden şeye mucize dediler. Karşı taraftakileri aciz bırakıyoruz diye içlerinde sevgi hâsıl olmalarından dolaydır. Aslında bunun adı ayettir. Ayet nedir? Rehberlik eden doğru yola götüren, mucize kelimesi ise muhatabı salaklaştırma, aciz bırakma ve elini kolunu bağlama vardır. Ayet kelimesi ise insan zekâsını çalıştırdıysa onu doğru yola, güzele götürmek vardır. İşte bu ilk milliyetçilik oluştuğundan sonra din milliyetçileri din sermayesinden geçinirler. Ve bunu böyle kullanırlar. Bizler de bizde ne kadar şirk var yeniden kendi kendimizden başlayalım. Bir de karşı tarafa müşrik dediği zaman aslında onun da bizim gibi bir insan olduğunu düşünelim. Ama diyeceksiniz ki o da bizim gibi bir insan ise ne diye Allah Teâla onu cehenneme atacak da bizi de cennete götürecektir? Ya acaba bizi götürecektir mi bilmiyoruz aslında götürecektir değil, götüren de atan da Allah değil, cennete de cehenneme de giden insandır. Ve aslında insan inanma ile inanmama arasında gidip gelen bir varlıktır. Yani bugünün müşriki yarın bizden daha iyi Müslüman olabilir. Bugünün Müslüman’ı zannettiğimiz kimse yarın bizden daha kötü bir insan olabilir. İnsan eğer samimi olarak Allah’ın kendisine verdiği bütün yeteneği kullanarak bir yere varıyorsa doğru yola ulaşır. Ama başkalarını tenkit eden başkalarının söylediklerini taklit eden insanlar doğruyu söylüyor olsa bile o insanın kendi çabası yoktur. Yani bizim mahalle imamına çok mükemmel bir şekilde itaat eden hiç sorgulamayan insan ile falan mahalledeki papaza itaat eden sorgulamayan insan arasında aslında asıl bakımdan bir farklılık var mıdır? Kalite bakımından farklılık yoktur. Müslüman’ın mukallidi ile kâfirin mukallidi arasında kalite bakımından farklılık yoktur. İkisi de aynı bakış açısına sahiptir. Onun için insanı diğer varlıklardan ayıran ‘düşünce ve muhakeme’nin olmadığı yerde din de yoktur.

MEKKÎ SÛRELERDE EHL-İ KİTAP

Prof. Dr. Remzi KAYA*

Ehl-i Kitap; (Ehlü'l-Kitap) İlahî bir kitaba inananlar için kullanılan bir terimdir. Buna göre Müslümanlara da Ehl-i Kitap denilebilir. Ancak, Kur'an dışındaki ilahî kitaplarda yer almayan bu terkip, terim olarak Müslümanların dışındaki kutsal kitap sahibi din mensupları için kullanıldığı anlaşılır.¹

1. Lügat Olarak Tanımı

Ehl-i Kitap; ehl ve kitap kelimelerinin birleşmesinden meydana gelir. Ehl, Arapça ehlen kelimesinden türer. Çoğulu “**ehâlin**”dir. Yoldaş, aile, evlilik, akraba ve dost anlamlarının yanında, bitiştiği kelimeye göre farklı anlamlara gelir. Bunlar arasında önemli olanları şunlardır.

Ümmet:² Müslümanlara bu isim verildiği gibi, bir peygamberin mensuplarını anlamak mümkündür. Kur'an'da, Hz. Nuh hakkında bilgi verilirken, oğlunun kendi ehlinden olduğunu belirten Hz. Nuh'a cevap olarak, inanmadığı için kendi ehlinden olmadığı belirtilir.³

Aile: İslam'da yaygın olan “Ehl-i Beyt”⁴ deyimi, Hz. Peygamber'in ailesini ifade etmek için kullanılır. Buna yakın akrabalarını dâhil etmek mümkündür.

Ahâli:⁵ Kur'an-ı Kerim'de ülke, şehir ve köyde oturanlar için kullanılır.⁶ Hz. Peygamber'in hadislerinde evcil hayvan için kullanılmış olması, ayrı bir önem taşır.⁷ Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü gibi, “**ehl**” kelimesi anlam ve terkip itibarıyla zengin bir yapıyı oluştur. Bunlardan en çok kullanılanı, “Ehl-i Kitap”⁸ “Ehl-i Zikir”, “Ehl-i İncil”, “Ehle'l Kura”, “Ehl-i Beyt”⁹ terkipleridir. Ehl kelimesiyle aynı anlama gelen başka bir kelime ise, “**âl**”dır.¹⁰ Bu deyim kullanılış örneğini, Hz. Muhammed ve Hz. İbrahim için hadislerde yer alan, “*Allahümme sal-*

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: remzikaya5@yahoo.com.

1 Bk. Hac, 22/17

2 Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, XI/29; Râgıp İsfahânî, *Müfredat*, s. 29.

3 Bk. Hûd, 11.40.45-46.

4 Bk. Ahzâp, 33/33.

5 Bk. Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, VI/217.

6 Bk. Araf, 7/96-98; Yusuf, 12/109; Kehf, 18/177.

7 Bk. Buhârî, Zebâih, 28; Nikah,, 31; Müslim, Nikah, 30.

8 Kur'an'da bu deyim “Ehle'l Kitap” şekliyle geçer. Türkçe literatürde böyle kullanılır

9 Bk. Muhammed, Fuad, Ehl. Md. s. 95-96.

10 İbn Manzûr, I/30; Zebidî, VII/216; Râgıp, s.30; Tahanavî, *Keşfi İstîlâhâtî'l-Funûn*, İst, 1984; I/87.

li âlâ Muhammed'in ve alâ âl-i Muhammed, Alâ İbrahim'e ve alâ âl-i İbrahim."¹¹ ifadelerinde görülür.¹²

Ehl-i Kitap teriminin ikinci kelimesi kitaptır. Kitap; lügat itibariyle yazmak, yazılmış şey, gerekli şeyleri farz kılmak anlamlarına gelir.¹³ Kur'an'da "kütibe" fiili ile farz manasında kullanılır.¹⁴ Ayrıca mektup, sahife ve kader¹⁵ için kullanıldığı görülür. Bu lügat anlamlarına ilaveten, terim olarak ta, birçok tanımları yapılır. Ciltli, ciltsiz bir araya getirilmiş, basılı veya kağıt parçalarının tümüne kitap ismi verilir.¹⁶ İslam literatüründe "kitap" kelimesi, Kur'an-ı Kerim'i ifade eder. O'nun, bütün kitapların en sağlamı olduğuna inanılır. Kur'an-ı Kerim'de kullanılış itibariyle kitap kelimesi, Kur'an,¹⁷ Furkân,¹⁸ Hüdâ,¹⁹ Mecid,²⁰ Mesânî, Ümmü'l-Kitap, Kelâmullah, Hablullah²¹ anlamlarına ilaveten, Tevrat, İncil, Zebur, Suhuf elvah anlamları için de kullanılmıştır.²² İslam'da çok geniş kitleleri muhatap alan, "Ehl" ve "Kitap" kelimelerinden türeyen Ehl-i Kitap terimi, otuz bir yerde zikredilir.²³ İslamî kaynaklarda ufak değişikliklerle birçok tanımının yapıldığı gözlenir.

2. Terim Olarak Tanımı

Ehl-i Kitap; Kur'an-ı Kerim'e ait bir terim olup, kendilerine kitap verilmiş, Tevrat, Zebur, İncil gibi kitapları olanlara verilen bir isimdir.²⁴ Yahudi ve Hıristiyanlarla sınırlandırılmaksızın, ilahî bir dine inanan, Tevrat, İncil, Zebur ve Hz. İbrahim'e verilen suhuf gibi bir kitaba inananlara Kitap Ehl-i isimi verilir.²⁵ Genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Kur'an-ı Kerim'deki bu terim, İslam terminolojinde Müslümanların dışındaki eski ilahî eksenli dinleri ifade etmek için kullanılmıştır. İslam'ın ilk dönemlerinde bu terimin kapsamına Yahudi ve Hıristiyanlar dahil edilirken, daha sonraları, Sabî ve Mecûsiler ilave edilmiştir. Buna göre, inançlarında ilahî dinlerin izlerini taşıyan fakat birçok konuda temel

11 Bk. Buhârî, Enbiyâ, 10; Tefsir, Sûre, 22/10; Müslim, Salâh, 65-66.

12 Geniş bilgi için bk. Kaya, Remzi, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap ve İslâm*, s. 33-34.

13 İbn Manzûr, I/698; Râgıp, *Müfredat*, s. 423.

14 Bakara, 2/183; 216; Nisâ, 4/77; Mâide, 5/45.

15 Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, I/698-699; Zebidî, I/444; Râgıp, s. 423.

16 Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ank. 1983, s. 718-719.

17 Bk. Bakara, 2/2; Hüd, 11/1; Sâd, 38/29.

18 Bk. Furkân, 25/1; Bakara, 2/53; Geniş bilgi için bk. Zerkeşi, *Burhân*, Beyrut, 1972, I280; İbn Manzûr, X/302.

19 Bk. Bakara, 2/97.

20 Bk. Burûç, 85/21.

21 Geniş bilgi için bk. Râzî, Tefsir, II/14-17.

22 Bk. Farklı anlamlar için bk., Bakara, 2/177; Al-i İmran, 3/3,7,119; Nisâ, 163; Enbiya, 21/105; Meryem, 19/30; Zebidî, II/331-332

23 Bk. Muhammed Fuad, s. 95-96.

24 Stephan, Ronard And Nady, *Ahl al Kitap*, Ceal Amsterdam 1959, s. 27.

25 Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmü'z-Zimmiyyin*, Bağdat 1988, s.11.

hasletlerden uzaklaşan kitap sahiplerine, Ehl-i Kitap dememiz mümkündür.²⁶ Kur'an-ı Kerim'de söz konusu terimle birlikte, Mekke döneminde nazil olan iki ayette “**Ehl-i Zikr**”²⁷ terimi kullanılmış, bununla Tevrat ve İncil hakkında bilgi sahibi olan, Yahudi ve Hıristiyan bilginleri kastedilmiştir. Yüce Allah, bu ayetlerle insandan peygamber olamayacağını iddia eden Müşriklere²⁸ cevap olarak, bilmiyorsanız “Ehl-i Zikr”e sorunuz buyurmuştur.²⁹ Bu terim mana itibariyle Ehl-i Kitap’la aynı anlamı ifade eder.³⁰ Zira Tevrat’ın diğer ismi “zikr”dir.³¹ Adı geçen terim, İslam’dan önce veya İslam’ın ilk dönemlerinde “Ehl-i Kitap” yerine kullanıldığı anlaşılır.³² Diğer taraftan, İslamî kaynaklarında “Ehl-i Kitap” terimi yerine, Zimmî ve gayrimüslim terimleri çokça kullanılmıştır.³³ Kur’an’da Yahudiler için “yahud”, Hıristiyanlar için “nasâra” kelimeleri kullanılmakta,³⁴ özel olarak Hıristiyanları ifade etmek için “Ehl-i İncil” terimi yer almaktadır.³⁵ Ehl-i Kitap terimi, yukarıda işaret edilenlerden ibaret değildir. “*Kendilerine kitap verilenler...*”,³⁶ “*Kendilerine kitap verdiklerimiz...*”,³⁷ “*Kendilerine kitaptan bir pay verilenler...*”³⁸ söz konusu terimle aynı anlamı taşır. Kendilerine ilim verilenler sözleriyle de Ehl-i Kitap alimlerinin kast edildiği anlaşılır.³⁹ İslamî literatürde kitabî kelimesi Ehl-i Kitap için kullanılmıştır. Ehl-i Kitap’ın kapsamı, Yahudi ve Hıristiyanlardan ibaret midir? Yoksa çerçevesini genişletmek mümkün mü? sorularına verilecek cevap, Mekkî ve Medenî ayetleri müşterek değerlendirerek istenilen cevabı bulmak mümkündür. Bunun için, öncelikle kimlere kitap verildiğini bilmemiz gerekir. Yüce Allah, Kur’an-ı Kerim’de bazı Peygamberlere kitap, bazılarının suhuf verildiğini zikrederken, Hz. Nuh ve İbrahim soyuna Peygamberlik ve kitap,⁴⁰ Hz. Musa ve Hz. İsa’ya kitap, Hz. Davud’a Zebur, Hz. İbrahim ve Musa’ya suhuf verildiğini,⁴¹ hadislerde de Hz. Adem’e, Şit’e ve İdris’e sahifeler

26 Farklı tanımlar için bk G.Vajda, *Ahl al-Kıtap Md Encyclopaedia Of Islâm.*, Leidan, I/264-265; *Ahl al-Kıtap Encyclopaedia Judaica*, Md. S.468.

27 Bk. Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7.

28 Bk. Furkân, 25/7,20.

29 Bk.Nahl, 16/43; Enbiya, 21/7; İsrâ, 17/107; Hacc, 22/54; Kasas, 28/80.

30 Bk. Taberi, *Tefsir*, XIX/108-109; Zemahşeri, *Keşşaf*, II/441.

31 Bk. Enbiya, 21/105.

32 Bk. G. Vajda, *Ahl al-Kıtap Encyclopaedia Of Islâm*, I/346; Farklı nakiller için bk. Zemahşerî, *Tefsir*, III/180; Râzî, *Tefsir*, XX/36.

33 Bk. Muhammed Faruk, *Nizâmü'l Hükm fi'l İslâm*, Beyrut 1988, s. 197.

34 Bk Muhammed Fuad, Yahud ve nasara md.

35 Bk. Mâide, 5/47.

36 Bk. Bakara, 2/101,144,145, Al-i İmran, 3/19,20,100,186.

37 Bk. Bakara, 2/121, 146.

38 Bk. Al-i İmran, 3/23, Nisâ, 4/44.

39 Bk. Taberi, Cemiu'l-Beyan, XV/120; XXII/120.

40 Bk. Nisâ, 4/54; Hadîd, 57/26.

41 Bk Muhammed Fuad, Suhuf ve zebur md.

verildiği ifade edilmektedir.⁴² Bunlara ilaveten Kur'an'da “*önceki sahifeler...*”⁴³ “*öncekilerin kitapları...*”⁴⁴ ifadeleri yer almakta, bu ikincisiyle Hint kutsal kitaplarının kastedilmiş olabileceği, zira bu kitaplardan puranaların kelime anlamının “*öncekilerin kitapları*” manasına geldiği anlaşılmaktadır.⁴⁵ Öte yandan, Bakara sûresi 136. ve Al-i İmran sûresi 84. ayetlerinde birçok Peygambere vahiy verildiği belirtilir. Yüce Allah bunlardan yalnız bir kısmı hakkında bilgi vermiştir.⁴⁶ Tevrat Hz. Musa aracılığıyla İsrailoğullarına gönderilmiş, onunla amel etmeleri istenmiştir.⁴⁷ Zebur Hz. Davud'a verilmiş, münacatlardan ibarettir.⁴⁸ Hz. İsa'ya içinde hidayet ve nur bulanana⁴⁹ ve inananların kendisiyle hükmetmeleri istenen,⁵⁰ İncil verilmiştir. Böylece, Allah tarafından indirilmiş, İslam'dan önce Hicaz yöresinde taraftarları bulunan, Kur'an'ın dışında iki kitap (Tevrat ve İncil) bulunmaktadır. Yüce Allah, ilk bakışta Ehl-i Kitap tabiriyle onları ifade ettiği anlaşılabilir. Söz konusu terimin geçtiği ayetleri ve “*Kitap yalnız bizden önceki iki topluma indirildi.*”⁵¹ ayetini dikkate alarak tefsir eden ilk müfessirler, bununla Yahudi ve Hıristiyanların kast edildiğini ileri sürerler.⁵² Bu ayetten hareketle, Hanbeli ve Şafîiler, Ehl-i Kitap kapsamına Yahudi ve Hıristiyanları almışlar, Hanefiler ise, eski ilahî kitaplara inanan milletleri Ehl-i Kitap saymışlardır.⁵³ İslam'ın yayılmasına paralel olarak, Ehl-i Kitap'ın Yahudi ve Hıristiyanlardan ibaret olduğu kanaati de değişmiştir. Bunun temel sebepleri arasında Kur'an'da Yahudi ve Hıristiyanların dışında din sahiplerinin zikredilmesi, Hicaz dışında aynı nitelikleri taşıyan toplumların olması, sosyal ve siyasi şartların bunu gerekli kılması gösterilir.

3. Ehl-i Kitap'ın Nitelikleri

Kur'an'ın Ehl-i Kitap terimiyle muhatap aldığı dinlerde bazı özellikler bulunur. Başka dinlerde de bu hasletlerin bulunması, o dinleri Ehl-i Kitap saymamızı sağlar. Yüce Allah, bu terimle muhatap aldığı din mensuplarının içinde buldukları durumu aydınlatmakta, peygamberlerine verilenleri haber vererek, Kur'an'ı onlar üzerinde şahid ve gözetici kabul etmektedir.⁵⁴ Ehl-i Kitap'la ilgili tanımlardan ilahî vahiy izlerini taşıyan bir kitaplarının olması ve ona ina-

42 Bk. Muttakî el-Hindî, XVI/133.

43 Alâ, 87/18.

44 Şuara, 26/196.

45 Bk. Hamidullah, *Le Saint Coran*, s. 375.

46 Bk.Nisa, 4/164.

47 Bk.Mâide, 5/42.

48 Bk.Nisâ, 4/163.

49 Bk. Mâide, 5/44.

50 Bk. Mâide, 5/47,68.

51 Bk. En'âm, 6/156.

52 Bk. Mücâhid, 1/186; Taberî, *Câmiul-Beyan*, VIII/69; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'an*, II/44.

53 Bk. Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmü-Zimmiyyin*, s. 11-12.

54 Bk. Mâide, 5/48.

nanların bulunması sonucuna varılır. Yine, Kur'an'daki bu terimle kitaplılarla müşrikler bir birlerinden ayrılır. Böylelikle, puta tapanların dışında kalanlar, Müslüman veya Ehl-i Kitap oldukları anlaşılır. Bu durumda, bir din sahibinin Ehl-i Kitap kabul edilebilmesi için vahiy izlerini taşıyan kitaplarının olması, müşriklerden farklı olarak Allah, Peygamber ve ahret inancına sahip olmaları gerekir.

Allah inancı; İlahî dinlerin temelini Allah inancı oluşturur. Bu münasebetle, Ehl-i Kitap'ın ilk vasfı Allah inancıdır. Bakara sûresi 62. ayette bunun ifade edildiği açıkça gözlenir.

Kitap İnancı; Yüce Allah bazı peygamberlere suhuf, bazılarına da kitap vermiştir.⁵⁵ Bir topluma Ehl-i Kitap denilmesi için az veya çok Allah'tan geldiğine inanılan ve içinde vahiy izleri görülen kitapları olmalıdır. Allah'ın, Ehl-i Kitap ismini verdiği Yahudi ve Hıristiyanlarda bu şartlar mevcuttur.

Peygamber ve Ahiret İnancı; İlahî dinlerde Allah'ı ve ahireti tanıtan Peygamberlerdir. Peygamber Allah ile insanlar arasında bir köprü vazifesi görür. Dinin kurallarını ve kitapları tebliğ eden onlardır. Halkına örnek olur. Benzer yaşantıyı onlardan beklerler. Yüce Yaratıcı'nın Peygamberleri aracılığı ile insanlara ulaştırmak istediği diğer bir prensip, ahiret inancıdır. Bu inanç, kitaplı dinleri Müşriklerden ayıran önemli bir faktördür. Zira, Müşrikler yaşantıyı bu dünyadan ibaret görürler. *"...Biz toprak olduğumuz zaman mı, yeniden yaratılacağız?..."*⁵⁶ ayeti inkarlarını haber verir. Kur'an'ın Ehl-i Kitap olarak muhatap aldığı ve bizim kitaplı kabul edebileceğimiz eski dinlerde bu niteliklerin belirli ölçülerde bulunması durumunda onları da terim kapsamına almamız mümkündür.

A. Mekkî Sûrelerde Ehl-i Kitap

Hz. Peygamber'e vahiy öncelikle Mekke'de gelmiştir. Mekke'de inen ayetler İslam'ın özünü ihtiva ederek öncelikle temel esaslara işaret edildiği anlaşılır. Mekke Hicaz bölgesindedir. Yahudiler Hicaz'ın değişik yerlerinde bulunmakta birlikte, Hıristiyanların sadece Güney Arabistan'da olmayıp Benû Bekr, Tağlip, Hanife, Tay, Şam ve Habeş yörelerinde bulunmakta idi. Diğer taraftan Câhiliye Araplardan uzak, Yahudilik ve Hıristiyanlık hakkında bilgi sahibi olan ve kendilerine Hanif ismi verilen Varaka b. Nevfel, Ubeydullah b. Cahş, Osman B. Huveyris, Zeyd b. Amr, Kus b. Saide belli başlı haniflerdendi.⁵⁷ Hz. Peygamber İslam'ı tebliğ etmeye başladığı Mekke'de Hıristiyan ve Yahudileri tanıdığı, ancak önemli varlıklarının olmadığı bilinir. Mekkeli Müşriklerin Peygamberimiz için

55 Bk. Nisâ, 4.163.166, Şuarâ, 42/13.

56 Râ'd, 13/5; diğer ayetler için bk. Nahl, 16/38; İsrâ, 17/49.

57 İbn Hişam, Sire, I/239-247

Kur'an'ı Cebra veya Yaiş isimli Hıristiyan bir köleden öğrendiği ileri sürülse de, Yüce Allah onların bu durumuna cevap niteliğinde şu ayeti göndermiştir.

“Şüphesiz biz onların: “Kur'an'ı ona ancak bir insan öğretiyor.” dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancısıdır. Halbuki bu (Kur'an) apaçık bir Arapçadır.”⁵⁸

Mekkî olan bu ayetin Mekke'de Tevrat ve İncil'i bilen bir şahsın olduğunu gösterir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in ufak yaşlarda iken amcasıyla yaptığı ticaret seyahatinde Rahip Bahira'nın Peygamberimizi tanınması ve onunla ilgili sözleri manidardır.⁵⁹ Hz. Peygamber'in Mekke döneminde Hıristiyanlara bazı münasebetlerinin olduğu İslam tarihi ve tefsir kitaplarında yer alır. Bunlar; Kasas sûresinde işaret edilenler, Habeşistan ilişkileri, Rum sûresinin ve Meryem sûresinin konumu vs.

1. Kasas Sûresinde İşaret Edilen ve Müslüman Olan Hıristiyanlar

Hz. Peygamber'in gönderilişi Habeşistan'a ulaşınca oradan yirmiye yakın kişi araştırma için Mekke'ye gelir ve peygamberle görüşürler, peygamberin okuduğu ayetleri işitince gözleri dolar ve kendilerine yapılan daveti kabul ederek Müslüman olurlar. Yüce Allah onların bu durumunu şu ayetlerle haber verir.

“Andolsun ki biz, düşünüp öğüt alsınlar diye, sözü (vahyi) birbirini ardınca yetiştirmişizdir (aralıksız vahiylerimizi göndermişizdir). Ondan (Kur'an'dan) önce kendilerine kitap verdiklerimiz, ona da iman ederler.

Onlara (Kur'an) okunduğu zaman: Ona iman ettik. Çünkü o Rabbimizden gelmiş hakikattir. Esasen biz daha önce de müslüman idik, derler. İşte onlara, sabretmelerinden ötürü, mükâfatları iki defa verilecektir. Bunlar kötülüğü iyilikle savarlar; kendilerine verdiğimiz rızıktan da Allah rızası için harcarlar.”⁶⁰

Mekkî olan bu ayetlerin İslam'ın ilk döneminden itibaren Müslümanların Hıristiyanları bildiklerini göstermektedir. Ayrıca Hz. İsa'nın getirdiği dine samimi bir şekilde inananların son gönderilen dine de inanacaklarını göstermektedir. Dikkat edilirse Hz. Muhammed'e gelen Kur'an'ı dinleyen Hıristiyanlar hiç tereddüt etmeden kabul ettikleri buna karşılık Yüce Allah tarafından ödüllendirildikleri anlaşılmaktadır.

2. Habeşistan İle İlişkiler ve Meryem Sûresinin Özellikleri

Mekke döneminde Habeşistan Kırallığı Neçâşi'nin önemli bir yeri bulunur. Müslümanlar Mekke'li Müşriklerden işkence görünce Hz. Peygamber, onların Habeşistan'a hicret etmelerine izin vermiştir. Konuyla ilgili Yüce Allah şöyle buyurur.

58 Nahl, 16/103

59 M. Asım Köksal, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, II/387-388

60 Kasas, 28/51-54

“Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince, onları dünyada güzel bir şekilde yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse ahiretin mükâfatı elbette daha büyüktür.” “(Onlar) sadece Rablerine tevekkül ederek sabredenlerdir.”⁶¹

Hz. Peygamber’in ilk hicret için izin verdiği Müslümanlar dördü kadın 15 kişiden oluşur. İslam tarihi kaynaklarının bildirdiğine göre Necaşi gelenlere çok iyi davranır. Bu sırada Habeşistan’a ulaşan yanlış bir bilgiye göre gidenler bir ay içinde geri dönerler. Mekke’ye gelen Müslümanlar aynı sıkıntılarla karşılaşınca bu sefer 18 kadın 103 erkek olmak üzere ikinci bir kabile Habeşistan’a gider. Bunları geri getirmek ve teslim almak için Amr b. el-As, Abdullah b. Ebi Rebia başkanlığında bir müşrik heyeti Necaşi’ye başvurmuştur. Neçaşi önce Müşriklere söz vermiş, daha sonra Müslümanların lideri olan Ca’fer b. Ebî Talip’i dinlemiştir. Hz. Cafer Hristiyanların temel inançlarını içeren Meryem sûresinin ilk 37 ayetini Neçaşi’ye okur. Kur’an ayetlerini Hz. Cafer’den dinleyen Neçaşi, bunların Hz. İsa’ya verilen vahiyle aynı kaynaktan geldiğini ileri sürerek Müşriklerin isteklerini geri çevirir ve Müslümanlara sahip çıkar.⁶² Meryem sûresinin ilk ayetlerine baktığımızda Zekeriyâ As’a ihtiyar olmasına rağmen Hz. Yahya’nın verilmesi, Yahudilerin Hz. Meryem ve oğlu İsa’ya yaptıkları iftiranın reddedilmesi, Hz. Meryem’in Allah’ın bir mucizesi olarak Hz. İsa’yı dünyaya getirmesi, namaz ve zekat Hz. İsa’ya da emredilmesi, kitabın verileceği, Hz. Harun ve diğer peygamberin davet örnekleri ve inanç esaslarından ahiret inancının durumu anlatılmaktadır.

3. Rum Sûresinin Ehl-i Kitap’a İşaret Etmesi

Peygamberliğin altıncı yılında M.S. 616 Ehl-i Kitap olan Bizanslar ile Mecusi olan Sasânilerin yaptığı savaşta Bizanslar yenilir. Bu olay Mekkelî Müşrikleri sevindirir. Müslümanlar ise üzürlüdür. Zira Müslümanlar Ehl-i Kitap’ı inançlarından dolayı kendilerine daha yakın görmekteydiler. Yüce Allah sûreye, Müslümanların Ehl-i Kitap’ın kısa süre sonra galip gelecekleri sebebiyle sevinecekleri bildirilerek başlanmakta; geçmişteki inkârcı toplumların durumlarından ibret alınması öğütlenmekte; Yüce Allah’ın varlığı, birliği, eşsiz kudreti ve evrendeki mutlak egemenliğinin kanıtları, insan fitratının önemi ve insanların yapıp ettikleri yüzünden ortaya çıkan olumsuzluklar üzerinde durulmakta; kıyamet günü inkarcıların karşılaşacakları bazı hallere işaret edilmektedir. Yüce Allah söz konusu sûre ile inananları teselli etmektedir:

“Elif. Lâm. Mîm. Rumlar, (Arapların bulunduğu bölgeye) en yakın bir yerde yenilgiye uğradılar. Halbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir. Eninde sonunda emir Allah’ındır. O gün müminler de Allah’ın yardımıyla sevineceklerdir. Allah, dilediğine yardım eder. O, mutlak güç sahibidir, çok esirgeyicidir.”⁶³

61 Nahl, 16/41-42

62 Hz. Cafer’in okuduğu ayetler Meryem sûresi ilk 34 ayettir.

63 Rum, 30/1-5

Bu ayetler Müslümanların Ehl-i Kitap olan Hıristiyanlara bakış açısını ortaya koyar. Zira Mekke'de çok sınırlı Ehl-i Kitap olmasına karşın dünya varlığını bilmeleri, kitaplı olmaları sebebiyle Müşriklere tercih etmişler, Neçaşi'nin Müslümanlara kucak açması onlara karşı sevgiyi artırmıştır. Yukarıda verilen bilgiler Mekke döneminde Müslümanların Ehl-i Kitap sahibi Yahudi ve Hıristiyanları bildiğini, Müşriklerden işkence görmeleri sebebiyle Ehl-i Kitap'ı kendilerine yakın görmüşlerdir. Zira Müşrikler ahiret, peygamber ve kitaba inanmazken onlar inanmakta onlar arasında gerçeği arayan insanların olduğu bilinmekte idi.

4. Mekkî Sûrelerin Özellikleri

Kur'an-ı Kerim'de doksan civarındaki sûre Mekkî'dir. Bu sûrelerde Ehl-i Kitap terimi ve Ehl-i Kitap terimiyle söz konusu din sahiplerine yapılan uyarılara rastlanmaz. Ancak Kitap Ehl-i yerine geçen terim ve kelimelerin olduğu görülür. Mekkî sûrelerin temel özellikleri Allah, Peygamber, ahiret, öldükten sonra dirilme, hesap, mizan ve kitap inancıdır. Dikkat edilirse bu inançlar Ehl-i Kitap'ın nitelikleridir. Yüce Allah, Mekkî sûreler arasında yer alan Neml sûresinde Kur'an'ın gönderiliş gayesini belirtirken şu ifadelere yer verir.

“Doğrusu bu Kur'an, İsrailoğullarına, hakkında ihtilâf edegeldikleri şeylerin pek çoğunu anlatmaktadır.”⁶⁴

Ayetin anlamında İsrailoğullarının yanıldığı noktalara işaret edileceği belirtilir. Bu ihtilafların başta gelenleri inanç esasları, helal haramlar ve şerî hükümlerdir. Kur'an'ın ilk sûresi olan Fatiha sûresinde Müslümanları sapıtan ve gazaba uğrayanlardan sakındırmaktadır. Müfessirlerin ittifakına göre söz konusu kişiler Yahudi ve Hıristiyanlardır. En'an sûresinde ise bir taraftan Ehl-i Kitap'ın ihtilaf ettikleri noktalara işaret edilirken,⁶⁵ diğer taraftan ilahî kitap mensuplarının birleştiği noktalar haber verilir.⁶⁶ Araf sûresinde Peygamber kıssalarına, cennet, cehennem ve âraf'a ve Ehl-i Kitap alimlerinden istikametten çıkanların durumuna işaret edilir.⁶⁷ Nahl sûresinde helal haram konularına, İsrâ sûresinde Yahudilerin Sürgün olayına, Meryem sûresinde Hıristiyanların ihtilaflarına ve Ta'ha sûresinde Hz. Musa'ya verilen vahye, Şuara sûresinde “Zübürü'l-Evvelin” ifadesiyle eski kitaplardaki Hz. Peygamber'in vasıflarına, Buruc'ta Ashab-ı Uhdud'a, Tin sûresinde kendilerine vahiy verilen din sahiplerine işaret edildiği görülür. Tebliğ çerçevesinde Mekkî sûrelerde Ehl-i Kitap kapsamına girebilecek terim ve konular bulunur. Bunlar arasında yer alan Ehle'z-Zikr ve Zübürü'l-Evvelin terimleri sunacağımız tebliğ açısından önemlidir. Mekkî sûrelerde İsrailoğullarının ihtilaflarına işaret edilmesi, Meryem sûresinin Habeş Kralına okunması Mekke'de

64 Neml, 27/76

65 En'am, 6/1454-146,

66 En'am, 6/151-153.

67 Araf, 7/176

Hanif kabul edilen az bir topluluk ile Hıristiyan bir yabancıнын bulunması Ehl-i Kitap'ın bilindiğini gösterir. Mekke dönemindeki bu haberler Medine'de gelecek ayetlere bir ön hazırlık niteliğini taşır. Diğer taraftan Medenî ayetlerde bazı ifade ve terimlerin Ehl-i Kitap yerine kullanılması, Hz. Peygamber'e eski kitaplarda işaret edilmesi ve ihtilafların haber verilmesi Ehl-i Kitap'la ilişkiler açısından önemlidir.

5. Ehle'z-Zikr

Zikr bir çok anlamının yanında kitap anlamı içinde kullanılır.⁶⁸ Ayrıca ezberlemek, dua, şeref ve Kur'an için de kullanılır.⁶⁹ Yüce Allah'ın; *"Zikri biz indirdik o'nun koruyucusu da biziz."*⁷⁰ ayetinin ve Yüce Allah müşriklerin sözlerini haber verirken, *"Aramızda Zikr Muhammed'e mi indirilmeliydi?"*⁷¹ ifadeleriyle Zikr'in Kur'an'ı ifade ettiği anlaşılır.

"Ehl' ve "Zikr" kelimelerinin birleşmesinden "Ehl-i Zikr" terimi meydana gelir. Dolayısıyla "Ehl-i Zikr" mana itibarıyla "Ehl-i Kitap"tır. Kur'an-ı Kerim'de iki yerde söz konusu terime işaret edilir.⁷² Bu terimi nüzül sırasına göre incelediğimizde Mekkî ayetler arasında yer alır. Söz konusu terimin önceki vahiyleri ve mensuplarını kapsadığı görülür.⁷³ Bu ayetlerin mealleri şöyledir.

*"Senden öncede kendisine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını (Peygamber olarak) göndermedik. Eğer bilmiyorsanız "Ehle'z-Zikre" sorun."*⁷⁴

*"Biz senden önce kendilerine vahiy verdiğimiz erkekleri elçi olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız. "Ehle'z-Zikre" sorun."*⁷⁵

Yukarıya aldığımız ayetlerde yer alan "Ehle'z-Zikr" kimdir? Enbiya sûresinin 105. ayetinde *"...Zikr'den sonra Zebur'da yer yüzüne iyi kulların varis olacak diye yazdık."* İfadesine yer verilir. Buradaki Zikr'in Tevrat'ı ifade ettiği anlaşılır. Müfessirler söz konusu terimi değerlendirirken;

"Ehle'z-Zikr, Ehl-i Kitap'tır."⁷⁶ şeklinde açıklamalarda bulunurlar. Hz. Ali Ehle'z-Zikr'i Hz. Peygamber'in ümmeti olarak açıklar.⁷⁷ "İbn Zeyd, ise, Ehle'z-

68 Bkz. Külliyyâtü Ebül bakâ, Bulak 1253, 183-188; İbn Manzur, IV/308-309; ez-Zebîdi, II/226; Enbiya, 21/105

69 İsfahâni, *age.*, s. 180; İbn Kuteybe, *Te'vilü-Müşkili'l-Kur'an*, Beyrut 1981, s. 147.

70 Hicr 15/9.

71 Sâd 38/8.

72 Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7.

73 Bkz. G. Vajda, "Ahl al-Kitap" *Encyclopaedia Of Islâm*, I/346.

74 Nahl 16/43.

75 Enbiyâ 21/7.

76 Bkz. Taberî, *Tefsir*, XIXV/108-109; Zemaşşerî, *Keşşâf* II/441; Hâzin, *Tefsir*, XX/36; İbn Kesîr, *Tefsir* IV/492; Alûsi, *Ruhu'l-Meâni*, XVII/133.

77 Kâsimî, *Tefsir*, X/3812

Zıkr Kur'an'dır, Müslüman alimleridir.⁷⁸ demiştir. Diğer taraftan yapılan açıklamalar arasında Hz. Peygamber'e inanan eski din mensuplarıdır,⁷⁹ ilim ehlidir, bunlara Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu gibi Müslümanlar da dâhil olurlar.⁸⁰ Ehle'z-Zıkr tarih bilginleridir. Zira bunlar melek ve kadınlardan Peygamberin gelmediğini biliyorlardı⁸¹ gibi tercih ve nakillere yer verilir.

Kur'an'da yer alan terim insanlardan bir Peygamberin gelemeyeceğini ile-ri süren Müşriklere,⁸² bir cevap niteliğindedir. Müfessirlerin açıklamalarından İslam'dan önce ve Mekke döneminde "Ehl-i Kitap" terimi yerine "Ehle'z-Zıkr" ve "Ütü'l-İlm"⁸³ (İlim verilenler, ilim Ehl-i) terimlerinin kullanıldığı anlaşılır. Bil-hassa Mekke döneminde "Ehle'z-Zıkr" ve "Ehl-i İlm" terimlerinin kullanıldığına göre bunların muhatapları kimlerdi? Mekke'de kitap sahibi olan din mensupları hangileriydi? Kur'an'ın hitabı karşısında onların tutumu ne oldu? Kur'an'ın bu terimleri seçmesinin sebebi neydi? Muârizlerini susturmak mı yoksa onlara verilen bir tolerans mı? gibi sorulara verilecek cevaplar terimin anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Müşrikler putlardan ve kâhinlerden hoşlanırlar. Allah, Peygamber ve kitaptan hoşlanmazlar. Zira bu inançlar nefislerine, istek ve arzularına uymaz. İslam'a ve onun hak Peygamberine düşmanlıkları buradan gelir. İslam, "Ehl-i Kitap", "Ehle'z-Zıkr" ve "Ehl-i İlm" gibi terimlerle Hicaz'da ve dünyada bulunan temeli ilahî vahye dayanıp çeşitli sebeplerle bozulan dinleri muhatap olarak, gelin sizin kitabınızın aslı buradadır. Hatanızı terk ederek Peygamberlerin getirdiği gerçeğe sarılın diyerek onları Müşriklerden ayırır. Böylelikle Ehl-i Kitap'ı Peygamberlerinin getirdiği tebliğe gelmelerini sağlar. Bu durum Kitap Ehl-i'ne sıçak bir yaklaşımdır. Aynı ortak özellikleri taşıyan din sahiplerini bir noktada toplamayı hedefler.

6. İlahi Kitaplarda Hz. Peygamber'in Haber Verilmesi

Ehl-i Kitap'ın ihlilaf ettikleri ve kitaplarında tahrif ettikleri konunun başında Hz. Peygamber'in ilahî kitaplarda haber verilmesi gelir. Bütün Peygamberler son Nebi'yi bilmeleri ve haber vermekle yükümlü olmalarına rağmen Ehl-i Kitap mensupları bu haberleri gizlemek için ne gerekiyorsa yapmışlardır. Kur'an-ı Kerim Mekkî ayetlerde dünya üzerinde mevcut olan dinlere temas etmemiştir.⁸⁴ Kur'an'da Mekkî sûrelerde yer alan bazı ayetlerde peygamber ve kitaplara işaretil edildiği görülür. Buna göre, Kur'an'da yer alan Zülkifl'in kapilavestulu, yani

78 Taberî, *Tefsir*, XIV/108-109; Zemahşerî, *Keşşâf*, II/563.

79 Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, Mısır 1967, XI/272.

80 Râzî, *Tefsir*, XX/36; İbn Kesîr, V/327.

81 Kâsîmi, *Tefsir*, XI/4251.

82 Bkz. Furkan 25/7, 20.

83 Bkz. İsrâ 17/107; Hacc 22/54; Sebe 34/6; tefsiriyle ilgili bkz. Zemahşerî, *Keşşâf* III/280; Beydâvi, I/600.

84 Oysa İslam'ın geldiği zamanlarda dünya üzerinde tarafları olan hayli dinlerin olduğu nakledilmektedir. Bk. Gurney Selwyn, *Readings From Word Religions*, P. 332-333.

Buda'ya, Tin sûresindeki "Tin" in, Buda'nın altında nirvanaya ulaştığı incir ağacını, "Zübürü'l-evvelin" terkinin de, Hint kutsal kitaplarından puranalara bir telmih olduğu ifade edilir.⁸⁵ Konuyla ilgili Nisa sûresi 163-164. ayetlerini yorumlayan İzzet Derveze, Hindistan'daki dinleri ve kitapları hakkında bilgi verir.⁸⁶ Öte yandan, İslam'ın o beldelere ulaşması, Hindistan'da bulunan dinlerin, Ehl-i Kitap'ın niteliklerini taşıması sebebiyle, Müslümanlar tarafından kitaplı kabul edilerek, hanımlarıyla evlenilmiş ve karşılıklı iyi ilişkiler neticesinde İslam'ın tanınmasına yardımcı olunmuştur.⁸⁷ Ebülfeth Ekber (1555/1609), Hind ve Müslümanları bir birine kaynaştırarak, Hint ve Müslüman alimlerinin münazara yapmalarını sağlamış, İslam'ın yayılmasına katkıda bulunmuş, Racput kabilesinden Hintli bir kadınla evlendiği için onlardan cizyeyi kaldırmış, yaptığı savaşların neticesinde esirlere köle statüsü uygulamamıştır.⁸⁸ Söz konusu yerlerde bulunan din sahipleri, Ehl-i Kitap'ın niteliklerini taşımaları durumunda, benzer uygulamaların yapılmasında bir sakınca olmadığı anlaşılmaktadır.

"Şüphesiz Rabbin, işte O, mutlak galip ve engin merhamet sahibidir. Muhakkak ki o (Kur'an) âlemlerin Rabbinin indirmesidir. (Resûlüm!) Onu Rûhu'l-emîn (Cebrail) uyarıcılardan olası diye, apaçık Arap diliyle, senin kalbine indirmiştir. O, şüphesiz daha öncekilerin kitaplarında da vardır. Benî İsrail bilginlerinin onu bilmesi, onlar için bir delil değil midir?"⁸⁹

"Zübürü'l-evvelin" Kur'an-ı Kerim'de hem Zebur hem de Zübür kelimeleri zikredilir.⁹⁰ Bu kelime bir ayette zikredilirken "Zübürü'l-evvelin" 'Evvelkilerin Kitapları'⁹¹ şeklinde yer almaktadır. Bu ayetin metin yapısına dikkat ettiğimizde kitaplar anlamında kullanılan Zübür ile Zebur'un aynı kökten geldiği görülür. Fakat Kur'an'da geçtiği diğer yerlerde çeşitli anlamlarda kullanılır. Zebur bir tek kitabı, yani Hz. Davud'a verilen kitabı ifade ederken, "Zübürü'l-Evvelin" ise, Kur'an-ı Kerim hariç daha önce gönderilen bütün ilahî kitapları kapsamına alır. Söz konusu kitaplarda yer alan bilgi Hz. Peygamber ve Ona verilecek Kur'an'dır. Medenî sûreler arasında yer alan Al-i İmran 81. bu durumu açıklamaktadır. Buna ilave olarak zamanımıza kadar gelebilen Zerdüş'tün kitabında "putlara tapmaya karşı çıkan, övülen ve yaratılanlar için rahmet ola-

85 Hamidullah, *Le Saint Coran*, s. 329, 377, 597.

86 Derveze, *Tefsîru'l-Hadis*, XI/46. (Dinnot)

87 Geniş bilgi için bk: Ebu'l-Fazl İzzetî, *İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş*, Çev. Cahit Kaytak, İst. 1984. s. 282 ve 361; Arnold, T.W. *İntişarı İslâm Tarihi*, Çev. Hasan Gündüzler, Ank. 1982, s.269.

88 Sarkar, Jakdish Narayan, *Hindu-MüslimRelations İn Bengal, Hindistan Tarihi*, T.T.Kurumu, Ankara, 1946-1960, II/78-80; Diğer bilgiler için bk. Arnold, T.W. *age.*, s.292.

89 Şuara 26/191-197

90 İsfehâni, *age.*, s. 211; Râzi, *Tefsir*, IX/123-124.

91 Şuarâ 26/126.

cağ” bir peygamberin ahır zamanda geleceğinden haber verilir.⁹² Ayrıca Mekki sûrelerden Tin’de işaret edilen Hint kaynaklarında Peygamberimiz için övülmüş insan ifadesi, Bedir ve Mekke’nin fethiyle ilgili bilgiler ve İsrailoğularının alimlerinin bunları bilmiş olmaları Yahudi ve Hıristiyanlara Mekke döneminde iken Ehl-i Kitap terimi yerine İsrailoğulları bilginleri, ehlez-Zikr gibi terimlerin kullanıldığı göstermektedir.

Müfessirler yukarıdaki ayetleri Peygamber ve Kur’an’ın geleceğini önce gönderilen din sahiplerinin bildiği şekilde yorumlamaktadırlar.⁹³ Zemahşeri (ö.538/1149), tefsirinde adı geçen ayeti yorumlarken Saff sûresinin 6. ayetiyle açıklamakta,⁹⁴ Kurtubî de (ö.671/12-73), Araf sûresinin 157. ayetini delil göstermektedir.⁹⁵ Bu ayetler Hz. Peygamber’in önceki kitaplardaki vasıflarını haber vermektedir. Bu durum söz konusu kelimenin Hz. Peygamber’i ihtiva ettiği sonucuna götürür. Diğer taraftan “Zübürü’l-Evvlîn”den kastın Kur’an’da açık olarak zikredilmeyen Zerdüş’tün kitabı ve Hint dinlerine ait vedalar olduğu da ifade edilmektedir. Bu ihtimali ileri sürenler, söz konusu kitaplarda ileride geleceği haber verilen Hz. Muhammed’in niteliklerine uyduğunu belirtirler.⁹⁶

7. Tevrat, Suhuf, Elvah

Ehl-i Kitap teriminin aslımı kitap ve türevleri oluşturur. Mekki sûrelerde söz konusu terim olmamakla birlikte kitap anlamına gelen suhuf ve elvah kelimeleri zikredilmektedir. Necm ve Alâ sûrelerinde Hz. İbrahim ve Hz. Musa’nın “sahife”lerine işaret edilirken,⁹⁷ Araf sûresinde de zikredilir. Elvah kitap anlamında kullanıldığı anlaşılır. Dolayısıyla suhuf ve levha Tevrat demektir. Adı geçen ayetleri yorumlayan müfessirler, Tevrat’tan önce Hz. Musa’ya verilen sahifeler ve onların söz konusu ettikleri gibi,⁹⁸ bu sahifelerden kastedilen Tevrat’ın kendisi olduğu belirtilmeye çalışılır.⁹⁹

Yüce Allah, Hz. Musa’ya gönderdiği kitabı üç isim altında bizlere bildirir. Tevrat, suhuf ve elvah. Tevrat sahifelerden meydana gelmiştir. Suhuf ve elvah’da yapı itibariyle çoğul kelimelerdir. Yüce Allah’ın; “Tevrat’ın içindekiler haber verilmedi mi?” şeklinde bir soru değil de, “Musa’nın sahifelerinde de vardı.”¹⁰⁰

92 Zend- Avesta, *Yacht*, XXVIII/129.

93 Taberî, *Tefsir*, XIX/113; Zemahşerî, *Keşşaf*, II/128; Kurtubî, *Tefsir*, XIII/138; Elmalılı, V/3645.

94 Zemahşerî, *Keşşaf*, III/128.

95 Kurtubî, *Tefsir*, XIII/138.

96 Hamidullah, *Kur’an-ı Kerim tarihi*, s. 16-17; *Le Saint Coran*, Paris 1989, s. 60; Vidyarthi And U.Ali, *Muhammed İn Parsi, Hindoo And Budhist Scriptures*, New Delhi 1983, s. 23, 38-39, 119. Konuyla ilgili daha sonra bilgi verilecektir.

97 Necm 53/36

98 İbn Kesir, *Tefsir*, III/471; Âlûsî, *Tefsir*, XXX/111; R. Rıda, Menâr, IX/189-190, Elmalılı, VIII/5768.

99 Mukâtili, *Tefsir*, s. 282a.

100 Necm 53/36.

şeklinde zikretmiş olması Tevrat ve suhuf kelimelerin aynı şeyleri ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kur'an'ın zikrettiği isimlerden biri de elvah'tır.¹⁰¹ Elvah dikkat edilirse Mekkî sûrelerde geçmektedir. Anlam olarak levha, yassı sahife, levha, düz tahta parçası, üzerine yazı yazılan düz bir şeydir. Kelimenin çoğulu "elvah"tır.¹⁰² Bu kelime hadislerde kağıt kalem ve kapak anlamlarında kullanılır.¹⁰³ Okullarda kullanılan yazı tahtasına¹⁰⁴ ve Levhu Mahfuz'a da aynı anlam verilir.¹⁰⁵ Hz. Musa'ya verilen levhaların sayılarıyla ilgili farklı rivayetler bulunur. Bu bilgiler genellikle 2, 7, 10 sayıları üzerinde yoğunlaşır.¹⁰⁶ Uzunluğu, genişliği, mahiyeti ve ihtiva ettiği konular hususunda değişik bilgilere yer verilir.¹⁰⁷ Kur'an-ı Kerim ayetleri ve Kitab-ı Mukaddes cümleleri karşılaştırıldığında levhalardan Tevrat sahifelerinin kast edildiği anlaşılır. Zira Kur'an-ı Kerim'de; "*O'na levhalarda her şeyden bir öğüt yazdık. Her şeyi uzun uzadıya açıkladık.*"¹⁰⁸ denilmektedir. Tevrat'ta da aynı konuyla ilgili şu bilgiler bulunur: "*Rab bu sözleri bütün cemaatimize dağda ateşin, bulutun ve koyu karanlığın içinden büyük bir sesle söyledi. Bunları iki taş levha üzerine yazdı. Onları bana verdi.*"¹⁰⁹

Tevrat Hz. Musa'ya verilen bir kitaptır. Ancak hacmi konusunda bir bilgiye sahip değiliz. Hz. Musa'nın dönemi de net değildir. Tahminen M.Ö. 16 ve 13. yüzyıla kadar geniş bir zaman dilimi içine dahil edilmektedir. Hz. Musa'nın 1250'lerde İsrailoğullarını Mısır'dan çıkardığı ileri sürülmektedir.¹¹⁰ Tevrat'ın içinde yer aldığı Yahudi kutsal kitabının tamamlanması tahminen (M.Ö. 1200-100) bin yıldan fazla sürer.¹¹¹ Hz. Musa Tevrat'ın korunması için¹¹² ahid sandığı (tabut) içine konulup,¹¹³ yedi senede bir çıkarılarak bayramlarda okunmasını emretmişti.¹¹⁴ Fakat halkın içinden her hangi birinin onu okuması mümkün değildi. Ancak kahin ve bilginler okuya bilmekte idi. Hz. Süleyman zamanında açılan sandığın içinden iki taş levhadan başka bir şey çıkmamıştı.¹¹⁵

101 Âraf 7/144, 145, 150, 154; Kamer 54/13.

102 İstahâni *age.*, s. 549; İbn Manzur, III/421; ez-Zebidî, II/218.

103 Buhâri, Tefsir (IV) Bab, 18; Fedâilu'l-Kurân 16.

104 MEB. İ.A. VII/48.

105 Burûc 85/22.

106 İbn Kesîr, *Tefsir*, III/471; R. Rıda, *Menar*, IX/189-190.

107 Taberi, *Tefsir*; XX/66; Râzi, *Tefsir*, XIV/236.

108 Âraf 7/145.

109 Tesniye 5/22.

110 Bkz. Mahmud b. Şerif, *age.*, s. 138.

111 Tanju, Hikmet, "Yahudilerin Kutsal Kitapları ve Esasları, İlmî İnceleme ve Tenkidi", *AÜİFD*, XIV 1966, s. 98.

112 Yaşar Kutluay, "İslâm", *AÜİFD*, XIV 1966, s. 98.

113 Bkz. Çıkış 25/21-22.

114 Şeyhulislâm Mûsâ Kâzım, *age.*, s. 306.

115 Bkz. I. Krallar 8/9.

Kur'an-ı Kerim, Tevrat'ın içeriğini yer yer haber vermekle birlikte, sadece Hz. Musa'ya indirileni kabul etmektedir. Yahudi kutsal kitabında yer alan, Hz. Musa'dan Malaki'ye kadar uzanan peygamberlerin kitaplarından bahsetmez. Sadece Kur'an'a göre peygamber olan Hz. Davud'un kitabına işaret eder. Yine Kur'an Hz. Yahya ve Hz. Zekeriyya'ya yer verse de, Yahudilerin inandıkları birçok peygamberden haber vermez.¹¹⁶ Medine de inen ayetler onlarla ilgili daha geniş bilgi verir.

8. Kur'an'ın Ehl-i Kitap'ın İhtilaflarını Haber Vermesi

Yüce Allah gayrimüslimlerin unuttukları, ihtilaf ettikleri, tahrif ettikleri önemli konuları Kur'an'da haber verilir. Mekkî ayetler arasında yer alan daha önce işaret edilen şu ayet önemli bir yeri tutmaktadır.

*“Doğrusu bu Kur'an, İsrailoğullarına, hakkında ihtilâf ede geldikleri şeylerin pek çoğunu anlatmaktadır.”*¹¹⁷

Kur'an'ın Ehl-i Kitap için çok önemli olan Hz. Meryem ve Hz. İsa hakkındaki temel yanlışlıkların düzeltilmesi konumuz açısından önemlidir. Meryem sûresinde tevhid inancının doğruluğu, ahiret ve peygamberlik inancı öne çıkar. Yahudilerin Hz. Meryem ve Hz. İsa'ya yaptıkları iftiralar Hz. İsa'nın verdiği cevapla reddedilir. Yahudiler Hz. Meryem'e, *“Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir insan değildi; annen de iffetsiz değildi.”*¹¹⁸ Demeleri üzerine Hz. Meryem beşikteki oğluna işaret etmiş, halk biz beşikteki çocukla nasıl konuşacağız demeleri üzerine,¹¹⁹ *“Çocuk şöyle dedi: “Ben, Allah'ın kuluyum. O, bana Kitab'ı verdi ve beni peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti. “Beni anneme saygılı kıldı; beni bedbaht bir zorba yapmadı. doğduğum gün, öleceğim gün ve diri olarak kabirden kaldırılacağım gün esenlik banadır. İşte, hakkında şüphe ettikleri Meryem oğlu İsa -hak söz olarak- budur.”*¹²⁰

Yahudilerin en büyük iftira ve ihtilafları Hz. Meryem ve Hz. İsa Hakkındadır. Hristiyanlarda bu yanlışları asrımızda da sürdürmektedirler. Kur'an Hz. Meryem ve Hz. İsa hakkındaki yanlışları şu ifadelerle düzeltir.

“İşte, hakkında şüphe ettikleri Meryem oğlu İsa -hak söz olarak- budur.

“Allah'ın bir evlât edinmesi, olacak şey değildir! O, bundan münezzehtir. Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece “Ol!” der ve hemen olur.”

116 Bkz. Ahmet Çelebi, *Mukâranatü'l-Edyân*, 1/226-228.

117 Neml, 27/76

118 Meryem, 19/28

119 Meryem, 19/29

120 Meryem, 19/30-33

“(İsa şunu da söyledi:) Muhakkak ki Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise O’na kulluk ediniz. İşte doğru yol budur.”¹²¹

Örnek olarak aldığımız dört ayete dikkat edilirse Hz. İsa’nın tabiatı hakkında ihtilaf ve Yüce Yaraticıya yapılan iftira düzeltilmiştir. Esasında Ehl-i Kitap yapılan iftiralar hakkında fikir birliğinde olamamışlardır. Yüce Allah bu durumu; “Sonra guruplar kendi aralarında ayrılığa düştüler. Büyük güne şahit olunduğu zamanda vay o kâfirlerin haline!”¹²² ayetiyle açıklamıştır. Müfessirler bu gurupları oğulluk iddiasında bulunanları Nasturiler, tanrılık nispet edenler Yakubiler, teslisi savunanların Melkaniler olduğunu belirtirken,¹²³ mezhep ayrımı yapılmadan Yahudi ve Hıristiyanları müşterek zikredenlerde bulunur.¹²⁴ Benzer iftiralar Hz. Meryem hakkında da yapılmış Yüce Allah bunları düzeltmiştir. Hz. İsa babasız olarak dünyaya geldiği için Allah beni ana babama saygılı olmayı emretti dememiş, anneme karşı saygı olmamı emretti demıştır. Diğer taraftan Zekeriya As.’ın konumu, Hz. Musa kıssası,¹²⁵ Hz. İsmail’in güzel vasıfları, Hz. Adem, Hz.Nuh, Hz. İdris kıssaları Kitap Ehl-i için önemlidir. Müşriklere de gerekli uyarıda bulunan Yüce Allah Hz. İbrahim’in dinini terk etmeleri sebebiyle kınar ve yanlışlarını düzeltir.¹²⁶ Dikkati çeken diğer bir husus ahiret inancındaki yanlışlardır. Onlar cennete kendilerinin gireceğini ileri sürerler. Kur’an ise bu iddiaların kuruntudan başka bir şey olmadığını belirtir. İnsanlar cennete girmeden önce cehennemin kapısına uğrayacak, inkar edenler ve günahı fazla olanlar cehenneme, inananlar cennete gireceklerdir.¹²⁷ Bu ayetin geçtiği Meryem sûresi Ehl-i Kitap’a cevap niteliğinde inmiş Mekkî sûreler arasındadır. Kimsenin cennete girmeye garantisi yoktur. Hz. Peygamber zamanında ve asrımızda son nebiye inanmayanların cennete girmesi mümkün değildir. Tebliğin başında Ehl-i Kitap’ın nitelikleri zikredilirken görüldüğü gibi Kur’an’ın Ehl-i Kitap’ı muhatap aldığı asıl mesele itikadi konular ve ahkâm hükümleridir. Mekkî sûrelerde geniş olarak yanlışlar ifade edilmekle birlikte, genel olarak hatırlatılmakta, tedrici bir metot izlenmektedir. Asıl tenkit ve uyarılar ise Medenî sûrelerde yapılmaktadır.

B. Netice

Mekkî sûrelerde Ehl-i Kitap terimi zikredilmemekle birlikte, onların yanlışlığı, ihtilaf ettiği, uydurduğu itikadi ve şerî hükümler üzerinde durarak hatalarını düzeltir. Ehl-i Kitap terimi zikredilmez ancak söz konusu terimi ifade eden ehle’z-

121 Meryem 19/34-37

122 Meryem 19/37

123 Bk. Taberi, *Tefsir* XV/537-538 ve 541-542

124 Zemahşeri, *Tefsir*, IV/20

125 Meryem 19/51-53

126 Meryem 19/41-50

127 Meryem, 19/72-73.

Zikr terimi iki yerde zikredilir. Yüce Allah Ehl-i Kitap'ın temel yanlışlıklarını Mekkî sûrelerde önemli ölçüde işaret eder. Bu durum Medine'de gelecek ayetlere bir ön hazırlık niteliğini taşır. Zira Hz. Peygamber'in geleceği Mekkî sûrelerde işaret edilmesi, Şuara ve Tin sûrelerindeki ayetler bunun açık misalleridir. Mekkî sûrelerde Ehl-i Kitap Hıristiyan ve Yahudilerden ibaret olduğu kanaati oluşsa da Kur'an'ın bütününe ele aldığımızda terimin kapsamının farklı olduğu anlaşılır. Söz konusu nitelikleri taşıyan din sahiplerini kitaplı görmek mümkündür. Buna göre Ehl-i Kitap sadece Yahudi ve Hıristiyanlardan ibaret değildir. Kur'an'da Ehl-i Kitap ve Müslümanların statüsü farklıdır. Müslüman lügat itibariyle kitaplıdır. Fakat gayrimüslim değildir. Müslümanlar ilahî mesajı Hz. Adem'den itibaren bir ayrıma tabi tutmadan asılları itibariyle inanan insanlardır. Diğer bir ifade ile Müşrik ve Ehl-i Kitap'ın içinde bulunduğu yanılığa düşmedikleri, tevhid inancını sürdüren insanlardır. Bu sebeple Müslüman ismini almışlardır. Ehl-i Kitap ise kendi kitaplarından başkasını kabul etmezler. Müslümanlar zekat, Kitap Ehl-i cizye verir. Müslüman, Kitap Ehl-i hanımlarla evlenebilir. Asrımızda farklı görüşte bulananlar olsa da Müslüman hanım gayrimüslimle evlenemez. Müslüman köle ve cariye yapılamaz. Asrımızda evlik ve cizye konularındaki farklı düşünen âlimler bulunur. Bunlara göre Avrupa ülkeleri örnek gösterilerek böyle bir esnekliğin olabileceği belirtilmeye çalışılır. Medine de nazil olan Mümtehine sûresi 10. ayetinin buna izin vermediği görülür. Mekkî sûrelerde Ehl-i Kitap terimi zikredilmeden onların ihtilaflarının haber verdiği noktaların özellikleri Allah, ahiret, peygamber, Hz. İsa ve Hz. Meryem, Hz. Musa'ya verilenler,¹²⁸ helal ve haramların sınırları, cennet ve cehenneme girip girmeme, son Peygamberin getirdikleri temel yanlışlıklarıdır. Onların dost ve düşmanlıkları da önemlidir. Dostluklarına güvenilmez. Tedbiri elden bırakmamak gerekir. Her zaman maddi ve manevi açıdan kuvvetli olunması durumunda onların kötülüklerinden emin olunur. Müslümanların zayıf olmaları durumunda din, vatan ve iffetlerini korumaları mümkün görülmez. Müslümanlar dikkat olmak durumundadırlar. Ehl-i Kitap Kur'an'da kendilerine yapılan uyarıları dinlemeleri halinde kendi Peygamberlerine ve son Nebiye inanmış olacaklardır. Aksi halde Yüce Allah'ın şu ifadelerine göre ilahilik vasfından uzaklaşacaklardır.

“Ey Peygamber sen de ki: “Ey Kitap Ehl-i! Siz Tevrat'ın, İncil'in ve Rabbinizden size indirilen Kur'an'ın hükümlerini yerine getirmediğiniz sağlam bir din temeli üzerinde olamazsınız. Hiçbir değeriniz olmaz.” Bil ki, sana rabbinden indirilen ayetler, onların çoğunun küfür ve azgınlıklarını artıracaktır. Fakat sen kafirlerin bu davranışlarından dolayı üzülme.”¹²⁹

128 Bk. En'am, 6/151-152.

129 Bk. Maide, 5/68.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDÜLBAKİ, Muhammed Fu'ad; *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Beyrut ts.
- ABDÜLFETTAH, el-Kadı; *Esbâbu'n-Nüzül* (Sahabe ve Muhaddislere Göre), Ter. Salih Akdemir, Ankara 1995.
- AHMED Naim; *Sahih'i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi* (I-XII), Ankara 1975.
- AISHA, Begum Bavany, W. AGF.; *Islâm The Religion Of All Prophets*, Kareci 1988.
- AKDEMİR, Salih; *Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa* (Basılmamış Dr. Tezi)
- ALUSÎ, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Mahmud (ö.1270/1854); *Ruhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm Ve's-Seb'il-Mesânî* (I-XXX), Beyrut ts.
- ARMAĞAN, Servet; *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara 1992.
- AYDIN, Mehmet, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Konya 1989.
- BECHINGHAM, C.F.; *Religions in The Middle East Three Religions in Concord And Conflict*, London 1976.
- BİLMEN, Ömen Nasuhi (ö. 1391/1971); *Hukûku İslâmiyye ve İstilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu* (I-VIII), İst. 1968.
- BRİLL, E.J.; *The Encyclopaeda Of Islâm*, Leiden 1960-1978.
- BRONDON, S.G.F.; *A.Dictionary Of Compaative Religion*, London 1971.
- el-BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö.256/870); *el-Câmiu's-Sahîh* (IVIII), İst., 1979.
- CALVERLEY, Edvin E.; *Christion Theology And The Qur'an*, M.W. 47, 1957.
- CASSAS, Eli er-Râzî (ö.370/980); *Ahkâmu'l-Kur'an* (I-V), Thk. Muhammed es-Sâdık, Mısır ts.
- CEVAT, Ali; *Târîhu'l-Arap Kable'l-İslâm* (I-X), Beyrut 1970.
- el-CEVZİYYE, İbnu'l-Kayyim (ö.751/1350); *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, Beyrut 1984.
- CRUNDEN'S, Comlate; *Concordance The Old And New Testament*, London 1961.
- ÇALIŞKAN, İbrahim; *İslâm Cezâ Hukukunda Gayr-i Müslimlerin Statüsü* (Basılmamış Dr Tezi), Ankara 1986.
- ÇELEBİ, Ahmed; *Mukaranatü'l-Edyân* (I-IV), Mısır 1984.
- DAVUD, Abdülhad; *Muhammad In The Bible*, The MWL Journay Makkah Vol. 9. May., 1982 And April Vol 9 (6-7) 1982.
- EBU'L-BAKA; *el-Kulliyât*, Bulak 1253.
- EBU YUSUF, Yahya b. İbrahim (ö.182/798); *Kitâbu'l-Haraç*, Bulak 1302, Çev. AliÖzek İst. 1986.
- EBU ZEHRA, Muhammed; *Hıristiyanlık Üzerine Konferanslar*, Çev. Akif Nuri, İstanbul 1978.
- ENCYCLOPEDIA Judaika (I-XV), Jerusalem 1972-1978.
- ERYILMAZ, Bilal; *Osmanlı Devletinde Gayr-i Müslim Teb'ânın Yönetimi*, İstanbul 1990.
- GAIRDNER, W.T.H.; *Mohammedan Tradition and Gospel Record The Hadisth And Incil The M.W. V. 1915.*
- GOLDZİHER, İqnaz; *Ehl-i Kitap'a Karşı İslâm Polemiği.*, çev. C. Tunç, İslâmi İlimler Enstitüsü Der., Ankara 1982.
- GURNEY, Selweyn; *Reading From Word Religions* (Chompion M.D. And Doathy) London 1952.
- HAMİDULLAH, Muhammed; *İslâm Peygamberi* (I-II), Çev. Said Mutlu, İstanbul 1965

- ve 1993, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Beyrut 1985, *Le Sain Coran*, Paris 1989.
- el-HAMİNÎ, Muhammed Câbir; *Dirâsetü'l-İslâmiyye fi'l-Akâid ve'l-Edyân ed-Dinetü'l-Kübrâ el-Muâsıra*, Mısır 1971.
- HASAN İbrahim Hasan; *Târîhu'l-İslam* (I-IV), Mısır 1964.
- HİTTİ, Philip; *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ (I-IV), İst. 1980.
- HUSAIN, S. Muhammed (sav); *Ahl al-Zimme In The Sultanname Of Delhi*. New Delhi 1967.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali (ö. 457/1065); *Kitabu'l-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal* (I-V), Beyrut ts.
- İBN HİŞAM, Abdülmelik (ö. 213/828); *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (I-IV), Beyrut 1971
- İBNU'L-ESİR, Abdülvâhid eş-Şeybânî (ö. 630/1232); *el-Kâmil fi't-Târih* (I-XIII), Beyrut 1965.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail (ö. 774/1372) *es-Sîrtü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdülvâhid (I-IV), Beyrut 1971.
- İBN MACE, Ebû Abdullah b. Müslim (ö. 276/889); *Sünen* (I-IV), Kahire 1952.
- İBN MANZUR, Cemaluddin Muhammed (ö.711/1311); *Lisânü'l-Arab* (I-XV), Beyrut 1955.
- İBN NEDİM (ö. 385/955); *Fihrist*, Kahire 1929.
- İSFEHANÎ, Ragıp b. Muhammed (ö. 502/1108); *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Lübnan ts.
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ; *İslâm Alemi Tarih Coğrafya Etnografya ve Bibliyografya Lügatı*, MEB. İst. 1966.
- JAMES, Rabson; *Does The Bible Speak Of Muhammed*, M.W. (XXX) 1935.
- JEMEELLEH, Meryem; *İslâm Versus Ahl Al-Kitap Past And Present*, New Delhi 1982.
- J.D. PEARSON. M.A.; *Index İslâmicus*, Mansell 1973.
- KAPAR. Mehmet Ali; *Hz. Peygamber'in Müşriklerle Yaptığı Bazı Anlaşmalar*, Selçuk Ü. İ. F. Der., sayı 2. Konya 1986.
- KAYA, Remzi; *Kur'an'a Göre Ehl-i Kitap ve İslam*, Yumur Yayınları 2011.
- KÖKSAL, M. Asım; *İslâm Tarihi Hz. Muhammed ve İslâmiyet* (I-X), İstanbul 1981.
- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1273); *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'an* (I-XX), Mısır 1967.
- KUTLUAY, Yaşar; *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara 1965.
- MARGAN, Cole, W. Owen Cole, Peggy Margan; *Six Religion In The Twentieth Century*, England 1987.
- MCANLİFTE, Jane Dommen; *Persion Exegetical Evaluation Of The Ahl Al-Kitap*, M.W. (73), sayı 2. 1983.
- MESUDÎ, Ebû Hasan Ali b. Ali (ö. 346/957); *Murûcü'z-Zehap ve Me'adinu'-Cevher*, Mısır 1964.
- MİLLER, MADELEİNES, J. lane; *The New Black's Bible Dictionary*, London 1817.
- NADWL, Allama Saiyid Sulciman; *The Life And Massge Of The Holy Prophet Muhammad*, Translated, Mohouddin, Karaci ts.
- en-NEBHAN, Muhammed Fâruk; *Nizâmü'l-Hükm fi'l-İslâm*, Beyrut 1988.
- RABINSON, David; *Concordance To The God News Bible*, B.F.B.S.. 1983.
- RAHMETULLAH, Halulirrahman el-Osmanî; *İzhâru'l-Hak* (I-II), Kahire 1986.
- RAŞİDİ, Ahmed; *el-Alâkatü Beyne'l-İslâmiyye ven-Nasrâniyye*, Mecelletü'l-Ezher, Kahire 1959.
- RAZÎ, Fahrüddîn Ebû Abdillâh (ö. 606/1206); *Mefâtihu'l-Gayb*. (I-XXXII), Mısır ts.

- SALLER, Mathews; *A. Dictionary Of Religion And Ethies*, D.D. U.D., London 1921.
- SMART, Ninion; *The Religious Experiece Of Mankind*, London 1970.
- SMİTH, Percy; *Did Jesus Fore tell Ahmed?* M.W. (XXV) 1922.
- STEPHAN, Ronard And Nandy; *Alh Al-Kitap*, Ceal, Amsterdam 1959.
- eş-ŞEVKANİ, Abdullah; *Fî Mukâranati 'l-Edyân Buhûsun ve Dirâsetün*, Mısır 1986.
- eş-ŞEHRİSTNİ, Abdülmelik b. Ahmed (ö. 548/1153); *el-Milel ve 'n-Nihal* (I-II), thk. Muhammed Seyyid, Beyrut 1975.
- ŞERİF, Muhammed; *el-Edyân fi 'l-Kur 'ân* Beyrut 1975.
- TABARİ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir (ö. 310/922) *Câmiu 'l-Beyan an-Te'vîli Ayi 'l-Kur 'ân* (I-XXX), Mısır 1903.
- TAHTAVİ, İzzet; *Ehlü 'z-Zimme Vâcibâtihim fi 'l-İslâm*, Mecelletü'l-Ezher, Sayı 52 (7-8), Kahire 1980.
- TIBWAI, A.L.; *Chiristians Under Muhammed And His Two Calips*, London 1961.
- TISTALL, W.ST. Clair; *The Book Of The "people of the book"*, M.W. 1912.
- TÜMER, Günay; *Biriniye Göre Dinler ve İslâm Dini*, Ankara 1975.
- VAHİDİ, Abû Hasan Ali b.Ahmed (ö. 468/1075); *Esbâbü 'n-Nüzül*, Mısır 1968.
- VADDY, Charis; *The People Of The Book*, A. New Chapter in Cooperation, The Islâmic Quartery (VI) Sayı XXIII 1979.
- YAKUBİ, Ahmed b. İshak (ö. 284/897); *Târîhu 'l-Yâkubî* (I-II), Beyrut 1960.
- ez-ZAMAŞERİ, Carullah Muhammed b. Ömer (ö. 538/1143); *Esâsu 'l-Belâğa* (I-II), Matbaatü Darü'l-Kütüb 1972.
- ez-ZEBİDİ, Seyyid Muhammed Murtazâ (ö.1205/1790); *Tâcu 'l-Arûs* (I-X), Beyrut 1988.
- ZEYDAN, Abdülkerim; *Ahkâmu 'z-Zimmiyyin ve 'l-Müste'minin Fî'd-Dîni 'l-İslâm*, Bağdat 1988.
- ez-ZÜHEYLİ, Vehbe; *Asâru 'l-Harb fi-Fıkhî 'l-İslâmî*, Şam 1981

“MEKKÎ SÛRELERDE EHL-İ KİTAP” İSİMLİ TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Prof. Dr. İshak YAZICI*

Sözlerime Allah’a hamd, Resulüne salat-u selam ederek başlıyorum.

Değerli Meslektaşlarım, Saygıdeğer Hanımefendiler Beyefendiler,

Remzi Bey kardeşimin tebliğinde, satır başlıkları halinde benim dikkatimi çeken bir iki konu var. Ama konu biraz dağıldı için ve sizin de sabrınızın taşıdığını hissettiğim için bir iki konu üzerinde durmaya çalışacağım.

Önce son ayet-i kerime ile alakalı Bakara sûresinin 62. ayetinde Yahudi, Hıristiyan ve Sabilerle ilgili şöyle buyurulmaktadır:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

Şimdi burada cennete girmenin görünürde üç tane şartı sayılmaktadır. Yani iman edenlerden, Yahudilerden Hıristiyanlardan ve Sabiilerden her kim Allah’a ve ahiret gününe inanır ve güzel davranış sergilerlerse onlar için hiçbir üzülecekleri bir durum yoktur. Onlar mahzun olmayacaklardır. Cenab-ı Hak onlar için “Korku yoktur!” buyurmaktadır. Yani bu şartlarda cennete girecekleri ifade ediyor. Ancak tefsirlerimiz de şu hususun altını çizmektedir: Allah’a iman şartında aslında Allah’ın indirdiklerini kabullenme gibi bir anlamda bulunmaktadır. Yani ben Allah’a inanıyorum diyorsa, o zaman Allah’ın indirdiği peygamberleri ve kitapları da kabul etmek zorundadır. Aksi takdirde çelişki olur. Dolayısıyla bu Allah’a iman şartı içerisinde, peygamberleri ve kitapları kabul de olduğuna göre, hele günümüzde Yahudiler ve Hıristiyanlar açısından düşünersek, olaya böyle barksak, bizim Peygamberimiz ahir zaman Nebisi Efendimiz’in (as) Risalet’ini kabul etmeden cennete girilemeyeceğini de İslam adına ifade etmemiz gerekiyor. Ama biliyorsunuz Al-i İmran sûresi 64. ayeti diyalogla alakalı konuya temas eden bir ayettir. Davet metodunu da ortaya koyan bir ayettir. Bu ayete de dikkat çekmek isterim. Allah şöyle buyurmaktadır:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ.

“De ki: “Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah’a ibadet edelim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah’ı bırakıp da

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: iyazici@omu.edu.tr.

kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.” Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: “Şahit olun, biz Müslümanlarız.”

İşte bu ayet-i kerimede Ehl-i Kitap'ı davet metodu da ortaya koyulmaktadır. Kur'an'ı Kerim'e baktığınız zaman yedi çeşit nida şekli vardır. Tefsirlerimizden bundan bahsetmektedir. Medih nidası يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ gibi ifadeler medih ve övgü nidasıdır. Bunun zıddı Nidau'z-Zem'dir. Yerne nidası denilmektedir. Sonra tembih nidasıdır. Birinin bir konuda dikkatini çekmek için kullanılmaktadır. يَا أَيُّهَا النَّاسُ يَا أَيُّهَا النَّاسُ gibi nidalar böyledir. Sonra nisbet nidası vardır. Örneğin يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ gibi ifadelerdir. Nisbe, birinin nereden kaynaklandığını ortaya koyan nida şeklidir. Mensubiyet ifade eden nida şeklidir. “Ey Âdemoğulları” demek, Âdem'in soyundan gelen demektir. “Ey İsrailoğulları” demek de Yakup peygamberin soyundan gelenler demektir. İsrail Hz. Yakup'un bir adıdır. Sonra izafe nidası vardır. Örneği يَا عِبَادِيَ gibi nida ifadeleri Allah'ın kendisini yakın gördüğü kimseleri ifade eden bir nida şeklidir. Sonra da konumuzla bağlantılı olan, Ehl-i Kitap için kullanılan nida adı ise Nidau't-Ta'vir'dir. Arapçada “عور المتاع و الدراهم” diye bir deyim vardır. Bunun manası ise şudur: “Kişi bir malın ve paraların değerini ölçtü biçti.” Nidau't-Ta'vir de birine değer verme, onu değerli kılmak için kullanılan bir nida şeklidir. Yani bugünkü anlamda söylersek, muhatabını onura edici bir nida şeklidir. Allah Teâla onlara seslenirken “Ey Ehl-i Kitap, Ey Kendilerine Kitap Verilenler!” diye seslenmektedir. Onlara “Ey Kitapçılar” demiyor. Dolayısıyla Ehl-i Kitap ile müşriki birbirinden ayıran üç faktör vardır. Birinci ve en önemli faktör ahiret inancına sahip olmalarıdır. Yani Ehl-i Kitap öldükten sonra dirileceğine ve ahirette hesap vereceğine inanmaktadırlar. Tabi onların ahiret inancında bizim İslami anlayışımıza birtakım ters düşen özellikler de vardır. Mesela Hıristiyanlar Mesih'in kendilerini bu dünyada aykırı davranışlar sergilediklerinden dolayı hesaba çekeceğini söylemektedirler. Hâlbuki bizim inancımıza göre, Hâkim-i Mutlak Allah Teâla'dır. Hesaba çekecek tek varlık O'dur. Peygamberimiz ve diğer peygamberler bizi hesaba çekemeyecekler. Dolayısıyla Hâkim-i Mutlak Allah olduğuna göre, bu anlamda Hıristiyanlar bizim inancımızdan uzaklaşmaktadırlar. Ama en azından ahiret inancı kavramı vardır. Öldükten sonra dirileceğine inanmaktadır. Ama müşrik buna inanmıyor. Biliyorsunuz müşrikler böyle toz haline gelmiş kemikleri -Yasin sûresinde de geçtiği üzere- parmaklarının arasına alarak şöyle demişlerdi:

وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ

Bir de kendi yaratılışını unutarak bize bir örnek getirdi. Dedi ki: “Çürümüşlerken kemikleri kim diriltecek?”

Mevla'mız burada müşriklerin bu akıl dışı sorgulamalarına işaret etmektedir. Dolayısıyla müşrik öldükten sonra dirileceğine inanmıyor. Yani müşrik de ahiret

inancı yok ve öldükten sonra dirileceğine inanmamaktadır. Ama bu inanç Ehl-i Kitap'ta vardır.

Allah inancı açısından olaya bakarsak, bu belki çok ayırt edici bir faktör değildir. Çünkü Allah inancı açısından değerlendirirseniz, Yahudilerin de Hıristiyanların da bu anlamda müşrikten farkı yoktur. Çünkü Yahudiler Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğunu kabul ederler. Hıristiyanlar da Mesih'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia ederler. Allah'a oğul isnat ettiği zaman şirk koşmuş oluyorsun. O zaman müşrikten Allah inancı noktasında bir farkı bulunmamaktadır. Buna rağmen Allah onlara Ehl-i Kitap demeye devam etmektedir. O halde ikinci faktör ayırt edici faktör peygamber ve kitap inancıdır. Ehl-i Kitap kendilerine Allah'ın gönderdiği kitaplara ve suhurlara inanmaktadırlar. Ve o kitabın gönderildiği peygamberi de dolaylı olarak kabul ederler. Ama müşrikler bu anlamda peygamber inancına sahip değillerdir. Onlara göre peygamber insan olmamalıydı.

وَقَالُوا مَا لِهَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ

“Dediler ki: “Bu ne biçim peygamber ki yemek yer, çarşıda pazarda dolaşır.”¹

Demek ki müşriklerin kabullerine göre, “Ona bir melek indirilmeli değil miydi?” diyorlardı. Bir melekle desteklenmesini bekliyorlardı. Bu melek de insanları uyuracak onları korkutacak ve peygambere destek olacaktı. Dolayısıyla müşriklerin de bu anlamda peygamber kabul etmeleri İslam'a ve Ehl-i Kitap'a uymuyor. Tabii müşriki Ehl-i Kitap'tan ayıracak olan ikinci faktör de peygamber inancı olmaktadır.

Son noktayı da şöyle ifade edeyim, az önce bahsettiğimiz nida şekilleri içerisinde Ehl-i Kitap'a yönelik nida aslında İslam'daki tebliğ metodunu da ortaya koyan bir ifade biçimidir. Bunun bir örneğini Meryem sûresinde görmekteyiz. Meryem sûresi 41 ve 42. Ayetlerde Allah şöyle buyurmaktadır:

وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ اِبْرَاهِيمَ اِنَّهٗ كَانَ صِدِّيقًا نَبِيًّا . اذْ قَالَ لِاٰيٰتِهٖ يٰاَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَاَنْتَ لَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا

“Kitap'ta İbrahim'i de an. Gerçekten o, son derece dürüst bir kimse, bir peygamber idi.”

“Hani babasına şöyle demişti: “Babacığım! İştmeyen, görmeyen ve sana bir faydası olmayan şeylere niçin tapıyorsun?”

يٰٓاَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ اِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمٰنِ عَصِيًّا

“Babacığım! Şeytana tapma! Çünkü şeytan Rahmân'a isyankâr olmuştur.”

Buradaki ayetlerde Hz. İbrahim müşrik olan babasına “Ey Babacığım” diye hitap etmektedir. Yani babasına yumuşak bir üslupla yaklaşmaktadır. İşte bu ifadeler hem Ehl-i Kitap’a yönelik ifadeler hem de Hz. İbrahim’in babasına yönelik ifadeleri İslam’da tebliği dine daveti hangi üslupla olması gerektiğine de en güzel misaldir.

Sabırımızı daha fazla taşırmadan ben burada sözlerime son veriyor, Allah hepinizden razı olsun diyorum. Hepimize Allah kendi rızasına ve Peygamberimizin şefaatine nail eylesin.

II. OTURUM KAPANIŞ KONUŞMASI

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Salih AKDEMİR

Ben burada oturumu bitirmeden önce bir hatırlatmada bulunmak istiyorum. Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu hocamız, anne ve babasının rahatsızlığı sebebiyle gelemedi. Selam ve saygılarını sundu. Bunu sizlere iletiyorum. Oturumu kapatırken hepinize sabrınızdan dolayı en içten saygı ve sevgilerimi sunuyorum. Allah'a emanet olunuz!

III. OTURUM AÇILIŞ KONUŞMASI

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Saygıdeğer Hocalarım, Değerli Meslektaşlarım,

Hepinize hayırlı sabahlar dileyerek sempozyumumuzun 3. oturumunu açıyorum. Ben girişte fazla bir şey konuşamayacağım. Çünkü yoğun bir programımız var. Konuşmacıların sürelerini almak istemiyorum. Bu bakımdan herhangi bir konu üzerinde bir giriş yapmayacağım. Doğrudan bildiri sahiplerini ve müzakereci arkadaşlarımı buraya çağıracağım. İlk tebliği sunmak üzere Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. İdris Şengül ve müzakeresini yapmak üzere Prof. Dr. Veysel Güllüce'yi, ikinci bildiriye sunmak üzere arkadaşım Doç. Dr. Selim Türcan ve müzakerecisi Prof. Dr. Mehmet Akif Koç'u ve üçüncü bildiri sahibi Yrd. Doç. Dr. Davut Şahin ve müzakerecisi Doç. Dr. Bilal Gökçır'ı kürsüye davet ediyorum.

Oturuma başlamadan önce birkaç söz söyleyeceğim. Bize verilen süre 1,5 saattir. Burada bildiri sahibi arkadaşlarımdan ricam şu olacak. Mümkün mertebe konularını özetleyerek sunarlarsa hepimiz açısından iyi olacak. Sempozyumumuzun verimli geçmesi ve programımızın sarkmaması açısından bu önemli bir husustur. Bu bakımdan arkadaşlarımdan ricam bildirimlerinde öne çıkarmak istedikleri konuları ve altını çizmek istedikleri hususları öncelemeleridir. Böyle olmasının daha isabetli olacağını düşünüyorum. Mutlaka söyleyecekleri çok söz var. Zira araştırmışlar ve emek sarf etmişler. Burada da onları paylaşmak istiyor olabilirler. Ama zaten bu tebliğler basılacağı için, mutlaka merak eden ve ilgi duyanlar bu tebliğleri okuyacaklardır. Bu bakımdan bence altı çizilmesi gereken noktaları öncelemelerini tebliğ ve müzakere sahibi arkadaşlarımdan istirham ediyorum. Bu arada belki soru cevap faslında müzakerecilerin soruları ve katkıları çerçevesinde süremizin elverdiği ölçüde konuyu biraz daha açma imkânımız olacaktır. Bunun dışında oturumumuzun sonunda belki dinleyicilerimiz ve katılımcılarımızdan da vaktimiz olursa soru ve katkı alabiliriz. Bunu da hatırlattıktan sonra, oturumun ilk konuşmacısı olan Prof. Dr. İdris Şengül'e sözü bırakıyorum. Hocamızın tebliğinin başlığı "Mekke Döneminde Kur'an-ı Kerim'in Okunması, Ezberlenmesi ve Yazıyla Kaydedilmesi" şeklindedir. Hocam Buyurun!

MEKKE DÖNEMİNDE KUR'AN-I KERİM'İN OKUNMASI, EZBERLENMESİ VE YAZIYLA KAYDEDİLMESİ

Prof. Dr. İdris ŞENGÜL*

Kur'an-ı Kerim bizzat Allah Teâlâ'nın beyanlarına göre hakkında herhangi bir şüphe olmayan,¹ ne önünden ne de arkasından batılın yanaşamadığı,² sözcüce ondan daha doğru bir kimsenin bulunmadığı,³ Allah katından, ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye⁴ insanlığın anlayış seviyesine uygun, ancak uluhiyete de yakışır, mu'ciz bir üslup ve ifade ile insanlığa nüzûl eden, daha birçok üstün sıfatlarla nitelenmiş en son ilahî kitaptır.

İsrarla meydan okumasına rağmen ins ve cinnin herhangi bir şekilde benzerini getirmeye asla güç yetiremediği ve yetiremeyeceğine dair kesin sonucu peşinen açıklayan,⁵ üslubunda, nazmında, ihtiva ettiği ilim ve hikmetlerinde, hidayetinin etkili oluşunda, geçmiş ve geleceğe yönelik gaybî olayların perdelerini kaldırmada mucize olan Allah'ın kelimasıdır. Evet Kur'an-ı Kerim varlık, insan ve Allah (cc) gerçekleriyle tamamen uyuşan, son derece veciz olmasına rağmen bütün alemleri kuşatan derinlikte zengin bir muhteva ile uluhiyet semasından insan idrakine inen, geçmiş semavî kitapların asırlara göre değişmeyen özünü, toplumlara göre eskimeyen ruhunu da barındıran⁶ en son ilahî prensip, kanun ve değerler mecmuasıdır. Gerçekten Kur'an-ı Kerim'in insanlığa indirilmesi, merhum Seyyid Kutub'un ifadesiyle: "İnsanlık için ilk yaratılış gerçeğinden daha büyük yepyeni bir doğum olmuştur."

Tarihen sabittir ki Kur'an nazil olmaya başladığı ilk andan itibaren hem inanları hem de inanmayıp Kur'an'a düşman kesilenleri eşit bir şekilde büyülemiştir. Sadece Hz. Peygamber'in, iman etmelerine sebep teşkil ettiği az bir grup müstesna (Hz. Hatice validemiz, Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Zeyd b. Harise (r.anhum) gibi..) Ne kendisinin ne de İslam'ın herhangi bir güç ve imkâna sahip olmadığı Kur'anî davetin ilk günlerinde iman edenlerin imanına sebep olan kesin delil veya kesin delillerden birisinin Kur'an olduğunu görüyoruz. Bu gerçeğe Ömer b. el-Hattab'ın iman etmesi olayı ile Velid b. Muğire'nin Kur'an'ın mucizeliğini anladıktan sonra inkâr edip ondan yüz çevirmesi olayı, Kur'an'ın söz konusu büyüleyiciliğini gösteren sayısız hadiselerden iki önemli örnek teşkil etmektedirler.

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: isengul81@hotmail.com.

1 2.Bakara: 2

2 41.Fussilet: 42

3 4.Nisa: 87, 122

4 38.Sâd: 29

5 2.Bakara: 23-24; 10.Yûnus: 38; 11.Hûd: 13; 17.İsra: 88; 52.Tûr:34

6 26.Şuara:196; 87.A'la:18-19; 98.Beyyine: 2

Kur'an dil, üslup, belağat ve muhteva zenginliği itibariyle dost ve düşmanlarının ittifakıyla tartışmasız en mükemmel ve kusursuz olduğu gibi, nazil oluşundan günümüze kadar gelişi itibariyle de metni herhangi bir tahrif ve değişikliğe uğramamış, ilave veya noksanlık arız olmamış en son ilahî bir kitaptır.

Kaynağı itibariyle ilahî veya beşerî olabileceği konusunda ileri sürülen görüş ve iddialar ne olursa olsun, ortada şüphe götürmeyen açık bir gerçek varsa o da; tarih boyunca ve şu anda elimizde bulunan şekliyle Kur'an-ı Kerim'in Hz. Muhammed'e (a.s.m) ayrılık kabul etmez bir şekilde bağlı oluşudur. Merhum Abdullah Draz'ın ifadesiyle elimizdeki Kur'an, ister doğrudan doğruya Hz. Muhammed'in (a.s.m) eseri olsun, ister onun tarafından bütün insanlığa tebliğ edilmiş ilahî bir Kitap olsun, sonuçta o bize Hz. Muhammed (a.s.m)'den intikal etmiştir.⁷ Çünkü Kur'an rivayet açısından tartışma kabul etmeyen tarihî bir güvenilirliğe sahiptir. Böyle bir özelliğe sahip olması şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in, başlangıçta bizzat Hz. Peygamber'in emriyle yazıya geçirilmesi, sonra da her vesile ile okunması ve nihayet Hz. Peygamber Refik-ı A'lâ'ya intikal etmeden önce de Cebrail (as)'ın huzurunda ezberden okuyarak arza-i ahire ile tasdik edilip perçinlenmiş olmasından ileri gelmektedir.⁸

Burada Kur'an-ı Kerim'in "el-Kur'an" ve "el-Kitâb" kelimeleriyle isimlendirilmesinin kayda değer anlamları bulunduğu dair yine M. Abdullah Draz'ın görüşünü zikretmek yerinde olacaktır. Draz'a göre "el-Kur'an" kelimesi Kur'an'ın dillerde okunduğunu ifade ederken "el-Kitab" kelimesi de Kur'an'ın kalemlerle yazıldığını ifade etmektedir. Muhakkak ki Kur'an'ın bu iki isimle isimlendirilmesinde Alah'ın onu bir yerde değil de iki yerde koruyacağına bir işaret vardır. Bu şu demektir; Kur'an'ın hem kalplerde (hafızalarda) ezberden, hem de satırlarda (yazıyla) olmak üzere her iki şekilde korunması zaruridir.⁹ Aynı şekilde

7 Bkz. Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, s.7-8. "Merhum Draz'ın yukarıdaki ifadeleri ilk bakışta sakıncalı gibi görünmektedir. Ancak dikkatle okuyup ele aldığımızda bu ifadelerle Draz'ın aslında Kur'an'ın Hz. Peygamber'in ağzından çıktığı gibi asırlardır nesilden nesile hiçbir değişiklik ve tahrife uğramadan günümüze kadar geldiği gerçeğini vurguladığını görürüz. Rivayet ve ravi zinciri konusunda diğer geçmiş semavî kitaplara arız olan durumun Kur'an için söz konusu olmadığını ifade etmekte ve Kur'an nesilden nesile aktarılırken ravi zincirinin son derece güvenilir olup herhangi bir kopukluğun olmadığını altını çizmektedir. Bir de Fransa'da hazırlanmış başarılı bir Doktora tezindeki bu ifadelerin öncelikli muhataplarının Kur'an'ın vahiy kaynaklı olduğuna inanmayan gayrimüslim batılılar ve oryantalistler olduğunu düşünürsek bu ifadelerle kastedilen mana şudur: Ey batılılar ve özellikle konunun uzmanı olan oryantalistler! Kur'an'ın vahiy kaynaklı olduğunu kabul etseniz de etmeseniz de, elimizdeki Kur'an gerçeği ve tarihî bilgiler, belgeler çerçevesinde biliyorsunuz ki Kur'an mucizevî bir şekilde korunarak günümüze kadar hiçbir değişikliğe uğramadan gelmiştir. Ne tarihte ne de günümüzde ikinci bir Kur'an gösteremezsiniz ve gösteremediniz de. O halde Kur'an-ı Kerim'in en son ilahî bir kitap olduğunu inkâr etmenizdeki ısrarınızı gözden geçiriniz".

8 Bkz. *age*. s.28-30.

9 en-Nebeu'l-Azîm, s.12

ilk olarak inen ayetlerde¹⁰ de beşerî ilimlerin öğrenilip öğretilmesinde bir vasıta olan kalemin dolayısıyla yazının önemi vurgulanarak en son ilahî vahyin yazı ile kaydedilmesi zımnen emredilmiş olmaktadır.¹¹ Böylece birinin unutulması halinde diğeri hatırlatır. Bunun içindir ki, ilk defa nazil olup yazıldığı şekliyle nesilden nesile gelerek günümüze kadar ulaşan, sahabe-i kiramın üzerinde ittifak ettikleri resmî mushafa uymadıkça hiçbir hafızın ezberine güvenilmez. Aynı şekilde sahih, mütevatir rivayet zincirine uygun olarak ezberleyen hafızların hızındaki Kur'an metnine uymayan herhangi bir kâtibin yazdığının da güvenilirliği yoktur.¹² Buna bir de Kur'an'ı, Kur'an okuyucusundan (kâri'den) bizzat dinleme, işitme (semâ) ile Kur'an'ı öğrenme yolunu ekleyecek olursak, bu koruma birbirini destekleyip perçinleyen üçlü koruma sistemi şeklinde sağlam bir metod olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'an'ı Kerim'in bu şekilde sağlam yollarla korunması, bizzat Allah Teâlâ'nın Kur'an'ı koruma taahhüdü ile ilgili va'dinin gerçekleşmesi demektir.¹³ Binaenaleyh Kur'an, kendisinden önceki semavi kitapların maruz kaldığı tahrif, değişme ve rivayet zincirindeki kopukluk gibi şeylere maruz kalmamıştır. Çünkü Yüce Allah onları koruma konusunda herhangi bir taahhütte bulunmamış, bilakis koruma işini insanlara bırakmıştı.¹⁴ Şüphesiz bu ayırmada saklı olan sır, Kur'an'ın dışında gönderilen semavî kitapların ebediyyen geçerli kalmak üzere değil de, belli zamanlarda geçerli olmak üzere gönderilmiş kitaplar olmasındandır.¹⁵

Buraya kadar kısaca işaret edip hatırlatmaya çalıştığımız bazı noktalar; Kur'an'la, Kur'an tarihiyle ilgili yapılacak çalışmalarda unutulmaması gereken tarihî ve yaşayan gerçeklerdir.

Bununla birlikte okuma yazma bilmeyen ümmî bir peygamber olan Resûlullah da yeni nazil olan Kur'an ayetlerini anında ezberlemeye, vahiyden herhangi bir şeyi unutmamaya yönelik bir gayret içindeydi. Hatta vahiy halinin ağır, şiddetli ve zor anlarında bile onu unutmama noktasında hırs göstererek dilini hareket ettiriyordu. Bu halin devam etmesi üzerine bizzat Allah Teâlâ Kur'an'ı göğsünde toplayacağını (ezberleteceğini), lafzen okunuşunu, manasını anlamayı ve anlatmayı kendisine kolaylaştıracağını, onu unutmayacağını açıkça vaad ederek¹⁶ Hz. Peygamber'i rahatlatmıştı. Böylece Kur'an ayetleri ümmî peygamberin hafızasına nakşediliyor, mucizevi bir şekilde onları ezberliyordu. Dolayısıyla Kur'an'ı

10 96.Alak:1-5

11 Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihî*, s.41.

12 K.Anlaşılmasına Doğru, s.28.

13 15.Hicr: 9

14 "... (Kendilerini Allaha adanmış) rabbaniler ve alimler de Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden (onunla hüküm verirler) ve onu gözetleyip kollarlardı." 5.Maide: 44.

15 En-Nebeu'l-Azîm, s.13-14.

16 Bkz.20.Tâhâ:114; 75.Kiyame:16-18; 87. A'lâ:6.

ilk ezberleyen hafızların seyyidi Hz. Peygamber olduğu gibi, şüphesiz Kur'an'la ilgili her konuda da müslümanların kaynağı durumundaydı. O, Allah'ın emrettiği şekilde gece gündüz ibadetlerde ve her vesile ile yavaş yavaş, tertil üzere Kur'an'ı okuyor,¹⁷ ashabına da okuyup okutuyor ve öğretiyordu.¹⁸ Her sene Ramazan ayında da Hz. Resulullah o ana kadar nazil olan ayetleri Cebrail (as)'a okuyor, arz ediyordu. Vefatından önceki son Ramazan ayında ise Peygamber (sav) Cebrail'e (as) Kur'an'ı iki kere okumuş, arzetmişti ki buna "Arza-i Ahire" denilmektedir.

Kur'an'ın ayet ve sûreleri nazil olur olmaz anında yazılıyordu. Bunun delili bir veya birden fazla ayet indiğinde Hz. Peygamber: "Bu ayetleri falan sûrenin filan yerine koyunuz." diyordu. Hadislerde gelen bilgilere göre de Cebrail (as) Hz. Peygamber'e bir veya birden fazla ayet indirdiğinde şöyle diyordu: "Ey Muhammed! Şüphesiz Allah sana bu ayetleri şu sûrenin şurasına, şu ayetin sonuna koymanı emretmektedir." Bu sebeple âlimler, Kur'an-ı Kerim'in mushaf haline getirilmesinin "tevkîfi" olduğunda ittifak etmişlerdir. Bunun anlamı şudur: Bugün elde mevcut bütün mushaflarda müşahede ettiğimiz bu tevkîfi metotla Kur'an'ın tertibi Allah'ın emri ve ondan gelen vahiy ile gerçekleşmiş olmasıdır.¹⁹

İşte böylece Hz. Peygamber (sav)'ın günlük hayatı devam ederken ilahî vahiy de peyderpey geliyor, vahiy kâtipleri gelen vahiy ayet ayet yazıyorlardı.²⁰ Kur'an'ın nazil oluşu tamamlanıp, o yüce Peygamber (sav) Refik-i Âlâ'ya intikal ettiğinde, iki kapak arasında bir kitap halinde toplanmamıştı, o gün için Kur'an yazılırken sûrelerin elimizdeki mushaf tertibine göre peş peşe sıralanma mecburiyeti de yoktu.²¹ Ancak Kur'an'ın tümü dağınık da olsa sahifelerde yazıyla tescil edilmiş, hafız sahabilerin ezberinde kaydedilmişti.

Gecenin zifiri karanlığında ensârın evlerinin yanından geçen birisi Kur'an okuma sesinden başka bir şey işitmezdi. Hz. Peygamber (sav) gecenin karanlığında bazı sahabilerin evlerinden geçerken bazılarının yanında durur, Kur'an dinlerdi. Hatta bir rivayete göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki ben Eş'ârîlerin (Yemen'den gelen bir kabileye mensup sahabilerin) geceye girerken Kur'an okuma seslerini tanıyor ve geceleyin Kur'an okuma seslerinden, gündüz evlerini görmemiş olsam da, evlerini tanıyordum. (Buhârî ve Müslim)

17 17.İsra:106

18 62.Cumu'a:2

19 es-Suyûtî, *el-İtkân*, 1.781/48,63; ez-Zerkeşî, *el-Burhân* s.234,237,241; es-Sicistânî, *Kitabu'l-Mesâhif*, s.31; Ebû Zehrâ, *el-Kur'an*, s.27, 47-49.

20 Bir rivayete göre sayıları 29'a ulaştığı söylene de en meşhur vahiy katipleri şunlardır: Dört halife, Ubey ibn-i Ka'b, Zeyd ibn-u Sâbit, Muğîre ibnu Şu'be, Zübeyr ibnu'l-Avvâm, Şurâhbil ve Abdullah ibnu Revâhâ (r.anhum). Vahiy katipleri yazdıkları Kur'an nüshalarını Hz. Peygamber'in evine koyuyorlar, sonra da asıl nüshadan yanlarında saklamak üzere kendileri için başka kopyalar istinsah ediyorlardı. (Bkz. *el-Burhan*,1/238; *el-İtkân*, 1/58; *Min Revai'i'l-Kur'an*, s.49-51)

21 *el-İtkân*, 1/59; *el-Burhan*, s.235; Arthur Jefry *Mukaddimetu Kitabi'l-Mesâhif*, s.5.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, daha Hz. Peygamber'in sağlığında bile sayısız Kur'an hafızları bulunmaktadır. Allah'a yemin olsun ki bu hafızlar: *"Andolsun biz Kur'an'ı öğüt için kolaylaştırdık. O halde düşünüp öğüt alan yok mu?"*²² meâliyle birkaç defa vurgulanan gerçeğe uygun olarak, yüce Kur'an'a mahsus olmak üzere Rahmân olan Allah'ın inayetiyle ezberlenmesi kolaylaştırılmış Kur'an'ı kolayca ezberliyorlardı. Allah Teâlâ Kur'an'a ebediliği takdir etmiş, her türlü tahriften ve en ufak bir ayetinin bile zâyi olmasından korumuştur. Şu gelecek ayet meallerinde ifade edildiği gibi Kur'an hem yazıyla satırlarda hem de kalplerde ezber yoluyla muhafaza edilmiştir. *"...Şüphesiz o eşsiz bir kitaptır. Ona önünden de ardından da batıl gelemes. O, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir."*²³ *"Kur'an'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız."*²⁴ *"Şüphesiz onu toplamak (ezberletip kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir. O halde biz, onu okuduğumuz zaman, sen onun okunuşunu takip et. Sonra şüphen olmasın ki onu açıklamak da bize aittir."*²⁵

Muhakkak ki Sahabe-i Kirâmın hayatlarında önem verdikleri şeylerin başında Allah'ın kitabı Kur'an gelmekteydi. Kur'an'ı ezberleme, öğrenme ve anlama konusunda adeta birbirleriyle yarışıyor, ezberledikleri miktarı birbirlerine aktarıyorlardı. Evlerinde çocuklarına ve eşlerine de öğretiyorlardı. Evlenirken sahabe hanımlarından birisine kocası tarafından mehir olarak Kur'an'dan bir sûreyi öğretmesi, onu son derece mutlu etmekteydi.²⁶ Geceleyin insanlar uykuda iken uykunun lezzet ve rahatını bırakıp teheccüd namazında, seher vaktinde Kur'an okuyarak namaz kılmayı, ibadet etmeyi tercih ediyorlardı. O kadar ki gecenin zifiri karanlığında sahabenin evlerinin yanından geçen birisi arı uğultusu gibi Kur'an sesini işitirdi. Kur'an okuyuşları sebebiyle Mescid-i Nebevîden de bir uğultu duyulurdu ki, Hz. Peygamber (sav) karıştırıp yanlış okumamaları için sahabeye seslerini kısmalarını emretmişti. Gecenin zifiri karanlığında ensârın evlerinin yanından geçen birisi Kur'an okuma sesinden başka bir şey işitmezdi. Hatta Hz. Peygamber (sav) gecenin karanlığında bazı sahabilerin evlerinden geçerken bazılarının yanında durur, Kur'an dinlerdi.

Resulullah uzak yerlerde oturanlara da onlara Kur'an okutacak, Kur'an öğretecek kimseleri mutlaka gönderiyordu. Kur'an okuma, ezberleme, öğrenme ve öğretme faaliyetinin son derece yoğun olduğu Resulullah'ın hayatında, şüphesiz Kur'an'ın tamamını veya imkânları nisbetinde kısmen ezberleyenlerin sayısı önemli bir yekûn teşkil etmekte idi. Resulullah'ın sağlığında Kur'an'ın tamamını ezberleme fırsat ve imkânını bulamayan birçok sahabe de onun vefatından sonra

22 54.Kamer:17, 22, 32, 40.

23 41.Fussilet:41-42.

24 15.Hicr:9.

25 75.Kiyame:17-19

26 *Menâhil*, 1.234

ezberlerini tamamlamışlardı.²⁷ Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde yazı yazmayı bilenlerin azlığı, özellikle yazıyı güzel yazanların daha da az oluşu ve yazı malzemelerinin bulunması noktasındaki imkânsızlıklara rağmen Hz. Peygamber ve onun seçkin ashâbı Kur'an'ı ezberlemenin yanında yazı ile tesbît etmeye de son derece önem veriyorlardı. Tarihen sabittir ki kendisi ümmî olmakla birlikte gelen vahyi yazmak, ezberin yanında yazı ile de Kur'an'ı kaydetmek için yazı yazmayı bilen bazı sahabileri vahiy katibi olarak görevlendirmişti. Yeni bir vahiy geldiğinde hemen bu sahabilerden birisini çağırır, ayetleri o günkü imkânlarla göre bulabildikleri hurma dalları, yassı beyaz taşlar, deri parçaları, hayvanların kürek ve kaburga kemikleri, işlenmiş deriler, parşömen v.b. değişik türdeki malzemeye yazdırıyordu. Yazdırdıktan sonra da muhtemel yazı ve okuyuş hatasını düzeltmek amacıyla vahiy katibine, yazdırdığı ayetleri okutturuyordu. Bu yazılan malzemeler Hz. Peygamber'in evine konuluyordu.²⁸ Ancak o günkü imkânların azlığı sebebiyle Kur'an bir mushaf haline getirilmemişti. Ashab-ı Kiram da gerek bu yazılan örneklerden, gerekse Hz. Peygamber'in huzurunda kendileri için aynı şekilde ayetleri yazıyor ve bunları saklıyorlardı. Bu şekilde tam olmayıp eksik de olsa kişisel Kur'an nüshalarının oluşması gerçeği Kur'an tarihinde meşhur olmuştur.

Gerçekten sahabe-i kiram Kur'an'ı okuma, ezberleme, öğrenme ve yazmada adeta yarış ediyorlar, onu her türlü tehlikeden koruma konusunda azami gayret ve titizlik gösteriyorlardı. Sahabe arasında gece gündüz Kur'an okuma, ezberleme, yazma ve Kur'an'la amel etme en önemli bir meşgale haline gelmişti. Kısacası Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu Asr-ı Saadet'te Kur'an ayetlerinin yazı ile tesbît edildiğini, ezberlenip semâ yoluyla da desteklenip, yanlış okuma, yazma ve ezberlemeye meydan verilmediği konusunda elimizde sayısız sağlam deliller, rivayetler bulunmaktadır.²⁹

Ancak tekrar vurgulamak gerekir ki, Hz. Peygamber'in sağlığında sahabilerin Kur'an'ı ezberleme ve yazı ile tesbît etmeleri keyfiyetlerinde bir farklılık bulunmaktadır. Çünkü onun sağlığında Kur'an'ın tamamını ezberleyen hafızların varlığına rağmen, yazı yazmayı bilenlerin azlığı ve yazı malzemesini bulmadaki sıkıntı sebebiyle Kur'an'ı Kerim'in tamamını yazıp elinde bulunduran sahâbi yoktu. Ancak sahabenin bütünü itibarıyla Kur'an yazıya geçirilmiş, birisinin yaz-

27 Bkz. Menâhil, 1.234-235.

28 el-İtkân, 1.78; Menâhil, 1.240.

29 Nüzûl asrında Kur'an'ın ezberlendiği, yazıya geçirildiği ve sema yoluyla Kur'an'ın doğru okunup öğretildiği konusunda bkz. el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Kitâbu Fedâilî'l-Kur'ân, Bâb:3-9; es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mesâhif*, s.3-5; el-Burhân, 1.230-232; el-İtkân, 1.76; Menâhil, 1.232-242; Ebû Zehrâ, *el-Kur'ân*, s.27-29; Rostovdonî, Mûsa Cârullah, *Tarihu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif*, s.20-25; Mehrân, Dirâsât, 1.19-26; el-Bûtî, *Min Revâi'i'l-Kur'ân*, s.42-45; Şahin, Abdussabûr, *Tarihu'l-Kur'ân*, s.145-148.

madığını diğeri mutlaka yazmıştı. Dolayısıyla Kur'an'ın sonraki nesillere nakledilmesi âhad yoluyla değil, tevatüren gerçekleşmiştir.³⁰

Resmî mushaflar dışında kişisel Kur'an nüshalarına sahip olanlar hiçbir zaman resmî Kur'an nüshalarıyla rekabete girişmedikleri gibi, kendi şahsî nüshalarını herkesçe kabul edilen nüshaların yerine ikame etmek yoluna da gitmemişlerdir. Sadece resmî mushaf metninde yer verilen kıraatlerle birlikte kendi hususî kıraatlerini muhafaza etmek istemişlerdir.

Hz. Osman (ra)döneminde, sahabenin ihtiyaçları ölçüsünde ve imkânları çerçevesinde oluşturdukları (özel notlar diyebileceğimiz) hususî Kur'an nüshalarının imhası kararı, henüz hiçbir tahrifin mümkün olmayacağı bir zamanda gerçekten sert gibi görünüyorsa da, aslında bu, halifenin ne kadar basiretli ve ileri görüşlü olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçekten de müslümanlar mukaddes kitaplarının vahdet ve değişmezliğini bu basiretli karara borçludurlar. Matbû ve yazma bütün Kur'an nüshalarında zâid bazı harflerin ve birleşik kelimelerin, Kur'an'ı yazmaya mahsus eski yazı şekillerinin (mushafların çoğaltılması esnasında esas alınan Kureyş hattının gereği olarak) hala mevcut olması, bu ilahî abidenin nesilden nesile intikal ederek günümüze kadar gelmesini sağlayan, takva ehline yaraşır sadakatin en övgüye layık şهادetidir.

İşaret etmeye çalıştığımız tarihî ve yaşayan gerçeklere rağmen, bazı şifler Hz. Osman (ra)'ın Kur'an metnini tahrif ettiği, daha doğrusu Hz. Ali ile ilgili birtakım ayetleri mushafa dahil etmediği hususunda ithamda bulunabilmişlerdir. Bu iddia gerçekten doğru olsaydı, Kur'an'ın istinsahı sırasında sayıları oldukça fazla olan hafız sahabilerin bu mushafları, ezberledikleri ile karşılaştırarak böyle bir şeyin gerçekten mevcut olduğunu ortaya koymaları gerekirdi. Hatta mushaflarla ilgili tutumlarından dolayı geçici olarak memnuniyetsizliğini hissettiren Abdullah b. Mes'ud bile Hz. Osman döneminde çoğaltılan mushafların sıhhatini kabul etmiştir.³¹

Kısacası, şifler dahil bütün İslam aleminde 14 asırdır okunan yegâne mushaf; Hz. Peygamber'in okuyup yazdığını, sahabenin yazıyla kaydettiği, Hz. Ebubekir döneminde mushaf haline getirilen ve Hz. Osman tarafından istinsah edilip çoğaltılan mushaftır. Bu resmî Mushaf'ın sıhhati konusunda sahabe-i kiram arasında herhangi bir ihtilafın olmadığı tarihî bir hakikattir. Bu konuda Ehl-i Sünnet ve Şia arasında da aslında bir ihtilaf yoktur. Şia'nın en mühim kollarından olan İmamiyye fırkasının Kur'an-ı Kerim'e dair inancını İmam Ebû Câfer şöyle ifade etmektedir: “*Yüce Allah'ın, Resûlü Hz. Muhammed'e (sav) vahyetmiş olduğu Kur'an-ı Kerim'in mahiyeti konusundaki inancımız şudur ki; o Kur'an, şimdi insanların ellerinde mevcut olan Kur'an'dan başka birşey değildir. Müslümanla-*

30 Bkz. ez-Zerkânî, *Menâhil*, 1.239-242; Ebû Zehrâ, *el-Kur'ân*, s.28; Mehrân, *Dirâsât*, 1.21.

31 A.e., s.34-35; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, s.82-83.

*rın çoğunluğu tarafından kabul edilen sûre sayısı 114'tür. Ancak bize göre 93 ve 94, 105 ve 106, 8 ve 9. sûreler, başlı başına müstakil bir sûre teşkil etmektedirler. Kur'an hakkındaki bu düşüncemizden başka bir inancı bize atfeden kişi bizim hakkımızda yalan söylemiştir."*³²

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki, Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki yegâne fark Kur'an'ı sûrelere bölme, sûreleri numaralama şeklinden ibarettir. Üstelik bu fark sadece teorik olarak Şia fukahasında mevcuttur. Çünkü onların Kur'an-ı Kerim nüshalarıyla Ehl-i Sünnet'inkiler arasında en ufak bir fark dahi söz konusu değildir. Her ne kadar Hz. Osman tarafından Kur'an-ı Kerim'den çıkarıldığını iddia ettikleri birkaç kelimeyi zikretmekten zevk alan bazı mutaasip mollalar mevcut ise de, onlar meşru imamın tasdikinden geçmediği için bu kelimeleri mushaflarına ilave etme cüretini kendilerinde bulamamışlardır.³³

Mekke Döneminde Kur'an-ı Kerim'in okunması, ezberlenmesi ve yazıyla kaydedilmesi konularındaki sayısız delillerden bazıları da şunlardır:

1. İmam Mâlik (ra) şöyle diyordu: "Kur'an kesin olarak Hz. Resûlullah'tan işitildiği ve öğrenildiği gibi bir mushaf halinde telif edilmiştir."³⁴
2. Abdullah ibni Mes'ûd şöyle demektedir: "Ben bizzat Resûlullah'ın ağzından yetmiş küsur sûre dinleyip öğrendim. Bakara Sûresini de, "*Şüphesiz Allah tövbe edenleri de, temizlenenleri de sever.*"³⁵ ayetine kadar kendisine okudum, arz ettim."
3. Zeyd b. Sâbit Kur'an'ın hepsini Hz. Resûlullah'a okumuş, ona arz etmiştir.
4. Hz. Osman (ra) yoluyla Hz. Peygamber'den (sav) bize ulaşan rivayete göre, birden fazla sûre Hz. Peygamber'e nazil oluyordu. Daha sonra herhangi bir ayet nazil olduğunda vahiy kâtibi olan birisini çağırır ve şöyle derdi: "*Şu ayetleri şöyle şöyle ifadeler bulunan falan sûreye koyunuz.*"
5. Zeyd ibnu Sâbit'in "*Biz Kur'an'ı Hz. Peygamberin yanında ince derilere yazıyorduk.*"³⁶ sözü Kur'an'ın Asr-ı Saadette yazıldığını ifade etmektedir.
6. İbnu Abbas'tan rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber (sav) hayırda insanların en cömert olanı idi. Ramazan ayında Cebrail (as) ona geldiğinde daha fazla cömert oluyordu. Cebrail (as) Ramazan ayının sonuna kadar her gece Hz. Peygamber'in yanına geliyor, Hz. Peygamber de (sav) ona Kur'an'ı arz ediyordu.³⁷ Hz. Fâtıma Validemizden gelen bir hadiste o şöyle demektedir: "*Peygamber (sav) bana gizlice dedi ki; Benden Cebrail (as) her sene*

32 Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru, s.35-36.

33 A.e., 35 nolu dipnottan

34 Ebû Zehrâ, *el-Kur'an*, s.48.

35 2.Bakara:222; Bkz. *Tefsîru'l-Kurtubî*, 1/58.

36 *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, 1/60.

37 *Age.*, s.52.

Kur'an'ı mukabele edip dinliyordu. Bu sene benden iki defa Kur'an'ı mukabele ederek dinledi. Bu durum ecelimin yaklaştığını göstermektedir.”

7. Ömer ibnu'l-Hattâb'ın müslüman oluş hikayesindeki haber de Kur'an'ın Hz. Peygamber (sav)'in sağlığında yazıldığını göstermektedir. Kız kardeşinden, okudukları -Tâhâ sûresinin yazılı olduğu- sahifeyi kendisine vermesini istemiştir. Sahifede yazılı olan sûreyi okuduğunda, Kur'an'ın mucizeliği, haşmeti, onun çağırıldığı davetin yüceliği kendisini büyülemiştir. Bunun üzerine hemen Allah Resûlüne gidip onun huzurunda müslüman olmuştur. Şüphe yok ki bu sahife mekkelilerden müslüman olanların ellerinde dolaşan ve Kur'an-ı Kerim'den diğer sûrelerin de yazıldığı sahifelerden ancak bir tanesidir.
8. Hz. Peygamber (sav) vahyin ilk dönemlerinde Kur'an ayetleri ile hadisleri sahabe-i kirâmın karıştırma ihtimaline karşı şöyle demişti: *“Benden Kur'an'dan başka bir şey yazmayın. Kim ki benden Kur'an'dan başka bir şey yazmışsa onu imha etsin.”* Şüphesiz bu rivayet vahyin başlangıcından itibaren Kur'an ayetlerinin yazıldığını göstermektedir. Sahabe-i Kirâm'ın Kur'an'dan duydukları her şeyi yazmaları, hem namazda okumaları hem de iman ettikleri dinin hükümlerini öğrenmeleri açısından gayet tabî idi.
9. Hz. Peygamber'e bir sonra gelen vahiy önce gelen vahye ekleniyordu. Bu sebeple Cibril (as) Hz. Peygamber'e Allah Teâlâ'nın; *“Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının.”*³⁸ meâlindeki ayeti kendisine vahyettiği zaman: *“Ey Muhammed! Bu ayeti Bakara Sûresi'nin 280. ayetinin sonuna koy.”* demiştir.
10. Sûrelerin tertibi ve başlarına bismelenin konulması bizzat Hz. Peygamber (sav)'in emriyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Berâe (Tevbe) sûresinin başına bismelenin konulması emredilmeyince besmelesiz bırakılmıştır. Daha önce seksen küsur sûre nazil olmasına rağmen Bakara ve Âl-i İmran sûrelerinin Kur'an'ın baş tarafına konulmasında da durum aynıdır. Çünkü Hz. Peygamber (sav) bir sûre nazil olduğunda: *“Bu sûreyi Kur'an'ın filan yerine koyunuz.”* diyordu.

Sonuç olarak şunu açıklıkla ifade etmek mümkündür ki, bugün insanlığın elinde mevcut Yüce Allah'ın en son kitabı Kur'an-ı Kerim'in ilahî taahhüde uygun olarak, aslından hiçbir şey kaybetmeksizin, günümüze kadar tevatüren ulaşmasında en önemli pay, şüphesiz Kur'an'ın nüzûlünden başlayarak Hz. Osman (ra)'ın hilafetine kadar geçen zaman dilimine aittir.

Kur'an tarihi açısından bu zaman dilimini üç döneme ayırarak özetlemek mümkündür.

Birincisi: Kur'an'ın nüzûl asrı da diyebileceğimiz, Hz. Peygamber (sav) dönemidir. Bu dönemde başta Peygamber (sav) olmak üzere sahabe tarafından da Kur'an ezberlenmiş, her vesileyle okunup anlaşılmaya ve hayata tatbik edilme-ye çalışılmıştır. Bunun yanında bizzat Hz. Peygamber'in direktifleriyle başta vahiy katipleri olmak üzere diğer birçok sahabe tarafından Kur'an ayetleri Hz. Peygamber'in emrettiği tertibe göre, o günkü imkân ve şartlar çerçevesinde farklı malzemelere yazıyla tesbît edilip kaydedilmiştir.

İkincisi: Hz. Ebûbekir (ra) dönemidir ki, Hz. Peygamber'in sağlığında ezberlenip okunan ve farklı malzemelere kaydedilmiş olan Kur'an ayetleri, ondan herhangi birşey kaybolur endişesiyle, henüz hayatta olan hafız sahabilerin şehadeti ve bütün ashabın onayı ile, son derece sağlam bir metodla, tevkîfî tertibe de riayet edilerek cemedilip bir mushaf haline getirilmiştir. Kısacası bu dönemde yapılan işin mahiyeti, sahabilerin hıfzında olan ve dağınık malzemelerde yazılı Kur'an metinlerinin bir kitap halinde cemedilerek resmî bir statü kazandırılmasıdır.

Üçüncüsü de Hz. Osman (ra) dönemidir. Bu dönemde genişleyen islam beldelerinde ortaya çıkan okuyuş ihtilaflarına son vermek amacıyla; önce Hz. Peygamber'in emriyle yazıya geçirilen, daha sonra da Hz. Ebûbekir döneminde iki kapak arasında toplanan İmam Mushafı örnek alınarak, sadece mütevatir kıraatlerin okunmasına imkân verecek nüzûl hattı (Kureyş yazısı) ile Kur'an çoğaltılarak belli başlı islam beldelerine gönderilmiştir. Tabiatıyla bununla yapılmak istenen şey, Kur'an kıraati konusunda ümmetin birliğini sağlamaktır.

Sahih rivayetler, elde mevcut tarihî bilgiler ve yaşayan gerçekler çerçevesinde şu gerçeği rahatlıkla söyleyebiliriz. Kur'an tarihî sürecinde Hz. Peygamber (sav)'in sağlığında ezberlenip yazılan Kur'an metni ne ise, Hz. Ebûbekir (ra) döneminde Kur'an'ın bir mushaf haline getirilmesi esnasında yazılan Kur'an metni ile Hz. Osman (ra) döneminde çoğaltılan mushafın yazıldığı Kur'an metni aynıdır. Bugün elimizde mevcut Kur'an metni de aynı metindir. Bu konuda gerek Ashab-ı Kirâm'ın gerekse daha sonraki asırlarda gelen müslümanların kesin ittifakı vardır. Hatta insafli gayrimüslim oryantalistler de aynı gerçeğe parmak basmışlardır.

Kur'an Tarihinde ortaya çıkan ihtilaf ise Kur'an-ı Kerim'in nüzûl hattı diyebileceğimiz, Kureyş hattının (yazısının) dışındaki şifahî kıraat ihtilafıdır. Hz. Osman (ra)'ın yapmak istediği de söz konusu ihtilafın büyümesini önlemek ve müslümanları Kur'an'ın nazil olduğu Kureyş hattı, Kureyş yazısı üzerinde toplamaktır.

KAYNAKLAR

Kur'an-ı Kerim.

el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebi'l-Hasen, *Sahihu'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul-1981, Kitâbu Fedâili'l-Kur'ân, Bâb:3-9.

el-Bûtî, Muhammed Said Ramazan, *Min Revâi'i'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Fârâbî, Dimeşk-1975, s.42-45.

Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır? Nasıl Anladılar? Nasıl Anlıyoruz? Nasıl Anlamalıyız?* Altinkalem yay., Eskişehir-1993, s.21.

Draz, M. Abdullah, *en-Nebeu'l-Azîm*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt-1970, s.80 vd.

Draz, M. Abdullah, Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru, Mim Yay., 1. baskı, Ankara-1983, s.28.

Ebû Zehrâ, Muhammed, el-Kur'ân, Dâru'l-Fikr, 1970, s.27-29.

Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, Çeviri: Salih Tuğ, İFAV yay. İstanbul-1993, s.41.

el-Kurtubî, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-1988, 1.50-56.

Kutub, Seyyid, *Fî zilali'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, 9. baskı, Beyrut-1980, 1.16 (Mukaddime).

Kutub, Seyyid, *et-Tasviru'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, 8. baskı, Beyrut-1983, s.11.

Mehran, Muhammed Beyyûmî, *Dirasât Tarîhiyye Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Suudi Arabistan-1980, 1.5.38.

Rostovdonî, Mûsa Cârullah, *Tarihu'l-Kur'ân ve'l-Mesâhif*, Matbaatu'l-İslâmiyye, Petersburg-H.1323, s.20-25.

es-Sicistânî, Abdullah b. Ebû Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif*, Tahkik: Arthur Jeffry, el-Matbaatu'r-Rahmâniyye, 1. baskı, Mısır-1936, s.3-5.

Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm, Beyrut-1979, S.78-81.

es-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, 4. baskı, Beyrut-1978, 1.781/48,63.

Şahin, Abdussabûr, *Tarihu'l-Kur'ân*, Mısır-1993, s.145-148.

Şengül, İdris, *H. Osman (ra) Döneminde Kur'an-ı Kerim'in İstinsahı, Çoğaltılıp Neşredilmesi, "Kur'an'ın Mûcizevi Korunması"* adlı ortak kitaptan, Yeni Ümit Kitaplığı-3, Işık Yay. 2004-İstanbul, s.89-117.

Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İst-1983, s.169-225.

ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menahilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâ, 3. baskı, 1.234.

ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, Tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 2. baskı, Beyrut-1972, 1.230-232.

“MEKKE DÖNEMİNDE KUR’AN-I KERİM’İN OKUNMASI, EZBERLENMESİ VE YAZIYLA KAYDEDİLMESİ” BAŞLIKLİ TEBLİĞİN MÜZÂKERESİ

Prof. Dr. Veysel GÜLLÜCE*

Tebliğle ilgili olarak maddeler halinde şu hususları söyleyebiliriz:

1. Muhterem hocamızın değerli tebliğinde klasik kaynaklarımızda Kur’an’ın cem’ edilmesine dair üç safha güzel bir şekilde özetlenmiştir. Bu üç safha şunlardır: 1. Kur’an’ın Peygamberimiz (sas) zamanındaki cem’i, 2. Hz. Ebubekir dönemindeki cem’i, 3. Hz. Osman Dönemindeki teksiri (çoğaltılması).

Böylece bu tefsirde *وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ* “Kur’an’ı biz indirdik, biz. Onun koruyucuları da, şüphesiz ki, biziz!” (Hicr, 9) ayetinin bir nevi tefsiri yapılmıştır. Yani bu ayette va’d edilen hıfz ve muhafazanın keyfiyeti ve tezâhürü anlatılmıştır.

Şüphesiz bu hıfz (muhafaza) sonraki dönemlerde de artarak devam etmiş, Kur’an-ı Kerim sonraki asırlarda da hem satırlarda hem de sadırlarda muhafaza edilmiştir. Böylece ayetteki “Nahnu/biz” ifadesinin şumulüne Kur’an’ı inzâl eden Cenab-ı Hak ve meleklerin yanında Kur’an’ı hıfz eden başta peygamberimiz ve bütün hâfızlar, Kur’an’ın yazılı olduğu bütün eski ve yeni malzemeler dâhil olmuştur.

Bu suretle bu ayette Kur’an’ın muhafaza edileceğine dair bildirilen gaybî haber tahakkuk etmiş, bu ayet de Kur’an’da gaybî haber ihtiva eden ayetler sınıfına dâhil olmuş, Kur’an’ın gaybî haberlerinden tezâhür eden i’câz parıltıları bu ayet üzerinde de görülmüştür.

2. Muhterem hocamızın tebliğinde Kur’an’ın cem’i etrafındaki bir takım şüphelerin zikredilmeksizin (mukadder suallere cevap mahiyetinde) cevaplandırıldığı müşahede edilmektedir ki, bu durum kanaatimce doğru olan bir metottur. Çünkü bazen şüphe zikredilip cevap yetersiz kalırsa zihinlerde yaralar açabilir. Fayda yerine, farkında olmadan zarar verilebilir. Ancak herkesçe bilinen meşhur itiraz ve şüpheleri zikretmekte bir beis yoktur. Nitekim hocamız da bazı ğulat-ı şianın bu konudaki şüphelerine yer vermiş, cevabını da tatminkâr bir şekilde belirtmiştir.

3. Tebliğde kullanılan kelimelerin Kur’an’ı Azîm’in azamet ve ulviyetine münasip bir tarzda, saygı ve ihtiram içinde olduğunu görüyoruz. Doğru olan da şüp-

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: veyselgulluce1@hotmail.com.

hesiz budur. Bizlere düşen, Allah'tan, Yüce Kitabından, Peygamberimizden, sahabelerden, İslam âlimlerinden bahsederken bir müsteşrik gibi değil de mü 'mine yaraşır bir şekilde saygılı bir üslupla konuşmaktır.

Sonuç olarak, bu güzel tebliğinden dolayı hocamıza, bizlere bu imkânı veren sempozyum tertip heyetine teşekkürlerimi arz ediyorum.

TEFSİRDE BİR YÖNTEM ESASI OLARAK KUR'AN KRONOLOJİSİ MESELESİ

Doç. Dr. Selim TÜRCAN*

Tebliğimiz, son dönemde gündeme gelen kronolojik tefsir yönteminin tutarlılığı meselesini değerlendirecektir. Hem sempozyum başlığımızın tefsir ile tarih arasındaki ilişkiye dair olması, hem de Kur'an kronolojisine ilişkin literatürün Mekke dönemi üzerinde fazlaca durması, bizi böyle bir tebliğ sunmaya yönlendirmiş oldu. Tarihin Kur'an'ı anlamada temel bir zemin kabul edilmesi, son dönemde sorgulamadan kabul ettiğimiz meselelerden biri olmuştur. Buna bağlı olarak kronolojinin tarihin en temel unsuru olması hasebiyle Kur'an kronolojisinin tefsirde bir yöntem esası haline gelmesi, hem oldukça popüler hem kolayca doğrulanabilecek bir tez olmuştur. Çoğu kez tarihî arka planını aydınlattığımız her ayet grubunun nihaî anlamını yakaladığımız zehabına kapılız olduk.** Acaba

* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: s-turcan@hotmail.com.

** Müzakereci, oldukça ilgi çekici biçimde bu cümlemize yüklenerek sözlerine başlamış; bize göre vahim bir tespit hatası ile işe koyulmuştur. O, maalesef savlarını kaba ve sorgulanmamış tespitler üzerine bina edeceğini ele verdiği bu eleştirisinde, rivayet tefsirlerinin sırf tarih bilgisine dayalı biçimde geliştiğini söylemiştir. Hâlbuki bir bilginin tarih bilgisi mi yoksa başka tür bilgi mi olduğuna karar verilirken o bilginin sırf geçmişten tevarüs edilmesi özelliği ile yetinmenin eksik kalacağı kesindir. Bizzat o bilgiyi üretenlerin niyeti ve beklentisi de bu tanımlamaya dâhil edilmelidir. Müzakereci, gelenekteki "nakil" ya da "eser" kelimelerinin kavramsal içeriği ile "tarihî bilgi" arasındaki mahiyet farkını ya bilmemekte ya da en hafif tabiriyle önemsememektedir. Hâlbuki müzakereci kendine şu basit soruları sorsa idi, ikisi arasındaki farkı net biçimde görebilirdi. Bir rivayet tefsircisi (özellikle ehl-i hadis olanları dikkate alırsak) kendisine herhangi bir rivayetin ulaşmadığı bir ayet hakkında herhangi bir tarih araştırma metodunu kullanarak bilgi keşfine veya üretimine gider mi? Yoksa susar, vahiyle irtibatlı olduğu için sadece teslim olunması gerektiğini düşündüğü rivayet bilgisini mi bekler? "Nakil" dediğimiz şey bu vasfını bidayetinde vahiy/vahiy kalıntısı olduğu için mi kazanmıştır yoksa sırf tarihî amaçlarla nakledildiği için mi? İki rivayet çelişinceye kadar râvinin yanılmış olabileceği, öyle algılamış olabileceği akla getirilir mi yoksa sadece ulaşan bilgiye teslim mi olunur? Râvinin algi düzeyi mi daha önemlidir, dini diyaneti mi? "Güven" unsuru daha çok bilgi de mi aranır yoksa nakleden kişilerde mi? Hatta kimi rivayet tefsirleri birbirine zıt fikirleri naklederken neyi düşünmüşlerdir, daha çok tarihî malzemenin zayi olmamasını mı, yoksa eskilere denk dinî bir otorite olmadıkları için anlama ve tercih cüretini gösteremeyeceklerini mi? Modern tarih araştırma yöntemleri reye ve içtihada mı daha yakındır, yoksa rivayetçi mantığa mı? Metin tenkidî reyî müfessirlerin baş vurduğu bir yöntem midir yoksa rivayetçi müfessirlerin mi? Bütün bu soruların işaret ettiği zihniyet farkını görmediği için müzakereci, tefsir rivayet malzemesini bir tarihçi gözüyle değerlendiren çağdaş araştırmacı ile bizzat rivayet müfessirini birbirine karıştırmış olmaktadır. Dolayısıyla tefsirin bidayetini de tarihe dayalı bir faaliyet olarak nitelemiştir. Modern tefsir tarihçisi, rivayet tefsirlerini kendine malzeme sağlayan kaynaklar olarak görebilir. Hatta o, en temel malzemenin rivayet tefsirlerinde bulunduğunu da söyleyebilir. Ama o, bu malzemeyle dinî anlamda bağlayıcı ve içerdiği malumat nedeniyle sorgulanamaz telakki etmez. Fakat bir rivayet tefsircisi kendisini gerekli nakil şartlarını yerine getiren malzemeye

bu düşünceye ilişkin yeterli sorgulama yapmış bulunmakta mıyız? İşte biz bu tebliğde, tefsirde kronolojik yaklaşımın teorik olarak eleştirilebileceği eksik yönleri bir miktar öne çıkararak tartışmaya mütevazı bir katkı sağlamayı ummaktayız.

Kur'an'ın nüzûl kronolojisine ilişkin modern çalışmaların öncelikle ve daha çok batıda gündeme geldiğini söylemek yanlış olmasa gerekir.¹ Elbette bunun üzerinde önemle durulması gereken bazı sebepleri vardır. Her şeyden önce müslüman olmayan batılı araştırmacılar İslam dinine ilişkin araştırmalarında bir inanç bağı ile hareket etmedikleri için İslam dinine ait meselelerde ilahî müdahalenin etkin olduğu bir vahiy sürecinden daha çok insanî yapıp etmelerin oluşturduğu bir süreçle yüz yüze olduklarını kabul etmişlerdir. Hatta erken dönem batılı çalışmaların bunu bir kabulden öte “var olanın kendisi” muamelesiyle tartışmadıklarını bile söyleyebiliriz. Elbette böyle bir varsayımın olduğu yerde subjektif değerlendirmelere yahut batılıların kendi din perspektiflerine göre tanımlayan, kategorize eden bakışları etkin olmuş, en azından azımsanamayacak oranda kendini göstermiştir. Böyle bir yaklaşım biçiminde hem Kur'an hem de İslam'ın siyasal ve sosyal başarısı için tek bir etkin failin öne çıkarıldığını görmekteyiz. O da Hz. Peygamber'in kendisi olmaktadır.

Dikkat edilirse insanî yapıp etmelerin konu olduğu yerde tarihe ait bir alanda konuşuluyor demektir. O zamanda süreç içerisinde etkileşimin olduğu, anlık tavır alışların bulunduğu ya da eğer giderek gelişen bir çizgi varsa ustaca uygulanan bir projeden, becerikli insanî bir otoritenin siyasetinin, stratejisinin ve belki dehasının bulunduğu bir süreçten söz ediliyordur. Öte yandan olayların gelişiminde etkin olan tek bir fail olsa da tek etken o değildir, tarihe ait bütün aktörlerin aynı atmosferde etkileşimi ve birbirleriyle mücadelesi söz konusudur. Fail, onları hesaba katmak durumundadır. Sürecin farklı aşamaları, bu aşamaları yansıtan sözler, fiiller ve davranışlar söz konusudur. İşte batılıların bakışında Kur'an, tüm bu aşamaları yansıtan ve çoğu kez Hz. Peygamber'in tepkilerinden, düşüncelerinden teşekkül etmiş sözler yığını olarak karşımıza çıkar. Yani böylesi bir bakışta Kur'an Hz. Muhammed'in ürünüdür ve aynı zamanda onunla ilgili her

teslim olmak zorunda hisseder, en fazla rivayetler arasında tercihte bulunur ki Taberî örneğinde olduğu gibi tefsirde rivayet yöntemini benimseyen biri için bu oldukça ilerici bir tutum sayılır. Tefsirin Kur'an'ın nüzûl tarihini aydınlatma işini aşan bir faaliyet olduğunu ise tebliğimizin ilerleyen satırları zaten gösterecektir. Ayrıca diğer dipnotlara da bakılabilir.

- 1 Bu konuda son zamanlarda bir doktora tezi yapılmıştır. Batılı araştırmacılardan kronoloji çalışmaları yapanlar şunlardır: Gustav Weil (1808-1889), Theodor Nöldeke (1836-1930), John Medows Rodwell (1808-1900), Régis Blachère (1900-1973), Sir William Muir 81879-1931), Hartwing Hirschfeld 81854-1954), Richard Bell (1876-1952), William Montgomery Watt (1909-2006), John Wansbrough (1928-2002), Neal Robinson, Angelika Neuwirth, Tilman Nagel, Stefan Wild, Issa J. Baullata. Bk. Esra Gözeler, *Kur'an ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'an'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım -Hicrî 1 (Rebî'u'l-Evvel)-4 (Rebî'u'l-Evvel) Periyodu Üzerinde-*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış doktora tezi, düzeltilmiş metin), Ankara 2009, ss. 26 vd.

şeyin en sağlam kanıtıdır. O yüzden de söz konusu gelişim çizgisini yani tarihî süreci kavramamızda olayların kronolojisini yansıtacak şekilde Kur'an pasajlarının kronolojisini bilmek hayatî önemi haizdir.² Bu çerçevede özellikle Gustav Weil'i zikredebiliriz. Onun ardından sırasıyla yaptıkları biyografi çalışmalarıyla Aloys Sprenger, William Muir gelmektedir. Muir ve bir başka araştırmacı olan Grimme'nin Hz. Peygamber'in biyografisi üzerinden yaptıkları nüzûl kronolojisi tetkikleri Hz. Peygamber'in biyografisini merkeze alan çalışmalara dair en klasik örnekleri teşkil ettiğini söyleyebiliriz.³

Sonraki aşamada batılı çalışmalarda nüzûl kronolojisinin ele alındığı çalışmaların Hz. Peygamber'in hayatından ziyade giderek Kur'an'ın bizzat muhtevasını ve metinleşme sürecinin kendisini merkeze alan bir çizgiye kaydığını söyleyebiliriz. Yani daha önceden nüzûl kronolojisi, Hz. Peygamber'in hayatını aydınlatacak tarihî kanıtların elverişli hale getirilmesi bağlamında ikinci dereceden önemli iken, giderek Kur'an'ın nüzûl kronolojisi daha önemli ve müstakil bir konu olmaya başlamıştır. Böylece Kur'an'ın metinleşme tarihinin incelenmesi bağlamının daha öne çıkmaya başladığını söyleyebiliriz. Yine Muir'in yaptığı *The Coran, Its Composition and Teaching; and the Testimony It Bears to the Holy Scriptures*⁴ (London, 1878) adlı ikinci bir çalışmanın başlığına bu durumun yansıdığına tanık olmaktadır. Bu bağlamda en dikkat çekici çalışmanın Theodor Nöldeke'nin *Geschichte des Qorans (Kur'an Tarihi)*⁵ olduğunu söyleyebiliriz. Devamında Hartwing Hirschfeld'in bizzat nüzûl sürecini iyice merkeze yerleştiren ve giderek daha teknik ve karmaşık bir çalışma yöntemi belirlediğini gözlemlemekteyiz. Yine Blachéré'in Kur'an tercümesindeki⁶ gayretleri, Bell'in *Introduction to The Qur'an* adlı çalışmasında Kur'an pasajlarını tarihlendirmeye varan daha teferruatlı tahlilleri ve ileri sürdüğü teori dikkatleri çekmiştir. Bir sonraki aşama olarak Richard Bell'in Kur'an'a Giriş adlı çalışmasını düzenleyen Montgomery Watt batılı gayri müslim bir araştırmacının Kur'an'ın yazarının kim olduğu mesele-

2 Benzer ama daha sert bir değerlendirme için bk. İsmail Albayrak "Kur'an Ayetlerinin Tertibi Hakkında Oryantalist Söylem", *Marife*, yıl: 2, sayı: 3, kış 2002, s. 157.

3 Aloys Sprenger, *The Life of Mohammad from Original Sources*, Allahabad 1851; Sir William Muir, *The Life of Mohamet*, London 1861, ss. xiii, xiv vd.; Hubert Grimme, *Mohammed*, Münster 1894. Bu konuda toplu bilgi ve değerlendirmeler için bk. W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, çev: Süleyman Kalkan, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 130 vd., 195 vd.

4 Bu çalışmanın içeriğine bakıldığında birinci bölümde Kur'an'ın Hz. Peygamber'in biyografisine dayalı olarak açıklanacağını ileri sürüldüğü birinci kısmın ardından Kur'an'ın toplanıp bir araya getirilmesine ve süre kronolojisine dair bir başka kısım gelir. Sonra da İkinci bölümde Kur'an'ın Eski Ahide şahitliğinden ve Mekke'de ve Medine'de inen Kur'an pasajlarından bahsedilir. Bk. Sir William Muir, *The Coran, Its Composition and Teaching; and the Testimony It Bears to the Holy Scriptures*, London 1878, ss. 5, 6.

5 Theodor Nöldeke'nin *Geschichte des Qorans* (F. Schwally'ın genişlettiği ikinci basım, Leipzig 1909'dan ofset baskı), Almanya 1961, ss. xi, xii.

6 Régis Blachéré, *Le Coran (al-Qur'an)*, Maisonneuve et Larose, Paris 1966, ss. 11-23.

siyle ilgilenmek yerine bu konuda Kur'an dilinin hakikati konusunda nötr bir dili tercih etmesini önermiştir. Buradan hareketle Kur'an kronoloji meselesinde batının geldiği en son ve iyi niyet atfedebileceğimiz perspektif şöyledir: Kur'an sûre ya da pasajlarının tarihlendirilmesi meselesi Kur'an'ın kaynağı problemiyle ille de ilişkili kılınmak zorunda değildir. Zaten Müslümanlar da Kur'an'ın belli bir tarih içinde olaylar üzerine indiğini kabul etmektedir. Öte yandan Watt'ın bu yaklaşımını da bir propaganda biçimi olarak görüp kasıtlı bulan şüpheli Müslümanların var olduğunu hatırlamakta da fayda vardır.⁷ Yine de son dönemde batıda kronoloji meselesine dair daha akademik bir bakış açısı geliştirilmeye çalışıldığını söylemek yanlış olmaz.⁸

Batılı çalışmaları Kur'an sûre ve pasajlarını tarihlendirirken kronolojiye esas kabul ettikleri özelliklere göre sıralamak da mümkündür. Bunlardan bir kısmı Kur'an sûrelerinin içerdiği ayet ya da pasajların üslubundan hareket etmektedir. Mesela Nöldeke, Kur'an üslubunun Mekkî sûrelerden Medenî sûrelere doğru ilerledikçe kısa ve şiirsel bir üsluptan uzun ayetli nesir üslubuna geçişini esas alır. Mekkî sûreler de aynı esasa dayalı olarak üç döneme ayrılmıştır. Onun bölümlenmesi üsluba fazla yaslandığı için Bell tarafından eleştirilmiştir.⁹ Kur'an muhtevasını ve sûrelerin içerdiği öğretileri esas alarak tarihlendirenler olmuştur. Mesela Hubert Grimme'nin böyle davrandığını görmekteyiz.¹⁰

Ayrıca kronolojiye esas kabul ettikleri Kur'an metin birimi açısından da batılı çalışmaların farklılık arz ettiğini görmekteyiz. Batılılar da genelde sûre tertibi üzerinde çalışmışlardır. Sadece bazıları Kur'an sûrelerini oluşturan ve bir kerede gelen Kur'an pasajlarını esas almış, bunları tespit etmeye ve tarihlendirmeye çalışmıştır. Mesela sadece birkaç sûre özelinde pasajları dikkate alan Muir ve Blachéré zikredilebilir. Ama Richard Bell'in pasaj düzeyinde çalışmalar yaptığını ve keza Hartwing Hirschfeld'in de içeriğe göre hareket ettiğini ve sûreleri değil pasajları dikkate aldığını görmekteyiz.¹¹

Batıdaki çağdaş Kur'an çalışmalarının belli başlılarındaki nüzûl kronolojisi yaklaşımları, gerek niyet gerekse yaklaşım biçimi olarak genel hatlarıyla takdim edilmiş oldu. Batılılar Kur'an kronolojisini gerek Hz. Peygamber'in yapıp etmelerini ve hayatını okumanın bir yolu olarak değerlendirenler gerekse Kur'an'ın metinleşme tarihinin açığa çıkarılmasında değerli bulsunlar fark etmez; onlar

7 Recep Kılıç, *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 2002, ss. 171 vd.

8 Bu konuda bk. Esra Gözeler ve Diğerleri, "Corpus Koranicum Projesi: Kur'an'ı Geç Antik Döneme Ait Bir Metin Olarak Okumak", *AÜİFD*, 53:2 (2012), ss. 219-252.

9 Watt, *Kur'an'a Giriş*, ss.131, 132

10 Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 133.

11 Hartwing Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qoran*, Royal Asiatic Society, London 1902, ss. 143 vd.; Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 133.

temel tarihî bir perspektifte kalmayı tercih etmişlerdir. Bunu yaparlarken sergiledikleri subjektif tutumları ayrı bir konu olarak değerlendirmek herhalde daha doğru olacaktır. Peki, Müslümanlar Kur'an'ın nüzûl kronolojisini tespit etmeye yönelik çalışmalar yapmış mıdır? Eğer yaptılarsa niyet ve yaklaşım biçim bakımından yapılan çalışmaların durumu nedir, temelde tarihî diyebileceğimiz bir perspektif var mıdır, bu çalışmalara nasıl yansımıştır?

Müslümanların nüzûl kronolojisiyle erken dönemlerden itibaren ilgilendiğini, ne var ki bunun merkezî bir konu olarak ve kendi başına ele alınmadığını söyleyebiliriz. Hatta son dönemdeki istisnai çalışmalar dışında sadece nüzûl kronolojisine eğilen çalışma bulmak zordur.

Evvela siyer çalışmalarında mesela İbn İshâk, el-Vâkıdî ve İbn Hişâm'ın gibi erken tarihçilerin çalışmalarında ve et-Taberî ve İbn Kesîr gibi sonrakilerin çalışmalarında konuların arasında ve müstakil olarak ayet gruplarına değinildiğini ve dolaylı olarak ayetlerin nüzûl kronolojisine dair bilgi verilmiş olduğunu gözlemlemekteyiz. Fakat bu durum siyer çerçevesiyle sınırlı olup Kur'an metninin gerek sûre bazında, gerekse sûreleri oluşturan vahiy bölümleri (pasajlar) ve ayetler çerçevesinde bütününe yönelik sistemli veriler içerdiğini söyleyemeyiz. Kaldı ki siyer geleneğinin verilerinin Kur'an'ın tefsir edilmesinde o kadar müracaat edilen bir kaynak olmadığı görülmektedir. Belki fıkıh geleneğinde siyer bilgileri tefsire göre daha etkili bir kaynak olarak telakki edilmiştir. Siyer geleneğinde ayetlere başvuru tarzı doğal olarak dönemin tarih anlayışına uygun biçimdedir. Belli ki ayetlere veya ayet gruplarına tarihî bir delil muamelesi yapılmış olsa bile, doğrudan bir otoriteye müracaat etme ve onu şahit getirme şeklinde bir delillendirmedir. Yani siyercilerin bile Kur'an ayetlerine ve kronolojisine sanki mecbur uyulacak normlar olarak baktığını söyleyebiliriz. Delillerle ilgili hemen hiçbir problematik yön söz konusu değildir. Siyer geleneğinde ayetleri şahit getirme meselesi, modern tarih araştırmacısının veriyi bilgi çıkarımına elverişli bir kanıt haline getiren işlemlerden uzakta bir faaliyettir. Siyer kitaplarındaki bilgiler daha çok Kur'an kronolojisi ile ilgilenenlere ancak malzeme sağlayacak mahiyettedir. Dolayısıyla modern bir tarihçi açısından siyer geleneğindeki bilgiler genel hatlarıyla ancak ham ve işlenmesi gereken veriler olarak değerlendirilebilir.

Tefsir geleneğinde ise Kur'an kronolojisi meselesine Kur'an tarihindeki rivayetlerden başlamak doğru olacaktır. Şia kaynaklarının önem attığı bir rivayete göre Hz. Ali'nin kendi cem ettiği Mushafın sûrelerin nüzûl kronolojisine göre olduğu ve bu Mushaf'ın bir süre korunabildiği söylenir.¹² Öte yandan Hz. Ali'den başka İbn Abbas'a ve Câfer es-Sâdık'a da böyle kronolojik Mushaflar nispet

12 Muhammed b. İshâk en-Nedîm (ö. 385 H), *el-Fihrist fi ahbâri'l-'ulemâi'l-musannifîn mine'l-kudemâi ve'l-muhaddisîn ve esmâi kütübihim*, Dârul-Ma'rife, Beyrut 1415/1994, s. 45, 46; Ebû Abdillâh ez-Zencânî, *Târîhu'l-Kur'an*, Muessesetu'l-e'lemî, Beyrut 1388/1969, s. 69.

edilmiştir.¹³ Ayrıca Hz. Osman'a ve başkalarına nispet edilen kronolojik Mushaf'lar ve bunlara ilişkin tablolar çeşitli kaynaklarda mevcuttur. Fakat tartışılan Mushaf Hz. Ali'ninkidir. Şia'nın böyle nüzûl kronolojisine göre yazılmış Mushaf iddiasını değerlendiren Katâde, Kur'an'ın nüzûl sırasına göre tertibi konusunda insanlar ve cinler bir araya gelse de bunu yapamazlar diye cevap verirken,* İbn Sîrîn'in Hz. Ali'nin mushafında nâsih mensûhun yazdığına dair bir haber duyduğunu, araştırmasına rağmen bu kitaba ulaşamadığını söyler.¹⁴ Bu rivayetleri değerlendirirken Hz. Ali'nin icma' edilmiş resmi Mushaf'la ilgili onaylayıcı ifadelerini de dikkate alırsak ya Hz. Ali'nin kronolojik bir Mushaf'ı hiç olmamıştır ya da olduysa bile bu yakılan Mushaf'lar içindedir veya resmî cem ve çoğaltma süreci ardından önemini kaybetmiş olduğu çok açıktır.¹⁵ Onun Mushafının kenarında nâsih mensûh ayetlerin yazılı bulunduğu rivayeti gerçeğe daha yakın durmaktadır. Şimdi söyleyeceklerimiz bu tezi doğrulayacak mahiyettedir.

Aslında İslamî ilimler geleneğinde en başından beri Kur'an ayetlerinin kronolojisini bilmeye en çok ihtiyaç hissettiren konu nesh olmuştur. Nâsih ve mensûhun birbirinden ayrılabilmesi için ayetlerin hangisinin önce hangisinin sonra indiğini bilmek gerekmektedir.¹⁶ Bu noktada nesh kitaplarında Hz. Ali'ye yapılan atıfları

13 Muhammed b. Abdilkerîmeş-Şehristânî (ö. 548 H.), *Tefsîru's-Şehristânî el-müsemmâ Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbihi'l-ibrâr*, tahk.: Muhammed Ali Âzerşeb, Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtîl't-türâsî'l-mahtut, Tahran 1386 H., c. I, ss. 13, 14, 16 vd.; ez-Zencânî, *Târîhu'l-Kur'an*, ss. 49-78. Hz. Osman'ın kendine ait mushafta da sûre kronolojisi esas alınmıştır. Bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 2009, s. 86 vd.

* Müzakereci tebliğimizi eleştirirken buradaki ifadeyi yanlış okuduğumuzu öne sürerek Katâde'nin ifadelerinin ancak Mushaf kronolojisine ilişkin tarihî bilginin elimizde bulunmayışından kaynaklanan bir hayıflanma anlamına gelebileceğini söylemiştir. Müzakerecinin sergilediği bu okuma, söz konusu rivayetin bağlamı dikkate alınırca görülecektir ki tarihî bilginin bağlamından koparılıp nasıl tahrif edilebileceğine dair tam bir örnek teşkil eder. Zira bağlam, Katâde'nin bunu, şia iddialarına karşı bir cevap verme duygusu ile söylediğini açıkça hissettirmektedir. Katâde'nin cevap verirken kendi elini zayıflatacak bir ifade kullanmış olması nasıl düşünülmür? Maalesef bu durum, müzakerecinin eleştirisini hazırlarken kaynaklara gitmekten çok kendi peşin kabullerinden hareket etmeyi tercih ettiğini göstermektedir.

14 Bk. Celâlüddîn es-Suyûtî (ö. 911 H.), *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, Kahramân Yayınları, İstanbul 1398/1978, c. I, s. 77.

15 İbnu'n-Nedîm, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'in vefatı ardından cem' ettiği Mushaf'ın Cafer ailesinde olup en son Ebû Ya'la Hamza el-Hasenî'nin elinde Hz. Ali'nin hattı ile yapıldıkları dökülmüş vaziyette gördüğünü ve Hasanoğullarının bunu uzun yıllar tevarüs ettiklerini ifade etmiştir (İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 45, 46). Mustafa Sâdık er-Râfi'î, bu haberin bir yaygın olmayan bir şif haber olduğunu söyler, bk. *İ'câzu'l-Kur'an*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1410/1990 ss., 35, 40). İbn Ebî Dâvûd ise Hz. Ali'nin cem'ini hıfz yoluyla yapılan bir cem' sayar ve söz konusu haberin ravisi el-Eş'as'ı *leyyinu'l-hadîs* diye niteler (Bk. İbn Ebî Dâvud es-Sicistânî [ö. 316 H], *Kitâbu'l-mesâhif*, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut 1405/1985, s. 16). Arthur Jeffery'nin Hz. Ali Mushaf'ı ile ilgili yaptığı değerlendirmeler için bk. *The Materials for the History of the Text of the Qur'an The Old Codices*, Leiden 1937, ss. 182 vd.

16 es-Suyûtî, *el-İtkân*, c.II, s. 32, 39, 40.

hatırlamakta fayda vardır. Neredeyse her nesh kitabı, konuya, Hz. Ali'nin nâsih mensûhu bilmek konusundaki hassasiyetini anlatan çok bilinen bir rivayeti zikrederek başlar.¹⁷

Nâsih mensûh çalışmaları bir kısmında sûrelerin nüzûl sırasına dair bilgiler verilmesi ya da çalışma sonunda ayrı başlıklar açılması da bahsedilen sebep yüzdendir. Ayrıca ulumu'l-Kur'an çerçevesinde nüzûl kronolojisine dair müstakil bahisler açılmış gibi gözükse de buralardaki verilerin nâsih mensûh konusuna raci kılınmak üzere ele alındığı söylenebilir. Bunlar, Mekkî-Medenî, en önce ve en sonra inen ayetler, hadarî-seferî, leylî-neharî, sayfî-şitâî vs. gibi kategoriler çerçevesinde verilen bilgilerden ibarettir.¹⁸ Mesela es-Suyûtî, Mekkî-Medenî ayetler konusuna başlarken neshi bilmenin ve bir görüşe göre de tahsisi bilmenin, Mekkî-Medenî ilminin faydalarından olduğunu söylemiştir.¹⁹ Ayrıca Kadî Ebu Bekr el-Bakillânî el-İntisâr'ında şöyle demiştir: Mekkî Medenî bilgisinde sahabe ve tabiûnun hıfzına müracaat edilir, Mekkî Medenî ilmine dair Hz. Peygamber'den bir şey gelmemiştir. Çünkü o bununla emredilmemişti. Allah bunu ümmete emrettiği farzlardan kılmamıştır. Her ne kadar nâsih mensûhun tarihini bilme anlamında bir kısmını bilmeyi farz kılmış olsa da... Zaten o da Hz. Peygamber'e ait nasslar dışında bir yolla bilinebilir.²⁰

Tüm bu sebeplerden dolayı her ne kadar tek tek ayetlerin nüzûl zamanlarına ilişkin olarak bir takım haberler gelmiş olsa da daha çok kaba bir kronoloji bilgisinin yeterli kabul edildiğini, sadece ayetler veya sûreler arasındaki öncelik ve sonralığın bu meseleyi aydınlatmaya yeterli görüldüğünü söyleyebiliriz. Dikkat

- 17 Hz. Ali mescitte etrafına topladığı insanlara vaaz eden bir adam görür. Ona “Sen nâsihi mensûhtan ayırabiliyor musun?” diye sorar. Adam “Hayır!” cevabını verince, “Hem helak oldun hem de helak ettin!” der. Meselâ bk. İbn Şihab ez-Zühri (ö.124 H.), *en-Nâsih ve'l-mensûh (Erba'atü kutub fi'n-nâsihve'l-mensûh* içinde), tahk.: Hâtim Sâlih ed-Damîn, Alemu'l-Kütüb, Beyrut 1409/1908, s. 13; Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Heravî (ö. 224 H.), *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-'azîz ve mâ fihi mine'l-ferâidi ve's-sünen*, tahk.: Muhammed b. Sâlih el-Mudeyfir, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, ts., ss. 4 vd.; Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. İsmâil es-Saffâr en-Nahhâs (ö. 338 H.), *Kitâbu'n-nâsihve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, yy.,ts., ss. 5 vd.; Ebû Muhammed Ali b. Muhammed b. Sa'îd b. Hazm ez-Zâhirî (ö. 456 H.), *en-Nâsihve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, tahk.: Abdulğaffâr Süleymân el-Bendârî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1406, ss. 5, 6; Cemâluddîn Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (ö. 597 H.), *el-Musaffâ bi keffî ehli'r-rusûh min 'ilmi'n-nâsihve'l-mensûh (Erba'atü kutub fi'n-nâsih ve'l-mensûh* içinde), tahk.: Hâtim Sâlih ed-Damîn, Alemu'l-Kütüb, Beyrut 1409/1908, ss. 12,13.
- 18 Mesela bk. es-Suyûtî, *el-İkân*, c. I, ss. 19 vd.
- 19 ez-Zerkânî, üç faydadan bahseder, birisi nâsihi mensûhtan ayırmakla ilgilidir, ikincisi vahyin teşri tarihini ve tedriciliğini kavramakla ilgili, üçüncüsü ise Kur'an'ın sağlam bir nakille geldiğini göstermesi ile ilgili faydalardır. Bk. Abdulazim ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-irfân fi'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, Beyrut 1415/1995, c. I, s. 161.
- 20 Suyûtî bunu bir özet olarak sunmuştur (bk. es-Suyûtî, *el-İkân*, c. I, s. 11, 12). Asıl metin ve bağlamı konuyu daha da güçlendirecek şekildedir. Bk. el-Kâdi Ebû Bekr el-Bâkîllânî (ö. 403 H.), *Kitâbu'l-intisâr li'l-Kur'ân*, tahk.: Muhammed 'İsâmu'l-Kudât, Dâru'bni Hazm, Beyrut 2001, c. I, ss. 236 vd.

edilirse nesh konusu için ihtiyaç duyulan nüzûl zamanı bilgileri uygulamaya yönelik normatif sonuçlara ulaşmada istihdam edilen araçsal değerde bilgiler olarak görülmüştür. Elde edilecek bilginin ancak vasıtasıdır, bizzat birinciden konusu ya da kendisi değildir. Her ne kadar yer yer teferruatlı bilgiler nakledilmiş olsa da Mushaf'ın kronolojisine ilişkin bütüncül bilginin elde bulunmadığı, Katâde'nin ifade ettiği gibi buna kimsenin gücünün yetmeyeceği sanki galip bir görüş olmuştur. Böylece kronolojik bir mushafın en azından icma' konusu olmadığı ve bağlayıcı olamayacağı ifade edilmiş olmaktadır.

Şia geleneğinde kronoloji meselesinin sünnî geleneğe nispetle bir miktar daha önemsendiği söylenebilir. Bunun sebebi az önce bahsettiğimiz gibi Hz. Ali'nin Mushafında takip ettiği tertip olan nüzûl sırasına göre ayetleri sıralama işini ön plana çıkarma gayretidir. Hem geçmişten hem de son dönemden bunun örneklerini bulabiliriz. eş-Şehristânî'nin tefsirinin mukaddimesinde verilen tablo buna örnek teşkil eder. Yine çağımızda meşhur Kur'an tarihçisi ez-Zencânî'nin Kur'an pasajlarına kadar varan tarihlendirme gayretini, hatta Mehdi Bâzergân'ın Kur'an'ın Nüzûl Süreci adlı çalışmasında²¹ ayet gruplarının tarihlendirilmesinde sergilemiş olduğu teferruatlı, istatistiksel çalışma bile, öncelikle hitap ettiği şîî çevre dikkate alınırca bir miktar bu motivasyona irca edilebilir. Ayrıca son dönemde İzzet Derveze gibi sünnî müfessirlerin de Kur'an kronolojisi meselesine önem verdiğini söyleyebiliriz. İzzet Derveze'nin nüzûl kronolojisini esas almasını gerekçelendirirken dayanak olarak Hz. Ali'nin mushafına atıfta bulunması oldukça dikkat çekicidir. Bu durum nüzûl kronolojisini esas alacak bir çalışmanın Müslümanlık tarihinden kendine referans bulma konusunda elinin o kadar da geniş olmadığını göstermektedir. Aslında kronolojinin esas olduğu bir tefsir geleneğinin hiç mevcut olmadığı söylenebilir. Hatta bizzat eş-Şehristânî, kronolojik Mushaf'lara ilişkin bilgileri nakledeken bu rivayetlere sadece kendinin vakıf olmadığını, ileri gelen âlimlerin de bu bilgilere muttali olduğunu söylemiştir. Ama o, genelde bu bilgilerde faydanın az olmasından dolayı ve ilgilenecek daha önemli şeyler bulunması nedeniyle zikredilmediğini de ilave etmiştir.²²

Elbette son dönemde gündeme gelen ve gerek şîî gerekse sünnî alimlerce yapılan Kur'an'ın nüzûl kronolojisi çalışmalarını sadece Hz. Ali'nin mushafı ile başlayan geleneğe nispet etmek de doğru değildir. Ondandır daha çok bu çalışmaların gündeme gelişinde batının her açıdan Müslümanlardan üstün olduğunun fark edilmesi, batı düşüncesini öne çıkaran bir unsur olarak modern tarih algılamasının transfer edilmeye çalışılması, Hz. Peygamber'in biyografisi ve Kur'an kronolojisi konularında batılı oryantalistik çalışmalar cevap verilme gayreti son derecede etkili olmuştur. Buna eşlik edecek şekilde Müslümanların sosyal de-

21 Mehdi Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, çev.: Yasin Demirkıran, Melâ Muhammed Feyzullah, Feer Yayinevi, Ankara 1998.

22 eş-Şehristânî, *Mefâtihu'l-esrâr ve mesâbihu'l-ibrâr*, c. I, ss. 17, 18.

ğişim ve Kur'anî hükümleri yaşadığımız çağla uzlaştırma gayretleri gündeme getirmiş; ilahî mesajın tarihüstü özü konularında bir takım fikirler geliştirilmeye başlanmıştır. Ayrıca Kur'an'ın aslında sözlü bir metin olduğu ve olaylara cevaben indiği, anlamada esas alınacak özelliğin bu olduğu; onun yazılı bir metin haline gelişinin arizî bir durum olduğu biçimindeki yeni kavramsallaştırmalar, bunun en teknik ifadesini teşkil etmektedir. Böyle bir durumda elbette söz ve bağlam kadar sözlerin anlaşılmasında onların tarihî sıralılığı yani kronolojisi de önemli olacaktır. Hâsılı, son dönemde gündeme gelen söz konusu ihtiyaç hissi dikkate alındığında Kur'an'ı anlama ve tarih arasında kurulan ilişkinin Kur'an'ı anlama yöntemlerinin esası olmaya başladığını, Kur'an'ın nüzül kronolojisine dayalı tefsirlerin de aynı atmosferin bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Burada şu hususu netleştirmek isteriz: Kronolojik tefsir yazarlarının kendilerini tarihsel bakış açısı dışında tutmaları söz konusu paralelliği ve aynı atmosferin ürünü olma durumunu nakzetmez. Belirtmek isteriz ki yaptığımız bu ilişkilendirme, bilimsel bir tespit gayretinin ürünü olup ne tarihsellik düşüncesini, ne de kronolojik tefsir yaklaşımını ideolojik bir tavır alışla eleştirmek kastı taşımamaktadır. Bilakis değerlendirmemiz, gelişen fikrî bir atmosferin tasvirine dayanmaktadır. Eskilerin böyle durumları fikrî cereyan olarak isimlendirmelerinde ne kadar haklı olduğunu düşünmeliyiz. Çünkü bir cereyan birilerini kökten etkilerken, diğerlerine bir esinti olarak ulaşabilir. Kimisini çok, kimisini az etkiler, kimisini bir cephesinden diğerini de başka bir cephesinden etkiler.*

* Müzakereci tarafından kronolojik tefsir çalışmaları ile tarihsellik arasında kurduğumuz ilişki sorgulanmış, zikredilen kronolojik tefsircilerin hangisinin tarihselci olduğu sorusu yöneltilmiştir. Müzakerecinin bu sorgulaması, haberdar olmadığımız için bizi eleştirdiği doktora tezinde bile yanıtlanmaktadır (bk. Gözeler, *Kur'an ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'an'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım*, "Yöntem ve Kaynaklar", ss. 34 vd.) Biz haberdar olduğumuz fakat tebliği sunmadan önce ulaşamadığımız için kaynak gösteremediğimiz bu tezin müzakereci tarafından okunduğunu biliyoruz. Dolayısıyla bu ilgiyi ilk defa bizim kurduğumuz havasını vererek yaptığı eleştiride müzakereci haksız bir tutum sergilemiştir. Bu bölümdeki kastımız, elbette tek tek bütün kronolojik tefsir yazarlarının tarihselci olduğu değildir. Hatta gerçekte hiç biri bu fikre kail olmayabilir de. Fakat bu, nesnelci tarih bilinci, toplumsal değişim, Kur'an mesajının çağa uydurulması gibi söylemlerle kendini ifade eden ve giderek yükselen rüzgâr hemen her düşüncüyü az ya da çok etkilemiştir. Kaldı ki böyle bir etkilenmenin bizim tarafımızdan peşinen gayr-ı meşru ilan edilmesi de söz konusu değildir. Biz söz konusu ifadelerimizi bir tespite yönelik olarak kullanmaktayız. Öte yandan tarihsellik ile Kur'an'ın kronolojik tefsiri arasındaki ilişki, kabulleri değil de fikrî tutarlığı esas kabul edecekse birbirinin devamı mahiyetinde (lazım-ı gayr-ı mufârik) iki yaklaşımdır. Fakat Kronolojik tefsir sahibi olarak sayılan müfessirlerin teorik düzlemde biraz ondan biraz bundan alarak bir eklektik yapı oluşturmaları ise zaten tebliğde yer yer işaret ettiğimiz bir husustur. Yani hem kronolojii "esas" kabul edip hem de Kur'an'a tarihüstü bir kelam muamelesi yapmaktan bahsetmekteyiz. Kronoloji ile tarihselci bakış arasındaki ilişkinin zorunlu değil de sadece mümkün oluşuna hükmetmek, onları birbirinden ayırmanın mümkün olduğunu düşünmek, eklektik bir Kur'an telakkisini mümkün görüp görmemekle ilgilidir. Evet, böyle telakkiler vakidir, nihaî olarak da bu bir kabul olarak görülüp sorgulama dışı tutulmak istenebilir. Fakat buna, söz konusu müfessirlerin iddialarının aksine olacak şekilde teorik bir tutarsızlık sergilemeleri gözüyle de

Şimdi kronolojik tefsir bağlamında yapılan son dönem çalışmalara bir göz atalım:

Evvela İzzet Derveze'nin *Asru'n-Nebi*²³ ve Sîretu'r-Rasûl adlı siyer çalışmalarından başlamak yerinde olur. O bu çalışmalarında batılı etkiyi en açık yansıtan kişi olarak karşımıza çıkar. Derveze *et-Tefsîru'l-Hadîs*²⁴ adlı sûre kronolojisini dikkate alan çalışmasıyla birikimini tefsire de yansıtmıştır. Molla Hüveys ed-Deyrezûrî, M. Habenneke el-Meydânî de böyle tefsir yazarlardandır. Daha sonra ülkemizde Zeki Duman hocamızın yaptığı Beyânu'l-Hak adlı tefsiri zikredebiliriz. Bu tefsir de sûrelerin kronolojisine göre yapılmış bir çalışmadır. En son dönemde Muhammed Âbid el-Câbirî'nin *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm*²⁵ adlı tefsir de siyer merkezli bir tefsir olarak dikkatleri üzerine çekmektedir. Kronolojik tefsir çalışmaları çerçevesinde Mehdi Bâzergan'ın Kur'an'ın Nüzûl Süreci adlı çalışmasının sûre düzeyinde bir tarihlendirmeyi aşip ayet gruplarının nüzûl tarihlerini teferruatlı biçimde tespite yönelmiş olması nedeniyle ayrıca zikre değer görülmektedir. Bu çalışmanın geleneksel birikimi değerlendirirken istatistik hesaplamalarla vahyin bir matematiğinin bulunduğu varsayımından hareket etmiş olması oldukça ilginçtir. Hatta batılıların yaptığı çalışmalardan daha teferruatlıdır ve

bakılabilir. Biz de tebliğimizde kronolojik tefsirin hem teorik tutarlılığını hem de bidayetten beri yerleşik olan tefsir bilinci ile olan tutarlılığını sorgulamaktayız. Buna da her zaman hakkımız vardır. Kronolojik bakışın tefsirde "esas" olarak kabul edilmesi, tarihselci bir bakışı mantıken zorunlu olarak gerektirir. Çünkü vahyin artık tarihin içinde anlaşılmaktan başka bir şansı yoktur. Böyle bir durumda da Kitâb tarihinden bağımsızlaşamamış olacaktır. Dikkat edilirse bu durum, tarihin "yardımcı bir unsur" olmasından farklıdır. Müzakereci bu kavramsallaştırmaları değerlendirmeye alacak dikkati maalesef sergileyememiştir. O, bizim tarihle Kur'an arasında hiçbir ilgi kurulamayacağını söylediğimizi zannetmiş yahut böyle varsayarak hareket etmek kendi hedeflerini gerçekleştirmek adına onun kolayına gelmiştir. Anlattığı hikâyeler, yaptığı alıntılar buna döküktür. Haddi zatında biz bu tebliğ çerçevesinde, ne tarihselci ne de yaygın söylemiyle gelenekselci bir "müfessir" tutumu sergilemek istiyoruz. Herhangi bir tefsir tarzını savunmak da temel amacımız değildir. Sadece tarih boyu süregelen hâkim tefsir bilincinden hareketle kronolojik tefsir yaklaşımı hakkında bir tutarlılık denetlemesi yapıyoruz. Bunu da açık tarihî verilerden hareketle yapıyoruz. Zira Mushaf merkezli ideolojik çerçeve, bizzat ulûmu'l-Kur'an kitaplarında hiç de dolaylı olmayan ifadelerle yerini almıştır. Müzakerecinin sözüm ona aksi istikamette getirdiği örneklerin değerini bir temsil üzerinden izah edelim. Ankara'dan Çorum'a doğru gitmekte olan bir otobüsün içinde servis yapan bir muavinin servis arabasını Ankara istikametine doğru sürmesi hiçbir zaman Ankara'ya gitmek olarak yorumlanamaz. Bu otobüsün gittiği istikamete karşı bir direnç gösterme anlamına gelmediği gibi, bilakis doğru olanı muavinin sergilediği bu davranışın Çorum'a gitme amacı doğrultusunda bir hizmet olarak algılanmasıdır. Aynı şekilde tefsir geleneğinde kronolojiye ve tarih bilgisine başvurulmuş olması da Mushaflaşma sürecinin aksine bir tutum olarak yorumlanamaz. Böyle bir durumda yanlış değerlendirme, ancak yetersiz ve yüzeysel bir gözlemin neticesi olmaktadır.

- 23 Muhammed İzzet Derveze, *Asru'n-Nebi-Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev.: Mehmet Yolcu, Yöneliş Yay., İstanbul 1995.
- 24 Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-hadîs es-suveru'l-murattebehasbenüzûlihî*, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, by., 1381/1962.
- 25 Muhammed Âbid el-Câbirî, *Fehmu'l-Kur'âni'l-Hakîm et-tefsîru'l-vâdihhasbetertîbi'n-nüzûl*, Merkezi Dirâseti'l-Vahdeti'l-'Arabiyye, Beyrut 2006/2008/2009.

bütün Kur'an pasajlarını tarihlendirmektedir. Yine Bâzergan Adım Adım Kur'an Vahyi²⁶ başlıklı dar çalışmasında ilk kitabındaki bilgileri başlangıç seviyesinde de olsa uygulama fırsatı yakalamıştır. Bunu Kur'an kronolojisini pasaj düzeyinde ele alan nadir bir tefsir denemesi olarak görebiliriz.

Kaba biçimde de olsa Müslümanların Kur'an kronolojisine yaklaşımlarının özetini vermiş olduk. Burada dikkatimiz çeken husus, Kur'an'ın nüzül kronolojisine ilişkin çalışmaların tefsir tarihi boyunca son döneme kadar hemen hiç merkezî bir konum elde edememiş olmasıdır. Son dönemde ise batılı araştırmaların etkisiyle zikredilen çalışmalar çerçevesinde bir miktar farklılaşma yaşandığını kabul etmemiz gerekir. Peki, son dönemi dışarıda tutarak sorarsak acaba Müslümanların kronoloji meselesine tefsirde bir yöntem esası olmak bakımından soğuk bakmalarının sebebi nedir?

İşte bu sorunun cevabı yukarıda anlattıklarımızın işaret ettiği üzere Müslümanların Kur'an'a ilişkin temel kabullerinde yatmaktadır. Bu kabullerin tefsir tarihi boyunca hâkim resmi verdiğini görmekteyiz. Söz konusu kabule ilişkin Kur'an ilimleri çerçevesinde serdedilen açık ifadeler, bunun bilinçli ve ortak bir tercih olduğunu da göstermektedir. Mesela sebab-i nüzül ilmi ile münasebet ilmi arasında yapılan karşılaştırmalar buna örnek olarak verilebilir. Buna göre tarih/zaman unsuru sebab-i nüzûlde şart koşulur. Ayetler arasındaki münasebetler bulma konusunda ise tarih sıralılık önemli değildir. Münasebet ilminin vurguladığı bağlam elbette Mushaf bağlamıdır. Gerekçesi ise Hz. Peygamber'in ayetlerin tertibinde nüzül tarihlerine göre bir sıralama yapmış olmasıdır.²⁷ İşin ilginç yanı sebab-i nüzül bilgisini Kur'an'ı anlamada ancak faydalı bulan çoğunluk yanında sebab-i nüzûlün sadece bir tarih meselesi olduğunu ve tarihin ise Kur'an'ı anlamada şer'î bir anlamının bulunmadığını söyleyen azınlık bir görüş de vardır. Hatta sebab-i nüzûlü bilmenin faydalı olduğunu savunan çoğunluğun bu ikinci gruba cevap verirken faydanın tarih açısından olmadığını bilakis hükümlerdeki teşri'î hikmeti kavrama konusunda olduğunu söylemeleri de dikkate değer bir veridir. Bu tartışma, sebab-i nüzûl gibi doğrudan tarih zannettiğimiz bir konuda bile geçmiş zihniyetin farklı bir bakış açısına sahip olduğunu göstermesi bakımından ilginç bir veridir. Aslında çoğunluğun görüşü ve ikinci görüş, bize Müslümanların kahir ekseriyeti söz konusu düşünce istikameti konusunda şu bilgiyi vermektedir: Tarih, Kur'an'ı anlamada en fazla yardımcı olarak istihdam edilebilir, o da nâsihi mensûhtan ayırabilmek için. eş-Şehrîstânî'nin de işaret ettiği gibi, sûre ve ayetlerin nüzül zamanından daha önemli olan şey, üzerinde icma edilmiş olan resmî Mushaf'ın bağlamıdır. Hatta meseleyi bir adım daha ileri götürüp el-Vâhidî (ö. 468 H) gibi sebab-i nüzûlü bilmek Kur'an'ı anlamada zorunluk arz eder diyen

26 Mehdi Bâzergan, *Adım Adım Kur'an Vahyi*, çev.: Yasin Demirkıran, Fecr Yayınevi, Ankara 1999.

27 es-Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 41.

üçüncü görüş sahiplerinin de meseleye çok da tarihi esas olarak yaklaşmadıklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu kesim yukarıdaki ikinci grubun aksine bağlayıcı şerî bilginin sadece nakil olduğunu düşünen, rey karşıtı kişilerdir. Bunları kendi dönemleri için bile “tarihçi” diye nitelemek, ancak basit ve yüzeysel düşünmenin neticesi olabilir. Zira nakle değerini veren şey tarihî olması değil, vahiy ya da vahiy kalıntısı olan ve çoğu kez literal olarak anlaşılacak bir ilim içermesidir. Bunun dışındakiler, insani/beşerî olduğu için zaten ilim değildir. Belki tarihî bakış açısına en uzak bakış işte bu üçüncüsüdür. Elbette böyle rivayetle yetinme tavrındaki müfessirlerin naklettikleri birikimin modern tarihçi tarafından (en azından ham tarihî bir malzeme olarak) değerlendirilemeyeceği anlamına gelmez. Ama bu izahlarımız, rivayetçi bakış ile tarihçi bakışın temel bir farklılık içerdiği anlamına gelir.*

İşte bu yüzden ki Mushaf’ı ve tefsiri birbirinden ayırmak gerektiğini söyleyen İzzet Derveze’nin aksine bütün tefsir edebiyatı tarih boyunca Mushaf merkezli bir okumaya yönelik olmuştur. Hatta tefsir eyleminin büyük bir Mushaf okuma prosedürü olduğunu bile söyleyebiliriz. Tefsirin başlangıçta Mushaf’ın kenarına tutulan notlar şeklinde başlamasının sadece imkânsızlıklarla açıklanmasından öte bir anlamı olsa gerekir. Bu, tefsir ve Kur’an kıraati eylemlerinin aslında tek bir eylemin iki yüzü olduğunu gösterir. Hatta veciz tarzda yazılan tefsirlerde bugün bile benzer bir usûlün devam ettiği ve aynı amacın güdüldüğü söylenebilir. Ayrıca Kur’an ilimleri için fazladan bir tasnif tarzı geliştirilmediğini; bunlarda çoğu kez Mushaf tertibinin esas alındığını söylersek yanılmış olmayız. Hatta (bazı istisnaları olsa da) nüzûl kronolojisine ve tarihe en çok ihtiyaç hisseden nâsih mensuh kitapları ve tarihin kendisi olan sebab-i nüzûl kitapları bile Mushaf tertibine tabi olmuştur. İşin ilginç yanı, değil kronolojik bir tasnifi esas almak, konu merkezli bir yaklaşım bile pek sergilenmemiştir. Bunu Müslümanların tarih boyunca yapı geldiği ve düzeltilmesi gereken bir yanlış olarak görmek ise açık bir hata olacaktır. Çünkü Kur’an ilimlerinin içerdiği tarih ve kronoloji bilgileri, Mushaflaşma sürecine ters istikamette bir direnç oluşturmak için nakledilmemiştir. Bilakis söz konusu bilgiler, tabiri caizse Mushaflaşma sürecinin doğuracağı bir takım komplikasyonların, yanlış anlama vakalarının sadece düzeltilmesini temin edip yola devam edilmesi için vardır. O yüzden de Kur’an ilimlerinin hiç biri sistematik de değildir, bir yöntem esası istidadı da taşımaz. Ancak erken dönemle sonraki dönemler arasındaki tenakuzu önleyecek ikaz mahiyetinde bilgi yığınlarıdır.

* Buradaki ifadeler, tebliğimizi düzenlerken müzakerecinin itirazlarına cevap olacak biçimde bir miktar genişletilmiştir. Bize göre müzakereci, sebab-i nüzûl meselesine oldukça naif bir yaklaşım sergilemekte, kendi beklentilerini tefsir tarihine giydirmektedir. Bu konuda yazmış olduğumuz bir makale, geleneksel sebab-i nüzûl yaklaşımını analiz etmekte, tarihçi bakışın zihniyet olarak daha farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bk. Selim Türcan, “Tefsir Tarihiçiliği Bağlamında Klasik Esbab-ı Nüzûl Yaklaşımının Değerlendirilmesi”, *İslâmî İlimler Dergisi*, cilt II, sayı 1, Bahar/2007, ss. 119-138.

Çünkü Kur'an'ın nüzül kronolojisi çalışmaları onun hayatla buluştuğu somut duyumlanabilir nüzül prosedürünü açığa çıkarmakla ilgilidir ve bu bir tür "Kur'an fiziği"dir. Bunu takip etmek, nüzül tarihine ilişkin somut duyumsanabilir verileri toplamakla mümkündür. Aslında batıdaki kronoloji çalışmalarının da tam olarak bunu yaptığını söyleyebiliriz. Mesela Richard Bell, pasajları esas aldığı kronolojik okumalar sonucunda Müslümanların İslami ilimler birikimi içerisinde elde ettikleri yorumların yanlışlandığını söylerken böyle hareket etmiştir. Fakat Kur'an asıl varoluşunu Müslümanların ona atfettikleri anlamdan alır. Bu anlam onun fiziki şartları, bu şartlarda verdiği somut cevapları ve bu fiziğin sergilediği tarihî sıralılığı aşan bir algılama biçimidir. Müslümanların ona atfettikleri bu fazlalık aslında Hz. Peygamber tarafından ayetlerin nüzül sırasına göre değil de farklı bir bağlamda tertip edilmesi ile somutlaşmaya da başlatılmıştır. Yahut da bizzat Hz. Peygamber'in sûre gruplarını kronolojiye bağlı kalmaksızın belirlemesiyle, onlara seb'-i tivâl, miûn, mesâni, mufassal gibi isimler koymasıyla. Kur'an, en azından Müslümanların ona yükledikleri anlam çerçevesinde söz konusu kendi fiziğini aşan "metafizik bir gerçeklik" olarak karşımıza çıkar. Yani Kur'an toplumsal varoluşunda "iman" unsuruna fazlasıyla bağlıdır. İşin ilginç yanı metafizik boyuttaki bu algılama biçiminin emareleri, Müslümanların Kur'an'a muamele biçimleri üzerinden yeniden somut olarak görünür olmuştur. Bizzat Hz. Peygamber'in uygulamaları, Kur'an metninin teşekkül biçimi, standart hale getirilişi, tefsir literatürünün tasnif tarzı, onu tarihten bağımsızlaştırarak anlama (umuma delaletin esas olması), nüzül dönemi sonrasında ise münâsebet ilminin gelişimi gibi meseleler söz konusu açık emareleri teşkil eder. Böylece biz Müslümanların Kur'an tasavvurlarına ilişkin bu tespitleri, metafizik yaparak değil yine batılıların yöntemlerini kullanarak, yani somut verilerden hareketle yapabiliyoruz.*

Bu durumu şimdide değin yazılmış kronolojik tefsirlerin genelde kronolojiye esas kabul ettikleri Kur'an birimi üzerinden denetleyelim. Bilindiği gibi söz konusu tefsirler sûre bütünlüklerini esas almışlardır. Hâlbuki yer yer Mekki sûreler

* Burada müzakerecinin yönelttiği "tarihî verilere dayanmaksızın ideolojik biçimde konuşuyor" iddiasına yeterli cevap bulunduğunu düşünmekteyiz. Zaten devam eden cümleler, ileri sürdüğümüz fikirlerin bilimsel iddialarla ilgili "yanlışlanabilme ilkesinin işletilebileceği nitelikte olma" vasfını haiz olduğunu da göstermektedir. Öte yandan müzakereci sunumunda bizim batıdan gelen her şeye karşı olduğumuz imajını vererek eleştirilerde bulunmuştur. Söz konusu son cümlemizde ifade ettiğimiz gibi kaydedilen bilimsel gelişmelerin insanlığın ortak malı olduğu ve bunun Müslümanlara da mubah hatta vacip olduğu konusunda kendisinden daha bilinçli olduğumuzu ileri sürebiliriz. Zira bu tebliğin uzak amacı, bugünü inşa ederken tarihi olduğundan farklı gösterme gayretlerinin bizi gerçekçilikten uzaklaştıracağını, güçlendirmek yerine zaafılarımızı kronik hale getireceğini, çalışmalarımızın böyle zaafardan soyutlanması gerektiğini göstermektedir. Mesela (bizzat müzakerecinin yaptığı gibi) Müslümanların bidayetten bugüne değin tarihçi bir zihniyetle tefsir yaptığını ileri sürmek, böylesi bir tarih dışı tutuma işaret etmekte ve kaba bir gözleme dayanmaktadır. Gözlemlerimiz, kaba ve ilkelden incelemelerin ötesine geçtiğinde bilimsel olabilir. Bilimsel bir gözlemin yanlışlanabilmesi ise ancak daha dakik başka bir gözlem sayesinde olabilir, hâlbuki müzakerecinin itirazları oldukça yüzeysel kalmıştır.

içerisinde Medenî, Medenî olanlar içerisinde Mekkî ayetler bulunmaktadır. Hatta isterse bütün sûre Medîne'de ya da Mekke'de inmiş olsun, pasajların nüzûl zamanları, "O dönemin içinde hangi aralıkta inmiştir?" sorusunu gerektirecek şekilde farklı ve karışık olabilir. Buna ilişkin rivayetler o kadar çoktur ki bunlar tek tek ele alındığında haber-i vahid seviyesinde olsa da böyle bir olgunun varlığı hakkında insanların ittifak halinde oldukları görülür. Zira tefsir tarihi boyunca bu olguyu inkâr eden yoktur. Ayetlerin kronolojisine ilişkin klasik ulûmu'l-Kur'an kitaplarındaki değerlendirmelere baktığımızda temelde bir tarih konusu olması itibarıyla nakil işi olarak değerlendirilen bu alanda en azından rivayetler ihtilaf ettiğinde ve benzeri sebeplerle icthadın yürürlüğe sokulduğu bir alan olarak görülmektedir. Öyleyse bulunabildiği kadarıyla sûrelerden öteye uzanıp Kur'an pasajlarının esas alındığı tefsir örneklerinin şimdiye kadar gündeme gelmesi gerekirdi. Bu tam olarak gerçekleştirilememiştir. Altyapı çalışmalarının, yani ayet ya da pasajlara ilişkin verilerin tam olarak kronolojisini tespit eden çalışmaların ortaya çıkmadığı şeklinde yapılacak bir açıklama ise bizce yetersizdir. Çünkü yöntemin en temel esası olan kronolojik tespitler atlanarak tam tefsirlerin yazılması, anlamsız bir tavır olurdu. Peki, öyleyse elimizdeki kronolojik tefsirler neden ekseriyetle sûrelerin kronolojisini esas almakla yetinmektedirler?

Biz, kronolojik tefsirlerde sûre kronolojisinin yeterli kabul edilmesinin, Kur'an'a ilişkin yerleşik kabullerimizden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Öyle ki bunları, kronolojik tefsiri öne sürenlerin bile tam olarak etkisinden çıkmadığı kabuller olarak niteleyebiliriz. Şöyle ki her şeyden önce sûrelerin tertibinin hemen hemen ittifakla tevkifi olduğu, Hz. Peygamber'e dayandığı kabul edilmektedir. Bir sûre içerisinde hangi pasajın diğerlerinden ayrılıp kronolojik dizgede yerine yerleştirileceği meselesinde ise genelde ihtilaf vardır yahut da elimizde bir bilgi yoktur. Dolayısıyla icthada konu bir zeminde tefsir yapmak ise elbette sıkıntılı olacaktır. Dikkat edilirse kronolojik tefsir yapan müfessirler yine geleneksel bağlayıcılık ölçütleri içinde hareket etmiş olmaktadır. Fakat eğer kronolojiyi bir yöntem esası olarak ele aldığımızı, tarihi de bir yöntem olarak belirlediğimizi söylersek şu soruyla karşı karşıya kalırız: Tarihen sabittir ki sûreler kronolojik açıdan tek tek ele alındığında genelde bütünlüklü bir yapı arz etmez. Uzun sûrelerde bu durumun galibiyetle böyledir. Öyleyse en temel tarihî ilke ihlal edilerek tarih nasıl bir yöntem olarak istihdam edilmiş olmaktadır? Neticede şunu söylemek durumunda kalmaktayız. Mevcut haliyle Mushaf'ı esas alan tefsir geleneğini terk edilip yerine getirilmeye çalışılan kronolojik tefsir yaklaşımı bir tutarlılık problemi ile karşı karşıyadır. Çünkü kronoloji icthada açık bir alandır. Böyle bir tefsir zemini itibarıyla tüm Müslümanların ortak kabulüne hiçbir zaman ulaşamayacağı ihtimalini kuvvetle barındırır. Mushaf bağlamı ise icma'a medar olmuştur. Kısacası kronolojik tefsir, tefsir zihniyeti açısından bir iç tutarlılık sorgulamasına tabi kalacaktır.

Netice itibariyle Müslümanların Kur'an'a ilişkin genel kabullerine dayalı Mushaf tertibini esas alan tefsirin Müslümanların bilinç tarihi açısından daha tutarlı olduğunu; nüzül kronolojisini esas alan tefsirlerin bu bilinci yansıtmak bakımından daha sıkıntılı olduğunu söyleyebiliriz.*

Peki, tüm bunlara bakarak Müslümanların kronoloji çalışmasına gerek olmadığını mı söylemek istiyoruz?

Elbette hayır. Bizim önerimiz Kur'an kronolojisi meselesinin doğrudan bir tarihi çalışma konusu olarak ve ona uygun bir formasyonla sırf Kur'an nüzül tarihi olarak ele alınmasıdır. Bu konu, sınırlı verileri olsa da modern araştırma usulleri kullanılmak suretiyle araştırılmaya müsait bir alan görünümündedir. Biz-zat Kur'an'ı tefsir etmenin sadece Müslümanlara mahsus bir faaliyet olmasının hilafına hem Müslümanlara hem de Müslüman olmayanlara açık nesnel bir çalışma alanıdır. Biz, Kur'an kronolojisi konusunda, bir an önce Kur'an'ı anlamak bağlamında sonuçlar elde etme heyecanı ile hareket etmemek şartıyla, somut yöntemler geliştirip düzenli bir bilgi birikimi sağlanabileceğine inanmaktayız. Bu tür çalışmaların yapılmasına şiddetle ihtiyacımız bulunduğu ve bunun Müslümanların bir tarih tasavvuruna sahip olmaları için gerekli olduğu açıktır. Hatta bu konuda bizim de çalışmalar yapmakta olduğumuzu belirtmek isteriz.²⁸ Ama bizzat tefsir faaliyeti ile tarih çalışması arasındaki mahiyet farkının bilincinde olarak hareket etmek, sağlıklı kronoloji çalışmalarını yapmamızı sağlayacaktır. Elbette bu bilincin tefsirin yapısı ve gayesi açısından da bir anlamı vardır. Tefsir her şeyden önce Müslümanların Kur'an'a ilişkin temel kabullerini esas alarak yola çıkar. Tarihin ise böyle bir zorunluluğu yoktur.

Buradan hareketle Kur'an kronolojisi çalışmaları ile tefsir arasında hiçbir ilginin kurulmaması gerektiği sonucu da çıkarılmamalıdır. Elde edilen bilginin elbette tefsir faaliyetinde kullanılması kaçınılmazdır ve bu olması gereken bir şeydir de. Yer yer anlama ve yorumda meşruiyet problemlerinin çözülmesinde etkili de olacaktır. Bununla birlikte sair alanlardaki bilgi birikimi nasıl dolaylı biçimde tef-

* Burada çıkardığımız sonucun, müzakerecinin yansıttığı üslup ve yaklaşım biçimine nazaran ne kadar dengeli ve yumuşak olduğuna dikkatinizi çekerim. Bunu bilinçli olarak ta en baştan tercih etmiş bulunmaktayız. Aslında en baştan beri getirdiğimiz deliller doğrultusunda kronolojik tefsir yaklaşımına ilişkin çok daha katı ifadeler kullanılabilirdi. Fakat tefsirde meşruiyet çerçevesinin ne kadar geniş olduğu meselesini hatırlamak lazımdır. Tefsir geleneği zayıf rivayetlerin dahi şahit olarak istihdamında bir sakınca görmemiştir. Elbette tasnif tarzından dolayı kaleme alınmış bu tefsirleri "gayr-ı meşru" ilan etme yetkisini kendimizde görmemekteyiz. Zaten tebliğde bunu da meslek edinmiş değiliz. Biz sadece tefsir bilinç tarihi açısından bir tutarlılık denetlemesi yapmaktayız.

28 Kur'an kronolojisi meselesiyle biz de ilgilenmekteyiz. Hatta Kur'an kronolojisini tespit için bir yöntem denemesinde bulunduğumuz şu makaleye bk. Selim Türkan, "Kur'an'ın İfade Kalıpları Nüzül Kronolojisini Aydınlatır mı? –MüzemmilSüresi Örneğinde Bir Yöntem Denemesi-", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt IX, sayı 17, 2010/1, ss. 69-103.

sire taşınıyorsa bizce Kur'an kronolojisine ilişkin bilgiler de bir "yardımcı unsur" olarak öyle tefsire taşınmalıdır. Bu onun "yöntem esası" haline getirilmesinden başka bir şeydir. Böylece biz Müslümanların Kitâb'a ilişkin algılamalarında yakaladıkları özgün denge içinde hareket etmiş oluruz. Hâsılı bu iki alanın bilgi üretim süreçlerinin ayrı ayrı işletilmesi hayatî önemi haizdir. İki bilgi alanını ilişkilendirme özellikle tefsirlerde ikinci bir adım olarak telakki edilmelidir.

Tefsir faaliyetinin kendisini ve Kur'an kronolojisine ilişkin çalışmaları ayrı formasyonlar olarak telakki etmek, bizzat kronolojik verilerin doğru anlamlandırılması açısından da önemlidir. Böylece bizzat verilerden hareketle bir kronoloji tespitinde bulunmak ya da verilere istenilen bir sonucu doğrulamaktan uzak kalmak mümkün olabilir. Yani müfessirin mezhebî bağlantısı, belli doğrultudaki yaklaşım biçimi ve yöntem ısrarı, zaten yeterli veya sağlıklı verinin bulunmadığı bir ayet grubunda yanlış bir kronoloji öngörüsüne sebep olabilir. Ya da tarihen sabit olan hususlarda inkârcı bir yola girmek mümkün olabilir. Mesela bize göre bütün Mekkî sûreleri ya da Medenî sûreleri nüzûl kronolojisi bakımından homojen kabul etmek,²⁹ böyle bir tutumu ifade eder. Müfessirleri kronolojik tesir adına böyle imiş gibi hareket etmeye sevk eden şey söz konusu karmaşadır. Bunu tersinden de söylemek anlamlı olabilir. Yani kronoloji bilgisini esas alarak Kur'an'ı anlamlandırmaya başladığımızda tefsir adına Kur'an'ı miladi yedinci yüzyılın siyasî ve kültürel yapısında etkin olmuş tarih içinde ve kendi dönemiyle sınırlı bir aktör olarak kabul etmemenin bir gerekçesi kalmamış olur. Mesela batılı kronoloji çalışmalarında Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitap'a yönelik eleştirilerinin Medine döneminde belli bir tarihten sonra başladığı şeklindeki yorumları veya "kitâb" kelimesinin Kur'an'la ilişkili olarak kullanılışının Medine'de Yahudilerle yüzyüze gelindikten sonra olduğu iddiası da böyledir.³⁰ Bunu söyleyen Bell'in Kur'an kronolojisini bilmenin Kur'an'ı anlamada İslamî ilimlerdekenden farklı bir anlama taşıdığını söylemesi söz konusu sakıncanın bir tezahüründen ibarettir. Bu bakış, Mekke döneminde kullanılan Kitâb tabirlerinin hiç birini kavramsal olarak Kur'an'la ilişkilendirmeye yanaşmaz. İşte bu, verileri bütünüyle gözetmekten uzak, zihinde hazır olan bir kronolojiyi doğrulamak üzere Kur'an'ı yorumlamak demektir.

29 Mesela bk. Zeki Duman, *Beyânu'l-Hak (Kur'an'ın Nüzûl Strasına Göre Tefsiri)*, Fecr Yayınları, Ankara 2006, c. I, ss. 18, 19.

30 Richard Bell, *Introduction to the Qur'an*, The Edinburg University Press, Edinburg 1953, ss. 134 vd.

“TEFSİRDE BİR YÖNTEM ESASI OLARAK KUR’AN KRONOLOJİSİ MESELESİ” İSİMLİ TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Prof. Dr. Mehmet Akif KOÇ*

Selim Bey, tebliğinin ilk paragrafında şöyle söylemektedir: “Çoğu kez tarihî arka planını aydınlattığımız her ayet grubunun nihaî anlamını yakaladığımız zehabına kapılır olduk.” Bu anlayışın eleştirilmesi doğru mudur? Aslında bütün rivayet tefsircilerinin yaptığı bu değil midir? Yani acaba bu rivayetler içinde Hz. Peygamber ve sahabe bu ayeti nasıl anladı? Sorusuna cevap veren bir rivayet onları ikna ettiği anda başka bir rivayeti tercih etmeyi akıllarından geçirmişler midir? Elbette ki hayır. Rivayet merkezli başlayan tefsir faaliyetleri Selim Bey’in modern bir bakışın ürünü olarak takdim ettiği tarihî arka plana dayalı Kur’an anlayışının hiç de muhdes olmadığını ortaya koymaktadır.

Araştırmacı daha sonra ilgili oryantalistik kitabiyatı tanıtarak değerlendirmeye çalışmaktadır. Müslüman olmayan Batılılar doğal olarak Kur’an’ı tarihe kayıtlı bir metin olarak görmek durumundadırlar. Selim Bey bu nokta üzerinde durmaktadır.

Selim Bey daha sonra şöyle söylemektedir: “Müslümanların nüzûl kronolojisiyle erken dönemlerden itibaren ilgilendiğini, ne var ki bunun merkezî bir konu olarak ve kendi başına ele alınmadığını söyleyebiliriz.” Bu cümle sorundur. Erken dönemde ilgilenilen konular merkezi önemi haizdirler. Kur’an’ı tarihin dışında görme anlayışı rivayet tefsirine karşı dirayet tefsirinin galip gelmeye başladığı andan itibaren gelişme göstermiştir.

Selim Bey daha sonra tefsir faaliyetlerindeki ‘nesh’ içerikli araştırmaları şu cümle ile değerlendirmektedir: “Bu haberleri birlikte değerlendiresek sahabe döneminden ve tefsirin başlangıcından itibaren Müslümanlar için ayetlerin kronolojisine ilişkin bilginin ancak nesh konusunda araçsal biçimde dikkate alındığı sonucuna varabiliriz.” ‘Esbab-ı nüzûl’ ve ‘Mekkî-Medenî’ başlıklarının varlığı dahi bu cümleyi yanlışlar. Doğrusu şudur: Kur’an ayetlerinin kronolojik açıdan değerlendirilmesi sırasında ‘Esbab-nüzûl’ ve ‘Mekkî-Medenî’ başlıkları ile Kur’an dışından; ‘Nesh’ ile Kur’an içinden bilgi alınmaktadır.

Hz. Ali’nin nüzûl sırasına göre bir Mushaf’ının bulunduğu yolundaki Şia ka-naati dahi bu bakışın baştan beri var olduğunu göstermez mi?

Mesela Taberi’nin kaydettiği *Ve enfiku fi sebilillahi ve la tulku bieydikum ilet tehluke*, ayeti ile ilgili Ebu Eyyub el-Ensari’nin tabiin nesline yaptığı uyarı kronolojiyi öne çıkaran bir Kur’an anlayışının sonucunda gelmemiş midir?

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: koc@divinity.ankara.edu.tr.

Katade'nin 'bütün insanlar ve cinler bir araya gelseler nüzûl sırasına göre ayetleri sıralayamazlar' cümlesinden onun kronolojiyi önemsemediği değil; Sahabe neslinden bu yönde doyurucu bir malzemenin gelmediğine yaptığı vurguyu belki de hayıflanmayı çıkarmak gerekir. Selim Bey ise bu cümle ve benzerlerinden ümmetin bu konuyu çok fazla önemsemediği sonucunu çıkarmaktadır. Eğer elimizde Sahabeden Kur'an'ın büyük bir bölümünün kronolojisinin çıkarılabileceği malzeme tabiiin nesline mesela Katadê'ye intikal etseydi ve ilk tefsir faaliyetinin failleri olarak tabiiin bu malzemeyi önemsemeseydi böyle bir iddiada bulunabilirdik. Oysaki, 'Esbab-nüzûl' ya da 'nesh' konusundaki onlara intikal eden hangi bilgiyi önemsememişlerdir?

Selim Bey, tarih boyunca kronolojinin önemsenmemesi meselesini tarih üstü bir kitap olarak algılanmasına bağlamaktadır. Kronolojiyi önemsemek Kur'an'ın tarih üstü algılanışına hasar mı verir? Bu konuda İslam dünyasından verdiği isimlerin hangisi tarihselcidir?

Araştırmacı şöyle söylemektedir: "Kronoloji meselsi, tarih boyunca ancak yeri geldikçe yardımcı konumunda istihdam edilirken son dönemde tefsirin bir yöntem esası haline getirilmeye başlanmıştır." Bu cümlede şu hususa dikkat etmemiz gerekmektedir: İslam âlimleri modern dönemde yaşayan Müslüman nesillerin –pek çok sebep yüzünden– daha önceki Müslüman nesillerden farklı ihtiyaçları olduğunu görmüş olabilirler. Şu bir gerçektir ki modern dönemlerde tarih bilinci ortaçağdakinden çok daha güçlü hale gelmiştir. Bu Batı'nın değil, bugün yaşanan tarihin ve insanlığın topyekûn ilim alanındaki kazanımlarının dayattığı bir gerçektir. Fakültemizdeki bir hocamız anlatmıştı: Yıllarca ülkemizin doğusundaki medreselerde Kadı Beydavi tefsirini okuttuğu halde Beydavi'nin hangi asırda yaşadığı ya da ölüm tarihi sorulunca şaşırıp kalan bir yakınından bahsetmişti. Söylemek istediğimiz şudur: Dünyamızda tarih bilinci ortaçağdaki insanların ihtiyacı olan bilinç düzeyinden farklılaştı. Ve ilim ya da bilimin hemen her alanında bu farklılaşma kendisini hissettirdi. Bunu gören son dönem Kur'an müfessirlerinden ve Müslüman aydınlardan bir kısmı da bu ihtiyacı giderecek bir tefsir metodu geliştirmeye çalıştılar. Aslında bu alanda günümüze ulaşan yeni bir bilgi türü yok. Bu müfessirlerin referansları ilk dönem rivayetleri olmak zorundadır. Yeni olan sadece bu bilgi türünün sunum biçimidir.

Sonuç

1. Araştırmacının, tefsir faaliyetleri, "klasik Mushaf tertibine göre yürütülmelidir" ısrarı anlaşılabilir. Ancak nüzûl sırasına göre tefsir faaliyeti yürütenleri eleştiriş şekli sorunludur. Eleştirileri ilmî gerekçelerle çürütmek yerine sanki ideolojik bir karşı duruşu vardır. Bunun için de oryantalistler üzerinden hareket

etmektedir. Onların yaptığının tersini yapmalıyız gibi bir vurguyu makalede hissetmekteyiz. Bu ne derece ildir? Yine bir takım İslam mütefekkirlerini oryantalistlerin etkisine alabildiğince açık körü körüne onların takip eden, gerçeği idrak kabiliyetinden uzak tasavvur etmek doğru mudur?

Batı’nın günümüzde yakaladığı ilmî seviyeyi Batı’nın bir ürünü olarak kabul etmiyorum. Fuat Sezgin Hocamızın ifadesiyle bu batılı bir söylemdir. Bu seviye insanlık ailesinin geliştirdiği Mısır-Yunan-İslam-Batı zinciriyle yakalandı. Batı İslam kültürünü inkar ederek kendini doğrudan Yunan kültürüne bağlıyor. Bu tür bir tercih Batı’ya yakışabilir. Ancak İslam kültüründe dürüst bir referans gösterme tekniği var. Müslümanlar Yunan kültürünü aldılar, bunu açıkça söylediler, tercüme ettiler, geliştirdiler ve Batı’ya verdiler. Batı bunu aldığı kaynağı inkar ederek geliştirdi. Biz bugün kendi geçmişimize uygun biçimde Batı’dan alarak ve bunu söyleyerek geliştireceğiz. Aksi taktirde akademi, dergicilik, ansiklopedicilik, burada bu gün yaptığımız sempozyum, bunların tamamından ictinab etmemiz gerekir. Çünkü bunları Batı şekillendirdi.

2. Araştırmacı örnek vermemiştir. Mesela Kur’an’ın hangi ayeti kronolojik bir okumayla tefsir edildiği için yanlış anlaşılmıştır. Oysaki çalışma alanı teorik konuşmaktan ziyade pratik örnekleri gerektirmektedir. Mesela Taberi’den bir örnek verelim: Müminun sûresinin 77. ayetinde *Hatta izafetahna aleyhim babenzaazabin şedidin iza hum fihimublisûn* ifadesi hakkında Müşriklerin başına Medine döneminde gelen açlık musibetini değil de hicret öncesi Mekke’de gerçekleşen kıtlık olayını tercih ediyor. Bunu yaparken sadece ayetin nüzûl zamanından hareket ediyor.

HARTWIG HIRSCHFELD'İN MEKKÎ AYETLERİ KONU EKSENLİ TARİHLENDİRME ÇABALARI

Yrd. Doç. Dr. Davut ŞAHİN*

Giriş

Bu yılki sempozyumun üst başlığı 'Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi' olduğu için Mekkî ayetlerin tarihlendirilmesi konusunu çalışmayı düşündük. Mütalaalarımız esnasında Hartwig Hirschfeld (1854-1934)'in İslam âlimleri ve bazı oryantalistlerden farklı olarak sûreleri bir bütün olarak değil, çoğu zaman art arda gelen bir kaç ayeti veya bir ayet grubundan oluşan sûreleri gruplandırıldığını, onları belli başlıklar altında toplayarak tarihsel sıralamaya tabi tuttuğunu fark ettik. Bunu bir anlama ve yorumlama faaliyeti olarak kabul edip üzerinde çalışmayı uygun bulduk. Bir başlangıç mahiyetinde olan bu çalışmamızın müzakereler ve diğer katkılarla daha da olgunlaşacağını düşünmekteyiz. Tebliğimizde Hirschfeld'in 'New Researches into the Composition and Exegesis of the Quran' adlı çalışması çerçevesinde Mekkî vahiylerin tarihsel sıralamasına ilişkin fikirlerini tasviri bir yöntemle ele alacağız.¹ Hirschfeld, Mekkî vahiyleri gruplandırırken ve tarihsel bir sıralamasını yaparken elbette sahip olduğu belli bir bakış açısı üzerinden hareket etmiştir. Söz konusu bakış açısında Kur'an'a ve Kur'an vahiyinin kaynağına ilişkin mülahazaları bulmak mümkündür. Hirschfeld'in hayatına kısaca değindikten sonra Mekkî vahiylerin tarihsel sıralamasına ilişkin çabalarını anlamamızı kolaylaştırır düşüncesiyle onun Kur'an'a ve Kur'an vahiyinin kaynağına ilişkin mülahazaları üzerinde durmak istiyoruz.

I. Hirschfeld'in Hayatı

Hartwig Hirschfeld, 1854 yılında Prusya'da doğdu.² Berlin ve Strasburg üniversitelerinde eğitim gördü. Strasburg'ta Arap Dili Edebiyatını çok iyi bilen Prof. Nöldeke'nin öğrencisi oldu. İbranice-Arapça ve Kur'an üzerinde yoğunlaştı. Paris'te Prof. Derenbourg ile Arapça ve İbranice okumalar yaptı. Kitab-ı Mukad-

* Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: sahdavut@hotmail.com.

1 Batılıların Kur'an ayetlerini tarihlendirmeye ilişkin yaptıkları çalışmalar hakkında inceleme ve değerlendirmeler için bkz. Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi Sorunu ve Kur'an'a Kronolojik-Olgusal Bir Yaklaşım (1 Rebî'u'l-evvel-4 Rebî'u'l-evvel Arası)*, [Danışman: Prof. Dr. Salih AKDEMİR, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, XIX+267+s.] Basılmamış Doktora Tezi.

2 Hirschfeld, (Almanya) Prusya'da doğmasına rağmen İngiliz olduğu ifade edilmektedir. bkz. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/7756-hirschfeld-hartwig> (erişim: 18.02.2012)

des yorumu, Sami diller ve felsefe alanlarında çeşitli kolejlerde profesör olarak çalıştı. 1934 yılında öldü.³

II. Hirschfeld'in Kur'an'a ve Kur'an Vahiyine İlişkin Mülâhazaları

A. Hirschfeld'e Göre Kur'an Vahyi

Hirschfeld, tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur'an vahyini⁴ Hz. Peygamber'in ruhsal zenginliğine⁵ ve Kitab-ı Mukaddes bilgisine⁶ dayandırmaktadır. Ona göre, Hz. Peygamber Kitab-ı Mukaddes bilgisini bilginlerden,⁷ Suriye'ye gidip gelirken Yahudi ve Hıristiyanlarla yapmış olabileceği dinî içerikli tartışmalardan veya Medine'de çocukken şahit olduğu Yahudilerin dinî törenlerinden almıştır.⁸

Hirschfeld, Kur'an vahyi kaynağının Kitab-ı Mukaddes olduğuna dair görüşüne Kur'an kelimelerini de delil olarak getirmektedir. Ona göre Kur'an'daki Kitab-ı Mukaddesle ilgili kelimelerin tamamı Aramice'dir.⁹

- 3 M. Gaster, *Obituary Notices, Dr. Hartwig Hirschfeld*, The Journal of The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland for 1935, published by the Society 74 Grosvenor Street, London, W. 1., July 1935, s. 229-230
- 4 Hirschfeld, vahiy kavramını genelde 'oracle, inspiration ve revelation' ile karşılar. İlk vahyi destekleyici ayetlerden söz ederken 'these revelation' ifadesini kullanır ve şu açıklamayı yapar: 'Burada ve başka yerlerde 'revelation' ifadesi oldukça teknik bir terim olarak kullanılmıştır. Arapça karşılıkları 'gökten indirilen' anlamında *tenzil*; 'işaret, mucize ayet' anlamında *aye*'dir.' (Ancak Hirschfeld 'revelation' kavramını -vahiy algısında da açıklayacağımız üzere- tenzil anlamında kullanmamaktadır.) bkz. Hartwig Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Quran*, Asiatic Monographs, Vol.III, Royal Asiatic Society, London 1902, s. 34 (Dipnot 69); Çalışmamız bu kitap üzerinden yürütüleceği için bundan sonra bu esere Hirschfeld, *New researches*, şeklinde işaret edilecektir.
- 5 Hirschfeld, Hz. Muhammed'in kişisel ilhamının Kur'an olduğunu söylemektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.33
- 6 Hirschfeld Peygamber'in Kitab-ı Mukaddes zemininde durduğunu, Mekkî hitabı oluşturan kıssalar, betimlemeler ve hükümlerin Kutsal Kitab'ın kanından canından vücut bulunduğunu ifade etmektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.32; Hirschfeld, peygamberin sadece önceki peygamberlerin hikayelerini değil, bir dizi pratik öğretiyi de hazır bulunduğunu, her ikisinin önceki vahiylerde yer aldığını iddia eder. (Hirschfeld, *New Researches*, s.25); Ona göre bir düşünce veya bir ifade; ister Muhammed'in ruhsal zenginliğinden isterse bir yerden ödünç alınmış olsun amaç; onu nasıl öğrendiğini ve amacına uygun hale getirmek için hangi boyutta değiştirildiğini ortaya çıkarmaktır. Hirschfeld, *New Researches*, s. 4; Ona göre Nahl sûresi Mezmurlar 104'ün bir kopyasıdır. Hirschfeld, *New Researches*, s.76; Ayrıca ilahî vahiyyle peygamberin ara sıra söylediklerini birbirinden ayırmanın imkânsız olduğunu dile getirmektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.137
- 7 Hirschfeld Hz. Peygamber'in bu öğreticilerin isimlerini vermekten kaçınmış olabileceğini iddia etmektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.33
- 8 Hirschfeld, *New Researches*, s.28
- 9 Hirschfeld, Kuzey Arabistan'daki ve Suriyedeki Yahudiler'in Kitab-ı Mukaddesi Sinagog'da İbranice aslından okuduklarını, bunun yanında yerli çalışmalar sayesinde Aramice tercümesini de kullandıklarını söylemektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.32

Ayrıca o, ayetlerde yer alan Ehl-i kitap'a yönelik eleştirilerin Tevrat'taki asıllarını vererek bunların İbranice ve Arapçada farklı anlama gelen ama fonetik açıdan benzeşen kelimeler olduğunu; bundan dolayı yanlış anlaşıldığını söylemektedir. Böylece o, kendince hatalı gördüğü Kur'an kelimelerinin doğrularını, kaynağı kabul ettiği Kitab-ı Mukaddeste aramaktadır. Bu duruma Nisa sûresinin 48. ayetindeki عَصِيًّا kelimesine ilişkin açıklamaları örnek verilebilir: Ona göre Tevrat'ın 'weshamanu' 'we'asinu' 'işiteceğiz ve yapacağız' (Sayılar V. 27) anlamına gelen kelimeleri yanlış yorumlanmıştır. Muhammed 'asinu' kelimesini tamamen karşıt anlama gelen Arapçadaki 'asayna' ile karşıladı. Öyle gözüküyor ki birkaç yıl sonra hatasının farkına vardı. Söz konusu hatalı kelimeyi 'ata'na, itaat ettik' kelimesiyle değiştirdi. Ve o, buna Bakara 2/285'te yer verdi.¹⁰

Kitab-ı Mukaddesi Kur'an'ın kaynağı, Hz. Peygamber'i de bu kaynaktan yararlanarak Kur'an'ın yazarı kabul eden bu vahiy algısı, İslam düşüncesindeki vahiy anlayışıyla elbette örtüşmeyecektir.

B. Hirschfeld'in Kur'an'a İlişkin Mülahazaları

Kur'an dili ve tercümelemleri üzerinde duran Hirschfeld, Kur'an'ın, dili nedeniyle Arap edebiyatının eseri olduğunu, peygamber zamanındaki Arapçanın şiirsel biçimi/yapısının ciddi zorluklar barındırdığını, Kuzeydeki ve güneydeki Arapça yazıtlar dışında İslam öncesi dönemde düz yazının pek mevcut olmadığını, Kur'an'ın ise ne şiir ne de nesir tarzında yazıldığını söylemektedir. Ona göre Peygamber ne edebi (sanat yüklü) ayetlerde konuşma geleneğinden kendisini kurtarabilmekte ne de sade bir hitabetle hitap etmeyi başarabilmektedir. O, kendine yeni bir üslup seçmiş gözükmektedir.

Ona göre bu farklı üsluba, hitapta işlenen konu da etkili olmuştur. Çünkü Kur'an aşkı, kadını, kavgayı, savaşı, atı veya deveyi değil; sert, güçlü, görülmeyen ve tarif edilemeyen bir varlığı (Allah'ı) övmektedir. Bu yüzden Kur'an, Arap düşüncesine yakın olan her şeye o kadar yabancı gözükür ki, sıradan yerli dil, bu yeni görüşleri açıklamaya yeterli gelmez. Öyleyse diyor Hirschfeld, Kur'an'ı araştırırken şiiri kavramak için izlenen yoldan tamamen farklı bir yol takip edilmelidir. Sözlük ve dilbilgisi literal tercümede yardımcı olabilir, ancak kitaba hâkim olan ruhu açığa çıkarmak için eksik kalır.

Hirschfeld, böyle bir dilsel yapıya sahip Kur'an'ın bütün sırlarının açıklanamadığı bir versiyonun oluşturulamamasını, Kur'an'ın kendisine değil, tercüme

10 Hirschfeld, *New Researches*, s.109; Hirschfeld'in Bakara 2/65 قَرَدَةً ile ilgili yaptığı açıklamaları da aynı bağlamda değerlendirilebilir. Hirschfeld, *New Researches*, s.108; Öte yandan Hirschfeld, Nisa 4/48'i Nisa 4/46; Bakara 2/65'i Bakara 2/61 olarak gösterir. Hirschfeld, *New Researches*, s.108; Hirschfeld'in verdiği ayet numaraları elimizdeki Kur'an'la çoğu zaman örtüşmemektedir. Çalışmamız boyunca verdiği ayetin anlamından veya kendisinin işaret ettiği başka bir ipucundan hareket ederek tespit edebildiğimiz ayet numaralarını Kur'an'daki ayet numarasını belirtmek üzere parantez () içinde vermeyi uygun görüyoruz.

edenin birikiminin yetersizliğine bağlamaktadır. Bu konuda iki nedene dikkatleri çekmektedir. Onlardan birincisi: Kur'an'da yer alan birçok kelimenin o zamandaki kullanıldığı gerçek anlamı tespit edememe. İkincisi: Yabancı kelimeler kullandığı gibi bilinçli olarak yaygın olmayan kelimeleri kullanan, Arapça kelimelerin veya farklı türdeki lehçelerin anlamlarında değişiklikler yapan Hz. Muhammed'in kullandığı dili anlama noktasındaki yetersizlik.¹¹

Hirschfeld'in, Kur'an'ın dilsel yapısı, Kur'an'ı anlama hususundaki eksikliğin temelde anlayanın bilgi birikimindeki eksikliğe dayandığı yönündeki görüşleri isabetli durmaktadır. Ancak vahiy anlayışının bir sonucu olarak Kur'an'ın ilahî mucizevî yönünü görmezlikten gelerek onu Hz. Peygamber'in kurguladığı bir metin olarak sunması ve Kur'an'ın dil yapısı üzerinden onu tüketilebilecek bir malzeme olarak algılaması anlayışımıza ters düşmektedir.

Bu mülahazalardan sonra Hirschfeld'in, Mekkî vahiylerin tarihsel sıralamasına geçebiliriz: Tabi önce Hirschfeld'e göre bu sıralamayı yapabilmenin imkanı ve önceden yapılan sıralamaların işlevselliği üzerinde durmak gerekir:

III. Mekkî Vahiyleri Sıralamanın İmkânı ve Aşamaları

A. Mekkî Vahiyleri Sıralamanın İmkânı

Hirschfeld'e göre Mekkî hitaplara ilişkin olaylara net bir ön görüde bulunmak mümkün değildir. Bu yüzden Mekkî hitaplar üzerinde çalışmak için yeterince arka plan yoktur.¹²

Mekkî hitaplar sadece belli bir toplumu hedef almaktadır. Genelde fakirlerden ve kölelerden oluşan bu toplum inanç bakımından her ne kadar Hz. Peygamber'e bağlı gözükse de geçimleri hususunda bir çeşit laik/dünyevi gücü elinde bulunduran kimselerle iletişim halinde olmak durumundalar. Bu yüzden Mekkî hitaplar özgür olmayan bireyleri dikkate almış ona göre düzenlenmiştir. Hirschfeld, Hz. Peygamber'in Mekke toplumundaki siyasi gücünün tam bilinemeyeceğini bu yüzden yönetime ilişkin buyrukların Mekkî vahiyden tamamen çıkarılması gerektiğini söylemektedir. Ona göre ritüellere ilişkin hükümler bakımından Mekke dönemi, ne namaz ne de başka ibadetlerin formları hususunda neredeyse hiçbir şey ortaya koymamaktadır.¹³

Mekkî hitaplara ilişkin meslektaşları tarafından yapılan çalışmaları ise Hirschfeld şöyle değerlendirmektedir: Weil, Muir ve onları destekleyen Nöldeke¹⁴

11 Hirschfeld, *New Researches*, s.4-5

12 Hirschfeld, *New Researches*, s.102

13 Hirschfeld, *New Researches*, s.79

14 Hirschfeld, *New Researches*, s.35-36; Kur'an kronolojisine ilişkin yapılan batıdaki çalışmalarda en çok başvurulan çalışma Theodor Nöldeken'in yaptığıdır. Hirschfeld'in yaptığı sıralama

Mekkî vahiyleri üçe ayırmış bu ayırmada Hz. Peygamber'in coşkusunun düşüşünü, hitaptaki dokunaklılığın azalışını ve cümlelerin giderek uzamasını dikkate almışlardır. Halbuki başlangıçtaki ilhamlar sade bir düşünce ile yönetilmiştir, bu yüzden diyor Hirschfeld, tarihsel sıralamada coşkunun derecesi çok da güvenli ölçüt değildir. Güvenilir bir çalışma için bitmek tükenmek bilmeyen coşkunun yerine hitabın dokunaklılığını ölçüt almak gerekir.¹⁵

Hirschfeld işte hitabın dokunaklılığını, peygamberde olması gereken (mucize, gelecekte haber verme gibi) özellikleri, peygamberin psikolojik durumunu, toplumu etkilemede etkili olacak yol ve yöntemleri dikkate alarak Mekki vahiylerin tabii bir sıralamasını yapmakta, onları beş aşamada incelemektedir.¹⁶

A. Mekki Vahiylerin Aşamaları

1. Birinci Aşama: İlk Çağrı ve Bu Çağrıyı Pekiştiren Ayetler

Birinci aşama iki kısımdan oluşmaktadır: Birinci Kısım: İlk Çağrı; İkinci Kısım: İlk Çağrıyı Pekiştiren Ayetler.

1.a. İlk Çağrıyı Konu Edinen Ayetler

İlk çağrıda yeni tanrı ve peygamberin ilan edildiğini düşünen Hirschfeld, Peygamberin uzun süredir zihninde var olan ilk çağrıyı¹⁷ Alak sûresi 1-5 ayetleriyle yaptığını söyler:

ile söz konusu sıralamanın farklı ve ortak yönleri vardır: Nöldeke sûrelerin kronolojisini yaparken Hirschfeld, ayet gruplarının kronolojisini yapmaya çalışır. Nöldeke ilk hitapları belirlerken Peygamberin coşkusu esas alırken Hirschfeld ilk hitapta sukunetin hakim olduğuna inanmaktadır. Her ikisi de tarihsel sıralamada sürenin, ayetin şekilsel yapısını ve konularını dikkate almaktadır. Theodor Nöldeke, *Tarihu 'l-Kur'an*, Arapçaya çev. Georges Tamer, Birinci Basım 2004, Beyrut, Konrad-Adenauer-Stiftung, s. 61-210 Hirschfeld'in ayetleri gruplandırarak yaptığı bu çalışmaya ilişkin Nöldeke, kendi yaptığı çalışmanın düzenlenmesinden başka bir şey olmadığını söylemektedir. Theodor Nöldeke, *Tarihu 'l-Kur'an*, s. 68. Richard Bell de Hirschfeld gibi suerelerin değil ayet gruplarının tarihlendirmesini yapmaktadır. Ancak o tespit edebildiğimiz kadarıyla Hirschfeld gibi ayet gruplarını belli başlıklar altında toplamamaktadır. W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş* (çev. Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s.134; Ayrıca bkz. Esra Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar*, AÜİF 51:1 (2010) s. 318-320

15 Hirschfeld, *New Researches*, s.36

16 Hirschfeld, burada beş grup vahiyden bahsettiği halde çalışmasının sonundaki tabloda Mekki vahiyleri altı gruba ayırır. Çalışmasında ilk çağrıyı, onu destekleyen bir hitabın takip edileceğini söylemekte ve buna 'destekleyici vahiy' ismini vererek italik yazmaktadır. Geriye kalan dört başlığı da italik yazarak içeriğine ilişkin bilgi vermektedir. Biz de çalışmamızda onun 'beş grup' ifadesini ve italik olarak yazdığı başlıkları dikkate alarak grupları oluşturduk. bkz. Hirschfeld, *New Researches*, s.36; Montgomery Watt ise söz konusu altı grubu beş gruba indirmek için tasviri ve teşrii dönemleri 'tasviri veya teşrii' diyerek bir dönem kabul etmiş gözükmektedir. W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş* (çev. Süleyman Kalkan), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s.133; Halbuki metinde 'tasviri' 'teşrii' dönemleri ayrı ayrı dönem olarak geçmektedir. bkz. Hirschfeld, *New Researches*, s.36.

17 Hirschfeld, *New Researches*, s.25

Yaratan Rabbinin adıyla ilan et, çağır.

Ki o insanı rahmin duvarına yapışan aşılansmış bir yumurtadan yarattı.

*Rabbin çok yüce olduğu halde ilan et.*¹⁸

.....

İslam'ın ilk ayetindeki 'ikra' ifadesine yanlış anlam verildiğini söyleyen Hirschfeld,¹⁹ Eski Ahid'den²⁰ ve İslam öncesi şiiirden²¹ örnekler vererek 'ikra'nın 'oku' anlamında değil, 'ilan et, çağır' anlamında olduğunu ortaya koyar.

1.b.İlk Çağrışı Pekiştiren Ayetler

Hirschfeld'e göre ilk çağrışı pekiştiren ayetlerde -ataktan çok savunmada kalan- Peygamber, yeni tanrı ve peygamber düşüncesini derinleştiren, kendi konumunu güçlendirmeyi amaçlayan, tevhid inancını yerleştirmek için bir çeşit zikri andıran ritüele vurgu yapan, kâfirleri cezalarla tehdit eden hitaplara yer vermektedir.

Hirschfeld, A'lâ sûresinin 1-19 ve Kalem sûresinin 1-4 ayetlerinin ilk çağrışı desteklediğini düşünmektedir. Ona göre bu ayetlerle Hz. Muhammed sadece ilk çağrıdaki temel fikirleri tekrar etmiyor, aynı zamanda tam bir zihinsel kabiliyete sahip olduğunu vurgulamış oluyor. A'lâ ve Kalem sûresindeki bu ayetler ona göre Hz Peygamber'in hedefine istikrarlı bir şekilde ilerlediğini ve her bir kelimeyi ölçüp tartarak söylediğini göstermektedir.²²

Hirschfeld örnek olarak verdiği ayetlerde 'Rabbinin adıyla, yaratan, Senukri-uke -sana ilan edeceğiz-, Rabbinin ismini anan, suhuf, İbrahim ve Musa'nın sahifeleri', ifadelerini italik yazarak ilk vahyi destekleyen unsurlara dikkatlerimizi çeker.

Ona göre 'ikra' ayetiyle A'lâ ve Kalem sûresindeki bu ayetler arasında başka bir hitabın olmadığı da net bir şekilde söylenemez. Nitekim o, ilk çağrıdan hemen sonra bir taraftan A'lâ ve Kalem sûresinin ilgili ayetlerini yerleştirmekte diğer taraftan ilk vahiyde peygamberin yünlü bir örtü örtmesini gerektiren titremenin eşlik ettiği bir baş ağrısına maruz kalmış olabileceğini, iyileştiğinde ise kendisini

18 Hirschfeld, *New Researches*, s.18

19 Hirschfeld, *New Researches*, s.4; Burada Hirschfeld, Arapça kök olan karae'nin 'okuma' değil de bir 'araya getirme' anlamında olduğunu ve bu anlamda İslam öncesi edebiyatta çok sık kullanıldığını söyler Ancak fiilin anlamının/konusu bu kökü kullanan İbranice ve Süryanice'de yaygın olan bi edatıyla dilbilgisel olarak karıştırıldığını söyler. O aynı zamanda şöyle bir tespit bulunur: Tek başına alındığında İkra ayetindeki her kelime saf Arapçadır. Kelimeler bir araya getirildiğinde yeni bir anlam içerirler. Muhammed bu yolla eski dile yeni bir ruh aşılması olmaktadır. Hirschfeld, *New Researches*, s. 32

20 Hirschfeld, *New Researches*, s.19; Eski Ahid, Tekvin XII. 8

21 Hirschfeld, *New Researches*, s. 32

22 Hirschfeld, *New Researches*, s.34

oldukça yenilenmiş hissettiğini ve peygamberlik çağrısını Müddessir ve Müzzemmil sûreleriyle yinelediğini söylemektedir.²³ Görüldüğü gibi Hirschfeld, hem Müddessir, Müzzemmil sûrelerinden oluşturduğu ayet grubunu hem de A'lâ, Kalem sûrelerinden oluşturduğu ayet grubunu sıra belirtmeksizin ilk çağrıdan hemen sonraya yerleştirmektedir.

Hirschfeld, Peygamber'in ilk çağrısı desteklemek için putlara ibadetin yerine Allah'a ibadeti öğretmek amacıyla bir çeşit zikri andıran bir ritüele yer vermiş olabileceğini söylemektedir. Bu ritüele İhlas sûresini öngörmektedir. Ancak ona göre erken dönem özelliği taşıyan bu zikri erken dönem vahiy arasına yerleştirmenin kafa karıştırıcı olduğunu da kabul etmektedir.

Hirschfeld ilk çağrısı desteklediğini düşündüğü diğer bir ayet grubuna geçmeden bu ana kadar yaptığı sıralamanın bir değerlendirmesini yapmaktadır. Ona göre yaptığı bu tarihsel sıralama aslında yeteri kadar ikna edici değildir, hatta bundan sonra yapacağı tarihlendirmeler hususunda olumsuz bir izlenim uyandırmaktadır.²⁴

Hirschfeld bu tespitten sonra ilk çağrısı destekleyen, inanmayanların ağır cezaya çarptırılacağını konu edinen ayet grubunu ele alır. Araştırmacıya göre İslam öncesi dönemde ölümle her şeyin son bulacağı materyalist düşünce ve müphem ahiret inancı hâkimdir. Hz. Muhammed geç dönem Mekki vahiylerde bu yanlış ahiret inancının üzerinde durmuştur. Hirschfeld burada Casiye sûresindeki 'Onlar diyorlar ki, sadece şu anki hayat vardır. Ölürüz yaşarız sadece bizi zaman öldürtür (Casiye 45/23), ayetini²⁵ pagan inancındaki ruh göçüne yorumlar ve ruh göçü inancında olanları ve günahkârları bekleyen azabı konu edinen ayetleri zikreder. Günahkârların perçemlerinden tutularak cehenneme sürükleneceği ifadesini içeren Alak 96/15-16 ayetleri başta olmak üzere azap içerikli bazı ayetlere (Beyyine 98/5 (6); Fecr 89/24 (25); Cin 72/15, 24; Buruc 85/10²⁶ ayetlerine) yer verir. O,

23 İkra'dan hemen sonra Muhammed'in kendini güvenli bir konumda ve çetin bir mücadelenin ortasında bulduğunu, yünlü giysiler örtmesine mecbur bırakan titremenin eşlik ettiği sinirsel bir baş ağrısına maruz kalmış olabileceğini, iyileştiğinde ise kendisini oldukça yenilenmiş hissettiğini ve peygamberlik çağrısını tekrarlayan Müddessir 74/1-11 'Ey örtüsüne bürünen...' diye başlayan konuşmasını yaptığını söyler. Buna ilaveten Müddessir sûresinin ikizi kabul ettiği neredeyse aynı başlangıca sahip Müzzemmil 78/1-14 hitabının da aynı şartlarda ilan edilmiş olduğunu ifade eder. Hirschfeld'e göre, Müddessir ve Müzzemmil sûrelerinin ikinci ayetlerinde yer alan 'kum/kalk' ifadesi düşünce veya uygulama düzeyinde gece namazına değil de Müzzemmil sûresinin 9. Ayetinde sözü edilen kendisindeki ağır yükten dolayı uykusuz kalan Peygamber'in heyecanına işaret etmektedir. O, bu noktaya müfessirlerin açıklama yapmadıklarını da ilave eder. Hirschfeld, *New Researches*, s.38 Hirschfeld her ne kadar ilk vahiyyle A'lâ ve Kalem sûrelerinin ilgili ayetleri arasında başka vahiylerin de olabileceğini söylese de çalışmasının sonunda verdiği tabloda bu vahiyleri peş peşe getirmektedir.

24 Hirschfeld, *New Researches*, s.35

25 Hirschfeld, *New Researches*, s.40

26 Hirschfeld, *New Researches*, s.39

Hz. Muhammed'in, amcası Abdu'l-Uzza'ya acımasızca Ebu Leheb damgasını vurarak mahkûm ettiğini söyler ve bu içerikteki Leheb sûresini de buraya alır.²⁷

Hirschfeld bu periyotta inanmayanlar için reva görülen çeşitli cezaların ayrıntılı olarak anlatılmasına karşın inananlara bahşedilecek cennetin yüzeysel şekilde geçirildiğine dikkatleri çekmektedir. Buna da örnek olarak Ğaşiye 88/10 (Fi cennetin aliye), Fecr 89/30 (vedhuli cenneti), Tekvir 81/13 (Ve izel cennetu Uzli-fet)²⁸ ayetlerini örnek vermektedir. Cezanın ayrıntılı mükâfatın ise kısa ifadelerle anlatılması Hirschfeld'e göre, Hz. Muhammed'in korkunun umuttan daha etkili olacağını hesaplaması dolayısıyladır.²⁹

Hirschfeld peygamberin mucizeye başvurması şeklinde yorumladığı ayetleri ilk çağrıyı destekleyici ayetler arasında görmektedir. Hz. Musa'nın Hz. Muhammed'e büyük bir model olduğunu düşünen Hirschfeld, Allah'ın Hz. Musa'yı peygamberlikle görevlendirmesini konu edinen Nazi'at 79/15-20 ayetleri ile Mirac hadisesini konu edinen Necm 53/1-18 ayetlerindeki ifadeleri birbirleriyle ilişkilendirmek ister. Nazi'at 79/15-20. Ayetler şöyledir:

Musa'nın haberi sana gelmedi mi?

Tuva'da kutsal vadide Rabbin ona şöyle hitab etmişti:

Fir'avun'a git doğrusu o azmıştır.

Ona de ki, 'Arınmağa niyetin var mı?'

Rabbine giden yolu göstereyim ki, O'na saygı duyup korkasın.

Bunun üzerine en büyük mucizeyi gördü.³⁰

Hirschfeld Hz. Muhammed'in Hz. Musa'nın gördüğü -yukarda bahsi geçen- işarete benzer belirsiz bir işareti dinleyenlerini etkilemek üzere devreye soktuğunu söyleyerek Hz. Musa'nın peygamberliğinden bahseden ayetlerden sonra Necm sûresinin ilk 18 ayetini zikreder.

27 Hirschfeld, *New Researches*, s.40 Günahkârların cezalandırılması hususunda diğer bir ayet, İlk ilanı destekleyici vahiy olarak zikredilen (Ala 82/12-13 ellezi yeslan naral) ayetlerdir. Muhammed günahkârların yakıcı bir ateşte yanacağını daha sonra ne yaşamın ne de ölümün olduğunu söylemektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.41

28 Hirschfeld, *New Researches*, s.43; Hirschfeld'e göre erken dönem sûrelere derc edilmiş oldukça ayrıntılı anlatılmış 'bahçe, cennet' içerikli ayetler tamamen daha sonraki döneme aittir. (Örnek: Buruc sûresi 11. Ayet, Kalem sûresi 17 ve 34.ayet, Müddessir 42 (40). Ayet.) Daha eski pasajlarda ise 'bahçe' ilaveler ayrıntılar olmaksızın yer almaktadır. Hirschfeld, *New Researches*, s.43; Hirschfeld'in cennet tasvirlerini içeren ayetlere dahil ettiği Kalem sûresi 17. Ayet ahiretteki cennet tasviri yapılmamaktadır. Bu ve takip eden ayetlerde Allah izin verirse demediklerinden fakir fukaraya pay ayırmadıklarından dolayı bahçeleri yok olan bahçe sahiplerinin başına gelenleri anlatılmaktadır. Bu ayette sırf cennet kelimesi geçtiği için Hirschfeld cennet tasvirlerinin içerisine bu ayeti dahil etmiş gözüküyor.

29 Hirschfeld, *New Researches*, s.42-43

30 Hirschfeld, *New Researches*, s.44

O, her iki ayet grubunda yer alan 'vahiy/ilham, Rabbinden en büyük işaretler' kelimelerini italik yazarak Hz. Muhammed'in Hz. Musa'dan etkilendiğini ve onu taklit ettiğini iddia eder.

Hirschfeld, bu aşamada ayrıca Hz. Muhammed'in herhangi bir atakta bulunmaksızın savunmada kalmayı yeğlediğini, zarar görmeden halkın düşüncesinden sıyrılmayı arzuladığını, oldukça olumsuz şartlar altında iddiasını devam ettirmeyi, fikirleriyle baş başa kalmak istediğini söyleyerek Hz. Peygamber'in bu duruma işaret eden Kafirun sûresini de bu periyoda dahil eder.³¹

2. İkinci Aşama: Edebi Sanat Yönü Baskın Olan Vahiylere³²

Hirschfeld, ikinci aşamada Peygamber'in topluma kendini kabul ettirme derdine düştüğünü, güçlü yeminlerle desteklenmiş edebi sanat yönü baskın olan ve gelecekte haber veren hitaplara ağırlık verdiğini düşünmektedir. Ona göre edebi sanat yönü baskın olan ve gelecekte haber veren ayetler kıyamet gününü konu edinen ayetlerdir. Ancak kıyamet gününe ilişkin ayetler bir taraftan süslü ifadeler içerdiği için insanlar peygamberi şair olmakla itham etmekte, diğer taraftan gelecekte haber verdiği için kâhin olmakla suçlamaktadır. İşte bu aşamada bir taraftan süslü ve gelecekte haber veren kıyamet konulu hitaplar yer almakta diğer taraftan peygambere yöneltilen şair ve kâhin ithamları bertaraf edilmek istenmektedir.³³

Hirschfeld'e göre, şiire aşına olan Hz. Muhammed, kendi stilini şiirden azat etmesi için bazı zorluklar yaşamakta, bu yüzden ifadelerinde şiirden kalıntılara rastlanabilmektedir. Ona göre, şiirde bir geçiş veya şarkının uygun bir konusuna amatörce giriş mahiyetinde olan (zerni/bana bırak) tevcihi kelam, belli ölçüde ayetin tarihini belirlemeye yardımcı olmaktadır. Zira, diyor Hirschfeld, en erken vahiylere üç defadan fazla tekrar edilen bu (zerni/let me) ifadesi, pagan şiirine benzer bir tarzdadır. Ona göre bu durum Kalem sûresi 44. ayette ('zernî/Bana bırak.') rahatlıkla görülebilir.³⁴

Hirschfeld, süslü gelecekte haber veren kıyamete ilişkin ayetleri bulmak için 'yevm' ifadesini içeren ayetleri tarar. Ancak ona göre Kur'an'ın erken döneminde (el-yevm) sözü çokça yer almaz, yalnızca o gün geldiğinde meydana gelecek olayların tasvirine işaret edilir. O, bu durumu, Şems sûresi ile örneklendirmektedir. Bu sûre ona göre zorlama bir dokunaklığa ve ayetlerdeki kişileştirmeye rağmen, edebi sanat yönü baskın olan ayetlerin en güzel örneğini temsil eder.

31 Hirschfeld, *New Researches*, s.46

32 İngilizcesi 'Declamatory' olan bu ifadenin Türkçe karşılığı 'Heyecan verici, gösterişli, tumturaklı' dır. Biz Hirschfeld'in bu başlık altında anlattıklarını da dikkate alarak yukarıdaki anlamı vermeyi uygun gördük.

33 Hirschfeld, *New Researches*, s.36

34 Hirschfeld, *New Researches*, s.37

Sûrenin eşit olmayan iki bölümden oluştuğunu, özgün, ahenginin oldukça ölçülü olduğunu söyleyen Hirschfeld sûrenin tamamını çalışmasına konu edinir.³⁵

Hesap gününe ilişkin sahneler içeren bu sûre, Hirschfeld'e göre, hazırlıksız, doğal olarak üretilmesi mümkün değildir. Ona göre Muhammed'in kendisi bu mükemmel performanstan o kadar mutlu olmuştur ki, kısa bir süre sonra daha alt düzeyde diğer bir sûreyi yani İnfitar 82/1-19'i taklit etmiştir.

Hirschfeld burada İnfitar sûresinde 'Hesap Günü' ifadesini içeren üç ayet arasında bağlantılar kurmaktadır. O, 15-18. ayetlerde (yevmi'd-din) ifadesinin iki kez geçtiğini, 19. ayette ise bu ifadenin açıklayıcı tarzda tekrar edildiğini söylemektedir. Ona göre Hz. Muhammed, ard arda gelen bu ifadeyi yaygın olmayan sıfatlarla ve açıklamalarla sınırlama yoluna gitmiştir. Ayrıca Hirschfeld 'Yevm' ifadesine ilişkin bu açıklama girişiminin sadece edebi sanat yönü baskın olan ifadelerin bulunduğu dönemin özelliği olmadığını³⁶ ilk vahyi destekleyici ayetlerde 'yevm' ifadesinin izlerine rastlanabildiğini ancak gerçek gelişiminin süslü ifadelerin yer aldığı döneme ait olduğunu düşünmektedir.³⁷ Öte yandan araştırmacı 'yevm' ifadesini içeren veya ona atıfta bulunan ayetler çok olduğu için, gruplar oluşturmakta Mekkî ve Medenî olmaları hususunda tespitlerde bulunmaktadır. Hirschfeld burada yevm ifadesini içeren veya ona atıfta bulunan ayetleri beş gruba ayırmaktadır. İlk iki grupta daha çok Mekkî vahiylerin, kalan üç grupta ise genelde Medenî vahiylerin yer aldığını belirtmektedir.³⁸

'Yevm' ifadesinin kullanışı bakımından Mekkî vahiylerin yer aldığı ilk iki grup arasında dilbilgisi açısından fark vardır. İlk gruptaki yevm içerikli ayetler 'the day of meeting 40/15' şeklinde isim tamlaması olarak, ikinci grupta 'the last day 29/35' şeklinde sıfat tamlaması olarak geçer. Medenî ayetlerin çokça yer aldığı üçüncü grupta ise daha açıklayıcı ayetler yer almaktadır. 'Hiçbir kişinin başka birinin cezasını çekmeyeceği gün, gibi'. Dördüncü grupta sadece o gün 'on that day' ifadesi yer alır. Son grup ise 'Sa'atun, gâşiyetun' gibi kıyametin özel isimlerini içerir.³⁹

Hirschfeld anlaşıldığı kadarıyla bu sıralamada 'yevm' ifadesinin anlamının açık veya kapalı oluşunu dikkate almaktadır. İlk gruplarda 'yevm' ifadesi bir kelimeyle tanımlanır veya tavsif edilirken daha sonraki gruplarda bir cümleyle açıklanmakta hatta tanınan bilinen gün olduğu için 'o gün' şeklinde ifade edilmekte veya özel isimlerle ona işaret edilmektedir.

35 Hirschfeld, *New Researches*, s.47-48

36 Hirschfeld, *New Researches*, s.49

37 Hirschfeld, *New Researches*, s.52-53

38 Hirschfeld, *New Researches*, s.49

39 Hirschfeld, *New Researches*, s.49-52; Bu isimleri ve lakapları da İsa'ya ait kehanetlerden farksız gören Hirschfeld, Hz. Muhammed'in bu lakapları öğrenmiş olduğu düşüncesindedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.52

Hirschfeld, gelecekte haber veren ancak başka konular da içerdiği için diğer periyotlara da dahil edilebilecek olan Abese sûresini, ifadelerini görkemli bulduğundan bu aşamaya dahil eder. Ona göre canlı, çarpıcı kısa bir girişe sahip olan Abese sûresi bir monolog ile devam etmektedir. Hirschfeld, tek taraflı konuşmanın (18. ayetteki Min eyyi şeyin halekahu ile başlayan ayet grubunu kastediyor) aslında ilk vahyin ikinci cümlesinin (Alak 96/2) tekrarı olduğuna dikkatleri çekmekte ama burada daha çok detaya ve tasvire yer verildiğini belirtmektedir. O daha sonra söz konusu sûrede edebi sanat yüklü ama betimsel vahiyler olarak değerlendirilebilecek ayetlere de işaret etmektedir. Bu ayetler bahsedilen nimetlerden dolayı rahat bir yaşam süren insanın yaratana şükretmesi gerektiği çağrısında bulunmaktadır. Hirschfeld, sûreye ilişkin son olarak dindarların ve günahkârların karşılaşacağı durumları konu edinen kıyametin kısa bir tasvirine yer verildiğini ifade etmektedir. Ona göre, bu sûre bir dinsel hitapta birleşmesine rağmen sadece başlıkların çeşitliliği ile değil, süslü/görkemli ifade ve özgünlüğüyle de kendini hissettirmektedir.⁴⁰ Hirschfeld bu cümlesiyle kıyametin dışında da konular içeren bu sûreyi bir bütün olarak süslü ifadeler içerdiğinden buraya aldığını söylemiş olmaktadır.

Araştırmacı, bu aşamaya son olarak ona göre edebi sanat yönü baskın olan ifadeler ve gelecekte haber veren hitaplar içeren, aynı zamanda da bir sonraki aşamaya geçişi sağlayan Şems sûresini dâhil etmektedir. O, sûrede yer alan 'Semud' ifadesine dikkatleri çeker ve şöyle der: 'Biz belirgin biçimde görüyoruz ki, bu sûre nasıl da kıssa içerikli vahye zemin hazırlıyor. Muhammed yeminle ilgili malzemesini bitirince kıssa içerikli vahyin zamanı gelmiş (gözüküyor).' Ona göre bu sûre (Şems) başlangıcı dikkate alınarak süslü ifadelerin yer aldığı dönemdeki sûrelerden sayılmalıdır. Nitekim Semudluların kaderine ilişkin Mekkelilerin bilgisi, o sûrenin erken dönem vahiylerden olduğunu garanti etmektedir.⁴¹

3. Üçüncü Aşama: Kıssa İçerikli Ayetler

Bu dönemin karakteristik özelliği mucizelerdir. Hirschfeld'e göre Hz. Muhammed bu içerikteki vahiylerle mucizelere ve geçmiş olaylara aşına olduğunu Mekkelilere göstermek⁴² istemektedir.

Ona göre mucize, Mekki sûrelerin tamamında, Medeni sûrelerin ise çoğunda ana konudur. Her biri kıssa içerikli olan ve 'Bunlar apaçık Kitabın ayetleridir' diye (veya benzer şekilde) başlayan en az on Mekki sûre vardır.⁴³ Erken dönem

40 Hirschfeld, *New Researches*, s.53

41 Hirschfeld, *New Researches*, s.58; Benzer bir nedenden dolayı. Fil/105 sûresini buraya alır. Hirschfeld'e göre her ne kadar kısalığı ait olduğu yere yerleştirmek için bir ipucu vermese de Tekasur/102 sûresi de bu döneme aittir. Başlangıcı kesin olarak süslü ifadelerin yer aldığı döneme ait olmasına rağmen, kıssaya ilişkin konular Fecr/89 sûresinde oldukça fazla gözükür. Hirschfeld, *New Researches*, s.58

42 Hirschfeld, *New Researches*, s. 59

43 Hirschfeld, *New Researches*, s.60

vahiy kesitlerinde Ad ve Semud ifadesinin yer alması, Semud kavminin hicr taşındaki efsânevi hatırasının onu okuma özelliğini kaybeden Araplar arasında bilinmiyor olmasından dolayıdır.⁴⁴

O, Şuara sûresini mucize üzerine tam bir hitap içeren sûre olarak görür. Ona göre bu sûre tafsilatlı olduğu kadar metodik olarak da oluşturulmuştur. Hirschfeld ayrıca sûrenin etkileyici bir girişe sahip olduğunu, devamında Musa'nın Firavuna mesajı iletmesi ile devam eden tafsilatlı kıssanın 7 (8). ayette 'mucize' ifadesini içeren kelimeyle son bulunduğunu, mucize kelimesinin düzenli olarak İbrahim, Nuh, Ad, Semud, Lut ve Şuayb kıssalarını da sonlandırdığını belirtmektedir. Ona göre gönderildikleri insanlara nüfuz etmek için her bir peygamberin mucize ile ilişkilendirilmesi, Muhammed'in bu gerçeklere ilişkin bilgisinin mucizevi olduğunu Mekkelilere kanıtlamaktadır. Bu yüzden bu bilgiler mucizeye benzemektedir.⁴⁵

Hirschfeld, Kur'an'ı derleyenlerin Medenî sûreler arasına yerleştirdiği ancak şüphe götürmez biçimde Mekkî kaynaklı olduğuna inandığı kıssa karakterli birkaç ayet grubu üzerinde de durur. Ona göre kıssalar daha çok Mekke dönemine ait olduğu için Hz. Muhammed'in eskiden anlatmış olduğu hikâyelere Medine döneminde dönmüş olması düşünülemez. Bu yüzden Âd ve Musa'yı konu edinen Ahkaf sûresi 20-35 (21-36). ayetleri, belli bir kişiye işaret etmeyen Bakara sûresi 200-210 (204-214) ayetleri Mekkîdir.

Araştırmacıya göre Fatiha sûresi kıssa içerikli hitapların ifadelerini içerdiği için bu döneme dahil edilmelidir. Çünkü sûredeki ayetlerin neredeyse tamamı bu

44 Hirschfeld, *New Researches*, s.59; Hirschfeld'e göre, yaşayanların hafızasında canlı olan Ebrehe'nin engellenen seferi 105. sûre olan Fil sûresini ortaya çıkarmıştır. Bu sûrede Muhammed düşman güçleri yok eden vebayı taşa dönüştürmeye kalkışmıştır. Buruc 85/18 (19) de Firavun'dan ilk kez söz edilmektedir... Ala 87/18, 19'da İbrahim ve Musa suhufu kendilerine atfederler. Hirschfeld, *New Researches*, s.59

45 Hirschfeld, *New Researches*, s.61; Hirschfeld'e göre yedinci sûrede kompoze edilen belirli bölümler bu periyodun en son dönemine aittir. Bu sûrede kıssa ve tasvir metodunun karışımı bir anlatımla yerin göğün yaratılışına değinilir. Adem ve eşinin cennet kovulması anlatımıyla sûreye devam edilir. (Hirschfeld, *New Researches*, s.69-70) Hirschfeld kıssa içeriklerinin azaldığı sûrelere Sebe sûresi ve Araf sûresini örnek vermektedir. Sebe sûresinin sadece ilk kısmı (1-20) Kitab-ı Mukaddesteki kişilere atıfta bulunmakta geriye kalanı kısmen betimleyici kısmen dinî hitap içerikli gözükmektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.69

Hirschfeld burada İsrâ ve Mu'minun sûrelerinin kıssa içerikli ayet gruplarına da yer vermektedir: İsrâ/17 sûresindeki birinci ayet Kudüsteki mabedden bahsetmekle Muhammed'e İsrail tarihini iki ana safhasını araştırma fırsatını veriyor (2 ve 8 (7). ayet). Birinci kısımdan tamamen kopuk olmasına rağmen sûrenin içinde yer alan 103-111 (101-111) ayet grubu kıssa içeriklidir. 106 (104). ayetteki (va'dul ahire) ifadesi 7. Ayetteki ifadelerle; 108. ayetteki va'd 5. Ayetteki ifadelerle paralellik arz etmektedir.

Mu'min sûresi eşit olarak bölünmüş bir karaktere sahiptir. Sûrenin 1-6; 24-35; 38-59 ayet grupları kıssa içeriklidir. Firavun burada sadece tarihsel bir figür olarak değil, Nemrud ve Buhtunnas'ın karakterlerini de içerecek şekilde günahkâr ve itiraz eden bir prototip olarak durmaktadır.

periyoda ait vahiylerde görülebilir. Birinci ayet birçok hitabın başlangıcında ve sonunda bulunan iki ibareden biridir. Burada Hirschfeld, 'el-hamdu' ile başlayan, 'elhamdu lillahi rabbil âlemin' ile başlayan veya biten sûrelerin isimlerini verir. Son olarak Elhamdu lillahi rabbil âlemin ayetini içeren Yunus 10/10-11 (11).⁴⁶ ayetini zikreder.⁴⁷

4. Dördüncü Aşama: Betimsel Vahiyler

Hirschfeld'e göre betimsel vahiylerin karakteristik özelliği peygamber'in dinleyenlerine yaşamı kendilerine sağlayan Tanrıya şükretmeleri gerektiğini hatırlatmasıdır.⁴⁸ Bu bölümde tabiatın varlığı, gök cisimlerinin hareketleri Allah'ın ayetleri olarak anlatılmakta⁴⁹ insanın hizmetine sunulan bu varlıkların ilah edinilmeye layık olmadığı⁵⁰ vurgulanmaktadır. O, betimsel vahiylerin yoğunlukla işlenmesini, Peygamberin bir önceki dönemdeki kıssa metodunun cazibesinin kaybolmasına bağlamaktadır.

Araştırmacı betimsel vahiyleri hem kapsam hem de ayet sayısı bakımından oldukça sınırlı görmektedir. Ona göre bu içerikteki vahiyler edebi sanat yönü baskın olan ifadelerin yer aldığı dönemin sonuna kadar fark edilememektedir.⁵¹ Kıssa içerikli vahiyler arasında betimsel vahiylerin yer aldığını söyleyen Hirschfeld'e göre, karakterlerindeki farklılığa rağmen iki vahiy çeşidi bir noktada birleşmektedir. Bu ortak nokta; Allah'ın mucizelerini gösterme, mucizeleri gerçekleştirmeye gücü yetmeyen peygamberlere destek verme çabasıdır. Öyle anlaşılıyor ki, Muhammed, 'her şeye gücü yeten Allah'ın (hem tabiatla hem de geçmiş peygamberlerin şahsında)⁵² mucizeleri çok olduğu için yeni mucize beklemenin gereksiz olduğunu dinleyenlerine iletmek istiyor.⁵³

Ona göre Nuh sûresi, Hz Muhammed tarafından Nuh'a atfedilen oldukça orijinal tabiat tasvirini içerir. Kıssa içerikli başlangıca rağmen sûrenin geri kalanı betimsel karaktere sahip olduğu için betimsel vahiyler grubuna dahil edilmelidir.⁵⁴

46 Hirschfeld burada bir ayeti iki ayet kabul etmiştir.

47 Hirschfeld, *New Researches*, s.71; Hirschfeld'e göre kıssa hitabından çıkarılmış bir diğer bölümü Maide sûresine yerleştirilmiş olarak buluruz. Derleyiciler tarafından yerinden edilmiş olmasına rağmen 23-38 (20-34) ayet grubu Mekki'dir. Bunlar da kendi aralarında iki kısımdır: 23-29 (20-26 Hz. Musa'dan); 30-35 (27-31 Hz. Adem'in oğullarından bahseder). Geriye kalan üç ayet 36-38 (32-34) belki de öncesindeki hikâyelerden yararlanmayı gerektirir. Bunlar Mekki düşmanları etkileme amaçlıdır. Tehdit edilen cezalar Medine'de uygulanmıyor, din değiştirme veya cezanın uygulanması arasında bir tercihe zorluyor.

48 Hirschfeld, *New Researches*, s.72

49 Hirschfeld, *New Researches*, s.9

50 Bu ifadenin aslı 'therefore not to be worshipped' dir. Cümlemin düzgün olması için yukarıdaki tercüme tercih edilmiştir.

51 Hirschfeld, *New Researches*, s.72

52 Parantez içerisindeki ifade kendimize aittir.

53 Hirschfeld, *New Researches*, s.72

54 Hirschfeld, *New Researches*, s.73

Hirschfeld Nahl sûresinin betimsel vahiylerin zirvesini temsil ettiğini söyler. Bu sûre ona göre sadece diğer hitaplarda dağınık olan betimsel parçaları bir araya getirmiyor aynı zamanda okuyucudan önce onları hakiki sanatsal bir sıraya yerleştiriyor.⁵⁵

Araştırmacıya göre kevnî ayetlere⁵⁶ ilişkin pasajlar içeren en güzel hitap Lokman sûresidir (1-10 (yani 2-11) ve 19-34 (yani 20 -34⁵⁷). Bu sûrede betimlemeler olağan tarzdadır. Ancak betimlemeyi bölen araya yerleştirilmiş 11-18 (12-19) ayet grubu vardır. Sûrenin 22 (23). ayetinde ise Hz. Muhammed'e, kafirlerin inanmalarına aldırış etmemesi tavsiye edilmekte ve bu tavsiye baştan sona betimsel olan bir sonraki hitapta, Yasin sûresinin 76. ayetinde tekrar edilmektedir. Yani Lokman 31/22 (23). ayet ile Yasin 36/76. ayet (Fela yehzunke) benzeşmektedir.

Yasin sûresinden söz etmişken Hirschfeld sûrede bulunan kevnî ayetlere de değinir. Sûrenin 33, 37, 41. ayetlerinde yer alan ayın durumundaki değişim, gece ve gündüzün değişimi, güneş tutulmasına⁵⁸ ilişkin gözlemler ona göre, ilk kez geçen betimlemelerdir.⁵⁹

Hirschfeld, betimsel vahiylerde insanın dikkatinin tabiata çekildiğini erken dönem vahiylerde ise dikkatin insanın kendisine yönlendirildiğini, böylece itaatkâr insan için Allah'ın ayetlerinin hem kendinde hem de yeryüzünde bulunduğu işaret edildiğini⁶⁰ ifade eder.

5. Beşinci Aşama: Ahlakî Normlar İçeren Ayetler

Hirschfeld, ilk dört aşama boyunca dinleyenlere sunulan hitapların onları artık belli ahlâkî normları alabilecek kıvama getirmiş olduğu düşüncesindedir. Bu norm-

55 Hirschfeld, *New Researches*, s.76; Hirschfeld'e göre bu sûre orijinal olmamasına rağmen güzel olduğuna göre Muhammed onun kompozisyonu hususunda daha çok özen göstermiş olmalı. (Hirschfeld, *New Researches*, s.76) İlk defa Hz. Muhammed'in sûrenin kompozisyonunu oluşturduğu yönünde bir fikre rastlıyoruz.

56 'kevnî ayetler' ifadesinin aslı 'signs' alametler/ayetler'dir. Anlaşılır olması için biz bunu 'kevnî ayetler' şeklinde çevirmeyi uygun gördük.

57 Sûre 34 ayetten oluştuğu için bu sayıda kayma olmamaktadır. Hirschfeld belki de elimizdeki Kur'an'da iki ayet olarak zikredilen ayeti bir ayet olarak algıladı.

58 Hirschfeld 'the eclipse of the sun' ifadesine yer vermektedir.

59 Hirschfeld 've ayetun lehum' diye başlayan üç ayet grubuna (Yasin 36/33-36, 37-40, 41-44.) ilişkin şu tespitlerde bulunmaktadır. Ona göre bu ayet gruplarında (şiişel) ölçü olmamasına rağmen her bir dört ayetlik bentler benzeşmektedir. Bu eski alışkanlığa kayış ya Muhammed'in şair olduğu yönündeki ithamı beraberinde getirdiği için, ya da Muhammed tehlikeyi önceden görüp herhangi bir yanlış anlamayı engellemek istediği için, Yasin Sûresi 69. Ayetinde Muhammed'in ne şiiir öğrendiği ne de bunun kendisine yakışacağı deklere edilmektedir. Kafirler hususunda üzülmemesi yönünde Muhammed'e tavsiyede bulunan ve yukarıda sözü edilen ayetin bu ayetle ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. Ubey b. Halef'in çürümüş kemikleri Muhammed'e getirmesi ve onları kimin diriltilebileceğini sormasını konu edinen Yasin sûresinin 78. ayetinin tarihsel bir arka planı vardır. Hirschfeld, *New Researches*, s.77

60 Hirschfeld, *New Researches*, s.70

lar ana babaya saygı gösterme, yetime iyi davranma, temiz bir yaşam sürdürme, dua, on emirdeki ilkelerin Arap toplumuna uyarlanmış hali şeklinde sıralanabilir.

Hirschfeld ahlâkî normların çerçevesini belirledikten sonra, kendisine göre ilk sunulan norma örnek verir. Ona göre, az bir dozajda ilk sunulan norma örnek Duha sûresinin 93/9-11 ayetleridir.

Öyleyse sakın öksüze kötü muamele etme

Yardım isteyeniyi azarlama

Rabbinin sana lütfettiği nimeti her daim an...⁶¹

Hirschfeld, bu ayetlerde kendisine tabi olanların mizacını çok iyi bilen Hz. Muhammed'in ihtiyatlı davrandığını, onları bunaltmadan mutat ibadetlere alıştırdığını söylemektedir. Allah'a inanan kulların yaşamını tasvir eden Furkan sûresinin 25/64-68, 72 (63-68, 72). ayetlerini de ahlâkî norm içeren vahiylerle dahil etmektedir.⁶²

Hirschfeld'e göre Lokman tarafından oğluna yapılan uyarı da ahlâkî norm içeren vahiylerin başka bir versiyonudur. Bu ayetlerde ilk olarak Lokman'a Allah'a şükür borçlu olduğu hatırlanmakta, sonra bu efsânevî bilge, bir olan Allah'a inanma, ana babaya saygı gösterme, temiz bir yaşam sürdürme Allah'a dua etme hususunda oğlunu eğitmektedir. Hirschfeld burada Lokman sûresinden 31/11-18 (12-19). ayetleri verir. Bu emirlerin hepsi ona göre aslında Mekki vahiylerdeki dinî buyrukları kapsamaktadır.⁶³

Hirschfeld'e göre Hz. Muhammed, On Emri Kitab-ı Mukaddes'ten taklit etmiş ve Arap toplumuna uyarlamıştır. O, Sa'lebi'nin Kitabı'l-Arais'inde 'On Emre yer verdiğini ve onların Kur'an'daki iki yerine atıfta bulunduğunu, bu atıflardan birinin İsrâ sûresinin ortalarını, diğerinin ise daha ayrıntılı olarak En'am 6/152-154 (151-153) ayet grubunu gösterdiğini söyler.

Araştırmacı Muhammed'in taklit etme hususunda tecrübeli olduğunu, daha pratik olan buyrukları Araplar için uygun olmayan emirlerin yerine koyarak onu özgürce değiştirdiğini iddia etmektedir. Örneğin; On Emirdeki adam öldürme yasağının Peygamber'e kız çocuklarını diri diri toprağa gömenleri suçlama fırsatı verdiğini, böylece barbar geleneğin kaldırılmasını kendisine mal ettiğini söylemektedir.⁶⁴

61 Hirschfeld, *New Researches*, s.79

62 Burada ayet numaraları önce mevcut Kur'an'la uyumsuzken ilerleyen ayetlerde uyumludur. Örneğin, Hirschfeld'in 64. Ayet olarak gösterdiği aslında 63. Ayettir. Ama onun 67. Ayet olarak gösterdiği ayet mevcut Kur'an'da da 67. Ayettir. Bu durumda Hirschfeld ya iki ayeti bir ayet saydı ya da o ayeti görmemezlikten geldi. 66 ve 67. Ayetin her ikisi cehennemle ilgili olduğu için onları bir görme olasılığı yüksektir.

63 Hirschfeld, *New Researches*, s. 80

64 Hirschfeld, *New Researches*, s.81

Ona göre En'am sûresinin 6/152-154 (151-153) ayetleri, On Emrin sadece neyi içerdiğini değil onlardan neyin atlandığını da göstermektedir. Mısır'dan çıkışı ima eden (Çıkış 20/2.) sözün atlanması şaşırtıcı değildir, çünkü, onun Müslümanlara yarar sağlamadığı ortadadır.⁶⁵

Buraya kadar Hirschfeld'in beş aşamaya ayırdığı Mekkî ayetleri konu merkezli tarihlendirme çabasını gördük. Değerlendirme ve sonuç bölümüne geçmeden bu beş aşamaya ilişkin birkaç anekdot sunmak istiyoruz. Hirschfeld bu beş aşamanın tabii bir sıralamayla birbirlerini izlediğini, dahası tasvir edici vahyin hukuk içerikli vahiyden önce geldiğine dair Hz. Aişe'ye nispet edilen bir hadis'in olduğunu⁶⁶ ancak yine de bu grupların birbirinden kesin olarak ayrılmadığını, birbirlerinin sınırlarını ihlal edebileceklerini ifade etmektedir. Bu yüzden, o, her bir grubun konusunun erken dönemdeki vahiylerde izinin sürülebileceğini ve sonraki vahiylerin önceki pasajların tekrarını içerebileceğini söylemektedir.⁶⁷

Hirschfeld ayetleri tarihlendirmeyi değil, onları⁶⁸ içeriklerine göre gruplandırıp sıralamasını yapmaktadır. O bu konuda şöyle demektedir: 'Hitapların kronolojik sırasını yeniden inşa etme fikrini bırakmalı, konularına göre bir bölümlenme yapmak sûretiyle Kur'an'ın kompoze edildiği materyal üzerinde yaklaşık bir sonuç elde etmeye çalışmalıyız.⁶⁹ Şayet bu görevi başarabilirsek, her bir vahyin tarihine ilişkin kesin bilgiden vazgeçebiliriz.'⁷⁰

IV. Değerlendirme ve Sonuç

Hirschfeld, Mekkî ayetleri tarihlendirmeye konu bütünlüğü olan ayet grupları oluşturmakla başlamakta, daha sonra bu grupları belli başlıklar altında toplamaktadır. Bir başlığın altına ilk ayet grubunu yerleştirirken genelde bir önceki döneme ait ifade veya özelliği o ayet grubunda bulmaya çalışmaktadır. Daha sonradan gelecek ayet grupları için iç bağlantılar aramakta, bulamazsa diğer gruplarla olan genel benzerliği devreye sokarak grubu oraya dahil etmektedir. Son gruba yerleştireceği ayette ise bir sonraki dönemin ifade kalıbını veya özelliğini aramaktadır. Bununla birlikte araştırma sadece ayet grupları üzerinden götürülmemekte süreler bir bütün olarak da değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

65 Hirschfeld, *New Researches*, s. 82

66 Buhârî, K. Fedaili'l-Kur'an, 6

67 Hirschfeld, *New Researches*, s.36

68 Hirschfeld, sadece edebi sanat yönü baskın olan ayetleri kısmen ifade biçimi yönünden ele almakta onu da kıyamet sahnelerini içeren ayetlerden örnekler vererek yine konusuna göre ayırmış olmaktadır.

69 Hirschfeld'in bu yönelişine benzer bir yaklaşım Emin el-Hûlî'nin Kur'an tefsiri için önerdiği Edebî Metotda ayetleri konularına göre bir araya getirmesinde görülebilir. Emin el-Hûlî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod* (terc. Mevlüt Güngör), Bayrak Matb. İstanbul 1995, s. 71-75

70 Hirschfeld, *New Researches*, s.36-37

Ancak Hirschfeld'e göre Kur'an Hz. Peygamber'in eseri olduğu için onun oluşturduğu söz konusu ayet grupları, İslam düşüncesinde peyder pey; ayet, ayet topluluğu veya sûre olarak nazil olan ve belli öbekler oluşturulabilecek ayet gruplarıyla -kısmen uyuşsa da- tamamen uyuşmamaktadır. Hirschfeld'in oluşturduğu gruplarda konu bütünlüğü esas alındığı için bazen araştırmacının kendi algısıyla gruplar şekillenebilmekte, konu dışı olan ayet konuya dahil edilebilmektedir. (Örneğin Bakara 2/187. -oruç- ayetinin peşinden gelen- Bakara 2/188 Vela te'kulu emvalekum- ayeti için 'Bu mecazi anlamdadır, ayette, oruçlu iken katı yiyecekleri yemek yasaklanmaktadır,' diyerek bu ayeti üstteki oruçla ilgili gruba dahil etmektedir. Hirschfeld, *New Researches*, s.109-110)

Mekki ayetlerin tarihsel sıralamasına gelince Hirschfeld ayetlerin kronolojik sırasını yeniden inşa etmeyi bırakıyor, yerine, ayetleri içeriklerine göre gruplandırıyor, belli başlıklar altında topluyor ve onları tabii bir sıralamaya tabi tutuyor.

Beş aşamadan oluşan bu sıralamada aşamalar birbirinden kesin olarak ayrılmamakta, birbirlerinin sınırlarını ihlal edebilmektedir. Bu yüzden her bir grubun konusu erken dönemdeki vahiylerde görülebilmekte, sonraki vahiyler önceki pasajların tekrarını içerebilmektedir. Dolayısıyla Hirschfeld'in bu çabası kendisinin de ifade ettiği gibi⁷¹ beklediği sonucu vermemektedir.

Tabii sıralama tabiatıyla subjektif olmaktadır. Hirschfeld Mekki ayetlerin sıralamasını yaparken, ayetlerin uslubu ve konuları, Hz. Peygamber'in psikolojik durumu, onun sergileyebileceği tutumu, o dönemin ortamı, ayette geçen ortak kelime, ayetin ifade tarzı gibi ilkelere hareket etmektedir. Ancak bu ilkelere İslam düşüncesinde karşılığını bulabileceğimiz bir vahiy algısı değil, kendi vahiy algısı ve ön kabulleri yön vermektedir. Örneğin onun Hz. Muhammed'in sözü kabul ettiği Kur'an'ın şiirden kalıntılar taşıması ve bu durumun tarihsel sıralamada kullanılması incelemiden çok ön kabulü çağrıştırmaktadır. Emek mahsulü olan ancak ön kabullerin hissedildiği bu çalışmada Hirschfeld; sûrelerin değil ayet gruplarının tarihsel sıralamasını yapmayı denemekle konuyu daha da karmaşık hale getirmiştir. İslam aleminde⁷² ve meslektaşları arasında⁷³ pek de kabul görmemesi belki de bu yüzden dir.

71 Hirschfeld, *New Researches*, s.35

72 Örneğin Emin el-Hûlî, Nöldeke'nin Kur'an Tarihi'nden yararlanılması gerektiği yönünde fikir beyan ederken bu çalışmada Hirschfeld'in araştırmasından bahsetmemektedir. Emin el-Hûlî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metod*, s. 77

73 Örneğin W. Montgomery Watt, Hirschfeld'in bu çalışmasının kabul görmediğini söylemektedir. W. Montgomery Watt, *Kur'an'a Giriş*, s.133

Bu tür bir çalışma cahiliye dönemi ve nüzûl ortamı hakkında fikir verecek malzeme ile birlikte rivayet, sîret ve Kur'an ifadeleri üçlüsü ekseninde sürdürülebilir.⁷⁴ Burada genel sîret bilgisi ışığında sûreler tek tek incelenip, sûrelerdeki kelimeler, kavramlar ve konular üzerinden bir iz takip edilebilir. Ancak Hz. Peygamber'in zihni, dostları, düşmanları, genel bilgi düzeyi, toplumsal realite, kabile ilişkileri, toplumsal ölçekli sorunları ve olayları; aşkın kaynaktan sadır olan vahyin dikkate aldığını göz önünde bulundurmak şartıyla.

74 Böyle bir çalışma için bkz. Selim Türcan, *Kur'an'ın İfade Kalıpları Nüzûl Kronolojisini Aydınlatır mı? Müzzemmil Süresi Örneğinde Bir Yöntem Denemesi*, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010/1,c.9,sayı:17

“HARTWIG HIRSCHFELD’İN MEKKÎ AYETLERİ KONU EKSENLİ TARİHLENDİRME ÇABALARI” BAŞLIKLİ TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Doç. Dr. Bilal GÖKKİR*

Tebliğcinin bu konuya el atması başlı başına takdir edilmesi gereken bir durumdur. Çünkü üzerine çalışılan kişi yabancı dil ve kültürde yazmış bir oryantalist.

Müelliften söz edilirken soyadının kısaltması olan H. Şeklinde verilmiş. Bunun yerine soyadıyla yani Hirschfeld olarak anılması daha münasip olur.

Kuşkusuz oryantalizm eleştirilerinin önü açılmalıdır. Ancak İslamiyat alanında oryantalizmi anlamak ve ardından eleştirmek bir kısım donanımları gerektirmektedir. Bunların başında dil gelir. Dil- İngilizce, İbranice ve diğer sami dillere hatta Grekçe ve Latince bilgisini gerektirmektedir. Örneğin tebliğin sayfa 15’te yer alan H. Hirschfeld’e ait cümlelerin çevirilerinde İngilizceden kaynaklı bir hata oluşmuştur. (krş. H. Hirschfeld s.58-59)

‘Biz belirgin biçimde görüyoruz ki, bu sûre nasıl da kıssa içerikli vahye zemin hazırlıyor. Muhammed anlatacağı konuları bitirince kıssa içerikli vahyin zamanı gelmiş (gözüküyor).’ Ona göre bu sûre (Şems) başlangıcı dikkate alınarak süslü ifadelerin yer aldığı dönemdeki sûrelerden sayılmalıdır. Nitekim Semudluların kaderine ilişkin Mekkelilerin bilgisi, o sûrenin erken dönem vahiylerden olduğunu garanti etmektedir. (Davut Şahin “Hartwig Hirschfeld’e Göre Mekki Ayetlerin Tarihsel Sırası” s.15)

Aynı şekilde sayfa 19’da yer alan “Son ayet betimsel vahiylerin bir hatırasıdır.” İfadesi de Hirschfeld’in orijinaliyle karşılaştırıldığında farklılık ortaya çıkmaktadır. (Bkz. *New Researches into the Composition and Exegesis of the Quran* s. 79)

Batı düşünce tarihi ve kültürü: Bu da Oryantalist yaklaşımı anlama ve eleştirme de önemlidir. Batı düşünce tarihi, Kitab-ı mukaddes birikimi bunlara dâhildir.

Yaklaşım tarzı olarak ise objektiflik ve karşılaştırmalarda dengeli yaklaşım önemlidir.

Batı eleştirimizi genelde güncelden devam ettirebilmek de önemlidir. Bu tebliğin tahlili bana verildiğinde Manchester Üniversitesi John Ryland kütüphanesinden eseri incelemek için istediğimde depoya kaldırıldığını, ancak bir nüshasının şehir merkezindeki yarı müze yarı kütüphane olan Deansgate’de bulunduğunu

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: ngokkir@hotmail.com.

nu öğrendim. Kütüphaneden eserin kaldırılmış olması eserin az kullanıldığının işaretidir. Gündemden düştüğünün işaretidir denebilir. Nöldeke ve Goldzhier orijinal fikirleriyle öncüdürler. Bu eserleri hala raflarda görürsünüz. Belki de bu nedenle yazarın Nöldeke ile karşılaştırılması faydalı olur.

Bizim bugün İslami ilimlerde gündemimizi belirleyen oryantalizm olmuştur. Sami ırk, Sami dil, putperestlik gibi konular oryantalizmin gündemimize taşıdıklarıdır. Bizler bugün Kur'an'a hep bu pencereden bakar olduk. Oryantalizm konuyu gündemimize getirinceye kadar tarihlendirme üzerinde hiç durulmamıştır.

Oryanalist etki altında ele aldığımız semantik, hermenötik, tarihsellik vs. gibi konularla daha fazla vakit geçirmeden Kur'an'ı anlamaya geçmek gerekir kanatındeyim. Ancak bu alanlarda tam bir birikim ile akademisyenlerin uluslararası platformda konuyu ele alacak şekilde tahlil ve tenkit kabiliyeti kazanmaları da önemlidir.

III. OTURUM KAPANIŞ KONUŞMASI

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Değerli arkadaşlar, Değerli hocalarım,

Normalde saat 11’de 4. Oturumun başlaması gerekiyor. Biz de saat 11’e doğru yaklaştık. Bu bakımdan hocalarıma, arkadaşlarıma söz veremeyeceğim. Üzülerek bunu belirtmek istiyorum. Eğer söz verirsem oturumlar zamanında başlamamış olacak. Bu bakımdan burada kesmek durumundayım.

Ben de bu güzel toplantıyı tertip ettiği ve bu nezih ortamda bize böyle güzel bir ortamı sağladığı için Çorum İlahiyat Fakültesinin Dekanı Sevgili Dostum Mesut Okumuş Bey’e teşekkürlerimi iletiyorum. Burada oturumu kapatıyorum.

IV. OTURUM AÇILIŞ KONUŞMASI

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Ömer DURLU

Benden önce bütün arkadaşlarımın tamamı buraya geldiler. Benim çok huylu olduğumu bildikleri için zamana çok riayet eden birisi olarak arkadaşlarım bunu bildiklerinden vakit geçirmeden hemen dördüncü oturuma başlayacağız. Bir önceki oturumda tartıştığımız çok anlam vardı. Biz de zaten o konuda arkadaşlarımızla çalışıyoruz. Mekki dönemi yüzde doksanın üzerinde yüzde yüze yakın hemen hemen tamamlarız. Medine dönemine inşallah bu dönem başlayacağız. Bir önceki oturumda şunu anladım: Bu çalışmanın bir an önce yapılması gerekir. Farklı bir şey olacağını ümit ediyoruz. İnşallah dualarınız ve bizim de çalışmalarımızla bu çalışmayı tamamlarsak bir soluk alma ihtimalimiz olacaktır.

Şimdi hiç vakit geçirmeden bir noktayı hatırlatarak oturuma başlayacağız. Bir kere tezlerimizde ve çalışmalarımızda epeyce mesafe kat ettik. Doğrudan çalışmaya başladık ve ana konuya başladık. Bu alışkanlıklarımızı tezlerimizde yerine getirmeye başladık. Ancak hala sempozyumlarda konuya başlayıncaya kadar epeyce bir zamanın geçtiğini ve oturum başkanının beş dakika kaldı dedikten sonra ana konuya girdiklerini görüyorum. Bu konuda biraz eksikimiz var. Bundan önceki oturumlarda da bunu gördük. Ben şimdi arkadaşlarıma başlamadan önce, tabi her bir arkadaşın plan ve programı var ama doğrudan ana konuya giriniz ve o konu etrafında düşüncelerinizi söyleyiniz, diğerlerini zaten yayınlanınca herkes okuyacaktır. Bu uyarıyı yapma mecburiyetini hissettiğim için de sizlerden ve arkadaşlardan da özür diliyorum.

Şimdi ilk konuşmayı “*Kur’an Vahyinin İlk On İki Yılı Kelimeler Ve Kavramlara Bir Zihniyet İnşası*” başlığıyla Prof. Dr. İsmail Çalışkan hocamıza sözü veriyorum. Buyurun hocam. Sürenizin yirmi dakika olduğunu hatırlatırım.

KUR'AN VAHYİNİN MEKKE YILLARINDA KELİMELERLE VE KAVRAMLARLA ZİHNİYET İNŞASI

Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN*

Giriş

Kur'an vahyinin Mekke yılları, bilinç inşası yapıldığından Müslümanlığın en saf ve esas tezahürünün gerçekleştiği dönemdir. Bizim çözümlememiz ve tefsir yapmamız açısından ise karmaşık bir durum vardır. Zira bu dönemde inen ayetlerin sebep-i nüzûlü ve nüzûl ortamına dair bilgiler, Hz. Peygamber'in açıklamaları ve diğer yorumlar oldukça azdır. Üstelik sebep-i nüzûl hakkındaki rivayetler hem çelişkili hem de kesin değildir. Kur'an vahyini ve nübüvvet tarihini inceleyenler de bu dönemin genel hikâyesi ile ilgilenirler. Buna karşın Medine dönemi didik didik edilmiştir. Halbuki Mekke'de din, yüreklerde yerleştiği için en az Medine kadar önemlidir, birinci anlaşılmadan ikinci sağlıklı bir şekilde okunamaz.

Araştırmamızın genel çerçevesini çizen temel varsayımlar şöyledir: **i.** Vahiy sözlü ve fiili inmiştir, olgu ve olaylar vahyin medarıdır. Allah olaylara müdahaleyi istemiş, irade etmiş, insanlar da çeşitli şekillerde Ona yanıt vermiştir. **ii.** Mekke'de on yılı aşkın bir sürede vahiy-olgu ilişkisine bağlı olarak bir zihniyet inşası vardır. **iii.** Zihniyet inşası, vahiy sürecinde kelimelerle kavramların kullanım oranı, sırası, biçimi ve zamanı, bir de ayetlerin nüzûl sebepleri ile temellendirilebilir.

Araştırmamız, aslında, Kur'an'ın ne olduğu ve nasıl indiği ile ilgilidir. Zira yirmi üç yıllık vahiy süreci sonunda Kur'an somut bir metin (Mushaf) haline gelmiş, bir din teşekkül etmiş ve nihayet müslüman bir topluluk ortaya çıkmıştır. Bu sürecin nasıl meydana geldiğini bütün ayrıntılarıyla anlatacak değiliz. Ancak Kur'an vahyi devam ettiği sürece meydana gelen bütün oluşumlarda onun büyük bir etkisi olmuştur. Bu nedenle vahiy, bazen olaylara paralel olarak bazen onları yönlendirmek ve bazen de sorulara ve sorunlara cevap olmak üzere sözlü inmiştir. Onun başlatıcısı Allah'dır devamını da o sağlamıştır. Onun iradesi, olaylar ile adeta içli-dışlı cereyan etmiştir.

Bilindiği gibi Kur'an'ın Levh-i mahfuzdan inzalinin keyfiyeti hakkında iki ana görüş vardır. Birisi onun, Levh-i Mahfuz'dan dünya semasına toplu dindirildiği (*inzâl*) diğeri de parça parça indirildiği görüşüdür.¹ Çalışmamızdaki hareket

* Cumhuriyet Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi. E-mail: icaliskan25@gmail.com

1 İnzalin keyfiyeti ve toptan indirmenin hikmeti ile ilgili ayrıntılar için bkz.: Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, İstanbul, 1978, I.53-60.

noktası ikinci görüş paralelidir. Üçüncü ve çağdaş bir görüşe göre de Kur'an, indiği kültür içinde ve kültür tarafından belirlenmiştir.² Bu yaklaşım, kültürü ve dili metne, metnin oluşum seyrine hakim kıldığı gibi, metni de vücut bulduğu zaman ve mekanla kayıtlar, dilin fonksiyonunu da abartır. Toplu indirme fikri ise Kur'an'ı olgulardan önceki forma büründürerek ve metafiziksel konumda şekillenmiş halde görerek beşer ve vakıa üstü bir nitelik verir, böylece o da onu bir anlamda vakıanın dışına iter. Bu durumda vahiy-insan ilişkisinde ve Kur'an'ın şekillenmesinde, toptan in (dir)me ne kadar insan irade ve varoluşunu göz ardı ediyorsa, onu toplumun ürünü gören anlayış da onun içeriğinin belirlenmesinde insanı o kadar etkin kılmaktadır.

Biz, hem Kur'an'ın nüzûlünden önce hazır paket gibi inmediğini, hem de vücut bulduğu ortamın ürünü dolayısıyla orası ile sınırlı olarak *orada olan* ve *orada kalan* (olmuş bitmiş tarihsellik) değil, *orada olan* ve *buraya gelen* (tekrar eden tarihsellik) bir vahiy ürünü olduğunu savunuyoruz. Vahiy, olay ve olgularla birlikte yol alırken içerik de bu gelişmelere göre belirlenmekte ve doldurulmaktadır. Sadece vahyin içeriği değil başta Peygamber olmak üzere vahye muhatap olanların da maddi ve manevi oluşumları (duygu, inanç ve bilgi olarak) devam eder. Böylece o, 'sunulmuş bir vahiy (*vahyun mu'âtâ*)' olmayıp, insanların içinde buldukları durum ve ihtiyaçların gerektirdiği 'istenilmiş bir vahiy (*vahyun münâdâ bih*)' olmaktadır; öyle ki, her ayet bir maksada mebni olarak gelmiş sonra yaklaşık yirmi üç yıllık bir sürede toplanmış ve bir kitap olarak Kur'an ortaya çıkmıştır.³ Bu çalışma Mekke dönemini işte bu açıdan tahlil etmeyi hedeflemektedir.

II. Vahiy-Olgu/Olay İlişkisinin Mekke'deki Pratik Yansımaları

Kur'an'ın Mekke'deki on yılı aşkın bir süredeki nüzûl devrinde, olayların gelişim seyrine uygun tarzda bir zihniyet inşası, yani *Müslüman olma* ve *müslüman kalma* fikir ve itikadı (*Müslüman bilinci*) yerleştirilmiştir. Söz konusu zihniyet inşasının gelişim seyrini, nüzûl ortamında cereyan eden olaylardan ve metin içi bağlamdan hareketle yakalamak mümkündür. Bunun için vahiy kronolojisini takip etmek, nüzûl sebeplerini dikkate almak, süreç içerisinde kelimelerin, kavramların ve ifadelerin kullanım oranı, zamanı ve biçimini, dolayısıyla muhtevanın oluşumunu incelemek, buna dair ipuçlarını tespit etmek bize yardım

- 2 Nasr Hamid Ebu Zeyd, "Kur'an Hermeneutiğine Doğru: Hümanist Yorum Arayışı", çev.: İ. Albayrak, *İslamiyat*, VII/1, Ocak-Mart 2004, 46-47, 58-60; Nasr Hamid Ebu Zeyd, *İlahi Hitabatı Tabiatı*, s. 47.
- 3 Hasan Hanefî, *Kadâyâ Mu'âsıra*, Daru't-Tenvir, Beyrut 1983, s. 175. Vahyin olgu ve olaylarla birlikte paralel yürüdüğü fikrini izah eden çalışmalardan birisi şu kitaptır: Selim Türçan *Kimlik ve Kitap İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, Ankara Okulu yay., Ankara 2010.

edecek unsurlardır. Böylece ayetlerde bulacağımız özgün kavramlar aracılığıyla yeni zihniyetin temellerinin muhataplara nasıl yerleşti (rildi)ğini tespit edebiliriz. Bu yerleştirme işi, birbirini takip eden birkaç aşama ile hayat bulmuştur. İlk aşamada *bilincin uyandırılması* diye adlandırdığımız bir geçiş devresi vardır. Gerek Peygamber, gerekse ilk inananların ne ile muhatap oldukları ve nasıl bir dinî yapılanmaya gidileceğinin ilk işaretleri, ilk bilgileri bu devreye aittir. Bilincin uyandırılması sırf vahyin başlangıcına ait değildir. Vahiy sürecindeki olgunlaşmaya bağlı olarak gündeme gelen hemen her konuda gözlelenebilir. Örneğin cihad konusunda bilincin uyandırılması, Mekke'nin son yılında (16 Nahl 110 ve 41-42; 29 Ankebût 9, 56, 69); miras yoluyla malın taksimi Medine'nin ilk yılında (2 Bakara 219); sarhoş edici şeylerin yasaklanmasında ise Medine'nin ilk yılında (2 Bakara 180) vaki olmuştur.

Ondan sonraki aşamada *zihniyet inşasına* geçilmiştir. Mekke'nin son yıllarına tekabül eden nihai aşamada bireysel ve kısmen gurup halinde yaşayan Müslümanlar, vahiy tarafından, özgün bir toplum haline geçişe hazırlanmış ve yönlendirilmiştir. Bu durumu, seçtiğimiz kavram ve konularla aşama aşama nasıl teşekkül ettiğini üç merkezi konuyla göstermeye çalışacağız: İtikattan *rabb*-Allah bilgi ve inancı, ahlaktan *infâk*, ibadetten *salât*.

A. Bilinçsel Uyanıştan Zihniyet İnşasına

Yukarıda belirlediğimiz örnekler çerçevesinde Mekkî sûreleri nüzûl sırasına göre⁴ incelediğimizde ilk ayetlerde bilgi ve duygunun çok, imana çağrı veya vurgunun az olduğunu görürüz. Demek ki vahiy, bilinçlendirmeye, daha doğrusu bir bilinç uyanmasına bilgi ve duygu ile başlamıştır. Aynı ayetlerde, Hz. Peygamber'in terbiye edilmesi, göreve hazırlanması da dikkat çekmektedir. Bütün bunlar, muhataplarda ileriye dönük köklü zihniyet değişikliğine sebep olacak ifadelerdir. Ancak başlangıçta muhatabın, kendisinden ne istendiğini kavraması lazımdır. İşte ilk ayetler, bu bilgiyi vermektedir. Hz. Peygamber, ilk günler tek başına iken bi'setin birinci yılının sonuna doğru onunla birlikte vahye ya da Allah'a olumlu cevap veren iyi insan profiline geçiş görülür, fakat muhaliflerle birlikte her iki kesimin akıbetine ilişkin güçlü beyanlara da yer verilir. Halbuki ilk vahiylerde daha çok muhalif insanların davranışları konu ediliyordu. Leyl, Mürselât, Nebe sûreleri bu bağlamda okunabilir. Bilincin uyandırılmasında öncelik verilen konular şunlardır: Rab/Allah tasavvuru; Peygamber tasavvuru; insan anlayışı; temeli vahiy, ahiret ve ahlaka dayanan din tasavvuru. Biz mevzuyu, bunlar içerisinden sadece *rabb* kavramı üzerinden irdeleyeceğiz.

4 Bu çalışmada sûrelerin iniş sırası daha çok şu eserlerdeki tablolardan takip edilmiştir: İsmail Cerrahoğlu, *Tesir Usulü*, TDV. Yayınları, Ankara 1995, s. 86-87; Mehdi Bazergan, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, Fecr Yayınevi, Ankara 1997, s. 129-33.

1. Rabb Kavramı ile Bilincin Uyandırılması ve Zihniyet İnşası

Rabb kelimesinin Kur'an vahyi boyunca gelişimini izlediğimizde gördük ki, başta *rabbuke* olmak üzere çeşitli bileşenleriyle Kur'an'da toplam 969 tekrarın 642'si Mekke'de, 327'si ise Medine'de kullanılmıştır. Bu oranlarda ihtilafı olan kullanımlar olsa da genel tabloyu etkileyecek büyük bir fark yoktur. Toplam 242 defa tekrar eden *rabbuke* terkinin 193 tanesi Mekke, 49'u Medine ayetlerde yer alır. Bu kelime ile bağlantılı kullanılan *rahmânın* neredeyse tamamı, *ilâh* kelimesinin çoğunluğu yine Mekke ayetlerde yer alırken *Allâh* lafzı için tersi oran geçerlidir.⁵

Rabb (*rabbuke* formu) kelimesi ilk inen ayetlerin hemen başında (Alak sûresi 1-5) iki ve bir müddet sonra da başka ayetlerde (82 İnfîtâr 6-7; 85 Burûc 12-13) birer defa kullanılır. Burada *rabb* ile insan ilişkisi, temelden, yani yaratıcı-yaratan şeklinde belirtilir. Böylece muhatapın zihninde, nasıl bir *rabb* ile karşı karşıya olduğuna dair ilk belirti meydana gelmiştir. Bir müddet sonra inen ve *rabbuke* formunun kullanıldığı ayetlerde (74 Müddessir 3) ise *rabb*in yüceltilmesi (وَرَبِّكَ فَكَبِيرٌ) istenmiştir. İlerleyen zamanlarda *rabbuke* ile istek yeni bir boyut kazanarak devam eder: *ve'zkur'isme rabbike ve tehettel ileyhi tebtıla ... fettehizhu vekilâ* (73 Müzzemmil 8-9). Bu bağlamda *سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى* ve benzeleri tekrarlanır.⁶ Adım adım Hz. Peygamber'in Rabbi ile bağlantısı ileri bir boyuta taşınmakta ve peygamberin Ona yönelmesi istemine geçilmekte, *rabbine ibadet et (fesalli lirabbike venhar)* (108 Kevser 3); 'Rabbine yönel' (94 İnşirâh 8), "Rabbinin nimetini hatırla" (93 Duhâ 11), 'Ona sığın' (114 Nâs 1) denilmektedir. Tabi burada henüz şekli belli olmayan bir eylemden bahsedilir. Bu arada yeni göreve başlayan bir peygamberin, 'Rabbi tarafından korunduğu, yalnız bırakılmadığı, Rabbinin onu daima destekleyeceği'nin (93 Duhâ 3, 5) belirtilmesi, onun ruh dünyasının güçlenmesine destek olarak kabul edilmelidir.

Rabb hakkında bilgilendirmede erken tarihte kullanılan *rabbu'l-alemîn*, *rabbuke ... rabbu'l-meşriki ve'l-mağrib* ve *rabbuke ... rabbu's-semâvâti ve'l-arz* terkinleri⁷ bu dönemin en çok tekrar eden ifadeleridir. Buraya kadar *rabb* kelimesinin kullanımından, onun Hz. Muhammed'in dininin en asli kavramı olduğu anlaşılır. Artık o, herkesin kendine putlardan bir *rabb* edindiği Mekke'de önünde eğileceği *rabbini* tanımaya, ötekilerin rabbi ile kendi rabbinin bir ilişkisinin olmadığını anlamaya başlamıştır. Kendisine *rabbinin* nasıl bir şey ve öteki ilahlardan farkının ne olduğunu soranlara cevap şöyledir: "De ki; Allah birdir, Allah sameddir, kimseden doğmamış kimseyi doğurmamıştır. Ona hiçbir şey denk olmaz." (112 İhlâs 1-4)

5 M. Fuad Abdulbaki, *Mu'cemu'l-müfehres li Elfâzi'l-Kur'an*, İstanbul 1986, 38 vd., 287-91, 307.

6 87 A'lâ 1; 56 Vâkıa 74, 96.

7 81 Tekvîr 29; 56 Vâkıa 80; 1 Fâtiha 1; 73 Müzzemmil 8-9; 78 Nebe 36-37.

Buraya kadar, tahminen bi'setin ikinci yılı başlarıdır, bir iki istisna dışında bu dönemde *rabb* terkiplerinin tamamı *rabbuke* şeklinde olup hepsi de Allah elçisini muhatap almıştır. Bunun anlamı, bu zamana kadar inen vahyin, Hz. Muhammed'i, Rabbi hakkında hem bilgilendirmeyi hem de duygusal olarak Ona sıkı sıkıya bağlanmaya iknayı hedeflemiş olmasıdır. Böylece Allah elçisi kendisine görev verdiği, bağlandığı, inandığı ve secde ettiği Rabbi hakkında bilinç uyanışını tamamlanmış, Rabb kavramı da netleşmiştir.

Rabb kelimesi aracılığıyla Hz. Muhammed'de ve dolaylı olarak ona inananlarda bilinç uyandırılması ya da bilinçsel uyanış aşaması vahyin oldukça erken devrinde tamamlandığını, artık bir zihniyet inşasına terakki edildiğini söyleyebiliriz. Zira bu kelime Hz. Muhammed'e hitaben *rabbuke*⁸ şeklindeki kullanımın ağırlığı devam etmekle birlikte peygamberlere,⁹ insanlara,¹⁰ inananlara,¹¹ inmayanlara¹² ve çeşitli varlıklara¹³ atfen değişik formlarda kullanılacaktır. Buna ilaveten kelimenin geçtiği sûrelerde *Rabb*in evrendeki tasarrufları, yaratıcılığı, ölüm sonrası yaşamı gerçekleştireceği, orada mutlak hakim olacağı bildirilerek, insanlarla olan ilişkileri somut örneklerle,¹⁴ daha da önemlisi *Allâh*¹⁵ ve *Rahmân*¹⁶ isimleriyle devam edecektir. Artık Rabb, en geniş anlamıyla Kur'an'ın merkezi kavramlarından birisi haline gelmiş, teşekkül bakımından ise ilk kavram olmuştur. Bu dönemlerdeki bilgilendirmede Vâkıa sûresinde 57-95. ayette *Rabb* tanıtıldıktan sonra adeta 'İşte senin Rabb'in budur!' denilmiş ve sonraki ayette, "O halde Ulu Rabbini tesbih et!" buyruğu gelmiştir.

Rabb kavramı ile bir Müslüman zihniyeti inşa etmede vahiy sürecinde dönüm noktası diyebileceğimiz sûre Sâffât ve ondan bir müddet sonra inen Şuârâ sûresidir. Burada *rabb* kelimesinin o ana kadarki terkipleri kullanılmış, anlatılanlar detaylandırılmıştır. Artık söylemlerinde ve davranışlarında inandığı Rabb'i esas alan bir zihniyeti görmekteyiz. Zira sadece Yüce Allah kendini tanıtmıyor, Onu tanımış ve içselleştirmiş olan insanlar Onun hakkında konuşuyor, davranışlarını buna göre düzenlediklerini söylüyorlar veya ayetler onlara öyle yapmalarını öğretiyor. Tek ilah ve ismi Allah olan Rabb'in fiilleri tamamen günlük hayata,

8 74 Müddessir 31; 53 Necm 18, 32, 42, 55; 89 Fecr 6, 14, 22; 96 Alak 8; 75 Kıyâmet 30; 55 Rahmân 77; 69 Hâkka 17, 52; 79 Nâziât 44; 105 Fil 1; 68 Kalem 2, 48; 99 Zilzâl 5.

9 68 Kalem 49, 50.

10 114 Nâs 1; 78 Nebe 39; 89 Fecr 15 (2), 16; 94 İnşikâk 6; 55 Rahmân 13-77 (31 defa); 68 Kalem 34.

11 92 Leyl 20; 89 Fecr 28; 75 Kıyâmet 23; 100 Âdiyât 6, 11; 79 Nâziât 40; 68 Kalem 29, 32.

12 94 İnşikâk 15; 69 Hâkka 10.

13 106 Kureyş 3; 53 Necm 49; 94 İnşikâk 2, 5; 113 Felak 1.

14 Oldukça erken dönemde inen Vâkıa, Nebe, Rahmân sûrelerini örnek verebiliriz.

15 88 Ğâşiye 24; 82 İnfitâr 19; 87 A'la 7; 81 Tekvir 29; 74 Müddessir 31; 53 Necm 23, 25, 26, 31, 58, 62; 84 İnşikâk 23; 104 Hümeze 6; 96 Alak 14; 95 Tin 8; 1 Fâtiha 1; 69 Hâkka 33.

16 Muhtemelen ilk defa şu ayetlerde zikredilir: 78 Nebe 37-38. Sonrakiler: 55 Rahmân 1; 1 Fâtiha 2.

insanın her daim baş başa olduğu konulara dağılmıştır. Peygamber ve inkarcılar şiddetli tartışmalara girerler. Kıssalarda daha teferruatlı konular ele alınır, peygamberler nasıl bir Rabbin görevlisi olduklarını açıklarlar. Bu durumun en açık sergilendiği sûre olan Sâffât zihniyet inşasının yapıldığı hatta zirveye çıktığı sûre, Onu perçinleyen ise Şuârâ sûresidir. Her iki sûre de vahyin üçüncü yılına yerleştirilmiştir.¹⁷ Sâffât sûresinden bazı pasajları okuyalım:

İlâhınız birdir sizin. O, göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir. Doğuların da (Batuların da) Rabbidir (4-5) (Ey Muhammed!) Şimdi sen onlara sor: ‘Kendilerini yaratmak mı daha zor, yoksa yarattığımız diğer şeyleri yaratmak mı?’ Şüphesiz biz onları yapışkan bir çamurdan yarattık. Hayır, sen şaşıyorsun, onlar ise alay ediyorlar. (11-12) ‘Gerçekten biz öldüğümüz, toprak ve kemik olduğumuz zaman mı, diriltileceğiz? Gelip geçmiş atalarımız da mı (diriltilecek)’ ‘De ki; evet, hem siz çok hor, hakîr olarak.’ (16-18) Çünkü onlar, kendilerine, “Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur!” denildiği zaman, inanmayıp büyüklük taslıyorlardı. (37 Sâffât 35)

Şuârâ sûresinde de dikkat çekici diyaloglar vardır. Kur’an’a özgü *rabb* tanımında önemli yeri olan *rabbu’l-’alemîn* hakkında Musa ile Firavun diyalogu şöyledir:

Firavun, ‘Âlemlerin Rabbi de nedir?’ dedi. (Mûsâ), ‘O, göklerin ve yerin ve her ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir. Eğer gerçekten inanırsanız bu böyledir’ dedi. (Firavun), etrafındakilere (alaycı bir ifade ile) ‘Duymuyor musunuz ne diyor?’ dedi. (Musa) dedi ki; ‘O, sizin de Rabbiniz, gelip geçmiş atalarınızın da Rabbidir.’ (Firavun), ‘Bu size gönderilen peygamberiniz, şüphesiz delidir’ dedi. (Mûsâ), ‘O, doğunun da batının da ve ikisi arasındaki her şeyin de Rabbidir. Eğer düşünüyorsanız bu, böyledir’ dedi... (26 Şuârâ 23-28)

Aynı sûrede *rabbu’l-’alemîn* İbrahim’in dilinden de şöyle anlatılır:

İbrahim, şöyle dedi: ‘Sizin ve geçmiş atalarınızın taptığı şeyleri gördünüz mü? Onlar benim düşmanımdır. Ancak âlemlerin Rabbi olan Allah, dostumdur. O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. O, bana yediren ve içirendir. Hastalandığımda da O bana şifa verir. O, benim canımı alır ve diriltir. O, hesap gününde, hatalarımı bağışlayacağını umduğum varlıktır. Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat. Bana, sonra gelecekler içinde, iyilikle anılmak nasip et! Beni, Naîm cennetinin vârislerinden kıl. Babama da mağfîret buyur, çünkü o yanlış gidenlerden idi. (İnsanların) diriltilecekleri gün, beni mahcup etme...’ (26 Şuârâ 75-87)

17 Bazergan, *Kur’an’ın Nüzûl Süreci*, 130; M. Zeki Duman, *Beyânü’l-Hak*, Fecr Yayınları, Ankara 2006, I,401, II,113.

Benzer diyaloglar ve geniş anlatımlar başka sûrelerde¹⁸ devam eder. Son bir örnek Hz. Muhammed'den verelim:

(Rasulüm) de ki; 'Bana, ilâhınızın tek ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık müslüman oluyor musunuz?' Eğer yüz çevirirlerse, de ki: ' (Bana emrolunanı) hepimize ayırım yapmadan bildirdim. Tehdit edildiğiniz şey yakın mı yoksa uzak mı, bilmiyorum. Şüphesiz, Allah sözün açığa vurulanını da bilir, gizlediğinizi de bilir. Bilmem! Belki bu sizin için bir imtihan ve bir vakte kadar yararlanmadır.' (Peygamber), 'Ey Rabbim! Hak ile hüküm ver. Bizim Rabbimiz, sizin nitelemelerinize karşı yardımı istenecek olan Rahmân'dır.' dedi. (21 Enbiyâ 107-112)

Kur'an, kendi anlatım üslubu ile *Rabb*in mahiyetini, insanla ilişkisini en geniş surette anlatmaya devam etmiştir. Bu anlatım, *rabb*, *Allâh*, *ilâh*, *rahmân* kelimeleri etrafında ama çoğu zaman onları zikretmeden canlı ve vurgulu bir dille bazen bir sûre boyunca devam eder. Kâf, Yâsîn, Mü'minûn, Rûm (özellikle 1-27. ayetler), Furkân, Zümer, Enâm, Şûrâ bu içerikle Mekke'de nazil olan sûrelerden bazılarıdır. Sûrelerin nüzûl kronolojisini takip ettikçe, yavaş yavaş Allah lafzının *rabb* lafzından daha fazla tekrar ettiği görülür. Her ne kadar bu tekrarlar daha çok kıssalarda geçse bile, oluşan Müslüman zihniyetini yansıttığı açıktır.

2. *Salâttan Salâtı İkâme Eden (Namaz Kılan) Müslüman Zihniyetine*

Şimdi yeniden vahyin başlangıç günlerine dönelim ve ibadet ile ilgili bilinç uyanması ve zihniyet inşasına bakalım. Bunun için *salât* kelimesini seçtik. Fakat bu durum, gerek kelimenin kullanımı ve gerekse nüzûl sırasının tespitindeki sorunlar nedeniyle oldukça karmaşıktır. Alak sûresi ilk ayetlerinin hemen ardından gelen ve neredeyse aynı retorik egemen olduğu Müddesir (1-7. ayet) ve Müzzemmil (1-19. ayet) sûrelerinde işlenen konuların başında, vahyin alıcısı olan peygamberin eğitimi ve görev bilincinin içselleştirilmesi işlenir. Buradaki önemli ayrıntı, konunun *ikra'* (*okuma*) kelimesi ile dile getirilmesidir. Alak sûresinde insanın bilme edimine gönderme yapılırken, daha sonra *kıraat* ibadetle ilişkilendirilmiştir. 73 Müzzemmil sûresi ilk on ayetini iyi tahlil etmek gerekir:

Ey örtüsüne bürünen! Gecenin az bir kısmı (nda uyu), diğer kısmında, yarısında yahut bundan biraz eksilt veya bunu artırarak kalk (uyanık geçir). Ve ağır ağır Kur'an oku. (Bil ki) biz senin üzerine ağır bir söz ilka edeceğiz. Çünkü gece kalkışı (nda yapılan iş) daha etkili ve söz daha tesirlidir. Gündüz ise sana uzun bir uğraş vardır. (O zaman da) Rabbinin adını an ve bütün gönlünle O'na yönel. (O) doğunun ve batının Rabbidir. O'ndan başka ilah yoktur. Şu halde O'nun himayesine sığın. Onların söylediklerine sabret ve onlardan güzellikle ayrıl.

Ayetlerden de anlaşılacağı üzere, Allah, kendi elçisine gece ve gündüz yapması gerekenler konusunda bilgilendirme ve yönlendirme yapıyor. Gece Kur'an

18 Örneğin bkz.: 20 Taha sûresi 49-53; 23 Mü'minûn 86-90; 19 Meryem 64-76.

okuması, gündüz de Allah'ı tesbih etmesi, ona yönelmesi, tevekkül etmesi ve sabretmesi isteniyor. Kur'an okuma ve muhtemelen onunla birlikte dua ve tefekkür, basit düzeyde bir ibadet şekli gibi algılansa da görevini sağlıklı ve kararlı bir şekilde yürütmede büyük bir etkisi olacağı açıktır, zaten ayet de bunu açıkça belirtmiştir. Okumanın ileriki yıllarda emredilecek olan namaz ile iç içe olduğu kesindir. Gündüzleri de kulluk eyleminin (ibadetin) devamı mahiyetinde Rabbini unutmama önerilmekte, sonraki ayetlerde bu öğüt devam ettirilmektedir. Ayrıca *isme rabbike* ifadesi, *ikra'*, *sebbih*, *fesebbih* ve *üzkur*¹⁹ ile terkibi belli bir düzen içerisinde kullanılmıştır. Bütün bunları, bir ibadet duygusunu uyandırmaya yönelik olduğuna yoruyoruz. Dikkat çeken husus, ibadetin peygamberi eğiten ve göreve hazırlanmasını temin eden araç olmasıdır. Tabi henüz kıraat, dua, tesbih, tezekkür ve tefekkür gibi pasif bir ibadet eyleminden bahsediyoruz. Bunların asli ibadet olan namazın birer parçası olduğunda şüphe yoktur. Fakat Alak, Kevser, Mâûn ve Müddessir sûrelerinde bahsedilen *salâtın* karara bağlanması o kadar kolay değildir. Her ne kadar Mukâtil b. Süleyman'ın, "Cibril Mekke'de Muhammed'e abdest almayı ve namaz kılmayı öğretti."²⁰ sözünde problem olmasa da, "Alak sûresindeki 'Abden iza sallâ' ayeti gösteriyor ki nebiye namaz Mekke'de farz oldu."²¹ yorumunu ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira ayetlerin kronolojisi, *salâtın* gelişim aşamaları ile Mekke vahiy döneminin sonuna doğru neredeyse tam anlamıyla teşekkül ederek bilinen anlamda namaz ibadeti haline geldiğini, Medine'de ise bütün evsaf ve erkânının tamamlandığını gösterir.²² Dolayısıyla vahyin ilk yılından itibaren ayetlerde zikredilen *sallâ*, *salât*, *musalli* kelimelerine 'namaz' demek, sonraları teşekkül etmiş bir kavramı, ta başlangıca taşımak demektir.

Özellikle Kevser ve Mâûn sûrelerinin ne zaman indiği, sebab-i nüzûlü, *salli* ve *musallîn* kelimelerinin neyi veya nasıl bir namazı anlattığı hakkında tefsirlerde çok farklı, bazen birbiri ile çelişkili rivayet ve beyanlar vardır. Onlara yüklenen anlamlar da tamamen nerede indiği kararına bağlıdır.²³ Hangisinin önce indiğini tam tespit edemesek de tamamının Mekke döneminin ilk yıllarına (muhtemelen birinci yılın sonu ikinci yılın başı) ait olduğu neredeyse kesin olan ve *sa le* ve kökünün ilk defa kullanıldığı bu sûrelerdeki ayetleri, şimdilik mantûkun ne olduğunu tespit için çok fazla işimize yaramayacağına inandığımız için dil izahla-

19 108 A'lâ 1; 56 Vâkıa 74, 96; 94 İnşirâh 8; 93 Duhâ 11; 114 Nâs 1; 69 Hâkka 52.

20 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, tah.: Ahmed Ferîd, Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, III,495.

21 Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, III,501.

22 Krş.: Selim Türcan, "Hûd Sûresi 87. Ayette Geçen 'Salât (uke)' Kelimesi Örneğinden Hareketle Genel Bir Çeviri Eleştirisi", *Gazi Ü. Çorum İlahiyat F. Dergisi*, 2005/1-2, cilt 4, sayı 7-8, s. 110 vd.

23 Görüşlerin tahlil ve tenkidi için bkz.: Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1971, IX,6162-6206.

rına²⁴ girmeden sûre bağlamları ve harici bağlamları göz önüne alarak çözmeye çalışalım. Alak sûresi 6-19. ayetlerinin açık ifadeleri, Hz. Muhammed ile onu engellemeye çalışan Mekke ileri gelen (ler)ini anlatmaktadır. 10-11. ayet şöyledir: *أَرَأَيْتَ الَّذِي يُنْهَىٰ عَبْدًا إِذَا صَلَّىٰ* *Sallâ* fiilini Kabe'de alenen yapan Peygamberi, ya kendi ibadetleri gibi olmadığı veya etraftakilere bir mesaj vermeye çalıştığı için engellemek isteyen (ler) vardır. Peygamberi metanetli olmaya davet eden ve düşmanın cezasını kendisinin vereceğini taahhüt eden Allah, elçisini, kendisine engel olan kişiye aldırmamaya ve ibadetine devam etmeye çağırır: “Sakın onu dinleme, sen Bana secde et ve böylece bana yaklaş.” Kanaatimizce son ayet *sallâ* fiilinin mahiyetini açıklar niteliktedir. Zira secde, müşrik ibadet tarzı olarak da vardır, ancak Hz. Muhammed secdeyi kendi Rabbi'ne yapmaktadır. Elbette böyle bir secde, Kabe etrafında oluşturulan putperest geleneğe aykırı ve hatta bir başkaldırıdır. Dolayısıyla onlar açısından mutlaka engellenmelidir. Öte yandan secde namaz ibadetinin önemli bir unsurudur. Bu temellendirmeden hareketle Hz. Muhammed'in bir ibadet yaptığı, kıraatle birlikte secdesi olan veya secde ve (*sallânın* anlamlarından biri olan) *duadan* ibaret bir ibadet yaptığı, ya da sadece Rabbi'ne secde ettiği kesindir. Kur'an kıraatinin de bu ibadette yer almış olma ihtimali vardır.²⁵ O dönemde Kabe'de Kur'an okumak, en az secde kadar etkili, diğerlerinin ibadetlerinden farklı ve İslam'ın propaganda aracıdır. O halde, hali hazırda bilinen namazın ibadet-i mersûme seviyesine ulaşmadığı devrede *salât*, kıraat ağırlıklı bir ibadet idi.²⁶ Kıraatin ibadet eylemi ile ilişkisi daha sonra inen ayetlerde de devam eder. İnşikâk sûresi 21. ayette, “Onlara Kur'an okunduğu zaman secde etmiyorlar.” denilerek secde etmek, *Rabbe* boyun eğmenin ve kulluğun en belirleyici göstergesi olarak takdim edilmiştir. Dolayısıyla Alak sûresindeki ayetin anlamını, “Rabbi'ne ibadet eden bir kulu engellemeye çalışıyorsa gördün mü?” diye anlamaya bir engel yoktur. *Sallâ* fiiline namaz anlamı vermemizin gerekçesi de yukarıdaki açıklamalarda mevcuttur. Kevser sûresinde Hz. Peygamber'e *فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحِرْ* emri de bu çerçevede anlaşılabilir. *Salât* ve kurban kesme ibadeti Câhiliye toplu-munda bilinen ve uygulanan bir ibadet olmakla birlikte içerik ve hedefi tamamen değiştirilmişti. Dolayısıyla burada emredilen her

24 Bu konuda derli toplu bilgiler sunan şu çalışmalara bakılabilir: Mehmet Soysaldı, “Kur'an Semantiği Açısından Salat Kavramı”, *Fırat Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı 1, Elazığ 1996, s. 1-20; Mesut Okumuş, “Semantik ve Analitik Açından Kur'an'da 'Salât' Kavramı”, *Gazi Ü. Çorum İlahiyat Fak. Dergisi*, 2004/2, cilt 3, sayı 6, s. 1-30; Veysel Güllüce, “Salât Kavramı: Etimolojisi ve Bazı Mülâhazalar”, *Atatürk Ü. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı 23, Erzurum 2005, s. 171-84.

25 Nitekim Türcan, bu ibadetin sırf 'Kur'an okumak' olduğuna yormuştur. (“Hûd Sûresi 87. Ayette Geçen 'Salât (uke)' Kelimesi Örneğinden Hareketle Genel Bir Çeviri Eleştirisi”, s. 110-17)

26 Türcan, “Hûd Sûresi 87. Ayette Geçen 'Salât (uke)' Kelimesi Örneğinden Hareketle Genel Bir Çeviri Eleştirisi”, s. 110-13. Türcan *salâtın* erken Mekke döneminde icra ettiği fonksiyonları ve namaza doğru geliş aşamalarını başka bir çalışmasında kapsamlı tahlillerle gösterir: Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, 156-58, 180-82, 186-87, 192-95, 200-201, 214.

iki ibadet bilinenden farklı, sırf Allah'a yapılması istenen bir ibadet olmalıdır. Sûrenin bağlamında buna dair elle tutulur bir delil yoktur. Ancak henüz yolun başında olan bir peygamber, secde etmek, inmiş birkaç ayeti okumak, Allah'ı tesbih ve tekbir etmek gibi bazı eylemlerle ibadet etmiş olmalıdır.

Mâûn sûresinin çözümü daha kolaydır. Sûre Mekke'de inmiştir,²⁷ tam anlamıyla Mekki karakterli olup müşriklerin ibadet ve sosyal davranışlarındaki tefessühü dile getirir. Onlar, 'Allah'ın gönderdiği dinî (*ed-dîn*) kabul etmezler, yetimlere haksızlık yaparlar, fakirlere yardım etmeye kimseyi teşvik etmedikleri gibi yapılan yardıma da engel olurlar, yaptıkları ibadetin ne olduğu bilincinde değildirler, sadece iş olsun diye bir takım hareketlerde bulunurlar'. Şu halde müşrikler, ibadet olma niteliğini kaybetmiş şeyleri ibadet diye yaparlar, o, herkes yaptığı için yapılan ama içeriği boş bir ibadettir. Kanaatimizce buradaki *musallileri* münafıklar olarak anlamak çok zordur. Bir ihtimal henüz imanı tam oturmamış, biraz da korkak kimi ilk Müslümanlar olabilir. Ancak sûrenin bütünü tek bir anlayışı, davranışı, şahıs ya da şahısları anlattığında şüphe yoktur. Fakat Müddessir sûresi 43. ayetteki *musallîn*, bağlamdan anlaşılacağı üzere inananlardır. Erken dönemde inen ayet, olsa olsa Hz. Peygamber'in yaptığı gibi kıraat ve secde ile ibadet edenleri kastetmiştir.

İlerleyen yıllarda *salât*ı konu alan ayetler, onun dışı yansıyan tarafını anlatır. Musalliler, bu ibadetlerini sürekli yaparlar.²⁸ Onların ibadet alışkanlıklarının yavaş yavaş toplu bir harekete dönüşmesi, secdeden ibadet ibadetlerini adeta peygamberin denetlemesi, canlı bir tablo halinde sunulur: "Gece kalktığına, seni ve secde edenler arasında dolaşmanı gören Aziz, Rahim olan'a güven."²⁹ Aynı zaman aralığında inen başka ayetlerin delaletiyle anlıyoruz ki, Peygamber'in müminler arasına katılması Allah'ın yönlendirmesiyle daha da anlamlı hale gelmiştir. Zira müşriklerin vahiy ve kendisi hakkında yakışsız konuşmaları sebebiyle canı pek sıkıldığı için Rabbini yüceltmesi ve secde edenlere katılması, hem kulluğu ölünceye kadar devam ettirmesi hem de sıkıntılara sabretmesi istenmiştir.³⁰ İlerleyen yıllarda inananların hatt-ı hareketi içtenliğe, Rablerine daha bağlı bir hale dönüşmüş, yine geceleri devam etmektedir: "Onlar, korkarak ve ümid ederek Rablerine dua etmek için yataklarından kalkarlar. Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden de infak ederler."³¹ Demek ki, artık bilinç uyanışı, onları inanan insan düşüncesi ile kendilerine ait hareket hattını çizmeye yönlendirmiştir.

27 Bütün veriler bu sûrenin Medine'de inme ihtimalini ortadan kaldırır (Okumuş, "Semantik ve Analitik Açıdan Kur'an'da 'Salât' Kavramı", s. 21-27).

28 70 Me'âric 22-23.

29 26 Şuârâ 217-19. Gece ibadetinden övgüyle bahseden ve özellikle gece-secde ilişkisine yer veren başka ayetler için bkz.: 51 Zâriyât 17-18; 25 Furkân 64; 39 Zümer 9.

30 15 Hicr 97-99; 52 Tûr 48-49; 76 İnsân 24-26.

31 32 Secde 15-16.

Vakitlere gelince, tespitlerimize göre, bu konudaki ilk işaret, İnsân sûresi 23-24. ayetlerde şöyledir: “Sabah akşam Rabbinin adını an. Gecenin bir kısmında O’na secde et; geceleyin de O’nu uzun uzadıya tespih et.” Yakın ifadelerle Kâf sûresi 39-40. ayetleri şöyledir: “O halde onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan önce de, batışından önce de Rabbinin hamd ederek Onu yücelt. Gecenin bir kısmında ve secdelerin ardından Onu yücelt.” Bundan sonraki yıllarda bahsedilen vakitlerde Allah’ı anma, yüceltme, dua, secde ve namaz kılma sıklıkla teşvik edilir.⁴⁰ Öte yandan müminlerin namaz kılmalarını (*yukîmû’s-salât*) öven ayetler,⁴¹ onların bunu, isteyerek ve daha önemlisi ‘ben müslümanım şimdiye kadar bana işaret, tavsiye ve teşvik edilen ibadeti yapmalıyım’ zihniyeti ile hareket ettiklerini gösterir.

Hz. Peygamber’e namaz kılmayı emreden ilk ve en açık ayetler, İsrâ sûresi 78-79 ve 110. ayettir: “Güneşin kaymasından gecenin kararmasına kadar namazı kıl (*ekîmî’s-salâte*), bir de sabah Kur’an okumasını yap, zira sabah Kur’an okuması şahitlidir. Ayrıca sana özgü olarak gecenin bir kısmında da Kur’an okumak üzere uyan! Rabbinin seni güzel bir makama ulaştırması umulur.” Bundan sonra hemen hemen aynı içerikli Hûd sûresi 114. ayet nazil olmuştur. Müslümanların cümlesini kapsayıcı aynı formattaki (*ekîmû’s-salâte*) namaz kılma emri⁴² ise daha sonraki bir tarihe aittir. Bu aşamada *salât* konusundaki dönüşümlerden birisi, namaz hassasiyetini Peygamber’in görevlerinden birisi haline getiren, “Ailene namazı emret ve kendin de ona devam et.” ve “İman eden kullarıma söyle, namazı kılınlar...”⁴³ ayetlerinde karşımıza çıkmaktadır. Burada dikkat çeken ayrıntı, namazın artık dinin bir parçası olarak takdim edilmesidir.⁴⁴ Müzzemmil sûresi son ayetine gelince, o, bilinç uyanışından zihniyet inşasına doğru evrilmeyi güzelce anlatan bir belgedir. Bu ayet, gece kalkma, Kur’an okuma, vakitler, namaz kılma emri ve namazın dinin bir parçası olmasına dair buraya kadar anlatılanların tamamını içermekte, mümin bilinci ile hareket eden bir zihniyeti Allah da onaylamakta, buna binaen onların gelecekte hastalık, çalışma ve hatta savaşa katılma durumlarında bile namazı kılmaları öğüdünde bulunmaktadır. Ayrıca Mekki ayetlerde iç içe olan infakın kapsamına giren zekat emrini vermektedir.

Tespitimize göre Mekke döneminde namazı ikâmeye dair son ayet (42 Şûrâ 38) de aynı övgülere yer verir: “Onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kılarlar (*ekâmû’s-salâte*). Onların işleri, aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar.”

40 Vakte bağlı secde, Allah’ı anma ve zikir konusunda bkz.: 30 Rûm 17-18; 25 Furkân 58; 20 Taha 130; 18 Kehf 28; 40 Mümin 14, 55; 39 Zümer 9; 11 Hûd 114;

41 31 Lokmân 4; 27 Neml 3; 7 Arâf 170; 42 Şûrâ 38.

42 30 Rûm 31; 6 Enâm 72; 29 Ankebût 45.

43 20 Taha 132; 14 İbrahim 31.

44 30 Rûm 31; 7 Arâf 29, 31; 6 Enâm 162.

Sonuç olarak müminler, verilmek istenen mesajı almış, namazı kendi yaşamlarının parçası haline gelen bir davranışa dönüştürmüşlerdir. Böylesi bir davranışın ortaya çıkması, bir zihniyetin inşa edildiğini belgeler.

3. Rızaya Dayalı Paylaşma Kültürünün İnşası

İlk müslüman neslin cemaat ruhuna sahip olması, yardımlaşma, dayanışma ve birliktelik duygusunun uyandırılması ve sosyalleşmenin temini, vahyin öncelikli hedefi sayılabilir. Bunun için kıraat, gece kalkması ve namazla birlikte önerilen bir uygulama da infaktır. Mekke döneminin ilk yıllarında inen Asr sûresinde dile getirilen *salih amellerle* kastedilen herhalde bunlar olmalıdır.

Paylaşma kültürü diyebileceğimiz *infâka* yönelik ayetlerde kullanılan kelimeler (*i'tâ, îtâ, infâk, zekât*) farklı olsa da genel itibariyle hepsi *rızaya dayalı vermeyi* ifade etmektedir. Ele aldığımız diğer iki konuya göre vahiy sürecinde nispeten geç başlayan infak kültürünü oluşturmaya ilişkin veriler, Leyl sûresinde, 'Rabbinin rızası için malını kendi isteğiyle başkasına veren ve temizlenen gerçek mümin' ile 'inkarcı cimri' iki insan prototipi ortaya koyar. İlk sûrelerde öncelik inkarcı davranış karakterinin tasvirine verilmiştir. Bu anlatılarda, neredeyse aynı ifadelerin tekrarı ile yetimlere, fakirlere ve kölelere zırnık koklatmayan dünya malına doyum-suz, Rabbine karşı nankör inkarcı insanın tabiatı üzerinde durulmakta,⁴⁵ onların vaziyetleri, Bahçe Sahipler hikayesi ile hem kınanmakta hem de tehdit edilmektedir.⁴⁶ Aynı sıralarda Hz. Muhammed'e de yetime ve fakire sahip çıkması, Rabbinin verdiği nimetlere teşekkür etmesi tavsiye edilir. Konunun hassasiyetini müşrikler ve Hz. Peygamber üzerinden gündeme getiren ayetler, ona inananlar üzerinde mutlaka bir etki yaratmış olmalıdır ki, bunu bir bilinç uyanışı olarak telakki ediyoruz.⁴⁷

Gerek sahabe ve gerekse çağdaş nüüzül sıralamalarında vahyin başlamasının üçüncü yılı civarına yerleştirilen Beled sûresinde daha net bir tavır sergilenir. Buna göre, başkalarının karnını doyurmak gibi yardımlaşma, bir aidiyetin, bir tarafta, tabii ki iman eden seçkinler (*ashâbu'l-meymene*)⁴⁸ yanında olmanın belirtisi olarak takdim edilir. *Ashâbu'l-meymene* tabiri, kendine özgü nitelik, hedef ve değerleri olan sosyal bir gurubun tezahür ettiğini, bunun en başat göstergelerinden birinin de infak düşüncesi olduğunu ima etmektedir. Tabiri caizse vahiy, bundan sonra yönünü işte bu gurubun zihniyetinin inşasına çevirmiştir. Bir ayrıntı da infak etme işinin, *salât* ve namaz kılma ile birlikte, hatta iç içe ele alın-

45 107 Mâ'ûn 2-3, 7; 74 Müddessir 44; 89 Fecr 15-20; 69 Hâkka 34; 90 Beled 6-17.

46 68 Kalem 17-32.

47 93 Duhâ 9-11.

48 90 Beled 18.

maya başlanmasıdır.⁴⁹ Artık iyi kullar, “Allah’ın rızasını ummanın dışında hiçbir dünyevi menfaat beklemeden miskine, yetime, esire seve seve, kendi rızaları ile yemek yediren”⁵⁰ bir zihniyetin temsilcileridir. Bize göre infak kültürünün oluşturulması çabasında bir dönüm noktasını ifade eden bu ayetlerin yorumu şudur: Paylaşma kültürüne alıştıran insanlar, belli bir zaman sonra Müslüman zihniyeti ile hareket ederek Allah rızası için gönülden ve kendi istekleriyle infak eder hale gelmişlerdir. Övülmelerinin sebebi budur. Namaz mevzusunda vardığımız hüküm burası için de tekrar edersek, deriz ki, Müminler, vahiy sürecinde verilmek istenen mesajı almışlar, onu kendi yaşamlarının bir parçası haline gelen davranışa dönüştürmüşlerdir. Onlar imanlarının gereği diğer dinî davranışlarında olduğu gibi infak konusunda da neyi niçin yaptıklarının farkında olarak bilinçli davranışlar sergilemektedirler. Böylesi bir davranışın ortaya çıkması, bir zihniyetin inşa edildiğini belgeler.

Bundan sonraki süreçte, gönülden verme (*infâk*) zihniyetinin inşasında, *zekât* kelimesi ve *infâk* (kökü)⁵¹ ön plana çıkmaya başlamıştır.⁵² Yalnız namazda olduğu gibi zekatta da ilk veriler önceki peygamberlerin kıssalarında yer alır.⁵³ Bundan sonra konu emir formuna taşınmıştır: “İnanan kullarıma söyle, hiçbir alışveriş ve dostluğun bulunmadığı bir gün gelmeden önce namaz kılınlar ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda gizlice ve açıktan infak etsinler.”⁵⁴ İlk defa bu kadar açık bir emir verildiğine ve akabinde akrabalara, fakirlere infak edilmesini isteyen yeni emirlerle ve infak verenlere övgülerle⁵⁵ desteklendiğine göre, infak kültürünün içselleştirildiğine ve infak zihniyetinin yerleştiğine hükmedebiliriz.

B. Cemaatten Ümmete: Yeni Bir Topluma Geçişin Hazırlıkları

Buraya kadar bir dinin ve onun müntesiplerinin ruhi inşa süreçlerini anlamaya çalıştık. Gördük ki, *rabb*, *namaz* ve *infâk* konuları birbiriyle iç içe inşa edilme süreçlerinden geçmiştir. Sonuçta hem birçok unsur dikte edilmemekle birlikte ana esasları ile din mükemmelleşmeye doğru ilerlemiş, hem de insani nitelikleri İslami vasıflarla temayüz etmiş bireyler ortaya çıkmıştır. Biz inen ayetlerin tarihî seyrini izleyerek Hz. Peygamber ve onunla beraber hareket eden şahısların tam anlamıyla bir dönüşüm yaşadıklarını tespit etmiş bulunuyoruz. Yaklaşık sekiz yıllık devrenin sonunda yeni bir kimlik ve kişilik ile temayüz etmiş

49 70 Meâric 19-25; 51 Zâriyât 17-19.

50 76 İnsân 6-10.

51 Kur'an-ı Kerim’de dinî anlamda *infâk* kavramı yer almaz. Sadece bir yerde (17 İsrâ 100) *infâk* kelimesi geçer, ancak o da kelimenin asli anlamında (*harcamak*) kullanılmıştır.

52 31 Lokmân 4; 25 Furkân 67; 27 Neml 3; 64 Teğâbun 15-17; 30 Rûm 38-39; 73 Müzzemmil 20; Şûrâ 38.

53 21 Enbiyâ 72-73; 19 Meryem 31, 54.

54 14 İbrâhim 31.

55 16 Nahl 75, 90; 32 Secde 16; 17 İsrâ 26-30.

inananlar kitlesi doğmuş; Mekke'nin tamamında ise Medine'de Müslüman bir toplumun doğmasına zemin hazırlanmıştır. Bundan sonra Müslüman bireylerden oluşan bir cemiyetin kurulması ve orada Allah'ın dininin tam anlamıyla tezahür etmesi hedeflenmiştir. Mekke'de olamayacak şeyler, adeta sonraya saklanmıştır. Hz. Peygamber şimdilik, bir tebliğci olarak alabildiğine kendisine müntesipler oluşturma gayretindedir. Namaz kılma eyleminde olduğu gibi Müslümanlar, bir araya toplanmış bir topluluk olarak gurup davranışı, farklı şey söyleme, birilerini ya da bir şeyi reddeden bir tavır sergilemekte⁵⁶ ise de Mekke'nin tamamına hükmedecek sosyal ve siyasi bir durumun ortaya çıkması mümkün olmamıştır.⁵⁷ Dönemin sosyo-psikolojik bir görünümü de şudur: Bir yandan itaat fikri ve itaat kültürü geliştirilirken bir yandan da zalimlere karşı ölümüne direnme ve mücadele azmi işlenmektedir. İtaat ve serkeşlik ruhunun ortadan kaldırılması, gelecekte kurulacak Müslüman toplumun imanla varoluşunu sürdürebileceği ve huzurunun sağlanması amacıyla, zulümle mücadele de güvenle yaşanabilir bir çevrenin hazırlanmasına yorumlanabilir. Kısaca bu süreç, küçük bir cemaatin ümmete doğru gidişidir. Zamanla içsel olgunluğun, davranışların ahlakılığı ve ibadetler vasıtasıyla dışa yansması, bilinç ve zihniyetin oluşum sürecinin bir kimlik ve kişilik yapılanması ile sonuçlandığı anlamına gelir. Yeni bir topluma geçişin ertelenme ve başka bir yurttaki gerçekleştirme sebebi, toplum inşasının birey inşası kadar kolay olmadığı, bireyin her ortamda kendini bir şekilde muhafaza edebilecekken toplumun varoluşunun kendini oluşturan unsurların bekasına bağlı olması ile açıklanabilir.

Yukarıdaki paragrafta çizilen çerçevede Mekke vahiy süreci incelendiğinde İslami zihniyetin oluşumuna paralel olarak dönemin sonlarına doğru *yeni bir toplumun inşasına yönelik ifade ve söylemlerin çoğaldığı* görülür. Başlangıçta bilincin uyandırılmasına yönelik, en ciddi vurgulardan birisi Asr sûresidir. Fakat dönemin sonlarına doğru inen Furkân sûresi (58-77. ayetler) tam bir zihniyetin teşekkülünü ortaya koyar.⁵⁸ İlgili ayetlerde iman, ibadet ve ahlaki öğüt ve emirlerle inananların farklı bir aidiyetlerinin doğduğu, gerekirse aileden ayrılabilceği, aidiyetin en belirgin vasfının Allah'a ve elçisine itaat ve bazı haramlara riayet etmek şeklinde tebellür ettiği, dinlerinin *İslam* olduğu net ifadelerle beyan edilir.

56 Bu durumu ifade eden *ferik, ashâb, kavm, mü'min, mü'minün, muslimün, muttekün, sâcîdün, 'ibâd, ellezîne âmenû* gibi kavram ve ifadeler için bkz.: 90 Beled 17, 18; 68 Kalem 35; 40 Mü'min 109; 26 Şu'ârâ 215; 15 Hicr 77, 88, 98; 64 Teğâbun 12, 14; 51 Zâriyât 15; 27 Neml 2; 25 Furkân 74; 54 Kamer 54; 52 Tûr 17; 50 Kâf 31; 43 Zuhuruf 35; 21 Enbiyâ 105, 106.

57 Tıcani Abdulkadir Hamid, *Mekke Döneminde Siyasi Düşünce Metodolojisi*, çev.: V. İnce, İstanbul 2001, s. 113; Muhammed Selim el-Avâ, *en-Nizâmu's-Siyâsiyyi li Devleti'l-İslâmî*, 2. Bas., Mısır, trs., s. 24; Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, 142-144.

58 Nüzûl sürecinde inen benzer içerikli ayetler için bkz.: 16 Nahl 115-116; 17 İsrâ 9, 22-38, 82; 40 Mü'min 7-9, 14, 51, 55; 39 Zümer 1-4, 9-10; 64 Teğâbun 12, 14-17; 30 Rûm 30-32, 37-43; 7 Ârâf 29-33, 54-56, 199-205; 22 Hac 67; 6 En'âm 118-122, 125-126, 151-153; 31 Lokmân 13-19; 29 Ankebût 8; 42 Şûrâ 10, 13, 15, 17, 38-43.

Nihayet yine emir formunda gelen ayetler,⁵⁹ bütün köprülerin atılarak ötekilerden tam bir ayrılmayı ister. Hûd sûresi örneğinde olduğu gibi, yeni toplumun teşekkülüne ilişkin veriler, ilginç bir şekilde yine kıssalar üzerinden verilen mesajlarla desteklenir. Yûsuf sûresinin sonunda Hz. Peygamber, kendi etrafında oluşan cemaatin zihniyetini şöyle deklare eder: “De ki; ‘İşte benim yolum budur. Ben ve bana uyanlar, bilinçli bir şekilde (*‘alâ basîretin*) Allah’a çağırırız. Allah’ın şanı yücedir. Ben, Allah’a ortak koşanlardan değilim.”⁶⁰ Yine dönemin sonlarına doğru hicretten ve cihattan bahsedilir: “Sonra Rabbin, eziyete uğratılmaları üzerine hicret eden, daha sonra Allah yolunda cihad edip sabreden kimselerin yanındadır. Rabbin bundan sonra da çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁶¹ Bundan çıkarılabilecek sonuç, hicretin iyi bir şey olduğuna dair bilinç uyandırmasıdır.

Yeni bir toplumdaki kasıt, iman, ibadet, davranışların ahlakılığı ve hukuku ile bütün evsafı kendine ait özgün bir toplumdur. Mekke’de böyle bir toplumun teşekkülü zordur. Her şeyden önce dinî, sosyal ve siyasal egemenlik bir türlü aşılammıştır. Mecburen başka bir belde buna beşik olacaktır. Bu geçişi sağlamaya yönelik söylemlerin birkaç noktada teksif ettiği dikkat çekmektedir.

a. Yerellikten evrenselliğe geçiş. Yerel şartları ve anlayışları aşan önemli evrensel unsurlar şöyledir: Tanrı tasavvuru; tarih anlayışı; kulluk davranışları; *arz* (ülke). İnsan, evren, din, kitabilik, kurtuluş (*fevz, necât, felâh*) anlayışları da bu temel unsurları beslemektedir.

b. Ümmet oluşun vurgulanması,⁶²

c. Çevreye açılma (hicret).

Sonuç

Allah, ‘bilinçli’ bir varlıktır. Rastgele hareket etmediği gibi, beşerle ilgili fiillerinde onun oluşum ve gelişim seyrini, akli ve ruhi seviyesini gözeterek hareket eder. Mekke dönemine ait gelişim seyri, bu fikri desteklemektedir. Onun *hakîm* (her şeyi yerli yerince yapan) olması işte bu durumu anlatır. Öte yandan Kur’an’ın nüzûlü, Allah’ın önceden bilmesinin, karar vermesinin ve düzenlemesinin tecellisinden ziyade *müdebbir, hâlik, semi, basîr* oluşunun bir tezahürüdür. Mekke’ye gelince, o, bir haldir, özdür; müşrikleriyle ve müminleriyle, orası salt bir dinin kurulumu ve bir ahlak mücadelesi değil, insanlık tarihinin en etkili hadisesinin cereyan ettiği mekandır. Mekke, bir din ve toplum inşası temelini

59 11 Hûd 49, 112-115, 120.

60 12 Yûsuf 108. Şu ayetler de bu bağlamda manidardır: 31 Lokmân 22; 42 Şûrâ 53.

61 16 Nahl 110 ve 41-42. Hicrete yönlendiren ve cihad bilincini uyandıran başka ayetler için bkz.: 29 Ankebût 9, 56, 69.

62 21 Enbiyâ 92; 16 Nahl 84, 89, 92-93, 120.

atıldığı, asli unsurların belirlendiği aşamadır. Tabir-i ahar ile bir bina kurulması gibidir, iç tezyinat kalmıştır.

Sosyal olgu ve olaylar, insan tabiatıyla doğrudan irtibatlı oldukları için tarihin her döneminde benzerleri tekrarlanabilir. *Mekke devrinin* nev-i şahsına münhasır şartları ve o şartlara bağlı olarak ortaya çıkan olgu ve olaylar da bu çerçevede değerlendirilebilir. Vahiy olmuş bitmiştir, nüzûl çağındakine benzer sosyal olaylar ise her zaman tezahür edebilir. Kur'an nassının sonraki zamanlara taşınması imkanını doğuran da *Mekke devrinde* tezahür etmiş olan işte bu özelliktir. Bu nedenle Mekke'yi *her şeyin başladığı ama bitmediği yer* olarak tanımlamak istiyorum. Orada başlayan ve akışı yirmi üç yıl süren vahyin insanlıkla bağlantısı, tecessüm etmiş kitabı aracılığıyla devam etmiştir. Ayrıca Kur'an'ın vurguladığı gibi, insan karakteri (*fitrat*), değişmez. Vahiy sürecindeki çeşitli olgu ve olayları bünyesinde bulunduran Kur'an'ın sonraki olaylara birebir tekabülyeti olmayabilir, olmaz da. Fakat bunu aşacak yol tefsirdir. Bir anlamda tefsir, Kur'an'ın manalarını sabit olmaktan kurtarıp yeni tekabül yetler aranması, *anlam genişletilmesi* veya *çoğaltılması*dır. Peygamberin vefatından hemen sonra tefsirin başlaması bunun göstergesidir. Teknik tabiriyle te'vil, anlam genişletilmesi veya çoğaltılması kabiliyetine daha fazla sahiptir. Sonuçta Mekke, bir kere olmuş bitmiş bir olaydır; fakat vahiy-olgu (Kur'an-insan) ilişkisi bağlamında, sonraki dönemlerde yaşanacaklara örnek teşkil edebilir.

Zihniyet inşasına dair üç kavram ve konuyu merkeze alarak Mekke'de nazil olan sûreler üzerinde yaptığımız incelemede gördük ki, bu üç konu birlikte işlenmiş, *infâk* ve *salât* ise neredeyse tamamen iç içe örülmüştür. Oluşumunu en erken tamamlayan *rabb* kavramıdır. *Infâk* bir kavram olarak oluşmamış ama düşünce olarak kesinlikle yerleşmiştir. *Salât* ise hem baştan beri gündemde olan hem de Mekke'de teşri edilen tek ibadettir. O, ilk zamanlar erkânı ve çerçevesi belli olmayan bir ibadet, secde ve tesbih de bu ibadetin bir insuru şeklinde takdim edilmiş ve dönemin sonlarına varmadan tam olarak açıklanmıştır. Böylece Rabb ve *infâk* zihniyeti tam tebarüz etmiş, *salât* ise ibadet ve kulluk zihniyetinin, en açık göstergesi olarak yerleştirilmiştir. Bunlar aracılığı ile genelde Müslüman bilinci ve İslami zihniyet inşa edilirken, özeldir Hz. Muhammed'in kişisel bilinci artırılmış, vazifesini ifaya yardım edilmiştir; Müminlere yönelik de iman-ahlak esaslı kimlik ve şahsiyet eğitimi, hatta bir Mümin bedeni inşası yapılmıştır.

Mekke'de konu gelişimi ve üzerinde durulan mevzuların genel nitelikleri için şunlar söylenebilir: Bu dönem vahyi, külli bir dönüştürme ve dönüşmenin hedeflendiği ortama hitap etmiştir. İlk hedef dinin asıllarının (tevhid, ahiret, nübüvvet) ikamesidir. Burada insanı ve dini fitrata döndürme çabası dikkat çeker. Daha özeldir ise görev bilinci ve sorumluluk anlayışı; kendini beğenmişlik, tekebbür ve istignanın kötü şey olduğu; aynı inancı paylaşanlar arasında gönül birliğinin

kurulması; rızaya dayalı paylaşma ve tesanüt kültürü; itaat fikri ve itaat kültürü, zalimlere karşı ölümüne direnme ve mücadele azmi gibi ortak paydalar yerleştirilir. Bu hitaplarda başta daha çok Allah konuşur, son yıllarda ise Onun yönlendirmesi ile elçi ve bazen de onunla beraber olanlar konuşturulur. Burada, tabiri caizse, kavgayı Allah yapar ve cevapları O verir, müminler korunma ve direnme pozisyonundadır. Buna var olabilme mücadelesi de denebilir; Medine'de ise Allah yol gösterir, emir verir, yardım eder, müminler mücadeleyi yürütür verir. Öte yandan müşriklere yönelik müthiş bir yıkım (*de-construction*) politikası güdülür. Ne olduklarının ve güçlerinin farkına vardırma, önceki kavimlerin başına gelenlerle, özellikle de ahiret azabı ile tehdit etme, vahyin ve Müslüman kitlenin büyümesi karşısındaki acizliklerini gösterme ön plandadır. Bütün bu konularda kıssalar, önemli bir retorik aracı olarak seçilmiştir. Kavramların oluşumu ve konuların anlatımı kıssalar üzerinden ve onlar aracılığıyla işlenmiş, yeni toplumun oluşumunda geçmişteki güzel örneklerle atıflar yapılmıştır.

“KUR’AN VAHYİNİN MEKKE YILLARINDA KELİMELERLE VE KAVRAMLARLA ZİHNİYET İNŞASI” ADLI TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Prof. Dr. Mehmet PAÇACI*

Prof. Dr. İsmail Çalışkan çalışmasında temel olarak Kur’an vahyinin, indiği şartları belirlediği, aynı zamanda vahyin indiği şartlar tarafından belirlendiği şeklinde bir görüşü işlemeyi amaçlamaktadır. Başka bir deyişle araştırmacı, çalışmasında vahyin ve vahyin içine indiği olayların diyalojik olarak birbirlerini belirledikleri görüşünü ele almayı hedeflemektedir. Yazar bu görüşünü bina etmek amacıyla, ileri sürdüğü görüşe uymadığını düşündüğü iki ayrı görüşü eleştirerek kendi görüşüne bir alan açmaya çalışmaktadır. Bu farklı görüşler, yazarın ifadesiyle *Kur’an’ın toplu indiği (inzâl) görüşü ile Kur’an’ın indiği kültür ve dil ortamının ürünü olduğu* görüşleridir. Ne var ki yazarın eleştirdiği bu görüşlere yazarın kendisinin yaptığı alıntı ve aktarımlar üzerinden bile daha yakından bakıldığında, bu görüşlerin de yazarın ileri sürmek niyetinde olduğu vahyin ve içine indiği ortamın birbirlerini etkilediği ve belirlediği fikrini yeterince işledikleri görülmektedir. Klasik İslam düşüncesinde yer bulan ve yazarın “*Kur’an’ın toplu indiği görüşü*” olarak adlandırdığı görüş zaten hiçbir şekilde Kur’an’ın bir seferde indiği şeklinde anlaşılmamıştır. Kur’an’ın parça parça (munecemen) ve şartlar ve olgular gerektirdikçe indiği şeklinde ifade edilen ve vaktiye dair birçok rivayetle de desteklenebilecek bu geleneksel anlayış, zaten yazarın ileri sürdüğü görüşten çok farklı bir görüş değildir. Başka bir deyişle bazı ayetler belli olayların gelişmesine neden olmuş, yine gelişen bazı olaylar da bazı ayetlerin inmesine neden olmuştur ve bu süreç vahyin başlangıcından sonuna dek diyalojik olarak sürüp gitmiştir. Yine yazarın *Kur’an’ın indiği kültür ve dil ortamının ürünü olduğu görüşü* olarak ifade ettiği ve zaten büyük oranda gelenek içinde aktarılan rivayetleri temel alan görüş de daha açık bir şekilde yazarın vahyin inişine ilişkin olarak kendisine mal ettiği görüşü ortaya koyar mahiyettedir. Belki bu görüşler ileri sürüldükleri zaman dilimlerinin kendilerine has dilleri dolayısıyla farklı gibi görünmektedir, ancak dikkatle bakıldığında bu görüşlerin yazarın ileri sürmeyi amaçladığı görüşten farklı olmadıkları görülür. Bu bakımdan aslında yazarın çalışmasında gösterdiği daha önce bilinmeyen veya bilinse de işlenmemiş bir tezi ileri sürüp işlediği şeklinde ortaya koyduğu tutumu anlamak zor olmaktadır. Nitekim yazar çalışmasını çoğunu

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

Ulumu'l-Kur'an eserlerinde gördüğümüz, Mekkî sûre ve ayetlerin özelliklerini sıralayarak bitirmektedir.

Yazar çalışmasında ayrıca Kur'an'ın, vahyin kesilmesinden sonraki zamanlara taşınması gerektiği fikrine birkaç kez atıfta bulunsa bile, bu görüşünü yazısında sistematik ve metodik bir şekilde işlememektedir. Ne yazık ki yazarın bu fikri çalışmasında hesabı verilmemiş bir iddia olarak kalmaktadır. Yazarın yazısında kendi ve karşı çıktığı tezler tarafından da ortaya konduğu gibi, Kur'an vahyi tarihin belli bir döneminde belli bir coğrafyada yaşayan bir topluma bir peygamber aracılığı ile doğrudan konuşmuştur. Bu konuşmanın başka tarihselliklerde yaşayan dolaylı muhataplara aktarılmasının yolu İslam medeniyetinde geliştirilen disiplin ve yöntemlerle gelişkin bir şekilde zaten ortaya konmuştur. Yazar ne buna bir atıfta bulunmakta ne de kendisi bir yöntem önerisinde bulunmaktadır. Yazarın Kur'an vahyinin sonraki zamanlara taşınması gerektiği konusundaki doğru talebi yazısında işlenmeden kalmaktadır. Bunun yanı sıra, yazar yönetsel açıdan çelişkili sayılabilecek ifadelerde de bulunmaktadır. Aynı sayfada vahiy "O gün Ebu Cehil ve Ebu Bekir için ne anlam ifade ediyordu ise bugün Müslüman için de aynı şeyi ifade etmektedir." derken, "Öte yandan yorum da kelamın sonraki zamanlara taşınmasına aracılık eder." demektedir (s.9). Burada okuyucunun şu soruyu sorması kaçınılmazdır: vahyin indiği dönemde vahiy o günkü muhataplara ne ifade etmiş ise bugün de Müslümanlara aynı şeyi ifade ediyorsa neden ayrıca yorum gibi bir araca ihtiyaç bulunmaktadır? Yazar bu konuda da hiçbir şey söylememektedir.

Yazar, ayrıca vahiy sürecinde kavram ve konuların nasıl aşama aşama teşekkül ettiğini örneklemek amacıyla *rabb*, *infâk*; *salât* kavramlarını ele almaktadır. Yazar bu kavramların nasıl tedrici olarak anlam değişikliklerinden geçerek son anlamlarını kazandıklarını artzamanlı semantik bir yaklaşımla işlemek istemektedir. Böylece yazıda Kur'an'ın indiği toplumda nasıl bir zihniyet inşasını gerçekleştirdiği ortaya konmaya çalışılmaktadır. Yazarın bu örneklemeleri vahyin süreç içinde gerçekleştirdiği zihniyet inşasını ve gelişim çizgisini görmek açısından yararlı örneklerden bir kaçıdır. Bu konuda yazarın da seçtiklerinin içinde bulunduğu birçok çalışmanın gerçekleştirilmiş olduğunu biliyoruz. Bu çalışmalar her ne kadar vahiy sürecinde Kur'an'ın metni üzerinden kavramsal gelişimine atıfta bulunsalar da esasen bunlar da nüzûl süreci hakkındaki bütün bilgimizi borçlu olduğumuz rivayetleri sıklıkla kullanmak durumundadırlar. Bu konudaki bilgiler bize rivayetler üzerinden sağlandığından klasik tefsirlere dikkatle bakıldığında birçok kavramın gelişim süreci yakinen görülebilmektedir. Yazarın *salat* kavramıyla örneklediği süreç mesela *savm* kavramında da rahatlıkla görülebilmektedir.

İslam’da oruç başlangıçta, Musa şeriatinin bir devamı olarak Muharrem orucu olarak başlamıştı, ancak süreç içinde şekil ve zaman dilimi itibariyle de bir değişim göstererek daha sonra Ramazan orucu halini alacaktır.

Diğer taraftan yazarın çalışmasında kullandığı kimi kavramları tam olarak hangi anlamda kullandığı da belirginleştirilmemiştir. Bu gibi kavramlar arasında “mana”, “asıl mana” (s.1), “sözlü Kur’an” (s. 5), “gerilim”, “olumsuz gerilim” (s.10) gibileri sayılabilir.

Sonuç olarak yazarın çalışmasında ileri sürdüğü görüşlerini daha sağlam bir zemine çekebilmesi için, yazısında yukarıda dikkat çekmeye gayret ettiğimiz sorunları gidermesi uygun olacaktır düşünmekteyiz. *V'allahu a'lem.*

MEKKÎ AYETLERDE MÜMİNLERE YÖNELİK HİTABLAR

Prof. Dr. Ali AKPINAR*

Mekkî Ayetlerin Müminleri İnşası

Yaygın tanıma göre, Hicretten önce inen ayetler Mekkî, sonra inen ayetler ise Medenî olarak isimlendirilmiştir. Yine usulcülere göre, bir sûrenin Mekke’de indiği sabit olduğunda, bir delil olmadıkça o sûre bütün ayetleri ile Mekkî sayılır. Aynı kaide Medenî sûre için de geçerlidir.

Mekkî ayetlerde işlenen konulara baktığımız zaman, onların genel olarak şu başlıklarda toplandıklarını görürüz: *Tevhid, Allah’ın varlığı ile ilgili deliller, Ahiret, cennet ve cehennemle ilgili ayetler, tebliğ ve tebliğ kuralları, Allah’a ibadet, namaz ve infâk, müminlere yönelik müjdelere, inkârcılara yönelik uyarılar, müşrik itirazlarına cevaplar, yaratılışla ilgili ayetler, Allah’ın nimetleri...*

Mekkî ayetlerde genel olarak mutlak hükümlerin yer aldığı görülür. Medenî ayetler de ise daha özel ve belirleyici hükümler yer alır. Sözelimi Mekke’de inen ayetler de genel olarak infâk, tasadduk ve zekâtta bahsedilir. Ancak kimler, hangi ölçüde, kimlere infâkta bulunacak bunlar belirtilmez. Infâkın sınırları çizilmez, bu biraz da durum ve şartlara göre mükelleflere bırakılır. Muhataplar ihtiyaca göre ve kendi imanî derinliklerine göre kimi zaman mallarının tamamını, kimi zaman yarısını, kimi zaman daha az yahut daha fazlasını infâk ederler. Dolayısıyla Mekke’de infâk’ın, Medine’de sınırları belirlenen zekâta göre daha ağır bir yükümlülük olduğu söylenebilir. Bir anlamda Mekke’deki hükümler azimet ağırlıklı, Medine’deki hükümler ise ruhsat ağırlıklı idi. Nitekim üçüncü sırada inen Müzzemmil sûresi ayetleri Peygamberimiz’e (sa) hitaben gelen “*Ey örtünüp bürünen! Gecenin yarısında, istersen biraz sonra, istersen biraz önce bir müddet için kalk ve ağır ağır Kur’an oku!*”¹ emirleriyle başlar ve “*Şüphesiz Rabbin, senin ve beraberinde bulunanlardan bir topluluğun gecenin üçte ikisinden biraz az, yarısı ve üçte biri kadar vakit içinde kalktığını bilir.*”² ifadesinin geçtiği ayetle sona erer. Görüldüğü üzere ilk dönem müminleri gece namazı da kılmaktaydılar.

Namaz, oruç gibi diğer ilahî emirler ve içki, kumar, faiz gibi diğer yasaklar için de durum benzerdir. Mekke dönemi daha çok küllî kaidelerin vazedildiği ve uygulamanın kişilere bırakıldığı; Medine dönemi ise cüzî kaidelerle hükümlerin kayıtlar altına alınıp belirginleştiği bir dönem olarak durmaktadır. Kur’an’ın in-

* Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail:akpinar@gantep.edu.tr

1 73 Müzzemmil 1-4.

2 73 Müzzemmil 20.

san yetiştirmede izlediği bu tedricilik metodu, şartlar oluştuğunda günümüzde de devreye girebilir.

Mekke dönemine ait Kur'anî hükümlerle ilgili Şâtıbî'nin şu tespitleri konuya açıklık getirmeye yeter özelliktedir:

“Mekke döneminde inen ayetlerle küllî kaideler ortaya kondu, Medine döneminde inen ayetlerle bunlar tamamlanmış oldu....Mekke döneminde teşrî kılınan şeyler arasında cüzî/ferî hususlar çok nadirdi.”³

Mekke döneminde teşrî kılınan hükümler -ki bunlar ilk olma özelliğine sahiptirler- genellikle mutlak olup herhangi bir kayıt taşımamaktadırlar. Bunlar, akl-ı selîm sahiplerince yapıla gelmekte olan adetlerin⁴ gereği doğrultusunda câri olan, üstün ahlak ilkelerinin gerekli kıldığı kabilden şeylerdir... Bunların büyük çoğunluğu, o adetlerle ilgili olmak üzere mükelleflerin kendi değerlendirmelerine ve şahsî icihadlarına havale edilmiştir... Namazı farzı ve nafilesiyle Kitap ve Sünnetin beyan ettiği şekilde kılmak, muhtaçlara yardımcı olmak, fakirlere-yoksullara maddî destekte bulunmak için Şeriatla belirlenmiş bir miktar aranmaksızın infâkta bulunmak, sağduyu sahiplerince güzel görünen sıla-i rahim ilişkilerini sürdürmek ve onların uzak yahut yakın olduklarına bakmamak, komşu haklarına riayet etmek, uzak yakın olsun bütün toplumun haklarını gözetmek, ayırım yapmaksızın herkesin arasını bulmaya çalışmak, tartışmaya girmemek ve en güzel yollarla karşılık vermek ve benzeri henüz haklarında bazı kayıtlar getirilmeyen mutlak hükümler bu cümledendir. Yasaklanan münkerât için de durum aynı idi... O dönemlerdeki Müslümanlar, emredilenleri yapmak ve yasaklananlardan kaçmak için bütün gayretlerini ortaya koyuyorlardı.⁵ Mekkî esaslar mücmeldi... Yeni gelişmeler ve ihtiyaca binâen sonradan gelen Medenî açıklamalar, kayıtlamalar, tahsisler ise, -Allah'tan bir lütuף olarak- önceden gelmiş küllî esasların tamamlayıcısı oldu ve din o muhkem esaslar üzerine bina edildi. Şu halde ilk esaslar bâkîdir, onlar ne değişmiş, ne de neshe maruz kalmışlardır. Çünkü onlar hemen her konuda zarurî-küllî mahiyettedirler.⁶ Hicretten önce Müslümanlar kendi icihad ve ihtiyatlarının sonucu olarak Mekkî teşrîin gereği doğrultusunda hareket ederlerdi ve bunda çok büyük mesafe kat etmişlerdi... Daha sonra Medine döneminde gelen öncekileri tamamlayıcı açıklamalar daha kolaydı, ancak Medine döneminde gelen ruhsatlar, onlar Mekkî olan azimetlerden uzaklaştırmadı.”⁷

3 Şâtıbî, *el-Muvafakât İslamî İlimler Metodolojisi*, Çev: M. Erdoğan, III, 97-99.

4 Burada adetlerin tevhid temelli yahut tevhidin genel ruhuna aykırı olmayan adetler olarak anlamak gerekir.

5 Bkz. Şâtıbî, *age*, IV, 234-235.

6 Bkz. Şâtıbî, *age*, IV, 236.

7 Bkz. Şâtıbî, *age*, IV, 239.

Nitekim Kur'an çağı insanı haklarında, hangi konuda nasıl bir ayet/hüküm geleceğini bilmeden Kur'an'a iman ediyorlar, gelen hükümler gelenek ve alışkanlıklarına ters düşse bile hemen onu kabul ediyorlardı. Bu konuda Abdullah b. Ömer'den gelen şu rivayet oldukça dikkat çekicidir:

“Vaktiyle öyle bir hayat yaşadım ki, o sıralar her birimize Kur'an'dan önce iman verilirdi. Hz. Peygamber'e bir sûre iner inmez, o sûrede yer alan helal ve haramları, üzerinde durmamız gereken yerleri öncelikle öğrenirdik. Tıpkı sizin Kur'an (metnini) öğrendiğiniz gibi. Sonraları öyle kimseler gördüm ki, kendilerine imandan önce Kur'an veriliyor. O kimse, kitabı başından sonuna kadar okumasına rağmen, emirleri- yasakları nelerdir, üzerinde durulması gereken yerleri nereleridir bilmeden, (en kalitesiz hurma cinsi olan) dakl hurmasının dökülüp dağılışı gibi, Kur'an'ı parça parça okumakla yetiniyor.”⁸

İniş sırasına göre sûreler ve ayetler, birbirleri üzerine bina edilir ve sonra inen ayet sonra inen ayeti açıklar.⁹ Ayetlerin doğru ve kolay anlaşılabilmesi için onların indiği yerin, iniş sebebinin (Esbâb-ı Nüzûl) ve iniş ortamının (Tarihsel arka plan) bilinmesi son derece önemlidir. Elbette ayetlerin belli zaman ve mekanlarda, belli olay ve kişiler hakkında inmiş olması, onların evrensel mesajını sınırlamaz. Çünkü meşhur üsul kâidesi doğrultusunda sebeplerin özel olması, hükümlerin genel olmasına engel değildir.

Ancak Kur'an'ın 23 sene gibi hiç de kısa olmayan bir zaman diliminde peyderpey inmiş olması; nüzûl sırasına göre sûrelerin sıralanışının ilim adamları arasında hep tartışmalı olması; Mekkî bir sûrenin bile kendi ayet ve pasajlarının nüzûl sırasına göre sıralanışında ihtilafların var oluşu; Mekkî sûrede Medenî, Medenî sûrede Mekkî ayetin var oluşuna dair tartışmalar; nüzûl tertibinin bazı sahabîlerin kişisel Mushaf'larında kalması, buna karşın Mushaf tertibi esas alınan Resmî tertibin ilk dönemden itibaren yaygınlaşarak günümüze gelmesi gibi konular Mekkî ve Medenî sûre ve ayetlerin tespitinde tartışmaları hiçbir zaman bitirmemiştir. Dolayısıyla bu konuda söylenenler tartışmaya açıktır. Ancak anlamayı kolaylaştırma adına söylenenleri bütünüyle yok saymak da akıl kârı değildir.

Sûreler baz alındığında Mekke dönemini dört devrede ele almak mümkündür:

1- Bireysel Davet Dönemi: Hz. Peygamber'in risaleti ile başlar ve üç yıl sonra peygamberliğini açıkça ilân etmesiyle sona erer. Bu dönemde, mesaj gizli gizli bazı seçkin kişilere götürülüyor ve genelde Mekke halkı bundan habersiz kalıyordu. *Fatiha-İhlas arası 25 kadar sûre bu dönemde inmiştir.*

8 Said Havva, *el-Esas fi s-Sünne*, VII, 342. (Heysemî, *Mecmau'z-Zevaid*, I, 65; Hakim, *el-Müstedrek*, I, 35); aynı mealde Cündüb b. Abdillâh'ın sözleri için bkz İbn Mace, *Mukaddime* 9.

9 Bkz. Hâlid b. Osman es-Sebt, *Kavâidü't-Tefsîr*; I, 77-82, Riyât 2001.

- 2- *Toplumsal Davet Dönemi*: Bireysel karşı çıkışlarla başlar ve yavaş yavaş düşmanlık, alay, eğlence, suçlama, kötü sözler söyleme ve sahte propoganda şeklini alır. Sonraları nisbeten yoksul, zayıf ve çaresiz Müslümanlara işkence etmek üzere gruplar oluşturulmuştur. Boykot yılına kadar 3-4 yıl sürer. *Necm'den itibaren 20 kadar sûre bu dönemde inmiştir.*
- 3- *Boykot dönemi*: İşkencelerin başlangıcından Hz. Hatice ve Ebu Talib'in ölümüne kadar sürer. Bu dönem Müslümanlara yapılan işkenceler öylesine vahşi ve zalimce bir durum almıştı ki, çocukları Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmışlardı. Hz. Peygamber'e (sa) ve ailesi üyelerine karşı sosyal ve ekonomik boykot uygulanıyor ve Mekke'den ayrılmayan Müslümanlar kuşatma altına alınan Şi'b-i Ebî Talib'e sığınmaya zorlanıyorlardı. *Bi'setin 7 ile 10. yılları arası olan bu dönemde 14 kadar sûre inmiştir.*
- 4- *Biat Dönemi*: Peygamberliğin 10. yılından 13. yılına kadar üç yıl sürmüştür. Bu, Hz. Peygamber (sa) ve izleyicileri için zorlu sınavlar ve elem verici işkenceler dönemi idi. Mekke'de hayat çekilmez hale gelmişti. Mekke dışında bile sığınılacak bir yer görünmüyordu. O kadar ki, Hz. Peygamber (sa) Taif'e gittiğinde, kendisine ne sığınma hakkı ne de koruma sözü verilmişti. Aynı zamanda Mekke halkı; ya öldürerek, ya tutuklayarak, ya da kentlerinden sürerek kendisinden kurtulmak için toplantılar yapıyordu. İşte onlara göre bu en kritik zamanda Allah Yesrib'de Ensar'ın kapılarını İslam'a açtı, oradan Mekke'ye gelen heyetlerle biatlar yapıldı ve Hz. Peygamber Medine'ye hicret etti. *Tûr'dan Mutaffifin'e kadar olan sûreler bu dönemde inmiştir.*¹⁰

Şimdi bu bilgiler ışığında Mekke döneminde inen ayetlerin müminlere hitap özelliklerini ve onları nasıl inşa ettiğini somut ayetler üzerinde görebiliriz:

Kur'an'ın Hitaplarıyla İlgili Genel Bilgiler

Kendi indiği zamanının ve sonraki zamanların tüm insanlığına inmiş olan Kur'an'da farklı hitap çeşitleri yer alır. İbnü'l-Cevzî (v:597), Kur'an'daki hitap çeşitlerini 15 maddede ele alır. Bunu otuza çıkaran ilim adamları da vardır. Zerkeşî'de (v:794) bu rakam 40'a çıkar.¹¹ Suyûtî (v:880) ise, bu hitap çeşitlerini 34 maddede örnekleriyle sayar.¹² Bu maddeler ve örneklerinden de anlaşılacağı üzere bu hitap çeşitleri ille de nidâ edatlarıyla olan ifadeler değildir, olması da gerekmez. Kaldı ki Kur'an, Peygamberlere ve Peygamberimize hitap ederek mü-

10 Bkz. Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, Enâm Sûresi Girişi; Mustafa İslamoğlu, *Kur'an Sûrelerinin Kimliği*, İstanbul, 2011, s. 365.

11 Bkz. Ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 217-253.

12 Bkz. Es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 43-45, Mısır 1978.

minleri inşa ettiği, onların şahsında müminlere seslendiği gibi, insan/insanlar gibi ifadeler ve hatta inanmayanlardan bahsederek de müminlere seslenmiş ve onlara hitap etmiştir diyebiliriz.

Bizim konumuzla doğrudan ilgili olarak bu hitap çeşitlerinden birkaç tanesinden ve onların özelliklerinden kısaca bahsedecek olursak;

1. *Hitâbü'l-hâs ile husûsa hitab (Özele hitap ile özelin kast edilmesi), Yâ eyyühen-Nebîy, Yâ eyyühe'r-Rasûl* hitablarıyla Peygamberimizin kast edilmesi bunun örneğidir.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ¹³

Ayette hitap, öncelikle Peygamberimizdir. Risaleti tebliğ görevi öncelikle ona verilmiş, Yüce Allah bu uğurda onu insanlardan gelebilecek tehlikelerden koruyacağını ona va'd etmiştir.

2. *Hitâbü'l-hâs ile umuma hitab (özel hitab ile genele hitab edilmesi):* Pek çok ayette *Yâ eyyühen-Nebîy* hitabı ile tüm müminlerin kast edilmesi de bunun örneğidir.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ¹⁴

Ayet, *Ey Nebi* hitabıyla başlamaktadır, ancak bu hitaptan hemen sonra kalıp kadınları boşadığınız zaman şeklinde çoğul olarak gelmekte ve aynı şekilde çoğul kalıpla devam etmektedir. Dolayısıyla ayette hitap, Peygamberimizin şahsında tüm müminlere yöneliktir. Zaten tercih edilen görüşe göre Peygamberimizin hayatında herhangi bir boşama olayı gerçekleşmemiştir.

3. *Tekil kalıpla çoğula hitab:*¹⁵ يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ

Ayette hitap, tekil olarak insana yapılmıştır ancak bu hitap ile tüm insanlar kast edilmiştir.¹⁶ Mekkî olan iki ayette¹⁷ *ey insan* kalıbıyla genel olarak müminler kast edilmiştir.

4. Kur'an'da, Peygamberimizin dışındaki peygamberlere isimleriyle hitap edilir. *Yâ Âdem, Yâ İbrahim, Yâ Nuh, Yâ Mûsâ, Yâ İsâ* gibi. Ancak Peygamberimize *Yâ Muhammed* şeklinde ismiyle hitap edilmez. O'na tazîm için *Ey Nebîy, Ey Rasâl* diye hitap edilir yahut hiç sıfat zikredilmeden ona hitap edilir. Bu, aynı zamanda ona ismiyle hitap etmeme konusunda ümmete de bir ta'lîm ve uyarıdır.

13 5 Mâide 67.

14 65 Talâk 1.

15 82 İnfitâr 6.

16 es-Suyûtî, *el-İtkân*, II, 43.

17 Bkz. 82 İnfitâr 6; 84 İnşikâk 6.

5. Hz. Peygamber'in şahsına yönelik özel hitapların, tüm zamanların bütün insanlarına hitap eden Kur'an'da yer almış olması, o hitaplardan herkesin alacağı bir şeylerin olduğunu gösterir. Şöyle ki, özelde Peygamberimize verilen emirler, müjdelere, ona yapılan uyarılar, onun şahsında tüm Kur'an muhataplarına bir şeyler söyler. Bu, Peygamberimiz dışındaki diğer özel hitaplar için de söz konusudur.

Elbette bu hitaplar, öncelikle adı geçen muhatabına bir şeyler söyler. Sözelimi bu hitaplarla Yüce Allah, Peygamberini yetiştirir, bir beşer olarak onu yönetir, denetler. Ama bu hitaplar, aynı zamanda Müslüman olanlara da olmayanlara da pek çok mesaj verir.¹⁸

Bir örnek verecek olursak, Peygamberimize ilk olarak gelen *Yaratan Rabbinin adıyla oku* hitabını da; aynı sûrenin sonunda yer alan *Sakin uyma ona, secde et ve yaklaş* hitabını da Peygamberin şahsında tüm Kur'an okuyucusuna yönelik olarak algılamalıyız.

6. Kur'an'da müminlere doğrudan muhatap sığısıyla hitap edilirken, Müslüman olmayanlara gâib sığısıyla dolaylı olarak hitap edilir. Bunun yalnızca iki istisnası vardır. Biri Kâfirûn sûresinde يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ şeklinde ve burada da hitap Peygamberimize yönelik olarak gelmiş ve ondan kâfirlere söylemesi istenmiştir. Diğer ise كَفَرُوا لَا تَعْتَدُوا الْيَوْمَ şeklinde Âhîret günü, onlar cehenneme girerken onlara yönelik bir seslenmedir. Bu hitap tarzı da Yüce Allah'ın müminlere değer verdiğini, kâfirleri ise muhatap bile kabul etmediğini göstermektedir.
7. Kur'an'da müminlere sıfatlarıyla, isimleriyle ve cinsleriyle hitap edilmiştir. Bu hitaplarla mümin olmayanlar imana gelip kulluk ve ibadetle emr olunurlarken; müminler kulluk ve ibadete devamlı emrolunmuşlardır.¹⁹
8. *Kul/söyle* diye başlayan hitaplar, bu ümmet için bir şereftir. Zira Yüce Allah, bu hitaplarla ümmete aracısız seslenmiştir.²⁰
9. Kur'an'ın çağrısı evrensel olup tüm insanlığadır. Bunun için Kur'an, pek çok ayette *Ey insanlar*²¹ ve *ey Âdemoğulları*²² diye insanlığa seslenir.

18 Bkz. M. Fatih Kesler, 'Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e Yönelik Hitaplar I, II' *AÜİFD*, Yıl:2002, Sayı 2, s, 91-119; Yıl: 2003, Sayı: 1, s, 19-39.

19 Bkz, es-Suyûfî, *el-İtkân*, II, 23.

20 Bkz. es-Suyûfî, *el-İtkân*, II, 45.

21 Mekkî ve Medenî yirmi bir ayette bu ifadeye yer verilir. Mekkî olanlar: 7 Araf 158; 10 Yunus 23, 57, 104, 108; 27 Neml 16; 28 Kasas 38; 35 Fâtır 3, 5, 15.

22 7 A'râf 26, 27, 31, 35, 36 Fâtır 60.

Nüzûl Sırasına Göre Kur'an'ın Müminlere Hitabı

Kur'an ayetlerinin her birinin özel bir nüzûl sebebi olmasa bile bir nüzûl ortamı vardır. Zira Kur'an ayetleri, boşluğa inmemiş; bir olay, bir soru yahut bir durum üzerine inmiştir. Sözelimi, Peygamberimize ilk inen Alak sûresi ayetleri için bir nüzûl sebebi görünmemektedir. Ancak ayetin indiği nüzûl ortamını şu şekilde tasvir etmemiz mümkündür: İnsanlığın gidişatını kendine dert edinmiş, arayış içerisinde bir insan. Kendini dinlemek ve düşünmek için insanlardan uzaklaşan ve Mekke'nin sarp dağlarının ıssız bir mağarasında günlerce kalan bir insan. İssız mağaranın en karanlık gecesini aydınlatan ayetler: *Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı alaktan yarattı. Oku! Kalemle öğreten, insana bilmediğini bildiren Rabbin, en büyük kerem sahibidir.*²³ İnen her ayet, benzer durumlara ışık tutmuş ve boşlukları doldurmuştur.

Kur'an ayetleri ilk dönemden itibaren vahiy kâtiblerince yazıya geçirilmiş, ancak Kur'an'ın Mushaf tertibine konularak kitaplaşması Hz. Ebubekir döneminde gerçekleşmiştir. Bu tertipte Kur'an'ın iniş sırası değil, Hz. Peygamber'e (sa) Arza-ı Ahire'de sunulan şekli gözetilmiş ve bu tertip resmî Mushaf olarak yaygınlaşarak günümüze gelmiştir. Nüzûl sırasına göre Kur'anlar ise bazı sahâbîlerin özel Mushafı olarak kalmış ve bunlar yaygınlaşmadığı için, genel olarak sûrelerin ve ayetlerin iniş sıraları hep tartışılmıştır. Bu sebeple de nüzûl sırasına göre tefsîr yazma geleneği oluşmamıştır. Son dönemlerde kaleme alınmış İzzet Derzeze'nın *et-Tefsîru'l-Hadis'i*, Mehmet Zeki Duman'ın Beyânü'l-Hak gibi, nüzûl sırasına göre yazılan tefsirlerde de sûrelerin sıraları hep tartışılmıştır. Kur'an'ın yirmi üç senelik bir zaman diliminde ayet ayet, sûre sûre indiği; örneğin Kur'an'ın en uzun sûresi Bakara'nın on yıllık Medine dönemine yayılarak indiği düşünülürse, bu tartışmaların olması da doğal karşılanmalıdır. Bütün bunlara rağmen nüzûl sıralamaları ve bu sıralamalara göre yapılan tefsir çalışmaları, Kur'an mesajının daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Biz de bu çalışmamızda yaygın olan nüzûl sırasına göre Mekkî ayetleri tarayarak onlarda müminlere yönelik hitabların özelliklerini ve o hitaplarda öne çıkan hususları ortaya koymaya çalışacağız. Tabi ki burada doğrudan müminlere yönelik hitapları ele alacağız, farklı hitap çeşitleriyle müminler kast edilmiş olsa yahut onlarda müminlere yönelik mesajlar olsa bile onları dışarıda tutacağız. Mekkî ayetlerde, doğrudan müminlere hitap edilmese de geçmiş kavimlerin ve peygamberlerin kıssalarıyla müminlerin eğitim ve inşasının hedeflendiği ortadadır.²⁴

23 96 Alak 1-5.

24 Biz daha önce yaptığımız *Kur'an'ın Müminlere Çağrısı* adlı çalışmamızda, Kur'an'da yer alan Yâ Eyyühellezîne Âmenû/Ey iman edenler diye başlayan 89 ayeti incelemiştik. Ancak bu ayetlerin hepsi Medenî sûrelerde yer almaktadır. Biz bu yazımızda ise Kur'an'ın Mekkî ayetlerde müminlere çağrısını inceleyerek Kur'an'ın öncelikle ve daha çok hangi kavramlarla müminlere seslendiğini ve bu çağrılarıyla öncelikle nasıl bir mümin prototipi hedeflediğini ortaya koymaya çalışacağız. Kanaatimizce bu tespitlerimiz, dine yeni girmiş kimselerin ve

1. Bireysel Davet Dönemi

2 Kalem Sûresi (Bi'setin İlk Yılları)

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ (34)

أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ (35)

Ayetlerde *müttakî* kavramı ve mücrimlerin karşısında Müslim kavramı kullanılmıştır. Kur'an'ın ilk inen ayetlerinde çoğul olarak müttakî kavramını kullanması, Mushaf tertibine göre Kur'an'ın ilk ayetlerinde yer alan, *Bu Kitab, müttakiler için hidayet rehberidir* cümlesiyle güzel bir tevafuk arz etmektedir.

3 Müzzemmil Sûresi (B. İlk Yılları)

إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَىٰ مِنْ ثُلُثِي اللَّيْلِ وَنِصْفَهُ وَثُلُثَهُ وَطَائِفَةٌ مِنَ الَّذِينَ مَعَكَ

Ayette, müminlerin Peygamber'i (sa) izledikleri ve onun gibi gece namazları kıldıkları anlatılmakta ve ilk inen ayetlerde gece kıyamı ile gece namazına işaret edilmektedir.

4 Müddessir Sûresi (B. İlk Yılları)

Sûrenin 39. ayetinde Ashab-ı yemin diye nitelenmekte ve onların cennetlik oldukları müjdelenmektedir.

7 Tekvîr Sûresi (B. İlk Yılları)

Sûrenin 27-28. ayetlerinde Kur'an'ın istikamet sahibi olmak isteyenler için öğüt olduğuna vurgu yapılarak müminlerin istikamet ehli kimseler olduğuna/olması gerektiğine işaret edilmiştir.

8 A'lâ Sûresi (B. İlk Yılları)

سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَىٰ

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّىٰ

Sûrenin 10. ve 14. ayetlerinde haşyet sahibi olanların öğüt alacağı ve nefisini tezkiye edenin kurtulacağı vurgulanırken müminlerden haşyet sahibi ve nefislerini tezkiye edenler olmaları istenmiştir.

9 Leyl Sûresi (B. İlk Yılları)

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ

وَسِجِّجَتْهَا الْأَتْقَى الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّىٰ وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ تُجْزَىٰ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَىٰ وَلَسَوْفَ يَرْضَىٰ

müminlerin Kur'an'ın hedeflediği standartta yetişmesinde önemli katkılar sağlayacaktır.

Sûrenin 5 ve 6. ayetlerinde müminlerin takvalı ve güzellikleri doğrulayan kimseler; 17-21. ayetlerde ise yine takvalı, arınmak ve sırf Allah'ın rızasını kazanmak için malını veren kimseler olduğu vurgulanmıştır.

10 Fecr Sûresi (B. İlk Yılları)

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي

Sûrenin 27-30. ayetlerinde itminana/doyuma ermiş olan diye hitap edilmekte ve Rabbin rızasına ermiş bu kişiler *Kullarım* ifadesiyle onura edilmiştir.

13 Asr Sûresi (B. İlk Yılları)

Sûrede hüsrandan kurtulacak müminlerin dört temel özelliği sayılmıştır: İman, sâlih amel, hakkı tavsiye ve sabrı tavsiye.

20 ve 21. sırada inen Felak ve Nâs sûrelerinde her türlü şer odaklarından Allah'a sığınma duası ta'lim edilmekte, 22. sırada inen İhlas sursi ile tevhid inancı veciz bir biçimde özetlenmektedir.

Bireysel davet döneminin bu ilk üç yıllık devresini değerlendirecek olursak sunuları söyleyebiliriz:

Örneklerde de görüldüğü üzere ilk dönemde inen bu ayetler, müminlerin iç dünyalarını sağlam temeller üzerine inşa etmeye yönelik olup genel olarak *müttakî, mümin, Müslim, ahab-ı yemin (sağ ehli), haşyet-tezkiye sahibi cennetlik kimseler olarak bahsedilmekte; iman- sâlih amel ve ibadet olarak infâk ve namaz vurgusu yapılmaktadır.*

2. Toplumsal Davet Dönemi

23 Necm Sûresi (B. 3-4. Yılı)

(62) فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَاعْبُدُوا

Bi'setin ilk yıllarında inen Alak sûresinin sonunda birey olarak secdeye çağrılırken, bu ayette ilk defa tüm herkes yalnızca Allah'a secdeye ve ibadete çağrılmaktadır.

24 Abese Sûresi (B. 4. Yılı)

(38) وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ

(39) ضَاحِكَةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌ

27 Burûc Sûresi (B. 4. Yılı)

(10) إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ

(11) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ

28 Tîn Sûresi (B. 4. Yılı)

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَلَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ (6)

30 Kâria Sûresi (B. 4. Yılı)

فَأَمَّا مَنْ ثَقُلَتْ مَوَازِينُهُ

فَهُوَ فِي عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (7)

31 Kiyâme Sûresi (B. 4-5 .Yılı)

وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ (22)

إِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ (23)

34 Kâf Sûresi (B. 5. Yılı)

وَأَزَلَّتْ الْجَنَّةُ لِلْمُنْتَقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ (31)

هَذَا مَا تُوْعَدُونَ لِكُلِّ أُوْبٍ حَفِيظٍ (32)

مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَانََ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ (33)

ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ (34)

لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ (35)

37 Kamer Sûresi (B. 9. Yılı)

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَهَرٍ (54)

فِي مَقْعَدٍ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِكٍ مُّقْتَدِرٍ (55)

38 Sâd Sûresi (B. 9. Yılı)

أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ (28)

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ (29)

هَذَا ذِكْرٌ وَإِن لِلْمُتَّقِينَ لِحُسْنٍ مَّآبٍ (49)

جَنَّاتٍ عَدْنٍ مَّفْتَحَةٌ لَهُمْ الْأَبْوَابُ (50)

مُتَّكِنِينَ فِيهَا يُدْعُونَ فِيهَا بِفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ وَشَرَابٍ (51)

وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ الْأَتْرَابُ (52)

هَذَا مَا تُوْعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ (53)

إِنَّ هَذَا لَرِزْقُنَا مَا لَهُ مِنْ نَفَادٍ (54)

39 A'râf Sûresi (B. 9. Yılı)

(1) المص

(2) كِتَابٌ أَنْزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ

- وَالْوَزْنَ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (8)
- يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُورِئِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَٰلِكَ خَيْرٌ ذَٰلِكَ مِنْ آيَاتِ
اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ (26)
- يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمُ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوَاتِهِمَا إِنَّهُ
بِرَأْسِكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (27)
- يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (31)
- يَا بَنِي آدَمَ إِنَّمَا يَأْتِيَنَّكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنْ اتَّقَى وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا
هُمُ يَحْزَنُونَ (35)
- وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ (42)
- وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غَلٍّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَٰذَا وَمَا
كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رَسُولٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُودُوا أَنْ تِلْكَمُ الْجَنَّةُ أَوْرَثْتُمُوهَا بِمَا
كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (43)
- إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ
النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَيْثُ وَ الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ
الْعَالَمِينَ (54)
- ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (55)
- قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي
وَيُمِيتُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (158)
- إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَهُوَ يَسْجُدُونَ (206)
- 41 Yâsîn Sûresi (B. 5-6. Yılı)**
- إِنَّمَا تُنذِرُ مَنْ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَانََ الْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ (11)
- إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فَكَاهُونَ (55)
- هُمُ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَّكِنُونَ (56)
- لَهُمْ فِيهَا فَكَهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ (57)
- سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ (58)
- 42 Furkân Sûresi (B. 5-6. Yılı)**
- وَعِبَادُ الرَّحْمَانَ الَّذِينَ يَمْسُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا (63)
- وَالَّذِينَ يَبِيتُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا (64)
- وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا اصْرِفْ عَنَّا عَذَابَ جَهَنَّمَ إِنَّ عَذَابَهَا كَانَ غَرَامًا (65)
- إِنَّهَا سَاءَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا (66)

- وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا (67)
 وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ أَثَامًا (68)
 يُضَاعَفْ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيَخْلُدْ فِيهِ مُهَانًا (69)
 إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا (70)
 وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا (71)
 وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا (72)
 وَالَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ لَمْ يَخِرُّوا عَلَيْهَا صُمًّا وَعُمْيَانًا (73)
 وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا (74)
 أُولَئِكَ يُجْزَوْنَ الْعُرْفَةَ بِمَا صَبَرُوا وَيُلَقَّوْنَ فِيهَا تَحِيَّةً وَسَلَامًا (75)
 خَالِدِينَ فِيهَا حَسُنَتْ مُسْتَقَرًّا وَمُقَامًا (76)

43 Fâtür Sûresi (B. 6. Yılı)

- يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ (5)
 يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (15)
 إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ (28)
 إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ (29)
 لِيُؤْفِقَهُمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ (30)
 ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بإِذْنِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ (32)
 جَنَّاتٍ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ (33)
 هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ (39)

44 Meryem Sûresi (B. 6. Yılı)

- إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظْلَمُونَ شَيْئًا (60)
 جَاءَتْ عَدْنُ النَّبِيِّ وَعَدُّ الرَّحْمَانِ عِبَادَهُ بِالْغَيْبِ إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًا (61)
 لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا إِلَّا سَلَامًا وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا (62)
 تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا (63)
 وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى وَالْبَاقِيَاتِ الصَّالِحَاتِ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ مَرَدًّا (76)
 إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَانُ وُدًّا (96)

45 Tahâ Sûresi (B. 6. Yılı)

- (75) وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى
 (76) جَنَّاتٍ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى
 (112) وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا

46 Vakıa Sûresi (B. 8. Yılı)

- (8) فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ
 (10) وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ
 (11) أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ
 (12) فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ
 (27) وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ
 (28) فِي سِدْرٍ مَخْضُودٍ
 (29) وَطَلْحٍ مَّنْضُودٍ
 (30) وَظِلٍّ مَّمْدُودٍ
 (31) وَمَاءٍ مَسْكُوبٍ
 (32) وَفَاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ
 (33) لَا مَقْطُوعَةٍ وَلَا مَمْنُوعَةٍ
 (34) وَفُرُشٍ مَّرْفُوعَةٍ
 (35) إِنَّا أَنْشَأْنَاهُنَّ إِنْشَاءً
 (36) فَجَعَلْنَاهُنَّ أَبْكَارًا
 (37) غُرُبًا أَتْرَابًا
 (38) لِأَصْحَابِ الْيَمِينِ
 (88) فَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ
 (89) فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ
 (90) وَأَمَّا إِنْ كَانَ مِنَ أَصْحَابِ الْيَمِينِ
 (91) فَسَلَامٌ لَكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ

Toplumsal Davet Döneminde inen ayetlerde genel olarak yine *mümin-müttakî* kavramları kullanılmakta; *ibadet, secde, tesbih, tevbe, duadan* bahsedilmekte, birinci dönemden daha zengin *cennet tasvirlerine* yer verilmektedir. Müminlerden bahsedilirken *Takva elbisesi giymiş Kalb-i selîm ve akl-ı selîm (ülü'l-elbâb) sahibi kimseler; Âdemoğulları ve Rahman'ın kulları* ifadesi dikkatleri çekmekte-

dir. Bu dönemde ahlakî erdemlerden *şirk koşmama, israf etmeme, kibirlenmeme, cana kast etmeme, yalan söylememe, yalan şahitlik yapmama, boş sözden uzak durma* gibi evrensel ilkelere vurgu yapılmaktadır. Peygamberliğin altıncı yıllarında inen ayette *yeryüzü halifeleri* ifadesi kullanılarak ilk Müslümanların büyük hedeflere hazırlandığını söyleyebiliriz.

3. Boykot Dönemi

48 Neml Sûresi (B. 8. Yılı)

- (1) طَسَ تِلْكَ آيَاتِ الْقُرْآنِ وَكِتَابٍ مُّبِينٍ
 (2) هُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ
 (3) الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ

49 Kasas Sûresi (B. 10. Yılı)

- (83) وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ

50 İsrâ Sûresi (B. 10. Yılı)

- (9) إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا
 (53) وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُّبِينًا
 (54) رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنَّ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِنَّ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا
 (65) إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا

51 Yunus Sûresi (B. 10. Yılı)

- (9) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ يَهْدِيهِمْ رَبُّهُمْ بِإِيمَانِهِمْ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ
 (10) دَعَاؤُهُمْ فِيهَا سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَتَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ وَأَخْرَجُوا دَعْوَاهُمْ أَنَّ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
 (62) أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
 (63) الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ
 (64) لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

52 Hûd Sûresi (B. 10 Yılı)

- (11) إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ
 (23) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَخْبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ
 (115) وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

54 Hicr Sûresi (B. 10-11. Yılı)

- (45) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ
 (46) ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ آمِينَ

55 Enâm Sûresi (B. 10-11. Yılı)

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (54)

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ (82)

وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (92)

قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّيَ عَلَيْنَا أَلَّا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَنْزِقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطُنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكَمْ وَصَاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (151)

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْكَيْلِ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ لَا تَكْلِفْ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ اللَّهِ أَوْفُوا ذَلِكَمْ وَصَاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (152)

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَٰلِكُمْ وَصَاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (153)

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيُبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (165)

Halife kavramındaki siyasî manayı göz önünde bulundurduğumuzda ayetin, müminleri yeryüzü yönetimine hazırladığını söyleyebiliriz..

56 Saffât Sûresi (B. 10. Yılı)

إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ (40)

أُولَئِكَ لَهُمْ رِزْقٌ مَعْلُومٌ (41)

فَوَاكِهُ وَهُمْ مُكْرَمُونَ (42)

فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (43)

عَلَىٰ سُرُرٍ مُتَقَابِلِينَ (44)

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ (45)

بَيَّضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ (46)

لَا فِيهَا عَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ (47)

وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عِينٌ (48)

كَأَنَّهُنَّ بَيضٌ مُكْنُونٌ (49)

57 Lokman Sûresi (B. 11. Yılı)

(1) الم

(2) تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ

هُدًى وَرَحْمَةً لِّلْمُحْسِنِينَ (3)

الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ (4)

أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (5)

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ النَّعِيمِ (8)

خَالِدِينَ فِيهَا وَعَدَّ اللَّهُ حَقًّا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (9)

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ وَاحْشَوْا يَوْمًا لَّا يَجْزِي وَالِدٌ عَن وَلَدِهِ وَلَا مَوْلُودٌ هُوَ جَازٍ عَن وَالِدِهِ شَيْئًا
إِن وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا فَلَا تَغْرُبَنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغْرَبَنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ (33)

58 Sebe' Sûresi (B. 11. Yılı)

لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ (4)

59 Zümer Sûresi (B. 11. Yılı)

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى
الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ (10)

قُلْ إِنِّي أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ مُخْلِصًا لَهُ الدِّينَ (11)

وَأُمِرْتُ لِأَنْ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ (12)

قُلْ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (13)

قُلْ اللَّهُ أَعْبُدُ مُخْلِصًا لَهُ دِينِي (14)

وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (33)

لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ (34)

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ
هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (53)

وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا سَلَامٌ
عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ (73)

وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ (74)

وَتَرَى الْمَلَائِكَةَ حَافِينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَقِيلَ الْحَمْدُ
لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ إِلَّا (75)

60 Mümin Sûresi (B. 11-12. Yılı)

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ (51)

61 Fussilet Sûresi (B. 11-12. Yılı)

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشُرُوا بِالْجَنَّةِ
الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ (30)

نَحْنُ أَوْلِيَاؤُكُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَشْتَهِي أَنْفُسُكُمْ وَلَكُمْ فِيهَا مَا تَدَّعُونَ (31)

نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِيمٍ (32)

وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنَّنِي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (33)

62 Şûrâ Sûresi (B. 11-12. Yılı)

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ عِنْدَ رَبِّهِمْ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ (22)

فَمَا أُوتِيتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَمَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَأَتَقَى لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (36)

وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ (37)

وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ (38)

63 Zuhurf Sûresi (B. 11-12. Yılı)

الْأَخِلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ (67)

يَاعِبَادِ لَا خَوْفَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (68)

الَّذِينَ آمَنُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا مُسْلِمِينَ (69)

ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ (70)

يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِصِحَافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَأَكْوَابٍ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (71)

وَتِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي أُورِثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (72)

لَكُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ كَثِيرَةٌ مِنْهَا تَأْكُلُونَ (73)

64 Duhân Sûresi (B. 12. Yılı)

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي مَقَامٍ أَمِينٍ (51)

فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ (52)

يَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَقَابِلِينَ (53)

كَذَلِكَ وَرَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ (54)

65 Câsiye Sûresi (B. 12. Yılı)

وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ (19)

هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (20)

لَهُمْ رَبُّهُمْ فِي رَحْمَتِهِ ذَلِكَ هُوَ الْقَوْرُ الْمُبِينُ (30) فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيَدْخُلُونَ

66 Ahkâf Sûresi (B. 12. Yılı)

إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا فَلَا خَوْفَ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (13)

أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (14)

67 Zariyât Sûresi (B. 12. Yılı)

- (15) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ
 (16) آخِذِينَ مَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ كَانُوا قَبْلَ ذَلِكَ مُحْسِنِينَ
 (17) كَانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ
 (18) وَبِالْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ
 (19) وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ
 (20) وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ

68 Gâşiye Sûresi (B. 9-10. Yılı)

- (8) وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاعِمَةٌ
 (9) لِّسَعِيهَا رَاضِيَةٌ
 (10) فِي جَنَّةٍ عَالِيَةٍ
 (11) لَا تَسْمَعُ فِيهَا لَاغِيَةٌ
 (12) فِيهَا عَيْنٌ جَارِيَةٌ
 (13) فِيهَا سُرُرٌ مَّرْفُوعَةٌ
 (14) وَأَكْوَابٌ مَّوْضُوعَةٌ
 (15) وَنَمَارِقُ مَصْفُوفَةٌ
 (16) وَزَرَابِيُّ مَبْثُوثَةٌ

69 Kehf Sûresi (B. 12. Yılı)

- (1) الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا
 (2) قِيمًا لِّيُنذِرَ بَأْسًا شَدِيدًا مِّنْ لَّدُنْهُ وَيُبَشِّرَ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا
 (3) مَا كُنْتُمْ فِيهِ أَبَدًا
 (30) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لَا نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا
 أُولَئِكَ لَهُمْ جَنَّاتٌ عَدْنٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَيَلْبَسُونَ ثِيَابًا
 خَضْرَاءَ مِنْ سُندُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ مُتَّكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ نِعْمَ الثَّوَابُ وَحَسُنَتْ مُرْتَفَقًا (31)
 (107) إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا
 (108) خَالِدِينَ فِيهَا لَا يَبْغُونَ عَنْهَا حِوَلًا

70 Nahl Sûresi (B. 11. Yılı)

- وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَلِلَّذِينَ الْآخِرَةُ
 خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ (30)

- جَنَّاتٍ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ (31)
 الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (32)
 وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَا جَزَاءَ لِأَحْرَةَ أَكْبَرَ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ (41)
 الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (42)
 وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ (89)
 ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ (110)
 إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنزِيرِ وَمَا أَهَلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ
 فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (115)

Medenî olduğu söylenen şu ayet ise Allah'ın takva sahibi, iyilik ve ihsan sahipleriyle beraber olduğunu söyleyerek müminler yönlendirilmektedir.

إِنَّ اللَّهَ مَعَ الَّذِينَ اتَّقَوْا وَالَّذِينَ هُمْ مُحْسِنُونَ (128)

72 İbrahim Sûresi (B. 11. Yılı)

- وَأَدْخَلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ
 تَحِيَّتُهُمْ فِيهَا سَلَامٌ (23)
 يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ
 مَا يَشَاءُ (27)
 قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا
 يَبِيعُ فِيهِ وَلَا خِلَالَ (31)

74 Müminûn Sûresi (B. 12. Yılı)

- قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (1)
 الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ (2)
 وَالَّذِينَ هُمْ عَنِ اللَّغْوِ مُعْرِضُونَ (3)
 وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ (4)
 وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ (5)
 إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ (6)
 فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ (7)
 وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (8)
 وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (9)
 أُولَٰئِكَ هُمُ الْوَارِثُونَ (10)
 الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (11)

Bi'setin son yıllarına doğru inen ayetlerde müminlerin en temel özellikleri net bir şekilde açıklanıyor. Bu tarihe kadar Kur'an'ın böyle bir mümin tipini yetiştirdiği söylenebilir.

- (57) إِنَّ الدِّينَ هُمْ مِنْ خَشِيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ
 (58) وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ
 (59) وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ
 (60) وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَّةٌ أَنَّهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ
 (61) أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ

Bu ayetlerle ilgili Peygamberimize yöneltilen kalpleri ürpererek vermeleri gerekeni verenler, *içki içip hırsızlık yapanlar mı olduğu şeklindeki soruya Peygamberimizin "Hayır", onlar aksine oruç tutan, tasadduk eden ve yaptıkları hayırların kabul edilmeyebileceği endişesi taşıyan, hayırlarda yarışanlar olduklarını buyurması*²⁵ şeklindeki açıklamalar hedeflenen bu mümin tipinin ulaşacağı en zirve noktayı belirlemektedir.

75 Secde Sûresi (B. 9. Yılı)

- (15) إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِرُوا بِهَا حَرُّوا وَسَجَدُوا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ
 (16) تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَطَمَعًا وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ
 (17) فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قَرَّةٍ أَعْيُنٍ جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

Boycot Döneminde inen bu ayetlerde müminler için Muhsin (iyilik ihsan sahipleri), İhlaslılar, yakîne erenler, Allah dostları, Kullarım ifadelerinin kullanıldığını görmekteyiz. İman-amel ilişkisine vurgu yapılırken ibadet konusunda *namazı ikame, namazın muhafazası, zekat verme* konularına yer verilmekte; ahlakî konularda ise dönemin ağır şartlarına uygun olarak *sabır, tevekkül, şura* gibi sosyal konular, *hicret edenlerin mükafatları* (Habeşistan hicretleri hatırlanmalı) yanı sıra haram kılınan şeylerin daha ayrıntılı olarak açıklandığını görüyoruz. *Allah'a eş koşma, fuhşa yaklaşma, yetim malı yeme, ölçüde tartıda adaletli ol, murdar et, domuz eti, kan yeme* gibi. Bu dönemde inen ayetlerde de cennetlikler ve onlar için hazırlanmış ödüller açıklanmaya devam etmektedir.

4. Biat Dönemi (Bi'setin Son Yılı)

76 Tûr Sûresi (B. 9-10. Yılı)

- (17) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَنَعِيمٍ
 (18) فَآكِهِينَ بِمَا آتَاهُمْ رَبُّهُمْ وَوَقَاهُمْ رَبُّهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ
 (19) كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ

25 Ahmed, VI, 159, 205; Tirmizî, Hadis no: 3175; İbn Mâce, Hadis no: 4198.

- (20) مُتَكِنِينَ عَلَى سُرُرٍ مَّصْفُوفَةٍ وَرَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ
وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ
أَمْرٍئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ (21)
- (22) وَأَمَدَدْنَاهُمْ بِفَاكِهِةٍ وَلَحْمٍ مِّمَّا يَشْتَهُونَ
يَتَنَازَعُونَ فِيهَا كَأْسًا لَا لَعْوُ فِيهَا وَلَا تَأْتِيمٌ (23)
وَيَطُوفُ عَلَيْهِمْ غِلْمَانٌ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَكْنُونٌ (24)
وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ (25)
قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ (26)
فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَانَا عَذَابَ السَّمُومِ (27)
إِنَّا كُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ (28)

77 Mülk Sûresi (B. 9. Yılı)

- إِنَّ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ (12)

78 Hakka Sûresi (B. 9. Yılı)

- وَإِنَّهُ لَتَذَكَّرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ (48)

79 Meâric Sûresi (B. 9. Yılı)

- إِلَّا الْمُصَلِّينَ (22)
الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ (23)
وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ (24)
لِلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ (25)
وَالَّذِينَ يُصَدِّقُونَ بَيْنَ يَدَيْهِ
وَالَّذِينَ هُمْ مِنْ عَذَابِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ (27)
إِنَّ عَذَابَ رَبِّهِمْ غَيْرُ مَأْمُونٍ (28)
وَالَّذِينَ هُمْ لِغُرُوحِهِمْ حَافِظُونَ (29)
إِلَّا عَلَى أَرْوَاحِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ (30)
فَمَنْ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ (31)
وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ (32)
وَالَّذِينَ هُمْ بِشَهَادَاتِهِمْ قَائِمُونَ (33)
وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (34)
أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مُكْرَمُونَ (35)

80 Nebe' Sûresi (B. 6-7. Yılı)

- (31) إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا
 (32) حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا
 (33) وَكَوَاعِبَ أَتْرَابًا
 (34) وَكَأْسًا دِهَاقًا
 (35) لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِدَابًا
 (36) جَزَاءً مِّن رَّبِّكَ عَطَاءً حِسَابًا

81 Nâziât Sûresi (B. 7. Yılı)

- (40) وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ
 (41) فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ

82 İnfîtâr Sûresi

- (13) إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ

83 İnşikâk Sûresi (B. 8. Yılı)

- (25) إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ

84 Rûm Sûresi (B.13. Yılı) (6 yahut 8. Yıla yerleştirenler var)

- (15) فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَهُمْ فِي رَوْضَةٍ يُحْبَرُونَ
 (45) لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ
 وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْتُمْ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْبَعْثِ فَهَذَا يَوْمُ الْبَعْثِ وَلَكِنَّكُمْ
 (56) كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

85 Ankebût Sûresi (B. Son Yılı)

- (7) وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ
 (9) وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُدْخِلَنَّهُمْ فِي الصَّالِحِينَ
 (44) خَلَقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ
 (56) يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِي
 وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا
 (58) نِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ
 (59) الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ
 (69) وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ

86 Mutaffifîn Sûresi (B. 13. Yılı)

- (18) كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلَيِّنَ

- (19) وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلِيُّونَ
 (20) كِتَابٌ مَرْقُومٌ
 (21) يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ
 (22) إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ
 (23) عَلَى الْأَرَائِكِ يَنْظُرُونَ
 (24) تَعْرِفُ فِي وُجُوهِهِمْ نَضْرَةَ النَّعِيمِ
 (25) يُسْقُونَ مِنْ رَاحِقٍ مَخْتُومٍ
 (26) خِتَامُهُ مِسْكَ وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ
 (27) وَمِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ
 (28) عَيْنًا يَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ

Mekke döneminin son dilimi olan Biat döneminde, önceki dönemlerdeki temel konular tekrarlanırken, iman-amel konusuna vurgu yapılmakta, müminler için *müttakî*, *Muhsin* kavramları yine kullanılmakta, ilave olarak *Ebrâr (iyiler)*, *ilim ehli* kavramlarına yer verilmekte; yine *namazı muhafaza*, *namus*, *emanete riayet*, *âdil şahitlik*, *sabır*, *tevekkül* gibi konular işlenmekte, bunlara *cihad* konusu eklenmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Mekke Dönemi, Kur'an'ın aydınlığında ve bizzat Hz. Peygamber'in eliyle 300 kadar müminin inşa edildiği çok özel bir dönemdir.

Mekke'de inen hemen her sûrede farklı isim ve sıfatlarla müminlerden ve onların özelliklerinden bahsedilmektedir. Genel olarak müminler, mümin olmayanlar, cennetlikler cehennemliklerle karşılaştırılmalı bir biçimde verilmiştir.

Kur'an, insanları *inanın-ananmayan* diye ayırırken yalnızca insanları katagorize etmemiş, onların hepsini iyilerden etmeyi hedeflemiştir. Bunun için sözgelimi inanmayanları söz konusu ederken onları inkârın çirkinlikleri-tutarsızlıkları, onlara sunulan nimetler, geçmişte inkarcıların dünyada başına gelenler, ahrette inkarcıların duçar olacakları azaplar konusunda bilgilendirerek onları iyilerden olmaya yönlendirmiştir. Bunu yaparken de önce yumuşak bir lisan ile onları ikna etmeyi, ardından dünyevî ve uhrevî cezalarla onları uyardırmayı ilke olarak benimsemiştir.

Kur'an'da inananlar için *mümin*, *Müslim*, *müttakî*, *muhsin* kavramları özellikle kullanılmıştır. Yansıra kullarım anlamına *İbâdî* tamlaması farklı formlarda kullanılmıştır. Bu meyanda müminler için doğrudan *'ibâdî* kavramı seçilirken, inanmayanlar için *'ibâden lenâ* ifadesinin kullanılması oldukça dikkat çekicidir.

İman-amel ayrılmazlığına vurgu yanında, ibadetlerden *namaz* ve *infâk* konusu sürekli işlenmeye devam etmiştir. Evrensel ahlak ilkeleri de bu dönemde ısrarla üzerinde durulan temel konular olmuştur.

Yukarıda da söylendiği gibi Mekke'de işlenen konular genel olarak küllî kaideler şeklinde ele alınmıştır. Gelen bu konular, müminleri içerisinde yaşadıkları şartlara hazırlayıcı özellikte gelmiştir.

Çok sayıda Kur'an ayeti, geçmiş peygamber ve kavimlerin üzerinden hedeflediği mümin tipini inşa etmeyi sürdürmüştür.

Mekke döneminde işlenen konuların hemen hepsinin Medine döneminde inen ayetlerde de işlendiği düşünüldüğünde, Kur'an ayetlerini ve bu ayetlerde işlenen temel konuları kesin hatlarıyla birbirinden ayırmak söz konusu olmayacağından elbette konular Kur'an bütünlüğü içerisinde ele alınmalıdır. Ancak Kur'an'ın tencim sürecinde izlediği yöntem, Kur'an'ın muhatabı olan tüm insanların ve özellikle müminlerin, Kur'an'ın hedeflediği tarz ve özellikte yetiştirilmesinde, ilgili herkese ışık tutacağı âşikardır. Zira Kur'an'ın indiği Mekke Döneminde yaşayan insanların tevhid konusunda, sosyal ilişkiler, ahlak ve ibadet konusunda problemler yaşıyordu; bugün de hem Müslüman olduğunu söyleyenler, hem de diğer insanlar benzeri pek çok problemi yaşamaktadırlar.

Kur'an'ın indiği o dönemde şirk vardı, ibadetsizlik vardı, yapılan ibadetlerde bidat ve hurafeler vardı, ahlakî çözümler vardı; bugün de bunların olmadığını hiç kimse söyleyemez. Kur'an, indiği dönemdeki o insanları aldı, seçkin insanları yetiştirdi. Aynı Kur'an, benzer problemleri yaşayan günümüz insanlarını da seçkin kılmak için indiği gün gibi terü taze bir şekilde beklemektedir.

“MEKKÎ AYETLERDE MÜ’MİNLERE YÖNELİK HİTAPLAR” ADLI BİLDİRİNİN MÜZAKERESİ

Prof. Dr. Abdulhamit BİRİŞİK*

Sayın Ali Akpınar’ı idari görevine rağmen zaman ayırıp böylesi orijinal bir konu üzerinde bildiri hazırladığı için tebrik ediyorum. Müzakeremi yaparken birden yandan bildiride yer alan bilgilere temas edeceğim öte yandan da şahsi değerlendirmelerimi ve eleştirilerimi ifade edeceğim. Umarım bu usûl, okuyucuyu ikide birde bildiri metnine bakma mecburiyetinden kurtarması sebebiyle faydalı olacaktır.

Prof. Dr. Ali Akpınar’ın bildirisinde net bir bölümlenme ve başlıklandırma yapmaması bazı sıkıntılara sebebiyet verse de biz pratiklik açısından bold ile yazdığı yerleri “başlık” olarak kabul etmek istiyoruz. Ama bildiri basılmadan önce sağlam bir başlıklandırma yapılması yararlı olacaktır. Ayrıca bildirinin ciddiyetini arttıracaktır. Sn. Akpınar bildirisinin “Mekkî Ayetlerin Müminleri İnşası” isimli ilk ve “Kur’an’ın Hitaplarıyla İlgili Genel Bilgiler” isimli ikinci bölümünde Mekkî-Medenî ayrımı ile ilgili bilgiler vermiş, Mekke dönemine ait hükümlerin mahiyeti ile ilgili bazı kanaatler ortaya koyduktan sonra bunların dayanağı olan alıntılarını nakletmiştir. Sn. Akpınar ilk iki bölümde ayrıca sûrelerin muhtevasına göre tasarlanan dört dönemi anlatıp Kur’an hitapları hakkında giriş mahiyetinde bilgiler sunmuştur (s. 1-6). Mekkî sûrelerin kendi içerisinde evrelere ayrılmasını ve bunlardan ilkinin “Bireysel Davet Dönemi” olarak gösterilip Fatiha-İhlas arası 25 kadar sûrenin bu devrede indiğinin beyan edilmesini oldukça faydalı bulduk. Bildiri sahibi ayrıca ikinci evreyi “Toplumsal Davet Dönemi” olarak adlandırıp 3-4 yıl kadar süren bu devrede Necm sûresinden itibaren 20 kadar sûrenin indiğini ifade etmiştir. Ona göre üçüncü dönem “Boycot Dönemi”dir ve Hz. Hatice ile Ebû Talib’in ölümüne kadar sürer. Bu dönemde 14 kadar sûre inmiştir. “Biat Dönemi” adıyla anılan son dönem Peygamberliğin 10. yılından 13. yılına kadar üç yıl sürmüştür ve bu dönemde Tûr sûresinden Mutaffifin sûresine kadar olan sûreler inmiştir.

İlmî çalışmalarda yer alan bu türden taksimatlar oldukça faydalı olmakla birlikte Kur’an sûrelerinin iniş tarihleri ile ilgili ihtilaflar bu taksimatın isabet oranını düşürmekte ve okuyucuyu “acaba”lara sevk edebilmektedir. Asıl konumuz bu olmadığı için sûrelerin tarihî açıdan tertipleri meselesine ve ilgili ihtilaflara burada ayrıntısı ile girmek istemiyorum. Bizi Mushaf tertibi ile ilgili Sn. Akpınar’ın

* Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Tefsir Anabilim Dalı. E-mail: abdulbir@gmail.com: abdulbir@uludag.edu.tr

yazdıklarını eleştirmeye sevk eden durum bildirisinde bu konuyu net olarak ifade etmemesidir. Kendisi bildiride (s. 3) bir yandan asıl olanın Mushaf tertibi olduğunu açıkça ifade etmektedir. Önce bu ifadesini almak istiyoruz:

“Ayetlerin doğru ve kolay anlaşılabilmesi için onların indiği yerin, iniş sebebinin (Esbâb-ı Nüzûl) ve iniş ortamının (Tarihsel arka plan) bilinmesi son derece önemlidir. Elbette ayetlerin belli zaman ve mekanlarda, belli olay ve kişiler hakkında inmiş olması, onların evrensel mesajını sınırlamaz. Çünkü meşhur usul kaidesi doğrultusunda *sebeplerin özel olması, hükümlerin genel olmasına engel değildir.*”

Ancak Kur'an'ın 23 sene gibi hiç de kısa olmayan bir zaman diliminde peyderpey inmiş olması; nüzûl sırasına göre sûrelerin sıralanışının ilim adamları arasında hep tartışmalı olması; Mekkî bir sûrenin bile kendi ayet ve pasajlarının nüzûl sırasına göre sıralanışında ihtilafların var oluşu; Mekkî sûrede Medenî, Medenî sûrede Mekkî ayetin var oluşuna dair tartışmalar; nüzûl tertibinin bazı sahabilerin kişisel Mushaflarında kalması, buna karşın Mushaf tertibi esas alınan Resmî tertibin ilk dönemden itibaren yaygınlaşarak günümüze gelmesi gibi konular Mekkî ve Medenî sûre ve ayetlerin tespitinde tartışmaları hiçbir zaman bitirmemiştir. Dolayısıyla bu konuda söylenenler tartışmaya açıktır. Ancak anlamayı kolaylaştırma adına söylenenleri bütünüyle yok saymak da akıl kârı değildir.”

Burada her iki anlayışa hak verircesine konuşmakla birlikte Mushaf sırasını önceliyor gibidir. Aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere bildirinin ileriki sayfalarında sanki esef ediyormuş gibi bir ifade kullanarak nüzûl sırasına göre yeterli çalışma yapılmadığını söylüyor. Sn. Akpınar'a kulak verelim:

“Bu sebeple de nüzûl sırasına göre tefsîr yazma geleneği oluşmamıştır. Son dönemlerde kaleme alınmış İzzet Derveze'nin et-Tefsîru'l-Hadîs'i, Mehmet Zeki Duman'ın Beyânü'l-Hak gibi, nüzûl sırasına göre yazılan tefsirlerde de sûrelerin sıraları hep tartışılmıştır. Kur'an'ın yirmi üç senelik bir zaman diliminde ayet ayet, sûre sûre indiği; örneğin Kur'an'ın en uzun sûresi Bakara'nın on yıllık Medine dönemine yayılarak indiği düşünülürse, bu tartışmaların olması da doğal karşılanmalıdır. Bütün bunlara rağmen nüzûl sıralamaları ve bu sıralamalara göre yapılan tefsîr çalışmaları, Kur'an mesajının daha doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Biz de bu çalışmamızda yaygın olan nüzûl sırasına göre Mekkî ayetleri tarayarak onlarda müminlere yönelik hitabların özelliklerini ve o hitaplarda öne çıkan hususları ortaya koymaya çalışacağız.”¹

Bizce bildiri sahibi çok net ifadelerle hangi tarafta olduğunu veya her iki tarafta da meyletmediğini bildirmeliydi. Eğer Mushaf tertibinin tefsir çalışmaları için

1 bk. Bildiri metni s. 6.

vazgeçilmez olduğunu söylüyorsa bu sempozyum için kendi yaptığının bir deneme olduğunu söylemeliydi. Yok eğer nüzül tertibinin asıl olduğunu söylüyorsa yaptığı işte iyice iddialı olmalı ve bu iddiasını daha gür sesle dillendirmeliydi. Onun ifadelerinden her iki tarafa şirin görünmeye çalıştığı, daha masum bir ifade ile her iki tarafı da memnun etmeye çalıştığı izlenimi doğuyor.

Tefsir tarihinde nüzül tertibine göre tefsir yazmanın modern döneme ait bir eğilim olması, bu türden tefsirlerin, Mushaf tertibine göre yazılan binlerce tefsir yanında bir hiç mesabesinde kalması asıl olanın Mushaf tertibi olduğu noktasında bizim için önemli bir delil olarak gözükmektedir. Ayrıca ilk dönemlerden itibaren ortaya çıkan “Nazmü'l-Kur'ân”, “Münâsebetü'l-âyât ve's-süver” ve “İ'câzü'l-Kur'ân” ilimleri Mushaf tertibinin tefsir çalışmaları için asıl olduğunu açıkça göstermektedir. Zaten Kur'an'ın lugavî ve belâğî i'câzı Kur'an'ın Mushaf tertibine dayanmaktadır. Yoksa i'caz ve nazm sistemi çöker. Böyle olunca Derveze ve Duman'ın çalışmalarını “şâz” kabul etmek ve hatta bunlardan tertipleri açısından Kur'an'ın anlaşılmasına katkılarından hiç söz etmemek gerekir. Belki de sûreler içerisinde Mekkî ve Medenî'nin bile karma olması yani Mekkî bir sûrede Medenî, Medenî bir sûrede ise Mekkî ayetin bulunması nüzül tertibine vurgu yapanları uyarmak için yeterli delil olarak görülebilir. Bu görüşte olanlar Alak sûresinin ilk 5 ayeti ilk vahiy iken müteakip ayetlerin takriben 4 yıl sonra inmesini fakat tamamının bir sûre oluşturmasını üstelik müthiş bir uyum arz etmesini izah etmelidir. Yani nüzûle riayet edelim diye bu sûreyi ikiye mi böleceğiz. Ya da sûreyi tanıtırken 4. yılda mı indi diyeceğiz.

Ülkemizde, kökü Batılı araştırmalar ve müsteşrik görüşleri olan² bu Kur'an'ı yeniden düzenleme veya yeni bir tarzda tefsir etme sevdasından en kısa zamanda vaz geçmeli, nüzül tertibi esaslı çalışmaları sayın Akpınar'ın yaptığı türden çalışmalar ile sınırlı tutmalıyız. Bu olmadığı takdirde bizi takip eden ve çalışmalarımıza değer veren gençlere 1400 yıllık geleneğin yanlış olduğunu çok net olarak izah etmeliyiz. Hiçbir oturmuş ön kabul ve yöntem önermeden “Ben yaptım oldu” türünden çalışmalar sorumluluk sahibi kimselerin kesinlikle uzak durması gereken işlerdir. Bir akademisyen veya ilim adamı “İle de ben nüzül tertibine göre tefsir yapacağım diyorsa” gelecek eleştirileri göğüsleyebilmeli ve kendisini önce insanlar sonra da Allah karşısında nasıl savunacağını düşünmelidir. Bizim şahsi olarak böylesi şaz çalışmalar yapacak herhangi bir kimseyi durdurma veya engelleme gibi ne bir çabamız ne de gücümüz vardır. Bu ancak bizim ilim geleceğimizde olan otokontrol sistemi ile mümkün olur.

Sayın Akpınar'ın bildirisindeki Kur'an'daki hitapların yapısına ve karakterine dair bilgi içeren “Kur'an'ın Hitaplarıyla İlgili Genel Bilgiler” adlı başlık

2 Konu için bk. Esra Gözeler, “Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesine Batılı Yaklaşımlar”, *AÜ-İFD*, 51/1, Ankara 2010, s. 295-326.

oldukça yol göstericidir. Burada konu 9 madde ile sunulmuş ise de içerik ve ifade bakımından biraz daha zenginleştirilebilse iyi olacaktı. Sanırım bildiri sahibi asıl konunun dışına taşmamak için burayı kısa geçmiştir. Mesela bildirinin bir yerinde “bazı ifadelerin doğrudan olmasa bile dolaylı hitap anlamı taşımasından” bahsettiği halde burada bu konu üzerinde durulmamıştır.

Bildiri sahibi sayın Akpınar “Nüzûl Sırasına Göre Kur'an'ın Müminlere Hitabı” başlığı ile asıl konuya girmiş ve daha önce yaptığı dört dönem esaslı olarak sûrelerde yer alan bilgileri değerlendirmiştir. Her dönemin sonunda yer alan genel değerlendirme yeterli olmasa da “hiç yoktan iyi” kabilinden faydalı gözükmektedir. Konu oldukça geniş olduğundan bildiri sahibi her bir ayeti veya ayette geçen ibareyi uzun uzun tahlil edememiştir. Bu kadar çok ayet alacağına daha az ayet alıp bunlardaki hitapları veya söz edişleri daha teknik olarak veya daha derinliğine yorumlasa daha faydalı olacaktı.

Bildiride yer yer dakik olmayan ve ilmîlikten uzak bulunan ifadeler de bulunmaktadır. Mesela bildirinin bize verilen şeklinde s. 6'da yer alan “*Ancak ayetin indiği nüzûl ortamını şu şekilde tasvir etmemiz mümkündür: İnsanlığın gidişatını kendine dert edinmiş, arayış içerisinde bir insan.*” ifadesinden Resûl-i Ekrem'in bir peygamberlik beklentisinde olduğu ve bu sebeple insanların durumunu dert ettiği anlamı çıkarılabilir. Halbuki bu çıkarsama bizzat Kur'an tarafından tezkib edilmektedir (el-Ankebût 29/86). Böylesi hassas ve nazik bir konuda sayın bildiri sahibinin söylediği gibi hassas olmayan ibareler başkalarının eline delil vermekten başka bir işe yaramazlar.

Yine s. 6'da yer alan “*Nüzûl sırasına göre Kur'anlar ise bazı sahâbîlerin özel Mushafları olarak kalmış ve bunlar yaygınlaşmadığı için, genel olarak sûrelerin ve ayetlerin iniş sıraları hep tartışılmıştır.*” ibaresinde bir teknik sıkıntı bir de muhteva problemi vardır. Buradaki “Kur'anlar” kelimesi yerine “Mushaflar” dense ve cümle buna göre yeniden kurgulansa iyi olurdu. Zira “Kur'anlar” tabiri hemen hiç kullanılmayan ve kullanılmaması gereken bir tabirdir. Ayrıca bu alıntıdan nüzûl sıralı sahabe Mushaflarının yaygınlaşmaması bir problem gibi söylenmiş ve sûrelerin ve ayetlerin iniş sıralarının tartışıldığı bildirilmiştir. Bize göre ilk dönemde sûre ve ayetlerin iniş sıraları çok ciddi bir problem olarak algılanmamış ve çok fazla tartışılmamıştır. Bildiri sahibinin alıntılıdığımız bu cümlesi menfi çağrışımlar taşıdığı için sıkıntılıdır.

Sonuç ve Değerlendirme kısmında yer alan “Mekke Dönemi, Kur'an'ın aydınlığında ve bizzat Hz. Peygamber'in eliyle 300 kadar müminin inşa edildiği çok özel bir dönemdir.” cümlesinde inşa kelimesi Arapça bir metin içinde geçse uygun düşecekti ama baştan sona Türkçe olarak planlanan bu tebliğde uygun düşmemiştir. Cümleye bazı kelimeler ekleyerek daha doğru bir yapı elde edilebilir. Aynı yerde rastladığımız “Evrensel ahlak ilkeleri de bu dönemde ısrarla üzerinde

durulan temel konular olmuştur.” cümlesindeki “Evrensel ahlak ilkeleri” ibaresi doğru bir ibare değildir. Bildiri sahibi burada adeta bütün insanların ve toplumların kabul ettiği ve altını imzaladığı ahlak ilkeleri varmış gibi konuşuyor. Halbuki böyle bir şey yoktur ve bu türden tanımlamalar ciddi yanlış anlamalara sebebiyet vermektedir.

Bildirinin dipnotlarına baktığımızda kitap isimlerinin büyük bir kısmı eksik yazılmıştır. Buraya bakan kimse eserin Arapçasının mı yoksa Türkçe tercümesinin mi kullanıldığını şaşırabilir. Müellifin dipnotları yeniden gözden geçirmesi ve düzeltilmesi gerekir. Aksi takdirde bu bildiri için ciddi bir noksan olarak kalacaktır.

Biz buradan sayın Akpınar’ın bildiri metnini oluştururken acele davrandığı veya davranmak zorunda kaldığı sonucunu çıkarıyoruz. Zira normal şartlar altında güzel metinler çıkaran hocamızın bu metindeki bazı hataları (zelle mi desek acaba) yapmaması gerekirdi.

Bize göre bu bildiride en büyük problem başlık ile içeriğin uyuşmamasıdır. Bildiride müminlerle ilgili muttaki, muhlis, mümin... gibi her türden ifade üzerinde durulurken bildirinin ana başlığında sanki bunların hepsi müminlere yönelik gelen açık hitaplar gibi değerlendirilmiş ve başlık o şekilde verilmiştir. Halbuki başlık “Mekkî Sûrelerin Nüzûl Tertibine Göre Mü’minlerden Söz Ediliş Biçimleri” şeklinde konsa daha isabetli olurdu. Böylece hem sayın Akpınar’ın yaptığı işin nüzûl sırasına dayalı bir çalışma olduğu başlıktan söylenmiş olurdu hem de alınan örneklerin sadece hitaplar olmaması sebebiyle gerçeğe uygun bir başlıklandırma yapılmış olurdu.

Bizim bu eleştirimiz bildirinin olumlu yanlarını görmezden geldiğimiz şekilde yorumlanmamalıdır. Bildiri sahibi emek vererek Kur’an’ı taramış sonra ilgili ayetleri tespit etmiş, sonra bunları dönemlerine göre tahlile tabi tutmuş sonra da bazı küllî neticelere ulaşmaya çalışmıştır. Bu tarz çalışma bir yöntem olarak bile kendisinden istifade edilebilecek bir tarzdır. Keşke sayın Akpınar bildirisine biraz daha emek verip rafine hale getirebilseydi.

MEKKÎ SÛRE VE AYETLERDE HZ. PEYGAMBER'E YÖNELİK HİTAPLAR

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ*

Kur'an'ın nüzûl süreci yaklaşık yirmi üç yıl sürmüştür. Bu sürecin 13 yılı Mekke, 10 yılı da Medine dönemine aittir. Mekke döneminde Kur'an'ın doğrudan muhatapları arasında, müşrikler, müminler, Hz. Peygamber ve Ehl-i Kitap sayılabilir. Elinizdeki incelemede Mekke devrinde nazil olan sûre ve ayetlerde doğrudan Hz. Peygamber'in şahsına yönelik hitapların içeriği incelenecektir. İnceleme çerçevesinde nüzûl sırasına göre Mekke döneminde inen ilk sûrelerden başlayıp erken dönem, orta dönem ve hicrete kadar geçen sürede, yaklaşık 13 yıllık zaman zarfında doğrudan Allah Resulü'ne hitap eden ayetler derlenerek bunların muhtevasından hareketle bazı tespit ve değerlendirmeler yapılacaktır.

Mısırlı âlim Emin el-Hulî (ö.1385/1966) ilahî kelamın mevcut tertibinde bazı ilahî hikmet ve gayelerin de bulunduğunu ancak bu tertibe uyarak yapılacak tefsir (ler)in Kur'an'ın mana ve maksatlarının anlaşılması noktasında derinlemesine ve isabetli bir anlayışa imkân vermediğini belirtmiştir.¹ Emin el-Hûlî, Kur'an'ın mevcut tertibinin konu birliğini bir tarafa bıraktığını, bu hususu nazarı itibara almadığını, ayetlerin nüzûl tertibini ise hiç dikkate almadığını vurgulamıştır. Kur'an'da bir sûre veya ayette aynı anda birden fazla konunun işlenebildiğini, bazı konuların farklı sûrelerde tekraren ele alındığını, dolayısıyla bu dağınık yapının mevcut tertibe göre yapılan tefsirlerde müfessirleri tekrara düşürdüğünü ifade etmiştir. Bu zorlukları aşmak için Kur'an tefsirinde ideal yöntemin, onu konularına göre tasnif edip, bir konuyla ilgili bütün ayetleri topladıktan sonra, onları nüzûl sırasına göre sıralayıp edebî bir yöntemle açıklamak gerektiğini belirtmiştir. O “konulu tefsir” diye adlandırılan yöntemin nüzûl sırasına göre yapılmasını tavsiye etmiştir.²

Elinizdeki incelemede Emin el-Huli'nin önerdiği “nüzûl sırasına göre konulu tefsir yöntemini” uygulamaya, tespit ve değerlendirmelerimizi ona göre yapmaya çalışacağız. Ancak onun önerdiği “edebî tefsir yöntemini” bütünüyle değil, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın tefsir ilminde esas aldıkları ve müfessirlere tavsiye ettikleri “irşad ve ıslah” eksenli tefsir yöntemiyle birleştirerek uygulamaya çalışacağız. İncelemedeki birincil önceliğimiz salt edebi bir inceleme yapmak değil, bireysel ve toplumsal düzeyde Mekkî sûre ve ayetlerde Hz. Peygamber'e yönelik hitaplardan irşad ve ders amaçlı çıkarımlar elde etmektir.

* Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi. E-mail: drmokumus@yahoo.com

1 Emin el-Hûlî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot*, çev: Mevlüt Güngör, Kur'an Kitaplığı, Ankara 1995, s. 72.

2 Emin el-Hûlî, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot*, s. 74-76.

İslam bilginleri Kur'an'ın sûrelerini tasnif ederken sûrenin Mekkî veya Medenî oluşunu, ayetlerinin çoğunun hangi dönemde indiğine bakarak belirlemiştirlerdir. Çoğu ayeti hicretten önce nazil olan sûreleri Mekkî, hicretten sonra nazil olan sûreleri de Medenî olarak kabul etmişlerdir. Bu esasa göre herhangi bir sûrenin tamamı Mekkî veya Medenî olabildiği gibi; Mekkî bir sûre içinde Medenî, Medenî kabul edilen bir sûre içinde Mekkî ayetler de bulunabilmektedir. Mekkî sûrelerde bulunan Medenî, Medenî sûrelerde bulunan Mekkî ayetlerin sayıları konusunda müfessirler arasında bazı farklılıklar ve ihtilaflar vardır.³ Ancak bunlar incelediğimiz konu açısından büyük bir sorun teşkil edecek nitelikte değildir.

Kur'an sûrelerinin ne kadarının Mekkî, ne kadarının Medenî olduğu konusunda âlimler ve araştırmacılar arasında bazı farklılıklar vardır. Örneğin sahabeden Übey b. Ka'b'ın 87 sûreyi Mekkî, 17 sûreyi Medenî olarak kabul etmiştir. Celaleddin es-Suyûtî'ye göre ise 82 sûre Mekkî, 20 sûre Medenî, 12 sûre de ihtilaflıdır.⁴ Mısır Meliki Fuat'ın (ö.1936) ilmî bir heyete tetkik ettirerek bastırıldığı Mushaf'ta 86 sûre Mekkî, 28 sûre Medenî olarak kabul edilmiştir.⁵ Alman müsteşrik Theodor Nöldeke, araştırmasında 90 sûreyi Mekkî, 24 sûreyi de Medenî kabul etmiştir. M. İzzet Derveze ise tefsirinde yaptığı nüzûl tertibinde 91 sûreyi Mekkî, 23 sûreyi de Medenî olarak kabul etmiştir. Mekkî sûrelerin sayısında kısmi farklılıkların varlığı, incelememizin ana hedefini ve yapılacak değerlendirmeleri etkileyecek nitelikte değildir. Zira genel manada bakıldığında Hz. Peygamber'in şahsına yönelik hitapların yer aldığı sûre ve ayetlerin muhtevassından, büyük oranda o sûre ve ayetin hangi döneme ait olduğunu takribi olarak çıkarmak mümkündür. Örneğin Hz. Peygamber'in erkek çocuğu olmadığı için kusurlu sayıldığını ifade eden Kevser sûresinin Mekkî, halasının kızı Zeynep ile evliliğinden bahseden Ahzap sûresi ayetlerinin Medenî olduğu aşikârdır. Keza ifk hadisesinin anlatıldığı Nur sûresinin Medenî, cihattan bahseden Enfal ve Tevbe sûrelerinin Medenî olduğu kuşkusuzdur. Benzer birçok sûre ve ayetin dönemini tespit için biraz siyer ve tarih bilgisi ile sûrelerin muhtevasına bakmak yeterlidir.

İslam inancına göre Hz. Peygamber insanüstü bir varlık değil aksine bütün insanlar gibi bir beşerdir. Kelime-i şهادette de ifade edildiği üzere o, Allah'ın kulu ve resulü, nebilerin de sonuncusudur. Başka bir deyişle Resulullah, ilahî vahyin

3 Mısır Meliki Fuat'ın bastırıldığı Mushaf'ta Mekkî sûrelerdeki Medenî ayetlerin sayısı 147, Medenî sûrelerdeki Mekkî ayetlerin sayısı ise 7 olarak kabul edilmektedir. Derveze ise Mekkî sûrelerdeki 147 Medenî ayet sayısını 9 olarak kabul etmekte, Medenî sûrelerde Mekkî ayet bulunduğu iddiasını ise reddetmektedir. M. İzzet Derveze, *Kur'an Cevap Veriyor*, çev. Abdullah Baykal, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1988, s. 446; *et-Tefsiru'l-hadis*, Matbaatu Musa el-Babi, el-Halebi, Mısır 1961; I, 55.

4 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1983, s. 62.

5 Derveze, *Siretu'r-rasul*, I, 145-149; II, 10; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulu*, s. 62.

hem mübelliği hem de mümini ve mükellefi durumundadır. Bu gerçek Kur'an-ı Kerim'de Bakara sûresinde açık bir şekilde ifade edilmiştir: “*Elçi, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, müminler de.*” (Bakara, 2/285) Bu ayette ilk iman edenin Allah Resulü olduğu vurgulanmıştır.

Fazlur Rahman'ın belirttiğine göre Allah Resulü, aslında yapısı itibarıyla hırçın tabiatlı ve saldırgan bir insan değildi. Tam aksine yakından incelendiğinde yumuşak huylu, içedönük ve çekingen biriydi. Ancak yine de o, tarihin akışı içerisinde insanlığın varlık olarak benliğini belirlemek isteyen dakik bir basirete ve içten fişkırın duygusal coşkuya sahip bir şahsiyetti.⁶ Bazı Kur'an sûre ve ayetlerinden Allah Resulü'nün ruhsal yapısı, vahyin çeşitli evrelerinde iç dünyasından geçen düşünceleri çıkarmak mümkündür. Keza Mekke ve Medine döneminde nazil olan bazı sûre ve ayetlerden onun aile hayatına dair bilgiler edinmek de mümkündür.

Hz. Peygamber'in kendisine gelen ilk vahiy tecrübesi neticesinde büyük bir şaşkınlık hali yaşadığı açıktır. Allah Resulü'nün böyle bir beklenti ve hazırlık içerisinde olmadığı, tarihî kaynaklar kadar Kur'an ayetlerinde de açıkça ifade edilmiştir. Allah Resulü'nün ilk ayetlerin inişinden sonra korku, telaş ve heyecan içerisinde evine dönmesi, örtülere bürünerek dinlenmesi, ardından endişelerini eşiyile paylaşması, eşinin kendisini teselli ederek amcası Varaka b. Nevfel'e götürmesi bunu göstermektedir.⁷

Allah Resulü'nün vahiy ve nübüvvet beklentisi içinde olmadığını Kasas sûresinin sonunda yer alan şu ayetten çıkarmak mümkündür.

{وَمَا كُنتَ تَرْجُوا أَنْ يُلْقَىٰ إِلَيْكَ الْكِتَابُ إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ ظَهِيرًا لِلْكَافِرِينَ} (القصاص/86).

“*Sen sana bir kitap indirileceğini de ummazdın, bu ancak Allah'ın bir rahmetidir. O halde kâfirlere destek olma, arka çıkma.*” (Kasas, 28/85-86) Başka bir ayette Allah Resulü'nün okuma yazma bilmediği ve ümmi olduğu vurgulanır. “*Bundan önce kitap okuyamazdın, yazman da yoktu. Öyle olmasaydı batıla sapanlar şüphelenirdi.*” (Ankebut, 29/48)

Kur'an'da doğrudan Allah Resulü'ne hitap eden sûre ve ayetlerde onun özel ismi olan “Muhammed” lafzı kullanılmamıştır. Muhammed ismi, Kur'an'da toplamda dört ayette geçmektedir. Bunlar Al-i İmran, 3/144, Ahzab, 33/40, Muhammed 47/2 ve Fetih 48/29 sûresi ayetleridir. Bu ayetlerin yer aldığı sûrelerin dördü de Medine döneminde nazil olmuştur. Yine Allah Resulü'nün bir diğer ismi olan “Ahmed” ismi bir yerde Sâf sûresi, 61/6. ayette geçmektedir ki, bu sûre ve ayet de Medenî'dir.

6 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, III. Baskı, Ankara 1996, s. 154.

7 Buhârî, *Sahih, Bed'ul-vahiy*, 3; Enbiya 21; Tefsiri Sûre 96, 1; Müslim, *Sahih, İman*, 525.

Allah Resulü'ne hitap eden birçok sûrede Muhammed isminden ziyade daha çok “Ey Resul!” veya “Ey Nebi!” şeklinde hitaplara yer verilmiştir. Genel olarak bakıldığında “Ey Nebi!” diye başlayan sûrelerin büyük bir kısmının Medenî olduğu söylenebilir. “Resul” kelimesi ise çoğunlukla Mekkî sûrelerde yer almaktadır. Bu birazda geçmiş peygamberlerin hayatlarından daha çok Mekkî sûrelerde bahsedilmesi sebebiyledir. Kaç sûre ve ayette “Ey Resul” ve yine kaç sûre ve ayette “Ey Nebi!” diye hitabın bulunduğu ayrıca incelemeye değerdir.

Mekkî sûrelerde doğrudan Allah Resulü'ne hitap eden sûre ve ayetlerde daha çok zamirler veya sıfatlar kullanılarak hitap edilmiştir. Örneğin ilk vahiy tecrübesiyle içe kapanan Hz. Peygamber'e nazil olan sûrelerde artık dışa açılması ve davete başlamak için hazırlık yapması emredilmiştir. Rivayetlere göre nüzûl sırası bakımından Mekke döneminde üçüncü ve dördüncü sıralarda yer alan Müzzemmil ve Müddessir sûrelerinde Allah Resulü'ne şu şekilde hitap edilmiştir.

{يَا أَيُّهَا الْمَزْمَلُ} {قُمْ اللَّيْلَ إِلَّا قَلِيلًا نَفْصَهُ أَوْ انْقُصْ مِنْهُ قَلِيلًا أَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا إِنَّ نَاشِئَةَ اللَّيْلِ هِيَ أَشَدُّ وَطْئًا وَأَقْوَمُ قِيلًا إِنَّ لَكَ فِي النَّهَارِ سَبْحًا طَوِيلًا وَاذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَتْتَبِلًا رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّخِذْهُ وَكِيلًا وَأَصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا وَذَرْنِي وَالْمُكَذِّبِينَ أُولِي النَّعْمَةِ وَمَهَلْهُم قَلِيلًا} (المزمل-111).

*“Ey örtülere bürünen! Gece biraz ilerleyince kalk; gece yarısı, -biraz önce veya sonra- kalk ve duyarak ağır ağır Kur'an oku! Biz sana ağır bir mesaj tevdi edeceğiz. Gerçek şu ki, gece vakti zihin daha zinde ve güçlü olur ve okuma daha berraklaşır. Hâlbuki gündüzleri seni meşgul edecek yığınla iş var. Rabbinin adını (gece gündüz) an ve bütün varlığıyla kendini O'na ada! O'dur doğunun ve batının Rabbi; O'ndan başka tanrı yoktur; öyleyse O'na dayan. Onların dediklerine **sabret** ve onlardan uygun şekilde uzaklaş. Nimet içinde oldukları halde hakikati yalanlayanları bana bırak; onlara bir süre daha dayan!”* (Müzzemmil, 73/1-11)

Yukarıdaki ayetlerde Allah Resulü, öncelikle ibadet ve Kur'an okumaya teşvik edilmiştir. Davete başlayınca yaşayacağı zorluklara karşı sabretmesi istenmiştir. Bu ilk mesajlardan sonra indiği anlaşılan bu sûrenin 20. ayetinde Yüce Allah, Hz. Peygamber'in gece namazına kalktığını vurgulamaktadır. Müzzemmil sûresinden sonra nazil olan Müddessir sûresinde de Allah Resulü'ne yönelik benzer mesajlar verilmiştir. Bu ayetlerin muhtevasından Hz. Peygamber'e yönelik içe kapanıp kabuğuna çekilmemesi, dışa açılması ancak bunu yaparken Allah'a dayanıp iç dünyasından alacağı manevi ve ilahî destekle Allah yolunda davete başlaması istenmiştir.

{يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ وَتَوَبَّكَ فَطَهِّرْ وَالرُّجْزَ فَاهْجُرْ وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْبِرُ وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ} (المدثر-71).

“Ey yalnızlığına/örtülere bürünen! Kalk ve uyar! Rabbinin büyüklüğünü ve yüceliğini an! Benliğini temiz tut ve bütün pisliklerden kaçın! Çok minnet etme! Rabbin için sabırlı ol!” (Müddessir, 74/1-7)

Bu ayetlerde Allah Resulü'nden elbise temizliği ile bedenini, günahları terk etmekle de ruhunu arındırması istenmiştir. Her iki sûrede de Allah yoluna davette “*sabır ve metanet*” uyarısı dikkati çekmektedir. Acele etmeme, teenni ile hareket etme gibi uyarı ve telkinler, Mekkî dönemde nazil olan sûrelerin temel özellikleri arasındadır.

Vahiy tecrübesinin ilk dönemlerinde doğrudan Allah Resulü'ne hitap eden erken dönem bazı sûre ve ayetlerde, Hz. Peygamber'in vahiy esnasında paniğe kapılarak gelen vahyi belleğine kaydetmek için aceleyle tekrar ettiğinden bahsedilir. Telaş ve endişeye kapılan Peygamber'e ilahî gözetim ve koruma altında olduğu belirtilerek ilahî vahyin hafızasına kaydedilmesinin yanı sıra beyanın da ilahî gözetim altında olduğu vurgulanmıştır. Bu vurgu birbirini destekler tarzda iki farklı sûrede tekrar edilmiştir.

{لَا تُحْرِكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ} {إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ} {فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيِّنَاتَهُ} (القيامة/16-19).

“Dilini aceleyle depreştirip durma! Çünkü onu senin kalbine yerleştirmek ve okutmak (Bizim) işimizdir. Onu telaffuz ettiğimiz zaman kelimelerini takip et; sonra onun anlamını açıklamak da Bize düşer.” (Kıyamet, 75/16-19)

Son dönemlerde yayımlanan bir makalede, bağlamından hareketle bu ayetlerin muhatabının Allah Resulü değil, hesap gününde hesaba çekilen kişi olduğu, dolayısıyla dilini oynatmada acele edenin Hz. Peygamber olmadığını ileri süren bazı yorumlar yapılmaktadır.⁸ Ancak bu yoruma katılmak pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü erken dönem Mekkî sûrelerden olan Tâhâ sûresinde de aynı konuya değinilerek Allah Resulü uyarılmıştır. Tâhâ sûresinin Hz. Ömer'in müslüman oluşundan önce nazil olduğu dikkate alınırsa bu iki ayetin Allah Resulü'nün vahyi hıfz etme konusundaki telaş ve acelesi şeklinde yorumlanmasının daha isabetli ve tercihe şayan olacağı söylenebilir. Bu tercihi destekleyen Taha sûresi ayetinin meali şu şekildedir.

{وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ أَوْ يُحَدِّثُ لَهُمْ ذِكْرًا} {فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَى إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا} (طه/113-114).

“İşte böylece bu (vahyi) Biz sana Arap diliyle bir hitabe olarak indirdik ve onda her türden uyarıyı apaçık dile getirdik ki, insanlar bize karşı takvalı olsunlar yahut bu (kitap) onlarda yepyeni bir bilinç uyanıklığı meydana getirsin. Öyleyse, Allah, var olan her şeyin ötesindeki yüceler yücesidir; mutlak ve nihai egemenlik sahibi, nihai Gerçek'tir. Kur'an'ın vahyi sana bütünüyle aktarılmadan önce acele etme! “Ey Rabbim, ilmimin artır” de!” (Tâhâ, 20/113-114)

8 Ali Rıza Gül, “Kıyamet Sûresinin 16-19'uncu Ayetlerine Yüklene Geleneksel Yorumlar Üzerine”, *AÜİFD*, cilt XLIV (2003), sayı: 2, s. 108.

İslam tarihi kaynaklarında yaşadığı vahiy ve nübüvvet tecrübesi sürecinde Allah Resulü ve müminlerle müşriklerin ilişkilerinde farklı taktiksel evrelerin varlığı dikkati çekmektedir. Tarihî kaynaklardaki bilgilerin yanı sıra Mekke döneminde Hz. Peygamber'e hitap eden sûre ve ayetlerde de bu taktiksel ilişkilerin izlerini bulmak mümkündür. Müşriklerin taktiksel girişimlerini başta görmezden gelme ve ciddiye almama, alay etme ve küçümseme; ardından karalama kampanyaları düzenleme, boykot uygulama, baskı, işkence, sindirme ve yıldırma çabaları; daha sonra pazarlık yapma ve maddi teklif girişimleri ve bunlarla da sonuç alamayınca en sonunda sürgün etme veya öldürme seçeneklerini tartışarak öldürmeye karar verme şeklinde sıralamak mümkündür. Enfal sûresi 30. ayette de ifade edildiği üzere Daru'n-Nedve'de toplanan müşrikler, Allah Resulü için durdurma, hapsedme, sürgün ya da öldürme gibi farklı seçenekleri tartıştıktan sonra en nihayet öldürmeye karar vermişlerdir. Kabile öfke ve intikamının önüne geçmek için de her kabileden bir genç seçilerek topluca saldırma kararı alınmış ve Allah Resulü ilahî izin ve tevcihle geceleyin evinden çıkarak Hz. Ebubekir'le birlikte hicret etmiştir. Bazen bu taktik girişimlerin bir veya birkaçının eşzamanlı ve iç içe bir şekilde yaşandığı da olmuştur.

Vahyin ilk dönemlerinde Allah Resulü'nü ve müminleri ciddiye almayan ve görmezden gelen müşrikler, Müslümanların sayısının giderek arttığını görünce kısa süre sonra farklı taktikler uygulamaya başladılar. Çeşitli bahane ve karalama kampanyalarıyla Allah Resulü'nü engellemeye çalıştılar. Bu karalamalarda psikolojik baskı altında tutma ve itibarsızlaştırmak için aile hayatını ve kendilerince ailevi kusur saydıkları hususları bile kullandılar. Erken dönem sûrelerde kullanılan karalamalardan biri Allah Resulü'nün erkek çocuğunun olmamasıdır. Ataerkil bir toplum yapısına sahip olan Câhilî Araplarda erkek çocukların varlığı ve sayısı büyük önem arz ederdi. Aşiretler arası sayısal üstünlük yarışı, ölüleri saymaya kadar varmıştı. Savaşlarda esir düşme ve ailenin şerefini lekeleme tehlikesi gibi değişik gerekçelerle kız çocukları pek sevilmezdi. Bu gerçek birçok Kur'an ayetinde ifade edilmiştir. İşte bu örneklerden biri doğrudan Allah Resulü'ne hitap eden ve 15. Sırada nazil olduğu belirtilen Kevser sûresinde yer almaktadır. Bazı müşrikler erkek çocukları yaşamayan Hz. Peygamber'in soyunun kesilerek davasında başarısız olacağını iddia etmişlerdir. Bunun için Kevser sûresinde Allah Resulü'ne bol hayrın verildiği ve asıl ona güdük diyenlerin "soysuz" olduğu vurgulanmıştır.

{إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ} {فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ} {إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ} (الكوثر/31).

"Biz sana verdik Kevser.⁹ O halde Rabbin için namaz kıl ve tekbir al/kurban

9 Burada "Kevser", çok hayır, ilim ve şeref anlamlarına gelir. Mekke döneminde küçük oğlu Kasım vefat ettiğinde As İbn Vail gibi Mekke ileri gelenlerinin, Allah Resulü için "Bırakın onu, soyu kesilip unutulup gidecektir." dediği için bu sûrenin nazil olduğu nakledilir.

kesiver. Sana buğz edenin kendisidir ebter.” (Kevser, 108/1-3) Sürenin Mekkî olduğu dikkate alındığında bu sûrede geçen “venhar” kelimesinin, “tekbir al” şeklinde yorumlanması daha uygun görünüyor. Şirkle karışık olsa da kurban geleneğinin Câhilî Arap toplumunda Hz. İbrahim'den beri var olması, mezkûr kelimenin Hanefîlerin kabul ettiği şekilde “kurban kes” şeklindeki yorumun da yanlış olmadığı söylenebilir.

Doğrudan Allah Resulü'ne hitap eden erken dönem Mekkî sûre ve ayetlerde dikkat çeken en önemli telkin ve tavsiyelerden biri “sabır” ve metanettir. Örneğin nüzûl sırası bakımından ikinci sırada yer alan Kalem sûresinde Hz. Peygamber'e sabretmesi emredilmiştir.

{ ن وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ } { مَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِمَجْنُونٍ } { وَإِنَّ لَكَ لَأَجْرًا غَيْرَ مَمْنُونٍ } { وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ } { فَسُبُّصِرْ وَيَصْبُرْ } { بِأَبْيَعِكُمُ الْمُفْتُونُ } { إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ } { الْقَلَمُ/71 }.

“Kaleme ve yazdıklarına andolsun! Sen deli değilsin, Rabbinin nimeti sayesinde. Senin için kesintisiz bir ödül vardır. Çünkü sen büyük bir ahlak/hayat tarzına sahipsin. Sen de onlar da bir gün kimin akıldan yoksun olduğunu göreceksiniz! Gerçek şu ki, Rabbin kimin yolundan saptığını ve kimin doğru yolda olduğunu iyi bilir.” (Kalem, 68/1-7) Bu sûrenin sonlarına doğru sabretmesi istenmiş ve Hz. Yunus örneği verilerek onun gibi acelecilik ve küslük yapmaması istenmiştir. Hz. Yunus'un aceleci tutumu ve sabırsızlığı hatırlatılarak onun sonunda mahzun ve mükedder bir şekilde Allah'a yakardığı hatırlatılarak kâfirler onu delici bakışlarıyla devirecekmiş gibi davranmalar da sonuna sabretmesi ve davası uğruna direnç göstermesi tavsiye edilmiştir.

{ فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تَكُنْ كَصَاحِبِ الْحُوتِ إِذْ نَادَى وَهُوَ مَكْظُومٌ } { لَوْلَا أَنْ تَدَارَكَهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَبَدَّ بِالْعَرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ } { فَاجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَجَعَلَهُ مِنَ الصَّالِحِينَ } { وَإِنَّ يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُرْلَقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ } { وَمَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ } { الْقَلَمُ/5248 }.

“Rabbinin hükmüne sabret ve öfkeye kapılıp da sonra (ızdırap içinde) yakaran balık sahibi gibi olma! Ona Rabbinin rahmeti ulaşmamış olsaydı, mutlaka aşağılanmış bir şekilde ıssız bir sahile atılmış olurdu. Ancak Rabbi onu alıp dürüst ve erdemliler arasına koydu. Bu nedenle kafiler bu uyarı ve öğüdüyü duyduklarında gözleriyle seni öldürecek gibi olsalar ve “O kesinlikle bir delidir.” deseler de (sabret!) Çünkü bu bütün insanlığa yönelik bir öğüt ve uyarıdan başka bir şey değildir.” (Kalem, 68/48-52) Benzer şekilde ona diğer sûrelerde de Hz. Eyyûb'un ve diğer elçilerin çektikleri sıkıntılar ve katlandıkları çileler karşısındaki sabırları anlatılarak geçmiş nebîlerin gösterdiği sabır ve metaneti örnek alması istenmiştir.

Doğrudan Allah Resulü'ne hitap eden erken dönem bazı Mekkî sûre ve ayetlerde, ona yerine göre ciddi manada uyarı ve hatta tehditlerin varlığı da dikkati çekmektedir. Nüzûl sırası bakımından 24. sırada yer alan Abese sûresinde Allah Resulü kişisel bir karar ve öncelik tercihinin yanlışlığı sebebiyle uyarı almıştır.

{عَبَسَ وَتَوَلَّى} {أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى} {وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزْكَى} {أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنْفَعُهُ الذِّكْرَى} {أَمَّا مَنْ اسْتَعَى} {فَأَنْتَ لَهُ تَصَدَّى} {وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزْكَى} {وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَى} {وَهُوَ يَخْشَى} {فَأَنْتَ عَنْهُ تَلَهَّى} {عبس-/101}.

“Suratını astı ve uzaklaştı, çünkü kör bir adam ona yaklaşmıştı. Nereden bilirsin belki de o arınacaktı yahut hatırlatılacak ve bu hatırlatma ona fayda verecekti. Ama kendini müstağni görene gelince sen bütün ilgiyi ona gösterdin, hâlbuki onun arınmaktan geri kalmasının sorumlusu sen değilsin. Sana büyük bir istekle geleni ve Allah korkusuyla yaklaşanı görmezden geldin!” (Abese, 80/1-10)

Yukarıdaki ayetlerin Allah Resulü'nün şahsi görüşü ve değerlendirmesi neticesinde Mekke Müşriklerinin ileri gelenleri ile ilgilenmeyi sürdürüp yanına gelen görme özürlü olan Abdullah İbn Ümmi Mektûm ile ilgilenmemesi neticesinde nazil olduğu rivayet edilir. Hz. Peygamber'e yönelik önemli bir uyarıdan sonra onun daha dikkatli olması ve müstağni, müstekbirlere değil, haşyet duyanlara ilgi göstermesi uyarısı yapılmıştır. Bu uyarıdan gerekli dersi alan Hz. Peygamber de daha sonra Abdullah İbn Ümmü Mektum yanına her geldiğinde “Rabbimin beni kendisi yüzünden azarladığı/payladığı kişi Merhaba!” diyerek ona büyük bir ilgi ve alaka göstermiştir. Bazı rivayetlerde yanına geldiğinde sırtındaki hırkasını çıkararak oturması için onun altına serecek kadar büyük bir teveccüh gösterdiği nakledilir.¹⁰ Bazı tarihî kaynaklar Hz. Peygamber'in cihat amacıyla Medine dışına çıktığında Abdullah İbn Ümmü Mektum'u iki kez Medine'ye kendi yerine vekil tayin ettiğini de naklederler.¹¹ Buna benzer şekilde gerek Mekke ve gerekse Medine döneminde Allah Resulü'nün sıklıkla uyarılarak yaptığı yanlışlıkların düzeltildiğine dair çok sayıda örnek vardır.

İslam davetinin giderek yayılması ve müminlerin sayısının artması neticesinde baskı ve işkence yolunu tercih eden müşrikler Hz. Peygamber'e ve müminlere karşı girişilen iftira ve karalama kampanyalarına kalkıştılar. Çeşitli iddia ve ithamlarla İslam davetinin yayılmasını, Allah Resulü'nün başarısız olmasını hedeflediler. Bu çerçevede Kur'an ayetlerinde Allah Resulü'nün gerek Müslümanlara ve gerekse şahsına yönelik uygulanan baskı, yıldırma ve zulümler neticesinde can sıkıntısı yaşadığı ve içinin daraldığı ifade edilmiştir. Doğrudan Hz. Peygamber'e hitap eden bazı sûre ve ayetlerde onun göğsünün daldığı, yüreğinin yandığı ifade edilmiş, yükünün ağırlığına, sorumluluğunun büyüklüğüne rağmen Allah'ın yardım ve desteği sayesinde bunları aştığı belirtilmiştir. Bu çerçevede nüzûl sırası bakımından 11. sırada yer alan İnşirah ve 12. sırada yer alan Duha

10 Celaluddin el-Mahallî, *Tefsiru'l-Celaleyn*, Çağrı Yayınları, İstanbul, t.y., II, 255.

11 Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Ferra el-Bagavî, *Mealimu'l-Tenzil*, Daru'l-Marife, I-IV, Beyrut 1992, V, 446; Carullah ez-Zamahşerî, *Keşşâf*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, I-IV, Beyrut 1987, IV, 701, el-Hafiz İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-A'zîm*, Daru Kahraman, İstanbul 1985, VIII, 343.

sûrelerinde Allah Resulü teselli edilmiş, ilahî destek ve inayetin onunla beraber olduğu vurgulanmıştır.

{أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ} {وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ} {الَّذِي أَنْقَضَ ظَهْرَكَ} {وَوَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ} {فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا} {إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا} {فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ} {وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَارْغَبْ} (الشرح/18-).

“İçini açmadık mı? Belini büken yükünü hafifletmedik mi? Şanını yücelttik. Şüphesi zorlukla beraber kolaylık var. Hiç kuşkusuz zorlukla beraber kolaylık var. Boş kalınca doğrul ve Rabbine yönel.” (İnşirah, 93/1-8)

Bu sûrenin inmesinden hemen sonra nazil olduğu anlaşılan Duha sûresinde ise şöyle buyrulmaktadır.

{وَاللَّيْلَ إِذَا سَجَىٰ} {مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ} {وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَىٰ} {وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ} {أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ} {وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ} {وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ} {فَأَمَّا الْيَتِيمَ فَلَا تَقْهَرْ} {وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ} {وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ} (الضحىٰ/-/111).

“Kuşluk vaktine ve karanlığı kaplayan geceye andolsun ki, Rabbin sana küsmedi ve seni terk ederek yüzüstü bırakmadı. Senin için sonrası/ahiret öncesinden/dünyadan daha hayırlı olacak. Rabbin verecek ve sen hoşnut olacaksın. Seni yetim bulup barındırmadı mı? Kararsız bir vaziyette bulup yol göstermedi mi? Seni yoksul bulup da zengin etmedi mi? O halde sen de yetimi korma. İsteyen/dileyeni aşığılama. Rabbinin nimetlerini anlat ha anlat.” (Duha, 94/1-11)

İnşirah ve Duha sûreleri aslında biri diğerini tamamlayan bir bütün gibidir. Her ikisi de doğrudan yetim ve öksüz olan Allah Resulü'ne hitap etmektedir. Bu iki sûrenin ayetlerinde “Allah” lafzı yerine birinci sûrede bir kez, ikinci sûrede üç ve toplamda dört kez “Rab” isminin kullanılması, hem öksüz ve hem de yetim olan Allah Resulü'nün ilahî bir himaye, gözetim ve terbiye altında olduğunu gösterir. Bu ifade onun ilahî biri terbiye ve eğitimle yetiştirildiğini hatırlatmaktadır. İki sûrede Allah lafzı yerine dört kez “Senin Rabbin” denmesi de Allah Resulü'nün gerçek sahibinin, hakiki “mürebbi”sinin Allah olduğunu gösterir. Yine Duha sûresinde Allah Resulü için sonrasında/ahretin öncesinden hayırlı olacak diye belirtilmiş ve her geçen gün durumunun iyiye gideceği vurgulanarak ilahî destek sözü verilmiştir. Sonraki gelişmelerde ise bu ilahî vadin bilfiil tahakkuk ettiği görülmüştür. Bu sûrenin namazlarda sürekli okunduğu dikkate alınırsa içerdiği nimetlerin tekraren hatırlatıldığı sonucu çıkmaktadır.

Karşılaştığı muamele ve muhalefet nedeniyle Allah Resulü'nün içinin daralması, canının sıkılması ve yaşadığı darlık diğer sûrelerde de belirtilen bir durumdur. Bu ifadeler Allah Resulü'nün içinin daraldığını, yüreğinin yandığını gösterir. İnşirah sûresinde belirtilen “içinin açılması”, “yükünün hafifletilmesi” ve adının ve şanının yükseltilmesi gibi hususiyetler vurgulanarak bu ayetler tefsir edilmiş-

tir. Orta dönem Mekkî sûrelerde Allah Resulü'nün zorlandığı, içinin sıkıldığı ve ruhunun daraldığı ifade edilecek bu konuda teselli edilerek rahatlaması sağlanmıştır.

Nüzûl sırası bakımından 39. sırada nazil olan Araf sûresinde Allah Resulü'ne, kendisine indirilen kitabın içinin daralması ve sıkıntıya girmesi için nazil olmadığı vurgulanır. *“Sana indirilen bir kitaptır. Onunla uyarman ve insanlara öğüt vermen için daralmasın, göğsünde bir sıkıntı olmasın. Rabbinizden size indirilene uyun. Ondan başka velilere uymayın! Ne kadar az öğüt alıyorsunuz?”* (Araf, 7/2-3)

Mekke döneminin ortalarına doğru 48. sırada nazil olan Neml sûresinde bu konuda şöyle buyrulmuştur. *“Onlar yüzünden üzülme, senin aleyhine çevirdikleri entrikalar/dolaplar sebebiyle için daralmasın.”* (Neml, 27/70) Benzer şekilde Neml sûresine yakın bir dönemde 52. sırada nazil olan Hud sûresinde de benzer ifadeler yer almakta Allah Resulü'nün daraldığı ifade edilmektedir. Davetin tebliği konusunda taviz vermemesi ve tereddüt etmemesi tavsiyesinde bulunan ve 54. sırada nazil olduğu kabul edilen Hicr sûresinin sonunda Allah Resulü'ne şu telkin yapılır. *“Sana emredileni bütün açıklığı, çıplaklığı ile anlat ve müşriklerden yüz çevir. Alay edenlere karşı biz sana yeteriz. Allah'tan başka ilah edinenler yakında bilecekler. Onların söyledikleri sebebiyle içinin daraldığını biliyoruz. Rabbinin hamd ile tespih et ve secde edenlerle beraber ol. Sana yakın gelene kadar Rabbinin ibadet et!”* (Hicr, 15/94-99)

İthamlar, Akıl Dışı Talepler ve Sabır Tavsiyeleri

İslam davetinin ilerleyen evrelerinde yayılışı engelleyemeyen müşrikler farklı taktikler denemeye de başlamış ve pazarlık görüntüsü altında Allah Resulü'nü tuzağa düşürmeye çalışmışlardır. Bunun üzerine hemen Cenab-ı Hak tarafından uyarılarak dikkatli olması ve müşriklerin kurdukları tuzaklara düşmemesi uyarısı yapılmıştır. Bu çerçevede Nüzûl sırası bakımından 50. sırada yer aldığı rivayet edilen İsrâ sûresinde Allah Resulü'ne yönelik doğrudan sert denilecek tarzda uyarı ve tehdit dolu hitaplar yer almaktadır. *“Seni sana vahyimizden ayırıp bize karşı başka bir şeyi uydurman için uğraşırlar. O zaman seni dost edinirlermiş (!). Sana sebat vermemiş olsaydık, andolsun ki, az da olsa onlara meyledecektin. O takdirde sana hayatın da ölümün de katmerli azabını tattırırdık. Bize karşı yardımcı da bulamazdın! Neredeyse seni zorla memleketinden çıkaracaklardı. O takdirde senin ardından onlar pek az kalabilirlerdi. Bu senden önce gönderdiğimiz peygamberlere de uyguladığımız bir yasadır. Güneşin batmaya yönelmesinden gecenin kararmasına kadar namaz kıl ve fecirde Kur'an oku. Zira fecrin Kur'an'ına melekler şahid olur.”* (İsrâ, 17/73-78) Bu ayetlerin devamında Allah

Resulü'nden yerden sular fişkırtmadıkça, arasından ırmaklar akan hurma ve hurma bahçeleri olmadıkça, göğü tepelerine yıkmadıkça, Allah ve melekleri karşısına getirmedikçe, altından evleri olmadıkça veya göğe çıkıp oradan okunacak bir kitap indirmemedikçe inanmayacaklarını söyledikleri zikredilir. Onların bu taleplerine karşı gerek İsrâ sûresinde ve gerekse diğer sûrelerde cevaplar verilmiştir. İsrâ sûresinde verilen cevap şu şekildedir. *“Deki: Fesuphanallah! Ben bir elçiden başka bir şey değilim! İnsanlara doğruluk rehberi geldiği zaman, inanmalarına engel olan, sadece: “Allah peygamber olarak bir beşer mi gönderdi?” demiş olmalarıdır. Deki: “Yeryüzünde yerleşip dolaşanlar melek olsalardı, biz de onlara gökten peygamber olarak bir melek gönderirdik.”* (İsrâ, 17/93-96)

İsrâ sûresine benzer şekilde Mekke müşriklerinin akıl almaz şekilde telep ve isteklerde bulunduğu bahseden sûrelerden biri de nüzûl sırası bakımından 42. sırada yer alan Furkan sûresinde yer almaktadır. Bu iki sûrenin nüzûl sıralamalarındaki yerlerine dair rivayetlerde farklılıklar görülse de, içeriklerinden Allah Resulü'ne yönelik iddia ve taleplerin benzerliği bakımından bu iki sûrenin birbirine yakın zamanlarda nazil olduğu anlaşılmaktadır. Kâfirlerin Hz. Peygamber'den akıl ve izan dışı talep ve beklentileri ile ilgili ayetlerde şöyle buyrulmaktadır:

“Kâfirler “Bu onun uydurmasıdır”, “Ona başka kavimler yardım ediyor” derdiler. “Eskilerin masalları, sabah akşam ona bunlar yazdırılıyor.” “Bu nasıl bir peygamber ki, yemek yiyor, sokaklarda/çarşılarda dolaşıyor.” “Ona bir melek indirilse ya!” “Hazinele indirilse, ya da yiyeceği cennetleri olsa.” “Siz büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz!” derler. (Furkan, 25/4-8) “Bize de melekler gelseydi, ya da Rabbimizi görseydik.” (Furkan, 25/21) “Kur'an ona toptan indirilseydi ya!” (Furkan, 25/32) “Seni görünce “Bunu mu Allah elçi/resul gönderdi?” diye alay ediyorlar.” (Furkan, 25/41)

Bu sûrenin diğer ayetlerinde ve Farklı sûrelerde yer alan ayetlerde yukarıda sıralanan suçlamalara, iddia ve taleplere akılcı ve mantıklı cevaplar verilmiştir. *“Allah dileseydi sana altından ırmaklar akan cennetleri de verir, daha iyisini de verirdi, sana köşkler saraylar bahşederdi.”* (Furkan, 25/10) *“Biz seni ancak bir müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdik. Deki ben sizden bir ücret istemiyorum, ancak Rabbine bir yol arayanlar için. Ölmeyen diri Allah'a dayan ve onu hamd ile tesbih et. Allah kullarının günahlarından haberdardır.”* (Furkan, 25/56-58)

İsrâ sûresiyle aynı konulardan bahseden ancak nüzûl sırası bakımından 23. sırada olduğu nakledilen Necm sûresinde, İsrâ sûresinde olduğu gibi Allah Resulü'nün Miraca yükselişinden bahsedilmektedir. İsrâ ve miracı ister birbirinden ayıralım ister birleştirelim, mirac olayını da ister ruhani, isterse beden ve ruh birlikte olduğunu kabul edelim, her iki sûrenin de Allah Resulü'nün makamının yüksekliği ve yüceliğine dair bilgiler içerdiği aşikârdır. Yine Necm sûresinin

Mushaf tertibinde Tur sûresinden sonra yer alması da ayrı bir işaret ve mana taşır. Biri Hz. Muhammed'in diğeri Hz. Musa'nın yüceliş ve yükselişini simgeler. İsrâ ile Miracı bütünleştirir ve İsrâ sûresindeki “*makam-ı mahmud*” ile İnşirahtaki “senin şanını yükselttik” ayetlerini bir arada düşünülürse bu yükselişin bedeniliği tartışılrsa da, manevi bir yücelişin varlığı tartışmasız bir şekilde açığa çıkar.

Birbirine yakın dönemlerde nazil olduğu anlaşılan orta dönem birçok Mekki sûrede Allah Resulü'nün yoğun bir suçlama, karalama ve itham bombardımanını altında kaldığı anlaşılmaktadır. Haksız iddia ve ithamlara maruz kalan Allah Resulü'ne karalama kampanyalarına karşı sabır ve sebat etmesi, azim ve kararlık göstermesi telkin edilir. Mekke'de bunaldığında Taif için bir teşebbüste bulunmuş ve orada da red ve inkarla karşılaşmış hatta taşlanarak fiilî saldırılara maruz kalmıştır. Tefsir kaynaklarında Taif dönüşünde nazil olduğu belirtilen ve nüzûl sırası bakımından 40. sırada yer alan Cin sûresinde, cinlerin Kur'an'a inandığı haber verilerek bir nevi teselli edilerek umutsuzluğa kapılmaması istenmiştir. Hicretten üç sene önce indiği nakledilen Ahkaf sûresinde de cinlerin Kur'an'a inandıkları anlatılmış ve böylece “resulüs-sekalayn” olmuştur.¹²

İddia ve Suçlamalara Cevaplar

Allah Resulü'ne yönelik karalama, etkisizleştirme, itibarsızlaştırma kampanyalarının hem Mekke hem de Medine döneminde yapıldığı bilinmektedir. Allah Resulü'ne hitapların yer aldığı farklı sûrelerde yer alan bu suçlama ve ithamlara karşı akli ve mantiki cevaplar verildiği de görülür. Bu tür suçlama ve ithamların yer aldığı sûrelerde dikkati çeken anahtar kavram yine sabırdır. Cenab-ı Hak nurunu tamamlayacağını vaat eder; sonunun selamet olacağını vurgular.

Aslında sabır ve sebat, Mekke döneminde nazil olan sûrelerde en çok rastlanan anahtar kavramlardan biridir. Örneğin Mekki sûrelerden 38. sırada nazil olan Sad sûresinde kendilerine uyarıcı gelmesine şaşırarak müşriklerin Allah Resulü'nü itibarsızlaştırmak ve etkisiz kılmak için “*bu bir sihirbaz (sahir) ve yalancısıdır (kezzab)*” (Sad, 38/4) dedikleri vurgulanır. Bunun üzerine yalancı suçlamasına karşı “*Onların söylediklerine sabret!*” (Sad, 38/17) diye tavsiye edilir. Allah Resulü'nün sihirbaz ve büyücü yaftasıyla ciddiye alınmamasını sağlama çabaları ile diğer sûrelerde de karşılaşılır. Örneğin 51. sırada yer alan Yunus sûresinde “*İçlerinden birine insanları uyar ve inanlara Rableri katında yüksek makamlar olduğunu müjdele diye vahyetmemiz tuhaflarına mı gitti ki, kâfirler “Bu apaçık bir büyücüdür!” dediler.*” (Yunus, 10/2) Bu ayetlerin devamında “*Ayetlerimiz onlara açık açık okununca, bizimle karşılaşmayı ummayanlar, “Bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir!” dediler. De ki: “Onu kendiliğimden de-*

12 Ebu'l-Ala Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul 1991, VI, 480.

ğıştiremem. Ben ancak bana vahyolunana uyarım. Rabbime karşı gelirim, büyük günün azabına uğramaktan korkarım.” De ki: “Allah dileseydi, ben onu size okumazdım, size bildirmemiş olurdu. Daha önce aranızda yıllarca yaşadım, hiç düşünmüyor musunuz?” (Yunus, 10/15-16)

Mekke döneminin ortalarında 52. sırada nazil olan Hûd sûresinde “*Ona hazineler indirilse*” veya “*Onunla melekler gelse*” diyorlar diye göğsün daralıyor diye sana indirilenin bir kısmını terk mi edeceksin? Sen sadece uyarıcısın. Allah her şeye vekildir. Onu kendisi uydurdu mu diyorlar? De ki onun dengi on tane uydurma sûre de siz getirin. Doğruysanız Allah’tan başka gücünüz yettiklerini de çağırın.” (Hûd, 11/11-13)

Buna benzer şekilde 54. sırada nazil olan Hicr sûresinde ise “*Ey kendisine Zikir indirilen, “Sen delinin tekisin” dediler. Doğru sözlüysen bize melekler getirsen ya.” Biz melekleri hakkıyla indiririz ve onlara süre tanınmaz. Kuşkusuz bu zikri biz indirdik ve onu biz koruyucuyuz.*” (Hicr, 15/6-9) Mekke döneminin ortalarına doğru 56. sırada nazil olan Saffat sûresinde “*Biz ilahlarımızı bir mecnun şair için mi terk edeceğiz?*” (Saffat, 37/36) diye itiraz etmişlerdir. Aslında Araplar arasında bir insanın şair olarak nitelenmesi olumsuz bir vasıf ve lakap değildi. Ancak ayette şair kelimesi “çıldırılmış/deli şair” şeklinde olumsuz bir vasıfla birlikte kullanılmıştır. Böylece inanırlığı ve güvenirlığı, açıkçası etki gücü yok edilmek istenmiştir. Oysa bu ithamlara daha başlangıçta nazil olan Kalem sûresinde cevap verilmiş, onun deli değil aksine büyük bir ahlak ve erdem abidesi olduğu vurgulanmıştı.

Hz. Peygamber’e yönelik iddia ve ithamların onu üzdüğü ve yaraladığı kendisidir. Peygamber kıssalarına yer verilen bazı sûrelerde geçmiş peygamberlerin de kendi kavimlerinin iddia ve ithamlarına maruz kaldıkları hatırlatılır. Örneğin 74. sırada nazil olan Müminun sûresinde kavminin Hz. Nuh’a “*Bu da bizim gibi bir beşer, size üstün olmak istiyor, Allah dileseydi melek gönderirdi, biz bunun dediklerini atalarımızdan duymadık, bu delirmiş, bakın göreceksiniz!*” dedikleri anlatılır. (Müminun, 23/22-25)

Doğrudan Allah Resulü’ne hitap eden bazı sûre ve ayetlerde onun kendisine yöneltilen eleştirilere aldırması istenmiştir. Deli ithamının saçma olduğu belirtilerek tam aksine onun örnek bir ahlaka sahip olduğu vurgulanmıştır. Baskı ve işkencelere karşı sabırlı olması istenerek Duha sûresindeki vaade bağlı olarak ilerde kimin haklı kimin haksız olduğunun açığa çıkacağı ifade edilmiştir. Hak ile batılın birbirinden net bir şekilde ayrılacağı ve batılın yok olacağı vurgulanmıştır.

Nüzûl sırası bakımından Medine indiği ifade edilse de içerdiği cevaplara bakılırsa Mekke döneminde indiği anlaşılan Ra’d sûresi ayetlerinde bazı iddia ve suçlamalara geçmiş nebilere örnek gösterilerek cevap verilmiştir. Örneğin “Bu nasıl

elçi ki, sokaklarda dolaşıyor!” iddiası için şu şekilde cevap verilmiştir. “*Bu şekilde onu Arapça bir hüküm olarak indirdik. Şayet sana ilim geldikten sonra onların hevalarına uysaydın, Allah senin ne dostun nede koruyucun olurdu. Senden önce gönderdiğimiz elçilerin de eşleri ve çocukları vardı.*” (Râd, 13/37-38)

Mekke döneminde 41. sırada nazil olan Yasin sûresinde şair iddiası için cevap olarak şöyle buyrulur: “*Ona şiir öğretmedik, bu ona gerekmez de. O yalnızca bir öğüt ve apaçık bir Kur'an'dır.*” (Yasin, 36/69)

Bazı sûrelerde aslında müşriklerin niyetinin iman etmemek için bahaneler üretmek olduğu vurgulanmıştır. Mekke döneminde 55. sırada nazil olan En'am sûresinde şöyle buyrulur:

“*Şayet sana kâğıt üzerine yazılmış bir Kitap indirmiş olsaydık da onu elleriyle tutsalardı, yine inkâr edenler, “Bu apaçık bir büyüden başka bir şey değildir!” derlerdi. “O’na bir melek indirilmeli değil miydi?” dediler. Eğer bir melek indirseydik, iş bitirilmiş olurdu, artık kendilerine göz açtırılmazdı. Eğer O’nu melek yapsaydık, yine bir insan/adam şeklinde yapardık ve onarlı düşükleri kuşkuya yine düşürürdük. Senden önce de peygamberlerle alay edilmişti. Fakat onlarla alay edenleri alay ettikleri gerçek kuşatıverdi.*” (En'am, 6/7-9)

Mekkî sûrelerin 78. sırasında yer alan Hakka sûresinde orta dönem Mekkî sûrelerde sıkça rastlanan Allah Resulü'ne yönelik şair, kâhin ve Kur'an'ı kendisi uydurdu şeklindeki iddialara sert ve kesin bir dille itiraz edilir. Onun da ilahî vahye tabi olmakla mükellef olduğu vurgulanır. İlahî vahye kendiliğinden en ufak bir ilave ve müdahalesinin olamayacağı, bunun çok büyük bir cezalandırmayı mucip olacağı ifade edilmiştir.

{فَلَا أُقْسِمُ بِمَا تُبْصِرُونَ} {وَمَا لَا تُبْصِرُونَ} (الحاقة/38-39). {إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ} {وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَّا تُوْمَنُونَ} {وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ قَلِيلًا مَّا تَذَكَّرُونَ} {تَنْزِيلٌ مِّن رَّبِّ الْعَالَمِينَ} {وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضُ الْأَقَاوِيلِ} {لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ} {ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ} {فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ} {وَإِنَّهُ لَتَذَكَّرٌ لِّلْمُتَّقِينَ} {وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُّكَذِّبِينَ} {وَإِنَّهُ لَحَسْرَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ} {وَإِنَّهُ لَحَقُّ الْيَقِينِ} {فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ} (الحاقة/40-52).

“*Bakin bu gerçekten şerefli bir Elçi'nin sözüdür ve inanmaya ne kadar az eğilimli olsanız da bir şair sözü değildir. Az ders aslanız da bir kâhin sözü de değildir; bütün âlemlerin Rabbinin vahyidir. Şimdi o elçi, kendi sözlerinden bir kısmını Biz'e isnat etmeye kalkışsaydı, onu kuvvetle tutar ve şah damarını keserdik ve hiç biriniz de onu koruyamazdınız. Hiç kuşkusuz Kur'an takva sahipleri için bir öğüt ve uyarıdır. İçinizde bazılarının onu yalanladığını iyi biliriz. Ancak bu onu inkâr edenler için acı bir pişmanlık olacaktır. Çünkü o, mutlak hakikattir. O halde kudret sahibi Rabbinin adını yücelt!*” (Hakka, 69/40-52)

Hz. Peygamber İçin Peygamber Kıssaları

Kaynaklarda Bakara ve Al-i İmran dışında peygamber kıssalarından bahseden sûrelerin hemen tamamının Mekkî olduğu ifade edilmiştir.¹³ Bu iki sûreden Bakara, Medine devrinin ilk nazil olan sûresidir. Al-i İmran ise ikinci sıradadır. Geçmiş peygamberlerin kıssalarından bahseden bütün sûrelerin içeriğinde yer alan bazı uyarılardan hareketle aslında kıssaların doğrudan ve birincil muhatabının Allah Resulü olduğunu söylemek mümkündür. Peygamber kıssalarına yer veren sûreler öncelikle Allah Resulü'nün geçmiş nebilerin hayatlarından örnek alınmasını sağlamaya yönelik olduğu söylenebilir. Geçmiş nebilerin kıssalarını anlatan sûrelerde genellikle sûrenin başında, bazılarında sûrelerin sonunda ve bazılarında da kıssaların bitiminden hemen sonra doğrudan Allah Resulü'ne yönelik hitapların varlığı dikkati çeker. Bu hitaplarda öncelikle doğrudan Allah Resulü'ne yönelik öğütler verilir, onun şahsında müminlere yönelik dersler, müşriklere yönelik de eleştiri, uyarı ve tehditler yer alır. Peygamber kıssalarında asıl olan önce Hz. Peygamber sonra da müminler için hissedir.

Kendilerine gelen elçileri yalanlayan bir bölgenin kıssasını hatta elçilerden birinin şehit edilmesini anlatan ve 41. sırada nazil olduğu kabul edilen Yasin sûresinde Allah Resulü'ne yönelik teselli niteliğinde hitaplar vardır. Her şeye rağmen üzülmemesi ve moralini yüksek tutması emredilmiştir. *“Onların sözleri seni üzmesin. Biz onların gizlediklerini de açık ettiklerini de biliyoruz.”* (Yasin, 36/76) Yaşadığı sıkıntılar nedeniyle kuşkuya düşmemesi istenmiş ve mutlaka başarıya ulaşacağı vaat edilmiştir. Bütün makul çağrılara rağmen yalanlandığı için üzülen Hz. Peygamber'e geçmiş nebilerin de benzer şekilde yalanlandığı belirtilerek mahzun olmaması istenmiştir. Nüzûl bakımından 43. sırada yer alan Fatır sûresinde geçmiş peygamber kıssaları anlatılırken hitap Hz. Peygamber'e tevcih edilir ve şu tavsiye edilir. *“Şayet seni yalanlıyorsalarsa senden önceki resuller de yalanlanmıştı. Bütün işler Allah'a döner.”* (Fatır, 35/4) *“Şayet seni yalanlıyorsalarsa öncekiler de yalanlanmıştı. Elçiler onlara mucizelerle, sahifeler (zübür) ve aydınlatan/ışık saçan kitaplarla gelmişlerdi.”* (Fatır, 35/25)

Nüzûl sırası bakımından 47. sırada yer alan Şuarâ sûresinde Hz. Musa, Hz. İbrahim, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Salih, Hz. Lut, Hz. Şuayb kıssaları anlatılmıştır. Geçmiş peygamberlerin çileli hayatları anlatıldıktan sonra sûrenin sonunda hitap doğrudan Hz. Peygamber'e tevcih edilmiştir. *“En yakın aşiretini uyar, sana tabi olan müminlere kanatlarını ger. Şayet Karşı gelirlerse de ki: “Ben sizin yaptıklarınızdan beriyim.” Azîz ve Rahim olan Allah'a dayan. O senin namaza kalktığını görüyor. Secde edenler arasında eğilip doğrulmanı (tekallub) da. O her şeyi işiten ve bilendir.”* (Şuara, 26/214-220) Benzer ayetler 48. sırada nazil olan Neml sûresinde de yer almaktadır. *“Allah'a dayan, açıkçası sen haklısın/hakikat üzere-*

sin. Ölülere duyuramazsın, arkasını dönmüş kaçana bağırsan da işittiremezsin. Köre de yol gösteremezsin, sen sadece ayetlerimize inanan Müslümanlara duyurabilirsin.” (Neml, 27/79-81)

Mekke döneminin ortalarına doğru 47. sırada nazil olan Şuara sûresinde Allah Resulü'nün davasını çok ciddiye alması, inanmayanların haline son derece üzülmesi sebebiyle kendini çok da perişan etmemesi istenmiştir. Hidayetin Allah'ın elinde olduğu vurgulanarak kavmi ve insanlık için üzülen Allah Resulü'nün istese bile zorla kimseyi inandıramayacağı hatırlatılmıştır. “*Mümin olmayacaklar diye neredeyse kendini paralayacaksın/helak edeceksin.*” (Şuara, 26/3) Buna benzer bir ayet yine Mekke döneminde 69. sırada inmiş olan Kehf sûresinde yer almaktadır. “*(Ey Muhammed!) Bu söze inanmayanların ardından üzülerken neredeyse kendini mahvedeceksin/paralayacaksın.*” (Kehf, 18/6) Baştan sona Hz. Musa kıssasına yer veren ve Mekke döneminin ortalarına doğru 49. sırada nazil olduğu rivayet edilen Kasas sûresinde, Allah Resulü'ne şu hatırlatma yapılır. “*Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin. Ancak Allah dilediğini/dileyeni hidayet eder. Allah hidayete erenleri en iyi bilendir.*” (Kasas, 28/56)

Orta dönemde Mekki sûrelerden 66. sırada nazil olan Ahkaf sûresinde Allah Resulü'ne geçmiş peygamberlerin hikâyesi anlatılır ve onlar gibi sabretmesi istenerek büyük peygamberlerin de sabırla başarıya ulaştıkları hatırlatılır.

{فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَانَهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ مَا يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّنْ نَّهَارٍ بَلَاغٌ فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ} (الأحْقَاف/35).

“O halde sen de azim ve irade sahibi (ulu'l-azm) elçilerin sabrettikleri gibi sabret! Onlar için acele etme! Onlar tehdit edildikleri azabı gördükleri gün sanki gündüzün sadece bir saati kadar yaşamış gibi olurlar. Bu bir duyurudur. Yoldan çıkmış topluluktan başkası mı helak edilir.” (Ahkaf, 46/35)

Mekke döneminde 73. sırada nazil olan Enbiya sûresinde önceki peygamberin kıssaları anlatılmadan önce Allah Resulü'ne yönelik bazı iddia ve ithamlara yer verilmiştir. “*Bunlar karmakarışık fanteziler (adğasu ahlamdır), onu kendi uydurdu, o şairdir; bize önceki elçiler gibi mucize getirsin!*” dediler.” (Enbiya, 21/5) Bu ayetlerden sonra birçok peygamberin kıssası anlatılarak onların hayatından örnekler verilmiştir. Böylece Hz. Peygamber'in türedi ve nevzuhûr bir elçi olmadığı, aksine nübüvvet silsilesinin halkalarından biri olduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in nübüvvetinin sahihliği geçmiş peygamberlerin varlığına dayandırılarak ispat edilmiştir. Endülüslü fakih ve filozof İbn Rüşd de kendinden önceki Müslüman filozofların nübüvvetin ispatına dair getirdikleri delillere fazla itibar etmemiş ve Hz. Peygamber'in nübüvvetini delillendirme konusunda geçmiş nebilerin varlığını, sahihi ve sağlam bir şeriat ve Kur'an'ın

getirilmesinin Hz. Peygamber'in nübüvveti için daha yetkin delil olduklarını kabul etmiştir.¹⁴

Kur'an-ı Kerim'de bilhassa Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Yunus, Hz. Eyyup gibi peygamberlerden bahseden sûrelerde doğrudan Allah Resulü'ne dolaylı olarak da müminlere ve İslam davetçilerine yönelik hitaplar yer alır. Geçmiş peygamberlerin de birçok zorluk ve sıkıntılar yaşadıkları, inkârcıların baskı ve zulümlerine maruz kaldıkları ancak Allah yolunda sabır ve sebat gösterdikleri anlatılarak Allah Resulü'ne hatırlatmalarda bulunulur. Farklı tarihlerde inen sûrelerde içi daralan, dayanılması zor acı ve ıstıraplar yaşayan Allah Resulü'ne yönelik tesellilere yer verilir. Sonunda başarılı olacağı vaat edilerek yılmadan, bıkmadan usanmadan mücadeleye devam etmesi istenir.

Başarı Vaadi ve Tahakkuku

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e yönelik hitaplarda birçok Mekkî ve Medenî sûre ve ayette onun ilahî gözetim altında olduğuna dair bilgiler yer alır. Mekke döneminin en zor şartları altında dahi Allah Resulü'nün sabırlı olması ve Allah yolunda mücadeleye devam etmesi istenir. Örneğin Nüzül sırası bakımından 76. sırada nazil olan Tur sûresinde "*Rabbinin hükmüne sabret. Kuşkusuz sen bizim gözetimimiz altındasın. Kalktığın zaman Rabbinin hamd ile tesbih et! Gecenin bir kısmında ve yıldızların ardından!*" (Tur, 52/47-49) diye belirtilerek sabretmesi istenmiştir.

Mekke döneminin sonlarına doğru 84. sırada nazil olan Rum sûresinde artık Mekke müşriklerinden umut kesilmişçesine Hz. Peygamber'e şöyle hitap edilmiştir. "*Sen ölümlere duyuramazsın, bağırarak arkasını dönmüş kaçan sağıra da işittiremezsin. Körlere yol gösteremezsin, sen sadece ayetlerimize inanan Müslümanlara duyurabilirsin.*" (Rum, 30/52-53) İlahi vadin hak oluşu şöyle vurgulanır. "*Sabret, Allah'ın vadi haktır; iman etmeyenler seni telaşa düşürmesin/hafife almasınlar!*" (Rum, 30/60) demiştir. Bu sûrenin sonunda yer alan cümlede "*vela yestehiffenneke ellezine la yukinun*" diye buyrulmuştur. Allah Resulü'nün hapsedilmesi, sürgün edilmesi veya öldürülmesinin tartışıldığı bir dönemde nazil olduğu anlaşılan bu sûreyi ve bilhassa 60. ayeti, Cenab-ı Hakkın, öldürülmesine karar verilen Allah Resulüne yönelik bir müjdesi olarak da kabul edebiliriz. Zira bu cümleyi ölümüne karar verilen peygambere hitaben "*inanmayanlar seni hafife almasınlar, küçümsemesinler; sen sonunda mutlaka başarılı olacaksın*" şeklinde anlamak ve çevirmek de mümkündür. Başka bir sûrede aynı kelime Firavun'un kavmine karşı tutumu için de kullanılmıştır. "*Firavun kavmini küçümsedi, onlar da ona itaat ettiler.*" (Zuhruf,

14 İbn Rüşd, *Felsefe-Din İlişkileri*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, s. 302-303.

43/54) Ayette kullanılan cümle “*festeheffe kavmehu ve etauhu*” şeklindedir. Ayet azgın bir diktatörün yönettiği topluma karşı bakışını anlatmaktadır.

Allah yolunda çalıştığı takdirde kâfirler istemese de Hz. Peygamber’in başarılı olacağına dair ayetler Medenî sûrelerde de yer almaktadır. Medine devrinde inen bir ayette “*Allah seni insanlardan koruyacaktır.*” (Maide, 5/67) diye vaat edilir. En zorlu savaşların yaşandığı dönemlerde inen ayetlerde dahi Cenab-ı Hak’ın nurunu tamamlayacağı, dinini diğer dinlere üstün kılacağı ifade edilir. (Saf, 61/8; Enfal, 8/8; Tevbe, 9/32,33)

Fiili tarih Allah Resulü’nün başarılı olacağına dair ilahî vaatlerin tahakkuk ettiğini ispatlamaktadır. Maide sûresi 67. ayetin nüzûlünden sonra artık muhafız bulundurmayan Allah Resulü’nün birçok suikast ve zehirleme girişiminden kurtulduğu tarih kaynaklarında sabittir. Gerek hayatında ve gerekse vefatından sonra daveti karşılıksız kalmamış, son elçiye vaat edilen ilahî nurun tamamlanacağına dair ilahî taahhüt aynen tahakkuk etmiştir. Allah Resulü veda hutbesinde yüz bini aşkın mümine hitap etme bahtiyarlığını yaşamıştır. İman etmedikleri için bu başarının ilahî bir mucize olduğunu kabul etmeyenler bile, akıl ve îzan bakımından bu gerçeği kabul ve itiraf etmişlerdir. İnsanlık tarihinde hemen hiçbir varlık gösteremeyen, görkemli bir medeniyet merkezi olamamış bir bölgeden, okuma ve yazması dahi olmayan öksüz ve yetim bir ümmenin çıkararak tarihin akışını değiştirecek şekilde büyük bir medeniyet inşasına öncülük etmesini, tarihin yönünü ve akışını değiştirmesini büyük bir başarı mucizesi olarak kabul etmektedirler. Bu gerçekten hareketle olsa gerek Michael Hart tarihe yön veren en etkili ilk yüz şahsiyetin başına Hz. Muhammed’i koymuştur.¹⁵

Sonuç

Mekke döneminde nazil olan sûre ve ayetlerin birçoğunda doğrudan Hz. Peygamber’e yönelik hitaplar yer almaktadır. Bu hitaplar, Allah tarafından inzal edilen Kur’an’ın mümini ve ilk muhataplarından birinin de Hz. Peygamber olduğunu gösterir. Bu hitaplarda “Ey Nebi!, Ey Resul!” gibi ifadelerin yanı sıra bu ifadelere yer vermeden hitapların yer aldığı ayetler de bulunmaktadır. Hitapların devamında yer alan ayetlerde Allah Resulü’nün aile hayatına, kişisel özelliklerinin yanı sıra daveti çerçevesinde yaşanan gelişmelerle ilgili telkinler, tevcihler, uyarılar, emirler ve nehiyeler şeklinde sıralanabilecek birçok bilginin yer aldığı görülür.

Doğrudan Allah Resulü’ne hitapların yer aldığı Mekkî sûrelerde müşriklerin onu engellemek ve başarısız kılmak için çok çeşitli taktikleri denedikleri anlatılır.

15 Michael Hart, *Dünya Tarihine Yön Veren En Etkin Yüz*, çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 1994.

Birçok Mekkî sûre ve ayette gerek şahsına ve gerek ailesine yönelik her türlü saldırıya karşı Allah Resulü'nün sabretmesi istenir. Mekkî sûrelerde doğrudan Allah Resulü'ne yönelik hitaplarda yer alan anahtar kavramın “sabır” ve “sebat” olduğu söylenebilir.

Allah Resulü'ne yönelik hitapların yer aldığı Mekkî sûrelerin çoğunda geçmiş nebilerin hayatları anlatılarak onların da benzer zorluklarla karşılaştıkları vurgulanır. Nüzûl sırasına göre okunduğunda Peygamber kıssalarının birincil muhatabının Allah Resulü olduğu görülür. Önceki resullerin kıssalarına yer veren sûrelerin bazılarında kıssanın anlatımına başlanmadan, bazılarında kıssaların anlatımından sonra, bazılarında da kıssa anlatılırken yeri geldikçe hitap doğrudan Allah Resulü'ne yönelir ve ondan önceki nebilerin yaşadıklarını hatırlaması, seleflerinin hayatlarından örnek alması istenir.

Doğrudan Allah Resulü'ne hitapların yer aldığı Mekkî sûrelerden davetin geçirdiği aşamalara, Allah Resulü'nün karşılaştığı sıkıntılarla başa çıkmasına dair dersler ve güncel sorunlara dair çözüm önerileri çıkarmak mümkündür. Bu sûrelerden müşriklerin Allah Resulü'ne yönelik itirazları, akıl ve izan dışı iftira ve isnatlarının Allah Resulü'nün başarısını engelleyemediği, bütün engellere rağmen sabır ve sebatla tebliği görevini sürdüren Hz. Peygamber'e yönelik başarılı olacağına dair ilahî vadin tecellisine ve Allah'ın nurunun tamamlanacağına dair tebşirlerin tahakkuk ettiği de görülebilir.

“MEKKÎ SÛRE VE AYETLERDE HZ. PEYGAMBER’E YÖNELİK HİTAPLAR” İSİMLİ TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Prof. Dr. Hüseyin YAŞAR*

Sayın dinleyenler ve kıymetli meslektaşlarım; hepinizi muhabbetle selamlarım. Tefsir akademisyenlerinin dokuzuncu kez bir araya gelmesinde ve meslekî ve akademik bilgi alışverişlerine katkı sağlamada yerel kuruluşların büyük desteği olduğu açıkça görülmektedir. Bu vesileyle Çorum Belediye başkanına, Hitit Üniversitesi rektörüne ve kıymetli meslektaşım İlahiyat Fakültesinin Sayın Dekanı Prof. Dr. Mesut Okumuş’a en içten saygılarımı sunuyorum. Organizasyon her yönüyle takdire değer olarak düzenlenmiştir. Katkı veren herkese özellikle İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı’nın genç elemanlarına ayrıca teşekkür ediyorum.

Konuya girerken maksadın iyi anlatılması gerekmektedir. Bunun için başlıkta geçen kavramların tanımlanması, açıklanması ve metnin başlığa uygun içerikte yazılması ve başlığa olabildiğince sadakat gösterilmesi akademik bir anlayış olarak önemli olduğu herkesin malumudur.

Tebliğın başlığı: “Mekkî Sûre ve Ayetlerde Hz. Peygamber’e Yönelik Hitaplar” öncelikle ifade edilmesi gereken başlığın çok kapsamlı tutulmasıdır. Bizdeki alışkanlıklardan biri hala konuları yatay olarak ele almaktır. Kanaatimce bu alışkanlığın terk edilmesi gerekmektedir. Şükürler olsun, tefsir alanında geçmişe göre önemli ölçüde akademik bir birikim sağlanmıştır. Gerek tez çalışmalarında ve gerekse tebliğ yazımlarında yatay bilgilerden, kapsamlı başlıklardan ziyade derinlik ifade eden nokta çalışmalarına yönelmenin daha uygun olacağı kanaati öne çıkarılmalıdır. Mesela, Mekke döneminde konun başlığı çerçevesinde sadece Kâfirûn sûresi ele alınıp detaylı işlenseydi, daha yararlı olabilirdi.

Diğer taraftan bu başlık altında belirlenmesi gereken ve konunun özünü ifade eden “Hitaplar” terimidir. Kök itibarıyla sülâsî bapların birinci ve beşinci formunda kullanılan kelime kız isteme ve dünür gitme anlamlarını ifade etmektedir. Rubai mezîd bapların üçüncüsü olan mufâ’ale babından mastar olan “Hitâb” kelimesi, iki insanın karşılıklı konuşması anlamını ifade etmektedir. Bu anlamı ifade eden ayetler Kur’an-ı Kerimde mevcuttur. (Furkan, 25/63) Yine Kur’an’da, iki sûrede, Sad, 38/20,23 ayetlerinde ve Nebe’ 78/37. ayette “Hitâb” mastarının kullanıldığı görülmektedir. Erken dönem dil bilginlerinden Cevherî (ö.393/1002), kelimenin sülâsîsinde emrin sebebini görürken (Sihâh, Kahire, 1982,1/121),

* Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: dr_hyasar@hotmail.com.

Ezherî (ö.370/980)doğrudan kelimenin emir olduğunu ifade etmektedir. (Tehzîb, Mısır, ?,7/246); Cürçânî, hitâba terim anlamı verirken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Anlaşılması için sözü birine yönlendirmek, demektir. (Ta’rifât, Beyrut, 2007, 163.) Hitâbın anlamı içinde ifham ve tevcîh bulunduğu açıktır.

İslamî ilimlerin farklı alanlarında da kullanılan tabir, tasavvufta Allah’ın genel anlamda insanlara yönelik sözüne hitâb-ı ilahî denilmekte olup bu ilk defa ruhlar âleminde vuku bulmuştur; (Süleyman Uludağ, DİA, İstanbul, 1998, 18/136); fıkıh usulünde daha farklı bir anlama sahip olan hitâb, şâri’in mükelleflerin fillerine ilişkin bildirimleridir. (Muhammed Ebü’l-Feth el-Beyânûnî, DİA, İstanbul, 1998, 18/466), Belağatta, yani edebî sanatlarda kullanıldığı gibi usulü tefsirde de kullanılmaktadır. Manaya ait sanatlardan bahseden Bedi’in konularından hitâb, iltifat sanatıyla iç içe bir anlama sahip olup, sözün yönünü göstermektedir. Hitâbelerde, hikâyelerde ve şiirlerde söz konusu olan muhataptan gaibe veya gaipten muhataba dönmek suretiyle kendini gösterir. İltifatın psikolojik kaynağı rucû’ ve terdit sanatlarıyla ortaktır. Bu sanatların hareket noktası, söze heyecan ve tesir katmaktır. (M. Kaya Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, İstanbul, 1989,242) Söz sahibini hitaptan ihbara, ihbardan hitâba geçmesi olarak da tanımlanan iltifat, Zemahşerî tarafından Kur’an’ın hitâb şekillerinden biri olarak kabul edilmiştir. (İsmail Durmuş, DİA, İstanbul, 2000, 22/152.) Sekizinci hicri yy. başlarında vefat eden Tûfî Süleyman b. Abdülkuva es-Sarsarî (ö.716/1316) iltifatı konuşma üsluplarından birinden diğerine dönüş olarak ele almış hitâbtan gayba, gaybtan hitâba örneklemesini yaparak usul konuları arasında işlemiştir. (es-Sarsarî,el-İksîr fî ‘İlmi’t-Tefsîr, Tahkik: Abdülkadir Hüseyin, Kahire,1977,140) Ondan sonra tefsir usulü konusunda hacimli bir kitap yazan Bedreddin Zerkeşî (ö.794/1391) Burhan isimli meşhur eserinde “fî Vücûhi’l-Muhâtabât ve’l-Hitâb fî’l-Kur’an” başlığı altında konuyu ele almış ve otuz üç tür hitâb olduğunu belirtmiştir. (El-Burhan,?,?, 2/217-252) Sonra gelen bilginler de aynı yönetimi devam ettirmişler ve Hitâb artık usul konusu olarak kitaplardaki yerini almıştır. Suyûtî, İtkan’da hitâbı otuz dört tür olarak kabul etmiştir. Onun beyanına göre bazıları Kur’an’daki hitâbları üçe kadar indirmişlerdir. Onlara göre ayetin muhatabı ya bizzat Allah’ın elçisidir, yada başkasıdır veya ayet her ikisini de muhatap olarak alır. (Celaeddin Suyutî (ö.911/1505), el-itkân fî Ulûmi’l-Kur’an, Beyrut, 1987, 2/744-750) Çağdaş bilginlerden Abdurrahman el-’Ak da hitâb konusunu ele almış, (Usûlü’t-Tefsîr ve Kavâiduhû, Beyrut, 1986, 312-317) Halid b. Osman es-Sebt hitabın amacını belirtmeden geçememiştir: Hitâbların farklılığı, sözün kullanımını renklendirir ve güzelleştirir ve farklı manaları zihinde yerleştirir. İltifat üslubu Arap dilinin kullanım yöntemlerinden biridir. Hitâb, iltifat çerçevesinde anlamlı olur, bu da bir üsluptan diğerine geçmekle olur. (Kavâidu’t-Tefsîr Cem’an ve Diraseten, Kahire, 1421, 1/270-271) Hitâplarda farklı sanat yöntemlerinin kullanılması edebî güzelliğin yanında engin ve zengin anlamların kapısını açacağı muhakkaktır.

Konuyla ilgili anlatılanları göz önüne aldığımızda, Kur’an ayetlerinin yönünü, yani muhatabını tespit etmek, ayete bu tespit çerçevesinde anlam vermek, tefsir ilimi açısından önemli olduğu görülmektedir. Tebliğin başlığında yer alan hitâb tanımının Hz. Peygamber’in muhatap olarak kabul edilerek gelen ayetler olduğu anlaşılmaktadır.

Tebliğin birinci paragrafında bir cümle şöyledir: “Bu incelemede Mekke devrinde nâzil olan sûre ve ayetlerde doğrudan Hz. Peygamber’in şahsına yönelik hitaplar incelenecektir.” ifadesi kullanılmaktadır. Ancak cümlenin hemen arkasından Mekke’de nâzil olan sûrelerin tartışılmasına geçilmiş bu konudaki görüşlere yer verilmiştir. Aslında konuya göre bu tartışmalar detay olarak görülmektedir. Üçüncü sayfada Hz. Peygamber’in açık isminin “Muhammed” olarak dört sûrede (Al-i İmran,3/144; Ahzab,33/40; Muhammed,47/2; Fetih,48/29); “Ahmed” isminin sadece bir sûrede (Saf, 61/6) geçtiği bildirilmektedir. Hz. Peygamber’e genelde Mekkî sûrelerde “Ey Rasul!” hitâbının kullanıldığı görülmekte olduğu kaydedilmiştir. Diğer önemli bir tespit, Mekkî sûrelerdeki hitâblarda daha çok zamir ve sıfatlar kullanılarak yapılmıştır. Bunun hikmeti üzerinde durulsaydı iyi olurdu. Hz. Peygamber’e hitâb örneklerinden ilgi çeken bir sûre olarak “Kevser Sûresi”nin verilmesi isabetli bir karardır. Yine Allah Resulü’ne hitâb örneği olarak sabır verilmesi de yine isabeti işaret etmektedir. Duha 93 ve İnşirah, 94. sûrelerinin de seçilmiş olması, sûrelerde geçen “Rabb” isminin yorumlanması güzel bir tercihtir. Ancak bunların çok miktarda örneklemeden ziyade sınırlı sayıda örneğin derinlemesine işlenmesi daha isabetli olurdu.

Tebliğin sonraki sayfalarında Allah Resulü’ne, her zaman olumlu ve nazik hitâblarda bulunmadığı gerçeği dile getirilmiştir. Abese sûresinde olduğu gibi, ancak bu hitâblar farklı başlıklar altında kaydedilmiş olsaydı daha ilgi çekici olurdu. Misal olarak sabır tavsiyesi ve başarı vaadi başlıkları yanında nazik hitâblar, sert hitâblar ve bunların hikmetleri anlatılsaydı ilgi çekici bir tebliğ olurdu. Tebliğ başlıklarıyla bölümlendirilmiş olsaydı daha yararlı olurdu. Kur’an’da kıssa anlatımının Hz. Peygamber’e hitâp ettiği elbette açıktır. Tüm hitâplar ele alındığında konun boyutları genişlemekte ve asıl maksat olan sûre ve ayetlerde doğrudan Allah’ın Resulüne yönelik hitâblarının anlaşılması zorlaşmaktadır.

Sonuç, tebliğ sahibi organizasyonun da başında olduğundan dolayı yoğun bir mesai içerisinde böylesine uzun bir tebliği hazırlayıp sunması bir başarıdır. Her şeye rağmen kendisini kutlar, başarılı çalışmalarının devamını dileriz.

Saygılarımla...

IV. OTURUM KAPANIŞ KONUŞMASI

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Ömer DUMLU

Ben de çok teşekkür ediyorum ve bu oturumu kapatmak istiyorum. Aslında söylenecek çok şey var. Özellikle bu konu benim ilgi duyduğum alanlardan birisiydi. Bu bakımdan daha fazla sabrınızı taşırmayalım, hepinize afiyet olsun diyorum.

V. OTURUM AÇILIŞ KONUŞMASI

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Sadık KILIÇ

Muhterem hazirûn, değerli misafirler, hanımefendiler, beyefendiler,

Zamandan kazanmak adına çok kısaca bu sempozyumu düzenleyen değerli fakülte üyelerine ve desteklerini esirgemeyen sivil idareye teşekkürlerimizi arz ediyoruz. Beşinci oturumu açıyoruz. Buna göre oturumumuzda tebliğ sunacak ve müzakere yapacak olan değerli bilim adamlarının isimlerini okuyarak davet ediyorum: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Çelik, müzakerecisi Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Muhammed Aydın Bey, Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden, Yrd. Doç. Dr. Zeki Tan ve müzakerecisi On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Yrd. Doç. Dr. Hatice Şahin Hanım Efendi, Diyarbakır Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Doç. Dr. Nurettin Turgay Bey ve müzakerecisi Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Prof. Dr. Ali Rıza Gül Bey.

Öncelikle şu hususu bir kez daha belirtmek isterim. Tebliğ sunacak arkadaşlarımıza yirmi dakikalık, müzakerecilere ise on dakikalık bir zaman takdir edildi. Ben tebliğ sunanlara ve müzakere yapacak olan bilim adamlarına şimdiden başarılar diliyorum. İlk tebliği sunacak olan Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Çelik Bey'e sözü vermek istiyorum. Hüseyin Çelik Bey'in konusu "*Kur'an'ın Mekke Toplumunda Var Olan Bir Takım Yanlış İnanç ve Davranışlarını Islah Etmesi*", buyurun Hüseyin Bey!

KUR'AN'IN, MEKKE TOPLUMDA VAR OLAN BİRTAKIM YANLIŞ İNANÇ, İBADET VE DAVRANIŞLARI ISLAH ETMESİ

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ÇELİK*

Giriş

Kur'an ilk nazil olmaya başladığı andan itibaren örnek bir toplum oluşturmayı amaçlamış ve bu konuda ilk muhatap olarak da Mekke toplumunu seçmiştir. Başta inanç, ibadet ve ahlak olmak üzere her konuda yanlışlıkları ile dikkat çeken Mekke toplumundan işe başlayarak, onların şahsında tüm insanlığı muhatap seçmişti.

Kur'an'ın ifadesine göre, Mekke toplumu Allah'a inanıyor ama O'nu daha ziyade semada tahayyül ediyorlardı. Gökten suyu indiren, insanları rızıklandıran, yaratan bir Allah olarak kabul etmekle birlikte O'nun dünyadaki işlerine müdahale etmesini istemiyorlardı. Hayatı sadece dünya hayatından ibaret görüp, ahiretin varlığını inkâr ediyorlardı. Ahiretin varlığını kabul etmemelerinin neticesinde dünya merkezli bir inanç sistemi geliştirmişlerdi. Melekleri kabul etmekle birlikte onları Allah'ın kızları olarak algılıyorlardı.

Bozuk bir inanç, akabinde bozuk ibadet anlayışlarını da beraberinde getiriyordu. Kendilerini diğer kabilelerden üstün görüyor ve bunları da ibadet anlayışlarına yansıtıyorlardı. Hacda bir takım rükünleri yerine getirmiyor ve bu şekilde farkı olduklarını ortaya koymaya çalışıyorlardı. Haramlar helaller konusunda tamamen keyfilikler hâkimdi. Allah'ın helal kıldığı çoğu şeyleri kendi heva ve hevesleri doğrultusunda haram sayarken, O'nun haram kıldığı şeyleri de helal sayıyorlardı.

Ahlâkîlik noktasında da tam bir çermekeşlik vardı. Normal evlilik şekli var olmakla birlikte, bunun dışında çok sayıda batıl nikâh şekilleri ortaya çıkmıştı. Kendileri için zinayı uygun görürlerken, büyüdüklerinde ahlaksızlık yapacakları veya açlık korkusu gibi nedenlerden dolayı kızlarını diri diri toprağa gömerlerdi.

Bu çalışmamızda Kur'an'ın muhatap aldığı ve ıslah etme yoluna gittiği Mekke toplumunun yapısını üç başlık altında inceledik:

1. İnanç noktasında ıslah etmesi
2. İbadet noktasında ıslah etmesi
3. Muamelat ve Ahlak noktasında ıslah etmesi

Şimdi sırası ile bunları açıklamaya çalışalım:

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: hcelikenes@hotmail.com.

A. İnanç Noktasında İslah Etmesi

Kur'an'ın ilk muhatabı olan Mekke toplumu, Allah inancına sahip olmakla birlikte putperest bir toplumdur. Bu çarpık yapıdan dolayı Kur'an bir taraftan o çarpıklıkları gidermeye çalışırken diğer taraftan da gerçek inanç olan tevhit inancını yerleştirmeye çalışıyordu. İşin temeli Allah inancı olması dolayısıyla İslam öncesi Mekke toplumunda mevcut olan Allah inancından bahsedelim:

1. Allah İnancı

İslam öncesi Mekke toplumunda Allah inancının var olduğu zikredilmekle birlikte bunun boyutu hakkında pek fazla bir şey zikredilmemiştir. Onlarda var olan Allah inancı hakkında şu ayetleri zikredebiliriz:

“Andolsun ki eğer onlara: “Gökleri ve yeri kim yarattı? Güneşi ve ayı (yararlanmanız için) kim buyruğu altına aldı?” diye sorarsan; mutlaka: “Allah” derler. O halde nasıl (olup da Allah’a bağlanmaktan) çevriliyorlar.”¹

“Eğer onlara: “Gökten suyu indirip onunla, ölümünden sonra yeri kim diriltti?” diye sorsan, mutlaka “(Tabiki) Allah.” derler. (Sen de:) “Bütün hamd Allah’ındır.” de. Fakat onların çoğu düşünmezler.”²

“Andolsun ki onlara: “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan, mutlaka: “Allah!” derler. Sen de (onların bu itirafından dolayı): “Hamdolsun Allah’a” de. Fakat onların çoğu (bunun anlamını) bilmezler.”³

“Andolsun ki eğer onlara: “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan, elbette: “Allah!” diyecekler. De ki: “Öyleyse bana söyleyin. Allah bana bir zarar vermeyi dilerse, sizin Allah’ı bırakıp yalvardıklarınız (başına toplanıp sığındıklarınız), O’nun bu zararını (benden) giderebilirler mi? Yahut (Allah), bana bir rahmet (bir iyilik) dilerse, onlar O’nun rahmetini alıkoyabilirler mi?” De ki: “Allah bana yeter. Tevekkül edenler de ancak O’na güvenip dayanır (lar).”⁴

“(Allah’a) andolsun ki onlara: “Gökleri ve yeri kim yarattı?” (diye) sorsan elbette: “Onları, her şeye galip, her şeyi bilen (Allah) yarattı.” derler.”⁵

“Andolsun ki onlara kendilerini kimin yarattığını sorsan elbette: “Allah!” derler. Öyleyken nasıl oluyor da (Allah’a teslimiyetten) vazgeçiyorlar?”⁶

Ayetleri incelediğimiz zaman, İslam öncesi Mekke toplumunda Allah inancının var olduğunu, O’nu yerlerin ve göklerin yaratıcısı, gökten su indirip onlara yerlerden bitkileri çıkartan olarak kabul ettiklerini anlamaktayız.

1 Ankebût, 29/61.

2 Ankebût, 29/63.

3 Lokman, 31/25.

4 Zümer, 39/38.

5 Zuhruf, 43/9.

6 Zuhruf, 43/87.

İslam öncesi Mekke toplumunda Allah'a iman konusunda problem olmamakla birlikte, Allah'ın rablığı konusunda problemleri vardı. Kelime olarak sahip, terbiyeci, efendi ve nimet veren⁷ anlamlarına gelen “*Rab*” kelimesini Allah hakkında kabul etmiyor ve Allah'ın dünya hayatı ile ilgili düzenlemeler getirmesini benimsemiyorlardı. Allah'ı kabul etmekle birlikte Allah'ı *Rab* olarak kabullenmiyorlardı. Kur'an, onları bu yanlış inanç ve düşüncelerinden vazgeçirmek için inen ayetlerde sık sık Allah'ın rablik yönüne vurgu yapıyordu. “*Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah içindir.*”⁸ “*İnsanların Rablerine sığınırım*”⁹, “*Bu evin Rabbine kulluk etsinler.*”¹⁰ gibi ayetlerde olduğu gibi, Allah'ın başta insanlar olmak üzere tüm varlıkların Rabbi olduğu vurgulanıyordu. Yine Nemrut'un İbrahim (as) ile Allah'ın Rablığı konusunda tartışmasını¹¹ ve Firavunun Musa (as)'ın Rabbi ile Rablik yarışına girişmesi ve sonunda “*Ben sizin en yüce Rabbinizim.*”¹² diyerek meydan okumalarından ve onların akıbetlerinden bahsederek onları bu yanlış inançlarından vazgeçirmeyi amaçlamıştır.

Huzaa kabilesinin reislerinden Ebu Kebşe'nin öncüsü olduğu¹³ ve başta Huzaa kabilesi olmak üzere, Himyer ve diğer bazı Arap kabilelerinin taptıkları Şi'ra yıldızı vardı.¹⁴ Allah onları bu yanlışlarından döndürmek için: “*O Şi'ra'nın Rabbidir.*”¹⁵ buyurarak, Allah'ın kendilerinin Rabbi olduğu gibi tapınmakta oldukları yıldızın da Rabbi olduğunu vurgulayarak, onları bu yanlışlarından kurtarmayı amaçlamıştır.¹⁶

2. Ahiret İnancı

İslam öncesi Mekke toplumunda Allah inancı olmakla birlikte Ahirete inançları yoktu. Kendilerine göre bir inanç sistemi geliştirmiş ve onu da kendilerince temellendirmişlerdi. Mekke toplumunda ahiret inancının olmadığına delalet eden ayetlerden bazılarını şu şekilde zikredebiliriz:

7 İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, İran, 1405 h. I, 399; Firûzâbâdî, Muhammed b. Yakup, *el-Kâmûsi'l-Muhît*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 2005, s. 481

8 Fatıha, 1/2.

9 Nâs, 114/1.

10 Kureyş, 106/3.

11 Bakara, 2/258.

12 Nâzi'ât, 79/24.

13 İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Darü't-Tûnisîyyetü, Tunus, 1984, XXVII, 151; Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, Tarihsiz, VII,4612.

14 es-Sanânî, Abdurrezzak b. Hemmâm, *Tefsîrû'l-Kurân*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, Tarihsiz, II, 254; İbn Ebî Zemenîn, Muammed b. Abdulah, *Tefsîrû'l-Kur'anı'l-Azîz*, el-Faruku'l-Hadis, Kahire, 2002, IV, 313; el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *Zâdü'l-Mesîr*, el-Kütübü'l-İslamî, Beyrut, 1984, VIII, 84; es-Seâlibî, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cevâhiri'l-Hisân*, Dâr-ü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1997, V, 332; Yazır, *age.* VII,4612.

15 Necm, 53/49.

16 Seâlibî, *age.* V, 332; İbn Aşûr, *age.* XXVII, 151; Yazır, *age.* VII,4612.

“Dediler ki: “Birtakım kemik (yığını) ve un ufak toz (halinde bir avuç toprak) olduğumuz zaman, biz mi yeni bir yaratılışla diriltilecekmiz?””¹⁷

“(O,) kendi yaratılışını unutarak bize misal getir (meye kalkış)tı: “Şu kemikleri, hem de çürümüşken, kim diriltecek?” dedi.”¹⁸

(Onlar dünyada iken): “Biz mi sahiden (dirilip) evvelki hâle döndürüleceğiz? Çürüyüp ufulanmış kemikler olduğumuz zaman mı?” derler. (Onlara: “Evet, Allah her şeye kâdirdir.” denilince:)”¹⁹

Allah inancının olup, ahiret inancının olmaması beraberinde birtakım değişik anlayışları da beraberinde getirmişti. Hayatı dünya merkezli olarak düşündüklerinden dolayı Allah’tan istekleri de dünya merkezli olmuştu.²⁰ Bununla ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır:

“İnsanlardan kimi: “Ey Rabbimiz! Bize (vereceğini) dünyada ver!” der. Artık (böyle diyen) o kimseye âhirette hiçbir nasip yoktur.”²¹

Bu şekilde dua etmelerinin sebebi hayatı sadece dünya hayatından ibaret görüp ahirete inanmamalarıydı.²²

İstekleri dünya merkezli olduğu gibi, yaptıkları hayır ve şerrin karşılığını da dünyada iken göreceklere inanıyorlardı. Onların düşüncelerine göre Allah’ın var olup, ahiretin olmaması yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılığının da dünyada iken görülmesini gerektiriyordu. Dünyada durumu iyi olanlar, yaptıklarından dolayı mükâfat görürlerken fakir veya hasta olmak gibi sıkıntılı olan kimseler de yaptıklarının cezasını çekmekteydiler.

Bununla ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır:

“Onlara: “Allah’ın size rızık olarak verdiği şeylerden (Allah rızası için fakirlere) harcayın.” denildiği zaman küfre sapanlar, inananlara: “Allah’ın dilettiği takdirde yedireceği kimseye biz mi yedirecekmiz? Siz ancak apaçık bir sapıklık üzeresiniz.” dediler.”²³

Yapılan iyilik ve kötülüklerin karşılığını dünyada göreceklere inandıkları gibi, aynı mantık yoluyla üzerinde olmuş oldukları inanç yapılarının da Allah tarafından onaylandığını söylüyorlardı. Bununla ilgili şöyle buyrulmaktadır:

17 İsrâ, 17/49.

18 Yasîn, 36/78.

19 Nâziât, 79/10-11.

20 en-Nehhâs, Ebu Cafer, *Meâni'l-Kur'anı'l-Kerîm*, Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1988, II, 210.

21 Bakara, 2/200.

22 İbn Atıyye, Abdu'l-Hak b. Galib, *el-Muharrerü'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dar-u İbni Hazm, Beyrut, 2002, s. 180; Tabersî, Ali bin el-Fadl, *Mecmau'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'an*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, II, 39.

23 Yasîn, 36/47.

“Müşrikler (puta yahut hevasına tapanlar) diyecekler ki: “Eğer Allah dileseydi, ne biz ne de babalarımız müşrik olurdu, üstelik (helal) hiçbir şeyi de haram yapmazdık.” Hâlbuki onlardan öncekiler de azabımızı tadıncaya kadar (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı. De ki: “Yanınızda (bize açıklayacağınız) bir bilgi mi var? (Varsa) onu bize çıkarı(p gösteri)n. Siz, ancak zanna uyuyorsunuz ve siz, sadece uyduruyorsunuz.”²⁴

Kendi inançlarına göre bir takım hayvanları yaşına ve doğurduğu yavruların cinsiyeti ve sayısına göre; bahire ve saibe, vasile ve hâm gibi isimler veriyor ve bunları Allah'ın izni ile yaptıklarını söylüyorlardı. Eğer Allah'ın bu işlere rızası olmasa idi onları bu işten engellerdi. Allah'ın onları bu tür davranışlardan engellememiş olması, O'nun da bu yapılan şeylere razı olduğu anlamına gelmekteydi.²⁵

Allah, onların bu yanlış inançlarını düzeltmek için sık sık Allah inancı ile birlikte ahiret inancını zikretmenin²⁶ yanında insanların öldükten sonra tekrar diriltileceklerini²⁷ ve Allah'ın insanlara hem dünyada hem de ahirette mükâfat vereceğini ifade etmiştir. Konu ile ilgili olarak bazı ayetleri şu şekilde zikrebiliriz:

“(Resûlüm!) De ki: “Onları ilk defa yaratan diriltecek. O, her yaratmayı bilendir.”²⁸

“Kim dünya sevabını isterse dünya sevabı da ahiret sevabı da Allah katındadır.”²⁹

3. Melek İnancı

İslam öncesi Mekke toplumunda, diğer inanç esaslarında olduğu gibi Melek inancı konusunda da yanlışlıklar vardı. Kureyş, Cüheynî, Beni Seleme, Huzâa ve Benî Melîh gibi bazı Arap kabileleri, Allah'ın cinlerle evlendiği ve bu evlilikten Allah'ın kızları olan meleklerin meydana geldiğine inanıyorlardı.³⁰ Bu konu ile ilgili olarak Hz. Ebubekir onlara: “Peki! Onların Anneleri kimdir?” diye sordu-

24 En'âm, 6/148.

25 Mücahid bin Cebr, *Tefsîr 'ü-Mücahid*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, s. 79; Beğâvî, Muhammed b. Mesûd, *Meâlimü 'l-Tenzîl*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 1987, II, 139.

26 Bakara, 2/62, 177; Mâide, 5/69; Tevbe, 9/18; Nur, 2/24.

27 Bakara, 2/56; Enâm, 6/36; Hac, 22/7; Mücadele, 58/6.

28 Yasîn, 36/79.

29 Nisa 4/134.

30 Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmu 'l-Beyân fî Te'vîli 'l-Kurân*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, X, 535; Razi, Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu 'l-Gayb*, Darü'l-Fıkr, Beyrut, 2005, IX, 5621; Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Medârikü 'l-Tenzîl*, Pamuk Yayınları, İstanbul, Tarihsiz, IV, 30; eş-Şirbînî, Muhammed Ahmed el-Hatîb, *es-Sirâcü 'l-Münîr*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, III, 479; Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, *el-Camü 'li-Ahkâmi 'l-Kur'an*, Darü'l-Fıkr, Beyrut, 1987, XV, 133; el-Hazin, Ali b. Muhammed, *Lübâbü 'l-Te'vîl fî Meâni 'l-Tenzîl*, Midyat, Tarihsiz, IV,28; Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsîrü 'l-Merâğî*, Darü İhyâü 't-Türâs, Beyrut, Tarihsiz, XXIII, 87.

ğu, onların ise: “Cinlerin ileri gelenlerinin kızlarıdır.” dedikleri şekilde rivayet gelmektedir.³¹

Kur'an, onların bu yanlış inançlarını; “Onunla cinler arasında bir nesep uydurdular.”,³² “Yoksa biz melekleri kızlar olarak mı yarattık.”³³ şeklinde ifade etmiştir. “Onlar kızların Allah'a ait olduğunu iddia ediyorlar. Hâşâ! Allah bundan münezzehtir. Beğendikleri (erkek çocukları da) kendilerinin oluyor.”³⁴ şeklinde buyurarak da onların bu yanlış inanç yapılarını düzeltme yolun gitmiştir.

B. İbadet Noktasında Islah Etmesi

Kur'an, bir taraftan Mekke toplumunun yanlış inanç yapısından bahsedip onları düzeltmeye çalışırken diğer taraftan da ibadet konularındaki yanlış uygulamalarını düzeltme yoluna gitmiştir. Bu konuda en fazla dikkat çeken husus ise hac ve hacla ilgili hükümler ile keyfi olarak belirlemiş oldukları helaller ve haramlardı. Bunları kendi içerisinde teferruatlı olarak iki başlık altında inceleyebiliriz:

1. Hacla İlgili Yanlış Uygulamaların Kur'an Tarafından Islah Edilmesi

Mekke toplumunda Hz. İbrahim (as)'dan beri devam edip gelen hac uygulaması vardı ama birçok yanlışlarla doluydu. Zaman içerisinde hac ibadeti gerçek şeklinden uzaklaşmış, içerisine değişik değişik hurafeler doldurulmuştu. Kur'an bir taraftan haccın varlığını ve rükünlerini ifade ederken diğer taraftan da bu yanlışları zikrederek bunların ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Kur'an'da bu hususla ilgili olarak zikredilen hususları şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Hac'da Ticaret Yapmayı Yasak Saymaları

Câhiliye döneminde, Ukaz, Mecenne, Zül-Mecâz pazarları kurulur ve insanlar buralarda alışveriş yaparlardı. Fakat hac günlerinde ticaret yapmayı günah sayarlardı. Hatta haccın son on güne girilince hiçbir pazar kalmaz ve alış veriş tamamen terk ederlerdi. Bu zamanlarda alış veriş yapan kimseler içinde: “*Bunlar hacı değil, decîc (Yavaş yavaş yürüyen, sürünge)dirler.*” derlerdi.³⁵ İslam geldikten sonra da Müslümanlar bu çarşılarda alışveriş yapmayı günah saydıklarından

31 Ali, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Matbaatü'ş-Şeria, Yersiz, 1380 h. VI, 166; Taberi, *age*. X, 535, Razi, *age*. IX, 5621, Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azîm*, Mektebetü Darü't-Türâs, Kahire, Tarihsiz, IV, 23, Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'ani'l-Kerîm*, Darü İhyâu't-Türâsı'l-Arabiyye, Beyrut, 1990, VII, 209, Konevî, İsmâüddîn İsmail bin Muhamed, *Hâşiyetü'l-Konevî Alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

32 Sâffât (37):151.

33 Sâffât (37):150.

34 Nahl (16): 57.

35 Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 2005, I, 242; Tabersî, *age*. II,37.

dolayı buralarda alışveriş yapmaz oldular.³⁶ Bunun üzerine şu ayet nazil olarak bu yanlış uygulamayı ortadan kaldırdı:

*“(Hac mevsiminde, ticaret yaparak) Rabbinizden bir lütuf (bir rızık) arama-
nızda size bir vebal yoktur. Arafat’ (taki vakfe)den (Müzdelife’ye) akın ettiğiz
zaman, Meş’ar-i Haram’ın yanında (Müzdelife’de) Allah’ı (dua ve telbiye
ile) anın. Ve sizi doğru yola hidayet ettiği gibi (siz de), aynı şekilde O’nu
(tevhid ve tâzimle) öylece anın. (Biliyorsunuz ki) siz, bundan evvel (câhiliye
döneminde) cidden yanlış yolda olanlardan idiniz.”³⁷*

b. Safa ile Merve Tepesi Arasını Tavaf Etmekten Çekinmeleri

Câhiliye dönemi Araplarının hac konusundaki bir diğer yanlışları da Safa ile Merve arasında tavaf yapmaları ve bu esnada bu iki tepede bulunan İsâf ve Nâile adında iki puta tazimde bulunmalarıydı. Bu konu ile ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır:

“Şüphesiz “Safâ” ile “Merve” Allah’ın (emrettiği hacım) nişânelerinden (unsurlarından)dır. Kim Beyt’i (Kâbe’yi) hacceder veya umre yaparsa, bu iki (tepe olan Safâ ve Merve’yi) tavaf etmesinde (gidip gelmesinde) bir beis yoktur. Kim gönülden bir hayır yaparsa, (bilsin ki) Allah, muhakkak mükâfatını verir ve (kimin ne yaptığı) bilir.”³⁸

Bu ayetin inişi hakkında üç değişik rivayet zikredilmektedir:

1. Ensar hakkında indi; Müslüman olmadan önce onlar, Müşellel denilen yerde ibadet ede geldikleri Menat-ı Tağiye için telbiye getirmeye başlardı. Telbiye getirince de Safa ile Merve arasında sa’y etmeyi günah olarak telakki ederlerdi. Müslüman olunca da Resulullah’a gelerek. “Ya Resulallah! Biz, Safa ile Merve arasında sa’y etmeyi günah kabul ediyoruz.” dediler. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu. O ikisi arasında Resulullah sa’y etmeyi kural kıldı. Dolayısı ile artık kimsenin o ikisi arasında sa’yı terk etmesi söz konusu değildir.³⁹
2. Safa ve Merve de İsâf ve Naile adında iki tane put vardı. Müşrikler tavaf yaparlarken bu iki putu da mesh ederlerdi. Mekke’nin fethinden sonra Hz. Peygamber bunları kırdırdı. Fakat bazı Müslümanlar bu iki putun yerlerinden dolayı Safa ile Merve arasında sa’y yapmayı kerih görüyorlardı. Bunun üzerine bu ayet nazil olarak Müslümanların Safa ile Merve arasında sa’y yapmalarını emretti.⁴⁰

36 Beğavî, *age.* I, 174; Zemahşerî, *age.* I, 242; İbn Atiyye, *age.* s. 178.

37 Bakara, 2/198.

38 Bakara, 2/158.

39 Buhârî, *Tefsîrü’l-Kur’an*:2; Müslim, *Hac*: 259; Tirmizî, *Kitâbu Tefsîri’l-Kur’an*: 2.

40 es-Sem’ânî, Mansur b. Muhammed, *Tefsîrü’s-Sem’ânî*, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2010, I, 115; Beğavî, *age.* I, 132; Zemahşerî, *age.* I, 207; İbn Atiyye, *age.* s. 147; Bursevî, İsmail Hak-
kı b. Mustafa, *Ruhu’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kurân*, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2009, I, 265;

3. Câhiliye döneminde Araplar, cinleri Safa ile Merve arasında tavaf edip şarkı söylediklerine inanırlar ve Tihâme kabilesinden bir topluluk bundan dolayı da Safa ile Merve arasını tavaf etmezlerdi. İslam geldikten sonrada Müslümanlar bundan sakındılar. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.⁴¹

Bu rivayetleri değerlendirdiğimiz zaman, İslam öncesinden kaynaklanan yanlış bir uygulamanın İslam'ın gelmesi ile düzeltilmiş olduğunu görmekteyiz.

c. Arafat'a Çıkmaktan Geri Durmaları

Kureyş ve onların yakınları kendilerini Hums (Ahmes) olduklarını söyleyip Arafat'a çıkmıyor ve Müzdelife'de duruyorlardı. Bizler Allah'ın ehilleri ve haremının sakinleri olduğumuzdan dolayı Kâbe'nin dışında başka bir yere tazimde bulunmayız diyorlardı. Diğer insanlar Arafat'tan inince bunlarda Müzdelife'den iniyorlardı. Allah onların da diğer insanlar gibi Arafat'a çıkmalarını, orada Vakfe-durmalarını ve onlarla beraber Arafat'tan inmelerini⁴² şu ayet ile emretmiştir:

*“Sonra, insanların (sel gibi) aktığı (döndüğü) yerden, (Arafat'tan) siz de akın edin, Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”*⁴³

d. Evlere Arkalarından Girmeleri

Câhiliye döneminde ve İslam'ın başlarında insanlar hac veya umre için ihrama girdiklerinde, ihramdan çıkıncaya kadar evlerine kapıdan girmezlerdi. Evin arkasından bir delik açar ve oradan girerlerdi. Şehirli ise evin arkasından, Bedevi ise çadırın arkasından gireler ve bunu da iyilik sayarlardı. Hatta bazıları: *“Kâbe'ninin kapısından girmeden evlerimizin kapısından girmeyiz.”* der ve ihramlı iken hiçbir tavanın dahi altına girmezlerdi. Bu yaptıklarını da iyilik zanneder ve bu konuda aşırı giderlerdi.⁴⁴ Ancak Ahmes olanlar kendilerini bundan muaf tutarlardı. Ahmes olanlarda; Kureyş, Kinâne, Huzâ, Sakîf, Haysem, Benû Amir bin Sa'saa, Benû Nadr bin Muaviye kabileleri idi.⁴⁵

Bu durum Kur'an'da şu şekilde ifade edilmektedir:

*“(İhramlı iken Câhiliye döneminde olduğu gibi) evlere arkalarından girmeniz iyi ve erdemli olmak değildir. Fakat iyi ve erdemli kişi 'Allah'ın emirlerine uygun davranandır.' Evlere kapılarından girin ve Allah'ın emirlerine uygun yaşayın/aykırı davranmaktan sakının ki kurtulasınız.”*⁴⁶

Tabersî, *age.* I, 348; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethü'l-Kadîr el-Câmiu beyne Fenniyyeyi'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti min İlmi'l-Tefsîr*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut,2007, s. 105.

41 İbn Atiyye, *age.* s. 147.

42 Beğavî, *age.* I, 175; Zemahşerî, *age.* I, 244 İbn Atiyye, *age.* s. 179; Tabersî, *age.* II,37; Bursevî, *age.* I, 321.

43 Bakara, 2/199.

44 Taberî, *age.* II,193; Beğavî, *age.* II, 160; Bursevî, *age.* I, 307.

45 Beğavî, *age.* II, 160; Bursevî, *age.* I, 307.

46 Bakara, 2/189.

Ayetin iniş sebebi ile ilgili şu rivayetler zikredilir:

1. Peygamber (sas) de, Veda haccını yaptıktan sonra yanında Müslümanlardan bir grupla eve doğru yönelir. Kapıdan içeri girerken ihramlı olan Rufâ bin et-Tâbût da onunla beraber eve kapıdan girer. Peygamberimiz ona neden ihramlı iken kapıdan girdiğini sorunca “Ben senin girdiğini gördüm bende girdim.” deyince Hz. Peygamber, “Ben Ahmesiyim!” demesi üzerine (Yani bu şekilde yapmayı din edinmeyenlerdenim) Adam da “Sen Ahmesi isen bende Ahmesiyim, ben senin dinin üzereyim!” der. Bunun üzerine bu ayet nazil olur.⁴⁷
2. Câhiliye döneminde Ensar'dan olan bir kabile, hac yapıp geldikten sonra eve kapıdan değil, evin arka duvarından açtıkları bir kapıdan girerlerdi. Sonra bir adamın arka kapı yerine ön kapıdan girmesi ve insanların onu eleştirmeleri üzerine bu ayet nazil olur.⁴⁸
3. İhramlı iken evlerine kapılarından girmeyen bir kavim hakkında nazil olmuştur.⁴⁹

Ayet, İslam öncesi Arap toplumunda olan bir yanlış uygulamayı ve iyilik noktasında yanlış algılamalarını düzeltmektedir. Bu yanlış uygulamayı düzeltmekle birlikte de şu evrensel mesajı da vermektedir;

İyilik, işleri gerektiğinin zıddı şeklinde yapmak değildir.⁵⁰ İşleri kurallarına uygun olarak ne şekilde yapılması gerekiyorsa öyle yapınız. Gerçek iyilik, var olan şeyleri amacına uygun olarak yapmakta ve kullanmaktadır. Evlere arkadan girilmesi bir şeyi amacından saptırmak ve onu asıl olması gerekenin dışına çıkarmak olduğu gibi, Hz. Peygamber'e yıldızlar, ay ve bunun hallerinden sorular sormakta buna benzer. Peygamberliğin asıl amacı ilahî emirleri tebliğ etmek olup, Peygambere bu şekilde yaklaşmak gerekirken, ona peygamberliğin asıl amacı ile ilgili olmayan sorular sormak, evin kapısı varken arkadan bir delik açarak girmeye benzer.⁵¹

2. Kendi Kafalarınca Birtakım Şeyleri Helal veya Haram Saymaları

Kur'an'ın Mekke toplumu hakkında eleştirdiği konulardan biri de helaller ve haramlardır. Onlar, hiçbir delile dayanmadan kendilerince bir takım hayvanları veya ekinleri helal veya haram sayıyorlardı. Bununla ilgili hususları da şu şekilde sıralayabiliriz:

47 Taberî, *age.* II,194; Beğavî, *age.* II, 161; İbn Attiye, *age.* s. 169.

48 Taberî, *age.* II, 193; en-Nehhâs, *age.* I, 105; İbn Ebî Zemenîn, *age.* II, 204; İbn Attiye, *age.* s. 169.

49 Taberî, *age.* II,192.

50 İbn Attiye, *age.* s. 169; Neseffî, *age.* I, 98.

51 Neseffî, *age.* I, 98; Yazır, *age.* I, 685.

a. Helalleri Haram Saymaları

Mekke toplumunun hayvanlar konusunda da bir takım yanlış uygulamaları vardı. Allah'ın kendilerine helal kılmış olduğu hayvanları, kendilerince bir takım özellikler vererek kendilerine haram kılıyorlardı. Bununla ilgili olarak şu ayeti zikredebiliriz:

“Allah, (hayvanlara;) bahîre, sâibe, vasîle, hâm (isimlerini verip “Bunlar putlara adanmıştır, dokunulmaz.” demeyi) meşru kılmamıştır. Fakat inkâr edenler, (“Bunlar emredildi.” diye) Allah'a karşı yalan uydurdular. Onların çoğu da düşünmezler (körü körüne tâbi olurlar).”⁵²

Hiz. Peygamber (sas)'e bahîre, sâibe ve vasîle gibi hayvanların durumunu sormaları üzerine bu ayet nazil olmuştur.⁵³ Bu ayette zikri geçen hayvanların özelliklerini ise şu şekilde açıklayabiliriz:

Bahîra: Bir deve beş kez doğurur ve beşincisi de erkek olursa, doğuran devenin kulağı yarılr ve serbest bırakılırdı. Onu meralardan engellemez ve sırtına da binmezlerdi.⁵⁴ Bu yavru sayısının yedi veya on olduğu da söylenmiştir.⁵⁵

Beşinci yavru erkek olursa, bunu keser ve erkeklere ikram ederler, kadınlar için de haram sayarlardı. Ama bu yavru dişi olursa, annesi ile birlikte meraya bırakılır ve ondan faydalanılmazdı.⁵⁶ Eğer ölü doğarsa, erkek ve kadınlar onda ortak olur ve her ikisi de onu yiyebilirdi.⁵⁷

Sâibe: Bir kimse bir hastalığa yakalanır veya bir yakını kaybederse, iyileştiğinde veya kaybını bulduğunda bir deveyi serbest bırakacağına dair adakta bulunurdu. Bu deveye Sâibe derler ve onu da meralardan ve sulardan engellemezlerdi.⁵⁸

Vasîle: Koyunlarla ilgili bir durumdu. Bir koyun yedi kez yavrular ve yedincisi erkek olursa onu keserler ve etinden sadece erkekler yerdı. Eğer dişi olursa da kesmezler ama onun sütünden sadece erkekler istifade ederlerdi. Ama ölü olursa veya ölürsse kadın ve erkekler ondan faydalanma noktasında ortaklardı.⁵⁹ Biri erkek diğeri dişi olmak üzere ikiz doğurduğunda da, dişi ile birlikte erkeği de kesmezlerdi.⁶⁰

52 Mâide, 5/103.

53 en-Nehhâs, age. II, 369.

54 Taberî, age. V, 90; en-Nehhâs, age. II, 370; Beğavî, age. II, 70; İbn Attiye, age. s. 586; Bursevî, age. I, 457; Yazır, age. II, 1823.

55 İbn Attiye, age. s. 587.

56 Taberî, age. V, 90; en-Nehhâs, age. II, 370; İbn Ebî Zemenîn, age. II,50; Beğavî, age. II, 70.

57 Taberî, age. V, 90; en-Nehhâs, age. II, 371; İbn Ebî Zemenîn, age. II,50; Beğavî, age. II, 70; Bursevî, age. I, 457.

58 en-Nehhâs, age. II, 371; İbn Ebî Zemenîn, age. II,50; Beğavî, age. II, 70; İbn Attiye, age. s. 587; Yazır, age. II, 1823.

59 Taberî, age. V, 90; en-Nehhâs, age. II, 372; İbn Ebî Zemenîn, age. II,50; Beğavî, age. II, 70; İbn Attiye, age. s. 587; Bursevî, age. I, 457; Yazır, age. II, 1823.

60 Taberî, age. V, 90; İbn Ebî Zemenîn, age. II,50; Beğavî, age. II, 70; Yazır, age. II, 1823

Hâm: Bir adamın erkek devesi olur ve dişi develeri aşlamak yolu ile bu deve-
nin sulbünden on yavru alınır, “*O sırtını korudu*” diyerek onu serbest bırakırlar
ve bir daha da ona binmezlerdi.⁶¹

Allah, bu şekilde hükümler koymakla kendisine karşı bir iftira atıldığını bil-
dirmiş⁶² ve kendisinin bunlara onay vermediğini ifade etmiştir.

b. Haramları Helal Saymaları

Câhiliye Araplarında en yaygın olan şeylerden biri de; Allah'ın haram kıldığı
şeyleri çok rahat bir şekilde çiğnerlerken, Allah'ın haram kılmadığı şeyleri de
kendilerine haram kılmalarıydı. Allah'ın kendilerine haram kıldığı ama kendile-
rinin ise bunları helalleştirdikleri şeyler hakkında şu ayetleri zikredebiliriz:

*“Ölü hayvan (leş), (çıkış) kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan;
henüz canı çıkmadan yetişilip (şartlarına uygun tarzda) kesilenler dışındaki bo-
ğulmuş, (taş veya sopa vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş,
(başka bir hayvan tarafından) boynuzlanma neticesinde (ölmüş) ve yırtıcı hayvan-
larca parçalanmış; bir de dikili (putlaştırılmış) taşlar için boğazlanmış (hayvan-
ların etlerini yemeniz) ve fal oklarıyla kısmet (şans) aramanız size haram kıldı.
İşte bunları yapmak, (Allah'a) itaatsizliktir. Bugün küfre sapanlar/inkârcılar di-
ninizi (i ortadan kaldırıp sizi kendilerine çevirmek)ten ümidi kestiler; artık onlar-
dan korkmayın, benden korkun! Bugün dininizi (hükümleriyle) kemâle erdirdim,
size nimetimi tamamladım, sizin için din olarak (hayat tarzı olan) İslam'ı beğenip
seçtim. (İşte dindeki bu yasaklara uymakla beraber) kim açıktan çaresiz kalırsa,
günaha meyletmeksizin/istek duymaksızın (bu sayılan haram etlerden yiyebilir).
Çünkü Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.”⁶³*

Bu ayetin müşriklerin: “*Allah'ın öldürdüğünü nasıl yemeyelim de insanların
öldürdüklerini yiyelim.*” demeleri üzerine nazil olduğu rivayet edilmiştir.⁶⁴

Ayette yenilmesi haram olan şeyleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. **Meyle:** Canlının karşıtı olan ölü olmayıp, meşru kesim ölçüler dışında nef-
si bedeninden çıkan hayvan demektir.⁶⁵
2. **Dem:** Akan kan demek olup etlere bulaşmış kanları kapsamız. Câhiliye
Arapları kanı helal sayar ve onu içerlerdi.⁶⁶ Hatta kanı bağırsaklara doldu-
rup, kızartır ve hem kendileri yer hem de misafirlerine ikram ederlerdi.⁶⁷

61 Taberî, *age.* V, 91; en-Nehhâs, *age.* II, 372; İbn Ebî Zemenîn, *age.* II,50; Beğavî, *age.* II, 71; İbn Attiye, *age.* s. 587; Bursevî, *age.* I, 457; Yazır, *age.* II, 1823.

62 Taberî, *age.* V,87; en-Nehhâs, *age.* II, 373; Beğavî, *age.* II, 71.

63 Maide, 5/3.

64 es-Sanânî, *age.* II, 481.

65 es-Sanânî, *age.* II, 481; İbn Attiye, *age.* s. 510; Bursevî, *age.* I, 347; Yazır, *age.* II, 1556.

66 İbn Attiye, *age.* s. 510; Nesefî, *age.* I, 269; Bursevî, *age.* I, 347; Yazır, *age.* II, 1556.

67 Yazır, *age.* II, 1557.

3. Domuz eti.

4. **Allah'dan başkası adına boğazlanan hayvanlar.** Araplar, hayvanları keserlerken Allah'ın ismini değil de putların isimlerini zikrederlerdi. Allah da bunların yenmesini haram kılmıştır.⁶⁸
5. **Münhanikatü:** İple veya herhangi bir şeyle boğularak öldürülmüş hayvan demektir. Câhiliye döneminde, hayvanları boğarak öldürür ve yerlerdi.⁶⁹
6. **Mevkûzetü:** Sopa veya herhangi bir şeyle vurarak öldürülen hayvanlardı. Câhiliye döneminde, hayvanları sopa ile vurarak öldürür ve sonrada yerlerdi.⁷⁰
7. **Mütereddiyetü:** Yukardan yuvarlanmış veya kuyuya düşerek ölmüş hayvan demektir.⁷¹
8. **Natihâtü:** Hayvanların boynuzlayarak öldürdükleri hayvanlardı.⁷²
9. **Yırtıcı hayvanlarca parçalanmış hayvanlar:** Aslan, kaplan gibi vahşi hayvanların parçaladıkları hayvanlardır. Araplar, kurt bir koyunu parçalar veya onun bir kısmını yese dahi geri kalan kısmını yerlerdi.⁷³

10. Dikili taşlar için boğazlanmış hayvanlar: Putlara kesilen hayvanlardı.⁷⁴

Araplar sadece ölüm sebebi belli olmayan hayvanları yemez, bunun dışında hepsini yerlerdi. Onlara göre ölüm sebebi belli olan her hayvan kesilmiş gibiydi.⁷⁵ Bir taraftan haramlar konusunda bu kadar rahat olurlarken diğer taraftan da Allah'ın kendilerine helal kıldığı hayvanları bahirâ, sâibe, vasîle ve hâm adı altında haram kılıyorlardı. Onların bu yanlış uygulamalarına dikkat çekmek için şöyle buyrulmuştur:

“(Resûlüm!) De ki: “Bana vahyedilenler arasında (Allah’a karşı olan tavri- nızdan dolayı haram dediklerinizden) yiyen bir kimseye haram edileni bula- mıyorum. Aksine (helal dediğiniz) ölü veya akıtılmış kan veya domuz eti -ki zaten murdardır- yahut da bir fisk, yani Allah’tan başkası adına (kesilen hay- van)lar haramdır. Kim de çaresiz kalırsa, (başkasının hakkına) saldırmamak ve (zaruret) sınırı(nı) aşmamak üzere (isteksiz olarak yerse), şüphesiz Rabbin çok bağışlayandır, çok acıyandır.”⁷⁶

68 es-Sanânî, *age.* II, 481; İbn Ebî Zemenîn, *age.* II, 7.

69 İbn Ebî Zemenîn, *age.* II, 7; Beğavî, *age.* II, 9; İbn Attiye, *age.* s. 510; Neseî, *age.* I, 269; Bursevî, *age.* I, 347; Yazır, *age.* II, 1557.

70 İbn Ebî Zemenîn, *age.* II, 7; Beğavî, *age.* II, 9; İbn Attiye, *age.* s. 510; Neseî, *age.* I, 269; Bursevî, *age.* I, 347; Yazır, *age.* II, 1557.

71 İbn Ebî Zemenîn, *age.* II, 8; Beğavî, *age.* II, 9; İbn Attiye, *age.* s. 511; Bursevî, *age.* I, 347

72 İbn Ebî Zemenîn, *age.* II, 8; İbn Attiye, *age.* s. 511; Neseî, *age.* I, 269; Bursevî, *age.* I, 348; Yazır, *age.* II, 1557.

73 İbn Attiye, *age.* s. 511; Yazır, *age.* II, 1557.

74 İbn Ebî Zemenîn, *age.* II, 8.

75 İbn Attiye, *age.* s. 511; Neseî, *age.* I, 269; Yazır, *age.* II, 1557.

76 En’âm, 6/145.

Yani Allah onlara şu şekilde mesaj vermişti: “Hayır! Gerçek haramlar, sizin haram saydığınız bahîre, sâibe ve hâm gibi şeyler değil, tam aksine sizin helal saydığınız; leş, kan, boğularak ölen vb. hayvanlardır. Yani sizin helal saydıklarınız helal, haram saydıklarınız da helaldir.”⁷⁷

c. Hayvan ve Ekinlerden Putlar İçin Hisse Ayırmaları

Câhiliye dönemi Mekke toplumunun bir özelliği de kendi zanlarınca, elde etmiş oldukları ekinlerin bir kısmını Allah ve putları için ayırmalarıydı. Bununla ilgili olarak şu ayetleri zikredebiliriz:

“Onlar Allah'ın yarattığı ekin ve hayvanlardan O'nun için bir pay ayırdılar da kendi boş zanlarınca: “Şu Allah'ın, şu da (tapınmada O'na) ortak yaptığımız (putlar)ın.” dediler. Ortakları için ayrılanlar Allah'a ulaşmaz ama Allah için ayrılan o (hisse, “Allah zengindir!” diye put edindikleri) ortaklarına gider (onların hissesine katılır)dı. Verdikleri hüküm ne kötüdür!”⁷⁸

“Onlar kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden (veya bütçelerinden) hiçbir şey bilmeyen (tapınıp bağlandıkları put/heykel)ler için pay ayırırlar. Allah'a andolsun ki uydurup durduğunuz şeylerden dolayı kesinlikle hesaba çekileceksiniz.”⁷⁹

Hayvanlar içinde şöyle buyrulmuştur:

“Allah, (hayvanlara;) bahîre, sâibe, vasîle, hâm (isimlerini verip “Bunlar putlara adanmıştır, dokunulmaz.” demey)i meşru kılmamıştır. Fakat inkâr edenler; (“Bunlar emredildi” diye) Allah'a karşı yalan uydurdular. Onların çoğu da düşünmezler (körü körüne tâbi olurlar).”⁸⁰

Câhiliye Araplarından olan müşrikler, mahsul ve hayvanlardan bir kısmını Allah ile putları arasında bölüştürürlerdi. Eğer rüzgâr, putların hissesinden bazı şeyleri alıp Allah'ın hissesine katarsa, onu alıp tekrar putlarının hissesine katarlardı. Ama Allah'ın hissesinden alıp putların hissesine katarsa da: “Allah zengindir!” deyip onu orada bırakırlardı.⁸¹ Aynı şeyi hayvanlar için de yaparlardı. Maide sûresinde de geçtiği gibi deve ve koyunları kendi inanç ve düşüncelerine göre bâhire, sâibe gibi isimlerle adlandırır⁸² ve ona göre o hayvanlara yaklaşırlardı. Putları için ayırdıkları develerden biri ölürse Allah için ayırmış oldukları deveden

77 es-Sanânî, *age.* II, 508; Taberî, *age.* II, 88; İbn Ebî Zemenîn, *age.* II, 104.

78 En'âm, 6/56.

79 Nahl, 16/56.

80 Mâide, 5/103.

81 Mücahid b. Cebr, *age.* s. 78; es-Sanânî, *age.* II, 494; Taberî, *age.* V, 350; İbn Ebî Zemenîn, *age.* II, 100; Beğavî, *age.* II, 70; İbn Attiye, *age.* s. 665; Bursevî, *age.* III, 115; Yazır, *age.* II, 2060; İbn Aşûr, *age.* VII, 97; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008, II, 475.

82 es-Sanânî, *age.* II, 494; Taberî, *age.* V, 350.

birini alıp putlarına katarlar ama aksi olunca, yani Allah için ayırdıkları develerden biri ölünce öylece kalır, putlara ait olan develere dokunmazlardı.⁸³

Allah için olan devleri ve koyunları misafir ve fakirlere sarf ederlerdi. Putları için ayırdıklarının gelirlerini ise onların huzurunda kurban, âyin vs. için harcarlar, kendileri de faydalanırlardı. Yıl sonu geldiğinde Allah için ayırdıklarından artanı kendilerine harcar ama putları için ayırdıklarına dokunmazlardı.⁸⁴ Yine kıtlık vb. olağan üstü bir durum olunca Allah'ın hissesini kesip yerler ama putlarına dokunmazlardı.⁸⁵ Allah için olan develeri keserlerken üzerine putların isimlerini anar ama putlar için olanları keserlerken Allah'ın ismini anmazlardı.⁸⁶

Bu tür davranışlarda bulunurken de Allah'ın kendilerine müsaade ettiğini söylerlerdi. Ama Allah onların bu şekilde yapmakla yanlış yaptıklarını ve Allah'ın onaylamadığı bir şeyi Allah'a izafe etmekle de Allah'a iftira attıklarını belirtmiştir.

Câhiliye dönemi Arapları sadece inançta Allah'a ortak koşmakla kalmamışlar, harcamalarında da ortak koşmuşlardı. Allah, bu ayeti indirerek, Allah'dan başkaları için harcayan veya Allah'ın dışındaki diğer varlıkların takdirini kazanmak için mallarını sarfeden kimseleri uyarmıştır.

d. Bazı Şeyleri Erkeklerle Helal Kadınlara Haram Saymaları

Câhili dönemi Arapları kendi heva ve hevesleri doğrultusunda, Allah'tan kendilerine bu konuda hiç yetki ve izin verilmemiş olmasına rağmen bazı şeyleri helal bazılarını da haram kılıyorlardı.⁸⁷ Bazı şeyleri erkeklerle helal kadınlara haram kılmaları da bu tür davranışlarından biriydi. Bununla ilgili olarak da şu ayetleri zikredebiliriz:

“Onlar, (boş) zanlarına göre: “(İlâhlarımıza ait olan) bu hayvanlar ve ekinler haramdır. Onları bizim dilediklerimizden başkası yiyemez, birtakım hayvanların sırtları (na binmek veya yük vurmak) da haramdır.” dediler. Birtakım hayvanlar da vardır ki (Allah emrediyor diye) O'na iftira ederek, üzerine Allah'ın ismini anmazlar (besmelesiz keser veya öldürürler). O da, onları iftira ettikleri şeyler yüzünden cezalandıracaktır.

Yine dediler ki: “Bu hayvanların karnındaki (canlı doğarsa) erkeklerimize helal, kadınlarımıza haramdır. Eğer o ölü (doğar) ise hepsi on (u yeme)de ortaklardır.” Allah onlara, böyle nitelendirip ayırt etmelerinin cezasını vermektedir. Şüphesiz ki O, mutlak ilim ve hikmet sahibidir, hakkıyla bilendir.

83 es-Sanânî, *age.* II, 494; Taberî, *age.* V, 351; Beğavî, *age.* II, 133; İbn Aşûr, *age.* VII, 97.

84 Beğavî, *age.* II, 133; Yazır, *age.* II, 2060; Komisyon, *Kur'an Yolu*, II, 475.

85 es-Sanânî, *age.* II, 494; İbn Attiye, *age.* s. 665.

86 İbn Attiye, *age.* s. 665.

87 Taberî, *age.* V, 354.

Bilgisizlik yüzünden beyinsizce (kız) çocuklarını öldürenler ve Allah'ın kendilerine (helal olarak) rızık verdiği şeyleri Allah'a iftira ederek haram yapanlar, muhakkak ki (dünya ve âhirette) ziyana uğradılar. Onlar gerçekten saptılar ve doğru yolu da bulacak değillerdir."⁸⁸

Bu ayetlerde, Câhiliye Dönemi Araplarının yaptıkları şu üç yanlış uygulamaya dikkat çekmektedir:

1. Hıcr, haram⁸⁹ demek olup bir takım mallardan faydalanmayı sahiplerine dahi haram kılmışlardı. Bu mallar, kişinin kendi malından putlar için ayırmış olduğu mallardı. Bunlardan asıl mal sahipleri dahi faydalanamazdı. Sadece tapınak bakıcıları, putların hizmetçileri, misafirler ve tapınağı ziyaret edenler bundan faydalanırlardı. Bahira ve sâibe gibi hayvanlar buna dâhil olup, dilediklerini bunlardan faydalandırır, dilediklerini de mahrum bırakırlardı.⁹⁰ Erkekler bu hayvanların sütünden⁹¹ ve karnındaki yavrularından faydalanırken, kadınları faydalandırılmazlardı. Ama bu hayvanlardan doğan yavru ölü olursa kadın ve erkekler faydalanma noktasında ortaklardı.⁹²
2. Hâm adını verdikleri bazı hayvanlara binilmesini haram kılıyorlardı. "*Bu dededen şu kadar nesil alınırsa bunun sırtı haramdır.*" gibi sözler söyleyerek ona binilmesini haram sayıyorlardı.⁹³
3. Cinler ve putlar için kesmiş oldukları hayvanlar üzerine Allah'ın ismini anmıyor ve hangi put veya cin için kesiliyorsa o putların ismini anıyorlardı. Bu şekilde yapmakla kurban daha makbul olacağına inanıyor ve Allah'ın kendilerine bu şekilde yapmalarını emrettiğini söylüyorlardı.⁹⁴

Bazı hayvanları kadınlara haram kılmalarının sebebi ise; kadınlar bunlardan yedikleri zaman, bu hayvanların kadınlar üzerinde kısırlık, aile geçimsizliği ve boşanma gibi bir takım olumsuz sonuçlar doğuracağına inanmalarıydı.⁹⁵ Veya bu yavrular kutsal hayvanların yavruları olup, kadınları da necis saymalarından dolayı onların bunları yemelerini uygun görmüyorlardı.⁹⁶

88 En'âm, 6/138-140.

89 es-Sanâni, *age.* II, 495; Taberî, *age.* V, 354; İbn Ebî Zemenîn, *age.* II, 100; Neseî, *age.* II, 35.

90 Mücahid b. Cebr, *age.* s. 78; es-Sanâni, *age.* II, 497; Taberî, *age.* V, 357; İbn Aşûr, *age.* VII, 106.

91 Mücahid b. Cebr, *age.* s. 79; es-Sanâni, *age.* I, 219; Taberî, *age.* V, 357; İbn Aşûr, *age.* VII, 110.

92 es-Sanâni, *age.* II, 497; Taberî, *age.* V, 357; İbn Ebî Zemenîn, *age.* II, 101; İbn Attiye, *age.* s. 667; Neseî, *age.* II, 36; İbn Aşûr, *age.* VII, 110.

93 Taberî, *age.* V, 355; İbn Aşûr, *age.* VII, 107.

94 İbn Aşûr, *age.* VII, 108.

95 İbn Aşûr, *age.* VII, 110.

96 İbn Aşûr, *age.* VII, 110.

e. Kur'an, Onların Haram Kılma Mantıklarını Eleştirmesi

Câhiliye döneminde Araplar, bazen hayvanların erkeklerini, bazen dişilerini, bazen de bunların yavrularını haram sayarlardı. Allah yer yer onların düşüncelerini eleştirirken, bazı ayetlerde de onların bu yaptıklarının bir mantığı olmadığını vurgulamıştır. Zikredeceğimiz şu ayetlerde onların bu konudaki tutarsızlıklarına ve düşüncelerindeki temelsizliklerine vurgu yapmıştır:

“(Allah, o hayvanları) sekiz eş (yarattı), koyundan iki, keçiden de iki. De ki: “(Allah) iki erkeği mi haram etti, iki dişi mi, yoksa bu iki dişinin rahimlerinde bulunan (yavru)ları mı? Eğer doğru söyleyenler iseniz bana, ilme dayanarak haber verin.”

Deveden de iki, sığırdan da iki (çift yarattı). De ki: “(Allah) iki erkeği mi, iki dişi mi, yoksa (bu) iki dişinin rahimlerinde bulunan (yavru)ları mı haram etti?” Yoksa Allah size bunu tavsiye ederken, siz şahit (olarak orada) mıydınız? Böyle bilgisizce insanları saptırmak için Allah’a karşı yalan uydurandan daha zalim kimse bulunabilir mi? Şüphesiz Allah o zalimler güruhunu doğru yola erdirmez.”⁹⁷

Allah bu şekilde bahire ve sâibe yapmayı yasaklamıştır.⁹⁸

Araplar kafalarına göre haram ve helal belirliyorlardı. Kimisini erkeklerle helal kadınlara haram veya istediklerini Allah’a istediklerin de putlarına tahsis ediyorlardı. İslam gelip hükümler sabit olunca, Hz. Peygamber’e gelerek: “*Ya Muhammed! Sen babalarımızın yaptıkları şeyleri haram kılıyormuşsun!*” dediler. Hz. Peygamber de: “*Siz aslı olmadan koyunlardan bir sınıfı haram kıldınız. Allah bu sekiz sınıfı yemek ve onlardan faydalanmak için yarattı. Bu haramlık neden kaynaklanıyor? Erkek oldukları için mi? Yoksa dişi oldukları için mi?*” şeklinde sorular sorunca onlar cevap veremediler. Eğer erkek oldukları için deselerdi, o zaman yasağın bütün erkekleri kapsamı lazımdı. Dişi olduğu için deselerdi, bu kez de bütün dişi olan hayvanları kapsamı gerekirdi. Neye göre bu hayvanları bahira, sâibe gibi adlar altında haram kılıyorsunuz? şeklinde sorular sorulmuş ve sonunda da haram veya helal kılmanın ancak vahiyle olacağı bildirilmiştir.⁹⁹ Allah sizleri bu konuda şahit kılmadığı ve bununla ilgili olarak da hiçbir vasiyette bulunmadığı şeyleri nasıl oluyor da şahit olmuş gibi haram sayabiliyorsunuz.¹⁰⁰

Burada onların haram anlayışlarının mantıksızlığına işaret edilmektedir. Eğer koyun veya deve cinsine göre haramlık veya helâllik belirlenseydi bütün cinsleri

97 En’âm, 6/143-144

98 Mücahid b. Cebr, *age*. s. 79; Bursevî, *age*. III, 119

99 es-Sanânî, *age*. II, 505; Beğavî, *age*. II, 137; Yazır, *age*. II, 2073; İbn Aşûr, *age*. VII, 131

100 İbn Ebî Zemenin, *age*. II, 103; İbn Attiye, *age*. s. 671; Neseffî, *age*. II,37; Bursevî, *age*. III, 119; İbn Aşûr, *age*. VII, 130

için geçerli olurdu. Veya erkeklik ve dişiliğine göre belirlense bütün erkek ve dişiler aynı kapsamda olması gerekirdi.

C. Muamelat Ve Ahlak Noktasında İslah Etmesi

Kur'an'ın Mekke toplumu ile ilgili üzerinde durduğu en önemli konulardan bir diğeri de onlardaki birtakım yanlış muameleleri ve davranış şekillerini düzenlemesidir. Muamelat geniş bir alanı kapsamına rağmen bizim üzerinde durmak istediğimiz nokta evlilik ve evlilikle ilgili hususlar, kadınlara yaklaşım tarzları ve birtakım yanlış uygulamalarıdır.

Kur'an, ilk insanın yaratılışı ile birlikte ilk kadının da yaratılışından bahsetmekle, kadına verilen değeri ortaya koymuştur. Kur'an'ın ilk inmeye başladığı Mekke toplumunda kadınlar son derece istismar edilmiş biri durumdaydı. Bu manda kadınlara gereken değer verilmediği gibi onlar sadece birer zevk ve eğlence vasıtası olarak görülmekten de öteye gitmiyorlardı. Kur'an, önce kadına gerçek değerini verdikten sonra o toplumda kadınlarla ilgili olan birçok yanlış uygulamaları da kaldırdı. Kur'an'ın bu konu ile ilgili emirlerini şu başlıklar altında değerlendirebiliriz:

1. Kadınlar hakkında mevcut olan yanlış uygulamaları kaldırması
2. Câhiliye döneminde mevcut olan evlilik şekillerini düzenlemesi
3. Bir takım yanlış uygulamaların kaldırılması

Şimdi sırası ile bunları açıklamaya çalışalım:

1. Kadınlar hakkında mevcut olan yanlış uygulamaları kaldırması

Mekke toplumu ataerkil bir toplum olma özelliğine sahipti. Kadınlar toplumun yönetiminde ve toplumun geleceğini belirleyecek kararlarda pek etkili olmazlardı. Bu konu ile ilgili olarak Kur'an'ın dikkat çekmiş olduğu hususlardan bazılarını şu şekilde zikredebiliriz:

a. Kız Çocuğu Sahibi Olmanın Ayıp Karşılanması ve Onların Diri Diri Toprağa Gömülmeleri

Mekke toplumunda kız çocuğu sahibi olmak ayıp karşılanır ve bir kimsenin kız çocuğu olduğu zaman o kimse kınanırdı. Konu ile ilgili olarak şu ayetleri zikredebiliriz:

“Onların birine, kızı olduğu müjdeleninince öfkelenmiş olarak yüzü simsiyah kesilir. Kendisinin (kız doğumuyla) müjdelenmesinin, (zannınca) kötülüğünden dolayı toplumdaki (utanıp) gizlenir (ve bu durum karşısında ne yapacağını

düşünür) aşığılanma (ve utanç) içinde onu (sağ) mı tutsun, yoksa toprağa mı gömsün? Bakın hele! Verdikleri hüküm ne kötüdür.”¹⁰¹

“Onların biri: “Kızlar, Rahmân (olan Allah)’a aittir.” dediği halde kendisi ise onun (doğumu) ile müjdelendiği zaman, yüzü kapkara olur ve kederinden yutkunup durur. Onlar, kızları süs içinde yetiştirdiği ve kavga (ve mücadele)ye açık (müsait) olmadığı için mi (istemiyorlar da Allah’a nisbet ediyorlar, “O’nun olsun” diyorlar?)”¹⁰²

“Bir de onların ortakları, onları helaka sevk etmek ve dinlerini karıştırıp bozmak için, müşriklerden çoğuna (kız) çocuklarını öldürmeyi hoş (bir şey gibi) gösterdiler. Allah dileseydi (kendi iradelerine bırakmasaydı) bunu yapmazlardı. O halde onları uydurdukları şeylerle başbaşa bırak.”¹⁰³

Onlardan birinin kızı olduğu kendisine haber edilince üzüntüsünden yüzleri kararır, hanımının hiç suçu olmadığı halde onu suçlar, insanların kendisini ayıplamalarından korkardı. Akabinde de, kendilerince ayıp sayılan bu meseleden dolayı ya kızını diri diri toprağa gömer veya bu ayıplamalara katlanarak gömmezdi.¹⁰⁴

Kız çocuklarını öldürmeleri hakkında şu sebepler zikredilmiştir:

1. Fakirlik ve açlık korkusundan dolayı.¹⁰⁵
2. Kızlarının savaşlarda başkalarının eline düşerek cariye olarak satılacakları düşüncesi.¹⁰⁶
3. Câhiliye âdeti gereğince kız sahibi olanların kınanmasından dolayı.¹⁰⁷
4. Meleklerin Allah’ın kızları olduğuna ve küçük yaşta öldürülen kızlarında meleklerle katılacağına inandıklarından dolayı.¹⁰⁸

Gömme şekilleri de iki şekilde olurdu:

1. Kadının doğum sancısı başladığı anda bir de çukur kazılırdı. Eğer çocuk kız olursa, o çukurun içerisine atılır ve üzeride kumla kapatılırdı.

101 Nahl, 16/58-59

102 Zuhuruf, 43/17-18

103 En’âm, 6/137

104 eş-Şirbînî, *age.* II, 268; Alûsî, Şihabuddin es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu’l-Meânî fi Tefsiri’l-Kur’an’ı-l-Azîm ve’s-Sebî’l-Mesânî*, Darü’l-Fıkr, Beyrut, 1993, XIV, 249; et-Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi Tefsiri’l-Kur’an* Dar-ü İhyâi’t-Türâsî’l-Arabîyyi, Beyrut, 2006, XII, 226

105 Mücahid b. Cebr, *age.* s. 78; es-Sanânî, *age.* II, 495; Taberî, *age.* V, 352; İbn Ebî Zemenîn, *age.* II, 100; Beğavî, *age.* II, 133; İbn Aşûr, *age.* VII, 99; Yazır, *age.* II, 2093; Cuma, Ahmed Halil, *Bîatü’n-Nisâi, fi’l-Kur’ani ve’s-Sünneti*, Darü’l-Yemâme, Dimeşk, 2005, s. 22

106 İbn Aşûr, *age.* VII, 99; Tabatabâî, *age.* XII, 226

107 Yazır, *age.* II, 2093; İbn Aşûr, *age.* VII, 100

108 Cuma, *age.* s. 22

2. Altı yaşına kadar gömmezlerdi. Altı yaşına gelince annesine kızı hazırlamasını söylerlerdi. Hazırlandıktan sonra onu alır, sahraya götürür ve orada bir kuyu kazarlardı. Kuyu hazır olunca kıza o kuyunun içine bakması söylenirdi. O bakarken de arkadan tekme ile vurarak onun içine atılır ve üzeri kumla kapatılırdı.¹⁰⁹

Kur'an, şu ayetlerde kız çocuklarının gömülmesini yasaklayarak bu acımasız uygulamaya son vermiştir:

*“Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin (onları çeşitli usullerle yok etmeyin). Onlara da, size de biz rızık veriyoruz. Doğrusu onları öldürmek büyük bir günahtır.”*¹¹⁰

*“Diri diri toprağa gömülen kız, “Hangi günahından dolayı öldürüldü?” diye sorulduğunda.”*¹¹¹

b. Kocası Ölen Kadının, Miras Sayılmaktan Kurtarılması

Câhiliye Arap geleneklerini göre, ölen kimsenin diğer malları gibi hanımı da miras olarak kabul edilirdi. Bir kimse ölür ve hanımı geride kalırsa, erkeğin akrabalarından eve gelen ilk kimse üzerindeki abasını çıkarır ve kadının üzerine atardı. Bu şekilde yapmakla kadın miras olarak ona kalmış olurdu. Eğer güzel ise kendisi o kadınla evlenirdi. Güzel değil ve malı da varsa, onun malına sahip olmak için bir daha o kadını ölünceye kadar evlendirmezdi.¹¹² Veya onun malını alır ve o kadını mehirsiz olarak evlendirirdi. Kadın onun velayeti altında olduğundan dolayı istediği biri ile evlenemezdi.¹¹³ Ama kadın, erkeğin akrabalarından hiçbiri eve gelmeden kendisini babasının evine atarsa miras olmaktan kurtulur ve kendi nefsi hakkında söz sahibi olurdu.¹¹⁴

*“Ey iman edenler! (Kocası ölen akraba) kadınları (nı eşya gibi) zorla (alıp onlara) mirasçı olmanız size helal değildir.”*¹¹⁵

Ayeti ile Allah, böylesi yanlış bir uygulamayı kaldırmış ve kadınların bu şekilde miras olarak alınıp satılmasını yasaklamıştır.

2. Câhiliye döneminde mevcut olan evlilik şekillerini düzenlemesi

Mekke toplumunda evlilik noktasında tamamen keyfîlik hâkimdi. Kimin kimle evlenebileceği veya evlenemeyeceği şeklinde bir sınırlama yoktu. Kadının

109 Faiz, Ahmet, *Düstürü'l-Üsreti fî Zilâli'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risâleti, Beyrut, 1992, s.18

110 İsrâ, 17/31

111 Tekvîr, 81/8-9

112 es-Sanânî, *age.* I, 151; Taberî, *age.* III, 649; en-Nehhâs, *age.* II, 44; İbn Ebî Zemenîn, *age.* I, 180; Beğavî, *age.*, I, 408; Razî, *age.* X, 10; Kurtûbî, *age.* V, 104; Ebu's-Suûd, *age.* II, 157

113 en-Nehhâs, *age.* II, 44 Beğavî, *age.*, I, 408; Ebu's-Suûd, *age.* II, 157

114 Beğavî, *age.*, I, 408; Ebu's-Suûd, *age.* II, 157

115 Nisâ, 4/19

hakkı olan mehir kadınlara verilmiyor ve veliler tarafından alınıyordu. Evlilikte bir sınırlama olmadığı gibi boşanma noktasında da bir sınırlama yoktu. İnsan isterse istediği kadar evleniyor ve aynı kadını da defalarca boşayıp tekrar alabiliyordu. Kur'an bu konularda da sınırlamalar ve bir takım düzenlemeler getirmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

a. Şiar Nikâhının Yasaklanması

İslam öncesi Arap geleneklerinden var olan bir uygulama da “şîâr” uygulaması idi. Şîâr, iki kişinin karşılıklı olarak mehirsiz olarak birbirlerinin kız kardeşi ile evlenmeleriydi. O kendi kız kardeşini karşıdakine nikâhlar kendisi de onun kız kardeşini aynı şekilde nikâhlardı.¹¹⁶ Veya bu şekilde yapmakla kendisi kız kardeşini mehir olarak karşıya verirken, karşıdaki de mehir olarak kendi kız kardeşini ona verirdi.¹¹⁷ Kur'an bu şekilde kadınların nikâhlanmayacağını, ancak onlara mehir verilerek nikâhlanabileceklerini¹¹⁸ şu ayet ile bildirmiştir:

“(Nikâhladığınız) kadınlara mehirlerini bağış olarak (cömertçe) verin; eğer nikâhlandığınız kadınlar ondan size gönül hoşluğu ile bir şey bağışarlarsa, onu da afiyetle yiyin.”¹¹⁹

Ayetin muhatabı eşler olup,¹²⁰ onlara şöyle emredilmiştir: “Allah katından bir farz olarak,¹²¹ mehirleri artık kadınların velilerine değil de bizzat kadınların kendilerine verin.¹²² Çünkü böyle yapılması dinin emridir.”¹²³

Ayette kastedilen ise; kadınların mehirlerini gönül hoşnutluğu ile hibe olarak ve bir karşılık beklemeden verin demektir.¹²⁴

116 İbn Ebî Zemenîn, *age.* I,174; Beğavî, *age.* I, 392; İbn Atiyye, *age.*, s. 400; es-Serbecî, Ali, *el-Üsretü's-Sâidetü ve Üsesü Binâuhâ*, el-Yemâmetü, Beyrut, 2001, s. 75

117 es-Serbecî, *age.*, s. 75

118 Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf, *Bahrü'l-Muhît*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, III, 174; el-Cüzeyy, Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzil*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I,174; es-Seâlibî, *age.*, II, 167; es-Suyûtî, Abdurrahman Celâlüddîn, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1993, II, 431

119 Nisâ, 4/4

120 İbn Ebî Zemenîn, *age.* I, 174; Beğavî, *age.*, I, 392; Zemahşerî, *age.*, I, 460; İbn Atiyye, *age.*, s. 400; Tabersî, *age.* III, 12; Kurtûbî, *age.* V, 22; El-Cüzeyy, *age.* I,174; Ebu's-Suûd, *age.* II, 143; el-Mehdî, Ahmed b. Muhammed, *el-Bahrü'l-Medîd fi Tefsîri'l-Kur'anı'l-Mecîd*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, II, 8; eş-Şevkânî, *age.*, s. 271

121 İbn Ebî Zemenîn, *age.* I, 174; Zemahşerî, *age.*, I, 460

122 en-Nehhâs, *age.* II, 16; İbn Ebî Zemenîn, *age.* I, 174; Ebu's-Suûd, *age.* II, 143

123 Razî, *age.* IX, 157

124 Zemahşerî, *age.*, I, 459; İbn Atiyye, *age.*, s. 401; Razî, *age.* IX, 157; Kurtûbî, *age.* V, 24; Beydâvî, *age.*, I, 205; el-Halebî, Ahmed b. Yusuf, *ed-Dürrü'l-Me'sûn fi Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, Darü'l-Kalem, Dimeşk, Tarihsiz, III, 571; Ebu's-Suûd, *age.* II, 143; eş-Şirbînî, *age.*, I, 324; el-Mehdî, *age.* II, 8

Bu ayet kadınlara mehrin verilmesinin vacipliğine bir delil olup,¹²⁵ eşler arasındaki sevgi ve muhabbet bağına kuvvetlendirmesi için gönül hoşnutluğu ile verilmesini şart koşturmuştur.¹²⁶

b. İki Kız Kardeşi Aynı Anda Nikâhlamanın Yasaklanması

Kur'an'ın Câhiliye dönemi uygulamalarından kaldırdığı bir şey de iki kız kardeşi aynı anda nikâhlanmasıydı.

Câhiliye döneminde üvey anneyi nikâhlamak olduğu gibi iki kız kardeşle aynı anda evlenmek uygulaması da vardı¹²⁷ ama Kur'an bu iki evlilik çeşidini de yasakladı.¹²⁸

Ulema, onlarla karı koca hayatı için ikisinin aynı anda “milk” el altında bulundurulmalarının helal olmadığını konusunda icma etmişlerdir.¹²⁹

c. Üvey Anne ile Nikâhlanmanın Yasaklanması

İslam öncesi Mekke toplumunda evlilik konusunda birçok yanlış uygulamalar vardı. Bunlardan biri de *Nikâh-ı Makt* denilen insanına analığı ile evlenmesiydi. Araplardan bir kişi ölür veya hanımını boşarsa, geride kalan hanımı eğer çocuğunun öz annesi olmayıp üvey annesi ise çocuğu onun hakkında yetki sahibiydi. İsterse onunla kendisi evlenir veya kendi istediği biri ile evlendirirdi.¹³⁰ Bu durum Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir:

“(Câhiliye devrinde) geçmiş olanlar hariç, (artık) babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin. Şüphesiz ki o, bir hayâsızlık ve ilahî gazaba sebep olan çok iğrenç bir iştir. O, ne kötü bir yoldur!”¹³¹

Ayetin iniş sebebi ise Kays b. el-Elet ve onun oğlu hakkındadır. Kays ölünce oğlu analığı ile evlendi ama onunla hiç beraber olmadı, ona kocasının mirasından da hiçbir şey vermedi. O da Hz. Peygamber'e gelerek durumu arz etmesi üzerine Hz. Peygamber: “*Sen şimdilik git. Umulur ki Allah senin hakkında bir ayet indirir.*” diyerek onu göndermesi üzerine bu ayet nazil oldu.¹³² Hacip b. Zürâre de bu şekilde evlenenlerden biriydi.¹³³

125 Taberî, *age.* III, 583; Zemahşerî, *age.*, I, 459; Tabersî, *age.* III, 12; Razî, *age.* IX, 156; Kurtübî, *age.* V, 24; Ebu Hayyan, *age.* III, 174; Suyûtî, *age.*, II, 431; eş-Şirbînî, *age.*, I, 324

126 el-Merâğî, *age.*, IV, 184

127 İbn Abbas, *Sahîfetü Ali b. Ebî Talha an İbn Abbas fî Tefsîri 'l-Kur'anı 'l-Kerîm*, Eda Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 89; Taberî, *age.* III, 665; Beğavî, *age.* I, 412; Neseî, *age.* I, 218

128 Kurtübî, *age.* V, 117; Merâğî, *age.* IV, 222

129 Kurtübî, *age.* V, 116; Ebu Hayyan, *age.* III, 221; eş-Şirbînî, *age.* I, 339; el-Mehdî, *age.* II, 29; Seâlibî, *age.* II, 201

130 İbn Ebî Zemenîn, *age.* I, 181; Beğavî, *age.*, I, 409; Tabersî, *age.* III, 39; Ebu Hayyan, *age.* III, 216; el-Cüzeyy, *age.* I, 181; es-Seâlibî, *age.*, II, 197; Ebu's-Suûd, *age.* II, 159; Suyûtî, *age.*, II, 469; Bursevî, *age.*, II, 188; eş-Şevkânî, *age.*, s. 282; Yazır, *age.* II, 1321; el-Merâğî, *age.*, IV, 218

131 Nisa 4/22

132 Suyûtî, *age.*, II, 469; eş-Şevkânî, *age.*, s. 283; el-Merâğî, *age.*, IV, 218

133 es-Seâlibî, *age.*, II, 197

Ayetteki *nikâhtan* maksat akit olup,¹³⁴ Kur'an bu tür bir nikâh anlayışını ve uygulamasını haram kılmıştır.¹³⁵

d. Çok Evliliğe Sınırlama Getirilmesi

Câhiliye döneminde, evlenilecek kadınların sayısı konusunda bir sınırlama yoktu. Hatta bazı erkekler on veya daha fazla kadınla evlenir ve bunların nafakasını karşılamakta sıkıntıya düştüklerinde de himayeleri altında olan yetim kızları da nikâhlar ve onların malları ile diğer hanımlarının nafakalarını karşılamaya çalışırlardı. Bunun üzerine; “*Eğer maddi imkânınız yetersiz ve çok evliliğiniz yetimlere zulmetmeye sebep olarsa, yetimleri nikâhlamak yerine mevcut hanımlarınızın sayısını azaltınız.*” anlamında şu ayet nazil oldu.¹³⁶

*“Eğer, yetim kızlar (la, hoşunuza gitsin veya gitmesin, malı için evlendiğiniz takdirde, aile olarak onlar)ın haklarını tam gözetemeyeceğinizden korkarsanız, sizin için helal olan (başka hür) kadınlardan ikişer, üçer ve dörder nikâh edin (nikâhsız yaşayıp zina etmeyin). Eğer yine (o kadınlar arasında da mühim olan huzur ve) adaleti gözetemeyeceğinizden korkarsanız, o zaman bir tane ile veya (varsa) sahip olduğunuz (cariye) ile yetinin. Bu sizin adaletten ayrılmamanız için daha uygundur.”*¹³⁷

Bu ayet, bir taraftan sınırsız şekilde evliliği sınırlayıp eşler arasında adaleti tesis etmeyi emrederken, diğer taraftan da adaletin tehlikeye düşmesi karşısında tek evliliği veya cariyesi ile yetinilmesini emretmektedir. Eşler arasında adaleti sağlayamama durumu olduğu zaman eş sayısının azaltılmasını,¹³⁸ aralarında adaleti sağlayabilecekleri kadarı ile sınırlı tutulmasını,¹³⁹ adaleti sağlasa bile dörtten fazla evlenilmemesini,¹⁴⁰ eğer birden fazla eşler arasında adaleti sağlayamayacak ise evliliğin bir ile sınırlı tutulmasını¹⁴¹ emretmektedir.

134 İbn Ebî Zemenîn, *age.* I, 182; el-Mehdî, *age.* II, 27; eş-Şengîfî, Muhammedü'l-Emîn b. Muhammed, *Edvâu'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, Dar-ü Alemlî'l-Fevâid, Cidde, Tarihsiz, I, 371

135 İbn Ebî Zemenîn, *age.* I, 181; Beğavî, *age.* I, 409; Tabersî, *age.* III, 39; Ebu Hayyan, *age.* III, 216; el-Cüzeyy, *age.* I, 181; es-Seâlibî, *age.* II, 197; Ebu's-Suûd, *age.* II, 159; Suyûtî, *age.* II, 469; Bursevî, *age.* II, 188; Yazır, *age.* II, 1321

136 İbn Abbas, *age.* s. 84; Taberî, *age.* III, 574; İbn Ebî Zemenîn, *age.* I, 345; İbn Atiyye, *age.* s. 399; Tabersî, *age.* III, 11; Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envârü'l-Tenzil ve Esrârü'l-Te'vil*, Dar-ü Sâder, Beyrut, 2001, I, 204; er-Razî, *age.* IX, 149; el-Hâzin, *age.* I, 321; Ebu Hayyan, *age.* III, 169; el-Cüzeyy, *age.* I, 174; Ebu's-Suûd, *age.* I, 142; Tabâtâbâi, *age.* IV, 144; Yazır, *age.* II, 1285; İbn Aşûr, *age.* IV, 223

137 Nisâ, 4/3

138 Taberî, *age.* III, 57; Beğavî, *age.* I, 39; Kurtübî, *age.* V, 12; Seâlibî, *age.* II, 226; eş-Şirbînî, *age.* I, 323

139 İbn Ebî Zemenîn, *age.* I, 345; Ebubekir İbnü'l-Arabî, *age.* I, 313; Zemaşerî, *age.* I, 457; Seâlibî, *age.* II, 226; eş-Şirbînî, *age.* I, 323

140 Tabersî, *age.* III, 12; el-Cevzî, *age.* II, 7; es-Sâvî, Şeyh Ahmed, *Haşiyetü's-Sâvî alâ Tefsiri'l-Celâleyn*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1998, II, 8

141 İbn Abbas, *age.* s. 84; Taberî, *age.* III, 575; Beğavî, *age.* I, 392; Tabersî, *age.* III, 12; Neseî, *age.* I, 206; el-Cüzeyy, *age.* I, 174; Seâlibî, *age.* II, 226; Yazır, *age.* II, 1281; İbn Aşûr, *age.* IV, 226

e. Gizli Dost Edinmenin Yasaklanması

Câhiliye dönemi Araplarında zina olayı son derece yaygın bir durumdu. Zina-ya da kendi içerisinde ikiye ayırılırdı. Birincisi cariyeler ile olan zina, diğeri de evli ve hür kadınlarla olan zinaydı. Cariyeler ile evlenmez, onları sadece eğlence ve nefislerini tatmin aracı olarak görür ve onlarla zina etmeyi son derece doğal karşılarlardı. Bu zina şekli hem suç hem de günah sayılmazdı.¹⁴²

İkincisi ise evli ve hür kadınların zinasıydı. Bunların açıktan zina yapmaları ayıp karşılanır ve kınanırken, gizli yapmaları hoş karşılanır ve kınanmazdı. Onun için de evli kadınlar kendilerine gizli dost tutar ve onlarla zina yaparlardı.¹⁴³

Kur'an, "*gizli ve açık fuhşiyata yaklaşmayın!*"¹⁴⁴ ayeti ile bu yasaklanmıştır.¹⁴⁵

f. Boşanmanın İki İle Sınırlandırılması

İslam öncesi Câhiliye döneminde, diğer konularda keyflik olduğu gibi boşanma konusunda da vardı. Bir kişi hanımını boşar, iddeti bitmeden tekrar ona döner ve bunu sürekli yapabiliirdi.¹⁴⁶ Rivayete göre, hanımına kızan biri hanımına: "*Sana yaklaşmayacağım ve benden de kurtulamayacaksın!*" der. Kadın bunun nasıl olacağını sorması üzerine: "*Seni boşayacağım, iddetin bitmesine az kala sana döneceğim ve bunu sürekli tekrar edeceğim!*" der. Kadın da bu durumu Hz. Peygamber (sas)'e şikâyet eder¹⁴⁷ ve bunun üzerine şu ayet nazil olur:

*"Boşama iki defa olabilir. Ondan sonrası ya iyilikle tutmak veya (geçinmek imkânsızsa tekrar birleşmeyip) güzellikle salıvermektir."*¹⁴⁸

Bu ayet sınırsız şekilde boşanma şeklini kaldırarak, iki boşanma ile sınırlandırır. İki kez boşadıktan sonra bir daha boşanması halinde artık dönemeyeceğini bildirerek, bu ikiden sonra ise ya güzellikle tutmasını veya salı vermesini istenmiştir.¹⁴⁹

3. Bir takım yanlış uygulamaların kaldırılması

Kur'an'ın Mekke toplumu ile dikkat çektiği diğer bir hususta kendilerince geliştirmiş oldukları bir takım yanlış adet ve geleneklerin zamanla inanç haline dönüşmesi durumudur. Bunlardan biri de bazı Arap kabilelerinde mevcut olan,

142 Taberî, *age.* IV,22; Keyalharrâsî, İmadüddin b. Muhammed, *Ahkamu'l-Kurân*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, s. 433; Tabersî, *age.* III, 48; Suyûtî, *age.* II, 490; Ebu's-Suûd, *age.* I, 167; eş-Şirbînî, *age.* I, 341; eş-Şevkânî, *age.* s. 292; Yazır, *age.* II, 1330

143 Taberî, *age.* IV,22; Keyalharrâsî, *age.* s. 433; Tabersî, *age.* III, 48; Suyûtî, *age.* II, 490; Ebu's-Suûd, *age.* I, 167; eş-Şirbînî, *age.* I, 341; eş-Şevkânî, *age.* s. 292; Yazır, *age.* II, 1330

144 En'an, 6/151

145 eş-Şevkânî, *age.* s. 292

146 Taberî, *age.* II, 469; en-Nehhâs, *age.* I, 199

147 Taberî, *age.* II,469; İbn Attiye, *age.* s. 202

148 Bakara, 2/229

149 en-Nehhâs, *age.* I, 200

yalnız yemek yemenin günah sayılmasıydı. Bununla ilgili olarak şöyle buyrulmaktadır:

“(Güven ve meşru ölçüler dâhilinde) bir arada/toplu olarak veya ayrı ayrı yemenizde de üzerinize bir günah yoktur.”¹⁵⁰

Ayetin iniş sebebi ile ilgili şu rivayetler zikredilmiştir:

1. Kinâne kabilesinden olan Benî Leys,¹⁵¹ ihramlı oldukları zaman¹⁵² veya diğer zamanlarda misafirleri olmadan tek başlarına yemek yemenin günah olduğunu düşünür veya tek başına yemek yemelerinin kendilerini cimri yapacağına¹⁵³ inandıklarından dolayı yemezlerdi. Hatta bazen öyle olur ki günün büyük kısmı geçer, misafiri olmadığı için yine yemek yemez ve en sonunda zaruretten dolayı yerlerdi. Bu ayet böylesi bir durumun günah olmadığını belirtmek için nazil oldu.¹⁵⁴
2. “Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin!” ayeti nazil olunca insanlar: “Birbirimizin yanında mallarımızı yememiz yasaklandı. Yemeklerimizde mal olduğuna göre birlikte, bir arada yemek yememiz günahdır!” diyerek birlikte yemek yemeden vazgeçmeleri üzerine bu ayet nazil oldu.¹⁵⁵
3. Müslümanlar zararlı kimselerin kendilerine zararları dokunacağı düşüncesi ile onların yemeklerini yemiyor, topluluklarından da uzak duruyorlardı. Bu durum insanlar arasında ihtilafa sebep olmuş ve kimileri onlarla beraber yemek yemenin günah olacağını söylerken kimileri de günah olmayacağını söylüyorlardı. Bu ayet nazil olarak onlarla yemek yeme konusunda bir genişlik verilmiştir.¹⁵⁶
4. Fakirler zengin akrabalarını yemeğe çağırır ama zenginler kendi zenginliklerini öne sürerek fakirlerle yemek yemezlerdi. Veya fakirler zengin akrabalarını yemeğe çağırır ve kendileri fakir olduklarından dolayı onlarla beraber yemeğe oturmazlardı. Onun üzerine bu ayet nazil oldu.¹⁵⁷

Müfessirlerin çoğunluğu birinci rivayet olan Kinâne kabilesinin uygulamasını tercih etmişlerdir. Onlar ihramlı iken veya diğer zamanlarında misafirle-

150 Nur, 24/61

151 Taberî, *age.* IX, 355; Zemahşeri, *age.* III, 250; el-Cevzî, *age.* VI, 66; eş-Şirbini, *age.* II, 712; Bursevî, *age.* VI, 194; el-Mehdî, *age.* V, 100

152 Taberî, *age.* IX, 31; Ebî Zemenîn, *age.* III, 248

153 el-Cüzeyy, *age.* II, 100

154 es-Sanânî, *age.* II, 65; Taberî, *age.* IX, 355; en-Nahhâs, *age.* IV, 559; Beğavi, *age.* III, 358; Zemahşeri, *age.* III, 250; Tabersî, *age.* VII, 218; er-Râzî, *age.* XXIV, 34; Ebu Hayyan, *age.* VI, 435; el-El-Cüzeyy, *age.* II, 100; eş-Şirbini, *age.* II, 712; Bursevî, *age.* VI, 194; Seâlibî, *age.* IV, 198; el-Mehdî, *age.* V, 100

155 en-Nahhâs, *age.* IV, 558

156 el-Cevzî, *age.* VI, 66

157 Taberî, *age.* IX, 355; Tabersî, *age.* VII, 218; eş-Şirbini, *age.* II, 712; el-Mehdî, *age.* V, 100

ri olmadan yemek yemeyi hem cimrilik sebebi hem de günah saydıklarından dolayı yalnız yemek yemezlerdi. Bu durum bazı zamanlarda eziyet noktasına kadar uzanırdı. Bu ayet nazil olarak böylesi yanlış bir uygulamayı ortadan kaldırmıştır.

D. Sonuç

İnsanları içerisinde buldukları karanlıklardan aydınlıklara çıkarmak için inmiş olan Kur'an ilk inmeye başladığı andan itibaren insanlara doğru davranışı yerleştirmeye çalışmıştır. İlk muhatabının Mekke toplumu olmasından dolayı emir ve yasaklarında o toplumun adet ve geleneklerine sık sık göndermelerde bulunmuştur. Bir taraftan onların yanlışlarını düzeltirken diğer taraftan da bu yanlış uygulamaların yerine yeni yeni uygulamalar getirmiştir.

Allah'a ve meleklerle inanmalarına rağmen, imanlarının içeriği birçok çelişkilerde içerisinde barındırıyordu. Allah'ın yaratıcı, kâinattaki düzenin sağlayıcısı, öldüren ve diriltiren gibi vasıflarını kabul ederken O'nun Rabliğini kabul etmiyorlardı. Dünya merkezli bir inanç yapısı geliştirmiş, ahireti ve ahiret hayatını inkâr ediyorlardı. Melekleri kabul etmekle birlikte onları Allah'ın kızarı olarak algılıyorlardı. Gerçek manada Allah inancına sahip olmadıklarından dolayı hurafelerle dolu bir inanç yapıları vardı. Kur'an zamanla gerçek Allah inancını onların hayatlarına yerleştirerek onları bu yanlış inanç ve hurafelerden kurtarmayı amaçlamıştır.

Yanlış inanç yapısı, yanlış ibadet ve uygulamalarını da beraberinde getirmişti. Asabiyete dayanan bir yaşam şekli benimsenerek insanlar farklı farklı sosyal sınıflar ve statülere ayrılmıştı. Kadın olmak aşağılık sayılmış ve kadınlar erkeklerin sahip olmuş oldukları birçok haklardan mahrum bırakılmışlardı. Evlilik konusunda keyfîlik esas alınarak sınırsız ve ölçüsüz şekilde evlilikler yapılmıştı.

Haram ve helal kılma yetkisi Allah' ait olmasına rağmen bunlar bu konuda Allah'ın belirlediği sınırları çiğneyerek kendilerince helaller ve haramlar belirlemişlerdi. Allah'ın helal kıldıkları birçok şeyi haram sayarlarken O'nun haram kıldığı şeyleri de helal sayıyorlardı. Bunun yanında hiçbir mantıklı bir dayanağı olmayan inanç ve uygulamalar da çıkarıyorlardı.

Kur'an, Mekke toplumundaki bu yanlış inanç, ibadet ve uygulamaları ortadan kaldırıp, onların yerine gerçek inanç ve ibadet şekillerini yerleştirerek insanlığa en büyük hizmetlerinden birini sunmuştu. Yakın vadede Mekke toplumunu hedef seçerken uzun vadede tüm insanlığı muhatap seçmişti.

KAYNAKÇA

1. Kur'an-ı Kerim
2. Firûzâbâdî, Muhammed b. Yakup, *Mu'cemu'l-Kâmûsi'l-Muhît*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 2005
3. Ali, Cevâd, *el-Mufasssal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Şeriat Matbaası, Yersiz, 1380 h.
4. Alûsî, Şihabuddin es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'an'ı-l-Azîm ve's-Sebî'l-Mesânî*, Daru'l-Fıkr, Beyrut, 1993
5. Beğâvî, Muhammed b. Mesûd, *Meâlîmu't-Tenzîl*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1987
6. Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Dar-ü Sâder, Beyrut, 2001
7. Bursevî, İsmail Hakkı b. Mustafa, *Ruhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kurân*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2009
8. el-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, el-Kütübü'l-İslâmî, Beyrut, 1984
9. Cuma, Ahmed Halîl, *Biatü'n-Nisâi, fî'l-Kur'ani ve's-Sunneti*, Daru'l-Yemâme, Dimeşk, 2005
10. Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Tefsîrü'l-Kur'anı'l-Azîm*, Mektebetü Darü't-Türâs, Kahire, Tarihsiz
11. Faiz, Ahmet, *Düsturu'l-Üsreti fî Zilâli'l-Kur'an*, Messeset'r-Risâleti, Beyrut, 1992
12. el-Halebî, Ahmed b. Yusuf, *ed-Dürrü'l-Me'sûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, Daru'l-Kalem, Dimeşk, Tarihsiz
13. Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf, *Bahrü'l-Muhît*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993
14. el-Hazin, Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-Te'vîl fî Meânî't-Tenzîl*, Midyat, Tarihsiz
15. İbn Abbas, *Sahîfetü Ali b. Ebî Talha an İbn Abbas fî Tefsîri'l-Kur'anı'l-Kerîm*, Eda Neşriyat, İst. 1994
16. İbn Aşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîrü't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Daru't-Tûnisîyyetü, Tunus, 1984
17. İbn Atıyye, Ebu Muhammed Abdu'l-Hak, *El-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dar-ü İbni Hazm, Beyrut, 2002
18. İbn Ebî Zemenîn, Muammed b. Abdulah, *Tefsîrü'l-Kur'anı'l-Azîm*, el-Faruku'l-Hadîs, Kahire, 2002
19. İbn Manzur, Cemaleddin Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, İnan, 1405 h.
20. el-Cüzeyy, Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995
21. Keyalharrâsî, İmadüddin b. Muhammed, *Ahkamu'l-Kurân*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1985
22. Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsîr*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2008
23. Konevî, İsmâüddîn İsmail bin Muhamed, *Hâşiyetü'l-Konevî Alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001
24. Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed, *el-Camî' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Daru'l-Fıkr, Beyrut, 1987
25. Mücahid bin Cebr, *Tefsîr'ü-Mücahid*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2005
26. el-Mehdî, Ahmed b. Muhammed, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'anı'l-Mecîd*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2010
27. Merağî, Ahmed Mustafa, *Tefsîrü'l-Merâğî*, Dar-ü İhyâu't-Türâs, Beyrut, Tarihsiz
28. en-Nehhâs, Ebu Cafer, *Meânî'l-Kur'anı'l-Kerîm*, Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1988
29. Neseîfî, Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-Tenzîl*, Pamuk Yayınları, İstanbul, Tarihsiz

30. Razi, Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 2005
31. es-Sanânî, Abdurrezzak b. Hemâm, *Tefsîrû'l-Kurân*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, Tarihsiz
32. es-Seâlibî, Abdurrahman b. Muhammed, *el-Cevâhiri'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Dâr-ü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1997
33. es-Sem'ânî, Mansur b. Muhammed, *Tefsîrû's-Sem'ânî*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010
34. es-Serbecî, Ali, *el-Üsretü's-Sâidetü ve Üsesü Binâuhâ*, el-Yemâmetü, Beyrut, 2001
35. es-Sâvî, Şeyh Ahmed, *Haşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1998
36. Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'anî'l-Kerîm*, Dar-ü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, Beyrut, 1990
37. es-Suyûtî, Abdurrahman Celâlüddîn, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1993
38. eş-Şengîfî, Muhammedü'l-Emîn b. Muhammed, *Edvâu'l-Beyân fî İdâhi'l-Kur'an bi'l-Kur'an*, Dar-ü Alemlî'l-Fevâid, Cidde, Tarihsiz
39. eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethü'l-Kadîr el-Câmiu beyne Fenniyyeyi'r-Rivayeti ve'd-Dirayeti min İlmî't-Tefâsîr*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 2007
40. eş-Şirbînî, Muhammed Ahmed, *es-Sîrâcü'l-Münîr*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004
41. et-Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Dar-ü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut, 2006
42. et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kurân*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005
43. Tabersî, Ebu Ali el-Fadl, *Mecmau'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997
44. Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, Tarihsiz
45. Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah, *e'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 2005

“KUR’AN’IN, MEKKE TOPLUMUNDA VAR OLAN BİRTAKIM YANLIŞ İNANÇ VE DAVRANIŞLARI ISLAH ETMESİ” KONULU TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Prof. Dr. Muhammed AYDIN*

Muhterem hazırûn,

Öncelikle bu müzakereye vesile olduğu için tebliğ sahibine, böylesi bir ortamı hazırlayan Çorum belediyesine ve bilimsel zeminini oluşturan Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yetkililerine teşekkür etmek istiyorum.

Tebliğ sahibinin konuyu, üç ana başlık altında ele aldığını görmekteyiz. İlk olarak ‘Kur’an’ın muhatap aldığı ve ıslah etme yoluna gittiği Mekke toplumunun yapısını inanç noktasında ıslah etmesi’ ana başlığı altında, ‘Allah İnancı’ birinci alt başlığı; ‘Ahiret İnancı’ ikinci alt başlığı; ‘Melek İnancı’ üçüncü alt başlığı oluşturmaktadır.

Tebliğ’in ikinci ana başlığını ise, ‘Kur’an’ın, muhatap aldığı ve ıslah etme yoluna gittiği Mekke toplumunun yapısını İbadet noktasında ıslah etmesi’ oluşturmaktadır. Bu ana başlık altında ise, iki alt başlığın yer aldığını görmekteyiz. Bunların birincisi, ‘Hacla İlgili Yanlış Uygulamaların Kur’an Tarafından İslah Edilmesi’ konusuna tahsis edilmiştir. Bu başlık altında, Mekke ehlinin ‘Hac’da Ticaret Yapmayı Yasak Saymaları, Safa ile Merve Tepesi Arasını Tavaf Etmekten Çekinmeleri, Arafat’a Çıkmaktan Geri Durmaları ve Evlere Arkalarından Girmeleri’ konu edinilmiştir. İki alt başlığın ikincisi ise ‘Kendi Kafalarınca Birtakım Şeyleri Helal veya Haram Saymaları’ ismini taşımaktadır. Bu başlık altında da Mekke ehlinin ‘Helalleri Haram Saymaları, Haramları Helal Saymaları, Hayvan ve Ekinlerden Putlar İçin Hisse Ayırmaları, Bazı Şeyleri Erkeklere Helal Kadınlara Haram Saymaları’ konularına yer verilmiştir.

Tebliğ’in üçüncü ana başlığını ise, ‘Kur’an’ın, muhatap aldığı ve ıslah etme yoluna gittiği Mekke toplumunun yapısını Muamelat ve Ahlak noktasında ıslah etmesi’ oluşturmaktadır. Bu ana başlığın altında ‘Kadınlara hakkında mevcut olan yanlış uygulamaları kaldırması, Câhiliye döneminde mevcut olan evlilik şekillerini düzenlemesi, Bir takım yanlış uygulamaların kaldırılması’ olmak üzere üç alt başlık bulunmaktadır.

Meselenin ele alınış ve işleniş usûlü açısından, tebliğ’in içeriği ile başlığının birebir mütenasip olmadığını ifade edebiliriz. Tebliğci, ‘A. Giriş, B. İnanç Noktasında İslah Etmesi, C. İbadet Noktasında İslah Etmesi, D. Muamelat Ve Ah-

* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: muhammed@sakarya.edu.tr.

lak Noktasında İslah Etmesi” başlıkları ile tebliğinin dört bölümden oluştuğunu ortaya koymuş oldu. Halbuki tebliğ üç bölümden oluşmaktadır. “Giriş” kısmını ana başlık olarak değerlendirmeseydi problematik bir taksimat yaşanmayacak ve karışıklık ortaya çıkmayacaktı. İkinci olarak da çalışmanın üç ana noktadan oluştuğunu ve başlıkta “Yanlış İnanç ve Davranışları İslah Etmesi”ne yer verilirken çalışmanın bel kemiğini oluşturan “İbadet noktasındaki yanlışları ıslah etmesine” yer verilmemiştir. Bilindiği gibi “başlık” içeriğin ihtiva ettiği konuları aksettirmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla başlığın, içerik ile örtüşmesi için “Kur’an’ın, Mekke Toplumunda Var Olan Birtakım Yanlış İnanç, İbadet Ve Davranışları İslah Etmesi.” şeklinde olması daha uygun olacaktır.

Ancak burada müzakere edilmesi gereken ilk husus, bu tebliğin dayanmış olduğu teorik çerçevenin ve bu çerçeveyi oluşturan kavramsal şebekenin taşıdığı metodolojik zaafiyettir. Bu zaafiyet Câhiliye döneminde Mekke ehlinin Allah inancının tanımlanması konusunda ortaya çıkarmaktadır. Tebliğ sahibi İslam öncesi Mekke toplumunun Allah inancından çok sathi bahsetmiş hatta İslam öncesi Mekke toplumunda Allah’a iman konusunda problem olmadığını, Mekke ehlinin sadece Allah’ın rabliği konusunda problemlerinin varlığından söz ederek şöyle demiştir: “İslam öncesi Mekke toplumunda Allah’a iman konusunda problem olmamakla birlikte, Allah’ın rabliği konusunda problemleri vardı. Kelime olarak sahip, terbiyeci, efendi ve nimet veren anlamlarına gelen “Rab” kelimesini Allah hakkında kabul etmiyor ve Allah’ın dünya hayatı ile ilgili düzenlemeler getirmesini benimsemiyorlardı. Allah’ı kabul etmekle birlikte Allah’ı Rab olarak kabullenmiyorlardı. Kur’an, onları bu yanlış inanç ve düşüncelerinden vazgeçirmek için inen ayetlerde sık sık Allah’ın rablik yönüne vurgu yapıyordu. “*Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah içindir.*”¹ “*İnsanların Rablerine sığınırım.*”²

Hâlbuki Fatıha sûresinin başında ve diğer ayetlerde olduğu gibi Allah’ın rububiyeti zikredilerek onun gerçek mabud olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Câhiliye döneminde Mekke ehlinin kimisi tamamen inançsız ve dünyâ hayâtından başka bir şey kabul etmiyor, kimisi ise, Allahü teâlâyâ ve âhiret gününe inanıyor, fakat insandan bir peygamberin geleceğini kabul etmiyordu. Bir kısmı da Allah Teâlâyâ inanıyor, âhirete inanmıyordu. Diğer büyük bir kısmı da, Allah’ın varlığına, O’nun yaratıcı olduğuna, rızık verici olduğuna, gökten yağmurunu O’nun indirdiğine, mülkün sahibinin Allah olduğuna, ölüden diriyi, diriden ölüyü Allah’ın çıkardığına, kısacası Allah’ın rabliğini gösteren bu özelliklerin tümüne inanıyorlardı.

Ancak bu Câhiliye insanları Allah’ın varlığını kabul etmekle beraber, tebliğ sahibinin öne sürdüğü tezin tam tersine Allah’ın rububiyetine değil, Allah’ın ulu-

1 Fatıha, 1/2

2 Nâs, 114/1

hiyetine mabudun bihak yani ibadetin yalnız başına ona ait olduğuna inanmazlardı, putlara taparlardı. Onlar putların Allah katında kendilerine şefaathane olacaklarına inanırlar ve: “*Biz onlara ancak bizi daha çok Allah’a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz.*” (Zümer, 39/3) derlerdi. Zaten onlar, bu yanlış inançlarından dolayı küfrün alt başlığı olan Müşrikler olarak adlandırılmışlardır.

Allah’a inanan bu Câhiliye toplumunun Allah inancı bağlamında şu noktalara da işaret edilebilirdi: Allah’ı yaratıcı olarak kabul etmeleri, zorda kaldıklarında Allah’ı anmaları, Allah’a çocuk isnat etmeleri (melekleri Allah’ın kızları olduklarını söylemeleri), Allah ile cinler arasında soy bağı kurmaları, Allah’a yalan iftira etmeleri, Allah’ın Rahman ismini inkâr etmeleri, Allah hakkında tartışmaları, putların etkin olduğuna dair inançları.

Tebliğ sahibi ibadet noktasındaki ıslahtan bahsederken sadece hac ve hacle ilgili hükümler ile keyfi olarak belirlemiş oldukları helaller ve haramlardan bahsetti.

Putlara secde ve etraflarında tavaf ile yeri geldiğinde çeşitli adaklarla, onlara yemin etmekle ibadet ederlerdi. Bunları yaparak mutluluğu yakalayabileceklerini, dünyaya ait bütün güzellikleri elde edebileceklerini, sıhhat ve afiyet içerisinde olacaklarına inanıyorlardı

Tebliğ sahibi üçüncü ana başlık altında Muamelat ve Ahlak noktasında ıslah’a yer vermiştir. Ancak muamelatın geniş bir alanı kapsamasını öne sürerek sadece evlilik ve evlilikle ilgili hususlar, kadınlara yaklaşım tarzlarına dair bazı noktalara değinmiştir. Halbuki evliliğin yanında o günlere damgasını vuran faiz, tefecilik, evlat edinme (tebennî), atalarının yolundan gitme, kız çocuklarını gömmeleri, komşularına kötü davranmaları ve komşuluk hukukuna riayet etmemeleri, fuhşu normal bir hadise olarak görmeleri, güçlülerin zayıfları ezmeleri, kadınları mirasçı yapmamaları, ölü hayvan eti yemeleri ve köleleri bir mal olarak satmaları gibi can alıcı konular bulunmaktaydı.

Bu bağlamda Muhacirlerden Habeşistan’a giden ikinci gurubun sözcüsü olarak Cafer b. Ebu Talib (radiyallahu anhu)’in söylediklerini hatırlatabiliriz. Neccasî, Müslümanları huzuruna çağırarak onların dinleri ve inançları hakkında bilgi almak istedi. Nitekim hicret eden bu sayıları belli Müslümanlar Neccasî’nin huzuruna vardıklarında Cafer b. Ebu Talib muhacirlerin temsilcisi olarak yerinden kalktı ve şöyle dedi: Ey Kral! Biz cahil ve putperest bir topluluk idik. Ölü eti yiyor, çirkin işler yapıyorduk. Akrabalarımıza asla yardım etmiyorduk, komşularımıza karşı kötü davranıyorduk, bizden güçlü olanlar çaresizlere ve zayıflara karşı zorbalık ediyordu.

Evet, biz böyle bir durumda iken yüce Allah aramızdan bize bir peygamber gönderdi. Bu yüce peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bizleri bir olan

Allah'a ibadete davet etmekte ve bize şöyle demektedir: "Taştan putlara ve atalarınızın taptığı şeylere ibadetten el çekiniz." Peygamber-i Ekrem (sallallahu aleyhi ve sellem) bizlere doğru sözlü olmayı, emanete riayet etmeyi, sıla-i rahimde bulunmayı, komşulara iyilik etmeyi, haram işlerden sakınmayı emretti ve bizleri fuhuştan ve zorbalıktan, yetimlerin malını yemekten ve imanlı kadınlara ithamda bulunmaktan sakındırdı.³

Ahlaki bağlamda da Câhiliye döneminin bütün ahlâki erdemlerinin arkasında kişinin veya kabilenin gururu (fâhr), şeref (mecd) ve öfke (gazab), hamîyyet duygularını tatmin etme; asalet, cömertlik ve yiğitlik şöhret kazanma, saygı görme, başka kabileler karşısında hem korku hem de hayranlık duygusu uyandırma arzusu yatmaktaydı. Tebliğ sahibinin Ahlak noktasındaki ıslah'a yer vermesi açısından zikredilen hususlara değinmediği görülmüştür.

Sistematik açıdan müelliflerin isimleri dipnotlarda verilirken babasının ismi yeterli iken dedelerinin isimlerini vermek zaid olmaktadır. Örneğin "eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed" yerine "eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali" yazılmalıydı. "el-Hazin, Alaâddin Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdadî" yerine de "el-Hazin, Alaâddin Ali b. Muhammed el-Bağdadî" yazılmalıydı.

Bir de dipnotlarda müellifin ilim erbabınca meşhur olan lakabıyla zikredilmesi çok daha uygun iken tebliğ sahibi birçok kere müellifleri meşhur olmayan lakaplarıyla zikretmiştir. Örneğin "Âbâdî, Mecidüddin Muhammed b. Yakup el-Feyrûz" yerine "**Feyruzâbâdî**, Mecidüddin Muhammed b. Yakup" yazılmalıydı. "el-Mahzûmî, Ebu'l-Haccâm Mücahid bin Cebr el-Kureyşî" yerine de müellifin tanındığı isim veya lakapla zikredilmesi gerektiğinden "Mücahid, Ebu'l-Haccac, Mücahid bin Cebr" olarak belirtilmeliydi.

Bir de kitabın asıl ismi ile yetinmeli ve önüne bir şey konmamalıdır. Örneğin tebliğ sahibi Ebû Hayyan'ın tefsiri için Tefsîrû'l-Bahri'l-Muhît, İbn Aşûr'un tefsiri için de "Tefsiru't-Tahrîr ve't-Tenvîr" adlarını vermiştir. Halbuki her iki kitabın başında "Tefsîru" kelimesi zikredilmemekte, sadece el-Bahru'l-Muhît ve "et-Tahrîr ve't-Tenvîr" olarak yetinilmektedir. Yine aynı şekilde Feyrûzâbâdî'nin "el-Kâmusu'l-Muhît" kitabının başına "Mu'cemu" kelimesine de yer verilmemelidir. Herkes tarafından bilinen, kabul gören ve meşhur olan isimler ile yetinilmelidir.

Tebliğini sunan hocamız tebliğin sonuç kısmında şöyle demektedir: "Allah'a ve meleklerle inanmalarına rağmen, imanlarının içeriği birçok çelişkileri de içerisinde barındırıyordu. Allah'ın yaratıcı, kâinattaki düzenin sağlayıcısı, öldüren ve diriltiren gibi vasıflarını kabul ederken O'nun Rabliğini kabul etmiyorlardı."

Tebliğin sonuç kısmı da Allah'a inanç kısmı ile bilgileri aktarırken aynı yanlışlığı devam ettirmesi açısından başıyla örtüşmektedir. Önceden de işaret etti-

ğimiz gibi “yaratmak” rububiyet ile ilgili olup Mekkeli Arapların rububiyetle değil de uluhiyetle olan problemlerinden kaynaklanmaktadır. Ne yazık ki bazıları zorunlu tevhidin, Allah’ın her şeyin yaratıcısı ve Rabbi olduğunun ikrardan ibaret olduğunu sanırlar, oysa Arap müşriklerinin ikrar ettikleri rubûbiyet tevhidi ile, gerçek anlamda, Allah Rasûlü’nün onları davet ettiği ulûhiyet tevhidi arasındaki farkı ayırtedemezler.

Nitekim Arap müşrikleri: “Kâinatın iki yaratıcısı vardır; bir şeyi yaratırken Allah’ın yanında başka bir Rab vardır.” demiyorlardı. Bilâkis Cenâb-ı Hak’ın ifadesiyle şöyle diyorlardı:

“Onlara: “Gökleri ve yeri kim yarattı?” diye sorsan: “Elbette Allah” diyecekler.” (Lokman, 31/25)

Diğer bir ayette de şöyle buyuruyor yüce Allah:

“Onların çoğu ancak ortak koşarak Allah’a inanır.” (Yusuf, 12/10)

Başka bir yerde aynı mesele ile alâkalı olarak şöyle buyuruyor Cenâb-ı Hak:

“De ki: “Biliyorsanız (söyleyin), dünya ve içinde olanlar kimindir?”

“Allah’ındır.” diyecekler. O halde düşünmüyor musunuz?”

“Yedi göğün Rabbi ve büyük Arş’in Rabb’i kimdir de?”

“Allah’ındır.” diyecekler. “O halde korkmuyor musunuz?” de.

“Biliyorsanız (söyleyin) her şeyin melekûtu (mülkiyeti ve yönetimi) elinde olan, koruyup kollayan fakat kendisi korunup kollanmaya muhtaç olmayan kimdir?” de.

“Allah’a aittir!” diyecekler. “O halde nasıl büyükleniyorsunuz?” de.” (Mü’minûn, 23/84-89)

Arap müşrikler Allah’ın tek yaratıcı olduğunu ikrar etmenin yanı sıra; başka ilahları ona eş koşuyor ve onları, Allah katında kendilerine şefaatchi kılıyorlardı. Gerekçe olarak şöyle konuşuyorlardı:

“Biz bunlara, surf bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz.” (Zümer, 39/3)

Ayrıca onları Allah’ı sevdikleri gibi seviyorlardı.

Sevgide, kullukta, duada, dilemede eş koşma, itikad konusunda Allah’a eş koşmaktan farklı değildir. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

“İnsanlardan kimileri Allah’tan başka ortaklar edinirler; Allah’ı sever gibi onları severler; oysa iman edenler en çok Allah’ı severler.” (Bakara, 2/165)

‘Lâ ilahe illâ ente -Senden başka hiç bir ilah yoktur!’ diyen kimsenin asıl amacı ulûhiyet sıfatını yalnızca Allah’a özgü kılınmasıdır.

Nitekim yukarıda da değindiğimiz gibi Arap müşrikleri Allah'ın herşeyin Rabbi olduğunu kabul ediyorlar, ancak onunla beraber başka ilahlar ediniyorlar, böylelikle "ulûhiyet" sıfatını yalnızca Allah'a ait kılmıyorlardı. Çünkü Fatıha sûresinin 5. ayetinde olduğu gibi -"Ancak Sana ibâdet eder ve ancak Senden yardım dileriz."- ulûhiyeti yalnızca Allah'a ait kılma; O'ndan başkasına ibâdet etmemeyi ve O'ndan başkasından hiçbir şey dilememeyi gerekli kılar.

Sonuç olarak bu çalışma, kimi zaman yeterli kimi zaman yetersiz bir seyir izlese de böylesi bir konuyu gündeme getirmesi ve Kur'an açısından ıslah yollarının hatırlanmasına vesile olması bakımından tebliğ sahibine teşekkür eder takdirlerimi sunarım.

MEKKÎ AYETLERDE KADIN TASAVVURUNUN İNŞASINDA AHLAKÎ ZEMİN

Yrd. Doç. Dr. Zeki TAN*

“Hatun sefil olursa ümmet rezil olur
Hatun dîn olursa, ümmet zebun olur”
Musa Carullah Bigiyef

Yaşadığımız yer kürede her vakit yeni problemler ortaya çıkmakta, bu problemlerin çözümünde de insanlık onuruna yakışır bir gelecek inşası için inanan insanlara büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu problemleri çözmeye çalışırken sadece kendi kapısının önünü temizlemekle bunların üstesinden gelmenin mümkün olmadığı bilinen bir gerçektir. Küreselleşen dünyada bölgesel değil evrensel nitelikte olmayan çözüm önerilerinin anlam değerinin olmayacağı bilinmelidir. Kur’an-ı Kerim Hz. Peygamber (sav)’in bütün insanlık ailesine hem “uyarıcı”¹ hem de “rahmet”² olarak tanımlaması inananlar topluluğunun sorumluluk alanının evrensel boyutunu çizmektedir. Yani içinde yaşanılan küresel köy olan dünya hesaba katılmadan üretilecek fikirlerin yetersiz kalacağı her gün biraz daha kendini göstermektedir.

Bugün yeryüzünde aile bağlarının zayıflaması, yoksulluk, gelir dağılımındaki eşitsizlik, nükleer silahlar, uluslararası insan kaçakçılığı, uyuşturucu kullanımı, küresel ısınma, çevre kirliliği, ahlaki değerlerin aşınması, insanların birbirlerine karşı tahammülsüzlüğü... Maksimum safhaya varmış... Yaşanılan bu gezegende milyonlarca insan ilaç bulamadığı için hayatını kaybetmektedir. Afrika’da günde ortalama sekiz tane çocuk ölmekte, dünyanın zengin insanları %17’yi ancak bulabilmekte geriye kalan % 83 kesimi de fakirlik sınırının altında yaşamaktadır. Buna karşın dünyayı otuz üç defa ortadan kaldıracabilecek silah mevcuttur.³ Dün-

* İğdir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. E-mail: zekitan64@windowslive.com; zeki.tan@igdir.edu.tr.

1 Sebe, 34/28.

2 Enbiya, 21/107.

3 Stockholm Uluslararası Barış Enstitüsü’nün tahminlerine göre geçen yıl dünya ordularına 1,738 milyar dolar harcama yapıldı. Bu harcamalarla dünya daha güvenli bir yer haline geliyor mu? Her yıl çoğunluğu gelişmekte olan ülkelerde ölen beş yaşın altında 7,6 milyon çocuğun aileleri dünyanın hangi askerî gücünde ne gibi bir teselli arayabilir? Dünyada 925 milyon kişi yeterli gıdadan yoksun ve bu insanların yüzde 98’i gelişmekte olan ülkelerde yaşıyor. Silahlanmaya harcanan para aç insanlar için teselli olabilir mi? Ve bir bölümü barışı getirmek için harcandığı söylenen bu askerî harcamaların ne kadarı milyonlarca aç insanın barış içinde yaşamasına hizmet ediyor? İklim değişikliği nedeniyle oluşan kuraklık, kıyı şeridi erozyonu, kıyıların sular altında kalması ve tarım alanlarının yok olması, su kaynaklarındaki azalma yüzünden milyonlarca kişinin evini, yurdunu terk etmek zorunda kaldığı bir dünyada ordu onlara

yanın en zengin üç kişinin varlığı 48 yoksul ülkenin ulusal gelirinden çok. Dünyanın en zengin 15 adamının varlığı, kara Afrika'nın tüm gelirinin üzerinde. Dünyanın en zengin 225 insanının varlığının yalnızca % 4'ü bütün dünyadaki insanların ihtiyaçları ölçüğünde. Teknolojiyle doğal dengelerinin alt üst edildiği, kültürlerin uygarlıkların amansızca çatıştığı, dünya nimetlerinin adil paylaşılmadığı acımasız ve acınası bir dünyadır bu.⁴ Çağımız şiddet duygularının alabildiğine tahrik edilmeye elverişli toplumsal yapılanmalarla varlığını devam ettirmektedir.⁵ Bütün yerkürenin karşı karşıya kaldığı bu problemlere dinî metinlerin “*bilgelik mahzenine*” hiçbir zaman şimdikinden daha çok ihtiyaç duyulmamıştır. Bütün bu sorunlara çözüm üretme konusunda ilahî metinler potansiyel olarak sahiptirler.⁶ Bu zemini temin etmek ilahî metin yorumcularının temel görevi olsa gerektir. Çünkü günümüz dünyasında insan “*kendi parçasına*” tahammül etmeyen bir varlık olarak adından söz ettirmeye devam etmektedir. Hâlbuki her insanın farklı dil, din, ırk, kültür ve cinsiyete istemsiz olarak sahip olması fitratın gereği ve doğal bir sonucudur. Toplumsal hayattaki bu farklılıkları törpülemeye, bastırmaya, yok etmeye çalışmak fitratla mücadele etmekle eş anlamlıdır. Dinlerin, medeniyetlerin ve kültürlerin ortaya koydukları farklılıkları yaşatmak, ilahî metinlerin medeniyetlerin ortak çağrısı olmalıdır. Yoksa Durkheim, “Sosyoloji insanların acılarını dindirmeyecekse lanet olsun böyle ilme”⁷ derken acaba haklı mı çıktı?

Bütün bu sayılanlara bir de önü alınmaz bir halde tırmanan kadın cinsine karşı şiddet olgusu eklendiğinde manzaranın korkunçluğu kendini göstermektedir. Toplumdaki cinsiyet farklılığı bütünlük ifade etmesi gerekirken kadın aleyhine hiyerarşik bir anlam yüklenerek kadın ikincil bir varlık olarak algılanıyor. Geçmişten kalan Câhiliye adetleri sanki yer altına çekildi. Fakat ölmedi. Zamanını ve zeminini bulduğunda modern Câhiliye toplumunun sosyal şuuraltı yeniden güçlü bir şekilde fırsat kollayıp tekrar gün yüzüne çıkıyor.

İstenmeyen bir durum olan şiddet hayatın her karesinde görünür oldu. İlahî metin tarafından hayatın kaynağı olarak ifade edilen kadın cinsine karşı yürütülen bu uygulama mutlaka aşılması gereken toplumsal bir trajedi olarak durmaktadır. Bunu sadece medyaya yansıyan kısımdan ibaret görmek yanılığa düşmektir.⁸

yeni evler sağlayabiliyor mu? Bütün bu sorular cevap sorunlar çözüm bekliyor. Bkz. Erişim Tarihi: 22.05.2012, <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1290482&title=kisi-basina-iki-kursun-mu-yoksa-herkes-icin-yesil-baris-mi-isterdiniz>

4 Selçuk Sami, *Demokrasiye Doğru*, Yeni Türkiye Yayınları, Ank. 1999, s. 14.

5 Bulaç Ali, *İslâm'ın Anlaşılması Üzerine*, İst. 1980, s. 173; Tan Zeki *Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim ve Âlimin Rolü*, Ark Yayınları, İst. 2010, s. 409-413.

6 Köylü Mustafa, *Küresel Ahlak Eğitimi*, İst. 2006, s. 173-174.

7 Meriç Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İst. 1993, s. 21.

8 Sambur Bilal “Kadına Karşı Şiddet Varoluşa Meydan Okumadır”, Erişim Tarihi: 03.05.2012, <http://www.stargazete.com/acikgorus/kadina-karsi-siddet-varolusa-meydan-okumadir-haber-413620.htm>

Kadın problemi bölgesel olmaktan öte küresel boyutta kendini gösteren bir olgudur.⁹ Medyaya yansıyan birkaç örnekte şöyledir:

“Canavar baba, erkek doğmadı diye kundaktaki kızını döverek hastanelik etti, minik bebek dün bir haftalık yaşam savaşını kaybetti. Hindistan’ın Bangalore kentinde yaşayan 22 yaşındaki boyacı Umar Faruk, 3 aylık kızı Neha’yı hastanelik edene kadar dövdü. Hastaneye kaldırılan minik Neha tedavi altına alındı. Ancak minik Neha’nın kalbi yaşadığı işkenceye dayanamadı. Neha, dün bir haftalık yaşam savaşını kaybetti. Doktorlar, minik bebeğin ani kalp durması nedeniyle öldüğünü açıkladı. Bebeğinin cansız bedenini morgdan teslim alan anne sinir krizi geçirdi. Tutuklanan baba, bebeği kız doğduğu için öldürdüğünü itiraf etti.”¹⁰

“Mardin’de avukat kocasından şiddet gördüğü iddiasıyla Gaziantep’teki ailesinin yanına sığınan 4 çocuk annesi kadın, evi basan kocası ve yakınları tarafından darp edildi. Kendisi ve yakınları dövülerek hastanelik edilen gözü yaşlı kadın, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı Fatma Şahin’den yardım istedi. Edinilen bilgiye göre, Mardin’de ikamet eden F.B., 14 yıl önce Ç.B. ile evlendi. Yıllardır avukat olan kocasından şiddet gördüğünü ileri süren 4 çocuk annesi F.B., son yaşanan olayların ardından Gaziantep’teki ailesinin yanına sığındı. Eşine boşanma davası açan F.B. iddiaya göre eşi tarafından sürekli tehdit edilirken, mahkeme dava süresince çocukların annede kalmasına karar verdi. Bunun üzerine F.B.’nin ailesi Mardin’e giderek, 4 çocuğu jandarmanın yardımıyla aldı. Aile Gaziantep’e döndükten sonra iddiaya göre yakınları ile birlikte evi basan Ç.B., önce karısını, ardından da baldızı, kayını ve kayınvalidesini döverek hastanelik etti. Olayın ardından Ç.B. ve yakınları evden ayrılırken, durumun bildirilmesi üzerine eve gelen polis evde inceleme yaptı.”¹¹

“Konya’da bir kişi, takip ettiği karısını boş bir alanda dövüp, bıçaklayarak hastanelik etti. Olay, merkez Selçuklu İlçesi Otobüs Terminali’nin arkasındaki boş alanda meydana geldi. İddiaya göre, bir süre önce kıskançlık yüzünden Zeynep L. (26) kocası Halil L.den (23) ayrılarak tek başına yaşamaya başladı. Ayrı yaşamasına rağmen kıskançlığa devam eden Halil L. geçtiğimiz hafta Zeynep L.nin evini basarak bıçakla tehdit etti. Polisin evde bıçakla yakaladığı Halil L. savcılık tarafından tutuksuz yargılanmak üzere serbest kaldı. Aradan geçen bir haftanın

9 Mesela Fransa’da, 18 yaşın altındaki bir buçuk milyon kadın, koca kurbanıdır; her ay altı kadın, kocası tarafından öldürülmekte, her 10 kadından biri fiziksel veya psikolojik şiddete maruz kalmaktadır.

Amerika’da yapılan bir araştırmada ise, her yıl 1500 kadının eşi tarafından öldürüldüğü, iki milyon kadının dövülerek yaralandığı, 21 bin kadının da kocası tarafından tartaklandığı için hastaneye yatırıldığı ortaya çıkmıştır. Bkz. Tarhan Nevzat, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yayınları, İst. 2005, s. 182.

10 Erişim Tarihi: 03.05.2012, <http://www.ensonhaber.com/kiz-dogdugu-icin-doverek-olduruldu-2012-04-13.html>

11 Erişim Tarihi: 04.05.2012, <http://www.sabah.com.tr/Yasam/2011/10/08/avukat-koca-esini-hastanelik-etti>

sonunda kıskanç koca dün akşam saatlerinde takip ettiği ayrı yaşadığı karısını boş bir alanda durdurarak tartışmaya başladı. Zeynep L.nin karşı gelmesine kızan Halil L., elindeki bıçakla karısını hafif yaraladıktan sonra hastanelik edene kadar döverek kaçtı. Çevredeki vatandaşlar durumu polise ve sağlık ekiplerine haber verdi. Zeynep L. ambulansla Konya Numune Hastanesi'ne kaldırılarak tedavi altına alındı. Polis daha önce bir kez gözaltına aldığı Halil L.yi yakalamak için çalışmalara başladı. Olayla ilgili soruşturma devam ediyor.”¹²

Terör örgütüne katılan bir kızın babasından sevgi ve ilgi görmemesi sorunun kaynağını göstermekte ve toplumsal probleme çözüm arayanlara da yol haritası göstermektedir

“Zelal: Bir defa olsun babam “*Kızımın, seni seviyorum.*” desin, düşüncelerimi anlasın. Hiç bunu yaşayamadım. Ve bu boşluk beni dağa sürükledi.”¹³ der.

Merhamet kuraklığı değil yokluğunun küresel boyuta taşındığı başka bir dönem görülmüş, o da İslam öncesi çağdır. Erkeğin ve kadının ancak birbiriyle ilişki ve bağımlılık hali içerisinde insanlaşabileceği gerçeği unutuldu. Bir tarafın insanlıktan uzaklaşarak vahşileşmesinin doğal bir şekilde diğerine şiddet olarak yöneldiği fark edilmedi. Kadına yönelik her türlü ekonomik, psikolojik, fiziksel ve sosyolojik şiddet, aslında iletişimin yokluğu anlamına gelmektedir. İletişimin yokluğu, şiddetin varlığı anlamına gelmektedir. Sorun şiddettir. Çözüm ahlaki zeminin yeni bir paradigmayla inşasıdır.

Kadına karşı şiddet konusunda çok temel bir yanlış bulunmaktadır. Kadına karşı işlenen vahşet ve şiddetin istisnai ve nadir bir hal olduğu sanılmaktadır. Oysa kadına karşı şiddet, nadir bir hal olmayıp çok yaygın ve hayatta çok sık rastlanılan bir gerçekliktir. Ancak bu durumun yaygın oluşu, kadına karşı şiddetin kanıksanması, içselleştirilmesi ve normal görülmesi anlamına gelmemektedir. Bilakis kadına karşı şiddet, derin bir patolojiyi ortaya koymaktadır. İnsani kimliğin patolojikleştirilmesi anlamına gelen kadına karşı şiddet, bizi insanlığımıza karşı yabancılaştırmaktadır.

Teoloji maalesef şimdiye kadar kadına karşı şiddeti meşrulaştırmak için kullanıldı¹⁴ veya teoloji bu insani utanç konusunda istenen performansı gösteremedi.

12 Erişim Tarihi: 04.05.2012, <http://www.memleket.com.tr/ayri-yasadigi-karisini-hastanelik-etti-127845h.htm>

13 KARTOĞLU Mustafa “PKK’ dan Kadınlar Giderse Erkekler Çözülür”, Erişim Tarihi: 04.05.2012, <http://www.stargazete.com/yazar/mustafa-kartoglu/pkkdan-kadinlar-giderse-erkekler-cozultur-haber-416255.htm>

14 Farklı açıklamalar yorumlar için bkz. Karşlı H. İbrahim, *Kur'an Yorumlarında Kadın Sosyo-Kültürel Çevrenin Kur'an Yorumlarındaki Yansımaları*, Rağbet Yayınları, İst. 2003, s. 154–160; Öztürk Mustafa, *Câhiliyeden İslamiyete Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 2012, s. 77-127; Okuyan Mehmet “Kur’an Kadına Şiddeti Reddeder” *Din ve Hayat Dergisi*, Sayı:15, 59-62.İst. 2012, s. 59-62.

Cinsel şiddet konusunda şimdiye kadar kadına karşı şiddetin kutsala karşı bir şiddet olduğu prensibine dayalı ilkeli ve tutarlı teolojik bir perspektif geliştirilebilmiş değildir. Oysa teoloji, kadına karşı şiddeti eleştiren ve daha sağlıklı bir perspektif ortaya koyan bir araç ve imkân olarak görülebilir. Teoloji, hem kadına hem erkeğe cinsel şiddet konusundaki derin sessizliği bozan ve erkek kimliğinin bir şiddet aracına dönüşmesini engelleyen önemli bir özgürleşme alanı sunabilir. Şiddete maruz kalan kadının teolojisi nedir ve kadına yönelik şiddete nasıl bir teolojik cevap geliştirileceği önemli bir sorudur. Teolojik alan içerisinde, kurban ve mağdurları suçlayan kültür yerine şiddeti radikal olarak reddeden yeni bir insani anlayış oluşturulabilir. Kadına yönelik şiddet, önümüze büyük bir insani meydan okuma koymaktadır.¹⁵ Bu da yukarıda ifade edildiği üzere toplumun ahlaki kodlarının yeniden inşası ile mümkün görünmektedir.

Geçmiş toplumların peygamberleri ve toplumları ile olan ilişkileri incelendiğinde Kur'an-ı Kerim de hacim itibariyle oldukça fazla yer aldığı bir gerçektir. Kur'an kıssaları Taberi'ye göre Kur'an'ın üçte birini,¹⁶ Suyuti'ye göre dörtte birini¹⁷ M. Reşid Rıza'ya göre dörtte üçünü¹⁸ Suat Yıldırım'a göre ise takriben yarısına tekabül etmektedir.¹⁹ Kur'an-ı Kerim kıssalara yer verirken ilk insanın evlatları arasında geçen muhavereden²⁰ Hz. Peygamber (sav)'in hayatından bazı karelere kadar yer verir.²¹ Bütün bunlar da dikkat çeken temel özellik kıssalar üzerinden Kur'an'ın inşa edeceği toplumun “iman ve ahlak”²² toplumu oluşudur.

Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber (sav)'in misyonunu anlatırken beyan,²³ tebliğ,²⁴ talim ve tezkiye²⁵ olarak dikkate verir. Tezkiye; gönül dünyasının çirkinliklerden temizlenmesi²⁶ veya ahlaki çirkinliklerden²⁷ rehabilite edilerek ahlaki

15 Sambur Bilal “Kadına Karşı Şiddet Varoluşa Meydan Okumadır”, Erişim Tarihi: 03.05.2012, Sambur Bilal “Kadına Karşı Şiddet Varoluşa Meydan Okumadır”, Erişim Tarihi: 03.05.2012, <http://www.stargazete.com/acikgorus/kadina-karsi-siddet-varolusa-meydan-okumadir-haber-413620.htm>.

16 Yıldırım Suat, *Kur'an'a Bakışlar*, Akademi Yayınları, İzmir, 2011, 1/375;

17 Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr; *Mu'tereku'l-Akrân Fi İ'cazi'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikri'l-Arabî, by. th. 1/78.

18 Yıldırım, *Kur'an'a Bakışlar*, 1/375.

19 Yıldırım Suat, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İst. 1983, s. 105.

20 Maide, 5/27–31.

21 Al-i İmran, 3/123–128; Tevbe, 9/25–27; Ahzab, 33/9/21Fetih, 48/10–27.

22 Draz, Muhammed Abdullah; *Kur'an'a Giriş*, Trc. Salih Akdemir, Kitabiyat Yayınları, Ank. 2000, s. 76; Sosyal ahlak için bkz. *Kur'ân Ahlakı*, Trc. Emrullah Yüksel, Ünver Günay İz Yayıncılık İst. 1993, s. 393-407.

23 Nahl, 16/44.

24 Maide, 5/67.

25 Bakara, 2/129, 151; Cuma, 62/2.

26 Âlusi Ebu'l-Fadl Şihâbuddin; *Ruhu'l-Meâni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve s-Sebi'l-Mesâni*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1985, XXVIII/93.

27 Razi Zeynuddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdi'l-Kadir; *Tefsiru Garibi'l-Kur'âni'l-Azîm*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Tah. Hüseyin Elmalı, Ankara, 1997, s.556.

güzelliklerin kazandırılması²⁸ olarak ifade edilir. Hz. Peygamber (sav) “Ben ahlaki güzelliği tamamlamak için gönderildim!”²⁹ derken de asıl misyonunu ortaya koymaktadır. Demek ki İlahi iradenin peygamber göndermesindeki anlam boyutu “akli yetersizlik” değil “ahlaki yetersizlik” ve ahlaki değerlerin anlam kaymasına uğramasıdır.

Hz. Peygamber (sav) kendi gönderiliş gayesini anlatırken şöyle bir metafor üzerinden anlatır: “Benim misalimle diğer peygamberlerin misali köşede bir kerpiçlik yer dışında en güzel ve en iyi şekilde bir ev yapan kimseye benzer. İnsanlar içini dolaşmaya başlayıp bu kimseye hayret ederek: “Şuraya bu kerpiç konulması gerekmez miydi?” derler ya işte ben o kerpicim, ben peygamberlerin sonuncusuyum (o eksikliği tamamlıyorum).”³⁰

Yukarıda ifade edildiği üzere geçmiş ümmetlerin peygamberlerinin gönderildikleri toplumlarda tarih sahnesinden silinme sebepleri olarak ahlaki değerlerin yozlaşması olduğu görülmektedir. Semud kavminin helakinde görünür olan günah kamu malı sayılan deveye saygısızlık/kesme,³¹ Hz. Lut kavminde cinsel ahlaksızlık³² ve Hz. Şuayb’ın kavminde de ticari ahlaksızlık³³ olduğu dikkat çekmektedir.³⁴

Kur’an-ı Kerim zamanla solmaya yüz tutan geçmiş topluluklara ait güzellikleri canlandırarak gündemine alır. Hz. Lokman misali erkek veya Hz. Meryem gibi kadın karakterlerin kodları üzerinden ahlaki normları verir. Hıristiyan ve Yahudilerin inanç dünyalarında özel bir yeri olan Hz. İbrahim’in rol model olarak öne çıkarılması “evrensel ahlak”³⁵ şuurunun tesisi görevi görmek içindir.

Kur’an-ı Kerim geçmiş peygamberlerin davranış modellerine şöyle dikkat çeker:

*“Allah öncekilerin (doğru) hayat tarzlarına sizi yönlendirmek ve size bağıştıyla yönelmek ister; çünkü Allah her şeyi bilendir...”*³⁶

Küresel ahlaki yozlaşmalara karşı tek çözümün yukarıda anlatıldığı üzere bölgesel değil küresel çözümler üretmekten geçtiğinin bilinmesidir.

28 İsbahâni er-Rağib Ebu’l-Hüseyn b. Muhammed; *el-Müfredât fi Garibi’l-Kur’ân*, Kahraman Yayınları, İst. 1986, s.313

29 Malik, *Muvatta*, “Hüsnu’l-Hulûk”, 8.

30 Buhâri, “Menakıb”, 18.

31 A’raf, 7/77; Hud, 11/66; Şuara, 26/157; Şems, 91/15.

32 A’raf, 7/81; Hud, 11/77–83; Hicr, 15/61–77; Şuara, 26/160–175.

33 A’raf, 7/85–93; Hud, 11/84–95; Ankebut, 29/36–37.

34 Ahlaki zafiyetleri ve helak sebeplerinin izahı için bkz. TAN Zeki; *Kur’ân’a Göre Geçmiş Kavimlerin İnkırazında Ma’siyetin Rolü*, Kitap Neşriyat, Ank. 2011, s.83–154.

35 Draz, *Kur’an’a Giriş*, s. 69.

36 Nisa, 4/26.

Bir başka ayette de “İşte şu Allah’ın doğru yolu gösterdiği insanları... O halde sen de onların rehberliğine uy! (Ve) de ki: “Sizden bunun için bir karşılık beklemiyorum. Unutmayın ki o, bütün insanlığa bir öğütten ibarettir!”³⁷

Hakikat bütün yer küreyi kucaklayan bir ana gibi sürekli akan bir nehir gibidir, ne eskir ne de solar.³⁸

Kadın probleminin ahlaki zeminine dönersek şu hususu tekrar ederek devam edilebilir. Bugün aile, kadın ve şiddet problemi küresel boyut kazanmış ve kangren haline gelmiş bir durumdadır.³⁹ Küresel boyut kazanmış kadın problemine Kur’an-ı Kerim’in dikkat çektiği aşağıda ayrıntılı olarak anlatılacak olan bütün inanç guruplarının da onayladığı Hz. Meryem’in ve diğerlerinin evrensel paradigması üzerinden çözüm üretilebilir. Kadını nesneleştirip sosyal piramidin en altına yerleştiren bir toplumda Kur’an-ı Kerim’in kadın modellerinin ahlaki boyutlarını görünür yapması problemin çözümünün ahlakilik üzerinden yürütülmesi gerektiğini anlatır. New York Devlet Üniversitesi Adli Psikiyatri Birimi “**Psikiyatrinin kötülüğü tanıma yeteneğini**” ölçmek için bir ölçek geliştirdi. Adına “**Ahlaka aykırılık ölçeği**” denilmektedir. Kana susamışlık, acımasızlık, sadistlik, empatisizlik gibi olguların artmasının arkasında temel bazı “insani ve ahlaki değerlerin gerilemesi” olduğu konusunda fikir birliğine varıldı. **Kötülükler her zaman vardı ama yayılma riski bugün kadar yükselmemişti.** Vicdani denetimi zayıflatan ben merkeziliğin sonucu olan iki değer aşınması masaya yatırılmalıdır.⁴⁰ Aşınan bu değerlerin yeniden anlam kazanması ahlakilik zemini üzerinden yürütülmelidir. Şimdi ilahî metnin ahlaki zemini inşa sürecine geçilebilir.

İlahi Metnin Nüzûl Süreci

Kur’an-ı Kerim’in nüzûl tedrici/peyderpey yaklaşık olarak yirmi üç yılda insanla buluşmuştur. Bu buluşma ferdi ve toplumu inşa etmede nasıl bir yöntem izlediğini müntesiplerine göstermektedir. Bu süreç evrensel mesajın insanlığı bedevilikten alıp medenileştirirken takip ettiği sürecin adıdır.

Kur’an-ı Kerim’in nüzûl sürecinde ayet ve sûrelerin muhtevasına bakıldığında inanç, ahlak, ibadet ve muamelat gibi hiyerarşik bir sıralama görülmektedir.⁴¹

37 En’am, 6/90.

38 İslamoğlu, *age.*, s. 240.

39 Köylü, *Küresel Ahlak*, s. 86–88.

40 Erişim Tarihi:07.05.2012, <http://www.haber7.com/haber/20110328/Cinsel-taciz-ve-siddet-karsi-13-ipucu.php>; Ahlaki özelliklerin fitrat haline getirilmesi için bkz. Demirci Muhsin, *Kur’an’ın Temel Konuları*, İst. 2003, s. 283-309.

41 Zerkânî, Muhammed Abdu’l-Azim; *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmü'l-Kur’ân*, Beyrut, th, I/49; Sûrelerin nüzûl sırasına göre genel muhteviyatı için bkz. Duman Zeki, *Beyânu'l-Hak Kur’an-ı Kerim’in Nüzûl Strasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınları, Ank. 2008, I/5-6.

Bu hiyerarşik sistem tarihî süreçte hem fertlerin eğitiminde hem de toplumların değişiminde göz önünde bulundurulması gereken temel bir parametredir.

Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu Mekke toplumunda çözdüğü problemlerden birisi de kadın problemidir. Bu problemin nasıl çözüldüğünü çözmek tarihî süreçte kadın hususunda meydana gelecek sapmalarda izlenecek yol haritasını bilmek gerekir.

İslam öncesi Mekke toplumunun kadın anlayışını Kur'an-ı Kerim şöyle anlatır: “Ne var ki onlardan birine bir kız çocuğu olduğu müjdelense suratı kapkara kesilir. İcini öfkeyle karışık bir hüznün kaplar; Ona müjdelenen şeyin kendisinde oluşturduğu kötümser duygulardan dolayı, toplumdan kaçıp köşe bucak saklanacak delik arar; şimdi onu zillate katlanma pahasına tutsun mu, yoksa toprağa mı gömsün? Görüyorsunuz değil mi? Ne berbat akıl yürütüyorlar.”⁴² Ayet İslam öncesi Arap toplumunun kadın tasavvurunu tasvir etmektedir. Mekke müşrikleri Allah'a kızlar isnat ederler,⁴³ meleklerle ve taptıkları putlara dişi isimler⁴⁴ verirler aynı zamanda da kız çocuklarını da diri diri gömmekten çekinmiyorlardı. Sadece diri diri gömmüyorlar, (yağzu kelbehu) köpeklere yedirdikleri⁴⁵ gibi (yezbehune) boğazlayarak da öldürdükleri ifade edilmektedir.⁴⁶

Fahrudin er-Razi, Câhiliye dönemindeki kız çocuğunu öldürme konusunda şunları aktarmaktadır: “Erkek, hanımının doğum sancısı başlayınca, doğacak çocuğunun ne cinstе olduğunu anlayıncaya kadar insanlardan uzaklaşır ve saklanırdı. Eğer çocuğu erkek olursa sevinir, kız olursa üzüldü ve o kızı ne yapacağını düşünmek için, günlerce insanların arasına çıkmazdı. Rivayet olunduğuna göre Araplar, kızları olunca, bir çukur eşerler, o kız çocuğunu ölsün diye oraya koyarlardı.”

Kays b. Asım'ın söyle dediği rivayet edilmiştir: “Ey Allah'ın Resulü, henüz Müslüman olmadan önce, Câhiliyede sekiz kız çocuğumu sağ sağ gömdüm, dedi. Hz. Peygamber (sas) de, “Her birine karşılık bir köle azat et!” buyurunca o, ‘Ey Allah'ın Resulü, benim (kölelerim yok ama) develerim var’, deyince, Hz. Peygamber (sas), “O halde her birine karşılık bir deve kurban et!” buyurdu.”

42 Nahl, 16/58-59.

43 Nahl, 16/57.

44 Necm, 53/19-20; İzah için bkz. Esed Muhammed; *Kur'an Mesajı –Meal-Tefsir-*, Trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İst. 1999, s. 1081.

45 Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir; *Câmiu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut, 1988, 30/72; Râzi, Fahrudin Muhammed b. Ömer; *et-Tefsiru'l-Kebir*; Beyrut, 1982, 20/56; Yazıyı hazırladığım günlerde internette şöyle bir haber yayınlandı. Erişim Tarihi: 24.05.2012; Hindistan'ın en büyük ikinci eyaleti olan Maharaştra'da kız çocuğu istemeyen ailelerin, yasa dışı yollarla çocuklarını aldıkları ve fetüslerin cinayetleri örtbas etmek için köpeklere yedirildiği ortaya çıktı. <http://www.haber7.com/dunya/haber/883347-Câhiliye-devrini-aratmayan-vahset>

46 Râzi, *Tefsiru'l-Kebir*, XX/56; Bkz. Gürlevik Safiye, *Mekki Sürelerde Kadın (Razi Örneği)* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank. 2006, s. 82-97.

Yine rivayet olduğuna göre bir adam şöyle demiştir: ‘Ey Allah’ın Resulü, Müslüman olduğumdan beri, İslam’ın tadını alamadım. Câhiliye döneminde bir kızım vardı. Hanımına onu giydirip kuşatıp bana getirmesini söyledim. Sonra o çocuğu alıp onu derin bir uçuruma götürdüm ve oradan aşağı attım. Çocuk bana ‘Babacığım, beni öldürüyorsun!’ dedi. Ne zaman onun bu sözünü hatırlasam, bana hiçbir şey kâr etmiyor. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav): Câhiliyede olup bitmiş şeyleri (günahları) İslam kökünden kazıyıp yok eder. İslam döneminde olan (günah ve hataları da), tövbe-istiğfar yok eder, buyurmuştur.’⁴⁷

Yukarıda anlatılanları yapmalarının sebebi kadınların kendi tasavvurlarında anlamsız ve eğreti bir varlık olup insan sayılmamalarıdır.⁴⁸ Hz. Ömer (ra)’ın dilile Câhiliye döneminin kadına bakışı şöyle ifade edilmiştir: “Biz Câhiliye döneminde kadını hiçbir şey saymıyorduk. İslamiyet geldiği ve Allah onlardan söz ettiği zaman, artık bir takım haklara sahip olduklarını anladık.”⁴⁹ Hz. Ömer’in bu sözleri İslam öncesi kadın tasavvurunu yansıtmaları açısından itiraf niteliğindedir. Abdullah b. Ömer’in “Biz Resulullah zamanında hakkımızda bir vahiy inmesinden korktuğumuz için kadınlara söz söylemekten, haklarını çiğnemekten ve onlara sert davranmaktan çekinirdik. Resulullah vefat edince biz de artık onlara karşı çok (kırıcı ve yıkıcı) sözler söyler olduk ve onlar hakkında kusurumuz arttı.”⁵⁰ derken şu anlaşılmaktadır; insanların kutsalla bağlarının sıcaklığı ölçüsünde problemler minimize olmaktadır. Geçmişten tevarüs edilen bazı duyguların bilinçaltında kolay kaybolmadığını şu örnek göstermektedir. Abdullah b. Ömer, Resulullah “Kadınlara, geceleyin mescide gitmeleri için izin verin!” buyurdu, deyince oğlu Vâkîd ona, “Vallahi onlara izin vermeyiz, onlar bu izni fitne ve fesada yol edinirler!” diye karşılık verir. Abdullah b. Ömer oğluna kızar, öfkelenir hatta onu döver ve: “Ben sana Resulullah izin verin!” buyuruyor, diyorum, sen de çıkıyor ve “Hayır, izin vermeyiz diyorsun!” diye bağırır.⁵¹

Kızını ilk defa öldüren ilk devir Araplarından Lokman b. Ad’dır. Bunun sebebi ise, karılarının kendisini aldattıkları haber verilince, intikam almak için onları öldürür. Oradan yola inerken kızıyla karşılaşır. Kadınların hain ve kötü olduklarına dair zihnine yerleşen sabit fikir sebebiyle onu da yakalayıp öldürür.⁵² Kur’an-ı

47 Razi, Tefsiru’l-Kebir, XIV/252-255.

48 Cevad Ali, *Mufassal fi Tarihi’l-Arap Kable’l-İslam*, by. 1992, IV/608; Bintu’ş-Şati’ Aişe Abdurrahman, *Rasulullahın Kızları ve Torunları*, Trc. İsmail Kaya, Uysal Kitabevi, Konya, 1987, s. 35; Çağatay Neşet; *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ank. 1989, s. 133; Çağıl Necdet, “İslam Öncesi Mekke Toplumunda Kadın” *Kur’an’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’an Öncesi Mekke Toplumu*, İst. 2011, s. 201-221.

49 Buhârî, “Tefsir”, 66,2; “Libas”, 31; Müslim, “Talak”, 32; Bkz. Bardakoğlu Ali “Câhiliyye Döneminde Kadın” *Sosyal Hayatta Kadın*, Ensar Neşriyat, İst. 2005, s. 13-19.

50 Buhârî, “Nikah” 80.

51 Müslim, “Salat” 138-139.

52 Aişe Abdurrahman, *age.*, II/35.

Kerim'in indiği toplumun kadın tasavvurunu değiştirmek için hangi ahlaki örnekler üzerinden yürüdüğü aşağıda ayrıca anlatılacak

Kur'an-ı Kerim insan onurunu rencide edip kız çocuğuna yapılan aşağılayıcı, kin ve nefret dolu⁵³ anane ve geleneği de yürürlükten kaldırmıştır. Fakat bu anlayışın bütün toplumda olduğunu söylemek mümkün değildir.⁵⁴ Esmâ binti. Ebi Bekr (ra) şöyle der: “Zeyd. b. Amr'ı görmüştüm, ayakta sırtını Ka'be'ye dayamış: “Ey Kureyş topluluğu Allah'a yemin olsun ki, benden başka sizden hiçbir kimse İbrahim dini üzere değildir!” diyordu. Kendisi Kureyşlilerin diri diri gömdükleri kız çocuklarını ellerinden kurtarıp yaşamasına sebep olur, kızını diri diri gömmeye götüren kimseye: “Bırak öldürme onu, ben onun ihtiyaçlarını üstleniyorum.” diyerek yanına alır, büyüyüp yetiştiğinde kızın babasına: “İstiyorsan kızını sana geri vereyim, dilersen ihtiyaçlarının masrafını da sana ödeyeyim.”⁵⁵ derdi. Bunlardan birisi de Sa'sa b. Naciye'dir.⁵⁶ Kız çocuğu olduğunda nefesi kesilip donup kalan, utanan, bunu zillet kabul eden, hayal kırıklığına uğrayan “Bu da nereden çıktı?” anlayışına sahip bakış açısı tarihî süreçte zaman zaman tekrarlanabilir.⁵⁷ Fakat ilahî metin bunun ahlaki ve hukuki boyutunun hesabının

53 Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım, Carullah Mahmud b. Ömer; *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil ve Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1985, 2/414.

54 Çağatay, *age*. s. 135.

55 Buhârî, “Menakıbu'l-Ensar”, 23.

56 Âlûsî, Mahmûd Şükrü, *Bülûğu'l-Ereb fi Ma'rifeti Ahvâli'l-'Arab* (Thk. Muhammed Behçet el-Eserî), Dârü'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, th.s. 46.

57 Meclis Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu'nda ‘Çocuk cinsiyeti nedeniyle kadın üzerinde oluşturulan psikolojik şiddet, başlık parası ve geleneksel evlilikler’ konulu alt komisyon raporunda kadına yönelik ‘erkek çocuk’ baskısının boyutları örneklerle anlatıldı. Raporda eğitim ve kültür düzeyi ne olursa olsun tüm birey ve ailelerde aleni ya da üstü örtülü olarak ‘erkek çocuk sahibi olmak’ ideali olduğu şöyle vurgulandı: “Erkek çocuk olmadığı için kadın psikolojik şiddet görebilmekte, eşi tarafından üzerine kuma getirilmesi ya da boşanmayla tehdit edilebilmektedir. Bazen de fiziksel şiddete maruz kalıp, intihar etme noktasına getirilmektedir.” Raporda, çocuğun cinsiyetinin kadın için de önemli olduğu vurgulanırken, “Çünkü erkek çocuğu olduğunda kocası ile bağının daha güçlü olacağına, kocasının ve ailesinin gözünde değerinin daha yükseleceğine inanılmaktadır. Erkek açısından ise erkek adamın erkek oğlu olur inancı, baba soyunun devamı ve aileye kaynak sağlamaları gibi beklentiler bu önemi artırmaktadır.” denildi. Trabzon'un gecekondu mahallesinden 57 yaşındaki Melahat rapora şu sözleriyle girdi: “Ben de gençliğimde erkek çocuk sahibi olana kadar kocamdan baskı gördüm, hem de kıyamet gibi. Önce 4 kızım oldu. Her doğumda ‘Erkek niye doğurmadın; yine kız doğurdun, beni konu komşuya rezil ettin’ baskısı vardı. 5. çocuğumun oğlan olmasıyla bu baskı sona erdi. Ancak 5. doğumda Allah'a çok yalvardım, ‘yarabbi ya öldürürsün ya oğlan getirirsin’ diye çok dua ettim. Allah dualarımı kabul etti.” Erkek çocuk için yapılan baskı sadece aileden değil komşulardan da geliyor. Şanlıurfa kent merkezinde 37 yaşındaki Adalet'e, ilk çocuğu kız olduğunda komşuları “Vah vah... Üzülme inşallah sağlıklı olur.” dedi. Adıyaman'da gecekondu mahallesinde yaşayan bir kız çocuğunun sitemi şöyledir: “Bizim oralarda kız olarak doğmuşsanız çileniz daha bebekken başlar. Kimi zaman okula gidemezsiniz, kimi zaman erkeklere alınan bir çift ayakkabıdan bile mahrum kalırsınız. Hep, ‘Kızımın sonu da benim gibi mi olur’ diye düşünüyorum. Aşkı yalnızca televizyonda izlediğim filmlerde gördüm. Kız olduğumuz için bizim televizyona bile bakmamız yasaktı.

sorulacağını dikkate verir.⁵⁸ Böyle bir zeminde Meryem sûresinin nazil olması anlamlıdır. Sûrede tevhit, nübüvvet ve haşir gibi hususlara dikkat çekildiği bir gerçektir. Fakat sûrenin Mekke toplumuna verdiği esas mesajın kadına bakışı pozitif anlamda düzeltmek olduğu bir gerçektir ve bu husus dikkate alınmalıdır.

Hatta Meryem sûresi ilk okunduğunda Hıristiyanların yanlış tanrı anlayışını düzeltmeye yönelik mesajlar içerdiği düşünülebilir. Fakat Meryem sûresinin nazil olduğu süreçte Mekke’de çok az sayıda Hıristiyan olduğu bilinmektedir.⁵⁹ Varaka b. Nevfel gibi bizzat İncil okuyarak Hıristiyanlığı seçmiş ve onun öğretilerini tetkik⁶⁰ etmiş başka bir kimsenin varlığından söz etmek zordur.⁶¹ Ancak Mekke’nin gerek dinî, gerekse ticari bir merkez olması nedeniyle çok nadir de olsa buraya uğrayan Hıristiyan rahiplerin varlığından söz edilmektedir.⁶²

Bu Hıristiyan nüfusun büyük bir kısmını Habeşistan, Yemen, Suriye ve Yarımada’nın diğer bölgelerinden Mekke’ye gelen köleler oluşturuyordu. Bunlar Mekke’li tüccarlara, eşrafa ve efendilere hizmet etmekle yükümlü halkın kendilerine değer vermediği kimselerdi. Mekke halkı, bu gibi kimselerin putlarına ait kutsal bölgelerine girmelerine müsaade etmedikleri gibi, Mekke’de oturmalarını bile hoşgörüle karşılamazlardı. Onların sadece şehrin çevresindeki sahralarda Ka’be’den uzak bölgelerde oturmalarına izin verilirdi. Ayrıca kendi dinlerine mensup olanlarla bir araya gelip konuşmalarına da müsaade edilmezdi.⁶³ Bunların söylenme sebebi; Meryem sûresini okurken odaklanılması gereken noktayı tespit etmektir. Bunun tespiti sûrenin ne dediğinin değil ne demek istediğini ortaya koyar. Yoksa Meryem kültünün oluşmasına zemin hazırlanır.⁶⁴ Hatta Meryem’in kaç defa regl/aybaşı hali gördüğü ayrıntısı⁶⁵ işlenerek mesaj flu hale gelebiliyor. Sûreyi bu şekilde okuma biçimi mesajı amacı dışına taşır. Çünkü amaçlanan Meryem’in kendisi değil Meryem üzerinden gündem ve model oluşturup problem çözmektir. Bir de Allah’ın özellikle dikkate verdiği Meryem’in hayat karelerini görüp atladığı karelerden uzak durmak mesajın daha iyi anlaşılmasını temin eder.

Erişim Tarihi: 09.05.2012: <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1040784&Date=22.02.2011&CategoryID=77>

58 “*Diri diri gömülen kız çocukları sorulduğunda/sorduğunda, hangi suçtan dolayı öldürüldüklerinin hesabını*” Tekvir, 81/8-9; öldürülen kız çocuklara yemin edilerek onlara verilen değer ortaya konmaktadır.

59 Hamidullah Muhammed; *İslâm Peygamberi*, Trc. Sâlih Tuğ, İrfan Yayınevi, İst. 1980, I/617.

60 Buhârî “*Bed’u’l-Vahiy*”, 3.

61 Güner, *age*. s. 74.

62 İbn Hişam Ebu Abdİmelik; *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1990, I/254.

63 Danişmend İ. Hami, *İzahlı İslam Tarihi Kronoljisi*, İst. 1960, I/287, 301, 311’den Naklen Güner Osman, *Resulullah’ın Ehl-i Kitapla Münasebetleri*, Fecr Yayınları, Ank. 1997, s. 73-74.

64 Hıristiyan mezheplerinin Meryem telakkileri konusunda geniş bilgi için bkz. Tümer Günay, *Hıristiyanlıkta ve İslam’da Hz. Meryem*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ank. 1996, s. 65-170.

65 Razi, *Tefsir*, XXI/201.

Kur'an-ı Kerim toplumda meydana gelen sapmaları, tarihî karakterleri yeniden gündemine taşıyarak problemin çözümünü bu karakterler üzerinden yürütür. Meryem de bu portrelerden sadece birisidir.

Meryem'in yaşadığı kültürel Roma kültüründe kadın ikinci sınıf insan muamelesi gören, miras, şahitlik, siyasal katılım, mülk edinme, eş seçme, eğitim gibi temel hak ve özgürlüklerin tümünden mahrum, kendisine geri ve zavallı bir mahlûk olarak bakılan değersiz bir ayrıntıydı. Roma aile düzeni ataerkildi. Bu ataerkillik öyle bilinen anlamında değil erkeğin putlaştırıldığı anlamda bir ataerkillikti. Bu aile düzeninde kadın aileden sayılmazdı. O, evde, sadece kocanın ve erkek çocukların ihtiyacını gideren biriydi.⁶⁶ İşte Allah Meryem'in annesinin erkek evlat istemesine karşın kız vererek geleneğin çirkin izlerini temizledi. Kadının mabede girmesine izin verilmezken⁶⁷ girdi.

Meryem sûresinin indiği Mekke toplumunda kadın yukarıda ifade edildiğinden çok daha kötü durumda idi. Kur'an-ı Kerim Hz. Meryem paradigması üzerinden o toplumun kadın problemini çözüyordu. Nesneleştirilen kadın Allah'ın kendisini muhatap aldığı evrensel rol-model ve özne haline geliyordu.

Evrensel Bir Rol-Model Olarak Hz. Meryem

Meryem sûresi Mekkî'dir.⁶⁸ Mekkî sûrelerin temel özelliklerinden olan hurufu mukattaa ile başlaması, "Kella"⁶⁹ lafzının ve kıssaların yer alması bunun Mekkî olmasının temel özelliklerindedir.⁷⁰ Kur'an'da Meryem bizzat kendi ismi ile anılır.⁷¹ Meryem, 23 kez "Meryem oğlu İsa'ya" da "Meryem oğlu Mesih" şeklinde İsa'yı tanımlama amaçlı yer alır. 11 kez de Meryem'in bizzat kendisi ile ilgili olayların anlatımında adı geçer. Kur'an'da 70 civarında ayette Meryem kıssası anlatılır. Mekkî sûrelerden Enbiya ve Mûminun sûrelerinde ve Medenî sûrelerden Âl-i İmran, Nisa, Maide ve Tahrim sûrelerinde olmak üzere yedi sûrede kıssaya yer verilmektedir.⁷²

66 İslamoğlu Mustafa, *Adayış Risalesi*, Denge Yayınları, İst. 1998, s. 86.

67 Kutup, Fizilal, I/392; İbn Âşur, Muhammed, *et-Tahrir ve'l-Tenvir*, Tunus, 1984, III/235.

68 Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b.Ebi Bekr; *el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'an*, Beyrut, 1973, s. 15.

69 Meryem, 19/79, 82.

70 Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh; *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, 1988, I/239-240; Suphi Salih, *Kur'an İlimleri*, Trc. M. Sait Şimşek, Konya, th. S. 146-147; Nüzûlu ile ilgili bkz. Ünver Mustafa, *Tefsir Usûlünde Mekkî-Medenî İlmî*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 1998, s. 97.

71 Ebu Meryem el-Gassani'den yaptığı rivayete göre o şöyle demiştir: Resulullah (sav'e gidip "Bu gece bir kızım oldu!" dedim. Resulullah (sav): "Bana da bu gece Meryem sûresi indi. Sen de kızına Meryem ismini ver!" buyurdu. Suyuti, *el-İtkan*, I/35'ten naklen Suphi Salih, *Kur'an İlimleri*, s. 138.

72 Yaşaroğlu, M. Kamil, "Meryem Süresi", mad. *DİA*, XXIX/242-243; Ank. 2004; Gökçir Bilal, *Meryem Süresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*, Fecr Yayınları, Ank. 2009, s. 90; Duman, Beyanu'l-Hak, s. 439-442.

Meryem sûresinde Meryem dışında sûrede adı geçen karakterler şunlardır: Ze-keriyye, Yahya, İbrahim, İshak, Yakup/İsrail, Musa, Harun, İsmail, İdris, Âdem, Nuh (Aleyhimusselam). Bu şahsiyetler içinde Meryem ismi, açık bir şekilde yalnızca bir yerde anıldığı halde sûreye Allah Meryem adını vermiştir.⁷³

Sûre ile ismi arasında da münasebet vardır. Bikâi tefsirinde sûrenin maksudunu tayin ettikten sonra o sûrenin ismiyle maksudu arasında irtibat kurmağa çalışır ve sûrelere verilen isimlerin ihtiva ettiği anafikre göre verildiğini iddia eder. Bu hususta da şöyle der: “Her sûrenin ismi, o sûrenin maksudunun tercümanıdır. Çünkü her şeyin ismi, müsemmasıyla kendi arasında münasebeti açığa çıkarır.” Bu meseleyi başka bir ifadeyle şöyle izah eder: “Bir kimse, sûrenin isminden muradın ne olduğunu bilirse o sûrenin maksudunu bulmuş olur. Kim de sûrenin maksudunu iyi anlarsa o sûrenin ayetleri kıssaları ve bütün ifadeleri arasındaki münasebeti kolaylıkla gösterebilir.”⁷⁴

Kur’an-ı Kerim’de kadınları anlatan ayetlere bakıldığında zevc/eş veya imree/kadın olarak zikredilirken Meryem ismi sarih olarak anlatılır. Bu da önemli ve anlamlı bir noktadır.⁷⁵ Çünkü Mekke toplumunda bir erkeğin kadınla anılması aşağılık olarak telakki edilmektedir. Böyle bir toplumda Meryem isminde tarihte yaşamış fakat tarih olmamış bir kadını Allah’ın muhatap alması Mekke toplumu için oldukça şaşırtıcıdır. Bunlarla beraber onuru aşındırılan kadının Allah tarafından onurlandırılarak iltifata mazhar olması ona otonom ve ayrıcalık kazandırmıştır. Mekke toplumunun gündeminde olmayan kadın Meryem paradigması üzerinden gündeme taşınır. Kadının şahsiyeti/kişiliği Meryem prototipinde inşa edilir. Meryem’in başından geçen ağır imtihana sabrı ona büyük ödül olan müstakil sûreye isim olarak anılmak olarak verilmiştir. Bu sebepten Mekkî sûrelerdeki kadın tasavvuruna Meryem sûresinden başlamak daha münasiptir.

Meryem ve Temel Özelliği: İffeti

Meryem, tarihî süreçte hep temizliği ve iffeti ile anılır oldu. Meryem ile alakalı ayetlere bakıldığında öne çıkan parametre iffetidir. Bu da Mekke toplumunda kadına olan bakışı değiştirmek içindir. Bu sadece Mekke toplumu için değil modern dünyada da ilahî dinlerin müntesiplerinin ortak sembolü olarak anılmalıdır.

73 Gökkır, Meryem Süresi, s. 38.

74 Bikai Burhaneddin b. Ömer, *Nazmu'd-Durer fi Tenasubi'l-Ayati ve s-Suver* (Yazma), Süleymaniye Küt./HKM, No: 149-150'den naklen Kara Necati, *Bikai ve Tefsirdeki Metodu*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No:1, Van, 1994, s. 254; Ayrıca bkz. Suyuti, *Tenasuku'd-Durer Fi Tenasubu's-Suver*, Beyrut, 1986, s. 56-58. Yılmaz Mehmet Faik, *Ayetler ve Süreler Arasındaki Münasebet*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank. 2005, s. 159; Tuncer Faruk, *Kur'an Sürelerindeki Eşsiz Ahenk*, Işık Yayınları, İst. 2003, s. 200-220.

75 Birişik Abdulhamit, “Müphematu'l-Kur'an” *DİA*, İst. 2006, XXXI/438.

İslam öncesi Arap toplumunda Kur'an-ı Kerim'in anlattığı "O müşriklerden her biri, Rahman'a yakıştırdığı kız evladı dünyaya geldiği haberini alınca, birden yüzü mosmor kesilir, kederinden yutkunur durur..."⁷⁶ arka planında erkeğin şerefine lekeleneyeceği korkusu vardı.⁷⁷ Kur'an-ı Kerim Hz. Meryem'e "...N'olaydım, keşke bundan önce öleydim de unutulup gidenlerden olaydım!"⁷⁸ dedirten iki zihniyeti/anlayışı bir zeminde buluşturuyor. Hatta Kur'an-ı Kerim Mekke toplumu-na "Yalnızca Rahman olana secde edin!" dendiğinde, "Rahman da neymiş..."⁷⁹ diyerek saplantı içinde olduklarını ortaya koyuyorlardı. Allah'ı inkâr etmemele-rine rağmen⁸⁰ "Rahman'ı inkâr ediyorlar"⁸¹ "Rahman adının anılıp yüceltilmesine gelince; onu ısrarla tanımazdan gelen de yine onlar olur."⁸² Bunlarla beraber Mer-yem sûresinde "on altı" defa Allah'ın Rahman sıfatı geçmektedir.⁸³ Allah rahmet-in tecellisinin özellikle kadın hususunda görünür olmasını istiyor ki sûre rahmeti ifade eden ayetle başlayıp⁸⁴ aynı şekilde bitiyor.⁸⁵

Allah Mekke toplumunun kadına bakışını pozitif hale getirmek için önce Meryem'i muhatap alıyor. Kur'an'ı Kerim'de bu şöyle anlatılır. "*Bir de iffetini koruyan o kadını (gündeme taşı) kuşkusuz ona da ruhumuzdan üflemiş; onu ve oğlunu (çağının) bütün insanları için (rahmetimizin) bir belgesi kılmıştık.*"⁸⁶ Bu ayette isim olarak Meryem geçmiyor. İsim arka planda kalıp "iffetini koruyan kadın" olarak sıfatı öne çıkıyor. Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamber (sav)'in annesin-den tek kelime bahsetmezken "İsa/Peygamber annesi Meryem" olarak anılması da anlamlıdır. Muhammed Hamidullah ayete anlam verirken "Meryem'i de hatırla" dedikten sonra "Hem kendin hatırla hem de başkalarına hatırlat" notunu düşer.⁸⁷ Fakat şunu unutmamak gerekir ki iffet kadın erkek bütün inanan insanla-rın sorumlu tutulduğu bir ahlaki değerdir.⁸⁸

Yine Mekkî bir sûre olan Mü'minun de ise şöyle anlatılır: "Meryem'in oğlunu ve annesini birer ibret vesilesi kıldık ve onları pınarları akan ve yerleşmeye elve-rişli yüksekçe bir yere yerleştirdik."⁸⁹ Burada amaç yüce Allah'ın temiz, taze hoş

76 Zuhruf, 43/17.

77 Çağatay, Arap Tarihi, s. 135.

78 Meryem 19/23.

79 Furkan, 25/60

80 Ankebut, 29/61, 63; Lokman, 31/25.

81 Ra'd, 13/30.

82 Enbiya, 21/36.

83 Meryem, 19/19-96.

84 Meryem, 19/2.

85 Meryem, 19/96

86 Enbiya, 21/91.

87 Hamidullah Muhammed, *Aziz Kur'an, Çeviri ve Açıklama*, Trc. Abdulaziz Hatip-Mahmut Kanık, Beyan Yayınları, İst. Th. S. 453.

88 Tesettürü emreden ayette önce erkeğin "bakışlarından" başlaması iffetin erkek için de olmazsa olmaz bir ahlaki özellik olduğunu gösterir. Nur, 24/30.

89 Mu'minun, 23/50.

kokulu bitkilerin bulunduğu, suların aktığı, gözetip korundukları bir yerde onları barındırdığına işaret edilmiştir. Mekke toplumuna verilen mesaj kendini daha açık olarak göstermektedir.⁹⁰ Kadın nesneleştirildiği, önemsenmediği, dinlenmediği, karar verilirken düşüncelerinin dikkate alınmadığı bir zeminde bu şekilde önemsenen bir portre ile karşılaşma oldukça anlamlıdır. Şu soru sorulabilir: “Bir insan ne zaman kendini değerli hisseder?” Kendini, kendinden daha büyük bir bütünün vazgeçilmez bir parçası olarak gördüğü zaman. İnsan kendini, vazgeçilmez, yeri doldurulmaz, emsalsiz, tek gördüğü an değerli hisseder.⁹¹ Yukarıda ifade edildiği üzere Kur’an-ı Kerim’de kadın ismi olarak sadece Meryem’in isminin anılması “değerli” oluşun bir göstergesidir. Gündemde olmayanın gündeme alınması ve halen gündemde kalmayı başarması, meydana gelecek negatifiklerin bu paradigma üzerinden düzeltilmesi, değerli ve emsalsiz⁹² oluşu anlatır. Hem kendi gündemine, hem ilk muhatapların gündemine, hem de tüm zaman ve zeminlerdeki muhatapların gündemine gelir. Zira gündeme taşınması istenen şahsiyet tarihî bir figür değil tüm zamanlarda geçerli değerler olan iffet ve adanışın sembolüdür. Özünde taşınması emredilen Meryem’in cinsiyeti değil karakter ve şahsiyetidir.⁹³

Meryem sûresinde ise Meryem’in anılması ve asırlar sonrasının insanına mesajın taşınması gerektiği şöyle anlatılır:

“Kitapta Meryem’i de an! Hani o, ailesinden ayrılıp doğu tarafında bir yere çekiliverdi. Onlarla kendisi arasına bir perde gerdi.

Biz de ona Ruhumuzu gönderdik de, ona kusursuz, mükemmel bir insan şeklinde görünüverdi.

Meryem irkildi ve “Ben!” dedi, “Rahmana sığındım senden. Eğer Allah’tan korkup haramdan sakınan bir kimse isen çekil yanımdan!”

Ruh: “Ben!” dedi, “Rabbinden sana gelen bir elçiyim. Sana tertemiz bir erkek çocuk hediye edeyim diye geldim!”

Meryem: “Nasıl oğlum olabilir ki bana eli değen bir tek erkek bile olmamıştır. İffetsiz bir kadın da değilim!”

Ruh: “Öyledir, ama Rabbin: “Bu iş bana pek kolaydır. Çünkü biz onu insanlara kudretimizin bir alameti ve tarafımızdan bir rahmet kılacağız ve artık bu hükme bağlanmış, olup bitmiş bir iştir!” dedi.”

90 Kutup, *Fizilal*, IV/2467.

91 Cüceloğlu Doğan, *İletişim Donanımları*, Remzi Kitabevi, İst. 2002, s. 107.

92 Her insanın “bir tek” Rabbi olduğu gibi “bir tek” annesi vardır. Birden fazla eşi olabilir. Evi, arabası, işi olabilir. Fakat anne tek ve emsalsiz bir varlıktır. Kur’an-ı Kerim, Allah’ın her şeyden daha sevgili olması gerektiğini anlatırken “anneyi” saymaması (bkz. Mücadile, 58/22; Tevbe, 9/24) Hz. Peygamber (sav) kendisinin her şeyden daha çok sevilmesi gerektiğini anlatırken şöyle buyurur: “Sizden biriniz, ben kendisine babasından, çocuğundan ve tüm insanlardan daha sevimli olmadıkça iman etmiş olamaz” Buhârî, “İman”, 10; Müslim, “İman” 70.

93 İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an*, s. 582.

Sonra çocuğuna hamile kaldı ve bu haliyle uzakça bir yere çekildi.

Derken doğum sancısı onu bir hurma ağacına dayanmaya zorladı.

"Ay!" dedi, "n'olaydım, keşke bu iş başıma gelmeden öleydim, adı sanı unutulup gitmiş biri olaydım!"⁹⁴

Ayetlerde Meryem'in dikkate verilen özelliği iffeti olduğu açıktır. Çünkü ifetsizliğin olduğu toplumda⁹⁵ verilecek mesaj bu olsa gerektir. Ayetlerde iffetin boyutunu göstermesi açısından şu önemlidir. Melek, eli yüzü "husnu's-sure" düzgün/yakışıklı⁹⁶ bir erkek suretinde göründü.⁹⁷ Genç güzel bir bayanın Melek misal bir erkeğe karşı bile kırmızı çizgilerinin olduğunu söylemesi oldukça önemlidir. Meryem'in iffeti sınanıyordu. Hz. Meryem bedeni ve ruhi saflığı, kendini Allah'a ibadete adanması, İffet ve namusunu koruması sebebiyle "Betûl" olarak adlandırılmıştır. Betûl ayrıca manevi mükemmellekle birlikte fiziki güzelliği⁹⁸ de ifade ettiğinden Hz. Meryem zamanının en güzel ve en mükemmel kadını olarak da tanımlanmaktadır.

Hz. Yusuf'u görenler akılları başlarından alınmış gibi: "Aman Allah'ım! Bu bir insan olamaz, olsa olsa bu yüce bir melektir!"⁹⁹ diyorlardı. Vezirin hanımı için şunlar söyleniyordu. "...Sevda ateşi bağırnı yakmış..."¹⁰⁰ O da bunu sonradan tescil etti: "...Arzumu tatmin için onu baştan çıkarmaya çalışan bendim..."¹⁰¹ İki prototip sunularak topluma mesaj verilir.

Meryem karakteri üzerinden verilen bir başka mesaj da Allah'ın rızıkları üstleneceğidir.¹⁰²

İstedliğini İstemeden Alma; Rızık

Arap toplumunda çocuklarının diri diri öldürülme¹⁰³ sebeplerinden birisi de onları besleyememe korkusu idi.¹⁰⁴ Bu durumu Kur'an-ı Kerim şöyle anlatır: "*Şu halde, çocuklarınızı rızıkınıza ortak olur endişesiyle öldürmeye kalkmayın!*

94 Meryem, 19/16-23.

95 Müslim, "Tefsir", 26, 27; Buhârî, "Nikah", 36; Ebu Davut, "Nikah" 33; Aydın Mehmet Akif, *DİA*, Kadın, "İslam'da Kadın", Mad. XXIV/86, İst. 2001.

96 Zemaşşeri, *Keşşaf*, II/515; Duman, *Beyanu'l-Hak*, I/439; Gökkır, *age.*, s. 92.

97 Meryem, 19/17.

98 İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem; *Lisanu'l-Arab*, Thk. Heyet, Kahire, th, XI/43.

99 Yusuf, 12/31.

100 Yusuf, 12/30.

101 Yusuf, 12/51.

102 Buhârî, "Cihad" 76; Tirmizi, "Cihad" 24; İbn Mace, "İkame" 78.

103 Tekvir, 81/8-9

104 Âlûsî, *Bülûğu'l-Ereb* 44; Çağatay, *age.*, s. 135; İbn Mesud Hz. Peygamber (sav)'e büyük günahları sorunca "*Seninle sofraya oturacağı endişesiyle çocuğunu öldürmendir*" buyurur. Buhârî, "Edep", 20.

Onları da sizi de besleyecek olan biziz. Şüphesiz onları öldürmek büyük bir cürümdür."¹⁰⁵ Ayette sırf kız çocuklarının öldürüldüğü söylendiği gibi "evlad" kelimesinden yola çıkarak hem erkek hem de kız çocuklarının öldürüldüğü de söylenmektedir.¹⁰⁶

Kur'an-ı Kerim, Meryem'in rızık endişesi taşımadan Allah'ın kendisine nimet verdiğini¹⁰⁷ şöyle anlatır: "...Zekeriyya ne zaman Meryem'in odasına girse yanında hep yiyecek bir şeyler bulur ve kendisine: "Meryem! Bunlar da ne! deyince, Meryem de: "Bunlar Allah'tan, çünkü Allah, istediğine istetmeden de veriyor!" diye karşılık verirdi."¹⁰⁸

Meryem sûresinde de doğum yapmadan çocuklarını öldürmeye kalkan toplumun kadınlarına¹⁰⁹ çocuklarının rızıklarını vereceğini şöyle anlatır:

"Derken, Ruh, ona aşağıdan şöyle seslendi: "Sakin üzülme!" dedi, "Rabbin senin alt yanında bir su arki meydana getirdi."

"Haydi, hurma dalını kendine doğru silkele, üzerine taze hurmalar dökülsün."

"Artık ye, iç, gözün aydın olsun! Eğer herhangi bir insana rastlarsan: "Ben Rahman'a oruç adamıştım!" de, "O sebeple bugün hiç kimseyle konuşmayacağım."¹¹⁰

Allah istediği kuluna kız erkek ayırımı yapmadan rızıkını verir.

Sûrede dikkat çekilen bir husus anne evlat ilişkisidir.

Anneye Saygı

İslam öncesi Arap toplumunda kadının değersiz bir varlık olduğundan şüphe yoktur. Bundan dolayı annelik sıfatına sahip kadınlara anneliğinden dolayı değerleri olduğu bilinmektedir. Aişe Abdurrahman Arapların anneye verdiği değeri şöyle anlatır: "Araplardan daha fazla annenin şeref ve ikramına değer veren eski zaman toplumunu bilmiyorum desem yeri var. Hatta cömertliği ile meşhur Hatemi Tai'ye cömertliği annesinden tevarüs ettiği ifade edilir."¹¹¹

Muallaka şairlerinden Amr b. Kulsûm kabilesi Tağlib ve Bekr kabilesi arasındaki bir anlaşmazlığın çözümlenmesi için hükümdara gelip daha sonra muallaka-

105 İsra, 17/31; En'am, 6/151.

106 Değerlendirmeler için bkz. Çağlı, agm. s. 207.

107 Şimşek Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İst. 2012, III/303.

108 Âl-i İmran, 3/37

109 Arap toplumunda kız çocuklarının öldürülmesinde annenin rolü vardı. Hz. Peygamber sonradan kadınlardan biat alırken nelere dikkat edilmeleri sayılırken "...çocuklarını öldürmek..." (Mümtetine, 60/12.) ayetini onlara okurdu.

110 Meryem, 19/24-26.

111 Bintu's-Şatı, *age*. 1/20-23.

lar arasına alınacak olan şiirini okumuş ve burada hükümdara karşı tehditkar bir dil kullanmış, buna kızan hükümdar ise Bekr kabilesinin lehine hüküm vermiş, daha sonra Amr ve kabilesinin gururunu kırmak amacıyla şaire haber gönderip annesinin, kendi annesini ziyaret etmesini istemiş, annesi de ziyarete gelmiş, fakat hükümdar, şairin annesinin kendi annesine hizmet etmesini isteyince Amr hükümdarı öldürmüştür.¹¹² Anekdotun bir başka varyantında Amr ve annesi hükümdarı beraber ziyaret ederler. Hükümdarın annesi ile Amr'ın annesi Leyla arasında şu olay geçer:

-Leyla! Şu tabağı bana verir misiniz? Leyla ise canı sıkılarak şiddetle:

-İhtiyaç sahibi, ihtiyacını görmek için kendisi kalkmalıdır” karşılığını verir. Hükümdarın annesi Hind emrini tekrarlayıp, ısrar edince Leyla şöyle haykırdı: “Ah ne zillet bu! Ey Tağlıboğulları neredesiniz?! Oğlu bunu işitince:

“Bu günden sonra Tağlıliler için zillet yoktur!” diyerek sıçradı, kalktı. Sonra etrafına bakındı. Otağda asılı bir tek kılıçtan başka silah yoktu. Sıçrayıp onu kaptı ve Amr b. Hind'in kafasını kopardı.¹¹³ Meşhur şiirinin bir kısmını o gün söylediği ifade edilir.¹¹⁴ Mekke öncesi toplumda görülen bu özellik Kur'an-ı Kerim tarafından yoğun olarak annelik paradigması üzerinden işlenerek¹¹⁵ kadına manevi bir statü hatta anne baba için “Öff bile demeyin!”¹¹⁶ diyerek manevi zırh ve sit alanı oluşturmuştur.

Sa'd İbn Mâlik'in rivayetine göre o: “Şayet onlar seni körü körüne Bana şirk koşman için zorlarsa onlara itaat etme...” ayeti benim hakkımda nazil oldu, dedikten sonra şöyle devam eder: “Ben anneme iyilik eden birisiydim, Müslüman olduğum zaman annem: Ey Sa'd, senin uydurduğunu gördüğüm bu şey de nedir? Ya sen bu dinini bırakacaksın ya da ölünceye kadar yemeyeceğim, içmeyeceğim de benim yüzümden seni ayıplayıp; ey annesinin katili, diyecekler, dedi. Ben: “Ey anneciğim yapma, şüphesiz ben şu dinimi hiç bir şey için bırakacak değilim.” dedim. Bir gün ve gece geçti hiç bir şey yemedi. Izdırab içinde sabahladı. Diğer bir gündüz ve gece daha kaldı ve hiç bir şey yemedi. Izdırabı şiddetlenmiş olarak sabahladı. Ben bu durumu görünce: “Ey anneciğim, biliyorsun, Allah'a yemin ederim ki senin yüzünün olsa ve birer birer çıksa ben yine de bu dinimi hiç bir şey için bırakacak değilim. Dilersen ye, dilersen yeme, dedim. Bunun üzerine o da yedi.”¹¹⁷ Rivayet anne katili olarak anılmanın toplumda kötü evlat imajı verdiğine dikkat çeker.

112 *Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları*, Çev. Heyet, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 2010, s. 120.

113 Aişe Abdurrahman, *age*. I/21-22.

114 Şiiri için bkz. Zevzeni, Ebu Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed; *Şerhu'l-Muallakati's-Seb'a*, Beyrut, th. s. 118-135.

115 Anneye iyilik için bkz. Bakara, 2/83; Nisa, 4/36, 62; En'am, 6/151; İsra, 17/23; Ahkaf, 46/15.

116 İsra, 17/23.

117 İbn Kesir, *Tefsir*, VI/339-340.

Hız. Peygamber (sav) de hem anneye karşı davranışın kodlarını vermiş¹¹⁸ hem de cennetin (kadınların değil) annelerin ayakları altında oluşunu ifade ederek kadına kadınlık değil “annelik” üzerinden anlam yüklemiştir. Hız. Peygamber (sav)’in süt annesine olan saygısı,¹¹⁹ kendisine dadılık yapan Ümmü Eymen’e “annemden sonraki annem”¹²⁰ diye iltifat etmesi, Hız. Ali’nin annesi Fatıma binti Esed’e hususi ilgi gösterip ona da “annemden sonraki annem”¹²¹ demesi anne paradigmasına yapılan vurgudur.

Hız. Peygamber (sav) kızı Hız. Fatma’ya “ümme ebiha”¹²² “babasının annesi”, diye iltifat etmesi kızı üzerinden anneliğe yapılan vurgu, kız hakkındaki yanlış tasavvurun düzeltilmesini temin ediyor.¹²³ Hatta geçmişte bu kutsilikten cariyelerin çocuğu olduktan sonra statü değiştirdikleri¹²⁴ bilinmektedir. Günümüzde de kadını içinde bulunduğu krizden çıkarmanın yolu annelik paradigmasının yoğun olarak işlenmesidir.¹²⁵

Meryem sûresinde Meryem’in annelik sıfatı öne çıkarılarak değer atfedilmektedir. Çünkü annelik Kur’an’ın değişik ayetlerinde özel bir kategoride değerlendirilmektedir.¹²⁶ Biyolojik olarak da annelik hormonu oksitosin annede bulunmaktadır. Babada babalık hormonu yoktur.¹²⁷ Bu ayrıcalık ilahî irade tarafından anneye verilmiştir.

118 Allah’ın rızası anne ve babanın rızasında olduğu, Tirmizi, “Bir” 3; Namaz ve cihattan sonra anne ve babaya iyilik yapılması gerektiği, Buhârî, “Edep” 1; Onlara hizmet etmenin hac, umre kadar sevabı olduğu, Ebu Ya’la, Müsned, V/175; onları ağlatanın güldürmesi için geri gönderildiği, Ebu Davut, “Cihad” 32; Annesi bakıma muhtaç olanın cihada katılmasına müsaade edilmediği, Ebu Davut, “Cihad”, 32; Hicret etmek isteyene önce anne ve babasına hizmet etmesi gerektiği, Müslim, “Bir” 6.; Cennetin annelerin ayakları altında olduğu, Müsned, III/429; şeklinde yoğun olarak önce annenin daha sonra da babaya iyiliğin ahlaki boyutuna dikkat çekilmiştir.

119 Ebu Davut, “Edep” 129.

120 İbn Hacer, İsabe, IV/432.

121 Nisaburi, Hâkim Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh; *Müstedrek ‘Ale’s-Sahihayn Fi’l-Hadis*, Beyrut, 1990, III/108.

122 İbnu’l-Esir Ali b. Muhammed el-Cezeri, *Üsdu’l-Ğabe Fi Ma’rifeti’s-Sahabe*, by., th., VI/220; İbn Hacer, Şemsuddin Ahmed b. Ali, el-Askalani; *el-İsâbe fi Temyizi’s-Sahabe*, Mısır, 1328, IV/377; Ebu Nuaym, Hilyetu’l-Evliya, II/39.

123 Câhili adet ve kültürün aksine kız çocuklara erkeklere denk bir statü verilmiştir. Hız. Peygamber (sav)’in erkek çocukları öldüğü için ebter diyen kâfirlere Kevser sûresinde bu inanışlarının yanlış olduğu açıklanmış ve Hız. Peygamber (sav)’in ebter olmadığı ortaya konmuştur. Böylece bu süre ile kadınlara karşı takınılan tavır da eleştirilmiş olmaktadır. Çünkü Hız. Muhammed’in soyu kızı ile devam etmiştir. Böylece soyun devam etmesinde erkek ile kızın farkının olmadığı Hız. Peygamber (sav)’in hayatında gösterilmiştir. Bkz. Bâzergan Mehdi, *Adım Adım Vahiy*, Trc. Yasin Demirkıran, Fecr Yayınları, Ank. 1999, s. 171.

124 Mevsili, Ebu’l-Fazl Mecduddin Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyar li-Ta’lil-i-Muhtar*, İst. 1987, s. 563.

125 Anne yapılan vurgu için bkz. Ağırman Mustafa, “Hız. Peygamber’in Anneleri” *EKEV Akademik Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 32, Yaz: 2007, Erz. 2007, s. 107-124.

126 Kur’an-ı Kerim’in Mekkî ayetlerinde anneliğe yaptığı vurgular için bkz. Naml, 27/19; İsra, 17/23-24; Hud, 11/71-72; En’am, 6/151; Lokman, 31/14-15; Ahkaf, 46/15, 17; Zariyat, 51/29; Nuh, 71/28; İbrahim, 14/41; Enbiya, 21/90; Ankebut, 29/8.

127 Tarhan Nevzat, *Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İst. 2011, s. 123.

Meryem sûresinde Meryem ve oğlu arasındaki ilişki şöyle verilir:

“Onu kucağına alıp akrabalarına getirdi. “Kız Meryem!” dediler, “Sen ne tuhaf bir şey yapmışsın öyle!”

“Ey Harun’un kardeşi! Baban kötü bir insan değildi. Annen de iffetsiz bir kadın değildi!”

Meryem, (bana değil, çocuğa sorun dercesine) çocuğu gösterdi: “Nasıl olur da, dediler, beşikteki bebekle konuşuruz?”

Derken bebek: “Ben Allah’ın kuluyum!” dedi, “O bana kitap verdi, beni peygamber olarak görevlendirdi.

“Nerede olursam olayım beni kutlu, mübarek kıldı. Yaşadığım müddetçe bana namazı ve zekâti farz kıldı.”

“Anneme saygılı, hayırlı evlat kılıp, asla zorba, bedbaht ve hayırsız biri yapmadı!” Doğduğum gün de, öleceğim gün de, kabirden kalkıp dirileceğim gün de selam üzerime olsun!”¹²⁸

Meryem ile ilgili anlatılan hususlara daha çok mucize olarak¹²⁹ bakmaktan ziyade hayat rehberi olan ilahî metnin toplumsal problemlere nasıl çözüm kaynağı olacağı açısından da görmek gerekir. Yoksa mucize şeklinde yapılacak okumalarda kadın problemi dâhil başka problemlere Kur’an üzerinden çözüm üretme zorlaşır. Meryem rol-modeli değil Meryem kültü oluşur.¹³⁰ Kadınlardan Peygamber gelip gelmediği hususu geçmişte olduğu gibi yeniden tartışılmalı¹³¹ kadınlık âlemine katkı sağlar. Kadınların kimlik ve kişilik sahibi olmalarında rol-modeller üretilmiş olur. Dinin hayata taşınmasında Peygamber eşlerinin yeri küçümsenemez ölçüdedir. Fakat Kur’an’ın anlattığı başta Meryem olmak üzere diğer kadın karakterlerinde dinin hayata anlam katmasında yeri de oldukça fazladır. Fakat yeteri kadar işlendiği söylenemez. Hıristiyanlar Hz. İsa’yı uçurdular. Biz de Hz. Meryem’i uçurduk/buharlaştırdık. Hz. Peygamber (sav) şu ikazı yapmıştı: “Hıristiyanlar Meryem oğlunu uçurduğu gibi beni de uçurmayın. Ben sadece Allah’ın kuluyum, benim için: “Allah’ın kulu ve elçisi” deyiniz.”¹³² Bütün kıssalar modeller üretmek için zikredilir. Üretilmeyen modeller buharlaşır. Bu modellerden birisi de Hz. Musa’nın annesidir.

128 Meryem, 19/27-33.

129 Farklı izahlar için bkz. Tümer, Hz. Meryem, 65-170; Gökçür, Meryem Sûresi Tefsiri, s.90-115.

130 Gökçür, s. 115.

131 Kadınların peygamberliği için bkz. Harman Ömer Faruk, “Meryem” Mad. *DİA*, Ank. 2004, XXIX/241; Tümer, *age.*, s. 169-170.

132 Buhârî, “Ehadisu’l-Enbiya”, 49.

Hız. Musa'nın Annesi

Mekke döneminde nazil¹³³ olup Hz. Musa'nın annesinden bahsettiği için kadınlarla ilgili ayetleri içeren sûrelerden birisi de Kasas sûresidir. Kasas kıssa kelimesinin çoğuludur. Bu sûrenin indiği ortamda yukarıda ifade edildiği gibi Hıristiyan nüfusundan bahsetmek mümkün olmadığı gibi Yahudi nüfusundan da bahsetmek zordur.¹³⁴ Bu sûrenin Yahudi toplumuna Hz. Musa ile ilgili mesaj vermekten ziyade Mekke toplumuna annelik paradigması üzerinden mesaj vermektir demek daha doğru olsa gerektir.

Hız. Musa, Kur'an-ı Kerim'in otuz dört sûresinde 136 yerde zikredilmektedir ve Kur'an ile sahih hadislerde geçmiş peygamberler arasında kendisinden en çok söz edilen peygamberdir.¹³⁵ Hz. Musa dünyaya geldiğinde annesine çocuğunu emzirmesi, endişelendiği takdirde onu bir sandığa koyarak nehre bırakması ve kaygılanmaması bildirilerek; oğlunun kendisine geri getirileceği ve ileride peygamber olacağı müjdelendir. Annesi onu daha fazla gizleyemeyeceğini anlayınca söyleneni yapar ve çocuğu bir sandık içinde nehre bırakır, Musa'nın ablasına da kardeşinin akıbetini uzaktan gözlemesini söyler. Firavun'un ailesi onu nehirde bulup alır; Firavun'un karısı öldürülmemesini, evlât edinilmesini ister. Musa, Mısırlı hiçbir sütanneyi kabul etmeyince ablası ona bir sütanne bulmayı teklif eder, böylece Musa tekrar annesine kavuşturulmuş olur. Kur'an-ı Kerim bu durumu şöyle anlatır:

“Bunun içindir ki Musa dünyaya gelince annesine şöyle ilham ettik: “Onu bir süre emzir, şayet onun başına bir şey geleceğinden endişe edersen, ırmağa bırak, hiç endişe etme, hiç üzülme! Zira Biz onu sana kavuşturacağız ve onu resullerden yapacağız.”

Firavun'un ailesi onu, kendilerine ileride bir düşman ve başlarına bir dert olması için ırmakta bulup yanlarına aldılar. Doğrusu Firavun da, Haman da, askerleri de yanlıyorlardı.

Firavun'un hanımı onu sandıktan çıkarınca, kocasına: “Bana da, sana da neşe kaynağı olacak sevimli bir çocuk! Öldürmeyin onu, olur ki bize fayda sağlar, bakarsın biz onu evlat da ediniriz.” diyordu. Kendileri açısından, yanlış bir iş yaptıklarının farkında değillerdi.

Musa'nın annesi, çocuğunun Firavun'un eline geçtiğini öğrenince aklı başından gitti, onun dışındaki her şeyi unuttu. Eğer, Biz vâdimize inananlardan

133 Suyuti, itkan, s. 9; Yaşaroğlu Kâmil, “Kasas Sûresi” Mad. DİA, İst. 2001, XXIV/536.

134 Hamidullah, İslam Peygamberi, I/552; Güner, age. s. 74-75.

135 Hz. Musa ve annesi ile ilgili bkz. Harman Ömer Faruk “Musa” Mad. DİA, İst. 2006, XXXI/207-212; Kara Necati; Kur'an'a Göre Hz. Musa Firavun ve Yahudiler, İst. 1989, s.179-193; Sayı Ali; Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa, İst. 1992, s. 40-45.

olması için kalbine sabır kuvveti vermeseydik, neredeyse işi açığa vuracak, gidip çocuğa sahip çıkacaktı.

İşte bu haldeyken annesi, Musa'nın kız kardeşine: "Sen, hissettirmeden onu izle!" dedi. O da, kendisini ele vermeksizin kardeşini uzaktan gözetledi.

Biz daha ilk günden itibaren, onun süt emziren kadınların memelerinden emmesini önlemiştik. Kız kardeşi bu durumu öğrenince onlara: "Ona güzelce bakabilecek, onun iyiliğine olan her işi yapacak bir aile tavsiye etmemi ister misiniz?" dedi.

Böylece onu annesine kavuşturduk ki gözü aydın olsun, tasalanmasın ve Allah'ın vâdinin gerçek olduğunu, fakat insanların çoğunun bunu anlamadıklarını öğreysin."¹³⁶

Ayetlere bakıldığında anne ve çocuk ilişkisinin temel parametreleri ortaya çıkmaktadır. Hz. Musa'nın annesinden başkasını emmesine sıcak bakılmaması annenin dominant olma özelliği ortaya konmuştur.¹³⁷ Ayrıca kız kardeşin erkek kardeşe olan sevgisi görünür durumdadır. Yukarıda ifade edildiği üzere kadına fazilet ve değer katan hususun annelik olduğu vurgulanmaktadır.¹³⁸

Ayetlerde Allah'ın hem kudretini göstermesi hem Firavun'un acziyetini sergilemesi, hem de Hz. Peygamber (sav)'i tesellisi gibi hususların yanı sıra, başat olarak anneliğin olmazsa olması olan karşılıksız sevgiyi ifade eden "şefkat" görülmektedir.

Mekke toplumunda kadınlar öldürülüp erkekler sağ bırakılırken, Mısır toplumunda erkeklerin öldürülüp kadınların sağ bırakılması ortaya konmaktadır. Bu da tarih boyunca bütün cinslerin mağduriyete uğrayabileceğini göstermektedir.

Ayetlerde Firavun'un eşi "...Bana da, sana da neşe kaynağı olacak sevimli bir çocuk! Öldürmeyin onu, olur ki bize fayda sağlar, bakarsın biz onu evlat da ediniriz..."¹³⁹ derken son "sözün" kadın da bittiği görülmektedir. Bu da kadının sözünün olmadığı bir toplumda kadının sözünün alınması ve olması gerektiğini göstermektedir. Yine sûrenin 26. ayetinde Kızlardan biri: "*Babacığım!*" dedi,

136 Kasas, 28/7-13; Ayrıca bkz. Taha, 20/38-39; *Kitab-ı Mukaddes*, Çıktış, 1/8-22; 2/2-6; 7/7.

137 Modernite, annelik duygusunu zayıflatarak, sadece bencil istekleri peşinde koşan bir nesil oluşturdu. Hâlbuki anne erkek çocuğun yetişmesinde %70-80'lik bir paya, baba ise geri kalan %20-30'luk kısma sahiptir. Annelik, gelecek nesillerin yetişmesinde bu bakımdan büyük önem arzeder. Bkz. Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, s. 317; üç ilahî dinin peygamberlerinin hep anneleri anılmaları anlamlıdır.

138 Dilmaç Meryem, *Kur'an'da Kadının Konumu ve Ümmü Musa Örneği*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2007, s. 106-110; Zâbelavi Muhammed, *Kur'an ve Sünnette Annelik*, Trc. Yusuf Ertuğrul, Uysal Kitabevi, Konya, 1992, s. 181-183.

139 Kasas, 28/9.

“*Bunu işçi olarak tut! Zira senin çalıştıracağın en iyi adam, böyle kuvvetli ve güvenli biri olmalıdır.*”¹⁴⁰ derken son sözün yine sezgisi/feraseti sayesinde¹⁴¹ “kadında” bittiği,¹⁴² ayrıca kadının erkeği okuma biçimini de görmek mümkündür.¹⁴³ Bir de Meryem de olduğu gibi kızın dikkat çeken özelliği 25. ayette “istihya” formunda anlatılmaktadır. Bu da duruşunu ifade eden “utana sıkıla” şeklinde ifade edilmektedir.

Kasas 26. ayette erkeğin “kuvvetli ve güvenli” oluş özelliklerine dikkat çekmektedir. Güç kadını koruma, güven ise emniyetli bir zeminde yetişmesini temin etmede öne çıkan esaslardır.¹⁴⁴ Mekke toplumunda güç kadının hayatına son veriyor, güven de yerini ihanet almıştı. Buna karşın Kur’an-ı Kerim erkeği insan varlığının bir parçası olan kadının kavvamı/koruyucusu¹⁴⁵ ve birbirini denetleyen/evliya¹⁴⁶ olarak ilan eder.

Kadının anneliği dışında da toplumsal değer üreteceğini söylemek mümkündür. Aşağıda gelecek Sebe Melikesi örneği toplumsal değer üretmenin patent ve cinsiyet üzerinden değil ehliyet ve liyakat eksenli olması gerektiği mesajını verir.¹⁴⁷ Bu da kadının değersiz görüldüğü bir toplumda anlamlı bir mesajdır.

İnce Güç/Soft Power Sahibi: Sebe Melikesi

Kur’an-ı Kerim’in indiği zemin birçok açıdan sosyal değerlerini yitirmekle yüz yüze kalan bir toplumdur. İlahi metin indiği yerin varlığına, kimliğine, iç dengesine, güvenine anlam ve değer katmak için nazil oldu. Ve kattı. Mekke toplumunda sosyal hayatta görünür olmayan kadının bazı rol-modeller üzerinden yeni-

140 Kasas, 28/26.

141 Elmalı, V/38.

142 Ahlaki özellikler için bkz. Söylemez Hülya, *Kur’an’da Kadın Kıssaları (Hz. Musa Kıssasında Kadın)* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank. 2006, s. 70-85.

143 Aynı okuma biçimini Hz. Hatice’de görmek mümkündür. Hz. Peygamber (sav) vahye ilk muhatap olduğunda eve döner: “...Beni örtün, beni örtün” der. Arkasından da “Kendimden çok korktum” deyince Hz. Hatice şöyle der: “*Hayır asla, vallahi Allah seni mahcup etmez, çünkü sen akraba ile ilişkiyi kesmezsin, işini görmeyenlerin yükünü yüklenir, fakir fukarayı kazanır, misafir ağırlarsın, Hak yolunda karşılaşılan sıkıntılarda yardım edersin*” Buhârî, “Bed’u’l-Vahiy”, 1; Bütün bunlar Hz. Peygamber (sav)’in peygamberlik öncesi özelliklerini okuma biçimidir.

144 Bigiyef Carullah Musa, *Kur’an-ı Kerim Ayet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun*, Haz. Mehmet Görmez, Kitabiyat, Ank. 1999, s. 18.

145 Nisan, 4/34.

146 Tevbe, 9/71.

147 Sürer Esengül, *Kadınlarla ilgili Kur’an Yorumlarının Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Denemesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ank. 2002, s. 195-197.

den görünür olması Kur'an sayesinde mümkün oldu.¹⁴⁸ Kur'an-ı Kerim insanlık tarihinin yürüyüşüne negatif¹⁴⁹ veya pozitif¹⁵⁰ anlamda tanıklık eden bazı karakterleri dehlizde bırakmayıp çağlara taşır. Kur'an-ı Kerim zikrettiği karakterlerin yaşadığı tarihe, ismine, kostümüne, cinsiyetine, fiziğine, anatomik özelliklerine değil karakter ve ürettiğini önemser. Bu değerleri başat ve görünür hale getirip yeni karakterlerin inşasını temin etti. Mekke toplumunda cinsel bir obje olarak anılan kadın tarihsel oyunun kurbanı iken sultanı olmaları hususundaki negatif muhayyile Kur'an'ın anlattığı kadın örnekleri üzerinden yeni bir sahife açılarak değiştirilmeye çalışıldı.¹⁵¹ Bu, kadını meta olma bilincinden toplumda özne bilincine yükseltti. Bir süre sonra toplumun hemen hemen her karesinde kadın cinselliği ile değil kimliği ile görünür oldu.¹⁵²

Tarihi karakterlere ahlaki zeminin tesisi için başvurulmasının sebebini Muhammed Esed şöyle açıklar:

“...Kur'an bu tür menkıbeleri, belli birtakım evrensel ahlakî gerçekleri temsiller yoluyla dile getirmek için birer vasıta olarak sıkça kullanmaktadır. Kur'an bu menkıbelere, özellikle bunlar daha İslam'dan önceki dönemlerde (Kur'an'ın kullanacağı dille konuşan ve ilahî mesajın ulaştırılacağı ilk kavim durumunda olan) Araplar'ın diline, şiir kültürüne kuvvetle nakşolmuş ve efsanevî muhtevalarının doğruluğunu ya da yanlışlığını tartışma dışı bıraktıracak kadar Arap muhayyilesinde kültürel bir realite olarak yer etmiş unsurlar olduğu için, bir ifade aracı ve tarzı olarak başvurmaktadır. Kur'an'ın menkıbelerde ilgilendiği tek şey onların özünde yatan manevî gerçeklerdir yahut onlar aracılığıyla dile getireceği gerçeklerdir ki, Kur'an bu çok yönlü, çok düzeyli gerçekleri, bazan açıkça, bazan îma yoluyla ve çoğu zaman da temsili bir üslup içinde, ama her zaman bizim kendi içimizde, ruhumuzun derinliklerinde yatan çatışmalara, gizli saiklere dikkat çekerek ortaya koymaktadır...”¹⁵³

Böyle yapmakla hem geçmişî güne getirmeyi hem de güncel olanı geleceğe yansıtmayı hedeflemektedir.¹⁵⁴

Değer aşınmasına uğrayan bir toplumda yeniden değer üretmenin cinsiyet üzerinden değil ehliyet üzerinden verilen örneklerinden birisi de Neml sûresinde an-

148 Kadın ve sosyal hayattaki yeri için bkz. Şakka Abdulhalim Ebu, *İslam Kadın Ansiklopedisi*, Trc. Şaban Haklı, Fethi Güngör, Denge Yayıncılık, İst. 2007, I/94.

149 A'raf, 7/83; Şuara, 26/171; Neml, 27/57; Hud, 11/40, 78-79; Hicr, 15/60, 71; Saffat, 37/135; Ankebut, 29/32-33; Tebbet, 111/1-5.

150 Meryem, 19/16-29; Enbiya, 21/91; Mu'minun, 23/50; Kasas, 28/9; Havva ile ilgili bkz. A'raf, 7/19-23, 27, 189; Zümer, 39/6; Rum, 30/21; Taha, 20/115-122.

151 Bkz. Fidan Hafsa, *Kur'an'da Kadın İmgesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ank. 2005, s. 122-124.

152 Bkz. Savaş Rıza, *Hz. Muhammed Döneminde Kadın*, Ravza Yayınları, İst. 1991, s. 53/152.

153 Esed, *Kur'an Mesejî*, s. 761.

154 Fidan, *age*, s. 142.

latılan Sebe Melikesidir. Kendisinin stratejik fikri derinliğe sahip olduğu, ayetler okunduğunda görülmektedir. Neml sûresi Mekkî'dir.¹⁵⁵ Sebe melikesi Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde anlatılır:

“Derken, çok geçmeden Hüdhüd geldi: “Ben!” dedi, “Senin bilmediğin bir şeyi öğrendim ve sana Sebe'den önemli ve kesin bir haber getirdim.”

Sebe halkını bir kadın hükümdarın yönettiğini gördüm. Kendisine her türlü imkân verilmiş. Onun güçlü bir yönetimi olduğu gibi pek büyük bir tahtı da var.

Ne var ki onun da halkının da Allah'ı bırakıp güneşe ibadet ettiklerini gördüm.

Anlaşılan, şeytan yaptıkları bu kötü işleri kendilerine güzel göstermiş ve onları yoldan çıkarmış, bu yüzden de hak yolu bulamıyorlar. Hâlbuki göklerde ve yerde gizli olan her şeyi açığa çıkararak, sizin gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bilen Allah'a secde ve ibadet etmeleri gerekmez mi?

Hâlbuki o en geniş hükümranlığın ve o en büyük arşın Rabbi olan Allah'tan başka ilah yoktur.

“Bakalım” dedi Süleyman, “Doğru mu söyledin, yoksa yalancının teki misin, bunu anlayacağız. Sen şimdi şu mektubumu götür, bırak onların yanına, sonra onlardan biraz uzaklaş ve ne yapacaklarını gözle!”

Kraliçe: “Değerli danışmanlarım! Bana çok önemli bir mektup gönderildi.” Mektup Süleyman'dandır ve “Rahman ve rahîm olan Allah'ın adıyla” diye başlayıp: “Bana karşı kibirlenmeyin, itaat ve teslimiyet göstererek yanıma gelin!” diye devam etmektedir.

“Değerli danışmanlarım, bu mesele hakkında görüşlerinizi istiyorum! Pekiyi bildiğiniz gibi, sizi çağırmadan, size danışmadan hiç bir meseleyi hükme bağlamam.”

Onlar: “Biz güçlü, kuvvetliyiz, savaşçı milletiz. Ama yetki sizindir, değerlendiren münasip gördüğünüz emri verin!” dediler.

“Doğrusu” dedi, Kraliçe, “Hükümdarlar bir ülkeye girince oranın düzenini altüst eder, halkının eşrafını da sefil ve zelil ederler. Evet, istilacılar hep böyle yaparlar.

Bunun içindir ki, ben şimdi onlara bir hediye gönderip elçilerimin ne gibi bir cevap getireceklerini bekleyeceğim.”

155 Suyuti, İtkan, s. 9; Bazergan Mehdi, *Kur'an'ın Nüzül Süreci*, Trc. Yasin Demirkıran, Muhammed Feyzullah, Fecr Yayınları, Ank. 1998, s. 34.

Elçi Süleyman'a gelince o, elçiye: "Siz bana mal ile yardım mı etmek istiyorsunuz? Oysa Allah'ın bana verdiği nimetler sizin verdiğinizden daha hayırlıdır. Ama siz hediyenizle böbürlenirsiniz!" dedi.

*"Sen dön ve onlara de ki: Biz onların üzerine, karşı koyamayacakları ordularla yürüyeceğiz. Onları yurtlarından mağlup ve zelil olarak çıkaracağız."*¹⁵⁶

Ayetlerde ontolojik olarak karar verirken duygusal ağırlıklı bir varlık olan¹⁵⁷ kadının aksine, rasyonelliği elden bırakmayan karakter dikkat çekmektedir. Kadının erkek danışmanları kimliği ile "fitne unsuru" olmadan son derece rahat istişare ettiği görülmektedir. Melike'nin şiddetten uzak durması modern zamanlarda gündeme gelen ince güç/soft power ile yürütülen faaliyetlerin konjonktürel istikrarın sürmesini ve dinamik dönüşümlerin yaşanmasını temin etmekte daha etkili olacağı mesajı alınabilir. Bu da gösteriyor ki toplumun şefkat sarmalına kavuşması için kadının dindarlığının yeniden inşası ile toplum şiddetten uzak kalabilir.¹⁵⁸ Aynı zamanda kadının sosyal hayattaki özne olmasının gerekliliğinin bilinen modeller üzerinden ortaya konmasıdır. Doğrudan Allah'a muhatap olması önemli bir noktadır. Bu kadını daha çok güvenli bir varlık hale getirir. Fakat şurası unutulmamalıdır ki; Sebe Melikesi anlatılırken kariyeri dikkate verilir. Bir kadın sosyal hayata katkı sağlayabilir. Hem annelik hem sosyal hayata katkı sağlamak yani "çift kanatlılık" zor iştir. Psikolog Nevzat Tarhan şöyle der: "Bir kadın iyi bir iş kadını olmayı, güzel bir kariyer yapmayı hedefliyorsa, evliliği ikinci plana atmak zorundadır..."¹⁵⁹

Sebe Sûresinde Melikenin stratejistliği şöyle dikkate verilir "...*Hükümdarlar bir ülkeye girince oranın düzenini altüst eder, halkının eşrafını da sefil ve zelil ederler. Evet, istilacılar hep böyle yaparlar.*"¹⁶⁰ Bu ayetin tefsiri ile ilgili Mevdudi şöyle der:

"...Kralların başka ülkeleri işgal etmeleri, galip orduların esareti altına girmiş olan halklara karşı uyguladıkları baskı ve şiddet, hiçbir zaman onların ıslahı ve hayrı uğruna olmamıştır. Bir topluma Allah'ın lütfettiği imkân ve gıda kaynaklarını ele geçirmek ve sömürmek işgallerde her zaman değişmez hedefler olagelmıştır. Böylece o toplum, direnemeyecek ve ülkenin imkânlarından hiçbir pay alamayacak bir şekilde kuvvetsiz ve zayıf bir duruma düşürülür. Bu hedefe ulaşmak için de ülkenin refah, güç ve saygınlığını sağlayan tüm kaynaklarına el koyar. Bir milletin saygınlık ve bağımsızlığını sağlayan her şeyini yok eder. Ayrıca kölelik, dalkavukluk, ihanet ve birbirini jurnal etmek

156 Neml, 27/22-37.

157 Tarhan *Kadın Psikolojisi*, s. 177.

158 Kutub, Seyyid; *Fizilali'l-Kur'an*, Beyrut, 1980, V/2638; Tarhan, *age*. s. 179; Sürer, *age*. s. 183.

159 Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, s. 318.

160 Neml, 27/34.

gibi aşağılık davranışlar benimsettirilerek ülkenin asıl sahibi olan kimseler dejenere edilip soysuzlaştırılır. Neticede yerlilerin, sömürgeci emperyalistleri taklit ve kültürlerine karşı hayranlık duymaları sağlanmış olur. Bunun yanı sıra, yerli halkın, kendi kültür ve şahsiyetini oluşturan ortak değerleri küçümsemeye kompleksine kapılması için ne gerekiyorsa yapılır. Böylece, kültürlerine ait en kutsal ata miraslarını satmaktan çekinmeyecek ve ülkenin gerçek sahiplerini menfaat karşılığı her türlü ihaneti yapmaya hazır aşağılık bir şahsiyetler derekesine düşürmüş olacaklar...¹⁶¹ Yakın geçmişte bunlar İslam coğrafyalarında yaşandı.

Aşağıda gelecek ayetlerde ilahî mesajın hem ilk dönemdeki bunalımlı kadın portresini hem de bütün çağlardaki kadını inşa etmede “fiziki” zemin değil “metafizik” ekseninde olması gerektiğini şöyle anlatır.

“Daha sonra Süleyman onların itaatlerini bildirmek üzere huzuruna geleceklerini öğrenince yanındaki danışmanlarına: “Değerli danışmanlarım! Onların itaat içinde huzuruma gelmelerinden önce, içinizden kim onun tahtını bana getirebilir?” dedi.”

Cinlerden mağrur ve iddiacı bir ifrit: “Ben” dedi, “Sen makamından kalkmadan, onu sana getiririm. Benim onu taşımaya gücüm yeter, hem de zayıf etmeden güvenilir tarzda getirecek emin bir kimseyim.”

Ama nezdinde, kitaptan ilim olan bir zat da: “Ben, sen gözünü açıp kapamadan onu getirebilirim” der demez, Süleyman, Kraliçenin tahtının yanı başında durduğunu görünce: “Bu, Rabbimin lütuflarındandır. Bu şükür mü edeceğim, yoksa nankörlerden mi olacağım diye beni sınamak içindir. Şükreden sadece kendi lehine olarak şükreder.

Nankörlük eden ise bilmelidir ki Rabbim onun şükründen müstağnidir, şükürüne ihtiyacı yoktur, ihsan ve keremi boldur.”

Devamla dedi ki: “Şimdi o Kraliçenin tahtını kendisinin tanyamayacağı bir hale getirin, bakalım bunu bilecek mi bilemeyecek mi?”

Süleyman’ın huzuruna girince ona: “Senin tahtın da böyle midir?” diye soruldu.

“Sanki o!” dedi, “zaten bize daha önce ilim nasip edildi; onun için de biz teslimiyet gösterenlerden olduk.”

Öteden beri Allah’tan başka taptığı putlar, tevhit dinine girmesini engellemiştir. Çünkü o kâfir bir millete mensup idi.

Kraliçeye: “Buyurun, saraya girin!” denildi. Sarayın eyvanını görünce, zemininde engin ve duru su olduğunu zannedip eteğini yukarı çekti. Süleyman:

161 Mevdudi, Ebu’l-Ala; *Tefhimu’l-Kur’an*, Trc. Heyet, İnsan Yayınları, İst. 1991., IV/111.

“Bu, sırçadan yapılmış şeffaf bir saraydır.” Kraliçe: “Ya Rabbî!” dedi, “Ben Sen’den başkasına ibadet etmekle kendime zulmetmişim, şimdi ise Süleyman’la birlikte âlemlerin Rabbine teslim oluyorum.”¹⁶²

Kur’an’da övgüyle sunulan kadın karakterleri “tarihsel şahsiyetlere” referans olmalarının ötesinde “yaşayan her kadına” kendini nasıl anlaması gerektiği hususunda bir tür yol göstericilik görevini görür. Yaşayan kadının doğrudan kendisini hedef almadan onun kendisini geleceğe nasıl yansıtmaması gerektiği noktasında da bir projeksiyon görevi görür.

Sebe Melikesine tutulan projeksiyonda “Kendisine her şeyin bolca verildiği” ve “büyük bir saltanata sahip”¹⁶³ bir konumda olup “âlemlerin Rabbine teslim oluyorum”¹⁶⁴ derken Melike’deki bilinç düzeyinin yüksekliğini ve “manevi derinliğinin” boyutunu göstermektedir. Kadında mekni ve potansiyel olarak bulunan ruhsal tekâmülü ortaya çıkarılmayıp son derece ironik olan Hz. Süleyman’ın Melike’nin “en güzel bacaklarındaki kılları” görmek istediği şeklinde anlama¹⁶⁵ hem ilahî mesajın magazinleşmesini hem de peygamberin duygusal ilişkisi¹⁶⁶ olarak görmek peygamberin manevi şahsiyetine uygun olmasa gerektir. Hâlbuki Kur’an’ın Sebe melikesi dâhil diğer bazı tarihsel kadınlar üzerinden anlattığı kadın karakterler Mekke toplumu başta olmak üzere ondan sonraki dönemlere yönelik olarak ahlaki rol modelleri hususunda işlev gören ideal örneklerdir. Kur’an kendi dönemindeki kadınlar üzerinden geleceğin projesini inşa etmektedir.¹⁶⁷ Kur’an-ı Kerim ısrarla kadının kişiliği/karakteri ile muhatap alırken paparazzilik yaparak cinselliği ile tanımlamaya çalışmak kadın problemini ne bugün ne de gelecekte çözmeyecektir.

Kadına toplumda ayrıcalık verecek bir hususta eş oluşudur.

Eş Kimliğine Sahip Olarak Kadın

Arapların kadına karşı tavırlarını ve aile anlayışlarını tek bir çizgide toplamak çok zordur. İslam’ın onaylayıp devam ettirdiği meşru evlenme tarzının ve aile hayatının İslam öncesi Mekke ve Yesrib’inde oldukça yaygın ve rağbette olduğunu, hür kadının toplumda oldukça saygın bir yere sahip bulunduğunu, evlilik dışı iliş-

162 Neml, 27/38-44.

163 Neml, 27/23. Ayette kendisine verilen saltanat ve imkânların “nekra” belirsiz olarak gelmesi anlaşılmıştır.

164 Neml, 27/44; bilgi için bkz. Bedir Ahmet, *Kur’an-ı Kerim Atlası*, Kaynak Yayınları, İst. 2009, s. 473-476.

165 Yücutürk Orhan Seyfî, “Belkıs” Mad. *DİA*, İst. 1992, V/420-421.

166 Bağâvi, Ebu Muhammed el-Hüseyn; *Meâlimu’l-Tenzil (Tefsiru’l-Hâzin Kenarında)*, Mısır, 1955, V/151; Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî; *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, Daru’l-Fikr, Beyrut, th, XIII/209; Hazin Ali b. Muhammed; *Lübabu’l-Te’vil fi Meâni’l-Tenzil*, Mısır, 1955, V/150.

167 Fidan, *age*. s. 143.

kinin çoğunluk nezdinde çirkin görüldüğü bilinmektedir.¹⁶⁸ Hz. Peygamber (sav) ile Hz. Hatice'nin evliliği, Araplar arasında yaşatılan ortak değerleri göstermesi bakımından örnek olarak hatırlanabilir.¹⁶⁹

Allah'ın erkeğe ve dişiye yemin etmesi,¹⁷⁰ birini “öteki” olamayacağı ama “ötekisiz” de olamaz gerçeğine dikkat çekmektedir.¹⁷¹ “Zevc” de birisi olmadan ötekisi olmayan anlamındadır. Arap dilinde “ayakkabının tekini ifade için “zevce nialihî” “ayakkabısının eşi” ifadesi kullanılır.¹⁷² Türkçe de şöyle kullanılır. Eş: “birbirinin aynı olan veya birbirine çok benzeyen iki şeyden her biri, benzer. Karı kocadan her biri, hayat arkadaşı, refik, refika...”¹⁷³ denir. Terazinin iki kefesinden birisi olarak, yani, biri birsiz olmama durumunu ifade eder.¹⁷⁴

İnsanlık tarihi iki eşin yeryüzüne inmesiyle başlar. Kur'an-ı Kerim bu iki eşin; Âdem ve Havva'nın serüvenine Mekkî ayet ve sûrelerde yer vererek¹⁷⁵ ideal olan modeller olarak bütün insanlığa sunar. Bu sunuşta iki cinsin bütünlüğünü görmek mümkündür. İnançta tevhid, birlik düşüncesinin tezahürü olarak kendini gösterdiği gibi, aile de iki cinsin bir araya gelmesi ile bütünlük meydana gelir.

Kur'an-ı Kerim model olarak gösterdiği Hz. İbrahim'in¹⁷⁶ eşi için duası¹⁷⁷ ve yakınlığına dikkat çeker.¹⁷⁸ Hz. Zekeriyâ ve eşi anlatılır.¹⁷⁹ Yukarıda anlatıldığı üzere fikrî üstünlüğü ile dikkat çeken Hz. Musa ve müstakbel eşini zikreder.¹⁸⁰ Bütün bunlar da eşler arası denkliliği kısacası “dünyaların birliği” denebilir.¹⁸¹ Kadını farklı ve vazgeçilmez kılan kadının kadınlığından ziyade eş oluşudur. Eş oluş kadını eşsiz yapar. Kur'an-ı Kerim Mekke toplumunun negatif kadın tasavvurunu eş olma kimliği üzerinden dönüştürüyor. Modern dönemlerde içi boşaltılan ve “ateşten gömlek giymek” olarak algılanan kavramlardan birisi “eş” ve diğeri de “aile”dir. Kur'an-ı Kerim'in çizdiği değerler dizisi/paradigma ile bunların yeniden inşasına ihtiyaç vardır.

168 Taberi, Tefsir, XXVIII/78; İbn Kesir, *Tefsir*, IV/354.

169 Bardakoğlu, agm. s. 17.

170 Leyl, 92/3.

171 Fidan, *age*. s. 148.

172 İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem; *Lisanu'l-Arap*, “z-v-c” Mad. Thk. Heyet, Kahire, th, III/1885.

173 *Türkçe Sözlük*, “Eş” mad. Haz. Türk Dil Kurumu, Ank. 2009, s. 655.

174 Hatiboğlu M. Sait “İslam'ın Kadına Bakışı” *İslami Araştırmalar*, Cilt: 5, Sayı: 4, Ekim, Ank. 1991, s. 234; Akdemir Salih, “Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın”, *İslami Araştırmalar*, Cilt: 5, Sayı: 4, Ekim, Ank. 1991, s. 270.

175 A'raf, 7/19-23; Taha, 20/115-122; Zümer, 39/6; Rum, 30/21.

176 Mümtehine, 60/6.

177 İbrahim, 14/37.

178 Hud, 11/71-73.

179 Meryem, 19/4-8.

180 Kasas, 28/23-27.

181 Fidan Hafsa, *Değişen Dünyada Kadın*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank. 2008, s.35.

Musa Carullah eş için şöyle der: “Yaratılış ve yaratılış ile ilgili bütün tedbirlerin gayesi ailedir. Aile, hayatın cenneti ve ebedi cennetin başlangıcıdır. Allah'ın Âdemi yeryüzüne halife yapmaktan, tabiatı emrine vermekten ve melekleri ona secde ettirmekten gayesi ailedir, yani erkek ve kadının birliğidir. Hatun olmayınca Âdem hiçbir yere yerleşemez, cennet yüzü göremez, hayatın lezzetini alamaz,¹⁸² halifelik şerefinde kalamaz, tabiatı da emrine alamaz. Âdem yalnız başına bir yarımır. Hatunla beraber tam olur. İki erkekten bir şey çıkmaz. Hatun olmayınca cennet de olmaz, aile de olmaz.

Demek ki, hatun ailenin esası, erkeğin refikası, hanenin hanımefendisidir. Âdem için, yani eşi için birinci cenneti kendi varlığıyla, kendi eliyle bina eden de yine hatundur.¹⁸³

Kur'an-ı Kerim aynı zamanda eşiyile aynı dünyaları paylaşmayan ve ideal olmayan eşlerden bahsedilir. Bunlar Hz. Nuh (as)'un eşi,¹⁸⁴ Hz. Lut (as)'un¹⁸⁵ ve eşi ile aynı dünyaları paylaşan Ebu Leheb'in¹⁸⁶ eşidir. Bir de Hz. Yusuf ve aynı zaman diliminde yaşayan ideal olmayan kadın modeline Kur'an-ı Kerim dikkat çeker.¹⁸⁷ Bunlardan iyi örnekleri maksimize ederek, kötü örnekleri de minimize ederek vermektedir. Analoji yaparak şunu söyleyebiliriz; Her sene Kıbrıs Adası kadar “toprağın aşındığı” bir toplumda tedbirler alınır da, aynı ölçüde “değerlerin aşındığı” cemiyette “iyi örnekler” üzerinden tedbir alınmazsa sosyal problemlerin önüne geçmek zorlaşır.

Medine'deki nüzûl sürecinde kadınlara taalluk eden şahitlik,¹⁸⁸ miras,¹⁸⁹ evlilik,¹⁹⁰ boşanma...¹⁹¹ gibi hususlar Mekke'de inen ayetlerin ortaya koyduğu ahlaki zemin üstüne bina edilirler. Böylece ahlak altyapısına bağlı meşruiyetini ve kuvvetini oradan alıp bir hukuk düzeninin de temelleri atılmış oluyordu. Bu özellik, ahlakın tarihsel olarak hukuktan daha önce var olduğunu söyleyen hukuk tarihçilerini teyit etmektedir.¹⁹² Ahlak sorunu göz önüne alınmadan hukukun temellendirilmesi mümkün değildir. Hatta hukukun ahlaka bağlı olduğu,¹⁹³ daha

182 Cennetin güzellikleri anlatılınca eşiyile beraber olmaya şöyle dikkat çekilir: “*Gölgeler altında eşleriyle birlikte divanlara kurulup yaslanırlar*” Yasin, 36/56.

183 Bigiyef, Hatun, s. 48.

184 Hud, 11/40.

185 A'raf, 7/83; Hicr, 15/60; Şuara, 26/171; Neml, 27/57; Ankebut, 29/32; Saffat, 37/135

186 Tebbet, 111/4-5.

187 Yusuf, 12/23-32, 51-53.

188 Bakara, 2/282.

189 Nisa, 4/11.

190 Nisa, 4/3, 22, 127; Nur, 24/3.

191 Bakara, 2/231, 232, 236; Talak, 65/1.

192 Yaman Ahmet, “Kur'an'da Yasanın Arka Planı Olarak Ahlak”, *IX Kur'an Sempozyumu*, Fecr Yayınları, Ank. 2007, s. 172.

193 Killoğlu İsmail, *Ahlak Hukuk İlişkisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İst. 1988, s. 313-339.

açıkçası onun bir türevi olduğu ya da olması gerektiği hususunu, yukarıda geçtiği üzere vahyin kronolojik önceliklerinde görmek de mümkündür.

Ahlak insanın ürettiği bir değer değil, onu aşan bir olgudur dolayısıyla aşkın bir kaynağa sahiptir. Dinlerin göz ardı edildiği ahlak anlayışlarının toplumsal bunalımları aşmaya yetmeyeceği her geçen gün daha çok görülmektedir.¹⁹⁴

Kur'an her şeyden önce iman ve ahlakı önemsemekte, hukuku bu iki temele oturtmakta, adalet merkezli bir yapılanma ve davranış modeli sunmakta, inananların bu modele samimiyetle bağlanmalarını istemektedir. Kur'an-ı Kerim insanı, kolluk ya da yargı kuvvetinin korkusuyla değil, "vicdan murakabesiyle" ve yaratıcısının hoşnutluğunu elde etmeyi arzularak davranış sergiler; gözden irak yalnızlıklarda da hukuka saygı duyar.

Dini bireyin ve toplumun gündeminden tam olarak çıkaramasa bile oldukça marjinalleşen sekülerleşme, bertaraf ettiği değerlerin yerini, zaten olmayan kendi ahlakıyla dolduramadığı için boşluklar oluşmuş, değerden arındırılmış ortamlarda, insan insanın kurdu haline gelmiştir. Geleneksel anlam dünyası ve değer dizgesini yitirenler bir de sürekli hazcı ve bireyci telkinlere maruz kalınca kontrolden çıkmış; Kur'an'ın ifadesiyle "hevasına tapan" güruhlar¹⁹⁵ haline gelmiştir. Bu güruh içinde ahlakın esası sayılan hikmet, şecaat, iffet ve adaletin,¹⁹⁶ haram ve helal kaygısının, hesap günü korkusunun bir anlam taşımayacağı açıktır.¹⁹⁷ Modern zamanların Müslüman'ı amel konusunda gittikçe daha az duyarlı hale gelince ahlakı besleyen damarlar da kurumaya yüz tutmuştur.¹⁹⁸ Bu hususta çok da fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmamaktadır.¹⁹⁹ Ahlaki zemini kaygan toplumun

194 Yaman Ahmet, "İslam Ahlakının Ameli Boyutu", *Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, Ensar Neşriyat, İst. 2009, s. 194; Köylü, *Küresel Ahlak*, s. 61-62.

195 Furkan, 25/43; Casiye, 45/23; Kasas, 28/50.

196 Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed; *İhyau 'Ulumiddin*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, th, III/374.

197 Yaman, agm. s. 179.

198 Yaran Cafer Sadık, *Ahlak ve Etik*, Rağbet Yayınları, İst. 2010, s. 76.

199 42 ilde 3252 kadınla yüz yüze görüşülerek yapılan araştırma kadına yönelik şiddetin boyutlarını gözler önüne serdi. Çalışan kadınlar da, çalışmayanlar da şiddet görüyor. Araştırmacı Adil Gür'ün yaptığı "*Kadına Yönelik Şiddet*" araştırması, 42 il ve 126 ilçede bunlara bağlı 195 mahalle ve köyde, 18 yaş ve üstü kadın nüfusunu temsil eden 3 bin 252 kadınla yüz yüze görüşme metoduyla yapıldı. Saha çalışmasında sadece kadın anketörler kullanıldı. Araştırmanın sonuçları şöyle: Kadınların yüzde 20,5'i çocukken-genç kızken babasından, yüzde 29,7'si annesinden, yüzde 15,6'sı ise erkek kardeşinden dayak yediğini söylüyor. Kadınların yüzde 27,9'u annesinin babasından şiddet gördüğünü ifade ediyor. Kadınların yüzde 67,4'ü eşi tarafından sözlü şiddete maruz kaldığını söylüyor. Evli-boşanmış/dul her 100 kadından; 74'ünün eşi kısıkanç, 67'sinin eşi kendisine bağırması, 28'i eşi tarafından başkalarının yanında azarlanmış, 21'i eşi tarafından cinsel şiddete maruz kalmış, 18'inin eşi arkadaşlarını görmesini engellemiş, 17'sinin eşi sinirlendiğinde evdeki eşyaları kırıp dökmüş, 14'ü eşi tarafından dayakla tehdit edilmiş, 13'ünün eşi ailesini görmesini engellemiş, 11'i eşi tarafından evden kovulmuş. Erişim Tarihi: 22. 05. 2012; <http://www.haber7.com/haber/20120308/Evli-her-iki-kadından-biri-siddete-ugramis.php>

kadın problemini çözmeyeceği izahtan vareste olduğu aşağıda gelecek izahta da görmek mümkündür.

Kadına şiddet uygulayan kişilere elektronik kelepçe veya bileklik takılmasına imkân sağlayan Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine ilişkin kanun tasarısı TBMM Başkanlığına sunuldu. Buna göre, kanun kapsamında korunan kişilerle ilgili alınacak tedbirlere mülki idare amiri tarafından karar verilecek. Alınacak tedbirler kapsamında kanun kapsamında korunan kişiye, gerekiyorsa beraberindeki çocuklara, bulunduğu yerde veya başka bir yerde, uygun barınma yeri sağlanabilecek ve gerekli görüldüğünde geçici maddi yardım yapılabilecek. Psikolojik, mesleki, hukuki ve sosyal bakımdan, rehberlik ve danışmanlık hizmeti verilebilecek. Korunan kişinin hayati tehlikesinin bulunması halinde, ilgilinin talebi üzerine veya re'sen geçici koruma altına alınabilecek. Korunan kişinin çalışması durumunda, varsa çocukları için, gerektiğinde ücreti karşılanmak üzere kreş imkânı sağlanabilecek. Kadına karşı şiddetin önlenmesi için çalışmalarını 7 gün 24 saat esasına göre yürüten ‘şiddet önleme ve izleme merkezleri’ kurulacak.²⁰⁰ Toplumsal histerinin önüne sadece mevzuat ile geçilebilecek mi? Elbette hayır!

NETİCE

Mekke’de inzal olup insan cinsinin aklıyla tefsir ve te’vile dönüşen ilahî metin o günden itibaren beşerin anlam dünyasına anlam katmaya devam etmektedir. İlahî mesajın bulunduğu coğrafyanın temel argümanı erkeğin ontolojik olarak üstün kadınların ise eksik, zayıf ve hatta ikincil varlık olduğu şeklindedir. İlahi iradenin Kur’an-ı Kerim ile Mekke toplumunda cinsiyet farklılığına hiyerarşik bir anlam yükleyerek erkeklerin asıl kadınların ise ikincil bir varlık olmadığı, zihinsel ve fiziksel olarak yetersizlik her iki cins için de olabileceği tutumuna çözüm üretmeye verdiği cevaptır. Bu bağlamda Mekke’de nazil olan Kasas sûresindeki Hz. Musa’nın annesinin konumu, Neml sûresinde anlatılan sosyal hayattaki ‘‘Kadın Prototipinde’’ ve yine Mekke’de nazil olan Meryem sûresi ve diğerlerinde başta Hz. Meryem olmak üzere kadının iffeti, anneliği, manevi derinliği, farklılığı, hayata katkısı ve anlamlı yaşam için kadın cinsinin Arap toplumunun sosyal şuur altının oluşumuna pozitif bir bakış açısı kazandırdığı görülmektedir.

Mekke döneminde kadına bakış açısında problematik oluşturan (şahitlik, miras, çok evlilik) hususlarından önce ilk nüzûl sürecinde insanların insanlığına değer katan ahlaki alan oluştuğu/oluşturulduğu gözlenmektedir. Mekkî ayetlerde sevginin ve merhametin öne çıktığı daha sonraki süreçte hukuki hükümlerin bu argümanlara

200 Erişim Tarihi: 22.05.2012; <http://www.zaman.com.tr/haber.do?haberno=1251629&title=kadina-siddete-agir-cezalar-geliyor>

bina edildiği görülmektedir. Bununla Ahlak-hukuk ikilisinin sağlıklı zemine oturması istenmiştir. Çünkü sevginin ve merhametin cinsiyet ve nesebi yoktur. Farklılıklar ayrılık ve aykırılık için değil bütünlük içindir. Mekkî ayetler, Mekke toplumundaki kadın tasavvurunun değişim ve dönüşümünü ahlakilik üzerinde temin etmiştir. Çünkü İslam öncesi Mekke toplumunun akli işlevselsizliği ile beraber ahlaki yetersizlik içinde bulunduğu bir gerçektir. Modern dünya değersizleştirilen “anneliği” değerli hale getirip kadın probleminin çözümüne katkı sağlayabilir. Bu da kadına bir nevi kutsilik kazandırarak toplumun negatif bakış açısını pozitif yapabilir.

KAYNAKÇA

- Ağırman Mustafa, “Hz. Peygamber’in Anneleri” *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 32, Yaz: 2007, Erz. 2007.
- Akdemir Salih, “Tarih Boyunca ve Kur’an-ı Kerim’de Kadın”, *İslami Araştırmalar*, Cilt: 5, Sayı: 4, Ekim, Ank. 1991.
- Âlusi Ebu’l-Fadl Şihâbuddin; *Ruhu’l-Meâni fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Sebi’l-Mesâni*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1985.
- Âlûsî, Mahmûd Şükrü *Bülûğu’l-Ereb fi Ma’rifeti Ahvâli’l-’Arab* (Thk. Muhammed Behçet el-Eserî), Dâru’l-kutubi’l-ilmîyye, Beyrut, th.
- Aydın Mehmet Akif, *DİA*, Kadın, “İslam’da Kadın”, Mad. XXIV, 86, İst. 2001.
- Bardakoğlu Ali “Cahiliye Döneminde Kadın” *Sosyal Hayatta Kadın*, Ensar Neşriyat, İst. 2005.
- Bağâvi, Ebu Muhammed el-Hüseyn; *Meâlimu’t-Tenzil* (Tefsiru’l-Hâzin Kenarında), Mısır, 1955.
- Bazergan Mehdi, *Kur’an’ın Nüzûl Süreci*, Trc. Yasin Demirkıran, Muhammed Feyzullah, Fecr Yayınları, Ank. 1998.
- Bedir Ahmet, *Kur’an-ı Kerim Atlası*, Kaynak Yayınları, İst. 2009.
- Bigiyef Carullah Musa, *Kur’an-ı Kerim Ayet-i Kerimelerinin Nurları Huzurunda Hatun*, Haz. Mehmet Görmez, Kitabiyat, Ank. 1999.
- Bintu’ş-Şati’ Aişe Abdurrahman, *Rasulullahın Kızları ve Torunları*, Trc. İsmail Kaya, Uysal Kitabevi, Konya, 1987.
- Bulaç, Ali, *İslâm’ın Anlaşılması Üzerine*, İst. 1980.
- Cevad Ali, *Mufasssal fi Tarihi’l-Arap Kable’l-İslam*, by. 1992.
- Cüceloğlu Doğan, *İletişim Donanımları*, Remzi Kitabevi, İst. 2002.
- Çağatay Neşet; *İslam Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ank. 1989.
- Çağıl Necdet, “*İslam Öncesi Mekke Toplumunda Kadın*” Kur’an’ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur’an Öncesi Mekke Toplumu, İst. 2011.
- Demirci Muhsin, *Kur’an’ın Temel Konuları*, İst. 2003.
- Dılmaç Meryem, *Kur’an’da Kadının Konumu ve Ümmü Musa Örneği*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Van, 2007.
- Duman Zeki, *Beyânü’l-Hak Kur’an-ı Kerim’in Nüzûl Sırasına Göre Tefsiri*, Fecr Yayınları, Ank. 2008.
- Draz, Muhammed Abdullah; *Kur’an’a Giriş*, Trc. Salih Akdemir, Kitabiyat Yayınları, Ank. 2000.
- Kur’an Ahlakı*, Trc. Emrullah Yüksel, Ünver Günay İz Yayıncılık İst. 1993.

- Esed Muhammed; *Kur'an Mesajı –Meal-Tefsir-*, Trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İst. 1999.
- Fidan Hafsa, *Kur'an'da Kadın İmgesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ank. 2005.
- Değişen Dünyada Kadın*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank. 2008.
- Gökkır Bilal, *Meryem Sûresi Tefsiri Metin ve Yorum İncelemesi*, Fecr Yayınları, Ank. 2009.
- Gürlevik Safiye, *Mekkî Sûrelerde Kadın (Razi Örneği)* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank. 2006.
- Hamidullah Muhammed; *İslâm Peygamberi*, Trc. Sâlih Tuğ, İrfan Yayınevi, İst. 1980
- Aziz Kur'an, Çeviri ve Açıklama*, Trc. Abdulaziz Hatip-Mahmut Kanık, Beyan Yayınları, İst. Th.
- Harman Ömer Faruk, "Meryem" Mad., *DİA*, Ank. 2004.
- "Musa" Mad. *DİA*, İst. 2006.
- Hazin Ali b. Muhammed; *Lübabu't-Te'vil fi Meâni't-Tenzil*, Mısır, 1955.
- Hatiboğlu M. Sait "İslam'ın Kadına Bakışı" *İslami Araştırmalar*, Cilt: 5, Sayı: 4, Ekim, Ank. 1991.
- <http://www.ensonhaber.com/kiz-dogdugu-icin-doverek-olduruldu-2012-04-13.html>
- <http://www.haberinyeri.net/esini-dovdu-sevgilisine-izletti-131863h.htm>
- <http://www.sabah.com.tr/Yasam/2011/10/08/avukat-koca-esini-hastanelik-etti>
- <http://www.memleket.com.tr/ayri-yasadigi-karisini-hastanelik-etti-127845h.htm>
- <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalDetayV3&ArticleID=1040784&Date=22.02.2011&CategoryID=77>
- İbn Âşur, Muhammed, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus, 1984.
- İbnu'l-Esir Ali b. Muhammed el-Cezeri, *Üsdu'l-Gabe Fi Ma'rifeti's-Sahabe*, by., th.
- İbn Hacer, Şemsuddin Ahmed b. Ali, el-Askalani; *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahabe*, Mısır, 1328.
- İbn Hişam Ebu Abdîlmelik; *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1990.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem; *Lisanu'l-Arab*, Thk. Heyet, Kahire, th.
- İsbahâni er-Rağib Ebu'l-Hüseyn b. Muhammed; *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Kahraman Yayınları, İst. 1986.
- İslamoğlu Mustafa, *Adayış Risalesi*, Denge Yayınları, İst. 1998.
- Kara Necati, *Bikai ve Tefsirdeki Metodu*, Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No:1, Van, 1994.
- Kur'an'a Göre Hz. Musa Firavun ve Yahudiler*, İst. 1989.
- Karşlı H. İbrahim, *Kur'an Yorumlarında Kadın Sosyo-Kültürel Çevrenin Kur'an Yorumlarındaki Yansımaları*, Rağbet Yayınları, İst. 2003.
- Kartoğlu Mustafa "PKK'dan Kadınlar Giderse Erkekler Çözülür", Erişim Tarihi: 04.05.2012, <http://www.stargazete.com/yazar/mustafa-kartoglu/pkkdan-kadinlar-giderse-erkekler-cozuler-haber-416255.htm>.
- Kıllıoğlu İsmail, *Ahlak Hukuk İlişkisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İst. 1988.
- Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî; *el-Câmi' li Ahkami'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut, th.
- Kutub, Seyyid; *Fizilali'l-Kur'an*, Beyrut, 1980.
- Köylü Mustafa, *Küresel Ahlak Eğitimi*, İst. 2006.

- Meriç Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İst. 1993.
- Mevsili, Ebu'l-Fazl Mecdudî Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyar li-Ta'lili'l-Muhtar*, İst. 1987.
- Mevdudî, Ebu'l-Ala; *Tefhimu'l-Kur'ân*, Trc. Heyet, İnsan Yayınları, İst. 1991.
- Nisaburi, Hâkim Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh; *Müstedrek 'Ale's-Sahihayn Fi'l-Hadis*, Beyrut, 1990.
- Razi Zeynuddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr b. Abdi'l-Kadir; *Tefsiru Garibi'l-Kur'âni'l-Azîm*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Tah. Hüseyin Elmali, Ankara, 1997.
- Râzi, Fahrüddin Muhammed b. Ömer; *et-Tefsiru'l-Kebir*, Beyrut, 1982.
- Sambur Bilal “*Kadına Karşı Şiddet Varoluşa Meydan Okumadır*”, Erişim Tarihi: 03.05.2012, <http://www.stargazete.com/acikgorus/kadina-karsi-siddet-varolusa-meydan-okumadir-haber-413620.htm>.
- Savaş Rıza, *Hz. Muhammed Döneminde Kadın*, Ravza Yayınları, İst. 1991.
- Sayı Ali; *Firavun, Haman ve Karun Karşısında Hz. Musa*, İst. 1992.
- Selçuk, Sami, *Demokrasiye Doğru*, Yeni Türkiye Yayınları, Ank. 1999.
- Söylemez Hülya, *Kur'an'da Kadın Kıssaları (Hz. Musa Kıssasında Kadın)* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank. 2006.
- Sürer Esengül, *Kadınlarla ilgili Kur'an Yorumlarının Değerlendirilmesi ve Yeni Bir Yaklaşım Denemesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ank. 2002.
- Suphi Salih, *Kur'an İlimleri*, Trc. M. Sait Şimşek, Konya, th.
- Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b.Ebi Bekr; *Mu'tereku'l-Akrân Fi İ'cazi'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, by. th. *el-İtkan Fi Ulumi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1973 *Tenasuku'd-Durer Fi Tenasubu's-Suver*, Beyrut, 1986.
- Şakka Abdulhalim Ebu, *İslam Kadın Ansiklopedisi*, Trc. Şaban Hakkı, Fethi Güngör, Denge Yayıncılık, İst. 2007.
- Şimşek Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İst. 2012.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir; *Câmiu'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân* Beyrut, 1988.
- Tarhan Nevzat, *Kadın Psikolojisi*, Nesil Yayınları, İst. 2005. *Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İst. 2011.
- Tan, Zeki, *Kur'an'a Göre Toplumun Yapılanmasında İlim Ve Âlimin Rolü*, Ark Yayınları, İst. 2010.
- Tuncer Faruk, *Kur'an Sürelerindeki Eşsiz Ahenk*, Işık Yayınları, İst. 2003.
- Tümer Günay, *Hristiyanlıkta ve İslamda Hz. Meryem*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ank. 1996.
- Okuyan Mehmet “*Kur'an Kadına Şiddeti Reddeder*” *Din ve Hayat Dergisi*, Sayı:15, 59–62. İst. 2012.
- Öztürk Mustafa, *Câhiliyeden İslamiyete Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ank. 2012.
- Ünver Mustafa, *Tefsir Usulünde Mekkî-Medenî İlmî*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 1998.
- Yaman Ahmet, “*Kur'an'da Yasanın Arka Planı Olarak Ahlak*”, *IX Kur'an Sempozyumu*, Fecr Yayınları, Ank. 2007. *“İslam Ahlakının Ameli Boyutu*”, *Çağımızın Ahlak Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, Ensar Neşriyat, İst. 2009
- Yaran Cafer Sadık, *Ahlak Ve Etik*, Rağbet Yayınları, İst. 2010.

- Yaşaroğlu, M. Kamil, "Meryem Sûresi", Mad. *DİA*, XXIX/242-243; Ank. 2004.
- Yaşaroğlu Kâmil, "Kasas Sûresi" Mad. *DİA*, İst. 2001.
- Yüçetürk Orhan Seyfi, "Belkıs" Mad. *DİA*, İst. 1992, V/420-421.
- Yıldırım Suat, *Kur'an'a Bakışlar*, Akademi Yayınları, İzmir, 2011.
- Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İst. 1983.
- Yılmaz Mehmet Faik, *Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank. 2005.
- Zâbelavi Muhammed, *Kur'an ve Sünnette Annelik*, Trc. Yusuf Ertuğrul, Uysal Kitabevi, Konya, 1992.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım, Carullah Mahmud b. Ömer; *el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vilve 'Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1985.
- Zerkânî, Muhammed Abdu'l-Azim; *Menâhîlu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, th.
- Zerkeşi, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh; *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1988.
- Zevzeni, Ebu Abdillâh el-Hüseyn b. Ahmed; *Şerhu'l-Muallakati's-Seb'a*, Beyrut, th.

“MEKKÎ AYETLERDE KADIN TASAVVURUNUN İNŞASINDA AHLÂKÎ ZEMİN” İSİMLİ TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Yrd. Doç. Dr. Hatice ŞAHİN*

1-Öncelikle saygıdeğer Hocamıza bu değerli emeğinden dolayı teşekkür etmek istiyorum.

2- Sayın Hocamız, kadın konusunun derin polemiğe dönüştüğü günümüz ortamında konuya pozitif bir bakış açısı getirmekte ve savunma psikolojisinden uzak olarak sağduyuyla yaklaşmaktadır. Bundan birkaç ay önce Diyanet İşleri Başkanlığındaki tarafından, aile içi şiddete son verilmesi için çözüm önerileri üretme adına düzenlenen seminerde, iletişim, psikoloji ve farklı bilim dallarında yapılan eğitici bilgilendirmelerden sonra dinî alanda bilgi vermek üzere konuşma yapan, hukuk alanında yeterince fitri olan bir hocamızın konuya yaklaşımı diğer birimlerden oldukça farklı olarak bir şekilde gerçekleşmiş ve “kadın dövülebilir, Kur’an buna izin vermiştir” ifadesini kullanmıştır.

3- Tebliğde, konunun ele alınışı ve kullanılan üslup akademik bir değer taşımaktadır. Ancak metinde zaman zaman konudan uzaklaşarak farklı bilgilere de yer verilmektedir. Özellikle giriş bölümünün çok geniş tutulması konudan uzaklaşmaya daha fazla olanak sağlamaktadır. Ayrıca tebliğde alt başlıklar bulunmamaktadır. Bunun yanında yer yer anlatım bozuklukları ve anlaşılabilir ifadeler göze çarpmaktadır.

4- Tebliğ, ilgili konuda dikkat çekici tespitlerde bulunmaktadır. Örneğin kadına yönelik şiddeti Câhiliye adetlerinden birisi olarak görmektedir. Ve bunu yer altına çekilen ve ölmeyen bir fiil olarak değerlendirmektedir. Aslında belki de yer altına çekildiğini söylemek bile bir açıdan oldukça zordur. Metindeki ifadelerden de bunu çıkarmak mümkündür. Özellikle metinde yer alan İbn Ömer’in “Biz Rasulullah (sas) zamanında hakkımızda bir vahiy inmesinden korktuğumuz için kadınlara söz söylemekten, haklarını çiğnemekten ve onlara sert davranmaktan çekinirdik. Rasulullah (sas) vefat edince biz de artık onlara karşı çok (kırıcı ve yıkıcı) sözler söyler olduk ve onlar hakkında kusurumuz arttı.” (Buhârî, “Nikah”, 80.) şeklindeki itirafından Hz. Peygamber’in (sas) vefatından belki hemen sonra eski alışkanlıkların geri geldiği anlaşılmaktadır.

5- Yine metinde, güncel konulara değinilerek günümüz koşullarının ve dinî duyarlılıktan uzaklaşmanın mevcut sorunların temel nedeni olduğuna değinilmektedir. Ayrıca teolojinin de şimdiye kadar kadına karşı şiddeti ve sınıf farlı-

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: haticesaahin@gmail.com.

lıklarını meşrulaştırmak için kullanıldığına işaret edilmektedir. Oysa ilahî metnin konu ile ilgili sorunları çözmede referans olarak kullanılmasının daha doğru bir bakış açısı olduğundan bahsedilmektedir. Bu durumda şu soruyu sorma hakkımız olsa gerektir: Şiddet konusunda dinî duyarlılığı olmayan insanları suçlarken dindar olanlar ve onların öncüleri bu konuda ne kadar makul çözümler üretebilmişlerdir? Yoksa sorunun kaynağı biraz da onlar mıdır? Diğer bir ifadeyle kadın ve erkek arasındaki sınıf ve cinsiyet farklılıkları, dinî metinden mi kaynaklanmaktadır? İslam kadına sınıf ve cins olarak daha düşük bir statü mü öngörmüştür? (Şaban Ali Düzgün, Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar, Lotus, Ankara 2012.) Ya da Kur'an'ın böyle bir amacı var mıdır?

6- Ayrıca metinde, kadınların hayat öyküsü dünyaya gelişlerinden başlayarak eş olmaları ve anne olmaları süreçleriyle birlikte ele alınmıştır. Vahiy öncesi Mekke'de kız çocuklarının diri diri gömülmesi Kur'an diliyle eleştirilerek onlara hayat hakkı tanınmasından bahsedilmektedir. Ancak Müslümanlar bu "hayat hakkı tanıma" ifadesini ne kadar doğru okumuşlardır? Diğer bir ifadeyle Kur'an'ın kastettiği, biyolojik anlamda bir kız çocuğunun yaşamasına izin vermek midir? Kaliteli bir eş ve kaliteli bir anne olmaları isteniyorsa bu, ancak kaliteli bir eş ve anne adayının yetiştirilmesi ile gerçekleşebilir. Baba evindeyken bir an önce baş göz edilmesi gereken bir yük, evlenince de zaten el kızı olan kız çocuğunun, bir türlü tam evlat olamadığı için iki tarafa da yaranamaması, neslin devamı için yeterli görülmemesi dolayısıyla yok sayılması ve değersizliğin tattırılması durumlarından Müslümanlar ne kadar münezzehdir? Aslında yukarıdaki durum Câhiliyenin uygulamasından daha kötüdür. Çünkü Câhiliyede yok sayılmalarındansa kesin bir çözüm üretilerek ömür boyu değersizliğin tattırılmasıyla yaşamaya mecbur bırakılmamaktadırlar. Dolayısıyla bizler kadına yönelen şiddetten önce çok daha küçük şeyleri konuşmak durumundayız. Çünkü şiddet zaten bütün birikmişliklerin neticesinde gelinen son noktadır.

7- Metinde, Meryem sûresinin Mekke'de nazil olmasının nedenlerinden birinin de Mekke toplumunun kadına bakışını pozitif anlamda düzeltmek olduğu vurgulanmaktadır. Lakin "bir kadın, rol model olması anlamında Sebe Melikesini okuduğunda bir sonuca ulaştığı gibi Meryem sûresini okuduğunda da her iki cinsi kapsayan iffet ve ağır imtihana sabır gibi hususlarının dışında bu sûreden ne anlamalıdır?" sorusunun cevabı metinde eksiktir. Yoksa bu amacın dışında Hz. Meryem de Kur'an-ı Kerim'de yer alan bütün rol model şahsiyetler gibi cinsiyetinden ziyade "kul"luğu ile mi gündeme taşınmıştır? Başka bir ifadeyle Kur'an'da yer alan Hz. Yûsuf ve azizin eşi, Firavun ve eşi veya Hz. Meryem gibi prototiplerin cinsiyeti var mıdır ve yahut cinsiyetleri önemli midir?

8- Metinde yer alan, "Yahudilikte kadına miras hakkı hiç yoktu İslam kadına iki de bir olsa da miras hakkı vermiştir." şeklindeki bir savunma biçimi; gerçekte,

İslam'ın farkını anlatma biçimi midir? Şayet değer yargılarımızı bu gibi konulardan üretmeyi denersek diğer dinler gibi İslam da olumsuz manada bundan payını alacaktır. Ancak metindeki miras gibi meselelerin Mekke döneminde verilen ahlakî unsurların üzerine bina edildiği tespiti önemlidir. Çünkü İslam ahlakının olduğu yerde toplumsal refah seviyesi de gözetildiği için kimin daha çok malının olduğu önemli değildir. Aslında şunu da düşünmeliyiz: Miras, şahitlik ve benzeri hususlar bir değer ölçütü müdür? Biyolojik zorunluluklardan kaynaklı fonksiyonel farklılıklar değer ölçütü olarak görülmeli midir? Bu farklı ama yerinde güzellik ve zenginlikler, değer ölçütü olarak kabul edilmeye çalışıldığı sürece söz konusu sorunların çözülmesi imkânsız görünmektedir. Temelde asıl mesele, örneğin mirastan kime ne kadar pay verildiği meselesi değildir. Asıl mesele kadınlara insanlık onuru ve haysiyetinin tam manasıyla teslim edilmemesidir. Yoksa bu gün medenî hukuk kadınlara mirastan eşit pay vermektedir. Peki, şu durumda kadınlar daha mı mutlu?

MEKKÎ AYETLERDE İNSAN EŞİTLİĞİ VE SOSYAL ADALET MERKEZLİ TEMALAR

Doç. Dr. Nurettin TURGAY*

Giriş

Kur'an'ın nazil olduğu Mekke toplumunda net bir tevhit inancı yerine daha çok şirk inancı yaygın olduğu gibi, temiz bir ahlak ve sosyal adalete dayalı bir insan eşitliği anlayışı da mevcut değildi. Burada nazil olan Kur'an ayetleri, insanları kirli şirk inancından kurtarıp temiz tevhit inancına yönelik mesajları verdiği gibi, özellikle insan eşitliği ve sosyal adalete dair ilkeleri ortaya koymaktadır. Bu konuda bazı örnekleri vermek istiyoruz:

Kur'an'ın özeti durumunda olan Fatiha sûresinin girişinde, Allah'ın, bütün âlemlerin Rabbi olduğu vurgulanmaktadır. Buna göre Allah, belli bir insan kesiminin ve hatta yalnız insanların değil, tüm varlıkların Rabbidir; hepsine merhametiyle muamele etmektedir. Bununla insanlar, hatta tüm varlıklar arasında şefkat, merhamet ve adalet açısından herhangi bir ayırımın yapılmamasının gerektiği vurgulanmaktadır.

Hz. Muhammed (sav), Mekke'de İslam dinini tebliğ ettiği zaman, insan eşitliğini ve sosyal adaleti ölçü alıp ona göre hareket ettiği için, toplum içerisinde ezilen, itilen, ikinci sınıf muamelesine tabi tutulan insanların büyük bir kesimi, iman ederek Müslümanların yanında yer alıyorlardı. Çünkü bu tür kişiler, İslam'da güven, dürüstlük, adalet ve eşitliği görüyorlardı. Hz. Muhammed (sav) ile oturup görüşebilmek için fakir ve yoksul kişileri yanından uzaklaştırma talebinde bulunan Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinin, söz konusu talepleri üzerine ayet (el-En'âm 6/52) indirildi ve Hz. Muhammed (sav) uyarıldı.

Mekke'de nazil olan Mâûn sûresi, başından sonuna kadar sosyal adalet dengesini anlatan bir sûredir. Bu sûrede, ibadet ile toplumdaki öksüz ve yetim tabakaya yardımcı olmanın ilişkisi anlatılmakta, sosyal adalete ciddi bir şekilde vurgu yapılmaktadır. Bu sûrenin, bu konuda iyi işlenmesi gerekmektedir.

İslam ve iman kelimeleri, güven, barış, huzur ve saadet gibi güzel anlamları ifade etmektedir. Bunun topluma yansımaları, Kur'an'ın sosyal adalet ve eşitlik ile ilgili ayetlerinin iyi anlaşılıp yaşanması gerekir. Günümüz toplumunun, buna daha çok ihtiyacı vardır. Onun için Mekke insanını Câhiliye döneminin karanlığından kurtarıp İslam kelimesinin ifade ettiği huzura kavuşturan ayetleri iyi kavrayıp ona göre hareket etmek gerekir.

* Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: nurettin.turgay@hotmail.com.

İslam öncesi Mekke toplumunda, katıksız bir tevhit inancı bulunmamaktaydı. Bunun yerine, daha çok şirk inancı yaygın bulunmaktaydı. Kirli bir inanç olan şirkin yaygın olması nedeniyle, Mekke toplumunda temiz bir ahlak ve sosyal adalete dayalı bir insan eşitliği anlayışı da mevcut değildi. Tek bir Allah inancının olmadığı, çeşitli batıl düşünce ve ideolojilerin karıştığı böyle bir inancın yaygın olduğu bir toplumda, zaten inançlarındaki bozukluk nedeniyle saygı değer bir ahlak anlayışı beklenememektedir. Aynı zamanda böyle bir toplumda, hak ve hukuk anlayışı, sosyal adalet duygusu, ancak hayal edile bilmektedir. İşte böyle bir manzarayı yansıtan Mekke toplumunda nazil olan ayetleri ilk etapta insanları kirli şirk inancından kurtarıp temiz tevhit inancına yönelik mesajları vermektedir. Bu inancın, ezilen, hor görülen, mağdur edilen, zulüm ve haksızlığa maruz kalan insanlar tarafından benimsenmesi için, onun gereği olan insan eşitliğinin ve sosyal adaletin ortaya konması gerekiyordu. Onun için, Mekke döneminde indirilen ayetlerde, başta katıksız bir Allah inancı ve bunun gereği olan temiz ahlak, dürüstlük, insan haklarını yansıtan adalet ve benzeri hususlar işlenmektedir.

Kur'an ilimleri ve tefsir konusunda çalışmalarda bulunurken, Kur'an'ın sosyal hayata yönelik bu tür mesajlarını da önemseyip incelemek ve gündeme getirmek gerekir. Çünkü Kur'an'ın mesajları, insanlara ve onun sosyal hayatına yöneliktir. Bu tür çalışmalar, bir çeşit vaaz olarak yorumlanıp hafife alanlar olabilir. Unutmamak gerekir ki Kurân'da, yirmi beş yerde vaaz konusu gündeme getirilmektedir.¹ Örneğin, “*Kuşkusuz Allah size, adaleti, iyiliği ve akrabalara yardımı emreder; ahlaksızlığı, kötülüğü ve haksızlığı yasaklar. Ders alınız diye size vaaz eder/öğüt verir.*”² mealinde bir ayette, Allah'ın insanlara vaaz ettiği haber verilmektedir.

Bu çalışmamızda, Mekke'de inen, aynı zamanda insan eşitliği ve sosyal adalet konusunda mesajlar veren ayetlerden üç örneği maddeler halinde incelemeye çalıştık. Önce Fatıha sûresini, ondan sonra insan eşitliğine dair bir ayeti ve üçüncü olarak da Mâûn sûresini işledik. Ardından, özette yer verdiğimiz İslam ve kardeşlik kavramları hakkında bilgi verdik. Ayrıca bu çalışmamızda Mekkî bazı ayetleri yorumlarken, zaman zaman konunun izahı gereği Medenî bazı ayetlere de yer verdik.

1 – Fatıha Sûresi

Bir dinin ne olduğunu açıklayan özelliklerine, o dinin “mahiyeti” denmektedir. Dinin mahiyetini belirleme yetkisi, sadece Allah'a mahsustur. Vahye dayanan

1 Muhammed Fuad Abdulbaki, “veaze”, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz. s. 755.

2 en-Nahl 16/90.

tüm ilahî dinler, Allah tarafından vahiy yolu ile peygamberlere bildirildikten sonra, zamanla insanların katkıları ile değişime uğramıştır. Kur'an'a göre ilk semavi din, ilk insan ve aynı zamanda ilk peygamber olan Âdem (as)'a gönderilmiştir. Bu din, insanlar tarafından değiştirildikten sonra, Allah, aynı dini yine vahiy yolu ile yeni bir peygambere göndermiştir.

Din, gönderildiği toplumun fertlerine doğru yolu göstermek ve onları hidayete erdirmek için gönderilmiştir. Bu nedenle insanlar, dinlerini yaşamak ve onu hayatlarında uygulamaya çalışmak mecburiyetindedirler. Dinin, insanları hidayete götüren ilkelerinin tümünü, “îman” ve “amel” olmak üzere iki sınıfta toplayabiliriz. Bunların ikisi olmadan, din diye bir şey olamaz. Bir dine olan inanç olmazsa, o din hayata uygulanamaz ve bir dine olan inanç hayata uygulanmazsa, o inanç bir anlam ifade edemez. Burada söz konusu olan amel de “ibâdet” ve “muamelât” yani sosyal hayattaki gündelik davranış ilkeleri olmak üzere ikiye ayrılır. Buna göre dinin, şu üç temel unsurunun olduğu anlaşılmaktadır:

1 – İman

2 – İbadet

3 – Muamelât/insanların toplumdaki uygulamaları.

“İman” ve “ibadet” konuları, insanın bilgi alanı ile sınırlı olmayıp bu alanı aşmaktadır. Bu konularla ilgili bilgiler, ancak tevatür yolu/Kur'an ve sünnet vasıtası ile öğrenilebilmektedir. İnsanoğlunun, sosyal hayatta toplum içerisindeki davranışlarından oluşan “muamelât” ise, Kur'an ve sünnet ölçü olmak üzere, insanların yorum, bilgi ve kültürleri ile belirlenmektedir. “Muamelât” da, hukuki ve ahlaki olmak üzere, iki kısım halinde değerlendirilir. Başından sonuna kadar incelediğimiz zaman Kur'an'ın, insanlara özet olarak bu üç konuyu anlattığı kanaatine varmaktayız. Sıralamada Kur'an'ın ilk sûresi olarak yer alan Fatiha sûresi, Kur'an'ın özeti durumundadır ve bu üç husus, bu sûrede çok kısa bir şekilde anlatılmaktadır. Mekke'de nazil olan Fatiha sûresinde, Kur'an ayetlerinin verdiği tüm ilkelerin mesajları verilmektedir. Katıksız bir Allah inancı, tevhidin ve İslam inanç esaslarının hülasasıdır. Bu inanç, Fatiha sûresinin, “*Hamd, âlemlerin rabbi, rahman, rahim ve din gününün sahibi Allah'a mahsustur.*”³ mealindeki ayetlerinde çok kısa bir şekilde anlatılmaktadır. Ondan sonra gelen, “*Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.*”⁴ mealindeki ayette, İslam dininin ibadetsiz olamayacağı, yapılan bu ibadetin sadece Allah rızası için yapılmasının gerektiği ve Allah ile kul arasında ibadet konusunda herhangi bir aracının bulunmamasının icap ettiği dile getirilmektedir. Fatiha sûresinin, “muamelât” ile ilgili olan son bölümünü oluşturan ayetlerin meali ise, şöyledir: “*Bizi doğru yola,*

3 el-Fatiha 1/2-4.

4 el-Fatiha 1/5.

kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazabına uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil."⁵ Bu ayetlerde, insan hayatının uygulamalarına yönelik ilkelerin tümü, "sırat-ı müstakim/dosdoğru yol" ile ifade edilmektedir. Sürenin bütünlüğünden anlaşıldığına göre Kur'an'da anlatılan "iman" ve "ibadet", her türlü sosyal muamelede dürüst olmayı, dosdoğru bir yolu takip etmeyi gerektirmektedir.

Burada Allah'ın, âlemlerin rabbi olduğu ve rahman ile rahim sıfatlarına sahip bulunduğu anlatılmaktadır. Ayrıca yukarıda dile getirmeye çalıştığımız gibi, burada Allah'ın varlığı ve birliği anlatılmakta ve her türlü şirk kirliliğinden uzak, tertemiz bir tevhit inancına vurgu yapılmaktadır. Bu ayette, Allah'a inandıklarını söyleyen tüm insanlara, inandıkları Allah'ın yalnız kendilerinin değil, aynı zamanda tüm âlemlerin rabbi olduğu hatırlatılmaktadır. Allah, yalnız benim değil, senin de onun da Allah'ıdır ve O, tüm âlemlere karşı rahman ve rahimdir. Bu ifadeler, inanan insanlara çeşitli mesajları vermektedir. Tüm varlıklara karşı göstermemiz gereken merhameti, sosyal hayatın her safhasında mutlaka uyulması gereken adaleti sınırlandırmak, onu, kendimizin dışında kabul ettiğimiz kişilerden esirgemek, bu ayette anlatılan şirksiz iman anlayışını kavramamak demektir. Unutmamamız gerekir ki Allah, benim olduğu kadar, benim inandığım şeye inanmayan, benim sosyal, siyasal, etnik ve kültürel düşüncelerime katılmayan tüm insanların, hatta insanların dışındaki diğer tüm varlıkların da rabbidir. Herhangi bir insanın veya diğer bir varlığın hakkını ihlal etmek, Allah'ın, Kur'an'ın başında bildirdiği ilahî mesajı kavramamak ve ona muhalefet etmektir. Kur'an'ın Mekke'de nazil olan ilk sûresinin ilk ayetlerinde, böyle bir sosyal adalet, insan eşitliği ve hukuk mesajı verilmektedir. "er-Rab" kelimesi, sadece Allah hakkında kullanılmaktadır. Bu durum, mutlak rabliğin Allah'a ait olduğunu göstermektedir.⁶ "Rabebe" fiilinden türemiş bir isim olan "rab" kelimesi, sahip, efendi, idare eden, yöneten, düzene koyan, ıslah eden, gözeten, sorumluluğu yüklenen, nimet veren, terbiyeci ve benzeri anlamlar için kullanılmaktadır. "Rab" kelimesinin çoğulu, "erbâb" şeklinde kullanılır.⁷ Allah, bütün varlıkların insanüstü sevk ve idaresini üstlendiği için "Rab" kelimesi, mutlak anlamda sadece kendisi için kullanılmaktadır.⁸ Tefsirciler bu anlamları, başka ayetlerden ve Arap şiirinden deliller göstererek ileri sürmüşlerdir.⁹

5 el-Fatiha 1/6, 7.

6 M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, I, 14.

7 Ali b. Muhammed b. Habib el-Maverdî, *en-Nuketü ve'l-Uyûn*, Muessesetu'l-Kutubi's-Safiyeye, Beyrut 1992, I, 54; Ebû'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem b. Manzûr, "rabebe", *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, I, 400 vd.; Ahmed b. Zekeriya b. Faris, "rabebe", *Mu'cemu'l-Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Beyrut 1991, XI, 381.

8 el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, "rabebe", *el-Müfredât fî Ğaribi'l-Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, s. 269.

9 Örnekler için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, I, 92 vd.

Mevdudî, “rab” kelimesinin şu manaların tümünü ifade ettiğini kaydetmiştir:

- a – Mürebbi, ihtiyaçların gönderilmesinde kefil, terbiye ve yetiştirme işiyle kaim olan.
- b – Kefil olan, murakabe eden, durumu düzelten ve mesuliyeti üzerine almayı tekeffül eden.
- c – Mümtaz kişi ki, kavmi arasında kutup sayılır. Ehli, onun etrafında toplanır.
- d – İtaat edilen efendi, sözü geçen otorite, efendilik ve üstünlüğü kabul edilen, tasarruf sahibi.
- e – Malik ve efendi.¹⁰

Kur’an’da, Allah’ın varlığını ve birliğini anlatan “rab” ve “ilâh” kelimelerinin önemli bir yeri vardır. Kur’an davetinin özü, tek Allah’ın varlığı ve O’nun ortak-sız oluşudur. Çünkü tarih boyunca insanların muhtaç oldukları en önemli şey, tek ve ortak-sız tanrı inancıdır. Ondan başka tapılacak “rab” ve “ilâh” yoktur. Tüm ibadetler, sadece O’nun rızası için yapılır. Kur’an’ın çeşitli ayetlerinde, buna işaretilmektedir:

*“Şüphesiz ki Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. O’na kulluk edin. Bu, doğru yoldur.”*¹¹

Bu ayetteki hitap, İsa (as)’ın, etrafındaki kişilere söylediği bir sözdür. Aynı zamanda bu hitap, tüm peygamberlerin, içinde yaşadıkları toplumu oluşturan insanlara yönelik olan ortak hitabıdır.¹² Buna göre bütün peygamberler, insanlar arasında ayırım yapmamışlar, kendilerini başkalarından üstün görmemişler ve *“Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir!”* mealindeki ilahî mesajın verdiği inanç ve anlayış ile hareket etmişler. Bu da gösteriyor ki Allah, tüm peygamberlerin rabbi olduğu gibi, onların muhatap oldukları insanların da rabbidir. Nitekim başka bir ayette Allah, görevlendirdiği elçisine, *“De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana ilahınızın tek bir ilah olduğu vahyolunuyor. Rabbine kavuşmayı uman kimse, yararlı iş işleyişin ve Rabbine kullukta hiç ortak koşmasın!”*¹³ talimatını vermektedir. Buna göre Allah’ın tek ilah olduğu, tüm varlıkların tek rabbi olduğu, her türlü egemenliğin O’nun tasarrufunda bulunduğu ve O’nun yanında insan ayırımının olmadığı, açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Tevhit inancı, Allah’ı tek rab/ilah olarak tanımayı, O’nun gösterdiği yolda yürüyerek adaletten ayrılmamayı, insanlar arasında ayırım yapmamayı, O’nun, her konuda olduğu gibi bu konuda da emir ve yasaklarını yerine getirmeyi gerektirmekte ve her ko-

10 Ebu’l-Ala el-Mevdûdî, *Kur’an’a Göre Dört Terim*, trc. Osman Cilacı ve İsmail Kaya, Düşünce Yayınları, İstanbul 1979, s. 38 vd.

11 Al-i İmrân 3/51.

12 Seyyid Kutup, *fî Zilâli’l-Kur’ân*, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, Beyrut tsz. I, 590.

13 el-Kehf 18/110.

nuda O'nun egemenliğini kabullenmeyi ön planda tutmaktadır.¹⁴ Bu istikamette başarılı olabilmek için, bilgi ve samimiyetle bunun gereklerini yerine getirmek icap eder.¹⁵

“Onlar, Allah'ı bırakıp hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i rableri olarak kabul ettiler. Oysa kendilerine, tek Tanrı'dan başkasına kulluk etmemeleri emredilmişti. Ondan başka tanrı yoktur. Allah, koştukları eşlerden münezzehtir.”¹⁶

Bu ayette haber verildiğine göre, kitap ehli olan eski kavimlerden bazıları, Allah'ı bırakıp kendi din adamlarını rab edinmişlerdir. Onların din adamlarını rab edinmeleri, Allah'ı unutup onlara tapma veya onlara secde etme şeklinde olmamıştır. Nitekim bu ayet nazil olunca, önce Hıristiyan olan ve daha sonra Müslüman olan Adiy b. Hatem, “Ya Rasulallah! Biz, din büyüklerimize ibadet etmezdik.” demiş. Hz. Muhammed (sav) ona, “Onlar, Allah'ın helal kıldığı bir şeyi haram kılarlar, siz de onu haram tanımaz mıydınız?” diye sormuş. O da “Evet!” diye cevap verince, Hz. Muhammed (sav), şöyle devam etmiştir: “İşte onları rab edinmek, böyle davranmak demektir.”¹⁷ Fahrüddin er-Râzî (ö. 604/1209), bazı âlimlerin, dünya görüşlerine ters düşen ayetlere bile aldırmadıklarını dile getirmiştir.¹⁸ İbn Âşûr da, Allah'ın helal kıldığını haram, haram kıldığını da helal kabul eden din âlimlerine uyan halkın, onları rab edinmiş olduklarını ileri sürmüştür.¹⁹ M. Sait Şimşek ise, bu ayetin tefsirinde bu konuya geniş yer vermiştir. Onun bu konudaki açıklamalarından bazı cümleler şöyledir. “Kitap Ehli'nde ilahî bir takım vasıfları insanlara verme işi peygamberlerle de sınırlı değildir. Din âlimlerine de bu vasıfları verdikleri vakidir. İşte bu ayette, bu husus dile getirilmektedir.” “Kuşkusuz, Kitap Ehli hakkında söylenenler, Müslümanlar için de geçerlidir. Müslümanlardan da aynı duruma düşenler olursa, onlar da din âlimlerini rab ediniyorlar demektir. Bu gibi hususların Kitap Ehline has olduğunu düşünmek, dini anlamamaktır ve cehaletin bir sonucudur. Cehalet ise, insanı kurtaramaz. Allah'ın yetkilerini kişi veya kurumlara devretmek, helal kılma ve yasaklama yetkisini onlara tanımak, onları rab edinmek anlamına gelir. Böyle birinin Allah inancı, sağlam bir inanç değildir.”²⁰ Buna göre tevhit inancına sahip

14 Salih Akdemir, *Cumhuriywt Dönemi Kur'an Tercümelere*, Akaid Yayıncılık, Ankara 1989, s. 31 vd.

15 Akdemir, “*Kur'an Çevirilerinde Dikkate Alınmayan Önemli bir üslup Özelliği Üzerine*”, İslamiyat, V (2002), sayı: 1, s. 152.

16 et-Tevbe 9/31.

17 ; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Camîu'-Beyân an Te'vîl-i Ayi'l-Kur'ân*, thk. Sıtkı Cemil eAttar, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1995, X, 147; İsmail b. kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1969, II, 348.

18 Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990, XVI, 37.

19 Muhammed et-Tahir İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984, VI, 170.

20 Şimşek, *Hayat kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 440, 441.

olan insanların, Fatiha sûresinin başında haber verildiği gibi temiz rab ve ilâh inancını korumaları, herhangi bir surette bu inanca şirk kirliliğine bulaştırmamaları ve Allah'ın kulları arasındaki eşitlik ile sosyal adalet dengesini bozmamaları gerekmektedir. Bu konuda bilgi veren daha pek çok ayet vardır.²¹

Fatiha sûresinin başında, Allah'ın tüm âlemlerin rabbi olduğu vurgulanmaktadır. Burada geçen “âlem” kelimesi, akıllı varlıklar, cinler ile insanlar ve Allah'ın dışındaki tüm varlıklar gibi anlamlar için kullanılmaktadır.²² Buna göre “âlem” kelimesini, ilk etapta Allah'ın yaratmış olduğu tüm varlıklar, ikinci etapta cinler ile insanlar âlemi ve en dar çerçevede akıl sahibi olan insanlık âlemi olarak değerlendirebiliriz. Kur'an'ın son sûresi olan Nas sûresinin başında da, “*De ki ben, insanların Rabbine, İnsanların Melikine/mutlak sahip, İnsanların İlâhına sığınırım.*”²³ denmekte ve Allah'ın, tüm insanların rabbi, maliki ve ilâhı olduğu vurgulanmaktadır. Buna göre, saf ve temiz tevhit inancına sahip olan kişilerin, insanlar arasındaki eşitlik ilkesine ve sosyal adalet dengesine dikkat etmeleri ve bu konuda hassasiyet göstermeleri gerekmektedir. Her şeye rağmen “âlem” kelimesini, Allah'ın yaratmış olduğu tüm varlıkları kapsayacak şekilde geniş bir yelpazede değerlendirmenin daha kapsayıcı ve daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Netice olarak şunu söylemek istiyoruz ki, Kur'an'ın ilk sûresinin başında besmeleden sonra gelen ilk ayette bildirildiğine göre Allah, yaratmış olduğu tüm varlıkların rabbidir. O, rabbi olduğu varlıklar arasında ayırım yapmaz, adaletsiz davranmaz. Bu husus, Kur'an'ın başka pek çok ayetinde anlatılmaktadır. Özellikle insanlar arasında şu veya bu şekilde ayırım yapmak, birilerini herhangi bir sebepten dolayı ötekileştirmek, saf ve temiz tevhit inancı ile bağdaşmaz. Böyle bir davranışın, İslam öncesi Mekke müşriklerinin içinde bulunduğu kirlî şirk anlayışından farkı yoktur. Bu tür davranışlar, Allah'ın emirlerinin dışındaki bazı ideal-leri, kişilerin isteklerini, ilke ve kuralları, Allah'ın emirlerinin önüne geçirmekten, bir nevi bazı şeyleri Allah'a ortak kılmaktan kaynaklanmaktadır. Kur'an'da bildirildiğine göre, Nuh,²⁴ Hûd,²⁵ Salih²⁶ ve daha nice peygamberlerin kavimleri, Allah'ı inkâr etmiyorlardı. Ancak bazı kişilerin emirlerini veya Allah'ın emrinin dışındaki diğer bazı düşünceleri Allah'ın emrinin önüne geçirerek şirke düşmüşlerdi. Yine Kur'an'ın çeşitli ayetlerinden, Mekkeli müşriklerin de böyle bir durumda olduklarını öğrenmekteyiz.²⁷ Bu türlü şirk anlayışına sahip olan toplumlar, insanlar arasında ayırım yapmışlar, adalet mefhumunu ihmal etmişler ve netice-

21 Al-i İmrân 3/83; el-En'âm 6/164; en-Nahl 16/36; el-Enbiya 21/25, 92; ez-Zümer 39/11 vs.

22 Abdurrahman Hasan habenneke el-Meydânî, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2006, I, 292.

23 en-Nâs 114/1-3.

24 el-Müminûn 23/24.

25 el-A'râf/65, 70; fussilet/14; Hûd/59.

26 Fussilet/13, 14.

27 Yüsûf/18; ez-Zümer/3.

de yaşadıkları toplumun helakine sebep olmuşlar. Allah, başta Fatıha sûresinin başında olmak üzere çeşitli ayetlerde, bu türlü şirk anlayışından uzak durmayı, Allah'ın kulları arasında adaleti gözetmeyi, sosyal adalet ve insan eşitliği konusunda hassas davranmayı emretmektedir.

2 – İnsan Eşitliğine Dair Bir Örnek

Kur'an'ın çeşitli ayetlerinde, insanların eşitliğine, hiç kimsenin kendisini başkalarından üstün görmeye hakkının bulunmadığına, insanlar arasında sınıf ayırımının söz konusu olmadığına işaret edilmektedir. Bu ayetlerden birinin meali şöyledir:

*“Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup da zalimlerden olasın.”*²⁸

Tefsir kaynaklarında, bu ayetin nüzûl sebebi hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bu rivayetlerde verilen bilgilerin kısacası, Kureyş büyükleri, Hz. Muhammed (sa)'ın yanına geldikleri zaman, fakir müminlerin yanlarında bulunmalarını istemiyorlardı. Hz. Muhammed (sav) ile oturup konuşmak için, onları yanından uzaklaştırmasını istiyorlardı. O da, Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinin Müslüman olmalarını arzu ettiğinden dolayı, onlarla bir araya gelip Müslüman olmaları için konuşacağı zaman, yanındaki fakir ve yoksul müminleri bir süre için yanından uzaklaştırmayı düşünmüş olabilir. Çünkü Yüce Allah, *“Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma!”* diyerek Hz. Muhammed (sav)'i uyarmıştır.²⁹ Bazı müfessirler, Hz. Muhammed (sav)'in böyle bir düşünceye tevessül etmediğini ileri sürmüşlerdir.³⁰ Ancak ayetteki ifadelerin akışı, önce *“Onları kovma!”*, sonra da *“Onların hesabından sana bir sorumluluk, senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup da zalimlerden olasın”* şeklindeki hitap, peygambere yöneltilen ciddi bir uyarıdır.³¹

Bu olay Kur'an'ın, insanlar arasında fakir zengin, amir memur, patron işçi ve benzeri farklılıkları gözetmediğini, tüm insanları, insan olarak eşit bir şekilde

28 el-Enâm 6/52.

29 Bu ayetin nüzûl sebebi ile ilgili olan çeşitli rivayetler için bkz. Müslim, Fedâilü's-Sahabe, 45; İbn Mâce, Zühd, 7; Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1971, I, 392; et-Taberî, *Camîu'-Beyân an Te'vil-i Ayi'l-Kur'an*, VII, 127; Ali b. Muhammed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-Nüzûl*, Mısır 1968, s. 149; Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi'l-Tefsîr*, Beyrut 1987, III, 48; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 234; Celaluddin es-Süyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Celaleyn tefsirinin zeylinde, Mektebetü'l-Mellâh, Dimaşk tsz. s. 334;

30 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, trc. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, İşâret yayınları, İstanbul 1999, I, 234; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, II, 165.

31 Kutup, *fî Zilâli'l-Kur'an*, III, 231.

değerlendirdiğini göstermektedir. Kur'an, insanlar arasında böyle bir eşitliği ve sosyal adaleti emretmektedir. O zaman olduğu gibi, günümüzde de kendilerini güçlü, zengin, üstün gören şımarık mütefler, diğer bazı insanları hor görmekte ve kendilerini onlardan üstün kabul etmektedirler. Bu tür fikir, düşünce ve davranışlar, her zaman için saf ve temiz tevhit inancı ile bağdaşmamaktadır. Kendilerini başkalarından üstün görme fikir ve düşüncesi, kirli şirk inancının bir kalıntısıdır. Nitekim insanlar, Kur'an'ın başka ayetlerinde de bu konuda uyarılmaktadır:

*“Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir.”*³²

Buna göre kadın olsun erkek olsun, fert veya topluluk olsun, hiç kimsenin başkasını alaya alması, hor görmesi, kendilerini başkalarından üstün görmesi, Kur'an'ın anlattığı inançla bağdaşmamaktadır. Belki hor görüp küçümsediğimiz kişiler, bu ayette haber verildiği gibi kişilikleri itibarıyla ayrıca Allah'ın nazarında bizden daha iyi kişilerdir.

İnsanlık tarihi boyunca insanlar arasında zengin-fakir, amir-memur, güçlü-güçsüz gibi farklılıkların var olması, yaşanan bir gerçektir. Önemli olan husus, burada anlamları üzerinde durduğumuz ayetlerde haber verildiği gibi, hiç kimsenin kendisini başkalarından üstün görmemesi ve onları küçümseyip horlamamasıdır.

3 – Mâûn Sûresi ve Sosyal Adalet

Kalkınmanın nimetlerinden faydalanma ve külfetlerine katlanma konusunda sosyal sınıflar arasında denge sağlamaya, “sosyal adalet” denilmektedir.³³ Buna göre toplumu oluşturan insanlar arasında dengeyi sağlamayı ifade eden sosyal adalet, geniş bir anlama sahip olan adalet kavramının bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bir toplumda beraber yaşayan insan kitlelerinin refahı ve kalkınmaları için, aralarında mutlaka sosyal adaletin oturması gerekir. Bu nedenle, sosyal sınıflar arasındaki iktisadi dengesizliklerin düzeltilmesi ve ekonomik bakımdan zayıf durumda bulunan sosyal sınıfların diğerlerine karşı korunmaları icap eder. Bununla, maddi açıdan zayıf olan herkesin, güçlü olanlara karşı korunması amaçlanmaktadır. Toplumun devamlılığı ve huzurunun sağlanması, o toplumu oluşturan insanlar arasında sosyal bir dengeyi sağlamaya bağlı olması nedeniyle, “sosyal

32 el-Hucûrât 49/11.

33 İzzet Er, “Kalkınma, Sosyal Adalet ve Sosyal Refah”, *İslam'a Giriş (Gençliğin İslam Bilgisi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 408.

adalet” mefhumu, daima ön plana çıkmaktadır. Yeryüzü, diğer bir ifade ile tüm kâinat, Allah’a karşı olan kulluk görevlerini yerine getirebilmeleri için, insanların emrine verilmiştir.³⁴ İnsanların bu düzeye gelebilmeleri için, mutlaka kendi aralarında sosyal adalet dengesini sağlamaları gerekmektedir. İnsanların yaratılış gayesi, Allah’a karşı olan kulluk görevlerini yerine getirmektir.³⁵ İnsanların kendi aralarında sosyal adaleti sağlamaları, bu önemli görevlerini yerine getirmelerini kolaylaştırmaktadır. Kur’an’ın yüz yedinci sûresi olan Mâûn sûresinde de, insanlar arasındaki sosyal adalet dengesine işaret edilmektedir:

“Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakar; yoksulu doyurmaya teşvik etmez. Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar, namazlarını ciddiye almazlar. Onlar, gösteriş yapanlardır ve hayra da mâni olurlar.”³⁶

Bir rivayete göre, Müşriklerin ileri gelenlerinden Ebû Süfyan, her hafta bir iki deveyi kurban olarak keser, etlerini dağıtırdı. Bu cömertliğine rağmen bir gün bir yetim çocuk, kendisine gelip bir şeyler istedi. Fakat o, abası ile çocuğu iteleyerek hiçbir şey vermedi. Bu olay üzerine Mâûn sûresi nazil oldu. Buna benzer çeşitli rivayetler, bu sûrenin nüzûl sebebi olarak tefsir kaynaklarında yer almaktadır.³⁷ Ancak bu sûrede müşriklere değil, Müslümanlara hitap edilmektedir. Nüzûl sebebi olarak çeşitli rivayetlerin anlatılması, sûrede verilen mesajların manalarının umumi olmasına mani değildir. Ayrıca doğruluk payı tartışma konusu olan bu tür rivayetlerin bağlayıcılığı söz konusu olamaz.

Tefsir kaynaklarında, bu sûrenin nerede nazil olduğuna dair farklı yorumlar kaydedilmektedir. Eski tefsir kaynaklarına göre, bu sûre Mekke’de nazil olmuştur.³⁸ Daha sonra yazılan bazı tefsir kaynaklarında ise, bu sûrenin Mekke’de veya Medine’de veya ilk yarısının Mekke ve ikinci yarısının da Medine’de nazil olduğuna dair bazı rivayetler yer almaktadır.³⁹ Ancak bu sûrenin bir bütün halinde Mekke’de nazil olduğu kanaati daha yaygın bulunmaktadır.⁴⁰ Süleyman Ateş, bu konuda şu açıklamaya yer vermiştir:

34 el-Bakara 2/29; İbrahim 14/32, 33; en-Nahl 16/1-18.

35 ez-Zâriyât 51/56.

36 el-Mâûn 107/1-7.

37 el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, XX, 143; Bedrettin Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, Çağrı yayınları, İstanbul 2002, II, 972.

38 Mukatil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 2003; III, 527; et-Taberî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, XXX, 400.

39 İbnu’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr fi İlmi’t-Tefsîr*, VIII, 328; Kutup, *fi Zilâli’l-Kur’an*, VIII, 678; el-Maverdî, *en-Nuketü ve’l-Uyûn*, VI, 350; Hayreddin Karaman ve diğerleri, *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2007, V, 695; Celal Yıldırım, *Tefsirli Kur’an-ı Kerim Meâli*, Anadolu yayınları, İzmir 1984, II, 1209.

40 Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar neşriyat, İstanbul tsz. XI, 115; Yaşar Nuri Öztürk, *Mâûn Sûresi*, Yeni Boyut, İstanbul 2012, s. 41; Şimşek, *Hayat kaynağı Kur’an Tefsiri*, V, 490.

“Bazı müfessirler, bu ayetlerin, münafıklar hakkında indiğini söylemişlerdir. Buna göre ayetlerin, Medine’de inmiş olması gerekir. Çünkü münafıklar Medine’de vardı. Sürenin tamamı Mekke’de inmiştir, meşhur olan da budur. Şu da söylenmiştir: Son dört ayet, Mekke’de Müslüman olmuş, fakat imanı sahit olmayan bir adam hakkında inmiştir. Ancak Mekke’de iman edip de imanı sahit olmayan bu adamın kimliği hakkında bir şey söylenmemiştir. Çünkü bunun aslı yoktur. Mekke’de inanan, doğru dürüst inanmıştır. Orada gösteriş, Müslümanlara karşı değil, müşriklere karşı olabilir. Müslüman olan kimse samimi inanmıyorsa, niçin Müslüman olsun? Müslüman olmakla, zayıf durumda bulunan Müslümanlardan bir kar sağlayacak değildir. Tersine, Müslüman olduğu duyulunca, müşriklerden çeşitli işkencelere ve zararlara maruz kalacaktır.”

“Çoğunluğun kanısına göre, sürenin tamamı Mekke’de inmiştir. Zira dördüncü ayet, takip ifade eden “fâ” ile başlar. “Fâ”, kendinden sonraki cümleyi, öncesine bağlayan bir bağlaçtır. Bu cümle bağımsız inmiş olsa, “fâ” ile başlamaz. Çünkü bağımsız cümleler, bağlaçlarla başlamaz. Beşinci ve altıncı ayetler ismi mevsûl ile yedinci ayet de yine bağlaç olan ‘atıf vavı’ ile öncesine bağlanmaktadır. Yani sürenin bütün ayetleri, birbirinin devamıdır. Bir bölümü, diğerinden ayrı inmiş olamaz. Hepsi beraber, Mekke’de inmiştir.”⁴¹ Bu açıklamalar, bu sürenin Mekkî olduğunu pekiştirmekte ve farklı görüş belirtenlere cevap niteliğini taşımaktadır.

Bu sürenin başında geçen “gördün mü?” sözü, bir sorudan ziyade bir hayret ve taaccüp anlamını ifade etmektedir. Ayrıca burada “sen gördün mü?” derken, Hz. Muhammed (sav)’e olduğu gibi, bütün inananlara ve genelde tüm insanlara hitap edilmektedir.⁴² Çünkü Kur’an’ın muhatabı, genel olarak tüm insanlardır. Kur’an’ın mesajları, tüm insanlara yöneliktir.

Yetim ve yoksul kişiler, toplumun zayıf ve himayeye muhtaç kesimini oluşturmaktadır. Bu sürenin baş tarafında bu iki sınıfın durumuna dikkat çekilmektedir. Onlara karşı gösterilen olumsuz davranışlar, bu sûrede kınanmakta ve bu tür davranışların Allah’ın nazarında büyük kötülüklerden olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu tür kötü davranışların temelinde, inanç zayıflığı yatmaktadır.⁴³ Toplumun himayeye muhtaç bu tür kesimleri küçümsemek, onları itip kakmak, Kur’an’ın sağlamak istediği sosyal adaletin ilkelerine ters düşmektedir. Çünkü Kur’an, tüm insanlar arasında saygı ve sevginin oluşmasını hedeflemektedir. Zekât, fitre ve çeşitli sadakaların, bu konuda ciddi etkileri olmaktadır. Burada anlamları üzerinde durduğumuz ayetler, ilgiye ve yardıma muhtaç olan kişilere yardımcı olmayı emrettikleri gibi, başkalarını da bu konuda gerekli görevlerini yerine getirmeleri için teşvik etmeyi de vurgulamaktadır. Bu sürenin sonunda

41 Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, XI, 115; Öztürk, *Mâûn Sûresi*, s. 41.

42 er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XXXII, 111; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadir*, Muessesetu’r-Reyyân, Beyrut 2004, V, 665.

43 İbn Aşur, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, XXX, 564.

geçen “Mâûn” kelimesi, sûreye isim olmuş ve Hz. Ali'nin (ö. 40/661) yaptığı çeşitli yorumlara göre, zekât, farz olan sadaka, ödünç, hayır, mali yükümlülükler, yardımlaşma ve benzeri manaların tümünü kuşatmaktadır.⁴⁴ “Mâûn” kelimesi, insanların yararına olan her şeyi ifade etmektedir⁴⁵ ve Arapların çeşitli şiirlerinde yer alıp bu anlamda işlenmiştir.⁴⁶ Buna göre tüm insanların, özellikle zayıf ve güçsüz kişilerin haklarını, yararlarına olacak şeyleri korumak, onları himaye etmeden yana tavır koymak, imanın gereğidir. Kamil iman, insanları bu gibi konularda etkilemekte ve İslam ahlak kurallarına uygun hareket etmelerinde olumlu rol oynamaktadır.

Tevhit inancına dayanan bütün dinlerin ve modern demokrasi anlayışının ideali, insanlar arasında sosyal adaleti sağlamaktır. Çünkü bu sistemlerde, insanların eşitliğine inanılmaktadır. Bilindiği gibi sosyal adalet, sınırlı cemiyet yapısının doğurduğu bütün kusurları gidermeyi hedef olarak kabul eden bir kavramdır. Sosyal adalet, yönetimin yönettiği vatandaşlara sosyal hizmetlerde sağladığı adalettir. Adalet kavramını ön planda tutan devlet anlayışına göre, insanların hukuk karşısında ve hayat mücadelesinde her konuda eşit tutulmaları gerekmektedir. Verdiğimiz bu bilgilere göre, sosyal hayatta insan eşitliğine ve adalete uygun hareket edilirse, toplumda en güzel sosyal adalet gerçekleşir. Bu konuda, Kur'an'dan daha sağlıklı ve daha güzel bir şekilde bilgi veren herhangi bir kanun, görüş veya felsefeyi bulmak, mümkün değildir. Kur'an, çeşitli yönleri ile olduğu gibi, bu yönü ile de mucizedir.

Yüce Allah bu sûrenin ilk ayetlerinde, yetimi def edip hakkını ödemeyen, aç ve muhtaç olan yoksulu cimriliği ve ahiret inancından yoksun olması sebebiyle doyurmayan, doyurabilecekleri de bu konuda teşvik etmeyen kişileri, dini yalanlayanlar olarak tanımlamaktadır. Ayette, tek kelime ile din kelimesi geçmektedir. Bazı meal ve tefsir kaynaklarında dini yalanlayanlar, ahiret hayatıyla ilgili hesap, mükâfat, ceza, azap, Cennet, Cehennem ve benzeri konulara inanmayıp bunları inkâr edenler anlamında yorumlanmaktadır. Ancak ayette geçen kelimelere baktığımız zaman, bu yanlıştın içine giren kişilerin, genel olarak dini yalanlayanlar olarak tanımlandığı anlaşılmaktadır. Bu ayetlerde, toplumun ezilen insanların problemlerine dikkat çekilmekte, onların haklarının korunması ve sosyal sıkıntılarının giderilmesi emredilmektedir.

Bu sûrenin ikinci bölümünü oluşturan diğer ayetlerinde ise, gösteriş için ibadet eden, namazlarından gafil olan ve her türlü hayrı engelleyen insanlar kınanmakta, tenkit edilmektedir. Yetim ve fakirlerin durumu ile ibadetteki gaflet ve

44 et-Taberî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XXX, 406 vd.

45 Ebubekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî, Dâru'l-Mushaf, Kahire tsz. V, 375.

46 el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 145, 146; eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V, 666.

riyakârlığın beraber anılması, dikkat çekicidir. Bu sûredeki iki bölümün beraber verdiği mesajlardan anlaşıldığına göre, toplumda sosyal adaletin oluşması için kendilerine düşen görevleri yerine getirmeyen, yetim, fakir, yoksul ve muhtaç kişilerin durumuna eğilmeyen insanlar, son derece dindar geçinseler ve kendilerini ibadet ehli olarak göstermeye çalışsalar bile, İslam dinine inanmış sayılmazlar. Böyle insanlara yazıklar olsun. Çünkü bu çeşit kişiler, Müslüman görünmelerinde, inanç ve ibadetlerinde samimi iseler, toplumda sosyal adaletin yerleşmesi için çalışırlar, yoksul ve fakirlerin dertleriyle dertlenirler. Çünkü ibadetin bilincinde olan insanlar, toplumdaki yoksul ve ilgiye muhtaç olan kişilere karşı son derece müşfik davranır, dertleri ile dertlenir, toplumdaki sosyal adaletin meydana gelmesine azami derecede dikkat ederler. Samimi inanç ve iman, insanı bu istikamette yönlendirir. Bu durum, iman, ibadet ve sosyal hayattaki davranışların birbirleri ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Kur'an'ın emirlerinin ve İslam inancının gereği olarak bunları birbirlerinden ayırmamak icap eder.

Bu sûrede geçen “veyl” kelimesi, “veyele” filinden türemiş bir isimdir. “Veyl” kelimesi, cehennemde bir ateş nehri veya bir vadi, helak, yazıklar olsun, kahrolsun, lanet olsun, bela ve benzeri itham ile bedduaları ifade etmektedir.⁴⁷ Kur'an'da 40 defa geçen⁴⁸ “veyl” kelimesi, vebali büyük, günahı ağır suçların işlendiği durumlarda söylenir.⁴⁹ Allah, bu sözü, cehennemi hak eden insanlar için söylemektedir.⁵⁰ Bunların büyük bir kısmı, amelleri ile inançlarına ters düşen, bu davranışları ile inançlarını bir türlü yalanlayan kişilerdir.⁵¹ Bu sûrede yer alan bu büyük tehdit, ibadette gaflet içinde olan, riyakârlık yapan, sosyal adaleti yakından ilgilendiren ve insanlar arası her türlü yardımlaşmayı ifade eden “mâûn”u engelleyen kişilere yöneliktir. Aynı zamanda bu durum, sûrenin anlam bütünlüğünü yansıtmaktadır.⁵²

Yukarıda anlamı üzerinde durduğumuz Fatiha sûresinde işaret edildiği gibi, bu sûrede de ibadetin, her türlü riya ve gösterişten uzak bir şekilde Allah rızası için yapılmasının gerektiği haber verilmektedir. Bu konuda, bu iki sûrenin ortak mesajları bulunmaktadır. Sosyal hayatta insanlar arasında meydana gelen her türlü yardımlaşmayı kendi menfaatlerine göre yönlendiren riyakâr kişilerin kıldıkları namaz, bilinçli bir şekilde kılınan ve insanı her türlü adaletsizlikten uzaklaştıran makbul bir namaz değildir. Riyakâr, bencil ve menfaatperest insanlar, genel olarak davranışlarını insanlar görsün diye ayarlarlar. Bazı riyakârlar da, yapılması adet olan şeyleri, amacının dışındaki gayeler için kullanırlar. Önemli

47 İbn Manzûr, “veyele”, *Lisânu'l-Arab*, XI, 737 vd. (Lisânu'l-Arap'ta, “veyl” kelimesinin yer aldığı çeşitli şiihlere de yer verilmiştir.).

48 Abdulkaki, “veyele”, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 768.

49 er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXXII, 114.

50 el-İsfahânî, “veyele”, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an*, s. 741.

51 et-Tür 52/11; el-Mürselât 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49; el-Mâûn 107/4.

52 er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XXXII, 114.

bir ibadet olan namaz, bu alanda çok kullanılmakta olduğundan dolayı olacaktır ki, Hz. Muhammed (sav) bir hadiste bu konuda şöyle buyurmuştur: “Namazı, kendisini kötülüklerden alı koymayan bir kişinin kıldığı o namazı, onu Allah’tan uzaklaştırmanın dışında hiçbir işe yaramaz.”⁵³

Riyakârlığı kullanarak kendi menfaat duygularını ön planda tutan ve başkalarının hakkını yiyenler, Allah’ın istediği insan eşitliği ve adalet ilkelerini ihlal ederler. Bu tür insanların içinde buldukları riyakârlık, şirkin çeşitlerinden biri olarak değerlendirilebilirler. Carullah Zemahşeri’nin (ö. 538/1143) bu konunun açıklamasında yer verdiği bir hadiste, “Riya, siyah karıncanın karanlık gecede siyah yün kaftandaki yürüyüşünden daha sessiz ve sinsice yol alır!” diye haber verilmektedir.⁵⁴ Ahmet Mustafa el-Merâğî’nin (ö. 1372/1952) dediği gibi, “Dini tasdik edenleri, dini yalanlayanlardan ayıran nitelikler, adalet, merhamet ve insanlara iyiliktir. Bu nitelikler yoksa din de yoktur.”⁵⁵

Yukarıda, Fatiha sûresi üzerinde durup bu sûrede işlenen insan eşitliği konusunu açıklamaya çalıştık. Mâûn sûresi, bu anlamda Fatiha sûresi ile örtüştüğü gibi, her iki sûre de yedişer ayetten oluşmaktadır. Fatiha sûresinde bu konu işlenirken, insanın Allah’a yönelik dua hali söz konusudur. Mâûn sûresinde ise, insanın insana yönelik yardımı ön planda bulunmaktadır. Fatiha sûresinde anlatılan ibadet anlayışının Kur’an mihverinden çıkarılması, insanı şirke götürdüğü gibi, Mâûn sûresinde anlatılan paylaşım anlayışının Kur’an mihverinden çıkarılması da, insanı şirke götürür.⁵⁶

4 – İslam

İslam dini, tüm insanlara barış, huzur, saadet, güven ve benzeri güzellikleri vaat etmektedir. Kelime olarak “islâm”, “Selime-yeslemu” fiilinin, “efale” babından “esleme” fiilinin mastarıdır. “Selime” fiili, esenlikte, emniyette ve güvende olmak, sağ salim olmak, zarar görmemek, yanlış yapmamak, şüpheden uzak bir şekilde kesin olmak, hür ve bağımsız olmak gibi anlamlara gelmektedir. Fiil olarak “esleme” ise, teslim olmak, Müslüman olmak, sulha girmek, sulh ve barış içerisinde bulunmak gibi manaları ifade etmektedir. Dinî açıdan İslam, Allah tarafından gönderilen ilkelere inanmak ve onlara uygun hareket edip teslim olmaktır. Buna göre İslam, itaat edip teslimiyet göstermek, dâhili ve harici afetlerden beri

53 es-Süyûfî, *ed-Durru 'l-Mensûr fi 'l-Tefsiri bi 'l-Me'sûr*, Muhammed Emin Remc ve Şurekâuhu, Beyrut tsz. VI, 465; Muhammed Abdurrauf el-Menâvî, *Feyzu 'l-Kadîr Şerhu 'l-Camii 's-Sağîr*, Mektebetu Mustafa Muhammed, Mısır 1938, VI, 221, hadis no: 9014; Muhammed Reşid Rıza, *Tefsiru 'l-Kur'âni 'l-Azîm* (Tefsiru 'l-Menâr), Beyrut tsz. I, 87 vd.

54 Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki 'l-Tenzîl*, thk. Muhammed Mursi Amr, Daru'l-Mushaf, Kahire 1977, VI, 258.

55 Ahmet Mustafa el-Merâğî, *Tefsîr*, Kahire 1974, X, 250; Öztürk, *Mâûn Süresi*, s. 75.

56 Öztürk, *Mâûn Süresi*, s. 31, 33.

olup kurtulmak, barış ve güvene kavuşmak gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca “seleme” fiili, yılan sokmak ve eskimiş kovayı onarmak gibi farklı anlamlar için de kullanılmaktadır.⁵⁷ Bu tanımlara göre İslam, insanın İslam inanç esaslarına inanması, Allah’ın emir ve yasaklarına gerektiği şekilde uygun hareket etmesi, bunun neticesinde çeşitli afetlerden kurtularak huzur, saadet ve mutluluğa kavuşmasıdır. Buna göre hareket eden bir insan, kendi hayatında, bir aile kendi yuvasında ve bir toplum da kendi dünyasında dâhili ve harici afetlerden kurtularak mutlu olur; huzur ve saadeti bulur.

“İslâm” kelimesi, türevleri ile birlikte Kur’an’da 157 defa geçmekte⁵⁸ ve hep birbirlerine yakın anlamda kullanılmaktadır. Bir ayette, Allah katında dinin, sadece İslam olduğu haber verilmektedir:

“Allah katında din, şüphesiz İslam’dır.”⁵⁹ Bu ayette geçen “islâm” kelimesinin manasına göre düşündüğümüz zaman, Allah katında geçerli olan dinin, sulh, barış ve güven dini olduğu anlaşılmaktadır. Bu duyguları taşımayan bir dinî anlayışın, Allah’ın yanında hiçbir geçerliliği yoktur. Başka bir ayette ise, mealen şu bilgilere yer verilmektedir: “Kim İslam’dan başka bir dine yönelirse, onun kabul edilmeyecektir. O ahirette de kaybedenlerdendir.”⁶⁰ Buna göre sulh, güven ve barış düşüncesini taşımayan bir dinî anlayış, Allah’ın yanında kabul görmecektir. Kur’an’ın çeşitli ayetlerinde dile getirilen İslam’ın ifade ettiği güzelliklerin meydana gelmesi için, Müslümanların Kur’an ve sünnette haber verildiği şekilde birbirlerine kardeşçe davranmaları gerekmektedir.

İslâm kelimesinin ifade ettiği tüm güzelliklerin Müslümanların arasında meydana gelmesi için, Müslümanların, yukarıda izah etmeye çalıştığımız ayet ve sûrelerde haber verildiği şekilde insan eşitliğine ve adalet ilkesine mutlaka uygun hareket etmeleri gerekir. Aksi taktirde, İslam ve imanın ifade ettiği barış, güven, huzur ve saadet, ancak bir hayal olur. Müslümanlar arasında arzu edilen kardeşlik duygularının meydana gelebilmesi için, İslam’ın başlangıcında indirilen ayetlerde haber verildiği şekilde şirk kirliliğinden uzak bir tevhit inancının ve onun gereği olan insan eşitliği ile sosyal adaletin yaşanması icap eder.

5 – Kardeşlik

Kardeş kelimesi Arapçada, kardeş olmak anlamındaki “ehâ” fiilinden türemiş bir isim olan “ehun” kelimesi ile ifade edilmektedir. “Ehâ” fiilinin aslı “eheve”

57 el-Halil b. Ahmed el-Ferahidî, “selime”, *Kitâbu l-Ayn*, Daru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut tsz. s. 441; İbn Manzûr, “selime”, *Lisânu l-Arab*, XII, 289 vd. Afif Abdulfettah Tabbare, *Rûhu d-Dîni l-İslâmî*, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrut 1973, s. 13.

58 Abdalbaki, “selime”, *el-Mu’cemu l-Mufehres li Elfâzi l-Kur’âni l-Kerîm*, s. 355 vd.

59 Al-i İmrân 3/19.

60 Al-i İmrân 3/85.

ve “ehun” isminin aslı da “ehvun”dır. “Ehun” kelimesinin çoğulu, “ihvetun” ve “ihvânun” olarak kullanılmaktadır. “Uhtun” ise, kız kardeş demektir ve çoğulu “ehvâtun”dır. Kardeş kelimesi, Türkçede olduğu gibi başka dillerde de dost, arkadaş ve olmak gibi anlamlarda da kullanılmaktadır.⁶¹ Arap edebiyatında, “ehun” kelimesi ve türevleri hakkında çeşitli yorumlar yapılmış ve şiirler yazılmıştır.⁶² “Ehun” kelimesi, türevleri ile birlikte Kur'an'da 96 yerde geçmektedir.⁶³

Kardeşliği nesep, inanç ve insan olma bakımından üç kategoride değerlendirilebiliriz. Ku'ân'da, “*Hısımlar (kan bağı olanlar), Allah'ın kitabında birbirlerine daha yakındırlar.*”⁶⁴ mealindeki ayette işaret edildiği gibi, nesep kardeşliği birinci derecede gelmektedir. Nitekim hukuk açısından, miras ve evlilik gibi konularda nesep kardeşleri arasında özel kurallar bulunmaktadır. Aynı inancı paylaşan insanlar arasında ise, din kardeşliği söz konusudur. Kur'an'da, bu tür kardeşlik hakkında açıklamalara yer verilmektedir:

“*Müminler ancak kardeşirler. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.*”⁶⁵ Bu ayette müminlerin, inanç noktasında kardeş oldukları haber verilmektedir. Başka bir ayette de, müminlerin ancak bu kardeşlik duyguları ile hareket etmeleri ve bunu sağlayan Kur'an'da birleşmeleri neticesinde aralarındaki nifak ve kavgalardan kurtulabileceklerini haber verilmektedir:

“*Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınımsız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de o, kalplerinizi birleştirmişti. İşte onun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurununun tam kenarında idiniz de o sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.*”⁶⁶

Hz. Muhammed (sav), bir hadiste şöyle söylemiştir: “Birbirinize haset etmeyiniz. Birbirinizin satışına engel olmayınız. Birbirinize kızmayınız. Birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz. Müslüman Müslüman'ın kardeşidir, ona zulmetmez, onu rüsva etmez, ona hakaret etmez.” Ondan sonra da üç defa, “Takva, buradadır!” diyerek göğsüne işaret etmiştir.⁶⁷

Kur'an'ın haber verdiği üçüncü tür kardeşlik ise, tüm insanların insan olarak kardeş olduklarıdır. Kur'an'ın, dünya çapında insanlar arasında sosyal bir adaletin oluşması için üzerinde durduğu önemli bir husus, insanlar arasında

61 el-Ferahidî, “ehâ”, *Kitâbu'l-Ayn*, s. 20; İbn Manzûr, “ehâ”, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 19.

62 Bu konuda geniş bilgi için bkz. İbn Manzûr, “ehâ”, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 19 vd.

63 Abdülbaki, “ehun”, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 23 vd.

64 el-Enfâl 8/75.

65 el-Hucurât 49/10.

66 Al-İ İmran 3/103.

67 Buhârî, Nikâh, 45; Edeb, 57-58, 62; Müslim, Birr, 30-32.

ırk, kavim, millet ve benzeri hususlarda ayırımın gözetilmemesidir: “*Ey insanlar, biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık ve birbirinizi tanımanız için, sizi milletlere ve kabilelere ayırdık. Kuşkusuz Allah yanında en üstün olanınız, (günahlardan) en çok korunanınızdır. Allah, bilendir, haber alandır.*”⁶⁸ mealindeki ayette haber verildiği gibi, insanlar farklı kabile ve milletlerden oluşurlar. Ancak tüm insanlar, bir erkek ve bir kadından yaratıldıkları için, insan olarak kardeşirler. Hz. Muhammed’in (s.a.a) veda hutbesinde, “Ey insanlar! Rabbiniz bir ve babanız birdir. Hepiniz Âdemdensiniz ve Âdem de topraktandır!”⁶⁹ diyerek, bu ayette işaret edilen kardeşliği pekiştirmiştir. Bu ayet ve hadislerde, insan kardeşliği anlatılmaktadır. Hz. Muhammed (sav) başka bir hadiste de, “Sizden biri, kendi şahsı için istediğini kardeşi için istemedikçe, iman etmiş olamaz.”⁷⁰ diye buyurmuştur. Âlimlerin bir kısmı, bu hadisteki kardeş kelimesini, Müslüman kardeş olarak yorumlamışlardır. Diğer bazı âlimler ise, bütün insanların Âdem ile Havva’nın çocukları olduğunu, dolayısıyla bu hadiste söz konusu olan kardeşliğin, yukarıda anlatılan ayet ve hadiste haber verilen insan kardeşliği anlamına geldiğini söylemişlerdir.⁷¹ Nitekim Hz. Muhammed (sav) bu hadiste kardeş derken, bu kardeşliği Müslüman veya mümin kardeş diye sınırlandırmamıştır.

Sonuç

İslam ve iman, güven, barış, huzur ve saadet gibi güzel anlamları ifade etmektedir. Bunun topluma yansımaları için, Kur’an’ın sosyal adalet ve eşitlik ile ilgili ayetlerinin iyi anlaşılıp uygulanması, tatbik edilmesi gerekir. Günümüz toplumunun, buna daha çok ihtiyacı vardır. Onun için Mekke insanını Câhiliye döneminin karanlığından kurtarıp İslam’ın huzuruna kavuşturan ayetleri iyi kavrayıp ona göre hareket etmek gerekir. Bu ayetler, insan haklarını yakından ilgilendirmektedir. Kur’an, hayat kitabıdır, insanların sosyal hayatlarına hitap eder. Bunun sonucu olarak Kur’an, insan haklarının kitabı olarak düşünülebilir. Kur’an’ın özellikle vurguladığı tevhit inancı, Allah’ın varlığı ve O’nun istediği adalet anlayışıdır. Bu adalet anlayışı, daima insan hakları mefhumuna çıkar.

Kur’an’ın özeti ve girişi durumundaki Fatiha sûresinin başında, Allah’ın, tüm âlemlerin rabbi olduğu anlatılmaktadır. İnsan topluluğu, bu âlemleri oluşturan varlıklar arasında önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Kur’an’da verilen mesajlara göre, genel olarak tüm insanlar arasında, hiçbir surette ayırım yapmadan,

68 el-Hucurât 49/13.

69 Ahmet Zeki Safve, *Cemheretu Hutubi'l-Arab*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbi el-Halebî, Mısır 1962, I, 157.

70 Müslim, İman, 71, 72; Buhârî, İman, 7; Tirmizi, Kıyame, 59; Nesai, İman, 19,33; İbn Mace, Mukaddime, 9; Darîmi, Rikak, 29; İbn Hanbel, III, 176, 177.

71 Muhammed b. Allan, *Delilu'l-Falihin li Turuki Riyâzi's-Salihîn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz. II, 23.

hiç kimseyi ötekileştirmeden herkesin tabii haklarına saygılı olmak ve herkese rahmet ve merhametle yaklaşmak gerekir. Sosyal hayatta var olan sosyal farklılıkları, insan ayırımına götürmemek icap eder. Özellikle toplumdaki yetim ve fakir kesime şefkat elini uzatmak, yaralarını sarmak, sıkıntılarını gidermek, insani ve İslami bir görev olarak bilinmelidir. Mekke'de indirilen başka çeşitli ayet ve sûrelerde tüm insanlara, hatta tüm varlıklara şefkat ve merhametle yaklaşmanın gerektiği haber verilmekte, bilhassa insanlar arasında ayırım yapmamanın, hak ve görevler hakkında, hiç kimseyi ötekileştirmemenin gerektiği haber verilmektedir.

İnsan, kişisel menfaatleri için şirk duygusuna kapılmaktadır. Kişisel menfaatler de daha çok maddi alanı ilgilendirmektedir. Menfaat duygularını her şeyin önünde tutan insanlar, ister istemez başkalarının haklarını ihlal ederler. Başkalarının haklarının ihlal edildiği yerde, ne insan eşitliğinin ne de sosyal adaletin toplumda meydana gelemsi mümkün değildir. Bu nedenle, bu çalışmamızda verdiğimiz örneklerde haber verildiği şekilde, temiz bir tevhit inancına sahip olmamız, insanlar arasında asla ayırım yapmamamız, hiçbir surette maddi veya manevi menfaat duygularımızı ilahî emirlerin önüne geçirmememiz gerekir. Özellikle Mâûn sûresinde, müşrik tipi sergilenmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULBAKÎ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî*, Beyrut tsz.
- AKDEMİR, Salih, *Cumhuriywt Dönemi Kur'an Tercümelere*, Akaid Yayıncılık, Ankara 1989.
- "*Kur'an Çevirilerinde Dikkate Alınmayan Önemli Bir Üslup Özelliği Üzerine*", İslamiyat, V, Ankara 2002.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar neşriyat, İstanbul tsz.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail (ö. 256/870), *el-Câmiu's-Sahih*, Beyrut 1990.
- CESSÂS, Ebubekir Ahmed b. Ali er-Râzî (ö. 370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî, Dâru'l-Mushaf, Kahire tsz.
- ÇETİNER, Bedrettin, *Esbâb-ı Nüzûl*, Çağrı yayınları, İstanbul 2002, II, 972.
- ER, İzzet, "Kalkınma, Sosyal Adalet ve Sosyal Refah", *İslam'a Giriş (Gençliğin İslam Bilgisi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 408.
- DARİMÎ, Abdullah b. Abdirrahman (ö. 255/869), *es-Sunen*, Dımaşk 1349.
- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, trc. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, İşaret yayınları, İstanbul 1999.
- FERÂHÎDÎ, Ebû Abdirrahman el-Halil b. Ahmed (ö. 175/791), "ehl", *Kitâbu'l-Ayn*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- İBN ALLAN, Muhammed (ö. 1057/1647), *Delilu'l-Falihîn li Turuki Riyâzi's-Salihîn*, Daru'l-Fikr, Beyrut tsz.
- İBN AŞÛR, Muhammed et-Tahir, *et-Tahrir ve't-Tenvîr*, Tunus 1984.
- İBN FARÎS, Ahmed b. Zekeriya, *Mu'cemu'l-Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Harun, Beyrut 1991.
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed (ö. 241/855), *Müsned*, Beyrut tsz.

- İBN HİŞÂM, Abdülmelik (ö. 218/833), *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1971.
- İBN KESİR, İsmail (ö. 774/1372), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1969.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezit (ö. 273/886), *Sünen*, Kahire tsz.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mukerrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994.
- İBNU'L – CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 1987.
- İSFAHÂNÎ, el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğib (ö. 502/1108), *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, Kahraman yayınları, İstanbul 1986.
- KARAMAN, Hayreddin ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 2007.
- KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (ö. 671/1272), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- KUTUP, Seyyid, *fî Zilâli'l-Kur'an*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- MÂVERDÎ, Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450/1058), *en-Nuketu ve'l-Uyûn*, Muessesetu'l-Kutubi's-Safîyye, Beyrut 1992.
- MENÂVÎ, Muhammed Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Camii's-Sağîr*, Mektebetu Mustafa Muhammed, Mısır 1938.
- MERÂĞÎ, Ahmet Mustafa (ö. 1372/1952), *Tefsîr*, Kahire 1974.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-Ala, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, trc. Osman Cilacı ve İsmail Kaya, Düşünce Yayınları, İstanbul 1979.
- MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan Habenneke, *Meâricü't-Tefekkür ve Dekâikü't-Tedebbür*, Darü'l-Kalem, Dımaşk 2006.
- MUKATİL b. Süleyman (ö. 150/767), *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- MÜSLİM, b. el-Haccâc (ö. 261/874), *Sahihu Müslim*, Kahire tsz.
- NESÂİ, Ebû Abdirrahman b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünenü'n-Nesâî*, Şirketu Mektebe ve Matbbati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1964.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Mâûn Süresi*, Yeni Boyut, İstanbul 2012.
- RÂZÎ, Fahrüddin (ö. 604/1209), *Mefâtîhu'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1990.
- RIZA, Muhammed Reşid (ö. 1323/1905), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (Tefsîru'l-Menâr), Beyrut tsz.
- SAFVE, Ahmet Zeki, *Cemheretu Hutubi'l-Arab*, Şirketu Mektebe ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1962.
- SÜYÛTÎ, Celaluddin es-Süyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Celaleyn tefsirinin zeylinde, Mektebetu'l-Mellâh, Dımaşk tsz.
ed-Durru'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr, Muhammed Emin Remc ve Şurekâuhu, Beyrut tsz.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö. 1255/1839), *Fethu'l-Kadîr*, Muessesetu'r-Reyyân, Beyrut 2004.
- ŞİMŞEK, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012.
- TABBARE, Afif Abdulfettah, *Rûhu'd-Dîni'l-İslâmî*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1973.
- TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), *Camîu'-Beyân an Te'vil-i Ayi'l-Kur'an*, thk. Sıtkı Cemil eAttar, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (ö. 279/892), *Sünen*, İstanbul 1992.

VAHİDİ, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nisâbûrî (ö. 468/1075), *Esbâbu'n-Nuzûl*, Mısır 1968.

YILDIRIM, Celal, *Tefsirli Kur'an-ı Kerim Meâli*, Anadolu yayınları, İzmir 1984.

ZEMAŞERÎ, Muhammed b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed (ö. 538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiku't-Tenzîl*, thk. Muhammed Mursi Amr, Daru'l-Mushaf, Kahire 1977.

“MEKKÎ AYETLERDE İNSAN EŞİTLİĞİ VE SOSYAL ADALET MERKEZLİ TEMALAR” BAŞLIKLİ TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Prof. Dr. Ali Rıza GÜL*

Sayın Başkan, Saygıdeğer Hocalarım, Değerli Meslektaşlarım, Hanımefendiler, Beyefendiler,

Hepinizi saygıyla selamlıyorum. Sizlerin, özellikle de sayın başkanın müsamahasına sığınarak, sözlerime şahsen önemsedğim bir hususa temas ederek başlamak istiyorum. Ülkemizde din alanında yapılan ilmî çalışmalara ilişkin eleştirinin pek gelişmediği bilinen bir gerçektir. Doğrusu, bu alanda genel olarak eleştiri kültürünün gelişmediği, eleştiriden pek de hoşlanılmadığı aşikârdır. Bunun, yanlış dindarlık algısından, muhafazakârlıktan, şu veya bu nedenle tarafgir tavır takınmaktan kaynaklanan genel birtakım nedenleri olduğu söylenebilir. Bazen de iyi niyetli olmama, eleştiri ilke ve yöntemlerini bilmeme, eleştiri adabına uymama, nezaket ilkelerini göz ardı etme gibi, eleştirmenden kaynaklanan nedenlerin, alanımızda eleştiri hakkında olumsuz bir algıya yol açtığını ve eleştiri kültürünün gelişmesini önlediğini bilmekteyiz. Oysa eleştiri olmadan bilim gelişmez, gelişemez.

Müzakeresini yapacağımız makaleyle ilgili müzakereye geçmeden önce açık kalplilikle belirtelim ki, biz eleştiriyi, “kötüleme ve karalama” faaliyeti olarak değil, eseri “anlama, değerlendirme, öneri sunma, katkı yapma ve geliştirme” faaliyeti olarak görüyoruz. Bir yönüyle eleştirinin bilgi alış-veriş süreci olduğunu biliyoruz. Kural tanımazlığın, ilkesizliğin ve öznelliğin, eleştiriyi dikenli ve itici, dolayısıyla da sevimsiz bir kavrama dönüştüreceğinin farkındayız. Bilimin gereğinden fazla abartılmaması ve kişilik haklarının önüne geçirilmemesi gerektiğini düşünenlerden olduğumuzu ifade etmeliyiz. Değerlendirme yaparken, eleştirmenin duyguları kadar –hatta daha fazla- yazarın ve okuyucuların da duyguları olduğunu ve onların incitilmemesi gerektiğinin bilincindeyiz. Nihai mükemmellik peşinde de değiliz.¹ Bizim de eksikliklerimizin bulunduğunu, söylediklerimizin ve söyleyeceklerimizin son nokta olmadığını itiraf ediyoruz. Üstelik bunu bili-

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: alirizagul@hotmail.com.

1 Eleştiri hakkında bkz. J. C. Carloni-Jean C. Filloux, *Eleştiri Kuramları*, Çev. Tahsin Yücel, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları, 2004; Mehmet Rifat, *Eleştirel Bakış Açıları*, İstanbul: Dünya Kitapları, 2004; A. Mecit Canatak, “Modern Eleştiri Kuramları ve Mehmet Kaplan’ın Şiir Tahlil Metodu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 34, Erzurum 2007, ss. 139-155 (<http://e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/taed/article/view/1814/1813> 10.08.2012).

me saygımızın bir gereği olarak görüyoruz. Eleştiri hususunda bilimsel kriterlere uymanın, ortaya çıkabilecek birçok problemi bertaraf edeceğine inanıyoruz. Bu yüzden değerlendirmemizi bu kriterler doğrultusunda yapacağız.² Bu arada bilimsel araştırma yöntemlerine ve yazım tekniklerine de kısaca temas edeceğiz.

Şimdi, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin değerli öğretim üyelerinden Doç. Dr. Nurettin Turgay'ın *Mekkî Ayetlerde İnsan Eşitliği ve Sosyal Adalet Merkezli Temalar* başlıklı çalışmasını, ifade etmeye çalıştığımız bu temel bakış açısı doğrultusunda değerlendirmeye başlayabiliriz. Adı geçen makaleyi değerlendirirken, çoğunlukla nesnel/biçimci, ihtiyaç hâsıl oldukça da çok yönlü (çözümleyici) eleştiri yöntemini esas alacağız. Birinci yöntemle tamamen nesnel kalmayı, ikinci yöntemle de eksikliklere dikkat çekmeyi arzuluyoruz. Temel amacımız, meslektaşımıza katkıda bulunmak, makalesinin olgunlaşmasına yardımcı olmaktır.

Evvla belirtmeliyiz ki, İslam'ın eşitlik ve sosyal adalet prensiplerini Mekkî ayetlerde olduğu kadarıyla ortaya koymayı amaçlaması itibariyle, adı geçen makale takdire şayandır. Ayrıca makalede İslâm'ın ve imanın, güven, barış, huzur ve saadet yönünün vurgulanması, insanlar arasında asla ayırım yapılmaması, her ne olursa olsun menfaat duygularının ilahî emirlerin önüne geçirilmemesi, başkalarının haklarının ihlal edilmemesi gerektiğinin belirtilmesi, dinin temel fonksiyonlarını ortaya koyması bakımından elbette altı çizilebilecek noktalardandır. Başta ülkemiz olmak üzere İslam dünyasının toplumsal barış, huzur ve kardeşliğe ihtiyaç duyduğu şu zamanlarda bu tür söylemlerin önemi elbette büyüktür. Ancak bu makalede bilimsel açıdan bazı olumsuzlukların bulunduğu da bir gerçektir. Şimdi bunlar üzerinde durmak istiyoruz.

Adı geçen makalede, başlıkların sistematik ve birbirleriyle uyumlu olmayışı dikkat çeken ilk husustur. Oysa başlıkların birbirinin peşi sıra belli bir mantık örgüsü içerisinde dizilerek birbiriyle uyumlu hale getirilmesi, bilimsel metinlerin şekil şartlarındandır. Ana başlık alt başlıkları, alt başlıklar da ana başlığı çağrıştıracak biçimde seçilmelidir. Bu yapılırken de alt başlıkların ana başlığın yansıttığı konunun birer bölümünden ibaret olduğu dikkatten kaçırılmamalıdır. Aksi halde başlıklar arasında düzensizlik meydana gelir, anlatımda bütünlük olmaz, metin baştan sona düzensiz ve sıkıcı bir çehreye bürünür. Müzakeresini yaptığımız makalede başlıkların birbiriyle uyumlarının beklenen düzeyde sağlanamadığını müşahede ediyoruz. Yalnızca “Kardeşlik” alt başlığı ana başlıkla uyumlu görünmektedir. “Mâûn Sûresi ve Sosyal Adalet” alt başlığının da kısmen bu uyuma sahip olduğunu söyleyebiliriz. “İnsan Eşitliği ve Sosyal Adalet” başlığı

2 Bilimsel değerlendirme hakkında bkz. Cihan Dura, “Bilimsel Araştırmaların Değerlendirilmesi İçin Bir Model ve Puanlama Formu Önerisi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (Prof. Dr. Oral Sander'e Armağan)*, C. 1-4, Sayı: 51, 1997 (1996), ss. 165-182 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5508.pdf>); Selahattin Turan, *Kitap ve Makale Eleştiri Yazısı Planı*, 2006 (http://sturan.info/upload/KitapElestrisiPlani_2010.pdf 26.06.2012).

ise, sanki ana başlığın yerini almış gibi durmaktadır. Bir yazıda iki ana başlığın olamayacağı aşikârdır. Ayrıca ana başlıkta “tema” kelimesinin kullanılmasını çok da uygun bulmuyoruz. Zira “Fatıha Sûresi” ve “İslâm” alt başlıklarının tema olmadıklarını düşünüyoruz. Bilimsel yazım tekniğinde böylesi genel düzenle ilgili sorunlar, yazıyı yazmaya başlamadan önce (hazırlık aşamasında) yapılan sıkı bir ön planlama ile aşılır. Ele aldığımız makalede böyle bir planlamanın emarelerine rastlayamıyoruz. Şu halde bu makalenin önce ana başlığının, sonra da alt başlıklarının gözden geçirilerek, yeniden düzenlenmesi yerinde olacaktır.

Öte yandan, bu makalede bulunması gereken bazı temel başlıklara ve bilgilerle de maalesef rastlayamıyoruz. İslam, toplumda sosyal adaletin yerleşmesi için radikal (köklü), yenilikçi ve dinamik tedbirler ve ilkeler önermiştir. Çalışmada, toplumun fakir kesiminin durumunu iyileştirmeye ve gelir dağılımını düzeltmeye yönelik bu tedbirlere hiç değinilmediği görülmektedir. Oysa faiz, aldatma, tekelcilik, vurgunculuk, istifçilik gibi haksız kazanç yollarını eleştiren, acımasızlığını iktisadi tezahürlerine karşı duran İslam, bunların yerine çalışma, meşru kazanç, merhamet etme (iktisadi anlamda), muhtacı koruma, yoksula yardım etme, onun özel biçimi olarak zekât verme gibi ilkeler koymuştur. Aynı zamanda bu öneri ve tedbirler, sosyal adaletsizliği önleyecek sosyal politika araçlarıdır. İlk ayetlerde haksız kazanç biçimlerinin kınanmasından, İslam’ın “kişinin hak ettiği kadar kazanması” ilkesini getirdiği anlaşılmaktadır. Mekke dönemindeki ayetlerde, hem adil olan ve haksızlık yapmayan Allah’a isim olan, hem de gerçeği, doğruyu, haklı oluşu, hakkı ve hakkaniyeti ifade eden “hak” kavramının önemli bir yer tutması, bu yorumu güçlendirmektedir. Dikkat etmek gerekir ki, Kur’an’ın bu teklifleri, vahiy dönemi şartlarıyla doğrudan ilgilidir. Bunlar yol gösterme kabiliyetinden olup, yeni toplumun bireylerini üretime çekecek, mal varlığını tabana yayacak, paylaşımı adil hale getirecek ve tüketimi dengeleyecek yeni ve farklı politikaların uygulanmasına engel değildir.

Bilimsel metin oluşturmanın şekil şartlarından biri de kaynak gösterme işleminin belli standartlara uygun olarak yapılmasıdır. Müzakere ettiğimiz araştırmada dipnotlu kaynak gösterme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmada kaynak kullanma tekniğine genel olarak uyulduğu görülmektedir. Bununla birlikte başvuru kaynakların yetersiz olduğunu da söyleyebiliriz. Ancak daha önemlisi, konuyla doğrudan ilgili bazı çalışmalara hiç referansta bulunulmamasıdır. Seyyid Kutub’un *İslam’da Sosyal Adalet* (Çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2006), Macid Hadduri’nin *İslam’da Adalet Kavramı* (Çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Yöneliş Yay., 2000), Abdurrezzâk Kümüne el-Huseynî’nin *el-Adlû’l-ictimâî fi’l-İslâm* (Beyrut: Müessesetü’l-a’lâ li’l-matbûât, 1401/1981), Abdulhamid Berâhîmî’nin *el-Adâletü’l-ictimâiyye ve’t-tenmiye fi’l-iktisâdi’l-islâmî* (Beyrut: Merkezü dirâsâti’l-vahdeti’l-arabiyye, 1997), Ali Şensoy’un *İslam Ekonomisi Açısından Dayanışma ve Sosyal Güvenlik* (İstanbul: Mavi Ya-

yıncılık, 2001), Recep İhsan Eliaçık'ın, *Sosyal İslam Dinin Direği Paylaşımıdır* (İstanbul: Destek Yayınları, 2011), Muhammed Nur Denek'in, *İslam, Eşitlik ve Sosyal Adalet* (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010) isimli eserleri bunlardan yalnızca birkaçıdır.

Bir taraftan itikatla, diğer yandan hukuk ve iktisatla ilgisi kurulan bu çalışmada, adı geçen alanlara ilişkin herhangi bir kaynak ve araştırmaya yer verilmemesi önemli bir eksikliklerdir. İlgili kaynaklara müracaat edilmemesi, bilgi eksikliğini de tabii olarak beraberinde getirmektedir. Mesela, şayet akaid ve kelam kaynaklarındaki iman-amel ilişkisiyle ilgili değerlendirmelere bakılsaydı, adalet yapmama, ayırmacılık yapma, ötekileştirme gibi kavramlar şirkle özdeşleştirilemeyecek, dolayısıyla adalet yapmayanlara, ayırmacılık yapanlara veya ötekileştirenlere şirk isnat edilemeyecekti. Böylelikle de İslam kardeşliğini zedeleyen ve oldukça radikal diyebileceğimiz görüşler benimsenemeyecekti. Keza çağdaş araştırmalara müracaat edilseydi, adalet, sosyal adalet ve eşitlik kavramlarıyla nelerin kastedildiği görülecek, bu kavramların hangi alanları kapsadığı, hangilerini kapsamadığı fark edilecek, insanların akıl, bilgi, beceri, stratejik hareket vb. farklılıklarından kaynaklanan farklı kazanımlarının eşitliğin bozulmasıyla ilgisinin bulunmadığı kavranacaktı. Bütün bu süreçler neticesinde yazar görüşlerini ve yazısını yeniden kurgulama ihtiyacı hissedecekti.

Esasen Kur'an'da yer alan konularla ilgili araştırmalar, yalnızca ayetlerle ve onların tefsirleriyle sınırlı tutulamaz, tutulmamalıdır. Kur'an'ın konularından herhangi birini ele alan bir araştırmada, araştırmacının o konuyla ilgili tefsir haricindeki kaynaklara da müracaat etmesi beklenir. Öte yandan bir bilim dalının diğer bilim dallarından istifade etmesi, günümüz bilim anlayışının olmazsa olmazları arasında yer alır. Takdir edilir ki, bunun sayılamayacak kadar çok faydası vardır. Sadece bir kapı aralayacak olursak, bir iktisatçının iktisadi ayetlerden anlayacağı şey, bazen bir tefsirciden çok daha fazla olabilir. Kur'an araştırmalarında tefsir alanının dışındaki eserlerden ele alınan konularla ilgileri nispetinde yararlanılması son derece önemlidir. Bu bakımdan eşitlik, adalet, sosyal adalet gibi devlet nizamıyla, iktisatla ve hukukla ilgili eski ve yeni kaynaklardan hiç yararlanmamasını büyük bir eksiklik olarak görüyoruz.

Değerli meslektaşımız Nureddin Demir'in makalesine biraz da içerik açısından göz atmak istiyoruz. Evvla belirtmek istiyoruz ki, bilimsel yazı, rastgele kelime, cümle ve paragrafların bir araya gelerek oluşturduğu çalakalem bir metin değildir. Tam aksine, bilimsel yazı yazmanın belli bir yöntemi ve bu yöntemin gerektirdiği ilkeler dizini vardır. Zamana ve zemine göre küçük değişiklikler gösterebilen bu yöntem ve ilkeler, yazarın bilim içerisinde kalmasının, bilimsel bir dil ve metot kullanmasının ve makul olmasının teminatıdır. İyi uygulandığında bu yöntem ve ilkelerin, metne bunların ötesinde estetik bir güzellik kattığı

da bilinen bir gerçektir. Neticede bilimsel yazı yazma işi, her biri toplam anlama katkı sağlayan kelime ve cümlelerle yapılan bir raks ve bir anlatım sanatına dönüşür. Araştırmacı/yazar bu sanatı belli süreçler içerisinde icra etme imkânı bulabilir.³ Böyle bir bilim ve sanat eserini okumak da değerlendirmek de insana tarifi imkânsız bir haz verir.

Bir bilimsel yazının içeriğinde aranan ilk özellik, giriş, gövde ve sonuç bölümlerinin nizami, anlatımın düzgün olmasıdır. Bilimsel bir metnin giriş kısmında, ele alınan konunun sınırları, araştırmacının birincil ve ikincil amaçları, metodu, imkânları-imbânsızlıkları ve planı belirlenir; araştırmacının kaynakları tanıtılır, varsa ilgili diğer eserlerden farkları belirtilir, uygulamadaki faydaları ve bilim alanına katkıları ortaya konulur. Bunların ihmali, konunun dağılmasına, gereksiz bilgilerin metne girmesine ve nizamsızlığa yol açtığı gibi, diğer metin kusurlarını da tetikler. Sınırları, metodu, amacı ve planı belli olmayan bir metinde en kıymetli bilgiler bile heder olup gider. Eserin giriş kısmı bu sakıncaları bertaraf edebilecek biçimde hazırlanır. Değerlendirdiğimiz makalenin giriş kısmında bu hususlara maalesef hiç dikkat edilmediği görülmektedir. *Giriş* başlığı altında yer alan kesin yargı ifadeleri –ki, cümlelerin çoğu böyledir-, makalenin bu kısmını sonuç görünümüne büründürmektedir. Halbuki bu tür sonuç cümleleri, araştırmacının ilerleyen bölümlerinde belli mantık yürütmelerden ve ispatlardan sonra kurulabilir. Ayrıca sonucu baştan bu kadar belli olan bir konu için akademik araştırma yapmaya da gerek yoktur. Tabii bunu yalnızca araştırma ilkeleri açısından söylüyoruz; yoksa yazarın ele aldığı konu gerçekten incelenmesi gereken bir konudur.

Araştırmacının ana gövdesini oluşturan gelişme bölümüne gelince daha feci bir tablo ile karşılaşırız. Bu bölümde ana konu alt konulara sistematik bir biçimde bölünmemiş, bunun bir sonucu olarak konuya uygun başlıklar tespit edilememiş, düşünceler ve paragraflar sistematik bir sıra ile dizilememiş, genellikle birbirinden kopuk bırakılmıştır. Bu bölümde yapılan yegâne şey, *Giriş* başlığı altında yazıya dökülen tek paragraflık anlatımın bazı ayetlerden ve tefsir kitaplarından yerli yersiz alıntılar yapılmak suretiyle çoğaltılarak tekrar edilmesinden ibarettir. Bu yapılırken ana başlığın dışına çıkılarak, Mekki ayetler bağlamında ince-

3 Bilimsel yazı yazma teknikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Doğan Kökdemir vd., *Akademik Yazım Kuralları Kitapçığı*, 2. Baskı, Ankara: Başkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yay., 2004 (<http://elyad.baskent.edu.tr/pivolka/akademik.pdf>) Şenel Poyrazlı-Ali E. Şahin, “Uluslararası Dergiler İçin İngilizce Makale Yazma ve Yayınlama Sürecine İlişkin Temel Öneriler”, *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Cilt: 34, Sayı: 151, 2009, ss. 117-31 (<http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/viewFile/612/91>); Canan Uluoğlu, *Bilimsel Makale Yazım Teknikleri* (<http://uvf.ulakbim.gov.tr/tip/sempozyum6/uluoglu.pdf>); Şebnem Apaydın, *Araştırma Makalesi Yazımı* (http://www.agri.ankara.edu.tr/fcrops/1289_MANUSCRIPT.pdf); Ali Çakıroğlu, *Yazılı Anlatım* (http://www.fto.org.tr/DB_Image/10/1223/Yazılı%20anlatim.ppt); Kansu Büyükaşar, *Bir Makale Nasıl Yazılır?* (http://www1.gantep.edu.tr/~tipdekanlik/bilgipaketi/kongre_sunumlar/28%20Ekim/Bir%20Makale%20Nas%20Yaz%20Yaz%20FDI%20Yaz%20FDI%20FDI.pdf; <http://www.bilimselarastirma.com/>) (26.06.2012).

lenmesi gereken konuya ilişkin fikirler rahatlıkla Medine'de inen Bakara, Âl-i İmrân, Tevbe, En'âm ve Hucûrât sûrelerinden alıntılanan ayetler üzerine kurulabilmektedir. Mekki ayetlerle sınırlanan bir araştırmada Medeni ayetlerden elbette yararlanılabilir; fakat bu, konu Mekki ayetler çerçevesinde ortaya konulurken tespit edilen bir durumun Medine döneminde de devam ettiğini belirten bilgilere ihtiyaç duyulduğunda yapılabilir.

Dikkatlerden kaçmayan diğer bir husus da araştırmacının kaynaklardan yeterli derecede ve olması gerektiği şekilde yararlanmamasıdır. Araştırmacı, kardeş (أَخ) kelimesinin anlamı üzerine ayrıntılı bir biçimde dururken, özellikle “katıksız/temiz tevhit inancı, kirli şirk, hak, hukuk, adalet, eşitlik, sosyal adalet” gibi kavramlar üzerine fikirlerini bina ederken bu kaynaklarda yer alan tanımlara neredeyse hiç atıf yapmamaktadır. Öyle ki, hakkı gözetmemenin, hukuka uymamanın, toplumda adalet ve eşitlik ilkelerini hâkim kılmamanın ve sosyal adaleti sağlamamanın şirk olduğu şeklindeki temel tezini ortaya koyarken tefsir kaynaklarını ve çağdaş araştırmaları görmezden gelmektedir. Oysa bir ilmî çalışmada ilgili eserlerde yer alan bilgilerin tartışılması beklenirken, en temel tezinde bile kendisini kaynaklardan soyutlayan yazar, ayetleri istediği yönde kullanabilmektedir.

Biz bunları, şirkten kaçınılmasın, tevhid inancına sahip olunmasın, adalet sağlanmasın anlamında söylemiyoruz. Bizim hassasiyetimiz, İslam'ın ve Kur'an'ın siyasi amaçlara alet edilmemesi, Kur'an'ın imanla ilgili kavramlarının Müslümanların uygulamalarına ve pratik sonuçlara bakılarak tarif edilmeye çalışılmaması noktasındadır. Aksi halde hayatta karşılaşılan bazı uygulamalar kişisel bakış açısına bağlı olarak hukuksuzluk, adaletsizlik veya eşitsizlik şeklinde algılanabilir ve Müslümanlar birbirlerine müşrik damgası yapıştırabilir. Bu ise, toplumsal huzursuzluğa ve sonu gelmeyecek fitnelere yol açar. İmanla ilgili bir kavramın tanımı ile doğurması gereken pratik sonuçları birbirinden farklıdır. İman elbette bir müminin adalet yapmasını gerektirir; fakat adalet yapmaması müminin şirk içerisinde olduğunu değil, imanının zayıf olduğunu ve günaha girdiğini gösterir. Bu noktada İslam bilim geleneğinde imanla ilgili kavramların uygulamadan ayrıştırılarak tarif edildiğini, amelin imandan bir cüz olduğu bahanesiyle Hz. Ali'yi, onu destekleyen sahabileri ve diğer Müslümanları tekfir edenlerin Hariciler olduğunu da hatırlatmak isteriz.

Değerli arkadaşımız aynı hataya, Allah'ın herkesin Rabbi olduğundan hareketle, “insanlar arasında şu veya bu şekilde ayırım yapmanın, birilerini herhangi bir sebepten dolayı ötekileştirmenin Mekke müşriklerinin içinde bulunduğu kirli şirk anlayışından farkı olmadığını” izah etmeye çalışırken de düşmektedir (s. 5). Şayet bu düşünce tarzıyla hareket edecek olursak, namaz, oruç gibi daha öncelikli dini vecibelerini yerine getirmeyenleri ötekileştirenlerden daha önce şirk anlayışına sahip olmakla itham etmemiz gerekir ki, bunun İslam'la bağdaşmadığı,

kaba bir bakış açısını yansıttığı ve Müslümanlar için son derece zararlı olduğu aşikârdır. Böyle bir mantık yürütme biçimi İslâmî ilimler açısından da kabul edilebilir değildir. Öte yandan, hangi milliyet veya mezhebe mensup olurlarsa olsunlar, Müslümanların birbirlerini dışlamadıkları, tam aksine birbirlerini diğer din mensupları arasında emsaline çok az rastlanacak kadar kabullendikleri ve kaynaştıkları tecrübe ile sabittir.

Yeri gelmişken şunu da belirtmeliyiz ki, hemen her ülkede rastlanabilecek ufak-tefek meseleleri bahane ederek, Müslümanlar arasına kin ve nefret tohumları ekmeye, üstelik bunu Kur’an adına yapmaya hakkımız yoktur. İslam toplumunun Kur’an ve tefsir konusunda uzmanlaşmış bilim adamı olma sorumluluğu bize, barışa, huzura, birlik ve beraberliğe hizmet etme görevi yüklemektedir. Biz, toplum içerisinde fitneye sebep olacak, insanlar arasında nifak çıkaracak, topluları birbirine düşürecek, Müslümanların birlik ve beraberliklerini bozacak yönelimlere sahip olma veya onları destekleme konumunda değiliz. Unutmamalıyız ki, haksızlık ne kadar kötü ise, ona karşı çıkmamanın masumiyetine sığınarak Kur’an ayetlerini çarpıtmak da o kadar, hatta daha fazla kötüdür. Bilim adamı sorumluluğuna sahip olan bizler, şahit olduğumuz haksızlığı da her zaman söylemeliyiz. Fakat bunu yaparken bilimsellikten, objektif anlatımdan, nezaketli ve birleştirici üsluptan asla ödün vermemeli, kışkırtıcı, düşmanlaştırıcı ve bölücü söylemlerden şiddetle kaçınmalıyız. Hele İslam’ı ve Kur’an’ı böylesi söylemlere hiç alet etmemeliyiz. Aksi halde anarşi ve terör odaklarının değirmenine su taşımamanın sorumluluğunu taşıyamayız. Haksızlıklara karşı çıkarken, şayet bu ince çizgiyi koruyamazsak, asıl ayırimcılık yapanlar bizler oluruz.

Sayın Demir’in makalesinin gelişme bölümleriyle ilgili olarak önemli bir eksikliğe de değinmek istiyoruz. Hepimiz biliyoruz ki, insanlar kavramlarla düşünürler. Anlatımın temelini kavramlar oluşturur. Bir bilimsel yazıda en az başlıkların simetrisi ve anlatımın güzelliği kadar önemli olan diğer bir husus kullanılan temel kavramları tanımlamaktır. Herkes tarafından neredeyse aynı anlamlar verilerek kullanılan yaygın kavramların tanımlanmaması elbette mazur görülebilir. Fakat yazının üzerine kurgulandığı diğer kavramlar tanımlanmazsa, anlatım bulanık kalır, ana düşünce tanıtılamaz. Kavramlarla neyin kastedildiği ortaya konmazsa, makalede anlatılmak istenen birçok şey belirsiz kalır. Bazı kelimelere özel anlam yüklediğinde, bu belirsizliğin çok daha artması kaçınılmaz olur. Dahası, belirsiz kelime ve kavramlarla bilimsel metin oluşturmaya kalkışmak, bilinmeyen bir nesneyi hayaller kurarak tasvir etmeye benzer. Değerlendirmesini yaptığımız makale bu yönden de maalesef oldukça problemlidir. Makalede “katıksız/temiz tevhit inancı, kirli şirk, hak, hukuk, eşitlik, adalet” gibi konunun omurgasını teşkil eden kavramlar, sadece sosyal adalet kavramı için yetersiz bir tanıma yer verilmesi haricinde tarif edilmemiştir. Böylece konu bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde belirsizliğe doğru çekilmiştir. Üstelik “kirli şirk” ve “katıksız iman” sıfat

taamlamaları ile neyin kastedildiği açıklanmayarak, konu daha da bulanık hale getirilmiştir. Bununla neyin amaçlandığını anlayamadığımızı belirtmek istiyoruz.

İşaret ettiğimiz bu noksanlıklar, –görebildiğimiz kadarıyla- bilimsel bir metin oluşturulurken gelişme bölümünün nasıl yazılması gerektiğine ilişkin bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bu hususa kısaca değinmek yerinde olacaktır. Ana gövde de diyebileceğimiz gelişme bölümü, bilimsel bir metnin temelini teşkil etmektedir. Bu bölümde ana ve alt düşünceler temel tezi destekleyecek biçimde işlenir; bu düşünceler ana ve alt konulara, başlıklara ve paragraflara bölünür; bunlar birbirini mantıksal bir örgüyle sürdürülür; düşünsel dokuya uygun bir üslup/anlatım biçimi geliştirilir; konular, başlıklar ve paragraflar arasında uygun geçiş cümleleri kullanılarak bağlantılar yapılır; alıntılmalarda kopyala-yapıştır mantığından mümkün olduğunca kaçınılır; bulgular amaca uygun olarak tartışılıp yorumlanır; elde edilen bilgi birikimi, irdeleme, ayıklama ve tercih yapılarak, sebep-sonuç ilişkileri kurularak ve fayda-zarar incelemelerine girilerek analiz edilir; bu esnada tanımlama, örnekleme, karşılaştırma, tanık gösterme, somutlama, soyutlama, sayısal veriler kullanma vb. düşünce geliştirme yöntemlerine başvurulur; farklı görüşler iyi niyetle, mümkün olduğunca objektif kalınarak ve ilmî ölçütlere uygun olarak değerlendirilir; gerekçelendirme/temellendirme mantıklı, sistematik ve bilimsel kriterlere uygun biçimde yapılır. Araştırmacı çalışmasının gövde kısmında, konunun gerektirdiği yerli ve yabancı literatüre hâkim olduğunu gösterecek kadar kaynağa başvurarak, gerektiğinde alan dışındaki ilgili metinlerden de yararlanarak, görüş ve tezlerini güçlü delillerle savunabilmeli, savunduğu görüşlerin doğruluğunu ortaya çıkaracağı teorik ve/veya pratik faydaları da belirtip ispat etmelidir. Daha da çoğaltabileceğimiz bu kriter ve yöntemlere uyulmazsa, ne kadar iyi bir konuyla ilgili olursa olsun, metin bilimsel olmaktan çıkar.

Sonuç olarak, ilmî çalışma yapmanın da, onu yazıya geçirmenin de biçimsel, metodik, etik, dilsel vb. birtakım ilkeleri, metot ve teknikleri vardır.⁴ Bilimsel metin, rastgele kelimelerin bir araya toplandığı cümleler yığını değil, her başlığının, her fikrinin, her kelimesinin, her cümlesinin bir bütünlük arz edecek biçimde

4 Bilimsel araştırma yöntemleri hakkında bkz. Jacques Barzun-Henry F. Graff, *Modern Araştırmacı*, Çev. Fatoş Dilber, Ankara: TÜBİTAK, 2003; Niyazi Karasar, *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 21. Basım, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2010; Metin Arslan, *Araştırma Yöntem ve Teknikleri Ders Notları*, Bircik, 2012 (<http://muratgokdere.net/forstudents/bil.aras.tek.ppt>); İbrahim Arslanoğlu, *Araştırma Teknikleri Ders Notları* (<http://w3.gazi.edu.tr/~iarslan/aras.tek.doc>); M. Cüneyt Birkök, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (<http%3A%2F%2Fwww.scribd.com%2Fdoc%2F6736466%2FBILIMSEL-ARASTIRMA-YONTEMLERI&ei=GfH6T9OIKiG4gSRwaHJBg&usq=AFQjCNHrLLyAfPVRgxsuGlafJavw5TKIUg>); Hasan Bozgeyikli, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri Nitel-Nicel Araştırma Yöntemleri* (<http://egitim.erciyes.edu.tr/~hbozgeyikli/sunular/arsyon.ppt>); A.Hilal Batı, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (http://halksagligi.med.ege.edu.tr/seminerler/2003-04/NitelArastirmaYontemleri_HB.pdf) (09.07.2012).

dizildiği amaçlı, metodik ve sistemli bir yazıdır. Bir yazının akademik değeri bu metot, ölçüt ve ilkelere uygunluğuyla doğru orantılıdır. Müzakeresini yaptığımız makalede –bazı olumlu yönler bulunmakla birlikte- araştırma tekniklerinin gerektirdiği düzeye maalesef ulaşamamıştır. Bu çalışma, intihal vb. etik kusurlardan uzak olmakla birlikte, bilimsel makale yazım ilkeleri açısından son derece yetersizdir. Öyle ki, makalenin zayıflığı ve sistemsizliği, İslam’ın düşünsel gücünü ve yapısal sistematiğini neredeyse gölgede bırakacak durumdadır. Şahsen tanıdığımız ve iyi niyetini bildiğimiz yazarın, bu makalesini gözden geçirerek, Kur’an’ın edebi bir şaheser oluşuna, yüce İslam dininin ve bin dört yüz küsur yıldan beri onun etrafında biçimlenen kültürün ihtişamına yakışır hale getirmesi, temel kavramları tanımlayarak belirsizliği gidermesi, amaçlarını açıkça ortaya koyarak yanlış anlaşılmayı önlemesi en samimi beklentimizdir.

V. OTURUM KAPANIŞ KONUŞMASI

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Sadık KILIÇ

Kuşkusuz yazım eylemi, kitap, tebliğ, makale, madde vs. yazmak bir süreçtir. Seçeneklerimiz bugünden yarına gelişecektir. İlim adamları da sürecin tam içindedir. Değerli tebliğci zaten bu sürecin bir yolcusudur. Ümit ediyorum onlar sizin tebliğinizden yararlanacaktır. Biz de yararlandık. Bu vesileyle müzakerenizden ötürü size bir kez daha teşekkür ediyorum.

Saygıdeğer Dinleyiciler, Muhterem Hocalar,

Ben özellikle tebliğ sahiplerine ve müzakere yapan değerli hocalarımıza teşekkür ediyorum. Çünkü gerçekten planlandığı gibi bu tebliğ sunumlarını ve müzakerelerini zamanında bitirdik. Burada bir takım acabalar ve soru işaretleri takılmışsa zihinlerimize bu tebliğ ve müzakereler bizi bazı konular üzerinde yeniden, daha yakın ve güçlü bir şekilde düşünmeye sevk edebilecekse bu tebliğ ve müzakereler başarıya ulaşmış olacaktır. Ben bir kez daha size teşekkür ediyorum. Hocalarıma da ayrıca teşekkür ediyor ve sabırla dinleyen sizlere şükranlarımı sunuyorum.

VI. OTURUM AÇILIŞ KONUŞMASI

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Kıymetli hocalarımız ve talebelerimiz, bu son oturumumuzda Çorum İlahiyat Fakültesi'nden Yrd. Doç. Dr. Ömer Başkan ilk sırada bildiri sunacak. Müzakeresi İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden Doç. Dr. Necmettin Gökkır, ardından Adıyaman Üniversitesinden Yrd. Doç. Dr. Mustafa Güven bildirisini sunacak ve müzakeresini İstanbul İlahiyat Fakültesinden Prof. Dr. Mevlüt Güngör hocamız yapacaktır. Üçüncü sırada İstanbul Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Bayram Ayhan bildiri sunacak ve müzakeresini Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nden Doç. Dr. Mehmet Ünal kardeşimiz yapacaktır. Mehmet Bey'le birlikte oturum katılımcıları tamam olduğumuza göre gerisi önemli değildir.

Sözü uzatmadan mikrofonu hemen ilk bildiri sahibi Ömer Başkan Bey'e veriyorum. Bildiri başlığı "*Yetim Kavramı Bağlamında Mekki Ayetlerde Toplumun Zayıf Unsurlarına Yönelik Koruyucu Dil.*" Bunun ne demek olduğunu tebliği dinleyince daha iyi anlayacağız. Evet, yirmi dakika ama on beş dakikada biterse iyi olur.

YETİM KAVRAMI BAĞLAMINDA MEKKÎ AYETLERDE TOPLUMUN ZAYIF UNSURLARINA YÖNELİK KORUYUCU DİL

Yrd. Doç Dr. Ömer BAŞKAN*

Giriş

Bu tebliğde; Kur'an'ın kendine özgü dil sistemi içerisinde “özel” bir linguistik merhaleye denk gelen Mekkî ayetlerdeki yetim kavramının anlam ve edim söz¹ alanlarının tasviri ve analizi amaçlanmaktadır. Binaenaleyh önce; genel hatlarıyla Kur'an Dili'nin kendine özgü hususiyetlerine değinilecek, bu çerçevede Mekkî ayetlerin Kur'an Dili içerisindeki hususi konumlarına vurgu yapılacaktır. Bu genel tespitlerden hareketle de yetim kavramının ilgili dil sistemi içerisindeki konumu belirlenecektir. Buna dayalı olarak da Mekkî ayetlerdeki yetim kavramı bağlamında toplumun zayıf unsurlarına yönelik koruyucu dilin hususiyeti ortaya konulmaya gayret edilecektir.

Kur'an Dili'nin herhangi bir düzeyine ilişkin bir anlama çabası, Izutsu'nun deyimiyle çok engebeli bir yol olsa da Kur'an'ın dünya görüşünü dilsel düzeyde ören anahtar terimlerini ve bu terimler arasındaki kendine özgü sistematik ilişkiyi göz önüne almak durumundadır.² Nitekim Kur'an dili; ilk muhataplarının belli bir gelenek bağlamında kullana geldikleri gündelik dil/doğal dil/tarihsel dil³ üzerine kurulu bir dildir. Ancak bu iki dilde de ortak olan kelime ve kavramların hem anlamları hem de kullanılma biçimleri, Kur'an Dili'nin kendine özgü yapısında yeniden biçimlenmiştir. Başka bir ifadeyle kavramlar tarihsel dildeki anlamlarından farklı, tarih üstü yeni anlamlar kazanırken, kavramlar arası ilişki ağında şekillenen anlam da⁴ ilahî dilin linguistik (Gramatik) sisteminin⁵ yeniden

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi. E-mail: omarbaskan@hotmail.com.

1 Sözü dinleyicisi üzerinde meydana getirdiği eyleme dönük etkisi üzerinden kurgulanan edimsöz kuramı veciz bir şekilde ilgili kuramcılar tarafından şöyle tanımlanmaktadır: “Bir şey söylemek, bir şey yapmaktır.” İlgili kuramın tarihi ve anlam alanı için bk. Soner Akşehirli, “Söz Edimleri Kuramı Açısından Kurgusal Anlatı Metinlerinde Söz Aktarımı”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/2 Spring 2011, TURKEY, p. 148 vd.

2 Bk. Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts., s. 32 vd.

3 “Gündelik dil” kavramına yüklenen bu anlamlar için bkz., Teo Grünberg, *Anlamda Belirsizlik ve Çok Anlamlılık*, Gündoğan Yay., Ankara, 1999, s. 7.

4 Anlam kavramının benzer bir şekilde istihdamı ve temellendirilmesi için bkz., Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, t.s., s. 26 vd.

5 Hüsamettin Arslan; Durkheim, Whorf, Wittgenstein ve Brenstein'in dile ilişkin varsayımlarından hareketle, belli bir dil üzerine kurulu bir grubun diğerlerinden farklılaştığı nok-

düzenleyici alanına girmiştir.⁶ Bu bağlamda کفر kökü, türevleri ve bağlı kelimele-
rin Kur'an dilindeki kullanımları ve doğal dile kıyasla geçirdiği semantik kırılma
çarpıcı bir örnek olarak hatırlanabilir.⁷

Bu açıdan bakıldığında Kur'an dilinin; Allah'ın (cc) vahdaniyeti üzerine kur-
gularan tevhit ilkesini, bir şurudan öte bir yaşam biçimine dönüştürmeyi hedefle-
yen tarih üstü karakteri açık bir hususiyettir. Dahası bu ana karakteristik üzerine
kurulu eyleme dönük değer ve ahlaki normlarla örülü edim söz niteliği, başka bir
ifadeyle hayatın bütününe belli bir amaç etrafında yeniden inşaya yönelik vur-
gusunu sürekli muhafaza eden genel geçer bir hitap/söylem olma vasfı, en azın-
dan Kur'an'a inananlar açısından temel bir ön kabuldür. Dolayısıyla Kur'an'ın
kendisine özgü dil sistemini çözümlenmeye dönük her hangi bir çabanın her ha-
lükarda bizzat Kur'anî söylemin ön gördüğü ve belli bir dil düzeni vasıtasıyla
tebliğ, tebyîn ve teklif ettiği topyekûn dünya görüşünün ne olduğunu anlamaya
yönelmeye "sağlıklı bir anlama faaliyeti" açısından önem arz etmektedir.⁸ Ne var
ki tarih üstünlüğüne rağmen; Kur'an'ın dünya görüşünün ne olduğunu anlamayı
murad eden böyle bir çözümlenmenin, doğal olarak Kur'an'î söylemin yeniden in-
şayı amaçladığı ve adım adım dönüştürmeye uğraştığı mevcut dünya görüşünün
hususiyetleriyle mukayeseli bir incelemeye tabi tutulmasının da metodik önemi
aşikârdır.

tayı, kullandıkları dilin örgütlenme biçimine hasretmektedir. Şu şartla ki; dilin örgütlenme
biçimindeki bu farklılık, son tahlilde grubun örgütlenme tarzı, norm ve değerleri, amaç ve
çıkartları, toplum içindeki bağlamlarının farklılığına bağlıdır. Belli bir dil kullanma biçimine
ilişkin *Linguistik (Gramatik) Sistem* tanımı tam da bu bağ üzerinden temellendirilebilir. Bk.
Arslan, *Epistemik Cemaat*, s.26 vd., 80 vd.; yine; linguistik sistem/yapı kavramına ve bu
kavram temelinde kurgulanan çözümlenme biçimine -bizim kastettiğimiz yönde- benzer bir
yaklaşım için bk., Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selahattin
Ayaz, Pınar Yay., İstanbul, ts., s. 18 vd. (Izutsu, linguistik sistem analizini, semantik tahlil
kavramıyla daha da özelleştirmektedir.); s. 89 vd. Yine "din dili" kavramı temelinde dile iliş-
kin özel bir ayırım ve tanımlamayı içeren benzer bir kurgu için bkz., Turan Koç, *Din Dili*, İz
Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 24 27; "Kur'an Dili" tanımı için ayrıca bkz., Turan Koç, "Din
Dili Olarak Kur'an Dili", *1. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu*, Fecr Yayınevi, Ankara,
1995, s. 286.

- 6 Kur'an üslubunun en önemli hususiyetlerinden biri olarak nitelenen "İltifat Sanatı" bağlamın-
da Kur'an Dili'nin Arap şiirinin hatta hadislerin dilinden de farklı kendine özgü üslup hususi-
yetlerine yönelik bir analiz için bk. Mehmet Dağ, *Kur'an'da Üslup Diyalektiği: İltifât*, Salkım
Söğüt Yayınları, Erzurum 2008, s. 168-169.
- 7 İlgili kavramın ve bağlı diğer kavramların Kur'an Dili'nin bir kavramı olduktan sonra uğradık-
ları semantik kırılmanın yetkin bir analizi için bk. Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*,
s. 165 vd.
- 8 Bu tespitinin temellendirilmesi için bk. Turan Koç, "Kur'an Dili Açısından Söz-Anlam İlişkisi",
Kur'an ve Dil Dibilim ve Hermenötik Sempozyumu, Bakanlar Matbaası, Van, 2001, s. 29.

Kur'anî Söylem ve İlk Muhatapları Arasındaki Diyalektik İlişki Açısından Kur'an Dilinin Temel Hususiyetleri

Kur'an; "ümme-i vasat"⁹ı yeniden inşa etme amacıyla, seçtiği bir beşer elçi aracılığıyla son kez bütün insanlığa hitap eden Allah'ın (cc) apaçık bir Arapça ile tebliğ ve tebyîn ettiği ilahî bir söylem⁹ olarak tanımlanabilir. Bu yönüyle indirilmeye başladığı andan itibaren beşerî alana en doğruya götüren bir kılavuz olma¹⁰ "iddiası"yla yönelen lisânî bir müdahale olarak da tavsif edilebilir.¹¹ Dolayısıyla bu söyleme ilk defa muhatap olan beşeri unsurla Kur'an arasındaki diyalektik ilişkinin¹² seyri; bu dilin neyi, nasıl ve ne amaçla söylediğini tespit etmeye yönelen bir anlama faaliyeti için yadsınmaması gereken bir anlamlandırma sınırı olarak tanzim edilebilir.¹³ Bu açıdan herhangi bir Kur'an pasajının metodik olarak kurgulanan bu diyalektik ilişki çerçevesinde ilk muhataplar tarafından nasıl anlaşıldığının tespiti önem arz etmektedir.¹⁴ Zaten Kur'anî söylemin karşıtları ya da müminlerinin, söylemin bizzat hayatı algılama ve idame biçimlerine yönelik müdahalesi/teklifi karşısındaki tutumları, bir kesinlik atfedilmemesine rağmen Kur'an'ın sonraki muhatapları açısından da her dönemde önemsenen bir anlamlandırma zemini olarak tebeyyün etmiştir. Nitekim insan; tarihî bir süreklilik

- 9 Bir metin analizi bağlamında söylem kavramının istihdamı, anlam alanı ve tanımlanma biçimleri için bk. Edibe Sözen, *Söylem:Belirsizlik, Mübadele,Bilgi/Güç ve Refleksivite*, Paradigma Yay., İstanbul 1999, s. 34 vd. (Sözgelimi bu analizde yer verilen tanımlamalardan biri şu şekildedir: "Söylem/ler; birer meta-durum (durumun-durumu) veya birer meta- eylem (eylemin-eylemi) dirler."); ayrıca bk. Zeki Özcan, *Teolojik Hermenötik*, Alfa Yay., İstanbul 1998, s. 68.
- 10 İlgili Kur'an ifadesi için mesela bk. İsrâ Suresi, 17/9.
- 11 Her hitabın bir nevi olup bitene bir müdahale içerdiği, Kur'an Hitabı'nın da peygamber aracılığıyla olup bitene bir lisânî müdahale niteliğini haiz olduğu tespiti ve bu tespitin temellendirilmesi için bk. Tahsin Görgün, "Dil, Kavrayış ve Davranış; Kur'an'ın Vahyedilmesi ve İslam Toplumunun Ortaya Çıkışı Arasındaki Alâkanın Tahliline Bir Mukaddime", *III. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu*, Fecr Yayınevi, Ankara 1998, s. 137-139.
- 12 Kur'an üslubuna has diyalektik açıdan "diyalektik ilişki" kavramına yönelik bir tanımlama için bk. Mehmet Dağ, *Kur'an'da Üslûp Diyalektiği: İltifât*, 3-6.
- 13 Benzer tespitler için bk. Tahsin Görgün, "Kur'an ve Tarih", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları I*", Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 127-128; Necmettin Gökkır, "Mekke Toplumunun Sosyo-Kültürel Yapısını Kur'an Lafızlarında Okuma veya Lafızları Anlamada Sosyo-Kültürel Bağlam", *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*, ed. Mevlüt Güngör, İstanbul 2011, s. 391-392; Mustafa Öztürk, "İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahvâl-i Şahiye Hukuku", *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*, ed. Mevlüt Güngör, İstanbul 2011, s. 271; Bu tür bir metodik kurgunun doğurması muhtemel sorunlar ve eleştirisi için ayrıca bk. Bilal Gökkır, "Müzakere, Nüzül Dönemi Şartlarının Kur'an'ın Anlaşılmasındaki Yeri", *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*, Ed. Mevlüt Güngör, İstanbul 2011, s. 120-121; İsmail Çalışkan, "Mekke Toplumunun Sosyo-Kültürel Yapısını Kur'an Lafızlarında Okuma veya Lafızları Anlamada Sosyo-Kültürel Bağlam Adlı Tebliğin Bilimsel Değerlendirmesi", *Kur'an Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu*, ed. Mevlüt Güngör, İstanbul 2011, s. 410 vd.
- 14 Bu önemi; Gazzâlî'nin (ö: 505/1111) "elfâzda mevcut olan mana, tespiti ve anlaşılması ile ezhâna, ezhânda olana ittiba edilmesi ile de insan fiilleri olarak ayana çıkmış yani gerçekleşmiş olmaktadır." şeklindeki tespiti üzerinden temellendiren nitelikli bir analiz için bk. Görgün, "Kur'an ve Tarih", s. 127 vd.

algısından hareketle yaşadığı anı anlamlandıran ve bu anlam üzerinden geleceğine yön tayin eden bir zihni donanımın esiridir.¹⁵ Naklî bilgiye merbut addedilen sebab-i nüzûl, nâsih-mensûh vb.¹⁶ bilgi alanlarının yanı sıra Mekkî-Medenî ilminin de her dönemde Kur'an'ın anlaşılması bağlamında usûlî bir temel olarak kabul edilmiş olması,¹⁷ mevzubahis önemin derecesi hakkında yeterince fikir verici niteliktedir.

İşte tam da bu açıdan bakıldığında Kur'an dilinin; ıslah edip dönüştürmek üzere hitap ettiği dünya görüşünün mensuplarını tanımlayan, bu tanımlama (lar) üzerinden mevzubahis dünyayı görme biçiminin yanlışlığını, sapkınlığını temellendiren, inzar, tezkîr, yer yer de tehdit içerikli vurgularla ilgili muhatapların zihin ve eylem dünyalarına sürekli tarizde bulunan yapısı kendini izhar etmektedir.¹⁸ Bu kabilden olmak üzere mevcut durum, bizzat muhatap kitlenin bir övünç vesilesi de sayarak kendilerini nispet ettikleri önceki bazı peygamberlerin ve ümmetlerinin durumlarıyla temsil edilmektedir.¹⁹ Yanı sıra ticarî vb. yolculuklarında,

- 15 Bu durumu Durmuş Hocaoğlu yaptığı nitelikli analizinde şu ifadelerle tespit etmektedir: “Ne şekilde bir anlam ve içerik verilmeye çalışılırsa çalışılsın Tarih, Kosmos’un dışında değil içindedir ve hatta bir anlamda Tarih, Kosmos’un kendisidir. Bunun yanında tarihin asıl parametresi “değişme/değiştirme”dir ki bu da latent (gizli değişken) olarak “zaman” parametresi ile kopmaz bir radikal bağlılık içerisindedir. Bu en kapsamlı manasında olmak üzere, diyebiliriz ki, Varlık, ancak Zaman ve Değişme kavramları altında, Zaman ve Değişme de yine ancak ve yalnız Tarih kavramı altında anlaşılabilir; binaenaleyh Tarih’in olmadığı yerde Varlık yoktur, ya da, vice versa, Varlık’ın olduğu yerde zorunlu olarak tarih vardır...” Durmuş Hocaoğlu, “Tarih’in Ontolojisi Üzerine Bir Deneme: Evrensel Tarihi ve Beşerî Tarih”, *Türkiye Günlüğü*, sayı: 73, Ankara, 2003, s. 26 vd.; gelenek kavramının anlam alanına yönelik bir çözümlemesinde benzer bir sonucu temellendiren Arendt ise bu durumu şu ifadeyle dramatik etmektedir: “... Hazinenin nerede olduğunu ve değerinin ne olduğunu gösteren gelenek olmasaydı, zamanda iradi olmayan bir süreklilik olur, dolayısıyla insana göre ifade ederse ne bir geçmiş ne de bir gelecek kalırdı; olsa olsa dünyanın her zaman kendisiyle bir ve aynı kalan değişmesinden ve dünyada yaşayan canlıların biyolojik döngüsünden söz edilebilirdi...” İfadeler için bk. Hannah, Arendt, “Geçmiş ile Gelecek Arasındaki Uçurum (önsöz)”, *Geçmiş ve Gelecek Arasında*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 16.
- 16 Ulûmu'l-Kur'ân bağlamında klasik eserlerimizin tartışmasız paylaştığı ve artık bir mütearife halini almış bu belirlemeye konu diğer ilimler için mesela bk. Ahmed b. Mustafâ Taşköprizâde, *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevdûati'l-'Ulum*, Dârü'l-Kütübi'l-'Ilmiyye, Beyrut, 1980, c. II, s. 85.
- 17 Mekkî-Medenî İlmî'nin Ulûmu'l-Kur'ân ve Kur'an'ın tefsiri bağlamındaki yeri ve önemi için bk. Mustafa Ünver, *Tefsir Usûlünde Mekkî-Medenî İlmî* (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1997, s. 14 vd.
- 18 İlk inen ayetlerin üsluplarına ve söylem düzenlerine yönelik benzer bir analiz ulaşığı sonuçlar yukarıdaki tespitlerimizi temellendirecek bir çerçeve sunmaktadır. İlgili analiz için bk. Selim Türcan, “Hidâyet ve Dalâletü Allah'a Nispet Eden Ayetler Nüzûl Döneminde Nasıl Algılanıyordu?”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 9, sayı: 18, ss. 88 vd., Çorum, 2010.
- 19 Benzer bir tespit için ve bu tespite referans çerçevesi sağlayan örnek ayetler için bk. İzzet Derveze, *Asru'n-Nebi Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, Yöneliş Yayınları, İstanbul 1995, c. I, s. 396-398.

yaşadıkları mekânların izlerine sürekli şahitlik ettikleri aynı toprakların daha önceki sakinlerinin başlarına gelenler; mukayeseli, imâlî ve tezkir odaklı bir dille²⁰ sürekli gündemde tutulmaktadır.

Kendilerine böyle bir dille hitap edilen “Kur’an’ın ilk muhatapları, genel olarak VII. yüzyılda Arabistan’ın Hicaz bölgesinde, yerleşik hayata geçmiş, o günün büyük medeniyetleriyle büyük ölçüde ticaret ilişkisi içinde olan, Yahudi ve Hristiyan dinî geleneklerine yabancı olmayan Araplardır.”²¹ Ne var ki inzalin Mekke dönemi merkeze alındığında diyalektik ilişkinin seyrini tespit açısından bölgenin genelinde yerleşik uzak muhatapları da kapsayan bu genel tanımlamanın, Kur’an’ın ilk ama doğrudan hitap ettiği Mekke sakinleri bağlamında daha da özelleştirilmesi gerekmektedir. Bu özelleştirmenin; hem Mekke’de yerleşik ilk ve doğrudan muhatapların ayırıcı vasıflarını hem de bu vasıfların şekillendirdiği dünya görüşünü dönüştürmeyi hedefleyen Kur’an Dili’nin döneme özgü niteliğini belli oranda da olsa anlamaya katkı sağlaması beklenmektedir.

Başka bir ifadeyle Kur’an’î ve Peygamberî söylemin “Câhiliyye” tanımıyla²² özelleştirdiği ve her halükarda olumsuzlanan, karşıtlığını ilk andan itibaren ifşa eden ve sürdüren muhatap kitlenin karakteristik özelliklerinin analizi tebliğin sonraki aşamaları için hususi önem arz etmektedir.

Kur’anî Söylem ve Câhiliye Arasındaki Diyalektik İlişki Açısından Mekkî Ayetlerin Dili

Biraz önce de ifade edildiği üzere Kur’anî söylemin Medine döneminde yer bulmuş olsa da²³ Câhiliye kavramı, olumsuzlanan bir şuur ve eylem halinin üst tanımı olarak ilk Müslüman zihinlerde karşıt dünya görüşünün sınırları belli bir tasavvuru halinde yer almaktadır. Bu dünya görüşünün karakteristik özelliklerine ilişkin ilk Müslüman muhataplardan Cafer b. Ebî Tâlib’in (ö:8/629) dilinden,

- 20 Mesela bk. Saffât, 37/133-138; Yunus, 10/13-14; Hac, 22/42-46; Ankebût, 29/38; Rûm, 30/9.
- 21 Mehmet Paçacı, “Kur’an’ın Neliğine Dair”, *Çağdaş Dönemde Kur’an’a ve Tefsire Ne Oldu?*, Klasik Yay., İstanbul 2008, s. 151; İslam öncesi Mekke ve Mekke’de yerleşik unsurların sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve sosyo-kültürel açıdan durumları ve analizi için bk. Abdurrahman Kurt, “Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yönden İslam Öncesi Mekke Toplumu”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, sayı: 2, Bursa 2001, s. 98 vd.; Eric R. Wolf, “Mekke’nin Sosyal Organizasyonu ve İslam”, çev. Nuri Tuğlu, *Araştırmalar -İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, yıl:2, sayı: 3-4, Isparta 2000, s. 177 vd.
- 22 Her ne kadar “câhiliyye” Kur’an nüzûlünün Medine döneminde geriye yönelik bir tanımlama olarak yer alıyor olsa da Kur’anî söylemin ilk müminlerinin zihinlerinde her fırsatta atalarından devrıldıklarını öne sürerek tevhide karşı direnen karşıt muhatap kitleyi anlatan bir üst tanım olarak yer etmiştir. Câhiliye tanımının anlam alanı vebu tespit için bk. İzutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, s. 53-58, 61.
- 23 İlgili ayetler için bk. Âl-i İmrân, 3/154; Mâide, 5/50; Ahzâb, 33/33; Fetih, 48/26.

Habeşistan'a hicret aşamasında oldukça yalın bir şekilde sadır olan şu ifadeler,²⁴ zihinlerdeki Câhiliye tasavvuruna dair yeterince fikir verici niteliktedir:

“Ey Hükümdar, Allah aramızdan birini seçip de onu elçisi olarak gönderene değin biz Câhilliye ehli bir kavimdik. Putlara tapar, ölü hayvanın etini yer, fuhuş yapardık. Akrabalık bağlarını kesmiş, komşuluk haklarını unutmuştuk. Kuvvetli olanlarımız zayıf olanlarımızın her şeyine el koyardı. Allah aramızdan nesebini, sıdkını, güvenilirliğini, iffetini bildiğimiz bir rasûl gönderene kadar bu hal üzere yaşadık. O bizi Allah'ın tek ilah olduğuna inanmaya, O'na kul olmaya çağırdı. Atalarımızın ve bizim O'nun yanı sıra tapmakta olduğumuz taştan ve ağaçtan putları terk etmeye davet etti. Bize doğruyu söylemeyi, emanete ve akrabalık bağının gereklerine riayet etmeyi, komşularla iyi geçinmeyi, haram kılınanlardan ve kan dökmekten sakınmayı emretti. Bizi fuhuştan, yalan söylemekten, yetim malını yemekten, iffetli kadınlara iftira atmaktan menetti...”²⁵

Bu ifadeler, Allah Rasûlü'nün Kur'an'ı tebliğ etmeye başladığı Mekke toplumunun müşrik karakterini ve temelde bu karakter üzerine şekillenmekle birlikte güce endeksli ahlak ve değer anlayışını açık bir biçimde tasvir etmektedir. İzutsu, Câhiliye kavramına dair serdettiği semantik analizinde, bu kavramın anlam alanını belirleyen belirgin vasfın, sağlam bir temelden yoksun²⁶ ve tam da bundan dolayı bütünüyle dünyevileşmiş bir ahlak ve değer anlayışı olduğu sonucunu çıkarır. Detayına ilişkin sürdürdüğü çözümleme sonucu ilgili ahlak anlayışını ise, putperest arabın sağlam bir temele oturtmadığı ve bundan dolayı da güçlü olmakla özdeşleştirdiği hulûd/ebedilik algısıyla temellendirir. Kadim arap şiirinden beyitlerle desteklediği çözümlemesinin ileri aşamalarında da güçle özdeşleştirilen ebedilik algısının oğullara ve servete, servetin sağlayacağı şân-şöhrete, makam-mevkiye, zevk-ü safâya vs. aşırı düşkünlük karakteriyle dışa vurduğunu tespit eder.²⁷ Erken dönem Mekkî ayetlerin dilinde de bu

24 Bu ifadeler ilk müminlerin sayıları çoğalınca Mekke'de can güvenliği tehdidiyle yüz yüze geldikleri bir aşamada, Bi'set'in 5. yılında (m.615) bir çözüm olarak öngörülen Habeşistan'a hicretin akabinde Habeş Kırallı Neçâşi'nin huzurunda yapılan konuşmanın bir bölümüdür. Diyalektik ilişkinin merhaleleri açısından oldukça önem arz eden bu olayın tarihî arka planı için bk. Adem Apak, *Anahatlarıyla İslam Tarihi*, Ensar Yayınları, İstanbul 2011, c. I, s. 203; Habeşistan'a hicretin arka planına yönelik ilgili ayetler üzerinden bir analiz için ayrıca bk. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. II, s. 278 vd.

25 İfadeler ve bağlamı için bk. Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *Sîretü'n-Nebî*, thk. Mecdî Fethî, Dâru's-Sahâbe, Tantâ 1995, c. I, s. 422 vd.

26 Benzer bir tespit için bk. Selim Türcan, *Kimlik ve Kitâb İlişkisi Bağlamında İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü*, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2010, s. 172-173.

27 Tebliğimizin asıl konusu olan Kur'an Dili'nin yetimlere yönelik belirlemelerini diyalektik ilişki çerçevesinde değerlendirebilme bağlamında oldukça işlevsel görünen bu analiz ve referans çerçevesi için bk. İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, s. 71-83; müşrik Arablardaki ahiret inancı bağlamında benzer tespitler için ayrıca bk. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. I, s. 382-386.

tasvirlerin istiğnâ,²⁸ çokluk yarışı²⁹ malın sahibini ebedileştireceği zannı,³⁰ mal ve oğullar sahibi olmuş diye³¹ vb. pek çok atıfla karşılık bulmuş olması,³² ayrıca yapılan her işin hesabının verileceği ahiret yurdunun varlığı ve hususiyetlerine ilişkin vurgunun sürekliliği³³ bu bağlamda dikkat çekici Kur'anî referanslar olarak kaydedilebilir. Buradan hareketle diyalektik ilişki bağlamında erken dönem Mekkî ayetlerin dilinin, mal biriktirmekte birbiriyle yarışan ve bu uğurda karşılımlarına çıkan her engeli ciddi bir tehdit addeden Mekke seçkinleri/aristokrasisi³⁴ özelinde teccüm eden bütünüyle dünyevileşmiş bir karaktere gönderme yaptığını tespit etmek mümkündür.³⁵ Bu noktada ilgili karakterin belirgin bir görüntüsü olarak Alâk sûresinde yer verilen “kendini müstağni görme” vasfının, tarih üstü bir tanımlama olarak da rahatlıkla okunabileceği tezini temellendiren bir analize³⁶ gönderme yaparak bu ilahî nitelermelerin genel-geçer olma hususiyetlerinin dikkate alınması zorunluluğu da ikaz edilmelidir.

Binaenaleyh erken dönem Mekkî ayetlerin, tek ilah olan Allah'ın vahdetine, sınırsız kudretine, bahşettiği nimetlerine, dünyanın geçiciliğine, ebedî âleme ve bütün bunların idrak alanındaki delillerine, bir hesap gününün muhakkak kurulacağına, bu hesap gününde hüsrana uğrayanlardan olmamak için şirkten, inkârdan, kendilerine tebliğ edilen Kur'an'ı yalanlamaktan, dürüstlüğünü çok iyi bildikleri onun mübelliği Hz. Muhammed'i alaya almaktan uzak durulması gereğine ve dahi statüleri ne olursa olsun diğer hem cinslerin hakkına hukukuna riayet edip adaletin her halükarda gözetilmesi zorunluluğuna vs. yönelik tezkîre ve inzâra yoğunlaşmış dilinin hedefi; Mekke seçkinleri özelinde temsilini bulan karşıt dün-

28 Alak, 96/7.

29 Tekâsür, 102/1-2.

30 Hümeze, 104/2-3.

31 Kalem, 68/14.

32 Mesela bk. Kalem, 68/10-14; Müddessir, 74/11-17; Abese, 80/5; Fecr, 89/17-20; Âdiyât, 100/8; Beled, 90/5-16.

33 Benzer bir tespit ve bu tespitin temellendirilmesi ve Kur'anî referansları için bk. İzzet Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs Nüzûl Sırasına Göre Kur'an Tefsiri*, çev. Şaban Karataş ve diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul 1998, c. I, s. 31-34.

34 Mekke seçkinlerinin statü ve statünün toplum indindeki algısı için bk. Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, s. 225 vd, Cähiliye Arap toplumuna yön veren temel dinamikler açısından Mekke seçkinlerinin yeri noktasında bir tespit için bkz. Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru*, s. 172; Mekke liderlerine ilişkin Kur'an'a yönelik tutumlarını konu edinen ayetler üzerinden bir analizi için, Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. I, s. 288-292.

35 Benzer tespitler ve bu bağlamda referans teşkil eden ayetler için bk. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. II, s. 165 vd.

36 Aydınlanma dönemiyle birlikte özellikle Batı'nın peşine düştüğü sınırsız hürriyet telakkisinin de ayette kastedilen istiğna ile sonuçlandığına, pekâlâ ayetin bu tanımlamasının bu yeni durumu da kuşatan genel geçer bir ifade olarak okunabileceğine ilişkin bu analiz için bk. Görgün, “Kur'an ve Tarih”, s. 132 vd.

ya görüşünün referans çerçevesini³⁷ bütünüyle tüketmek olarak tespit edilebilir. Nitekim “geniş ölçüde diyalektik bir yöntemin hakim olduğu Mekkî sûrelerde, putperestlerin tutumlarının gün geçtikçe olumsuzlaşmasına paralel olarak üslubun da giderek sertleştiği görülür.”³⁸

Mekkî ayetlerin giderek sertleşen diline konu edilen belirgin hususlardan biri de, Mekke seçkinlerinin servet edinme arzularının tutsağı haline gelmiş toplumun yetim ve kimsesiz unsurlarının durumudur. Binâenaleyh tebliğin bu aşamadan sonraki kısmı şu ana kadar inşa edilmeye çalışılan teorik zemin üzerinden salt bu konuya yer veren erken dönem Mekkî ayetlerin diline yönelik çözümlene çabasına hasır edilecektir.

Mekkî Ayetlerin Yetim ve Kimsesizlere Yönelik Koruyucu Dili

Erken dönem Mekkî ayetlerde ısrarla vurgulanan bir tema olmasının yanı sıra neredeyse Kur'an nüzûlünün son aşamasına kadar nazil olan yirmiden fazla ayete³⁹ konu edinilmiş yetim kavramının, kelime düzeyinde “yalnız kalmak/tek başına kalmak” temel anlamını ifade eden bir kökten türediği kaydedilmektedir.⁴⁰ Binaenaleyh bu temel anlamdan hareketle bu kökten türetilen “el-yetîm”in ise daha çok babasından yalnız kalmış/ayrı düşmüş çocukları nitelemek üzere istihdam edilen sıfat olduğu belirtilmektedir.⁴¹ Hele hele bir çocuk için anne-babadan, özellikle de ölüm neticesinde ayrı düşmek gerçekten insanlık tarihinin her döneminde en büyük yoksunluklardan biri olsa gerektir. Ancak Mekkî ayetlerdeki yetim kavramının, Mekke seçkinleriyle sürdürülen diyalektik ilişki bağlamında salt babadan yalnız/sahipsiz kalmanın husule getireceği psikolojik yoksunluktan çok öte temelli başka bir probleme işaret ettiği ifade edilmelidir. Nitekim hayatın gidişatını belirleyen temel dinamiğin servete dayalı güç olduğu bir ortamda, geçimi temin etmenin ötesinde temel insanî hakların da bir nevi garantisi olan babadan yalnız kalmak yani yetim kalmak, bir çocuk için bir nevi ikbalinin karardığı

37 Kavramın anlam alanı için bk. Muhammed Âbid el-Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, çev. İbrahim Akbaba, İz Yayınları, İstanbul 1997, s. 86.

38 Mustafa Çağrı, “Kur'an (Muhtevâsı Kısmı)” *DİA.*, TDV. Yayınları, Ankara 2002, c.26, s. 391; Mekkî ayetlerin ayırıcı üslup özelliklerine dair bir değerlendirme için ayrıca bk. İzzet Derveze, *Kur'an'ı Anlamada Usûl*, çev. Vahdetin İnce, Ekin Yayınları, İstanbul 2008, s. 101 vd.; ayrıca Biset'in 3. yılından önce net bir karşı duruşun şekillenmeye başlamış olduğu tespiti için bk. Türcan, *İlk Dönem Kur'an Tasavvuru*, s. 170.

39 Ayetlerin toplu bir listesi için bk. Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfrehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yay., İstanbul 1990, s. 770.

40 Huseyn b. Muhammed Ragıb el-İsbahânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, Kahraman Yay., İstanbul, 1986, s. 845; Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrer Ali b. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru's-Sadr Beyrut ts., c. XII, s. 645-646

41 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. XII, s. 645.

bir durumu işaret etmektedir. Hatta ilgili kavramın gerek ayet⁴² ve hadislerde⁴³ gerekse örfte mecâzen de olsa, bülûğ çağından önce babası vefat edip evlenme çağına girmiş kızları yanı sıra kocası ölüp de yalnız kalan dul kadınları da tavsif eden bir yönünün olması⁴⁴ kavramın anlam alanına ilişkin değerlendirmelerde dikkate alınması gereken bir husus olarak kaydedilmelidir. Bu yönüyle kavramın, yerleşik örf gereği⁴⁵ özellikle miras hakkından mahrum bırakılmak suretiyle ekonomik özgürlüğü bütünüyle dumûra uğratılan ve sırf bu yüzden kendilerine vasîlik/hâmilik edenlerin her türden tahakkümüne boyun eğmek zorunda kalan bir sosyal sınıfa da gönderme yaptığı söylenebilir.

Şimdi bu ön belirlemelerin eşliğinde inşa edilen teorik çerçeve üzerinden ilgili ayetleri okumaya geçebiliriz.

Nüzûl tarihlerini tespite odaklı bir çalışmaya göre⁴⁶ yetim kavramına yer veren ayetlerin yer aldığı ilk sûre, Dûha'dır.⁴⁷ Bu sûre yapılan tespitlere göre risaletin 2. yılı başlarında Mekke seçkinleriyle karşıtlığın belirginleştiği bir evrede inzâl edilmiş olmalıdır. Sûrede genel olarak bizzat Mekke seçkinlerinin Hz. Peygamber'e yönelik söz ve fillerinin giderek artan dozajına karşı⁴⁸ bir teselli

42 Mesela bk. Nisa, 4/3, 127.

43 Tirmizî, Nikâh 18; Ebû Dâvûd, Nikâh 23, 25; Nesâî, Nikah, 31.

44 Kavramın anlam alanı için bk. Ebu Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'an*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993, c. II, s. 72; Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, c. I, s. 453-454; Fâhru'd-Dîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâr-u İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, ts., c. III, s. 482484, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul ts., c. II, s. 1280-1281.

45 Bu örfün mahiyetine ve geç dönemde dahi uygulandığına ilişkin bir rivayet için mesela bk. Fâhru'd-Dîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. III, s. 502.

46 Tarihî arka planla birlikte Kur'an Dili'nin kendine has yapısından hareketle tespit olunan bir takım istatistikî verilerle de desteklenen bir kronoloji sunması açısından ayetlerin nüzûl tarihi bağlamında Mehdi Bâzergan'ın ilgili çalışmasındaki tespitleri temele alınacaktır. İlgili tespitler için bk. Mehdi Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, çev. Yasin Demirkıran-Muhammed Fezullah, Fecr yay., Ankara 1998, s. 129 vd. (14 no'lu Tablo), 151 (15 no'lu Tablo); mukayese amaçlı yaralanılan diğer tasnifler için bk. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. II, s. 160-163. (Mekkî Sürelerin Sıralandığı Tablo)

47 Klasik verileri de dikkate alan bazı tasniflere göre Fecr sûresi Duha sûresinden daha önce nazil olmuştur. Ancak hem diyalektik ilişkinin seyri açısından hem de temele aldığımız Bâzergan tasnifi Duhâ'yı daha önceye yerleştirdiğinden biz de Duhâ'dan başlamayı uygun gördük. İlgili tasnifler için bk. Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. II, s. 160; benzer bir tasnif için bk. Ünver, *Tefsîr Usûlünde Mekkî-Medenî İlmî*, s. 95; esas aldığımız tasnif için bk. Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, s.157.

48 Mesed sûresinin sebab-i nüzûlü bağlamında yer verilen rivayetlerden, karşıtlığın erken dönemden itibaren zaman zaman da fiilen olamk üzere Hz. Peygamber'i aşığılamaya dönük bir boyut kazandığı görülmektedir. İlgili rivayetler için bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, c. XII, s. 734-736; Duha sûresinin nüzûl sebab-i bağlamında ise Ebû Leheb'in karısı, Ebû Süfyan'ın da kardeşi olan Ümmü Cemîl'e yapılan atıf diyalektik ilişki bağlamında hayli fonksiyonel görünmektedir. İlgili rivayetler için mesela bk. er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, c. XI, s. 192.

çerçevesi oluşturulmaktadır. Bu bağlamda Allah Rasûlü'ne doğmadan önce kaybettiği babasından, altı yaşında bir çocukken de annesinden yetim kalmasının dayanılmaz acısını dindiren Rabbinin, kendisini şimdi de yalnız bırakmayacağı açıklıkla ifade edilmektedir. Dahası bu andan sonrasının daha öncesine nazaran kendisinin çaba sarf ettiği cihette hayra ulaşacağı bir süreç olacağı müjdelenmektedir. Bizim analizimiz açısından dikkat çekici husus ise sûrede babadan yalnız kaldığı için mirasının amcaları tarafından paylaşılması neticesinde⁴⁹ kendini içinde bulunduğu fakirliğin ıstırabına da atıfta bulunulmuş olmasıdır. Ve bu ıstıraba dikkat çekilir çekilmez ardından yer verilen "Yetime gelince sakın ona kahretme, senden bir şey isteyeni de azarlama!" ilahî beyanının kasd-ı mahsûsudur. Nitekim Zemahşerî, ayetteki "Ona kahretme!" ifadesini, "Zayıflığına fırsat bilerek yetimin malını ve hakkını gasp etme!" açılımıyla⁵⁰ karşılamıştır. Bu açılmadan da hareketle Duhâ sûresinin bu ayetleriyle birlikte, bizzat peygamberimizin de yaşadığı acı bir tecrübe olan yetimlerin malına el konulması eyleminin ilahî söylemin erken dönemden itibaren haline odaklanacağı bir mesele olarak belirlendiğini tespit etmek mümkündür.

Baz aldığımız tasnife göre Duha sûresinden sonra indiği düşünülen Fecr sûresinde ise ilgili vurgu çok daha açık olup, mesele Mekke aristokrasisinin olumsuzlanan bir eylemi olarak özel gündeme alınmış görünmektedir. Buna göre Kureyş seçkinlerine; Cenab-ı Hak'ın kendilerinden çok daha fazlasını bahşettiği eşi benzeri olmayan İrem Şehrinin, Âd ve Semûd kavimlerinin ve dahî uzak bir diyar olmasına rağmen rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla en azından ticari yolculukları sırasında görenlerin şahadetleriyle vakıf oldukları⁵¹ dehşetengiz piramitlerin sahibi Firavun'un akıbetleri temsil ve ihtar edilmektedir. Bu temsille Kureyş seçkinlerine aynı hataları tekrar etmeleri durumunda başlarına geleceğın farklı olmayacağı ima edilmektedir. Devamla "el-İnsân" cins ismi üzerinden rızkının artmasına fevkalade sevinip, azalması durumunda da hemen isyana hazır görünen bir karakter analizine geçilmektedir. Takiben gâipten birden muhatap kitleye yönelen bir hitapla⁵² seslenen taife ise; yetime ikramı, düşkünün doyurmaya teşviki bir nebze dahi aklına getiremeyecek kadar mal edinme hırsının esiri olmuş ve bu hırsıyla gasp ettiği mirası hak hukuk demeden yalayıp yutan bedbaht kimseler olarak tanımlanır. Ve akıbetlerinin vahameti kendilerine açık seçik ikaz edilerek sûreye son verilir. Ayetlerle ilgili rivayet çerçevesinde yer verilen ve klasik kaynaklarımızda erken dönem Mekkî

49 Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 8, s. 93; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşr. İst. İktisatçıları, c. 10, s. 511; Hayrettin Karaman ve Diğerleri, *Kur'an Yolu*, DİB. Yay., Ankara 2008, c. 5, s. 639.

50 İlgili anlamlandırma için bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, c. IV, s. 707.

51 Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadis*, c. I, s. 153.

52 Bir iltifat sanatı hususiyeti olan bu üslup özelliğine ilişkin detaylı bilgi için bk. Dağ, *Kur'an'da Üslup Diyalektiği: İltifât*, s. 205 vd.

ayetlerdeki “el-İnsân” cins isminin muhtemel kasd-ı mahsûsası sadedinde tespit edilen isim listesine⁵³ göz atıldığında ise olumsuzlanan karakterin kimliği Kureyş seçkinleri olarak tebeyyün etmektedir. Buradan hareketle de onların yetim ve düşkünlere muamelelerinin temsil ettikleri dünya görüşünün sapkınlığını açıklıkla ortaya koyan bir gösterge olarak muhatap kitlenin de gündemine arz edildiği yorumunu yapmak mümkündür.

Bir sonraki evrede nazil olduğu değerlendirilen Mâûn sûresinde ise, eleştirilen eylem hemen hemen aynı ifadelerle yani, yetimi itip kakmak, düşkünü doyurmayı teşvik bile etmemek şeklinde yer bulmuşken, eleştirinin dozunun daha da arttığını tespit etmek mümkündür. Şöyle ki, sûrenin başlangıcındaki “Gördün mü?” sorusunun, bu hitabı duyanlar indinde uyandırdığı merak ve yönlendirici etki üzerinden, ilgili fiili işleyenleri afişe etmeye yönelik işârî tonlaması açıkça hissedilmektedir. Nitekim ilgililerin ifşasına sebep teşkil eden yetimi itip kakma ve düşkünü doyurmaya teşvik dahi etmeme fiilleri, ancak dinî yalanlayan bir karakterin yapabileceği eylemler olarak özelleştirilmişlerdir. Sanki hitabı işiten muhatap kitle indinde uyandırılan merak bir anda görüp durmakta oldukları bu eylemlerin sahiplerinin asla itibar edilmemesi gereken kimseler olduğu sonucuna tahvil edilmek istenmektedir. İlgili rivayetlere bakıldığında ise sûrenin inişine sebep teşkil eden dolayısıyla ifşa edilen karakterin kimliğini teşhis etmemizi sağlayan olay şu şekilde aktarılmaktadır: “Ebu Cehil bir yetimin vasisi idi. Yetim çıplak olarak gelip malından bir şeyler istedi. Ebu Cehil onu kovdu ve hiç oralı bile olmadı. Kureyş’in ekâbiri de alay etmek maksadıyla hiç bir şeyden haberi olmayan yetim çocuğu; “Git, Muhammed sana şefaathçi olsun!” deyip Hz. Muhammed’e gönderdiler. Hz. Peygamber’e gelen çocuk ondan yardım etmesini isteyince, ihtiyaç sahibini hiçbir zaman reddetmeyen Hz. Muhammed, çocukla birlikte Ebu Cehil’in yanına gitti. Ebu Cehil ise merhaba edip hemen yetimin malını verdi...”⁵⁴ Binaenaleyh ilgili rivayetlerin aktardığı bilgilerle sağlanan eşleştirme ve arka plandan hareketle, Mâûn sûresindeki yetim ve miskinlere yönelik muamelelerin eleştirisi üzerinden ifadeye yansımış ifşa amaçlı vurguyla, ilgili meselenin hitap edilen toplumun geneline şamil bir farkındalık oluşturma boyutuna taşındığı çıkarımı yapılabilir.

Peygamberimizi müşriklerin eziyetleri ve baskıları karşısında yılmayıp mücadelede yönlendiren bir girişle başlayan Beled sûresinde de yetim kavramı;

53 Bu isim listesi ve klasik referansları için bk. Mustafa Öztürk, “İslam Öncesi Arap Toplumunda Ahvâl-i Şahsiye Hukuku” s. 234; bu ayetteki “el-İnsan” ile kastedilen kişinin muhtemel kimliğine ilişkin rivayetler için ayrıca bk. er-Râzî, *et-Tefsiru 'l-Kebîr*; c. XI, s. 156.

54 Nüzûl sebeb-i bağlamında Ebu Cehil’in kahramanı bu olay olduğu uzun uzadıya anlatılırken, aynı bağlamda kaydedilen farklı rivayetlerde de olayın Velid b. Muğîra, Ebu Süfyan vb. ekabirden diğer isimlere mal edilerek anlatılması diyalektik ilişkiyi temele alan analizimiz için hayli ilginçtir. Bu ve diğer rivayetler ve isimler için bk. er-Râzî, *et-Tefsiru 'l-Kebîr*; c. XI, s. 301-302.

tıpkı önceki sûrelerde olduğu üzere, kıtlığın hüküm sürdüğü bir zamanda bile mala olan düşkünlüğünden dolayı akrabalık bağı olan yetime, hatta artık açlıktan yere kapaklanmış bir miskine⁵⁵ dahi el uzatmayan bir karakterin olumsuzlanan eylemi bağlamında konu edilmektedir. Ancak bu sûrenin; iyiyi ve kötüyü tanıma kabiliyeti bahşedilen her hangi bir muhatabın, olumsuzlanan eylemlerin tersini yapmak kaydıyla yani; bir köle azad etmek, açlık ve kıtlık zamanı akrabası olan bir yetimi ve miskini doyurmak, birbirlerine imanı, sabır ve merhameti tavsiye edenlerden olmak suretiyle rahatlıkla ashâbu'l-meymene'ye dâhil olabileceğine yönelik teşvik edici dili de dikkat çekmektedir. Binâenaleyh bu olumlu ve teşvik amaçlı vurgularla birlikte ilgili kötü muameleler bağlamında bu yeni aşamaya kadar muhatap kitle zihninde oluşturulan bi'l-kuvve farkındalığın, fiile de sirayet etmesi ön görülen bi'l-fiil bir farkındalığa yönlendirildiğini belirlemek mümkündür.

Nitekim Mekke döneminin sonlarına doğru nazil olduğu düşünülen⁵⁶ İsrâ ve En'âm sûrelerinde yer verilen konuya ilişkin aynı ifadelerden müteşekkil son iki ayetin⁵⁷ diline bakıldığında, ilgili hitabın belli bir nitelik ve niceliğe ulaşan mümin toplumun eylem alanına dönük kesin sınırlamalar içeren hususiyeti açıklıkla görülmektedir. Mevzubahis ayetlerin ikisinin de yer aldığı ve birbirine içerik olarak oldukça yakın pasajlar birlikte okunduğunda görülür ki; bu sınırlamalar yetim ve kimsesizlere yönelik olumsuz muamelenin yasaklanmasının çok ötesinde, içinde yetim ve kimsesizler başta olmak üzere herkesin güvenli ve huzurlu bir şekilde yaşayabileceği ideal bir toplum nizamını düzenlemeye dönük inşâî bir çerçeveyi öngörmektedir. Bu çerçeveye göre; Yegane yaratıcı Allah'a asla şirk koşulmamalı, anaya-babaya iyi muamele edilmeli, fakirlik korkusuyla çocuklar öldürülmemeli, akrabaya, yoksula hatta yolda kalmışlara hakkı verilmeli, israftan kaçınılmalı, zinaya yaklaşılmamalı, Allah'ın haram kıldığı can haksız yere öldürülmemeli, yetimin malına asla sûi emelle yaklaşılmamalı, ölçüye ve tartıya hile karıştırılmamalı ve ne surette olursa olsun adalet zedelenmemelidir.⁵⁸

Yetim kavramına yer veren Mekkî ayetlere yönelik okumamız tebliğimizin sınırları gereği burada bitirilebilir. Ancak Kur'an'î söylemin Mekke döneminin sonlarına doğru ön görmeye başladığı ideal toplum yapısını bizzat şekillendirdiği Medîne dönemine ait belirlemeleri ve sınırlamaları göz önüne alınmaksızın ilgili çözümlemenin nihai çerçevesini kazanması beklenemez. Çünkü birbirini tamamlayan iki linguistik merhalenin metodik anlamda tekil olarak değerlendiril-

55 Bu anlamlandırmaya temel teşkil eden izahlar için bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, c. IV, s. 745; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. VIII, s. 5844.

56 Bâzergan'ın tasnifine göre İsrâ sûresi ilgili ayeti Bi'setin 9. yılında, En'âm sûresinin ilgili ayeti ise, Bi'setin 10. yılında nazil olmuş ayetlerdendir. Bk. Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, s. 132-133.

57 İlgili ayetler için bk. İsrâ, 17/34; En'âm, 6/152.

58 İlgili pasajlar ve içerikleri için bk. İsrâ, 17/31-38; En'âm, 6/151-153.

lebilmeleri mümkün gözükse de Kur'anî söylemin ön gördüğü dünya görüşünün bütünlüğü açısından tek başlarına hükme medar olacak biçimde ele alınılmaları imkân dâhilinde değildir. Bu açıdan bakıldığında son belirlemeler olarak şu hususlara yer vermek önem arz etmektedir: Tebliğimizin konusu olarak ele aldığımız ve Mekkî ayetlerle sınırladığımız yetimlere yönelik koruyucu dilin Medenî ayetler⁵⁹ bağlamında yerini; açık zulümden korumanın çok ötesinde ilgili sınıfın nitelikli birer şahsiyet olarak topluma kazandırılmalarını temine yönelik detayları düzenleyen bir dile bıraktığı görülebilir. Bu bağlamda ilgili ayetler okunduğu zaman, yetim ve kimsesizlerin en iyi şartlarda yetiştirilmesinden, evlendirilip iyi bir ikbale kavuşturulmalarına kadar bütün süreçlerin ele alındığı ve bu hususların yakın akraba başta olmak üzere topluma ve dahi devlete teklif edilen üst bir sorumluluğa tekabül ettiği rahatlıkla görülebilir.

Sonuç

Yetim kavramına yer veren Mekkî ayetlerin, nüzûl sürecinin yönlendirdiği diyalektik ilişki bağlamında okunmasını deneyen bu tebliğde ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

- 1- Kur'an'ın kendisine özgü dil sistemini çözümlenmeye dönük her hangi bir çabanın her halükarda bizzat Kur'anî söylemin ön gördüğü ve belli bir dil düzeni vasıtasıyla tebliğ, tebyîn ve teklif ettiği topyekûn dünya görüşünün ne olduğunu anlamaya yönelmesi "sağlıklı bir anlama faaliyeti" açısından önem arz etmektedir. Ne var ki tarih üstünlüğüne rağmen; Kur'an'ın dünya görüşünün ne olduğunu anlamayı murad eden böyle bir çözümlenmenin, doğal olarak Kur'an'î söylemin yeniden inşayı amaçladığı ve adım adım dönüştürmeye uğraştığı ve dönüştürdüğü mevcut dünya görüşünün hususiyetleriyle mukayeseli bir incelemeye tabi tutulmasının metodik önemi aşikârdır.
- 2- Bu ön kabulde birlikte okunduğunda Kur'an dilinin; ıslah edip dönüştürmek üzere hitap ettiği dünya görüşünün mensuplarını tanımlayan, bu tanımlama (lar) üzerinden mevzubahis dünyayı görme biçiminin yanlışlığını, sapkınlığını temellendiren, inzar, tezkîr, yer yer de tehdit içerikli vurgularla ilgili muhatapların zihin ve eylem dünyalarına sürekli tarzide bulunan yapısı kendini izhar etmektedir.
- 3- Buradan hareketle diyalektik ilişki bağlamında erken dönem Mekkî ayetlerin dilinin, mal biriktirmekte birbiriyle yarışan ve bu uğurda karşılına

59 Hicretin 1. yılından 10. yılına yayılan bir periyotta indikleri değerlendirilen konuya ilişkin 16 ayet ve nüzûl dönemleri için bk. Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfrehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 770; Bâzergan, *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*, s. 129 vd. (14 no'lu Tablo), 151 vd. (15 no'lu Tablo)

çıkan her engeli ciddi bir tehdit addeden Mekke seçkinleri/aristokrasisi özelinde teecessüm eden bütünüyle dünyevileşmiş bir karaktere sürekli gönderme yaptığını tespit etmek mümkündür.

- 4- Mekkî ayetlerin bu karakterin zaafılarından tezkiye ve inzâra yoğunlaşmış dilinin hedefi; Mekke seçkinleri özelinde temsilini bulan karşı dünya görüşünün referans çerçevesini bütünüyle tüketmek olarak tespit edilebilir. Nitekim geniş ölçüde diyalektik bir yöntemin hakim olduğu Mekkî sûrelerde, putperestlerin tutumlarının gün geçtikçe olumsuzlaşmasına paralel olarak üslubun da giderek sertleştiği görülür.
- 5- Mekkî ayetlerin giderek sertleşen diline konu edilen belirgin hususlardan biri de, Mekke seçkinlerinin dünyevileşmiş karakterlerinin, servet edinme arzularının tutsağı haline gelmiş toplumun yetim ve kimsesiz unsurlarının durumudur.
- 6- İlk defa Duhâ sûresinde yer verilen ayetlerin dilinden hareketle, bizzat peygamberimizin de yaşadığı acı bir tecrübe olan yetimlerin malına el konulması eyleminin ilahî söylemin erken dönemden itibaren halline odaklanacağı bir mesele olarak belirlendiğini tespit etmek mümkündür.
- 7- Fecr sûresindeki ilgili belirlemelerden hareketle de, Mekke seçkinlerinin yetim ve düşkünlere yönelik muamelelerinin temsil ettikleri dünya görüşünün sapkınlığını açıklıkla ortaya koyan bir durum olarak hitaba muhatap herkesin dikkatine arz edilen bir konu haline geldiğini belirlemek mümkündür.
- 8- Bir sonraki aşamada yani Mâûn sûresinde ise yetimi itip kakma ve düşkünü doyurmaya teşvik dahi etmeme fiilleri, ancak dinî yalanlayan bir karakterin yapabileceği eylemler olarak özelleştirilmişlerdir. Tarihî arka plandan hareketle bu özelleştirmenin ilgili meseleye ilişkin hitap edilen toplumun genelini kuşatacak bir farkındalık oluşturma amacına matuf olduğu çıkarımı yapılabilir.
- 9- Beled sûresinde konu bağlamında yer verilen olumlu ve teşvik amaçlı vurgularla birlikte, bu aşamaya kadar muhatap kitle zihninde oluşturulan bi'l-kuvve farkındalığının, fîle de sirayet etmesi ön görülen bi'l-fîl bir farkındalığa tahvili hedefini belirlemek mümkündür.
- 10- Mekke döneminin sonlarına doğru nazil olduğu düşünülen İsrâ ve En'âm sûrelerinde yer verilen konuya ilişkin aynı ifadelerden müteşekkil son iki ayetin diline bakıldığında ise, ilgili hitabın belli bir nitelik ve niceliğe ulaşan mümin toplumun eylem alanına dönük kesin sınırlamalar içeren hususiyeti açıklıkla görülmektedir. Mevzubahis ayetlerin ikisinin de yer aldığı ve birbirine içerik olarak oldukça yakın pasajlar birlikte okundu-

ğunda görülür ki; bu sınırlamalar yetim ve kimsesizlere yönelik olumsuz muamelenin yasaklanmasının çok ötesinde içinde yetim ve kimsesizler başta olmak üzere herkesin güvenli ve huzurlu bir şekilde yaşayabileceği ideal bir toplum nizamını düzenlemeye dönük inşâî bir çerçeveyi öngörmektedir.

- 11- Kur'an'î söylemi anlamaya yönelik her hangi bir çabanın sadece Mekke dönemini merkeze alıp, Medîne dönemine ait belirlemeleri ve sınırlamaları göz önüne almaksızın nihai çerçevesini kazanması beklenemez. Bu açıdan bakıldığında ise Mekkî ayetlerle bağlamında tespit etmeye gayret ettiğimiz yetimlere yönelik koruyucu dilin, Medenî ayetler bağlamında ise yerini; korumanın çok ötesinde ilgili sınıfın nitelikli birer şahsiyet olarak topluma kazandırılmalarını temine yönelik bütün detayları düzenleyen bir dile bıraktığı görülebilir.

“YETİM KAVRAMI BAĞLAMINDA MEKKÎ AYETLERDE TOPLUMUN ZAYIF UNSURLARINA YÖNELİK KORUYUCU DİL” BAŞLIKLİ TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Doç. Dr. Necmettin GÖKKİR*

Değerli hocalarım, kıymetli meslektaşlarım;

“Yetim Kavramı Bağlamında Mekkî Ayetlerde Toplumun Zayıf Unsurlarına Yönelik Koruyucu Dil” başlıklı tebliğ metni üzerinde yapacağım müzakere öncesi, böyle önemli bir konuda bizleri bir araya toplayan, misafir eden başta dekanımız Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ hocamıza ve ekibine şükranlarımı belirtmek isterim.

Yetim kavramı üzerinde bir çalışmaya imza atan kıymetli arkadaşım Yrd. Doç. Dr. Ömer Başkan’a da böyle önemli bir konuyu ele alarak gündeme taşıdığı için huzurlarınızda teşekkür ediyorum. Ömer Başkan arkadaşımın tebliği 2 açıdan önem arz ediyor:

- 1- Toplumda zayıf unsur olarak adlandırdığı kişileri “Yetim” Kavramı özelinde gündeme taşımakta ve dikkatlerimizi bu tür konulara çekmektedir. Mekkî sûrelerde geçen ifadeler ışığında Kur’an’ın nasıl bir dil oluşturduğu ve bu dilin nasıl bir etki yarattığını tartışmaktadır.
- 2- İkinci açıdan önemi ise yeni bir yöntem ve yaklaşım tarzıyla bu konuyu ele alıyor olmasıdır. Bu ise tebliğde edim-söz adıyla anılan bir yöntemin kullanılmasıdır.

İşte bu iki açıdan hem içerik hem kullanılan yöntemin günümüz tefsir çalışmalarına katacağı özgünlük ve yenilik hiç tartışmasız olumlu sonuçlanacağını düşünmekteyim. Ve tebliğ sahibini tebrik eder çalışmalarının verimli ve bu tür yeni konularda yoğunlaşmasının devam etmesini temenni ederim. Hiç şüphesiz bu tür çalışmalar Tefsir ilmi için yeni bakış açıları kazandıracaktır.

Tebliğin müzakeresi noktasında tabi ki bazı konuları değerlendirmeye tabi tutacağız. Bunlar tebliğin aslını, ana yapısını eleştiriye yönelik değil eksiklikleri belirterek çalışmanın geliştirilmesine dönük yapıcı nitelikte olacaktır. Böylelikle kendi açımızdan tamamlamasını düşündüğümüz noktaları belirtmiş olacağız.

Ben tebliği 2 temel kısma ayırarak değerlendirmek istiyorum:

- 1- Kullanılan yöntemin tanıtıldığı teorik kısım
- 2- Teorinin uygulandığı Yetim kavramına yapılan analizler kısmı

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: ngokkir@hotmail.com.

TEORİ KISMI:

Tebliğde önerilen yöntem “edim-söz” adıyla zikredilmektedir. Bunu ise tebliğin ilk cümlesi olan şu ifadelerde göstermektedir: Kur'an'ın kendine özgü dil sistemi içerisinde özel linguistik merhaleye denk gelen Mekki ayetlerdeki yetim kavramının anlam ve edim-söz alanlarının tasviri ve analizi amaçlanmaktadır....

Burada kullanılan “anlam” ve “söz-edim” kelimeleri bize tebliğ sahibinin Semantik ve Pragmatik bilimlerinin teorilerini kullanmayı amaçladığını göstermektedir. Tebliğ içerisinde de zaten biz bu iki bilimin kavramlarını ve referanslarını görmekteyiz. Tebliğ “teori açısından önemlidir” derken aslında ben bu yeni yaklaşımın (pragmatik) kullanıyor olmasını kast ettim. Klasik semantik ve İzutsu yaklaşımın artık tüketildiği günümüz akademisinde kavram tahlilleri için yeni ve taze bir kan olacağı kanaatindeyim.

Semantik ve pragmatik arasında fark var mıdır? sorusuna gelince, aslında tebliğde kısaca da olsa bunun cevaplarını görmek isterdim. Hatta hangisini kullanacağını tam olarak belirtilmesi gerekirdi diye düşünüyorum. Yeni metodların, isimlerin bolca konuşulduğu günümüzde bunlardan hangisini hangi anlamda kullandığımız tebliğlerimizin anlaşılması için elzem olsa gerektir.

Kısaca Semantik Anlam” üzerinde durur. Kelime, kavram, cümle ne anlama gelir bunları bulmaya çalışır. İzutsu'nun kullandığı Semantik ise dil sistemi içerisinde –burada sistem kavramı önemli- dil unsurlarının ve parçaların ne anlama geldiğini bulmayı amaçlar. Yapısal semantik dediğimiz bu yaklaşım bize parçanın bütün içerisindeki anlamını bütünün içerisindeki yerini, sistemin içerisindeki yerini, yapının (structure) içerisindeki yerini tespit etmeye çalışır. Yani anahtar bir kavramın ait olduğu dünya görüşünde ne anlama geldiğini araştırmak İzutsu'nun uyguladığı semantiğin ana konusudur.

Pragmatik'in Semantikten ayrıldığı nokta da işte burasıdır. Pragmatik sistemden çıkarak bağlama ve kullanıma yoğunlaşır. Anlam yapıda olduğu kadar tarihsel konteksttedir. Sistem büyüktür bağlam daha dardır.

Aradaki farkı şöyle mizahi olarak anlatmak mümkün

Kırmızı ışık nedir? sorusuna vereceğimiz cevap eğer “Trafikte arabaların durması gerektiği ışıktır.” ise, bu semantiğin sistem içerisinde verdiği cevaptır. Bu cevap trafik kurallarının işlediği her yer de aynıdır. Çünkü sistem bu anlamı yüklemiştir.

Eğer Kırmızı ışık ile ilgili cevabımız, “Polisin olmadığı yerde durulmasına gerek olmayan bir ışıktır.” ise ki bu Türkiye’de (bağlamda) verilen/kanıksanan/uygulanan bir cevaptır. İşte anlam sistemden değil bağlamdan yola çıkılarak verilmiştir. Bu ise Pragmatik’in alanına girer. Yani Pragmatik’te anlam göstergeden,

dilsel ifadeden yola çıkılarak elde edilmiyor, kullanımdan, ifadenin gerçekleştiği koşullardan, bağlamdan elde ediliyor.

İşte Mekke tarihsel bağlamı özelinde -Kur’an ve İslam dünya görüşü içerisinde değil- yetim kavramının değerlendiriyor olması, tebliğde aslında pragmatik’in kullanıldığını gösteriyor. Zaten tebliğ sahibi de bunun farkında olarak pragmatik’in alt teorilerinden olan speech-act teorisini kullandığını ifade ediyor. Speech-act Türkçeye edim-söz olarak tercüme edilmiş. (Eylem-söz olarak da tercüme edenler var.)

Speech-act teorisine göre ifadeler, cümleler veya kelimeler sırf bir duyguyu bildirmek, düşünceyi aktarmak için kullanılmıyor. İfade neticesinde bir iş bir eylem olarak karşımıza çıkıyor. Bir kişinin garsona “Çayınız var mı?” demesi “var veya yok” şeklinde bilgilendirici bir cevabı her zaman için gerektirmiyor. Bu soru eğer bakkal dükkanında söylenmiş ise farklı, çay ocağında söylenmiş ise farklı anlam ifade ediyor ve farklı şeyleri talebi bildiriyor. Her iki bağlamda da alışveriş fiili gerçekleşiyor ve alınan veya içilen çayın parası ödeniyor. Bu nedenle kullanılan cümleler lafzi anlamlarının yanında ayrıca istek, uyarı, tehdit, müjde gibi bağlamdan ve kullanımdan çıkan anlamlara da gelebiliyor.

Öyleyse edim-söz, bir kişinin konuşurken aynı zamanda bir eylemi de gerçekleştirmesi anlamına geliyor.

Gelelim müzakere metnimize,

Tebliğimiz Teorik olarak bahsi geçen kavramları açıklarken biraz daha teknik malumatı verebilir veya en azından temel kaynaklara referansta bulunabilirdi. Verilen referansların çoğu ikinci dereceden ve uygulamaya dönük çalışmalar. Bu alanın en temel kaynaklarından olan Austin ve John Rogers Searle’ye atıfların yapılması gerekliydi.

Ömer beyin kullandığı bir kavram daha var:

“Diyalektik ilişki”

Bu kavramdan “Toplumun oluşmasında Kur’an’ın, Kur’an’ın oluşmasında da Toplumun etkin rolünü” ifade eden bu kavramla tebliğ sahibinin tam olarak neyi kastettiği açık bir şekilde ortaya konmalıdır. Zira tebliğde sıkça Kur’an dilini tarif ederken kullandığı “tarih üstülüğü” kavramı ile bir tezat oluşturmaktadır. Bu nedenle iki zıt kavramın ilişkisini açıklığa kavuşturması tebliğin söylem bütünlüğü için gerekli görünmektedir.

İÇERİK KISMI:

Uygulama kısmında eğer bir dil (söylem, sistem, dünya görüşü) oluşumu anlatılıyorsa orada beklenen sadece ayetlere atıfta bulunup kısa açıklamalar yapmak olmamalıdır, aynı zamanda aşağıda belirteceğim 4 nokta da önem arz etmektedir

- 1- Öncelikle zayıf unsurlar başlığında sadece yetim kavramının ele alınması “koruyucu dil” oluşturma önergesi için yeterli görülüyor. Bu kavramın yanında miskin, esir, köle, yaşlı vs. unsurların da tahlil edilmesi gerekmektedir.
- 2- Kur'an'ın koruyucu dili nasıl oluşturduğunu usul açısından da ele almak gerekir. Yani emir ve nehiy sıygası, iştikak ve sarfi, hitapların kime ait olduğu, hangi siyak-sibak'ta söylendiği ayrıca hangi anlatım türünde (Kıssa, mesel vs.) oldukları metin içi bağlam çerçevesinde de ele alınmalıdır. Burada tarihsel bağlam veya metin dışı bağlam analiz için yetersiz kalabilmektedir.
- 3- Eğer edim-söz teorisini uyguluyorsak burada sadece yetimlere karşı yapılan haksızlıkların yasaklandığını, haklarının yerine getirilmesinin ve onlara iyi davranılmasının belirtildiğini söylemek yetmeyebilir. Bu sözlerin ardından neticede nasıl bir toplum oluştuğunu, toplumda ne tür yansımaları olduğunu da göstermek gerekebilir. Yani sözün bireysel veya kurumsal olarak ekonomik, ahlaki, sosyal vs yansımaları nasıl olmuştur. Bunun da üzerinde durulmalıdır.
- 4- Son olarak şunu da eklemek isterim. Eğer koruyucu dilin oluşumunu görmek istiyorsak, bu bir sistem oluşumunu incelemek anlamına gelir. Sistem ise tek bir kavram ve tek bir tarihsel bağlamda oluşmaz. Kur'an Dilinin Medine boyutu da önem taşır. Ayrıca ilgili kavramın yakın, uzak, benzer, zıt anlam taşıyan kavramlarıyla birlikte ele alınması gerekir. Bu ise Pragmatik değil Semantik analizin yapılmasına işaret ediyor.

Neticede itibarıyla tebliğimiz gerek içerik ve gerekse de uyguladığı teori açısından çok önemli bir çalışma olmakla birlikte tamamlanması gerekli bazı noktalara da sahip olmaktadır. Ben tebliğ sahibi Yrd. Doç. Dr. Ömer Başkan arkadaşşıma böyle önemli bir konuyu gündeme taşıdığı için şahsım ve tefsir akademiyası adına teşekkür ediyorum.

MEKKÎ SÛRELERDE CÂHİLÎ ARAP AKLINA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Yrd. Doç. Dr. Mustafa GÜVEN*

Giriş

Kur'an, nazil olmadan önce, genelde bütün insanlık, her konuda ve her alanda bir karanlık, cehalet ve kaos içinde idi. İnsanların, ruhları ve kalpleri gibi kullandıkları kavramların da içi bir bakıma boşaltılmış ve manevî değerlerden yoksun bırakılmıştı. Aynı şekilde Mekke toplumu da manevi duygularını tatmin ve ihtiyaçlarını temin için batıl, hurafe ve esatirlerin aldattıcı cazibelerine sığınıyor, Kâbe'deki putlardan yardım istiyor ve panayırlardaki eğlence ve şiir partilerini merakla bekliyorlardı. Adeta insanlığın bilincinde bir kayma yaşanmaktaydı. Allah inancı, putlarla ifade ediliyor; peygamberlik, kâhinlikle eşdeğer görülüyor; vahiy, şiirle ilişkilendiriliyor, ibadetler ise sembolik işaretler ve davranışlarla ifa ediliyordu.

İnsanların hayatına mitoloji egemen olduğu için akıl ve mantıktan bahsetmek mümkün değildi. İnsan kavramı, yerini, efendi ve köle ayırımına bırakmış; adalet, güçlülerin haklarını korumak için bir araç; bilgi ise, Arap şiiri¹ ve Sasânî-Hint masallarının duygusal örneklerinden ibaret kabul ediliyordu. Bu anlamda her kavram gibi *akıl* kavramı da özünden koparılmış, adeta demagojinin bir aracı haline getirilmişti. Her ne kadar hikmet, adalet ve insanlık adına bazı damarlar sağlam olsa da, güçlü bir azınlık, büyük ve önemli bir çoğunluğu adeta esir almış ve her alanda onları sömürmekteydi. Ancak birçok insanın zihninde ve bilinçaltında ilahî mesaja karşı gizli bir özlem ve beklenti hâkimdi. Herkes aslında bir şeylerin değişmesi gerektiğini düşünüyor, ama bir türlü adını koymaya cesaret edemiyordu. Aslında Kur'an, Araplardaki bu vahye duyulan özleme işaret ediyordu ama müşrikler, bile bile bu vahyi inkâr yoluna gidiyorlardı.²

İşte Mekke toplumunda mevcut olan bu sağlam çekirdek ve maya, Kur'an'ın nazil olmaya başlaması ile yeniden dirilmeye başladı ve böylece Kur'an, kendisine muhatap bulabildi. Mekke halkı ile aynı dili konuşan Kur'an, ortak bir akıl hedefliyordu. Her ne kadar bu süreç çok zor geçtiyse de bu, mesajın anlaşılmasından değil, art niyetli insanların bilinçli direnmesinden kaynaklanıyordu. Şayet Kur'an ile Mekke toplumu arasında Kur'an'ın kullandığı bu ortak bir dil

* Adıyaman Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi. E-mail: mustafagüven2005@hotmail.com.

1 Arap şiirinin Kur'an tefsirine etkisi için bkz. Muhammed Muhammed Yusuf el-Catlavî, *eş-Şi'ru'l-Câhilî ve Eseruhu fî Tefsir-i Meânî'l-Kur'âni'l-Kerim Hetta Nihayeti'l-Karni's-Salis el-Hicri*, Bingazi, 1990.

2 Fatir, 35/42-43; es-Saffat, 37/167-170.

olmasaydı, Mekke halkı, Kur'an'ı ne okuyabilecek ve ne de anlayabilecekti. Ancak Arap zihni ve bilinci, gayet dinamik ve aksiyoner olduğu için, gelen vahyi, büyük ölçüde kavradı ve tepkisini ortaya koydu. Kimileri vahyin özgün kaynağını saptırmak için harekete geçti; kimileri de iman ederek inanmayanlara karşı direnmeye çalıştı. Böylece Kur'an, Arap toplumunun şahsında bütün dünyaya evrensel bir mesaj sunarak, tarihin kaderini değiştirmeyi ve kaybolmaya yüz tutmuş o ezeli hikmeti insanlığın yeniden hem keşfetmesine hem de bunu canlandırmaya çalıştı. Bu süreçte Kur'an, insanlığın ortak dilini kullanarak mesajını çok zengin bir formatta ve tartışmaya açık bir şekilde anlaşılır bir dille açıklarak insanlığa meydan okudu. Kur'an'ın dili Arapça olsa da, verdiği mesaj ve bu mesajı zamana taşıyan kavramların dili evrensel idi. Kur'an, bu mesajı ile her alanda ve her konuda özünden koparılmış olan dünyayı, yeniden kendi merkezine oturtmayı ve insanlığı ortak bir akılda buluşturmayı hedefliyordu.

Nitekim Kur'an ile birlikte dünya, unuttuğu, kaybettiği hikmet ile tanıştı ve insanlık kimliğini yeniden bulma noktasına geldi. Çünkü Hz. Peygamber, Mekke toplumuna hitap ederken, Allah'ın adını anıyor, Allah adına konuşuyor ve Mekke halkını Allah'a çağırıyordu. Kur'an'da kullanılan dil ve tema, onların zihinlerinde ve hafızalarındaki Allah bilinci ile çakışıyor, bazı olumlu şeyleri tedai ettiriyor ve böylece onları mazinin derinliklerindeki hakikate götürüyordu.³ Çünkü Allah, aklını kullanmayanları: "...Allah katındaki en kötü (şerli) canlılar, aklını kullanmayan sağır ve dilsizler..."⁴ şeklinde aşağılayıcı, alaycı ve anlamlı bir dil ve üslup ile tanımlıyor. Bunun nedeni, insanları insan yapan en temel özelliklerinin akıl olduğuna vurgu yapmak ve böylece insanları akıllarını doğru kullanmaya çağırarak gerçek insan olmalarını sağlamak içindir.

Ben bu tebliğimde, Kur'an'ın muhatabı olan Mekke toplumunun zihinsel durumu, akıl, bilgi, idrak ve anlama seviyesi ile Kur'an'ın bu kitleyi muhatap alırken kullandığı dil üzerinde kısaca durmaya çalışacağım. Buradaki dilden kastım, nasıl bir yol, yöntem ve üslup izlediği ve nasıl aklî deliller getirdiği ile ilgili olacaktır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın son din olarak İslam'ı ve son Peygamber olarak Hz. Muhammed (sav)'ı gönderirken hem özel hem de genel anlamda muhatap kitlenin akıl seviyesini dikkate almak ve o aklı değerlendirmesi önemliydi. Böylece Kur'an'ın Câhilî Arap aklına yönelttiği bu eleştiriler üzerinde duracağım.

1. Câhilî Araplarda ve Kur'an'da Akıl Kelimesinin Anlam Çerçevesi

Her sözcük, genel anlamını insanlığın evrensel mirasından, özel anlamını ise içinde bulunduğu kültürden alır. Buna göre "akıl" kelimesinin özellikle Câhiliye

3 İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 89-113.

4 el-Enfal, 8/22; ayrıca bkz. el-Enfal, 8/55.

dönemi Arap dilindeki kullanılışı, bu kavramın hem anlamını hem de Kur'an'daki kullanılış biçimini anlamak açısından önemlidir.⁵ *Akl* sözcüğünde, “sığınmak” (=melce),⁶ “tutmak”⁷ ve bir şeyin bağlandığı sağlam *ip* (=ukal)⁸ gibi anlamlar öne çıkmaktadır. Yani biz aklımızla bir şeyi önce görür ve onu tutmaya, onu yakaladıktan sonra da anlamaya ve muhafaza etmeye çalışarak bir sonuç elde etmek isteriz.⁹ “*Akl*” sözcüğünün isim olarak anlamı da, “kişiyi yanlış ve tehlikeli şeylere karşı koruyan ve gerektiğinde onu tutan bir güç”¹⁰ demektir. İnsanların sığınmak ve korunmak için yaptıkları kale, sūr ve hisara “ma’kal”¹¹ denmesi de bundandır. “*Akl*”, ayrıca “kendisiyle bir şeyin bağlandığı ip/bağ” anlamına gelen “*el-ikal*” kelimesi ile de ilişkilidir.¹² Ayrıca “*Akl*” sözcüğü, “*nefsi boş şeylerden alıkoyma ve koruma*” ve “*malı temizlemek için verilen zekât*”¹³ gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Hatta Araplar, “*saçı taramak, bağlamak ve düzeltmek*” eylemini ifade etmek için “*a-kelle*” fiilini kullanırlar¹⁴ ki, bu da bir şeye düzen vermek ve onu kontrol etmek anlamına gelmektedir. *Akl* da insanın duygu ve düşüncelerini kontrol eden ve hayatına düzen ve şekil veren en önemli yetenek olduğu için bu adı almıştır.¹⁵

Akl kelimesi Kur'an'da epistemolojik açıdan bir iş, oluş ve hareket bildiren dinamik bir yapıda, uygulama ve eyleme dönük fonksiyonel bir değer olarak *fikir*, *tefekür*, *nazar*, *basar*, *tedebbür*, *zikir*, *ilim* ve *fehmi* gibi zihni faaliyetlere konu olan yetenekleri ifade eden kavramlar ile birlikte fiil formunda kullanılmıştır. Bu anlamda akli salt bir alet olarak düşünmek doğru değildir.¹⁶ Akıl, yukarıda zikredilen kavramlarla birlikte düşünüldüğü takdirde bir anlam ifade edecektir. Bu kavramlar, akli doğru kullanma biçimlerini ifade etmek içindir. Böylece akıl, eşyayı tanıma, tanımlama ve kullanma yeteneğinin adı olup; nesnelere üzerinde düşünce üreten, doğal gözlem yaparak deneysel tecrübe yoluyla doğru bilgiye ulaşmayı sağlayan anahtar bir terimdir.¹⁷ Zira insan, bütün varlık kategorilerini algılama ve tecrübe etme kabiliyetiyle yaratılmış ve kendi bilgi düzeyinde çıkarımda bulunabilecek bir tabiata sahiptir.¹⁸

5 Bütün yönleri ile “Câhiliye” kelimesi için bkz. Fayda, Mustafa, İA, VII/17-19, İstanbul, 1993.

6 Cevherî, *es-Sihah Tacü'l-Lüga*, V/1769.

7 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s.578.

8 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI/458 vd; Cürcânî, *et-Ta'rifat*, s.152.

9 Şentürk, Mustafa, *Kur'an'da Akıl*, İstanbul, 2004, s. 26.

10 Cürcânî, *et-Ta'rifat*, s.152; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI/458.

11 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s.578.

12 Fîrûzâbâdî, *el-Kamusu'l-muhit*, s. 1336.

13 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI/458; Cürcânî, *et-Ta'rifat*, trs s. 151–152;

14 Cevherî, *es-Sihah Tacü'l-Lüga*, V/1771; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 342.

15 Bayraktar Bayraklı, *Kur'an'da Değişim, Gelişim ve Kalite Lafızları*, İstanbul, 1999, s. 47.

16 Bkz. el-Bakara, 2/221; el-En'am, 6/50; el-Kasas, 28/72; ez-Zümer, 39/9; Muhammed, 47/24; Ayrıca bu konu için Bkz. Altıntaş, *İşlevsel Akıl*, s. 37; Şakir Kocabaş, *İslâm'da Bilginin Temelleri*, s. 123.

17 Altıntaş, *İşlevsel Akıl*, s. 37.

18 Altıntaş, *İşlevsel Akıl*, s. 38.

Aklın anlamında hem *özgürlük* hem de *engelleme* fonksiyonunun olması, akli tanımak ve tanımlamak açısından çok önemlidir. Çünkü özgürlük ile engelleme, anlam olarak birbirine zıt iki kavram gibi gözükse de, insanı özgürlük içinde sorumlu ve tutarlı bir yerde tutabilmek, ancak akli sayesinde mümkün olur. Bu anlamda Kur'an'ın akıl yürütme eylemini, o dönem Arap Dili ve Edebiyatının mantığına uygun bir şekilde kullanması, bu kelimenin özünde taşıdığı anlam ve inceliği ifade etmesi açısından önem arz etmektedir.

a. İslam Öncesi Mekke Toplumunun Akıl Yapısı

Her milletin ve toplumun kendine özgü bir karakteri, akıl yapısı, geleneği ve tarihi vardır.¹⁹ İnsanlık tarihi, bu anlayışla şekillenmiş ve günümüze kadar gelmiştir. Arap toplumu ise, her ne kadar Kur'an tarafından "Câhiliye" olarak tanımlansa da bu onların okuryazar olmadığı, laf anlamadıkları ve düşünmedikleri anlamına gelmez. Girişte de kısaca üzerinde durduğumuz gibi Mekke toplumunun akıl yapısı ve düzeyi, Kur'an'ı anlayacak, gerektiğinde yorumlayacak seviyede idi. Bir grup, bu mesajı alır almaz inandı ve hemen safını değiştirdi, inanmak istemeyen diğer bir grup da, kendilerine göre bazı savunma argümanlarına sığınarak karşı hamleye geçtiler. Başlangıçta konuyu saptırarak vahyi şiir, sihir, büyü ve bazı eski hikâyeler ile ilişkilendirerek inanmak isteyenlerin akıllarını karıştırmak isteyen müşrikler,²⁰ iddialarında başarısız olunca silaha ve baskı yoluna yani en zor olan metoda başvurdular. Bu nedenle Kur'an'ın İslam öncesi Arap toplumunun inanış ve yaşayış biçimini "Câhiliye" sözcüğü ile tanımlamasının asıl nedeni bu olsa gerek.²¹

İslam düşüncesinde "cahiliye" sözcüğü, "karanlık" (=zulmet), islâm sözcüğü ise aydınlık (=nûr) kavramı ile tanımlanmıştır.²² Çünkü "cahiliye" sözcüğü, ilk dönem Müslüman Arap mantalitesinde "barbarlık"²³ olarak kullanılmış; bu ne-

19 Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslam*, s 63, 81 vd; ayrıca bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, Bağdat, 1993, 1/261; Cabiri, *Arab Aklının Oluşumu*, s. 56 vd.

20 el-Enbiya, 21/5; Şuara, 26/224; Saffat, 37/36; Tur, 52/30; el-Hakka, 69/41.

21 "Câhiliye" sözcüğü, genel olarak Araplar'ın İslam'dan önceki dinî ve sosyal hayat anlayışlarını, özel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını ifade eden bir kavram olarak kullanılmaktadır. Bununla sadece bu dönemde yaşayan toplulukların bilgisizlik ve cehaletleri değil, aynı zamanda cehaletin doğurduğu ve onunla birlikte gelen kargaşa ve toplumsal siyasi yaptırım gücünün (devlet) ve ahlakî yaptırımın (din) bulunmayışı gibi olgular kastedilmektedir. Mustafa Fayda, "Câhiliye" *DİA*, 7/17; Bu konu için ayrıca bkz. Ramazan Altıntaş, *Bütün Yönleriyle Câhiliye*, Konya, 1990; Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitap Örf ve Adetleri*, İstanbul, 1996; Mustafa Akman, *Kur'an'da Cehalet-Cahil-Câhiliye*, İstanbul, 2005; Rosenthal, *Bilginin Zaferi*, s. 28–33.

22 Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, s. 79.

23 Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü* (çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er), Ankara, 1993, s. 16; Câbirî, o dönem Araplarda "acem" sözcüğünün "hayvan" anlamında kullanıldığını söyler. Bkz. Câbirî, *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*, s. 26.

denle salt bilgisizlik değil de “*hilm*”in zıddı olarak görülmüştür.²⁴ Ancak İslam öncesi Araplarda cahiliye sözcüğü bilinmiyor ve kullanılmıyordu.²⁵

Kur’an’da 24 yerde farklı türevlerde geçen *cehl*²⁶ sözcüğü, *İslam öncesi yaşadıklarını ifade etmek için kullanılmaktadır*.²⁷ *Râgıb el-İsfehânî*, bu kelimeye, “*nefsin bilgiden yoksun olması*”, “*bir konuda doğru olanın tersine inanma*” veya “*yapılması gerekenin tersini yapma*” şeklinde üç ayrı anlam verir.²⁸

İslam öncesi Arap toplumunun (Mekke) akıl yapısı hakkında kısaca şunu söyleyebiliriz:

Mekke halkının akıl düzeyi, şiir, belagat, hikmet ve zihinsel bilinci zirvede idi.²⁹ Özellikle panayırlardaki hikemî zihinsel faaliyetler ve şiir okumaları, Kur’anî mesaja hazırlık açısından çok büyük bir önem arz etmekteydi.³⁰ İşte Kur’an, böyle mümbit, hazır ve hazırlıklı bir atmosferde nazil olmuş ve muhataplarını inanmaya, inanmadıkları takdirde de, aksi delillerini getirmeye çağırıyordu.

b. Mekkî Sûre ve Ayetlerin Ortaya Koyduğu Akıl Çerçevesi

Arapça nazil olan Kur’an’ı Araplar, mefhum olarak aslında doğru anladılar ve tepkilerini buna göre ortaya koydular. Fıtratları bozulmamış ve aklı selim sahibi olanlar, Kur’an’ı anlamaya çalıştılar ve bunun için irade ve gayret ortaya koydular. Bunun karşısında olan insanlar ise, inanmamak ve inananları vazgeçirmek için her yolu denediler.

Kur’an, bazı kelime ve kavramları, Arapların kullandığı ve anladığı dar çerçevenin dışında daha geniş ve kapsayıcı bir şekilde kullansa da, bazı kelimelere farklı anlamlar yüklerken bile Arapların kullandığı anlamlar ile bir irtibat kuruyordu. Bu nedenle Kur’an’ın akli, Allah’ın ayetlerini anlamaya muktedir kılan bir yeteneği ifade etmek için kullanması³¹ ve Arapları bu anlamda doğru düşünmeye ve doğru akıl yürütmeye çağırması önemli idi. Çünkü insanı diğer varlıklardan farklı ve üstün kılan, akıllı olmaları ve bu akli doğru kullanma yetenekleridir.³²

24 Bkz İzutsu, *Allah ve İnsan*, s. 187-vd.; Ramazan Altıntaş, *Bütün Yönleri ile Cahiliye*, Konya, 1990, s. 59-62.

25 Ahmet Emin, *Fecru’l-İslam*, s. 94.

26 el-Bakara, 2/67, 273; Al-i İmran, 3/154; Nisa, 4/17/; Maide, 5/50; En’am, 6/35, 54, 111; A’raf, 7/138, 199; Hud, 11/29, 46; Yusuf, 12/33, 89; Nahl, 16/119; Furkan, 25/63; Neml, 27/55; Kasas, 28/55; Ahzab, 33/33, 72; Zümer, 39/64; Ahkaf, 46/23; Hucurat, 49/6; el-Fetih, 48/26.

27 Al-i İmrân, 3/154.

28 İsfehânî, *el-Müfredat*, “chl” md. s. 143.

29 Geniş bilgi için bkz. Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, s.16.

30 Câbirî, *Arap Aklının Oluşumu*, s. 80–81; Arap toplumunun tarih, düşünce ve akıl yapısı için bkz. Abdullah Laroui, *Tarihselcilik ve Gelenek–Arap Aydınlarının Krizi-* (çev. Hasan Bacanlı), Ankara, 1993, s. 45–63.

31 Mustafa Şentürk, *Kur’an’da Akıl*, s. 142.

32 Sadık Kılıç, *Kur’an’ı Anlama Sorunu*, s. 12.

Aksi takdirde Kur'an böyle bu insanları, hayvandan daha aşağı bir konum ile konumlandırmaktaydı.³³

Kur'an, farklı biçimlerde kullandığı akıl kelimesini kullandığı gibi "hicr"³⁴ lübb,³⁵ nûha,³⁶ hilm,³⁷ kalp,³⁸ fuâd³⁹ gibi kelimeleri de kullanmış ve bu kelimeler de Arap düşüncesinde önemli bir şekilde karşılığını bulmuştur. Şayet bu ve benzeri Kur'anî kelimeler, Araplar tarafından Kur'an'ın kullandığı anlamda anlaşılmasaydı, hem Kur'an'ın kendisini "mufassal"⁴⁰ "mübin"⁴¹ gibi kavramlarla tanımlaması anlaşılamayacak hem de vahyin amacı gerçekleşmeyecekti.

2. Araplar'da İnsan ve Allah Tasavvuru ve Aklın Misyonu

İslam öncesi Arap toplumu, özellikle Mekke toplumu, yukarıda kısmen ele aldığımız gibi zihinsel anlamda bilgi ve kültür açısından oldukça kirlenmesine rağmen Yahudilik ve Hıristiyanlık dinine ait bazı temel dinî değerler varlığını koruyor, Hanif dininin nadir de olsa izlerine rastlamak mümkündü. Ancak şirk, putperestlik ve benzeri pagan inançlar, Arap toplumun sosyal ve kültürel hayatına hakim durumda idi. Bununla beraber insanlar özellikle zor durumlarda Allah'ın kendilerine yardım etmesi için Kâbe'ye gidiyor ve "Kâbe'nin sahibinden" yardım istiyorlar, adeta görünmeyen fakat seslerini duyacak bir Yaratıcının varlığına özlem duyuyorlardı. Bu yakarışları ve yalvarışları oldukça sade ve derinlikten yoksun idi. İşte Kur'an, insanları düşünmeye ve akıl yürütmeye çağırıyor ve onları hayvanlardan farklı olmaya çağırıyordu.⁴²

İslam öncesi Mekke toplumunun Allah anlayışı ve inancı, Kur'an'da anlatılan Allah inancı ile çok küçük de olsa bazı ortak noktalara sahip idi. Araplar, putları birer ortak olarak görüyor ve Kur'an'ın tevhit inancını reddediyorlardı.

33 Furkan, 25/44.

34 Fecr, 89/5: هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حَبْرٍ (Ki bunda akıl sahipleri için bir yemin değeri var.)

35 "Üli'l-elbab" tabiri çoğul formunda Kur'an'da 16 yerde geçmektedir. Bkz. el-Bakara, 2/179, 197, 269; Al-i İmrân, 3/7, 190; el-Mâide, 5/100; Yûsuf, 12/111; er-Ra'd, 13/19; İbrahim, 14/52; Sâd, 38/29, 43; ez-Zümer, 39/9, 18, 21; el-Mü'min (Gafîr), 40/54; et-Talak, 65/10.

36 "Üli'n-nûha" şeklinde Kur'an'da iki yerde geçmektedir. Tâ Hâ, 20/54, 128.

37 Bkz. Tûr, 52/32.

38 Bu kelime değişik versiyonlarda isim ve fiil olarak Kur'an'da, 168 yerde geçmektedir. Örnek olarak bkz. el-A'raf, 7/179; 22/46.

39 Fuâd kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de 5 yerde tekil, 11 yerde çoğul, 16 yerde isim olarak ve genelde sem' (işitme) ve basar (görme) gibi duyu organları ile birlikte kullanılmıştır.

40 el-En'âm, 6/97, 98, 114, 119, 126; el-A'râf, 7.052; el-İsrâ, 17/12; et-Tarık, 86/11-7.

41 el-Hicr, 15/1; en-Nisa, 4/174; el-Mâide, 5/15; el-En'âm, 6/59; Hûd, 11/6; eş-Şuara, 26/193-5; en-Neml, 27/1; Yâsîn, 36/69; en-Nahl, 16/3; ez-Zuhuf, 43/29; ed-Duhan, 44/13-4; el-Ahkaf, 46/9; ez-Zariyât, 51/50; el-Mülk, 67/26.

42 Resul Öztürk, "İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, s. 155-156. VII (2007), sayı: 1.

Mesela “Eğer müşriklere “Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı insanların yararına sunan kimdir?” diye sorarsan kesinlikle “Allah’tır!” derler. Öyleyse nasıl gerçekten saptırıyorlar?”⁴³ diye cevap vereceklerdir. Başka bir ayette ise “Eğer müşriklere “Gökten yere su indirerek onun aracılığı ile ölmüş toprağı canlandıran kimdir?” diye sorarsan kesinlikle “Allah’dır!” derler. De ki, “Hamd olsun Allah’a!” Ashında onların çoğu düşünme yeteneğinden yoksun kimselerdir.”⁴⁴

Kur’an’ın Mekke toplumundan yakındığı en önemli şey, Allah’ı göklerin ve yerin yaratıcısı olarak bildikten sonra yalnız O’na ibadet edileceğini, O’ndan başkasına tapılmayacağını bilmemeleridir. Kur’an bunu فاننا يؤفكون⁴⁵ yani “... (onlar) nasıl bundan yüz çeviriyorlar?” ve بل اكثرهم لا يعقلون⁴⁶ yani “... fakat onların çoğu akıllarını kullanmazlar (yani doğru sonuca varmak için akıllarını doğru kullanmazlar)” şeklinde kınayıcı bir ifade kullanıyor.⁴⁷

Kur’an Arapların inançları ile ilgili ilginç bir örnek verir: İnsanların hemen hemen hiç kurtuluş ümidi kalmayan bir tehlike anında (mesela denizde) “Dağlar gibi dalgalar; onları kuşattığı zaman, dini tamamen Allah’a has kılarak O’na yalvarırlar; onları karaya çıkararak kurtardığında, içlerinden (ancak) bir kısmı **doğru yolda** kalır. Zaten ayetlerimiz hain nankörlerden başkası bilerek inkâr etmez.”⁴⁸ Şeklinde bir tespitte bulunur.

Bu da gösteriyor ki hayatlarının hakikaten tehlikede olduğunu sezdikleri zaman inanmayanlar, geçici olarak Allah’a inanıyorlar, ancak kurtuldukları zaman, tekrar eski inançlarına dönüyorlar.⁴⁹

a. Arapların Zihin Dünyası ve Kur’an-ı Kerim

Belâğat ve üslup bakımından mucize olan Kur’an, Arapların hayatına ve onların içinde bulunduğu fizikî ve ruhî ortama yer yer işaret ediyor ve onları içinde buldukları ve yaşadıkları bu hayatı anlamaya ve sorgulamaya çağırıyordu. Onların şiirlerine ve edebi dehalarına meydan okuyor ve nazireler getiriyordu. Çünkü o dönem Arap şiir ve edebiyatı, o dönem Arapların sahip olduğu en büyük servet idi. Bu nedenle Kur’an, onları muhatap alarak hem dilini, hem de zihin dünyalarını yeniden inşa etmeyi hedefliyor hem de tüm insanlığın geleceğini kurtarmayı hedefliyordu.⁵⁰

43 Ankebut, 29/61.

44 el-Ankebut, 29/63.

45 el-Ankebut, 29/61.

46 el-Ankebut, 29/63.

47 Izutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 96.

48 Lokman, 31/32.

49 el-Ankebut, 29/65.

50 Louis Gadret, bu sözcüğün doğduğu ve kullanıldığı havzanın, “bağlamak, birleştirmek, insanın düşüncesini gerçekten aldığı çağrıştırdığını ve bunun önemli bir Kur’anî tema olarak insan yapısı ile uyumlu olduğunu” söyler. Bkz. L.Gadret’in görüşleri için Bkz. Arkoun, *Kur’an Okumaları*, s. 231.

Akıl sözcüğünün geçtiği ayetlerin nüzûl sırasına baktığımız zaman bu kronolojinin son derece insanın tabiatına yani akıl, mantık ve duygularına uygun olduğunu, insanların duygu ve düşünceleri ile paralel bir yol izlendiğini görürüz. Mekki ayetlerin bir çoğu “*Ey İnsanlar...!*” diye başlar ve onlara insanın⁵¹ ve evrenin nasıl yaratıldığı,⁵² insanın çevresi, dış dünyası ve gökyüzü ile olan ilişkisi, tarihe dönülmesi, tarihi olaylar ve geçmiş üzerinde akıl yürütmesi⁵³ gibi birçok konuda düşünmesi istenir. Böylece insanlarda “**doğru düşünme bilinci**” geliştirilerek önce dış dünyaya, daha sonra kendi iç dünyalarına, tarihe, yaşadığı zamana ve geleceğe bakarak fiziksel ve zihinsel bir yolculuk yapmaları istenir.⁵⁴

Kur'an-ı Kerim, Mekke toplumunu düşünmeye, anlamaya ve akıl yürütmeye çağırırken çok yalın, sade ve açık bir dil kullanır. Mesela, “*Hiç gören ile görmeyen bir olur mu? Bunu hiç düşünmez misiniz?*”,⁵⁵ “*Gören ile görmeyen, nur ile zulmet bir olur mu?*”,⁵⁶ yine “*İki guruptan görmeyen ve sağır ile gören ve işiten bir olur mu?*”,⁵⁷ başka bir ayette ise “*De ki, hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?*”⁵⁸ şeklinde muhakeme ve akıl yürütmeye dayalı ilahî çağrılar, Mekke insanının zihninde çok derin etkiler bırakmıştır. Çünkü bu mesajlar, son derece net, yalın, sade ve anlaşılır bir dille ve son derece aklı ve mantıkî verilerle muhataba iletilmektedir. Muhatap ise, kendi hafızasında var olan bu kavramlarla zihninde var olan anlamları, vahiy ile ilişkilendirip bir anlam çıkarmaya çalışır. İşte vahiy ile insan bilgisi arasındaki ortak dil, bilgi ve akıl böylece oluşmaya başlar.

Dünya ve Ahiret inancını konu alan ayetlerin⁵⁹ birçoğunun Mekke’de nazil olması ve yine bu dönemde tarihî kıssalara yer veren ayetlere⁶⁰ baktığımız zaman insan aklına dinamik bir düşünce ve doğru bir kıyas imkânı verdiğini görmekteyiz. Diğer taraftan daha işin başında peygamberin, peygamberlik davasında hiçbir menfaat beklemediği⁶¹ belirtilerek görevlerinin tebliğ ve uyarı olduğunun

51 el-Hicr, 15/26; en-Nahl, 16/4; el-Mü’minun, 23/12; Yâsîn, 36/77; Gafir (Mü’min), 40/67; el-İnsan, 76/2; el-Alak, 96/2.

52 en-Nahl, 16/12, 67; el-Mü’minûn, 23/78–80; el-Ankebût, 29/63; er-Rûm, 30/24; el-Casiye, 45/5; el-Mülk, 67/1–10; el-Ğaşiye, 88/17.

53 Akletme eyleminin geçtiği ve tarih bilincini işleyen Mekki ayetler için Bkz.: Yûsuf, 12/109; Ankebût, 29/43; Yâsîn, 36/62; es-Saffât, 37/138; Tarih bilincini işleyen diğer ayetler için Bkz. Rûm, 30/9; el-Fatır, 35/44; Gafir (Mü’min), 40/21, 82; Muhammed, 47/10.

54 İlk filozofların yaptığı zihinsel yolculukta izlenen yöntem de buna biraz benziyor. Örneğin Sokrat öncesi filozofların dış dünyaya yönelmeleri, Sokrat’ın insana ve iç dünyaya yönelmesi insanlık fitratının ortak paydasını göstermektedir. Konu ile ilgili Bkz. Fussilet, 41/53.

55 el-En’am, 6/50.

56 Fatır, 35/19.

57 Hud, 11/24.

58 Zümer, 39/9.

59 el-En’am, 6/32; el-Kasas, 28/60.

60 er-Rûm, 30/28; el-Ankebût, 29/43.

61 Hûd, 11/51.

ifade edilmesi,⁶² genelde bütün insanlığın, özelde de Mekke toplumunun karşılıklı çıkar ilişkisine dayalı zaaflarına ve bahanelerine bir cevap niteliği taşıdığını söyleyebiliriz.

İşin özü Araplar, hürriyetlerine düşkün, gökyüzüne âşık, dağlara, ırmaklara, yağmura ve suya hasret bir millet oldukları için⁶³ Mekkî ayetlere baktığımız zaman buna fazlası ile vurgu yapıldığını ve Arapların aslında iç dünyalarına, duygularına ve akıllarına hitap eden bir metin olduğunu görüyoruz.

b. Mekkî Sûre ve Ayetlerin Konuları ve Muhtevalarındaki İncelik ve Sadelik

Akıl sözcüğünün geçtiği Mekkî ayetlere⁶⁴ baktığımız zaman bu ayetlerde genelde yer, sema gök, bulut, yağmur, gece, gündüz, kara (berr), deniz (bahr) ve diğer tabiat olaylarını anlatan ve hem göze hem akla hem de duygulara hitap eden hususların olduğunu görürüz. Çünkü çöl hayatının sınırsız ve sessiz atmosferinde yaşayan Mekke ve havalisindeki insanlar şiirlerinde ve hikemî enstrümanlarında o güne kadar tabiatı, tabiat olaylarını ve hayatı, Kur'an'ın okuduğu gibi hiç okumamışlar ve düşünmemişlerdi. Onlar, bütün dünyayı kendi dimağ ve hayallerindeki malumattan ibaret sanıyorlar ve öyle yorumluyorlardı. Bunun için başlangıçta Kur'an'a bir anlam veremediler ve Kur'an ayetlerini ve vahyi kâhin, sihir, büyü, şiir veya eskilerin masalları gibi değerlerle tanımlamaya ve ilişkilendirmeye çalıştılar.⁶⁵ Ancak, Kur'an metninin ve dilinin kendi şiirleri ile benzer bir paydaya sahip olduğunu ve birbirine yakın bir dilin kullanıldığını görünce, tavır almaya çalıştılar. Demek ki, Mekke halkının bilincinde ve şuuraltında daha önceki Peygamberlere ait bazı bilgiler vardı ve Kur'an ile bu bilinç yeniden harekete geçti; olumlu veya olumsuz bir şekilde ciddi bir reaksiyona dönüştü. Şayet Mekke toplumu, önceki peygamberler hakkında bilgi sahibi olmasalardı, Kur'an'ı eskilerin masalları veya sihir olarak nitelemeyecekler ve bu tür iddiaları ileri süremeyeceklerdi.

Bu anlamda Kur'an'ın mucizeliği ve meydan okuyuşu⁶⁶ şirk,⁶⁷ put⁶⁸ ve benzeri inanışları konu alan, âlihe ve ilah kelimelerinin geçtiği ayetlerin çoğunun Mekkî olması, Kur'an'ın Mekke toplumunun akıl yapısına yönelttiği eleştiriler açısından önemlidir.

Mekke döneminde nazil olan ayetlerde, kozmolojik olaylara vurgu yapılarak insanları düşünmeye, akıl yürütmeye ve inanmaya hazır hale getirmenin amaçlanması, muhataplarının sahip oldukları bilgilerin ve yürüttükleri yanlış akıl ve

62 Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II/220.

63 Cevad Ali, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, I/262.

64 Akletme eyleminini ifade eden kelimelerin ve benzeri türevlerinin geçtiği 49 ayetten 27'si Mekkî'dir.

65 Geniş bilgi için Enbiya, 21/5; Tur, 52/29-43.

66 Hûd, 11/13; İsrâ, 17/88; Tûr, 52/34.

67 Yüzlerce ayet Mekkî'dir.

68 A'raf, 7/138; İbrahim, 14/35; En'am, 6/74; Şuara, 26/71; Enbiya, 21/57

mantığın düzeltilmesi açısından önemlidir. Müşriklerin İlahî mesajı yanlış anlamakta ısrar etmeleri, Hz. Peygamber'e çok sıradan davranmaları⁶⁹ ve dinî değerleri alay konusu yapmaları⁷⁰ şiddetle eleştirilmekte ve insanların akıl yürüterek daha mantıklı ve duyarlı olmaları istenmektedir. İnanmayan insanlar, akıllarını kendilerine göre kullansalar da, muhataplarını alaya almaları ve aşağılamak istemeleri⁷¹ akıllarını doğru kullanmadıklarını göstermektedir. Aklını doğru kullanmayanların ise "rics"⁷² maruz kalacakları Kur'an'da belirtilmektedir. Ayrıca insanı diğer canlılardan ayıran temel yetenek olan akıl kullanılmayınca insan diğer canlılara yani hayvanlara benzetiliyor⁷³ ki insan için olabilecek en kötü ayıplama bu olsa gerektir.⁷⁴

Mekkî sûrelerin isimlerine ve Mekkî ayetlerin muhtevalarına baktığımız zaman genelde şunu görürüz: Akıl yürütme, düşünme, muhakeme, eserden müessire ve müessirden esere delil getirme, kıyas yapma, soru sorma, sorgulama gibi önemli ölçüde zihinsel faaliyetlerle insanı düşünmeye, araştırmaya, anlamaya ve bunun sonunda inanmaya çağırıldığını görmekteyiz.

Mekkî olan bütün sûre isimleri ve konuları, genelde Araplar, özelde İslam öncesi Mekke toplumu için çok şey ifade etmektedir. Çünkü bu kavramlar, çok genel, soyut, çarpıcı, etkileyici, insanın zihninde şimşekler çakan, düşündüren ve üzerinde düşünüldükçe derinliği daha iyi anlaşılabilir sözcüklerdir. Böylece Kur'an, ilk muhataplarının zihinlerini bu şekilde uyararak onları düşünmeye, akıl yürütmeye ve bunun sonunda da iman etmeye, iman etmedikleri takdirde de bunun gerekçelerinin sorgulanmasını istemiştir. Makul gerekçe ortaya konamayınca da Kur'an, onların akıllarını eleştirerek aşağılamış ve toplumda küçük düşürücü ifadeler kullanmıştır.⁷⁵

Örnek olarak Ankebût, Nahl, Neml, A'raf, Yunus, Hüd, Yusuf, İbrahim, Hicr, İsrâ, Kehf, Meryem, Tâ Hâ, Enbiya, Hacc, Mü'minun, Furkan, Şuara, Kasas, Rûm, Lokman, Sebe', Fatır, Yasin, Saffat, Sâd, Zümer, Fussilet, Şura, Zuhruf, Duhan, Casiye, Ahkaf, Kaf, Zariyat, Tûr, Necm, Kamer, Rahman, Vakıa, Mülk, Kalem, Hakka, Mearic, Nuh, Cinn, Müzemmil, Müddesir, Kıyame, Mürselat, Nebe', Naziat, Abese, Tekvir, İnfitar, Mutaffifin, İnşikak, Bürûc, Tarık, A'la, Ğa-

69 Yûnus, 10/16; el-Hucurat, 49/4; Zemahşerî, aklını kullanmayan insanların çoğu zaman kaba, sefih ve cahil olabileceklerini söyler. Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV/7.

70 el-Maide, 5/58.

71 Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/348.

72 Yûnus, 10/100. Rics ise ahiretteki azap demektir. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II/204.

73 el-Bakara., 2/171.

74 Mustafa Şentürk, *Kur'an'da Akıl*, s. 142.

75 Örnek olarak bkz. [007.179] [FK] Andolsun ki, birçok cini ve insanı cehennemlik olarak yarattık. Onların kalpleri var. Fakat anlamazlar, gözleri var, fakat görmezler, kulakları var, fakat işitmezler. Onlar hayvanlar gibidirler. Hatta hayvanlardan da sapıktırlar. Onlar gaflet içinde-dirler.

şiye, Fecr, Beled, Şems, Leyl, Duha, İnşirah, Tin, Alak, Kadr, Zilzal, Adiyat, Karia, Asr, Hümeze, Fil, Kureyş, Maûn, Kevser, Kafirun, Tebbet, İhlas gibi sûrelerin hem isim hem de anlam olarak ne ifade ettikleri, kendilerini bilge ve hikemî şair olarak gören Araplar için çok şaşırtıcı gelmiştir.

Araplar, oldukça sade ve şiirsel düşündükleri için, Mekkî sûrelerin isimlerinde de bu sadelik ve şiirselliği görünce Hz. Peygamber'in şairliğini sorgulamaya ve Kur'an'ın bu özelliğini anlamaya çalıştılar. Özellikle Kur'an'ın bir şiir kitabı ve Hz. Peygamber'in bir şair veya sihirbaz olduğu tezi de Mekke toplumunun önemli bir argümanı olmasının nedeni de budur. Fakat Kur'an'ı okudukça veya dinledikçe bu metnin kendi alıştıkları ve kullandıkları dil ve muhtevaya benzediğini gördüler.

Mekkî ayetlerde, öncelikli olarak toprak, bitki, yağmur ve ürünlerden bahseden ayetlerin öne çıkması, Arapların hayatlarındaki doğallığa, sadeliğe ve bunda saklı olan güzelliğe ve hikmete işaret⁷⁶ etmek için olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Araplar hayatı, Kur'an'ın bakış açısına uygun anlamlı ve hikmetli okumadıkları için Kur'an, tekrar tekrar buna dikkat çeker ve onları uyarır.

Mesela, Hz. İbrahim'in "*Ben batanları sevmem...*"⁷⁷ ve "*...birden fazla ilah olsaydı, düzen bozulurdu.*"⁷⁸ şeklindeki bir başka ayet, putperest Mekke toplumunun zihninde derin etki yapmış olmalı ki, insanlar kendi kendilerine söylenmeye başlamış ve zihinlerinde "acaba!" diyerek tereddüde düşmüşlerdir.⁷⁹

Arapların tabiata bakışına küçük bir örnek olarak Şair Abid'in şu mısrasını ve İmru'l-Kays'ın kendisine verdiği cevabı verebiliriz.

Şair Abid:

ما حية ميتة قامت بميتها = درداء ما انتت نابا واضراسا

Yani: Ölü olduğu halde ayakta duran yılan nedir? O yılan ki, pek kocadığından dişleri dökülüp diplerinde eseri kalmamış, dişler ve azı dişleri çıkarmamıştır." sorusuna İmru'l-Kays:

تلك الشعيرة تسقي في سناهلها === قد اخرجت بعد طول المكث اكاداسا

Yani: "O başağında sulanan ve uzun süre bekledikten sonra yığın halinde harman yerinde toplanan arpadır."⁸⁰ şeklinde cevap verir.

76 Örnek olarak bkz. Bakara, 2/22, 126; 7/57; 13/3; 14/32, 34; Nahl, 16/11, 69.

77 En'am, 6/76.

78 Enbiya, 21/22.

79 Geniş bilgi için bkz. Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Dördüncü Bölüm; Resul Öztürk, "İslam Öncesi Arap Toplumunun Tanrı Tasavvuru ve Bu Tasavvurun İslam'ın Tanrı Tasavvuruna Etkisi Sorunu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, s. 155-156. VII (2007), sayı: 1

80 Ahmet Emin, *Fecrü'l-İslam*, s. 110.

Başka bir örnek verecek olursak, Kur'an'da bulutlarla ilgili hayli fazla ayetlere rastlamaktayız.⁸¹ Bunun nedeni, çölde, çöl insanının en çok dikkatini çeken unsurlardan birisinin bulutlar, bulutların hareketi ve işlevi olsa gerek. Ancak Arap şairlerinin konuya bakışı hayli farklı ve ilginçtir. Meselâ Şair Abid:

ما السود و البيض و الاسماء واحدة = لا يستطيع لهن الناس تمسا سا

Yani: “Siyah ve beyaz olup atları bir olan, insanların onunla temasa gelemediği şey nedir?” diye bir soru sorar. Buna İmru'l-Kays şu beyti ile cevap verir:

تلك السحاب اذا الرحمن انشئها = روي بها من نحوي الارض ايباسا

“O buluttur. Allah onu yarattıktan sonra yeryüzüne kurmuş olan parçalarını onunla sular.” şeklinde yalın ve sade bir şekilde cevap verir.⁸²

Dâhi kabul edilen Arap şairlerinin son derece sanat yüklü ve mecaz dolu şiir örneklerine baktığımız zaman belki çok güzel şeyler görürüz ama Kur'an ile karşılaştığımız zaman aradaki farkı bariz bir şekilde görürüz.

3. Şirkin Tutarsızlığı ve Kur'an'ın Getirdiği Akfî Deliller

Kur'an, insanlığa mesajını sunarken önce akli hakem tayin eder, sonra ona bir prensip olarak başvurur ve daha sonra da insanları, akıllarını doğru kullanmakla sorumlu kılar. Sonunda akıllarını doğru kullanmayanları da akılsızlıkla itham ederek bunun sonucuna katlanmak zorunda olduklarını söyler.⁸³ Kur'an'ın öne çıkan en temel vasfı doğru akıl ile çelişmemesidir. Böylece Kur'an, kendisini akfî bir merkeze oturtturarak muhataplarına meydan okuyor. Bunu yaparken, genelde soru soruyor, müşriklerin yaptıklarına ve söylediklerine atıfta bulunarak tutarlılıklarını tartışıyor ve Kur'an'ın mesajı üzerine düşünmeye davet ediyor. Bu konuda verilecek oldukça fazla örnekler mevcuttur. Birkaçını şöyle sıralayabiliriz:

Allah'a kulluk ile putlara kulluk arasındaki farkı gösteren bazı ayetler:

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِّنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِّنْ مَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِّنْ شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ كَذَلِكَ نَفْصِلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ⁸⁴

Yani: “Allah size sizin nefsinizden bir örnek vererek şöyle dedi: Size ihsan ettiğimiz mallarda, elinizin altındaki kölelerin size ortak olmasını, bu hususta onlarla denk olmayı ve onları, sizin emsaliniz herhangi biri (hür kişi) gibi

81 Bkz. *Mu'cemu'l-Mufehres li-Elefa'zi'l-Kur'an*, “سحب” maddesi.

82 Geniş bilgi için bkz. Ahmet Emin, *Fecrü'l-İslam*, s. 110.

83 Hüseyin Atay, *Kur'an'da İslam Esasları*, Ankara-1998, s. 147; Altıntaş, *İşlevsel Akıl*, s. 39; Mustafa Güven, *Kur'an Akli* (Basılmamış Doktora Tezi), Harran Üniversitesi, SBE, 2009, s. 64.

84 Rûm, 30/28.

sayar mısınız? (Bunu istemezsiniz). İşte biz, aklını kullanan kimseler için ayetlerimizi böyle açıklıyoruz.”

Müşrikler, nasıl kendi egemenliklerini köleleri ile paylaşmak istemiyorlarsa, bir İlah da, asla kendi egemenliğini başka ilahlarla paylaşmak istemez. Bu anlamda yetki paylaşımı varlığın doğasına aykırıdır.⁸⁵

Bir başka ayet-i kerime’de
 أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِّنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنشِرُونَ⁸⁶

Yani: “Yoksa onlar, yeryüzünde birtakım ilahlar edindiler de, onlar mı (ölülere) diriltecekler?” şeklinde soru sorarak müşriklerin ilah edinme çabalarının boş ve anlamsız aynı zamanda akla ve mantığa aykırı olduğunu ifade etmektedir.

Kur’an-ı Kerim şirkin tutarsızlığı, akıl ve mantığa aykırılığı konusuna delil getirirken kâinatın düzenine, yaratılışına ve müşriklerin taptıkları putların çaresizliğine, zayıf ve güçsüzlüğüne dikkat çeker.

a. Kâinatta birden fazla ilah olması kaosa neden olur.

Kur’an insanları, içinde yaşadıkları dünyadaki düzenin farkında olmasını istiyor ve putperestliğin, Kur’anî bir ifade ile şirkin anlamsızlığını ve akıl dışılığını o kadar güzel anlatıyor ki, bunu anlamamayı akılsızlık olarak değerlendiriyor. Mesela,

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ⁸⁷

Yani, “Eğer yerde ve gökte birden fazla ilah olsaydı, yer ve gökte düzen bozulurdu. Arşın sahibi olan, (müşriklerin) nitelemelerinden yüce (münezzeh)dir.”

Diğer bir ayet-i kerimede de:

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذًا لَّابْتَغَوْا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا⁸⁸

Yani: “De ki: Eğer dedikleri gibi onunla beraber başka ilahlar olsaydı, o zaman onlar da arşın sahibine gitmenin yolunu ararlardı.”

Bu ve benzeri ayetlerle Kur’an, Mekkeli müşriklere taptıkları ve aracı kabul ettikleri putların bir anlam ifade etmediğini ifade etmektedir.

b. Ataların Dinine Tapınmanın Akıldışılığı

Kur’an’ın Mekkeli müşriklere yönelttiği en büyük eleştirilerden birisi de, onların kendi inançlarını savunmak için getirdikleri “**ataların dinine uyma**”⁸⁹ argümanıdır.

85 Fahreddin Razi, *Mefatih’ul-Ğayb* (Tefsir-i Kebir) (Trc.), 18/106-108.

86 Enbiya, 21/21; ayrıca bkz. A’râf, 7/191; Rûm, 30/40.

87 Enbiya, 21/22.

88 İsrâ, 17/42; ayrıca bkz. Mü’minûn, 23/91.

89 Bakara, 2/170; Mâide, 5/104; Zuhuf, 43/19-24.

Mesela Kur'an, inanmayanları şöyle tanımlar:

“Allah'ın indirdiğine tabi olun, dendiğinde onlar: ‘Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye tabi oluruz’ derler. Şayet onların ataları, hiçbir şey bilmiyor (akıllarını kullanmıyor) ve doğru yolu (hidayet) bulmamış olsalar da mı onlara uyacaklar? İşte kâfirlerin (inanmayanların) durumu; tıpkı çobanın bağırıp çağırma sesini duyup da hiçbir şey anlamayan hayvanlar gibidir. (Bu anlamda) kâfirler (manevî anlamda) sağır, dilsiz ve kör oldukları için hiçbir şeyi anlamazlar.”⁹⁰

Böyle bir masaja muhatap olan Mekkeli müşrikler, bu düşünceleriyle geçmiş ve tarihe sığınarak kendilerini mazur gösterme çabasına girmişler ve bu inançlarına bir yorum getirmeye çalışmışlar ancak, böyle bir mazeret ve getirdikleri yorum, putlara tapınmayı veya onları şefaatçi edinmeyi mazur göstermediği gibi onların akıllarını da tartışır hale getirmiştir. Çünkü Kur'an, doğru akıl yürüterek atalarının akılsızlıklarını, yani yanlışlarını sorgulamakta ve onların akılsızlıklarının kendilerine de sirayet ettiğini ifade etmektedir.⁹¹

c. Taptıkları İlahların (Putların) Acizliği

Kur'an, özelde Mekkeli müşriklere, genelde bütün putperestlere inançları ile ilgili olarak hitap ettiği zaman, doğrudan onların akıllarına hitap eder ve onları düşünmeye, akıl yürütmeye ve hem kendi inançlarını hem de Kur'an'ı sorgulamaya ve Kur'an üzerinde düşünmeye çağırır. Bunun nedeni Kur'an, insanları akıl ve düşünme merkezli bir inanma sistemine çağırmasıdır.

Örnek olarak Yâsîn sûresi 74-75. ayetlere baktığımız zaman şunu görürüz:

“Onlar (müşrikler), belki kendilerine yardımları dokunur umuduyla Allah'dan başka ilahlar edindiler. Oysa o putlar, kendilerine yardım edemedikleri gibi kendileri yardıma muhtaç askerler gibi beklemektedirler.”

Bir başka yerde ise yine Kur'an, *“O putlar, ne kendilerinden yardım isteyenlere yardım edebilirler, ne de kendilerine yardım edebilirler. Siz o putları, doğru yola (hidayete) çağırırsanız da sizlere tabi olmazlar. Ayrıca siz onları çağırırsanız da çağırmasanız da onlar ancak susacaklardır (yani konuşamayacaklardır). Allah'tan başka dua ve ibadet ettiğiniz bütün putlar, sizin gibi kullardır. Onların tanrılığı hakkındaki iddianız yerinde ise, haydi onları çağırın da size cevap versinler bakalım! Nasıl icabet edecekler ki, onların yürüyecek ayakları mı var? Yoksa tutacak elleri mi var? Veya görececek gözleri mi var? Yahut işitecek kulakları mı var, neleri var? De ki: “Haydi bütün şeriklerinizi çağırın, sonra bana istediğiniz tuzağı kurun, haydi elinizden geliyorsa bir an bile göz açtırmayın!”⁹²*

90 Bakara, 2/170-171.

91 Mâide, 5/104.

92 el-A'raf, 7/192-198.

İşte Kur'an, müşriklerin putlarını böyle tanımlayarak Allah'a inanmayanların nasıl bir akılsızlık içinde olduklarını ortaya koymaktadır.

4. Kur'an'ın Âhirete İman Konusunda Getirdiği Akfî Deliller

Kur'an'ın en çok üzerinde durduğu ve insanları inanma ve uyarma konusunda öne çıkardığı konulardan birisi de ahirete iman konusudur. Mekkeli müşriklerde ahirete iman konusu yok denecek kadar zayıf idi. Hatta As b. Vail'in Yâsîn sûresinde geçen "... bu çürümüş (kül gibi dağılmış) kemikleri kim diriltecek?!"⁹³ sorusu özetle müşriklerin âhret inancı hakkında bilgi vermektedir. Kur'an-ı Kerim ise, âhirete iman konusunu ele alırken, mevsimlerin tabiatı nasıl değiştirdiğini,⁹⁴ görklerin ve yerin yaratılışının ahiretin yaratılışının yanında basit kalacağını,⁹⁵ Allah'a göre bütün insanlığı yaratmanın ve tekrar diriltmenin bir kişinin yaratılması ve diriltmesi kadar kolay olduğunu,⁹⁶ bir şeyi bir defa yapan, aynı şeyi tekrar ve daha kolay bir şekilde yapacağını⁹⁷ belirten onlarca ayet bulunmaktadır.

Âhirete imanın önemi ile ilgili olarak Kur'an-ı Kerim, "*insanoğlu, kendisinin başıboş yaratıldığını mı zanneder?*"⁹⁸ şeklindeki bir soru ile dünyanın bir imtihan ve zorluklar dönemi olduğunu, âhretin ise bir mükafat ve ceza yurdu olduğunu ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim, dünyada servet, imkân ve kudret sahibi olanlara: "*Onlara ne zaman: 'Allah'ın size lütfettiğinden, siz de muhtaçlar için harcayın!' denilse, kâfirler müminlere şöyle derler: 'Size kalsa Allah'ın dilediği takdirde bol bol rızıklandıracağı kimseyi doyurmak bizim mi işimiz? Siz, böyle ne sapık düşünürsünüz!'*"⁹⁹ diyerek mü'minlerle ve onların akılları ile alay ederler. Mâûn sûresinde de benzer bir ifade ile yine müşrikler yerilmekte ve bu yaptıkları yanlışların hesabını ahirette verecekleri onlara hatırlatılmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak Kur'an, şiir, nesir, belagat, îcaz, i'caz, bedî', beyan ve meânî gibi edebî sanat alanlarında eşsiz olduğu gibi akli kullanmada ve akla büyük bir misyon yüklemeye de benzeri olmayan bir kitaptır. Akla oldukça önem veren Kur'an, yaklaşık sekiz yüz küsur ayetle doğrudan veya dolaylı olarak bilgiye vurgu yapmakta ve insanlığı ezelf hikmeti bulmaya çağırmaktadır. Kur'an'ın ilk muhatapları gibi her asırdaki insanlar, bu çağrıya kulak vererek Kur'an'ın

93 Yâsîn, 36/78.

94 Rûm, 30/50.

95 Yâsîn, 36/81; Nâziat, 79/27; Mü'min, 40/57.

96 Lokman, 31/28.

97 İsrâ, 17/50/51; Yâsîn, 36/78.

98 Kıyamet, 75/36.

99 Yâsîn, 36/47.

bu evrensel mesajını doğru okumak, anlamak ve gereğini yapmakla yükümlüdürler.

Câhiliye dönemi Mekke müşrikleri gibi her dönem kendi aklına güvenen ve Kur'an'a meydan okumak isteyenler, Kur'an'ın ilmî ve edebî gücü karşısında aciz kalmışlar ve mücadele etmek için Kur'an'ın tabiri ile bilimsel olmayan "cahilî" yöntemine yani kaba kuvvete, silahlı mücadele yöntemine başvurmuşlardır. Böylece işin başında meşru mücadeleyi kaybederek gayrimeşru bir yola koyulmuşlardır.

Câhiliye dönemi Mekke toplumu, şiir, edebiyat, hitabet ve belagat yönünden döneminin çok ilerisinde olmasına rağmen Kur'an karşısında aciz kalmasının benzer örneklerine tarihte de rastlamak mümkündür. Mesela Hz. Musa'nın kavmi sihirde, Hz. İsa'nın kavmi tıp biliminde, Hz. Davud'un ve Süleyman'ın kavmi teknolojide nasıl gelişmiş idiyse, aynı şekilde Hz. Muhammed (sav)'in ilk muhatapları da akli düşünce ve tefekkürde zirvede idiler. Ne yazık ki Mekke toplumunun zirvede olan bu kabiliyet ve yetenekleri, onları hidayete, kurtuluşa ve imana götürmüyor; aksine onları cehaletin karanlığında boğuyordu. İşte Kur'an, böyle akıllı, zeki, mantıklı fakat bedevi bir topluluğa, ilim, medeniyet ve irfan öğreterek dünyanın lideri haline getirmeyi başarmıştır.

“MEKKÎ SÛRELERDE CÂHİLÎ ARAP AKLINA YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER” İSİMLİ TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Prof. Dr. Mevlüt GÜNGÖR*

Değerli meslektaşlarım, sözlerime başlarken her şeyden önce, bizleri bu dünya hayatımızda Kitabının açıklanması yolunda hizmetkâr yapıp bu sene de burada, Anadolu'muzun bağrındaki bu güzel şehir Çorum'da 9. kez bir araya gelmemizi nasib eden Yüce Rabbimize hamd ediyor, Kur'an'ın anlaşılması konusunda bize en güzel bir şekilde rehberlik etmiş olan, ilk ve en yetkili Müfessir Sevgili Peygamberimize de selam, saygı ve bağlılıklarımızı arz ediyoruz.

Bu ilim sofrasının hazırlanması konusunda emeği geçen başta değerli talebem sevgili Dekanımız Mesut Okumuş'a, değerli belediye başkanımıza ve katkısı olan herkese de teşekkür ediyor, Rabbimizden bu hayırlı amellerine fazlasıyla karşılık vermesini niyaz ediyoruz.

Değerli meslektaşlarım, Allah'ın selam, rahmeti ve bereketi hepimizin üzerine olsun! Toplantımız hayırlara vesile olsun!

Müzakereme başlarken önce, tebliğ sahibi meslektaşım Sayın Yrd. Doç. Dr. Mustafa Güven Bey'e böyle önemli bir konuyu gündeme getirdiği için teşekkür ediyorum. Bir müzakereci olarak elbette benim buradaki rolüm bu tebliğin daha tatmin edici bir seviyeye ulaşmasına katkıda bulunmaktır. Çünkü bu tebliğ basıldıktan sonra artık sadece tebliğ sâhibini değil, bir müzakereci olarak beni de hatta burada bulunan bütün meslektaşlarımı da bir manada temsil etmiş olacaktır. Bu sebeple tebliğle ilgili bazı tenkit, teklif ve sorularımı kendisinin ve sizin takdirlerinize arz edeceğim. Sayın Güven'in bu görüşlerimi anlayışla karşılayacağını umuyorum. Tebliği ciddi bir şekilde ve tekrar tekrar okudum. Ve tenkitlerimi üç başlık altında topladım. İfade yanlışlıkları, katılmadığım görüşleri ve eksik bırakılanlar.

İfade yanlışlıkları:

s.1'de Kur'an için “**ilmî kitap**” betimlemesi yapılmıştır. Kanâatimce bu doğru bir betimleme değildir. Kur'an için mukaddes bir kitap denilmesi daha uygundur.

s.1'de 2.paragraf, ilk cümle bozuktur, düzeltilmesi gerekir.

s.3'deki o devirde “**Allah kavramı putlarla ifade ediliyor**”du ifadesine de katılmıyoruz. Çünkü onlara göre de Allah ayrı, putlar ayrı bir ilahtı. Hatta putlara taparken Allah'a daha çok yaklaşmak için taptıklarını söylüyorlardı. Nitekim

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E-mail: mvgungor@istanbul.edu.tr.

Sayın Güven de başka bir vesile ile s.4'te Kur'an'ın anlattığı Allah ile “**onların zihinlerindeki ve hafızalarındaki Allah bilincinin çakıştığını**” ifade etmiştir. s.13'te ise, bu çakışmanın birazını geri alarak: “**Mekke toplumunun Allah anlayışı ve inancı, Kur'an'da anlatılan Allah inancı ile bazı ortak noktalara sahip idi. Ancak Araplar putları birer ortak olarak görüyorlardı.**” diyebilmiştir. İfadelerdeki bu çelişkilerin düzeltilmesi gerekir.

s.8'deki “وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا” 25.63 ayetinin “*Rahman'ın hâs kulları o kimselərdir ki, onlar yeryüzünde yumuşak adımlar atarak yürürler. Kendini bilmezler onlara sataştıklarında yumuşak sözlerle karşılık verirler.*” şeklindeki mealini de isabetli bulmadığımızı da belirtmek isterim. Çünkü ayette geçen hem “**hevnen**” ve hem de “**selâmen**” kelimelerinin “**yumuşak**” kelimesi ile tercüme edilmiş olması isabetli bir seçim olmamıştır. Ayrıca “**yumuşak**” kelimesinin bugünkü Türkçede başka çağrışımları da söz konusudur.

s.13'te “**ihlas sûresi gibi ayetlerde**” ifadesindeki yanlışlık da açıktır. İhlas sûresinin aynı anda hem sûre hem de ayet olarak tanımlanması uygun düşmemiştir.

s.13'de Lokman 31.32'nin mealindeki “**muktesid**” kelimesi için “**gevşeme gösterirler**” anlamı uygun düşmemiştir. 35.32'ye de bakılabilir. Verilen meal şöyledir:

“Dağlar gibi dalgalar insanları kuşattığı zaman dini yalnız Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar. Allah onları karaya çıkarıp kurtardığı zaman, içlerinden bir kısmı Allah'a olan gevşeme gösterirler. Zaten bizim ayetlerimizi nankör gaddarlardan başkası inkâr etmez.”

وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظَّلِيلِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ
وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ

Doğrusu şöyle olabilir: “Dağlar gibi dalgalar onları kuşattığı zaman, dini tamamen Allah'a has kılarak O'na yalvarırlar; onları karaya çıkararak kurtardığında, içlerinden (ancak) bir kısmı **doğru yolda** kalır. Zaten ayetlerimizi hâin nankörlerden başkası bilerek inkâr etmez.”

s.15'te “**Kıssa**” kelimesi yerine yanlış olarak “**mesel**” kelimesi kullanılmıştır. Çünkü kelime “**tarihî örnek**” sıfatıyla ifade edilmiştir.

s.15 Burada konuya başlarken kullandığı “**Mekkî olan ayet ve sûrelerin isimleri...**” ifadesi, ayetlerin de ismi mi var sorusunu gündeme getirmektedir.

Katılmadığım kanâatleri:

s.1'de Kur'an, kendisine yapılan “**şiiir**” betimlemesini reddederken sanki şiiire olumlu bir anlam yükleyerek “**şiiirin inceliğine işâret etmiştir.**” şeklindeki tesbite katılmamız mümkün değildir.

s.1’de Kur’an’ın ilk muhataplarının “bedevî”¹ olup **devlet geleneklerinin** olmadığı ifade edilmiştir. Bu görüşe katılmamız mümkün değildir. Çünkü o devirde Mekke 10 bin nüfuslu bir şehirdir. Bir site devleti durumundadır. Bir panayır, ticaret ve ibadet merkezidir. Kendisine göre bir yönetim biçimi, bir yöneticisi ve bir meclisi yani “Dâru’n-Nedve’si vardır. Sayın Güven bu iddiasını s.7’de de sürdürmüş Mekke’de **siyasi yaptırım gücünün** ve **dinin** olmadığını söyleyebilmiştir.

s.1’de başta olmak üzere Kur’an’da “akıl” kelimesinin kullanıldığından tebliğin muhtelif yerlerinde söz edilmiştir.² Ancak Kur’an’da “akıl” kelimesi “AKIL” formunda yani bir isim ve mastar olarak hiç kullanılmamış, hep fiil olarak kullanılmıştır. Bu nedenle durumun bu şekilde ifade edilmesi, ayrıca bu kelimenin Kur’an’da bir isim olarak niçin kullanılmadığının sebebinin de irdelenmesi gerekir. Acaba bu kelime eski Arap şiirinde de bir isim olarak hiç kullanılmamış mıdır ? Yoksa onun yerine başka kelimeler mi kullanılmıştır.

Bilindiği gibi Kur’an’da akıl için: HICR,³ LÜBB,⁴ NÜHA,⁵ HILM,⁶ KALP⁷ ve FUÂD⁸ gibi kelimeler kullanılmıştır. Sayın Güven bu kelimelerden hiç söz etmemiştir. Bu kelimeler arap şiirinde de kullanılmış mıdır, yoksa akıl yerine kullanılan **dimaç, muhh, hafıza, zihin** vb. gibi başka kelimeler de var mıdır, bunun da tesbit edilmesi gerekir.

s.2 Sayın Güven’in bazı ifadeleri arasında enteresant çelişkiler mevcuttur.

Mesela 1. sayfada: Mekkelileri: “akıl, bilgi ve idrak seviyeleri son derece yüksek bir topluluk” olarak nitelerken;⁹ 2. sayfada: “Kur’an nazil olmadan önce, insanlık, her konuda ve her alanda bir karanlık ve cehalet içinde idi.” demiş,

1 Bedevî’lik iddiası “Sonuç” bölümünde de geçmektedir. s.18

2 s.6: “Kur’an’ın **akıl lafzını**, o dönem Arap Dili ve Edebiyatının mantığına uygun bir şekilde kullanması”

s.12 “Kur’an **akıl terimini**, Allah’ın ayetlerini anlamaya muktedir kılan bir yeteneği ifade etmek için kullanmıştır.”

s.14: “**Akıl sözcüğünün** geçtiği ayetlerin...” dipnot: 60: “**Akıl sözcüğünün** geçtiği... ayetler için...”

s.16: “**Akıl sözcüğünün** geçtiği Mekkî ayetlere baktığımız zaman...” s.16 dipnot: 72: “**Akıl kelimesi** ve türevlerinin geçtiği 49 ayetten 27’si Mekkî’dir.”

3 **Fecr** 89.5: **هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِّذِي حَجْرٍ**

4 Çoğul formunda “**ülil-elbâb**” olarak 16 yerde, meselâ: 2.179, 197, 269; 3.7, 190; 5.100; 12.111; 13.19; 14.52; 38.29, 43

5 **Tâhâ** 20.54; **128**: **أَفَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّأُولِي النُّهَى**

6 **Tûr** 52.32: **أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ**

7 Daha ziyade çoğul olarak “**kulûb**” formunda, meselâ: 7.179: **لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا**

8 Daha ziyade çoğul olarak “**ef’ide**” formunda, meselâ: **Mülk** 67.23:

قُلْ هُوَ الَّذِي أَنْشَأَكُمْ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ قَلِيلًا مَّا تَشْكُرُونَ

9 s.12’de de benzeri bir ifade: “*Mekke halkının akıl düzeyi, şiir, belağat, hikmet ve zihinsel bilinci zirvede idi.*”

11. sayfada: “Genelde Arap toplumu, özelde Mekke toplumu bilgisiz ve cahil değildi. Ama doğru ile yanlış, hak ile batılı birbirinden ayıramıyordu.” demiş,

Biraz ileride: s.11 “Arap düşüncesindeki bu yalınlık, sadelik ve basitliğin yanında, özünde taşıdığı canlılık, hareketlilik, dinamizm ve aksiyon, vahyi anlama ve yorumlamada sağlıklı bir zemin ve temel oluşturmuştur.” diye-bilmiş;

Başka bir yerde ise o devirde “aklın özünden koparılıp adeta demagojinin bir aracı” haline getirildiğinden bahsetmiş,

Yine bir dönüş yaparak onlarda “hikmet, adalet ve insanlık adına bazı damarların sağlam” olduğundan bahsedilebilmiştir.

Aslında tebliğde bu gel-gitlerin olmaması, birbirleriyle tutarlı ifadelerin kullanılması gerekirdi.

s.2’de Sayın Güven Arapların “İlahî mesaja gizli bir özlem” duyduklarından bahsetmiştir. Aslında bu özlem gizli değil, açıkça ifade edilmiş bir özlemdir. Sâffât sûresi 37.167-170’de¹⁰ ve Fâtır sûresi 35.42-43’de¹¹ net ifâdeler mevcuttur.

s.7’de “Mekkeliler Kur’an’a Kur’an’ın dili ile karşılık veremedikleri için en zor yolu seçip silaha ve baskı yoluna başvurmuşlardır.” denilmiştir. Hâlbuki asıl zor olan fikire fikirle karşılık vermektir. Mekkeliler bunu yapamadıkları için, daha kolay olan baskı ve kaba kuvveti tercih etmişlerdir. Onların Câhiliye vasfıyla nitelendirilmelerinin en başta gelen sebeplerinden biri de – Sayın Güven’in ifadesiyle- “belki de” değil, budur.

s.7’de “İslam öncesi Araplarda “câhiliyye” sözcüğü bilinmiyor ve kullanılmıyordu” denilmesine de katılmak mümkün değildir. Bu kelime hiç yoktan ortaya çıkmış olmamalıdır. Mutlaka eski ile bir bağlantısı vardır.

s.7-8’de Arap aklı, Hint aklı, Yunan aklı karşılaştırmaları yapılmış ancak konumuzla bağlantısı açık bir şekilde kurulmadan geçilmiştir.

s.9’da Nadr b. Hâris’in: “سانزل مثل ما انزل الله اليه” dediği belirtilmiş, ancak bu sözün İlk kaynağına inilmemiş ve iz sürülerek Nadr’ın bu iddiasıyla ilgili olarak ne yapabildiği hakkında bir bilgi verilmemiştir. Hâlbuki tebliğ sahibinin bize katkısı asıl bu noktada olacaktı.

s.10’de Sayın Güven’in Kur’an: “İnsan için yeryüzünde ve gökyüzünde akıllarını kullananlar için ayetler ve ibretler olduğunu söylerken Araplardaki ileri akıl düzeyine işaret etmiştir.” çıkarımını yapmasına da katılamıyoruz.

10 « وَإِنْ كَانُوا لَيَقُولُونَ (167) لَوْ أَنَّ عِنْدَنَا ذِكْرًا مِنَ الْأُولِينَ (168) لَكُنَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلِصِينَ (169) فَكَفَرُوا بِهِ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ »
11 « وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنَ الْإِحْدَىٰ الْأُمَمِ فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا »

Zira ayetin asıl maksadı onların akıllarını övmek değil, mevcut akıllarını çalıştırmalarına bir teşviktir.

s.10’da Arap toplumunun psikolojik özelliklerini uzun uzun maddeler halinde sıralamış ancak bunların konumuzla alakası kurulmadan geçilmiştir.

s.11’deki 41 no’lu uzun dipnotun da konumuza olan katkısı anlaşılamamıştır.

s.11 Çelişkili ifadelerle bir örnek de s.11’de: “**Arap zihni ve Arap düşünce-
sindeki yalınlık, sadelik ve basitliğin yanında, özünde taşıdığı canlılık, hare-
ketlilik, dinamizm ve aksiyon, vahyi anlama ve yorumlamada daha sağlıklı
bir zemin ve temel oluşturmuştur. Bunun nedeni SAF ve TEMİZ, bilgi ve
hikmete susamış ve nadasta bekleyen hazır bir zihin tarlasına sahip olma-
larıdır.**” denilmişken, s.13’te ise: “**Mekke toplumu, zihinsel olarak çok KİR-
LENDİĞİ için sosyal hayat da çökmüştü.**” denilmesidir.

s.12 Sayın Güven yer yer isabetsiz genellemelerde bulunmaktadır, sözgelimi:

“*Ancak Kur’an, Arapça kelime ve kavramları, Arapların kullandığı ve an-
ladığı anlamlarda kullanmıyor, daha zengin, değişik ve yeni bir ruhla içini dol-
durarak kullanıyordu.*” Bu cümlede “**bazı**” kelimesinin kullanılması gerekirdi. Aksi takdirde Kur’an’ın onların kullandıkları bütün kelime ve kavramları tama-
men değiştirmesi halinde onlarla iletişim kurması imkânsızdı. Kaldı ki Kur’an
bazı kelimelere yeni anlamlar yüklerken bile mutlaka eski anlamıyla bir irtibatı
olmasını da gözetmiştir.

s.12 “**Yahudilik, Hıristiyanlık ve Hanif dinine ait...**” ifadesinde Hanif di-
ninden bahsedilmesi de kanaatimizce yanlıştır. O devirde “Hanif Dini” diye bir
din mevcut değildir. Sadece bazı ferdi muvahhid kişiler vardır. Bunların da sayısı
çok azdır.

s.13’te Mekkeli’lerin ancak “**Zor durumlarda Kabe’ye gittiklerin**”den söz
etmiştir. Bu mümkün değildir. Câhilî dönemde de Kâbe hayatın içinde hatta mer-
kezindedir. Ama içi putlarla doludur.

s.13’te: “*Araplar, soy ve soplara aşırı düşkün oldukları için aslında on-
larda insan algısı çok önemliydi. Aşırı insan sevgisi (hümanizm), son kertede
ırkçılığı (üstben/surhomme) besleyeceği için toplumdaki sosyal dokuyu bozmuş
ve insanlık büyük bir felaketin eşiğine gelmişti. Kur’an, ilk nazil olan ayetlerle
(Alak sûresi) aslında insanlığın dikkatini buraya çekerek zihinlerde bir devrime
gitmiştir. Kâbe’deki putların ilah olamayacağını vurgulayarak İhlâs sûresi gibi
ayetlerle Tevhit inancı ortaya konmuştur.*”

Bu cümleler izaha muhtaçtır. Söz konusu “**büyük felaket**”ten kasıt nedir?
Alak sûresi insanlığın dikkatini neye çekerek zihinlerde bir devrime girmiştir. Bu
devrim’den kasıt nedir? Bu hususlar vuzuha kavuşturulmalıdır.

s.14'te Mekkî ayetlerdeki **“Ey insanlar!”** hitaplarının, insanlara insanlıklarını hatırlatmak için kullanıldığı yorumunu yapmıştır ki böyle bir hitabın sırf bu maksatla yapılmış olduğu intibai veren böyle bir yoruma katılmamız mümkün değildir.

s.14'de *“Akıl sözcüğünün geçtiği ayetlerin nüzûl sırasına baktığımız zaman bu kronolojinin son derece insanın tabiatına yani akıl ve mantığına uygun olduğunu, insanların duygu ve düşünceleri ile paralel bir yol izlendiğini görüyoruz.”* denildikten sonra inilen dipnotta: *“Hz. Ömer'e atfedilen ve bir çok sahabe için söz konusu edilen bazı konularda vahyi önceden tahmin etmelerini buna örnek olarak verebiliriz.”* denilerek yapılan genellemeyi de uygun bulmuyoruz. Eğer böyle olsaydı Kur'an'ın hiçbir engelleme ile karşılaşmaması gerekirdi. Ayrıca, akıl kökünün kullanıldığı ayetlerin kronolojisinin insanın akıl ve mantığına uygun olmasının anlamı da anlaşılamamıştır.

s.15'te **“Dünya âhîret karşılaştırılması”**ndan bahsedilmiştir. Hâlbuki Kur'an'ın TEVHÎT'ten sonra ikinci ağırlıklı meselesi tamamen dumura uğramış olan âhîret inancını yeniden yerleştirmek olmuştur. Dünya âhîret karşılaştırılması ise daha sonra gelecek bir husustur.

s.15'de Mekkî sûre isimlerinin sayılıp hiç bir açıklama yapılmaksızın bu isimlerin **akıl yürütme, düşünme muhakeme ve kıyas yapma gibi zihinsel faaliyetlerle** ilişkilendirilmesi havada kalmıştır. Bu kısmı bitirirken Mekkî olup olmaması ihtilafli olan insan sûresi için, onun ismi **“Ayrı bir anlam ifade etmektedir.”** denilerek bırakılması da gariptir.

s.16'te *“Akıl sözcüğünün geçtiği Mekkî ayetlere baktığımız zaman bu ayetlerde genelde yer, gök, bulut, yağmur, gece, gündüz, kara (berr), deniz (bahr) ve diğer fiziksel olayları anlatan ve hem göze hem de akla hitap eden bilgiler olduğunu görürüz. Çünkü çöl hayatının sınırsız ve sessiz atmosferinde yaşayan Mekke ve havalisindeki insanlar şiirlerinde ve hikemî enstrümanlarında bugüne kadar tabiatı, Kur'an'ın okuduğu gibi hiç okumamışlardı. Onlar, bütün dünyayı kendi dimağ ve hayallerindeki malumattan ibaret sanıyorlardı. Bunun için başlangıçta Kur'an'a bir anlam veremediler ve Kur'an ayetlerini ve vahyi kahin, sihir, büyü, şiir veya eskilerin masalları ile ilişkilendirdiler. Ancak, **zamanla** Kur'an metninin ve dilinin kendi şiirleri ile ortak bir paydaya sahip olduğunu **kısa zamanda** anladılar. Demek ki, Mekke halkının bilincinde ve şuuraltında daha önceki Peygamberlere ait bazı önemli bilgiler vardı ve Kur'an ile bu bilinç yeniden harekete geçti; olumlu veya olumsuz bir şekilde ciddi bir reaksiyona dönüştü.”*

Burada geçen: *“başlangıçta Kur'an'a bir anlam veremediler ve onları **“kahin, sihir, büyü, şiir veya eskilerin masalları ile ilişkilendirdiler.”** ifadelerine katılmadığımı ifade etmek isterim. Onların Kur'an için kullandıkları bu ifadeler samimi olmayıp çaresizlikten bulup söyledikleri ifadelerdir. Ayrıca burada **“za-***

manla” deyip sonra da **“kısa zamanda”** demek de bir çelişkidir. “Daha önceki peygamberlere ait bilgileri vardı.” ifadesi de delillendirilmesi ve açılması gereken bir ifadedir. Başlangıçta ve sonra diye bir şey yok! Hz. Ömer Kur’an’la tanışır tanışmaz teslim olup Müslüman olmuştur.

s.16’da “Bu anlamda Kur’an’ın mucizeliği ve meydan okuyuşu şirk, put ve benzeri inanışları konu alan, Alihe ve İlah kelimelerinin geçtiği ayetlerin çoğunun Mekkî olduğunu görüyoruz.” denildikten sonra: **“Ünlü şair Lebid’in kızı ile olan şiir diyalogu da buna en güzel bir örnek olarak verilebilir.”** denilip Kur’an’dan örnekler verilerek bu tezin temellendirilmesi gerekirken, sözün burada bırakılmasını da anlamak mümkün değildir. Ünlü şair Lebid’in kızı ile olan şiir diyalogu nedir, ne değildir bunun da mutlaka açılması gerekir.

s.17’de **“Mekkî ayetlerde, öncelikli olarak toprak, bitki, yağmur ve ürünlerden bahseden ayetlerin öne çıktığını görüyoruz.”** deniliyor ondan sonra da **“Örnek olarak Şair Abid’in şu mısrası ve İmru’l-Kays’ın kendisine verdiği cevaptır.”** denilerek uzun uzun şiirlerden misal veriliyor. Ayetlerden bahsedilirken birden şiirden örnek verilmesini ve ayetlere tekrar dönülmemesini de anlamak mümkün değildir.

s.19’te Mekkelilerin dinî ritüellere yabancı oluşu iddiası da vâkıya uygun değildir. Tebliğ sahibinin bu iddiayı açıkça reddetmesi gerekirdi.

s.19’te sonuç bölümünde Mekkelilerin **“Kur’an’a eskilerin masalları”** demelerine olumlu bakarak **“aslında böylece onun tarihî arka planının var olduğunu kabul etmiş oluyorlardı.”** denilmesini de gariptediğimi ifade etmek isterim.

Katkıları:

Kur’an, özellikle iki ana konuda, tevhid ve âhîret konusunda ilk muhataplarını ikna etmek için onlara çeşitli aklî deliller getirmiştir. Fakat tebliğ sahibi bu konulara tebliğinde hiç girmemiştir. Bu sebeple bu bölümde bu konularla ilgili olarak bazı ayetleri kendisine hatırlatmak arz etmek istiyorum. Aslında bu başlık altında bu konular ayetlerden örnekler getirilerek işlenmeli idi. Böylece Kur’an’ın onların akıllarını ikna sadedinde ne kadar yoğunlaştığı da ortaya konmuş olacaktı.

Şirkin Tutarsızlığına Dâir Kur’an’dan Akıl Deliller

1. Siz, kendi kölelerinizle eşit hale gelmenizi hiç ister misiniz?

Rûm 30.28

ضَرَبَ لَكُمْ مَثَلًا مِنْ أَنْفُسِكُمْ هَلْ لَكُمْ مِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنْ شُرَكَاءَ فِي مَا رَزَقْنَاكُمْ فَأَنْتُمْ فِيهِ سَوَاءٌ تَخَافُونَهُمْ كَخِيفَتِكُمْ أَنْفُسَكُمْ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ¹²{28}

2. O ilahlarınızın yaratma kabiliyeti var mı?

Enbiyâ 21.22

أَمْ اتَّخَذُوا آلِهَةً مِنَ الْأَرْضِ هُمْ يُنْشِرُونَ {21}

Rûm 30.40

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكَمْ مِنْ شَيْءٍ
سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

A'râf 7.191

أَيُّشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ

3. Eğer birden fazla ilah olmuş olsaydı, bu kâinatta düzen kalmazdı

Enbiya 21.22

لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا فَسُبْحَانَ اللَّهِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا يَصِفُونَ {22}

İsrâ 17.42

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُ آلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ إِذَا لَاتَّبَعُوا إِلَىٰ ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا {42}

Mu'minûn 23.91

مَا اتَّخَذَ اللَّهُ مِنْ وَلَدٍ وَمَا كَانَ مَعَهُ مِنْ إِلَهٍ إِذَا لَذَهَبَ كُلُّ إِلَهٍ بِمَا خَلَقَ وَلَعَلَّ بَعْضُهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ
سُبْحَانَ اللَّهِ عَمَّا يُصِفُونَ {91}

4. Bir sahibi olan köle mi, yoksa pek çok sahibi olan bir köle mi daha rahattır?

Yûsuf 12.39

يَا صَاحِبِي السِّجْنِ أَأَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ أَمْ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ {39}

5. Bu ilahları siz uydurup isimlerini de siz taktınız. Elinizde de herhangi bir deliliniz yoktur

Yûsuf 12.40

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءُ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ الْحُكْمُ إِلَّا
لِلَّهِ أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ {40}

Rûm 30.35

أَمْ أَنْزَلْنَا عَلَيْهِمْ سُلْطَانًا فَهُوَ يَتَكَلَّمُ بِمَا كَانُوا بِهِ يُشْرِكُونَ {35}

6. Benim şefaatchi falan tayin ettiğimden haberim yok, siz uydurmuşsunuz

Yunus 10.17-18

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ {17}

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَنْتَبِّئُوا اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ

7. Atalarınıza uyduğunuzu söylüyorsunuz, ya yanlış yapmışlarsa

Bakara 2.170

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا الْفَرِيقَانِ عَلَيْهِ آيَاتُنَا
أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ

Mâide 5.104

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَىٰ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَىٰ الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آيَاتُنَا
أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ

Zuhruf 43.19-24

وَجَعَلُوا الْمَلَائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبَادُ الرَّحْمَنِ إِنَانِ أَشْهَدُوا خَلَقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ (19)
وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ (20) أَمْ أَنْتِنَاهُمْ
كِتَابًا مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ (21) بَلْ قَالُوا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُهْتَدُونَ
وَكَذَلِكَ مَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قَالَ مُتْرَفُوهَا إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَىٰ أُمَّةٍ (22)
وَإِنَّا عَلَىٰ آثَارِهِمْ مُقْتَدُونَ (23) قَالَ أُولُو جِنَّتِكُمْ بِأَهْدَىٰ مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالُوا إِنَّا
بِمَا أُرْسِلْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ (24)

8. Allah'ın sevgili kulları oldukları iddialarına cevap

(35) أَفَنَجْعَلُ الْمُسْلِمِينَ كَالْمُجْرِمِينَ

(36) مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ

أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ (37) إِنْ لَكُمْ فِيهِ لَمَّا يَتَخَيَّرُونَ (38)

9. Size istediğiniz hükmü koyabileceğinize dâir yeminli bir söz mü verdik?

أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْعَقَّةِ إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنْ لَكُمْ لَمَّا تَحْكُمُونَ (39) سَلِّمُوا إِلَيْهِمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ (40)

10. Yoksa Benim vermediğim bu yetkiyi size Benim güya ortaklarım mı verdi?

أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ (41)

11. O ilahlarınız kendilerine bile yardım edemezler

Yâsîn 36.74-75

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ آلِهَةً لَعَلَّهُمْ يُنصَرُونَ (74) لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ لَهُمْ جُنْدٌ مُحْضَرُونَ

A'râf 7.192-198

وَلَا يَسْتَطِيعُونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ (192) وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَتَّبِعُكُمْ سَوَاءَ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ (193) إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَثَالِكُمْ فَادْعُوهُمْ فَلْيَسْتَجِيبُوا لَكُمْ أَنْ كُنتُمْ صَادِقِينَ (194) اللَّهُمَّ ارْجُلْ يَمْسُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبِطْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلْ ادْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونِي فَلَا تُنظِرُونَ (195) إِنَّ وَلِيِّ اللَّهِ الَّذِي نَزَلَ الْكِتَابُ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ (196) وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ (197) وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يُنظِرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ (198)

Âhiretin Aklî Delilleri

Kur'an'ın tevhitinden sonra en çok üzerinde durduğu konulardan birisi de âhirete iman konusudur. İlk muhataplarda bu inanç tamamen dumura uğramış, yeniden dirilmeyi bir türlü kabullenememişlerdir. İşte bu sebeple Kur'an onlara çeşitli deliller getirmiştir:

1. İlkbahar örneği: 30.50

فَانظُرْ إِلَى آثَارِ رَحْمَةِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَى وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

2. Göklerin ve yerin yaratılması yanında çok basit kalır: 36.81.

أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ

“ءَأَنْتُمْ أَشَدُّ خَلْقًا أَمْ السَّمَاءُ”

“لَخَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرَ مِنْ خَلْقِ النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ”

3. Allah'a göre bütün insanlığın diriltilmesi bir kişinin diriltilmesi kadar kolaydır

لَوْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ مَا خَلَقْنَاكُمْ وَلَا نُبْعَثُكُمْ إِلَّا كَنْفُسًا وَّاحِدَةً

4. Bir şeyi bir defa yapan daha sonra daha kolaylıkla yapar**İsrâ 17.50-51:**

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ

قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ

5. Allah bir şeyi zıddından da yaratabilir, yeşil ağaçtan ateş çıkartması gibi 36.80

الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقَدُونَ

6. Cesediniz taşlaşmış ve demirleşmiş de olsa yine de diriltileceksiniz**İsrâ 17.50-51:**

قُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا أَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ فِي صُدُورِكُمْ فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُعِيدُنَا قُلِ الَّذِي فَطَرَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ

7. Âhiretsiz bir hayat **abestir**, Allah insanı boş yere yaratmamıştır: 75.36

أَيَحْسَبُ الْإِنْسَانُ أَنْ يُتْرَكَ سُدًى

Müşrikler Allah’a inanıp âhirete inanmadıkları için zorunlu olarak âhiretin iki işlevini de bu dünyaya taşımışlardır. Bunlardan birisi ceza ve mükafat, yani cennet ve cehennem, öteki ise Yüce Allah’ın büyük mahkemede doğruya, doğru yanlışa yanlış; haklıya haklı haksıza da haksız demesidir. Onlara göre âhiret olmadığı için bu iki işlevi de dünyaya taşımışlar ve neticede ortaya şöyle bir mantık geliştirmişlerdir:

Bu dünyada durumları iyi olanlar, Allah’ın sevgili kullarıdır. Allah onları mükâfatlandırmaktadır. Durumları kötü olanlar ise Allah’ın cezalı kullarıdır. Bu sebeple onları sen de rahatlıkla ezabilirsin. Çünkü Allah’ın iradesi doğrultusunda hareket etmiş olursun.

İşte bu anlayış Yasin sûresinde şöyle ortaya çıkmıştır:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْطَعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ آطَعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

Görüldüğü gibi bir de üste çıkararak fakirleri doyurmaya teşvik edenleri sapıklıkla itham etmektedirler. Aslında kendi açılarından haklıdırlar. Siz böyle bir mantıkla hareket ederseniz elbette böyle söylersiniz. Bu durum Mâûn sûresinde de şöyle ifadesini bulmaktadır:

أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّكْرِ (1) فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ (2) وَلَا يَحْضُ عَلَىٰ طَعَامِ الْمِسْكِينِ

Onlar bu anlayışa kendilerini o kadar kaptırmışlardır ki, olmaz ya sizin ahiret değiniz şey şayet olursa bana daha bu dünyada bu kadar nimetler veren Allah, orda daha da fazlasını verecektir de diyebilmişlerdir:

Kehf 18.36:

وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِن رُّدِدْتُ إِلَىٰ رَبِّي لَأَجِدَنَّ خَيْرًا مِنْهَا مُنْقَلَبًا

Fussilet 41.50:

وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِن رُّجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَىٰ

Ahiretin ikinci işlevi de büyük mahkemede Yüce Allah’ın, doğruya doğru, yanlışa yanlış, haklıya haklı, haksıza da haksız diyeceğidir. Müşrikler işte ahiretin bu işlevini de dünyaya taşımışlar ve burada olan bitenin netice itibariyle Allah’ın iradesi olduğunu, zira Allah’ın yanlışa göz yummayacağını, bir şekilde duruma müdahale edeceğini varsayarak, kendi yapıp ettiklerini bile Ona isnad etmişlerdir. Bu durum ayetlere şöyle yansımıştır:

En'âm 6.148:

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاءُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

Nahl 16.35:

وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ فَعَلَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

Zuhruf 43.20:

وَقَالُوا لَوْ شَاءَ الرَّحْمَنُ مَا عَبَدْنَاهُمْ مَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ

Bu konuda daha da ileri giderek kendi uydurdıkları şeyler için Allah da bize böyle emretti diyebilmişlerdir:

A'râf 7.28

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا
قُلْ إِنْ أَرَادَ اللَّهُ بِالنَّاسِ الْفَحْشَاءَ اتَّقُوا اللَّهَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

Sonuç

Netice olarak tebliğ sahibi bu tebliğine başlarken kendi ifadeleriyle Kur'an Mekke toplumunu ikna ederken: “*Nasıl bir yol, yöntem ve üslup izlemiş ve nasıl aklî deliller getirmiş bunu tesbit etmeye çalışacağım.*” demiş, ancak tebliğinde bu konuya hiç girmemiş ve tadat ettiğim bu hususları başlıklar halinde ve örneklerle ortaya koymamıştır.

Yine çalışmasına başlarken bir başka hedef olarak: *Mekke Toplumu'nun akıl yapısı ile Kur'an'ın ortaya koyduğu akıl çerçevesi arasındaki ortak ve ayrılan yönler nelerdir?* sorularına da cevaplar arayacağını söylemiş, ancak bu ortak ve ayrılan yönleri tek tek başlıklar atarak maddeler halinde örnekleriyle ortaya koymamıştır.

Son olarak tebliğ sahibine böyle önemli bir konuyu gündemimize getirmesi sebebiyle tekrar teşekkür ederim ve bu tenkit noktalarını nazarı itibara alarak tebliğini yeniden kaleme almasının gerekli olduğu yolundaki kanaatimi kendisinin ve siz değerli hâzırûnun takdirlerine arz edip, saygılar sunarım.¹³

13 Tebliğ sahibi kardeşim, hem oturum esnasında hem de daha sonraki karşılaşmalarımızda müzakeremden istifade ettiğini ve bu tenkit noktalarını telafi edeceğini belirtmiştir. Kendisinin bu vaadi en ideal bir şekilde yerine getireceğinden eminim.

KADİR GECESİ'NİN TESPİTİ PROBLEMİ

Bayram AYHAN*

Giriş

Kadir Gecesi'nin tespiti, hem insanlık ve hem de İslam alemi için önem arz etmektedir. Zira bu gün, son ilahî metin olan Kur'an'ın, insanlık alemi ile buluştuğu özel bir gündür. Ayrıca tarihte vuku bulduğu kesin olan bu günün tespiti hem Kur'an'ın Mekke dönemi için bir girizgah olacak ve hem de Kur'an tarihinin başlangıç noktasını teşkil edecektir. Ne yazık ki bir çok görüş, tarihte yaşanmış olduğu kesin olan bu günün tespitinden öte, tespit edilemeyeceği yönünde olmuştur. Kanaatimizce, tespiti için elimizde güçlü deliller bulunan bu günün biline-mezliğini iddia etmek tutarlı değildir.

Söz konusu tebliğimizde çalışmamızın ana temasını oluşturan Kadir Gecesi'nin ne olduğu ve bu zaman dilimi içerisinde indirilmiş olan vahiy metinlerinin nüzûl keyfiyeti üzerine mücmel bilgiler vereceğiz. Tebliğimizin esasını oluşturmaya da bu konu üzerinde durmamızın nedeni, Kadir Gecesi'nin, Ramazan ayının kaçınıcı günü olduğu ile ilgili tartışmaları dolaylı yoldan ilgilendiriyor olmasıdır.

Tebliğimizin esas araştırma konusunu teşkil eden Kadir Gecesi'nin tespiti bölümünde alt başlıkların sayısı artacaktır. Çünkü bu konunun aydınlatılabilmesi için ihtilafa sebebiyet veren amillerin üzerinde tafsilatlı olarak durmamız gerekecektir. Bu konuları, siyer müelliflerinin aynı olay için farklı tarih vermiş olmaları, nesi' problemi, kameri yıl ve şemsi yıllar arasındaki farklar ve kameri aylardaki düzensizlikler şeklinde sıralayabiliriz. Tabii ki zikri geçen başlıklar da alt başlıklara ayrılmak suretiyle genişletilecektir.

Kadir Gecesi'nin tespiti için kullanabileceğimiz kesin ve muhtemel veriler vardır. Örneğin Allah'ın Elçisi (as) Veda Haccı'nda, bizim zaman tespitini yaparken önümüze en büyük engel olarak çıkan nesi' amelîyesini ilga ettiğini ifade eder. Aynı şekilde zikri geçen ilganın yapıldığı günün, kainatın yaratıldığı günden beri cari olan düzenine oturduğu ifade olunmuştur. Dolayısıyla bu tarih bizim için kesin bir tarihtir. Lakin önümüzdeki engellerden en önemlisi, söz konusu tarihten geriye doğru giderken kullanılacak metodun nasıl olması gerektiğidir. Bu konuda çalışma yapan çoğu müellif geriye doğru giderken nesi' amelîyesinin varlığının hesaba katılması suretiyle bir tarih tespiti yapılması gerektiğini ifade eder. Bu telkinde bulunan müelliflerin kendileri de nesi' amelîyesinin mahiyeti hakkında

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. E-mail: byrmayhan@hotmail.com.

tatmin edici bir kanaate sahip değildir. Kanaatimizce tarih tespiti yapmak için geriye doğru giderken nesi'in varlığı hesaba katılmamalıdır, ki bunun sebepleri üzerinde ileride ayrıntılı olarak durulacaktır.

Tarih tespitini yaparken karşılaşılan problemlerden birisi de şemsi-kameri ay ve yıl düzeninde uygulanacak usulün belirlenmesinin zorluğudur. Özellikle Hamidullah tarafından eleştirilen ve ne yazık ki Müslüman alimlerin bir çoğu tarafından da kabul gören mevcut şemsi-kameri ay ve yıl düzeni müsteşriklerce takdir edilmiş ve sabit bir düzene oturtulmuştur. Bu düzende artık yılların hangileri olduğu ve kameri ayların çektiği günlerin ne kadar olduğu sabittir. Fakat biz bu düzene göre değil, İstanbul rasathanesinin astronomik verileri sonucu oluşturduğu ay/yıl düzenine göre tarih tespiti yapacağız. Kullandığımız kesin ve muhtemel verilerin ne olduğunu ve karşılaştırmaları delilleriyle ifade edeceğiz. Son olarak ifade edelim ki elimizdeki kesin verileri ve muhtemel verileri değerlendirmek suretiyle kesin bir tarih tespiti yapabilmek mümkündür. Biz de çalışmamızın sonunda bu tarihin tespitini ve yaptığımız tespitin, aynı zamanda elimizdeki siyer teliflerinde geçen rivayetlere uygunluğunu tafsilatlı bir şekilde ortaya koyacağız. Çalışmamızın bu alanda faydalı olmasını ümit ederiz.

I. Kur'an'ın Nüzûlü

Çalışmamızda ilk olarak ele alacağımız konu Kur'an'ın nüzûlüdür. Zira ilk vahyin nasıl ve ne kadar indiği konusunda ihtilafli rivayet ve kanaatler vardır. Bu rivayet ve kanaatler Kadir Gecesi'nin tespitini dolaylı yoldan ilgilendirmektedir. Ayrıca bu konularla ilgili icmali de olsa bilginin zikredilmesi konunun mahiyetinin anlaşılmasında faydalı olacaktır. İlk vahyin keyfiyeti ile alakalı ihtilaf, ilk vahyin inişi ile ilgili hadis metinlerindeki¹ ve siyer müelliflerinin ibarelerindeki²

- 1 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Riyad 2006, Mektebetu'r-Rüşd, "Bed'ul Vahy", 1; Müslim, *Sahihu Muslim* (Thk. Muhammed Fuad Abdulkaki), Beyrut 1991, Dâru'l-Hadîs, "Kitabu'l-İman", 73.
- 2 İbn İshak, *Es Siretu'n-Nebeviyye li İbn İshak* (Thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî), Beyrut 2004, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I/167; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye* (Thk. Ömer Abdusselam Tedmuri) Beyrut 1990, Daru Li'l-Kutubi'l-Arabî, I/264; İbnu'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Târih (Tarihu İbni'l-Esir)*, (Thk. Ebu Sayyeb el-Keramî) Beyrut tarih yok, Beytu'l-Efkari'd-Duveliyye, 201; Ebu Nuaym, *Delailu'n-Nubuvve* (Thk. Muhammed Ravvâs Kal'acî), Beyrut 1986, Dâru'n-Nefâis, I/217; Beyhaki, *Delâilu'n-Nubuvve ve Marifetu Ahvâli Sâhibi's-Şeriatî* (Tlk. Abdulm'uti Kal'acî), Lübnan 1988, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II/135; İbnu'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Târih*, 201; Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, Katar 2007, Vezâratu'l-Evkaf ve's-Şuûnu'l-İslami, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, Ürdün 2006, Mektebetu Kunûzi'l-Marife, I/44; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki), Lübnan 1997, Merkezi'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyyeti, IV/5; eş-Şâmî, Muhammed bin Yusuf, *Subulu'l-Hedy ve'r-Raşâd fi Sireti Hayri'l-'İbâd* (Thk. Mustafa Abdulvâhid), Kahire 1997, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabi, II/311; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Beyrut 2004, Beytu'l-Efkari'd-Duveliyye, I/365; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, İstanbul 1993, İrfan Yayıncılık, I/134.

beyanatlardan kaynaklanmaktadır. İlk nüzûl ile ilgili bir diğer ihtilaf ise farklı ayetlerde geçen “indirme” “نزل/أُنزل” ile alakalı kelimelere yüklenen anlamın toptan veya münecemen şeklinde anlaşılmasından kaynaklanmaktadır.³

A. İlk Vahyin Geliş Şekli

a. Sadık Rüya

İlk vahyi söz konusu edinen hadis metinlerinde⁴ ve siyer kaynaklarında⁵ ilk vahyin sadık rüyalarla başladığı rivayet edilmiştir.⁶ Hz. Peygamber’in gece gördüğü her şeyin aynen gündüzün ışığı gibi ortaya çıktığı ve daha sonra da elçi meleğin vasıtası ile vahyin başladığına vurgu yapılmıştır.⁷ Lakin rüyada görülen bir şeyin birebir yaşanması onun vahiy olduğu anlamına gelmez. Sadık rüyanın nübüvvetten bir cüz olması kabul edilse bile, ilk vahiy metninin rüya ile indiğini iddia etmek oldukça zordur. Bu yüzden Hz. Peygamber’in en azından ilk vahiyleri bu şekilde aldığı veya vahyin sadık rüyalarla başladığı kabul görmemiştir.⁸

Bu başlık altında ayrıca ilk vahyin rüya halinde geldiğinin rivayet edildiğini⁹ ve Hamidullah’ın bu görüşü kendince mantıklı bulup savunduğunu ifade

- 3 İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut tsz, Dâru Sâder, XIII/181; el-İsfehâni, Ragıp, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an* (Thk. Mustafa Elbâz), yayın yeri ve tarih yok, Mektebetu Nezzâr Mustafa Elbâz, II/631; Bırsık, Abdulhamit, “Nüzûl”, DİB, XXXIII/309; Balkı, Necdet, *Kur'an'da Nüzûl Kavramı*, Trabzon 2006 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 4-10. Duman, Zeki, *Kelamullah'ın Levh-i Mahfuzdan Cebrail'e İntikali ve Hz. Peygamber'e İnzalı*, İslami İlimler Dergisi 2010, yıl 5, sayı 1, s. 69 vd; Özgel, İshak, *Kur'an'ın Üç Aşamalı Nüzûlü Anlayışının Lugavî Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme*, Arayışlar –İnsan Bilimleri Araştırmaları- 2001, yıl 3, sayı 5-6, sayfa 95 vd.
- 4 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Bed'ul Vahy, 1/1; Müslim, *Sahihu Muslim*, Kitabu'l-İman 1/73, III/1265.
- 5 İbn İshak, *Es Siretu'n-Nebeviyye li İbn İshak*, I/167; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/264; İbnu'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Târih*, 201.
- 6 İbn İshak, *Es Siretu'n-Nebeviyye li İbn İshak*, I/167; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/264; İbn S'ad, *Kitâbu'l-Tabakâti'l-Kebir* (Thk. Ali Muhammed Ömer) Kahire 2001, eş-Şirketu'd-Düveliyye li't-Tab', I/164; Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve ve Marifetu Ahvâli Sâhibi's-Şeriatı* (Thk. Abdulm'uti Kal'acî), Lübnan 1988, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II/135; İbnu'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Târih*, 201; Mubarekfûrî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfûrî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, IV/5; eş-Şâmî, Muhammed bin Yusuf, *Subulu'l-Hedy ve'r-Raşad fi Sireti Hayri'l-'İbâd*, II/311; Aydar, Hidayet, *Kur'an'da Rüyalar ve Rüyaların Hayata Yansımaları*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V (2005), sayı 1, s 1 vd; Demirci Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, İstanbul 1996, MÜFV Yayınları, s 181 vd; Başaran, Serkan, *Sünnette Rûya*, Sakarya 2003 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) 8-12; Çelebi, İlyas, “Rûya” *DİA*, İstanbul 2008, XXXV/306 vd.
- 7 Buhârî, *Be'ul Vahy*, 1/1, Müslim, *Kitabu'l İman* 1/73..
- 8 Suyuti, *Dürrü'l-Mensur fi't-Tefsiri bi'l-Me'sûr* (Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî), Kahire 2004, Merkezi Hicr Li'l-Buhus ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyyeti, XV/696; Demirci, Vahiy Gerçeği, 181.
- 9 İbn İshak, *Es Siretu'n-Nebeviyye li İbn İshak* I/168; İbn Hişam, *Siretun Nebi*, I/256; Hamidullah, *İslam Peygamberi* I/134.

edelim.¹⁰ Hamidullah'ın ifade ettiği rüya hali ile sadık rüya aynı değildir. Müellif, beşer olan peygamberin ilahî bir varlık ile ilk kez karşılaşmanın yükünü, rüya hali ile biraz daha rahat kaldırdılabileceğini beyan eder.¹¹

b. Elçi Melek

Kaynaklarımızın Kur'an'ın nüzûlü ile alakalı olarak ittifakla belirttiği üzere ilk vahiy metinleri elçi melek vasıtasıyla gelmiştir.¹² Ayetlerin beyanatı, elçinin Hz. Cebrail olduğu yönündedir.¹³ Kur'an, elçi melekten *Ruh*,¹⁴ *Ruhu'l-Kuds*¹⁵ ve *Ruhu'l-Emîn*¹⁶ gibi isimlerle de bahsetmiştir. Binaenaleyh, kaynaklar Cebrail'in Nâmus olarak isimlendirildiğini bizlere aktarmıştır.¹⁷

b. Vahyin Bir Kitapta Yazılı Olarak Gelmesi

İlk vahiy metninin bir kitapta yazılı olduğunun ve bu kitabın Hz. Peygamber'e (as) gösterilmek suretiyle okunması istendiğine dair rivayetlerin var olduğuna tafsilatına girmeden zikrederim.¹⁸ Doğrusu, ifade edilen rivayetler, mütehasislerinca irdelenmeye muhtaçtır. Zira genel kabule göre Allah Rasulü (s) okuma yazma bilmeyen birisiydi.¹⁹ Binaenaleyh okuma yazması olmayan birisine bu meyanda bir muamele pek makul görünmemektedir.

- 10 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/134; Ayrıca, Vatandaş, Celaleddin, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*, İstanbul 2009, Pınar Yayınları, I/66 vd.
- 11 Hamidullah, *İslam Peygamberi* I/134 vd; Vatandaş, Celaleddin, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*, I/66 vd.
- 12 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Bed'ul Vahy, 1/1; Müslim, *Sahihu Muslim*, (Kitabu'l-İman 1/73; İbn İshak, *Siretu'n-Nebeviyye*, I/167; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/264; İbnu'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Târih*, 201; Suheyli, *Ravdu'l-Unuf* (Tlk. Mecdi Seyyid eş-Şûrî), Lübnan tsz, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I/406; Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb (Tefsiru'r-Râzî)*, Lübnan 1981, Dâru'l-Fikr Li't-Tabaa ve'n-Neşr ve't-Tevz'i, III/212; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/74 vd; Demirci, *Vahiy Gerçeği*, 33.
- 13 el-Bakara 2/97-98; en-Nahl 16/102.
- 14 en-Nahl 16/2; el-Mü'min 40/15; Meryem, 19/17-22; el-Enbiya 21/91; et-Tahrim 66/12.
- 15 el-Bakara 2/87; el-Maide 5/110; en-Nahl 16/102.
- 16 eş-Şuârâ 26/193.
- 17 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Bed'ul Vahy, 1/1; Müslim, *Sahihu Muslim*, (Kitabu'l-İman 1/73; İbn İshak, *Siretu'n-Nebeviyye*, I/167; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/264; İbnu'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Târih*, 201; Suheyli, *Ravdu'l-Unuf*, I/406; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I/74 vd; Demirci, *Vahiy Gerçeği*, 33;
- 18 İbn Hişam, *Siretu'n-Nebi*, I/268; İbn İshak, *Es Siretu'n-Nebeviyye li İbn İshak*, I/168; Suheyli, *Ravdu'l-Unuf*, I/404.
- 19 İbn İshak, *Es Siretu'n-Nebeviyye li İbn İshak*, I/168; Suheyli, *Ravdu'l-Unuf*, I/404; ed-Devrî, Kahtan Abdurrahman, *Ümmiyyetu'r-Rasûl*, Amman 1996, 6 vd; Önkâl, Ahmet, *Hz. Peygamber Ümmi miydi?*, Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yıl 1986, sayı 2, 250 vd; Kaya, Remzi, *Kur'an'da Hz. Peygamber'in Beşer ve Ümmi Oluşu*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2002, cilt XI, sayı 1, sayfa 30 vd.

B. Kur'an'ın Nüzûlünün Mahiyeti

Kur'an'ın nüzûlünün mahiyeti konusunda genel olarak üç görüşün hâkim olduğunu söyleyebiliriz.²⁰

1. Kur'an Kadir Gecesi'nde mevcut halinin tümüyle Levh-i Mahfuz'dan Beytu'l İzze'ye indirilmiş, oradan da Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber'e gönderilmiştir.²¹ Bu görüşün İslam âlimlerinin ekserisinin görüşü olduğu ve bu görüş üzerinde ümmetin icmasının bulunduğu ifade edilmiştir.²²

2. Kur'an Hz. Peygamber'e ilk inen vahiy metinleriyle başlamak üzere, yirmi üç Kadir Gecesi'nde, bir yıllık vahiy metinleri belirlenmiş bir vaziyette indirilmeye başlanmıştır.²³

3. Kur'an, ilk vahiy metinleriyle indirilmeye başlanmış ve daha sonra da mahiyetini tam olarak bilmediğimiz bir şekilde durum ve olaylara göre parçalar halinde inmek suretiyle yirmi üç yılda tamamlanmıştır.²⁴

- 20 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an* (Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki), Kahire 2001, Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiye ve'l-İslamiyye, XXIV/542; Kurtubî, *el-Cami'li Ahkâmi'l-Kur'an* (Thk. Hişam Semir el-Buhârî), Daru Âlemi'l-Kutub, Riyad 2003, XX/130; Zerkeşi, *el-Burhan Fi Ulumi'l-Kur'an* (Thk. Ebu'l Fadl ed-Dimyati), bas. Yeri yok, 2006, Daru'l-Hadîs. 160; Mennaul Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Kahire 2000, Mektebetu Vehbiyye, 95; Ebu Şame el-Makdisî, *el-Mürşidu'l-Vecîz* (Thk. Velid Mesaid et-Tabatabaî), Kuveyt 1993, Mektebetu İmam ez-Zehabi, 106 vd; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut tsz., Dâru lhyâi't-Turasi'l-Arabî, II/61; Zerkani, *Menahilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1995, Darul-Kutubi'l-Arabi, I/37 vd; Avcı, Zulkarneyn, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Vahiy*, Ankara 1994 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 40 vd.
- 21 Taberi, *Camiu'l-Beyan*, III/188; Ebu Şame, *el-Mürşidu'l-Vecîz*, 33; Zerkeşi, *el-Burhan*, 160; Mennaul Kattan, *Mebahis*, 95; Ebu Şame el-Makdisî, *el-Mürşidu'l-Vecîz*, 108; Beydavî, *Tefsiru'l-Beydavî (Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil)*, Beyrut 2003, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II/380; Zerkani, *Menahilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/38; Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzili ve Uyûni'l-Ekvali fi Vucûhi't-Te'vil* (Adil Ahmed Abdulmevcud), Riyad 1998, Mektebetu'l-Abikan, VI/409; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, XX/130; Suyuti, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an* (Nşr. Şuayb el-Arnaûd), Lübnan 2008, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 94 vd; es-Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsir*, Beyrut 2001, Daru'l-Fikr, III/158; Birişik, Abdulhamit, "Nüzûl" md., DİB İslam Ansiklopedisi, XXXIII/309; Duman, Zeki, *Kelamullah'ın Levh-i Mahfuzdan Cebrail'e İntikali ve Hz. Peygamber'e İnzali*, 43 vd.
- 22 Zerkani, *Menahilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/38; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, XX/130; Suyuti, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an* 94 vd; Birişik, Abdulhamit, "Nüzûl" md., DİB İslam Ansiklopedisi, XXXIII/309.
- 23 Taberi, *Camiu'l-Beyan*, XXIV/545; Zerkeşi, *el-Burhan*, 162; Mennaul Kattan, *Mebahis*, 97; Ebu Şame el-Makdisî, *el-Mürşidu'l-Vecîz*, 108; Zerkani, *Menahilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/38; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, XX/130; Suyuti, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, 94 vd; Birişik, Abdulhamit, "Nüzûl" md., XXXIII/309; Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, 163 vd; Bu konuda daha geniş bilgi için ayrıca, Güngör, Mevlüt, *Kur'an'ın Peyderpey İndirilmesindeki Hikmetler*, Diyanet İlmî Dergi, Temmuz-Ağustos-Eylül 1988, Sayı 3, cilt 24, s 5 vd.
- 24 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Fezâilü'l-Kur'an, 6; Zerkeşi, *el-Burhan*, 160; Mennaul Kattan, *Mebahis*, 95; Adnan Zarzur, *Ulûmu'l-Kur'an*, Beyrut 1981, el-Mektebetu'l-İslami, 69; Ebu Şame

Zikrolunan bu üç görüşten ilki, ifade edildiği üzere en sahih görüş olarak kabul görmüştür.²⁵ Lakin İbn Abbas tarafından ifade olunan ve hiçbir ayet veya hadise dayanmayan bu görüş eleştirilmiştir.²⁶ Bu görüşe şu eleştiriler yapılmıştır: Allah'ın kelamı maddi bir şey midir ki bir yerden bir yere intikal ettirilsin? Ayrıca Kur'an'ın bazı ayetlerinin hususi nedenleri vardır ve o nedenler vuku bulmadan söz konusu ayetlerin inmiş olmasının bir hikmeti de yoktur. Dolayısıyla Kur'an'ın Levh-i Mahfuz'dan dünya semasına indirildiğine dair rivayet, anlamsız ve uydurma olarak nitelendirilmiştir.²⁷ Kanaatimizce üçüncü görüş daha makul görünmektedir.

II. Kadir Gecesi

Kadir gecesinin, içerisinde Kur'an'ın indirildiği mübarek bir gece²⁸ olduğunu ifade edebiliriz.²⁹ Zira bir sûreye de isim olmuş olan bu özel gecede Kur'an'ın indirildiğini bizzat ayetler vurgular.³⁰ Lakin Kadir Gecesi'ni kastettiği bariz olan ayetlerin,³¹ farklı bir geceyi kast ettiğine dair rivayetlerin de var olduğunu ifade etmemiz gerekir.³²

- el-Makdisî, *el-Mürşidu'l-Vecîz*, 109; Zerkani, *Menahilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/38; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988, Yeni Ufuklar Neşriyat, XI/23; Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul tsz., Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, XXVI, 483 vd; Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, 163 vd; Bu konuda daha geniş bilgi için ayrıca, Güngör, Mevlüt, *Kur'an'ın Peyderpey İndirilmesindeki Hikmetler*, 5 vd. Birışık, Abdulhamit, "Nüzûl" md., DİB İslam Ansiklopedisi, XXXIII/309.
- 25 Taberi, *Câmiu'l-Beyan*, III/188; Ebu Şâme, *el-Mürşidu'l-Vecîz*, 33; Zerkeşi, *el-Burhan*, 160; Mennaul Kattan, *Mebahis*, 95; Ebu Şame el-Makdisî, *el-Mürşidu'l-Vecîz*, 108; Zerkani, *Menahilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/38. Kurtubî, el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an (Nşr. Hişam Semir el-Buhârî), Riyad tsz., Dârü Âlemi'l-Kutub, XX/130; Suyuti, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an* (Nşr. Şuayb el-Arnaûd), Lübnan 2008, Müessesetu'r-Risâle Nâşirün, 94 vd: Birışık, Abdulhamit, "Nüzûl" md., DİB İslam Ansiklopedisi, XXXIII/309.
- 26 Ateş, Süleyman, *Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, XI/23; Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, 163; Duman, Zeki, *Kelamullah'ın Levh-i Mahfuzdan Cebrail'e İntikali ve Hz. Peygamber'e İnzali*, İslami İlimler Dergisi 2010, yıl 5, sayı 1, s. 64 vd; Özgel, İshak, *Kur'an'ın Üç Aşamalı Nüzûlü Anlayışının Lugavî Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme*, Arayışlar –İnsan Bilimleri Araştırmaları- 2001, yıl 3, sayı 5-6, sayfa 95 vd.
- 27 Ateş, Süleyman, *Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I/307; Demirci, Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, 164; Duman, Zeki, *Kelamullah'ın Levh-i Mahfuzdan Cebrail'e İntikali*, 64 vd; Özgel, İshak, *Kur'an'ın Üç Aşamalı Nüzûlü*, 95 vd.
- 28 ed-Duhan 44/3.
- 29 el-Kadr 97/1.
- 30 Kadir Sûresi 97/1.
- 31 Taberi, *Câmiu'l-Beyan An Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XXI/5; Mennaul Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, 95; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, VI/409; Özervarlı, Sait, "Kadir Gecesi", DİB İslam Ansiklopedisi, XXIV/124; Günay, Hacı Mehmet, "Ramazan" DİB İA, XXXIV/433.
- 32 en-Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî (Medariku'l-Tenzil ve Hadaiku'l-Te'vil)*, (Thk. Zekeriya Umeyrât), Beyrut 1995, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II/532; Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, V/341; Elmahlılı, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 2006, Hikmet Neşriyat, VII/67; Karaman, Hayrettin ve diğerleri, *Kur'an Yolu*, DİB Yay., IV/791; Ünal, Halit, "Berat Gecesi", DİA, V/475.

A. Kadir Gecesi'nin Ayı

Kur'an-ı Kerim sarıh bir şekilde Kur'an'ın Ramazan ayında indirildiğini ifade eder.³³ Bu konuda ittifakın var olduğunu da rahatlıkla ifade etmek mümkündür.³⁴ Lakin kabul görmese de Kur'an'ın indirildiği ay için farklı rivayetlerin zikredildiğini de ekleyelim.³⁵

B. Kadir Gecesi'nin Günü

a. Ramazan Ayının Kaçınıcı Günü Olduğu

Kadir Gecesi'nin Ramazan ayının kaçınıcı günü olduğuna dair epeyce rivayet vardır. Bu sayılar arasında yedi,³⁶ on yedi,³⁷ on dokuz,³⁸ yirmi bir,³⁹ yirmi beş⁴⁰ yirmi yedinci⁴¹ günler zikrolunur. Yine tam gün belirtilmeden Ramazan'ın son on

33 el-Bakara 2/185.

34 Taberi, *Câmiu'l-Beyan*, III/188; Taberi, *Târihu't-Taberî (Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk)*, (Thk. Ebu'l-Fadl İbrâhim), Kahire, tsz, Dâru'l-Maârif bi-Mısır, II/293 vd; Ebu Şame el-Makdisî, *el-Mürşidu'l-Vecîz*, 108; Ebu Hayyan, *Bahru'l-Muhit* (Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud), Beyrut 1993, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, VIII/492; Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44; Âlusi, *Rûhu'l-Meânî*, II/45; Suyuti, *ed-Dürri'l-Mensur fî Tefsîri bi'l-Me'sur* (Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî), Kahire 2003, Merkezi Hicr Li'l-Buhus ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyyeti ve'l-İslamiyyeti, II/232; İbn Âşur, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984, Ed-Dâru't-Tunusiyye Li'n-Neşr, II/172; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ani'Azîm* (Thk. Mahmut Abdulkadir el-Arnaûd), Beyrut 2004, Dâr Sâder, IV/422; Zerkani, *Menahilu'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'an*, I/38. Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, XX/130; Suyuti, *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an*, 94 vd; Birişik, Abdulhamit, "Nüzûl" md., DİB İslam Ansiklopedisi, XXXIII/309; Duman, Zeki, *Kelamullah'ın Levh-i Mahfuzdan Cebrail'e İntikali ve Hz. Peygamber'e İnzali*, İslami İlimler Dergisi 2010, yıl 5, sayı 1, s. 64 vd.

35 Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44.

36 Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44;

37 İbn S'ad, et-Tabakât, I/164; İbn İshak, es-Siretu'n-Nebeviyye, 174; İbn Hişam, es-Siretu'n-Nebeviyye, I/274; Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf* (Thk. Muhammed Hamidullah), Lübnan 1996, Dâru'l-Fikr, I/104; Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44; Hamidullah, İslam Peygamberi, II/788; Köksal, Asım, *İslam Tarihi* (Hz. Muhammed ve İslamiyyet), İstanbul 1981, İrfan Yayınevi, I/125; Duman, Zeki, *Kelamullah'ın Levh-i Mahfuzdan Cebrail'e İntikali ve Hz. Peygamber'e İnzali*, 64 vd.

38 Makrîzî, *İmtâu'l-Esm'a Bîma Li'n-Nebiyyi Mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafadati ve'l-Metâi* (Muhammed Abdulhamid en-Nemîsî), Lübnan 1999, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I/21; Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44.

39 Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44.

40 Taberi, *Câmiu'l-Beyan*, III/189; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, II/61; Kurtubî, el-Câm'i Li Ahkâmi'l-Kur'an, II/298; Ebu Şame el-Makdisî, *el-Mürşidu'l-Vecîz*, 108; Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44; Ebu Hayyan, *Rûhu'l-Meânî*, II/45; Suyuti, *ed-Dürri'l-Mensur fî Tefsîri bi'l-Me'sur*, II/232; İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II/172; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, XX/130; Zerkani, *Menahilu'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'an*, I/38; Duman, Zeki, *Kelamullah'ın Levh-i Mahfuzdan Cebrail'e İntikali ve Hz. Peygamber'e İnzali*, s. 65.

41 Müslim, *Sahihu Muslim*, "Salâtu'l-Misafirîn", 179-180, "Sıyam" 220-221; Ebu Davud, *Sunenu Ebu Davud*, "Şehru Ramazan" 2,6; Tirmizi, *Sunenu't-Tirmizi*, "Savm", 72; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/788.

gününün tek günleri olarak da rivayetler⁴² gelmiştir. En çok kabul gören görüşe göre ise yirmi yedinci gece Kadir Gecesi'dir.⁴³

b. Haftanın Hangi Günü Olduğu

Kadir Gecesi'nin gününün haftanın hangi günü olduğu üzerinde ittifak olduğu söylenmişse⁴⁴ de bu konuda ihtilafın vuku bulduğunu ifade edelim. Bu konudaki ihtilaf iki gün üzerinde olmuştur ki bu günlerden ilki pazartesidir.⁴⁵ Diğer kanaate göre Kadir Gecesi'nin günü Cuma'dır.⁴⁶ Bu günün Cuma olarak mütalaa edilmiş olmasının en büyük sebebi, Kadir Gecesi'nin, Bedir Gazvesi'nin yapıldığı gün olduğuna dair rivayetlerin olmasıdır.⁴⁷ Enfal sûresinin Bedir'den bahseden 41. ayeti de bu meyanda te'vil edilmiştir.⁴⁸ Bedir gazvesi de 17 Ramazan Cuma günü olmuştur.⁴⁹ Başka bir görüşe göre, Hz. Peygamber'in doğumunun ve elçilikle görevlendirilmesinin başladığı gü-

- 42 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, "Fazlu Leyleti'l-Kadr", 2-3; Müslim, *Sahihu Muslim*, "Sıyam" 205-220; Kurtubî, *el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVI/124; Özervarlı, Sait, DİB, XXIV/125; Şentürk, Lütfî, *Kadir Gecesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi, Eylül-Ekim 1970, sayı 101, sayfa 335 vd
- 43 Müslim, *Sahihu Muslim*, "Salâtü'l-Misafirin", 179-180, "Sıyam" 220-221; Ebu Davud, "Şehru Ramazan" 2,6; Tirmizi, "Savm", 72; Zemaşşeri, *el-Keşşaf*, VI/409; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/788; Karaman, Hayrettin ve Diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara 2007, DİB Yayınları, V/658; Özervarlı, Sait, DİB, XXIV/125.
- 44 Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44.
- 45 İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/174; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/264; İbu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, 221; İbn S'ad, *Tabakâtu'l-Kubra*, I/164; Taberi, *Târihu't-Taberi* II/293; Vahidi, *Esbabu'n-Nüzûl* 15; Beyhâkî, *Delâilu'n-Nubuvve*, II/133; Râzî, *Meşâihu'l-Ğayb*, V/91; İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye li İbn İshak*, 174; Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ani*, II/61. İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/174; Ebu Şame el-Makdisî, *el-Mürşidu'l-Vecz*, 108; Ebu Hayyan, *Rûhu'l-Meânî*, II/45; Suyuti, *ed-Dürri'l-Mensur fi Tefsiri bi'l-Me'sur*, II/232; İbn Âşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, II/172; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, XX/130; Zerkani, *Menahilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, I/38; Duman, Zeki, *Kelamullah'ın Levh-i Mahfuzdan Cebrail'e İntikali ve Hz. Peygamber'e İnzali*, s. 65.
- 46 İbn S'ad, *et-Tabakât*, I/164; İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 174; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/274; Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/788; Köksal, Asım, *İslam Tarihi* (Hz. Muhammed ve İslamiyyet), İstanbul 1981, İrfan Yayınevi, I/125.
- 47 İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/174; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/224; İbu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, 221.
- 48 İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/174; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/224; İbu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, 221. İslamoğlu, Mustafa, *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an* (Gerekçeli Meal-Tefsir), İstanbul 2010, Düşün Yayıncılık, 783.
- 49 İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/174; Vakıdî, *Meğâzi Rasulillah* (*Kitabu'l-Meğâzi*), (Thk. Abbas eş-Şerîfî), Kahire 1948, Matbaatu's-Saâde, 10 vd; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/224; İbu'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, 221; Şulul, Kasım, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul 2011, İnsan Yayınları, 95 vd.

nün Pazartesi olduğuna dair rivayetin sıhhatine şüpheli yaklaşılmıştır.⁵⁰ Yine Kur'an'da ve hadislerde zikrolunduğu üzere İslam ve Müslümanlar için en önemli gün Cuma günüdür.⁵¹ Fakat biz yeri gelmişken Bedir'den bahseden söz konusu ayetin; “إِنْ كُنْتُمْ آمَنْتُمْ بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى عَبْدِنَا يَوْمَ الْفُرْقَانِ يَوْمَ التَّقَى الْجَمْعَانَ” “Eğer Allah'a ve hak ile bâtılın ayrıldığı gün, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı gün (Bedir savaşında) kulumuza indirdiğimize inanmışsanız” anlamındaki pasajlarında geçen “أَنْزَلْنَا/indirilen”lerin, Bedir'de indirilen melekler veya iki gruptan birinin (Kureyş kervanının veya zaferin) mü'minlerin olacağı yönündeki müjde olduğu şeklinde te'vil edildiğini ifade etmeliyiz.⁵² Yine “يَوْمَ الْفُرْقَانِ/ hak ile batılın ayrıldığı gün” ile de mü'min ve kafirlerin birbirlerinden ayrıldığı zaman olduğu yönündeki kanaatler⁵³ daha fazla ve daha isabetlidir.

III. Kadir Gecesi'nin Tespiti Problemi

Kadir Gecesi'nin tespiti söz konusu olduğu zaman iki genel görüşün karşımıza çıktığını görebilmekteyiz. İlk kanaate göre Kadir Gecesi'nin tespiti mümkün değildir. Bu kanaatte olanların kendilerince delilleri vardır ki bunlar ilerde açıklanacaktır. İkinci görüşe göre Kadir Gecesi'nin tespiti mümkündür. Lakin bu kanaatte olanlara göre bu zaman diliminin tespitinin mümkün olması, söz konusu zamanın kesin olduğu anlamına gelmemektedir. Zira mutlak kesin olarak nitelendirilebilecek bir delil olmadan mutlak kesine ulaşılamaz. Binaenaleyh tespitite kullanılan argümanların tümünde ihtilaf vardır. Bizce söz konusu zamanın kesin zamanını belirlemek mümkündür. İfade olunan görüşlere dair deliller şerh edilirse, konunun daha net anlaşılacağı kanaatindeyiz.

A. Kadir Gecesi'nin Tespiti Mümkün Değildir

Bu kanaatte olanların en büyük argümanı, söz konusu zamanın hem günü ve hem de tarihine dair elimizde kesin bir delilin olmamasıdır. Daha önceden de

50 el-Hüseyîni, Casnazâni, *Hz. Peygamber Devi Kronolojisinin Miladi Karşılığı İle İlgili Bir Araştırma* (Terc., Kasım Şulul), Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Şanlıurfa 2001, yıl 2000, sayı VI, s 155 vd.

51 el-Cuma 62/9; Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, “Kitabu'l-Cumua”, 2,6.

52 Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XI/200 vd; İbn Âşur, *Tefsîru'l-Tahrir ve'l-Tenvîr*, X/14-15; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II/584; İbn Araf, *Tefsîru İbn Araf* (Thk. Celaleddin es-Suyuti), Lübnan 2008, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, II/286; es-Suyuti, *Dürrü'l-Mensûr*, VII/134-135; es-Suyuti-el-Mehallî Celaleddîn, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Beyrut 1999, Daru İbn Kesir, 181; Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, İstanbul 2002, İşaret Yayınları 332; İslamoğlu, Mustafa, *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an (Gereğçeli Meal-Tefsir)*, İstanbul 2010, Düşün Yayıncılık, 783.

53 Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, XI/200 vd; İbn Âşur, *Tefsîru'l-Tahrir ve'l-Tenvîr*, X/14-15, XXV/277; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II/584; es-Suyuti, *Dürrü'l-Mensûr*, VII/134-135; es-Suyuti-el-Mehallî Celaleddîn, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Beyrut 1999, Daru İbn Kesir, 181; Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı* 332; İslamoğlu, Mustafa, *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an (Gereğçeli Meal-Tefsir)*, İstanbul 2010, Düşün Yayıncılık, 783.

zikrolunduğu üzere bu gecenin tarihine dair yedi,⁵⁴ on yedi,⁵⁵ on dokuz,⁵⁶ yirmi bir,⁵⁷ yirmi beş⁵⁸ yirmi yedinci⁵⁹ günler rivayetler arasında geçmektedir. Yine tam gün belirtilmeden Ramazan'ın son on gününün tek günleri olarak da rivayetler⁶⁰ gelmiştir. Hakkında bu kadar ihtilaf olan bir günün tespit edilebilmesi haliyle imkân dâhilinde olamaz.

Kadir Gecesi'nin tespitinin mümkün olmadığı kanaatinde olanların ikinci delilleri, Allah'ın bu kutsal zaman dilimini gizli tutmuş olmasıdır. Eğer bu gece belli olsaydı, Müslümanlar sadece bu geceyi ihya eder, diğer zamanlarda bunu yapmazlardı. Belirsizlik tüm Ramazan gecelerinin –sünnî uygulamada olduğu gibi bilhassa son on gününün– ibadetle geçirilmesine⁶¹ vesile olmuştur. Ayrıca bu gecenin belirsizliği kasti olarak bu geceye hürmetsizlik edilmesinin veya bu gece aşırıya kaçmanın önüne de geçmiş olur.⁶²

Bazı nakillerde Hz. Peygamber'in bu gecenin zamanını bildirmeye teşebbüs ettiği, lakin o sırada çıkan bir anlaşmazlığa müdahil olmasının ardından, söz konusu zamanın zihninden silindiği ifade edilmiştir.⁶³ Böylesi bir rivayeti kabul et-

- 54 Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44;
- 55 İbn S'ad, *et-Tabakât*, I/164; İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 174; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/274; Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/788; Köksal, Asım, *İslam Tarihi* (Hz. Muhammed ve İslamiyyet), İstanbul 1981, İrfan Yayınevi, I/125; Duman, Zeki, *Kelamullah'ın Levh-i Mahfuzdan Cebrail'e İntikali ve Hz. Peygamber'e İnzali*, 64 vd.
- 56 Makrîzî, *İmtâu'l-Esm'a Bima Li'n-Nebiyyi Mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafadati ve'l-Metâi* (Muhammed Abdulhamid en-Nemîsi), Lübnan 1999, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I/21; Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44.
- 57 Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44.
- 58 Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, III/189; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî, II/61; Kurtubî, *el-Câm'i Li Ahkami'l-Kur'an*, II/298; Ebu Şame el-Makdisî, *el-Mürşidu'l-Vecîz*, 108; Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44; Ebu Hayyan, *Rûhu'l-Meânî*, II/45; Suyuti, *ed-Dürrü'l-Mensur fî Tefsîri bi'l-Me'sur*, II/232; İbn Âşur, *et-Tahrir ve'l-Tenvir*, II/172; Kurtubî, *el-Câmî li Ahkami'l-Kur'an*, XX/130; Zerkani, *Menahilu'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'an*, I/38; Duman, Zeki, *Kelamullah'ın Levh-i Mahfuzdan Cebrail'e İntikali ve Hz. Peygamber'e İnzali*, s. 65.
- 59 Müslim, *Sahihu Muslim*, “Salâtu'l-Misafirîn”, 179-180, “Sıyam” 220-221; Ebu Davud, *Sunenu Ebu Davud*, “Şehru Ramazan” 2,6; Tirmizi, *Sunenu'l-Tirmizi*, “Savm”, 72; Zemaşşeri, *el-Keşşaf*, VI/409; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/788.
- 60 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, “Fazlu Leyleti'l-Kadr”, 2-3; Müslim, *Sahihu Muslim*, “Sıyam” 205-220; Zemaşşeri, *el-Keşşaf*, VI/409; Kurtubî, *el-Cami li Ahkami'l-Kur'an*, XVI/124; Özervarlı, Sait, DİB, XXIV/125; Şentürk, Lütfî, *Kadir Gecesi*, 335 vd
- 61 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, “Fazlu Leyleti'l-Kadr”, 2-3; Müslim, *Sahihu Muslim*, “Sıyam” 205-220; Özervarlı, Sait, DİB, XXIV/125; Şentürk, Lütfî, *Kadir Gecesi*, 335 vd
- 62 Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXXII, 28-29; Zemaşşeri, *el-Keşşaf*, VI/409; Özervarlı, Sait, “Kadir Gecesi”, DİB, XXIV/125. Kurt, Avni, *Kadir Gecesi*, Diyanet İlmî Dergi, Nisan-Mayıs-Haziran 1987, cilt XXIII, sayı 2, sayfa 48-49.
- 63 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, “Fazlu Leyleti'l-Kadr”, 4; Müslim, *Sahihu Muslim* “Sıyam”, 217; Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, “Savm”, 56; Özervarlı, Sait, “Kadir Gecesi”, DİB, XXIV/125; Duman, Zeki, *Kelamullah'ın Levh-i Mahfuzdan Cebrail'e İntikali*, 64 vd; Özgel, İshak, *Kur'an'ın Üç Aşamalı Nüzûlü*, 95 vd.

mek muhaldir. Zira söz konusu olay alelade bir olay değildir ki unutulmuşsun. O bölgedeki tüm insanların hayatını etkileyen bir olayın vuku bulunduğu ilk zaman, Hz. Peygamber'e unutturulsa veya zihninden silinse bile olaya şahitlik yapan eşî ve arkadaşlarının da söz konusu zamanı bilmediği veya bilemeyeceğini iddia etmek tutarlı değildir.⁶⁴

Kanaatimizce bir bölgedeki tüm insanları lehte veya aleyhte etkilemiş olan ve yaşanmışlığı kesin olan bir olgunun –yeni bir dinin ilk vahiy metinleri- hiç kimse tarafından kesin olarak bilinmemesi mümkün görünmemektedir. Varaka'nın Hz. Peygamber'e (as) inen şeyin ne olduğunu ayrıntısıyla açıklayan veya Varaka'nın mensubiyetini ifade eden kaynaklar⁶⁵ nedense olayın zamanını hiç zikretmemektedirler. Acaba Varaka veya başkası Hz. Peygamber'e (as) veya eşine olayın ne zaman vuku bulunduğunu sorma ihtiyacını hissetmedi mi? Veyahut bu bilindiği için sorma ihtiyacı hissedilmedi mi? Ayrıca olayın en yakın şahitlerinden herhangi bir rivayetin bize ulaşmamış olması mütehasısların incelemesine muhtaçtır. Hz. Ömer döneminde tarihi belirleme zarureti doğunca, Hz. Ali başta olmak üzere sahabe tarafından ilk inen vahiy metinlerinin, kabul edilecek tarihin başlangıç günü olarak kabul edilmesinin teklif edilmiş olması,⁶⁶ ilk vahiy metinlerinin indiği zamanın biliniyor olmasına delil olabilir. En azından sahabeden bazıları bu tarihi biliyor olmalıdır fakat bu meyanda bir kaydın veya rivayetin olmaması gerçekten dikkate şayandır.

B. Kadir Gecesi'nin Tespiti Mümkündür

Bu kanaatte olan kişilerin sayısının çok fazla olmadığını ifade edelim. Zira kesinliğin tespitinde önümüze çıkan birçok engelin var olduğu onlar tarafından da zikrolunmuştur. Tespite engel olan konular olduğu gibi tespite imkan veren deliller de vardır. Tebliğimizin esas mevzuu bu konu olduğu için zikrolunacak başlıklar hakkında genişçe bilgi vermemiz icap etmektedir.

I. Tespite Engel Olan Konular

Kadir Gecesi'nin tespitinde engel olarak karşımıza çıkan konular arasında tarih algısının farklı olması, siyer müelliflerinin aynı olay için verdikleri farklı tarihler, nesi problemi, kameri-şemsi yıl arasındaki fark ve kameri ayların düzensizliği gelmektedir. İfade olunan konuları tafsil etmek konunun mahiyetinin daha iyi fehedilmesine katkı sağlayacaktır.

64 Ayrıntı için bkz. Duman, Zeki, *Kelamullah'ın Levh-i Mahfuzdan Cebrail'e İntikali ve Hz. Peygamber'e İnzali*, 64 vd; Özgel, İshak, *Kur'an'ın Üç Aşamalı Nüzülü Anlayışının Lugavî Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme*, 95 vd.

65 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, "Bed'ul Vahy", 1; Müslim, *Sahihu Muslim*, "Kitabu'l-İman", 73.

66 Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arkaplanı*, 678.

a. Tarih Algısının Farklı Olması

Hicret öncesi tarihe ait bir zaman tesbitinde karşımıza çıkan en büyük problem Câhiliye dönemi arplarının tarih algısıdır. Zira Arapların tarih algıları modern tarih algısından çok farklı idi. Eski zamanlardan başlayıp süregelen bir tarihleri yoktu. Genelde önemli bir olay, başka bir olayın başlangıcı olarak kabul edilmekteydi.⁶⁷ Örneğin Arap yarımadasında oldukça etkili olan “Fil Olayı” tarihlendirmede kullanılan en önemli olaylardandır. Hz. Peygamber’in doğum yılı için “fil olayından şu kadar zaman sonra” diyerek tarihlendirme yapılmıştır.⁶⁸ Fil olayının tarihinin sayısal değerinin o dönemdeki bir Arap için bir önemi yoktur. Zira söz konusu olay zaten kendi başına önemlidir. Sonuç olarak Câhiliye dönemi Arap tarih algısı, bir olayın tespitinde oldukça zorluklar çıkarmıştır.

b. Siyer Müelliflerinin İhtilafları

Siyer müellifleri birçok önemli tarihle ilgili farklı tarihler zikretmişlerdir.⁶⁹ Bu farklılıklar, haliyle tarih tespitinde önümüze engel olarak çıkmaktadır. Kadir gecesi ile ilgili ihtilafları daha önceden zikrettiğimiz için tekrar etmeyeceğiz.

c. Nesi’ Problemi

Kur’an tarafından “küfürde ileri gitmek”⁷⁰ olarak zikrolunan nesi’ hakkında epeyce ihtilafın var olduğu bu konunun araştırmacılarının gözünden kaçmayacaktır. Nesi’i anlayabilmek için öncelikle nesi’in ne olduğu ve nasıl uygulandığını bilmemiz gerekecektir. Bu konudaki görüşleri ifade ettikten sonra kanaatimizi belirteceğiz.

c 1. Nesi’ ve Uygulanması

Nesi’in ne olduğu ile ilgili iki kanaatin olduğu ağırlık kazanmıştır. İlk kanaate göre nesi’ Ficar Savaşları’ndan dolayı yapılmakta idi. İkinci görüşe göre ise hac aylarının aynı döneme gelmesi için yapılan müdahaleler sonucunda nesi’ meydana gelmiştir. Zikrolunan müdahaleleri ve benzeri hac uygulamalarını düzenleyen yapıya hums denmiştir.

67 el-Hüseyînî, Casnazâni, *Hz. Peygamber Devi Kronolojisinin Miladi Karşılığı İle İlgili Bir Araştırma* (Terc., Kasım Şulul), Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Şanlıurfa 2001, yıl 2000, sayı VI, s 155 vd; Algül, Hüseyin, *Hz. Muhammed (as) Devri Kronolojisi*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 1992, sayı IV, cilt IV, yıl 4, s 101 vd; Carullah, Musa, *Nizâmu'n-Nesi' 'İnde'l-Arab (Kable'l-İslam)*, Mısır 1935, Matbaatu's-Saade, 4 vd.

68 İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, 99; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Belâzûri, Ensabu'l-Eşraf, I/67; Ebu Nuaym, *Delailu'n-Nubuvve*, 143; Beyhaki, *Delailu'n-Nübüvve*, I/74; Makrizî, *İmtau'l-Esma*, I/7; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, I/323; Suheyli, *Ravdu'l-Unuf*, I/278; İbn Kesir, *el-Fusûl fi Sireti'r-Rasûl* (Thk. Muhammed el-Ayyad el-Hadravî), Beyrut tsz, Medresetu Müesseseti'l-Kur'an, 91-92; Fayda, Mustafa, “Fil Vak'ası” *DİA*, XIII/71; Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arkapları* (Terc. Kasım Şulul), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 2000, sayı IX, cilt 9, 672.

69 Jones, Marsden, *İlk Kaynaklara Göre Peygamber'in Savaşlarının Kronolojisi (Bir Metin Tahlihi)* (Çev. Kasım Şulul), Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2001, sayı II, s 115 vd.

70 et-Tevbe 9/37.

a. Ficar Savaşları

Araplar Câhiliye döneminde de haram sayılan aylarda savaş yapmazlardı. Fakat geçimlerini çapulculuk ve savaşla kazanan kabileler bu aylarda savaş yapamamış olmak için ayların yerini değiştirirlerdi. Üst üste gelen haram aylarda (Zilkade, Zilhicce, Muharrem) maddi sıkıntı yaşayan Araplar bu aylarda savaş yapar ve söz konusu ayların yerlerini değiştirirlerdi. Bu surette yapılan savaşlara da Ficar Savaşları denmiştir.⁷¹ Tabii ki bu değişiklik tüm ayların yerini de etkilemiş oluyordu. Bu aylarda yapılan savaşların bazılarında Hz. Peygamber'in de katıldığı ifade edilmiştir.⁷²

b. Hums ve Nesi'

İslamiyet'ten önce de Mekke'nin yerli halklarının diğer Arap kabilelerine göre bir üstünlükleri bulunuyordu. Bilhassa Fil olayından sonra Mekkelilerin diğer kavim ve milletler yanında görülmemiş bir üstünlükleri oldu. Bu üstünlüklerini daha çok ticari çıkarları için kullanmaya başlayan Mekke'nin yerli halkları "hums" denilen yapıyı oluşturdular.⁷³ Oldukça imtiyazın kendisiyle edindiği bu kuruluşun bir diğer yaptırımı hac aylarını belirlemektir. Tabii ki kendi çıkarlarını önceledikleri için de ticari faaliyetlerden en çok getiri sağlayacakları aylarda haccı sabitliyorlardı. Bu sabitleme işi de daha çok mevsimin uygun olduğu bahar aylarına denk gelecek şekilde yapılmaktaydı. Bu sabitleme işlemi için de hac ayı olan Zilhicce'ye gün veya ay eklemek suretiyle kameri ve şemsi yılın arasındaki farkı eşitlemiş olmaktadır.⁷⁴ İfade etmemiz gerekir ki, eğer Mekkeliler hac mevsimini bahar aylarına denk getirmek için bu işlemi yaptıkları gibi bir kanaat varsa karşımıza açıklanması gereken bir durum çıkar. Şöyle ki kameri şemsi yıl arasındaki fark 11 gündür. Dolayısıyla o bölgenin iklimini göz önüne aldığımız

71 İbn S'ad, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebir* I/104 vd; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/184; İbnu'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, I/391; Cahız, *Kitâbu'l-Hayevân*, (Thk. Abdusselam Muhammed Harun), Mısır 1965, Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa Albânî el-Halebî ve Evlâduhu bi-Mısır, I/165-166; Carullah, *Nizamu'n-Nesi' 'Inde'l-Arab*, 5 vd; Algül, Hüseyin, "Ficar", *DİA*, XIII, 52; Fayda, Mustafa "Nesi'", *DİA*, XXXII/578.

72 İbn S'ad, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebir* I/104 vd; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/184; İbnu'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, I/391; Algül, Hüseyin, "Ficar", *DİA*, XIII, 52; Casnazâni, *Hz. Peygamber Devi Kronolojisi*, 150 vd;

73 İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/42; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II/227; İbnu'l-Esir, *el-Kamil fi't-Tarih*, I/349; Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, I/265; Suheyli, *Ravdu'l-Unuf*, I/113; el-Hüseyni, Casnazâni, *Hz. Peygamber Devi Kronolojisinin Miladi Karşılığı İle İlgili Bir Araştırma*, 155 vd; Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arkapları* (Terc. Kasım Şulul), Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 2000, sayı IX, cilt 9, s 671 vd; Şulul Kasım, *Hicri Takvimin Ortaya Çıkışı*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2002, sayı 4, 145 vd; Uslu, Recep, "Hums", *DİA*, XVIII/364; Fayda, Mustafa "Nesi'", *DİA*, XXXII/578; Kılıç, Ünal, *Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: "Hums"*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 2004, cilt VIII/1, sayfa 76 vd.

74 Ayrıntı için bkz. Carullah, Musa, *Nizâmu'n-Nesi' 'Inde'l-Arab*, 11 vd.

zaman, hac mevsimi, olması gereken Şubat, Mart, Nisan ve Mayıs aylarına denk geldiğinde 5 veya 7 yıl herhangi bir müdahale olmasa bile yine hac mevsimin uygun olduğu döneme denk gelmiş olur. Yine ifade edelim ki kameri ve şemsi yılı eşitlemek için kullanılan nesi yönteminin ne zaman başladığı ve nasıl uygulandığı ile ilgili kesin bilgiye sahip değiliz.⁷⁵ Söz konusu gün ekleme işleminin her yıl yapıldığı, iki yılda bir yapıldığı veya üç yılda bir, bir ay eklendiği ifade edilmiştir.⁷⁶ Kur'an-ı Kerim Mekkelilerin hums vesilesi ile yaptığı uygulamaların çoğunu kaldırmıştır.⁷⁷

II. Tespite İmkân Kılan Deliller

Kadir Gecesi'nin tespiti için kullanabileceğimiz argümanların da var olduğu- nu ifade edelim. Bu delilleri nesi'in neshi, ittifak edilen tarihler ve günleri kullanmak suretiyle geriye gitme şeklinde sıralayabiliriz.

a. Nesi'in Kaldırıldığına Dair Rivayet

Bizim için ve tarih ile ilgili araştırma yapacak olanlar için en önemli rivayet, Hz. Peygamber'in nesi' uygulamasının kaldırıldığına dair beyanattır. Söz konusu rivayete göre, zaman ve günler Allah'ın kainatı yarattığı güne tekrar dönmüş ve nesi' küfürde ileri gitmek olarak nitelendirilmiştir.⁷⁸ İfade edilen rivayet bizim tarih tespitinde kullanacağımız ilk referansımız olacaktır. Eğer biz Hz. Peygamber'in (as) söz konusu vurguyu yaptığı tarihten, gün gün Kur'an'ın indiği yılın zamanına geri gidersek o senenin Ramazan ayının günlerini tam olarak tespit edebiliriz. Söz konusu günler içinde de üzerinde en çok ittifak olan günleri ve zamanların karşılaştırmasını yapabileceğiz. Bu karşılaştırmalar da bize kesin bir tarih bulabilme imkanı tanıyacaktır.

b. Hicretten Sonra Nesi'in Uygulanmadığının Değerlendirilmesi

Müslümanlar Medine'ye hicret ettikten sonra Mekke ve hac ile ilişkileri kesilmiş olduğundan fiili olarak nesi' ameliyesinden uzak kaldılar. Ayrıca h. II. yılda Ramazan orucu ve kurban ibadeti farz kılındıktan sonra da nesi'siz kameri senenin

75 İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/59; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, I/349; Ezraki, *Ahbaru Mekke*, I/265; Suheyli, *Ravdu'l-Unuf*, I/113; el-Hüseynî, Casnazâni, *Hz. Peygamber Devi Kronolojisinin Miladi Karşılığı*, 155 vd; Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arkaplanı*, 671 vd; Şulul Kasım, *Hicri Takvimin Ortaya Çıkışı*, 145 vd; Uslu, Recep, "Hums", DİA, XVIII/364; Fayda, Mustafa "Nesi'", DİA, XXXII/578; Kılıç, Ünal, *Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: "Hums"*, 76 vd.

76 Ayrıntı için bkz. Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arkaplanı*, 671 vd; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/786-787; Carullah, Musa, *Nizâmu'n-Nesi' İnde'l-Arab*, 11 vd

77 İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/42; İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II/227; İbnu'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, I/349; Ezraki, *Ahbaru Mekke*, I/265; Suheyli, *Ravdu'l-Unuf*, I/113.

78 Buhârî "Bed'ul-Halk" 59/2 (3197), "Kitabu'l-Megâzi" 64/77; Vakıdî, *Kitâbu'l-Megâzi*, 347; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/789; Murat Gökalp, *İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Vedâ Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki* (Basılmamış YüksekLisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001, 13 vd.

kullanılması mecburiyeti ortaya çıkmıştır.⁷⁹ Bu tarihten sonra Hz. Peygamber'in (as) tarihlendirme yaptığına dair rivayetler de zikredilmiştir.⁸⁰

c. Nesi' Uygulamasının Mahiyeti ve Kesin Tarih Tespitine Dair

Daha önceden de ifade edildiği üzere nesi'in ne zaman uygulanmaya başlandığı ve nasıl uygulandığı hakkında kesin bir bilgimiz söz konusu değildir. Bizim yapabileceğimiz şey, kaynakların bize ifade ettiği kesin tarihleri birbiriyle kıyaslamak suretiyle bir sonuca ulaşmaya çalışmaktır.

Hz. Peygamber'in Veda Haccı'nda nesi' uygulamasını kaldırdığını ve bu gün üzerinde ittifakın var olduğunu zikretmiştik. Söz konusu tarihten geriye doğru miladi takvime göre gidilirse, miladi bir olayın kesin tarihini tespit etmek mümkündür.⁸¹ Lakin aynı şeyi hicri takvime göre veya hicri takvimden önceki dönem için ifade etmenin imkanı ihtilaflıdır. Biz, miladi tarih için mümkün olan şeyin hicri bir olay için ve hicretten önce için de mümkün olduğu kanısındayız. Binaenaleyh kaynakların zikrettiği bazı tarihler bu iddiamızı desteklemektedir. Zira tam olarak ne olduğunu bilmediğimiz, hatta keyfi bir uygulama olduğu ifade edilen bir düzene göre (nesi' ameliyesine göre) tarih tespiti yapmaya çalışmak abesle iştigaldir.⁸²

Elimizdeki siyer telifleri Medine'ye hicretten sonraki önemli olayların bazılarını gün, ay ve yıl olarak kaydetmiştir. Biz de ilk dönem kaynaklarının zikrettiği bazı tarihleri miladi tarih ile kıyasladığımız zaman, bazı zaman dilimlerinin birebir aynı, bazıların ise birkaç günlük fark gösterdiğini görebilmekteyiz. Söz konusu miladi takvim sonuçlarını değerlendirmeden önce bazı noktalara temas edecek olursak, birkaç günlük farkın normal olduğu görülecektir. Öncelikle kaynakların kendilerinden rivayette buldukları Araplar astronomiye şimdiki kadar vakıf değillerdi. Ayrıca onlar için her ayın değil, haram ayların, özellikle de hac ayının bir değeri vardı. Kendilerine lazım olan ayın başlangıcını da tecrübeleriyle tayin ediyorlardı.⁸³ Aybaşlarının ru'yet suretiyle⁸⁴ tayin edildiği bir dönemde birkaç günlük farkın var olması kaçınılmazdır.⁸⁵ Saniyen, miladi takvimlerin esas aldıkları kameri takvimlerde ayların çekebileceği günler sabit bir düzene göre tayin edilmiştir. Oysa ki astronomik veriler, bazen ayların üst üste üç veya dört ay 30, veya üst üste üç ay 29 çektiğini göstermiştir.⁸⁶ Yine kameri takvimde yeni gün

79 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/709; Şulul Kasım, *Hicri Takvimin Ortaya Çıkışı*, 158.

80 Bkz. Şulul Kasım, *Hicri Takvimin Ortaya Çıkışı*, 158.

81 Ayrıntı için baknz. Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arkapları*, 683.

82 el-Hüseyinî, Casnazâni, *Hz. Peygamber Devi Kronolojisinin Miladi Karşılığı İle İlgili Bir Araştırma*, 150.

83 el-Hüseyinî, *Hz. Peygamber Devi Kronolojisi*, 149.

84 Karaman Hayrettin ve diğerleri, *İlmihal*, Ankara 2006, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, I/392; Yücel, İrfan, "Hilal", *DİA*, XVIII/5 vd; el-Hüseyinî, Casnazâni, *Hz. Peygamber Devi Kronolojisi*, 149.

85 el-Hüseyinî, *Hz. Peygamber Devi Kronolojisi*, 151.

86 http://www.diyaret.gov.tr/turkish/namazvakti/vakithes_miladi.asp

ikindiden sonraki zaman diliminde başlar. Yani şemsi takvimde aynı günün sabahı da, gecesi de Pazar iken, kameri ay düzeninde aynı günün ikindiden sonraki zaman dilimi Pazartesi'dir.⁸⁷ Bu açıklamalardan sonra birkaç örneği zikredecek olursak, konu daha iyi anlaşılacaktır. Örnekleri çoğaltmamız tebliğin sınırlarını aşacağı için birkaç tarih ile yetineceğiz. Hz. Peygamber'in Medine'ye ulaştığı zaman dilimi 12 Rebiülevvel 1 Pazartesi olarak zikredilmektedir.⁸⁸ Bu tarih, 8 Rebiülevvel Pazartesi Kuba'ya varış ve 12 Rebiülevvel Cuma günü de Medine'ye ulaşma şeklinde olursa,⁸⁹ miladi tarih ile birebir olmuş olur ki söz konusu tarihin tarih çevirme kılavuzundaki⁹⁰ miladi karşılığı 24 Eylül 622 Cuma'dır. Yine Uhud için hicretten 32 ay sonra, 7 Şevval 3 Cumartesi tarihi rivayet edilir.⁹¹ Bu tarih, çevirme kılavuzunda ve bizim hesaplarımıza göre birebir tutmaktadır. Dikkat edilirse bu tarihler için kaynaklar arada geçen süreyi de zikrederler ve bu süre zarfında ay eklenmesi söz konusu değildir.⁹² Üzerinde en çok ittifak olduğunu ifade edebileceğimiz bir diğer tarih de Hudeybiye Seferi'ne çıkış tarihidir. Söz konusu tarih kaynakların çoğunda Zilka'de ayının ikinci Pazartesi günü geçer. Bu tarih de 14 Mart 628 Pazartesi gününe denk gelir ve bu tarih miladi tarih ile aynıdır.⁹³

Tebliğimizi çok uzatmamak gayesiyle sonuç olarak ifade etmemiz gerekir ki bazı müellifler nesi' ameliyesini bazen iki yılda bir⁹⁴ olarak verirken, başka bir yerde üç yılda bir olarak uygulanmış olacağından bahsederek,⁹⁵ tarihleri bağdaştırmaya çalışırlar. Elimizdeki kesin veri olan Veda Haccı'ndaki tarihe göre, geri gitmek suretiyle tarih bulmaya çalışmanın yanlış olduğunu ifade eden Hamidullah'ın kendisi de kesin bir kaniya ulaşabilmiş değildir.⁹⁶ Örneğin bir yerde kameri şemsi yıl arasındaki bir aylık farkın izalesi için ve bazı tarihlerin karşılaştırmalarında Babil metoduna uygun nesi' uygulamayı öneren müellif,⁹⁷ aynı sayfada şazz bir rivayete binaen farklı bir nesi' usulünden bahseder. Hz.

87 el-Hüseyî, *Hz. Peygamber Devi Kronolojisi*, 149.

88 İbn S'ad, *et-Tabakâtu'l-Kebir*, II/6; Vakîdî, *Meğâzi'r-Rasûl*, 3.

89 Ayrıntı için bkz. Önkâl, Ahmet, DİA, "Hicret", XVII/460-461.

90 <http://193.255.138.2/takvim.asp>

91 İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/330; Vakîdî, *Meğâzi'r-Rasul*, 152; İbn S'ad, *et-Tabakâtu'l-Kebir*, II/33.

92 Ayrıntı için bkz. el-Hüseyî, Casnazâni, *Hz. Peygamber Devi Kronolojisinin Miladi Karşılığı*, 151; Tekin, Reşat, *İbn S'ad'ın et-Tabakât'ına Göre Hz. Muhammed ve Sahabe Dönemi Kronolojisi*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2007 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 20 vd.

93 Ayrıntı için bkz. Mahmudov, Elşad, *Sebepler ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları* (Basılmamış Doktor Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, 126 vd; Atmaca, Esra, *Hudeybiye Seferi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 28 vd.

94 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/789; Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arka planı*, 676; Carullah, Musa, *Nizâmu'n-Nesi' İnde'l-Arab*, 13.

95 Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arka planı*, 676.

96 Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arka planı*, 678, dipnot 30.

97 Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arka planı*, 676.

Peygamber'in son haccından önce Hz. Ebubekir tarafından eda edilen hac yılında bir ay eklendiğini, bir başka ayın da h. 6. yılda eklenmiş olacağını söyleyerek bir önceki usul ile çelişmiştir. Çünkü Babil usulünde 30 yıllık dönemin 30, 28 ve 25. yıllarına ay eklenmiştir.⁹⁸ Yine Hamidullah batılı müelliflerin kabul ettikleri ve uyguladıkları Kameri artık yıl uygulamasını eleştirirken “Yeryüzünde alınan bu basit hüküm gök yüzüne uygulanamaz.”⁹⁹ derken, “*küfürde ileri gitmek olarak*”¹⁰⁰ nitelenen Câhiliye uygulamasına göre tarih belirlemesi yapılması gerektiğini önerir. Kanaatimizce bu iddiada Hamidullah kendi ifadesiyle çelişmiş olmaktadır. Çünkü Allah son ilahî kelamını indirirken, Arapların mahiyetini bilmediğimiz keyfi uygulamasına¹⁰¹ göre değil “*göklerin ve yerin yaratıldığı günden beri*”¹⁰² cari olan düzene göre bunu yapmıştır. Dolayısıyla uygulaması hakkında kesin bilgimiz olmayan nesi'e göre geri gidilemeyeceğini ifade etmek isteriz.

III. Kadir Gecesi'nin Tespiti

Hz. Peygamber (as) Veda Haccı'nda nesi' ameliyesinin ilga edildiğini ifade etmiştir.¹⁰³ Bu tarih gün ay ve yıl olarak 9 Zilhicce 10/6 Mart 632 Cuma'dır. Bu rivayet elimizdeki kesin bir veridir. Bu tarihten geriye doğru hicri takvimin başlangıcına gidersek, bu surette de 1 Muharrem 1/16 Temmuz 622 Cuma tarihine ulaşırız. Bu tarihten geriye doğru giderken öncelikle kesin olan verileri ele alacağız, ardından da ihtimalleri ele alıp tespitimizi yapacağız. Tesbitimizi yapmadan önce kameri takvim düzeni ile ilgili bazı notları zikretmemiz, tespitimizin haklılığına destek olacaktır.

1. Kameri Ay ve Yıl Düzeni Üzerine

Hicri takvimi esas alıp geriye doğru gittiğimizde her hicri yılı 354 gün olarak düşünerek geriye gideceğiz. Sonra da ihtimalleri değerlendirmek suretiyle kameri artık yılları ekleyip bu yıl sayısınca gün düşeceğiz. Bunun sebebi de şudur ki, elimizdeki kameri takvime dair artık yıl düzeni Batılılarca takdir edilmiş olup, kameri yılların düzeni söz konusu düzene göre işlememektedir.¹⁰⁴

a. Üst Üste 30 Çeken Aylar

Biz Diyanet İşleri Başkanlığı'nın İstanbul Rasathanesi'nin verilerine göre verdiği kameri yılların ay sürelerini biraz mesai harcayarak tek tek saymak sure-

98 Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arka planı*, 675-676.

99 Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arka planı*, 679.

100 et-Tevbe 9/37.

101 el-Hüseyinî, *Hz. Peygamber Devi Kronolojisi*, 150.

102 et-Tevbe 9/36.

103 Buhârî “Bed’ul-Halk” 59/2 (3197), “Kitabu'l-Megâzi” 64/77; Vakîdî, *Kitâbu'l-Megâzi*, 347; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/789.

104 Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arka planı*, 679; Dizer, Muammer “Ay”, DİA, IV/186.

tiyle ay ve yıl düzenlerinin nasıl işlediği hakkında bilgi edindik. Müsteşriklerin kanaatleri sonucu ortaya konan kameri ay düzeninde tek olan aylar 30, çift olan aylar ise 29 gün çekmektedir.¹⁰⁵ Lakin yaptığımız araştırma sonucu ayların sabit bir düzende işlemediğini gördük.¹⁰⁶ Örneğin h. 1353 (1934) yılının 4 ayı (Rebiülevvel, Rebiülahir, Cemaziyelevvel ve Cemaziyelahir) ayları ard arda 30 gün çekmiştir. Yine h. 1390 (1970) yılının 4 ayı (Rebiülahir, Cemaziyelevvel, Cema-ziyelahir ve Recep) ayları ard arda 30 gün çekmiştir.

b. Artık Yıl Düzeni

Batılılarca düzenlenmiş olan kameri yılların artık yılları sabittir. 30 yıllık dönemlerin 3, 5, 7, 10, 13, 15, 18, 21, 24, 26 ve 29 yılları 355 gün, diğer yıllar ise 354 gündür.¹⁰⁷ Fakat bizim İstanbul Rasathanesi'nin verilerini hesaplamak suretiyle edindiğimiz sonuçlar tamamen farklıdır. Hiçbir müdahale görmeyen şemsi ve kameri yıllar 33 yılda bir 4-5 günlük farkla aynı aya dönüş yapar. Örneğin h. 1419/m 1999 yılının Kadir Gecesi (27. gece kabul edilmek suretiyle) 14-15 Ocak tarihlerine gelirken, 33 yıl önceki aynı hicri tarih (yani 26-27 Ramazan) 18-19 Ocak 1966 olmaktadır. Yine aynı tarihten 33 yıl geri gittiğimiz takdirde bu sefer söz konusu hicri gün (26-27 Ramazan) 23-24 Ocak 1933 yılına denk gelir.¹⁰⁸ Bu bilgilerden sonra eğer biz 33 yıllık kameri yıl düzenini incelersek artık yılların da düzeni hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Elimizdeki astronomik verileri incelemek suretiyle yaptığımız hesaplamalara göre 33 yıllık zaman diliminde artık yıllar düzenli gitmemektedir. Örneğin hicri 1344-1377 arasında 1, 3, 5, 9, 11, 12, 17, 19, 23, 26 ve 30. yıllar 355 gün çekerken; hicri 1377- 1410 arasında 1, 6, 7, 12, 13, 15, 20, 22, 27, 28, 30. yıllar 355 gün çekmiştir. Sonuç olarak kameri takvimin artık yıl düzeninde sabit bir düzen yoktur.

c. Tek-Çift Aylar Düzeni

Batılıların kabul ettiği düzene göre tek olan aylar 30, çift olan aylar 29 çekmektedir. Fakat astronomik veriler ifade olunan şeyi doğrulamamaktadır. Daha önce ifade ettiğimiz üzere bazı yılların (h. 1353 ve h. 1390) dört ayı üst üste 30 gün çekebilmiştir. Örneğin h. 1346 yılının Rebiülahir, Cemaziyelevvel ve Cema-ziyelahir ayları, h 1352 yılının Rebiülevvel, Rebiülahir ve Cemaziyelevvel ayları,

105 Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arkapları*, 679; Dizer, Muammer "Ay", DİA, IV/186.

106 http://www.diyaret.gov.tr/turkish/namazvakti/vakithes_miladi.asp. Söz konusu adreste 1900-2008 yılları arasındaki yılların kameri ay düzenini, dolayısıyla 110 yıllık zamanı görebilme imkanımız vardır. Bu da herhangi bir müdahale görmeden birbirini takip eden ve takriben aynı zamana dönüş yapan şemsi-kameri yıl düzeninin (ki bu süre 33 yıldır) 3 defa tekrar etmesi demektir. 33 yılda bir kameri-şemsi yıl arasında 4-5 günlük fark ile yine aynı aya dönüşmekte, yani bir devir tamamlanmaktadır. Ayrıntı için bkz. http://www.takvim.com/kadir_gecesi.php.

107 Hamidullah, Muhammed, *Hicri Takvimin Tarihi Arkapları*, 679; Dizer, Muammer "Ay", DİA, IV/186.

108 http://www.takvim.com/kadir_gecesi.php.

h. 1354 yılının Rebiülahir, Cemaziyelevvel ve Cemaziyelahir ayları, h. 1356 ve 1357 yıllarının Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayları, h. 1367 yılının Muharrem, Safer ve Rebiülevvel ayları 30 gün çekmiştir. Örnekleri arttırmak mümkündür fakat biz bu kadarla iktifa etmekteyiz. Üst üste üç ayı 29 gün çeken sene yoktur, fakat üst üste iki ayı 29 çeken senelerin sayısı oldukça fazladır. Ayrıntılı yılların bilgisine ulaşmak isteyenlerin istifade ettiğimiz cetvele başvurmaları gerektiğini ekleyerek bu başlığa son vereceğiz.

d. Son Dört Ay Düzeni

Kameri takvimin aylarının her daim aynı düzende olmadıkları malumdur. Bizim son dört ayın düzeni üzerinde durmamızın sebebi miladi 610 yılının son dört ayının çekebileceği gün sayısını tespit edebilmektir. Zira son dört ayın üçünün 30 çekebilmesi mümkün olduğu gibi, iki ayın 29, iki ayın da 30 olma ihtimali de vardır. Bu ihtimaller, karşımıza bazı olasılıkları hesaplama zorunluluğu çıkarmaktadır.

I. İhtimal: Örneğin h. 1356 ve 1357 yılında olduğu üzere son üç ay 30 çekmiştir. h. 1415 yılının son dört ay düzeni ise 30, 29, 30, 30 şeklindedir. h. 1421 ve 1422 yılında aylar 30, 30, 29, 30 çekmiştir. Dolayısıyla ifade edilen ihtimal üzerine tarih tespitimizi yaparken son şemsi yıl (miladi 610) ile kameri yılı karşılaştırırken kameri zamandan bir gün çıkaracağız.

II. İhtimal: Bazı yılların son dört ayının iki ayı 29 çekmiştir. 29 gün çeken ayların düzeni de farklı olabilmektedir. Mesela h. 1411 yılının son dört ay düzeni 30, 29, 30, 29 iken, h. 1412 yılının düzeni 29, 30, 29, 30 şeklindedir. h. 1425 yılının son dört ayı ise 30, 29, 29, 30, çekerken h. 1427 yılında ise son dört ay 29, 30, 30, 29 gün çekmiştir. Bu durumda şemsi/kameri yıl arasındaki fark iki gün olmuş olacaktır.

III. İhtimal: Kameri yılın bazen son dört ayının biri 30 çekerken, üç ay da 29 gün çekebilmiştir. Fakat 29 çeken üç ay hiçbir zaman ard arda gelmemiştir. Örneğin h. 1352 ve h. 1360 yılında olduğu üzere 29, 29, 30, 29 şeklinde; h. 1418 yılında olduğu üzere son dört ay 29, 30, 29, 29 şeklinde olmuştur. Bu durumda da üç günlük farkı karşılaştırmada çıkarmamız gerekir.

2. Kesin Tarih Tespitinin İmkânı

Kadir Gecesi'nin tespitini yaparken kullanacağımız bazı verilerde kesinlik söz konusudur. Önce bu kesin verileri zikredeceğiz ve ardından da ihtimalleri zikredeceğiz.

A. Kesin Veriler

I. Kesinlik: Veda Hutbesi'nin tarihi 9 Zilhicce/6 Mart 632 Cuma'dır. 632 miladi yılı artık yıl olduğu için bu tarihten 631 yılına kadar 66 gün vardır.

II. Kesinlik: 632-610 yılı arasında 365 gün çeken 16 miladi yıl vardır. Dolayısıyla $16 \times 365 = 5840$ gün yapar.

III. Kesinlik: Miladi 632-610 yılları arasında 5 artık yıl (628, 624, 620, 616, 612) vardır. $5 \times 366 = 1830$

IV. Kesinlik: 632 yılından 610 yılına kadar 22 kameri yılı 354 gün kabul etmek suretiyle (bu yılları 354 gün olarak kabul edeceğiz, artık yılların nasıl ve ne kadar olması gerektiğini sonra ele alacağız) geri gidersek bu durumda; $22 \times 354 = 7788$ gün eder. Bu kadar günü hesaplayarak geri gidersek, 22 kameri yılın sonunda kameri-miladi olarak 1 Muharrem 610, şemsi-miladi olarak ise 610 yılının 1 Aralık tarihine ulaşırız.

V. Kesinlik: 610 yılının yani 23. kameri yılın son dört ayından üçünü 30 gün kabul edersek bu durumda 30 Ramazan 610 tarihi, miladi olarak 2 Eylül 610 yılına tekabül eder. Dolayısıyla 610 yılından da 120 gün geri gitmiş oluruz.

VI. Kesin Tarihlerin Sonucu ve Gün Tespiti: Yukarıda kesin olarak ortaya çıkan günlerin sayısını toplarsak 6 Mart 632'den geriye doğru kaç gün gitmiş olduğumuzu kesin olarak tespit etmiş oluruz. Bu da; $66 + 5840 + 1830 + 120 = 7856$ gün geriye doğru gitmiş olmamız anlamına gelir. Haftada 7 gün olduğu için, 6 Mart 632 Cuma gününden 7854 gün geriye doğru gidersek yine Cuma gününe ulaşırız. Söz konusu gün Cuma olduğu için artan 2 günlük zaman gün olarak Çarşamba gününe denk gelmiş olur. Yani ulaşacağımız tarih 30 Ramazan 610/2 Eylül 610 Çarşamba olacaktır.

VII. Kesinlik: Biz miladi 632 yılından 354 günlük kameri yıl hesabıyla geriye doğru giderken 23 yıl geri gitmekteyiz. Astronomik hesaplarla yapılan kameri zaman diliminin 33 yıllık sürecinde 23 yıl geriye doğru gittiğimizde, artık yıllar farklı olmakla birlikte bu süre zarfında 8 artık yıl geri gidilmesi gerektiğini görürüz. Bu durumda da 2 Eylül 610 tarihinden 8 gün daha geriye gitmemiz gerekir ki bu durumda 30 Ramazan 610 tarihi 25 Ağustos Salı olmuş olur.

VIII. Kesinlik: Astronomik Kameri yıl verilerinin yüz yılını incelediğimizde hiçbir zaman son dört ayın hepsinin 29 veya 30 gün çekmediğini görürüz. Yine söz konusu aylardan biri mutlaka 30 gün çekmiştir, fakat bu durumda son üç ay da üst üste hiçbir zaman 29 çekmemiştir. Yani 30 günlük ay son iki veya ilk iki ayın arasına gelmiştir.

IX: Daha önce rivayetleri değerlendirirken ifade ettiğimiz üzere, sahih rivayetlere göre Kadir Gecesi'nin günü Pazartesi'dir. Bu gün üzerinde ittifakın olduğu da rivayetlerde ifade edilmiştir.¹⁰⁹ Aynı şekilde Kadir Gecesi'nin Cuma

109 İbn İshak, es-Siretu'n-Nebeviyye, I/174; İbn Hişam, es-Siretu'n-Nebeviyye, I/264; İbu'l-Esir, el-Kâmil fi't-Târih, 221; İbn S'ad, *Tabakâtu'l-Kubra*, I/164; Taberi, *Târihu't-Taberi* II/293; Vahidi, *Esbabu'n-Nüzûl* 15; Beyhaki, *Delâilu'n-Nubuvve*, II/133; Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb*,

günü olduğuna dair çıkarsamanın dayanağı tartışmalıdır.¹¹⁰ Yine sahih rivayetlerin ittifakla belirttiği üzere Kadir Gecesi Ramazan ayının son on gününün tek günlerindedir.¹¹¹

B. Son Dört Ay Üzerinden Kesin Gün Tespiti ve İhtimaller

Daha önce icmalen üzerinde durduğumuz bu konunun, asıl yönü üzerinde duracağız. Bu ihtimaller, tespitini yapmaya çalıştığımız 610 yılının son dört ayının kaç gün çektiğine dairdir. Söz konusu ayların kaç gün çekmiş olabileceğine dair kesin bir şey söylememiz mümkün değildir.

I. İhtimal: Bizim için esas ay olan Ramazan ayının 30 çekmesi durumunda diğer üç ayın üçü de 29 çekemez, çünkü daha önce ifade ettiğimiz gibi son üç ay hiçbir zaman arka arkaya 29 çekmemiştir. Bu durumda son üç aylardan birisi veya ikisi daha 30 çekebilir. Yani Ramazan ayının 30 çektiğini kabul edersek, söz konusu tarihe 1 veya 2 gün eklememiz gerekir. Bu durumda da aşağıdaki ihtimaller ortaya çıkar:

a. Bu durumda eğer 1 gün eklersek 30 Ramazan/26 Ağustos 610 Çarşamba olur. Eğer 30 Ramazan Çarşamba olursa, bir önceki Pazartesi de 27-28 Ramazan olur. Bu tarih son on günün tek gününe denk gelmemektedir.

b. Eğer 2 gün eklersek bu durumda 30 Ramazan/27 Ağustos 610 Perşembe olur. Bu durumda Pazartesi günü 26-27 Ramazan Pazar-Pazartesi olur. Yani 27 Ramazan 610 tarihi miladi olarak 24 Ağustos 610 Pazartesi olur. Bu tarih, mükerrek defa ifade edildiği üzere hakkında en çok kanaat olan son on günün tek gecelerinden yirmi yedinci gecedir ve Pazartesi gecesidir.

II. İhtimal: Ramazan ayının 29 çektiğini kabul edersek, bu durumda üç ihtimal çıkar:

a. Daha önce ifade ettiğimiz gibi son üç ay üst üste 30 çekebilirler, zira kameri yıl cetvelinde bu ihtimale dair yıllar vardır. Bu durumda takvime 1 gün eklememiz gerekir. Bu eklemeyle meydana gelecek sonuca göre 29 Ramazan,

V/91; İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye li İbn İshak*, 174; Mubarekfürî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, 66; Mubarekfürî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, I/44; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ani*, II/61. İbn İshak, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, I/174; Ebu Şame el-Makdisî, *el-Mürşidu'l-Vecîz*, 108; Ebu Hayyan, *Rûhu'l-Meânî*, II/45; Suyutî, *ed-Dürri'l-Mensur* II/232; İbn Âşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, II/172; Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'an*, XX/130; Zerkânî, *Menahilu'l-İrfân* I/38; Duman, *Zeki, age*, 65.

110 el-Hüseynî, *Hiz. Peygamber Devi Kronolojisi*, 154-155.

111 Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, “Fazlu Leyleti'l-Kadr”, 2-3; Müslim, *Sahihu Muslim*, “Sıyam” 205-220; Müslim, *Sahihu Muslim*, “Salâtu'l-Misafirin”, 179-180, “Sıyam” 220-221; Ebu Davud, “Şehru Ramazan” 2,6; Tirmizî, “Savn”, 72; Kurtubî, *el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'an*, XVI/124; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, VI/409; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/788; Karaman, Hayrettin ve Diğerleri, *Kur'an Yolu*, V/658; Özervarlı, Sait, DİB, XXIV/125; Şentürk, Lütfî, *Kadir Gecesi*, 335 vd.

26 Ağustos Çarşamba gününe gelmiş olur. Bir önceki Pazartesi gecesi de 26-27 Ramazan/24 Ağustos 610 Pazartesi olur.

b. İki ay üst üste veya arada 29 günlük bir ay bulunmak suretiyle 30 gün çekebilir. Bu durumda da yine 2 günlük ekleme yapmamız gerekir. Bunun sonucunda 29 Ramazan, 27 Ağustos Perşembe gününe denk gelmiş olur. Bir önceki Pazartesi günü de 25-26 Ramazan 610 olur. Söz konusu tarih tekli geceye denk gelmemektedir

c. Son dört ayın üçü farklı formlarda 29 gün çekebilir. Örneğin h. 1418 yılında olduğu üzere 29, 30, 29, 29 şeklinde veya h. 1360 yılında olduğu üzere 29, 29, 30, 29 şeklinde de olabilir. Bu durumda tarihe üç günlük ekleme yapmamız gerekecektir. Bu üç günlük ekleme ile 29 Ramazan 28 Ağustos Cuma olur. Pazartesi günü de 24-25 Ramazan Pazartesi olur.

Elimizdeki kesin veriler bize kesin bir tarih tespiti yapma imkanı tanır. Biz de söz konusu kesin verileri değerlendirmek suretiyle 25 Ağustos Salı gününe ulaştık. Bu kesin tarihten sonra da ihtimalleri değerlendirdik. Söz konusu ihtimaller de bize beş tane sonuç verdi. Bu ihtimallerin sonuçlarından üç tanesi Ramazan ayının son on gününün çift gecelerine (25-26/27-28) denk gelmiştir. Söz konusu tarihlerle alakalı bize şazz dahi olsa herhangi bir rivayet ulaşmamıştır. İki ihtimalin sonucu ise üzerinde ittifak olduğu ifade edilen Pazartesi gününe ve en çok kabul gören 27. geceye denk gelmektedirler. Sonuç olarak elimizdeki kesin verileri ve muhtemel verileri değerlendirdiğimiz zaman kesin bir sonuca ulaştığımızı ifade edebilmekteyiz. Bu kesin tarih de 26-27 Ramazan 24 Ağustos 610 Pazartesi günüdür.

Sonuç

Kadir Gecesi insanlık alemi ile buluşan son ilahî mesajın ilk pasajlarının başladığı mübarek bir zaman dilimidir. Hem tüm insanlık için hem de bilhassa biz Müslümanlar için tarihte vuku bulduğu kesin olan bu kutsal zamanın bilinmesi önem arz etmektedir. Ama ne gariptir ki bazı hikmetlere binaen bu kutsal zaman diliminin bilinemeyeceği iddia edilmiştir.

Kadir Gecesi'nin tespit edilebileceği kanaatinde olanların da ifade ettiği gibi bu tespiti yapabilmek çok zordur. Zira önümüzde aşmamız gereken onlarca konu vardır. Arapların tarih algısının farklı olması, kameri-şemsi aylar ve yıllar arasındaki fark, telif edilmiş eserlerden bize ulaşan ihtilafli tarihleri bu kabilden sayabiliriz. Ama bu konudaki en önemli problem Câhiliye döneminde uygulandığını kesin olarak bildiğimiz nesi'dir. Lakin nesi'in ne zaman başladığı, nasıl ve neden uygulandığı konusunda da ihtilaf vardır. Yani nesi' ile alakalı kesin bir şey söylememiz mümkün değildir. Kesin olarak söyleyebileceğimiz bir şey vardır, o da

Allah Elçisi'nin (as) nesi'in kaldırıldığına ve "günlerin Allah'ın yarattığı güne döndüğüne" dair beyanatıdır.¹¹²

Hz. Peygamber'in (as) nesi'in kaldırıldığını ifade ettiği tarihten geriye gidilmek suretiyle Kadir Gecesi'nin tespit edilebileceğini söyleyen müelliflerin en büyük çıkmazı, bu geriye gidişte nesi'in hesaplanarak geriye gidilmesi olmuştur. Kendileri dahi, hakkında kesin bir bilgiye sahip değilken ve çoğu zaman da şazz rivayetleri esas almak suretiyle ihtilafli sonuçlara varırken nesi' amelîyesine göre geri gidilmesi gerektiğini söylemeleri bir çelişkidir. Ayrıca ilk siyer müelliflerinin gün, ay ve yıl olarak bize aktardığı bir çok tarihi h. 10 yılının kesin tarihi ile karşılaştırdığımız zaman, arada nesi' amelîyesi olmadığını görmekteyiz.

Allah Elçisi'nin (as) h. 10 yılında hacca gitmiş olmasını sadece nesi' amelîyesine bağlayanların kesin olarak haklı olduğunu düşünmüyoruz. Zira Hz. Peygamber'in neden h. 10 yılında hacca gittiğine dair farklı görüşlerin de var olduğunu eklememiz gerekir.¹¹³ Ayrıca Allah Elçisi'nin (as) nesi'in ilga etmesinden yola çıkarak, günlerin yerlerinin değişmiş olmasını sadece hacc aylarını sabitleme amelîyesiyle açıklamak da tutarlı değildir. Zira zamana "Ficar" savaşları ile yapılan birkaç müdahale bile, asıl olması gereken ay ve gün düzenini bozabilir.

Kanaatimizce Kadir Gecesi'nin tespiti pekala mümkündür. Bu günün tarihine ulaşmak için de elimizdeki kesin verileri kullanmak suretiyle geri gidersek ve ihtimalleri değerlendirsek, kesin bir sonuca varabileceğizdir. Bu tespiti yaparken de Allah'ın "küfürde ileri gitmek"¹¹⁴ diye nitelediği ve mahiyeti hakkında ihtilafli bilgilere sahip olduğumuz nesi' amelîyesine göre değil, Allah'ın kainatı yaratmış olduğu günden beri cari olan sisteme göre amel etmeliyiz. Bu tarihi esas almak suretiyle geriye giderken kesin ve muhtemel veriler bize bir tarih vermektedirler. Bu tarih de, gün olarak üzerinde ittifak olduğunu söyleyebileceğimiz Pazartesi gününe denk gelmektedir. Aynı şekilde söz konusu tarih sahih rivayetlerin ifade ettiği ve üzerinde en çok kanaat olan 27. geceye mutabık düşmektedir. Bu tarih de 27 Ramazan/24 Ağustos 610 tarihidir. Sonuç olarak Kadir Gecesi için zikrettiğimiz bu tarih, bizim, edinebildiğimiz verilerin üzerinde uzunca bir süre çalışmak suretiyle ulaştığımız tarihtir. Ve bu tarih, günü ve zamanı itibarıyla sahih rivayetlerle birebir uyuşmaktadır.

112 Buhârî "Bed'ul-Halk" 59/2 (3197), "Kitabu'l-Megâzi" 64/77; Vakıdî, *Kitâbu'l-Meğâzi*, 347; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II/789.

113 Ayrıntı için bkz. Özdemir, Ahmet, *Son Peygamber'in (sav) Son Mesajı Olarak Veda Hutbesi*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V (2005), sayı, 1, syf 97 vd; Zuhayli, Vehbe, *İslam Fikhi Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, Feza Yayıncılık, III/463.

114 et-Tevbe 9/36.

KAYNAKÇA

- Algül, Hüseyin, "Hz. Muhammed (as) Devri Kronolojisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1992).
- Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ani fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Beyrut tsz., Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, I-XXX.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, İstanbul tsz., Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, I-XXX.
- Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1988, Yeni Ufuklar Neşriyat, I-XI.
- Atmaca, Esra, *Hudeybiye Seferi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2007 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Avcı, Zulkarneyn, *Kur'an'da ve Kitab-ı Mukaddes'te Vahiy*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Aydar, Hidayet, "Kur'an'da Rüyalara ve Rüyalara Hayata Yansımaları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* (2005), sayı 1.
- Balkı, Necdet, *Kur'an'da Nuzûl Kavramı*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon 2006.
- Başaran, Serkan, *Sünnette Rüya*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2003.
- Belazuri, *Ensâbu'l-Esrâf* (Thk. Muhammed Hamidullah), Lübnan 1996, Dâru'l-Fikr, I-XIII.
- Beydavî, *Tefsiru'l-Beydavî (Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil)*, Beyrut 2003, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II.
- Beyhaki, *Delâilu'n-Nubuvve ve Marifetu Ahvâli Sâhibi's-Şeriatî* (Thk. Abdulm'uti Kal'acî), Lübnan 1988, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-VII.
- Birişik, Abdulhamit, "Nüzûl", *DİB*, İstanbul 2007, XXXIII.
- Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Riyad 2006, Mektebetu'r-Rüşd.
- Cahız, *Kitâbu'l-Hayevân* (Thk. Abdusselam Muhammed Harun), Mısır 1965, Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa Albânî el-Halebî ve Evlâduhu bi-Mısır, I-VIII.
- Carullah, Musa, *Nizâmu'n-Nesi' 'Inde'l-Arab (Kable'l-İslam)*, Mısır 1935, Matbaatu's-Saâde.
- Çelebi, İlyas, "Rüya" *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, İstanbul 2008
- Demirci Muhsin, *Vahiy Gerçeği*, İstanbul 1996, MÜİFV Yayınları.
- Dizer, Muammer "Ay", *DİA*, IV, İstanbul 1991.
- Duman, Zeki, "Kelamullah'ın Levh-i Mahfuzdan Cebrail'e İntikali ve Hz. Peygamber'e İnzali", *İslami İlimler Dergisi* 2010, yıl 5, sayı 1.
- Ebu Davud, *Sunenu Ebi Davud* (Thk. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut 2009, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, I-VII.
- Ebu Hayyan, *Bahru'l-Muhit* (Thk. Adil Ahmed Abdulmevcud), Beyrut 1993, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-VIII.
- Ebu Nuaym, *Delailu'n-Nubuvve* (Thk. Muhammed Ravvâs Kal'acî), Beyrut 1986, Dâru'n-Nefâis, I-II
- Ebu Şame el-Makdisî, *el-Mürşidu'l-Vecîz* (Thk. Velid Mesaid et-Tabatabaî), Kuveyt 1993, Mektebetü İmam ez-Zehebî.
- ed-Devrî, Kahtan Abdurrahman, *Ümmiyyetu'r-Rasûl*, Amman 1996.
- el-Hüseynî, Casnazâni, "Hz. Peygamber Devri Kronolojisinin Miladi Karşılığı İle İlgili Bir Araştırma" (Terc. Kasım Şulul), *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa 2001, yıl 2000, sayı VI.

- el-İsfehâni, Ragıp, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an* (Thk. Mustafa Elbâz), yayın yeri ve tarih yok, Mektebetu Nezzâr Mustafa Elbâz, I-II.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 2006, Hikmet Neşriyat, I-X.
- en-Nesefî, *Tefsîru'n-Nesefî (Medarîku't-Tenzil ve Hadaîku't-Te'vil)*, (Thk. Zekeriya Umeyrât), Beyrut 1995, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II.
- er-Razi, *Mefâtihu'l-Ğayb (Tefsîru'r-Râzî)*, Lübnan 1981, Dâru'l-Fikr Li't-Tabaa ve'n-Neşr ve't-Tevz'i, I-XXXII.
- er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb (Tefsîru'r-Râzî)*, Lübnan 1981, Dâru'l-Fikr Li't-Tabaa ve'n-Neşr ve't-Tevz'i, I-XXXII.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, İstanbul 2002, İşaret Yayınları.
- es-Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsir*, Beyrut 2001, Daru'l-Fikr, III/158.
- es-Suheyli, *Ravdu'l-Umuf* (Thk. Mecdi Seyyid eş-Şûrî), Lübnan tsz, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV.
- es-Suyuti, *Dürrü'l-Mensur fi't-Tefsiri bi'l-Me'sûr* (Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî), Kahire 2004, Merkezi Hicr Li'l-Buhus ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyyeti, I-XVII.
- el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an* (Nşr. Şuayb el-Arnaûd), Lübnan 2008, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn.
- es-Suyuti-el-Mehallî Celaleddin, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Beyrut 1999, Daru İbn Kesir.
- eş-Şâmî, Muhammed bin Yusuf, *Subulu'l-Hedy ve'r-Raşâd fi Sireti Hayri'l-'İbâd* (Thk. Mustafa Abdulvâhid), Kahire 1997, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabi, I-XII.
- et-Taberi, *Camîu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an* (Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türkî), Kahire 2001, Merkezi'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiye ve'l-İslâmiyye, I-XXVI.
- Târihu't-Taberî (Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk)*, (Thk. Ebu'l-Fadl İbrâhim), Kahire, tsz, Dâru'l-Maârif bi-Mısır, I-XI.
- ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hakâiki Ğavamidi't-Tenzili ve Uyûni'l-Ekvali fi Vucûhi't-Te'vil* (Adil Ahmed Abdulmevcud), Riyad 1998, Mektebetu'l-Abikan, I-VI.
- ez-Zerkani, *Menahilu'l-İrfan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut 1995, Darul-Kutubi'l-Arabi, I-II.
- ez-Zerkeşi, *el-Burhan Fi Ulumi'l-Kur'an* (Thk. Ebu'l Fadl ed-Dimyâtî), bas. Yeri yok, 2006, Daru'l-Hadîs.
- Gökalp, Murat, *İlk Dönem Hadis ve İslâm Tarihi Kaynaklarına Göre Vedâ Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Günay, Hacı Mehmet, "Ramazan" *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007.
- Güngör, Mevlüt, "Kur'an'ın Peyderpey İndirilmesindeki Hikmetler", *Diyanet İlmî Dergi*, Temmuz-Ağustos-Eylül 1988, sayı III, cilt 24.
- Hamidullah, Muhammed, "İslam Peygamberi, İstanbul 1993, İrfan Yayıncılık, I/II.
- Hicri Takvim ve Tarihi Arkapları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (Terc. Kasım Şulul), Bursa 2000, cilt IX, sayı 9.
- İbn Arafe, *Tefsîru İbn Arafe* (Thk. Celaleddin es-Suyuti), Lübnan 2008, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV.
- İbn Âşur, *Tefsîru't-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus 1984, Ed-Dâru't-Tunusiyye Li'n-Neşr, I-XXX.
- İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye* (Thk. Ömer Abdusselam Tedmuri) Beyrut 1990, Daru Li'l-Kutubi'l-Arabi, I-IV.
- İbn İshak, *Es Siretu'n-Nebeviyye li İbn İshak* (Thk. Ahmed Ferid el-Mezidî), Beyrut 2004, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-II.

- İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (Thk. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Türki), Lübnan 1997, Merkezi'l-Buhus ve'd-Dirasati'l-Arabiyyeti ve'l-İslâmiyyeti, I-XXI.
el-Fusûl fi Sireti'r-Rasûl (Thk. Muhammed el-Ayyad el-Hadravî), Beyrut tsz, Medresetu Müesseseti'l-Kur'an.
Tefsiru'l-Kur'ani "Azim (Thk. Mahmut Abdulkadir el-Arnaûd), Beyrut 2004, Dâr Sâder, I-V.
- İbn Manzur, *Lisânu'l-'Arab*, Beyrut tsz, Dâru Sâder, I-XV.
- İbn S'ad, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebir* (Thk. Ali Muhammed Ömer) Kahire 2001, eş-Şirketu'd-Düveliyye li't-Tab', I-XI.
- İbnu'l-Esir, *El-Kâmil Fi't-Târih (Tarihu İbni'l-Esir)* (Thk. Ebu Sayyeb el-Keramî), Beyrut tarih yok, Beytu'l-Efkari'd-Duveliyye.
- İslamoğlu, Mustafa, *Nüzûl Sırasına Göre Hayat Kitabı Kur'an (Gerekçeli Meal-Tefsir)*, İstanbul 2010, Düşün Yayıncılık.
- Jones, Marsden, "İlk Kaynaklara Göre Peygamber'in Savaşlarının Kronolojisi (Bir Metin Tahlili)" *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2001).
- Karaman, Hayrettin ve diğerleri, *İlmihal*, Ankara 2006, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, I/II.
- Karaman, Hayrettin ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara 2007, DİB Yayınları, I-V.
- Kaya, Remzi, *Kur'an'da Hz. Peygamber'in Beşer ve Ümmi Oluşu*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa 2002, cilt XI, sayı 1.
- Kılıç, Ünal, "Dini İçerikli Ekonomik Bir Kavram: "Hums"", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2004, cilt VIII, sayı 1.
- Köksal, Asım, *İslam Tarihi (Hz. Muhammed ve İslamiyyet)*, İstanbul 1981, İrfan Yayınevi, I-IV.
- Kurtubî, *el-Cami'li Ahkami'l-Kur'an* (Thk. Hişam Semir el-Buhârî), Daru Âlemi'l-Kutub, Riyad 2003, I-XXI.
- Mahmudov, Elşad, *Sebep ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005.
- Makrîzî, *İmtâu'l-Esm'a Bima Li'n-Nebîyyi Mine'l-Ahvâli ve'l-Emvâli ve'l-Hafadati ve'l-Metâi* (Muhammed Abdulhamid en-Nemîsî), Lübnan 1999, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-XV.
- Mennaul Kattan, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Kahire 2000, Mektebetu Vehebiyye.
- Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000, I-V.
- Mubarekfûrî, *er-Rahîku'l-Mahtum*, Katar 2007, Vezâratu'l-Evkaf ve's-Şuûnu'l-İslami.
- Mubarekfûrî, *İnneke Le'alâ Hulukin 'Azîm*, Ürdün 2006, Mektebetu Kunûzi'l-Marife, I-III.
- Müslim, *Sahihu Muslim* (Thk. Muhammed Fuad Abdalbaki), Beyrut 1991, Daru'l-Hadis, I-V.
- Önkal, Ahmet, *Hz. Peygamber Ümmi miydi?*, Konya Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Konya 1986, sayı 2.
- Özdemir, Ahmet, "Son Peygamber'in (sav) Son Mesajı Olarak Veda Hutbesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi V* (2005), sayı 1.
- Özervarlı, Sait, "Kadir Gecesi", İstanbul 2001, *DİA*, XXIV.
- Özgel, İshak, "Kur'an'ın Üç Aşamalı Nüzûlü Anlayışının Lugavî Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme, Arayışlar" –*İnsan Bilimleri Araştırmaları*- 2001, yıl 3, sayı 5-6.
- Şentürk, Lütfî, "Kadir Gecesi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, Eylül-Ekim 1970, sayı 101.

- Şulul, Kasım, *Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*, İstanbul 2011, İnsan Yayınları.
 “Hicri Takvimin Ortaya Çıkışı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Şanlıurfa 2002, sayı 4.
- Tekin, Reşat, *İbn S’ad’ın et-Tabakât’ına Göre Hz. Muhammed ve Sahabe Dönemi Kronolojisi*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2007.
- Tirmizi, *Sunenu’l-Tirmizi* (Thk. Beşşar Maruf), Beyrut 1996, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, I-V.
- Ünal, Halit, “Berat Gecesi”, İstanbul 1992, *DİA*, V/475.
- Uslu, Recep, “Hums”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1999.
- Vakidî, *Meğâzî Rasulillah (Kitâbu’l-Meğâzî)*, (Thk. Abbas eş-Şerîfî), Kahire 1948, Matbaatu’s-Saâde.
- Vatandaş, Celaleddin, *Hz. Muhammed’in Hayatı ve İslam Daveti*, İstanbul 2009, Pınar Yayınları, I/II.
- Yücel, İrfan, “Hilal”, *DİA*, XVIII/5 vd.
- Zarzur, Adnan, *Ulûmu’l-Kur’an*, Beyrut 1981, el-Mektebetu’l-İslâmî.
- Zuhayli, Vehbe, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, Feza Yayıncılık, I-X.

“KADİR GECESİ’NİN TESPİTİ PROBLEMİ” İSİMLİ TEBLİĞİN MÜZAKERESİ

Doç. Dr. Mehmet ÜNAL*

Değerli hocalarım ve kıymetli meslektaşlarım,

Hepinizi öncelikle hürmetle selamlıyorum. Bilal Bey’i dinledik. Kendileri be-
liğ bir üslupla bizlere tebliğini sundular. Teşekkür ediyoruz. Elimizdeki tebliğ
yaklaşık otuz sayfa civarındadır. Araştırmacı kardeşimizle yüz yüze görüşme-
mizden de anlamış olduk ki bu çalışma, Mekke Döneminde nâzil olan sûre ve
ayetlere yönelik tarihlendirmeyi ihtiva eden ve Prof. Dr. Mevlüt Güngör hoca-
mızın gözetiminde yaptığı doktora çalışmasından kısa bir kesit olup, siz değerli
hocalarımız ve meslektaşlarımızla paylaşmak istemiştir. Bundan dolayı olacak ki,
metinde çok yoğun bir dipnot ve bibliyografya kullanılmıştır. Halbuki sempozy-
umlarda bu çok yaygın bir uygulama da değildir.

Hemen belirtelim ki, son nebi Hz. Peygamber’e inen ve çağının en büyük
vak’ası olan son mesaj Kur’an’ın indiği/inmeye başladığı zaman diliminin ne
zaman başladığının tespiti, gerçekten önemlidir. Araştırmacı kardeşimiz, konu
ile alakalı epey bir kafa yormuş ve Kamerî ve Miladî takvime ait hesaplardan ve
İslam tarihine ait bilinen kesin kanıtlardan hareket ederek bu tarihi tespit etmeye
ve konu hakkında nakledilen rivayetleri de dikkate alarak bir sonuca varmaya
çalışmıştır.

Kanaatimizce Kur’an’ın indiği günü belirleme ve tarihlendirme konusu ele
alındığında bu günün -ki Kur’an’dan öğrendiğimize göre bu süreç geçe yaşan-
mıştır - iki açıdan önemi bulunmaktadır. Birisi tarihî not düşme, Müslümanların
en önemli değeri olan kutsal kitapları Kur’an’ın inmeye başladığı günün tespiti;
diğeri ise Kur’an’ın kendisinde inmeye başladığı bu geçenin bin aydan daha kıy-
metli bir vakit ve zaman dilimi olmasıdır. Geceye ait bu nitelikler de, konu ile ala-
kalı Kadîr sûresinin inişine kadar bilinmemektedir. Bu noktada, Kadîr sûresinin
Mekke döneminde indiği söylendiği gibi bir kısım rivayetlere göre ise sûre Me-
dine döneminde nâzil olduğu da unutulmamalıdır. İşte ne zamanki bu sûre inmiş,
bu geceye dair Müslümanlar arasında bir teveccüh ve geceye dair ihya çabaları
başlamıştır. Yani ilk dönem Müslümanlar için Kur’an’ın indiği gece olmasından
daha çok, bu geceyi tavsîf edip öven Kadîr sûresinin inmesi sonrasında bu kut-
lu gece için müminler bir arayış içine girmişlerdir. Yoksa nüzûlün başladığı bu
gece, konu hakkındaki rivayetlerden pek anlaşılmamaktadır. Rivayetler de Hz.

* Yüzüncü Yıl İlahiyat Fakültesi. E-mail: mehmetunal@hotmail.com.

Peygamber'in, kendi hayatının ve insanlığın dönüm noktası olan böylesine muazzam bir olayın olduğu geceyi önceleri bildiği sonraları ise unuttuğu nakledilir. Ancak muhtemeldir ki, o muhteşem olayın birinci şahidi olarak o günün hangi gün olduğunu belki de biliyordu. Bu konudaki tüm rivayetler, Allah Rasülü'nün bu geceyi bilmediğini değil, söylemekten kaçındığını göstermektedir. Örneğin, Buhârî ve Müslim'in rivayetine göre, bazı sahabeler rüyalarında Kadir gecesinin Ramazan'ın son 7 gününde olduğunu görerek Hz. Peygamber'e haber vermişler; Hz. Peygamber de: "Görüyorum ki, Ramazan'ın son 7 gecesini hakkındaki rüyalarınız birbirini tutuyor. Artık kim Kadir gecesini arayacaksa, onu Ramazan'ın son 7'sinde arasın" demiştir.

Diğer yandan bazı bilginler Kadir gecesinin, Kur'an'ın ilk vahyinin geldiği gece olduğunu ve bu gecenin tarihte sadece bir kere yaşandığını, yoksa her yıl tekrar etmediğini; kutlanan Kadir gecelerinin ise tarihte bir kez yaşanmış olan bu Kadir gecesinin, yani Kur'an'ın doğum gününün bir kutlaması mesabesinde olduğunu söylemişlerdir. Ancak risalet yıllarından itibaren Hz. Peygamber, sahâbe ve sonraki nesillerin bu geceyi bulmaya ve ihya etmeye yönelik çabaları, Kadir gecesinin her yıl tekrar ettiğini, bu ümmete Yüce Rabbimizin bir ikramı olduğunu göstermektedir.

Kıymetli hazirûn,

Bayram Bey, sizlerin de fark ettiği üzere Kur'an'ın inmeye başladığı bu gecenin Kur'an'ın indiği Ramazan ayının 26 'yı 27'ye bağlayan gece olduğunu ve bunun da miladî takvimde karşılığının 24 Ağustos 610 tarihine karşılık geldiğini söylemiştir. Bu rakama ulaşırken kesin bilinen verilerden Veda Haccı başta olmak üzere diğer bazı verileri kullanmıştır.

Ona göre, elimizdeki (kesin) veriler bize kesin bir tarih tespiti yapma imkânı tanımaktadır. Bu veriler değerlendirildiğinde, salt hesaba göre ilk başta Kur'an 'ın indiği gün 25 Ağustos Salı gününe karşılık gelmiştir. Ancak ilgili rivayetler de dikkate alındığında beş ayrı ihtimal daha ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, bu ihtimallerden üç tanesinin Ramazan ayının son on gününün çift gecelerine (25-26/27-28) karşılık geldiği anlaşılmaktadır. Hâlbuki Hz. Peygamber'den Kadir gecesinin tek gecelerde aranması gerektiği konusunda kesin haber gelmiştir. Dolayısıyla bu ihtimallerden Salı da hariç tutulduğunda geriye sadece Pazartesi gününün kaldığı, onun da en güçlü ihtimal olduğunu -ki bu gün Ramazan'ın 27. Gecesine karşılık gelmektedir- söylemiştir.

Bu tespit, öteden beri Müslümanların Kadir gecesini konusundaki ortak kanaati ile de örtüşmektedir. Bu sevindirici bir durumdur. Bundan dolayı arkadaşımı kutluyorum.

Ancak burada sözlerime son verirken doğrudan konu ile alakalı olmasa da İslam'ın iki temel ibadeti olan Oruç ve Hac ibadetinin kendisiyle yapıldığı

Kamerî aylarla alakalı olarak Müslümanların hâlâ bir uzlaşma sağlayamadan farklı günlerde Ramazan ve Kurban bayramlarını eda etmeleri üzücüdür. Farklı günlerde Oruca başlayınca Kadir gecesi de farklı olmakta, bayramda farklı zamanlara rastlamakta, Arafat’a da farklı günlerde çıkmaktadır. Bu da, Müslümanların bölük pörçüklüğünün ayrı bir tezahürü olarak her yıl yaşadığımız hazin bir durumdur. Hâlbuki astronomi konusundaki inanılmaz gelişmelerin yaşandığı, kavuşum (ictimâ) vakitlerinin saniyesine kadar bilinebilmesine rağmen, farklı fikhî mülâhazaların da etkisiyle İslamî vahdeti zedeleyen bu görüntü hiç de kabul edilebilir değildir. Dileriz bu ayıba da Müslüman ülkeler artık bir son verir ve birliktelik sağlarlar.

Son tebliğin son müzakerecisi olarak sabrınızı taşırmadan burada sözlerime son verirken toplantımızın tertip edilmesinde emeği geçen başta Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mesut Okumuş olmak üzere tüm dostlarına burada teşekkür eder, hazirûnu hürmetle selamlarım.

VI. OTURUM KAPANIŞ KONUŞMASI

Oturum Başkanı

Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

Ben hemen oturum başkanlığını Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu Hocama devrediyorum. Ara vermeden değerlendirme oturumuna geçiyorum. Onlar bunu çok daha hızlı bitirecekleri sözünü verdikleri için ara vermiyoruz.

DEĞERLENDİRME OTURUMU

Oturum Başkan

Prof. Dr. Nasrullah HACİMÜFTÜOĞLU

Saygıdeğer katılımcılar,

Şimdi hemen vakit geçirmeden değerlendirme oturumuna geçiyoruz. Bu oturumda yer alan heyeti, Prof. Dr. Celal Kırca Bey'i, Prof. Dr. Sadrettin Gümüş Bey'i, Prof. Dr. Salih Akdemir Bey'i, Prof. Dr. Halis Albayrak Bey'i, Prof. Dr. Sadık Kılıç Bey'i, ev sahibi konumundaki Prof. Dr. Mesut Okumuş Bey'i ve gelecek yılın ev sahibi olan Prof. Dr. İdris Şengül Bey'i kürsüye davet ediyorum. Efendim, ben ilk sözü sağ başta oturan Prof. Dr. Celal Kırca Bey'e veriyorum.

Prof. Dr. Celal KIRCA

Değerli meslektaşlarım, hanımefendiler, beyefendiler!

Dün öğleden sonra ve bugün şu vakte kadar sempozyum çerçevesinde bazı tebliğler ve müzakereler dinledik. Bu arada siz burada sempozyum tebliğlerini dinlerken biz öğleden sonra Tefsir Anabilim Dalı Yeterlilik Ölçütleriyle ilgili bir çalıştay yaptık. Ben o konuda görüş ve düşüncelerimi sizlerle paylaşmak istiyorum. Dünkü ve bugünkü dinlediğim tebliğlerden bir değerlendirme çıkartacak olursam şunu söyleyebilirim:

İlk önce içeriğe yönelik, ikinci olarak da tebliğlerin sunum şekline yönelik değerlendirmelerim olacaktır. Bir ilkeyi hayatımız boyunca uygulamaya çalışıyoruz. Önce yaptığımız iş doğru olmalı, sonra da doğru işi doğru bir biçimde yapmalıyız. Bu kural ışığında değerlendirdiğim zaman tebliğlerde gördüğüm kadarıyla içerik bakımından manzara şudur: Tebliğlerin bir kısmı gerçekten değerli, orijinal, bilgi ve katkı amaçlı olan tebliğler oldu, onlar için büyük bir mutluluk duydum. Ama bir kısım tebliğler de benim tabirimle -mazur görün-, hasıl-ı tahsîl, yani yazılanların, söylenenlerin, çizilenlerin tekrarı niteliğinde tebliğler oldu. Dolayısıyla burada sunulan tebliğlerin en azından katkı amaçlı olması gerektiğini düşünüyorum. En azından ya bilgi düzeyinde ya da yöntem düzeyinde yahut farklı bakış açısı ve değerlendirmeler açısından olması gerektiğini düşünüyorum. Bunların belli ölçüde bazı tebliğlerde görüldüğü bazılarında görülmediği müşahade edilmiştir. Bunları tek tek ele alarak açıklamak istemiyorum, genel biçimde değerlendirmeye çalıştım.

Bir de asıl üzerinde durmak istediğim şey şudur: Sunuş biçimi ve sunumlarla alakalı şunu söyleyebilirim. Kırk yıllık akademik hayatımda gördüğüm, katıldığım sempozyumların kâhir ekseriyetinde olan hatalar, maalesef burada da aynen tekrar edilmiş oldu. Bunları bundan sonrakilerde olmaması temennisi ve dileğiyle söylüyorum. Biz söyleyeceğimizi, anlatacağımızı, ne kadar süre içerisinde ve ne oranda anlatacağsak o kadar kısmı komplime hale getirip doğrudan anlatmamız lazımdır. Dün tespit ettiğim kadarıyla yirmi dakikalık bir tebliğin on üç dakikasının, başka bir tebliğin ise dokuz dakikasının girişle geçmesi, teknik bir hatadır ve bundan en kısa sürede kurtulmak gerekir. Onun için giriş cümlesi olacaksa kısa ve öz bir cümleyle bir paragrafta doğrudan konuya girersiniz ve ne demek istediğinizi anlatmaya çalışırsınız. Çünkü verilen süre ne kadarsa, o kadar konuşmak gerekmektedir.

Bir diğer konu da Mesut Bey'e ve diğerlerine de ifade etmeye çalışalım, öğleden önceki bir konuda temas etmiştik, bizim buradaki hedef kitlemiz halk mıdır ilim adamları mıdır? Ben dün öğleden önce gerçekten zorlandım. Tebliğciler de zorlandı. Çünkü kitleye hitap edilecek konuşma tarzı ve üslubuyla bilimsel toplantılardaki seviyenin biraz farklı olması gerekir. Onun için de çözüm önerim şudur: Ya konferans şeklinde olabilir veya panel şeklinde olabilir, böyle bir teknik hatanın bundan sonrakilerde olmaması temennisinde olduğumu belirtmek istiyorum.

Sevindirici olan bir konu da şudur: Eleştirilerde daha önce gördüğüm manzara, münazara yönteminin uygulanmasıydı, yani arkadaşlarımız kendi fikir ve düşüncelerini, cidal yöntemiyle, münazara yöntemiyle takdim ederlerdi. Bir tezi alır onu doğrulamak için çalışırlardı. Münazara yönteminde doğruluk yanlışlık yoktur. Bir fikri kabul ettirme ispat etme, ortaya koyma vardır. Burada böyle bir yöntemin olmayışını görmek beni gerçekten mutlu etti. Bu bir hayli mesafe aldığımız, geliştiğimiz anlamını taşımaktadır. Bunun mutluluğunu da ayrıca yaşadım, daha önceki sempozyumlarda da aynı şekilde yaşamış oldum; müzakerelerin ölçülü, seviyeli, kırmayan, kişiliğe saldırıda bulunmayan bir üslup ve nezaket içinde olmasının beni gerçekten mutlu ettiğini ifade ediyorum.

Bugün sizinle paylaşacağımız asıl konu şu olacaktır: Biliyorsunuz biz Marmara İlahiyat Fakültesi'nde toplantı yaptığımız dönemde bir komisyon kurulmuştu. O komisyonda yeterlilik kriterleri tespiti yapılmıştı. Bu çerçevede biz Marmara'da üç gün çalışmıştık, sonra da yetmedi, Kayseri'de iki gün o komisyon üyelerimizin seçtikleriyle çalışma yaptık, sonra bunu Erzurum'daki toplantıya takdim etmiştik. Ancak görülen o ki o toplantıda takdim edilen şeylerde çok fazla değer bulunmadığı anlaşılmış oldu. Ama biz bu işi büyük ölçüde uygulamaya çalıştık. Onun akabinde tespit ettiğim kriterler üzerine bugün Tefsir Anabilim Dalındaki arkadaşlarımız iki seans halinde bir araya geldik. O kriterler üzerinde

yeniden bir revizyondan geçirerek, çıkarmalar ve ilaveler yaparak başkalarıyla birlikte daha güzel, daha olgun, daha ayağı yere basan, tutarlı bir metin hazırladık, Anabilim Dalı arkadaşlarımıza onu dağıttık, vereceğiz. Bu dekanlar toplantısında Mesut Bey size bilgi verecektir, zannediyorum. Orada bir karar alınmıştır ve onlar da onay için YÖK'e sunacaklardır. Yani Avrupa birliği süreci içerisinde Bologna kriterlerine uygun, Türk Üniversitelerinde de bu tür kriterlerin olması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Biz de tefsir alanında ne yapabiliriz? Amacımız şuydu: Sizinle paylaşmak istediğimiz nokta budur: “Bir doktor, pratisyen bir doktor, mezun olduğu zaman Tıp Fakültesinden hangi bilgilere sahip olmalıdır?” sorusunun cevabını Tıp Fakülteleri vermiştir, veriyorlar. Doktorların yüzde yetmiş iğne, pansuman yapmasını bilecek, ateş ölçmesini bilecek, şunu yapacak, şunu bilecek şeklinde cevap vermektedirler. Ama bir İlahiyat öğrencisi de bir mütehassıs olarak mezun olmuyor, tıpta olduğu gibi pratisyen ilahiyatçı olarak bitirmiş oluyor. Bir pratisyen ilahiyatçı tefsirden lisansta, yüksek lisansta, doktora neyi bilmelidir? Bunların kriterleri, ölçütleri olmalı ki, biz o kriter ve ölçütlere göre müfredat içeriklerini, kitaplarımızı tespit edelim ve onlara göre öğrencilerimizi yetiştirelim; yetiştirelim ki imtihana girdiklerinde İzmir'in öğrencisiyle Kayseri'nin öğrencisi, Çorum'un öğrencisiyle Erzurum'un öğrencisi eşit yarışabilsin. Yoksa bu işi yapan okulların öğrencileri oralarda daha başarılı olacaktır. Yapamayanlarınkı daha başarısız hale gelmiş olacaktır. Bir de ortak bilgi ve kültür düzeyi olmayacaktır, farklılıklar olacaktır. Farklılıklar pekâlâ olacaktır, yine tıpçılardan örnek vermek istiyorum: Bizim Erciyes Üniversitesinin aldığı karar gereğince, eskiden yüzde altmıştıktı, şimdi ise yüzde yetmişlik bir kısım ortak, geriye kalan yüzde otuzluk bölüm ise esneklik alanı olarak değerlendirilmektedir. Biz ilahiyatçılar olarak en az yüzde elli, yüzde altmış gibi bir ortak tefsir bilgisine ve kültürüne sahip öğrenci kitle-i yetiştirmemiz gerektiğini düşünüyorum. Bunu Bologna kriterleri, Avrupa ve YÖK de istemektedir. Dolayısıyla bu konuda bilgi ve deneyimimizi artırarak ciddi bir çaba içinde olmamız gerektiğini düşünüyorum. Ben konuşmamı fazla uzatmadan hepinize teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Sadrettin GÜMÜŞ

Bismillahirrahmanirrahim. Başlangıçta da arz ettiğim gibi, yine teşekkürle başlayalım, çok güzel bir sempozyum oldu. İnşallah toplantının devamı da daha güzel olur. Başlangıçta konuşmamda demiştim ki bu toplantıların asıl amacı, Kur'an-ı Kerim'i çok iyi okuyan, anlayan ve yeni yorumlar getirebilen nesiller yetiştirebilmektir. Celal Bey'in konuşmalarından anladım ki yapılan çalıştay metni o istikamette olmuştur, bundan sonraki dönemlerde talebelerimizi müşterek olarak nasıl yetiştiririz onun üzerinde çalışılmıştır. Organize de gerçekten

anlatamayacağım kadar güzel oldu, Mesut Bey gecesini gündüzüne katmış ve büyük çaplı bir organize yapmış olmasından dolayı kendisine ve arkadaşlarına teşekkür ediyorum.

Arkadaşlarımız da güzel tebliğler sundular, bu toplantılar en azından arkadaşların birbirini tanımalarına, ilmî faaliyetlerden haberdar olmalarına, genç nesillere makale yazma ve metin hazırlama gibi beceriler kazandıracağına inanıyorum. Genç nesillerin bu tür toplantılarda öğrenecekleri birçok şey vardır.

Tebliğler de güzeldi, ancak benim tebliğlerin güncel olmasına dair bir isteğim vardı. Bunlardan bazıları güncel oldu, fakat bazıları da Mekke dönemine ait olduğu için güncel olması mümkün olmadı. İslamiyet'e tekrar baştan başladık, nasıl gelişmiş, neler olmuş onları dinlemekten istifade ettik. Bir örnek verelim, şahıs olarak kimseyi tenkit etme niyetinde değilim, mesela Remzi Bey, Ehl-i Kitap'la ilgili çok güzel bir tebliğ sundular, ama bugün bizim Ehl-i Kitap'la olan problemlerimize değinmediler, hâlbuki bugün biz Müslüman erkekler, Hıristiyanların kadınlarıyla evlenebiliyoruz, ama bizim kızlarımız onların erkekleriyle evlenemiyorlar. Bu ayete mi, hadise mi, içtihadı mı dayanıyor bunların da ortaya konulmasını isterdim. Bugün biz istesek de istemesek de Avrupa'da Amerika'da birçok kızımız onlarla evleniyor veyahut da onlardan evli olarak Müslüman oluyorlar. Bunlar Müslüman olduktan sonra şimdiye kadar verilen fetvalarda bunların ayrılması gerektiği söyleniyor. Ama bugün biz bunları ayırsak çocuklar helak olacaklar veya perişan olacaklar. Eğer nassa dayanmıyorsa ki benim bildiğim kadarıyla bu konuda nass yok, içtihadı dayanıyor, Ehl-i Kitap'la bizim münasebetlerimiz nasıldır bu durumda bugün Avrupa'da istesek de istemesek de bu problem var ve bazı kızlarımız da evlenmek için dinden dönüyorlar, Hıristiyan yahut da Yahudi oluyorlar. Bunlar bizim güncel problemlerimizdir. Ben bir hocama "Bu konuda bir şeyler yapılmalıdır." dediğimde o hoca "Ben kızımı Ehl-i Kitap bir insana vermek istemiyorum, ama filanca hoca kızını vermek istiyorsa versin." dedi. Güzel, Müslümanlardan da istemediklerimize kızlarımızı vermiyoruz ama bugün bizim kızlarımız bu konuda yüzlerce binlerle ifade edilen problemlerle karşılaşılıyor, bence bunların problemleri görülsün iyi olur.

Mesela Mekke'nin tarihinden Kâbe'den bahsettiler, Kur'an-ı Kerim'de "âlemlere hidayet" şeklinde geçmektedir. Fakat Kabe nasıl bir hidayet kaynağıdır, hacca gidip gelenlerdeki ahlaki değişme neye göre gerçekleşmektedir bu gibi güncel meselelerin gün yüzüne çıkarılması ve izah edilmesi gerekmektedir. Başka bu tür şeylere veyahut güncel mevzulara da tebliğlerde değinilebilirdi, fakat biraz daha klasik konularda kaldılar. Bundan sonraki toplantılarda da inşallah güncel konulara ağırlık verirsek zannediyorum problemleri çözmede de yardımcı olur.

Sayın Başkan bana on dakika süre vermişti, zannedirim süremiz doldu, ben genel olarak sempozyumun çok iyi geçtiğini, güzel olduğunu belirtiyorum. Cenab-ı Hak'tan feyizli, bereketli olmasını dileyerek hepinize hürmetler, saygılar sunuyorum. Hayırlı günler diliyorum.

Prof. Dr. Salih AKDEMİR

Sayın Başkan, değerli hocalarım, hepinizi saygıyla sevgiyle selamlıyorum. Öncelikle gerek İstanbul gerek Çorum olsun muhteşem bir organizasyondur. Gerçekten de güzel tebliğler oldu, artık bundan sonra ben mesajın evrenselleşmesi gerektiğini düşünüyorum. İşte bu bağlamda bizlerin Batıya ve bütün insanlığa örnek olmamız gerektiğini düşünüyorum ve buradan bu çağırımı hepinize yapıyorum. Yani şunu bilin ki bizler şu andaki Arapçayı bilmemizden dolayı çok büyük bir donanıma sahibiz, bunun dışında ufak bir çabayla Sami dillerini çok kısa bir sürede öğrenebiliriz; o dillerin uzmanı olmanız için üç ay yeterlidir. Çünkü sözcükler, onların kök sayıları sınırlı ve bu kelimelerin çoğu da zaten yüzde elliden fazlası Arapçada bulunmaktadır; bu yüzden bu dillere yoğunlaşıp öğrenilmelidir.

Ayrıca bizim oryantalizm kompleksimiz hâlâ devam etmektedir, Avrupa'nın bizden üstün olduğu hâlâ düşünülmektedir. Bunun böyle olması bizim gerekli çalışmaları yapmamamız ve bu sebeple yeterli donanıma sahip olmamız sebebiyle onların çalışmalarını çoğu kez doğru anlama fırsatı bulamamaktayız. Kur'an'a yönelik Kur'an'ın Aramca indiği, cennette hurilerin olmayacağı gibi çeşitli iddialar mevcuttur ve bu iddialara yanıt verilebilmesi ancak bu dilleri onlar kadar iyi bildiğimizde ve onların dediklerini anlayabildiğimizde mümkün olacaktır. Bunu yapmak imkânsız değildir, zira Arapçayı öğrenen bir insan, bu dilleri de yoğunlaşarak iki üç ay içerisinde öğrenebilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de geçen “*Kim bir mümini haksız yere öldürürse sanki bütün insanlığı öldürmüş gibidir. Buna karşılık kim bir nefse hayat verirse sanki bütün insanlara hayat vermiş gibidir.*” (Maide, 5/32) ayetinin Tevrat'ın tefsirleri olan Mişna ve Talmut'tan alındığı iddiasına Müslüman âlimlerin ciddi cevap vermemeleri bu ihtiyacın ne derece arttığını bariz biçimde göstermektedir. “Kim bir Yahudi'yi öldürürse bütün insanlığı öldürmüş gibidir, kim bir Yahudi'ye hayat verirse de bütün insanlığa hayat vermiş gibidir.” şeklinde ifade koyulmuştur. Şimdi Tevrat'ın neresinden o ayetin çıkarıldığını da tespit ettim, inşallah önümüzdeki süreçte bunu yazacağım, şu ana kadar hiçbir Müslüman âlim bu eleştiriye yanıt verecek konumda değildi. Kur'an'daki kıssaların da kaynağının Mişna ya da Talmut olduğunu iddia etmektedirler. Onların bu iddialarını yalanlamak için Yahudiliğin, yani Yahudilik derken Siyonizm'in, ırkçı insanlık düşmanı bir halk olduğunu da açıklıkla ortaya koymamız gerekmektedir.

Benim burada söylemek istediğim, artık bundan böyle bütün ilahiyatçıların, mutlaka lisans düzeyinden başlayarak İbranice, Süryanice ve hatta bütün bu dilleri mutlaka öğrenmesi gerekir ve bunları öğrenmek en fazla iki üç ay alır. İslam adına bu iki üç ayı bizim bilim adamlarımızın mutlaka harcaması gerekir ve bunun gerektiğini düşünüyorum.

Sonuç olarak şunu söylemek istiyorum: Bizler gerçekten insanlık için en hayırlı ümmetiz. Bizim dışımızda insanlığı kurtaracak başka bir kaynağın olamayacağını düşünüyorum. Bu da bizim İslam'ı içselleştirmemizle, onu yaşamamızla mümkündür. O halde gelin şirkten uzak bir biçimde İslam'ı yaşayalım ve diğer insanları da barışa, sevgiye, kardeşliğe çağıralım. Hepinize sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Sayın Başkan, teşekkür ediyorum. Hepinizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Bu ilmî toplantı gerçekten bereketli ve verimli bir toplantı oldu. Baştan sona tebliğleri ve müzakereleri izleme fırsatım oldu. Öncelikle İstanbul'dan başlayarak planlı ve programlı toplantılar yapılmaya başlanmış. Bu ilmî toplantı konsepti o zamandan itibaren kabul edilmiş. Ancak yanlış hatırlamıyorsam Konya'da bu işin temelleri atılmış, İzmir'de devam etmiş ve bugüne kadar da bu seyir takip edilmiş oldu. Bu toplantıların böyle devam etmesini önemsemek gerekir. Kur'an'ın nüzûl tarihine ilişkin konuların işlenmeye başlamış olması da gerçekten tefsir alanı açısından önem arz etmektedir. Bu toplantıda iki gün boyunca Kur'an'ın nazil olmaya başladığı Mekke dönemi incelendi. Kur'an ayetleri de Mekke dönemi açısından değerlendirilmeye çalışıldı. Bu toplantıda ilmî tebliğler sunuldu.

Bana göre tefsircilerin tarih konusuna bu kadar yakından ilgi duymalarını da çok önemsiyorum. Çünkü tefsirin temel kaynağı aslında tarihtir. Din dediğimiz olgu da tarihle bağlantılıdır. Dinlere tarih üzerinden ulaşıyoruz. Mesela Kur'an-ı Kerim'i iyi ve doğru anlamak için Arap toplumunun kullandığı dili iyi bilmek gerekir. O zaman "Arap toplumunun kullandığı dili nasıl öğreneceğiz?" sorusunu sorduğumuz zaman yine tarih aracına binerek bunu gerçekleştirebiliyoruz. Bu bakımdan tefsirciler için tarihin çok önemli olduğunun algılanması camiamız adına gerçekten sevindiricidir.

Sunulan tebliğlerin çoğu ilmî açıdan güzel olduğu gibi bazı tebliğler için yapılan eleştirileri de gördüm. Benim de eleştirdiğim bazı hususlar bulunmaktadır. Az önce ifade ettiğim gibi bazı tebliğler gerçekten ilmî açıdan kaliteliydi. Ancak bazılarında vaaz üslubuna kayan belirtiler sezinlemek mümkündü. Bu üslubu tefsirciler olarak devam ettirmek istiyor muyuz? Buna da aslında kendimiz karar

vereceğiz. Burada kafamızın biraz karışık olduğu kanaatindeyim. Tefsir biliminin nasıl bir alan olduğu konusunda kafamız berraklaşmış gözüküyor. Bunun tarihî nedenleri bulunmaktadır. Öncelikle tarihe baktığımız zaman biz tefsirciliği bir bakımdan Kur'an tefsirleri yani ürün olarak yapılan tefsirler şeklinde görüyoruz. Üstelik rivayet tefsirleri aracılığıyla bakıyoruz. Yani onları örnek olarak bakıyoruz. Peki dirayet tefsiri açısından baktığımız zaman onu bir zemin olarak kabul edip günümüzde tefsir ilmi alanı konusunda bir netleşme sağlayabilir miyiz? Bu bir soru işareti olarak gerçekten önümüzde durmaktadır. Neden önümüzde böyle bir problem yer almaktadır? Örneğin fıkıh alanı kendisine bir alan yaratabiliyor? Hiç değilse fıkıh tarihi yaparak yani hiç fıkıh üretmese de önceki müktesebatı irdeleyerek bir şekilde bu alanın çerçevesini çizebiliyor. Kelam alanında da böyle bir netleşmenin olduğunu düşünüyorum. Ama Temel İslam Bilimleri'nden tefsirin günümüzde nasıl bir alana sahip olduğu ve problem alanlarının ne olduğu konusunda bir netleşmenin olmadığını görüyorum. Peki, bunu neden söylüyorum? Burada sunulan tebliğlerin muhtevassından, ele alınış biçiminden ve sunuluş biçiminden hareketle söylüyorum.

Bu noktada birlikte bir karar vermemiz gerekecektir. Belki bunu bir sempozyum veya çalıştay mevzusu da yapabiliriz. Bu konuyu kendi içimizde konuşup tartışmamız gerekir. Bu bağlamda farklı yaklaşımlar geliştirip alanımızı netleştirmeliyiz. Güncel konulara ağırlık vermemiz gerektiğini düşünüyorum. Örneğin tefsirin güncel konularla ne kadar ilgisi var? Yoksa kelamın mı ya da fıkıhın mı güncel konularla ilgisi var? Biz tefsir alanında çalışanlar ya da ilahiyatçılar olarak bizim güncel olaylara karşı bir ilgimiz bulunmaktadır. Buna herhangi bir itiraz da bulunamayız. Ama akademisyen olarak tefsirciliğimizi nasıl icra edeceğiz? Ben bunu sormaya çalışıyorum. Burada netleşemedik. Peki dirayet tefsirleri üzerinden bir alan yaratmak ya da bir problem oluşturmak yolunu seçmişsek, burada gördüğümüz manzara nedir? Her Kur'an tefsiri aslında hem fikhî verileri ve yöntemleri, hem de kelamın, felsefenin, doğanın vb. pek çok alanın birikimini kullanmaktadır. Bütün bunlar ürün olarak bahsettiğim Kur'an tefsirlerinin içinde mündemiçtir. O zaman tefsirciler olarak bizler şaşırıp kalıyoruz. Peki, bu durumda ne yapalım? Alanı nasıl belirleyeceğiz? Fıkıh alanına geçecek miyiz? Ne ölçüde geçeceğiz? Kelam alanına ne ölçüde müdahil olacağız? Bu sorular söz konusu problem açısından karşımızda durmaktadır. Bu anlamda bilimsel olarak bu dönemde nasıl bir alan yaratacağız? İşte burada bir sorunumuz yer alıyor. Bu soruna ben temas etmek istedim. Bunun da bir çalışmaya ihtiyaç duyduğu kanaatindeyim. Herkes mutlaka kendi yaklaşımını müdellel bir şekilde gerekçelendirerek orada tartışır ve herhalde bu konuyu olgunlaştırmış oluruz. Biz bir konu belirlerken de bir doktora çalışması yaptırırken de hangi konuyu verelim diye şaşırıp kalıyoruz. Diğer bilim dallarından bizi eleştirenler "Siz ne yapıyorsunuz? Kelam, fıkıh ya da sosyoloji yaptırıyorsunuz, farkında değilsiniz." şeklinde ten-

kitlerini paylaşıyorlar. Peki, Kur'an'la işgal ediyor olmamız, bizim bütün bu alanlarda ürün vermemizi gerektiriyor mu? Ben burada bir şey söylemiyorum. Sadece sorular sormaya çalışıyorum. Bu soruların anlamsız sorular olması da ihtimal dâhilindedir. Belki bir yanılığ içerisinde olabilirim. Ama bunların tashih edilmesi gerekiyor.

Son olarak şunu söylemek istiyorum. Tefsirin klasik dönemdeki tanımına baktığımız zaman şöyle tanımlara yer verilmiştir: “Muradullahı tespit anlamında kelimelerin ahvali ile ilgilenir.” İlk müfessirimiz İbn Abbas'a baktığımız zaman kelimeler tahlil edilmiştir. Tefsirin ilk çıkış şekli de budur. Dolayısıyla tefsir Kur'an'ın kelimeleri üzerine odaklanmaktır. İndiği dönemdeki o anlamını tarihi bağlam çerçevesi içinde tespit etmektir. Benim kanaatim bu yöndedir. Bu zemin üzerinden artık yorum ve tevil alabildiğine geliştirilebilir. O ayrı bir mevzudur. Ben ilahiyatçı Halis Albayrak olarak ayetleri yorumlayabilirim. Fıkî yorumlar ve sonuçlar da üretebilirim. Ama tefsir alanında bir iş yapmış olur muyum? Yoksa ilahiyat okumuş biri olarak bir şeyler mi söylemiş olurum? Bu soruları zihnimde soruyorum. Kur'an tefsirlerinin salt tefsir ilminin verilerini, sonuçlarını, yöntemlerini içeren çalışmalar olmadığını bunların disiplinler arası çalışmalar olduğunu düşünüyorum. Bu bakımdan bizim alanımızı daraltıp akademik olarak daha pür ilmî çalışmalar yapma ihtiyacında olduğumuz kanaatindeyim. Burada sözlerime son verirken hepinize ve bu toplantıyı düzenleyen başta Mesut Bey olmak üzere tüm emek verenlere teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Sadık KILIÇ

Değerli başkan, Sevgili dinleyiciler! Sizlere sevgi ve saygılarımı sunarak sözlerime başlamak istiyorum.

Halis Bey'in sözünü ettiği bu son hususla alakalı iki sene önce İstanbul'da, İSAV tarafından “Tefsir nasıl bir bilimdir?” –belki kendileri de katıldılar- başlıklı bir çalıştay yapıldı. Değerli hocalarımız, Türkiye'nin dört bir tarafından gelen akademisyenlerimiz bu toplantıya iştirak ettiler. Burada bahsedilen konu önem arz ediyor. İçimizde bir boşluk gibi sürüyor ve devam ediyor. Disiplinler arası bir tedahül olduğu söz konusudur. Öyle gözüküyor ama benim anladığım kadarıyla fıkîh, kelam ve belagat gibi ilimlerin hepsi Kur'an'a yani Kur'an lafızlarına raci'dir. Binaenaleyh burada müfessirlerin, ilim tarihçilerinin eşrefü'l-ulum diye nitelendikleri tefsir ilmi, Kur'an-ı Kerim'in dolaysız olarak doğrudan lafız ve lafızların delalet vecihlerini inceleyen bir alt disiplin tarafından sınırlanmayıp, bilakis ondan teşekkül etmiş olan alt disiplinleri de içeren şemsiye gibi bir üst kuşatıcı alandır. Bu itibarla bendenizin âcizane bakış açısı şudur: Müfessirin yükü ağırdır. Onun yükü kelamcının, fıkîhçinin diğer İslamî ilimlerin mümessillerinden daha

ağırdır. Biz tefsirciler olarak bu ilimleri içeriyoruz ve aşırıyoruz. Ama lafızlarla iş-tigal etmek, lafızların muhatabına göre kazandığı anlamları daha dakik bir şekilde incelemek, doğrudan Kur'an lafzının delaletini ortaya koymak ve Kur'an'ın edebî misyonuna bağlı olarak o yorumları diri ve canlı, geleceğe doğru uzanan dinamik bir biçim ve içeriğe kavuşturmak müfessirin önemli görevleri arasında yer almaktadır. Ama fıkıh disiplini yorumun yorumu olması belki ikinci veya üçüncü mertebede yorumlarla ilgilenmesi, kendisini birtakım geleneksel kayıtlarla mukayyet addetmesi itibariyle daha az özgür bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda Halis Bey'in dikkat çektiği husus önemli görünmektedir. Bu konu üzerinde düşünmek ve bu meseleyi bir an önce netliğe kavuşturmak gerekir. Bu hususla alakalı kafa karışıklığımdan kurtulmak icab ediyordur.

Salih hocamızın bu tebliğler vasıtasıyla dikkat çektiği husus hakikaten geriye doğru bir dil arkeolojisi yapmayı gerektiriyor. Geriye doğru gittikçe Süryanice, İbranice, hatta Fenikece, Aramca gibi dillerin bilinmesi kuşkusuz faydalıdır. Dil geleceğe doğru devam eden bir organizmadır. Binaenaleyh modern Arapça ve Kur'an Arapçası'nın geçmiş dillere yansımış olan birtakım anlamları genetik olarak kendi içinde taşıması muhtemeldir. Kur'anî lafızların anlam zenginliği ve vüsatini ortaya koyabilmek için geçmişteki kadim malzemelerden yararlanmak önemlidir. Bu alanla ilgili arkeolojik bir çalışma yapmak gerekir. Ama Kur'an'ın lafzını sadece geçmişten bugüne intikal eden anlamlar dünyasıyla sınırlanması kelimelerin geleceğe dönük olarak kazandığı yeni manaları yani diyakronik ya da artzamanlı anlamları da gözden uzak tutmamak gerekir. Çünkü Kur'an'ın kendisinin bütün zamanlara gönderildiğinden yola çıkarsak, bu dil hususunun üzerinde önemli bir şekilde durmak gerekir. Ben şahsen o fırsatı kaçırdığımı düşünüyorum. Keşke İbraniceyi hatta Latinceyi bu bağlamda birkaç farklı dili öğrenebilseydim.

Bu sunulan tebliğlere ve müzakere yapan değerli bilim adamlarına gerçekten şükran borçluyuz. Bir husus dikkatimi çekti. Daha önceki yıllarda değişik vesilelerle tertip edilen sempozyumlar ya da bilimsel toplantılarda sunulan tebliğlerin içeriği ve dili özgünlük bakımından başkaydı. Güçlü bir dil ve söylem ve açık uçlu tebliğlerle karşılaşılırdık. Dünden bugüne sunulan tebliğler kuşkusuz çok iyi bir niyetin eseridir. Fakat biraz genel anlamda bazı değişiklikler gördüm. Ülkemizin siyasi bağlamıyla ters orantılı olarak İslamî araştırmalarda özellikle Kur'an araştırmalarındaki çalışmalarında bir gevşeklik ve duraksama görülmektedir. Hâlbuki çok daha dinamik ve aktif, hayat ve enerji fişkıran tebliğlerle karşılaşılması beklenirdi. Ben bu noktada böyle bir zehaba kapıldım. Sizinle paylaşmak istedim.

Bu tebliğlerin konuları bir kez daha gösterdi ki Kur'an'ı Kerim somut gerçekliğe ve topluma hitap edip, toplumun varlığını, beşerî ve tarihsel bir ortamı göz önünde bulunduruyor. Kaynağı her ne kadar müteal, aşkın bir mercii olsa da

Cenab-ı Hakk'ın bu iradesi insan ve toplum gerçeğini asla göz ardı etmemiş ve etmiyor. Bu bağlamda acaba Kur'an'ın nüzûl ortamı yani vahyin beşeriyete intikal süreçleri, ardındaki psikolojik, toplumsal ve insanî varoluşsal nedenleri konu alan bir tebliğ sunulmadı. Eğer söz konusu bu konulara dair bir tebliğ sunulsaydı çok anlamlı olurdu. Binaenaleyh Kur'an-ı Kerim mercii itibarıyla müteal ama hitap ettiği gerçeklik itibarıyla tarih, toplum hatta ondan müteessir olan ferdiyle iç içe geçmiş dipdiri bir metindir. Onu bu anlamda –rahmetli Garaudy'nin ifadesiyle- diri gözlerle okumak gerekir. Değişmekte ve dönüşmekte olan, ileriye doğru yol alan bir bakış açısı ve perspektifle okumanın önemine dikkat çekmek isterim. Bir filozofun dediği gibi “Tarih geriye doğru anlaşılır ama geleceğe doğru yaşanır.” Bu çerçevede sempozyumun en başarılı olduğu nokta burasıdır. Tebliğ sahipleri Kur'an'ın hitap ettiği ve nazil olduğu 23 yıllık toplum gerçeğini önümüze koydu. Tarihe geri dönüp anlama arzumuza ve çabamıza somut destek sundular. Bundan sonra geleceğe doğru tarihi yani Kur'an perspektifinden tarihi nasıl oluşturmalı ve gerçekleştirmeliyiz? Bu bağlamda sempozyum sayesinde bize önemli ipuçları sunulmuş oldu.

Değerli dostlar, ilim adamları,

Kur'an'ı anlamak için önemli alt disiplinler gerekmektedir. Biz kez daha altını çizmek istiyorum ki Prof. Dr. Nasrullah Hacımüftüoğlu hocamızın sunduğu tebliğden yola çıkarak, Kur'an-ı Kerim'in dil, belağat ve nazım meselesini biz Kur'an araştırmacıları olarak özümsemeliyiz. Kur'an dilini ve onun örgüsünü iyi bir şekilde kavramadan, geleceğe doğru yansımaları ve işildamasını anlamak güç olacaktır. Bu noktada fakültelerimizin değerli dekanlarına, bölüm başkanlarına, bizlere ve hocalara büyük görev düşmektedir. Belağat kelimesinin altını çizmek istiyorum. Bu konuya özel bir önem verirsek çok daha iyi olacağımı düşünüyorum.

Bu tebliğler vasıtasıyla işaret etmek istediğim bir başka husus ise kronolojik yorum meselesidir. Kur'an-ı Kerim'in tarih ve zaman anlayışı -felsefecilerin tabiriyle- doğrusal değil devrî bir karakter arz ediyor. Bu kronolojik yaklaşım, Kur'an'ı yorumlayışımıza bütüncül bir perspektif kazandırıyor. Ama görebildiğimiz kadarıyla Kur'an'da kıssalara değinilmesi, geçmişe sık bir biçimde atıflar yapılmış olması, geçmişten günümüz toplumuna, günümüzdeki birtakım davranış biçimlerine dair çıkarsama ve örneklemelerin yapılması, Kur'an'ın bizi zaman boyutunda geriye ya da ileriye bir zamana götürüp getirdiği gerçeğini ortaya çıkarıyor. Bu açıdan mevcut tertibe göre tefsir anlayışı kanaatimce Kur'an'ın tarih perspektifi açısından daha bütüncül ve dinamik olduğunu yani her an değişebilecek ve dönüşebilecek zamanla geriye gidilebilecek bir tarih sahnesinde bulunduğumuz hakikat ve gerçeğiyle bağdaşan bir yöntemdir. Ama bu yeni yaklaşımlarla bu anlayışa sahip olup bunu icra eden dostlar ve müfessirlerle zenginleşiyoruz. Gönül ister ki başka yorum disiplinleri ve anlayışları da konuşulmuş olsun. Bir

zamanlar hermönetik üzerinde çok konuştuk. Ama şu an rafa kaldırılmış gibi gözüküyor. Her şey Kur'an-ı Kerim'in "müttakiler için hidayet" şeklindeki vasıf ve tanımını ortaya koymak içindir. Başka bir şey için değildir.

Bu vesile ile bütün tebliğ ve müzakereler bizi acilen, yeniden ve yoğun bir şekilde düşünmemiz ve çalışmamız gerektiği hakikatine ulaştırdı. Bu bakımdan kendi çalışmalarımı gözden geçireceğim. Bu sempozyum gerçekten çok yararlı oldu. Düzenleyenlere, katkı verenlere ve –bu toplantı sizler sayesinde vücut bulmuştur- siz dinleyenlere çok teşekkür ediyorum. Hepinize saygı ve sevgiler sunuyorum. Ümit ederim ki bir dahaki sempozyumda inşallah daha çok olarak, güzel konularla buluşmak dileğiyle...

Prof. Dr. İdris ŞENGÜL

Sayın Başkan, Çok Değerli Hocalarım, Değerli Katılımcılar,

Bu değerlendirme oturumu vesilesiyle hepinizi en derin saygılarımla selamlıyorum. Sabah tebliğ sunarken vakit darlığından dolayı ifade edemedim. Ben de başta böyle nezih ve güzel bir ortamda "9. Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması" toplantısını gerçekleştiren, emeği geçen, başta Çorum Belediyesi Başkanlığına, Hitit Üniversitesi Rektörlüğüne ve özellikle bütün zahmeti üstelenen ve böyle bir programın gerçekleşmesinde asıl rolü olan Değerli Fakülte Dekanı Prof. Dr. Mesut Okumuş Bey'e teşekkür ediyorum. Değerlendirme toplantısına katılmamdaki maksadım gelecek toplantının ev sahibi olmam nedeniyledir. Bundan sonraki toplantımızın Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi davetiyle, kahramanlar diyarı Kahramanmaraş'ta olacağını sizlere haber vermek istiyorum. Bir sonraki toplantıda Maraş'ta bir araya gelmeyi Yüce Rabbim'den niyaz ediyorum. Çorum'daki bu buluşmanın, imkanları ve şartları gerçekten çok mükemmeldi. Bu açıdan Kahramanmaraş'ta mahcup olmadan 10. buluşmamızı da gerçekleştiririz. Şunu açıklıkla ifade edebilirim ki ikram noktasında hiçbir sıkıntı olmaz. Ama Kahramanmaraş'ta böyle büyük bir otelimiz bulunmamaktadır. Ama inşallah en güzel bir şekilde sizleri ağırlamak isteriz. Şunu da bu vesileyle söylemek isterim ki, başlı başına bir araya gelmemiz gerçekten büyük bir mutluluktur. Şu an Kahramanmaraş İlahiyat Fakültesi'nde bir etkinliğimiz bulunmaktadır. 14 Arap hocanın bizzat derslere girerek 160 kursiyerimizle birlikte Arapça kursu düzenledik. Özellikle bu ders veren Arap hocalarımız, bu tür etkinliklerin olmasından dolayı büyük bir memnuniyet duyduklarını ifade ettiler ve sizlere de bunu aktarmamı istediler.

Kahramanmaraş'taki buluşmamız vesilesiyle bu toplantının devamı mahiyetinde "Kur'an Nüzûlünün Medine Dönemi" konulu bir sempozyum tertip edeceğiz. Fakat sempozyumun şekliyle alakalı hocalarımın da görüşünü alarak, sem-

pozyumu çok fazla oturumlar şeklinde değil de bir sabah bir öğle iki oturum ve biraz da tartışmaya ve müzakereye fırsat verecek bir biçimde düzenlemeyi düşünüyoruz. Bu noktada görüşlerin böyle olduğunu da biliyoruz. Bu konuda hocalarımızdan görüş ve düşüncelerini bekliyoruz.

Bu husus vesilesiyle sabahki tebliğimde müzakereci hocamız Veysel Bey, Draz'ın sözüyle alakalı bir itirazda bulundu. Bu konuyu kısaca ifade etmek isterim. Tebliğ çerçevesinde siyak-sibak gözden kaçırıldığı için o cümle anlaşılamadı. Draz'ın sözünü almak tebliğ yazarken aklıma geldi. Akademisyen tefsirci hocalarımızın bunu anlayabileceğini ama diğer katılımcıların bunu farklı algılayabileceğini düşünmüştüm. Abdullah Draz'ın "Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru" Fransızcası "Initiation au Koran" olan –ki değerli hocamız Salih Akdemir'in çok güzel tercüme etmişti- kitabı Fransa'da bir doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Doktora tezinin asıl muhatapları olan Oryantalistlere hitap eden bir çalışmadır. Dolayısıyla tezinden hareket ederek, o siyaktan değerlendirmek gerekmektedir. Draz o ifadesinde şunu demek istiyor: Kur'an ister Hz. Peygamber'e vahyedilsin ister kendisi yazsın tarihî açıdan hiçbir tereddüt barındırmayan bir kitaptır. Hatta bu tespiti bazı vicdanlı oryantalistler de yapmaktadır. Anlatmak istediğim şey şu ki Kur'an'ın kaynağını ister siz vahiy kabul ederseniz, isterseniz Hz. Muhammed kendisi yazmıştır diye söyleyebilirsiniz. Ama şunu inkar edemezsiniz ki, Kur'an nasıl peygamberin ağzından çıktıysa günümüze kadar hiç değişmeden gelmiştir. Rivayet noktasında hiçbir problem yoktur. Bu anlamda Kur'an Tevrat ve İncil gibi değildir. Yani Kur'an'ın günümüze kadar gelinceye kadar herhangi bir inkıta ya da bir kopukluk söz konusu değildir. Tabi tebliğimizin siyak-sibakına tam dikkat edilmediği için bu ifade anlaşılmamış oldu.

Burada bir hususu da dile getirmek istiyorum. Genç akademisyen arkadaşlarımızda Kur'an ilimleri ya da Kur'an tarihi ile ilgili bu akademik çalışmaları yaparken, genellikle şöyle bir alışkanlık bulunmaktadır: Akademik çalışmalar Kur'an-ı Kerim'i tam incelemeyen ve tahkik etmeden, sadece konu ile ilgili kitap, makale ve oryantalistlerin yazdıklarından yararlanılarak yapılmaktadır. Bundan dolayı yapılan çalışmalar karışık olmakta ve çalışmayı yapanlar için içinden çıkamamaktadır. Bu bağlamda Kur'an ya da Kur'an ilimleri açısından meseleleri işlemek gerçekten zorlaşmaktadır. Dolayısıyla bana göre öncelikle yüksek lisans ve doktora yapan genç akademisyen arkadaşlarımıza Kur'an'ı birkaç defa tahkik ederek baştan sona okumadan tez yazmamalarını ya da benzeri ilmî çalışmaları yapmamalarını tavsiye ediyorum. Bu takdirde daha kaliteli ve doyurucu eserler ortaya çıkacağını umuyorum.

Son olarak siz değerli hocalarıma teşekkür ediyorum ve saygılar sunuyorum.

Kapanış Konuşması

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

Saygıdeğer hocalarım, çok değerli katılımcılar! Sözlerime başlarken hepinizi sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Geçen yıl itibariyle bu sempozyumu ilan etmiş, bütün hocalarımıza bildiri hazırlayıp göndermelerini talep etmiştik. Fakat gelen bildiri sayısı gerçekten azdı. Gerek genç arkadaşlarımız gerekse kıdemli hocalarımız, İlahiyat Fakültelerinin sayılarının artması, öğrenci sayılarının çoğalması sebebiyle yoğunluklarının artması, ayrıca bazı hocalarımızın idarî görevlerinin bulunması sebebiyle bildiri talep ilanımıza yeterli sayıda karşılık alamadık. Biz de sempozyumun verimli ve düzeyli geçmesi için birçok hocamıza bildiri sunmaları için ricada bulduk ve böylece verimli ve başarılı bir sempozyum ortaya çıktı.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, sempozyum ortamlarında verilen yirmi dakikalık süre tebliğcilere yeterli gelmiyor; kısa sürede her şey anlatılamıyor. Ancak biz zamanlamayı planlarken bildirilerin basılacağını dikkate alarak düzenlemeyi ona göre yaptık. Burada sunulan tebliğler basılacak ve müzakereler neticesinde hocalar tebliğlerini gözden geçirerek daha güzel hale getirip bize gönderecekler. Hocalarımız bildirilerini gözden geçirip gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra bize teslim ederse bildiri kitabı inşallah kısa süre içerisinde basılacaktır. Böylece burada sunulan bildirilerin hem öğrenciler, hem hocalarımız hem de ilgilerin hizmetine sunulacak, dileyen herkes sonuçta burada sunulan tebliğlerden yararlanacaktır. Hocalarımızdan sundukları bildirileri en kısa zamanda gözden geçirerek bize göndermelerini rica ediyoruz.

Bildirilere ve oturumlara yönelik bazı eleştirilere gelince, burada şunu ifade etmek isterim ki, sizlerin de dikkatini çektiği üzere Kur'an konulu sempozyumlara Anadolu'da yoğun bir ilgi ve katılım olmaktadır. Bu da planlamada bazı değişiklikler yapmamıza sebebiyet vermektedir. Gördüğümüz gibi Haziran ayının sonu ve lisans öğrencilerimizin tamamı tatilde olmasına rağmen, sempozyuma Çorum halkı nezdinde yoğun bir katılım oldu. Bu yoğun katılımın sebebi, halkın Kur'an'a, Kur'an araştırmalarına ve tefsir hocalarına olan ilgisidir. Bu durum açıkçası planlama açısından bizi bir ikilem içinde bırakmaktadır. Bu tür toplantılar pür akademik olursa, bu yoğun ilgi kaybolabilir, ayrıca organizasyon için yerel yönetimlerden destek bulmada da bazı sıkıntılar yaşayabiliriz. Planlama yaparken ilmî ve akademik boyutu bütünüyle ihmal edelim, tamamen halka yönelik bir sempozyum olsun demek istemiyorum. Çünkü böyle bir düzenleme ister istemez konunun uzmanı akademisyenler için aynı konuların tekrar dinlenmesi gibi sıkıcı gibi bir sonucu ortaya çıkaracaktır. Salt akademik sempozyum olsun dersek bu da genel kitle için cazip değildir. Dolayısıyla ikisi arasında orta bir yolun

bulunmasının uygun olduğu kanaatindeyiz. Bilindiği gibi marifet iltifata tabidir, müşterisiz meta zayıdır. Bu tespit, doğruluğu herkes tarafından kabul edilen bir piyasa kuralıdır. Bir ürünün, üretilen bir düşüncenin müşterisi yoksa o ürün zayı olacaktır. Ne kadar değerli fikriniz olursa olsun, ne kadar kıymetli olursanız olun, durum böyledir. Mesele Kur'an olunca, karşımızda son derece geniş bir muhatap kitlesi bulunmaktadır. Dolayısıyla etkinliklerimizde bu kitlenin talep ve beklentilerini de bir şekilde dikkate almak ve karşılamak durumundayız. Durumun bu şekilde olması bizi ister istemez böyle bir konseptte mecbur bırakmaktadır. Çünkü böyle bir organizasyon yaparken, destek bulmak istediğiniz zaman böyle bir planlama yapmak durumunda kalıyoruz.

Sempozyum bildirilerine Tefsir ve Kur'an açısından bakarsak, Kur'an pür ilmî bir kitap olmanın yanı sıra aynı zamanda bir din, ibadet ve tilavet kitabıdır. Te-debbür ve tefekkür kadar aynı zamanda tezekkür kitabı da olan Kur'an'ın okunması da bir ibadettir. Dolayısıyla Kur'an'ın çok boyutlu özellikleri, bizim için bu engin deryadan farklı şekillerde yararlanma imkânı sağlamaktadır. Mamafih sempozyumu tertip ederken ilim kadar, ibadet ve tilavet boyutunu da ihmal etmeyelim, halkımızın katılımını da hedefleyelim diye böyle bir organizasyon tasarlamaya çalıştık. Dikkat ederseniz önce hocalarımızı Cuma namazlarında kürsülere çıkarıp vaaz ve hutbe irad etmelerini sağladık. Gündüz sempozyum oturumları devam ederken Cumartesi akşamı da altı bin kişinin katıldığı halka yönelik bir Kur'an ziyafeti tertip ettik. Bu çerçevede ilmî olarak da ayrıca bir çalıştay ve sempozyum tertip ettik. Dolayısıyla buraya kadar gelen hocalarımızdan azami derecede yararlanmayı hedefledik, Allah'a şükür bunda da son derece başarılı olduk. Düzenlemenin böyle olması ister istemez bazı hocalarımızın pür akademik amaçlı beklentilerini karşılayamamak gibi bir neticeyi doğurdu. Bu noktada hocalarımızdan biraz anlayış bekliyoruz. Pür akademik çalışmalara da sonuna kadar saygımız var, onlardan da istifade ediyoruz. Bendeniz felsefi tefsirciyim. Ömrümü en zorlu filozofları anlamaya adanmış biriyim. İbn Sina ve Gazzali gibi müslüman düşünürler hakkında araştırmalar yaptım, kitaplar yazdım. Hayata dair söyleyecek sözleri olan, felsefenin en çetrefilli meselelerine dalarak varlık, bilgi ve ahlak konularıyla hesaplaşan büyük mütefekkirlerin Kur'an ve onun tefsiriyle ilgili görüş ve düşüncelerini okumak ve araştırmaktan, bu konularda eser yazmaktan büyük zevk aldım. Keza İbn Rüşd üzerine çalışarak makaleler yayımladım ve onun hakkında bir kitap yayınlamak üzereyim. Dolayısıyla bir yandan bu tarz salt akademik çalışmaları ve bilgi üretimini sürdürürken diğer yandan da topluma hizmeti ve sosyal sorumlulukları ihmal etmemeliyiz diye düşünüyorum. Bir yanımız akademik camiada iken diğer yanımızın da topluma müteveccih olması gerekir. Hocamızın da isabetli bir şekilde ifade ettiği gibi eğer biz dünyaya açılacaksak, dünyadaki ihtiyaç ve beklentileri dikkate alıp ona göre bir tavır ve hedef seçmek durumundayız. Kısacası biz tefsirciler toplumun hem akli, hem

kalbi, hem de vicdanı olmak durumundayız. İnsanımızın hem aklına, hem kalbine hem de vicdanına hitap etmeliyiz diye düşünüyorum. Cenab-ı Haktan bu kutlu ve zorlu görevde bize yardımcı olmasını diliyorum.

Bütün bu duygu ve düşüncelerle sözlerimi tamamlıyor, gerek organizasyonu icra ederken ve gerekse konuşmalarımızda her ne kadar sürç-ü lisan ettik ise affolla diyor, bir hatamız ve eksliğimiz oldu ise hoşgörünüze sığınıyoruz. Sempozyum vesilesiyle buraya kadar teşrif eden, görüş ve düşüncelerini bizimle paylaşan, bize katkı veren, Çorum'u şenlendiren, ilimize renk, zevk ve çeşitlilik katan tüm hocalarıma teşekkür ediyor, tüm tefsir akademisyenlerinin eline, diline, gönlüne sağlık diyorum! Allah'a emanet olunuz!

Açılış Oturumu

İkinci Oturum

Üçüncü Oturum

Dördüncü Oturum

Beşinci Oturum

Altıncı Oturum

Değerlendirme Oturumu

Kur'an Ziyafeti

Çorum Müzesi Gezisi

*Ocak 2013'de Vefat Eden Muhterem Hocamız
Mevlüt Güngör'e Cenab-ı Hak'tan Rahmet Niyaz Ederiz.*

Alacahöyük ve Hattuşa Gezisi

9, Türkiye Tefsir Akademisyenleri Buluşması Aile Fotoğrafi 01/07/2012

